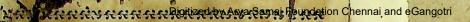
Digitized by Arya Samaj Foundation Chennal and eGangotri

वियमात्रा क्षेत्र, पुर्व शहर.

A STATE OF THE PROPERTY OF THE

त्रक्त कांगड़ी विश्वविद्यालय, हिरिधार पुस्तकालय

विषय संख्या 30.62
पुस्तक संख्या १ म प्राप्त पिन्दिजना संख्या २७,५००
पुस्तक पर सर्व प्रकार की निशानियां लगाना विजित है। कृपया १५ दिन से अधिक समग्र तक पुरतिक भ्रपने पास न रखें।

ેલ્સ્ટર્સ્ટરસ્ટરસ્ટરસ્ટરસ્ટરસ્ટરસ્ટર્ય

श्री इन्द्र विद्यावाचस्पति

भूतप्रव उपकुल्पति द्वारा पुस्तकालय गुरुकुल कां ही विद्वविद्यालय को दो हजार पुस्तकों सप्रेम भेंट

STATISTICAL WINES CHARLES FRANCE OF THE STATE OF THE STAT

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

पुरतकालय

पुरुकुल कांगड़ी विश्वविद्यालय, हरिद्वार

वर्ग संख्या 10.42

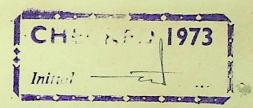
अस्पत संख्या 3.75.89

पुस्तक-विवरण की तिथि नीचे अंकित है। इस तिथि सहित ३० वें दिन यह पुस्तक पुस्तकालय में वार्लिस आ जानी चाहिए। अन्यथा ५० पैसे प्रति दिन के हिसाब से विलम्ब-दण्ड लगेगा।

10.45.

हिन्दी होगा हिन्दी होगा हिन्दी होगा काम मार्थिक समार काम के स्टावाच का

Shriman MAHABHARATAM.

Part II

III Vanaparvan

WITH

Bharata Bhawadeepa By Nialkantha.

Edited by

Pandit Ramehandrashastri Kinjawadekar

PRINTED & PUBLISHED

BY

SHANKAR NARHAR JOSHI

Chitrashala Press, 1026 Sadashiv Peth, Poona City.

Shake 1852.

First Edition.

[4. D. 1930.

(All Rights Reserved.)

1 Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

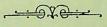
श्रीमन्महाभारतम्।

वनपर्वात्मको द्वितीयो भागः।

चतुर्धरवंशावतंसश्रीमन्नीलकण्ठविरचितभारतभावदीपाख्यटीकया समेतः।

पण्डित रामचंद्रशास्त्री किंजवडेकर इत्येतैः पाठान्तर-टिप्पण्यादियोजनया समलङ्कृतः ।

स च पुण्यपत्तने

१०२६ सदाशिववीध्यां चित्रशालाख्ये मुद्रणालये ' शंकर नरहर जोशी कि इत्येतैः संमुद्य प्रकाशितः ।

शालिवाहनशकाब्दाः १६५२]

प्रथमं संस्करणम्।

ि खिस्ताब्दाः १९३०

[अस्य प्रन्थस्य सर्वेऽधिकाराः प्रकाशियत्रा स्वायत्तीकृताः]

भारती जयतु ।

प्रा स्ता विक म्।

子子の母のから

इदं हि वेदैः समितं पवित्रमपि चोत्तमम्। श्राव्याणास्तमं चेदं पुराणसृष्टिसंस्तृतम्॥

इह खलु निखिलेऽपि भूमण्डले लब्धजन्मानः सवऽपि प्राणिन इष्टं मे भूयादिनष्टं च नैवेत्याद्य-कलय्य दिवानिशं प्रयतन्ते । तत्र ये किल संस्कृतशे मुर्षाकारत प्वासुं संसारसागर-मनायासेन तीर्त्वा सफलयन्ति जीवितमात्मनः । गंगाजलविमलेन झानेन च स्वयं पूताः सन्त अन्यानपि पावयन्ति । कियती तावद्वर्णनीया ज्ञानस्य महती ? यां किल वर्णयति भगनाञ्जगदुहिषीर्षुः वर्षसुदेवो गीतासु—

'न हि ज्ञानेन सहशं पविश्रमिह विद्यते ' इति ।

धन्याः खलु ज्ञानिनः । ये तु शरीरानुवंधिसुखदुः खसंबन्धे संसारे वर्तमाना अपि दुः सस्य परमार्थतो वार्तामिप नैव जानन्ति । तस्माः ज्ञानिन एव जगित नितान्तं सुखिन इति द्रीदः यते । ये तु शेमुषीजद्यः कार्याकार्यविवेकरहितास्ते किल विवेष्टमाना अपि दुः खत्युद्धासाय पदेषद् अनर्थशतान्युत्पादयन्ति । ईदृशानामज्ञानां संसारः खत्वसिधारावलेहनसदृशो भवति । तस्मादिहासुत्र च सुखार्थिभिः पुरुषे ज्ञानोपल्यथये प्रयत्न अवस्यं विधेयः । स च प्रयत्नोऽध्ययनक्षपेण प्रथमं भवितुमहिति । साहित्याध्ययनं हि कत्यते यूनां संवर्धनाय, वृद्धानां रक्षनाय, समृद्धानां मण्डनाय, विपद्धतानां समाश्वासनाय । तथैवाध्ययनिमदं विद्याया गृहोषितानानन्द्यिति, प्रोषितान् प्रत्यूहाक्षिवारयित तथा च न दिवानिशं विज्ञहाति गुरुसेवापरिक्तिष्टान् विदेशेष्विप । यथा यथा च कालतो विविदिषुर्भवित तथा सर्वैः सोऽधिकतरं समाद्रियते च । उक्तं च—

' विद्या शस्त्रस्य शास्त्रस्य द्वे विद्ये प्रतिपत्तये । आद्या हास्याय वृद्धत्वे द्वितीयाऽऽद्रियते सदा ' इति ।

अत एव विद्याच्ययनं सर्वदैव पुंसां सुखास्पद्मिति सिद्धान्तः श्वयते कर्तं बालेनापि।
तत्र हि किसाम साहित्यम्। यत्किश्चिलिखतं पठितं वाचानूदितमाहोस्विश्वकान्मेषशािलित्या
प्रतिभया वदनसरोजाित्रर्गतः शब्दसमूह इत्यादयः प्रश्ना पक्षपद् एव मनस्याद्धा भवन्त्यतस्तत्र पवं
निर्णयः प्रेक्षावताम्—यन्नाम किंचिल्लिखितादिप्रकारकं तन्न केवलं साहित्यकोिटमारोद्धमहिति।
लेखकप्त्यासैर्वा पाठकानां श्रोतृणां च प्रीतिरवद्यमुत्पादनीया। अनया तु प्रीत्या न केवलं
लिख्यमानस्य पत्र्यमानस्य वा विषयमाहात्म्यजन्यया लेखनपरिपाटीवैद्य्यजनितया वक्तृत्वानुसम्
शैलिसमुत्पन्नया वा भवितव्यम्। किंतु तेषु तेषु वाक्येषु प्रतिपदमेधमानोत्कटरसाविमांचेषु
प्रयुक्तानां पदानां सौष्ठवं वैचित्र्यं लालित्यमेकान्तत हितानुवन्धित्वं चेत्यादयो गुणायत्र समुज्जूम्मन्तेतत्साहित्यामिति। एतेषां गुणानां जन्मभूमिः खलु भारतवर्षीयाणां वैदिकत्वेन संपद्यमानमजस्मनन्तं च साहित्यम्। अस्मिन् साहित्ये राजनीतिः, अर्थनीतिः, समाजनीतिः, गृहनीतिः इत्यादयो
नीतयः समुल्लसंति। तथैव पाटीगणितम्, बीजगणितम्, इत्यादयो नेके गणित्यास्यस्य प्रकारास्तत्तद्यन्थक्षेण विलसंति। तथाऽप्यस्मिन् संस्कृतसाहित्ये प्रधानतमाश्चत्वारो वेद्यस्तदंगतया च
शिक्षादयः षडङ्गग्रंथा उपागत्या च षड्दर्शनानि वैशेषिक-न्याय—कािणल-पातञ्चल-मीमांसा—

वेदान्ताभिधानानि, वेदोपबृंहकं महाभारतं, पुराणानि, रमृतयश्च मःवादिऋषिप्रणीताः । प्रकीर्ण अपि सत्काव्यनाटकालङ्कारादिविषयाः परःसहस्रा निबंधाः ।

तथाभूतस्यास्य साहित्यस्य '' ब्राह्मणेन षडङ्गो वेदोऽध्येयो श्रेयश्च '' '' तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यवस्थितौ '' ''भारतं पंचमो वेदः' '' इतिहासपुराणानि पंचमो वेद उच्यते '' इत्यादि प्रामाणिकवचनजातैरध्ययनकर्तव्यता सिध्यति । किंचास्य वैदिकत्वेन संपद्यमानस्य साहित्यस्य महाभारते शान्तिपर्वणि द्वादशोत्तरद्विशततमेऽध्याये विद्यानिरूपणप्रस्तावे—

"गुगान्तेऽन्तर्हितान् वेदान् सेतिहासान् महर्षयः। होभरे तपसा पूर्वमनुज्ञाताः स्वयमभुवा॥ नियोगाद्वह्मणो विप्रा होकतन्त्रप्रवतेकाः॥ वेदविद्गगवान् ब्रह्मा वेदाङ्गानि वृहस्पतिः॥ भागवो नीतिशास्त्रं तु जगाद जगतो हितम्॥ गान्धर्वं नारदो वेद भरद्वाजो धनुर्ग्रहम्॥ देवर्षिचरितं गर्गो कृष्णात्रेयश्चिकित्सितम्॥ न्यायतन्त्रं हि कात्स्न्येन गौतमो वेद तत्त्वतः॥ वेदान्तं कर्मयोगं च वेदविद् ब्रह्मविद्विभुः॥ द्वैपायनो निजग्राह शिल्पशास्त्रं भृगुः पुनः॥ न्यायतन्त्राण्यनेक।नि तैस्तैरुक्तानि वादिभिः॥ हेत्वागमसदाचारैर्यदुक्तं तदुपास्यते॥"

इति समस्तवदिकसाहित्यप्रादुर्भावप्रकारः वर्णितः ।

अयि मान्याः ! पाठकमहाभागाः ! आर्याणां शिक्षापद्धतेर्निर्दुष्टत्वे बहुगुणदातृत्वे च मना-ग्दष्टिक्षेपः क्रियताम् । या च प्रागेवासमत्पूर्वजैः परःसहस्रवत्सरात् प्रचलिता साऽद्यापि मात्र-याऽप्यल्पीयस्या न्यूना नैव दस्यते। यथा यथा च विचार्यते तथा विह्नपरिशुद्धं काञ्चनिमव प्रकृष्ट-गुणा च लक्ष्यते । परं हंत ! समुपस्थितोऽयं कठिनतरः कालः । यद्स्मदीया धिषणा थाऽस्मत्याचीनैः सुधीभिरनुशासितं नियमजातं न्यकृत्याभिनवां परिणामविषमां कामपि शिक्षा-परिपाटीमवलम्बते इत्यहो दौर्भाग्यं भारतवर्षस्य । किं च भारतीयानां शिक्षापद्धतेर्निदुष्टतां बहुगुणदायित्वं चाकळथ्य दिवानिशं तामात्मसात्कर्तुं प्रयतन्ते वैदेशिकाः चेखिद्यतेऽसमदियं नितरां चेतो यद्वेदार्थाज्ञज्ञासुभिद्यात्रवेदार्थानिर्णायकानि कयाऽप्यभिनवर्पारपाट्या निर्मितानि यथार्थार्थरहितानि पुस्तकान्यभ्यस्यन्ते । ईंदरौविंद्यार्थिभिः क्रियमाणो वेदार्थः कियत्स्वारस्यमासा-द्येदिति सुधय एव विदांकुर्वन्तु । वस्तुतस्तु वेदादिप्रंथानामर्थनिर्धारणेऽविच्छिन्नगुरुशिष्यपरंपरया कृतपरिश्रमाणामेवाधिकारः । सर्वजगदादरास्पदमार्याणां प्राचीनं वैदिकसाहित्यमद्यापि यदबाधितमस्ब्रितं च दश्यते, तत्स्वजन्मना भारतभुवमलंकुर्वाणानां विदुषामेवाहर्निशा-भ्यासस्य जीवितमध्यविगणय्य तद्र्थं कृतस्य फलामिति वैदिकसाहित्याभिज्ञानां नैतद्विदितम्। वैदिकमार्गे रक्षयिहं महामीमांसकेन भगवता कुमारिलभट्टेन नास्तिकमतनिराकरणाय दर्शियंतुं चास्तिकभ्यो भगवतो वेदपुरुषस्य माहात्म्यमप्रतिहतं स्वकीयो देहः पर्वतिशिखराद्धः पातित इति सुप्रतीतिमिदं पुरावृत्तविदाम् । चतुर्णीमपि वेदानां भाष्याणि वाचस्पातिप्रतिमूर्तिभिः पदवाक्ष्यप्रमाणपारावारीण ग्रुरीणिर्विविधविद्याय्रस्थरणयनचणैर्विद्यारण्यचरणैः प्रणीतानि । तथैव किल सर्वक्षकल्पैः श्रीमद्वेद्द्यासैरिमामेवोपरिवर्णितां दुरवस्थामाकल्प्येव महामारताल्यः पंचमो वेदः खलु सकलवैदिकसााहित्यसागरमुन्मध्यक्षेठकुलादेन्त निमित्तीकृत्य शतसहस्रश्लोकसंख्यया संमितोऽसृत इव समुद्धृतः । न केवलमयं य्रंथो भारतस्य दुरवस्थायामेवोपयोग्यपि दु सर्वावस्थास्वत्यंतोपयोग्ययं प्रन्थराजो न केवलं भारतवर्षे किं तु सकलमहीमण्डलेऽद्याप्यद्वितीयत्यवं सकलैराद्रियतेऽभ्यस्यते च । अस्मिन्महाग्रन्थे मंगवता व्यासेन धर्मार्थकाममोक्षाल्याश्चतावधपु क्षार्थाः साकल्येन वर्णिताः । तथा च पद्दर्शनानि पडङ्गा वेदाश्च परस्परं सङ्गति पद दर्थातिसुलभया पद्धत्या सारतो विवृताः । अस्य महाभारतस्य पर्वाणि यथा—

आदिपर्व सभापर्व वनपर्व विराटकम् । व उद्योगं भीष्मकं द्रोणं कर्णशाल्ये च सीप्तिकम् ॥ श्लीशांतिपर्वणी द्वे च ततश्चैवानुशासनम् । ततोऽश्वमेधकं पर्व पश्चादाश्रमवासिकम् । मीसलाख्यं ततः पर्व महाप्रस्थानपर्व च । सर्वेषु चरमं पर्व स्वर्गारोहणनामकम् ॥

तस्यास्य महाभारतस्यादि-समापर्वात्मकः प्रथमभागः पाठकमहाभागेभ्यः प्रागेवोपायनी-

कृतोऽद्य खल्वयमारेण्यपर्वात्मकं द्वितीयमाग पुरस्कुर्मः ।

إها

णं

₹T-

र्व-

ना-

तां

यिं नि

सा-

या

पि

II-

H |

ाय धः अयि पण्डितप्रकाण्डाः प्रियपाठकमहामागाः! अद्य खल्वानंदस्य परां काष्टामिधरोहामस्तत्रभवत्करकमलं महाभारतस्य द्वितीयभागिममं प्रापयमाणा वयम् । परमाशास्महे यद्भवन्तोऽप्यमुं
द्वितीयभागं चक्षुगाँचरतां नीत्वाऽऽनन्दकन्दलीपूर्णां भावितार इति । अमुन्भागमामूलाग्र
पर्यवेश्माणानां भवतां बह्वयः सुविधा दृष्टिपथं गच्छेयुः। आदौ तावत् सुविस्तृताः
विषयानुक्रमाणिकाः, यस्यां संपूर्णस्यारण्यपर्वणोऽध्यायशोऽविकलतया प्रधानभागः सुतराः
वार्णितः । येनावसराभावादन्येन केनचित्कारणेन वा ये महाभागाः समग्रं प्रन्थिममं पिठतुं
न पारयेयुस्तेषामप्यैच्छिको विषयः क्षणात्पुरत उपतिष्ठेदनायासेन । कि पुनः समग्रतया ग्रंथं
पिपिठिषूणाम् । अथ च विषयानुक्रमणिकायामस्यां ग्रन्थपठनात्पूर्वं मनाक् दृष्टिश्लेष एकवारं कृतश्चेनमुख्यग्रन्थपठनसमयेऽज्पप्रज्ञानामतीवोपकारः स्यात् । इत्यादिबह्नन् गुणान् मनसि निधाय
ग्रंथादौ अविगणय्य च विस्तरभयं प्रथमभागापेक्षयाऽपि विस्तृता विषयानुक्रमणी सुद्रापिता ।

अहो प्रेक्षावन्तः! विज्ञातमेव भवतां यदेतनमुद्रणं खलु बहुतिथात्कालात्प्राङ्मोहम्यस्थिर्गणपतकृष्णाजी इत्येतैः श्रेष्टिभिर्मुद्रितस्यैव महाभारतस्य पुनर्मुद्रणमिति । अयं द्वितीयभागोऽपि तामेव,
पद्मितमनुस्त्य मुद्रापितः । किन्त्विस्मिन्भागे कुत्रचित्स्थले पाठान्तरादिविषये संग्रोधितम् । तस्याप्यतिवोपकारः स्यात्पाठकमहाभागानामित्याशास्महे । पाठान्तरादिसंशोधनार्थमस्माभिरवलोकितान्येतान्यादर्शपुस्तकानि—

- १ (क) कलकत्तानगरे मुद्रितं मूलमात्रम्।
- २ (ख) कुम्भघोणनगरे पध्वाविलासनाम्नि पुस्तकालये प्रकाशितं दाक्षिणात्य-पाठानुसारि मुद्रितं सिटिप्पणम् ।
- ३ (ग) मोहमय्यां गोपाळ नारायण इत्येतैष्ठिदितं सटीकम्।
- ४ (घ) पुण्यपत्तनस्थमिांसा-विद्यालयस्थं लिखितं सटीकुम् ।

सुपरिशुद्धमहाभारतप्रकाशनबद्धपरिकरैः श्रीमद्भिविद्वित्पक्षपातिभिः ' शंकर नरहर जोशी' इति सुप्रिथतनामधेयैः प्रेरितौरस्माभिः प्राय एतेषामादर्शपुस्तकानां सहायेनास्य पुस्तकस्य यथामित संशोधनं व्यधायि । संशोधनावसरे यद्यदुवितं पाठान्तरं दृष्टं तत्तद्यथास्थलं दिप्पणिरूपेण प्रद् शितम् । किंच कचित् स्थलेऽर्थवेधनार्थं विवरणमपि दर्शितम् ।

सोऽयं यथामति संशोधनकृतोऽल्पीयान्त्रयत्न इतोऽण्याधिकतरं पाठकमहामागैर्भूयान् कर्त

इति विशाप्य विरमति—

विद्दिधेयः किञ्जवडेकरोपाव्हो रामचन्द्रशास्त्री पुण्यपत्तनस्थ'भारतीभुवन'निवासी।

॥ श्रीभारती जयतु॥

॥ महाभारतम्॥

वनपर्व।

--३-मं०इन्द्र विद्यावाचंस्वति समृति संग्र

विषयानुक्रमणिका ।

श्लोकः अध्यायः

मात प्रद

कर्त

ाविषयः

वृष्टम् ।

(१) अरण्यपर्व 2-30

४६ कपरद्युतजितानां पाण्डवानां द्रौपद्या सहारण्यं प्रतिप्रस्थान-म्-तेन दुर्योधनितरस्कारपूर्वक पौराणां पाण्डवैः सह वनं प्रति गन्तुं प्रस्थानम् - युधिष्ठिरेणानु-नयपूर्वकं तेषां पुनः पुरं प्रति निवर्तनम् - जान्हवीतरगतवर-मेत्य तत्रागतब्राह्मणकदम्बेन स-

ह रात्रियापनम्—

पाण्डवैः सह मुनिगणस्य वनं गन्तुमिच्छा-स्वस्य हृतसर्व-स्वत्वमाकलयता युधिष्ठिरेण भवतां पोषणमशक्यमिति नि-वेद्य प्रतिनिवर्तनप्रार्थना-ब्राह्म-णानां वयं स्वयमेवातमभरणं कृत्वा केवलं युष्मत्सहवासवां-च्छयेव भवतां सार्धमागच्छाम इति वाक्यं श्रुत्वा स्वस्याकि-चनत्वं विचिन्त्य युधिष्ठिरस्य परिखेदः-विषीदन्तं युधिष्ठिरं प्रति तच्छोकनिवर्तनाय शौनक-कृतो ज्ञानोपदेशः - युधिष्ठिर-शौनकसंवादः -अन्ततः शममा-स्थाय तपसा द्विजानां भरणाय

अध्यायः श्लोकः विषयः सिद्धिमन्विच्छ इति शौनकेन

द्विजपोषणोपायनिदर्शनं च-युधिष्ठिरप्राधितेन पाण्डवपुरो-हितेन धौम्येन सूर्याष्ट्रोत्तरशत-

नामकथनम्-धौम्यप्रेरणया ब्राह्म-णभरणाय युधिष्ठिरेण सुर्योपा-सना-युधिष्ठिरकृता

स्तुतिः—स्तुतिप्रसन्नेन स्वता युधिष्ठिरायाक्षयस्थालिप्र-

दानम् - सूर्यदत्ताक्षयस्थाल्याऽ-गणितद्विजपोषणे युधिष्ठिर-

शाक्तः-धौम्यपादवन्द्नम्-द्वि-जैः सह पाण्डवानां काम्यकवन-

पाण्डववनवासतः पौरसंताप-

मालस्य कार्यव्याकुलस्य घृत-राष्ट्रस्य नीतिकुशलं विदुरंप्रति पौरानुरंजनं केनोपायेन कार्यन मिति प्रश्न:-पाण्डवानां पना राज्यस्थापनमेव मुख्यः प्रजा-रञ्जनोपाय इति विदुरेण कथ-

नम्—तच्छ्रत्वाऽयं पाण्डवपक्ष-पार्ताति साञ्चत्त्य धृतराष्ट्रेण विदुरनिर्भृत्सनम्- धृतर्राष्ट्र-

कृतापमानस्य विदुरस्यांश्रयार्थ पाण्डवान् प्रति प्रस्थानेम् →

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

		प्रोकः विषयः पृष्टीम् ।	64 C211-41: '001-90-	गृष्ठम्
अध्या	यः र	314: 1414.	भवेदिति तं प्रति मैत्रेयशापः-	-
4	२२	विदुरस्य काम्यके पाण्डवसमा-	पाण्डवपराक्रमकथनप्रसङ्गेन मे	-
		गमः—तेन धृतराष्ट्रकृतनिर्भ-	त्रेयेण भीमकृते किसीरवधे	ī
		त्सनादिकथनपूर्वकं युधिष्ठिरं	कथिते मैत्रेयं प्रति विस्त्रेण	•
		प्रति हितोपदेशः— १५	कायत सत्रय त्रात विस्तुर	
	२५	विदुरवियोगविषण्णेन धृतरा-	किमीरवधविषये धृतराष्ट्रप्रशः-	
8	42	ष्ट्रेण कृतं विदुरानयनाय संजय-	किमींरवधो विदुराच्य्रोतव्य	
		प्रवणम्-संजयमुखात् घृतराष्ट्र-	इत्युक्ता मैत्रेयस्य गमनम्	30
		भ्रेषणम् साम्या विद्यासा प्रतिथतः	(२) किमीर्वधपर्व २१-	-33
		संदेशं श्रुत्वा विदुरस्य पुनर्धृत-	११ ७५ मैत्रेयप्रेरितेन विदुरेण धृत	-
	•	राष्ट्रं प्रत्यागमनम्-धृतराष्ट्रविदु-	राष्ट्राय भीमकृताकिमीरवधप्रका	
		र्लपाप-	रिष्ट्रीय माम्हलायामार्यं कर्याः	
9	२४	विदुरस्य पुनरागमनेन खिन्नेन	रनिरूपणम्—	
		टयों धनेन कर्ण-शकुनि-दुःशा-	रात्री वनं गच्छत्सु पाण्डवेषु	5
		सनैः सह पाण्डवविषय आलो	मार्ग निरुध्य स्थितस्य किर्मी	
		चनम्-वनस्थान् पाण्डवान् हन्तुं	रस्य युविष्ठिरेण संवादः	1
		कर्णानुमतिःपाण्डववधार्थ	किर्मीरवधोद्यतमर्जुनं निवार	Ì
		दुर्योधनादीनां वनगमनाय प्र-	वृकोदरस्य किर्मीरेण सह युद्धा	-
		स्थानम्—तत्समालोच्य दिव्य-	रंभः। द्वयोर्वादुयुद्धप्रसङ्गे स्रा	
		चक्षुषा व्यासेन तेषां प्रति-	मणपूर्वकं भीमेन कृतः किर्मीर-	
			बग्रः—	3
			(३)अर्जुनाभिगमनपर्व २३	_90
6	१२		(१) जिल्लाम्यस्य १	
		सह विरोधस्यानर्थमुलकत्वं	१२ १३६ पाण्डवदर्शनार्थ भोजादिष्वा	
		प्रद्र्य शमविधानकथनम्— १८	गतेषु दुर्योधनादिमारणोद्य	
9	23	धृतराष्ट्रवचनात् तस्य पुत्रस्नेहं	तस्य श्रीकृष्णस्यार्जुनेन कृत	
		दुस्त्यजं ज्ञात्वा दृष्टांततया सुर-	तत्पूर्ववृत्तांतकथनपूर्वकें नि	-
		भ्युपाख्यानकथनपूर्वकं कौर	वारणम्—कृष्णस्वरूपं वर्णीय	-
		वाणां जीवितरश्रणाय पाण्ड-	त्वा कृष्णाग्रे द्वौपद्या विलपनम्-	-
		वैः सह शम एव विधेय इति	द्रौपदीकृतं हिडिंबवधादिभीम	
		भगवद्यासस्य धृतराष्ट्रं प्रत्युप-	पराक्रमवर्णनम्—स्वदुःखनिवेव	
			2	
		देशः— १९	श्रीकृष्णेन सान्त्वनम्	2
40	३९	धृतराष्ट्रेण द्र्योधनानुशासनं		
		प्रार्थितेन व्यासेन तत्रागमि-	१३ १७ युधिष्ठिरं प्रति त्वद्यसनस्य द्युत	
		ष्यन्तं महामुनिं मैत्रेयं प्रति	काले स्वकीयमानतेष्वसांनिध्य	[-
	~	तत्प्रार्थनाविधानपूर्वकं खवासं	मेव कारणामित्यादिकथनपूर्व	ħ
		प्रति गमनम्—मैत्रेथागमनम्—	सान्त्वनं श्रीकृष्णेन-	3
		तं प्रति धृतराष्ट्रप्रश्नः-दुर्यो-	१४ २२ कपट्यूतसभाकाले स्वस्यास	1-
		धनाय हितमुपदिशाति मैत्रेये	न्निधानस्य हेतुत्या सौभवध	
	1953	घनाय हितमुपादिशति मैत्रेये तमुपदेशं स्वीसताडनपूर्वकं	र्थं गमनक्रपकार्यकथनं श्री	T-
		हास्यं कृत्वा अश्रुण्वति दर्योः	कृष्णेन	3
10.3		धने भीमगद्या तवोरुभेदो	100 00 0 0	तं
			े १९ २३ सविस्तर सीभवधवृत्तं श्रो	8

-		6			
अध्या	यः श	शेकः विषयः ॄष्ष्रम् ।	अध्य	ायः :	क्षोकः विषयः पृष्ठम्।
		युधिष्ठिरस्योत्कण्ठया श्रीकृष्ण-			नम् भृष्ट्यस्रघृष्टकेत्वोर्यथा-
•		स्य सविस्तरं कथनारंमः-शाल्व-	-		क्रमं द्रापदेयात्रकुलमार्यो चा-
		समागमसमये उग्रसेनकृत-			दाय स्वस्त्रपुरगमनम्-युधि-
		द्वारकारक्षणादिप्रकारस्य वर्ण-			ष्टिरस्य द्वैतवनगमनोवक्रमः ४१
		नम्— ३२	२३	१६	दुर्योधनादीनिन्दतां पाण्डवा-
38	- ३३	शाल्वसैन्यं दृष्टा वृष्णिषु युद्धार्थ			समीपमागतावां क्रवजांगळका-
		निर्गतेषु शाल्वसचिवसाम्बयी-	i de la		पाराणा परण्डवैराश्वासनपर्वकं
		र्युद्ध्यतोः साम्बान्छास्वसचिव-			नगरं प्रति निवर्तनम् ४२
		पराजयः—साम्बेन बेगवति	२४	- २६	पाण्डवानां चिरावस्थानि-
		दैतेये चारुदेणीन विविध्ये च			र्घारणपूर्वकं द्वैतवनप्रवेशः - ४३
		हते पुनः शाल्वस्य युद्धोद्योगः-३३	20	१९	द्वैतवनवासिनः पाण्डवान्त्रति
30	. २५	शाल्यप्रद्यसयोर्ड्सम् तदा	1.	,,	., 0., -16
		शाल्वशरप्रहारेण प्रद्युम्नत्यामोहः-३४			मार्कण्डेयागमनं युधिष्टिरसं-
36	. ३३	सार्थिना रणाद्पवाहितःय	२६	210	वादानंतरं तस्योत्तरदिगमनं च ४५
		लब्धसंज्ञस्य प्रद्युसस्य पुना	46	२५	0.3
	101.7	रथनिवर्तने सारार्थे प्रत्युपदेशः - ३५			लभ्येन ब्राह्मणस्य क्षत्रवृद्धिका-
38	२७				रणत्वकथनम् हेपायनादिम-
		शाल्वप्रद्युस्रयोर्युद्धप्रसंगे प्रद्यु-	2.0		हर्षीणां युधिष्ठिराभिगमनम्— ४६
		स्रवाणेन शाल्वपतनम्—शा-	२७	80	भीमादिसंनिधाने परितप्ताया
		ल्वप्राणहरणाय प्रद्युक्तेन गृही-		2,510	द्रौपद्याः कौरवापराधस्मारण-
	(Mari	ते बाणे नारदवाय्वोरुपदेशात्			पूर्वकं युधिष्ठिरमुद्दिश्य सविषा-
		प्रयुम्नेन बाणे उपसंहते शाल्वस्य		26	द्वचनम्:— ४७
-9		रणाद्पयानम् ३६	२८	३६	द्रौपया युधिष्ठिरं प्रति कालभे-
30	88	पत्रस्मिन्नेव काले राजसूर्यं स-			देन क्षमाकोपयोरवश्याश्रय-
		माप्य द्वारकामागतस्य श्रीकृ-			णीयत्वे प्रमाणतया बलिप्र-
		ष्णस्याहुकादीनामाश्वासनपूर्वकं			ल्हादसंवादानुवादपूर्वकं प्रकृते
		युद्धार्थं निर्गमनम्-शाल्वेन सह			कोपस्यावश्यादरणीयत्वोक्तिः अ९
1-		युध्यता श्रीकृष्णेन हतेषु दान-	२९	42	युधिष्ठिरस्य कोधे दोषकथन-
70	2-	वेषु शाल्वस्य मायायुद्धम् —३८			पूर्वकं द्रौपद्यपदेशः काश्यपगीत-
२१	३०	मायामयाहुकपरिचारकवाक्या-		• • • • • • • • • • • • • • • • • • • •	गायाकथनं च। , ५१
		द्वसुदेवं हतं श्रुत्वाऽपि मायेय- मिति कृष्णस्य निश्चयः— ३९	३०	83	भर्तत्यसनदर्शनद्भया द्रौष-
ब र	48				द्या धर्माक्षेपेण युधिष्ठिरोपहा-
4.5	10	श्रीकृष्णे पुनर्युध्यति सौभस्य मायया शिलावर्षणादि-दारुक-			सपूर्वकं विधातचरितेतिहास-
		वचनं श्रुत्वा आग्नेयास्त्रेण सौ-	38	धर	कथनमः— रुधिष्टिरेण द्रौपदीं प्रति धर्म-
		भपाटनपूर्वकं कृष्णकृतश्चकेण	41	01	
		शाल्ववधः—इत्यादि प्रकारेण	30 .	६२	स्य साफल्यापादानम् । १ ५६ युधिष्टिरं प्रति प्रत्युक्तिक्ष्पेण
		शाल्यवयः इत्याद् प्रकारण शाल्यवधवृत्तान्तकथनानंतरं	41	41	कर्मभशंसन्पराया ब्राह्मणाकः-
		श्रीकृष्णस्य युधिष्टिगतुज्ञया सु-			बृहस्पतिनीतः कथनं द्रीपद्या । ५९
			33	90	अध्यातमातः कथन द्रापदा । ५९ सीमन युधिष्ठिरं प्रति नीति-
		पञ्चातमञ्जूषा वारमानम	44	,,	पानप आबाहर आत नात-

पृष्ठम्। विषयः स्रोकः अच्यायः व्युत्पादनपूर्वकं युद्धेन राज्या-हरणकर्तव्योक्तिः। ६३ भीमं प्रति युधिष्ठिरेण स्वप्रति-22 ३४ श्राया दुस्त्यजत्वात्तत्कालाव-सानप्रतिपालनविधानम्ः— ६५ युधिष्ठिर्कोधसंदीपनार्थं भीम-34 34 ६६ वाक्यम्। भीमं प्रति युधिष्ठिरस्य दुर्योधन-38 पक्षीयाणामुदिश्य प्रशंसोक्तिः-पाण्डवान्प्रत्यागतस्य व्यासस्य प्रतिस्मृतिनामक-धर्मराजाय विद्यां दत्वाऽन्तर्धानम् - युधि-ष्ठिरेण व्यासवचनात् परिजनैः सह द्वैतवनात् काम्यकवनगम-६८ नम्:--एकान्ते युधिष्ठिरात् प्रतिस्मृ-तिविद्यां प्राप्य तदाञ्चयाऽस्त्रसं पादनार्थे प्रस्थितस्यार्जुनस्य ब्रा-ह्मणाद्याशीर्प्रहणपूर्वकिमन्द्रकी-लपवंतगमनम्--तत्र तपस्वि-रूपेणेंद्रं दृष्टवतोऽर्जुनस्येन्द्राद्वर-लामानंतरं तदाज्ञया तपश्चरणम् ७० (४) कैरातपर्व ७१-७७ सविस्तरामस्त्रप्राप्तिकथां शुश्रु-षोजनमजयस्य प्रश्नानंतरं वैश-म्पायनस्य विस्तरेण कथनम्--अर्जुनस्येन्द्रकीलगमना नन्तरं स्वर्गात् पुष्पवृष्ट्यादि--हिमव-द्रनश्रीवर्णनम्-अर्जुनेन हिमव-व्छिखरे तपश्चरणम्--पार्थतपो-भीरुमिर्महार्षिभिः प्रार्थितेन म-हादेवेनाश्वासनपूर्वकमृषीणां प्रतिनिवर्तनम्--७१ वराहवधोद्यतस्यार्जुनस्य किरा-त्कृत आक्षेपः--उमाभ्यां सम-कालमेव बाणत्यागे कृते तद्वा-णप्रहारेण वराहरूपिणो राक्षसस्य वधः उभयोः संवादानन्तरमर्जुने-नकृतः किरातं प्रांते शरप्रहारः-

विश्वम् इ विषयः श्लोक: अध्याय: किरातकृतोऽ युध्यतोस्तयोः र्जुनबाणग्रासः---धनुष्कोट्या मुष्ट्या प्रहरत्यर्जुने किरातकृतो गाण्डीवग्रासः--ततः खड्नेन प्रहरतोऽर्जुनस्य खड्ने भग्ने वृक्षादिना युद्धम्--बाहु-युद्धोद्यतस्यार्जुनस्य किरातेन पराजितस्य भूमौ पतनम्-ततो महादेवं पूजयताऽर्जुनेन स्वा-र्पितमाल्यानां किरातशिरासि दर्शनेन शंकरबुध्या कृतं तन्बरण-वन्दनम्-साक्षादुमामहेश्वरयोः प्रादुर्भावः-अर्जुनकृतः स्तवः---पार्थपूजास्तुतिसंतुष्टेन महादेवेन तदाश्वासनमः शंकरेण पार्थाय 24 80 स्वग्रस्तगा-ण्डीवादि प्रत्यर्पितेऽर्जुनस्य पा-

शुपतास्त्रयाचनम्---अर्जुनाय-पाशुपतास्त्रं दत्वा तद्रात्रस्पर्शन-पूर्वकं शंकरस्य प्रस्थानमः-- ७५ ४१ ४९ अर्जुनदर्शनार्थमागतेषु शची-पतिवरुणकुबेरेषु तेभ्य इन्द्रर-हितेभ्योऽर्जुनस्य दिव्यास्त्रप्राप्तिः-अर्जुनं प्रति शक्रेण स्वर्गागमन-चोदना--देवेषु स्वर्ग गतेषु हो-

कपालदर्शनेन पार्थस्य संतोषः ७७ (५) इन्द्रलोकाभिगमनपर्व ७७-८९

४२ ४२ इन्द्रप्रेषितेन मातिलनाऽऽनीते-न रथेन पार्थस्येन्द्रपुरीदर्श-नम्-- ७८

४३ ३२ इन्द्रेणालिङ्गनपूर्वकमर्जुने स्वास-नार्घ उपवेशित उभयोरग्रे महो-त्सवादिः—

४४ ११ पञ्चसंवत्सरात्मकं कालं स्वर्गे सुखेन न्युष्य नानास्त्रशिक्षाप्रा-ध्यनन्तरं शक्राज्ञयाऽर्जुनस्य चि-ेत्रसेनाष्ट्रयगीतादिशिक्षणमः— ८०

४५ १६ उर्वश्यामर्जुनस्य दृष्टिविशेषण तस्य तस्यामनुरागोत्प्रेक्षिणा

वनपर्वानुक्रमणिका।

FE

5

GG.

1913

30

60

60

अध्यायः	श्लोकः विषयः • पृष्ठम् । राक्रेण चित्रसेनद्वारा तस्यास्तं	अध्या	ZK ?	ष्टोक। विषयः पृष्टम् । म−भीमराजाद्दमयन्त्युत्पत्यादि-
	प्रति यापनम्:- ८१			वर्णनम् । दमयन्त्यां समुत्कण्ठि
४६ ६३	, , ,			तेन नलेन वने विहरत्सु हंसेष्वे-
	मीपगतया तया स्वप्रार्थनां			कतमस्य ग्रहणम्-प्रतिकियाप्र-
	व्यर्थीकृतवतेऽर्जुनाय कुपितया			तिज्ञानेनात्मानं मोचितवता
	क्रीबो भवेतिशापदानम्-चित्र-			हंसेन नलगुणानुवर्णनेन दमय
	सेनादर्जुनस्योर्वशीशापवृत्तांत-			न्त्या नले रामोत्पादनमः
	श्रवणोत्तरमयं शापो भाव्यज्ञात-		20	
	समयमात्रोपयोगितया भव-	५४	38	
	त्वितीन्द्रेण शापावसाने कथि-			णं ज्ञात्वा भीमराज्ञेन कृतः ख-
	तेऽर्जुनस्य हर्षः- ८३			यंवरोद्योगःस्वर्ग गतेन नार-
३७ ३				देनेद्रादीन् प्रति दमयन्तीगुणानु-
30 2	पार्थमहिमानुवर्णनपूर्वकं युधि-			वर्णनपूर्वकं तत्स्वयंवरप्रवृत्ति-
	ष्टिराय तद्वृत्तांतकथनप्रार्थना—			कथनम्-द्मयन्तीस्वयंवद्रार्थसा-
	पाण्डवान्प्रतीन्द्रसंदेशकथनार्थं			गच्छद्भिरिन्द्रादिभिः पथिदष्ट-
	लोमशस्य काम्यकवनगमनम् ८५			स्य नलस्य दमयन्तीदौत्येन व
				रणम्—
36 86		44	24	देवानां दौत्यमङ्गीकृत्य दमय-
	लोंकगमनादिवृत्तांतश्रवणेन			न्त्यप्रे गतस्य नलस्य दमयन्त्या
	परिखिद्यता धृतराष्ट्रेण सञ्ज-			सह संवादः- ९४
	यात्रे स्वपुत्रान्प्रति परिशोच-	५६	38	नलदमयन्तीसंवादः-दमयन्ती-
				कथितमुपायं श्रुत्वा प्रत्याग-
३९ २				तस्य नलस्य देवसमीपे दमयन्ती-
40 8:				वाक्यकथनम् ९५
	ण्डवानामरण्ये भोज्यवस्तुकथ-	99	८७	स्वयंवरमण्डपे नृपादीनामा-
	नम्। ८७	33	00	गमनोत्तरमिन्द्राग्नियमवरुणैर्नल-
११ अ	सञ्जयेन धृतराष्ट्रं प्राति चारद्वा-			सारूप्येण प्रवेशः—पञ्चनलदर्श-
	रा श्रुतस्य पाण्डवदिदक्षया			नेन मोहितया दमयन्त्या कृक्षां
	वनं गतानां कृष्णादीनां दुर्यों-			प्रार्थनां श्रुत्वा देवानां स्वस्वरूप-
	धनादिवधप्रातिज्ञादिप्रकार स् य	1.		धारणम्-इन्द्रादिदेवानां प्रसा-
	वृत्तान्तस्य कथनम् ८९			देन दमयन्त्या नले, वृते नलाय
18	) नलोपाक्यानपर्व			वरान् दत्वा देवेषु स्वर्ग गतेषु
				नृपादीनामपि स्वस्वनगरगम-
ध्र ५	दे वैद्याम्पायनकथितोऽर्जुनराहित <u></u>	1		नम्—विवाहानन्तरं स्वनग्रं
	तानां पाण्डवानां वृत्तान्तःभी-			गत्वा दमयन्या सह विहरतो
	मयुधिष्ठिरयोरर्जुनमधिकृत्य संवा-			नलाइमयन्त्यां पुत्रकन्ययोह-
	दे प्रवृत्ते पाण्डवान् प्रत्यागतस्य			
	बृहद्श्वस्य युधिष्ठिरेण संवादः-			
	युधिष्ठिरं प्रति बृहद्श्वेन नलो-	46	१४	
1.00	पाख्यानकथनोपक्रमः ९१			गच्छतासिन्द्रादीनां मध्यमार्गे
43 3	१ नलोपाख्यानारंभःनलवर्णन-			कालिद्वाप्रयोर्द्शनम्—देवैः

विषयः अध्यायः विषयः अध्याय: वादनपूर्वकं स्ववृत्तान्तं कथयि-स्वयंवरे दमयन्त्या नलवरणं त्वा विलयन्तीं दमयन्तीमाश्वा-निवेदिते द्वापरद्वितीयेन कालि-सयतामुबीणामाश्रमसहिताना-ना नलपराभवप्रतिज्ञानमः-मन्तर्धानम्—तेन विस्मिताया कलिना कृतसंकेतेन पुष्करेणा-अनेकपर्वतादिदर्शनपूर्वकं स्रम-हृतस्य पणपूर्वकं कीडतो नल-न्त्या दमयन्त्या कदाचिद्वणिवस-स्य पराजयः — नलनिवारणार्थ-प्रवेदाः--वणिक्स-मुहमध्ये मागताभां पौरादीनां यत-मीपे खबूत्तांतं कथियत्वा दम-वैफल्येन निधात्तः-96 स्वयत्नैवफल्येन चिन्ताक्रान्त-यन्त्याः सार्थवाहेन संवादः- १०७ या दमयन्त्या कृतं वार्णियाख्य-दमयन्त्याः सार्थेन सह चेदि-इश स्तद्वारा विदर्भान्प्रति स्वपुत्र-राजपुरं प्रति प्रस्थानम्-वनमध्ये कन्ययोः प्रेषणम्--वाष्ण्यस्य सरस्तीरशायिनि सार्थे निशी-विदर्भगृहे नलपुत्रकन्ययोः स्था-थे पानीयपानागतयूथनिहतभू-पनपूर्वकमयोध्यायामृतुपर्णगृहे यिष्ठे दिष्टचा दमयन्त्याः शेषी-कार:-हतावाशिष्टेन जनेन सह द्युते सर्वस्वापहारानन्तरं पुष्क-88 चेदिराजपुरं गताया दमय-ध्वाक्येन कुपितस्यैकवस्त्रस्य न्या राजमात्रा खान्तःपुरा-दमयन्तीसहितस्य नलस्य पु-808 1 धिवासनम्— रान्निर्गमनम्-दमयन्त्या सह इइ २६ दमयन्तीं त्यक्तवाऽटःयामटन्तं वने वसता नलेन हिरण्यशकुन-दावानलाकांतवनगतातनादश्र-प्रहणार्थे तदुपर्याच्छादितं वस्त्रं वणेन वाह्नं प्रविशनतं नलं प्रति गृहीत्वोत्पतितानां शकुनानां वनविविधितेन कर्कोटकेनात्म-नलं प्रत्युक्तिः—नलद्मयन्ती-परिरक्षणप्रार्थना—कर्कोटकना-संवादः-गेन सह वहेर्निर्गत्य गच्छ-२९ एक वस्त्रावृतयोर्ने छद्मयनयो रात्रौ सभाप्रवेशानन्तरं दमय-तो नलस्य दशमे पदे कर्कार्टके-न दंशनेन वैक्ष्यसंपादनम्-न्त्यां निद्भितायामर्घवस्त्रखण्ड-नपूर्वकं वने दमयन्तीं त्यक्ता कर्कोटकेन सान्त्वनपूर्वकं निज-स्वरूपाविष्करणेच्छायां खस्म-ऋछिप्रविष्टस्य नलस्य गम-रणेन पुनः पूर्वकपप्राप्तिमुक्त्वा १०१ **'₹₹** निद्रातो व्युत्थाय विलापपूर्वकं नलाय वासोध्गदानम् वने चरन्त्या दमयन्त्या अजग-६७ १९ कर्कोटकनागवचनान्नलेनायो-रेण ग्रहणम्—अजगरप्रस्ताया ध्यायां बाहुक इति नाम्ना प्रविश्य दमयन्त्या विलापं श्रुत्वाऽऽग-ऋतुपर्णनृपसमीपमुपसर्पणम-तेन वनचरेणाजगरस्य वधः--ऋतुपर्णेन तस्य सारथ्यकर्माणे द्मयन्त्या आत्मका मुकस्य त-योजना-दमयन्तीं स्मृत्वा वि-द्याधस्य स्वपातिवत्यमहिम्ना लपतो नलस्य जीवलेन संवा-शापेन हननम्:-१०३ 288 वने विलापपूर्वकं म्रमन्त्या दमय-

न्त्यास्तापसाश्चमप्रवेशः--अभि-

६८

भीमगाजेन नलद्मयन्त्यन्वेष-

णार्थं नानादिक्षु प्रेषितानां ब्रा-

११८.

श्लोकः विषय: ख्यायः ह्मणानां मध्यात् सुदेवनास्म विप्रेण चेदिराजगृहे दमयन्ती-दर्शनम्--विप्रेण सह सवाष्पं भाषमाणां द्मयन्तीं दृष्टा राज-मात्रा विप्रं प्रति द्मयन्तीकुल-शीलादिप्रश्नः--

राजमात्प्रेरितेन सुद्वेन दम-यन्तीवृत्तं कथिते भूमध्यस्पपि-प्रचिह्नद्शीनन राजमातुर्दमय-न्तीप्रत्यभिज्ञानम् - प्रणामपूर्वकं दमयन्तीप्रार्थनया राजमात्रा प्रस्थापिताया दमयन्त्याः सु-देवेन सह विदर्भनगरप्रवेशः-दमयन्तीप्रेरितया तन्मात्रा प्रे-रितेन भीमेन कृतं नलान्वेपणाय ब्राह्मणनियोजनम् नियुक्तानां ब्राह्मणानां दमयन्तीतो नलं प्रति वक्तव्यान् सप्त स्रोकान् श्रत्वा नलान्वेषणाय गमनं-तत्र तत्र नलान्वेषणं च-११४

२७ नलान्वेषिणा पर्णादनाम्ना वि-व्रेण ऋतुपर्णनृपगृहे बाहुकनाम-निगूढे नले श्रण्वति दमयन्ती-कथितश्लोकपठनम् चाहुकेन विजने पर्णादं प्रति दमयन्तीव-चनस्योत्तरतया पञ्चश्लोकीकथ-नम्-पर्णादेन पुनर्विदर्भानेत्य द्मयन्या बाहुकवाचिकानवे-दनम्—बाहुके नलशाङ्किन्या दमयन्त्या मात्रनुज्ञया प्रेषितेन सुदेवेनायोध्यां गत्वा ऋतुपर्णे श्वोभूते दमयन्त्याः पुनः स्वयं-वरो भावतिति कथनम्-

ऋतुपर्णेन दमयन्तीस्वयंवराय 38 ७१ बाहुकं सारथ्ये नियोज्य वार्ष्णें-येन सह विद्रभीन्प्रति प्रस्थानम्-वार्णियेन बाहुके रूपवयोवि-सारध्यकौ-द्यादि। भिर्विशेषतः शलेन नलत्वसम्भावना— ११६

पृष्टम् । श्लोकः विषयः अध्यायः वेगेन गच्छता स्थात् पतितो-७२ 83 त्तरीयदर्शनानंतरं तद्रहणवि-षये नलर्तुपर्णसंवादः वाहुक-सारथ्यसामर्थ्यविस्मिते-न ऋतुपर्णेन तं प्रति पुञ्जीभूत-वस्तुपरिसंख्याने स्वीयसामर्थ्य-निवेदनम्—मध्येमार्ग विभीतकवृक्षस्य फलपत्रादि-गणने ऋतुपर्णेन कथिते सति रथस्थापनपूर्वकं वृक्षच्छेद्नेन फलपत्रादि गणयतो बाहुकस्य विस्मयः तेन ऋतुपण प्रति अश्वहृद्यविद्यादानप्रतिज्ञानम्-बाहुकेन ऋतुपर्णादशहद्यादि-विद्यास्वीकरणम्-लब्धाक्षविद्य-स्य नलस्य शरीरान्निर्गतस्य कलेर्नलशापभयात्तसमै वरंदत्वा बिभीतकवृक्षप्रवेशः-नंतरया-रोहणानंतरं कलेः स्वगृहगम-

नम्-सायाहे विदर्भनगरं प्रविशतो 38 ७३ र्थध्वनिश्रवणेन ऋतुपर्णस्य नलबुध्या तद्दर्शनार्थं द्मयन्त्या हर्म्यारोहणम्—ऋतुपर्णादिषु र-थादवरूढेषु रथस्थापनादि कुर्व-तं बाहुकं दृष्टवत्या द्मयन्त्या-श्चिन्तोत्पत्तिः—तत्त्वजिज्ञासया बाहुकं प्रति दृत्याः प्रस्थाप-११९ नम्-

दमयन्त्याज्ञया गतवत्था केशि-38 08 न्या बाहुकेन संवादः वाहु-काग्रे कथिताया दमयन्तीगाथा-याः शोकपूर्वकं बाहुकेन दत्त-मुत्तरं श्रुत्वा आगतया केशिन्या दमयन्त्यै संभाषणकालिकवा-हकविकारादिनिवेदनम् १२०

रिक्तघटादिदानरूपनलपरीक्षी-26 194 पायकथनपू**वकं** पुनवाहुकाग्रे केशिनी प्रेषणम्-'पुनः केशि-न्या नल्स्याद्भतवृत्तान्ते कथिते

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

019

888

	A CHILL	DISTIL	, vi	) ar	विषयः	IIII
अध्यायः १	होक, विषयः ट्रष्टम् । नलपकं मांसमानाय्य तद्भक्ष-	अध्याद			प्रामश्वाविद्यां च	
	णेन दमयन्त्या कृतं परीक्षणम्-	1		The second secon	गतेऽर्जुनतप	
	पुनर्नलपरीक्षणाय तं प्रति दम-			the second second second second	स्य शोकादि-	
	यन्त्या कन्यापुत्रयोः प्रेषणम्				र्धयात्रापर्व	
	तौ कन्यापुत्रौ दृष्टा हदता नले-					
	न केशिनों प्रति स्वकर्मणः	60	30	11 20 1	भीमनकुलसहवे	
	कारणान्तरकथनेनापह्नवः— १२२				नुशोचनम्-तेन	
७६ ५३	केशिन्या कथितं कन्यापुत्रदर्श-				म्यकवनान्निर्गम	
	नोत्तरं जायमानं नलविकारं	8			-	
	श्रुत्वा दमयन्त्या मातृद्वारा प्रा-	८१	२२		तुन्तस्य युर्ग	
,	र्थितस्य भीमस्याज्ञया नलस्य				निम्अभ्युत्थ	
	र्खसमीपानयनम्-परस्परदर्श-				तं नार्दं प्रति	
	नोत्तरमुभयोः परस्पराक्षेप-				नारदेन त	
	वाक्यानि-दमयन्त्यां नलानुन-				भीष्मसंवादानु	
	यं कुर्वन्त्यामाकाशगतवायुवा-				0 . 0	१२८
	क्यश्रवणेन पुष्पवृष्टिद्दीनन	८२			न भीष्मं प्रति	
0	्च नलस्य दमयन्तीदोष-				याणुतीर्थान्तन <u>।</u>	
	शङ्कानिरासः—बाहकेन स्वस्य				ठकथनम्—नर्म	
	नलत्वात्कीतेनपूर्वकं कर्कीट-				तिसंगमान्तती 	
	कानुस्मरणन तहत्त्वस्त्रदय-	८३	2-4	ादफलव	तथनम्:—	१३२
	पारधाने तस्य खरूपलाभः—	८२	२०८	कुरुक्षत्र	ामनादि फ लक	थनम्—
	नल प्रत्योभजानत्या स्मग्रन्या			रामहद्ग	मनफलम्त	प्रसङ्ग-
	स्तिपार्यमणाद-दमयन्तीमात्रा			न हो	धेरेण पितृः	तपणाद
	नलद्मयन्तीवृत्तान्ते क्रियते				व्यक्तकथनम्—- स्मारस्यकंत्रक	
७७ २०	मामाज्ञया नलस्य तदग्रहवासः १२३			नादिक	तसारस्वतांतत लम्तत्प्रसङ्गे	थगम- -
७७ २०	पर्धः अभातं भामराजसम्भि			शायक	ण्य्—तत्त्रसङ्ग गानः साराम	ન જુ-
	गत्वाामंऽवादयतोर्नलदमयन्त्यो-			दिमङ्गा	रात् शाकरस् कर्षिवृत्तान्तक	अस्या-
771	भींमकृतमाश्वासनपुरःसरं स्व-					
	परे महोत्सवादि—नलवृत्तांतं			मनाने	प्रभृतिकन्याश्र	मातग-
	श्रुत्वा ऋंतुपर्णेन नलं क्षमाप-			नगा।द्य	त्रुकथनम्-सा	न्नाहत-
	यित्वा ततोऽश्विवद्यापरिग्रहण-			तायगम	नादिफलकथन	Iम्—-त- - —
197 . 22	पूर्वकं खपुरं प्रति गमनम् १२४	28	883	श्चामित्रा	कुरुक्षेत्रप्रशंस प्रभृतिरथावर्ता	1 च—
७८ - ३३	C		,,,,	इणांत्रर्व	विश्वातस्यावता र्थिफलकथनं-व	धारा -
The state of	प्रत्यागमनम् नलेन पुष्करेण			राहिनैत	चिकलक्यन= सिका <u>इं</u> ततीर्थः	।क्षाद्धा-
47.1	सह पुनर्यूतकीडा—पुनर्यूते			फलक्र	।सकाइतताथः नम्नैमिषक्षे	ामना।द-
	पुष्करं पराजित्य तस्य तत्पुरं			प्रभृति	नम् नामधक्ष वाराणस्यादिः	नगमन- गणगंत्र
1	मति यापनम्—नलेन कृतं पौर-			फलक्र	नम्-गयातीर्था नम्-गयातीर्था	चिम्रात-
US 210	सान्त्वनम्:— १२५			द्यन्ततीर्थ	गम्-गयाताया गमनादिफलव	व्याच्या १८३
	दमयन्त्यानयनपूर्वकं नलस्य	24	१३२	संवेदारि	रश्रीपर्वतांतगम	त्यमम् १०६ जानि-
	स्त्रप्रजापालतम्— युधिष्ठिरा-	-		फलक्य	र्म-चृषभपर्वत	गरियम-

रष्टम्।

१२७

१२८

१३२

१३९

. १४३

_		वनपर्वानुः	कमाणि	का।	9
अध्या	ायः	श्होकः विषयः पृष्टम् । तिवेणानयन्तगमनादिफलकेथ- नम्—-गोदावर्यादेनदीप्रभृति प्रयागान्ततीर्थगमनादिफलकथ- नम्युगभेदेन पुण्यतीर्थकथनं			लोकः विषयः प्रष्ठम् । तत्राक्षय्यवटे वसतां चातुर्मा- स्येनयजमानानां पाण्डवानामग्रे शमठकृतं गययञ्चकथनम् १५८
		भीष्मं प्रत्युपदिशतः पुलस्त्य- स्यान्तर्थानं युधिष्ठिरं प्रति कथ- यतो नारदस्य चान्तर्थानम १४८	९६	30	ष्टिरं प्रत्यगस्त्यचरितकथनार- म्भः-"ब्राह्मण्रहननादिवातापी-
28	२१	युघिष्टिरेण धर्मे प्रति अर्जुनं विना स्वस्य काम्यकवनेऽनाम- रुचिकथनपूर्वकं निवासाय			व्वलवृत्तकथनम् स्विपितृपेरिते- नागस्त्येन स्वार्थिनिर्मितायाः कन्याया विदर्भरीजाय कृतंदा- नम्—अगस्त्यद्त्तायाः स्वगृहे
८७	२८	स्थानान्तरकथनप्रार्थनाः १४९ पाण्डवाश्वासनपूर्वकं धौम्यकृतं प्राचीस्थनानातीर्थकथनम्ः १५०			उत्पन्नाया लोपार्मुद्रानाम्न्याः कन्याया यौवनं दृष्टवतो विद-
22	२७	घोम्येन युधिष्ठिरं प्रति दक्षिण- दिगवस्थितनानातीर्थकथनमः-१५१	9,0	२५	र्भस्यचिन्ता कि कि १५९ विद्रमराजेन सन्तानार्थे कन्यां कामयमानायागस्त्याय लोपा-
८९	१८	पश्चिमादिग्गततीर्थकथनम् १५२			मुद्राया यथाविधिवदानम्—
९०	इप्र	उदीचीस्थतीर्थकथनम्- १५३			अगस्त्येन लोपामुद्राया महाह-
९१	२५	धौम्ये भाषमाणेऽकस्मादाग- तस्य युधिष्ठिरसत्कृतस्य छो- मशस्य युविष्ठिरं प्रति स्वा- गमनकारणकथनम्—छोमशक्त- तं पार्थस्य पाशुपतास्त्रादि- प्राप्तिकथनपूर्वकमिन्द्रसंदेशादि-			वसनाभरणत्याजनेन वर्ष्कलादि- ग्राहणपूर्वकं स्वाश्रमं प्रत्यान- यनम्—ऋतुकाले समाहतया तया महाईवसनाभरणानि या- चितेनागस्त्येन तत्संपादनाय प्रस्थानम्— १६०
९२	२७	निरूपणमः- १५४ लोमरोन युधिष्ठिरं प्रति स्व- साहित्येन तीर्थयात्राविधायक- पार्थवचननिवेदनम्-युधिष्ठिरेण लोमरााज्ञयाऽधिकपरिजनवि- सर्जनम् १५५	96	20	भिक्षार्थे श्रुतर्वराजसमीपं गत- स्यागस्त्यस्य तत्पूर्णायव्ययदर्श- नेन याचनयोग्योऽयं न भवतीति निश्चयपूर्वकं श्रुतर्वणा सह ब्रश्न- श्वसमीपगमनम्—तस्याप्या- यज्ययशोधनायनंतरं तेन श्रुत-
२३	२९	वनवासिब्राह्मणैः सहगमने प्रा- धिते युधिष्ठिरेण तस्मिन्नंगी- कृते व्यासादीनामागमनम्— ऋष्युपदिष्टवताचरणपूर्वकमृषि- साहितानां पाण्डवानां तीर्थ-			वंणा च सह त्रस्रस्युं प्रत्य- गस्त्यगमनम्—तस्यापि तथै- वायव्ययदर्शनेन चिंताकांतस्या- गस्त्यस्य नृपाणां वाक्येन तैः सहेल्वलसमीपगमनम्— १६१
	22	यात्रार्थं पूर्वदिग्गमनम् १५६ लोमरोन युधिष्ठिरं प्रति धर्मा- धर्मयोः समुद्ध्यसमृद्धिलक्षणो- दर्ककारणत्वाभिधानम् १५७	९९	७१	इल्वलेनागस्त्याय मेषीकृत- वातापिमांसपारेवेषणस्-इल्व- लेन वातापेराव्हानेऽगस्त्येन स्वेन तस्य जीणींकरणो
9	२९	पाण्डवानां नैमिषारण्यगमनो- त्तरं गयाद्दीरःपर्वतगमनम्—			क्तिः—भीतनेल्वलेनाग्रस्त्याय

80 विषयः श्लोकः अध्यायः वृष्टम् । लोमशकथितोऽगस्त्यवृत्तान्तः-विषयः स्रोकः अध्यायः तुगमनम्-अगस्त्येन हुङ्कारेणे-कालेयवधार्थ देवैः भस्मीकरणपूर्वकं शोषणप्रार्थनायां कृतायां तद्-ल्वलस्य बहुधनदानेन लोपामुद्रायै तस्यां गुगवदेकापत्योत्पादनम्"-कथायित्वा पवमग**स्त्यचरितं** तदाश्रमवर्णनपूर्वकं भागीरथी-१०५ २० महिमवर्णनम् पाण्डवानां भृ-गुतीर्थगमनम् — लोमशेन युधि-ष्ठिरं न्यति परशुरामस्य दाश-राथिरामेण तेजोहरणप्रकारक-प्रति प्रार्थनम्-थनम् —तथा परशुरामस्य पितृ-१०६ २३ निदेशाद्रुगुतीर्थनिमज्जनेन पुन-१३४ स्तेजोलाभकथनम्— पुनरगस्त्यचरितशुश्रूषोर्युधिष्ठि-रस्य प्रश्नानुरोधेन तत्कथन-प्रसङ्गेन लोमशकथितः काल-केयगणवृत्तान्तः—कालकेयस-हितवृत्रोपद्धतानां देवानां ब्रह्म-लोकगतानां ब्रह्माज्ञया द्धी-चाश्रमगमनम्-देवैः प्रणामपू-र्वकं दधीचाये तदस्थियाचने कृते तदङ्गीकृत्य दधीचेन कृतः स्वप्राणत्यागः--देवसम्पितदैधी चास्थिभिर्विश्वकर्मणा निर्मि-णी--तस्य वज्रस्येन्द्रेण कृतं ग्रहणम्-१६५ 00 00 १०१ २३ वृत्रेण युध्यता नारायणकृतबला-धानेनेन्द्रकृतो वज्रेण वृत्रवधः-असुरान्मारयत्सु देवेषु भयात् समुद्रपविष्टानां कालकेयानां १६६ जगद्विनाशविचार:-१०२ २६ समुद्रान्तहितैदेत्यैः रणगमनं प्रतिरात्रं बहिर्निर्भत्याश्रमेषु ऋषिगणेषु देवगणैर्नारायणस्य निहतेषु शरणीकरणम्--ताश्वस्य १६७ १०३ १८ विष्णुना समुद्रान्तर्हितद्दैत्यनि-धने समुद्रशोषणोपायत्वं शापि-तेदेवरगस्त्याश्रममागत्य कृतोऽ गस्त्यस्त्वः— दहनम्-नारदाद्भसी-१६८ ६०४ २४ अगस्त्यस्तवंप्रसङ्गागतविन्थ्या-भूतपुत्रश्रवणानन्तरं सगरस्यां-

ङ्गीकरणपूर्वकं देवैः सहागस्त्य-स्य समुद्रतीरगमनम्-अगरत्येन समुद्रसिळळे निपी-ते देवेदेंत्यहननम्-देवैः समुद्रप्रणाय पीतोदकोत्सर्ज-नं प्रार्थितेनागस्त्येन तस्य स्वेन जीणींकरणोक्ती तद्धं ब्रह्माणं 800 भगीरथात्समुद्रप्रणं न्तरे भविष्यतीति पितामहवा-क्यश्रवणोत्तरं देवानां स्वस्था-नगमनम् युधिष्ठिरप्रश्चानुरोधे-लोमशकथितं सगरा-ख्यानम्--पत्नीद्वयसहितस्य कै-लासे तपस्यतः सगरस्य म-हादेवादेव.पत्न्यां षष्टिसहस्रपु-त्रोत्पत्तिवरलाभोऽपरपत्न्या-मेकपुत्रोत्पत्तिवरलामश्च-वैद-र्भीनामकमेकपत्न्यामलाबुप्रसवे रीव्यायामेकपुत्रप्रसवे Sलाबुं त्य-कुमुद्यतं सगरं प्रत्यशरीरा वा-१७१ आकाशवाणीश्रवणोत्तरमला-बुबीजेभ्यः पृथक्कृतघृतकुभनि-हितेभ्यः षष्टिहहस्रपुत्रात्पात्तः-लोकानां सगरपुत्रोपद्धतानां देवसहिताना ब्रह्माणं प्रति श-ब्रह्मवाक्यश्रवणो-त्तरं यथास्थानगमनं च-अश्व-मेधदीक्षानन्तरं सगरेण मोचि-निस्तोयसमुद्रेऽन्त-र्घानम्-अभ्वान्वेषणं कुर्वतां स-मुद्रबिलखननेन पातालप्रविधाना कपिलकोध-सगरपुत्राणां

शुमन्तं पौत्रं प्रति वाक्यम्-सगर-

वृष्टम् ।

दिवृत्तान्तविषये यधिष्ठिरप्रश्ले

The state of the s		
अध्यायः	श्लोकः विषयः ° पृष्ठम् ।	अ
	निदेशान्तिर्गतेनांशुमता कापे-	
	लप्रसादनेन ह्यानयनपूर्वकं	
	पितामहयज्ञसमापनम्-सगर इ-	3
•	वांद्युमत्यपि स्वर्गते तत्सुतेन	•
	दिरुपिन गङ्गावतरणाय यतमा-	
	नेनापि तद्पारयतेव स्वपुत्रं	
	भगीरथं राज्येऽभिषिच्य त्रिद्वि-	
	गमनम् १७३	2
१०८ २७	गङ्गावतरणार्थं हिमालये तप-	1
	स्यतो दिलीपसुतस्य भगीरथ-	
	स्य सहस्रवर्षानन्तरं गङ्गा—	13
	वाक्याद्धरणीतलमवतरन्त्या ग-	
	ङ्गाया वेगधारणाय तपसा	
	शङ्करतोषणम्-सन्तुष्टस्य महा-	
	देवस्याग्रे भगीरथकृतं गङ्गावत-	
	रणवेगसहनरूपवरप्रार्थना- १७४	
१०९ २१	भगीरथप्रार्थनया शङ्करे हिमा-	
	लयमागते भगीरथाभ्यर्थनया	
	गङ्गाया महादेवशिरस्यवती-	
	र्णाया भगीरथेन सह समुद्रग-	
	मनम्-मगीरथेन गङ्गया पितृ-	
	भ्य उदकदानपूर्वकं सागरपूर-	
20	णम् १७४	
११० ५८	युधिष्ठिरेण ऋषमकूटगिरौ न-	
	न्दापरनन्दानदीगमनम्-लोमशे-	
	न युधिष्ठिरं प्रति ऋषभमुने	
	र्नन्दायाश्च माहिमकथनम्-यु-	
	ष्ठिरेण कौशिकीतीरे ऋष्यश्र-	११
	क्राश्रमगमनम्-लोमरोन् युधि-	
	ष्टिरं प्रति विभाण्डकान्मृश्यामृ- इयशृङ्गोत्पत्तिकथनम्-लोमपा-	
1	देनानावृधिनिवृत्तये ऋद्यश्रङ्गा-	
	नयनं चोदिताभिर्वेदयाभिस्त-	
	The second secon	११८
१११ २३	द्वनगमनम्— १७७ नौकाश्रमादिरचनानंतरं वि-	77
117 16	भाण्डकस्यासंनिधाने तदाश्रमं	
	प्रविष्ट्या वेश्यायुवत्या विला-	
	सैऋश्यश्टङ्गं प्रलोभ्य पुनः स्व-	
	वासगमनम्-तत आगतेन वि-	

१७१

ध्यायः खोकः विषयः व्यम् 🗈 चेतसं सुतं प्रति मोहकारण-प्रश्न:-205 ऋर्यश्रह्मेण विभाण्डकं प्रति १२ १९ भ्रमाहेरयाकुमार्या मुनिकुमार-त्वव्यपदेशेन तदागमनोक्ति-पूर्वकं तदङ्गचेष्टाविलासस्त-स्यामेव स्वचित्तासक्त्युक्तिः- १७९ ऋस्यश्रङ्गमुपदिश्य वेश्यां मृ-१३ २५ गयतोऽपि तामनुरुपभ्य परा-वृत्तस्य विभाण्डकस्य फर्लान-यनार्थ वनगमनम्-एतद्न्तरे पुनर्विभाण्डकस्यासंनिधानमा-लक्ष्य तदाश्रमं गतयी बे-रयया नौकारोपणेन ऋरयश्रङ्गे-ऽङ्गदेशमानीते महावृष्टेराविर्भा-वः-अन्तःपुरं प्रविष्टाय ऋस्य-श्रुज्ञाय लोमपादेन कृतं स्वक-न्यायाः शान्ताया दानम्-फ-लान्यादायाध्रमागतस्य कृदस्य विभाण्डकस्याङ्गानागच्छतश्चम्पर-परिसरवार्तिघोषेषु निवसतो योपवासिभिः संवादः-अङ्गरा-जपुरं प्रविश्य पुत्रं स्तुषां च दृष्टा शान्तकोपस्य विभाण्डक-स्य पुत्रं प्रत्यादेशः--पित्राज्ञा-करणपूर्वकमृदयशृङ्गस्य शान्त-या सह खाश्रमगमनम्-युधिष्ठिरेण गङ्गासागरसङ्गमा-४ ३० दितीर्थगमनम्-युधिष्ठिरेण तरणीस्नानानन्तरं लोमशकृत-स्वस्त्ययनस्य युधिष्टिरस्य महे-न्द्राचलवासः-महेन्द्राचले परशुरामानुचरेणां-कृतवणेन मुनिना युधिष्टिरस्य संवादः —अकृतवणकृतः प्रशु-रामचारित्रकथनारम्भः-"कृति-वीर्यार्जुनवृत्तांतः— कार्तवी-योंपदुनैः स्वसमीपागतैर्देवैः सह 🦸 कार्तवीर्यवधीवचारं

वेदयाविलासमुग्ध-

भाण्डकेन

अधायः श्लोकः विषयः पृष्ठम् ।
विष्णोर्बद्रीगमनम्—गाधिराजकन्यां वरीतुमागतस्यचींकस्यः गाधिकथितकन्याशुल्कदानस्वीकारः—कन्याशुल्कदानार्थे याचिताद्वरुणात् सहस्रसंख्यान् स्यामकर्णानानीय कन्याशुल्काथदत्तवतो ऋचीकस्य
गाधिकन्यया सह विवाहः—
विक्षाहानन्तरमागतस्य भृगोर्वरदानेनचींकभार्यायां जमदग्न्युत्पत्तिः— १८४

११६ २९ जमद्गिनोढायां प्रसेनजिद्राज-कन्यायां रेणुकायां तस्मात्पञ्च-पुत्रोत्पत्तिः-सरसि स्नानार्थं ग-तायास्तत्र चित्ररथगन्धर्वद्र्शने-गाम्मसि क्रिन्नाया आश्रमागता-या रेणुकाया जमदग्निकृतं निर्भ-त्सेनम्—मातृहननाथे जमद-**ग्रिकृतामाश्चामनङ्गीकुर्वतश्चतुरः** जमदाग्नेशापः-पुत्रान्प्रति परश्रामेण रेणुकायां मानसि-कव्यभिचारदार्श्वानः पितुर्जम-द्येनियोगात्कुठारेण तस्याः म्व-मातुः कण्ठच्छेदनम् - जमदग्नि-ना पुत्रप्रार्थनया रेणुकाया पुन-रुजीवनम्-परश्रुरामासंनिधा-ने जमद्ग्न्याश्रममुपागतेन का 'र्तवीयार्जुनेन तदीयहोमधेन-वत्साहरणपूंबक तदाश्रमपीड-नम्—तत आगतेन परशुरामेण बाहुच्छेदनपूर्वकं कार्तवीर्यवधः-परशुरामरहितमाश्रममागत्य कार्तवीर्यपुत्रैर्जमदग्निवधः-प-श्चादागतस्य परशुरामस्य मृत-पितृद्दीनन विलापः—

११७ १८ पितृवधामर्षात् त्रिःसप्तकृत्वः पृथिव्या निःक्षत्रीकरणानन्तरं यत्रे परशुरामेण कृतं कश्यपाय पृथ्वीदानम्—'' इत्थमकृतवण- अध्यायः रेश्लोकः विषयः पृष्ठम् ।

मुखात्परग्नुरामचरितं श्रुत्वा

युधिष्ठिरस्य चतुर्दश्यां परश्रुरा
मपूजनोत्तरं महेन्द्रशैलादक्षि
णस्यां दिशि प्रस्थानम्— १८६

११८ २३ युघिष्टिरस्य प्रशस्तां नदीमारभ्य शूर्पारकपर्यन्तं गच्छतः क्रमेण प्रभासतीर्थगमनम्—तत्र
युधिष्टिरादिदक्षया कृष्णबलभद्रादीनामागमनम्— १८७

११९ २२ बलभद्रेण वृष्णिपाण्डवसभायां भीष्मधृतराष्ट्रादिगर्हणपूर्वकं पा-ण्डवान्त्रति शोचनम्— १८९

१२० २२ सात्यिकिना पाण्डवानपेक्षयैव स्वैरव धार्तराष्ट्रादिहननपूर्वकं पाण्डवानामावनवाससमापनमभिमन्यो राज्येऽभिषेचनोक्तिःकृष्णेन सात्यिक प्रति पाण्डवानां परबाहुबलानुपजीवित्वादिगुणकथनपूर्वकं तिन्नषेधनम्—वृष्णिगमनानन्तरं युधिष्टिरस्य पयोष्णीगमनम्— १९

१२१ २४ लामशेन युधिष्ठिरं प्रति गयकृतयागवर्णनं पाण्डवानां पयोण्णास्नानानंतरं लोमशकथितवैदूर्यपर्वतादिद्शीनफलकथनप्रसङ्गेन च्यवनकथाप्रस्तावः-युधिष्ठिरेण लोमशं प्रति सविस्तरं
च्यवनचरितकथनप्रार्थना— १९१

१२२ २९ च्यवनकथारंभः—च्यवनस्य भृगुमहार्षेपुत्रस्य तपस्याकथनम्—कदाचन शर्यातिराजेन सैन्यादिभिः सह च्यवनाश्रमाभिगमनम्-तत्र शर्यातिकन्यया सुकन्याख्यया चिरतरतपस्यानिरतस्य च्यवनशरीरं पर्यावृत्य विवर्धमानमहावल्मीकावलोकनम्-तया कुत्हलाद्रल्मीकोपरिदृश्यमानच्यवननयनयुग्मस्याज्ञानात्कण्टकेन भे-

अध्यायः श्लोकः 1विषयः वृष्टम् । दनम्-ततः च्यवनस्य क्रोधा-त्सर्वेषां मूत्रपुरीषरोधे जाते सुकन्यावाक्याच्छर्यातेर्व्हमी-कसमीपगमनम्-च्यवनवाक्या-त्तत्रसादनाय शर्यातिना दत्त-या सुकन्यया सह च्यवनस्य वि-वाहः-सुकन्यायाः पतिशुश्रूषा-१९३ कास्मिश्चित्काले १२३ २४ च्यवनाश्रम-मुपागताभ्यामाश्वनीकुमाराभ्यां भार्यात्वाय सुकन्यां प्रति प्रायन-म-तद्कामयमानां तामाश्व-नीकुमाराभ्यां स्वप्रसादाङ्यवने रूपयौवनसम्पन्ने सति तुल्यरूपे-षु त्रिषु कस्यचिद्वरणचोद्ना-भर्ताज्ञया तदङ्गीकारे च्यवनेन सहाश्विभ्यां सरसोऽन्तर्जले निमज्जनम् - निमज्ज्योत्थितेषु तेषु सरूपेषु त्रिषु सुकन्यया स्वपातिवत्यमहिस्रा च्यवनस्यैव वरणम् ततस्तारुण्यप्राप्त्या परितृष्टेन च्यवनेनाश्विनीकुमा-सोमरसदापनप्रतिज्ञा-नम्—ततोऽश्विनीकुमारयोश्य-वनवाक्यश्रवणानन्तरं स्वर्गगम-नम्-१९४ च्यवनस्य यौवनलाभश्रवणहृष्ट्-स्य तरुणं स्वजामातरमवेक्षितु-मागतस्यं शर्यातेश्च्यवनवाक्या-यज्ञकरणम्-तास्मन्यज्ञे अश्वि-नीकुमाराभ्यां स्वप्रतिश्रुतसोम-रसदानाय सोमग्रहं गृहीतवति च्यवने कोपाद्वज्रप्रहारं कर्तु-मुद्यतस्येन्द्रस्य च्यवनकृतं बाहु-स्तम्भनम्-इन्द्रमारणार्थे च्यव-नेन होमे कृते यज्ञकुण्डान्मद-नामकासुरोत्पत्तिः--तेनासुरेण शकं प्रत्याभिसरणम्— मदासुरभीतेन्द्रप्रार्थनया तं ततो १२५ २६ निवर्त्य सुरापान स्त्री द्यत-मृगयाव्यस्तेषु तस्य विभज-

ष्टम् ।

338

१९१

१९२

अध्यायः श्लोक: विषयः नम्-'' च्यवनकथासमाप्तिः-लोमशकृतं नानातीर्थमाहिमा-वर्णनम्-39€ १२६ ४७ युधिष्ठिरप्रश्लानंतरं लोमशक-थितं मान्धातृचरितम्-" भृग्वा-श्रमगतेन युवनाश्वेन कृतमृषि-भिः पुत्रेष्टिं कृत्वा स्थापितज्ञल-कुम्भस्थजलपानम्—जलपानेन सगर्भस्य युवनाश्वस्य वाम-पार्श्वमेदनपुरःसरं मनम्-इन्द्रादिभिरागत्य मान्धातेति तत्पुत्रनामकर्णं मान्धातृवृत्तांतश्च"— 🕝 युधिष्टिरप्रश्नानन्तरं जन्तूपा-१२७ २१ ख्यानप्रसङ्गेन सोमकवृत्तान्त कथनम्—"सोमकनामकेन रा-ज्ञा भार्याशतोद्वाहेऽपि ज्ये-ष्टायामेव जन्तुनामकैकापत्यज-ननम्-पिपीलिकादष्टसुतदुःस्र-द्र्शननिर्विण्णेन तेन राज्ञा ऋत्विजं प्रति बहुपुत्रोत्पाद्नो पायप्रश्नः-ऋत्विजा प्रति जन्तोः पशुकरणेन होमे तद्वपाघाणनेन भार्याशते पुत्र-जननोक्तिः-ऋत्विक्प्रेरणया सोमकेन राज्ञा १२८ २१ जन्तुनामकपुत्रवपाया होम व तद्गन्धात्राणनेन तद्भार्याशते पुत्रशतोत्पात्तः— लोकान्तरं गतेन सोमकेन ऋत्विजा सह तद्भोग्यस्वपुत्रहननजनारकीय-दुःखानुभवपूर्वकं तेन सहैव स्की-यसुकृतफलोपभोगः " प्राजापत्यादियज्ञस्थानादिवृत्तां-१२९ २२ तकथनानन्तरं पाण्डवानां प्रक्षती-र्थे कानं युधिष्टिरं प्रति लोम-शवाक्यं च-सरस्वतीन्द्यादिमाहात्म्यकथना-१३० २४ द्वयेनकपोतोपांख्यान-प्रारम्भः—" शिविपरीक्षणार्थ

अध्यायः/

अध्यायः स्रोकः विषयः पृष्ठम् । इयेनीभूतेनेन्द्रेणानुद्धतस्य कपो-तरूपधारिणोऽग्नेः शिबिं प्रति शरणागतिः— २०३

१३१ ३४ कपोतारिरक्षिषया राज्ञा इयेन-वाक्यात्स्वशरीरोत्कृत्तमांसस्य कपोतेन सह तुलारोपणम्— मांसापेक्षया कपोतस्य गौरवा-तिरेक्वे राज्ञा स्वयमेव तुलारोह-णम्—ततस्तुष्टाभ्यामिन्द्राग्नि-भ्यां तत्प्रशंसनपूर्वकं स्वलोक-गमनम्—"

श्वेर २३ , श्वेतकेत्वाश्रमगमनानन्तरं युाधिष्ठिरं प्रति कथाप्रसङ्गेनाष्टावक्षवृत्तान्तः—उद्दालकस्य स्वशिष्याय कहोडाय स्वकन्यादानम्—शिष्यसमीपे पत्नीगर्मस्थेन बालकेनाक्षिप्तस्य कहोडस्य गर्भस्थवालकाय शापदानम्—
वित्तार्जनार्थं कहोडे जनकपुरं
गतेऽष्टावकस्योत्पत्तिः—जनकसमिषं गतस्य कहोडस्य बन्दिना वादे विजित्य जले निमज्जनम्-मातुः सकाशात्पितृवृत्तांतं
श्रुतवतोऽष्टावकस्य मातुलेन
श्रेतकेतुना सह जनकनगर-

गमनम्— २०५

१३३ ३० मार्गविषयेऽष्टावकजनकसंवादःश्वेतकेतुना मातुलेन सह जनकयज्ञशालां विविक्षोरष्टावकस्य द्वारपालेन रोधः—द्वारपालाष्टावक्रयोः संवादः-राज्ञेऽष्टावक्रस्य वाचिकस्य द्वारपालन
निवेदनम्—स्वप्रश्नस्योत्तरदानतुप्टेन राज्ञा सभाप्रवेशानु-

भातः- २०८
१३४ ४१ बरान्षावकयोविवद्मानयोरष्टावक्ताद्वंदिपराजयः-जनकसमीपे वहणेन सत्कृतानां ब्राह्मणानामुत्थानम्— जलमण्जितेषु

श्लोकः विषयः पृष्ठम्।
विप्रेष्ट्रितेषु कहो उक्ततपुत्रप्रश्लाम-बन्दिनः सागरप्रवेशः अष्टावकेण स्विपत्रा कह डेन
आतुलेन च सार्थं स्वाश्रम मनम्—िपतुराज्ञया समङ्गाप्रवेशाद्ष्टावकदेहस्य समीमवनम्—

लोमशकृतं समङ्गावृत्तान्तकथ-१३५ ६० नम्-प्रसङ्गेन युधिष्ठिरस्य यव-क्रीतवृत्तान्ते प्रश्नः-यवक्रीतो पाल्यानप्रारम्भः—''भरद्वाजपु-त्रेण यवकीतेन खिपत्मित्रे रैभ्ये तत्पुत्रयोरर्वावसुपरावस्वाश्चा--स्यया विनैवोपदेशं वेदाधि-गमायेन्द्रं प्रति तपश्चरणम्— वृद्धब्राह्मणरूपेण वालुकासुधि-भिगंगायां सेतुकरणव्यापारं कुर्वतेन्द्रेण सह यवकीतस्य संवादः-इन्द्रनिवारितेनापि य-वकीतेन बलात्कारेण तस्माद्धर-ग्रहणम्—भरद्वाजेन लब्धवरं यवकीतं प्रति गर्वेण रैभ्यपीडा-प्रतिषेधाय बालध्यपाख्यानक-थनम्-यवकीतकृतः पितृवा-280 क्याङ्गीकारः--

१३६ २० रैभ्याश्रमे तत्स्नुषायाः परावसुभार्याया दर्शनाज्ञातकामेन
यवकीतेन एकान्ते बलात्कारेण
तदुपमोगः-स्दत्या तया निवेदितवृत्तान्तेन रैभ्येण कुद्धेन यवक्रीतहननाय जटाभ्यां कृत्याराक्षसो निर्माणम्-कृत्यया रूपसंपदा संमोद्य कमण्डलुहरणे
राक्षसाभिद्रावितेन यवकीतेन
स्वापितुराग्नेहोत्रगृहप्रवेशः-तदाऽन्थेन द्वाररक्षकशूद्रण निवारितस्य यवकीतस्य राक्षसेन
वथः-

१३७ १९ रैभ्यानिर्मितेन राक्षसेन यव-

म्।

२१५

२१७

286

श्लोकः अच्यायः विषयः पृष्ठम् । क्रीते हते सत्याश्रमागतेन भर-द्वाजेन गृहपालात्तद्वतान्तश्रव-णोत्तरं विलापपूर्वकं कृतौ पुत्र-दाहन-विह्नप्रवेशी-१३८ २८ रेभ्ययाज्येन वृहशुम्नेन सत्रे सहा-यत्वेन वृतयोर्गावसुपरावस्वो-र्यज्ञार्थं गमनम्-एकस्मिन् दिने भार्यादर्शनार्थं रात्रों पुनराश्रमं ग-तेन परावसुना मृगभ्रमेण कृष्णा-जिनसंवीतस्य रेभ्यस्य हननम्-परावसुचोदनयाऽर्वावसुना क्र-ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तम्-परा-वसुवाक्यातसुद्यस्नेन यज्ञदर्शना-न्निवारितस्यार्वावसोर्वने तप-श्चरणम्-तपसा त्रप्टान्देवान प्रत्यवावसो**ं** रैभ्यभरद्वाजय-वकीतप्रत्युज्जीवनप्रार्थना-देवैर्थ-वक्रीतदुःखस्य विनोपदेशं वे-दाभ्यासफलल्वकथनपूर्वकं रैभ्या दीनामुज्जीवनम्-देवानां स्वर्ग-. सनम्-लोमराकृततीर्थवृत्तान्तकथनान-१३९ २० न्तरं युधिष्ठिरोक्तिः भीमेन दुर्गमे गमनाक्षमतया १४० २९ युधिष्ठिरनिवारितानां द्रौपद्या-दीनां वहनाङ्गीकारः-पथि कु-लिन्दाधिपतिना सुवाहुना पू-जितेर्द्धिष्ठिरादिभिस्तस्मिन्मृ-त्यवर्गस्थापनपूर्वकमर्जुनदिद्य-या गन्त्रमाद्न प्रति प्रस्थानम्-२२१ अर्जुनादर्शनदुः खितेन युत्रिष्टि-रेण भीमं प्रति धनञ्जयप्रशंसा-पूर्वकं तद्दर्शनाय गन्धमादन-प्रवेशनिश्चयः-222 पाण्डवानां मन्दराचलगमनम्-१४२ ६३ आकाशगङ्गासेवनम्-नरका-

हुरास्थिदर्शनम्-लोमरोन पाण्ड-

वान्प्रति विष्णुनानरकासुरवघ-

प्रकारकथन्म-बराहरू पिणा ह-

श्लोकः अध्यायः विषयः रिणा भारावमय्रभूम्युद्धारकथ-नम्-२२५ १४३ २३ पाण्डवानां गन्धमादनप्रवेश-समये मध्येमार्ग महावृष्टेः प्रादु-भावः-ततो बृक्षाचन्तरितानां पाण्डवानां वृष्ट्युपरमे पुनः प्र-स्थानम्--गन्धमाद्नप्रवेशस्मये गमनाक्ष-१४४ २८ मतयाऽधःपतनेन मूर्विछताया द्रौपद्या नकुलेन भ्रारणे कृत युधिष्टिरकृतं द्रीपदीसमाश्वास-नम्-द्रौपदीक्केशानालोच्य ्यु-धिष्ठिरे परिशोचित धौम्यप्रमृ-तीनामागमनोत्तरं युधिष्ठिराञ्चया भीमेन स्मृतस्य घटोत्कचस्य भीमसमीपागमनसंभाषणे-१४५ ५४ युधिष्ठिरवाक्याद्भीमेनादिष्टेन घटोत्कचेन दुर्गमे पथि द्रौ-पद्यावहनम्—घटोत्कचानुचरै राक्षसेः पाण्डवानां विशाणां च वहनम्-पाण्डवानां नानाविध-प्रदेशदर्शनपूर्वकं गन्धमाद**नस्थ**-नरनारायणाश्रममेत्य तत्र सुखेन वासः-२२८ १४६ ९६ कार्रेमाश्चित्काले भीमसंनिधाने वाय्वानीतं दिव्याद्भुतपद्मं दृष्टाः द्रौपद्या प्रार्थितस्य मीमस्य ता-दशबहुपुष्पानयनार्थे गैमनम्-पथि गजादिमद्नपूर्वकं गच्छतो भीमस्य स्वर्गमार्ग रुद्धा स्थित-स्य हनूमतो दर्शनम् सिंहनादं कुर्वतं भीमं प्रति हन्मदुक्तः- २३२ भीमहनुमत्संवादमध्ये भीमं प्रः १४७ ३४ ति को हनुमानित्यादि हनुम-त्प्रश्ने भीमस्योत्तरम्-मत्पुज्छ-मुत्सार्य गन्तव्यामिति हनुस्तो-के पुच्छमुत्सार्यितुमश्क्वतो ्रपणामप् वकं मन्तं प्रति प्रत्युक्तिः—हेनूमतो

अध्यायः श्लो	कः विषयः पृष्ठम्।
	भीमं प्रति स्वप्रभावादिकथनं त-
	त्रैव रामवृत्तान्तकथनारंभः - २३३
887 33	रामचरितकथनपूर्वकं वरप्राप्त्या-
100 11	दि वृत्तमुक्तवा भीमं प्रति हनू-
	मत उपदेशः— २३४
१४९ ४०	भीमेन समद्रोहङ्बनकालिक-
	विशालक्षपदर्भनं प्राधितेन ह-
	नमता पतत्कालिवे स्ताकालि-
	करूपस्य दुर्निरीक्षताकथनपूर्व-
•	कं कृतयुगादिधमें कथनम् - २३६
१५० ५२	पूर्वक्षपदर्शनाथे पुनभीमप्राथ-
	ना-हनूमता दार्शतं समुद्रतरण-
c	'कालिकपृथुतरक्षपं दृष्ट्वा विस्मि-
	ताय भीमाय चतुर्वर्णधर्मनि-
	रूपणम्-सीगन्धिक वनमार्ग प्र-
	दर्भ्य हनूमता कृतो भीमं प्रत्यु-
	पदेशः— २३८
१५१ १९	पूर्वक्रपोपसंहारानन्तरं हनूमतो
	भीमं प्रति वरयाचनाज्ञा-भीमा-
	नुनयेन भीमासिहनाद्यंहणप्रति-
	ज्ञामर्जुनध्वज्ञस्थितिसमये रात्रु-
	प्राणहर्ध्वनिकर्णप्रतिज्ञां च
	कृतवतो हुनूमतोऽन्तर्धानम् - २३९
१५२ १४	गन्धमादने नानाविधाश्चर्दर्शन-
	पूर्वकमटतो भीमस्यापराक्के सौ-
91.7 00	ग्निधकवनदर्शनम् २३९
१५३ १६	कोगन्धिक सरोरक्षकः क्रोधवश-
	नामके राक्षसैः भौगन्धिकसरो-
	विविश्व भीमं प्रति ताचिकीर्षि-
१५४ २७	तप्रश्नः— २४०
710 40	भीमस्योत्तरं श्रुतवद्गी राक्षसैः
	सोगन्धिकार्थं कुबेरं याचस्रोत्यु- पदिधे सति तदनादरकरण-
	परिष्टे सति तदनादरकरण- पूर्वकं भीमस्य सौगन्त्रिकाहरणे
	प्रवतनम्—निवारयतो राष्ट्र- सान् गदाप्रहारेण हत्वा स्नान-
	पानपूर्वकं भामन कृतं पुष्करि-
	णीतः एबाहरणम—हतराक्षसः
	क्रवरसमीपं गत्वा भीमवृत्ते
	निवंदिते कुबेरात्यद्माहरणानु-
	अन्यापमाहरणानु-

विषयः श्लोक: अध्यायः, ज्ञामुपलब्धवतां राक्षसानां भी-मसमीपागमनम्-२४१ पतद्वसरं प्रचण्डवाय्वाद्यत्पा-१५५ ३४ तद्र्शनेन चिन्तयतो युधिष्टिर-स्य भीममपद्यतो द्रौपदीं प्रति प्रश्न:-द्रीपद्याः सकाशात्सी-गन्धिकाहरणाय प्रस्थितं भीमं श्रत्वा सर्वैः सह युधिष्टिरस्य सौगन्धिकसरोगमनं भीमदर्शनं च-भीमं प्रति यु धिष्ठिरस्यैता-दशसाहसकरणनिषेधोपदेशः--कुवेरबहुमानितंस्तरर्जनदिद्य-या तत्रैव सुखेन विहरणम्-गन्धमादनादुत्तरं देशं जिगमि-१५६ २१ षुणा युधिष्टिरेणाकाशवाणी-श्रवणात्ततः प्रतिनिवृत्यानुचरैः सह नरनारायणाश्रमं प्रति गम-नम्-283 २४३-२४६ (८) जटासुरवधपर्व १५७ ७२ कपटब्राह्मणवेषेण जटासुरस्य युधिष्ठिरं प्रत्यागमनम् — कपटे-न शस्त्राण्याहत्य द्रौपद्यादीन् हरतो जटासुरस्य युधिष्टिरकृतं भत्सनम् जटासुरं प्रति सह-देवे वदति सति आगतस्य भीमस्य जटासुरेण युद्धम्—

(९) यक्षयुद्धपर्व २४६-२६०
१५८ १०३ जटासुरवधानन्तरं सपरिवारेण नरनारायणाश्रमोषितस्य
युधिष्ठिरस्य म्रातृभिः सह विचारानन्तरं ब्राह्मणानुश्चया तैः सहोत्रस्यां दिशि गच्छतः कैलासामिर्दिवसैहिंमवत्पृष्ठगतस्य युधिष्ठिरस्य
वृषपर्वदर्शनम्—वृषपर्वनिकटे
सप्तरात्रोषितस्य युधिष्ठिरस्य
तदुपदिष्टमार्गेण गन्धमादन-

भीमजटासुरयोर्बाहुयुद्धाद्यनन्तरं भीमेन कृतो जटासुरवधः— २४६

२६७

वनपव।	गुन
अध्यायः श्लोकाः विषयः १५५४	H I
गमनम्— तत्रार्धिषेणाश्रमद्शे-	
	39
न च— २: १५९ ३२ आर्धिषेणराजार्षिणा युधिष्ठिरं	
ं प्रति कैलासवर्णनपूर्वकमर्जुना-	
गमनपर्यन्तं स्वाश्रम एव निवास-	
चोदना— २९	10
१६० ७७ आर्ष्टिषेणाज्ञयार्जनागमनपर्यतं	
तत्र वसतां पाण्डवानां वृत्तान्त-	
कथनम् कदाचन गरुडपश्-	
वातानीताम्बुजद्शिन्या द्रौपद्या	
तादशबहुपुष्पानयनं दुष्टराक्षस-	
क्षपणं च प्रार्थितेन भीमेन तद्र्थं	
गन्धमादनशिखरारोहणम्—-	
तत्र गत्वा सिंहनादं कुर्वतो भी-	
मस्य नाद्श्रवणेनागतैर्यक्षराक्ष-	
सगन्धर्वैः सह युद्धम्-राक्षसा-	1.
दााश्छन्नांभन्नान्कुवेतं भीमं प्रति	1
क्षवेरसंखस्य मणिमन्नामकस्य	
राक्षसस्यागमनम्-युद्धे भीमेन	
गदया माणिमाति हते शेषाणां	-
राक्षसानां प्राग्दिगामनम्— २५३	
	i
णाश्रमे द्रौपदीस्थापनपूर्वकं यु-	
धिष्टिरादानां संग्रामदेशगम-	
नम्—संग्रामे भीमं दृष्ट्वा पाण्ड-	
वेष्वालिङ्गनपुरःसरमुपविष्रेषु	
सत्सु युधिष्टिरकृतो भीमाधि- क्षेपः—हतराषेभ्यो राक्षसेभ्यो	
भीमवनं धववनः रोन-	
भीमवृत्तं श्रुतवतः कुवरस्यानु- चरैः सह पाण्डवसमीपगमनम्-	
कुबेरं प्रणम्य परिवार्य स्थितेषु	
पाण्डवेषु कुवेरेण स्वस्यागस्त्य-	
शापादिवृत्तांतकथनपूर्वकं कृतं	
पाण्डवसान्त्वनम् युधिष्ठिर-	
प्रश्नानन्तरं कुबरेण कृतमगस्त्य-	3
शापवृत्तान्तकथनम्— २५५	
६२ ३८ छबरेण युधिष्ठिराज्ञासनप-	
वर्क स्वभवनगमनम् कर्वेगः	
श्या राक्षसपांजेतर्यधिकिम्	
भिस्तस्या रात्रौ तदहे सखवासः २०००	•
भ अनु० २	

इम्.♦

१४१

२४२

२४३ ४६

रुक	माणिका ।
1	अध्यायः श्लोकाः विषयः प्र
	१६३ ४२ थौम्येन युधिष्ठिरं प्रति मेरुम-
9	रार्थितान्तक्थनपुरुक जन
	॰ स्यादिगतिप्रकारनिक्षणाम् ।
	रेरे रे गान्यमादनपवत वसत्स तांच
	वश्वजन चिन्तयतम महार
0	स्वनाद्धिगतास्त्रणाजनेन याध-
	१८रादान् प्रत्यागमनम् २६०
	(१०) निवातकवचयुद्धपर्त २६०-२७
	१६५ १४ इन्द्रयदर्शनेन हृष्यत्सु पाण्ड-
1	वेषु रथाद्वरूढेनार्जुनेन कृतं
	धास्यादिपाद्वन्दनम्—यधिष्ठि-
1	रादिपूजितस्य मातलेः स्व-
1	गगमनानन्तरमञ्जेनेन ग्राधी-
1	ष्टिरादीनप्रति संक्षेपण स्वक्तिम
1.	स्वगानवासप्रकारकथनम्— २६१
	९६६ ९७ इन्द्रागमनम्-समातकं मिलिकः
	भत्याशाचादपर्वक पतः कारमञ्
1	वनगमनस्पादशत उन्तरम् एकः
-	रवगगमनम्— २०२
	१९७ ९७ याघाष्ठरण पृष्टस्यार्जनस्य स्त
	वृत्तान्तकथनम्-अजनकतं कि
	रातरूपधारिमहादेवेन सह युद्ध-
	कथनं पाञ्चपतास्त्रप्राप्तिकथनं च—
8	273
	समागमादिवृत्तकथनम्-अर्जुन- कृतं स्वर्गगमनानन्तरमिन्द्रसमी-
	पगमनास्त्रप्राप्त्यादिकथनम्—
	अर्जुनकृतमिन्द्रकथितनिवातक-
	वचवृत्तान्तकथनं तद्वधार्थे क
	गतस्य खस्य देवाशीर्वादादिकः "
	थन च
3	९९ ९४ पाथन निवातकवनी सक 😁 🦠
	त्त्रया भातालसनाशनेन्द्रप्रकेन
	तत्पुर प्रति गमनम-अर्जन्येय रू
	विराष्ट्र श्रतवता वितार्वक्र
	युद्धाय निगमनम्-निनानकः
•	र्युद्धार्थं प्रवृत्तस्यार्जनस्य ब्रह्मिष्
	AMCIGIUMATO.

विषयः पृष्ठम्। श्लोकाः अध्याय वृष्टम् । विषयः श्लोकाः १७७ २४ गन्धमादनादवतीणैंः पाण्डवै: अर्जुनस्य निवातकवचैः सह यु-ऋमेण कैलासपर्वतद्शीनादि वि-द्धम्-धाय यथागतेन पथाऽऽगच्छतां निवातकवचेषु मायया युध्यमाने-सुबाहुदेशगमनम्-सु-षु मायासृष्टतमोद्शीनेन भीतयो-बाहुनिकटे स्थापितं स्तादिप-र्मातल्यर्जुनयोक्तिप्रत्युक्ती-रिकरं गृहीत्वा घटोत्कचं च १४९ ३५ पुनर्निवातकवचानां मायायुद्ध-विसुज्य गच्छतां विशाखयूपं प्रवृत्तौ भीतमर्जुनं प्रति वजास्र-प्रत्यागमनादि-पाण्डवानां सर-प्रेरणविषायिण्या मातलिप्रेरण-स्वतीतीरे सुखेन विहरणम्- २७८ याऽर्जुनेन वज्रास्त्रेण कृतो निवात-प्रसङ्गागते अजगरवृत्तांते जन-क्यचवधः-मात्रिकृतप्रशंसना-१७८ ३३ 36 मेजयेन पृष्टे वैशस्पायनस्योत्त-नन्तरमर्जुनस्य मातलिसहितस्य रम्-धनुष्पाणेभीमस्य वने मृ-निवातकवचनगरगमनं मात-गयादि कुर्वतः केनचिदजगरेण लिक्थितस्तन्नगरवृत्तान्तश्चः- २७० स्वर्गे गन्तुं निर्गतस्यार्जुनस्य गृहीतस्य तन्मोचनासामर्थ्यम्-२७९ मध्ये हिरण्यपुरदर्शनं मातलि-अजगरं प्रति भीमस्य ' कस्त्व-१७९ ५४ कृतं तत्पुरवृत्तान्तकथनं च-का-म् ?' इत्यादिप्रक्षेऽजगरेण भीमं मातलिप्रेरणा-लक्षवधार्थ प्रति स्वस्याजगरत्वप्रापकका-नन्तरं तं प्रत्युक्तवतोऽर्जुनस्य रणकथनम्—दुर्निमित्तदर्शना-कालकञ्जवधार्थं गमनम्-युद्ध्य-दुर्मनायमानस्य युधिष्ठिरस्य 200 मानानां कालकञ्जानां रौद्रास्त्र-धौम्येन सहितस्य भीमान्वेष-प्रयोगेणार्जुनेन कृतो वधः-मात-णार्थे निर्गमनम् - शून्यारण्ये लिना स्तुतस्यार्जुनस्यामरावतीं भुजगेन्द्रगृहीतस्य भीमस्य दर्श-प्रति प्रत्यागमनम्-इन्द्रसमीपे २८११८६ मातलिनाऽर्जुनपराऋमे वर्णिते इन्द्रेण कृतमभिनंदनपूर्वकमा-१८० ३८ युधिष्ठिरभीमयोः संवादानन्तर शीदोनम्-२७३ भीममोचनार्थमजगरे युधिष्ठि-पूर्वोक्तार्जुनकथितवृत्तान्तश्रव-प्रार्थिते तस्योत्तरम्-120 णानन्तरमस्त्रदर्शनार्थमर्जुनं प्रति युधिष्ठिरप्रश्नानन्तरं खबृत्तान्तेऽ युधिष्ठिरवाक्यम्-जगरेण कथिते तं प्रति युधि-युधिष्ठिराज्ञया दिव्यास्त्राणि ष्टिरस्य प्रश्नोत्तरकरणार्थे प्रा-योजयित्वा प्रदर्शनम्-अस्त्रतेज-र्थना--सर्पकृतस्य प्रश्नत्रयस्य सा जगत्क्षोभे सति इन्द्रचोद-युधिष्टिरदत्तमुत्तरत्रयम्-नया नारदेनार्जुनं प्रत्यस्त्रप्रदर्शन-स्वप्रश्नस्योत्तरदानतुष्टेनाजगर-१८१ ४९ निषेधः— २७५ कपिणा नहुषेण युधिष्ठिरं प्रति (११) आजगरपर्व २७५-२८७ खपूर्ववृत्तान्तकथनानन्तरं नहुषेऽ १७६ २३ युधिष्ठिरं प्रति भीमायुक्त्यनन्तरं जगरदेहमोचनपूर्वकं स्वर्गं ग-हैतवनगमनार्थं युधिष्ठिरेण पर्व-ते भीमधौम्याभ्यां सह युधिष्ठि-तामन्त्रणे कृते घटोत्कचेनोढेषु रस्य स्वाश्रमगमनम्-

२७६

१८२ १८

(१२)मार्कण्डेय-समास्यापर्व २८७-३

वर्षाकालसमाप्तिपर्धन्तं

सर्वेषु तद्मिन्त्रणपुरःसरं लोम-

शस्य स्वर्गगमनम्-

1	4.141
पृष्ठम् ।	0
:	अध्यायः श्लोकाः विषयः पृष्टभू
वे-	वने निवासानन्तरं शरदि धौ-
i	° स्यादिसहितानां पाण्डवानां
	, काम्यकवनप्रवेशः- २८
J -	्रु८३ ९५ पाण्डवानां पुनः काम्यकवना-
I -	गमनं श्रुतवता कृष्णेन सत्यभा-
व	
ब एं :-	मया सह पाण्डवदर्शनार्थे तत्रा-
<u>-</u>	गमनम्-युधिष्ठिराभिवादनाद्य-
२७८	नंतरं युधिष्टिरादीन् प्रति कृष्ण-
-	वाक्यम् — कृष्णं प्रति युधिष्ठिरे
	बदति मार्कण्डेयागमनानन्तरं
l-	पुजादिपूर्वकं मार्कण्डेयं प्रति
-	कृष्णोक्तिः—कृष्णादिसमीपाग
ग	तस्य नारदस्य पाण्डवकृतप्-
-209	जनानन्तरं मार्कण्डेयं प्रति नार-
1-	दोक्तिः—मार्कण्डेयेन कृष्णचो-
मं	दनया पुराणकथाकथनारम्भः २९३
	१८४ २३ युधिष्ठिरस्य ब्राह्मणमाहातम्य-
	विषयकप्रश्ने मार्कण्डेयकाथितो
य	हैहयानां वृत्तान्तः— २९४
	८५ ३७ पुनर्माकण्डेयस्य ब्राह्मणमाहा
य-	त्म्यकथनप्रस्तावे वैन्ययञ्जेऽत्रि-
ये	गौतमसंवादानुवादेन ब्राह्मण-
ो-	TISISING SOC
'२८१	८६ ३० मार्कण्डेयेन याधिष्ठिरादीन्प्रति
ारं	दानाग्निहोत्रमोक्षादिनिरूपकता-
3-	र्श्यसरस्रतीसंवादानुवादः— २९९
	८७ ५८ मार्कण्डेयकथितं वैवस्वतमनु
15	चरितम्—तपस्यन्तं मनुं प्रति
1-	शुद्रमत्स्यवाक्यम्—आर्लजरा-
1-	दिषु वर्धमानस्य मत्स्यस्य मनु-
य	कृतः समुद्रे क्षेपः-समुद्रक्षेप-
2,68	समये भाविप्रलयकथनवर्वक
	समये भाविप्रलयकथनपूर्वकं मनुं प्रति मत्स्योक्तिः—मत्स्यो-
(- ति	गारिकारां जन्मित्स्यां-
त	पदिष्टायां नाव्यारूढेन मनुना
बेऽ	कृतं नौकासमीपवार्तमत्स्यश्रंगे
11-	नौकादन्धनम् समुद्रे नौकाक-
B- /	र्थणं कुर्वतो मत्स्यस्याज्ञया मनु-
21	ना हिमालयश्ंगे नौकाबन्धने
-31	कृते स्वपरिचयकथनपूर्वकं म-
-	न्स्यस्यान्तर्धानम् मनोस्तपसा

	-						-
1	अध्या	यः	श्लोकाः	वि	षयः		पृष्ठम्
			प्रजा	सर्जनम्-			
			श्रवण	ामाहात्स्य	H-		309
-	१८७	१४	३ मार्क	ण्डेयन	याधिष्ठि	((दीन्प्रति	à
			कृता	दियुगचत्	ष्ट्रयधर	कथनपर्व	
			कं प्र	लयवर्णन	म—तश	ा मार्च	
			ण्डेय	स्य प्रलय	वत्तान्तव	जा का हरानपर्नः	÷
			प्रलय	कालिकस	वैवत्तांत	कशनम-	41
			प्रलय	जले परि	प्रवता	मार्काने	
-			येन व	वट्शाखाः	लग्या जामिनः	क्षिकार	
			पस्य	हरेरुद्रा	तः प्रति	ाराग्रस	
1			ण्डट	र्शनपूर्वकं	uen	ાર્ય ક્રક્ષા દિક્રિમા	
1			नम-	-मार्कण्डे	ग्रस्य	्या नाम स्थान	
1			प्रति	वाक्यम्-	-	वालव	
	१८९	40					३०७
-	. ,	,,	79 T	रूपकथन	पू वकः •	नारायण	
-			हाता -	मार्कण्डेर	र प्रत्यु।	ग्दशः—	•
1			भा का	डेयकृतं १	आकृष्ण	माहातम्य	-
-			कथन	म्-युधिर्ग	प्र रा दिक	ताः थी-	•
-			Soul	य प्रणाम	गाः—श्र	िकृष्णेन	
	१९०	210	पाण्डव	यानां सम	श्वास	नम्—्	३०९
	110	ζ.υ	युष्धाः	ष्टेरप्रश्नानुः	राधनः	माकेण्डे-	
			यन क	लौ भविष	यहांक	वृत्तान्त-	
			क्थनम	(—किल्	युगान्ते	काल्कि-	
			त्वनाव	तरिष्यता	हरिण	ा दुष्ट-	
			जनसह	ारादिक्थ	ानम्-	9	११२
	१९१	र्	स क	त्यश्वमेध	ायक्षे ्रि	द्रेजेभ्यः	
			पृथिवा	दास्यित	तताः	धमेक्ष-	
			याद्धम	वृध्या च र	तत्ययुग	धमप्रवृ-	
			ात्तारत्य	ादिकथन	म्-मा	केण्डे-	
			यानापा	दिष्टे धा	गचरण	युधि-	
	00 10	-	१ष्टरण र	स्वीकृते स	वषा स	न्तोषः-३	१३
5	९२ ७	, <		मणमाहार	म्य व	व्ययता	
			मार्कण्डे	यन व	व्ययितु	मारब्धं	
				पाख्यानं		सङ्गादै-	
			क्षाकस्य		तश्चिर		•
			मृगया?	प्रान्तस्य	सरस्त	ोर उ-	
			पावष्टस्य	परीक्षि	ातां गी	तश्रव-	
			णम्—ा	गितमन्वि — १:	ष्यतः प	रिक्षि-	0
			तः कन्य	विर्दर्शनं ह	ातः कः	यां प्र-	
	0		ात परा	क्षित्रार्थनं	च-	उद्बा क	
			द्शनक्ष	कन्योक्त	समयाङ्ग	विकर-	
			0		0		

अध्यायः

प्रथम्। विषयः श्लोकाः णेन मण्डूककन्या परिणयः-तया सह परीक्षितः स्वनगरगमनम्-मण्डूककन्यया सह सर्वदा रह-स्थितस्य प्रधानादिः सुगूढवापीसहिते भिद्धिते वने विहरतो राज्ञो वापीदर्शन-म्—वापीलिळिळेऽवतरेति राज-वाक्यश्रवणोत्तरं गतायां मण्डू-र्ककन्यायां तामन्विष्यता रा-ज्ञा गर्तमुखे मण्डूकं दृष्वता कृतं मण्डूकानां वधार्थ स्वीयानां दूंतानां प्रेरणम्-मण्डूकराजे-नायुर्नाम्ना मण्डूकावधे प्रार्थितेऽ-प्यश्चित परीक्षिति मण्डूकरा-जेन कृतं राज्ञे स्वकन्यायाः सु-्शोभनाख्याया दानम्-कन्यायै दौशील्याद्विजद्वेषिपुत्रप्राप्तिरूप-शापदानपुरःसरं मण्डूकराजस्य स्वगृहगमनम्—तस्यां शलद-लबलाख्यं पुत्रत्रयमभूत्तेषां ज्ये-ष्ठं शलं राज्येऽभिषिच्य परीक्षि-द्वनं जगाम-मृगयायै गतः श-लो धावन्तं मृगमन्वेतं सृत-प्रेरणया वामदेवनिकटे वाम्यौ-ययाचे-प्रतिदानसमयेन वा-मदेवदत्तवाम्यौ गृहीत्वा मृग-मन्वगच्छच्छलः-मासानन्तरं वा-मदेवेन वाम्यर्थे शिष्ये प्रेषितेऽ प्यददानः शलो वामदेवशापा-'द्राक्षसेह्तः—शलम्राता दलोऽ पि वाम्यौ नादात्तदा तत्सुता नाशमवाप-दंखपत्नीप्रार्थनया तुष्टाय वामदेवाय दलो वाम्यौ प्रादात्-

१९३ ३७ युघिष्ठिरस्य बकवृत्तप्रश्ने मार्क-ण्डेयकथितः सुखदुःखविषये इन्द्रवृकसंवादः- ३१९

१९४८ क्षात्रधर्माविषये युधिष्ठिरप्रश्ने मार्कण्डेयकथितं सुहोत्रौद्या-

ज्ञायाः ज्ञामाः	रष्ठम् ।	
नरयोर्वृत्तम्-	388	
१९५ ६ मार्कण्डेयेन पाण्डवान्प्रति यया तिचरितकथनम्—	- ३२०	
१९६ १३ मार्कण्डेयेन सेंदुक बृषदर्भचरित कथनम्—	त- ३२१	
C))	r_	
१९७ २८ मार्कण्डेयेन इयेनात्कपोतरक्षण रूपाशांबिचारितंकथनम्-	३२२	
	-	
१९८ २७ मार्कण्डेयेना एक प्रतद्नवसुमन	= 1	
शिवीनां रथस्थानां नारदे		*
कथाप्रसङ्गे नारदकथितं शिवि	1-	
चरितम्	३२४	
१९९ १८ त्वत्तोऽपि काश्चिचिरजीवी	J-	
१९९ १८ त्वत्तोऽपि काश्चीचरजावा व		
प्यस्तीति मार्कण्डेयं प्रति युधि		6.0
ष्टिरप्रश्ने मार्कण्डेय इन्द्रसुस्	त्रा	
ख्यानोपऋमेणो त्तरोत्तरचिरज	Ť- ·	
विन उल्कादीनाचष्ट	३२५	6
२०० १२९ निन्दितदानानां निन्दितजन्म	T- 1	1
२०० १२९ नान्द्रतद्वानाना । नान्द्रत्वान		
दीनां च कथनम् कीदश	1.	8
प्रतिप्राहका दातारं तार्यन्त	11-	
ति प्रश्ने तदनुरूपं मार्कण्डेर	11-	
त्तरम्-श्राद्धे ग्राह्याग्राह्यवा	ह्म-	
णाविचारः—प्रतिगृहीतृरुक्षण	I-	
मतिथिभोजनप्रशंसा च-गो		
नमाहात्म्यं स्वर्णदानफलं च		
अनुडुद्दानफलमन्नदनामकथन		
दानफलं तत्प्रसंगाज्जलाशयद		
फलं च—्युधिष्ठिरस्य यम		
क्पथप्रश्ने तदनुरूपमुत्तरं मा	a h-	
ण्डेयस्य — विप्रपादधावनफ		
मर्धप्रस्तधेनुदानफलं च-ि		Ś
शौचविषयके युधिष्ठिरप्रश्ने	वा-	
क्शौचादिरूपं मार्कण्डेयस	यो-	
त्तरम्—सायंप्रातगीयत्रीज		
लं ब्राह्मणावमाननं न कर्त	ट्य'	
मिलादिकथनं च—चित्तशु	द्धीं-	
द्रियनिग्रहप्रशंसा दयावत्प्रव	ांसा	
	र्वि	
लाभक्थनम्—अयनादिषु	दा-	

	व सवाञ्चलाचाका ।				47.
पृष्ठम् ।	अध्यायः	श्टोकाः विषयः "पृष्ठम् ।	अध्यायः	ैळोंकाः विषयः	वृष्ठम् ।
३१९		नस्य फलाधिक्यम्—स्वर्णगो-		विप्र आसीत्-वृक्षम् लेवेदं पर	
r-		भूमिदानफलकथनम् ३३१		स्तस्य शिरसि क्याचिद्रला	新 -
३२०	२०१ ३४	मार्कण्डेयेन युधिष्टिरं प्रति		या पुरीषमुत्स्प्रम् — कुद्धस्य व	កាំ-
	•	घुन्घुमारोपाख्यानकथनारम्मः -	•	शिकस्य दृष्ट्या बलाका मृत	IT.
त-		उदङ्कनामकमुनेस्तपसा परि-		तेन तस्यानुतापः - अथ कद	rr-
३२१		तुष्टेन विष्णुना तस्मै वरप्रदा-		चित्कस्यचिह्रहे भिक्षार्थं ग	तं
π-		नम्—तथा विष्युना उदङ्कं		कौशिकं प्रति तंद्रहस्था पा	ते-
३२२		प्रति कुवलाश्वन धुन्धुनामका-		वता तिष्ठेत्युक्त्वा पतिभोजन	-11
!		सुरघातनविधानपूर्वकमन्तर्धा-		द्यनंतरं भिक्षामादायाज्ञगामः	-
- n	7	नम्— ३३२		तताश्चेरीकरणेन कुद्धेन कौरि	शे-
न वे-	२०२ : ३१	उदङ्केन खपुत्राभिषेचनपूर्वकं		केन किमिति विलम्कः वृ	त .
३२ ४		वनं प्रस्थितं वृहद्श्वं प्रति तन्निः		इति पृष्टया साध्या पातिञ्ज	श्र-
410	- 0-	वारणपूर्वकं धुन्धुनामकासुरह-		षानुरोधेनेत्युत्तरितम्-पुनः व	तें-₀
ध-		ननचोदना— ३३३		धेनोक्तवन्तं कौशिकं प्र	ति
ब-	२०३ ३५	वृहदश्वेनोदङ्कं प्रति स्वपुत्रेण कुव-		'नाहं बलाका विप्रवें त्यज को	घं
त्रा ी- ३२७		लाश्वन धुन्धुवधस्य भावित्व-	N.E.	तपोधन' इत्याद्यकृत्या खशात्ति	5 -
Î	125	कथनपूर्वकं वनं प्रति गमनम्-		प्रकाशनपूर्वकं धर्मावगतये धर	र्म-
३२७	7	धुन्धूत्पत्ति पृष्टेन मार्कण्डेयेन	1	व्याधसमीपं गच्छेत्युक्तवत्य	1:
IT-		युधिष्टिरं प्रति तदुपोद्धाततया		साध्या अनुज्ञां गृहीत्वा स्व	Γ-
:T÷		मधुकेटभवृत्तान्तकथनम्— ३३४		त्मानं विनिन्दतः कौशिकस	य
री-	२०४.४५	मधुकैटभपुत्रेण धुन्धुना तप-		खाश्रमं प्रति गमनम्	३३८
ती- यो-		स्तोषिताद्वह्मणोऽवध्यत्वादिव-	२०७ ९९	अनुतापपूर्वकं मिथिलायां कौ	
त्। ह्य-		रप्रहणेन देवानां पीडनम्—		शिकस्य धर्मव्याधसमीपं गम	
n-	THE PARTY NAMED IN	उदङ्कचोदितेन कुवलाश्वेन समु-		नम् व्याधे ब्राह्मणं ह्याऽभि	
दा-		द्रमध्यमधिवसतस्तस्य ब्रह्मा-		वादनपूर्वकं पतिव्रतया त्वं व्र	-
		स्त्रेण हननम्—तदा देवादिभिः		षित इत्यहं जानामीत्युक्तवि	i
ান-		कुवलाश्वस्य घुन्घुमार इति नामकरणेन तस्मै वरदानपूर्वकं	The second	कौतुकाविष्टेन कौशिकेन व्या	
ान-		नामकरणन तस्मे वरदानपूर्वकं		धक्रतसत्काराङ्गीकरणम्—स्व-	
हो- इं		स्वस्वस्थानं प्रति गमनम्		धर्माचरणप्रशंसोपक्रमेण ब्या	
र्क-	1	मार्कण्डेयेन युधिष्ठिरं प्रति त-		धकृतं वर्णधर्मकथनं जनकराज	
न ल-		त्पुत्राणां नामकथनपूर्वकं धुन्धु-	7 7/	धर्मकथनं च-'क्रलधर्मानुरोधन परहतपशुमांसविकयं करोमि	
_	Dels 5th	मारोपाख्यानस्तवनम् ३३६		न स्वयं पशुन्हिनम ' इति व्याध	
a- वा-	२०५ २४	युधिष्ठिरस्य मार्कण्डेयं प्रति		वचनम् - शिष्टाचारङ्गानविषये	
यो-		पतिवतामाहात्म्यादिप्रश्ले मा-		कौशिकप्रश्ले व्याधकथितानि	
पर्फ-		र्कण्डेयस्योत्तरम्—मातापित्रो-		नगरानम्स्र व्यायकायताान शिष्टलक्षणानि—	
वनः हिंद्यं		रति दुःखेन पुत्रं प्रसूय तद्विष-	20/ 30	व्याधस्य स्वधमीचरणानुतीर्पं	३४२
द्धीं-		यिणीं चिंतां वहतोरिच्छानुरू-	100 41	प्रसङ्गे शिविरन्तिदेवयोः प्रशं	
रांसा		पश्चेत्पुत्रः स साधुरित्यादिकथ-			
रिंदि	८०६ ४८	नम्— ३३६ कौशिकनामा कोऽपि तपस्वी	200 1:5		388
दा-	104 00	फारिक्तामा काश्रप तपस्वा	२०९ ५६	धर्मगतेः सुश्मत्वानिकपणम् - 'वि	
-					

The same of the sa	· · ·	
Breziu: स्टोकाः विषयः पृष्ठम् ।	अध्यायः श्लोकाः विषयः १९४म	1
अध्यायः स्टोकाः विषयः हर्त्यादिना	पतिव्रतामाहात्म्यादिकथनोप-	1
दृष्टान्तपुरःसरमदृष्ट्रपाबल्यप्रति-	संहारः - युधिष्ठिरकृता धर्मा-	
पादनम्—यथाश्चातिरित्यादिना	ख्यानप्रशंसा—ू ३५	K
जीवनित्यत्वप्रतिपादनम्-श्रुभा-	२१७ २१ मार्कण्डेयं प्रत्यग्नेर्वनगमनादि-	
शुभकर्मभिः शुभाशुभयोनिष्-	विषये युधिष्ठिरप्रश्ने तदुत्तरकथ-	
त्यत्त्यादिकथनम्-इन्द्रियनिप्रहो	नार्थमाङ्गिरसोपाख्यानकथना-	
ब्रह्मपंद्रप्राप्तिहेतुरिति व्याधे-	रंभः - तपस्यन्तमाङ्गरसं दृष्टा	
नोक्ते इन्द्रियस्वरूपतान्निग्रहवि-	चिन्तयन्तमाप्त्रं प्रत्याङ्गरसा कृतं	
्षये कौशिकाजिज्ञासा— ३४६	पुत्रत्ववरणम्—देवान्प्रति वृह-	1
२१० २१ इन्द्रियानिग्रहामावे दोषकथनम्	स्पतिकथितमङ्गिरसोऽशिपुत्रत्व-	-
व्याधकृतं ब्राह्या विद्यायाः कथ-	कारणम्— ३	16
नम्— ३४८	२१८८ अङ्गिरसः पुत्राणां कन्यानां च	
२११ २७ कौशिकं प्रति धर्मव्याधेन भूतप-	नामादिकथनम् ३	Ęı
ञ्चकगुणानिक्रपणपूर्वकामीन्द्रय-	२१९ २५ वृहस्पतिवंद्यादिकथनं नाना-	
जयाजययोः सुखदुःखासाधार-	विधाशीनां स्थानभेदेन नामभे-	
णकारणताकथनम्— ३५०		
२१२ १२ इन्द्रियानिग्रहवत एव तपो भ-	२२० २० मार्कण्डेयेन युधिष्टिरं प्राति का-	
वति तद्रहितस्य दोष पवेत्यादि-३५१	0	
२१३ ४० पार्थिवधातावाय्वनिलस्थिति-	न्यः पुत्रः पितृणां पश्चसुतानज-	
विषये ब्राह्मणप्रश्ने व्याधस्योत्त-	नयत् इति कथनम् अन्येषाम-	
रं मूर्धानमाश्रित इत्यादिना- ३५४		
२१४ २९ स्वाचरितधर्मप्रदर्शनार्थं गृहा-	नम्—	38
न्तःप्रवेशिते ब्राह्मणे पश्य-	२२१ ३१ प्रजाभरणाद्भरतनामाऽग्निः पुष्टि	
ति व्याधकृतं स्विपत्रोश्चरणव-	दः पुष्टिमतिनामाभिर्दुःखिनां	
न्दनादि ३५५	शिवकुच्छिवनामाग्निरित्यादयो-	
२१५ ३१ पितृशुश्र्षात्मकतपोबलादेवेहस्थ-	ग्नयः —	31
स्यं मम पतिव्रताकृतस्य त्वत्वे-	र्दर ३२ मार्कण्डेयेन युधिष्ठिरं प्रत्यप्रि-	
षणस्य ज्ञानीमति ब्राह्मणं प्रति	वंशादिकथनम्—	31
व्याधेन कथनम्-मातापितृसे-	२२३ १५ मार्कण्डेयेन युधिष्ठिरं प्रति कुमा	-
वां विनातपश्चरणेदोषं कथयन्तं	रोत्पत्तिप्रकारकथनारंभः-दैत्य	-
व्याघं प्रति प्रशंसापूर्वकं तस्य शू-	जित इन्द्रो मानसं शैलं गत्वा	F
द्रयोनिजन्मकारणप्रश्नः-ब्राह्मण-	कस्याश्चित् स्त्रिया 'अभिघावत्	
शापपर्यन्तं स्वपूर्वजनमवृत्तान्त-	माम् ' इत्यादिकमार्तनादं श्र	-
कथनं व्याधेन— ३५		
२१६ ३७ ब्राह्मणस्तुत्यनन्तरं सांसारिकदुः-	कन्यां हरन्तं केशिनं दानवं न्य	-
स्तादिविषये शोकाद्यकरणसा-	षेधयत्—-मयावृतेयमित्युक्तव	T
भने व्याधेनोपदिष्टे व्याध-	युद्धोद्यते केशिनींद्रताडनात्प	F
प्रशंसापूर्वकं ब्राह्मणकृतं स्व-	लायिते कन्यां प्रतींद्रप्रश्नः	2
गृहगमन स्वपित्रोः शुध्रषणं	२२४ ४२ प्रजापतिकन्या देवसेनाऽहार	r
च-मार्कण्डेयेन गुधिष्ठिरं प्रति	ति कन्ययोक्ते तामुवाचेन्द्री	-

वनपर्वानुक्रमणिका।

अध्यायः खोकाः विषयः पृष्ठम् । अध्यायः 'मम मातृष्वसेयी त्वं स्वबलं क-थय ' इति-पितुर्वरदानात्त्वहि-तानां सर्वेषां जेता मे बलवा-न्पतिर्भवितेति कन्येन्द्रमत्रवीत्-अमावास्यायां रोद्रे मुहूर्ते ऋ-विषु जुद्हतसु सोमधामिश्र यं पूत्रं जनयिष्यतः सोऽस्या पतिर्भा-वीतीन्द्रचितनम् - ऋषिपत्नीः कामयमानेऽशौ तासामलाभा-२२७ १८ द्विरहेण वनं गते तत्पत्न्याः स्वा-हाया ऋषिपत्नीस्वरूपेण तत्तो-षणं कर्तुं मन्त्रणम्— स्वाहयांगिरसः पत्न्याः शिवा-बर्प इ९ या रूपं भृत्वाग्निसमीपं गत्वा तं सन्तोष्य तस्य रेतो गृहीत्वा गरुडी रूपेण निर्गत्य श्वेतपर्व-ते काञ्चनकुण्डे तत्क्षेपणम्-एवं वण्णामृषिपत्नीनामसन्धती-२२८ १५ वर्ज रूपं धृत्वाग्निसंतोषादि-करणानन्तरं प्रतिपदि कुण्डस्थं तद्रेतः पुत्रं जनयामास-स द्वि-तीयायामाभिव्यक्तस्तृतीयायां शिशुश्चतुर्थ्यामङ्गप्रत्यङ्गयुक्तो बभू-व-ततः कुक्रदवाहनेन तेन वाणैः काँचागीरिविदारणपूर्वकं शक्त्या श्वेतागिरिाशिखरविभेदनम्-२२९ ५२ ततः श्वेतादिपर्वतास्तं नत्वा पृ-थिवीं जग्मुः— **स्कन्दोत्पस्यनन्तरमुत्पातदर्शनेन** २२६ २९ भीता ऋषयः शांति चक्रः-के-चिदामिना पड्ऋषिपत्नीसङ्गतेना-यमनर्थः कृत इत्यूचुः-केचित्त्वयाय-मनर्थः कृत इति गरुडीमुचुः-सुप-णींस्कंदमाहाहं तव जननीति स्वाहाऽपि तं तथैवाह-लोकापवा-द्मयात् षड्डाषिभिः स्वपत्नीनां परित्यागः-विश्वामित्रेण कुमा-रंस्य जातकर्मादिना संस्कर-णम्—विश्वामित्रेण परमार्थतः २३० ५९

स्वाहाचोष्टितं झात्वा पड्टूषीन्

पृष्ठम्

३५८ दि-

य-

T-

कृतं.

गृह-

त्रत्व-

ां च

ाना-

मभे-

का-

भ्रज-

नज-

गम-

कथ-

पुष्टि-

खनां

दयो-

यग्नि-

कुमा-

-देत्य-

गत्वा

घावत

3

क्त्वा

वं न्य

युक्तवा

नात्प

ऽहमि

वेन्द्रो-

340

381

38

वृष्टम् । श्लोकाः विषयः प्रति तत्कथनेन ऋषिपत्नीकलं-कद्रीकरणम् स्कन्दं जहीति देवैरिन्द्रं प्रत्युक्ते तद्भयादिन्द्रेण तस्मिन्नङ्गीकृते स्कन्दं हन्तुं छो-कमातरो ययुः-भीताभिर्मातृभि-स्त्वमस्मत्पुत्रो भवेति प्रार्थितेन स्कन्देन तथाङ्गीकृते लोकमात्रा-द्योऽग्निसाहिताः स्कन्दं ररश्चः-३७२ ग्रहादिषु स्कंदं परिवार्य स्थि-तेषु पेरावतारूढस्थेन्द्रस्य स्क-न्दजिघांसयाऽऽगमनम्-इन्द्रा-दीन् दृष्टा स्कन्दो विनद्नामि-ज्वालाः ससर्ज-ताभिराग्न-ज्वालाभिर्द्ह्यमाना देवास्तं शरणं ययुः — इन्द्रत्यक्तवज्राहतात् स्क-न्ददक्षिणपार्श्वाद्विशाखः संब-भृव-स्कन्दाद्गीतस्तमिनदः श-३७२ रणं गतः— इन्द्रवज्रप्रहारादुत्पन्नाः स्कन्द-पारिषदाः कुमारा कुमार्यश्चा-द्यापि गर्भस्यानुत्पन्नांश्च वाल-कान् झन्ति काक्यादि सप्त-मातृगणस्तद्वीर्यसम्भव शिशुश्छागवक्त्रश्चेत्येवं नवको ३७३ श्रिया जुधं स्कन्दं भवानिन्द्रोऽस्तु इति ऋषय ऊचुस्तैः सह इन्द्रेण कार्तिकेयस्य-च संवादः इन्द्रवाक्यात्स्कन्देन सेनापति-त्वेंगीकृते स्कन्दस्य देवसहितेद्र-सेनापतित्वाभिषेकः-स्कन्दस्य रुद्रस्तुत्वाद्युत्पत्ति-कथनम् केतुस्थानेऽग्निद्त्त-कुकुरा चलकृतं स्कन्द स्रशो देवसेनाः समाजग्मुः इन्द्रेण पूर्व केशितो मोचिताया देवसेनायास्तत्प्रेरणया स्कृन्देन कृतं पाणिग्रहणम्-पूर्वमृषित्यक्तान्यमागतानां ेष-

ण्णामृषिपत्नीनां

तत्प्रार्थनया

अध्यायः

विषयः अध्यायः श्लोकाः मातृत्वेन स्कन्दकृतस्तत्परिग्रहः-रोहिणीज्येष्ठतास्पर्धया अभि-जिति स्वाधिकारं त्यक्तवा नक्षत्रसंख्यापूर्व्यधिमन्द्र-प्रार्थनया षट्कत्तिकानामुपरि-गमनम्-ब्राह्मयादिस्पर्धया आ-गतानां विनतादिमातृणां त-त्प्रार्थनया स्कंदकतो मातृत्वेना-ङ्गीकारः—ताभिः स्कन्दस्य संवादः-विनतादीनां विशेष-संज्ञा गर्भहरणादि तत्कर्म, स्क-न्द्रप्रहिवशेषाणां विनतादीनां शान्तयश्च-मनुष्याणां षोडश-वर्षादुर्ध्व ये ग्रहास्तेषां संज्ञा-कर्मादिकथनम् शिवभक्तानां ग्रहपीडाभावकथनम्— 300 २३१ ११३ आगतया स्वाह्या प्रार्थितस्य स्कन्दस्य तस्यै वरप्रदानादि-पितरं शिवं प्रति गन्तुं ब्रह्मणा श्रीरेत~~स्~~य कुमारस्य महेश्वरं प्रति गमनम्-धनाद्यर्थिभिः स्क-न्दगणाः सेव्या नमस्याश्चेति कथनम्-अभिषेकसमय आग-तस्य शिवस्याज्ञया सप्तममारुत-स्कन्धरक्षणाङ्गीकरणं स्कंदेन--कार्येषु मया त्वं द्रष्टव्य इत्युक्त्वा शिवेन स्कंदविसर्जनम् स्कन्द गमनोत्तरं देवदानवयोर्युद्धप्रसङ्गे देवेषु महिषासुरेण विमुखी-कृतेषु तत्रागत्य स्कंदेन शक्त्या महिषवधस्तत्पारिषदेश्च कृतां दानववधः-स्कन्दनामधयशुश्रूषया युधिष्टि-रप्रश्ने मार्कण्डेयकथितानि स्क-न्दनामानि तत्पाठफलं मार्कण्डेयकथितः स्तत्पाठफलश्रुतिश्च— 362 (१३) द्रौपदीसत्यभामासंवादपर्वे २३३ ६१ एकत्र मिळिबे द्रौपदीसत्यभा-

विषयः प्रथम् । श्लोकाः मे कुरुयदुकथा अकथयताम्-केन चरित्रेण पाण्डवेषु वर्तसे, केन मंत्रादिना पाण्डवा-स्त्वद्वरागा इत्यादि सत्यभामा द्रौपदीं पप्रच्छ-मन्त्रादिना प-तिवशीकरणादिकमसत्स्रीसमा-चरणमनु पृच्छासि, नाहमसती, येन पाण्डवा मद्धशवार्तिनस्तत्क-थयामि शृण्विति द्रौपदीवा-क्यम्-358 मदुक्तमाचरन्त्यास्ते कृष्णो व-२३४ १२ शगो भविष्यतीति स्त्रीणां सर्व-सुखावाप्तिः पत्युः सकाशाद्भव-तीत्यादिश्च सत्यभामां द्रौपद्या उक्तिः— त्रियोक्तिभिद्रीपदीं परिसान्तिव-२३५ १८ तवत्या सत्यभामया सह श्री-कृष्णेन स्वपुरं प्रति गमनम् 💛 ३८६ (१४) घोषयात्रापवं 362-888 द्वैतवने गृहादि कृत्वा शैलादिषु

२३६ ३१ विचरन्तः पाण्डवा वने समे-तान्वेदविदस्तपोधनान्यूजयामा-सुः-कस्माचिद्वाह्मणात्पाण्डव-वृत्तान्तं श्रुतवता घतराष्ट्रण पाण्डवान्प्रति परिशोचनम् तथा पाण्डवपराऋमानुस्मरणेन स्वपुत्राणां भाविवधनिर्धारण-पूर्वकं तान्प्रति परिशोचनम्-३८८ धृतराष्ट्रविलापं श्रुत्वा कर्ण-२३७ २३

वैभवप्रदर्शनेन पाण्डवानां दुःख-जननाय द्वैतवनगमनचोदना—३८९ शकुानिकर्णावाह दुर्योधनः पितु-२३८ २४ विनैतद्दर्घटमित्युभा-भ्यां युवाभ्यां तथोपायो विधे-यो यथा द्वैतवनगमने घृतराष्ट्रा-नुज्ञा भवेदिति—रात्रावागत्य कर्णों दुर्योधनं प्रति द्वैतवनेऽस्म-द्धोषा निवसंति ते चास्मदागमनं-

शकुनिभ्यां दुर्योधनं प्रति ख-

म्।

329

१ प्रमु।

अध्यायः श्लोकाः विषयः अध्यायः • श्लोकाः ॰ पृष्टम्। विषयः प्रतीक्षन्तेऽतस्तत्र वान् दृष्ट्रा कर्णादिषु युद्ध्यमानेषु गमनानुज्ञा देयेति प्रार्थितो धृतराष्ट्रः सु-गन्धर्वैर्विरथीकृतः खमनुज्ञां दास्यतीत्युवाच — ३९० पलायत--क्छ२ २२ घृतराष्ट्रसमीपं गतेषु सर्वेषु म-ध्ये शकुनिर्दुर्योधनो घोषया-त्रादि कर्तुं द्वैतवनं जिगमिषती-त्युवाच-दाषदर्शनपूर्वकं नि-वारयन्निप धृतराष्ट्रः शकुनिवा-क्याद् जुज्ञे — ततो दुर्योधनस्य घोषयात्राव्याजेनानुजैः सह द्वैत-२४३ २२ वनं प्रति प्रस्थानम्-द्वैतवनसमीपे घोषानभितो दु-२४० ३१ र्योधनस्तत्परिजनाः कर्णादय-श्चावसथांश्चकुः—तत्र दुर्योध-नो गा दृष्टा वत्सांश्चांकयित्वा २४४ २२ गोपादिस्यो गायद्भयो धनादि दत्त्वा सृगयां चकार-द्वैतवने सरोऽभितः कीडास्थाननिर्मा-णायाञ्चप्तानां दुर्योधनभृत्यानां तामनङ्गीकुर्वतसु पूर्वमेव तत्रागतैर्गन्धवैः प्रति-वारणम्-भृत्यैर्गन्धर्वकृतनिवा-रणे निवेदिते दुर्योधनेन ते-षासुत्सारणाय सेनाप्रेषणम्— २४५ ३० गन्धर्वैः परुषभाषणैर्भाषितिभेट-र्दुर्योधनं प्रति ताम्निवेदनम् २९२ भटैः कथितां गन्धवांक्ति श्रु-त्वा दुर्योधनेनाज्ञप्तास्तत्सैनिका वारितवतोऽपि गन्धर्वान्प्रमध्य विविद्युः-गन्धर्वेभ्यस्त-च्छ्रत्वा चित्रसेनेनाज्ञप्ता गन्ध-र्वा दुर्योधनादीन् प्रत्यभ्यधावन्-आमिघावतो गन्धर्वान् दृष्टा सैनिकेषु पलायितेषु सत्सु कर्णा दुर्योधनादयश्च नानास्त्रस्तान्प्र-ति योधयामासुः - युद्धे कौर-वैस्त्रासितान्गन्धर्वान् दृष्टा मा-यायुद्धेन युध्यमानस्य चित्रसेनस्य

कर्णोऽप्य-३९४ चित्ररथेन रणे पराजितस्य दुर्यी-धनस्य वन्धनपूर्वकं स्वरथारो-पणम्-इतरैर्गन्धर्वेर्दुर्योधनम्रातृ-णां तदाराणां च बन्धनम्-दुर्यों-धनामात्यादिभिर्युधिष्ठिराय त-त्रिवेदिते भीमेन तद्नुमोदनम्-३९४ शरणागतं विपक्षमपि नैवं वदे-दिति भीममुक्तवा «युधिष्टिरो दुर्योधनादिमोचनमनुजज्ञे—भ-वन्तो दुर्योधनादिरथानारुह्य ता-नमोचयंत्विति युधिष्ठिराज्ञानं-तरं तन्मोचनेऽर्जुनप्रतिश्रा— ३९५ युधिष्ठिरादिष्टांश्चतुरः पाण्डवा-न् सज्जीभूयागतान्दष्टां युद्धार्थ परावृत्यागतान्गन्धर्वान्प्रत्यर्जु-दुर्योधनादिमोचनाज्ञा गन्धर्वेषु दुर्योधनादिमोचनं प्रतिज्ञात- ° वत्यर्जुने च चतुार्भः पाण्डवैः सह गन्धर्वाणां तुमुळं युद्धम्-३९६ अर्जुनेनेन्द्रजालाद्यस्त्रप्रहारेण त्रासितान् गन्धर्वान्द्रप्रा गदाह-स्तश्चित्रसेनोऽर्जुनमधावत्—अ-र्जुनेन गदायां छिन्नायां चित्र-सेनेन मुक्तानि दिव्यास्त्राण्यर्जु-र्जुने दिव्यास्त्रीर्नेवारयकि चित्र-सेनान्तर्धानम् अन्तर्हितं चि-त्रसेनं शब्दवेदिभिर्दिव्यास्त्रैस्ता-डितवत्यर्जुने प्रियसिखत्वेना-त्मानं चित्रसेनो दर्शयामास-अर्जुनोऽपि सखायं दृष्टाऽस्त्राणि-सञ्जहार-ततोऽर्जुनेनास्त्रोपसं-॰ संहारे कृते भीमादीनां युद्धोपरम-पूर्वकं चित्रसेनेन सह संलीपः - ३९७ कौरवानिग्रहे त्वं कथं प्रवृत्त ईत्य-२४६ २७ र्जुनेन पृष्टे पाण्डवीन्प्रति स्त्रैश्वर्य-प्रदर्शनार्थमागतं दुर्योधनं बङ्गाऽऽ

मायया मोहिताः कौरवाः प-

लायनं चकुः-पराङ्ख्यान्कौर-

पृष्टम्। विषयः श्लोकाः अध्यायः. खोकाः विषयः व्रष्टम । अध्यायः 808 नम-आगतोऽहमे-नयेतीन्द्राज्ञया शकुनिना मात्रादिभिश्च बोधि-२५१ ३० नं बद्धा नेष्यामीत्याह समचित्र-तोऽपि दुर्योधनस्तान्सर्वानना-सेनः मम भाताऽयं मुच्यता-हत्य यथाविधि प्रायोपवेशं च-मित्यर्जुने वदति पापोऽयं न कार-दुर्योधने प्रायोपविष्टेस्व-मोचनाई इति चित्रसेनवाक्यम्-प्सस्यं दृष्टा दानवा अथर्ववेद-ततो युधिष्ठिरसमीपागतेषु स-प्रोक्तियया कृत्यां निर्माय पा-वेंषु गुधिष्ठिरो दुर्योधनादीन् ताले दुर्योधनानयनाय तामादि मोचयित्वा गन्धवान्प्रशशंस-दिशुः-दानवैरादिष्टायाः युधिष्ठिरानु इया गन्धर्वेषु ग-त्याया निमेषार्धेन दुर्योधनं गृ-तेषु 'साहसमेवं न कार्यम् । गृहं हीत्वा पातालगमनम् ग्च्छ' इति युधिष्ठिरादिष्टस्य दु-पातालवासिभिर्देत्यदानवैर्दुर्यो-२५२ ५२ याँनस्य स्वपुरं प्राति प्रस्थानम्-३९८ धनं प्रति हेतूपन्यासपूर्वकं प्रा-मानी दुर्योधनस्तथावमानितः योपवेशनिश्चयान्निवर्तनम्---कथं खपुरं जगामेति जनमेजय-पुनः कृत्यया दुर्योधनस्य पूर्व-वैशम्पायनस्योत्तरम-प्रत्यानयनम्—परेद्यः मध्येमार्गे इ.चन रमणीये देशे कर्णादिप्रार्थनया दुर्योधनेन सर्वैः विश्राम्यन्तं दुर्योधनं प्रत्या-सह स्वपुरं प्रत्यागमनम् गतेन गन्धर्वकृते दुर्योधनब-पाण्डवेषु वने वसत्सु धार्तराष्ट्राः २५३ २९ न्धनमोचनेऽपरिजानता कर्णेन किमक्रवंतेति जनमेजयप्रश्ने वैश-भ्रमात्तस्य गन्धर्वजेतृत्वेन रू-म्पायनस्योत्तरम्-भाष्मे दुर्यो-पेण प्रशंसनम् धनभत्सनपूर्वकं संधिभवत्व-दुर्योधनेन कर्ण प्रति युद्धे सा-२४८ १६ त्युपदिशति दुर्योधनो विहस्य नुजस्य खस्य गन्धवैर्बन्धनस्य शकुनिना सह प्रतस्थे—तमनु युधिष्ठिरचोदनया भीमादिभि-कर्णादयो निर्जग्मुः - भीष्मोऽ-र्गन्धर्वाणां रणे पराजयस्य च पि स्वगृहं विवेश-भीष्मगम-399 २४९ ४१ दुर्योधनेन कर्णे प्रति स्वबन्धन-मन्त्रिभिमन्त्रयति विषये चित्रसेनार्जनसंवादप्रका-दुर्योधनेऽहं पृथ्वीं जेप्यामीति रकयनपूर्वकं युधिष्टिरात्स्वस्य प्रतिज्ञातवन्तं कर्ण दुर्योधनो बन्धमोचनकथनम् तथा प्रा-दिग्विजयार्थे प्रस्थापयामास-योपवेशने निजाध्यवसायकथन-२५४ ३६ दिग्विजयार्थं निर्गतः कर्णोऽ-पूर्वकं दुःशासनं प्रति राज्य-बिला दिशो जित्वा हस्तिनापु-पालनविधानम् कर्णेन दुर्यो-रमाययौ-दुर्योधनेन कृतप्रशंसः धनं प्रति प्रायोप्रवेशनान्त्रिवर्तना-कणों दिग्विजयसंपादितं धनं य सान्त्वोक्तिः 808 गृहीत्वा धृतराष्ट्रं प्रति जगाम २५० १३ त्वद्विषयवासिभिस्त्वत्प्रजारूपैः स चालिंगनपूर्वकं तं व्यस-पाण्डवैः कृतं मोचनं न खेदावह-र्जयत्-800 मित्याधुकत्या कर्णकृतो दुर्योध-२५५ २५ स्वस्यः राजसूयकरणेच्छां प्रद-नानुरञ्जनप्रयत्नः ः बहुधा कर्णेन शेयंतं दुर्योधनं प्रति कर्ण आह-सान्वितेनापि दुर्योधनेन प्रा-योपवेशाध्युवसायाद्परावर्त-योग्यस्त्वमाह्वयस्व द्विज-वरानिति—राजसूयकरणे प्रा-

वनपर्वानुक्रमणिका।

अध्यायः अध्यायः विषयः र्थितो दुर्योधनपुरोधास्तमब्रवीत् ' कृतराजसुये युधिष्ठिरे जीवति त्वत्कुलेऽन्यो राजसूयो न भवि-ताऽतस्तनुल्यं विष्णुयागं कुरु इंति-ततो यज्ञभूमिसंस्काराद्यर्थ लांगलादिकरणे शिल्पिन आ-ज्ञापयामास दुर्योधनः— विदुरादिषु विष्णुयागप्रवृत्त दुर्योधनं धृतराष्ट्राय निवेदयत्सु भृतराष्ट्रादीनां संतोषः - दुर्यो-धने निमन्त्रणाय दूतान् प्रेषयति सति दुःशासनः पाण्डवान्प्रति दृतं प्रेषयति स्म-दुःशासन-प्रेषितो दूतो युधिष्ठिरवाक्यं भी-मसेनवाक्यं च दुर्योधनाय न्य-वदेयत् — धृतराष्ट्राज्ञया विदु-रेण सत्कृतेषु ब्राह्मणादिषु दुर्यों-धनोऽपि ब्राह्मणादिसत्कार-पूर्वकं पुरं गन्तुमियेष-४०९ बन्दिभिर्जनैश्च स्तूयमानो दु-२५७ २८ र्योधनः पितरौ भीष्मादींश्चा-भिवन्य हास्तिनपुरं प्रविवेश-त्वामहं राजसूयेन योजयिष्या-मीति दुर्योधनं प्रति कर्णे वदति सति कदेदं भविष्यतीत्युक्तवा-न्दुर्योधनः - अर्जुनवधविषये नि-यमपूर्वकं प्रतिज्ञां कुर्वति कर्णे धार्तराष्ट्राः पाण्डवान्जितान् मन्यमानाः स्वस्ववेश्मनि प्रवि-विशुः-पाण्डवा दूतमुखात्कर्ण-प्रतिज्ञां श्रुत्वोद्विग्नाः सन्तो द्वैतवनं त्यकुमीषुः 880 (१५) मृगस्वप्रोद्भवपर्वे ४१०-४११ २५८ १७ द्वैतवनस्थैर्भृगैः स्वप्ने युधिष्ठिर-मागत्यास्माकं वंशक्षयस्तव म्रावृभिः कृतोऽतस्त्वं स्थानां-तरं गच्छेत्युक्ते दयया युधिष्ठिरः काम्यकं वर्ने जगाम्— ४११ (१६) ब्रीहिद्रौहिणपवे ४११-४१५ दुःखितं युधिष्ठिरं द्रष्टुमागतो

पृष्टम्।

808

४०३

80%

य

-80E

म

<u>z</u>-

T-

T-

800

लोकाः विषयः प्रथम ।

ह्यासो दुःखिनः पौत्रान् हृष्ट्या

विमनाः सन्नुवाच-दुःखादेरचि
रस्थायित्वं तपोमाहात्म्यं च कथयति ह्यासे तपोदानयोः किं

महदिति युधिष्ठिरप्रश्नः—दानाच दुष्करं तातेत्याद्युक्त्वा बीहिद्दोणदानेन मुद्रलो महत्फलमापेति व्यास आह— ४१%

२६० ३६ विस्तरेण मुद्गल्चिरतं श्रोतं युछिरप्रश्ने ट्यासकथितं मुद्गलचचारतम्—मुद्गल्जुउञ्च्छ्रवृत्यैकेन
पक्षेण बीहिद्रोणं सम्पाद्यं तेन
दर्शपौर्णमासौ विधाय शेषमतिथिभ्यो दत्वास्वयं मुद्जानः का
लमतिवाह्यामास-मुद्गलचित्तपरीक्षणाय दुर्वाससा षट्ग्रत्वो
याचनेऽप्यविग्तमनसा तेन तदा
तदाऽन्नदानेन तत्तोषणम्—तन्महिम्ना सविमानेन देवदूतेन सशरीरस्यैव मुद्गलस्य स्वर्ग प्रत्याह्वानम्—मुद्गलेन तं प्रति
स्वर्गस्वरूपनिरूपणप्रार्थना— ४१३

२६१ ५१ देवदूतात्स्वर्गसुखस्यास्थिरतां प रिजानता मुद्रलेन स्वर्गानाभि-रोचनपूर्वकं देवदृतस्य स्वर्गं प्र-ति प्रेषणम्—व्यासेन युधिष्ठि-रं प्रति मुद्रलोपाख्यानकथनपूर्वकं स्वाश्रमं प्रति गमनम्— ४१९

(१७) द्रौपदीहरणपर्वे ४१५-४२९

२६२ २८ कदाचन शिष्यायुतसहितेन दुवांससा दुर्योघनगृहं प्रति गमनम्-दुर्योघनेन स्वपरिचर्यास्त्रन्तुष्टं
तं प्रति ब्राह्मणादीनां द्रौपद्याश्च
भोजनावसाने भाजनाय प्रण्डवान्प्रति गमनप्रार्थना— दुर्वाससस्तस्मै तद्वरदानपूर्वकं पाण्डवान्प्रति प्रस्थानम्

२६३ ४९ दुर्वाससा दुर्योधनप्रार्थनास-फलोक्रणे द्रौपदीभोजनानन्तर-

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

अध्यायः श्लोकाः विषयः पृष्ठम् । मागत्य पाण्डवान्प्रत्यस्रयाच-

नम्—ततो युधिष्ठिरानुमत्या शिष्यायुतेन सह दुर्वाससः स्ना नाय नदीं प्रति गमनम् अत्रा-न्तरे द्रौपदीप्रार्थनया श्रीकृषणे-समीपागमनम् -द्रीपद्या निवेदितदुर्धासोवृत्तान्तेन इ-ब्लेन स्वीयक्षांत्रेवृत्तये द्रौपदीं प्रत्यन्नयाचनम् तयाऽत्रस्य शे-षाभावे निवेदितेऽन्नस्थालीमाना-य्य तत्कण्ठलग्नशाकपुलाकमक्ष-णेन साशिष्यस्य दुर्वाससस्तृप्ति-जननम्—ततो भोजनाय क-ष्णनिदेशात्सहदेवेनाव्हाने 'वयं सर्वे तृप्ताः ' इति शिष्यौर्निवेदि-तेऽम्बरीषोदन्तं स्मृत्वा शिष्यैः सह लिजितस्य दुर्वाससः पला-यनम्---दुर्वासच्छलाद्गीतान् पाण्डवान् पूर्ववृत्तकथनपूर्वक-माश्वास्य श्रीकृष्णस्य खस्यान-गमनम्-388

२६४ १७ पकदा पञ्चखिप पाण्डवेषु मृगयार्थं गतेषु सपारेजनेन सैन्धवेन
मार्गवशात्तदागश्रमगमनम्-तत्र
विजन द्रौपदीदर्शनश्चिभितहदा
जयद्रथेन तत्सन्निधि प्रति कोटिकास्याख्यस्य स्वानुचरस्य
प्रेषणम्—

प्रथणम्— ४१९ २६५ १४ जयद्रथप्रेरणया द्रौपदीमेत्य को-टिकांस्येन तात्पितृमर्तृकुलादि-प्रश्नः— ४२०

२६६ ९ कोटिकास्यं प्रांत द्रौपद्या स्ववृत्त-कथनम्— ४२१

द्रह७ २३ जयद्रथं प्रांत कोटिकास्येन द्रौपदीवाक्ये कथिते स्वयमेव
द्रौपदीमेत्य पाण्डवानां कुशलपृच्छा-द्रौपद्याऽपि कुशलप्रश्नपूर्वकं पाण्डवकुशलं कथियत्वा जयद्रथातिथ्यकरणम्-द्रौपदीं कामयमाशं प्रलोभनवा-

अध्यायः श्लोकाः विषयः पृष्टम्।

क्यानि वदन्तं जयद्रथं प्रति

मवं, लज्जस्व, इत्यादि द्रौपदी
वाक्यम् ४२२

२६८ २८ द्रौषद्या स्वाभिलाषिणो जयद्रथस्य भत्सीनम्—उभयोरुत्तरप्रत्युत्तरामनन्तरं बलाद्रौपदीं हत्वा
गच्छन्तं जयद्रथं प्रति दुर्भाषणपूर्वकं द्रौपद्यनुगमनम्— ४२४

२६९ २८ मृगयातः परावृत्तानां मध्येमार्ग दुश्चिह्नदर्शनेन खिद्यमानानां पाण्डवानामाश्रमाभिगमनम्—आश्रममागत्य धात्रेयिकां रुदतीं दृष्टवत्सु पाण्डवेष्विद्रसेनेन पृष्ट्या धात्रेयिकया द्रौपदीवृत्तान्तकथनम्—तच्छृत्वा
जयद्रथमनुधावतां पाण्डवानां
पदातिष्वाक्रोशन्तं धौम्यं सान्त्वयित्वा तं प्रत्याह्वानम्— ४२६

२७० २१ पाण्डवानागतान्द्दप्रवतो जय-द्रथस्य द्रौपद्या सह संवादः—४२७

२७१६० युद्धप्रसङ्गे भीमादिभिः सैन्योच्छेदपूर्वकं कोटिकास्यादिषु
हतेषु भयेन द्रौपदीत्यागपूर्वकं जयद्रथस्य पलायंनम् द्रौपया नकुलरथारोहणाननेतरमजुनयुधिष्ठिरभीमद्रौपदीनामुक्तिप्रत्युक्तयः—जयद्रथवधार्थं भीमार्जुनयोर्गतयोः सतोद्रौपदीसहितस्य युधिष्ठिरस्याश्रमगमनम्-पलायमानं जयद्रथं
प्रत्यर्जुनवाक्यादि— ४२९

(१८) जयद्रथाविमोक्षणपर्व ४२९-४३३

२७२ ८१ जयद्रथं गृहीत्वा पादप्रहारादि कुर्वन्तं भीमस्यार्जुनेन निवार-णम्—दासोऽस्मीत्युक्तिमन्तरा त्वन्मुक्तिनं भविष्यतीति भी-मोक्ते तदङ्गीकुर्वन्तं जयद्रथं गृहीत्वा भीमार्जुनयोः स्वाध-मगमनम्—युधिष्ठिरस्याजात- अध्यायः श्लोकाः विषयः पृष्ठम् । शत्रोरनुमत्या मोचितस्य जयद्र-थस्य तपस्तोषिताच्छङ्करात्पा-ण्डवपराभववरप्रार्थनम्—'एक-स्मिन् दिनेऽर्जुनरहितान् पा-ण्डवांस्त्वं जेष्यासि 'इति वरं दत्वा कृष्णार्जनयोः प्रशंसादि कृत्वा शिवस्यान्तर्धानम्-(१९) रामोपाख्यानपर्वे ४३३-४५९ जनमेजयप्रश्ने वैशम्पायनस्यो-त्तरम्-युधिष्ठिरेण मार्कण्डेयं प्र-ति स्वसदशान्यदुःखि पुरुष स-833 मार्कण्डेयेन रामवृत्तकथने उ-पकान्ते युधिष्ठिरप्रश्चानुरोधेन मार्कण्डेयकृतं रामादिजन्मकथ-नम्--रावणजन्मकथन्मुपऋ-म्य तत्प्रसङ्गेन कुवेरजन्मादि-कथनम्-पुष्पोत्कटायां रावणकुम्भकर्ण-योर्मालिन्यां विभीषणस्य रा-कायां खरशूर्पणखयोर्जनमकथ-नम् तपश्चरतो रावणादीन प्रति वरदित्सया ब्रह्मण आ-गमनम् - रावणस्य मनुष्याति-रिक्तेभ्योऽभयदानं कुम्भकर्ण-स्य निद्वादानं विभीषणस्यामर-त्वादिदानं ब्रह्मणा-पूष्पकं हरन्तं रावणं प्रति कुवेरस्य शापादि-**४३६** रावणापद्भतदेवगणप्रार्थितेन ब्र-२७६ १६ ह्मणा श्रीहरे रामत्वेन प्रादु-र्भावनिवेदनपूर्वकं देवान् प्रति तत्साहाय्यार्थं वानरादिभावेन जननचोदना-रामादिवनवासविषये याघिष्ठि-मार्कण्डेयस्योत्तरम्-रामस्य राज्याभिषेकार्थं द्दा-रथे मन्त्रयति तच्छ्रत्वाः मंथरया बोधितायाः कैकेय्या दशरथ-चोक्तिप्रत्यक्ती-कैकेथी-

१९

अध्यायः खोकाः विषयः व्हम् ॥ कृतरामवनवासप्रार्थनया सीता-लक्ष्मणसहितस्य रामस्य वन-गमनम् - कैकेयीभरतयोः संवा-दानन्तरं रामानयनार्थं चित्रकृटं गत्वा रामपादुके गृहीत्वा आगतस्य भरतस्य नन्दिग्रामे रा-ज्यक्रणम्-- शरभङ्गाश्रमादण्ड-कारण्यं गतेन रामेण कृतः खरा-दिराक्षसवधः शूर्पणखाविरूप-करणं च-रावणस्य स्वसमी-पागतायाः शूर्णखायाः सा-न्त्वनपूर्वकं,मारीचाश्रमगमनम्-४३८ रावणस्य भिक्षुवेषधारिणो २७८ ४३ मारीचेन मृगरूपधारिणा सह रामाश्रमं प्रत्यागमनम् मृगग्र-हणाय सीताचोदनया तद्तु-धाविना रामेण राक्षंसबुद्ध्या मृः गहननम्- च्रियमाणस्य मारी-चस्य 'हा! सीते!''हा! लक्ष्मण! 'इति रामस्वरसमा-नस्वरश्रवणेन विषण्णायाः सी-तायाः परुषभाषणश्रवणाह्यस्म-णेन राममार्गानुसरणम्-अत्रा-न्तरे रावणेन संन्यासिवेषेणा-गत्य सीतापहरणम्-सीतामादाय गच्छता रावणस्य २७९ ४८ मध्येमार्गं निरोधकस्य जटायुषः पक्षच्छेदपूर्वकं लङ्काप्रवेदाः— प्रतिनिवृत्तेन मृगहननपूर्वकं रामेण मध्येमार्गे संगतस्य लक्ष्म-णस्य विजने सीतात्यजनेन हेतुना गईणपूर्वकं स्वावासगमन-म्-सीतान्वेषिणा सलक्ष्मणेन रामेण मार्गे स्वयाहिणः कब-न्धस्य वधः - कबन्धदेहान्निर्ग-तेन गन्धर्वेण रामं प्रति पम्पातटे सुग्रीवं प्रति गमनचौदनाः ४४१ २८० ७४ रामलक्ष्मणयोः धम्पासदोगमन-पूर्वकं ऋष्यमूकं गतयोः सतो-स्तत्र सुप्रोवेण रामस्य सख्या-

वृष्ठम् । विषयः श्लोकाः अध्यायः दि-रामप्रेरणया सुग्रीवे वा-लिना सह युद्धधमाने रामेण कु-वालिवधः—लंकां गतेन रावणेनाशोकवानिकासमीपे सी-तां निवेश्य तद्रक्षणार्थं यो-जितासु राष्ट्रसीषु तां निर्भत्स्य तद्वाक्यं कथियतुं रावणं प्रति गतासु त्रिजटाकृतं सीतासा-883 न्त्वनम् — २८१ ३१॰ रावणेन सीतासमीपमेत्य बहु-धा प्रैलोभनेऽप्यविकृतमानस-या सीतया प्रत्याख्याने स्वमंदि-888 ° रं प्रति गमनम्— माल्यवत्पर्वते वसता रामेण 322 98 शरदागमेऽपि विषयासक्त्या स्वानुपसर्पिणं सुग्रीवं प्रति त-त्समयस्मारणाय लक्ष्मणप्रेषणम्-सुप्रीवेण सह रामान्तिकमाग-तेन लक्ष्मणेन तं प्रति सीतान्वे-षणाय सुत्रीवकृतवानरप्रेषणनिस्-पणम्-ततो लङ्कायाः प्रतिनिवृ-त्तेन हनूमताऽङ्गदादिभिः सह मधुवनभङ्गपूर्वकं रामाय सीता-वृंत्तान्तादिनिवेदनपूर्वकं तादत्तचुडामणिदानम्-वानरसेनापतिभिः स्वसैन्यैः स-ह रामसुश्रीवोपासनम्-वान-रसेनादिभिः सह सागरतीरमु-पागतेन रामेण सेनानां सागर-तरणाय समुद्राराधनार्थ नि-यमेन दर्भसंस्तरे शयनम्-सा-गरेण रामं प्रति स्वप्ने स्वात्मद-र्शनपूर्वकं नलनामकवानरेण सेतुनिर्माणप्रेरणा-रामेण शर-णार्थिनो विभीषणस्य ङ्काराज्येऽभिषेचनपूर्वकं सेतु-मार्गेण सैन्यैः सह लङ्कागमन-4-दौत्यनाङ्गदं प्रति रावणस-मीपे प्रेषणम् __ , 388 अङ्गदेन रावणाय रामसंदेशनि-

विषयः पृष्ठम् । श्लोकाः अध्यायः वेदनं पुना रामसमीपागमनं च-वानरै रामाज्ञया लङ्कापा-कारभेदनपूर्वकं राक्षसानां वा-नराणां च मिथो युद्धम् युद्धार्थमागते रावणादिभिः २८५ १५ सह रामादीनां युद्धम्— विभीषणेन प्रहस्ते हते हनुम-२८६ २९ दादीनां राक्षसैः सह युद्धप्रसङ्गे हनुमता कृतो धूम्राक्षवधः—रा-वणः कुम्भकर्णमुत्थाप्य युद्धार्थ गन्तुं तमादिदेश— युद्धं कुर्वतः कुम्भकर्णस्य लक्ष्म-२८७ २९ ४५२ णकृतो वधः— युद्धार्थ रावणेना इप्तस्येद्राज-२८८ २६ तो लक्ष्मणेन सह युद्धचमानस्य 843 मायायुद्धम्— इन्द्रजिच्छरजालबन्धेन मोहा-२८९ ३३ धिगमपूर्वकं भूमौ पतितयो रा-मलक्ष्मणयोर्विभीषणेन प्रज्ञाना-स्त्रेण मोहापनोदनम्—तथा सु-श्रीवेण महौषध्या तयोर्विशाल्य-करणम्—ततो रामादीनां नेत्रेषु कुबेरदूतानीतजलमार्जनेनाती-न्द्रियवस्तुदर्शनशक्त्युदयः-ततः पुनरुपागतस्येन्द्रजितो लक्ष्म-णेन वधः —ततः पुत्रवधामर्षेण सीतावधोद्यतस्य रावणस्यावि-न्थ्याख्येन वृद्धामात्येन साम्ना ततो विनिवर्तनम्-844 इन्द्रजिद्वधकोधाद्रावणेन स्वय-२९० ३३ मेव युद्धाय रामं प्रत्यभियानम्-युद्धार्थमागतेन रावणेन प्रवर्ति-तां मायां लक्ष्मणवाक्याद्रामो-निराचकार-तदा इन्द्रेण रा-माय मातलिसनाथस्य निजर-थस्य प्रेषणम्—श्रीरामेण माया-योधिनो रावणस्य ब्रह्मास्त्रेण २९१ ७० रावणवधानन्तरं सहर्षेदेवैः पू-जितेन रामेण विभीषणाय

अध्यायः श्लोकाः विषयः पृष्ठम् । स्टब्सानम्—अविष्यनाम्ना रा-

लङ्कादानम् — अविंघ्यनाम्ना रा-क्षसवृद्धेन रामसमीपं प्रति सी-ताया आनयनम् सीतां दृष्टा तच्छीलशङ्कया प्रत्याख्यातव-ति रामे सीताया भूमिपतनपू-र्वंकं मुर्च्छा-मूर्चिछतायां सी-तायां विषीदत्सु वानरेष्वंतरि-क्षगतैर्वह्यादिदेवैः सीतायाः सौशील्यल्यापनपूर्वकं रामं प्रति तद्वहणप्रेरणा-रामदशरथयोः संवादानन्तरं रामेण सीताङ्गी-कारः-रामं प्रति ब्रह्मादीनां वर-दानानंतरं सीतया हनूमंतं प्रति वरे दत्ते देवानामन्तर्धानम्-स-सैन्यः सलक्ष्मणो रामः पुष्पकमा-रुह्य निर्गतो मध्येमार्गे सीतां प्रति वनानि दर्शयन् किर्धिकधा-मागत्यांगदं यौवराज्येऽभिषि-वेच-रामेण सीतालक्ष्मणादिभिः सहायोध्यां प्रति प्रस्थानम्-दौ-त्येन भरतं प्रति हनूमत्प्रेषणपूर्वकं नन्दिग्राममागतेन रामेण भर-तादिभिः सहायोध्यां प्रत्यागम-नम् चिसष्टीदिभिः सह राज्येऽभिषिक्तेन रामेण सुग्रीवविभीषणादीनां सबहु-मानं स्वखपुरप्रेषणपूर्वकं सुखेन प्रजापालनम् —रामस्य दशाश्व-मेधकरणम्—"

3

२९२ १४ मार्कण्डेयेन युधिष्ठिराश्वासनम् ४५९ (२०) पतित्रतामाहात्म्यपर्व ४५९–४७२

२९३ ४१ पतिव्रताविषये युधिष्ठिरप्रश्ने मार्कण्डेयकृतः सावित्र्युपाख्यानोपक्रमः—पुत्रार्थं तपस्यतोऽश्वपतेः सावित्र्याः सकाशात् कन्याप्राप्तिकपवरलामः—सावित्रीवरदानेन लब्धायाः कन्याया अश्वपातिना कृतं सावित्रीति नामकरणम्—स्वयमेव
पतिवरणार्थमश्वपतिप्रेषितायाः

अध्यायः खोकाः विषयः पृष्ठम् । सावित्र्या वरान्वेषणार्थं तपो-वनगमनम्— ४६०

२९४ ३३ मनला स्वानुगुणवरिनर्धारणपूवंकं वनादागतया सावित्र्या नारदेन सह सम्भाषमाणस्य पितुरान्तकमेत्य तयोः प्रादाभिवादनम्-नारदसंनिधौ पितुः पृष्ट्या
तया सत्यवतः पतित्वेन
मनसा वरणकथनम्—पित्रा नारदवचनात्तस्याल्पायुष्ट्वनिवेदनपूर्वकं वरान्तरवरणं प्रचोदितयाऽपि तया स्वाध्यवसायादनिवर्तनम्—राज्ञाऽपि तस्या
निर्वन्धात्रारदवचनाच्च तस्मा
पव तस्या दानाध्यवसायः— ४६२

२९५ २३ वैवाहिकं सज्जीकृत्याश्वपतेर्द्धमत्सेनाश्चमगमनानंतरमुभयोः संवादः—सत्यवता सह सावित्र्या
विवाहं कृत्वाश्वपतौ गते सावित्री वर्वकलपरिधानादिपुरःसरमाश्चमे न्यवसत्— ४६३

२९६ ३३ कदाचन नारदिनार्देष्टे सत्यवतो मृतिदिवसे सावित्र्या परश्रुहस्त-स्य वनं गच्छतो भर्तुरनुगमनम् ४६४

२९७ १११ सावित्र्या सह वनं प्रविष्टेन फलाहरणपूर्वकं काष्ट्रविपाटनम् तथा शिरो-वेदनादूनतया काष्ट्रपाटनादु-परमपूर्वकं भार्योत्सङ्गे हींरो-निधानेन भूतले शयनम् ततः सत्यवतोऽसहरणाय समा-गतं यमं दृष्टवत्या सावित्र्या साञ्जलिबन्धं तदागमनप्रयो-जनप्रश्नः-यमेन तत्कथनपूर्वकं पाशवन्धनेन सत्यवतस्तदीयशरीराद्पकूर्षण्-पूर्वकं स्वलोकं प्रति प्रस्थाः नम्-तमनुगच्छन्तयाः सावित्र्याः स्तुतिवचनसंतुष्ट्रेन यमेन तस्यै वरदानपूर्वकंबन्धविमोचनेन स-

800

४७८

४७१

अध्यायः श्लोकाः विषयः १ पृष्ठम् ।	अध्यायः श्लोकाः विषयः पृष्टम्
त्यवतो विसर्जनम्—-ततः	ब्राह्मणाय सेवार्थमर्पयति स्म-
पुनरुज्जीवितेन सत्यवता सावि-	पृथयाध्येकाग्रेण मनसा ब्राह्म
त्र्या सह पितुराश्रमं प्रति	णाराधनम् ४७
प्रस्थानम्— ४६९	३०५ २३ आराधनसंतुष्टाहुर्वाससः पृथाया
२९८ ४४ पुत्रमन्वेष्यन्तं भार्यासहितं द्यु-	देवाकर्षणमंत्रप्राप्तिः ततो
मत्सेनं गौतमादिष्वाश्वासयत्सु	दुर्वाससः कुन्तिमोजामन्त्रं-
सत्सु सावित्रीसहितस्य सत्य-	णपूर्वकमन्तर्धानम् – ४७
वत आश्रमागमनम् गौतमा-	३०६ २८ ब्राह्मणेऽन्तर्हिते कुन्त्या मन्त्र-
ख्येन ऋषिणा विलंबकारणं पृष्टा	णाहूतस्य सूर्यस्य तया सह संवादः-
सावित्री वनस्थं यमदर्शनादिकं	सूर्यदत्तन दिव्यचक्षुषा देवादीन्
तर्वं वृत्तान्तमाचस्यौं─ ४७१	ह्यां सूर्यमनुनयंतीं कुन्तीं प्रति
२९९ १७ साल्वदेशीयैर्धमत्सेनं प्रति तन्म-	
ें नित्रणा तच्छत्रुनिबर्हणनिवेदन-	तस्यानुनयः— ४७
पूर्वकं निजनगरं प्रत्यागमन्-	३०७ २८ चिन्ताकान्तया कुन्त्या सह
प्रार्थना—सभार्येण दुमत्सेने <mark>न</mark>	सूर्यस्य संवादः—सूर्येण पुनः
सावित्रीसत्यवद्भयां सह मुनि-	कन्यात्वलाभरूपवरदानपूर्वकं
ं गणाभिवादनादिपूर्वकं स्वपुरं	तस्यां गर्भाधानम्
प्रत्यागमनम् ४७२	३०८ २७ कतिपयकालातिपाते कर्णस्य
	सहजकवचकुण्डलधारेणन कुत्यां
(२१) कुण्डलाहरणपर्व ् ४७२-४८४.	जननम्कुन्त्या धात्र्या सह
३०० ३९ जनमेजयप्रश्चानुरोधेन वैद्याम्पा	मन्त्रपूर्वकं जातमात्रस्य
यनस्यात्तरम्पाण्डवहितार्थं	गर्भस्य मञ्जूषायां निश्नेपपूर्वक-
कर्णे प्रति कुण्डले याचितुमु-	मध्वनद्यां विसर्जनम् ४८
धुक्ते राम्रे कुण्डलदानानिषेधार्थ	३०९ २५ स्नानाय भार्यया सह गङ्गां गते-
ब्राह्मणक्रपेणागतस्य सूर्यस्य	नाधिरथनाम्ना सुतेन तत्रात्प्ल
कर्ण प्रत्युक्तिः—कर्णेन कस्त्व-	वमानायाः सगर्भमञ्जूषाया ग्र-
भित्युक्ते सूर्योऽहामिति ब्राह्मणे-	हणम्—मञ्जूषोद्धाटने दृष्टस्य
नोक्ते उभयोः संवदतोः कर्ण-	गर्भस्य स्वपुत्रत्वेन परिकल्पने
ृ कता कीर्तिप्रशंसा— ४७३	न ताभ्यां वसुष्णेति नामकर-
३०१ १८ शरीराविरोधेन कीर्तिसंपा-	णादिपूर्वकं श्रीत्या पोषणम्
दनविषये सूर्यस्याक्तिः ४७४	ततः कर्णापरनाम्चा वसुषे-
३०२ २१ कर्णसूर्ययोः संवद्तोः कर्णे प्रति	णेन दुर्योधनेन संख्यकर
सूर्यस्य शक्तिविनिमयेन कुण्ड-	णम्द्रोणाद्भियोऽस्रविद्या
लदानाभ्यनुज्ञा— ४७५	सम्पन्नं कर्णं प्रति ब्राह्मणरूपेण
३०३ २९ कि तुहुद्यमित्यादिके जनमे-	द्रस्यागमनम्—
जयप्रश्ले वैशस्पायनस्योत्तरस	
ं क्रान्तभोज प्रत्यागतस्य बाहा-	1 (1914)
^{णस्य} सेवार्थे पृथां प्राति कुंति-	देकमात्रपुरुषघातिनीं दार्कि
भीजाङ्गा— १५०६	गृहीत्वा तस्मै कवचकुण्डलः
३०४,२० स्वाज्ञामंगींकुर्वतीं क्रंतीं कुंतिभाजो .	दानम्—राके गते कर्ण दृष्टा दु- योधनादिनां खेदः—
	नावनादाना खदः—

पृष्टम्। स्म-ग्रह्म 800 याया ततो ह्ये-१७४ स्त्र-वादः-दीन् प्रति 800 सह पुनः कं र्गस्य कुन्त्यां सह स्य र्वक-128

गते-

गित्पल-

T 37-

ष्ट्रस्य

ध्यने-कर-

ाम्-सुषे-कर-द्या-पेणे-४८१

|क्रा-|कि |डल-| दु-

श्लोकाः विषयः पृष्ठम् । (२२) आरणेयपर्व 858-866 युधिष्ठिरादीनां काम्यकवनात्पु-३११ २१ प्रत्यागमनम्—तत्र नद्वैतवनं कस्यचिन्मृगस्य तरुसङ्घर्षवशा-त्स्वविषाणलयेन ब्राह्मणस्या-राणिना सह पलायनम्-ब्राह्मण-प्रार्थनयाऽरण्यानयनाय पाण्डवै-स्तद्गुधावनम् - ततस्तैः सुदृरं स्वापकर्षणपूर्वकमन्तर्हिते तस्मि-न् श्रांत्या वटमूले समुपवेश-नम्-864 पिपासितेषु पाण्डवेषु युधिष्ठि-३१२ ४५ रनियोगाड्ट्सात्रमाधिरूढेन -नातिदूरे कुलेन सरो-विलोकनम्--पानीयानयनाय सरोगतेषु नकुलादिषु यक्षवच-नावमत्या पानीयपानेन दीर्घ-निद्राश्रवणादनागतेषु युधिष्टि-रेनापि तत्सरःसमीये गमनम् ४८६ ३१३ १३३ तत्र भूमिपतितान्स्रातॄन् द्या युधिष्ठिरस्य विलापपूर्वकं तत्प-तनकारणचिन्तनम्—यक्षयुाधि-ष्ठिरयोः संवादस्तयोः प्रश्लोत्तरे च-प्रश्लोत्तरदानतुष्टेन यक्षेण चतुर्णा मध्ये कस्यचिदेकस्य

अघ्याय: श्लोकाः विषयः पृष्टम् जीवनं वृण्वित्युक्तो युधिष्ठिरो नकुलजीवनं ववे-नकुलजीवन-वरणेन तुष्टो यक्षः सर्वजीवन-रूपं वरं प्रादात्— ४९६ भीमादीनां जीवनानंतरं को ३१४ २९ भवानिति युधिष्ठिरेण पृष्टो यक्षो धर्मोऽहमित्याह-वरं वृणीष्वेति यक्षनियुक्तेन युधिष्टिरेण प्रार्थि-तान्वरान् तस्मै द्रवा यक्षस्यान्त-र्धानम्--पाण्डवैः व ममागत्य धर्मद्त्तमरणीसंपुटं ब्राह्मणाय वितरणम्-स्वकर्तव्यमज्ञातवासं तपस्विनः ३१५ ३१ प्रति कथायित्वा चिन्तां कुर्वन्तं युधिष्ठिरं प्रति घौम्योक्तिः-भी-मेनाश्वासिते युधिष्ठिरे ब्राह्म-णानां पाण्डवेभ्य आशिषो द-त्वा स्वान् स्वान् गृहान् प्रति गमनम् — अथ केनचिं निम्षेण . द्वैतवनात्कोशपरिमितं देशं गता-नां पाण्डवानामेकान्तेऽज्ञातवा-सार्थं मन्त्रणम्-४९९ श्रवणमहिमा-

भविष्यत्पर्वस्चनपूर्वकं वनपर्व-

400

समाप्तिः-

॥ समाप्तेयं वनपर्वानुक्रमाणिका ॥

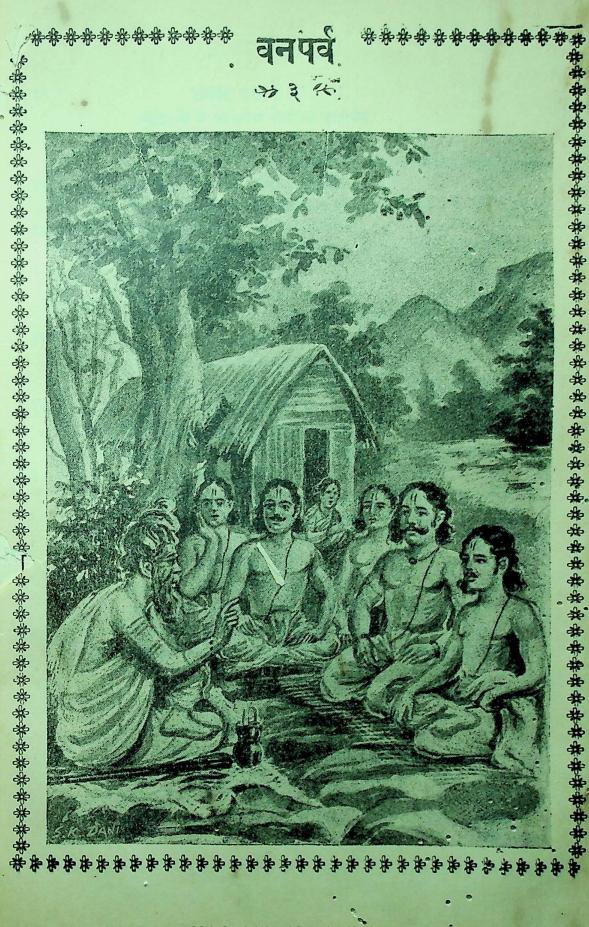
शुभं भवतु

30

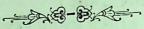

[2]

[१२]	सागर उवाच।
	ब्रुहि किं ते करोम्यत्र साहाय्यं पुरुषर्षभ ।
	राम उवाच।
	मार्गमिच्छामि सैन्यस्य दत्तं नदनदीपते !॥ - वनपर्व अ.२८३ पृ. ४४८.
[१३]	रावणः शोकमोहार्तो वैदेहीं हन्तुमुद्यतः ॥
H y Ps can	खड़मादाय दुष्टात्मा जवेनाभिषपात हैं॥ - वनपर्व अ० २८९ पृ. ४५४.
[१४]	अग्रतः पादुके कृत्वा ददर्शासीनमासने ।
	सङ्गतो भरतेनाथ रात्रुधेन च वीर्यवान् ॥ —वनपर्वे अ. २९१ पृ. ४५७.
[१५]	सावित्र्युवाच । हिल्ला किल्ला है ।
	ब्रह्मचर्येण शुद्धेन द्मेन नियमेन च 🔭 🦠 🐪
	सर्वोत्मना च भक्त्या च तुष्टाऽस्मि तव पार्थिव॥ —वनपर्व अ. २९३ पृ.४५९
[१६]	राजोवाच।
	पुत्रि ! प्रदानकालस्ते न च कश्चिद्वृणोति माम् ।
	स्वयमान्विच्छ भर्तारं गुणैः सदशमात्मनः ॥ —वनपर्वे अ. २९३ पृ. ४६०
[१७]	सावित्र्युवाच ।
	दीर्घायुरथवाऽल्पायुः सगुणो निर्मुणोऽपि वा।
Park or in	सकुद्वृतो मया भर्ता न द्वितीयं वृणोम्यहम् ॥ —वनपर्व अ० २९४ पृ. ४६१
[१८]	सावित्र्युवाच।
	न तेऽपवर्गः सुकृताद्विनाकृतस्तथा यथाऽन्येषु वरेषु मानद् ।
S. M. S. S. S.	वरं वृणे जीवतु सत्यवानयं यथा मृता ह्येवमहं पतिं विना ॥
	—वनपर्व अ० २९७ ए. ४६७.
[१९]	सावित्र्युवाच ।
	दैवतं त्वाऽभिजानामि वपुरेतध्यमानुषम् ।
	कामया बूहि देवेश करत्वं कि च चिकीर्षासि॥—वनपर्व अ० २९७ पृ. ४६४,
[20]	स्तासुद्धृत्य मञ्जूषामुत्सार्थं जलमन्तिकात्।
	गर्नेस्टारमाम्स सोर्परम् तत्र तालक्स ॥ —वत्पर्वे अ० ३०९५ ४८१

चित्राणां सूचीपत्रम्।

	Carlo on a
[8]	पिनाकपाणिर्भगवान्सर्वपापहरो हरः।
1,1	कैरातं वेषमास्थाय काञ्चनद्वमसन्निभम् ॥
	निष्पपात महावेगो दहनो देहवानिव।
	देव्या सहोमया श्रीमान्समानव्रतवेषया ॥ —वनपर्व अ० ३९ पृ. ७।
[2]	अर्जुन उवाच।
	एष चापि मया जन्तुर्मृगरूपं समाश्रितः।
	राक्षसो निहतो घोरो हन्तुं मामिह चागतः॥
	किरात उवाच।
	मयैष धन्वनिर्भुक्तैस्ताडितः पूर्वमेव हि ।
	बाणैरभिहतः शेते नीतश्च यमसादनम् ॥ —वनपर्व अ० ३९ पृ. ॥
[٤]	उर्वश्युवाच ।
or 3 and	तव पित्राऽभ्यनुज्ञातां स्वयं च गृहमागताम् ।
•	यस्मान्मां नाभिनन्देशाः कामबाणवशानुगाम् ॥
	तस्मात्वं नर्तनः पार्थ स्त्रीमध्ये मानवर्जितः ॥
STORY CONTRACT	अपुमानिति विख्यातः षण्डवद्विचरिष्यसि । —वनपर्व अ० ४६ पृ. व
[8]	दमयन्ती तु यं हंसं समुपाधावदान्तिके ।
T. 7	स मानुषीं गिरं कृत्वा दमयन्तीमथाब्रवीत् ॥ —वनपर्वे अ. ५३ पृ.॥
[4]	तामस्वस्थां तदाकारां सख्यस्तां जञ्जरिङ्गितैः। — वनपर्व अ. ५४ पृ. १
[8]	तेनार्घं वासस्रिछत्वा निवास्य च परंतपः।
[७]	सुप्तामुत्सुज्य वैदर्भी प्राद्रवद्गतचेतनाम् ॥ — वनपर्व अ० ६२ पृ
[8]	स वध्यमानो गुन्नेण रामाप्रियहितैषिणा।
[6]	खड़मादाय चिच्छेद भुजौ तस्य पतान्त्रणः ॥ —वनपर्व अ. २७९ पृ. ४४
1.01	कृतचिन्हं तु सुप्रीवं रामो द्रष्टा महाधनुः॥
[9]	विचकर्ष धनुः श्रेष्ठं वालिमुद्दिश्य लक्ष्यवित् ॥ —वनपर्व अ० २८० ए.
- 1	प्रासासिश्र्लपरश्चमुद्ररालातधारिणीः । परिवार्यासते सीतां दिवारात्रमतंद्रिताः ॥
	तर्जयन्ति सदा रौद्राः परुषव्यञ्जनस्वराः । — वनपर्व अ. २८० पृ. अ
- [80]	तर्जयन्ति सदा रौद्राः परुषव्यञ्जनस्वराः। — वनपर्वे अ. २८० पृ. ४४ रावणोऽपि पुरीं गत्वा लङ्कां कामबलात्कृतः।
	सीतां निवेशयामास भवने नन्दनोपमे ॥
•	अशोकविनकाभ्याशे तापसाश्रमसन्तिभे।
	उपवासतपःशीला तत्रास पृथुलेक्षणा ॥ —वनपर्व अ. २८० पृ. ४४
[-88.]	हन्मानुवाच।
	सीते ! रामस्य दूतोऽहं वानरो मास्तात्मजः ।
	त्वदर्शनमभित्रेप्सुरिह प्राप्तो विहायसा॥ — वनपर्व अ० २८२. पृ.
	्त्वदर्शनमभिप्रेप्सुरिह प्राप्तो विहायसा॥ —वनपर्व अ० २८२. पृ.

९ पृ. ७।

४६ पृ. व

५३ वृ. ^{१।} ५४ वृ. ^{१।}

o q. 88

૦ વૃ. 💖

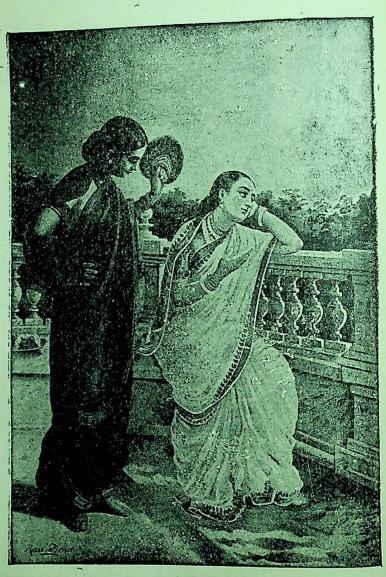
o q. 881

. પૃ. ૪૪

दमयन्ती तुःयं हंसं समुपाधावदान्तिके । स मानुषीं गिरं कृत्वा दमयन्तीमयाब्रवीत् ॥ —वनपर्व स्र. ५३ पृ. ९२

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri CC-0.-Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri सदस-धर्मनि-न्यायेन मात्यै: रीक्षित् ा उत्तम ते उभे ' इति वर्धमा-ए हिंसा :सास्ताः CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

तामसस्यां तदाकारां सख्यस्तां जञ्जरिङ्गितैः । —चनपर्वे अ. ५४ पृ. ९२

य भ ल

सर् ना तह हि प्रां इति

रात पान

महाभारतम्।

分分分學等

वनपर्व।

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥ १ ॥

जनमेजय उवाच।

ण्वं युत्तिताः पार्था कोपिताश्च दुरात्मभिः।
धार्तराष्ट्रैः सहामात्यैर्निकृत्या द्विजसत्तमः॥ १
श्राविताः परुषा वाचः सृजद्भिर्वैरमुत्तमम्।
किमकुर्वत कौरव्या मम पूर्विपतामहाः॥ २
कथं चैश्वर्यविश्वष्टाः सहसा दुःखमेयुषः।
चने विजहिरे पार्थाः शक्तप्रतिमतेजसः॥ ३
के वै तानन्यवर्तन्त प्राप्तान्व्यसनमुत्तमम्।
किमाचाराः किमाहाराः क च वासो महात्मनाम्
कथं च द्वाद्शसमा वने तेषां महामुने।
व्यतीयुर्वोह्मणश्रेष्ठ शूराणामरिधातिनामः॥ ५

श्रीगणेशायनमः । यो देवो मुनिनिचयक्षुधा क्षुघावान् यत्तृप्तया मुनिनिवहोपि तृप्तिमाप । तस्यैवं निजजगदन्तरात्म-भावं व्याकर्तुः पदमुपयाम गोपस्नोः ॥ १ ॥ याजिज्ञासा लभ्यते यज्ञमुख्यैर्यत्रैकाम्यं प्रार्थ्यते संयमायैः । तं सेवेऽहं सद्भुहं लक्ष्मणार्ये ब्रह्मब्रह्मानिवंशावतंसम् ॥ २ ॥ प्रणम्य नारायणतीर्थवर्यान् धीरेशिमश्राश्च हमीरपुर्यान् । कुमी गुरूणां त्रह्दयानुरूपमारण्यके पर्वाण भावदीपम् ॥ ३ ॥ तत्र पूर्व- हिमन् पर्वाण द्रौपदीत्राणेन भक्तमीहात्म्यं दर्शितं । सा च प्रतिज्ञापालनसत्समागमतीर्थाटनस्वधमीचरणादिना लभ्यत इति तत्तदाख्यायिकामुखेनेह प्रतिपाच द्रौपदीदत्तशाकलेशा- शनेन कृष्णे तृप्ते सति दीर्वाससोपाख्यानेन भगवतौ जगदन्त- गारमत्वं दर्शितं । धर्मयुधिष्ठिरसंवादेन भगवत्तत्तं अधिगमो- पायसहितं च संक्षेपेणोक्तं । एवं यूतजिताः पार्था इत्यादिना-

कथं च राजपुत्री सा प्रवरा सर्वयोषिताम् । पतिव्रता महाभागा सततं सत्यवादिनी ॥ वनवासमदुःखार्हा दारुणं प्रत्यपद्यत । एतदाचक्ष्व मे सर्व विस्तरेण तपोधन ॥ श्रोतुमिच्छामि चरितं भूरिद्रविणतेजसाम् । कथ्यमानं त्वया विप्र परं कौत्हलं हि मे ॥ वैशंपायन उवाच ।

एवं यूतजिताः पार्थाः कोपिताश्च दुरात्मिः। भार्तराष्ट्रैः सहामात्यैर्निर्ययुर्गजसाह्वयात् ॥ ९ वर्धमानपुरद्वारादमिनिष्कम्य पाण्डवाः। उदङ्मुखाः शस्त्रभृतः प्रययुः सह कृष्णया॥ १००

मन्त्राय समुपाविशानित्यन्तेन प्रन्थेन। तत्र प्रथमें व्याये सदस-त्संगयोर्गुणदोषौ द्वितीये शौनकयुधिष्ठिरसंवादेन काम्यधर्मनिन्दायोगप्रशंसा च दर्शिता एविमिति। पार्था इति छित्रन्यायेन माद्रीसुतयोरिप उपलक्षणं। दुरात्मिर्निदृष्टिचित्तैः। सहामात्येः कर्णादिभिः। निकृत्या छलेन ॥ १॥ पूर्वःपिता परीक्षित् तस्य पितामहाः॥ २॥ एयुषः प्राप्तवन्तः॥ ३॥ उत्तमं तीत्रम्॥ ४॥ द्रविणं पराक्रमः तेजः देहकान्तिश्च ते उभे पुष्केले येषां ते भूरिद्रविणतेजसः 'द्रविणं च पराक्रमे ' इति विश्वः॥ ८॥ गजसाह्यात् हस्तिनापुरात्॥ ९ ॥ वर्धमानपुरं नाम प्रामविशेषः तदिभूमुखं द्वारं तस्मात् वृध् हिंसा यां वर्धमानाःहिंसकाःतेषां पुरं-कुत्सितमार्गुणं निःसारिता इत्यन्ये॥ ९०॥

त

न

₹₹

Ų

तः

A)

वन

ता

वय

उपा

सुखं

वात्स

शोक

देहेरि

मनेत

शपथं

निवृत्त

प्रन्थे

च्यते

न त्व

टीकृत

इन्द्रसनाद्यश्चेव भृत्याः परिचतुर्द्श । रथैरनृपयुः शीव्रैः स्त्रिय आदाय सर्वशः॥ ११ गतानेतान्विदित्वा तु पौराः शोकाभिपीडिताः ग्रह्यन्तोऽसकुद्धीष्मविदुरद्रोणगौतमान्॥ ऊचुर्विगतसंत्रासाः समागम्य परस्परम्।

पौरा ऊचः।

नेदमास्ति कुलं सर्वे न वयं न च नो गृहाः ॥१३ यत्र दुर्योधनः पापः सौबैलेयेन पालितः। कर्णदुःशासनाभ्यां च राज्यमेताचिकीर्षति ॥ १४ न तत्कुलं न चाचारो न धर्मोर्थः कुतः सुखं। यत्र पापसहायोयं पापो राज्यं चिकीर्षति ॥ १५ दुर्योघनो गुरुद्वेषी त्यकाचारसुहज्जनः। अर्थल्ब्योभिमानी च नीचः प्रकृतिनिर्धृणः॥ १६ नेयमस्ति मही कृतस्ता यत्र दुर्योधनो नृपः। साधु गच्छामहे सर्वेयत्र गच्छन्ति पाण्डवाः॥१७ सानुकोशा महात्मानो विजितेन्द्रियशत्रवः । ह्वीमन्तः कीर्तिमन्तश्च धर्माचारपरायणाः ॥ १८ वैशंपायन उवाच।

पवमुक्त्वानुजग्मुस्ते पाण्डवांस्तान्समेत्य च। ऊर्चः प्राञ्जलयः सर्वे कौन्तेयान्माद्रिनन्द्नान् १९ क गमिष्यथ भद्रं वस्त्यक्त्वास्मान्दुःखभागिनः। वयमप्यनुयास्यामो यत्र यूयं गमिष्यथ ॥ अधर्मेण जिताइकृत्वा युष्मांस्त्यक्तघुणैः परैः।

परिचतुर्दश अधिकचतुर्दशाः पञ्चदशेष्यर्थः । सं-न्व्ययान्ययासन्ति समासः समासान्तविधेरनित्यत्वाद्वहुत्रीही संख्येये इति प्राप्तस्य डच्प्रत्ययस्याभावः ॥ ११ ॥ प्रकृ-तिनिर्धृणः स्वभावानिर्दयः ॥१६॥ सानुकोशाः सदयाः महा-त्मानः उदारिचत्ताः । विजिताः इन्द्रियाणि च रात्रवश्च यैस्ते विजितेन्द्रियशत्रवः । ह्रीरकार्यात्रिवार्तिका चित्तवृत्तिः धर्मो यमनियमादिस्तस्य आचरणं आचारः धर्माचारः ॥१ ८॥ कौन्तेयत्वं माद्रेयत्वं च छित्रन्यायेन प्रत्येकं पश्चस्विप पर्याप्तं माद्रीति न्हस्वत्वमार्षम् ॥ १९॥ भक्तान् आराधनाप-रान्-अनुरक्तान् प्रीतिमतः सुत्ददः वेतनाद्यपकारमनपेक्ष्य उपकारकान् प्रियान् प्रीतिविषयान् हितेरतान् अभ्यदयसाध-नपरान् द्वितरतानित्य छक्समासः प्रियाश्च ते द्वितरताश्चीत विग्रहं: । न विनद्भेम विनाशं न प्रार्थयामहे । प्रार्थनायां लिङ् नेति वितर्के विनक्षेमेति "तर्कयामह इति प्राञ्चः॥२२॥ खापः अप्र: म. २४ ॥ अबदातानि शुद्धानि विद्या वैदिकी न तु लौंकिक्यादिः कर्म वेदार्थानुष्टानं योनिः पूर्वप्रज्ञा देयन- उद्वियाः स्मो भृशं सर्वे नास्मान्हातुमिहाईथ॥२१ भक्तानुरक्तान्सुदृदः सदा प्रियहितेरतान्। कुराजाधिष्ठिते राज्ये न विनश्येम सर्वशः॥ २३ श्रूयतां चाभिधास्यामो गुणदोषाञ्चरर्षमाः। शुमाशुभाधिवासेन संसर्गः कुरुते यथा ॥ २३ वस्त्रमापस्तिलान्भूमिं गन्धो वासयते यथा। पुष्पाणामधिवासेन तथा संसर्गजा गुणाः ॥ २४ मोहजालस्य योनिर्हि मूढैरेव समागमः। अहन्यहिन धर्मस्य योनिः साधुसमागमः ॥ २५ तस्मात्प्राज्ञेश्च वृद्धेश्च सुस्वभावस्तपास्वाभिः। सद्भिश्च सह संसर्गः कार्यः शमपरायणैः॥ येषां त्रीण्यवदातानि विद्या योनिश्च कर्म च। तान्सेवेत्तैः समास्याहि शास्त्रभ्योपि गरीयसी २७ निरारम्भा हापि वयं पुण्यशीलेषु साधुषु । पुण्यमेवाप्यामेह पापं पापोपसेवनात्॥ असतां दर्शनात्स्पर्शात्संजल्पाच सहासनात्। धर्माचाराः प्रहीयन्ते सिद्ध्यन्ति च न मानवाः १९ बुद्धिश्च हीयते पुंसां नीचैः सह समागमात्। मध्यमैर्मध्यतां याति श्रेष्टतां याति चोत्तमैः ३० अनीचैर्नाप्यविषयैर्नाधर्मिष्टैर्विशेषताः । ये गुणाः कीर्तिता लोके धर्मकामार्थसंभवाः। लोकाचारेषु संभूता वेदोक्ताः शिष्टसंमताः ॥ ३% ते युष्मासु समस्ताश्च व्यस्ताश्चेवेह सद्गणाः। इच्छामो गुणवन्मध्ये वस्तुं श्रेयोभिकांक्षिणः॥३२

यागादेशिंसासाधनस्य वेदार्थत्वेपि नावदातत्वमास्ति । अता जन्मान्तरीयसंस्कारोपि शुद्ध एवापेक्षितः । ' तं विद्याकमणी समन्वारभेते प्रविश्वा च'इति श्रुतेरत्र योनिशब्देन मुख्यं प्रश त्तिकारणं पूर्वप्रज्ञैव प्राह्मं । अन्ये तु योनिशब्देन पितृमा तृशुद्धिमाहुः । समास्या संगतिः संपूर्वस्यासगतावित्यस्य हपं अपि शब्दाच्छास्त्रमपि सम्यक् ज्ञानहेतुतया गुरु । सत्संगस्तु ततोपि गरीयान् । न गाथा गाथिनं शास्तीति केव-लशास्त्रस्य प्रागेव आर्केचित्ररत्वोक्तेः ॥ २७ ॥ निरासमाः अप्रिहोत्राद्यकुर्वाणा अपि । हिशब्दः ' एतद्भ स्म वैतदिद्वांसः पूर्वेभिहोत्रं न जुहवांचिकरे 'इति श्रौतीं प्रसिद्धिं द्योतयि। सत्संगाह्रव्धात्मविद्यानां किमामिहोत्रादिनेति भावः ॥२८॥ न सिध्यन्ति सिद्धिश्चित्तशुद्धिस्तां न प्राप्तवन्ति । धर्माचारही नत्वात् ॥२९॥ अविषयैः अगोचरैरपारीचेतौरत्यर्थः । धर्म-कामार्थसंभवाः धर्मादीनां संभव उत्पत्तिर्थेभ्यस्ते । शिष्टानी वेदप्रामाण्यवादिनां संमताः ॥ ३१ ॥ समस्ताः एकांभूताः ब्यस्ताः पृथक् पृथग्भूताः । श्रेयः स्वर्गाद्पि प्रशस्ततरमात्म स्वस्त सुखम् ॥ ३२ ॥

128

२२

२३

38

24

२६

30

38

।३२

अतो

र्मणी प्रवृ-

नुमा-

यस्य

ह ।

केव-

THI:

द्वांसः

पति।

2611

ग्रही-

धर्म

ष्टानां

भूताः

मात्म-

युधिष्ठिर उवाच ।
धन्या वयं यदस्माकं स्नेहकारण्ययन्त्रिताः ।
असतोषि गुणानाहुर्बाह्मणप्रमुखाः प्रजाः ॥ ३३
तदहं भ्रातुसहितः सर्वान्विकापयामि वः ।
नान्यथा तद्धि कर्तव्यमस्मत्स्नेहानुकम्पया ॥ ३४
भीष्मः पितामहो राजा विदुरो जननी च मे ।
सुदृज्जनश्च प्रायो मे नगरे नागसाह्नये ॥ ३५
ते त्वस्मद्धितकामार्थं पाळनीयाः प्रयत्नतः ।
युष्माभिः सहिताः सर्वे शोकसंतापविह्वलाः ३६
निवर्तता गता दृरं समागमनशापिताः ।
स्वजने न्यासभूते मे कार्या स्नेहान्विता मतिः
पतद्धि मम कार्याणां परमं हृदि संस्थितम् ।
स्तत्वि मम कार्याणां परमं हृदि संस्थितम् ।
स्तत्वि तत्व तुष्टिमें सत्कारश्च भविष्यति ॥ ३८
वैशंपायन उवाच ।
तथानुमंन्त्रितास्तेन धर्मराजेन ताः प्रजाः ।

चकुरार्तस्वरं घोरं हा राजितिति संहताः॥ ३९
गुणान्पार्थस्य संस्मृत्य दुःखार्ताः परमातुराः।
अकामाः संन्यवर्तन्त समागम्याथ पाण्डवान् ४०
तिवृत्तेषु तु पौरेषु रथानास्थाय पाण्डवाः।
आजग्मुर्जाह्वीतीरे प्रमाणाख्यं महावटम्॥ ४१
ते तं दिवसशेषेण वटं गत्वा तु पाण्डवाः।
ऊषुस्तां रजनीं वीराः संस्पृद्य सिटेळं शुचिश्वर
उद्वेतैव तां रात्रिमृषुस्ते दुःखकिर्वताः।
अनुजग्मुश्च तत्रैतान्क्षेहात्केचिद्विज्ञातयः॥ ४३
साम्रयोऽनम्रयश्चैव सिशिष्यगणवान्यवाः।
स तैःपरिवृतो राजा शुग्नुमे ब्रह्मव्यदिभिः १४४
तेषां प्रादुष्कृताभीनां मुहूर्ते रम्यदारुणे।
ब्रह्मघोषपुरस्कारः संजल्पः समजायत॥ १४५
राजानं तु कुरुश्रेष्ठं ते हंसा मधुरस्वराः।
आश्वासयन्तो विप्राप्टयाः क्षपां सर्वां व्यनोदयन्

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणि० अरण्यपर्वणि पौरप्रत्यागमने प्रथमोध्यायः॥ १॥

2

वैशंपायन उवाच ।
प्रभातायां तु शर्वयां तेषामिक्ष्टिकर्मणाम् ।
बनं यियासतां विप्रास्तस्थार्भिक्षाभुजोग्रतः ॥ १
तानुवाच ततो राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्टिरः ।
वयं हि हतसर्वस्वा हतराज्या हतश्रियः ॥ २

फलमूलामिषाहारा वनं गच्छाम दुःखिताः । वनं च दोषहुलं बहुःयालसरीस्रपम् ॥ ३ परिक्लेशश्च वो मन्ये ध्रुवं तत्र भविष्यति । ब्राह्मणानां परिक्लेशो देवतान्यपि साद्येत् । किं पुनर्मामितो विप्रा निवर्तध्वं यथेष्टतः ॥ ४

एवं पौरवचनैः सत्संगगुणाः असत्संगदोषाश्च उपादानाय हानाय च उक्ताः धन्या इत्यादिना । शत्रोरिप सुखं देयिमिति दर्शयित पौरिनवर्तनप्रसङ्गेन ॥ ३३ ॥ स्नेहो वात्सल्यं तत्सिहिता अनुकम्पा दया ह्नेहानुकम्पा तया ॥ ३४ शोकसंतापिवहुलाः शोकः इष्टिवियोगजं दुःखं तेन संतापः देहेन्द्रियादेखसादः तेन विह्नलाः ब्याकुलाः ॥ ३६ ॥ आगमनेत्यविभक्तिकं अस्माभिः सह आगमने शापिताः मम शपथं कारिता इत्यर्थः ॥ ३७ ॥ समागम्य संपृच्छय ॥४० निवृत्तेषु पौरोष्ट्रित्यादिना धिकपापान् धृतराष्ट्रजानित्यन्तेन प्रन्थेन धर्मात्मानमिनच्छन्तमि बलात्सन्तोऽनुगृरह्णन्तीत्युच्यते ॥ ४९ ॥ ऊषुः वासं चकुः ॥ ४२ ॥ उदकेनैब न त्वन्नेन ऊषुर्निन्युः ॥ ४३ ॥ साम्रयः दारैः सिहिताः अन-मयस्तदन्ये स्नातकब्रह्मचार्यादयः ॥ ४४ ॥ प्रादुष्कृताः प्रक-दीकृताः अमयो यस्ते रम्यत्वं तापविरहात्संघ्यारागादिशो-

भातश्च । दारुणो रक्षःपिशाचादिसंचारकालत्वात् । ब्रह्मघो-षपुरस्कारः उच्चैःश्रुत्युपन्यासपूर्वकः संजल्पः ॰परस्परंसवादः ॥ ४५ ॥ आश्वासयन्तः वनवासस्यापि श्रेयस्करत्वोपपादने-नेति शेषः ॥ ४६ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारत-भावदीपे प्रथमोऽच्यायः ॥ १ ॥

3

प्रभातायां अरुणोदयेन उद्दीपितायां । रजन्याश्वरम-भागे इति यावत् । यियासतां यातुं गन्तुमिच्छतां । भिक्षा-मुजः ब्राह्मणाः ॥ १॥ धनं राज्यं तदुभगकृता श्रीद्धं ब्राह्मण-तर्पणादिरूपा शोभा चास्माकं नष्टेत्याह वयं होति ॥ २॥ ब्यालाः श्वापदाः वृकब्याप्रादयः 'ब्याला मुजब्बमे क्रूरे श्वापदे दुष्टदन्तिनि' इति विश्वः ॥ ३॥

वि

वि

तर

₹3

ज्ञा

मतं मार दर्श

दिज

11 :

योग

माव

भाव

नन्त

इति

प्रोहि

रागृह

रागः

जायः

भावः

साध

निम्

11 3

विषये

विषय

निवैर

4

5

9

ब्राह्मणा ऊचुः।
गितयां भवतां राजंस्तां वयं गन्तुमुद्यताः।
नार्हस्यस्मान्परित्यकुं भक्तान्सद्धर्मदर्शिनः॥
अनुकम्पां हि भक्तेषु देवता द्यपि कुर्वते।
विशेषतो ब्राह्मणेषु सदाचरावलम्बिषु॥
युधिष्ठिर उवाच।
ममापि परमा भक्तिर्ब्राह्मणेषु सदा द्विजाः।
सहायविपरिभ्रंशस्त्वयं सादयतीव माम्॥
आहरेयुरिमे येपि फलमूलमृगांस्तथा।
त इमे शोकजेर्दुःखेर्म्नातरो मे विमोहिताः॥
द्रौपद्मा विप्रक्ष्मण राज्यापहरणेन च।
दुःखार्दितानिमान्क्रेशैनांहं योक्तुमिहोत्सहे॥

ब्राह्मणा ऊचुः।
अस्मत्पोषणजा चिन्ता माभूत्ते हृदि पार्थिव।
स्वयमाहृत्य चान्नानि त्वानुयास्यामहे वयम्॥१०
अनुध्यानेन जप्येन विधास्यामः शिवं तव।
कथाभिश्चाभिरम्याभिः सह रस्यामहे वयम् ११
याधिष्ठिर उवाच।

प्वमेतन्न संदेहो रमेऽहं सततं हिजैः। न्यूनभावात्तु पश्यामि प्रत्यादेशमिवात्मनः॥ १२ कथं द्रश्यामि वः सर्वान्वयमाहृत्य भोजिनः।

अपि मृढाश्चेत्स्युः किं तर्हि तैरित्यत आहुः सद्धर्मदर्शिन इति। सतो ब्रह्मणो ये धर्माः त्वसत्यसंकल्पत्वादयस्तद्नुभाविनः ॥ ५॥ इष्टचिन्तनेन । जप्येन स्वस्त्ययनेनेत्यदृष्टद्वारा उपकारमुक्त्व। ृष्टद्वारापि तमाहुः कथाभिरिति ॥११॥ प्रत्यादेशं धिकारम् ॥ १२ ॥ एवं त्राह्मणभरणसामर्थ्याभावात्विन्नं राजानं प्रति शोकमोहनिवर्तकं वचनं शौनक आहेत्याह। इत्युक्तवेति। अध्यातमं आत्मानं शारीरं अधिकृत्य प्रवृत्तं शास्त्रं अध्यात्मं बेदान्तस्तत्र रतः ॥ १४ ॥ योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः सांख्यं प्रकृतिपुरुषविवेकःतयोर्निष्णातः ॥ १५ ॥ शोके स्थीयतेऽ-नेनिति ब्युत्पत्त्या स्थानशब्दो हेतुवचनः। शोको मनस्तापः भयं मर्णात् त्रासः तयोईतवः इष्टवियोगानिष्टसंयोगादयः तेषां सहस्रादीनि॥१६॥ ननु धर्मे सामर्थ्याभावादेव मम शोकसेय न तु राज्यच्युतिवनवासकृते इत्याशंक्याह न होति । प्रवृत्ति-रूपो यज्ञद्वानादिधमों ज्ञानिवरोधी ज्ञाने हि 'यत्र त्वस्य सर्व-मात्मैवाम्तत्केन कं पश्चेत्' इति द्वैतोपमर्दः श्रूयते। कर्माणि तु द्वैतोपजीवनानि अतस्तयोर्द्विरोधः प्रसिद्ध इति हिशब्दो योतयाति । पशुनीजनधादिसाध्यत्नाद्दोषनहुलश्चात एन श्रेयो-

मद्भक्तया क्लिस्यतोनहान्धिकपापानधृतराष्ट्रजान वैशंपायन उवाच । इत्युक्तवा स नृपः शोचन्निपसाद महीतले। तमध्यात्मरतो विद्वाञ्च्छौनको नाम वै द्विजः १४ योगे सांख्ये च कुशलो राजानमिद्मव्रवीत्॥ १५ /शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥ १६ न हि ज्ञानविरुद्धेषु बहुदोषेषु कर्मसु। श्रेयोघातिषु सञ्जन्ते बुद्धिमन्तो भवद्विधाः ॥१७ अष्टाङ्गां बुद्धिमाहुर्यां सर्वा श्रेयोभिघातिनीम्। श्रुतिस्मृतिसमायुक्तां राजन्सा त्वय्यवस्थिता १८ अर्थकृट्ट्रेषु दुर्गेषु त्यापत्सु स्वजनस्य च । शारीरमानसैर्डुःखैर्न सीद्ित भवद्विधाः॥ १९ श्र्यतां च चामिधास्यामि जनकेन यथा प्रा आत्मव्यवस्थानकरा गीताः श्लोका महात्मना ॥ मनोदेहसमुत्थाभ्यां दुःखाभ्यामार्दितं जगत्। तयोःयाससमासाभ्यां शमोपायमिमं श्रुण ॥२१ व्याधेरनिष्टसंस्पर्शाच्छ्रमादिष्टविवर्जनात्। दुःखं चतुर्भिः शारीरं कारणैः संप्रवर्तते ॥ तदा तत्प्रतिकाराच सततं चाविचिन्तनात्। आधियाधिप्रशमनं क्रियायोगहयेन तु ॥

घाती मोक्षाविरोधी । तत्र न सज्जन्ते नात्यन्तमभिनिवेशिनो भवन्ति॥१७॥ एवं कर्मनिष्ठां निन्दित्वा योगनिष्ठां प्राह्यति अष्टाङ्गमिति 'यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यान समाधयोऽष्टावाङ्गानि'इति योगसूत्रोक्तानि संकल्पसंवाधादीि वा वक्ष्यमाणानि अष्टौ अङ्गानि यस्याः सा युद्धिस्तत्त्वमस्यारि वाक्यजा प्रज्ञा । यां सर्वे कृत्स्नं अश्रेयो मूलाज्ञानं तदिभिषा तिनीं श्रुतिस्मृतिस्यां समायुक्तां सम्यक् दर्डाकृतां। सा त्वीये अवस्थिताऽस्मत्संनिधानादिति भावः ॥ १८ ॥ अर्थकृच्छेषु धननारेषु । अशनवसनाद्यभावात् दुर्गेषु दुस्तरेषु शारीखुः खेषु विपरीतास्वापत्सु स्रोक्ष्णादिषु मनोदुः खेषु च उपस्थि तेषु तैः सन्तो नावसीदन्ति । शारीरं दुःखं तितिक्षया मानस विवेकेन च नाशयितुं समर्था इत्यर्थः ॥ १९॥ आत्मन्यवस्थानः कराः मनःस्थैर्यहेतवः ॥२०॥ ब्याससमासाभ्यां विस्तरसंक्षे पाभ्याम् ॥२१॥ ब्याविः प्रसिद्धः अनिष्टं कष्टकादिः श्र^{मी} ब्यायामःइष्टं अन्नादि॥२२॥प्रतिकारात् औषघोपानत्स्वास्थ्या न्नादिभिरुपशमनात्। आधिब्याधिप्रशमंन अविचिन्तनाचा काचिद्विषयेऽत्यन्तिममन्रचित्तस्य न मनोव्यथा व्याधिप्रभवी वेदना च भवतीति प्रसिद्धं इदमेव कियायोगद्धयम् ॥ २३ ॥ पिर्व

नान

58

. 80

38

1180

TRE

80

T

II IF

॥२१

23

शिनो

हयति

यान.

ादीनि

चादि

भेघा.

त्विय

च्हेषु |

रिंदु:-

गस्थि

मानस

च्यान

रसंक्षे'

श्रमो

स्था

1111

3 11

मतिमन्तो हातो वैद्याः शमं प्रागेव कर्वते। मानसस्य प्रियाख्यानैः संभोगोपनयैर्नुणाम् ॥२४ मानसेन हि दुःखेन शरीरसूपतप्यते। अयःपिण्डेन तप्तेन कुम्भसंस्थमिवीदकम् ॥ २५ मानसं शमयेत्तस्माज्ज्ञानेनाश्चिमवास्त्रना । प्रशान्ते मानसे हास्य शारीरसुपशास्यति ॥ २६ मनसो दुःखमूलं त स्नेह इत्यपलभ्यते। स्रोहात सजाते जन्तर्दःखयोगमपैति च॥ २७ स्नेहमूलानि दुःखानि स्नेहजानि भयानि च शोकहर्षों तथायासः सर्वे स्नेहात्प्रवर्तते ॥ 26 स्नेहाद्भावोनुरागश्च प्रजन्ने विषये तथा। अश्रेयस्कावुभावेतौ पूर्वस्तत्र गुरुः स्मृतः 11 29 कोटराभिर्यथाऽशेषं समूळं पादपं दहेत । श्वर्मार्थों त तथाल्पोपि रागदोषो विनाशयेत ३० विप्रयोगेन तु त्यागी दोषदशीं समागमे। विरागं भजते जन्तुर्निवेरी निरवग्रहः ॥ 38 तस्मात्स्रेहं न लिप्सेत मित्रेम्यो धनसंचयात। स्वरारीरसमृत्थं च ज्ञानेन विनिवर्तयेत्॥ ज्ञानान्वितेषु युक्तेषु शास्त्रज्ञेषु कृतात्मस् ।

न तेषु सज्जते स्नेहः पद्मपत्रेष्वियोदकम् ॥ रागामिभृतः पुरुषः कामेन परिकृष्यते । इच्छा संजायते तस्य ततस्तृष्णा विवर्धते ॥ तृष्णा हि सर्वपापिष्ठा नित्योद्वेगकरी स्मृता। अधर्मबहुला चैव घोरा पापानुबन्धिनी ॥ या दुस्त्यजा दुर्मातिभियां न जीर्यति जीर्यतः। योसौ प्राणान्तिको रोगस्तां तृष्णां त्यजतः सखम् अनाद्यन्ता तु सा तृष्णा अन्तर्देहगता नणाम । विनाशयति भूतानि अयोनिज इवानलः ॥ ३७ यथैधः स्वसमृत्थेन वहिना नार्शमृच्छति । तथाऽकृतात्मा लोभेन सहजेन विन्ह्यति ॥ ३८ राजतः सिळ्ळादश्रेश्चोरतः स्वजनादिष । भयमर्थवतां नित्यं मृत्योः प्राणभृतामिव ॥ ३९ तथा ह्यामिषमाकाशे पक्षिमिः श्वापदैर्भुवि । भक्ष्यते सिळिले मत्स्यैस्तथा सर्वत्र वित्तवान ४० अर्थ एव हि केषांचिदनर्थ भजते नृणाम् । अर्थश्रेयासि चासको न श्रेयो विन्दते नरः ॥ ४१ तस्मादर्थांगमाः सर्वे मनो मोहविवर्धनाः। कार्पण्यं दर्पमानौ च भयमहेग एव च ॥

मतीति । अतः वक्ष्यमाणाद्धेतोः वैद्याः विद्यावन्तः। प्रागेव मानसस्य शमं कुर्वते । प्रियाख्यानैः अनुकूलवचनैः। बहुलाभ-दर्शनैर्धनहान्यादिजं। संभोगोपनयैः स्त्र्यादिसमपणैःकामा-दिजम्॥२४॥ मानसस्य प्राक् प्रशमने हेतुमाह मानसेन हीति ॥ २५ ॥ स्रेहो रागः सज्जते प्रवर्तते । प्रवृत्त्या च दुःख-योगमुपेति ॥ २७ ॥ आयासः क्लेशः क्षेहात् रागात् ॥२८॥ मावः भावना संकल्पसंज्ञा अनुरागः पश्चाद्भाविनी प्रीतिः । अयं भावः । दुःखजन्मप्रवृत्तिदोषमिथ्याज्ञानानामुत्तरोत्तरापाये तद-नन्तरापायादपवर्गः दोषनिमित्तं रूपादयो विषयाः संकल्पकृताः इति न्यायस्त्राभ्यां अज्ञानात्संकल्पस्ततो विषयरततस्तत्र प्रीतिस्ततस्तल्लाभाय प्रवृत्तिस्ततो जन्म ततः सुखदुःखे ततो रागद्वेषवासना ततः पुनः संकल्प इति कमः तत्र मूलभुतो रागः स्नेहशब्देनोक्तः स भावस्य हेतुः। ततो विषयधिध्युक्तरं जायमानो रागोऽनुराग इति । तत्र भावानुरागयोर्मध्ये पुर्वो भावः अत्यन्तमश्रेयस्करः तस्मात्संकल्पत्याग एव मुख्यं साधनं तथा च वक्ष्यति । 'यिकाचिदपि संकल्प्य नरो दुःखे निमजाति । न किंचिदपि संकल्प्य सुखमक्षय्यमश्रुते' इति ॥ २९ ॥ कोटरेति । राग एव दोषः ॥ ३० ॥ विप्रयोगे विषयेण सह वियोगे त्यागी न किं तु सत्यपि समागमे यो विषयदोषदर्शी स एव त्यागी । स एव च विरागं भजते । निवैरंश्च द्वेषाभावान्निरवम्रहः प्रतिबन्धरान्यः॥३१॥ मित्राणि

धनानि च प्राप्य तेष सेहं न लिप्सेत न कामयेत । मित्रेभ्य इत्यादिके त्यव्लोपे पञ्चम्यौ । किं च खशरीराष्ट्रिङ्गाख्यात्स-मृत्यं उत्पन्नमपि स्नेहं ज्ञानेन भोग्यानामवस्तुत्वानित्यत्वज्ञा-नेन नाशयेत् ॥ ३२॥ ज्ञानान्वितेषु नित्यानित्यविवेकवत्सु । युक्तेषु नित्यवस्तुप्राप्तये उयुक्तेषु तत एव शास्त्रतेषु कृतात्मसु ध्यानेन संस्कृताचित्तेष तेषु प्रसिद्धेषु श्लेहो रागो न सज्जते न संगं प्राप्नोति ॥ ३३॥ रागः रम्यवस्तुदर्शने चित्तस्थात्पुह्नता " कामस्तिष्टिप्सा । इच्छालब्धे तस्मन् रुच्यतिशयात्पुन स्तदाभे-लाषः पुनःपुनस्तल्लाभेप्यतृप्तिस्तृष्णा ॥ ३४ ॥ जीर्यतः जरामृत्यप्रस्तस्य ॥ ३६॥ अनायन्ता तन्मृलवासनानामना-दित्वात अन्तर्देहः बाह्यतरो देहोऽन्नमयः वाह्यो लिङ्गशारीरं अंतर्देहो मनस्तद्वता अयः तप्तायः पिण्डं निजः स्वरूपस्थः अनली वन्हिः अयोनिजमिवानलमिति पाठेत नास्ति अलं पर्याप्तिर्थस्य तत् इन्धनसहस्रेरतृप्तं तेजोऽग्न्याख्यमिति विशेष्यमध्यात्हत्य योज्यम् ॥ ३७ ॥ अकृतात्मा आनिर्जिः तवेताः ॥ ३८ ॥ केषांचित् मूढानां धीमतामप्यर्थो न आत्यन्तिकश्रेयस्कर इत्याह अर्थश्रेयासि अर्थसाध्ये श्रेयसि ज्योतिष्टोमादौ ॥ ४१ ॥ कार्पण्यं अर्थस्ययोपस्थितौ दैन्यं दर्पः परपरिभवेच्छा । मानः अहमेव श्रेष्टः इति मातिः भयं स्वोच्छेदशङ्का उद्वेगः शङ्काकृतं चित्तस्थानवस्थितत्वम् ॥४२॥

T

अ

ब्र

জ

अ

ये

(त

हा

नुर्वि

विष

ता

त्यु

मन

भार

तत्त

प्राटु

पूर्वर

बुद्धि

किं

इन्द्रि

तद्वि

त्रश

कामे

महा

परम

ष्वतृ

मेव

अर्थजानि विदुः प्राज्ञा दुःखान्येतानि देहिनाम् । अर्थस्योत्पादने चैव पालने च तथा क्षये॥ सहन्ति च महदःखं घ्रन्ति चैवार्थकारणात्। अर्था दुःखं परित्यक्तं पालिताश्चैव रात्रवः ॥ ५४ दुःखेन चाधिगम्यन्ते तस्मान्नाशं न चिन्तयेत्। असंतोषपरा मूढाः संतोषं यान्ति पण्डिताः ॥४५ अन्तो नास्ति पिपासीयाः संतोषः परमं सुखम् । तस्मात्संतोषमेवेह परं पंश्यन्ति पण्डिताः ॥ ४६ अनित्यं यौवनं रूपं जीवितं रह्मसंचयः। पेश्वर्ये प्रियसंवासो गृध्येत्तत्र न पण्डितः ॥ ४७ त्यजेत संचयांस्तस्मात्तज्जान्हेशान्सहेत च। न हि संचयवान्कश्चिद्दश्यते निरुपद्रवः। अतक्ष धार्मिकैः पुंभिरनीहार्थः प्रशस्यते ॥ 28 धर्मार्थं यस्य वित्तहा वरं तस्य निरीहता । प्रिक्षालनाद्धि पंकस्य श्रेयो न स्पर्शनं नृणाम् ॥४९ युधिष्ठिरैवं सर्वेषु न स्पृहां कर्तुमर्हास । धंमेंण यदि ते कार्य विमुक्तेच्छो भवार्थतः ॥५० युधिष्ठिर उवाच। नार्थोपभोगालिप्सार्थामियमर्थेप्सुता मम। भरणार्थं तु विप्राणां ब्रह्मन्काङ्के न लोभतः ॥ ५१ क्यं त्यस्माद्विधो ब्रह्मन्वर्तमानौ गृहाश्रमे । भरणं पालनं चापि न कुर्यादनुयायिनाम्॥

सतामेतानि गेहेषु नोच्छियन्ते कदाचन ॥ देयमार्तस्य शयनं स्थितश्रान्तस्य चासनम् । तृषितस्य च पानियं श्चितस्य च भोजनम्॥५५ चक्षदंद्यान्मनो द्याद्वाचं द्यात्सुभाषिताम्। उत्थाय चासनं द्यादेष धर्मः सनातनः। प्रत्युत्थायाभिगमनं कुर्यात्र्यायेन चार्चनम् 48 अग्निहोत्रमनड्रांश्च ज्ञातयोतिथिबान्धवाः । पुत्रा दाराश्च मृत्याश्च निर्दहेयुरपूजिताः ॥ 40 आत्मार्थं पाचयेन्नान्नं न वृथा घातयेत्पराून्। न च तत्त्वयमश्रीयाद्विधिवद्यन्न निर्वपेत्॥ 46 श्वभ्यश्च श्वपचेभ्यश्च वयोभ्यश्चावपेद्भवि । वैश्वदेवं हि नामैतत्सायं प्रातश्च द्यिते ॥ 49 विघसाशी भवेत्तस्मान्नित्यं चामृतभोजनः। विघसो भुक्तरोषं तु यज्ञरोषं तथाऽमृतम् ॥ ६० चक्षुर्दद्यान्मनो दद्याद्याचं द्द्याच सुनृताम्। अनुवजेद्रपासीत स यज्ञः पञ्चदक्षिणः ॥ ६१ यो दचादपरिक्रिप्टमन्नमध्वनि वर्तते । श्रान्तायादृष्पूर्वाय तस्य पुण्यफलं महत्॥ ६२ एवं यो वर्तते वृत्तिं वर्तमानो गृहाश्रमे । तस्य धर्म परं प्राहुः कथं वा विप्र मन्यसे॥ ६३ शौनक उवाच। अहो बत महत्कप्टं विपरीतिमिदं जगत्। ६४ येनापत्रपते साधुरसाधुस्तेन तुष्यति ॥ शिश्लोदरकृतेऽप्राज्ञः करोति विघसं बहु । ६५ मोहरागवशाकान्त इन्द्रियार्थवशानुगः॥

सहिन्त सहन्ते ॥ ४४ ॥ अर्थाः दुःखं प्रयच्छिन्त यदि परित्यक्तिमिध्यन्ते तस्मात् नाशं अर्थार्जनादिजं दुःखं न चिन्तयेत् ॥४५॥ पिपासायाः तृष्णायाः ॥४६॥ न गृष्येत् इच्छां न कुर्यात् तत्र यौवनादौ ॥ ४७ ॥ संचयान् अर्थान् तज्ञान् अर्थत्यागजान् अनीहार्थः यहच्छाठ्वधोर्थः॥४८॥न स्पर्शनं अस्पर्यानं सुप्पिपिन शब्देन नैक्षेत्यादिवत्समासः॥४९॥एवं सर्वेषु अर्थवत् यौवनादिषु अर्थतः धनात्॥५०॥अर्थोपभोगः विषयोपभोगः अर्थेप्युता भनेप्युता । अर्थःप्रकारे विषये वित्तकारणवस्तुषु दिति विश्वः । आत्मोपभोगेति पाठो निर्मू छः ॥५९॥भृताना भिति । देवितृ समुष्याणा सुपळक्षणं हत्यते पञ्चमहायेषु । अपच्यानेभ्यः भयतिश्च ब्रह्मचारी च पकान्नस्वामिनावुभौ अत्र स्मृतेर्यत्याद्विस्यः ॥ ५३ ॥ तृणान्यासनार्थानि । ५४ ॥ स्थितश्चान्तस्य स्थ्रितः कर्ष्वे स्थितः तत्साहितस्य श्चान्तस्य च अत्रस्य नृत्वान्तस्य स्थ्रतः कर्ष्वे स्थितः तत्साहितस्य श्चान्तस्य च अत्रसनं तृणमयं दयादितथये इति शेषः॥५५॥

संविभागो हि भूतानां सर्वेषामेव दद्यते।

तथैवापचमानेभ्यः प्रदेयं गृहमेधिना ॥

रिणानि भूमिरुदकं वाकत्थीं च सुन्ता ।

न्यायेन वर्णाश्रमानुरूप्येण ॥५६॥ वृथा श्राद्धयज्ञादिनिर्मितं विना । 'देवान्तितृत्समम्यर्च्य खादन्मांसं न दोषमाक्'इति स्तिः यत् अतं न निर्वपेत् न द्यात् देविपतृभूतमनुष्यम्य इति शेषः ॥५८॥ विश्वं सर्वजातीयं प्राणंजात देवो देवता यस्मिन् तत् विश्वदेवं स्वार्थे तिद्धतः वैश्वदेवं नाम कर्म ॥ ५९॥ अपिरिक्किष्टं कार्पण्यं विना अध्वनि वर्तते मार्गः स्थाय ॥ ६२ ॥ धर्मे परं गार्हस्थ्यात्परो धर्मो नार्स्तित मावः ॥ ६३ ॥ अपत्रपते निर्लज्ज इति अपवादं लमते ॥ ६४ ॥ अप्राज्ञ इति छेदः प्रकर्षण अज्ञ प्राज्ञ इति वा शिश्वोदरकृते इति दिक्याङ्गनाभोगलिएसया दिक्यस्पादिमो गालिएसया च विघसं देवताद्युपयुक्तशेषं कामुको बहु करोति मोह आत्माज्ञानं रागस्तज्जे प्रपञ्चे प्रीतिः वशं इच्छा ऐश्वर्यं वा तैः आक्रान्तः 'वशिमच्छाप्रभुत्वयोः'इति विश्वः।इन्द्रियार्थां शब्दादययस्तेषां वश अयक्तता तदनुगः : तदर्थां ॥ ६५ ॥

43

48

44

48

40

46

49

60

83

६२

६३

83

६५

नामितं

,'इति

ध्यभ्य

देवता

वर्म मार्ग-

स्तीति

लभते

ते वा

देभो-

हरोति

ऐश्वये

यार्थाः

بع اا

द्वियते बुध्यमानोपि नरो हारिभिरिन्द्रियै:। विमुद्रसंज्ञो दुष्टाश्वैरुद्धान्तौरिव साराधिः॥ 33 षडिन्द्रियाणि विषयं समागच्छन्ति वै यदा । तदा प्राडुर्भवत्येषां पूर्वसंकल्पजं मनः॥ मनो यस्येन्द्रियस्येह विषयान्याति सेवितम् तस्यौत्सुक्यं संभवति प्रवृत्तिश्चोपजायते ॥ त्ततः संकल्पवीजेन कामेन विषयेष्ठभिः। विद्धः पतित लोभासौ ज्योतिलोभात्पतङ्गवत ६९ ततो विहारैराहारैमोहितश्च यथेप्सया। महामोहे सुखे मस्रो नात्मानमवव्यते ॥ 190 पवं पतित संसारे तासु तास्त्रिहयोनिषु। आविद्याकर्मतृष्णाभिर्भाम्यमाणोथ चक्रवत ॥ ब्रह्मादिषु तृणान्तेषु भूतेषु परिवर्तते । जले भुवि तथाकाशे जायमानः पुनः पुनः ॥ ७२ अबुधानां गतिस्त्वेषा बुधानामपि मे शृणु। ये धर्मे श्रेयसि रता विमोक्षरतयो जनाः॥ ७३ (तदिदं वेदवचनं कुरु कर्म त्यजेति च।

तस्माद्धर्मानिमान्सर्वान्नाभिमानात्समाचरेत् ७४ इज्याध्ययनदानानि तपः सत्यं क्षमा दमः। अलोभ इति मार्गीयं धर्मस्याष्ट्रविधः स्मृतः अत्र पूर्वश्चतुर्वर्गः पितृयाणपये स्थितः । कर्तव्यामिति यत्कार्यं नाभिमानात्समाचरेत्॥७६ उत्तरो देवयानस्तु सद्भिराचरितः सदा। अष्टाङ्गेनैव मार्गेण विद्युद्धात्मा समाचरेत्॥७७ सम्यक्संकल्पसंबन्धात्सम्यक्नेन्द्रियनिग्रहात्। सम्यग्वतविशेषाच सम्यक गुरुसेवनात्॥ ७८ सम्यगाहारयोगाच सन्यकाध्ययनागमात्। सम्यक्रमीपसंन्यासात्सम्याकेत्तनिरोधनात-७९ एवं कर्माणि कुर्वन्ति संसारविजिगीषवः। रागद्वेषविनिर्मुक्ता पैश्वर्य देवता गताः॥ रुद्राः साध्यास्तथादित्या वसवोय तथाश्विनौ । योगैश्वर्येण संयुक्ता धारयन्ति प्रजा इमाः ॥ ८१ तथा त्वमपि कौन्तेय शममास्थाय पुष्कलम् । तपसा सिद्धिमन्विच्छ योगसिद्धिं च भारत॥८२

हारिभिः हरणशीलैः एवं वर्णाश्रमाभिमानपूर्वकं यज्ञादीनं-ज्ञतिष्ठतामात्मस्वरूपाज्ञानात्तत्त्वर्मफलतया विषयेषु रागवतामिन्द्रियैर्विषयान्प्रतित्हतानां तत्र निमम्बि-त्तानां परमार्थस्यात्यन्तास्फ्ररणलक्षणं विमूढसंज्ञत्वं भवती-त्युक्तम् ।।६६।। तदुपपादयति षडिति । दीपप्रभावत् तैजसं मनः नेत्रादिद्वारा तत्तद्विषयं प्रति गःवा तदावरकमज्ञानमभि-भान्य तं विषयं प्रकाशयति यदा तदैषां विषयविदां मनः तत्तद्विषयहानोपादानोपेक्षा लोचनाख्यमननात्मकमन्तःकरणं प्रादुर्भवति विशेषेण पीनं भवति । तत्र पूर्वसंकल्पजं यथा-पूर्वसंस्कारं । हीनेप्युपादेयबुद्धिरुत्तमेहानबुद्धिर्विपरीता वा बुद्धिर्भवति सोयं मनःप्रादुर्भावः ॥ ६७ ॥ तस्मिश्च जाते कि स्यात्तदाह मनो यस्येति यस्य पुंसः मनः इन्द्रियस्य इन्द्रियाणां विषयान् शब्दादीन् सेवितुं याति उचलित तस्य तिद्विषयभोगार्थं औत्सक्यं विलम्बासहत्वं भवति च ततः अशत्तिर्जायते ।।६८।। प्रवृत्तश्च लोभाग्नी मोहाग्नी पतित यतः कामेन निषयबाणैर्निहतः आतिरागान्मुह्यतीत्यर्थः ॥ ६९॥ महामोहे अन्धे तमि ।। ७० ।। अविद्या आत्माज्ञानं ततः परमानन्दतिरोधानात्खद्रानन्दप्राप्तये कर्म । ततःस्तत्फलभोगे-ष्वतृप्तिस्तृष्णा ।। ७१ ।। अबुधानां गृहस्थानां विघसाशन-मेव परमो धर्म इति मन्वानानां गतिः कर्मनिष्टाफलं उक्तं।

बुधानां तेभ्योन्येषां संस्यासिनामि गतिं मे मत्तः श्रणु । धर्मे श्रेयसि प्रवृत्तिधर्मीपि प्रशस्यः निवृत्तिधर्मः प्रशस्यतरः तस्मिन् रताः अत एव विमोक्षरतयः ॥७३॥ तदिदमिति । 'क्वंत्रेवेह कर्माणि जिजीविषेत् शतं समाः' इति । 'खजतैव हि तज्ज्ञेयं त्यक्तः प्रत्यक्परं पदम्'इति च द्विविधा अपि श्रतयः सानित तत्र येऽभिभानात्कर्म कुर्वते ते पूर्वोक्तरीत्यान्धं तमो विशन्ति । ये च धुद्धाः संन्यासिनस्ते कृतकृत्या एव भवन्ति तव तु मध्यमस्य गतिरियामित्याह तस्मादिति । तथा च वक्ष्यति । 'एतान्यपि त कर्माणि संगं त्यक्ता फलानि च। कर्त-ब्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम्'इति १९७४॥ पितृया-णपथे घुमादिमार्गे आवृत्तिफले कर्त्तब्यं अवश्यानुष्ठेयं नित्या-प्रिहोत्रसंध्यापासनादि अभिमानात्संगात् ॥७६॥ उत्तरश्र**तु**-र्वर्गः सत्यं दमः क्षमा अलोभश्च देवयानोऽचिरादिमार्गे।ऽना-वृत्तिफलः अष्टाङ्गेन वक्षमाणसंकल्पसंबन्धायङ्गाष्टकवता भागिण प्रकारेण यत्कर्तव्यं तदाचरेदिति पूर्वेण संबन्धः । गुद्धात्मा ग्रद्धचित्तः ॥ ७७ ॥ संकल्पो मानसं कर्म तस्य संवन्धो निरोधः तेन अन्तरिन्द्रियनिप्राहाख्यः शम उक्तः । इन्द्रिय-निप्रहो दमः । व्रतविशेषःअहिंसादीनि व्रतानि तेषां विशेषः सार्वभीमत्वं । सर्वदेशे कालेषु च संक्रकारेण इहिंसात्याग इत्यर्थः ॥ ७८ ॥ आहारो हितमितमेध्याशनं तस्य योगात कर्मणां विधिवत् त्यागः ततिश्वतिनेरोधनात् ॥७९॥ कर्म-

₹.

पितृमात्रमयी सिद्धिः प्राप्ता कर्ममयी च ते । तपसा सिद्धिमन्विच्छ द्विजानां भरणाय वै॥८३

4

सिद्धा हि यद्यदिच्छन्ति कुर्वते तद्गुप्रहात् । तस्मात्तपः समास्थाय कुरुष्वातममनोरथम् ॥८४

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि अरण्यप० पाण्डवानां प्रव्रजने द्वितीयोऽध्यायः॥ २॥

वैशंपायन उवाच ।

शौनकेनैवमुक्तरेतुं कुन्तीपुत्रों युधिष्ठिरः ।

पुरोहितमुपागम्य भातृमध्येव्रवीदिदं ॥ १

प्रस्थितं मानुयान्तीमे ब्राह्मणा वेदपारगाः ।

न चास्मि पोषणे शक्तो बहुदुःखसमन्वितः ॥ २

परित्यकुं न शक्तोस्मि दानशक्तिश्च नास्ति मे ।

कथमत्र मया कार्यं तद्रूहि भगवन्सम ॥ ३

वैशंपायन उवाच ।

मुहूर्तमिव स ध्यात्वा धर्मेणान्विष्य तां गति । युधिष्ठिरमुवाचेदं धौम्यो धर्मभृतां वरः ॥ धौम्य उवाच । पुरा सृष्टानि भूतानि पीड्यन्ते क्षुधया भृशम् । ततोनुकम्पया तेषां सविता स्विपता यथा ॥

गत्वोत्तरायणं तेजो रसानुद्धृत्य रिमाभेः।
दिक्षणायनमावृत्तो महीं निविशते रिवः॥ ६
देशेत्रभूते तत स्तस्मिन्नोषधीरोषधीपितः।
दिवस्तेजः समुद्धृत्य जनयामास वारिणा॥ ७

निषिक्तश्चन्द्रतेजोभिः खयोनौ निर्गते रावः। ओषध्यः षडसा मेध्यास्तदन्नं प्राणिनां सुवि॥ ८ एवं भानुमयं हान्नं भूतानां प्राणधारणम् । पितैष सर्वभूतानां तस्मात्तं शरणं वज ॥ राजानो हि महात्मानो योनिकमीविशोधिताः। उद्धरन्ति प्रजाः सर्वास्तप आस्थाय पुष्कलम्॥१० भीमेन कार्तवीर्येण वैन्येन नहुषेण च। तपोयोगसमाधिस्थैरुद्धता ह्यापदः प्रजाः ॥ ११ तथा त्वमपि धर्मात्मन्कर्मणा च विशोधितः। तप आस्थाय धर्मेण द्विजातीन्भर भारत ॥ जनमेजय उवाच। कथं कुरूणामृषभः स तु राजा युधिष्टिरः। विप्रार्थमाराधितवान्सूर्यमद्भतद्दीनम् ।। १३ वैशंपायन उवाच। श्र्णुष्वावहितो राजन्शुचिर्मृत्वा समाहितः। समं च कुरु राजेन्द्र संप्रवश्याम्यशेषतः ॥ १४

धौम्येन तु यथापूर्व पार्थाय सुमहात्मने ।

नामाष्ट्रतमाख्यातं तच्छुणुष्व महामते ॥

84

मयी यज्ञ्युद्धादिकर्मरूपसाधनप्रधानासिद्धिः । पितृमातृमयी 'यौःपिता प्रथिनी माता'इति श्रुतेः। परलोकइहलोकफलप्रधाना सा त्वया प्राप्तेत । चकार एव शब्दार्थः। तपसा देवताच्यानजपादिना या सिद्धिस्ताम् ॥८३॥ अनुप्रहात्तपस इति शेषः ॥ ८४॥ इत्यारण्यके प० नै० मा० द्वितीयोऽच्यायः॥२॥

3

शौनकेनेति ॥ १ ॥ धर्मेण योगमयेन न तु कर्मणा
॥ ४ ॥ स्पूर्याराधर्ष विवक्षः सूर्यस्य सार्वात्म्यं तावदाह
प्रसेचनार्थं । स्विता प्रस्विता उत्पादकः परमात्मेर्द्यथः॥५॥
तेजोरसान् जठानि उद्धृत्य आदाय मही निविशते स्वोध्मणा-

महीं वासयित ।। ६ ।। ओषधीपतिश्वन्द्रः दिवस्ते अन्तरिक्षगतं मेघाकारेण परिणतं तेजः उद्भृत्य मेघानुद्भाव्ये त्यर्थः जनयामास तदुत्थेन वारिणा ओषधीः ।। ७ ॥ स्वयोनी बीजे निर्गते अङ्करादिरूपेण निष्पन्ने सित रिविष ओषधीरूपो भवति । तद्नं ताभ्य औषधीभ्योनं अद्गीव धान्यं तच्च पुनर्जलोष्मयोगादङ्करादिक्रमेण धान्ययोगिरित रिविरेवानं अन्नयोनित्वात् । अन्ये तु यदा दर्शे चन्द्रं स्वयोगे सूर्य एकतां गच्छति तदा चन्द्रतेजोभिरमृतमयैनिधिक भवति ततश्वन्द्रह्रपेण बहिनिगत्य ओषधीराप्यायिति तिनिध्योनं सर्वति तत्स्वन्द्रह्रपेण बहिनिगत्य ओषधीराप्यायिति तिनिध्योनं तत्स्थैः ।। ८ ।। तपोयोगः व्रतस्वीकारः तत्पूर्वकः समीधिष्यानं तत्स्थैः तिनिष्ठैः धर्मणः ध्यानेन ।। ९२ ॥

8

११

१२

23

88

24

त्तेजः

ाब्ये-

اا ي

विखे

दनीं

नारिति

योगै

विकी

तेना

:समा

921

धौम्य उवाच ।

स्र्योर्यमा भगस्त्वष्टा पृषार्कः सविता रविः। गभास्तमानजःकालो मृत्यूर्धाता प्रभाकरः॥ १६ पृथिव्यापश्च तेजश्च खं वायश्च परायणम् । सोमो वृहस्पतिः शुको बुधोङ्गारक एव च॥ १७ बन्द्रो विवस्वान्दीप्तांशः श्रुचिः शौरिः शनैश्चरः। ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च स्कन्दो वै वरुणो यमः॥ १८ वैद्यतो जाठरश्चाग्निरैन्थनस्तेजसां पतिः। धर्मध्वजो वेदकर्ता वेदाङ्गो वेदवाहनः॥ 99 कृतं त्रेता द्वापरश्च किलः सर्वमलाश्रयः। कला काष्टा महर्ताश्च क्षपा यामस्तथा क्षणः॥२० संवत्सरकरोश्वत्थः कालचको विभावसः। पुरुषः शाश्वतो योगी व्यक्ताव्यक्तः सनातनः २१ कालाध्यक्षः प्रजाध्यक्षो विश्वकर्मा तमोनुदः। वरुणः सागरोंशश्च जीमृतो जीवनोरिहा ॥ भूताश्रयो भूतपतिः सर्वलोकनमस्कृतः। स्रष्टा संवर्तको वह्निः सर्वस्यादिरलोऌपः॥ २३ अनन्तः कपिछो भानुः कामदः सर्वतोमुखः। जयो विशालो वरदः सर्वधातुनिषेचिता ॥ मनः सुपर्णो भूतादिः शीव्रगः प्राणधारकः ।

धन्वन्तरिर्ध्मकेतुरादिदेवोऽदितेःसुतः॥ २५ द्वादशात्माराविन्दाक्षः पिता माता पितामहः। स्वर्गद्वारं प्रजाद्वारं मोक्षद्वारं त्रिविष्टपम्॥ २६ देहकर्ता प्रशान्तात्मा विश्वात्मा विश्वतोमुखः। चराचरात्मा सूक्ष्मात्मा मैत्रेयः करुणान्वितः २७ पतद्वै कीर्तनीयस्य सूर्यस्यामिततेजसः। नामाष्टशतकं चेदं प्रोक्तमेतत्स्वयंभुवा॥ २८

सुरगणितृयक्षसैवितं

हासुरिनशाचरसिद्धवन्दितम् ।

वरकनकहुताशनप्रमं

प्रणिपितितोस्मि हितास भास्करम्॥ २९

सुर्योदये यः सुसमाहितः पटे
त्सपुत्रदारान्धनरत्नसंचयान् ।*

छमेत जातिस्मरतां नरः सदा

धृतिं च मेधां च स विन्दते पुमान्॥३०

इमं स्तवं देववरस्य यो नरः

प्रकीर्तयेच्छुचि सुमनाः समाहितः ।

विमुच्यते शोकदवाग्निसागरा

छमेत कामान्मनसा यथेप्सितान्॥ ३६

सूर्योर्यमेति । अत्र सूर्योपाधिकं ब्रह्म सर्वकर्तृत्वसर्वज्ञत्व-सर्वात्मत्वादिभिधेमैं:स्तूयते तद्यथा सूर्यःसूते आलोकमिति सूर्यः १ अर्थमा गतिमत्वात् २ भगः सर्वेश्वर्यसंपन्नत्वात् ३ त्वष्टा विश्वशिल्पकरत्वात् ४ पूषा पोषकः ५ अर्कःअर्चनीयः ६ सविता जगत्प्रसवनात् ७ रविः वेदत्रयीशब्दमयः ८ गभस्तिमान् सहस्राकिरणः ९ अजोऽनादिः १० कालः मुहुर्तादिः तत्प्रवर्तकत्वात् ११ मृत्युः प्राणहर्ता १२ धाता जगत्कर्ता १३ प्रभाकरः दीप्तिकरः १४।१६ पृथिवीत्या-दिनामाभिःसार्वात्म्यस्यैव प्रपञ्चः । परायणं मूलकारणम् २० ॥१७॥२८ श्रुचिरम्निः २९ शौरिः कृष्णः ३० ॥१८॥ ४० तेजसां पतिः सूर्यः ४१ धर्मध्वजो धर्मप्रधानः ४२ । ४३ वेदाङ्गः वेदशरीरःत्रयीमयत्वात् ४४। ४५ ॥ १९॥ ४८ कालिः सर्वमलाश्रय इत्येकं नाम ४९ ॥ २० ॥ अश्वत्यः संसारवृक्षः स एव संवत्सरकरः न तु षष्टः पदार्थः कालो नाम किश्वदिस्त कालोपाधिभूतं द्रव्यमेव स्वस्य अतीतानागतादि-व्यवहारहेतुभवतीति भावः ५६ कालचकः कालप्रवर्तको यो विभावसुः स इत्येकं नाम ५७ पुरुषः पूर्ष कर्मेन्द्रियप-अकज्ञानेन्द्रियपञ्चकमनआदिचतुष्टयप्राणादिपञ्चकभूतपञ्चकका-मकर्माविद्याख्यासु वसतीति पुरुषः जीवरूपः ५८ स एव शाश्वत आद्यन्तरान्यः ५९ योगी कर्मज्ञानाधिकारी ६०

ब्यक्ताब्यक्तः कार्यकारणात्मा ६१ सनातनो निरुपाधिः ६२ ।। २१ ।। ६५ तमोनुदः अज्ञानहन्ता मोक्षद इत्यर्थः ६६ अंशः अंशयति विभाजयति कर्मफलानीत्यंशः ६९ । ७० र्जावनः जलवज्जीवनहेतुः ७१।७२।।२२।। संवर्तकः प्रलयका-लिको बह्रिरित्येकम् ७७॥२३॥ सर्वेषां घातूनां त्वगादीनां देहगतानां निषोचिता सेचक आप्यायकः ८८ ॥२४॥ मनी-रूपी मुपर्ण इत्येकं ८९ भूतादिरहंकारः ९० आदिदेवोऽदितेः सत इत्येकं नाम विष्णुरित्यर्थः ९५ ॥ ३५॥ पितामाता पितामहः बावापृथिब्योः पिता हिरप्यगर्भस्तस्यापि पिते-त्यर्थः ९८ स्वर्गद्वारं ब्रह्मलोकप्राप्तिद्वारं सूर्यद्वारेण ते विरजाः प्रयान्ति'इति श्रुतेः तदेव प्रजाद्वारं 'अग्ना प्रास्ताहुतिःसम्यगा-दित्यमपतिष्टते । आदित्याजायते वृष्टिवृष्टरेषं ततः प्रजाः'इति क्रमेण इहपरलोकप्रापक इत्यर्थः ९९ मोक्षद्वारं क्रममुक्तिस्था-नभूतं त्रिविष्टपं स्वर्गभूमिरित्येकम् १०० ॥ २६ ॥ मैत्रेयः मित्रेष सर्वभताभयप्रदेष साधुमैत्रेयः १०७ करुणान्वित इति पतितत्रात्यादीनामपि त्रातेत्यर्भः १०६ ॥ २०॥ श्चिश्वासौ सुमनाश्चेति कर्मधार्यः। शोक एव द्वाभिर्यस्मिन तस्मात्सागरात् सागरवदपारौत्संसारात् ॥ •३१ ॥

वैशंपायन उवाच ।

प्वमुक्तस्तु धौम्येन तत्कालसदृशं वचः । विग्रत्यागसमाथिस्यः संयतात्मा दृढवतः ॥ ३२ धर्मराजो विशुद्धात्मा तप आतिष्ठदुक्तमम् । पुष्पोपहारैर्विलिभिरर्चियत्वा दिवाकरम् ॥ ३३ सोवगाह्य जलं राजा देवस्याभिमुखोमवत् । योगमास्थाय धर्मात्मा वायुमक्षो जितेन्द्रियः ३४ गाङ्गेयं वार्युपस्पृश्य प्राणायामेन तस्थिवान् । शुचिः प्रयतवाग्मृत्वा स्तोत्रमार्व्थवांस्ततः ॥३५

थ्विष्टिर उवाच । त्वं भानो जगतश्चक्षस्त्वमात्मा सर्वदेहिनाम् । त्वं योनिः सर्वभूतानां त्वमाचारः क्रियावताम् ३६ त्वं गतिः सर्वसाङ्ख्यानां योगिनां त्वं परायणम्। अनावृतार्गलद्वारं त्वं गतिस्त्वं मुसुक्षताम् ॥ ३७ त्वया संवार्यते लोकस्त्वया लोकः प्रकाश्यते । त्वया पवित्रीकियते निर्द्याजं पाल्यते त्वया ३८ त्वामुपस्थाय काले तु ब्राह्मणा वेदपारगाः। खद्याखाविहितैर्मन्त्रैरर्चन्त्यृविगणार्चितम् ॥ तव दिव्यं रथं यान्तमन्यान्ति वरार्थिनः। निसद्चारणगन्धर्वा यक्षगुद्यक्रपत्रगाः ॥ त्रयास्त्रिशच वै देवास्तथा वैमानिका गणाः। सोर्वेन्द्राः समहेन्द्राश्च त्वामिष्टा सिद्धिमागताः उपयान्त्यर्चियत्वा तु त्वां वै प्राप्तमनोरथाः । दिव्यमन्दारमालाभिस्तूर्णं विद्याघरोत्तमाः ॥ ४२ गुह्याः पितृगणाः सप्त ये दिग्या ये च मानुषाः। ते पूजियत्वा त्वामेव गच्छन्त्याशु प्रधानताम्४३

विप्रत्यागसमाधिस्यःविप्रेभ्यस्त्यागः त्यज्यमानमन्नं तद्धै समाधिस्थः नियमस्थः। यूपदार्वादिवत् प्रकृतिविकाराभावेपि चतुर्थासमासः । अश्वघासादिवत्त्रष्टीसमासा वा । संयतात्मा ानियामितचित्तः ।। ३२ ।। तपः सूर्य।ष्टशतनामजपाख्यम् ॥ ३३ ॥ योगं चित्तैकाम्यं आस्थाय कृत्वा ॥ ३४ ॥ प्राणानां आसमन्तात् यमनं निग्रहस्तेन प्राणायामेन । आरब्धनान् ततः जपानन्तरम्।।३५।। चख्रः चक्षुरादिप्रवर्त-कत्वात् बाह्यरूपेण च चक्षुरनुप्राहकत्वात् । एव सर्वदोहिनामात्मा योनिः उत्पत्तिलयस्थानं भूतानां वियदादीनां आचारः आसमन्ताचारयतीत्याचारोन्तर्यामी ॥ ३६ ॥ सांख्यानां ज्ञाननिष्ठानां योगिनां निरोधकानां अनावृतार्शलद्वारं त्वं आवृणोतीत्यावृतं कपाटं कत्तिर कः अर्गलाकपाटविष्टम्भकं तिर्यकाष्टं तदुभयरहितं मुक्तिद्वारं त्वं सुमुक्षतां गतिय त्वमेव प्राप्यं पदमपि

वसवो महतो रुद्रा ये च साध्या मरीचिपाः। वालखिल्यादयः सिद्धाः श्रेष्टत्वं प्राणिनां गताः सब्रह्मकेषु लोकेषु सप्तखप्याखिलेषु च । न तद्भृतमहं मन्ये यदर्काद्तिरिच्यते॥ सन्ति चान्यानि सत्वानि वीर्थवन्ति महान्ति च। न तु तेषां तथा दीक्षिः प्रभावो वा यथा तव॥<mark>४६</mark> ज्योतीं वि त्विय सर्वाणि त्वं सर्वज्योतिषां पतिः। त्विय सत्यं च सत्त्वं च सर्वे भावाश्च सात्त्विकाः त्वत्तेजसा कृतं चक्रं सुनामं विश्वकर्मणा। देवारीणां मदो थेन नाशितः शार्क्षधन्वना ॥ ४८ त्वमादायांशुभिस्तेजो निदाघे सर्वदेहिनाम् । सर्वीषियसानां च पुनर्वषीसु मुश्चासि॥ तपन्त्यन्ये दहन्त्यन्ये गर्जन्त्यन्ये तथा घनाः । विद्योतन्ते प्रवर्षन्ति तव प्रावृषि रइमयः॥ न तथा सुखयत्यक्षिर्ने प्रावारा न कम्बलाः। शीतवातार्दितं लाक यथा तव मरीचयः॥ 48 त्रयोदशद्वीपवर्ती गोभिर्भासयसे महीम्। त्रयाणामपि लोकानां हितायैकः प्रवर्तसे ॥ ५२ तव यद्ययो न स्यादन्धं जगदिदं भवेत् । न च धर्मार्थकामेषु प्रवर्तेरन्मनीविणः॥ 43 आधानपश्चनधे धिमन्त्रयज्ञतपः क्रियाः। त्वत्प्रसादादवाप्यन्ते ब्रह्मक्षत्रविशां गणैः 48 यद्हर्वहाणः प्रोक्तं सहस्रयुगसंमितम् । तस्य त्वमादिरन्तश्च कालज्ञैः परिकीर्तितः ॥ ५५ मनुनां मनुपुत्राणां जगतोऽमानवस्य च। मन्वन्तराणां सर्वेषामीश्वराणां त्वमीश्वरः ॥ ५६

त्वमेवेत्यर्थः । ३० ॥ निर्व्यां राजवत्प्रत्युपकाराशाख्यं मिषं विना केवलं कृपयेवेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ त्रयिवंशत् 'कैष्टा वसव एकादशह्रदा द्वादशादित्या प्रजापितथ वष्टकारश्व'हित श्रुतिप्रसिद्धाःगणास्तदन्यानि विश्वेदेवादीनि समुदायदेवतानि सिद्धिं ज्ञानम् ॥ ४९ ॥ उपयान्ति त्वामेव त्वां अर्चयित्वा तु प्राप्तमनोरथा भवन्ति ॥ ४२ ॥ सप्तार्यमाप्रिष्वात्तादयः प्रधानतां जगत्कारणताम् ॥ ४३ ॥ अस्य सार्वात्म्यमाह सब्रह्मकेष्वित । न मन्ये नास्तीति मन्ये सर्वस्यकात्म्यात् ॥ ४५ ॥ सत्यं सर्व प्रथिव्यप्तेजांसि । त्यत् वाय्वाकाशी तदात्मकं सत्यं । सत्त्वं बुद्धिसत्वं साविका भावाः धर्मी ज्ञानं विराग एश्वर्यमित्याद्याः ॥ ४० ॥ सुनामं सुदर्शनम् ॥ ४८ ॥ प्रावाराः वस्त्रविशेषाः ॥ ५९ ॥ त्रयोदशद्वीपवर्ती सुदर्शनम् ॥ ४८ ॥ प्रावाराः वस्त्रविशेषाः ॥ ५९ ॥ त्रयोदशद्वीपवर्ती सुदर्शनम् । ५९ ॥ अमानवस्येति छेदः अमानवोऽविरादिमार्गेण गतस्य ब्रह्मलोकप्रापकः पुरुषः ॥ ५६ ॥

7

वा

र्रा

TT:

४५

1 E

38

: 1

T:

36

39

10

48

12

13

18

14

18

रुयं

121

शित

(नि त्वा

यः

गह

ात्

शो

मी

नम्

तीं

11

哥

संहारकाले संप्राते तव कोधविनिःसवः। संवर्तकाशिस्त्रैलोक्यं भस्भीकृत्यावतिष्ठते ॥ ५७ त्वद्धितिसमुत्पन्ना नानावर्णा महावनाः। सैरावताः सारानयः कुर्वन्त्याभृतसंप्रवम् ॥ ५८ कृत्वा द्वादशधात्मानं द्वादशादित्यतां गतः। संद्रलेकार्णवं सर्वं त्वं शोवयसि रिश्मिभः त्वामिन्द्रमाहुस्त्वं रुद्रस्त्वं विष्णुस्त्वं प्रजापतिः। त्वमश्रिस्त्वं मनः सुक्ष्मं प्रमुस्त्वं ब्रह्म शाश्वतम् ६० त्वं हंसः सविता भानुरंशुमाली वृपाकिः। विवस्वान्मिहिरः पूषा मित्रो धर्मस्तथैव च ॥६१ सहस्ररिमरादित्यस्तपनस्त्वं गवां पतिः। मार्तण्डोकों रिवः सुर्यः शरण्यो दिनकृत्तथा॥६२ दिवाकरः सप्तसिधामकेशी विरोचनः। आशुगामी तमोन्नश्च हरिताश्वश्च कीर्त्यसे ॥ ६३ सप्तम्यामथवा षष्ट्यां भक्त्या पूजां करोति यः। अनिर्विण्णोनहंकारी तं लक्ष्मीर्मजते नरम् ॥ ६४ न तेषामापदः सन्ति नाथयो व्याधयस्तथा। ये तवानन्यमनसः कुर्वन्त्यर्चनवन्दनम् ॥ सर्वरोगैर्विरहिताः सर्वपापविवर्जिताः। त्वद्भावभक्ताः सुखिनो भवन्ति चिरजीविनः ६६ त्वं ममापन्नकामस्य सर्वातिथ्यं चिकीर्वतः। अन्नमन्नपते दातुमाभितः श्रद्धयाईसि ॥ ६७ ये च तुेऽनुचराः सर्वे पादोपान्तं समाश्रिताः। माद्ररारुणदण्डाद्यास्तांस्तान्वन्देऽशनिक्षुभान् । श्चमया सहिता मैत्री याश्चान्या भूतमातरः। ताश्च सर्वा नमस्यामि पान्तु मां शरणागतम् ६९ वैशंपायन उवाच । पवं स्तुतो महाराज भास्करो लोकमावनः। ततो दिवाकरः प्रीतो दर्शयामास पाण्डवम्।

विवस्तानुवाच । यत्तेऽमिलवितं किंचित्तत्वं सर्वमवाष्स्यसि । अहमन्नं प्रदास्यामि सत पञ्च च ते समाः॥ ७१ गृक्षीष्व थिठरं ताम्रं मया दत्तं नराधिप ! व्यावद्वत्स्यीते पाञ्चाळी पात्रेणानेन सुवत ॥ ७२ फलमूलामिवं शाकं संस्कृतं यन्महानसे। चतुर्वियं तद्त्राद्यमक्ष्य्यं ते भविष्यति ॥ 52 इतश्चतुर्दशे वर्षे भूयो राज्यमवाप्स्यसि । वैशंपायन उवाच । एवमुक्त्वा तु भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ 08 इमं स्तवं प्रयतमनाः संमाधिना पठेदिहान्योपि वरं समर्थयन् । तत्तस्य दद्याच रविर्मनीवतं तदाप्रयाद्यिप तत्सुदुर्लभम्॥ 194 यश्चेदं धारयेजित्यं श्रुयाद्वायभीक्ष्यं। पुत्रार्थी लमते पुत्रं धनार्थी लमते धनम्। विद्यार्थी लभते विद्यां पुरुषोप्यथवा स्त्रियः ॥७६ उभे संध्ये पठेन्नित्यं नारी वा पुरुषो यदि। आपदं प्राप्य मुच्येत बद्धो मुच्येत बन्धनात्॥७७ एतद्रह्मा ददौ पूर्व शकाय सुमहात्मने। शकाच नारदः प्राप्तो धौम्यस्तु तदनन्तरम्। धौम्याद्यधिष्टिरः प्राप्य सर्वान्कामानवाप्तवान् ७८ संग्रामे च जयेन्नित्यं विपुलं चामुयाद्वसु । मुच्यते सर्वपापेभ्यः सुर्यलोकं स गच्छति ॥ ७९ वैशंपायन उवाच। लब्ध्वा वरं तु कौन्तेयो जलादुत्तीर्य धर्मवित्। जग्राह पादौ धौम्यस्य भ्रातृश्च परिपखजे ॥ ८० द्रीपद्या सह संगम्य वन्द्यमानस्तया प्रभः। महानसे तदानीं तु साधयामास पाण्डवः ॥ ८१ संस्कृतं प्रसवं याति खल्पमन्नं चतुर्विधम् । अक्षय्यं वर्धते चान्नं तेन भोजयते द्विजान् ॥ ८२

त्वद्दीधितयस्त्वितिरणाः सैरावताःभेघस्थापि यो भेघः स ऐरावतस्तत्सिहिताः । आभूतं यावचतुर्विधभृत-प्रामं तस्य संष्ठवः जलेनाभिष्ठावनम् ॥ ५८ ॥ द्वादशधा 'अरुणो माघमासे तु सूर्यो वै फाल्गुने तथा' इत्यादिस्मृत्यु-क्तारुणादिरूपेण ॥ ५९ ॥ हान्ति गच्छिति विश्वं संहरतीति वा हंसः । वृषाकिषः हरो हरिर्वा ॥ ६९ ॥ गवां रस्मीनाम् ॥ ६२ ॥ सप्तसिः सप्ताश्वः धामकेशी ज्यो-विभयिकरणवान् आशुगामीत्यत्राशावह इति पाठे दिग्ब्यवहा-रिनर्वाहकः आशायाः प्रसिद्धाया इष्टार्थसमर्पणेन पूरको वा ॥ ६३ ॥ अनिर्विण्णः पूजने आसक्तः ॥ ६४ ॥ त्वद्भाव-

दीप्यमानः स्ववपुषा ज्वलन्निव हुतारानः॥

मक्ताः सूर्य एव सर्वत्रास्तीति भावो भावना तत्र भक्ता आहताः ॥ ६६ ॥ श्रद्धया आतिथ्यं चिकीर्षत इति संबन्धः ॥ ६० ॥ अश्वनिश्चमान् विद्युदशन्यादिप्रवर्तकान् ॥ ६८ ॥ श्रुमामैत्र्यौ निग्रहानुप्रहकत्र्यौ देवते भूतमातरः गौरीपद्मादयः ब्राह्मीमाहेश्वयीदयश्च । ६९। गृङ्कीष्व गृहाण पिटरं पीरवेषणपात्रं ताम्रं ताम्रमयं वर्त्स्यति वृत्तिं जनजीविकाह्मपां करिष्यति पात्रेण पात्रप्रस्तेनान्नेन ॥ ७२ ॥ यावद्वरस्यिति तावदन्नाद्यं ओदनादिकं अक्षय्यं भविष्यतीति , संबन्धः । चतुर्विधं लेहं चोष्यं भक्ष्यं भवेष्यतीति , संबन्धः । चतुर्विधं लेहं चोष्यं भक्ष्यं पेयं च ॥०३॥ मृहानसे पाकशालायां साध्यामास कार्यामास अन्नमिति शेषः॥८९॥संस्कृतं पक्षम् ॥८२॥

भुक्तवत्सु च विशेषु भोजयित्वानुजानि ।

शोषं विद्यससंज्ञं तु पश्चाद्भः युधिष्ठिरः ॥ ८३

युधिष्ठिरं भोजयित्वा शेषमश्चाति पार्षती ।

द्रौपद्यां भुज्यमानायां तद्शं क्ष्यमेति च ।

पवं दिवाकरात्राप्य दिवाकरसमप्रभः ॥ ८४

कामान्मनोभिलिषतान्त्राह्मणभ्योऽद्दात्त्रभुः। पुरोहितपुरोगाश्च तिथिनक्षत्रपर्वसु । यिष्यार्थाः प्रवर्तन्ते विधिमन्त्रप्रमाणतः ॥ ८५ ततः कृतस्वत्ययना धौम्येन सह पाण्डवाः । द्विजसङ्गैः परिवृताः प्रययुः काम्यकं वनम् ॥ ८६

इति श्रीमहाभा अरण्यकेष० अरण्यपर्वणि काम्यकवनश्रवेशे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

8

वैर्श्वायन उवाच । वंन प्रविधेद्वथ पाण्डवेषु प्रज्ञाचक्षुस्तप्यमानोम्बिकेयः । धूर्मात्मानं विदुरमगाधबुद्धिं सुखासीनो वाक्यमुवाच राजा ॥

भृतराष्ट्र उवाच ।
प्रज्ञा च ते भागवस्येव शुद्धा
धर्म च त्वं परमं वेत्थ सृश्मम् ।
समश्च त्वं संमतः कौरवाणां
पथ्यं चैषां मम चैव व्रवीहि ॥ २
पवं गते विदुर यद्य कार्य
पौराश्च मे कथमस्मान्भजेरन् ।
ते चाप्यस्मान्नोद्धरेगुः समूलांस्तत्वं ब्रूयाः साधु कार्याणि वेत्सि ॥ ३
विदुर उवाच ।
त्रिवगोंयं धर्ममूलों नरेन्द्र
राज्यं चेदं धर्ममूलं वदन्ति ।

धर्मे राजन्वर्तमानः स्वशक्त्या पुत्रान्सर्वान्पाहि पाण्डोः सुतांश्च ॥ 8 स वै धर्मो विश्रलम्धः सभायां पापात्मभिः सौबलेयप्रधानैः। आहूय कुन्तीसुतमक्षवत्यां पराजैर्षात्सत्यसन्धं सुतस्ते ॥ 4 एतस्य ते दुष्प्रणीतस्य राज-**ऋछेषस्याहं परिपश्याम्युपायम्** । यथा पुत्रस्तव कौरव्य पापा-न्मुक्तो छोके प्रतितिष्टेत साधु॥ E तद्वै सर्व पाण्डुपुत्रा लभन्तां यत्तद्राजन्नभिस्षृष्टं त्वयासीत्। एष धर्मः परमो यत्स्वकेन राजा तुष्येन्न परस्वेषु गृघ्येत् ॥ 9 यशो न नश्येज्ज्ञातिभेद्श्च न स्या-द्रमों न स्यान्नैव चैवं कृते त्वाम्। एतत्कार्यं तव सर्वप्रधानं तेषां तुष्टिः शकुनेश्चावमानः ॥ 6

पार्षती पृषतः द्रुपद्गितः गोत्रापत्यम् ॥८४॥ यित्रयार्थाः यज्ञाद्गीण वस्तूनि आज्यपञ्जपुरोडाशायादीनि । प्रवर्तन्ते निःसरन्ति । विधिमन्त्रप्रमाणतः विधिवसन्ते वसन्ते ज्योतिषा यजेतेत्यादिरज्ञातज्ञापनरूपः मन्त्रः अनुष्ठेयार्थ-स्मारकः इषेत्वेत्यादिः तावेव प्रमाणे ताभ्यामित्यर्थः॥८५॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलक्षण्ठीये भारतभावदीपे काम्यकप्रवेशे तृतीयोऽघ्यायः॥ ३॥

2

ननु प्रवं कर्मजिस ध्यपेक्षया योगजासिद्धेः प्रावत्यं चेत्र किमिति सर्वेपि तां नादियन्त इत्याशंक्य मूढाः दृष्ट-इ।रकफलेष्वरेषु बहितोपदेष्टारं दिषन्ति विसुतादृष्टद्वारकेष्वि- त्याह वनं प्रविष्टेष्वित्यध्यायेन । आम्बिकेय इति पूर्वरूपमार्षम् ॥ १ ॥ सूक्ष्मो धर्मो ज्ञानं तद्वत्त्वादेव त्वं कौरवाणां पाण्ड-वधार्त्तराष्ट्राणां समः पक्षपातग्र्यत्यः । एषां पाण्डवानां मम् च सपुत्रस्येति शेषः ॥ २ ॥ एवं गते एवं पाण्डवप्रवाजनां युक्तरूपे संकटे गते प्राप्ते साति । उद्धरेयुः उन्मूलयेयुः ॥ ३ ॥ स इति । य उक्तविधः स एव धर्मो युधिष्टिररूपो विप्रलब्धः विद्यतः अक्षवत्यां यूतकीडायां सत्या संघा प्रतिज्ञा यस्य तम् ॥ ५ ॥ दुष्प्रणीतस्य दुरात्माभिः कृतस्य शेषस्य पाण्डवमान् नहानिलक्षणस्य वधस्य उपायं दोषप्रशान्तिप्रकारम् ॥ ६ ॥ अभिस्रष्टं दत्तं. स्वकेन धनेनिति शेषः ॥ ७ ॥ एवं कृते सिति त्वां धर्मो न स्यादिति नैव किं तु स्यादेव । स्यादित्यव्ययं सज्जेदित्यर्थे ॥ ८ ॥

8

É

5

गर्षम्

गण्ड-मम जना-३ ॥

उन्धः

पतम्

वमां

E 11

सति

ग्वयं

एवं रोवं यदि पुत्रेषु ते स्या-देतद्राजंस्त्वरमाणः कुरुष्व। तथैतदेवं न करोधि राजन भ्रवं करूणां भविता विनाशः ॥ न हि कुड़ो भीमसेनोर्जनो वा रोषं कुर्याच्छात्रवाणामनीके । येषां योद्धा सव्यसाची कृतास्त्रो ध<u>नुर्येषां गाण्डि</u>वं लोकसारम् ॥ येषां भीमो बाहुशाली च योद्धा तेषां छोके किं नु नाप्राप्यमास्त । उक्तं पूर्वं जातमात्रे सुते ते मया यत्ते हितमासीत्तदानीम् ॥ ११ पुत्रं त्यजेममहितं कुलस्य हितं परं न च तत्वं चक्र्य। इदं च राजिन्हतमुक्तं न चेत्व-मेवं कर्ता परितप्तासि पश्चात्॥ १२ यद्येतदेवमनुमन्ता सुतस्ते संशीयमाणः पाण्डवैरेकराज्यम् । तापों न ते भविता श्रीतियोगा-त्र चेत्रिगृह्धीष्व सुतं सुखाय॥ १३ दुर्योधनं त्वहितं वै निगृत्य पाण्डोः पुत्रं तक्ररुष्वाधिपत्ये । अजातशत्रहिं विमुक्तरागो धर्मेणेमां पृथिवीं शास्तु राजन् ॥ ततो राजन्पार्थिवाः सर्व एव वैश्या इवास्मानुपतिष्ठन्तु सदाः। दुर्योघनः शक्तनः सृतपुत्रः भीत्या राजन्पाण्डपुत्रा भजनतु ॥ १५

दुःशासनो याचतु भीमसेनं सभामध्ये द्रुपदस्यात्मजां च। युधिष्ठिरं त्वं परिसान्त्वयस्व राज्ये चैनं स्थापयस्वाभिपूज्य ॥ इह त्वया पृष्टः किमहमन्यद्वदेयः मेतत्कृत्वा कृतकृत्योसि राजन्॥ १७ धृतराष्ट्र उवाच। एतद्वाक्यं विदुर यत्ते सभाया-मिह प्रोक्तं पाण्डवान्प्राप्य मां च। हितं तेषामहितं मामकाना-मेतत्सर्वं मम नावैति चेतः ॥ इदं त्विदानीं गत एव निश्चितं तेषामर्थे पाण्डवानां यदात्थ। तेनाच मन्ये नासि हितो ममेति कथं हि पुत्रं पाण्डवार्थे त्यजेयम् ॥ १९ असंशयं तेपि ममैव पुत्रा दुर्योधनस्तु मम देहात्त्रस्तः। स्वं वै देहं परहेतोस्त्यजोति को न ब्र्यात्समतामन्ववेश्य ॥ रं०. स मां जिह्नं विदुर सर्वं व्रवीिष मानं च तेहमधिकं धारयामि। यथेच्छकं गच्छ वा तिष्ठ वा त्वं सुसान्त्वयमानाव्यसती स्त्री जहाति॥ २१ वैशंपायन उवाच। एतावदुक्त्वा धृतराष्ट्रोन्वपद्य-दन्तर्वेश्म सहसोत्थाय राजन्। नेदमस्तीत्यथ विदुरो भाषमाणः संप्राद्ववयत्र पार्था बमृबुः ॥

इति श्रीमहारते आरण्य० पर्वणि० अरण्यप० विदुरवाक्यप्रत्याख्याने चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४॥

एवं कृत्वा शेषं नष्टावाशिष्टं भाग्यम् ॥९॥ चक्धं कृतवान् इदं च वक्ष्यमाणं च कर्ता करिष्यसि ॥ १२॥ एकराज्यं यदि अनुमन्ता तर्हि तापो न भविता। न चेत् यदि वानुमन्ता तर्हि सुतं निगृह्णीष्व॥ १३॥ पक्षान्तरमाह दुर्योधनमिति ॥ १४॥ याचतु मद्पराधं अमस्वेति प्रार्थयतु ॥१६॥ नावैति नाङ्गोकरोति ॥१८॥ तत्र हेतुमाह इदमिति । तथा दुर्योधनवन्धनं युधिष्ठिराय राज्य-

प्रदानिमत्येवं प्रकारकं सुखोपायं यत् आत्थ तत् इदं कुत एव निश्चितं न कुतश्चित् । गत इति पाठे पाण्डवानामर्थे गतः प्राप्त इत्यर्थः लन्धपदाः पाण्डवा मदीयान् न हिंस्युरित्यत्र नियामकं नास्तीति भावः ॥ १९ ॥ जिह्मं कुटिलम् ॥२१॥ नेदमास्ति इदं कुलम् ॥ २२ ॥ इत्यारम्यके प०० नैलकण्ठीवे भारतभावदीपे चतुर्योऽध्यायः ॥ ४॥

वैशंपायन उवाच। पाण्डवास्तु वने वासमुद्दिश्य भरतर्षभाः। प्रययुर्जाह्नवीकूलात्कुरुक्षेत्रं सहानुगाः॥ 3 सरस्वतीदषद्वत्यौ यमुनां च निषेव्य ते। ययुर्वनेनैव वनं सततं पश्चिमां दिशम् ।। 2 ततः सरस्वतीकूले समेषु एरुधन्वसु। काम्यकं नाम दइशुर्वनं मुनिजनप्रियम् ॥ 3 तत्र ते न्यवसन्वीरा वने बहुमृगद्विजे। अन्वास्यमाना मुनिभिः साल्व्यमानाश्च भारत ४ विदुरस्त्वथ पाण्डूनां सदा दर्शनलालसः। जगामैक्रथेनैव काम्यकं वनमृद्धिमत् ॥ 4 ततो गत्वा विदुरः काम्यकं त-च्छीब्रैरश्वैदाहिना स्यन्दनेन। ददशीसीनं धर्मात्मानं विविक्ते सार्घ द्रौपद्या मातृभिर्बाह्मणैश्च ।। ततोऽपश्यद्विदुरं तूर्णमारा-दभ्यायान्तं सत्यसन्धः स राजा। अथाबवीद्धातरं भीमसेनं किं नु क्षता वश्यति नः समेत्य ॥ 9 काचिन्नायं वचनात्सीबलस्य समाह्वाता देवनायोपयातः। किंचत्सुद्रः शकुनिर्नायुधानि जेष्यत्यस्मान्पुनरेवाक्षवत्याम् ॥ समाहृतः केनचिदाद्रवेति नाहं शक्तो भीमसेनापयातुम्। गाण्डीवे च संशयिते कथं नु राज्यप्राप्तिः संशयिता भवेतः॥ वैशंपायन उवाच । तत उत्थाय विदुरं पाण्डवेयाः प्रत्यगृह्णकृपते सर्व एव । तैः सत्कृतः स च तानाजमीढो

यथोचितं पाण्डुपुत्रान्समेयात् ॥	80
समाश्वस्तं विदुरं ते नर्र्धभा-	
स्ततोपृच्छन्नागमनाय हेतुम्।	
स चापि तेभ्यो विस्तरतः शशंस	
यथावृत्तो घृतराष्ट्रोम्बिकेयः॥	११
विदुर उवाच ।	
ववोचन्मां धृतराष्ट्रीनुगुप्त-	
मजातरात्रो परिगृह्याभिपूज्य ।	
एवं गते समतामभ्युपेत्य	
पथ्यं तेषां मम चैव ब्रवीहि॥	१२
मयाप्युक्तं यत्क्षमं कौरवाणां	
हितं पथ्यं धृतराष्ट्रस्य चैव ॥	
तहै तस्मै न रुचामभ्युपैति	
ततश्चाहं क्षममन्यन्न मन्ये ॥	१३
परं श्रेयः पाण्डवेया मयोक्तं	
न मे तच श्रुतवानाम्बिकेयः।	
यथातुरस्येव हि पथ्यमन्नं	
न रोचतेस्मास्य तदुच्यमानम् ॥	18
न श्रेयसे नीयतेऽजातरात्रो	
स्त्रीश्रोत्रियस्येव गृहे प्रदुष्टा ।	
ध्रुवं नरो चेद्भरतर्षभस्य	
पतिः कुमार्या इव षष्टिवर्षः ॥	१५
ध्रुवं विनाशो नृप कौरवाणां	
न वै श्रेयो धृतराष्ट्रः परैति।	
यथा च पणें पुष्करस्यावसिक्तं	
जलं न तिष्ठेतपथ्यमुक्तं तथास्मिन्।	१६
ततः कुद्धो घृतराष्ट्रोबर्वान्मां	
यस्मिन्श्रद्धा भारत तत्र याहि।	
नाहं भूयः कामये त्वां सहायं	१७
महीमिमां पालियतं परं वा ॥	30

हितोपदेशेषि दृष्टाः कृप्यन्तीत्युक्तवा सन्तस्तत्रैव तुष्य-न्तीत्याह परण्डवा इत्यच्यायेन ॥ १ ॥ मरुधन्वसु मरुषु निर्जलदेशेषु । धन्वसु जम्ब्रलदेशेषु । 'धन्वा जाङ्गलदेशे स्यात् 'इति विश्वः ॥ ३ ॥ आरात् दूरतः ॥ ७ ॥ आद्रव स्यात् अपर्यातुं निवर्तितुं संशयिते पणीकृते सति कथं नः राज्यप्राप्तिः यतः संशिवता गाण्डीवनाशादित्यर्थः ॥ ९ ॥ यथावृत्तः यादशाचारः ॥ १९ ॥ अनुगृप्तं अनुरक्षितारं हितोपदेशेनेति शेषः कर्तरि क्तः व्रवीहीत्यवीचिदिति संबन्धः ॥१२॥ रुचां प्रीति अन्यत् साम्रोऽन्यत् वैरम् ॥१३॥परैति परामृशति पुष्करस्य कमलस्य ॥ १६ ॥ श्रद्धा इष्टोयमिति धीः ॥ १७ ॥ Ų

य

क्र

ने।

99

१२

१३

88

१५

१६

१७

9 11

तारं

ान्धः

परेति

मिति

सोहं त्यक्तो घृतराष्ट्रेण राज्ञा •
प्रशासितुं त्वामुपयातो नरेन्द्र ।
तद्वै सर्वं यन्मयोक्तं सभायां
तद्धार्यतां यत्प्रवश्यामि भृ्यः ॥ १८
छेरौस्तीव्रैर्युज्यमानः सपत्नैः
क्षमां कुर्वन्कालमुपासते यः ।
संवर्धयन्स्तोकभिवाधिमात्मवान्
स वै भुङ्के पृथिवीमेक एव ॥ १९
यस्याविभक्तं वसु राजन्सहायैस्तस्य दुःखेप्यंशभाजः सहायाः ।
सहायानामेष संग्रहणेभ्युपायः

सहायाप्तौ पृथिवांप्राप्तिमाहुः॥ २०
सत्यं श्रेष्ठं पाण्डवविप्रहापं
तुन्यं चान्नं सह मोज्यं सहायैः।
आत्मा चैपामग्रतो न स्म पूज्य
पत्रंवृत्तिर्वर्धते भूमिपालः॥ २१
युधिष्ठिर उवाच।
पत्रं करिप्यामि यथा प्रवीपि
परां बुद्धिमुप्गस्याप्रमत्तः।
यञ्चाप्यन्यदेशकालोपपद्मम्
तह्रै वाच्यं तत्करिप्यामि कृतस्नम्॥ २२

इति श्रीमहामा० आरण्यके प० अरण्यप० विदुरानिर्वासे पञ्चमोऽध्यायः॥ ५॥

分聲聲器將作

3

वैशंपायन उवाच ।
गते तु विदुरे राजन्नाश्रमं पाण्डवान्त्रति ।
श्रृतराष्ट्रो महाप्राज्ञः पर्यतप्यत भारत ॥ १
विदुरस्य प्रभावं च सन्धिविग्रहकारितम् ।
विवृद्धि च परां मत्वा पाण्डवानां भविष्यति॥२
स सभाद्वारमागम्य विदुरःस्मारमोहितः ।
समक्षं पार्थिवेन्द्राणां पपाताविष्टचेतनः ॥ ३
स तु लब्ध्वा पुनः संज्ञां समुत्थाय महीतलात् ।
समीपोपस्थितं राजा संजयं वाक्यमत्रवीत् ॥ ४
भ्राता मम सहच्चैव साक्षाद्धर्म इवापरः ।
तस्य स्मृत्याद्य सुभृशं हृदयं दीर्थतीव मे ॥ ५
तमानयस्व धर्मज्ञं मम भ्रातरमाशु वै ।
इति व्रवन्स नृपतिः कृपणं पर्यदेवयत् ॥ ६

पश्चात्तापाभिसंतप्तो विदुरस्मारमोहितः।
भातृस्तेहादिदं राजा संजयं वाक्यमग्रवीत्॥ ७
गच्छ संजय जानीहि भ्रातरं विदुरं मम।
यदि जीवति रोषेण मया पापेन निर्धुतः॥ ८
न हि तेन मम भ्रात्रा सुस्क्ष्ममिप किंचनार्वे
व्यक्षीकं कृतपूर्वे वे प्राक्षेनामितबुद्धिनाः॥ ९
स व्यक्षीकं परं प्राप्तो मत्तः परमबुद्धिमान्।
त्यक्ष्यामि जीवितं प्रान्त तं गच्छानय संजय॥ १०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राज्ञस्तमनुमान्य च।
संजयो बाढमित्युक्त्वा प्राद्ववत्काम्यकं प्रति ॥११
सोचिरेण समासाद्य तद्वनं यत्र पाण्डवाः।
रौरवाजिनसंवीतं ददर्शाय युधिष्ठिरम्॥ १२

धार्यतां न विस्मर्तब्यम् ॥१८॥ उपासते उपास्ते प्रतीक्षते तृणैः स्तोकं आग्निमिव आत्मानं सहायसंपत्या संवर्धयन् एक एव शत्रूणां कात्स्न्येनोच्छेदात् ॥१९॥ सहायार्जनोपायमाह यस्थेति । अविभक्तं साधारणं । वसु वित्तम् ॥२०॥ विप्रलापं विगतः प्रलापोऽनर्थकं वचो यस्मात्ततथा पूज्यः स्तब्यः वनवासान्ते बहुना धनेन बहुन्सहायान्प्राप्य त्वमेव शत्रूच्छेदं हत्वा राज्यं प्राप्स्यसीत्यर्थः ॥ २१॥ इत्यारण्यके प०ने० मा० पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५॥

गते इति । महाप्राज्ञः विदुरोपदेशे स्थितानां जयो भविष्यतीति जानन् ।। १ ।। सन्धिविष्रहकारितं सन्धिविष्रहकारितं सन्धिविष्रहकारितं सन्धिविष्रहकारितं सन्धिविष्रहकारितं सन्धिविष्रहकारितं सन्धिविष्रहकारितं सन्धिविष्रहकारितं सन्धिविष्रहकारितं सार्थिविष्रहकारितं सार्थिविष्रहकारितं काले ॥ २ ॥ विदुरहेषेण मम नाशो भविष्यतीति चिन्तया मोहं प्राप्त इत्यर्थः स्नेहेत्यपपाठः ॥ ३ ॥ द्वेषमेव स्नेहेरूपेण नाटियतुं सभाद्वारे राज्ञां समक्षं पातित्वोत्थाय आह भ्रातेत्यादि ॥ ५ ॥ निर्धुतः निःस्वरितः ॥ ८०॥ व्यल्जिकं अप्रियम् ॥ ९ ॥ मानितः सन्नितरान्मानियत्वेत्यनुमान्येत्यः स्यार्थः ॥ ११ ॥

24

न्रे

नि

新

श

n

पा

विदुरेण सहासीनं ब्राह्मणैश्च सहस्रशः। भ्रातृभिश्चाभिसंगुप्तं देवैरिव पुरंदरम्॥ १३ युघिष्ठिरमुपागम्य पूजयामास संजयः। भीमार्जुनयमाश्चापि त्युक्तं प्रतिपेदिरे ॥ १४ राज्ञा पृष्टः स कुशलं सुखासीनश्च संजयः। शशंसागमने हेतुमिदं चैवाव्रवीद्वचः॥ १५ संजय उवाच । राजा स्मरित ते झत्तर्भृतराष्ट्रोम्बिकासुतः। तं पद्य गत्वा त्वं क्षिप्रं संजीवय च पार्थिवम् १६ सोनुमान्य नरश्रेष्ठान्पाण्डवान्द्रह्नन्दनान्। नियोगाद्राजसिंहस्य गन्तुमर्हसि सत्तम ॥ वैशंपायन उवाच। एवमुक्तस्तु विद्रो धीमान्खजनवल्लमः। युधिष्ठिरस्यानुमते पुनरायाद्रजाह्नयम् ॥ 28 तमब्रवीन्महातेजा घृतराष्ट्रोम्बिकासुतः।

दिएया प्राप्तोसि धर्मज्ञ दिएया स्मर्सि मेनध अद्य चाहं दिवारात्रौ त्वत्कृते भरतर्षभ । प्रजागरे प्रपर्यामि विचित्रं देहमात्मनः ॥ सोङ्कमानीय विदुरं मूर्धन्यात्राय चैव ह। क्षम्यतामिति चोवाच यदुक्तोसि मयानघ ॥ २१ विदुर उवाच । क्षान्तमेव मया राजनगुरुमें परमो भवान्। एषोहमागतः शीव्रं त्वदर्शनपरायणः ॥ २२ भवन्ति हि नरव्यात्र पुरुषा धर्मचेतसः। दीनाभिपातिनो राजन्नात्र कार्या विचारणा॥ २३ पाण्डोः सुता यादशा मे तादशास्तव भारत। दीना इतीव मे बुद्धिरिभपन्नाच तान्यति॥ २४ वैशंपायन उवाच । अन्योन्यमनुनियवं भातरी ही महाद्यती।

विदुरो धृतराष्ट्रश्च लेभाते परमां मुदम् ॥

इति श्रीमहःभा० आरण्यके प० अरण्यप० विदुरप्रत्यागमने षष्टोऽध्यायः ॥ ६ ॥

沙沙沙路管管外

9

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वा च विदुरं प्राप्तं राज्ञा च परिसान्त्वितम् ।

श्रुत्राष्ट्रात्मजो राजा पर्यतप्यत दुर्मतिः ॥ १

स सौबलेयमानाय्य कर्णदुःशासनौ तथा ।

अववीद्वचनं राजा प्रविद्याबुद्धिजं तमः ॥ २

एष प्रत्यागतो मन्त्री धृतराष्ट्रस्य धीमतः ।

विदुरः पाण्डुपुत्राणां सुदृद्धिद्वान्हितेरतः ॥ ३

यावदस्य पुनर्बुद्धि विदुरो नापकर्षति ।

पाण्डवानयने तावन्मत्रयध्यं हितं मम ॥ ४

अथ पश्याम्यहं पार्थान्याप्तानिह कथंचन ।

पुनः शोषं गमिष्यामि निरम्बुर्निरवग्रहः ॥ ५ विषमुद्धन्यनं चैव शस्त्रमग्निप्रवेशनम् । करिष्ये न हि तानृद्धान्पुनर्द्रृष्टुमिहोत्सहे ॥ ६ शक्तुनिरुवाच । किं बालिशमातिं राजन्नास्थितोसि विशापते । गतास्ते समयं कृत्वा नैतदेवं भविष्यति ॥ ७ सत्यवाक्ये स्थिताः सर्वे पाण्डवा भरतर्षभ । पितुस्ते वचनं तात न ग्रहीष्यन्ति कर्हिचित् ॥ ८ अथवा ते ग्रहीष्यन्ति पुनरेष्यन्ति वा पुरम् । निरस्य समयं सर्वे पणोस्माकं भविष्यति ॥ ९

धृतराष्ट्रः प्रतापवानिति पाठे मोहेन प्रकृष्टं तापं प्राप्त इत्यर्थः ॥ १९ ॥ प्रजागरे आधिभवायामुन्निद्रतायां विचित्रं विगतदिव्यवस्तुकं अपेतलक्ष्मीकमित्यर्थः ॥ २० ॥ भवन्तीति । दीनत्वात् पाण्डेवष्ठं मम पक्षपातो न तु त्वत्पुत्र-द्वेषादिति भावः ॥ २३ ॥ इत्यारण्यके प० नै० भार० षष्टोऽच्यायः ॥ ६ ॥

र्थुंत्वा चेति ॥ १ ॥ अवुद्धिरज्ञानं तज्ञं तमः राग-

द्वेषात्मकं मोहम् ॥ २॥ सुत्हत् शुभाचिन्तकः हितेरतःशुभ-कर्ता ॥ ३॥ वारणो वा नवप्रह इति पाठे वा शब्द इवार्थे नवगृहातो गज इवेत्यर्थः निरम्बुर्निरवप्रह इति पाठे निरवप्रहः प्रतिबन्धाभावेपि निरम्बुर्निराहारो भूत्वा शोषं गमिष्यामी त्यर्थः । 'प्रतिबन्धेप्यवप्रहः ' इति विश्वः । निरयुरिति निरासुरिति च पाठौ चिन्त्यौ ॥ ५ ॥ मरणार्थे विषादिकं करिष्ये स्वीकंरिष्ये ऋद्धान् ऋद्धिमतः ॥६॥ पणः कार्याकार्यः विवेकलक्षणो ब्यवहारः अस्माकमिति पाण्डवानिप गृहीत्वा उक्तम् ॥ ९ ॥ नघ

. ٦٥

२१

२२

२३

२४

24

116

:शुभ

इवार्थ

वप्रहः

यामी-युरिति

गादिकं

कार्य

हीत्वा

सर्वे भवामो मध्यस्था राज्ञश्छन्दानुवर्तिनैः। छिद्रं बहु प्रपश्यन्तः पाण्डवानां सुसंवृताः ॥ १० दुःशासन उवाच । एवमेतन्महाप्राज्ञ यथा वदासि मातुल । नित्यं हि मे कथयतस्तव बुद्धिर्विरोचते ॥ 28 कर्ण उवाच । काममीक्षामहे सर्वे दुर्योधन तवेष्सितम्। ऐकमत्यं हि नो राजन्सर्वेषामेव लक्षये॥ १२ नागमिष्यन्ति ते घीरा अकृत्वा कालसंविदम्। आगमिष्यन्ति चेन्मोहात्प्रनर्श्तेन ताञ्जय॥ वैशंपायन उवाच। एवमुक्तस्तु कर्णेन राजा दुर्योधनस्तदा । नातिहृष्टमनाः क्षिप्रमभवत्स पराङ्मुखः॥ १४ उपलभ्य ततः कर्णों विवृत्य नयने शुभे। रोषाद्ःशासनं चैव सौबलं च तमेव च॥ १५ उवाच परमकुद्ध उद्यस्यात्मानमात्मना। अथो मम मतं यत्तु तन्निबोधत भूमिपाः १६

प्रियं सर्वे करिष्यामो राज्ञः किंकरपाणयः। न चास्य शक्रमः स्थातुं प्रिये सर्वे ह्यतन्द्रिताः १७ वयं तु शस्त्राण्यादाय स्थानास्थाय दंशिताः। ग्ङ्छामः सहिता हन्तुं पाण्डवान्वनगोचरान् १८ तेषु सर्वेषु शान्तेषु गतेष्वविदितां गतिम्। निर्विवादा भविष्यन्ति धार्तराष्ट्रास्तथा वयम १९ यावदेव परिद्यूना यावन्छोकपरायणाः। यावन्मित्रविहानाश्च तावच्छक्या मतं मम ॥ २० तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पूजयन्तः पुनैःपुनः। बाढिमित्येव ते सर्वे प्रत्यूचुः स्तजं तदा ॥ २१ एवमुक्त्वा सुसंरच्या रथैः सर्वे पृैयकपृथक् 1 निर्ययुः पाण्डवान्हन्तुं सहिताः कृतनिश्चयाः॥ २२ तान्प्रस्थितान्पारिज्ञाय कृष्णद्वैपायनः प्रभुः। आजगाम विशुद्धातमा हृषा दिव्येन चक्षुपा प्रतिषिध्याथ तान्सर्वान्भगवां होकपूजितः। प्रज्ञाचक्षुषमासीनमुवाचाभ्येत्य सरवरम् ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाण अरण्यपर्वणि व्यासागमने सप्तमोऽध्यायः॥ ७॥

The sale was a state of

व्यास उवाच ।
धृतराष्ट्र महाप्राञ्च निबोध वचनं मम ।
वध्यामि त्वां कौरवाणां सर्वेषां हितमुत्तमम् ॥ १
न मे प्रियं महाबाहो यद्गताः पाण्डवा वनम् ।
निकृत्या निकृताश्चेव दुर्योधनपुरोगमैः ॥ २
ते स्मरन्तः परिक्रेशान्वर्षे पूर्णे त्रयोद्शे ।
विमोध्यन्ति विषं कुद्धाः कौरवयेषु भारत ॥ ३
तद्यं किं नु पापातमा तव पुत्रः सुमन्दधीः ।

पाण्डवान्नित्यसंकुद्धो राज्यहेतोर्जिघांसति ॥ ४ वार्यतां साध्ययं मूढः शमं गच्छतु ते सुतः । वनस्थांस्तानयं हन्तुमिच्छन्प्राणान्विमोध्यति ॥ ५ यथा हि विदुरः प्राज्ञो यथा भीष्मो यथा वयम् । यथा कृपश्च द्राणश्च तथा साधुर्भवानिष ॥ ६ विग्रहो हि महाप्राज्ञ स्वजनेन विगार्हितः । अधर्म्यमयशस्यं च मा राजन्प्रतिपद्यताम् ॥ ७

छिद्रं समयातिकमदोषं बहु बहुलं प्रपश्यन्तोन्येपि सुसंवृताः। पाण्डवेभ्योऽधर्मवद्गो भीताः सन्तो निर्लाय स्थास्यन्तीत्यर्थः ॥ १०॥ नातिहृष्टमनाः पाण्डवानां निन्दायां सत्यामपि आगमनासहिष्णुत्वात् । कर्णेन स्वपराक्तमयोग्यस्य वचनस्यानुक्तेश्च ॥१४॥ उपलभ्य दुर्योधनान्त्रायमिति शेषः ॥ १५॥ उद्यम्य उत्किप्य आत्मानं देहम् ॥ १६॥ वयं किंकराः पाणय इव किंकरपाणयः। पश्यन्तश्चारचश्चषेतिवत् । किं कुर्म इति कृत्वा कृताज्ञाले-पाणय इति प्राञ्चः। प्रियं चिकिषिमो न तु शक्नुमः। प्रिये

स्थातुमिति संबन्धः । धृतराष्ट्रेण निरुद्धत्वात् ॥ १७ ॥ दंशिताः संनद्धाः १८ ॥ परिद्यूनाः खिन्नाः वर्जितविजि-गीषा वा शक्याः जेतुमिति शेषः ॥ २० ॥ इति आर्ष्यके पर्वणि नै० भार० सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

धृतेति ॥ १ ॥ ानेकृताः निर्जिताः ॥ २ ॥ विष्मित्र विषं शक्तम् ॥ ३ ॥ ावान्ति अस्तीति होषः ॥ ६ ॥ स्वजनेन सार्धे विप्रहं मा प्रतिपद्यता मवान् मागादित्यर्थः ७

तव

कि

यावि दीन

बादि

जी

कर्ष

अहं

भवाः

तदेव

यादे

अन्वर

अयम

अन्वि

एष दु अनुश

ब्याद्य आक्रेर

एवसु

हन्यति

पुत्रेषु

समीक्षा याददी ह्यस्य पाण्डवान्प्रति भारत । उपेक्ष्यमाणा सा राजन्महान्तमनयं स्पृशेत् ॥ अथवायं सुमन्दात्मा वनं गच्छतु ते सुतः । पाण्डवैः सहितो राजन्नेक एवासहायवान् ॥ ॰९ ततः संसर्गजः स्नेहः पुत्रस्य तव पाण्डवैः।

यदि स्यात्कृतकार्योच भवेस्त्वं मनुजेश्वर ॥ अथवा जायमानस्य यच्छीलमनुजायते । श्रूयते तन्महाराज नामृतस्यापसर्पति ॥ 88. कथं वा मन्यते भीष्मो द्रोणोथ विदुरोपि वा भवान्वात्र क्षमं कार्यं पुरा वोर्थोभिवर्धते ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि अरण्यपर्वणि व्यासवाक्येऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८॥

3

धृतराष्ट्र उवाच। भगवत्राहमप्येतद्रोचये यूतसंभवम् । मन्ये तद्विधिनाकृष्य कारितोस्मीति वै मुने ॥ १ नैतद्रोचयते भीष्मो न द्रोणो विदुरो न च। गान्धारी नेच्छति धूतं तत्र मोहात्प्रवर्तितम् ॥ २ पारित्यकुं न शकोमि दुर्योधनमचतनम्।

पुत्रस्नेहेन भगवञ्जानन्नि प्रियत्रत ॥ व्यास उवाच ।

वैचित्रवीर्यनृपते सत्यमाह यथा भवान्। दृढं विद्यः परं पुत्रं परं पुत्रान्न विद्यते ॥ 8 इन्द्रोप्यश्रुनिपातेन सुरभ्या प्रतिबोधितः। अन्यैः समृद्धरप्यर्थेर्न सुतान्मन्यते परम् ॥ 4 अत्र ते वर्तियेष्यामि महदाख्यानमुत्तमम्। सुरभ्याश्चेव संवादिमन्द्रस्य च विशांपते॥ દ્ त्रिविष्टपगता राजन्सुरभी प्रारुद्दिकल । गवां माता पुरा तात तामिन्द्रोन्वकृपायत ॥

इन्द्र उवाच । किमिदं रोदिषि शुभे कचित्क्षेमं दिवौकसाम् मनुष्येष्त्रथ नागेषु नैतदल्पं भविष्यति ॥ सुराभिरुवाच । विनिपातो न ते कश्चिद्दश्यते त्रिदशाधिप । अहं तु पुत्रं शोचामि तेन रोदिमि कौशिक ॥ ९ पश्यैनं कर्षकं क्षुद्रं दुर्बछं मम पुत्रकम्। प्रतोदेनाभिनिघन्तं लाङ्गलेन च पीडितम्॥ १० एवमे निषीदमानं सोत्कण्ठं वध्यमानं सुराधिप। कुपाविष्टास्मि देवेन्द्र मनश्चोद्विजते मम। एकस्तत्र बलोपेतो धुरमुद्रहतेधिकाम्॥ अपरोप्यबलप्राणः कृशो धमनिसंततः। कुच्छादुद्वहते भारं तं वै शोचामि वासव ॥ वध्यमानः प्रतोदेन तुद्यमानः पुनः पुनः। नैव शक्रोति तं भारमुद्रोदुं पश्य वासव ॥ ततोहं तस्य शोकार्ता विरोमि भृशदुःखिता। अश्रुण्यावर्तयन्ती च नेत्राभ्यां करुणायती ॥ १४

समीक्षा विचारपूर्विका बुद्धिः ॥ ८ ॥ अथवेति । भीमादिवद्वेन सहवासात् तव पुत्रस्य युघिष्ठिरेण स्नेहश्चेत् त्वं कृतकृत्यो भविष्यसीत्यर्थः ॥ ९ ॥ एतदपि दुर्घटमित्याह अयवेति । न मृतस्यापि सर्पतीति पाठे सहजो दोषो जन्मा-न्तरेप्यनुवर्तत इत्यर्थः ॥ ११ ॥ अत्र यत् क्षमं उचितं तत्पुरा कार्ये अन्यथा वः युष्माकं अर्थः प्रयोजनं अभिवर्धते नस्यति । निवर्तते इति पाठेपि स एवार्थः । अतिवर्तते इति पाठे वः शुष्मान् अर्थः अतिकामति अतीत्य गच्छती-त्यर्थः ॥ %२ ॥ इति आरण्यके पर्वणि नै॰ भारतभावदीपे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८॥°

भगवित्रिति ॥ १ ॥ परं शत्रुं शोकहेतुत्वात् परं श्रेष्ठं प्रोतिहेतुत्वात् 'न कुपुत्रात्परः शत्रुर्न सत्पुत्रात्परः सखी इत्युक्तेः॥४॥ सुरभ्या देवधेन्वा अन्येरन्नवस्त्रादिभिर्हेतुभिःपर श्रेष्ठं स्थानंन विद्यते अपि तु पुत्रादेव । तथा च श्रुतिः 'अर्व ह प्राणं शरणं ह वासो रूपं हिरण्यं पशवो विवाहाः। सखी ह जायाकृपणं ह दुहिता ज्योतिर्ह पुत्रः परमे ब्योमन्' इति ॥ ५ ॥ अत्र पुत्रस्य शोकहेतुत्वेर्थ ॥ ६ ॥ अन्वकृपायत अनुकम्पितवान् ॥ ७ ॥ कौशिक हे इन्द्र ॥ ९ ॥ प्रतोदेन तीक्ष्णाप्रलोहवता दण्डेन ॥ १० ॥ धुरं भारम् ॥ ११ ॥ नवमो घमानिमंततः शिराभिब्याप्तः निर्मास इत्यर्थः ॥ १२ ॥ वधो दण्डाघातेन तोदः प्रतोदेन ॥ १३ ॥

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

१२

खां

:परं

अन

पुखा

इति

ायत

शक उवाच। तव पुत्रसहस्रेषु पीड्यमानेषु शोभने। कि कृपायितवत्यत्र पुत्र एकत्र हन्यति॥ 24 सरभिरुवाच। यदि पुत्रसहस्राणि सर्वत्र समतैव मे । द्रीनस्य तु सतः शक्र पुत्रस्याभ्यधिका कृपा ॥१६ व्यास उवाच। त्रदिन्द्रः सुरभीवाक्यं निशम्य भृशविस्मितः। जीवितेनापि कौरव्य मेनेभ्यधिकमात्मजम् ॥ १७ प्रववर्ष च तत्रैव सहसा तोयमुख्वणम् । कर्षकस्याचरन्विधं भगवान्पाकशासनः ॥

तद्यया सुराभेः प्राह समवेतास्तु ते तथा। सुतेषु राजन्सर्वेषु हीनेष्वभ्यधिका कृपा ॥ १९ यादशो मे सुतः पाण्डुस्तादशो मेऽसि पुत्रक । विदु स्थ महापाज्ञः स्नेहादेतद्रवीम्यहम्॥ 20 चिराय तव पुत्राणां शतमेकश्च भारत। पाण्डोः पञ्चैव लक्ष्यन्ते तेपि मन्दाः सुदुःखिताः कथं जीवेयुरत्यन्तं कथं वर्धेयुरित्यपि। इति दीनेषु पार्थेषु मनो मे पुरितप्यते ॥ २२ यदि पार्थिव कौरव्याञ्जीवमानानिहेच्छिस । दुर्योधनस्तव सुतः शमं गच्छतु पाण्डवैः ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे अरण्यपर्वाणे सुरभ्युपाख्याने नवमोऽध्यायः ॥ ९॥

धृतराष्ट्र उवाच । १० प्यवमेतन्महाप्राज्ञ यथा वदसि नो मुने। अहं चैव विजानामि सर्वे चेमे नराधिपाः॥ भवांश्च मन्यते साधु यत्कुरूणां महोदयम् । ११ तदेव विदुरोप्याह भीष्मो द्रोणश्च मां मुने ॥ यदि त्वहमनुत्रात्यः कौरव्येषु दया यदि । १२ अन्वशाधि दुरात्मानं पुत्रं दुर्योधनं मम॥ 3 व्यास उवाच। १३ अयमायाति वै राजन्मैत्रेयो भगवानृषिः। अन्विष्य पाण्डवान्म्रातृनिहैत्यस्माद्दिद्शया ॥ १४ एष दुर्योधनं पुत्रं तव राजन्महानृषिः। अनुशास्ता यथान्यायं शमायास्य कुलस्य च॥ ५ ब्याद्यदेष कौरव्य तत्कार्यमविशङ्कया । बं अक्रियायां तु कार्यस्य पुत्रं ते शप्स्यते रुवा ॥ ६ वैशंपायन उवाच। एवमुक्त्वा ययौ व्यासो मैत्रेयः प्रत्यदृश्यतः।

पूजया प्रतिजग्राह सपुत्रस्तं नराधिपः॥ अर्घाद्याभिः क्रियाभिर्वे विश्रान्तं मुनिसत्तमम् प्रथयेणाव्रवीदाजा धृतराष्ट्रोम्बिकासुतः॥ सुखेनागमनं कचिद्भगवन्कुरुजाङ्गलान्। कचित्क्रशिलनो वीरा म्रातरः पञ्च पाण्डवाः॥९ समये स्थातुमिच्छन्ति कचिच भरतर्षभाः। कचित्कुरूणां सौभ्रात्रमव्युच्छित्रं भविष्यति ॥१० मैत्रेय उवाच।

तीर्थयात्रामनुकामन्प्राप्तोस्मि कुरुजाङ्गलान्। यदच्छया धर्मराजं दृष्टवान्काम्यके वने ॥ ११ तं जटाजिनसंवीतं तपोवननिवासिनम् । समाजग्मुर्महात्मानं द्रष्टुं मुनिगणाः प्रभो॥ १२ तत्राश्रौषं महाराज पुत्राणां तव विम्रमम्। अनयं वृतक्रपेण महाभयमुपस्थितम् ॥ 33 ततोहं त्वामनुप्राप्तः कौरवाणामवेक्षया । सदा हाभ्याधिकः स्नेहः प्रीतिश्च त्वयि मे प्रभो ॥

कृपायितवती कृपां कृतवती पाठान्तरे कृपायित कृपेव हन्यति हन्यमाने पुत्र एको हि:हन्यते इति पाठे बहुषु पुत्रेषु हि प्रसिद्धं एक: कश्चिद्धन्यत एवेत्यर्थः ॥ १५॥ उल्बणं उत्कटम् ॥१८ ॥ मन्दाः त्वत्पुत्रवत्कपटानभिज्ञाः १ ॥ ६१ ॥ इत्यारण्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारतभावदीपे नवमोऽध्यायः ॥ ९॥

एवमिति । विनाशकाले साधूनपि मूढा अवजानन्ती-त्यध्यायतात्पर्यम् ॥ १ ॥ अन्विष्यः अवेक्यःभातन्पत्रेति शेषः ॥ ४ ॥ अनुशास्ता अनुशासिष्यति ॥ ५ ॥ अकि-यायां अकरणे कार्यस्य अवश्यकर्तव्यस्य ॥ ६ ॥ कियाभिः सत्कारैः ॥ ८ ॥ यहच्छया दैवात् ॥ ११ ॥ विभ्रमं यूता-नर्थेप्यर्थबुद्धिम् ॥ १३ ॥

स्

प्र

त

र्द

व

fè

₹C

स

सृ

मु

तर

वि

सं

तह

त्र

वि

र्ता एड पश्च

स

इत्य

येऽ

थान

11

नैतदौषियकं राजंस्त्विय भीष्मे च जीवित ।
यद्ग्योत्येन ते पुत्रा विरोध्यन्ते कथंचन ॥ १५
मेढीभूतः स्वयं राजन्नित्रहे प्रप्रहे भवान् ।
किभर्थमनयं घोरमुत्पचन्तमुपेक्षसे ॥ ॣ१६
दस्यूनामिव यहृत्तं सभायां कुरुनन्दन ।
तेन न भ्राजसे राजंस्तापसानां समागमे ॥ १७
वैशंपायन उवाच ।
ततो व्यावृत्य राजानं दुर्योधनममर्थणम् ।
उवाच श्रक्षणया वाचा मैत्रेयो भगवानृषिः ॥ १८

मैत्रेय उवाच । दुयाँधन महाबाहो निबोध वदतां वर। वर्चनं मे महाभाग ब्रुवतो यद्धितं तव ॥ १९ मा द्भहः पाण्डवान्राजन्कुरुष्व प्रियमात्मनः। पाण्डवानां क्रुरूणां च लोकस्य च नर्षाम ॥ २० ते हि सर्वे नरव्याघाः शूरा विकान्तयोधिनः। सर्वे नागायुतप्राणा वज्रसंहनना हढाः ॥ सत्यवतधराः सर्वे सर्वे पुरुषमानिनः । हन्तारो देवरात्रूणां रक्षसां कामरूपिणाम् ॥ २२ हिडिम्बवकमुख्यानां किर्मारस्य च रक्षसः। इतः प्रद्रवतां रात्रौ यः स तेषां महात्मनाम्॥ २३ द्यावृत्य मार्ग रौद्रात्मा तस्थौ गिरिरिवाचलः। तं भीमः समरक्षाघी बलेन बलिनां वरः॥ २४ जघान पशुमारेण व्याघ्रः क्षुद्रमृगं यथा। पद्य दिग्विजये राजन्यथा भीमेन पातितः॥ २५ जरासन्धो महेष्वासो नागायुतबलो युधि। संवन्धी वासुदेवश्च इयालाः सर्वे च पार्षताः २६ कस्तान्युधि समासीत जरामरणवान्नरः। तस्य ते शम पवास्तु पाण्डवैर्भरतर्षम ॥ २७ कुरु मे वचनं राजन्मा मन्युवशमन्वगाः।

वैशंपायन उवाच। एवं तु ब्रुवतस्तस्य मैत्रेयस्य विशांपते ॥ ऊरं गजकराकारं करेणाभिजघान सः। द्यांधनः स्मितं कृत्वा चरणेनोहिखन्महीम् २९ न किंचिदुक्तवा दुर्मेधास्तस्थौ किंचिदवा इमुक तमशुश्रूषमाणं तु विलिखन्तं वसुंधराम्॥ दृष्ट्या दुर्याधनं राजनमैत्रेयं कोप आविदात्। स कोपवशमापन्नो मैत्रेयो मुनिसत्तमः॥ विधिना संप्रणुदितः शापायास्य मनो द्धे। ततः स वार्युपस्पृस्य कोपसंरक्तछोचनः॥ मैत्रेयो धार्तराष्ट्रं तमशपद्षृष्टचेतसम् ॥ 32 यस्मात्वं मामनादृत्य नैमां वाचं चिकीर्षसि। तस्मादस्याभिमानस्य सद्यः फलमवाप्नृहि ॥ ३३ त्वद्भिद्रोहसंयुक्तं युद्धमुत्पतस्यते महत्। तत्र भीमो गदाघातस्तवोरं भेत्स्यते बली ॥ ३४ इत्येवमुक्ते वचने घृतराष्ट्रो महीपतिः। प्रसाद्यामास मुनि नैतदेवं भवेदिति ॥ मैत्रेय उवाच ।

शमं यास्यति चेत्पुत्रस्तव राजन्यदा तदा। शापो न भविता तात विपरीते भविष्यति ॥ ३६ वैशंपायन उवाच। विलक्षयंस्तु राजेन्द्रो दुर्योधनपिता तदा। मैत्रेयं प्राह किर्मीरः कथं भीमेन पातितः॥ ३५

मैत्रेय उवाच ।
नाहं वश्यामि ते भूयो न ते शुश्रूषते हुतः ।
एष ते विदुरः सर्वमाख्यास्यति गते मयि ॥ ३८
इत्येवसुक्त्वा मैत्रेयः प्रातिष्ठत यथागतम् ।
किर्मीरवधसंविद्यो बहिर्दुर्योधनो ययौ ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे अरण्यपर्वाणे मैत्रेयशापे दशमोऽध्यायः॥ १०॥

औपयिकं योग्यम् ॥ १५ ॥ मेडीभूतः खलदाम-स्तम्भीभृतः प्रप्रहे अनुप्रहे ॥ १७ ॥ ब्यावृत्य अभिमुखीभू-येत्यर्थः ॥ १८ ॥ विकान्तयोधिनः विकान्ताश्च युद्धशीलाश्च वज्रसंहननाः वज्रकायाः अत एव दृढाः ॥ २१ ॥ प्रद्रवतां, गच्छत्मम् ॥ २३ ॥ समरे जेतुमिति पाठे क्षम इत्यध्याहारः ॥ २४ ॥ पशुमारेण पशुमारणप्रकारेण ॥ २५ ॥ मन्युवशं क्रीधवशं मेति निषेघार्थो निपातः नतु माङ्॥ २८ ॥ प्रणुदितः प्रोरेतः प्रचादित इति पाठेपि स एवार्थः ।। ३२ विलक्षयन् भीमस्य बलं विशेषेण अयमस्मज्जय्यो नविष् राक्षसबलद्वारा लक्षयन् हेती शतृप्रत्ययः विलक्षण इति विद्वार्थे विद्वार्ये विद्यार्थे विद्वार्थे विद्वार्थे विद्वार्थे विद्वार्थे विद्यार्थे विद्यार्थे विद्यार्थे विद

वनपर्व

0. 70 0

3II

२१

अध्यायः ११]

प्यपर्व

20

र २९

मुखः

38

11 33

11 38

321

नवी

ते परि

किमी

संविभ

• किमींरवधपर्व।

33

वृतराष्ट्र उवाच ।
किर्मीरस्य वधं क्षत्तः श्रोतुमिच्छामि कथ्यताम्
रक्षसा भीमसेनस्य कथमासीत्समागमः॥ १
विदुर उवाच ।
श्रुणु मीमस्य कर्मेद्मतिमानुपकर्मणः।
श्रुतपूर्व मया तेषां कथान्तेषु पुनःपुनः ॥ २
इतः प्रयाता राजेन्द्र पाण्डवा द्युतनिर्जिताः।
जग्मुस्त्रिभिरहोरात्रैः काम्यकं नाम तद्वनम् ॥ ३
रात्रौ निशीये त्वाभीले गतेर्धसमये नृप ।
प्रचार पुरुषादानां रक्षसां घोरकर्मणाम् ॥ ४
तद्वनं तापसा नित्यं गोपाश्च वनचारिणः।
दूरात्परिहरन्ति स्म पुरुषादभयात्किल ॥ ५
तेषां प्रविशतां तत्र मार्गमावृत्य भारत।
दीताक्षं भीषणं रक्षः सोव्मुकं प्रत्यपद्यत ॥ ६
बाह्र महान्तौ कृत्वा च तथास्यं च भयानकम् ।
स्थितमानृत्य पन्थानं येन यान्ति कुरूद्रहाः ॥ ७
स्पष्टाष्ट्रं द्रं ताम्राक्षं प्रदीतोर्घ्वशिरोरुहम्।
सार्करियतिडचकं सबलाकिमवास्तुदम्॥ ८
स्जन्तं राक्षसीं मायां महानादिननादितम्।
मुञ्चन्तं विपुलान्नादान्सतोयमिव तोयदम्॥ ९
तस्य नादेन संत्रस्ताः पक्षिणः सर्वतो दिशम्।
विमुक्तनादाः संपेतुः स्थलजा जलजैः सह॥ १०
संप्रद्वतसृगद्वीपिमहिष्क्षंसमाकुलम् ।
तद्वनं तस्य नादेन संप्रस्थितमिवाभवत् ॥ ११
तस्योरुवाताभिहतास्ताम्रपञ्जवबाहवः॥
विदुरजाताश्च छताः समाश्चिष्यन्ति पादपान्॥१२
तस्मिन्झणेथ प्रववौ मारुतो भृशदारुणः ।
रजसा संवृतं तेन नष्टज्योतिरभून्नभः॥ १३
पञ्चानां पाण्डुपुत्राणामविज्ञातो महारिपुः।
पञ्चानामिन्द्रियार्थानां शोकावेश इवातुलः ॥१४
स दृष्टा पाण्डवान्दूरात्कृष्णाजिनसमावृतान्।

आवृणोत्तद्वनद्वारं मैनाक इव पर्वतः ॥ 24 तं समासाय वित्रस्ता कृष्णा कमळळोचना । अदृष्टपूर्व संत्रासाश्यमीलयत लोचने॥ 38 दुःशासनकरोत्सृष्टविप्रकीर्णाशिराक्हा । पञ्चपर्वतमध्यस्था नदीवाकुळतां गता ॥ १७ मोमुह्यमानां तां तत्र जगृहुः पञ्च पाण्डवाः। इन्द्रियाणि प्रसक्तानि विषयेषु यया रितम् ॥ १८ अथ तां राक्षसीं मायामुत्थितां घोरदर्शनाम । रक्षोद्मैर्विविधैर्मन्त्रैर्धौम्यः सम्यक्प्रयोजितैः॥ १९ पर्यतां पाण्डुपुत्राणां नाशयामास वीर्यवान । स नष्टमायोऽतिबलः क्रोधविस्फारितेक्षणः।। काममूर्तिघरः क्रूरः कालकल्पो व्यहस्यत । तमुवाच ततो राजा दीर्घप्रक्षो युधिष्टिरः ॥ को भवान्कस्य वा किं ते कियतां कार्यमुच्यताम् प्रत्युवाचाथ तद्रश्लो धर्मराजं युधिष्टिरम् ॥ अहं बकस्य वै म्राता किर्मीर इति विश्रुतः। वनेस्मिन्काम्यके शून्ये निवसामि गतज्वरः युधि निर्जित्य पुरुषानाहारं नित्यमाचरन् । के यूयमभिसंप्राप्ता भक्ष्यभूता ममान्तिकम्। याघि निर्जित्य वः सर्वान्मक्षयिष्ये गतज्वरः २४ वैशंपायन उवाच । युधिष्टिरस्तु तच्छ्रत्वा वचस्तस्य दुरात्मनः। आचचक्षे ततः सर्वं गोत्रनामादि भारत॥ युधिष्ठिर उवाच। पाण्डवो धर्मराजोहं यदि ते श्रोत्रमागतः। सहितो भात्भिः सवभार्मसनाजुनादिभिः॥ २६ हृतराज्यो वने वासं वस्तुं कृतमातिस्ततः। वनमभ्यागतो घोरमिदं तव परिग्रहम्॥ २७ विदुर उवाच। किमीरस्त्वव्रवदिनं दिष्ट्या देवैरिदं मम। उपपादितमधेइ चिरकालान्मनागतम्॥ 26

किमीरस्येति ॥ १ ॥ आमीले मयंकरे स्वामीले इत्यिप पाठः 'आमीलं मीषणे कृच्छ्रे' इति विश्वः । अर्धसम-येऽर्घज्ञाने गते सति लोके तंद्रावित सतीत्यर्थः 'समयः शप-थाचारकाले सिद्धान्तसंविदोः' इति विश्वः । संप्राप्ते इत्यपपाठः ॥ ४ ॥ स्पष्टेति । अक्षिवलाकयोः केशार्करस्योर्दन्तति हतो-

श्रोपमोपमेयभावः तिडद्वक्तमित्यपपाठः ॥ ८ ॥ भहानादः कुलिरे स्याद्वार्षिकाब्दे भयानके इति विश्वः ॥ ९ ॥ संपेतुः एकीवभूवुः ॥१०॥ पञ्चानां शब्दादीनां इन्द्रियार्थानां इन्द्रियर्थमानानां कृते शोकावेशः शोकागमः ॥ १४॥

पै0इन्द्र विद्यावाचरमति समृति स्वात

भीमसेनवधार्थं हि नित्यमभ्युद्यतायुधः। चरामि पृथिवीं कृत्स्नां नैनं चासादयाम्यहम् २९ सोयमसादितो दिष्टचा भ्रातृहा काङ्कितश्चिरम्। अनेन हि मम भ्राता बको विनिहतः प्रियः ॥३० वैत्रकीयवने राजन्त्राह्मणच्छद्मकापिणा। विद्याबलमुपाश्रित्य न हास्त्यस्यौरसं बलम् ॥३१ हिडिम्बश्च सखा महां दायितो वनगोचरः। हतो दुरात्मनानेन खसा चास्य हता पुरा ॥ ३२ सोयमभ्यागतो मूढो ममदं गहनं वनम् । प्रचारसमयेस्माकृमधरात्रे स्थिते समे ॥ अद्यास्य पातायिष्यामि तद्वैरं चिरसंभृतम्। तर्पियिष्यामि च वकं रुधिरेणास्य भूरिणा ॥ ३४ अद्याहमनृणो भूत्वा म्रातुः सख्युस्तयैव च । शान्ति लब्धास्मि परमां हत्वा राक्षसकण्टकम्३५ यदि तैन पुरा मुक्तो भिमसेनो बकेन वै। अद्यैनं भक्षयिष्यामि पश्यतस्ते युाधिष्टिर ॥ 38 एनं हि विपुलप्राणमद्य हत्वा वृकोदरम्। स्भक्ष्य जरागिष्यामि यथागस्त्यो महासुरम् :।३७ पवमुक्तस्तु धर्मात्मा सत्यसन्धो युधिष्टिरः। नैतद्स्तीति सक्रोधो भत्स्यामास राक्षसम्॥३८ ततो भीमो महावाहुरारुज्य तरसा द्रुमम्। द्शव्याममथोद्धिद्धं निष्पत्रमकरोत्तदाँ॥ 39 चकार सज्यं गाण्डविं वज्रनिष्पेषगौरवम् । निमेषान्तरमात्रेण तथैव विजयोर्जुनः॥ 80 निवार्य भीमो जिष्णुं तं तद्रक्षो मेघनिःस्वनम् अभिद्रत्यात्रवीद्वाक्यं तिष्ठ तिष्ठेति भारत ॥ ४१ इत्युक्त्वैनमातिकुद्धः कक्ष्यामुत्पीङ्य पाण्डवः। ानीष्पष्य पाणिना पाणिं संद्धौष्ठपुटो बली ४२ तमभ्यधावद्वेगेन भीमो वृक्षायुधस्तदा । यमदण्डप्रतीकाशं ततस्तं तस्य मूर्धाने ॥ 83 पातयामासं वेगेन कुलिशं मघवानिव। असंभ्रान्तं तु तद्रक्षः समरे प्रत्यदृश्यत ॥ 88 चिक्षेप चोल्मुकं दीप्तमशनि ज्वलितामिव।

तदुद्स्तमलातं तु भीमः प्रहरतां वरः॥ पदा सत्येन चिक्षेप तद्रक्षः पुनरावजत्। किमीरश्चापि सहसा वृक्षमुत्पाट्य पाण्डवम् ४६ दण्डपाणिरिव फुद्धः समरे प्रत्यधावत । तदृक्षयुद्धमभवन्महीरुहविनाशनम् ॥ वालिसुत्रीवयोर्मात्रोर्यथा स्त्रीकाङ्किणोःपुरा। शीर्षयोः पतिता वृक्षा बिभिदुर्नैकधा तयोः॥ ४/ यथैवात्पलमालानि मत्तयोर्द्धिपयोस्तथा। मुञ्जवज्जरीभूता बहवस्तत्र पाद्पाः॥ 86 चीराणीव व्युदस्तानि रेजुस्तत्र महावने। तदृक्षयुद्धमभवन्मूहूर्तं भरतर्षभ । राक्षसानां च मुख्यस्य नराणामुत्तमस्य च ॥ ५० ततः शिलां सभुत्क्षिप्य मीमस्य युधि तिष्ठतः। प्राहिणोद्राक्षसः ऋदो भीमश्च न चचाल ह ॥५१ तं शिलाताडनजडं पर्यघावत राक्षसः। बाहुविक्षिप्तकिरणः स्वर्भानुरिव भास्करम् ॥ ५२ तावन्योन्यं समाश्चिष्य प्रकर्षन्तौ परस्परम्। उभावपि चकाशेते प्रवृद्धौवृषभाविव ॥ 43 तयोरासीत्सुतुमुलः संप्रहारः सुदारुणः॥ नगदंष्ट्रायुधवतोर्द्याघ्रयोरिव दप्तयोः॥ 481 दुर्योधननिकाराच बाहुवीर्याच दर्पितः। कृष्णानयनदृष्ट्य दयवर्धत वृकोदरः ॥ 4 अभिपद्य च बाहुम्यां प्रत्यगृह्णाद्मार्षितः मातङ्गमिव मातङ्गः प्रभिन्नकरटामुखम् ॥ 48 स चाप्येनं ततो रक्षः प्रतिजग्राह वीर्यवान्। तमाक्षिपद्भीमसेनो बलेन बलिनां वरः॥ 40 तयोर्भुजविनिष्पेषादुभयोबीलनोस्तदा। शब्दः समभवद्धोरो वेणुस्फोटसमो युधि ॥ 46 अथैनमाक्षिप्य बलाहृह्य मध्ये वृकोद्रः। धुनयामास वेगेन वायुश्चण्ड इव दुमम्॥ स भीमेन परामृष्टो दुर्बलो बलिना रणे। व्यस्पन्दत यथाप्राणं विचक्षं च पाण्डवम् ॥ ६०

वैत्रकीयवने एकचक्रायाम् ।। ३९॥ महां मम ॥ ३२॥ लब्धास्मि लप्स्यामि ॥ ३५॥ महासुरं वातापिम् ॥ ३७॥ आरुज्य भङ्कत्वा दशब्यामं विस्ता-रितयोः करयोस्तियंगन्तरं उद्विद्धं उत्पाटितम् ॥ ३९॥ वज्रेण निश्चेषश्र्णीभावो यस्य पर्वतस्य तद्वत् गौरवं गुरुत्वं यस्य तत्त्रया ॥४०॥ कर्द्व्यामुत्पीड्य पारिधानवस्रं दढीकृत्य ॥४२॥उदस्तं जिल्लाक्षेतं उत्मुकम्॥४५॥ रक्षः गक्षसं

आव्रजत् आगच्छत् ॥ ४६ ॥ स्त्री तारा ॥ ४८ ॥ उत्पर्छ मालानि पद्मक्षेत्राणि 'मालं क्षेत्रे जने मालं'इति विश्वः। पद्म समृह इत्यर्थः ॥ ४९ ॥ चीराणि वृक्षवल्कलानि ॥ ५० ॥ निकारात् परिभवात् । कृष्णानयनं दृष्टं येन स तथा द्रीपद्याः कर्षणेन कृपित इत्यर्थः ॥ ५५ ॥ प्रभिन्नकरटामुखं प्रभित्वे ब्यक्तीभूते करटयोर्गण्डयोर्मुखे मदनिर्गममार्गी यस्य तर्भ ॥ ५६ ॥ ब्यस्पन्दत किंचिच्चलनं कृतवान् ॥ ६० ॥

धिपव

म् ४६

80

TI

:11 8/

86

11 40

तः।

1148

11 42

म्।

43

481

44

48

40

46

11 80

उत्पर्ल

ः। पद्म

401

द्रीपयां

प्रभिन्ने

स्य तम्

Ea I

तत पनं परिश्रान्तमुपलक्ष्य वृकोद्रः।
योक्त्रयामास बाहुभ्यां पशुं रशनया यथां॥ ६१
विनदन्तं महानादं भिन्नभेरीस्वनं बली।
म्रामयामास सुचिरं विस्पुरन्तमचेतसम्॥ ६२
तं विषीदन्तमाज्ञाय राक्षसं पाण्डुनन्दनः।
प्रगृत्य तरसा दोभ्यां पशुमारममारयत्॥ ६३
आक्रम्य च कटीदेशे जानुना राक्षसाधमम्।
पीडयामास पाणिभ्यां तस्य कण्ठं वृकोद्रः ६४
अथ जर्जरसर्वाज्ञं व्याविद्यनयनाम्बरम्।
भूतले म्रामयामास वाक्यं चेद्मुवाच ह॥ ६५
हिडिम्बबकयोः पाप न त्वमश्रुप्रमार्जनम्।
करिष्यसि गतश्चापि यमस्य सदनं प्रति॥ ६६

इत्येवमुक्त्वा पुरुषप्रवीर-स्तं राझसं कोधपरीतचेताः विस्नस्तवस्त्राभरणं स्पुरन्त-मुद्धान्तचित्तं व्यसुमुत्ससर्ज ॥ ६७ तस्मिन्हते तोयदतुल्यरूपे कृष्णां पुरस्कृत्य नरेन्द्रपुत्राः।

भीमं प्रशस्याथ गुणैरनेकै-र्द्देष्टास्ततो द्वैतवनाय जग्मुः॥ 23 विदुर उवाच । एवं विनिहतः संख्ये किर्मीरो मनुजाधिप। भीमेन वचनात्तस्य धर्मराजस्य कौरव॥ ६९ ततो निष्कण्टकं कृत्वा वनं तद्पराजितः। द्रौपद्या सह धर्मज्ञो वसति तामुवास ह॥ 50 समाश्वास्य च ते सर्वे द्रौपदीं भरतर्षभाः। प्रहृष्टमनसः प्रीत्या प्रशसंसुर्वृकोद्रम् ॥ 30 भीमबाहुबलोत्पिष्टे विनष्टे राञ्चसे ततः। विविद्यस्ते वनं वीराः क्षेमं निहत्तकण्टकम्॥ ७२ स मया गच्छता मार्गे विनिकीणों भयापहः। वने महाति दुष्टात्मा दृष्टो भीमबळाद्भतः ॥ ७३ तत्राश्रीषमहं चैतत्कर्म भीमस्य भारत। ब्राह्मणानां कथयतां ये तत्रासन्समागताः ॥ ७४ वैशंपायन उवाच । एवं विनिहतं संख्ये किमीरं रक्षसां वरम्। श्रुत्वा च्यानपरो राजा निशश्वासःर्तवत्तदाः ॥७५

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि किर्मीरवधपर्वणि विदुरवाक्ये एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ समाप्तं किर्मीरवधपर्व ।

>>**

अर्जुनाभिगमनपर्व।

१२

वैशंपायन उवाच।
भोजाः प्रविज्ञताञ्चलुत्वा वृष्णयश्चान्धकैः सह।
पाण्डवान्दुःखसंतप्तान्समाजग्मुर्महावने ॥ १
पाञ्चालस्य च दायादो धृष्टकेतुश्च चेदिपः।
केकायाश्च महावीर्या भ्रातरो लोकविश्रुताः॥२
वने द्रष्टुं ययुः पार्थान्कोधामर्थसमन्विताः।
गर्हयन्तो धार्तराष्ट्रान्किं कुर्म इति चान्नुवन्॥ ३

वासुदेवं पुरस्कृत्य सर्वे ते क्षत्रियर्षभाः । पारिवायोपाविविद्युधर्मराजं युधिष्ठिरम् ॥ अभिवाद्य कुरुश्रेष्ठं विषण्णः केशवोत्रवीत् ॥ ४ वासुदेव उवाच । दुयोधनस्य कर्णस्य शकुनेश्च दुरात्मनः । दुःशासनचतुर्थानां भूमिः पास्यित शोणितम् ॥ ५

योक्त्रयामास वबन्ध रशनया पशुमिव ॥६१॥ पशुमारं पशुमिव मारायिखा कषादित्वादनुप्रयोगः समूलघातं न्यवधीद-रीश्वोतिवत् ॥६३॥ इत्यारप्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारतमावदीपे एकादशोऽध्यायः॥११॥

> १२ एवमधर्मस्चीनां दुर्योधनादीनां ब्यासादिभिरौप्तस्प-

देशे कृतेऽपि मैत्रेयशापेपि किर्मीरवधेन महाभयेपि प्रत्युप-हिथते सित न धर्मे शिवेश्त्ययत इत्युक्तं। संप्रति धर्मश्वीनां पाण्डवानामुपारं परमेश्वरस्थतरेषां चानुप्रहं पाण्डवानां कृष्णतत्त्वविज्ञानं च वर्णयति । स्मेजाः प्रव्रजितानित्यादिना-च्यायेन ॥ १ ॥ दुःशसिनश्चतुर्थो येषाम् ॥ ५ ॥

सं

अ

प्र

4

कृ

3

:3

त

इ

Ų

त

. 1

9

7

3

पतानिहत्य समरे ये च तस्य पदानुगाः। तांश्च सर्वान्विनिर्जित्य सहितान्सनराधिपान् ॥६ ततः सर्वेभिषिञ्चामो धर्मराजं युधिष्ठिरम्। निकृत्योपचरन्वध्य एष धर्मः सनातनः ॥ वैशंपायन उवाच। पार्थानामभिषङ्गेण तथा कुद्धं जनार्दनम् । बर्जुनः रामयामास दिधक्षन्तमिव प्रजाः॥ संकुद्धं केरावं दृष्ट्या पूर्वदेहेषु फाल्गुनः। कीर्तयामास कर्माणि सत्यकीर्तेर्महात्मनः ॥ 9 पुरुषस्याप्रमेयस्य सत्यस्यामिततेजसः। प्रजापतिपतेर्विष्णोर्लोकनाथस्य घीमतः॥ १० अर्जुन उवाच। दश वर्षसहस्राणि यत्र सायंगृहो मुनिः। व्यचरस्त्वं पुरा कृष्ण पर्वते गन्धमादने ॥ ११ दश वर्षेसहस्राणि दश वर्षशतानि च। पुष्करेष्ववसः कृष्ण त्वमपो भक्षयनपुरा ॥ १२ ऊर्घ्वबाहुर्विशालायां बदयी मधुसूदन। अतिष्ठ एकपादेन वायुभक्षः शतं समाः॥ १३ अवकृष्टोत्तरासङ्गः कृशो धमनिसंततः। आसीः कृष्ण सरखत्यां सत्रे द्वादशवार्षिके ॥ १४ प्रभासमप्यथासाद्य तीर्थं पुण्यजनोचितम् । <mark>तथा कृष्ण महातेजा दि</mark>च्यं वर्षसहस्रकम् ॥ १५ अतिष्ठस्त्वमथैकेन पादेन नियमस्थितः। लोकप्रवृत्तिहेतोस्त्वमिति व्यासी ममाव्रवीत् १६ क्षेत्रज्ञः सर्वभूतानामादिरन्तश्च केराव । निधानं तपसां कृष्ण यज्ञस्त्वं च सनातनः ॥ १७ निहत्य नरकं भौममाहत्य मणिकुण्डले। प्रथमोत्पादितं कृष्ण मेध्यमश्वमवास्जः॥ क्रवा तत्कर्म लोकानामृषमः सर्वलोकाजित्। अवधीस्त्वं रणे सर्वान्समेतान्दैत्यदानवान् ॥ १९ ततः सर्वेश्वरत्वं च संप्रदाय शचीपतेः। मानुषेषु महाबाहे। प्रादुर्भूतोसि केशव ॥ 20 स त्वं नारायणो भूत्वा हरिरासीः परंतप। ब्रह्मा सोमश्च सूर्यश्च धर्मो धाता यमोऽनलः २१ वायुर्वेश्रवणो रुद्रः कालः खं पृथिवी दिशः। अजश्चराचरगुरुः स्रष्टा त्वं पुरुषोत्तम ॥ २२ परायणं देवमूर्था ऋतुभिर्मधुसूदन। अयजो भूरितेजा वै कृष्ण चैत्ररथे वन ॥ २३ शतं शतसहस्राणि सुवर्णस्य जनार्दन । एकैकस्मिस्तदा यज्ञे परिपूर्णानि भागशः॥ 28 अदितेरिप पुत्रत्वमेत्य यादवनन्दन। त्वं विष्णुरिति विख्यात इन्द्राद्वरजो विभुः २५ शिशुर्भूत्वा दिवं खं च पृथिवीं च परंतप । त्रिभिर्विक्रमणैः कृष्ण क्रान्तवानास तेजसा ॥२६

तस्य दुर्योधनस्य पदानुगाः सहायाः ॥६॥ निकृत्या छलेन उपचरन् वर्तमानः ॥ ७ ॥ अभिषङ्गेण दुःखेन पराभवेन वा ॥ ८ ॥ पुरुषस्य पुरि शरीरे शयानस्य अप्रमेयस्य अहंकारादिवत् प्रमातुमयोग्यस्य विषयित्वात् । अत एव सत्यस्य कालत्रयेपि वाधग्रुन्यस्य विषयस्य हि बाधःस्वप्नादौ दृष्टः अमिततेजसःत्रिविधपरिच्छेदशःन्यचिन्मात्रस्य । प्रजा-पतिपतेःसूत्रविराजोरिप स्वामिनः। विष्णोर्ब्यापकस्य लोकना-थस्यान्तर्यामिणः । एवं तत्पदार्थमुक्त्वा त्वं पदार्थमाह धीम्त इति । बुध्युपाघेःअनयोःसामानाधिकरण्यादभेदः । अस्यैव सूत्रभूतस्य श्लोकस्य विवरणमुत्तरो प्रन्थः ॥ १०॥ तत्र तपस्त्रिनां क्षमैवोचितेति द्शीयतुं भगवतः क्रोधोपशम-नाय तदीयं जन्मान्तरीयं तप एव तावदुदाहराति दशेत्या-दिना। यत्र सायंकालस्तत्रैव गृहं यस्य स यत्र सायंगृह इत्येकं पदम् ॥ ११ ॥ अवकृष्टोत्तरासङ्गःत्यक्तोत्तरीयवस्नः ॥ १४ ॥ तपसः प्रयोजनमाह लोकेति ॥ १६ ॥ क्षेत्रज्ञः सर्वभूताना मादिरन्तथ केशव 'इत्यस्यार्थः क्षेत्रं 'महाभूतान्यहंकारे। बुद्धि-रब्यक्तमेव रें: । इन्द्रियाणि दशैकं च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥ इच्छा द्वेषः सुरं दुः खं संघातश्चेतृना वृतिः॥' एतत् क्षेत्रमिति भगवता ,ब्याख्यातं कोशपत्रकात्मकं तज्ज्ञः तत्प्रकाशकः

अन्तरात्मेत्यर्थः। सर्वभूतानां सर्वेषां वियदादीनां जरायुजादीनां च जीवानामादिः परमकारणं अन्तःलयस्थानं शुक्तिः । अवान्तरकारणानामविद्याकामकर्माद्गीनां क्षेत्रमध्ये अन्यक्तेच्छादिपदैरुपात्तत्वात् । एतेन प्रपञ्चस्य मिथ्यात्वाजी वपरयोरैक्याचाद्वैतं कृष्णतत्त्वमुक्तम् ॥ १७ ॥ भौमं भूमि पुत्रं प्रथमोत्पादितं सर्वभूतानां प्रथमेन अहंकारेण उत्पादितं भूतादिरहंकार इति प्रसिद्धं । मेध्यं यज्ञियम् ॥१८॥ तत्कर्म अश्वोत्सर्गाख्यम् ॥ १९ ॥ सः त्वं क्षेत्रज्ञः शुद्धाचिन्मात्रः भूस्थानीयः सन् नारायणः नरेण परमातमना सर्ष्टं नार स्थूलसूक्ष्मकारणरूपं उपाधित्रयं तदेव अयनं वाधस्थानं यस्य स यथा । वृक्षांकुरबीजस्थानीयविराटसूत्रान्तर्यामिह्यी भूत्वा हरि: परिणतबींजसहस्रगर्भफलस्थानीय: साम्बमूर्तिः आसीः ईषत्पक्रफले।पमाश्च ब्रह्मादयस्त्वमेव ॥ २१॥ है पुरुषोत्तम उक्तेभ्यो बीजादिस्थानीयभ्य उत्तमभूस्थानीयनि विशेषाचिन्मात्ररूप अजो विष्णुः चराचरगुरु:सदः स्रष्टा दक्ष प्रजापत्यादिः ॥ २२ ॥ परायणं सर्वोत्कृष्टं प्राप्यं देवम् धा देवश्रेष्ठः कतुभिरयज इत्यन्वयः । अधृष्य इति पाठे त्वं यर्ज इत्यध्याहारः ॥ २३ ॥

१७

86

86

20

२१

२२

23

२४

24

॥२६

ादीनां तस्येव

त्रमध्ये

ार्जी -

भूमि-

गदितं

तत्कर्म

मात्रः

हं नारं

यस्य

मिरूपो

मूर्तिः

11 है

चिनि

दक्ष

वमूर्घा

वं यज

36

संप्राप्य दिवमाकाशमादित्यस्यन्दने स्थितः। अत्यरोचश्च भूतात्मनभास्करं स्वेन तेजसा ॥ २७ प्राद्रभीवसहस्रेषु तेषु तेषु त्वया विभो। अधर्मरुचयः कृष्ण निहताः शतशोऽसुराः ॥ २८ सादिता मौरवाः पाशा निसन्दनरकौ हतौ। कृतः क्षेमः पुनः पन्थाः पुरं प्राख्योतिषं प्रति॥२९ जारूथ्यामाहुतिः काथः शिश्रपालो जनैः सह। जरासन्ध्रश्च शैव्यश्च शतधन्या च निर्जितः ॥ ३० तथा पर्जन्यघोषेण रथेनादित्यवर्चसा । अवाष्सीमीहिषीं भोज्यां रणे निर्जित्य रुक्मिणम्॥ इन्द्रयुम्नो हतः कोपायवनश्च कसेरुमान् । हतः सौभपतिः शाल्वस्त्वया सौभं च पातितम् एवमेते युधि हता भूयश्चान्याञ्च्युण्व ह । इरावत्यां हतो भोजः कार्तवीर्यसमो युधि ॥ ३३ गोपतिस्तालकेतुश्च त्वया विनिहतावुभौ। तां च भोगवतीं पुण्यासृषिकान्तां जनार्दन ॥ ३४ द्वारकामात्मसात्कृत्वा समुद्रं गमयिष्यसि । न कोधो न च मात्सर्यं नानृतं मधुसुदन । त्विय तिष्ठित दाशाई न नृशंस्यं कुतोऽनृजु॥ ३५ आसीनं चैत्यमध्ये त्वां दीप्यमानं स्वतेजसा। आगम्य ऋषयः सर्वेऽयाचन्ताभयमच्युत॥ युगान्ते सर्वभूतानि संक्षिप्य मधुसूदन। आत्मनैवात्मसात्कृत्वा जगदासीः परंतप ॥ ३७ युगादौ तव वार्ष्णेय नामिपद्मादजायत।

व्रह्मा चराचरगुरुर्यस्येदं सक्छं जगत्॥ 36 तं हन्तुमुद्यतौ घोरौ दानवौ मधुकैटभौ । तयोर्व्यतिकमं दृष्टवा कृद्धस्य भवतो हरेः ॥ ३९ ळळाटाजातवाञ्च्यम्भः शूळपाणिस्त्रिळोचनः इत्यं ताविष देवेशौ त्वच्छरीरसमुद्भवौ ॥ 80 त्वान्नियोगकरावेताविति मे नारदोव्रवीत्। तथा नारायण पुरा क्रतुमिभूरिदक्षिणैः ॥ 88 इप्रवांस्त्वं महासत्रं कृष्णचैत्ररथे वने। नैवं परे नापरे वा करिष्यन्ति क्रतानि वा ॥ ४२ यानि कर्माणि देव त्वं वाल एत महाबलः। कृतवान्पण्डरीकाक्ष बलदेवसहायवान्॥ कैलासभवने चापि ब्राह्मणैन्यवसुः सह॥ वैशंपायन उवाच । पवमुक्तवा महात्मानमात्मा कृष्णस्य पाण्डुवः। तृष्णीमासीत्ततः पार्थमित्यवाच जनार्दनः॥ ४४ ।ममेव त्वं तवैवाहं ये मदीयास्तवैव ते। यस्त्वां ह्रेप्टि स मां ह्रेप्टि यस्त्वामनु स मामनु ४५ नरस्त्वमासि दुर्धर्ष हरिर्नारायणा ह्यहम्। काले लोकभिमं प्राप्ती नरनारायणावृषी ॥ 38 अनन्यः पार्थ मत्तस्त्वं त्वत्तश्चाहं तथैव च। नावयोरन्तरं शक्यं वेदितुं भरतर्षभ ॥ 80 वैशंपायन उवाच । एवमुक्ते तु वचने केशवेन महात्मना।

संप्राप्य सम्यक् ब्याप्य । आदित्यस्यन्दने सूर्यदेहे भास्करं मण्डलाभिमानिनं जीवम् ॥ २७॥ सादिताः छिन्नाः मौरवाः आन्त्रतन्तिमयाः मुखेष्टने अस्मादौणादिके उक् प्रत्यये ताद्धितः भौवीं शब्दोप्यत एव मध्यमस्वर-लोपेन निष्पन्नः ॥ २९ ॥ जारूथ्यां नगर्याम् ॥ ३० ॥ अवाप्सीः अवाप्तवानिस भोज्यां भोजवंशजाम् ॥ ३१ ॥ सौभं खेचरं पुरम् ।। ३२ ॥ नृशंस्यं निर्दयत्वं दीर्घपाठे त्वाङ्-पूर्वीयं शब्दो ज्ञेयः ॥ ३५ ॥ आसीनं चैत्यमध्ये त्वां चैत्यं आयतनं आध्यात्मिकं हृदयपुण्डरीकं बाह्यं देवालयादि । चित्तमध्यस्थमित्यपि पाठः । नित्यमध्यस्थमिति पाठेपि मध्यं हृदय। ज्जमेव ॥३६॥ आत्मनैव । नामित्तान्तरं विना । आत्म-सात् आत्ममात्रम् ॥ ३७ ॥ युगादौ तव वार्ष्णेयेत्यादि सार्धश्लोकत्रयं कचिन्न दृष्टम् । यस्य कृतिरिदं सकलं असौ देवोपि त्वन्नियोगकर इति विपरिणामेन योज्सम् ॥ ३८ ॥ कर्माणि पूतनावधादीनि ।। ४३ ॥ एवं तत्पदार्थस्वरूपं प्रपंच्य तस्य त्वंपदार्थाभेदमाह एवमिति ॥ ४४ ॥ ममैन

त्वं ब्रह्मण एव स्वरूपं जीवः तवैवाहं जीवस्यैव शुद्धं हपं ब्रह्म न ततोन्यत् । ये मदीयास्तवैव ते ब्रह्मगता औपाधिकाः सर्वेश्वरत्वाद्यस्तेपि जीवस्यैव तस्माद्यो जीवं द्वेष्टि स ब्रह्म द्वेष्टि यो जीवं याति स ब्रह्म याति अद्रोही सन्धर्वभूतेषु भगवद्भावं पर्योदिखर्थः ॥४५॥ ननु मित्रयोर्ममात्मा त्वं तवात्माहमि- स्यमेदोपचारा दष्टः न त्वभेद इस्याशंक्याहानन्य इति । मित्रयोर्हि अन्यत्वं प्रत्यक्षदृष्टं तदिह निरस्यते । अपूर्वार्थ- ज्ञापकत्वाद्याक्यस्य अनन्यत्वमप्योपचारिकमास्त्वत्याशंक्याह नावयोरिति। अन्तरं भेदः । वेदितुं विचारयितुं जीवेशयो- भेदो दुर्निह्प इत्यर्थः । तथा हि किं देहभेदादात्मभेद उत आत्मभेदात् । नाद्यः कायब्यूहकृतयोगिन्यव्याप्तेः नान्त्यः उपाधिपरामर्शे विना भेदस्याविभ्यव्यामानत्वात् । मुक्तात्मानौ जीवेशौ वा न स्वभावाभिन्नौ उत्तिहेतोः घटमठाकाशवदिति ॥ ४०॥ समावाये समूहे संग्र्वेषु कृपितेषु ॥ ४८॥

तस्मिन्वीरसमावाये संरब्धेष्वथ राजस्॥

3

₹

ध

म

घृष्ट्युम्नमुखैर्वीरैर्म्नात्मः परिवारिता । पाञ्चाली पुण्डरिकाक्षमासीनं भ्रातृभिः सह । अभिगम्याब्रवीत्कृद्धा शरण्यं शरणेषिणी ॥ द्रौपद्युवाच। पूर्वे प्रजाभिसर्गे त्वामाहुरेकं प्रजापतिम्। स्रष्टारं सर्वलोकानामसितो देवलोववीत्॥ विष्णुस्त्वमासि दुर्घर्ष त्वं यज्ञो मधुसूदन। यष्टा त्वमासि यष्ट्रयो जामदश्यो यथाव्रवीत ५१ ऋषयस्त्वां क्षमामाहुः सत्त्यं च पुरुषोत्तम । सत्त्याद्यज्ञोसि संभूतः कश्यपस्त्वां यथाव्रवीत् ५२ साध्यानामपि देवानां शिवानामीश्वरेश्वर। भूतभावन भूतेश यथा त्वां नारदोब्रवीत ॥ 43 ब्रह्मशंकरशकाधैर्वेववृन्दैः पुनः पुनः । कीडसे त्वं नरव्याघ्र बालः कीडनकैरिव ॥ चौश्च ते शिरसा व्याप्ता पद्भां च पृथिवी प्रभो जठरं ते इमे लोकाः पुरुषोसि सनातनः॥

विद्यातपोभित्रानां तपसा भावितात्मनाम्।

आत्मदर्शनतृप्तानामृषीणामासि सत्तमः॥

राजर्षीणां पुण्यकृतामाहवेष्वानवर्तिनाम् ।

सर्वधर्मीपपन्नानां त्वं गतिः पुरुषर्धम् ॥

त्वं प्रभुस्त्वं विभुश्च त्वं भूतात्मा त्वं विचेष्टसे ॥ लोकपालाश्च लोकाश्च नक्षत्राणि दिशो दश। नभश्चन्द्रश्च सूर्यश्च त्वयि सर्वे प्रतिष्ठितम् ॥ मर्त्यता चैव भूतानाममरत्वं दिवौकसाम्। त्विय सर्व महाबाहो लोककार्य प्रतिष्ठितम् ॥ ५९ सा तेहं दुःखमाल्यास्ये प्रणयानमधुसुद्रन। ईशस्त्वं सर्वभूतानां ये दिव्या ये च मानुषाः ६० कथं न भार्या पार्थानां तव कृष्णसखी विभो। धृष्टद्युमस्य भगिनी सभां कृप्येत मादशी स्त्रीधर्मिणी वेपमाना शोणितेन समुक्षिता। पकवस्त्रा विकृष्टास्मि दुःखिता कुरुसंसदि ॥ ६२ राज्ञां मध्ये सभायां तु रजसातिपरिष्ठता। दृष्टा च मां धार्तराष्ट्राः प्राहसन्पापचेतसः॥ ६३ दासभावेन मां भोक्तमिषुस्ते मधुसूदन। जीवत्सु पाण्डुपुत्रेषु पाञ्चालेषु च वृष्णिषु ॥ ६४ नन्वहं कृष्ण भीष्मस्य धृतराष्ट्रस्य चोभयोः। स्तुषा भवामि धर्मेण साहं दासीकृता बलात् ६५

एवंविधस्यात्मतत्वस्याधिगमाय ध्यानस्तवनसेवादिना कृष्ण एव शरणीं करणीय इत्याह द्रौपदी वाक्येन पूर्वे इत्यादिना। पूर्वे सृष्टेः प्राक्काले त्वां एकं आहुः 'सदेव सो-म्येदमप्र आसीत् ' इत्याद्याः श्रुतयः प्रजाभिसर्गे च प्रजापतिं त्वामाहुः 'सर्वस्य वशी सर्वस्येशानः' इत्या-याः श्रुतयः । ईशत्वमपि न राजवत् किं तूपादानत्वेनेत्याह स्रष्टारमिति ॥ ५० ॥ विष्णुः विश्वतीति विष्णुः 'अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानां' इति श्रुतेः । कारियता क्रियाकर्ता कर्म च त्वमेवासीति पादचतुष्टयार्थः ॥ ५१ ॥ क्षमा दुः खसहता सत्त्यं सत्पृथिव्यप्तेजां सि त्यत् वाय्वाकाशौ तदा-त्मकं तस्माच संभूतो यज्ञोपि त्वमसि ॥ ५२ ॥ भूतभावन-वियदादिसृष्टः भूतेश भूतिनयन्तः य आकाशमन्तरोयम-यति'इत्यादिश्रुतेराकाशादेरिप नियम्यत्वादस्मदादिवचेतनत्वं द्रष्टब्यूं । तत्र चेतनानुपलम्भस्त्वराणिस्थाम्नोरिवानाभेब्यक्त-त्याच त्वभावादिति भावः ॥ ५३ ॥ ब्रह्मादिनियन्तृत्वं वैश्वरूप्यं चाह द्वाभ्यां ब्रह्मेति ॥ ५४ ॥ विद्या वेदाधिगमो बह्मचारिष्म्ः । तपस्तदर्थानुष्टानं गृहस्थधमः । तपसा कृछ्-चान्द्रायणादिना वानप्रस्थिधर्मेण च भावितात्मनां शोधित-चित्तानां अत् प्रवात्मदर्शनतृक्षानां यतीनां सत्तमः सत्यतमः सत्यं स्वप्रेन्द्रजालादि प्रातिभासिकं । सत्यतरो व्यवहारः सत्य-तमं ब्रह्म इतरयोर्बाधावधिभूतत्वात् ॥ ५६ ॥ सर्वे धमोः पापपुष्यादयस्तैरपपन्नानामपि त्वमेव गतिः। दीनदयाछत्वा-त्पापिष्ठानाभपि उद्धर्तेति भावः । प्रभुर्नियन्ता विभुव्यापकः भूतात्मा जीवः वध्याद्याकारपरिणतानि भूतान्येवात्मत्वेन मन्यमानः । 'अस्ति खल्वन्योऽपरो भूतात्मा यो यं ।सतीः सितैः कर्मफलरिभभूयमानःसद्सद्योनिमापद्यत ' इति मैत्राः यणीये भूतात्मपदस्य जीवे काढिदर्शनात् विचेष्टसे । कर्माणि कुरुषे ॥५७॥ त्विय सर्वे प्रतिष्ठितं लोकपालादिपदस्य त्वमेव प्रापक इत्यर्थः॥५८॥अस्यैव न्याख्या मर्त्यता चेति । मर्त्यता संसारः भूतानां साधारणजीवानां अमृतत्वं मुक्तिः दिवौक्सां दिन्यदृष्टिमतां सात्त्विकानाम् ॥ ५९ ॥ एवं स्वर्गापवर्गाः र्थिभिः कृष्ण एव शरणीकरणीय इति कृष्णस्त्रतिप्रसङ्गादुन्ते। संप्रति दष्टफलार्थमपि स एवानुसर्तब्य इत्याह सा तेर्ह दुःखमाख्यास्ये इत्यादिना। अत्रात्मिन कृष्णस्य करुणोत्पदि नार्थे दुःखनिवेदनं तत्प्रसङ्गेन महामहिम्रामपि संसारिणा दुर्गतिः प्रपश्चिता वैराग्योत्पादनाय प्रणयाद्विश्रम्भात् आख्याने हेतुमाह ईशस्त्विमिति ॥ ६०॥ स्त्रीधर्मिणी ॥ ६२ ॥ ईषुः ऐच्छन् ॥ ६४ ॥ स्त्रषा वधुः ॥ ६५ ॥

ने ॥

49

1

83

६२

६३

६४

६५

ात्य-

र्मा:

त्वा-

किः

त्वेन

ाती•

171

िणि

मिव

र्यता

∓.सां

गरि

市流流

गद

रेणां

याने

वला

4 ll

गहुये पाण्डवांस्त्वेव युधि श्रेष्टान्महाब्छान्। यत्क्रिश्यमानां प्रेक्षन्ते धर्मपत्नीं यशस्विनीम ६६ धिग्बलं भीमसेनस्य धिक्पार्थस्य च गाण्डिवम यौ मां विप्रकृतां क्षद्रैर्मर्षयेतां जनार्दन ॥ शाश्वतोयं धर्मपथः सद्धिराचरितः सदा । यद्धार्या परिरक्षन्ति भर्तारोल्पबला अवि॥ भार्यायां रध्यमाणायां प्रजा भवति रक्षिता। प्रजायां रक्ष्यमाणायामात्मा भवति रक्षितः ॥ ६९ आत्मा हि जायते तस्यां तस्माजाया भवत्यत भर्ता च भार्यया रक्ष्यः कथं जायान्ममोदरे ॥ ७० निवमे शरणं प्राप्तं न त्यजन्ति कदाचन। ते मां शरणमापन्नां नान्यपद्यन्त पाण्डवाः ॥ ७१ पञ्चाभिः पतिभिर्जाताः कुमारा मे महौजसः। एतेषामप्यवेक्षार्थं त्रातव्यास्मि जनार्दन ॥ प्रतिविन्ध्यो युधिष्ठिरात्सुतसोमो वृकोदरात्। अर्जुनाच्छ्रतकीर्तिश्च शतानीकस्तु नाकुलिः॥ ७३ कनिष्ठाच्छ्रतकर्मा च सर्वे सत्यपराक्रमाः। प्रदासो यादशः कृष्ण तादशास्ते महारथाः ॥ ७४ नन्विमे धनुषि श्रेष्ठा अजेया युधि शात्रवैः। किमर्थं धार्तराष्ट्राणां सहन्ते दुर्बर्लीयसाम् ॥ ७५ अधर्मेण हतं राज्यं सर्वे दासाः कृतास्तथा। सभायां परिकृष्टाहमेकवस्त्रा रजस्वला ॥ नाधिज्यमपि यच्छक्यं कर्तुमन्ये न गाण्डिवम् । अन्यत्रार्जुनभीमाभ्यां त्वया वा मधुसुद्रन ॥ ७७ धिग्बलं भीमसेनस्य धिक्पार्थस्य च पौरूषम्। यत्र दुर्योधनः कृष्ण मुहूर्तमपि जीवति ॥ 96 य पतानाक्षिपद्राष्ट्रात्सह मात्राऽविहिंसकान्। अधीयानान्प्रा बालान्वतस्थानमधुसूदन ॥ 199 भोजने भीमसेनस्य पापः प्राक्षेपयद्विषम्। कालकूटं नवं तीक्ष्णं संभृतं लोमहर्षणम् ॥ 60 तज्जीर्णमविकारेण सहान्नेन जनार्दन। सरोषत्वान्महाबाहो भीमस्य पुरुषोत्तम ॥ 28 प्रमाणकोट्यां विश्वस्तं तथा सप्तं वकोदरम्। बद्धैनं कृष्ण गङ्गायां प्रक्षिप्य प्रमावजत्॥

यदा विवुद्धः कौन्तेयस्तदा संच्छिय बन्धनम्। उद्तिष्टन्महाबाहर्भीमसेनो महाबलः॥ 13 आशीविषैः ऋष्णसपैर्भीमसेनमदंशयत् । 68 सर्वेष्वेवाङ्गदेशेषु न ममार च शत्रहा ॥ श्रीवुद्धस्तु कौन्तेयः सर्वान्सर्पानपोथयत् । सारार्थे चास्य द्यितमपहस्तेन जिव्रवान्॥ 64 पुनः सुप्तानुपाधाक्षीद्वालकान्वारणावते । शयानानार्यया सार्ध को नु तत्कर्तुमहीत ॥ 28 यत्रार्या रुदती भीता पाण्डवानिद्मव्रवीत । महद्यसनमापन्ना शिखिना परिवारिता॥ 20 हा हतास्मि कुतोन्वद्य भवेच्छान्तिरिहानलात्। अनाथा विनशिष्यामि वालकैः पुत्रकैः सह ॥८८ तत्र भीमो महाबाहुर्वायुवेगपराक्रमः। आर्यामाश्वासयामास म्रातृंश्चापि वृकोद्रः॥ ८९ वैनतेयो यथा पक्षी गरूत्मान्पततां वरः। तथैवाभिपतिष्यामि भयं वो नेह विद्यते ॥ 90 आर्यामङ्केन वामेन राजानं दक्षिणेन च। अंसयोश्च यमौ कृत्वा पृष्ठे बीमत्सुमेव च ॥ सहसोत्पत्य वेगेन सर्वानादाय वीर्यवान् । भ्रातृनार्यां च बलवान्मोक्षयामास पावकात् ९२ ते रात्रौ प्रस्थिताः सर्वे सह मात्रा यशस्विनः। अभ्यगच्छन्महारण्ये हिडिम्बवनमन्तिकात्॥ ९३ श्रान्ताः प्रसुप्तास्तत्रेमे मात्रा सह सुदुःखिताः । . सुप्तांश्चेनानभ्यगच्छद्धिडिम्बा नाम राक्ष्सी ॥९४ सा दृष्टा पाण्डवांस्तत्र सुप्तान्मात्रा सह क्षितौ । हुच्छयेनामिभूतात्मा भीमसेनमकामयत्॥ भीमस्य पादौ कृत्वा तु स्व उत्सङ्गे ततोवला। पर्यमर्दत संहष्टा कल्याणी मृदुपाणिना ॥ 39 तामबुध्यद्मेयात्मा बलवान्सत्यविक्रमः। पर्यपृच्छत तां भीमः किमिहेच्छस्यनिन्दिते॥ ९७ पवमुक्ता तु भीमेन राक्षसी कामरूपिणी। भीमसेनं महात्मानमाह चैवमनिन्दिता ॥ 96 पलायध्वमितः क्षिप्रं मम म्रातेष वीर्यवान्। आगमिष्यति वो हन्तुं तस्माद्गच्छतमाचिरम् ९९

धर्मपत्नीं यज्ञसंयोगिनीम् ॥ ६६ ॥ विप्रकृतां दुःखं प्रापितां मर्षयेताम् क्षमेताम् ॥ ६७ ॥ जायात् उत्पद्यत् ॥ ७० ॥ नान्वपद्यन्त नानुगृहीतवन्तः ॥ ७९ ॥ धार्तराष्ट्राणां अप-राधं दुर्बलीयसां दुर्बलतराणाम् ॥ ७५ ॥ अधिज्यं आरो-पितगुणम् ॥ ७७ ॥ आक्षिपत् दूरे कृतवान् । अविद्धिंसकान् अदुःखदान् ॥ ७९ ॥ संमृतं सहितं संमूतामिति पाठे बहु- लम् ॥ ८० ॥ सशेषत्वात् आयुष इति शेषः ॥ ०८१ ॥ प्रमाणकोट्यां प्रमाणाख्यो गङ्गातीरस्यो वटविशेषस्तत्प्रदेशे ॥ ८२ ॥ अपोथयत् प्रहृतवान् अपहस्तेन हस्तपृष्टेन ॥ ८५॥ उपाधाक्षीत् दाहार्थे उपहृतवान् । आर्या श्रृष्ट्रेः ॥ ८६ ॥ वैनतेयः।विनतापुत्रः ॥ ९००॥

अथ भीमोभ्युवाचैनां साभिमानिमदं वचः ॥ नोद्विजेयमहं तस्मानिहिनिष्येहमागतम् ॥ १०० तयोः श्रुत्वा तु संजल्पमागच्छद्राक्षसाधमः । भीमरूपो महानादान्विस्जन्भीमदर्शनः ॥ १॥ राक्षस उवाच ।

केन सार्ध कथयसि आनयैनं ममान्तिकम्॥ हिडिम्बे भक्षयिष्यामो न चिरं कर्तुमहिसि॥ सा कृपासंगृहीतेन हृदयेन मनस्विनी ॥ नैनमैच्छत्तदाख्यातुमनुक्रोशादिनान्दिता ॥ ३ ॥ स नादान्विनद्रवोरान्याक्षसः पुरुषाद्कः। अभ्यद्भवत वेगेन भीमसेनं तदा किल ॥ तमभिद्भत्य संक्रुद्धो वेगेन महता बली॥ अगृह्धत्पाणिना पाणि भीमसेनस्य राक्षसः 11 4 इन्द्राशानिसमस्पर्शे वज्रसंहननं दढम् ॥ संहत्य भीमसेनाय व्याक्षिपत्सहसा करम् 118 गृहीतं पाणिना पाणि भीमसेनस्य रक्षसा ॥ नामुष्यत महाबाहुस्तत्राक्षध्यद्वकोदरः 11 9 तदासीतुमुलं युद्धं भीमसेनहिडिम्बयोः। सर्वास्त्रविदुषोधींरं वृत्रवासवयोरिव ॥ विक्रीड्य सुचिरं भीमो राक्षसेन सहानघ। निजघान महावर्धिस्तं तदा निर्वलं बली ॥ हत्वा हिडिम्बं भीमोथ प्रस्थितो स्रातृभिः सह। हिडिम्बामग्रतः कृत्वा यस्यां जातो घटोत्कचः॥ ततः संप्राद्रवन्सवे सह मात्रा परंतपाः। एकचकामिमुखाः संवृता ब्राह्मणव्रजैः॥ ११ प्रस्थाने व्यास एषां च मन्त्री प्रियहिते रतः। ततोऽगच्छन्नेकचकां पाण्डवाः संशितव्रताः ॥१२ तत्राप्यासाद्यामासुर्वकं नाम महाबलम्। पुरुषादं प्रातिभयं हिडिम्बेनैव संमितम् ॥ 83 तं चापि विनिहत्योग्रं भीमः प्रहरतां वरः। सहितो भ्राताभः सर्वेर्द्धपदस्य पुरं ययौ ॥ लब्धाहमपि तत्रैव वसता सन्यसाचिना । यथा त्वया जिता कृष्ण रुक्मिणी भीष्मकात्मजा॥ पवं सुयुद्धे पार्थेन जिताहं मधुसूदन। स्वयंवरे महत्कर्म कृत्वा न सुकरं परैः॥ १६ एवं क्लेशः सुबहुभिः क्लिश्यमाना सुदुःखिता। निवसाम्यार्थया हीना कृष्ण घौम्यपुरःसरा ॥१७ त इसे सिंहविकान्ता वीर्येणाभ्याधिकाः परैः। विहीनैः परिक्रिश्यन्तीं समुपेक्षन्ति मां कथम १८ पतादशानि दुःखानि सहन्ती दुर्वेठीयसाम्। दीर्घकालं प्रदीप्तास्मि पापानां पापकर्मणाम् ॥१९ कुले महति जातास्मि दिव्येन विधिना किल। पाण्डवानां प्रिया भार्या स्तुषा पाण्डोर्महातमनः॥ कचग्रहमनुप्राप्ता सास्मि कृष्ण वरा सती। पञ्चानां पाण्डपुत्राणां प्रेक्षतां मधुसुदन ॥ २१ इत्युक्तवा प्रारुदत्कृष्णा मुखं प्रच्छाच पाणिना। पद्मकोशप्रकाशेन मृदुना मृदुभाषिणी ॥ स्तनावपातितौ पीनौ सुजातौ श्रुभलक्षणौ। अभ्यवर्षत पाञ्चाली दुःखजैरश्रुबिन्दुःभिः॥ २३ चक्षुषी परिमार्जन्ती निःश्वसन्ती पुनः पुनः। बाष्पपूर्णेन कण्ठेन कुद्धा वचनमब्रवीत्॥ नैव मे पतयः सन्ति न पुत्रा न च बान्धवाः। न भ्रातरो न च पिता नैव त्वं मधुसूदन॥ २५ ये मां विप्रकृतां क्षुद्रैरुपेक्षध्वं विशोकवत्। न च मे शाम्यते दुःखं कणो यत्प्राहसत्तदा ॥ २६ चतुर्भिः कारणैः कृष्ण त्वया रक्ष्यास्मि नित्यशः संबन्धाद्गौरवात्सख्यात्प्रभुत्वेनैव केशव ॥ वैशंपायन उवाच।

अथ तामव्रवीत्कृष्णस्तास्मन्वीरसमागमे । वासुदेव उवाच।

रोदिष्यन्ति स्त्रियो होवं येषां कुद्धासि भाविनि बीभत्सुशरसंच्छन्नाञ्च्छोणितौधपरिष्ठतान् ॥ २८ निहतान्वस्त्रभान्वीक्ष्य शयानान्वसुधातले । यत्समर्थं पाण्डवानां तत्करिष्यामि मा छुचः २९ सत्यं ते प्रतिजानामि राज्ञां राज्ञी भविष्यसि । पतेद्द्यौर्हिमवाञ्च्छीयंत्पृथिवी शक्लिभवेत् ॥ ३० ग्रुष्येत्तोयनिधिः कृष्णे न मे मोधं वचो भवेत् । तच्छुत्वा द्रौपदी वाक्यं प्रतिवाक्यमथाच्युतात् ॥ साचीकृतमवैक्षत्सा पाञ्चाली मध्यमं पतिम् । आबभाषे महाराज द्रौपदीमर्जुनस्तदा ॥ ३२

कृपासंगृहीतेन स्नेह्वशेन ॥ ३ ॥ संहत्य मुर्शकृत्य ॥ ६ ॥ दिब्येन अमानुषेण अग्निकुण्डोद्भवत्वात्॥२०॥सुजातौ संलग्नी ॥२३॥विश्वात्वत् विश्वोका इव॥२६॥संबन्धात् पितृष्वस्रीय-भागीत्वात् गौस्तादिशकुण्डोद्भवृत्वात् सख्यात् भक्तिमत्वात् अभुत्वेन सामर्थान्त्वेन त्वदीयेन ॥ २७ ॥ द्रौपदीवाक्यं

प्रतिवाक्यं च श्रुत्वाऽर्जुन आबभाषे इति व्यवहितेन संबन्धः ।। ३१ ।। अत्र हेतुः यतः पाञ्चाली साचीकृतं वक्षीभूतं यथा स्यात्तथा मध्यमं पतिं तमेवावैक्षदिति यत इत्यध्यान् हत्य योज्यम् ।। ३२ ॥

99

२१ T ।

२३

28

२५

२६

२९

30

1

भूत

याः

मा रोदीः शुभताम्राक्षि यदाह मधुसुद्दनः। तथा तद्भविता देवि नान्यथा वरवर्णिनि॥ ३३ धृष्ट्युम्न उवाच। अहं द्रोणं हनिष्यामि शिखण्डी तु पितामहम्। दुर्योधनं भीमसेनः कर्ण हन्ता धनंजयः॥ ३४

रामकृष्णौ व्यपाधित्य अजेयाः स्म रणे स्वसः। अपि वृत्रहणा युद्धे किं पुनर्धृतराष्ट्रजैः॥ ३५ वैशंपायन उवाच। इत्युक्तेभिमुखा वीरा वासुदेवमुपास्थिताः। तेयां मध्ये महाबाहुः केशवो वाक्यमब्रवीत् १३६

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाण अर्जुनाभिगमनपर्वाण द्रौपद्याश्वासने द्वादशोऽध्यायः॥१२॥

33

वासदेव उवाच । नैतत्क्ष्ठमनुप्राप्तो भवान्स्याद्वसुधाधिप। यद्यहं द्वारकायां स्यां राजन्संनिहितः पुरा ॥ आगच्छेयमहं धूतमनाहूतोपि कौरवैः। आम्बिकेयेन दुर्घर्ष राज्ञा दुर्योधनेन च। वारयेयमहं घृतं बहून्दोषान्प्रदर्शयन्॥ 2 भीष्मद्रोणौ समानाय्य कृपं बाह्वीकमेव च। वैचित्रवीर्यं राजानमलं यूतेन कौरव॥ 3 पुत्राणां तव राजेन्द्र त्वन्निमित्तमिति प्रभो। तत्राचक्षमहं दोषान्यैर्भवान्व्यतिरोपितः॥ 8 वीरसेनसुतो यैस्तु राज्यात्प्रभ्रांशितः पुरा। अतर्कितविनाशस्त्र देवनेन विशांपते ॥ सातत्यं च प्रसङ्गस्य वर्णयेयं ययातथम् ॥ स्त्रियोक्षा मृगया पानमेतत्कामसमुत्थितम्।

दुःखं चतुष्टयं प्रोक्तं यैर्नरो स्रक्षते श्रियः.॥ 3 तत्र सर्वत्र वक्तव्यं मन्यन्ते शास्त्रकोविदाः। विशेषतश्च वक्तव्यं घूते पश्यन्ति तद्विदः॥ 6 एकाहाद्वयनाशोत्र ध्रुवं व्यसनमेव च। अभक्तनाश्रधार्थानां वाक्पारुप्यं च केवलम् ॥९ एतचान्यच कौरव्य प्रसाङ्गिकट्रकोदयम्। द्युते ब्यां महाबाहो समासाद्याम्बिकासुतम् १० एवमुक्तो यदि मया गृह्धीयाद्वचनं मम। अनामयं स्याद्धमेश्च कुरूणां कुरुवर्धन ॥ 28. न चेत्स मम राजेन्द्र गृह्णीयानमधुरं वचः। पथ्यं च भरतश्रेष्ठ निगृह्धीयां बलेन तम् ॥ १२° अथैनमपनीतेन सहदो नाम दुईदः। सभासदोनुवर्तेरंस्तांश्च हन्यां दुरोद्रान्॥ १३ असाविध्यं तु कौरव्य ममानर्तेष्वभूत्तदा । येनेदं व्यसनं प्राप्ता भवन्तो द्युतकारितम्॥ १४

स्वसः हे भागिनि ।। १३५ ।। इति आरप्यकेपर्वाण नैलकण्ठीये भारतभावदीपे द्रौपदीसान्त्वने द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

१३

निरूपिता ससाधना ब्रह्मविद्या संप्रति भगवत्स्मरणमेव तत्सान्निध्यहेतुः सान्निध्यं च सर्वापत्तरणकृदिति भंग्यंतरेण प्रतिपाद्यते । नैतदित्यादिनाऽध्यायेन । यदहं द्वारकायां नव-द्वारवत्यां देहनगर्यो तव मां चिन्तयतः संनिहितःस्यां तर्हि एतत् कृच्छ्रं वनवाससंकटं भवानानुप्राप्तः स्यात यथा ह्रौपदी कृच्छ्रकाले मां स्मृतवती वस्त्रराशिप्रदानेन मया सभायां कृच्छ्रान्मोचिता तथा त्वमिष अक्षपातनकाले मां यदि समरेस्तर्हि नैतत्कृच्छ्रं प्राप्तुयाः प्रत्युत तवैव जयः स्यादिति मावः ॥ १ ॥ अनाद्वृतोपि स्वक्षेमार्थे अप्रार्थितोपि वारयेथं यूतं अन्तर्यामित्वेन कथापक्षे त्युज्ञेरवार्थः । २॥ बिहर्यामित्वेनापि यूतवारणोपायमाह भीष्मेति द्वाभ्याम्॥३॥ राजेन्द्र यृतराष्ट्र तव पुत्राणां यूतेन अलं इति वैचित्रवीर्यादीन्प्रति त्विमित्तं हे प्रभो युधिष्ठिर अहं तत्र यूते दोषान् अचक्षं व्यक्तं कथितवान् स्यामिति संवन्धः ॥ ४॥ वीरसेनसुतः नलः यैः अक्षेरिति शेषः॥ ५॥ सातत्यं अविच्छेदं प्रसङ्गस्य यूतकीडायाः हीयमानोपि जयाशया पुनः पुनर्दीव्यत्येवेत्यर्थः ॥ ६॥ कामः रागः॥ ७॥ वक्तव्यं अधिन्तत्वयं ज्ञातव्यं गत्यर्थस्य वजेरिदं स्पं वचेरेव वार्यान्तरम् ॥८॥ तदेवाह एकाहादिति । व्यसनं राज्यप्रंशादि अर्थानां धर्मार्थकामानां पुमर्थानाम्॥ ९ ॥ अपनीतेन अन्यायेन दुरोदरान् यूतकारान् ॥१३॥ आनतेषु जासमन्ताक्षर्यन्ति तेषु धीविलारेषु पक्षे देशविशेषेषु ॥ १४॥

अ

ता

स त

अ

इा

सं

हर

अ

श

द्वत

युर्व

मद

श्रो

यगं

तज

वैह

₹21

उपा

सव

ध्व

त्रोह

हुड

दिस

सोहमेत्य कुरुश्रेष्ठ द्वारकां पाण्डुनन्दन । अश्रौषं त्वां व्यसानिनं युयुधानाद्यथातथम् ॥ १५ श्रुत्वैव चाहं राजेन्द्र परमोद्विग्नमानसः । इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि वासुदेववाक्ये त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३॥

तूर्णमभ्यागतोस्मि त्वां द्रष्टुकामो विशांपते ॥ १६ अहो कुच्छ्रमनुप्राप्ताः सर्वे स्म भरतर्षभ । सोहं त्वां व्यसने मग्नं पश्यामि सह सोदरै: ॥१७

444

88

र्याधिष्ठिर उवाच । असान्निभ्यं कथं कृष्ण तवासीद्विष्णनन्दन । क चासीद्विप्रवासस्ते कि चाकार्षीः प्रवासतः॥१ कृष्ण उवाच। शाल्वस्य नगरं सौभं गतोहं भरतर्षभ । निहन्तुं कौरवश्रेष्ठ तत्र मे श्र्णु कारणम् ॥ महातेजा महाबाहुर्यः स राजा महायशाः। दमघोषात्मजो बीरः शिञ्जपालो मया हतः ॥ ३ यज्ञे ते भरतश्रेष्ठ राजसूर्येईणां प्रति । सरोषवशमापन्नो नामृष्यत दुरात्मवान् ॥ श्रु^{रंव}ा त निहतं शाल्वस्तीवरोषसमन्वितः। उपायाद्वारकां शून्यामिहस्थे मिय भारत ॥ स तत्र योधितो राजन्कुमारैर्वृष्णिपुङ्गवैः। आगतः कामगं सौभमाहत्यैवं नृशंसवत् ॥ ततो वृष्णिप्रवीरांस्तान्बालान्हत्वा बहूंस्तदा। पुरोद्यानानि सर्वाणि भेदयामास दुर्मतिः॥ उक्तवांश्च महाबाहो कासौ वृष्णिकुलाधमः। वासुदेवः स मन्दात्मा वसुदेवसुतो गतः॥ 4

तस्य युद्धार्थिनो दर्पं युद्धे नाशयितासम्यहम्। आनर्ताः सत्यमाख्यात तत्र गन्तास्मि यत्र सः ९ तं हत्वा विनिवर्तिष्ये कंसकेशिनिषूदनम्। अहत्वा न निवर्तिष्ये सत्येनायुधमालमे ॥ कासौ कासाविति पुनस्तत्र तत्र प्रधावित । मया किल रणे योद्धं काङ्कमाणः स सौभराद् ११ अद्य तं पापकर्माणं क्षुद्रं विश्वासघातिनम्। शिशुपालवधामर्षाद्गमायिष्ये यमक्षयम् ॥ मम पापस्वभावेन म्राता येन निपातितः। शिशुपालो महीपालस्तं विधिष्ये महीपते॥ भ्राता बालश्च राजा च न च सङ्गाममूर्धनि । प्रमत्तश्च हतो वीरस्तं हनिष्ये जनार्दनम्॥ एवमादि महाराज विलब्य दिवमास्थितः। कामगेन स सौभेन क्षिप्तवा मां कुरुनन्दन ॥ १५ तमश्रौषमहं गत्वा यथावृत्तः स दुर्मितिः। मयि कौरव्य दुष्टात्मा मार्तिकावतको नृपः ॥१६ ततोहमपि कौरव्य रोषव्याकुलमानसः। निश्चित्य मनसा राजन्वधायास्य मनो द्धे ॥१७

कथान्तरमयतारियतुं न्यापक्षमेवानुसरित सोहमित्यादिना । एत्य आगत्य युयुधानात्स्रात्यकेः ॥ १५ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे त्रयोदशोऽच्यायः ॥१३॥

असाबिध्यमिति। अत्र संक्षेपविस्तारा स्यां सौभवध उपा-ख्यायते । तस्य तात्पर्ये संसारसागरमध्ये दारकाख्ये स्थूल-सक्ष्मदेहद्वयहेपे क्षेत्रे विस्मरणरूपाद्भगवदसं निघानात् काम-गमं मनोरथाष्ट्रये सीममारुह्यागतेन शाल्वाख्येन महामोहेन शोकान्नेरुपद्वते "सति प्रंयुम्रादिस्वरूपा यज्ञादयाँ। धर्मास्तं वारियतुमक्षमा अभूवन् । तहोई , चित्तद्वारकामें त्य चिदा-त्मानं मामधिक्षिपन्ते शाल्वमोहमहं ब्रह्मविद्याहें प्रण

तत्पुरं च मनोरथसामं पातितवानिति। एवमेव युद्धादिरूपकेण सर्वत्राख्यायिकातात्पर्यमुत्रेयं तथा च श्रुतिः 'द्वयाह प्राजापत्या देवाश्वासुराश्व'इत्यादिना देवासुरशब्दैः शमकामादीन् विव-क्षित्वा तद्युद्धरूपकेणाध्यात्मिकमर्थे निरूपयति तद्वदिहापि शेयं श्रुत्यनुसारित्वाद्भारतस्मृतेः ॥ १ ॥ सरोषवशं रोषेण सहितं सामध्यी 'वशमिच्छाप्रभुत्वयोः' इति विश्वः। दुरात्मवान् दुष्ट-चित्तः यद्वा दुःस्थितः रोषवत्त्वात् आत्मवान् युद्धादौ धृति मान्सामर्थ्यवत्त्वात् दुःस्थितश्वासावात्मवश्चिति समासः॥४॥ इहस्थे त्वत्समीपस्थे ॥ ५ ॥ सौमं सुष्टु भान्ति ते सुभाः काञ्चनादयो धातवस्तज्जम् ॥६॥ आनर्ताःभो आनर्तदेश्याः आख्यात कथयत ॥ ९ ॥ क्षिप्त्वा कुत्सयित्वा ॥ १५ ॥ मार्तिकावतकः एतन्नामकदेशवासी ॥ १६॥

120

३ ॥

80

११

१२

83

88

24

६

जेण

या

व-

ायं

r:

आनर्तेषु विमर्दे च क्षेपं चात्मिन कौरवं। प्रवृद्धमवलेपं च तस्य दुष्कृतकर्मणः ॥ १८ ततः सौमवधायाहं प्रतस्थे पृथिवीपते। स मया सागरावर्ते दृष्ट आसीत्परीष्सता ॥१९ ततः प्रध्माप्य जलजं पाञ्चजन्यमहं नृप। आहूय शाल्वं समरे युद्धाय समवस्थितः॥ २०

तन्मुहूर्तमभूयुद्धं तत्र मे दानवैः सह।
वशीभ्ताश्च मे सर्वे भूतले च निपातिताः ॥ २१
पतत्कार्यं महाबाहो येनाहं नागमं तदा।
श्रुत्वैव हास्तिनपुरं चूतं चाविनयोत्थितम्।
द्वतमागतवान्युष्मान्द्रष्टुकामः सुदुःखितान्॥ २२

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे अर्जुनाभिगमनपर्वणि सौभवधोपाख्याने चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

34

गुधिष्टिर उवाच।
वासुदेव महाबाहो विस्तरेण महामते।
सौभस्य वधमाचक्ष्य न हि तृष्यामि कथ्यतः १
वासुदेव उवाच।
हतं श्रुत्वा महाबाहो मया श्रौतश्रवं नृप।
उपायाद्भरतश्रेष्ट शाल्वो द्वारवतीं पुरीम् ॥ २
अरुन्धत्तां सुदुष्टात्मा सर्वतः पाण्डुनन्दन।
शाल्वो वैहायसं चापि तत्पुरं व्यूह्य धिष्टितः ॥ ३
तत्रस्थोथ महीपालो योधयामास तां पुरीम्।

अभिसारेण सर्वेण तत्र युद्धमवर्तते॥ . श्रुपी समन्ताद्विहिता सपताका सतोरणा।
सचका सहुडा चैव सयन्त्रखनकास्तथा।। ५
सोपराल्यप्रतोलीका साष्टाष्टालकगोपुरा।
सचकप्रहणी चैव सोल्कालातावपोथिका॥ ६
सोष्ट्रिका भरतश्रेष्ठ समेरीपणवानका।
सतोमराङ्करा। राजन्सरातन्नीकलाङ्गला॥ ७
समुग्रुण्ड्यस्मगुडका सायुधा सपरश्वधा।
लोहचर्मवती चापि साग्निः सगुडश्रङ्किका॥ ८

अवलेपं गर्वे ज्ञात्वेति शेषः ॥ १८ ॥ सागरस्य आसमन्ता-द्वर्तो वर्तनं यस्मिन्सागरद्वीपे इत्यर्थः ॥ १९ ॥ जलजं शङ्कम् ॥२०॥यूतं श्रुत्वेव हास्तिनपुरं आगतवान्॥२२॥इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे चतुर्दशोध्यायः ॥१४॥

24

अर्थाधीनौ धर्मकामौ अर्थस्तु स्वराज्यरक्षापरराज्यावमर्दाभ्यां राज्ञा प्राप्यते इति तावेव शाल्वप्रसङ्गात् सम्यक्
श्रोतुकामः पृच्छिति वासुदेवेति । कथ्यतः कथ्यतः कंष्ट्वादियगंतात् शत्रंतस्य रूपम् ॥ १ ॥ श्रुतश्रवा शिशुपालमाता
तज्जं श्रौतश्रवं उपायात् उपगतः ॥ २ ॥ अरुन्धत् सेनया
वैहायसं खेचरं ब्यूह्य स्वरक्षापरोपमर्दयोग्यरचनाविशेषेण
स्थापयित्वा घिष्ठितः सम्यक् स्थितः ॥ ३ ॥ अभितः परित
उपरितश्चायुधानां सरणं निःसाणमभिसारस्तेन सर्वेण अच्छिद्रेण
सर्वाभ्यो दिग्भ्यो युगपदिवरलायुधसम्हागमेनेत्यर्थः। ४।पताका
ध्वजांचलः । तोरणानि बहिर्द्वाराणि । चकाणि योधगणाः
हुडास्तदाश्रयस्थानानि भाषायां वुरुज संज्ञानि अन्ये तु। विष्पूत्रोत्सर्जनश्ङ्काणि हुडा इत्याहुः उदाहरन्ति च अन्ये कल्प्यन्ते
हुडश्ङ्काणि रथस्योपरि सुरिभिः विष्णूत्रस्पर्शशुद्धवर्थं करादिस्पर्श उद्यत' इति । यन्त्राणि सामयोषध्वलेन द्दार्थण्डो-

रक्षेपणानि महान्ति 'कमान'संज्ञानि खुद्राणि सीसगुलिकोत्से -पणानि 'बंदूख'संज्ञानि । खनकाः सुरङ्गद्वारा गुप्तमार्गकर्तारः ॥ ५ ॥ उपशल्या लोहमुखाः कीलारतयुक्ताः प्रतोल्यो रथ्यामार्गा यस्यां सा । अष्टालकाः उपरिगृहाः । गोपुराणि पुरद्वाराणि साद्वानि अट्टेन अन्नेन धहितानि अट्टालकादीनि यस्यां सा । साद्वेति विशेषणं उपशल्यस्य मामान्तस्य रथ्या-याश्वावृत्त्या संबच्यते। चक्रप्रहणी सैन्यनिप्राहिका मोर्चा इति म्लेच्छप्रसिद्धा सोल्कालातावपोथिका सोल्कमलातं ज्वाला-सहितमुल्मकं यस्यां सा सोल्कालाता अवबद्धाःपोथिकाःयन्त्र-बद्धाः काष्ट्रपाषाणादयो रिपूणामुपारं पातनाय यस्यामिति प्राञ्चः । उल्केवोल्का प्राणहरत्वायन्त्रोत्क्षिप्तो गोलः । अलातं सकाष्ठदण्डं लोहमयमाग्नेयं प्रहरणं 'बाण' इति भाषायां प्रसिद्धं तयोरप्रत्याख्येयगत्योरपि पोथिकाः पातयित्रयः मन्त्रमध्यः शक्तयः कर्णायेन्द्रदत्तशक्तिसदृशास्तयुक्ताः सोल्कालाताव्वपो-थिकाः॥६॥उष्टिका मृचर्ममयानि भाण्डामि । सर्ष्टिकेति पाठे ऋष्ट्य आयुघविशेषाः॥७॥अरमगुडकाः वर्तुत्र्येकृताः पाषाणाः लोहमयानि चर्माणि कमठपृष्ठाकाराणि । प्रहाखारकाणि । सामिः आमेयीषधसहिता गुडा मोलकाः शक्किं स्तद् त्सेप-कयन्त्राणिः शत्रुणामुपरि पातनाय तप्तो गुडो देवीभूतो यत्र शिखरे स्थाप्यते तत्सहितेत्यन्ये ॥ ८॥

वं

इ

Ų

शी

ब्य

पद

ान

सि

अत

शास्त्रदृष्टेन विधिना सुयुक्ता भरतर्षभ। रथैरनेकैविविधैर्गद्साम्बोद्धवादिभिः॥ पुरुषैः कुरुशार्टूल समर्थैः प्रतिवारणे। अतिख्यातकुलैवीरिर्धष्टवीर्येश्च संयुगे ॥ 80 मध्यमेन च गुल्मेन रिक्षािमः सा सुरिक्षता । उत्सित्गृल्मैश्च तथा हयैश्च सपताकिभिः॥ आघोषितं च नगरे न पातत्या सुरोति वै। प्रमादं परिरक्षाद्भिरुप्रसेनोद्धवादिभिः॥ १२ प्रमत्तेष्वभिघातं हि कुर्याच्छावो नराधिपः। इति कृत्वाऽप्रमंत्तीस्ते सर्वे वृष्ण्यन्धकाः श्थिताः आनर्ताश्च तथा सर्वे नटा नर्तकगायनाः। बहिर्निवासिताः क्षिप्रं रक्षद्भिर्वित्तसंचयम् ॥१४ संक्रमा भोदिताः सर्वे नावश्च प्रतिषेधिताः। परिखाश्चापि कौरव्य कालैः स्नानिचिताः कृताः उदपानाः कुरुश्रेष्ठ तथैवाप्यम्बरीषकाः।

समन्तात्कोशमात्रं च कारिता विषमा च मः १६ प्रकृत्या विषमं दुर्ग प्रकृत्या च सुरक्षितम्। प्रकृत्या चायुघोपेतं विशेषेण तदानघ ॥ 30 सुरक्षितं सुगुतं च सर्वायुधसमन्वितम्। तत्पुरं भरतश्रेष्ठ यथेन्द्रभवनं तथा॥ 36 न चामुद्रोभिनियाँति न चामुद्रः प्रवेश्यते। वृष्ण्यन्धकपुरे राजंस्तदा सौभसमागमे॥ 88 अनुरथ्यासु सर्वासु चत्वरेषु च कौरव। बलं बभूव राजेन्द्र प्रभूतगजवाजिमत्॥ 20 दत्तवेतनभक्तं च दत्तायुधपरिच्छदम्। कृतोपधानं च तदा बलमासीन्महाभुज ॥ २१ न क्रप्यवेतनी कश्चित्र चातिकान्तवेतनी। नानुग्रहभृतः कश्चित्र चादष्टपराक्रमः॥ २२ एवं सुविहिता राजन्द्वारका भूरिदक्षिणा। आहुकेन सुगुप्ता च राज्ञा राजीवलोचन॥ 23

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे अर्जुनाभिगमनपर्वाणे सौभवधोपाख्याने पञ्चद्शोऽध्यायः ॥१५॥

38

वासुदेव उवाच।

तां त्पयातो राजन्द्र शाल्वः सौभपतिस्तदा।

प्रभूतनरनागेन बलेनोपविवेश ह॥ १

समे निविष्टा सा सेना प्रभूतसिललाशये।

चतुरङ्गबलोपेता शाल्वराजाभिपालिता॥ २

वर्जयित्वा श्मशानानि देवतायतनानि च।

वर्ल्माकांश्चेत्यवृक्षांश्च तिन्नविष्टमभूद्रलम्॥ ३
अनीकानां विभागेन पन्थानः संवृता भवन्।

प्रवणाय च नैवासञ्च्छाल्वस्य शिबिरे नृप ॥ १ सर्वायुधसमोपेतं सर्वशस्त्रविशारदम् ॥ रथनागाश्वकिलेलं पदातिष्वजसंकुलम् ॥ ५ तृष्टपुष्टबलोपेतं वीरलक्षणलक्षितम् ॥ विचित्रध्वजसन्नाहं विचित्ररथकार्मुकम् ॥ ६ संनिवेश्य च कौरव्य द्वारकायां नर्र्षम ॥ अभिसारयामास तदा वेगेन पतगेन्द्रवत् ॥ ७ तदापतन्तं संदश्य बलं शाल्वपतेस्तदा ॥ विचर्यय योधयामासः कुमारा वृष्णिनन्दनाः ॥ ५

मध्यमो गुल्मः यत्र स्थितेन योधसङ्घेन चतुर्दिगवस्थिता रिपवो द्रष्टुं बाणादिना प्रहर्तुं च शक्यन्ते ताहशमुचस्थानं । उत्कामगुल्मैःपरकीयगुल्मोचाटनकरैः ॥११॥
अप्रमत्ता इति छेदः ॥ १३ ॥ संक्रमाः नदीसेतवः
कीलैः श्लैः सुनिचिताः ब्याप्ताः ॥ १५॥ उदपानाःकृपाः
'अम्बरीषो भवेद्श्राष्ट्र' इति विश्वः गुप्तामिरित्यन्ये विषमा
लोहकप्टकाद्याक्वीर्णा ॥ १६ ॥ अनुरथ्यासु प्रतिरथ्यम्
॥ २० ॥ वेतनं धनं भक्तं नित्यभोजनं कृतोपधानं
कृतविशेषम् ॥२१॥ कुप्त्रं स्वर्णरूप्येतरद्धनं ताम्रादि प्रहो
रगोधमस्तमनुल्क्षीकृत्य मृद्वोऽनुप्रहतस्तत्काल्क्वीकृतो न
कश्चित् नर्के तु विरसंमृता एव । कृपामृतो न कि तु शौर्य-

स्त एवेति वा॥२२।। भूरिदक्षिणा बहवो दाक्षिण्ययुक्ता यस्य आहुकेन उग्रसेनेन ॥ २३ ॥ इत्यारण्यके पर्वाण नैलक्णीये भारतभावदीपे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

98

तामिति ॥१ ॥ समे देशे चतुरङ्गं चत्वारि रथनामा-श्वपादातान्यङ्गानि यस्य ॥ २ ॥ पन्थानः पुरे धान्याद्याम-मनमार्गाः प्रवणाय गृहभावेन निम्नगमनाय ॥ ४ ॥ कालेलं संकटम् ॥ ५ ॥ अभिसारयामास नगरसमीपं गम्या-मास सैन्यं पतगेन्द्रवत् सौमं चोपारतः अभिसारयामा ॥७॥ आपतन्त आपतत् । निर्याय निर्गत्य पुराद्विहः ॥६॥ नपृष

38:1

30

.80

89

20

२१

२२

२३

18411

11 8

9

116

यस्यां कण्ठीये

नामा-

ाद्यागं

8 11

गमया ।

यामाम

11011

असहन्तोभियानं तच्छाल्वराजस्य कौरव । चारुदेष्णश्च साम्बश्च प्रद्यस्थ महारथः॥ ते रथैदंशिताः सर्वे विचित्राभरणध्वजाः । संसक्ताः शाल्वराजस्य बहुभियाधिपुङ्गवैः ॥ १० गृहीत्वा कार्मुकं साम्बः शाख्यस्य सचिवं रणे। योधयामास संहष्टः क्षेमवृद्धि चमुपतिम् ॥ तस्य बाणमयं वर्षं जाम्बवत्याः सुतो महत्। मुमोच भरतश्रेष्ठ यथा वर्ष सहस्रहक्॥ १२ तद्वाणवर्षे तुमुळं विषेहे स चमुपतिः। क्षेमबृद्धिर्महाराज हिमवानिव निश्चलः॥ १३ ततः साम्बाय राजेन्द्र क्षेमबृद्धिरपि स्वयम्। मुमोच मायाविहितं शरजालं महत्तरम् ॥ 28 ततो मायामयं जालं माययैव विदर्शि सः। साम्बः शरसहस्रेण रथमस्याभ्यवर्षत् ॥ 24 ततः स विद्धः साम्बेन क्षेमवृद्धिश्चम्पतिः। अपायाज्जवनैरश्वैः साम्बवाणप्रपीडितः॥ 33 तस्मिन्विप्रद्वते क्रे शाल्वस्याथ चम्रपतौ । वेगवान्नाम दैतेयः सतं मेभ्यद्रवद्वली ॥ 919 अभिपन्नस्तु राजेन्द्र साम्बो वृष्णिकुळोद्रहः। वेगं वेगवतो राजंस्तस्थौ वीरो विधारयन्॥ १८ स वेगवति कौन्तेय साम्बो वेगवतीं गदाम्। चिक्षेप तरसा वीरो व्याविध्यः सत्यविक्रमः॥ तया त्वभिहता राजन्वेगवाद्यपतद्भवि। वातरुण इव श्रुण्णो जीर्णमूलो वनस्पतिः ॥ २० तस्मिन्विनिहते वीरे गदानुन्ने महासुरे।

प्रविदय महतीं सेनां योधयामास मे सुतः॥२१ चारुदेणोन संसक्तो विविन्थ्यो नाम टानवः। महारथः समाज्ञातो महाराज महाधनुः॥ ततः सुतुमुछं युद्धं चारुदेष्णविविन्ध्ययोः। वृद्धवासवयो राजन्यथा पूर्वं तथाभवत्॥ २३ अन्योन्यस्याभिसंकुद्धावन्योन्यं जन्नतुः शरैः। विनद्न्तौ महारावाान्सिहाविव महावलौ ॥ २४ रौक्मिणेयस्ततो वाणमस्यकोपमवर्चसम्। अभिमन्त्र्य महास्त्रेण सद्धे रात्रुनारानम् ॥ २५ स विविन्ध्याय सक्रोधः समाह्यः महारथः। चिस्रेप में सुतो राजन्स गतासुरथापतन् ॥ २६ विविन्ध्यं निहतं हृष्टा तां च विक्कोभितां चमूम् कामगेन ससीमेन शाल्वः पुनरुपागमत्॥ २७ ततो व्याकुलितं सर्वं द्वारकावासि तद्वलम् । दृष्टा शाल्वं महाबाही सौभस्थं नृपते तदा ॥ २८ ततो निर्याय कौरव्य अवस्थाप्य च तद्वलम्। आनर्तानां महाराज प्रद्युम्नो वाक्यमब्रवीत् ॥ २९ सर्वे भवन्तिस्तिष्टन्तु सर्वे पश्यन्तु मां युधि। निवारयन्तं संग्रामे बलात्सौभं सराजकम् ॥ ३० अहं सौभपतेः सेनामायसैर्भुजगैरिव। धनुर्भुजविनिर्मुक्तैर्नाशयाम्यद्य यादवाः ॥ आश्वसध्वं न भीः कार्या सौभराडच नक्ष्यस्ति। मयाभिपन्नो दुष्टात्मा ससौभो विनशिष्यति॥३२ एवं ब्रवति संहष्टे प्रदासे पाण्डुनन्दन। धिष्टितं तद्वलं वीर युयुधे च यथासुखम् ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे अर्जुनाभिगमनपर्वाणे सौभवधोपाच्याने पोडशोऽध्यायः ॥१६॥

30

वासुदेव उवाच । एवसुक्त्वा रौक्मिणेयो यादवान्भरतर्षम । दंशितैहरिभिर्युक्तं रथमास्थाय काञ्चनम् ॥ उछ्नित्य मकरं केतुं ट्यात्ताननमिवान्तकम् । उत्पतद्भिरिवाकाशं तैर्हयैरन्वयात्परान् ॥ २ विक्षिपन्नादयंश्चापि धनुः श्रेष्ठं महाबलैः । तूणखङ्गधरः शुरो बद्धगोधाङ्गलित्रवान् ॥ ३

दंशिताः संनद्धाः ॥१०॥ अपायात् पलायितः । जवनैः श्रीद्भौः ॥१६॥ अभिपन्नः आभिमुख्येनासादितः ॥१८॥ ब्याविष्य श्रामयित्वा ॥ १९ ॥ रुग्णः क्षुण्णश्च गजादि-पदाघातैः ॥ २० ॥ सौभेन खेचरेण पुरेण ॥ २० ॥ निर्याय निर्गत्य अवस्थाप्य आश्वास्य आनर्तानां द्वारकावा- सिनाम् ॥२९॥ धनुर्भुजावीनिर्भुक्तैः धनुषः भुजेन कौटित्येन अत्याद्वर्षणजेन निर्मुक्तैः । भुज कौटित्ये तुदादिः ॥ ३१॥

नश्यति आशु मरिष्यति । वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वेति लट् ॥ ३२ ॥ धिष्ठितमधिष्ठितम् । धिषा वचनप्रागरैन्येन स्थितमिति वा ॥ ३३ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

१७ .

एवमुक्त्वेति । हरिाश्चिरश्वैः ॥ १ ॥ अन्वयादु-पगतः ॥ २ ॥ विक्षिपन् परान् धिकुर्वन् महाबर्छेर्द्वयैः॥३॥

व० ३

नै

ंच

Q

यो

· ₹5

*1

3

3

स विद्युच्छुरितं चापं विहरन्वे तलात्तलम् । मोहयामास दैतेयान्सर्वान्सौभनिवासिनः॥ 8 तस्य विक्षिपतश्चापं संद्धानस्य चासकृत्। नान्तरं ददशे कश्चित्रिघ्नतः शात्रवान्रणे॥ मुखस्य वर्णो न विकल्पतेस्य चेलुश्च गात्राणि न चापि तस्य। सिंहोन्नतं चाप्यभिगर्जतोस्य शुश्राव लोकोद्भुतवीर्यम्यम् ॥ जलेचरः काञ्चनयष्टिसंस्थो व्यात्ताननः सर्वतिमित्रमार्था । वित्रासयन्रीजित वाहमुख्ये · शाल्वस्य सेनाप्रमुखे ध्वजाग्रयः॥ 9 ततस्तूर्णे विनिर्धात्य प्रद्यम्नः रात्रुकर्षणः। शाल्वमेवाभिदुद्राव विधित्सुः कलहं नृप ॥ 6 अभियानं तु वीरेण प्रद्युम्नेन महारणे। नामर्पयत संकुद्धः शाल्वः कुरुकुलोद्रह ॥ स रोषमदमत्तो वै कामगादवरुहा च। प्रद्यम्नं योधयामास शाल्वः परपुरंजयः ॥ १० तयोः सुतुमुलं युद्धं शाल्ववृष्णिप्रवीरयोः। समेता दृहशूलोंका वलिवासवयोरिव ॥ इर् तस्य मायामयो वीर रथो हेमपरिष्कृतः । सपताकः सध्वजश्च सानुकर्षः सत्णवान् ॥ १२ स तं रथवरं श्रीमान्समारुद्य किल प्रभो। मुमोच वाणान्कौरव्य प्रद्युम्नाय महाबलः ॥ १३

ततो बाणमयं वर्षं व्यसृजत्तरसा रणे । प्रद्युम्नो भुजवेगेन शाल्वं संमोहयन्निव॥ स तैरमिहतः संख्ये नामर्पयत सौभराट। शरान्दीप्ताग्निसंकाशान्मुमोच तनये मम॥ तानापतत वाणौघान्स चिच्छेद महाबरः। ततश्चान्याञ्चलरान्दीप्तान्यचिक्षेप सुते मम ॥ १६ स शाल्वबाण राजेन्द्र विद्धो रुक्मिणिनन्दनः। मुमोच बाणं त्वरितो मर्मभेदिनमाहवे॥ तस्य वर्म विभिद्याशु स बाणो मत्सुतेरितः। विद्याध हृद्यं पत्री स मुमोह पपात च ॥ तस्मिन्निपतिते वीरे शाख्वराजे विचेतिस । संप्राद्रवन्दानवेन्द्रा दारयन्तो वसुंधराम्॥ हाहाकृतमभूत्सैन्यं शाल्वस्य पृथिवीपते । नष्टसंज्ञे निपतिते तदा सौभपतौ नृपे ॥ 20 तत उत्थाय कीरव्य प्रतिलभ्य च चेतनाम्। मुमोच बाणान्सहसा प्रद्यन्नाय महाबलः॥ २१ तैः स विद्धो महाबाहुः प्रद्युन्नः समरे स्थितः। जत्रदेशे भृशं वीरो व्यवासीदद्रथे तदा॥ तं स विद्या महाराज शाल्वो चिन्निणिनन्दनम्। ननाद सिंहनादं वै नादेनापूरयन्महीम् ॥ ततो मोहं समापने तनये मम भारत। मुमोच बाणांस्त्वरितः पुनरन्यान्दुरासदान् ॥२४ स तैरभिह्तो बाणैर्बडुभिस्तेन मोहितः। निश्चेष्टः कौरवश्रेष्ठ प्रद्यन्नोभुद्रणाजिरे ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि सौभवधोपाच्याने सप्तद्शोऽप्यायः ॥१७॥

36

वासुदेव उवाच । शाल्ववाणार्दिते तस्मिन्प्रद्युम्ने बिलनां वरे । वृष्णयो भग्नसंकल्पा विव्यथुः पृतनागताः ॥ १ हाहारुतमुभूत्सर्वे वृष्ण्यन्धकवलं ततः । प्रदुम्ने मोहिते राजन्परे च मुदिता भृशम् ॥ २

तं तथा मोहितं दृष्ट्या सार्थार्जवनैर्हयैः।
रणाद्पाहरक्ष्णं शिक्षितो दारुकिस्तदा॥
नातिदृरापयाते तु रथे रथवरप्रणृत्।
धनुर्शृहीत्वा यन्तारं लन्धसंबोबवीदिदम्॥

समानं विद्युच्छुरितेन विद्युत्कम्पनेनेति साविद्युच्छु-रितं तलात्तंलं सन्यापसन्यहस्ततलगिरवतेन ॥ ४॥ विक्षि-पतः कर्षतः ॥ ५॥ विकल्पते भिद्यते ॥ ६॥ जलेवरः मीनः तिर्मिर्तानः वाहमुख्ये रथेश्रेष्टेगाण्॥ सानुकर्षः स्थाध-स्थकाष्ठमनुकर्षः सः स्थः तृणुवान् ॥ १२॥ आपततेति विसर्गलोप आर्षः ॥ १६ ॥ जत्रुदेशे कण्ठमूले व्यवासीद द्विशेषेणावसादं प्राप्तः ॥ २२ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैठ-कण्ठीये भारतभावदीपे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

शाल्वेति॥१॥

34

33

१७

26

१९

२०

२१

२२

4 1

२३

128

24

110

3

8

ींद-नेल- सौते किं ते व्यवतितं कस्मायासि पराङ्मुखः।
नैव वृष्णिप्रवीराणामाहवे धर्म उच्यते॥ ५
क्रिचित्सौते न ते मोहः शास्त्रवं दृष्ट्रा महाहवे।
विषादो वा रणं दृष्ट्रा ब्रूहि मे त्वं यथातथम्॥ ६
सौतिक्वाच।

जनार्दने न मे मोहो नापि मां भयमा विशत । अतिभारं तु ते मन्ये शाल्वं केशवनन्दन ॥ सोपयाभि शनैवीर बलवानेष पापकृत । मोहितश्च रणे शूरो रक्ष्यः सार्ययना रथी ॥ आयुष्मंस्त्वं मया नित्यं रक्षितव्यस्त्वयाप्यहम् । र्जितःयो रयी नियमिति कृत्वाऽपयाम्यहम्॥९ प्रश्वासि महाबाही बहवश्वापि दानवाः। च समं रौक्मिणेयाहं रणे मत्वाऽपयामि वै ॥ १० प्वं व्यति स्ते तु तदा मकरकेत्मान्। उवाच स्रतं कौरट्य निवर्तय रथं पुनः ॥ 35 द्रारुकात्मज मैवं त्वं पुनः कार्वीः कथंचन। व्यपयानं रणात्सौते जीवतो मम कहिन्तित्॥ १२ न स वृष्गिकुले जाती यो वै त्यजित संगरम्। यो वा निपतितं हन्ति तवास्मीति च वादिनम्॥ त्या स्त्रियं च यो हन्ति वालं वृद्धं तयैव च। विर्थं विप्रकीर्णं च भग्नशस्त्रायुधं तथा॥ · खं च स्तक्छे जातो विनीतः स्तकर्मणि । श्रमंज्ञासि वृष्णीनामाहवेष्वपि दारुके ॥ 34 स जानंश्चरितं कृत्स्नं वृष्णीनां पृतनामुखे। अपयानं पनः सीते मैवं कार्षीः कथंचन ॥ इइ अपयातं हतं पृष्ठे भान्तं रणपलायितम् । गदायजो दुराधर्वः कि मां वश्यति माधवः॥१७ केरावस्यायजो वापि नीलवासा मदोत्कटः। र्कि वश्यति महाबाहर्बलदेवः समागतः ॥

कि वश्यित शिनेनिता नर्रासहो महाधनुः। अपयातं रणात्स्त साम्बश्च समितिंजयः ॥ चारुदेष्णश्च दुर्धर्षस्तथैव गदसारणौ । अकूरश्च महाबाहुः किं मां वश्यति सारथे ॥ २० शूरं संभावितं शान्तं नित्यं पुरुषमानिनम् । स्त्रियश्च वृष्णिवीराणां कि मां वश्यन्ति संहताः प्रद्युम्रोयमुपायाति भीतस्त्यक्त्वा महाहवम् । धिगेनमिति वश्यन्ति न तु वश्यन्ति साध्विति ॥ घिग्वाचा परिहासोपि मम वा महिधस्य वा । सृत्यनाभ्यधिकः सौते स त्वं ग्रा॰व्यपयाः पुनः भारं हि मिय संन्यस्य यातो मधनिहा हरिः। यज्ञं भारतसिंहस्य न हि शक्योब मर्पितम् ॥ २४ कतवर्मा मया वीरो निर्यास्यक्षेत्र वारितः। शाल्वं निवारियप्येहं तिष्ठ त्विमिति सुतऊ ॥ २५ स च संभावयन्मां वै निवृत्तो हृदिकात्मजः। तं समेत्य रणं त्यक्त्वा किं वश्यामि महारथम्॥ उपयान्तं दुराधर्षे शङ्कचकगदाधरम्। पुरुषं पुण्डरीकाक्षं कि वश्यामि महामुजम ॥२७ सात्याकें बलदेवं च ये चान्येन्धकवृष्णयः। मया स्पर्धनित सततं किं नु वश्यामि तानहम्२८ त्यक्त्वा रणिममं सौते पृष्ठतोभ्याहतः शरैः। त्वयापनीतो विवशो न जीवेयं कथंचन ॥ स निवर्त रथेनाश्र पुनर्रारुकनन्दन । न चैतदेवं कर्तव्यमथापत्सु कथंचन ॥ 30 न जीवितमहं सौते बहु मन्ये कथंचन। अपयातो रणाद्धीतः पृष्ठतोभ्याहतः शरैः ॥ कदापि स्तपुत्र त्वं जानीषे मां भयादिंतम् । अपयातं रणं हित्वा यथा कापुरुषं तथा ॥ न युक्तं भवता त्यकुं संग्रामं दारुकात्मज । मीय युद्धार्थिनि भूशं स त्वं याहि यती रणम्३३

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि अर्जुनामिगमनपर्वणि सौभवधोपाच्याने अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८॥

शिनेर्नप्ता सात्यिकिः ॥ १९ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८॥

आ

सह

अप

निः

अन

ह्य

अख

कि

एव

सोध

तत

विन

तत

राज

सव

अप्र

शाव नाह

सः

त्रिः

ते म

सर्वे

तैः

वाच

शैव्य

प्रधम

प्रया

क्रिते

सम

त्रिःस् त्यपि ॥ १ देशि

सागर

33

वासुदेव उवाच ।

पवसुक्तस्तु कौन्तेय स्तपुत्रस्ततोव्रवीत् ।

प्रद्यसं बितां श्रेष्ठं मधुरं श्रुश्णमञ्जसा ॥ - १

न मे भयं रौक्मिणेय संग्रामे यच्छतो हयान् ।

युद्धक्रोस्मि च वृष्णीनां नात्र किंचिदतोन्यथा॥२

आयुष्मन्नपदेशस्तु सारथ्ये वर्ततां स्मृतः ।

सर्वार्थेषु रथी रक्ष्यस्त्वं चापि भृशपीडितः ॥ ३

त्वं हि शाव्वप्रयुक्तेन शरेणाभिहतो भृशम् ।

कश्मलाभिहतो वीर ततोहमपयातवान् ॥ ४

स त्वं सात्वतमुख्याद्य लब्धसंक्षो यहच्छया।

पदय मे हयसंयाने शिक्षां केशवनन्दन् ॥ ५

दारुकेणाहमुत्पन्नो यथावच्चेव शिक्षितः ।

वीतभीः प्रविशाम्येतां शाव्वस्य प्रथितां चमूम्ह

वासुदेव उवाच एवमुक्त्वा ततो वीर हयान्संचीच संगरे। रिमिभिस्तु लमुद्यस्य जवेनाभ्यपतत्तदा ॥ 9 मण्डलानि विचित्राणि यमकानीतराणि च। सव्यानि च विचित्राणि दक्षिणानि च सर्वशः८ प्रतोदेनाहता राजन्रदिमभिश्च समुद्यताः । उत्पतन्त इवाकाशे व्यचरंस्ते ह्योत्तमाः॥ 9 ते हस्तलाघवोपेतं विशाय नृपदारुकि.म्। दह्ममाना इव तदा नास्पृशंश्वरणैर्महीम्॥ १० सोपसव्यां चमूं तस्य शाल्वस्य भरतर्षभ । चकार नातियलेन तद्द्वतामेवाभवत् ॥ ११ अमृष्यमाणोपसव्यं प्रद्युम्नेन च सौभराट्ट । यन्तारमस्य सहसा त्रिभिर्वाणैः समार्दयत् ॥ १२ दारुकस्य सुतस्तत्र वाणवेगमचिन्तयन्। भूय पव महावाहो प्रययावपसव्यतः॥ १३ ततो बाणान्बह्विधान्युनरेव स सौभराट।

मुमोच तनये वीर मम रुक्मिणिनन्द्ने॥ 88 तानप्राप्ताञ्चिलतैर्वाणिश्चिच्छेद परवीरहा। रौकिमणेयः स्मितं कृत्वा दर्शयन्हस्तलाघवम्॥१० छित्रान्द्रष्ट्रा तु तान्द्राणान्त्रद्युम्नेन च सौभराद्। आसरीं दाहणीं मायामास्थाय व्यस्जन्छरान १६ प्रयुज्यमानमाज्ञाय दैतेयास्त्रं महाबलम्। ब्रह्मास्त्रेणान्तरा चिछत्वा मुमोचान्यान्पतात्रेणः१७ ते तदस्त्रं विधूयाग्रु विद्यधू रुधिराशनाः। शिरस्युरसि वक्त्रे च स मुमोह पपात च ॥ १८ तस्मिन्निपतिते शुद्धे शाल्वे बाणप्रपीडिते। रौकिमणेयो परं वाणं संदधे शत्रुनाशनम्॥ तमर्चितं सर्वदाशाईपूगै-राशीविषाग्निज्वलनप्रकाशम्। दृष्टा शरं ज्यामभिनीयमानं वभूव हाहाकृतमन्तरिक्षम्॥ २० ततो देवगणाः सर्वे सेन्द्राः सह धनेश्वराः। नारदं प्रेषमायासुः श्वसनं च मनोजवम् ॥ तौ रौक्मिणेयमागम्य वचोऽव्रतां दिवींकसाम्। नैष वध्यस्त्वया चीर शाल्वराजः कथंचन ॥ २२ संहरस्य पुनर्दाणमवध्योयं त्वया रणे। एतस्य च शरस्याजौ नावध्योस्ति पुमान्कचित्। मृत्युरस्य महाबाहो रणे देवकिनन्दनः। कृष्णः संकल्पितो धात्रा तन्मिथ्या न भवेदिति॥ ततः परमसंहष्टः प्रद्यम्नः शरमुत्तमम् । संजहार धनुःश्रेष्टात्त्णे चैव न्यवेशयत् ॥ तत उत्थाय राजेन्द्र शाल्वः परमदुर्मनाः । व्यपायात्सबलस्तूर्णं प्रद्यस्रशरपीडितः॥ स द्वारकां परित्यज्य कूरो वृष्णिभिरार्दितः। सौभमास्थाय राजेन्द्र दिवमात्वक्रमे तदा ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि सौभवश्रोपाख्याने एकोनविंशोऽध्यायः॥ १९॥

्ष्वमुक्त इति ॥ १ ॥ यूमकानि सहशानि इतराणि विसहशानि ॥ ७ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारत- भावदीपे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

81

1.

3.8

810

26

3.0

20

२१

HI.

२२

ता

ता।

24

3,6

20/

30

वासदेव उवाच। आनर्तनगरं मुक्तं ततोहमगमं तदा। सहाकतौ राजसूये निवृत्ते नृपते तव ॥ अव्दयं द्वारकां चाहं महाराज हतत्विषम्। निःस्वाध्यायवषटकारां निर्भूषणवरस्त्रियम् ॥ 2 अनभिज्ञेयरूपाणि द्वारकोपवनानि च। हुष्टा शङ्कोपपन्नोहमपृच्छं हृदिकात्मजम् ॥ 3 अंबस्थनरनारीकामिदं वृष्णिकुछं भृशम् । किमिदं नरशार्दूल श्रोतुमिच्छाभि तत्त्वतः॥ 8 एवमुक्तः स तु मया धिस्तरेणेद्मव्रवीत । रोधं मोक्षं च शाल्वेन हार्दिक्यो राजसत्तम्॥ ५ ततोहं भरतक्षेष्ठ श्रुत्वा सर्वमशेषतः। विनाशे शाल्वराजस्य तदैवाकरवं मतिम ॥ ફ ततोहं भरतश्रेष्ट समाश्वास्य पुरे जनम्। राजानमाङ्कं चैव तथैवानकदुन्दुभिम् ॥ सर्वान्विष्णप्रवीरांश्च हर्षयन्नव्रवं तदा । अप्रमादः सदा कार्यो नगरे यादवर्षमाः ॥ शाल्वराजविनाशाय प्रयातं मां निबोधत । नाहत्वा तं निवर्तिष्ये पुरी द्वारवतीं प्रति ॥ स शाख्वं सौभनगरं हत्वा द्रष्टास्मि वःपनः। त्रिःसामा हन्यतामेषा दुन्दुभिः शत्रुभीषणा॥ १० ते मयाश्वासिता वीरा यथावद्भरतर्षभ । सर्वे मामव्रवन्हृष्टाः प्रयाहि जहि शात्रवान् ॥११ तैः प्रहृष्टात्मभिवीरैराशीभिरभिनन्दितः। वाचिथत्वा द्विजश्रेष्ठान्प्रणम्य शिरसामवम् ॥ १२ शैष्यसुत्रीवयुक्तेन रथेनानादयन्दिशः। प्रध्माय राङ्कप्रवरं पाञ्चजन्यमहं नृप ॥ १३ प्रयातोस्मि नरच्यात्र बलेन महता वृतः। क्रुप्तेन चतुरङ्गेण यत्तेन जितकाशिना ॥ १४ समतीत्य बहुन्देशानिगरीश्च बहुपादपान्।

सरांसि सरितश्चैव मार्तिकावतमासदम्॥ तत्राश्रीपं नरव्यात्र शाल्वं सागरमन्तिकात् । प्रयान्तं सौभमास्थाय तमहं पृष्ठतोन्वयाम् ॥ १६ ततः सागरमासाद्य कुक्षौ तस्य महोर्मिणः। समुद्रनाभ्यां शाल्वोभूत्सौभमास्याय शत्रहन १७ स समालोक्य दरान्मां समयन्निव यधिष्टिर। आह्यामास दुष्टातमा अद्वायेव मुहर्महः ॥ १८ तस्य शार्ङ्गविनिर्मुक्तैर्बहुमिर्ममेभेदिभिः। पूरं नासाचत शरैस्ततो मां रोप आविशत ॥१९ स चापि पापप्रकृतिदेंतेयापसदो नृप। मय्यवर्षत दुर्घर्षः शरधाराः सहस्रशः॥ सैनिकान्मम सृतं च ह्यांश्च स समाकिरत्। अचिन्तयन्त्रस्त शरान्वयं युध्याम भारत ॥ २१ ततः शतसहस्राणि शराणां नतपर्वणाम । चिक्षिपः समरे वीरा मिय शाल्वपदानुगाः॥२२ ते ह्यांश्च रथं चैव तदा दारुकमेव च। छादयामासुरसुरास्तैर्वाणैर्ममेभेदिभिः ॥ २३ न हया न रथो बीर न यन्ता मम दारुकः। अदृश्यन्त शरैश्छन्नास्तथाहं सौनिकाश्च मे ॥ २४ ततोहमपि कौन्तेय शराणामयुतान्बहुन्। आमन्त्रितानां धनुषा दिव्येन विधिनाऽक्षिपम् ॥ न तत्र विषमस्त्वासीन्मम सैन्यस्य भारत । खे विषक्तं हि तत्सौंभं कोशमात्र इवाभवत् ॥२६ ततस्ते प्रेक्षकाः सर्वे रङ्गवाट इव स्थिताः। हर्षयामासुरुचैमी सिंहनाद्तलखनैः॥ मत्करात्रविनिर्मुक्ता दानवानां शरास्तथा। अङ्गेषु रुचिरापाङ्गा विविद्युः शलभा इव ॥ ततो हलहलाशन्दः सौभमध्ये व्यवर्धत । वध्यतां विशिखैस्तीक्णैः पततां च महार्णवे ॥२९ ते निकृत्तभुजस्कन्धाः कवन्धाकृतिदर्शनाः। नदन्तो भैरवान्नादान्निपतन्ति स्म दानवाः॥ ३०

20

आनर्तिति ॥ १ ॥ हृदिकात्मजं कृतवर्माणम् ॥ ३ ॥ त्रिःसामा त्रिस्वरा नीचमंद्रतारभावेन त्रिःसमा हन्यतामित्यपि पठन्ति ॥ १० ॥ बाचियत्वा स्वस्तिवादानिति शेषः ॥ १२ ॥ जितकाशिना जयशोभिना । जिताःकाशयो
देशविशेषा येनेति वा तेहि ग्रस्तेन।तिप्रसिद्धाः काश्यो वा वैदेहो वा ' इति श्रुतिलिङ्गात् ॥ १४ ॥ मार्तिकावतं देशविशेषं आसदं प्राप्तः॥१५॥ सागरमन्तिकात् सागरसमीपे अन्वयां अनुगतवानस्मि

॥ १६ ॥ महोर्मिणः महोर्मिमतः त्रीह्यादित्वादिनिः नाभ्यां गर्भे गुप्त इत्यर्थः ॥ १० ॥ तस्य पुरं मदीयैः शरेनी-साद्यतेति संबन्धः ॥ १९ ॥ नतानि नित्रीकृतानि पर्वाणि प्रन्थयो येषां श्र्व्यणानामित्यथः ॥ २२ ॥ आमन्त्रितानां अभिमन्त्रितानां दिव्येन विधिना अलौकिकयः अस्त्रविद्यया ॥२५॥ विषयः गोवरः तत्र हेतुः से विषक्तं लग्नम् ॥२६॥ तल्फ्वनैः हस्ततलशब्दैः ॥ २० ॥ दानवानां अङ्गेष्विति संबन्धः हित्रापाङ्गाश्चित्रपुङ्गाः ॥ २८ ॥ वध्यतां वध्यमान्नानाम् ॥ २९ ॥

पतितास्तेषि भश्यन्ते समुद्राम्मोनिवासिमिः।
ततो गोक्षीरकुन्देन्दुमृणालरजतप्रभम् ॥ ३१
जलजं पाञ्चजन्यं वै प्राणेनाहमपूरयम् ।
तान्दृष्टृ पतितांस्तत्र शाल्वः सौभपतिस्ततः॥३२
मायायुद्धेन महता योध्यामास मां युधि।
ततो गदा हलाः प्रासाः शूलशक्तिपरश्वधाः॥३३
असयः शक्तिकुलिशपाशिष्टिकनपाः शराः।
पिदृशाश्च भुशुण्ड्यश्च प्रवतन्त्यिनिशं मिय ॥ ३४
तामहं माययवाशु प्रतिगृह्य त्यनाशयम्।
तस्यां हतायां मीयायां गिरिश्येङ्गरयोधयत् ॥३५
वतोऽभवत्तम इव प्रकाश इव चामवत्।
दुर्दिनं सुदिनं चैव शीतमुष्णं च भारत ॥ ३६

अङ्गारपाँ गुवर्षं च शस्त्रवर्षं च भारत।
पवं मायां प्रकुर्वाणों योध्ययामास मां रिषुः ॥३६० विज्ञाय तद्दं सर्वं माययेव व्यनाशयम्।
यथाकालं तु युद्धेन व्यध्यमं सर्वतः शरैः॥ ३८ ततो व्योम महाराज शतस्र्यमिवाभवत्।
शतचन्द्रं च कौन्तेय सहस्रायुततारकम्॥ ३६ ततो नाज्ञायत तद् दिवारात्रं तथा दिशः।
ततोहं मोहमापन्नः प्रज्ञास्रं समयोजयम्॥ ४६ ततस्तद्स्रं कौन्तेय धृतं तृलमिवानिलैः।
तथा तद्भवद्युद्धं तुमुलं लोमहर्पणम्।
लब्धा लोकस्तु राजेन्द्र पुनः शत्रुमयोध्यम्॥४६

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि सौभवधोपाख्याने विंशोऽध्यायः ॥२०॥

28

वासुदेव उवाच ।

एवं स पुरुषत्याद्यः शाब्वराजो महारिपः ।

गुध्यमानो मया संख्ये वियदभ्यगमत्पुनः ॥

ततः शतभ्रीश्च महागदाश्च

दीप्तांश्च शूलान्मुसलानसींश्च ।
चिक्षेप रोपान्मिय मन्दबुद्धिः
शाब्वो महाराज जयाभिकाङ्की ॥

तानाशुगैरापततोऽहमाशु

निवार्य हन्तुं खगमान्व एव ।
द्विश्चा त्रिधा चाच्छिनमाशु मुक्तैस्ततोन्तरिक्षे निनदो बभूव ॥

ततः शतसहस्रेण शराणां नतपर्वणाम् ।

दारुकं वाजिनश्चैव रथं च समवाकिरत् ॥

दारुकं वाजिनश्चैव रथं च समवाकिरत् ॥

ततो मामव्रवीद्वीर दारुको विद्वलिन्नव

स्थातव्यिमिति तिष्टामि शाब्ववाणप्रपीडितः ।

अवस्थातुं न शक्तोमि अङ्गं मे ट्यवसीद्ति ॥ इति तस्य निशम्याहं सारथेः करुणं वचः। अवेक्षमाणो यन्तारमपश्यं शरपीडितम् ॥ न तस्योरिस नो मूर्झिन काये न भुजहये। अन्तरं पाण्डवश्रेष्ठ पश्याम्यनिचितं शरैः ॥ स तु बाणवरोत्पीडाद्विस्रवत्यसृगुव्बणम् । अभिवृष्टे यथा मेघे गिरिगैरिकधातुमान्॥ अभीषु हस्तं तं दृष्टा सीदन्तं सारार्थं रणे। अस्तं भयं महावाहो शाल्वबाणप्रपीडितम् ॥ अथ मां पुरुषः कश्चिद्वारकानिलयोत्रवीत् । त्वरितो रथमारोप्य सौहदादिव भारत॥ १० आहुकस्य वचो वीर तस्यैव परिचारकः। विष्णाः सन्नकण्डेन तन्निबोध युधिष्टिर ॥ द्वारकाधिपतिर्वीर आह त्वामाहुको वचः। केरावैहि विजानीष्व यत्त्वां पितृसखोब्रवीत् ^{१२}

प्राणेन बलेन ॥ ३२ ॥ असयः खङ्गाः शाक्तः कौसारी कुलिशानि बज्जाणि पाशाः वारुणाः ऋष्ट्यो दण्डाः शक्त्यादीनां कनो दीप्तिगीतिः शोभा वा तां पान्ति ते शक्ति-कुलिशपाशर्षिकनपाः कार्तिकेथेन्द्रवरुणयमाथुधतुल्या इत्यर्थः। कनीत्रि श्रीगति युताबिति बोपदेवः ॥ ३४ ॥ तदस्रं माया-मयम् ॥ ४९ ॥ इत्यारप्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभाव-दिपे विंशोऽध्यायः ॥ २०॥

3.9

एवं स इति ॥ १ ॥ वाणवरोत्पांडात् क्षतस्थानातः उत्वणं उत्कटम् ॥८॥ अस्तं भयं आश्वासितवान् ॥ ९ ॥ अथ मां पुरुषःकश्विदित्यादेरध्यायशेषस्य तात्पर्यं भगवानि खुद्रजनमायया मोहितः किमुत खुद्रजनो भगवन्माय्यति शुद्धचैतन्याश्रितमेवाज्ञानमिति वा ॥ १० ॥ पितृस्हः आहुकः ॥ १२ ॥

नपव

11361

३८

30

11 85

112011

3.

20

स्थानात

11 9 11

गवानिष

माययाति

पेतृसखः

उपायायाद्य शाल्वेन द्वारकां वृष्णिनन्दन । विषक्ते त्विय दर्भर्ष हतः श्ररस्तो वलात्॥ 23 तदलं साधु युद्धेन निवर्तस्य जनार्दन । द्वारकामेव रक्षस्व कार्यमेतन्महत्तव॥ १४ इत्यहं तस्य वचनं श्रुत्वा प्रमदुर्मनाः। निश्चयं नाधिगच्छामि कर्तव्यस्येतरस्य च॥१५ सात्यिक बलटेवं च प्रदासं च महारथम्। जगहें मनसा वीर तच्छत्वा महद्वियम्॥ ३६ अहं हि द्वारकायाध्य पितुश्च करुनन्दन। तेषु रक्षां समाधाय प्रयातः सौभपातने ॥ १७ वलदेवो महाबाहः कचिजीवति रात्रहा। सात्यकी रोक्सिणेयश्च चारुदेष्णश्च वीर्यवान १८ साम्बप्रभृतयश्चैवेत्यहमासं सुदुर्मनाः। एतेषु हि नरव्यात्र जीवत्सु न कथंचन ॥ 90 शक्यः शूरसुतो हन्तुमपि वज्रभृता स्वयम्। हतः शूरस्तो व्यक्तं व्यक्तं चैते परासवः॥ वलदेवमुखाः सर्व इति मे निश्चिता मतिः। सोहं सर्वविनाशं तं चिन्तयानो मुहुर्मुहुः। सुविह्वलो महाराज पुनः शाल्वमयोध्यम् ॥ २१ ततोपश्यं महाराज प्रपतन्तमहं तदा।

सौभाच्छूरसुतं वीर ततो मां मोह आविशत् २२ तस्य रूपं प्रपततः पित्रमम नराधिप । ययातेः क्षीणपुण्यस्य स्वर्गादिव महीतलम्॥ २३ विशीर्णमिलिनो प्णीयप्रकीर्णाम्बरम्ध्रजः। प्रपतन्दर्यते ह सम क्षीणपुण्य इव ग्रहः ॥ ततः शार्क्षथनुः श्रेष्टं करात्प्रपतितं मम । मोहापन्नश्च काँन्तेय रथोपस्य उपाविशम्॥ 214 ततो हाहाऋतं सर्वं सैन्यं मे गतचेतनम् । मां दृष्टा रथनीडस्थं गतासुमिक भारत॥ २६ प्रसार्य बाह पततः प्रसार्य चरणाविष । रूपं पित्रमें विवभी शक्तनेः पततौ यथा ॥• 20 तं पतन्तं महाबाहो श्रलपट्टिशपाणयः । अभिघन्तो भूशं वीर मम चेतो हाकम्पर्यन्॥ २८ ततो मुहूर्तात्प्रतिलभ्य संज्ञा-महं तदा वीर महाविमर्दे। न तत्र सौभं न रिपं च शख्वं पश्यामि बृद्धं पितरं न चापि॥ ततो ममासीन्मनास मायेयमिति निश्चितम्। प्रवृद्धोस्मि ततो भृयः शतशोऽवाकिरच्छरान् ३०

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे अर्जुनामिगमनपर्वणि सौभवधोपाल्याने एकार्वशोऽध्यायः १२१॥ -

२२

वासुदेव उवाच ।
ततोहं भरतश्रेष्ठ प्रगृह्य रुचिरं घनुः ।
दारेरपातयं सौभाव्छिरांसि विबुधिद्विषाम् ॥ १
दारांश्चाद्योविषाकारानुर्ध्वगांस्तिग्मतेजसः ।
प्रेषयं शाल्वराजाय शार्क्षमुक्तान्सुवाससः ॥ २
ततो नादश्यत तदा सौभं कुरुकुलोद्वह ।
अन्तर्हितं माययाभूक्ततोहं विस्मितोभवम् ॥ ३
अथ दानवसङ्घास्ते विकृताननमूर्धजाः ।
उदकोशन्महाराज धिष्टिते मिय भारत ॥ ४

ततोस्रं शब्दसाहं वे त्वरमाणो महारणे।
अयोजयं तद्वधाय ततः शब्द उपारमत्॥
हतास्ते दानवाः सर्वे यैः स शब्द उदीरितः।
शरिरादित्यसंकाशैर्ज्वालितैः शब्दसाधनैः॥ ६
तस्मिन्नुपरते शब्दे पुनरेवान्यतोऽभवत्।
शब्दोऽपरो महाराज तत्रापि प्राहरं शरेः॥ ७
पवं दश दिशः सर्वास्तिर्यग्र्ष्वं च भारत।
नादयामासुरसुरास्ते चापि निहता मया॥ ८

उपायाय उपगम्य विषक्ते अन्यत्र ब्यासक्ते श्रूरसुतो वसुदेवः ॥ १३ ॥ अहं जगहें । वैचित्यात्पारोक्ष्ये लिट् निन्दितवान् ॥ १६ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदापे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

२२ ततोहमिति ॥ १॥ सुवाससःसुपुङ्कान् ॥ २॥ विकृताननमूर्धजा इति तेषां स्वरूपकथनं न तु तहर्शनं धिष्ठिते प्रागलभ्येन स्थिते। विष्ठिते इति पाठेपि स एवार्थः ॥ अत्र । शब्द एव साहो रुक्ष्यं यत्र तत्त्वथा शब्दवेधि शब्दे अस्र उपारमत् न्यपतिदित्यर्थः। शब्दसाहं शब्दैवाधानिवारकं वा ॥ ५ ॥ शब्दसाधनः सब्द एव साधनं रुक्ष्यसंपन्धे कारणं येषां तैः पुरस्यादृश्यत्वात् ॥ ६ ॥

प्र

अ

तं

ना

प्र

अ

अ

रा

पां

सं

ड्रां

नव्

सर

मह

ततः प्राख्योतिषं गत्वा पुनरेव व्यवद्यत । सौभं कामगमं वीर मोहयन्मम चक्षुषी॥ ततो लोकान्तकरणो दानवो दारुणाकृतिः। शिलावर्षेण महता सहसा मां समावृणोत् ॥ १० सोहं पर्वतवर्षेण वध्यमानः पुनः पुनः। वल्मीक इव राजेन्द्र पर्वतोपचितोभवम् ॥ ११ ततोहं पर्वतचितः सहयः सहसारिथः। अप्रख्यातिमियां राजन्सर्वृतः पर्वतैश्चितः ॥ १२ ततो वृष्णिप्रवीरा ये ममासन्सैनिकास्तदा। ते भयार्ता दिशः क्षर्वे सहसा विप्रदुद्भवुः ॥ १३ ततो हाहाकृतमभूत्सर्वं किल विशांपते। द्यौश्च मुमिश्च खं चैवादस्यमाने तथा मिय ॥ १४ ततो विषण्णमनसो मम राजन्सुहज्जनाः। रुरुदुश्चकुशुश्चैव दुःखशोकसमन्विताः॥ १५ द्धिषतां च प्रहर्षोभूदार्तिश्चाद्विषतामपि। एवं विजितवान्वीर पश्चादश्रौषमच्युत ॥ 38 ततोहमिन्द्रदायतं सर्वपाषाणभेदनम्। वज्रमुद्यम्य तान्सर्वान्पर्वतान्समशातयम् ॥ १७ ततः पर्वतभारार्ता मन्दप्राणविचेष्टिताः। ह्या मम महाराज वेपमाना इवाभवन्॥ १८ मेघजाल इवाकाशे विदार्याभ्युदितं रविम्। दृष्ट्वा मां बान्धवाः सर्वे हर्षमाहारयन्पुनः ॥ १९ ततः पर्वतभारार्तान्मन्दप्राणिवचेथितान्। <mark>हयान्सं</mark>दश्य मां सूतः प्राह तात्काछिकं वचः २० साधु संपश्य वार्ष्णेय शाल्वं सौमपतिं स्थितम् । अलं कृष्णावमन्यैनं साधु यत्नं समाचर॥ माईवं सखितां चैव शाल्वाद्य व्यपाहर। जहि शाल्वं महाबाहो मैनं जीवय केशव॥ २२ सर्वैः पराक्रमैर्वीर वध्यः शत्रुरमित्रहन्। न रात्रुरवमन्तव्यो दुर्बलोपि वलीयसा॥ २३ योपि स्यात्पीठगः कश्चितिंक पुनः समरे स्थितः। स त्वं पुरुषशार्दूळ सर्वयत्नैरिमं प्रभो ॥ २४

जहि वृष्णिक्लश्रेष्ट मा त्वां कालोत्यगात्पनः। नैष मार्दवसाध्यों वै मतो नापि सखा तव ॥२० येन त्वं योधितो वीर द्वारका चावमर्दिता। एवमादि तु कौन्तेय श्रुत्वाहं सारथेर्वचः॥ तत्त्वमेतिदिति ज्ञात्वा युद्धे मितमधारयम्। वधाय शाल्वराजस्य सौभस्य च निपातने ॥२७ दारुकं चाव्रुवं वीर मुहूर्तं स्थीयतामिति। ततो प्रतिहतं दिव्यमभेद्यमितवीर्यवान ॥ २८ आग्नेयमस्त्रं दयितं सर्वसाहं महाप्रभम्। योजयं तत्र धनुषा दानवान्तकरं रणे॥ २९ यक्षाणां राक्षसानां च दानवानां च संयुगे। राज्ञां च प्रतिलोमानां भस्मान्तकरणं महत्॥३० क्षरान्तममलं चक्रं कालान्तकयमोपमम्। अनुमन्ज्याहमतुलं द्विपतां विनिवर्हणम् ॥ जिह सौमं खर्वार्येण ये चात्र रिपवो मम। इत्युक्तवा भुजवीर्येण तस्मै प्राहिणवं रुषा ॥ ३२ रूपं सुदर्शनस्यासीदाकाशे पततस्तदा। द्वितीयस्येव सूर्यस्य युगान्ते प्रपतिष्यतः ॥ ३३ तत्समासाद्य नगरं सौभं व्यपगतित्वषम्। मध्येन पाटयामास ककचो दार्विवोच्छितम्॥३४ द्विधा कृतं ततः सौमं सुद्धीनबलाद्धतम्। महेश्वरशरोद्धतं पपात त्रिपुरं यथा तस्मिन्निपतिते सौभे चक्रमागात्करं मम पुनश्चादाय वेगेन शाल्वायेत्यहमब्रुवम् ॥ 36 ततः शाल्वं गदां गुर्वीमाविध्यन्तं महाहवे। द्विधा चकार सहसा प्रजन्माल च तेजसा ॥३७ तस्मिन्विनिहते वीरे दानवास्त्रस्तचेतसः। हाहाभूता दिशो जग्मुरार्दिता मम सायकैः ॥३८ ततोहं समवस्थाप्य रथं सौभसमीपतः। शङ्खं प्रध्माप्य हर्षेण सुहृदः पर्यहर्षयम् ॥ રૂ९ तन्मेरुशिखराकारं विष्वस्ताहालगोपुरम् । द्द्यमानमभिप्रेक्ष्य स्त्रियस्ताः संप्रदुद्रुवुः ॥ 80

प्राग्ज्योतिषं पूर्वसमुद्रतीरस्थं नगरविशेषं यतः कामगमं अतः प्राग्ज्योतिषं गत्वा ब्यह्स्यत ॥ ९ ॥ अप्रख्यातिं अदर्शनं इयां प्राप्तवान् ॥ १२ ॥ एवामिति । हे बीर हे अच्युत एवं मां सौभराजो विजितवान् एत्-दप्यहं पश्चादश्चांषं पूर्वं मोहमापन्नः सन् संज्ञालाभान-न्तरं अतवान्सार्थिमुखेनेतिं शेषः ॥ १६ ॥ इन्द्रदियतं इन्द्रदेवत्यं वृज्ञं वज्रास्त्रं । यद्वा इन्द्रोप्यस्यैव विभूतिः

अतस्तच्छश्चमप्येतदीयमेवेति ध्येयं समशातयं नाशि-तवान् ॥ १७ ॥ आहारयन्त्राप्तवन्तः ॥ १९ ॥ तात्का-लिकं तत्कालयोग्यम् ॥ २० ॥ पीठगः स्वासनस्थः अयुध्य-मानोपीत्यर्थः ॥ २४ ॥ प्रतिलोमानां विपरीतान्वाराणां म्लेच्छानाम् ॥३०॥ श्वरान्तं तीक्ष्णपरिश्वि ॥ ३१ ॥ तस्मै सोमाय प्राहिणवं प्रहितवान् ॥ ३२ ॥ ऋकचः दन्तुरस्कृः ॥ ३४ ॥ 7: 1

اردا

॥२७

26

29

1130

38

३२

33

138

34

36

130

136

39

80

ाशि-

त्का-

युध्य-

राणां

तस्मै

खङ्गः

एवं निहत्य समरे सौमं शाल्वं निपात्य च । आनर्तात्पुनरागम्य सुहृदां त्रीतिमावहम् ॥ ४१ तदेतत्कारणं राजन्यदहं नागसाह्वयम् । नागमं परवीरध्न न हि जीवेत्सुयोधनः ॥ ४२ मध्यागतेथवा वीर द्तं न भविता तथा । अद्याहं कि करिष्यामि भिन्नसेतुरिवोदकम् ॥४३ वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा महाबाहुः कौरवं पुरुषोत्तमः ।
आमन्त्र्य प्रययो श्रीमान्पाण्डवानमधुस्द्नः ॥ ४४
अभिवाद्य महबाहुर्श्वर्मराजं युधिष्टिरम् ।
राज्ञा सूर्थन्युपाद्यातो भीमेन च महाभुजः ॥ ४५
परिष्वक्तश्चार्जुनेन यमाभ्यां चामिवादितः ।
संमानितश्च धौम्येन द्रौपद्या चार्चितोश्चिभः ॥४६
सुभद्रामिममन्युं च रथमारोज्य काचनम् ।
आस्रोह रथं कृष्णः पाण्डवैरभिषूजितः ॥ ४७

शैन्यसुत्रीवयुक्तेन रथेनादित्यवर्चसा ।

हारकां प्रयमे कृष्णः समाश्वास्य युधिष्ठिरम् ४८,
ततः प्रयाते दाशाहें भृष्टग्रुम्नोपि पार्षतः ।
द्रौपदेयानुपादाय प्रयमे स्वपुरं तदा ॥ ४९,
भृष्टकेतुः स्वसारं च समादायाथ चेदिराट् ।
जगाम पाण्डवान्द्रष्ट्रा रम्यां श्रुक्तिमतीं पुरीम् ५०
केक्याश्चाप्यनुज्ञाताः कौन्तेयेनामितौजसा ।
आमन्त्र्य पाण्डवान्सर्वान्त्र्ययुस्तेपि भारत ॥ ५१
ब्राह्मणाश्च विशश्चेव तथा विषयुव्यस्तिनः ।
विसञ्चमानाः सुभृशं न त्यजन्ति सम पाण्डवान्॥
समवायः स राजेन्द्र सुमहाद्भुतद्र्शनः ।
आसीन्महात्मनां तेषां काम्यके भरतर्षम ॥ ५३
युधिष्टिरस्तु विप्रांस्ताननुमान्य महामनाः।
शश्चास पुरुषान्काले रथान्योजयतेति वै ॥ ५४

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि सौभवधोपाख्याने द्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥

२३

वैशंपायन उवाच ।
तस्मिन्दशार्हाधिपतौ प्रयाते
युधिष्ठिरो भीमसेनार्जुनौ च ।
यमौ च कृष्णा च पुरोहितश्च
रथान्महार्हान्परमाश्वयुक्तान् ॥
आस्थाय वीराः सहिता वनाय
प्रतस्थिरे भूतपतिप्रकाशाः ।
हिरण्यानिष्कान्वसनानि गाश्च
प्रादाय शिक्षाक्षरमन्त्रविभ्यः ॥

प्रेष्याः पुरो विंशतिरात्तशस्त्रा
धन्षि शस्त्राणि शरांश्च दीप्तान्।
मौर्वीश्च यन्त्राणि च सायकांश्च
सर्वे समादाय जघन्यमीयुः॥
ततस्तु वासांसि च राजपुःया
धाःत्यश्च दास्यश्च विभूषणं च।
तिदिन्द्रसेनस्त्वरितः प्रगृह्य
जघन्यमेवोपययौ रथेन॥

यद्यागच्छेयं तर्हि न हि जीवेत् ॥ ४२ ॥ किं करि-ष्यामि अद्याहमिकंचित्कर इत्यर्थः । उदकं धारयितुमिति शेषः ॥ ४३ ॥ धृष्ठकेतुः शिशुपालसुतः स्वसारं करेणुमतीं नकुलभार्याम् ॥ ५० ॥ केकयाः सहदेवश्यालाः ॥ ५१ ॥ समवायःमेलकः ॥५३॥ शशास आज्ञापयामास । एवमुक्तवा महावाहुरित्याद्यध्यायशेषस्याप्रिमाध्यायसाहितस्य तात्पर्यं पाण्डवेष्विव साधुषु सर्वे निसर्गात् रज्यन्ते धार्तराष्ट्रेष्विवा-साधुषु द्वेषवन्तो भवन्तीति ॥ ५४ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे सौभवधोपाख्याने द्वाविंशोऽ-च्यायः ॥ २२ ॥

23

तस्मिन्निति ॥ १ ॥ भूतपतिः शिवः निष्कः अष्टो.
त्तरशतं सुवर्णानि वक्षोऽलंकारो वा । शिक्षेति व्याकरणयङ्गानामुपलक्षणं । अक्षराणि वेदः । नित्यत्वात्क्षरणग्रन्यः ।
'वाचा विरूपनित्यया'इति श्रुतेः । मन्त्रः प्रणवः तान्पाठतोऽर्थतश्च जानन्त्यः शिक्षाक्षरमन्त्रविन्न्यः ॥ २ ॥ केष्याःकर्मकराः पुरः प्रागेव जघन्यं पाश्वात्यं द्वारकादेशम् ॥ ३ ॥
राजपुत्रया सुभद्रया सह ॥ ४ ॥

द्ध

य

देव

अ

प्र

य

इ

व

य

य

त

코

त्र

4

ततः कुरुश्रेष्टमुपेत्य पौराः प्रदक्षिणं चक्रुरदीनसत्त्वाः तं ब्राह्मणाश्चाभ्यवदन्प्रसन्ना मुख्याश्च सर्वे कुरुजाङ्गलानाम्॥ -स चापि तानभ्यवद्तप्रसन्नः सहैव तैर्भातृभिर्धर्मराजः। तस्थी च तत्राधिपतिर्महातमा દ્ द्या जनीयं कुरुजाङ्गलानाम्॥ पितेव पुत्रेषु स तेषु भावं चके कुरुणामृषभो महात्मा। ते चापि तस्मिन्भरतप्रवर्हे तदा बभूवुः पितरीव पुत्राः॥ 19 ्रततस्तमासाच महाजनौघाः करप्रवीरं परिवार्य तस्थः। हा नाथ हा धर्म इति ब्रुवाणा होताश्च सर्वेऽश्रुमुखाश्च राजन् ॥ वरः कुक्तणामधिपः प्रजानां पितेव पुत्रानपहाय चास्मान्। पोरानिमाञ्जानपदांश्च सर्वा-न्हित्वा प्रयातः क नु धर्मराजः॥ 9 धिग्धार्तराष्ट्रं सुनृशंसबुद्धि धिक्सोबलं पापमति च कर्णम्। अनर्थमिच्छन्ति नरेन्द्र पापा ये धर्मनित्यस्य सतस्तवैवम् ॥ १० स्वयं निवेदयाप्रातिमं महात्मा पुरं महादेवपुरप्रकाशम् । शतऋतुप्र**स्थममे**यकर्मा हित्वा प्रयातः क नु धर्मराजः॥ चकार यामप्रतिमां महात्मा सभां मयो देवसभापकाशाम्। तां देवगुप्तामिव देवमायां हित्वा प्रयातः क नु धर्मराजः॥ १२ तान्त्रर्मकामार्थविदुत्तमोजा वीभत्सुरुचैः सहितानुवाच। आदास्यते वासमिमं निरुष्य वनेषु राजा द्विषतां यशांसि॥ 33 द्विजातिमुख्याः सहिताः पृथक भवद्भिरासाद्य तपस्विनश्च। प्रसाद्य धर्मार्थीवदश्च वाच्या यथार्थसिद्धिः परमा भवेन्नः॥ 88 इत्येवमुक्ते वचनेऽर्जुनेन ते ब्राह्मणाः सर्ववर्णाश्च राजन्। मुदाऽभ्यनन्दन्सहिताश्च चक्रुः प्रदक्षिणं धर्मभृतां वरिष्ठम् ॥ 84 आमन्य पार्थं च वृंकोदरं च धनंजयं याज्ञसेनीं यमी च। प्रतस्थिरे राष्ट्रमपेतहर्षा युधिष्टिरेणानुमता यथा स्वम् ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे अर्जुनाभिगमनपर्वाणे द्वैतवनप्रवेशे त्रयोविंशोऽध्यायः॥ २३।

ナナラカをくくい

२४

वैशंपायन उवाच ।
ततस्तेषु प्रयातेषु कौन्तेयः सत्यसंगरः ।
अभ्यभाषत धर्मात्मा भ्रातृन्सर्वान्युधिष्ठिरः ॥ १
द्वादशेमाः समास्माभिर्वस्तव्यं निर्जने वने ।
समीक्षध्वं महारण्ये देशं बहुमृगद्विजम् ॥ २
बहुपुष्पफळं रम्यं शिवं पुण्यजनावृतम् ।

यत्रेमाः शरदः सर्वाः सुखं प्रतिवसेमहि ॥
प्वमुक्ते प्रत्युवाच धर्मराजं धनंजयः ।
गुरुवन्मानवगुरुं मानियत्वा मनिस्वनम् ॥
अर्जुन उवाच ।
भवानेव महर्षाणां वृद्धानां पर्युपासिता ।
अज्ञातं मानुषे लोके भवतो नास्ति किंचन ॥

प्रवर्दे श्रेष्ठे ॥ ७ ॥ हीताः कुराज्ये ।तिष्ठाम इति देतोः शङ्कया लाजिताः भीता इति पाठान्तरम् ॥ ८ ॥ अनर्थे यूतर्जा एवं एवं प्रकारम् ॥ १० ॥ वीभ-त्सुरर्जुनः । आदास्यते आर्टिन्डय प्रहीप्यति । यशांसि यश-स्कराणि दिन्यसभादीनि ॥१३॥ भवद्भिः पौरैः । वाच्याः

प्रार्थ्याः ॥ १४ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतमार्व दीपे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३॥

तत् इति । सत्यसंगरः सत्यप्रतिज्ञः ॥ १ ॥ समाः वर्षाः संधिराषः ॥ २ ॥ शरदो नत्सरान् ॥ ३ ॥

88

8/4

1. 18

२३ ।

11.

न॥

भारतभावः

ाः वर्षा

त्वया ह्यपासिता नित्यं ब्राह्मणा भरतर्षभै। द्वैपायनप्रभृतयो नारदश्च महातपाः॥ 3 यः सर्वलोकद्वाराणि नित्यं संचरते वशी। देवलोकाद्रह्मलोकं गन्धर्वाप्सरसामपि ॥ अनुभावांश्च जानासि ब्राह्मणानां न संशयः । प्रभावांश्चेय वेत्थ त्वं सर्वेपामेय पार्थिय ॥ त्वमेव राजञ्जानासि श्रेयःकारणमेव च। यत्रेच्छिसि महाराज निवासं तत्र कुर्महे ॥ इदं द्वैतवनं नाम सरः पुण्यजलोचितम् । बहुपुष्पफलं रम्यं नानाद्विजनिषेवितम् ॥ 20 यत्रेमा द्वादशसमा विहरेमेति रोचये। यदि तेनुमतं राजन्किमन्यन्मन्यते भवान् । ११ युधिष्टिर उवाच। ममाप्येतन्मतं पार्थ त्वया यत्समुदाहृतम्। गच्छामः पुण्यविख्यातं महद्देतवनं सरः॥ १२ वैशंपायन उवाच । ततस्ते प्रययुः सर्वे पाण्डवा धर्मचारिणः। ब्राह्मणैर्बहुमिः सार्घ पुण्यं द्वैतवनं सरः॥ 23 ब्राह्मणाः साग्निहोत्राश्च तथैव च निरम्नयः। स्वाध्यायिनो भिक्षवश्च तथैव वनवासिनः॥ १४ बहवो ब्राह्मणास्तत्र परिवव्धुंधिष्ठिरम्। तपःसिद्धा महात्मानः शतशः संशितव्रताः॥१५ ते यात्वा पाण्डवास्तत्र ब्राह्मणेर्बहुभिः सह। पुण्यं द्वैतवनं रम्यं विविज्यर्भरतर्षभाः॥ १६ तमालतालाम्रमधकनीप-कदम्बसर्जार्जुनकर्णिकारैः। तपात्यये पुष्पधरैरुपेतं १७ महावलं राष्ट्रपतिर्द्दर्शं॥ महाद्रुमाणां शिखरेषु तस्थ-र्मनोरमां वाचमुदीरयन्तः। मयूरदात्यूहचकोरसङ्घा-स्तिसम्बने बाहिंणकोकिलाश्च ॥ 86

करेणुयूथैः सह यूथपानां मदोत्कटानामचलप्रमाणाम् । महान्ति यूथानि महाद्विपानां तस्मिन्वने राष्ट्रपतिर्दद्शं॥ 30. मनोरमां भोगवतीमुपेत्य पूतात्मनां चीरजटाधराणाम। तस्मिन्वने धर्मभूतां निवासे ददर्श सिद्धविंगणाननेकान्॥ 20 ततः स यानादवरुद्य राजा सम्रातृकः सजनः कानने तत् । विवेश धर्मात्मवतां वरिष्ट-स्त्रिविष्टपं शक इवामितौजाः॥ तं सत्यसन्धं सहिताभिपेत-र्दिद्द्सवश्चारणसिद्धसङ्घाः। वनौकसश्चापि नरेन्द्रसिंहं मनिखनं तं परिवार्यं तस्थः॥ २२ स तत्र सिद्धानभिवाद्य सर्वान प्रत्यचितो राजवद्देववर्द्य । विवेश सर्वैः सहितो द्विजाग्यैः कृताञ्जलिर्धर्मभृतां वरिष्ठः ॥ २३ स पुण्यशीलः पितृवन्महात्मा तपस्विभिर्धर्मपरेरुपेत्य। प्रत्यार्चितः पुष्पधरस्य मुळे महाद्रमस्योपविवेश राजा ॥ 28 भीमश्च कृष्णा च धनंजयश्च यमी च ते चानुचरा नरेन्द्रम् । विमुच्य वाहानवशाश्च सर्वे तत्रोपतस्थुर्भरतप्रवर्हाः॥ عابد लतावतानावनतः स पाण्डवै-र्महादुमः पञ्चभिरेव धन्विभिः। वभौ निवासोपगतैर्महात्मि-र्महागिरिर्वारणयथपैरिव ॥ इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वाणि द्वैतवनप्रवेदो चतुर्विद्दाोऽध्यायः॥ २४॥

अनुभावान् कर्तब्याकर्तव्यविषयान् निश्चयान्। प्रभावो निप्रहानुप्रहशक्तः 'अनुभावो निश्चये स्यात्प्रभावः शक्ति-तंजसो: ' इति विश्वः ॥८॥ श्रेयो मोक्षः कारणं तत्साधनम् ॥ ९ ॥ द्वैतं द्वौ शोकमोहौ इतौ गता यस्मात्तद्वीतं द्वीत-मेन द्वैतं । स्वार्थे तद्धितः । वनं जलं यास्मिन् द्वैतवनं पुण्येन पावनेन जलेन उचितं समवेतं एतेन द्वैतवन-शब्दार्थः सूचितः । उचसमवायेदिवादिः ॥ १० ॥ विहरेम प्रीत्या नयेम ॥ ११ ॥ यात्वा गत्वा ॥ १६ ॥

तपात्यये वर्षासु । महावलं महावनं । दन्त्यादिखं बाद्दः। देवा वै वले गाः पर्यपस्थन् इति वने वलशब्दप्रयोगदर्शनात् ॥ १७ ॥ करेणुः हस्तिनी : १९ ॥ भोगवती सरस्वती नदीम् ॥२०॥ चारणाः देवगायनाः सिद्धां महर्षयः ॥२२॥ महादुमः कदम्बः ॥ २४ ॥ लंतावातानु।यनतः वल्ली-तन्तुभिरावृततया नम्रः ॥ २६ ॥ इत्यार्ण्यके पर्वणि नैलः कण्ठीये भारतभावदीपे चतुःविज्ञोऽध्यायः ॥ २४॥

वैशंपायन उवाच । तत्काननं प्राप्य नरेन्द्रपुत्राः सखोचिता वासमुपेत्य कुच्छूम्। विजहरिन्द्रप्रतिमाः शिवेषु 8 सरस्वतीशालवनेषु तेषु॥ यतींश्च राजा स मुनींश्च सर्वा-स्तस्मिन्वने मूर्लफलैरुद्ग्रैः। द्विजातिमुख्यानृषभः कुरूणां संतर्पयामास महानुभावः ॥ २ इंप्रीश्च पित्र्याणि तथा कियाश्च महावने वसता पाण्डवानाम् । 3 पुरोहितस्तत्र समृद्धतेजा-श्चकार घौम्यः पितृवत्रृपाणाम् ॥ अपेत्य राष्ट्राद्वसतां तु तेषा-मृषिः पुराणोऽतिथिराजगाम । ्र तमाश्रमं तीवसमृद्धतेजा मार्कण्डेयः श्रीमतां पाण्डवानाम् ॥ न्तमागतं ज्वलितहुताशनप्रभं महामनाः कुरुवृषभो युधिष्ठिरः। ^{०अपूजयत्सुरऋषिमानवार्चितं} महामुनिं हानुपमसस्ववीर्यवान् ॥ स सर्वविद्वौपदीं वीक्ष्य कृष्णां युधिष्टिरं भीमसेनार्जुनौ च। संस्मृत्य रामं मनसा महात्मा तपस्विमध्येऽस्मयतामितौजाः॥ तं धर्मराजो विमना इवाब्रवी-त्सर्वे हिया सन्ति तपस्विनोऽमी । भवानिदं कि समयतीव हुए-स्तपस्वितां पश्यतां मामुदीक्ष्य॥

मार्कण्डेय उवाच । न तात हृष्यामि न च समयामि प्रहर्षजो मां भजते न दर्पः। तवापदं त्वद्य समीक्ष्य रामं सत्यवतं दाशरार्थं स्मरामि॥ सं चापि राजा सह लक्ष्मणेन वने निवासं पितुरेव शासनात्। धन्वी चरन्पार्थ मयैव दृष्टो गिरेः पुरा ऋष्यमूकस्य सानौ ॥ 9 सहस्रनेत्रप्रतिमो महात्मा यमस्य नेता नमुचेश्च हन्ता। पितुर्निदेशादनघः स्वधर्म वासं वने दाशरथिश्वकार॥ 80 स चापि राऋस्य समप्रभावो महानुभावः समरेष्वजेयः। विहाय भोगानचरद्वनेषु नेशे वलस्येति चरेदधर्मम्॥ ११ भूपाश्च नामागमगीरथादयो महीभिमां सागरान्तां विजित्य। सत्येन तेप्यजयंस्तात लोका-न्नेशे बलस्येति चरेदधर्मम् ॥ १२ अलर्कमाहुर्नरवर्य सन्तं सत्यवतं काशिकरूपराजम्। विहाय राज्यानि वसूनि चैव नेशे बलस्येति चरेदधर्मम्॥ १३ धात्रा विधियों विहितः पुराणै-स्तं पूजयन्तो नरवर्थ सन्तः । सप्तर्षयः पार्थ दिवि प्रभान्ति १४ नेशे बलस्येति चरेदधर्मम् ॥

वर

अ

व्रह

य

अ

ज्य

सं

अ

स

हो

च

भृ

अ

मह

स्व

वर्

30

34

तत्काननामित्याद्यध्यायद्वयेन वृद्धतमाभ्यां मार्कण्डेयदा-रूम्याभ्यां धर्मस्यात्यागां ब्राह्मणमात्तिश्च कर्तब्येत्युच्यते । तत्कारणमिति पाठे तत्वनं कारणं चिक्रीडिषाहेतुः कृच्छ्रं वनवाससंकटम् ॥ १ ॥ इष्टीः दर्शपौर्णमासाद्याः पित्र्याणि पिण्डपितृयज्ञदर्शश्राद्धादीनि । ३ ॥ राष्ट्रात् अपेत्य निर्गत्य वने वसतां तीवं दुःसद्दं समृद्धं पुष्कलं च तेजो यस्य ॥ ४ ॥ अस्मयत्र विस्मितवान् ॥६॥ हिया प्रागलभ्यवंकोचेन ॥ ७ ॥ सद्द्यनेत्रः प्रतिमः हपान्तरं अस्य । 'देवानामस्मि वासवः' इत्युक्तत्वात् । अत एव यमस्य । नियन्तुरि नेता निर्वाहकः नमुचेश्व इन्ता इति सर्वमिन्द्रकर्म तस्येव कर्मेत्यर्थः ॥ १०॥ तदेवाह स चेति । शकस्य समप्रभावः कृत्सप्रभावः समग्रव्यः सर्वपर्यायः सर्वनामा । प्रभावः शक्तिः । अनुभावो भावस् वर्वविद्याबलमित्यर्थः । शकस्य प्रभावादिकमयभेवातोसौ समिः चिजेयः । तस्मादिति सर्वत्राध्याहारः । वलस्य बहुसामः धर्मस्य ईशे प्रभवामीति हेतोर्धमे न चरेत् । शक्तौ स्वर्वि धर्ममेवाचरेत्र त्वधर्ममित्यर्थः ॥ ११ ॥ धात्रा ईशेन पुराणवेदवाक्यैविहितो विधिरिम्रहोत्रादिः ॥ १४ ॥

११

१२

१३

१४

हिकः

9011

शब्दः

सूचन

समरे

इसाम-

सत्यां

ईशेन

महाबलान्पर्वतक्रटमात्रा-न्विचाणिनः पश्य गजान्तरेन्द्र। स्थितान्निदेशे नरवर्य धातु-र्नेशे बलस्येति चरेदधर्मम्॥ 313 सर्वाणि भतानि नरेन्द्र पश्य तथा यथाविहिहितं विधात्रा। म्वयोनितः कर्म सदाचरान्ति 38 नेशे बलस्येति चरेदधर्मम् ॥ सत्येन धर्मेण यथाईवृत्या हिया तथा सर्वभृतान्यतीत्य । यशश्च तेजश्च तवापि दीप्तं

विभावसोर्भास्करस्येव पार्थ ॥ 20 यथाप्रातिज्ञं च महानुमाव रुच्छुं वने वासमिमं निरुष्य । ततः श्रियं तेजसा तेन दीमा-मादास्यसे पार्थिव कौरवेभ्यः ॥ 26 वैशंपायन उवाचा तमेवमुक्तवा वचनं महर्षि-स्तपस्विमध्ये सहितं सहिदः। आमन्त्र्य श्रीम्यं सहितांश्च वार्थाः स्ततः प्रतस्थे दिशमुत्तरां सः॥ इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि अर्जुनामिगमनपर्वाणि द्वैतवनप्रवेशे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५॥

२६

वैशंपायन उवाच । वसत्सु वै द्वैतवने पाण्डवेषु महात्मसु। अनुकीणें महारण्यं ब्राह्मणैः समपद्यत ॥ ईर्यमाणेन सततं ब्रह्मघोषेण सर्वशः। ब्रह्मलोकसमं पुण्यमासीद्वैतवनं सरः॥ यजुषामृचां साम्नां च गद्यानां चैव सर्वशः। आसीदुचार्यमाणानां निःस्वनो हृद्यंगमः॥ ज्याघोषश्चेव पार्थानां ब्रह्मघोषश्च धीमताम् । संसुष्टं ब्रह्मणा क्षत्रं भूय एव व्यरोचत ॥ अथाव्रवीद्वको दाल्भ्यो धर्मराजं युधिष्ठिरम्। सन्थ्यां कौन्तेयमासीनमृषिभिः परिवारितम्॥५ पस्य द्वैतवने पार्थ ब्राह्मणानां तपस्विनाम्। होमवेलां कुरुश्रेष्ट संप्रज्वलितपावकाम्॥ चरन्ति धर्म पुण्येऽस्मिस्त्वया गुप्ता धृतव्रताः। भृगवोङ्गिरसश्चैव वासिष्ठाः काश्यपैः सह॥ आगस्त्याश्च महाभागा आत्रेयाश्चोत्तमवताः । सर्वस्य जगतः श्रेष्ठा ब्राह्मणाः संगतास्त्वया ॥ ८

इदं तु वचनं पार्थ श्रुणुष्य गदतो मम । भातभिः सह कौन्तेय यत्त्वां वध्यामि कौरव॥९ ब्रह्म क्षत्रेण संसुष्टं क्षत्रं च ब्रह्मणा सह। उदीर्णे दहतः शत्रुत्वनानीवाग्निमारुतौ ॥ नाब्राह्मणस्तात चिरं बुभूषे-दिच्छन्निमं लोकममुं च जेतुम्। विनीतधर्मार्थमपेतमोहं लब्धा द्विजं नदति नृपः सपतान् ॥११ चरक्रैःश्रेयसं धर्म प्रजापालनकारितम्। नाध्यगच्छद्वलिलोंके तर्थिमन्यत्र वै द्विजात् १२ अनुनमासीदसुरस्य कामै-र्वेरोचनेः श्रीरपि चाक्षयासीत् । लब्बा महीं ब्राह्मणसंप्रयोगा-त्तेष्वाचरन्द्रष्टमथो व्यनस्यत् ॥ नाबाह्मणं भूमिरियं सभूति-र्वर्णे द्वितीयं भजते चिराय। समुद्रनेमिर्नमते तु तस्मै यं ब्राह्मणः शास्ति नयैर्विनीतम् ॥

पश्रवोपि बलवानस्मीति दर्पेणाधर्मे न चरन्तीत्याह । महावलानिति । 'विषाणं दन्तश्रङ्गयोः ' इति कोशः ॥ १५ ॥ एवं सर्पादिष्वपि ज्ञेयमित्याह सर्वाणीति । स्वयोनितः जन्मानुरूपम् ॥ १६ ॥ विभा प्रभा सैव वसु वित्तं यस्य ॥ १७ ॥ आदास्यसे प्रहीष्यसि ॥ १८ ॥ इलारण्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारतभावदीपे पञ्चविशोऽ-ध्यायः ॥ २५ ॥

३६

वसित्स्विति । अनुकीर्णे ब्याप्तम् ॥ १ ॥ गद्यानां व्राह्मण-वाक्यानां पादाक्षरादिनियमहीनानाम्॥३॥ सन्ध्यामुपास्येति शेषः ॥ ५ ॥ अत्राह्मणोः त्राह्मणहीनो तृपः । वुसूषेत् ऐश्वर्य-मिच्छेत् तस्येच्छतोपि जयो दुर्रुभ इत्यर्थः। विनीतौ सम्यक् शिक्षितौ धर्माथौँ येनू ॥ ११ ॥ तींथे उपायुम् ॥ १२ ॥ वैरोचनेः बलेः ॥ १३ ॥

स

या

हगुर

यम

हिय यत

दीय

सत्

सर्व

तच

यत्ते

अभ

सव

अद्

भी

भी

सुख संदर्भ तं ते

अयं त्वत

योड्

शर

यस

यज्ञे

त्री

ध्या

चारि

पात्रा

इति

त्संभ

कामै

वेषण

कुअरस्येव संग्रामे परिगृह्यांकुराग्रहम् । ब्राह्मणैर्विप्रहीनस्य क्षत्रस्य क्षीयते बलम् ॥ १५ ब्राह्मण्यनुपमा दृष्टिः क्षात्रमप्रतिमं बलम् । तौ यदा चरतः सार्धे तदा लोकः प्रसीदिति ॥१६ यथा हि सुमहानग्निः कक्षं दहित सानिलः । तथा दहित राजन्यो ब्राह्मणेन समं रिपुम् ॥१७ ब्राह्मणेष्वेव मेधावी बुद्धिपर्येवणं चरेत् । अलब्धस्य च लाभाय लब्धस्य परिवृद्धये ॥१८ अलब्धलाभाय च लब्धनृद्धये

अलब्धलाभाय च लब्धवृद्धये यथाईतीर्थप्रतिपादनाय । यशस्विनं वेदविदं विपश्चितं बहुश्रुतं ब्राह्मणमेव वासय ॥ १९ ब्राह्मणेषूत्तमा वृत्तिस्तव नित्यं युधिष्ठिर । तेन ते सर्वलोकेषु दीत्यते प्रधितं यशः ॥ द्व वैशंपायन उवाच । ततस्ते ब्राह्मणाः सर्वे वकं दाल्भ्यमपूजयन् ।

ततस्ते व्राह्मणाः सर्वे वकं दाल्भ्यमपूजयन्।
युधिष्ठिरे स्त्यमाने भूयः सुमनसोऽभवन् ॥ २१
हैपायनो नारदश्च जामदृश्यः पृथुश्रवाः ।
इन्द्रयुम्नो भालुिकश्च कृतचेताः सहस्रपात् ॥२२
कर्णश्रवाश्च मुखश्च लवणाश्वश्च कार्यपः ।
हारितः स्थूणकर्णश्च अभिवेदयोथ शौनकः ॥ २२
कृतवाक सुवाकेव यृहद्श्वो विभावसः ।
उर्ध्वरेता वृपामित्रः सहोत्रो होत्रवाहनः ॥ २२
पते चान्ये च बहवो ब्राह्मणाः संशितवताः ।
अजातशत्रुमानर्जुः पुरंदर्गिवर्षयः ॥ २५

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि द्वैतवनप्रवेशे पार्दुशोऽध्यायः ॥ २६॥

ングラダをやくい

20

वैशंपायन उवाच ।
ततिहै वनगताः पार्थाः सायाहे सह कृष्णया ।
उपविष्टाः कथाश्रकुर्दुःखशोकपरायणाः ॥ १
प्रिया च दर्शनीया च पण्डिता च पतिव्रता ।
अथ कृष्णा धर्मराजमिदं वचनमद्रवीत् ॥

द्रौपद्युवाच ।
न नृनं तस्य पापस्य दुःखमस्मासु किंचन ।
विद्यते धार्तराष्ट्रस्य नृशंसस्य दुरात्मनः ॥ ३
यस्त्वां राजन्मया सार्धमिजिनैः प्रतिवासितम् ।
वनं प्रस्थाप्य दुष्टात्मा नान्वतप्यत दुर्मितः ॥ ४
आयसं हृद्यं नृनं तस्य दुष्कृतकर्मणः ।
यस्त्वां धर्मपरं श्रेष्टं रूझाण्यश्रावयस्तदा ॥ ५
सुखोचितमदुःखाई दुरात्मा ससुहृद्गणः ।
ईदृशं दुःखमानीय मोदते पापपूरुषः ॥

चतुर्णामेव पापानामस्नं न पतितं तदा । त्विय भारत निष्कान्ते वनायाजिनवासिस ॥ ७ दुर्योधनस्य कर्णस्य शकुनेश्च दुरात्मनः । दुर्भातुस्तस्य चोग्रस्य राजन्दुःशासनस्य च ८ इतरेषां तु सर्वेषां कुरूणां कुरुसत्तमः । दुःखेनाभिपरीतानां नेत्रेभ्यः प्रापतज्ञ छम् ॥ ९ इदं च शयनं दृष्ट्रा यञ्चासीत्ते पुरातनम् । शोचामि त्वां महाराज दुःखानर्हं सुखोचितम् ॥ द्वान्तं यच समामध्य आसनं रत्नभृषितम् । दृष्ट्रा कुशृक्तीं चेमां शोको मां रून्वयत्ययम्॥ ११ यदपद्यं समायां त्वां राजाभिः परिवारितम् । तच राजन्यस्यन्त्याः का शान्तिर्हृद्यस्य मे ॥११ या त्वाहं चन्द्नादिग्धमपत्र्यं सूर्यवर्चसम् । सा त्वां पङ्कमलादिग्धं दृष्टा मुद्यामि भारत ॥११

े अङ्कुशमहं अङ्कुशेन निगृह्णाति तं। परिगृह्य वर्जियत्वा परिवर्जने ॥ १५ ॥ वृद्धिपर्येषणं वृद्धेः साक्षत्येन संम्रहणम् ॥ १८ ॥ यथाईतीर्थे ययायोग्यपात्रे प्रतिपादनाय दानाय ॥१९॥ व्यक्तिर्वर्तनम् ॥२०॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारत्मावदीपे पर्द्विशोऽच्यायः ॥ २६ ॥

२.७
तत इति । इतोध्यायद्वयस्य तात्पये सुशीला पि स्त्री धर्म
त्याजयित किमुतेतरेति ॥ १ ॥ अस्मासु दुःखिते द्विति
होषः ॥ ३ ॥ आनीय प्रापय्य ॥६॥ अस्त्रं नेत्रजलम् ॥७॥
दान्तं गजदन्तमयं । कुशानुधी कुशासनं । रून्धयित आवृणीति
मोहयतीत्यर्थः ॥११॥ त्वाहं स्वामहं आदिग्धं लिप्तम् ॥१३

२३

24

11 3

11 9

नम्॥

11 33

म् । ॥११

1183

त्री धर्म

विविति

11011

ार्गीति

[1193

या त्वाहं कौशिकैर्वस्त्रेः शुम्रैराच्छादितं पुरा।
हण्वत्यस्मि राजेन्द्र सात्यां पर्यामि चीरिणम्॥
यच तद्वक्मपात्रीभिर्वाह्मणेभ्यः सहस्रशः।
हियते ते गृहाद्वं संस्कृतं सार्वकामिकम् ॥ १५
यतीनामगृहाणां ते तथैव गृहमेधिनाम्।
दीयते भोजनं राजन्नतीव्युणव्यमो ॥ १६
सत्कृतानि सहस्राणि सर्वकामैः पुरा गृहे।
सर्वकामैः स्विहितैर्यद्यूजयथा द्विजान् ॥ १७
तच राजन्नपश्यन्त्याः का शान्तिर्हद्यस्य मे ।
यत्ते भ्रातृनमहाराज युवानो मृष्टकुण्डलाः ॥ १८
अभोजयन्त मृष्टान्नैः सुदाः परमसंस्कृतैः।
सर्वोस्तानच परयामि वने वन्येन जीविनः ॥ १९
अदुःखार्हान्मनुष्येन्द्र नोपशाम्यति मे मनः ।
भीमसेनाभी चापि दुःखितं वनवासिनम् ॥ २०
ध्यायतः किं न मन्युस्ते प्राप्ते काले विवर्धते।
भीमसेनं हि कर्माणि स्वयं कुर्वाणमच्युतम् ॥२१
सुखाई दुःखितं दृष्टा कस्मान्मन्युर्न वर्धते ।
सत्कृतं विविधैर्यानैर्वस्त्रैरुद्यावचैत्तथा ॥ २२
तं ते वनगतं दृष्टा कस्मान्मन्युर्न वर्धते ।
अयं कुरूतरणे सर्वान्हन्तुमुत्सहते प्रभुः ॥ २३
त्वत्यतिज्ञां प्रतीक्षंस्तु सहतेयं वृकोद्रः।
योर्जुनेनार्जुनस्तुल्यो द्विबाहुर्बहुबाहुना ॥ २४
शरावमर्दे शीत्रत्वात्कालान्तकयमोपमः।
यस्य शस्त्रप्रतापेन प्रणताः सर्वपार्थिवाः ॥ २५
यज्ञे तव महाराज ब्राह्मणानुपति थिरे।
तिममं पुरुपट्याव्रं पूजितं देवदानवैः ॥ २६
ध्यायन्तमर्जुनं दृष्ट्या कस्माद्राजन्न कुप्यसि ।

हृष्टा वनगतं पार्थमदुःखाई सुखोचितम् ॥ 20 न च ते वर्धते मन्युस्तेन मुह्यामि भारत। यो देवांश्च मनुष्यांश्च सर्वाश्चैकरथोजयत्॥ 26 तं ते वनगतं दृष्टा कस्मान्मन्युर्न वर्धते। यो यानैरद्भताकारैईयैर्नागैश्च संवृतः॥ २२ प्रसहा वित्तान्याद्त्त पार्थिवेभ्यः प्रांतप् । क्षिपत्येकेन वेशेन पञ्चवाणशतानि यः॥ 30 तं ते वनगतं दृष्टा कस्मान्मन्यूर्न वर्धते । इयामं बृहन्तं तरुणं चिभिणामुत्तमं रणे॥ 3? नकुछं ते बने दृष्टा कस्मान्मन्युर्न वर्धते। दर्शनीयं च शूरं च मादीपुत्रं युधिष्ठिर ॥ 32 सहदेवं वने दृशा कस्मात्क्षमिस पार्थिव। नकुलं सहदेवं च हुग ते दुःखिताधुमी ॥ अदुःखाहीं मनुष्येन्द्र कस्मान्मन्यर्न वर्धते । द्रपर्स्य कुले जातां स्तुषां पाण्डोर्महात्मनः ३४ धृष्टदानस्य भगिनीं वीरपत्नीमन्वताम् । मां वै वनगतां दृष्टा कस्मात्समसि पार्थिव॥ ३५ नुनं च तय वै नास्ति मन्युर्भरतसत्तम । यत्ते आतंश्च मां चैव दृष्टा न व्यथर्त मनः ॥ उँ६ न निर्मन्यः क्षत्रियोस्ति लोकं निर्वचनं स्मृतम् । तदच त्वयि पश्यामि अत्रिये विपरीतवत ॥ ३७ यो न दर्शयते तेजः क्षत्रियः काल आगते। सर्वभूतानि तं पार्थ सदा परिभवन्त्यत ॥ तत्त्वया न क्षमा कार्या रात्र्नप्रति कथंचन । तेजसैव हि ते शक्या निहन्तुं नात्र संशयः ॥ ३९ तथैव यः क्षमाकाले क्षत्रियो नोपशाम्यति । अवियः सर्वभूतानां सोमुत्रेह च नद्यति ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे अर्जुनाभिगमनपर्वाणे द्रौपदीपरितापवाक्ये सप्तविंशोऽध्यायः॥ २७॥

>>**

कोशिकैः कोशजैः ॥ १४ ॥ अगृहाणां ब्रह्मः चारिणांम् ॥ १६ ॥ सहस्राणि सहस्रसंज्ञानि सत्रपरिवेषण-पात्राणि । 'तेषां यत्सहस्रं सत्रपरिवेषणं तत्ते स्वर्यन्तो दास्यन्ति' इति बह्नचब्राह्मणे दर्शनात् । सत्कृतानि प्रस्रहसुपयोगा-त्संभावितानि । सर्वकामैः काम्यमानैरेकैः। यत् यैः सहस्रेः सर्वैः कामैर्मनोरथैर्द्विजान् अपूजयथाः । वने तु एकमेव सूर्यदत्तं परि-वेषणपात्रमित्यर्थः ॥ १७ ॥ मन्युः कोथः ॥२१॥ अर्जुनेन

कार्तवीर्येण ॥ २४॥ शरावमर्दे बाणपाते ॥ २५ ॥ आदत्त आत्तवान् ॥ २० ॥ चिमेणां खङ्गचमधराणाम् ॥ ३ १ ॥ निर्वचनं क्षत्रियशब्दस्य क्षरते हिनस्तीति क्षत्रमिति ॥३७॥ हिंस्रत्वं निन्यमिति चेत्तत्राह यो नेति । तेजः क्रोघः॥३८॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावृद्ध्ये सप्त-विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

मृ

न

त

द्रा

य

त

व

न

हि

२८

3

द्रौपद्यवाच ।
अत्राप्युदाहरन्तिमिमितिहासं पुरातनम् ।
प्रह्वादस्य च संवादं बलेवेरीचनस्य च ॥ असुरेन्द्रं महाप्राज्ञं धर्माणामागतागमम् ।
बालेः पप्रच्छ दैरयेन्द्रं प्रह्वादं पितरं पितुः ॥
बिल्ह्वाच ।
स्नमा स्विच्छ्रेयसी तात उताहो तेज इत्युत ।
एतन्मे संशयं तात धर्वाहो हे पृच्छते ॥
श्रेयो यदत्र धर्मज्ञ बूहि मे तद्संशयम् ।
करिष्यामि हिन्तत्सर्वं यथावद्गुशासनम् ॥
तस्मै प्रोवाच तत्सर्वमेवं पृष्टः पितामहः ।
सर्वनिश्चयवित्राज्ञः संशयं परिपृच्छते ॥

प्रहाद उवाच। V न थ्रेयः सततं तेजो न नित्यं श्रेयसी क्षमा । इति तात विजानीहि द्रयमेतद्संशयम्॥ यो नित्यं क्षमते तात बहून्दोपान्स विन्दति। भृत्याः परिभवन्येनमुदासीनास्तथारयः ॥ सर्वभूतानि चाप्यस्य न नमन्ते कदाचन । तस्मान्नित्यं क्षमा तात पण्डितरिप वर्जिता॥ अवज्ञाय हितं भृत्या भजन्ते बहुदोषताम् । आदातुं चास्य वित्तानि प्रार्थयन्तेऽल्पचेतसः ॥ ९ यानं वस्त्राण्यलंकाराञ्च्छयनान्यासनानि च भोजनान्यथ पानानि सर्वोपकरणानि च ॥ आददीरन्नधिकृता यथाकाममचेतसः प्रदिष्टानि च देयानि न द्युर्भर्तृशासनात् ॥ ११ न चैनं भर्तृपुजाभिः पूजयन्ति कथंचन । अवज्ञानं हि लोकेस्मिन्मरणादपि गर्हितम् ॥ १२ क्षिमणं तादशं तात ब्रुवन्ति कटुकान्यपि। प्रेप्याः पुत्राश्च भृत्याश्च तथोदासीनवृत्तयः ॥ १३ अधास्य दारानिच्छन्ति परिभूय क्षमावतः। दाराश्चास्य प्रवर्तन्ते यथाकाममचेतसः ॥

तथा च नित्यमुदिता यदि नाल्पमपीश्वरात। दण्डमहीन्त दुष्यन्ति दुष्टाश्चाप्यपकुर्वते ॥ एते चान्ये च बहवो नित्यं दोषाः श्रमावताम अथ वैरोचने दोषानिमान्विध्यक्षमावताम् ॥ १६ अस्थाने यदि वा स्थाने सततं रजसा वृतः ऋद्वी दण्डान्प्रणयति विविधान्स्वेन तेजसा॥१६ मित्रैः सह विरोधं च प्राप्तते तेजसा वृतः। आप्नोति द्वेष्यतां चैव लोकात्स्वजनतस्तथा।। १८ सोवमानादर्थहानिमुपालम्भमनादरम् । संतापद्वेषमोहांश्च शत्रृंश्च लभते नरः॥ क्रोधादण्डानमनुष्येषु विविधानपुरुषोऽनयात्। भ्रश्यते शीव्रमैश्वर्यात्प्राणेभ्यः स्वजनादिष ॥ २० योपकर्तृश्च हर्नृश्च तेजसैवोपगच्छति । तस्मादुद्विजते लोकः सर्पाद्वेश्मगतादिव ॥ यस्मादुद्विजते लोकः कथं तस्य भवो भवेत्। अन्तरं तस्य दृष्ट्रैव लोको विकुरुते ध्रुवम्॥ तस्मान्नात्युतस्जेत्तेजो न च नित्यं मृदुर्भवेत्। काले काले तु संप्राप्ते मृदुस्तीश्णोपि वा भवेत्। काले मृदुर्यो भवति काले भवति दारुणः। स वै सुखमवाशोति लोकेऽमुष्मित्रिहैव च ॥ २४ क्षमाकालांस्तु वश्यामि शृणु मे विस्तरेण तार्। ये ते नित्यमसंत्याज्या यथा प्राहुर्मनीषिणः ॥ २५ पूर्वोपकारी यस्ते स्याद्पराधे गरीयसि । उपकारेण तत्तस्य क्षन्तव्यमपराधिनः॥ अबुद्धिमाश्रितानां तु क्षन्तव्यमपराधिनाम्। न हि सर्वत्र पाण्डित्यं सुलमं पुरुषेण वै ॥ अथ चेद्वद्धिजं कृत्वा व्युस्ते तद्बुद्धिजम्। पापान्स्वल्पेपि तान्हन्यादपराधे तथाऽनृजून् ॥२८ सर्वस्यैकोपराधस्ते क्षन्तव्यः प्राणिनो भवेत्। द्वितीये सति वध्यस्तु स्वल्पेप्यपकृते भवेत् ॥ २९

3/

णत्रापीति ॥ १ ॥ आगतागमं प्राप्तरहस्यम् ॥२॥ श्रेयः प्रशस्ततरं अत्र क्षमा तेजसोर्मध्ये ॥ ४ ॥ अस्य एनम् ॥८॥ अधिकृताः अज्ञपनादिसंरक्षणे नियुक्ताः प्रदिष्टानि इदमस्मै देयमित्याज्ञापितानि ॥ ११ एनं क्षमिणं भर्तृपूजाभिः स्वाम्युचितमानेन ॥ १२ ॥ नित्यमुदिताः नित्यं होलका- शुत्सवपराः ॥ १५ ॥ तेजसा कोधेन ॥ १७ ॥ उपालमं

धिकारम् ॥१९॥ उपकृतिति छेदः संधिराषः । उपकृति कोशादिग्रिद्धिकरान् हर्तृन् चोरान् ॥ २१ ॥ भवः ऐश्वर्य । अन्तरं छिद्रं । विकुरुते प्रथयति॥२२॥ असंत्याज्याः क्रोधेना नितन्नमणीयाः ॥ २५ ॥ पूर्वेषां पूर्वकाले वा उपकारी उपकर्ता ॥ २६ ॥ अबुद्धि मौद्ध्यम् ॥ २७ ॥ अपकृते अप कारे ॥ २९ ॥

नपर्व

90

ताम्।

१६

11126

॥ १८

२१

२२

न् ।

त्।

वेत्॥

11 28

तान्।

11 24

२६

20

I 1126

11 29

उपक्तंन्

ऐश्वर्य ।

होधेना-

उपकारी

ते अप

त्।

ब्रजानता भवेत्क श्चिद्पराधः कृतो यदि । क्षन्तव्यभेव तस्याहुः सुपरीक्ष्य परीक्षया ॥ 30 मृदुना दारुणं हन्ति मृदुना हन्त्यदारुणम्। नासाव्यं मृदुना किंचित्तस्मात्तीव्रतरं मृदु ॥ ३१ देशकालौ तु संप्रेश्य बलावलमथातमनः । नादेशकाले किंचित्स्यादेशकाली प्रतीक्षताम्। तथा लोकभयाच्चेव क्षन्तव्यमपराधिनः॥ इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे अर्जुनाभिगमनपर्वाणे द्रौपदीवाक्ये अष्टाविशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एत एवंविधाः कालाः क्षमायाः परिकीर्तिताः। अतोऽन्यथानुवर्तत्सु तेजसः काल उच्यते तदहं तेजसः कालं तव मन्ये नराधिप। धार्तराष्ट्रेषु छुन्धेषु सततं चापकारिषु॥ 38 न इि कश्चित्समाकालो विद्यतेऽद्य कुरून्प्रति। तेजसश्चागते काले तेज उत्सृष्ट्रमहासि॥ 34 मृदुर्भवत्यनुज्ञातस्तीक्ष्णादुद्विजते जनः। काले प्राप्ते द्वयं चैतद्यो वेद स महीपतिः ॥ ३६

२९

युधिष्ठिर उवाच। कोधो हन्ता मनुष्याणां कोधो भावयिता पुनः। इति विद्धि महाप्राज्ञे कोधमूलौ भवाभवौ ॥ यो हि संहरते कोधं भवस्तस्य सुशोभने । यः पुनः पुरुषः कोधं नित्यं न सहते श्रमे । तस्याभावाय भवति क्रोधः परमदारुणः ॥ कोधमुलो विनाशो हि प्रजानामिह दश्यते। तत्कथं माददाः कोधमुत्सृजेहोकनादानम् ॥ कुदः पापं नरः कुर्यात्कुद्धो हन्याद्गरूनपि । कुद्धः परुषया वाचा श्रेयसोप्यवमन्यते ॥ वाच्यावाच्ये हि क्रपितो न प्रजानाति काहींचित्। नाकार्यमरित ऋदस्य नावाच्यं विद्यते तथा ॥ ५ हिंस्यात्कोधादवध्यांस्तु वध्यान्संपूजयीत च। यात्मानमपि च ऋद्धः प्रेषयेद्यमसाद्नम् ॥ पतान्दोषान्त्रपश्यद्भिर्जितः क्रोधो मनीषिभिः। इच्छद्भिः परमं श्रेय इह चामुत्र चोत्तमम् ॥

तं क्रोधं वार्जितं धीरैः कथमस्मद्विधश्चरेत्। पतद्वीपदि संधाय न मे मन्यः प्रवर्धते ॥ आत्मानं च परांश्चैव त्रायते महतो भयात । कुध्यन्तमप्रतिकुध्यःद्वयोरेष चिकित्सकः॥ मृदो यदि क्रियमानः क्रियतेऽशक्तिमान्नरः। बलीयसां मन्याणां त्यज्ञत्यात्मानमात्मना॥ १० तस्यात्मानं संत्यजतो लोका नदयन्यनातमनः। तस्माहीपदशक्तस्य मन्योर्नियमनं स्मतम् ॥ ११ विद्वांस्त्रथैव यः शक्तः क्रिस्यमानो न क्रप्यति। अनाशियत्वा क्रेष्टारं परलोके च नन्दति ॥ तस्माद्रहवता चैव दुर्बहेन च नित्यदा। क्षन्तरयं पुरुषेणाद्धरापत्स्वापि विजानता ॥ १३ मन्योर्हि विजयं कृष्णे प्रशंसन्तीह साधवः। क्षमावतो जयो नित्यं साधोरिह सतां मतम॥१४ सत्यं चानुततः श्रेयो नृशंसाचानृशंसता । तमेवं बहुदोषं तु क्रोधं साधुविवर्जितम्॥

मृदुना साम्रा ॥ ३१ ॥ सामापि देशकाला-पेक्षयैव कर्तव्यमित्याह देशेति ॥ ३२ ॥ उत्झष्टुं प्रयोक्तुम् ॥ ३५ ॥ इत्यारण्यके पर्वाण नैलक्छीये भारतभावदीपे अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८॥

38

कोध इति । परैरपकृताः आप्तश्चादीपिताः सामर्थ्यवन्तोपि क्तः क्षमामेव श्रयन्तः इत्यध्यायतात्पर्ये । भावयिता वर्घ-मिता जितः सिन्निति शेषः ॥ १ ॥ तदेवाह योहीति भ २ ॥ लोक आत्मा स्वर्गो वा तन्नाशनम् ॥ ३ ॥ तदे-व० ४

वाह ऋद इति। श्रेयसः श्रेष्टान् श्रेयोपि प्राप्येति वा त्यब्लोपे पत्रमीमाश्रित्य ब्याख्येयम् ॥ ४ ॥ तं क्रोवं विक्रमं । धीरै-रिति पाठे विपरीतःक्रमो येन तमित्यर्थः । चरेत् आचरेत् ॥ ८ ॥ अप्रतिकुच्यन् त्रायते द्वयोरात्मपरयोः चिकित्सकः दोषापहर्ता ॥ ९ ॥ एतदेवाह मूढ इति । बलीयसामुपरि यदि अशक्तिमान् क्रिस्यते क्रुध्यते । तर्हि आत्मानं देहं त्यजति ॥ १० ॥ अनात्मनः अजितचित्तस्य । नियमनं कर्तव्यमिति स्मृतं । अशक्तः क्रोधं जित्वा आस्मानमात्म-हत्यादोषात् । परं च परहत्यादोषात्रायत इत्यर्थः ॥ १९ ॥ क्तस्यापि कोघजये सात्मपरत्रातृत्वमाह विद्वर्शन्ति॥ १२॥

अध

अन्ये

समा

क्षमा

श्रमा

तां व

यस्य

क्षन्त

यदा

क्षमा

इह र

येषां

तेषां

इति

श्रुत्व

इति

नमो

वितृं

कर्मा

त्तरम

मादशः प्रसुजेत्कस्मात्सुयोधनवधादपि। तेजस्वीति यमाहुर्वे पण्डिता दीर्घदर्शिनः ॥ १६ न कोधोभ्यन्तरस्तस्य भवतीति विनिश्चितम्। यस्तु कोधं समुत्पत्रं प्रज्ञया प्रतिबाधते ॥ तेजिस्वनं तं विद्वांसो मन्यन्ते तस्वदर्शिनः। कुद्धो हि कार्य सुश्रोणि न यथावत्प्रपश्यति। नाकार्यं न च मर्यादां नरः ऋदोनुपश्यति ॥ १८ हत्त्यवध्यानपि ऋद्यो गुरून्कुद्रस्तुद्रत्यपि। तस्मात्तेजिस कर्तव्यः क्रीधो दूरे प्रतिष्ठितः॥१९ दाक्ष्यं ह्यमर्वः शौर्यं च शीव्रत्वामिति तेजसः। गुगाः क्रोधामिमूतेन न शक्याः प्राप्तुमञ्जसा॥ २० कोधं त्यक्त्वा तु पुरुषः सम्यक्तेजोभिषद्यते। कालथुक्तं महाशाक्षे ऋदैस्तेजः सुदुःसहम् ॥ २१ कोधस्तु पण्डितैः शश्वत्तेज इत्यभिनिश्चितम् । रजस्तु लोकनाशाय विहितं मानु रं प्रति ॥ तस्माच्छ्रश्वत्यजेत्क्रोधं पुरुषः सम्यगाचरन् । श्रेयान्खधर्मानपगो न कुद्ध इति निश्चितम् ॥ २३ यदि सर्वमबुद्धीनामतिकान्तमचेतसाम्। अतिक्रमो माद्वेयस्य कथं खित्त्यादानिन्दिते ॥२४ यदि न स्प्रमानुषेषु क्षमिणः पृथित्री नमाः । न स्यात्संधिर्मनुष्याणां कोधमूलो हि विग्रहः॥२५ अभिवको ह्यानिवजेदाहन्यादुरुगा हतः। एवं विनाशो भूतानामवर्मः प्रथितो भवेत् ॥ २६

आक्रुष्टः पुरुषः सर्वे प्रत्याक्रोदोदनन्तरम् । प्रति उन्याद्ध तथ्रेव तथा हिस्याच हिसितः॥ २७ हन्युर्हि पितरः पुत्रान्युत्राश्चारि तथा पितृत्। हन्युश्च पतयो भार्याः पतिनभार्यास्तयैव च॥ २८ एवं संकुपिते लोके जन्म कृष्णे न विद्यते। प्रजानां संविमूलं हि जन्म विद् शुभानने ॥२९ ताः क्षिपरन्त्रजाः सर्वाः क्षित्रं द्रौपार्दे तादशे। तस्मानमन्यविनाशाय प्रजानामभवाय च ॥ ३० यस्मात्तु लोके दृश्यन्ते क्षामिणः पृथिवीसमाः। तस्माजन्म च भूतानां भवश्च प्रतिपद्यते ॥ क्षन्तव्यं पुरुषेणेहं सर्वापत्सु सुशोभने । क्षमावतो हि भूतानां जन्म चैव प्रकीर्तितम् ३२ आकुष्टस्ताडितः कुद्धः क्षमते यो बळीयसा । यश्च नित्यं जितकोधो विद्वानुत्तमपूरुषः ॥ ३३ प्रभाववानपि नरस्तस्य लोकाः सनातनाः। कोधनस्त्वलपिक्षानः प्रत्य चेह च नश्यति ॥३४ अत्राप्युदाहरन्तीमा गाथा नित्यं क्षमावताम् । गीताः क्षमावतां कृष्णे काश्यपेन महात्मना॥३५ क्षमा धर्मः क्षमा यज्ञः क्षमा वेदाः क्षमा श्रुतम् । य पतदेवं जानाति स सर्वे क्षन्तुमहीति ॥ क्षमा ब्रह्म क्षमा सत्यं क्षमा भूतं च भावि च। क्षमा तपः क्षमा शौचं क्षमयेदं धृतं जगत्॥ ३७ अतियज्ञविदां लोकान्श्रमिणः प्राप्नवन्ति च। आतेब्रह्मविदां लोकानति चापि तपस्विनाम्॥ ३८

प्रस्जेत्प्रकर्षेण प्रयुक्षात । सुयोधनवधादपि सुयो-वनाद्वषं प्राप्यापीत्यर्थः । यदुक्तं 'तेजसश्चागते काले तेज उत्स्रष्ट्रमर्हसि ' इति तत्राह तेजस्वीति । क्रोधजिदेव तेजस्वी न तु कोधीत्यर्थः ॥ १६ ॥ प्रत्युत कोधाजये दोषमाह कुद्धो हीति ॥ १८ ॥ तुर्ति व्यथयति परुषोक्त्यादिना तेजसि सित कोधजयित्वमेव तेजो नान्यदित्यर्थः ॥ १९ ॥ एतदेव तेजोलक्षणप्रदर्शनेन प्रतिपादयति दाक्ष्यामिति । दाक्ष्यं कर्मस कौशलं । अमर्षः शत्रोरपकारोपाय।चिन्तनं । शौर्यं पराभि-भवशक्तिः । शीघ्रत्वं आशुकारिता । अज्ञसा आर्जवेन ॥२०॥ कुद्धः कालयुक्तं देशकालोपपन्नं तेजः सुदःसहम् ॥२१॥ पण्डि-तैरित्युपहासो मूर्खैरित्यर्थः। अपाण्डितैरिति गौडपाठः स्वच्छः। रजः रजोगुणपरिणामः ।। २२ ।। स्वध्मान् अपगः अप-हाय गच्छतीति तथा द्वितीयाया अञ्जगार्वः । जातिभ्रष्टात् पतितादिप कोधी हीन इत्यर्थः ॥ २३ ॥ सर्वे क्षमार्जवादिकं अबुद्धीनां मूढैः अतिकान्तं लङ्क्षितं अनिन्दिते प्रशस्ते विषये क्षमादी ॥ २४ ॥ अभिषक्तः तापितः अभिषजेत्तापयेत् गुरुगापि हतस्तं आइन्यात् ताडयेत् किमुतान्यमिति भावः

एवं विनाशः अधर्मध प्रथितो भवेत् ॥ २६ ॥ आकुष्टो नेह ! वाचा ताडितः हतोऽन्येनाभिगतः हिंसितस्ताडितः ॥२७॥ पुरुष जन्म उत्पत्तिः तत्र हेतुः प्रजानां संधिःदंपत्योःप्रीतिः । शम इति पाठेक्षमा ॥ २९ ॥ तादशे कोधपरे राज्ञि सित क्षिपेरन् नश्येयुः। अभवाय अनैश्वर्याय ॥ ३०॥ जन्म प्रति-पराते अन्यथा क्रोधप्राबल्ये पूर्ववयस्येव दंपत्योर्नाशाजनमा संभव इत्यर्थः ॥ ३१ ॥ बलीयसा बलवत्तरेण स्वाम्यादिना ^{विता}म् यथा आक्रुष्टस्ताडितो वाऽशक्तः क्षमते तथा यः प्रभाववानि स्विको। क्षमते तस्य लोका इति सार्घक्षोको वाक्यम् ॥ ३३ [॥] अन्यथा दोषमाहार्घेन कोधनस्त्वित ॥ ३४॥ अत्रेति। क्षमावतां गाथाः प्रशंसाः क्षमावतां मध्ये महात्मना ॥३५॥ क्षमा धर्म इति । क्षमाहीनस्य धर्मादिरनर्थकर इत्यर्धः। यः धर्मादिफलार्थी ।। ३६।। ब्रह्म ब्राह्मणजातिः सत्यं वर्ष ब्रह्मापि क्षमाप्राप्यं भूतं संचितं तपः भावि च क्षमैव रक्षिति ॥ ३७ ॥ अति अतिकम्य प्राप्नुतन्ति तदूर्ध्वे पदमिति शे^{दा} ब्रह्माविदां वेदविदाम् ॥ ३८ ॥

124

1129

30

38

म ३२

1138

गा३५

ाम् । 38

च।

1 30

न प्रति-

जानमा .

ववानपि

मत्रेति ।

113411

व रक्षति

ते शेषः

: 1

ब्रन्ये वै यजुषां लोकाः कर्मिणामपरे तथा। क्षमावतां ब्रह्मलोके लोकाः परमपूजिताः॥ ३९ क्षमा तेजस्विनां तेजः क्षमा ब्रह्म तपस्विनाम्। अमा सत्यं सत्यवतां क्षमा यज्ञः क्षमा रामः॥ ४० तां क्षमां तादशीं कृष्णे कथमस्मद्विधस्त्यजेत । यस्यां ब्रह्मच सत्यं च यज्ञा लोकाश्च धिष्ठिताः॥ क्षन्तव्यमेव सततं पुरुषेण विजानता । यदा हि क्षमते सर्वे ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ क्षमावतामयं लोकः परश्चैव क्षमावताम्। इह सन्मानमृच्छन्ति परत्र च शुभां गतिम् ॥ ४३ येषां मन्यूर्मनुष्याणां क्षमयाभिहतः सदा। तेषां परतरे लोकास्तरमात्क्षान्तिः परा मता॥ ४४ इति गीताः काश्यपेन गाथा नित्यं क्षमावताम। श्रुत्वा गाथाः क्षमायास्त्वं तुष्य द्रौपदि मा ऋधः॥

पितामहः शान्तनवः शमं संपूजियप्यति । कृष्णश्च देवकीपुत्रः शमं संपूजियप्यति॥ 38 आचार्यो विदुरः क्षत्ता क्षममेव वदिष्यतः । कृपश्च संजयश्चैव राममेव वदिष्यतः ॥ 80 सोमदत्ती युयुत्सुश्च द्रोणपुत्रस्तथैव च। पितामहश्च नो त्यासः शमं वदति नित्यशः। ४८ एतैर्हि राजा नियतं चोद्यमानः शमं प्रति। राज्यं दातेति में दुद्धिर्न चेह्नोभान्नशिष्यीत ॥४९ कालोयं दारुणः प्राप्तो भरतानामभृतये। निश्चितं मे सदैवैततपुरस्तादपि भाविनि ॥ 40 सयोधनो नाहर्ताति क्षमामेवं न विन्दति। अईस्तत्राहमित्येवं तस्मान्मां विन्दते क्षमा॥ ५१ एतदात्मवतां वृत्तमेष धर्मः सनातनः । क्षमा चैवानुशंस्यं च तत्कर्तासम्यहमञ्जसा ॥॰५२

इति श्रीमहाभारते आर० पर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि द्रौपदीयुधिष्टिरसंवादे ऊनार्त्रशोऽध्यायः ॥२९॥

TEN 30

द्रौपयुवाच।

निमो धात्रे विधात्रे च यौ मोहं चऋतुस्तव। िष्तियामहे वृत्ते वोढव्ये तेन्यथा मतिः॥ 🛮 ३८ कर्मभिश्चिन्तितो लोको गत्यां गत्यां पृथीिवधः। तस्मात्कर्माणि नित्यानि लोभान्मोक्षं यियासति आकुरी नेह धर्मानृशंस्याभ्यां न झान्त्या नार्जवेन च। ॥२७॥ <mark>पुरुषः श्रियमाप्तोति न घृणित्वेन कर्हिचित् ॥ ३</mark> ः। ^{शम} त्वां च व्यसनमभ्यागादिदं भारत दुःसहम् । त सित यत्वं नाहिसि नापीमे भातरस्ते महीजसः ॥

न हि तेऽध्यगमञ्जातु तदानीं नाद्य भारत। धर्मात्रियतरं किंचिदपि चेज्जीवितादिह ॥ धर्मार्थमेव ते राज्यं धर्मार्थं जीवितं च ते। ब्राह्मणा गुरुवश्चेव जानन्त्यपि च देवताः॥ भीमसेनाईनौ चोभो माद्रेयो च मया सह । त्यजेस्त्विमति में बुद्धिर्न तु धर्म परित्यजेः॥ ७ राजानं धर्मगोप्तारं धर्मो रक्षति रक्षितः। इति मे श्रुतमार्याणां त्वां तु मन्ये न रक्षति॥ ८ अनन्या हि नरत्याघ्र नित्यदा धर्ममेव ते। बुद्धिः सततमन्वेति च्छायेव पुरुषं निजा ॥

वृत्ते बलेन राज्याक्रमणरूपे ॥ १॥ ईश्वरस्यापि कर्मापे-

क्षत्वात्प्रथमं कर्मप्रावल्यमेवाह कर्मभिरिति । चिन्तितःकल्पितो

लोको भोगसाधनं गत्यां गत्यां ऊर्घाधो मध्यमोत्तमाधम-

योनिषु। नित्यानि अपरिहार्यफलानि । लोभात् मोहात् मोक्षं

कर्मफलेभ्यो दुःखेभ्यो मुक्ति यियासति प्राप्तमिच्छति

॥ २ ॥ कर्मानित्यत्वेमवाह नेहोति । इह जन्मान पुरुषः

यजुषां त्रेतामिसाध्यकर्मवतां कर्मिणां वापीवृपादिधर्म-यादिना ^{विताम्} ॥ ३९ ॥ सर्वे मनः प्राणिन्द्रियाणां वेगं क्षमते सोढुं बाक्रोति ।। ४२ ।। परतरे सत्यलोके लोकाः भोग्यपदार्थाः ३३॥ ^{१। ४४ ।} तुध्य तुष्टा भव ॥४५॥ राजा वृतराष्ट्रः तत्पुत्रो वा दाता दास्यात ॥ ४९ ॥ अभूतये नाशाय ॥ ५० ॥ नाईति राज्यामिति शेषः तत्र हेतुः इतीति । एवं उक्तरित्या । ५१॥ अज्ञता तत्त्वतः ॥ ५२ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैल-त्यर्थः। कर्ण्येये भारतभावदीपे ऊनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

पूर्वकर्मसिर्वाध्यमानो धर्मादिना न श्रियमाप्रोति । आनुशंस्यं द्या । धृणा लोकापवादभयम् ॥ ३ ॥ तत्र त्वस्रेव दृष्टान्त इत्याह त्वामित्यादिना । ४ ॥ तदानी गज्यकाले अद्य राज्यच्युतौ जातु कटाचित धर्मारिप्रयतरं न हि ते कथ्य-गमन् ज्ञातवन्तः किं तु जीविताद्धि प्रियतरं धर्मभेवाध्य-

नमो धात्रे इति । धात्रे ईश्वराथ विधात्रे पूर्वकर्मणे

गमन् ॥ ५॥

हेत्

प?

यो

अ

अ

अ

य

अ

प्र

र्डा

ि

मह

तदे

क्षेः

र्थत

इत्

1रेत

य

वि

लव

कर

नावमस्या हि सदशानावराञ्च्छ्रेयसः कुतः। अवाप्य पृथिवीं कृत्स्नां न ते श्रङ्गमवर्धत ॥ १० स्वाहाकारैः स्वधाभिश्च पूजाभिरिप च द्विजान्। दैवतानि पितृंश्चैव सततं पार्थ सेवसे ॥ ब्राह्मणाः सर्वकामैस्ते सततं पार्थ तर्पिताः। यतयो मोक्षिणश्चैव गृहस्थाश्चैव भारत॥ १२ भुञ्जते रुक्मपात्रीभिर्यत्राहं परिचारिका। आरण्यकेभ्यो लौहानि भाजनानि प्रयच्छसि। नादेयं ब्राह्मणेभ्यस्ते गृहे किंचन विद्यते॥ १३ यदिदं वैश्वदेवं ते शान्तये कियते गृहे। तद्दत्वातिथिभृतेभ्यो राजाञ्चछष्टेन जीवासि॥ १४ इष्टयः पशुबन्धाश्च काम्यनैमित्तिकाश्च ये। वर्तन्ते पाकयज्ञाश्च यज्ञकर्म च नित्यदा ॥ 24 अस्मिन्नपि महारण्ये विजने दस्युसेविते। राष्ट्राद्पेत्य वसतो धर्मस्ते नावसीदति ॥ १६ अध्वमेघो राजसुयः पुण्डरीकोथ गोसवंः। पतैरपि महायशैरिष्टं ते भूरिदक्षिणैः ॥ १७ राजन्परीतया बुध्या विषमेऽक्षपराजये। राज्यं वस्त्यायुधानि भ्रातृत्मां चासि निर्जितः॥ ऋजोर्मृदोर्वदान्यस्य ह्वीमतः सत्यवादिनः। कथमक्षव्यसनजा बुद्धिरापतिता तव॥ 28 अतीव मोहमायाति मनश्च परिभूयते।

निशाम्यते दुःखमिद्मिमां चापद्मीदशीम् ॥ २० अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्। ईश्वरस्य वशे लोकास्तिष्टन्ते नात्मनो यथा॥२१ धातैव खलु भूतानां सुखदुःखे शियाप्रिये। दधाति सर्वमीशानः पुरस्ताच्छुऋमुचरन् ॥ २२ यथा दारुमयी योषा नरवीर समाहिता। ईरयत्यङ्गमङ्गानि तथा राजन्निमाः प्रजाः॥ आकाश इव भूतानि व्याप्य सर्वाणि भारत। ईश्वरो विद्धातीह कल्याणं यच पापकम् ॥ २४ शकुनिस्तन्तुबद्धो वा नियतोऽयमनीश्वरः। ईश्वरस्य वशे तिष्ठेन्नान्येषां नात्मनः प्रभुः॥ मणिः सूत्र इव प्रोतो नस्योत इव गोवृषः। स्रोतसो मध्यमापन्नः कूलादृक्ष इव च्युतः॥ २६ धातुरादेशमन्वेति तन्मयो हि तदर्पणः। नात्माधीनो मनुष्योयं कालं भजति कंचन॥२७ अज्ञो जन्तुरनीशोयमात्मनः सुखदुःखयोः। ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्स्वर्ग नरकमेव च ॥ 26 यथा वायोस्तृणात्राणि वशं यान्ति बलीयसः । धातुरेवं वशं यान्ति सर्वभूतानि भारत॥ आर्ये कर्मणि युञ्जानः पापे वा पुनरीश्वरः। व्याप्य मूतानि चरते न चायमिति लक्ष्यते ॥ ३०

शृं प्रभुत्वाभिमानः ॥ १०॥ ते त्वया मोक्षिणः संन्यासिनःमोक्षाश्रमस्थाः॥ १२ ॥ आरप्यकेम्यो वानप्रस्थेम्यः। लौहानि सौवर्णादीनि। लोहानां काञ्चनं वर्रमिति लिङ्गात्॥ १३ ॥ पाकयज्ञाः गृह्याग्रिसाध्या इष्टयः॥ १५ ॥ परीतया विपरीतया ॥ १८ ॥ ऋजोः अवकस्य मृदोःदयालोः॥ १९ ॥ निज्ञाम्य आलोच्य मम मनः मोहं मौद्यं आयाति परिभूयते चेत्यन्वयः। परिभव आर्तिः॥ २०॥ लोकाः भोग्यानि तिष्टन्ते प्रकाशन्ते । प्रकाशनस्थेयाख्य-योक्षेति तङ्॥ २१ ॥ धाता ईश्वरः। कुकं प्राक्कमंबींजं। उच्चरन् उत्कर्षणानुसरन् ॥ २२ ॥ यथेति । हे नरवीर स्त्रधारेण समाहिताः सम्यक् नियुक्ता सती अङ्गं ईरयित तथा इमाः प्रजाः अङ्गानि हस्तादीनि ईश्वरेण समाहिताः सत्य ईरयन्ति । चेष्टयन्त्यङ्गकर्माणीति पाठे हे अङ्ग कर्माणि कर्तृणि कर्मानुरोधी ईश्वर इत्यर्थः। इमाः प्रजाश्वेष्टयन्तीति स्वन्धः॥ २३॥ अन्तर्बाहिक्यीं मौ आकाशहष्टान्तः। भूतानि

जरायुजादीनि ।। २४ ।। बद्धो वा बद्ध इव अन्येषां उपा ध्यायादीनाम् ॥ २५ ॥ नसि नासिकायां नस्यं नासास्त्रं तेन वा ओतः प्रोतः । अत्र द्वौ आकाशशकुनिस्त्रद्याती ईश्वरस्य ब्यापकत्वप्रेरकत्वयोः त्रयो माणिवृषवृक्षदृष्टान्ता जीवस्यास्वातन्त्रये ।। २६ ।। आदेशं आज्ञां अनुसराति तत्र हेतुः तन्मयो हि तदर्पण इति। यथा मृन्मगे घटो मृद्येव लीयतेऽतो मध्येपि मृद्धानोनन्य एवं जीवी पश्चिरस्यैव रूपभेदस्तन्मयस्तदर्पणश्चातो मध्येपि तत्प्रेर्य एवै त्यर्थः यथोक्तं । भजनि च यन्मयं तदाविमुच्य नियन्त्भवेती इति यदानमयं तत्तान्नयम्यामिति तस्यार्थः। अयं आत्मार्घानी व किं तु कंचन अनिर्देश्यरूपं कालं कालयितारं ईशं भजती नुसराति ॥ २७ ॥ चरते भुङ्के कर्म व्यतिहारे तह । फलप्र त्वेनोपकारकं ईशं जीवो मुङ्के । कर्मकर्तृत्वेनोपकारकं जीव मीशो भुङ्क इत्यर्थः । अयमिति । राजवत्तटस्थतया न व लक्ष्यते अन्तर्यामित्वात् ॥ ३०॥

11 28

। २२

23

24

॥ २६

1120

26

सः ।

11 30

i उपा

नासास्त्र

बह्धान्ती

तद्धान्ता

अन्वेति }

मृन्मयो

जीवीं

प्रेर्य एवे

न्त्रभवेत्

ार्घानो व

भजत्य

फलप्रद

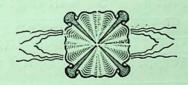
कं जीव

या न व

त । ॥ २४ हेतुमात्रामिदं थातुः शरीरं क्षेत्रसंज्ञितम् । येन कारयते कर्म शुभाशुभफलं विभुः ॥ ३१ पश्य मायाप्रभावोयमीश्वरेण यथा कृतः । यो हन्ति भृतैर्भूतानि मोहयित्वात्ममायया ॥ ३२ अन्यथा परिद्यानि मुनिभिस्तत्त्वद्रशिभिः । अन्यथा परिवर्तन्ते वेगा इव नभस्वतः ॥ ३३ अन्यथैव हि मन्यन्ते पुरुपास्तानि तानि च । अन्यथैव प्रभुस्तानि करोति विकरोति च ॥ ३४ यथा काष्टेन वा काष्टमदमानं चादमना पुनः । अयसा चाप्ययिष्ठन्द्याभिर्विचेष्टमचेतनम् ॥ ३५ पवं स भगवान्देवः स्वयंभुः प्रपितामहः । हिनस्ति भृतैर्भूतानि च्छन्न कृत्वा युधिष्टिर ॥ ३६ संप्रयोज्य वियोज्यायं कामकारकरः प्रभुः ।

की डते मगवान्भूतैर्वालः की डनकैरिव ॥ ३७ न मातृषित्वद्राजन्याता भूतेषु वर्तते । रोषादिव प्रवृत्तोयं यथायमितरो जनः॥ ३८ आर्थाञ्चलेलवतो हृष्ट्रा हीमतो वृत्तिकर्षितान् । आनार्यान्सुखिनश्चैव विद्वलानिव चिन्तया ॥ ३९ तवेमामापदं हृष्ट्रा समृद्धि च सुयोधने । धातारं गईये पार्थ विषयं योनुपश्यति ॥ ४० आर्यशास्त्रातिगे कूरे लुन्धे धर्मापचायिन । धार्तराष्ट्रे श्रियं दत्त्वा धाता कि फलमश्चते॥ ४१ कर्म चेत्कृतमन्वेति कर्तारं नान्यमृच्छति । कर्मणा तेन पापेन लिप्यते नूनमाश्वरः ४२ अथ कर्मकृतं पापं न चेत्कर्तारमृच्छति । कारणं बलमेवेह जनाञ्चलोचामि दुर्बलान् ॥ ४३ कारणं बलमेवेह जनाञ्चलोचामि दुर्बलान् ॥ ४३

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि द्रौपदीवावये त्रिशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

वा। आये नन्वीश्वरा जीवादन्योऽनन्यो द्वितीये तथोः न चायमिति लक्ष्यत इत्यनुपपन्नं । शास्तृशास्यभावानुपपत्तिरित्याशंक्याह हेतुमात्रभिति । विभु-श्विदातमा येन प्रयोज्येन कर्म कारयते तत इदं शरीरं महाभ्तान्यहंकार इत्यादिना उक्तरूपं स्थूलस्क्ष्मदेहद्वयं त्तदेव कर्तृ इत्यर्थः । ननु जडे कर्तृत्वासंभव इत्याशंक्याह धातुः क्षेत्रसंज्ञित क्षेत्रमिव क्षेत्रं चिदात्मनः आभासरूपबीजनिवा-पस्थानं चिदाभासयुक्तं क्षेत्रं कर्तृ इत्यर्थः । तच हेतुमात्रं इच्छाद्यात्मकत्वात् हेतुरपि न मुख्यहेतुभूतं विम्वप्रतिविम्ब-दृष्टान्तेन चिदाभासस्य चिदात्मतन्त्रत्वात् । तथा चामास-स्यान्यत्वमादाय शास्तृशास्यभावो ब्यावहारिकः । परमा-र्थतस्तु क्षेत्रस्य मुप्तिसमाध्योरभावान चार्यामिति लक्ष्यत इत्युक्तमिति भावः ॥ ३१ ॥ अयं पूर्वोक्तो मायाया अघ-वित्वदनापटी यस्या अनिर्वचनीयाज्ञानास्यायाः प्रभावः । य ईश्वरो भूतैः पृथक् पृथक् क्षेत्राभिमानिभिमोहियित्वा अनात्मिन देहादावात्मवुद्धि जनायित्वा ॥ ३२ ॥ मोहभेव विवृणोति द्वाभ्यां अन्यथेति । तत्त्वदर्शिभिः स्वप्रमायेन्द्रजा-^{छवहृष्टान्यपि} मूढानां सत्यवत्परिवर्तन्ते भासन्ते वेगाः करप्रसराः नभस्वतः आकाशगामिनः सूर्यस्य तेजोमयाः

सन्तो जलहदनदनभासन्ते ॥ ३३ ॥ अनित्याशुनिदुःसरू पाण्यपि तानि नित्यग्रुचिसुखस्वरूपाणि मन्यन्ते अन्यथा करोति गगनवदजातमपि अङ्कुरादिक्रमेण जनयति । विक-रोति च जीर्णत्वादिभावं च नयति ॥ ३४ ॥ अयोवत्तर-वन्न केवलं निश्चेष्टं किं त्वचेतनमपि॥ ३५॥ छद्म मायाम् ॥ ३६ ॥ संप्रयोज्य संयोगं कृत्वा कामकार इच्छा तथैव करोतीति कामकारकरः । वालः प्राकृतः क्रीडनकैः सारी-प्रसृतिभिः॥३७॥ न मात्रिति । ईशो न दयाङः प्रत्युत नृशंस इत्यर्थः ॥३८॥ किं च ईशस्य दुष्टेषु पक्षपातः साधुषु च द्वेषो दश्यतेऽतः स निन्च एवेत्याह आर्यानित्यादि त्रिभिः। चिन्तया धनादिध्यानेन ॥ ३९ ॥ धर्माभिशिङ्कनीति पाठे धर्मश्रद्धाशुन्ये। फलं यज्ञादिना तृप्तिं किं अश्रुते अपि तु नैवे-त्यर्थः ॥ ४५ ॥ कर्मेति । कृतं कर्म यदि कर्तारमेव गच्छति न त्वन्यं तर्हि कारयितृत्वादिश्वरोपि पापेन लिप्येतैवेत्यर्थः ॥ ४२ ॥ अथोति । क्तीरं कारयितारमीखरं ऐखर्योदेव कर्म न स्पृशति तर्हि तत्प्रयोज्या जीवा एव कर्मभिर्हताः तथा च ईश्वरो बलाद्दीनान् नरके पातयतित्यत्यन्तं निन्य एव स इति भावः ॥ ४३ ॥ इत्यारप्यकै पर्वणि नैलक्फीये भारत-भावदीपे त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

प्रा

प्रम

का

यर

अ

आ

स

यर

न

ि

पुर

ध

सै

अ

अ

घ्य का

ध

मे

देह

श

नि

सं

क

शं

वो

तत

रा

क

38

महाभारते

यधिष्ठिर उवाच। वला चित्रपदं ऋश्णं याज्ञसेनि त्वया वचः। उक्तं तच्छ्रतमस्माभिनास्तिक्यं तु प्रभाषसे ॥ 8 नाहं कर्मफलान्वेषी राजपात्र चराम्यत। 2 ददामि देयमित्येव यजे यष्ट्यमित्युत ॥ अस्तु वात्र फलं मा ला कर्तत्यं पुरुषेण यत्। गृहे वा वसता कृष्णे यथाशक्ति करोमि तत् ॥३ धर्म चरामि सुश्रोणि न धर्मफलकारणात्। आगमाननतिकम्य सतां वृत्तमवेश्य च ॥ 8 धर्म एव मर्नः कृष्णे स्वभावाचैव मे धृतम्। घर्मवाणिज्यको हीनो जघन्यो धर्मवादिनाम्॥५ न धर्मफलमाप्तीति यो धर्म दोग्धुमिच्छति। यश्चेनं शङ्कते कृत्वा नास्तिक्यात्पापचेतनः ॥ इ अतिवादाद्वदाम्येष मा धर्ममिमशङ्किथाः। धर्माभिराङ्की पुरुषस्तिर्यगातिपरायणः॥ 9 धर्मो यस्याभिशङ्क्यः स्यादार्षे वा दुवलात्मनः वेदाच्छ्द इवापेयात्स लोकादजरामरात्।। वेदाध्यायी धर्मपरः कुलं जातो मनस्विनि ।

स्वविरेषु स योक्तव्यो राजपिर्धर्मचारिभिः॥ पापीयान्स हि शुद्रेभ्यस्तस्करेभ्यो विशिष्यत शास्त्रातिगो मन्दबुद्धियों धर्ममभिशङ्कते॥ प्रत्यक्षं हि त्वया दृष्ट ऋषिर्गच्छन्महातपाः। मार्कण्डेयोऽप्रमेयात्मा धर्मेण चिरजीविता॥। ट्यासो वसिष्टो मैत्रेयो नारदो लोमशः शुकः। अन्ये च ऋषयः सर्वे धर्मणैव सुचेतसः॥ प्रत्यक्षं पश्यसि होतान्दिव्ययोगसमन्वितान्। शापानुप्रहणे शक्तान्देवेभ्योपि गरीयसः॥ एते हि धर्ममेवादौ वर्णयन्ति सदानघे। कर्तव्यममरप्रख्याः प्रत्यक्षागमबुद्धयः॥ अतो नाईसि कल्याणि धातारं धर्ममेव च। राज्ञि मुढेन मनसा क्षेतुं राङ्कितुमेव च॥ उन्मत्तान्मन्यते वालः सर्वानागतनिश्चयान्। धर्माभिशङ्की नान्यस्मात्प्रमाणमधिगच्छति ॥ आत्मप्रमाण उन्नद्धः श्रेयसो ह्यवमन्यकः। इन्द्रियप्रीतिसंबद्धं यदिदं लोकसाक्षिकम्। प्तावन्मन्यते वालो मोहमन्यत्र गच्छति॥

38

एवं धर्मेश्वरयोराक्षेपे प्राप्त प्रत्यक्षानुमानागमस्तौ समर्थ-यितुमध्याय आरभ्यते वल्गु चित्रेति । वल्गु शोभनं। श्रद्धणं सुरुमारं । नास्तिक्यं वेदविद्विष्टम् ॥१॥ यदुक्तं त्वां चेद्यस-निनमित्यादिना धर्मस्य नैष्फल्ये त्वदाभभव एव दष्टान्त इति तत्राह नाहामिति। कर्म धर्मे फलार्थिना कृतो धर्मो यदि निष्फलः स्यात्तर्हि भवेदयमाक्षेपः न त्वहं तथा चरा-मीत्यर्थः । ननु फलेच्छाया अभावे किमर्थे धर्मः कर्तब्य इत्यत आह ददामीत्यादिना देयं ऋणं इत्येव ददामि। ' जायमानो वै ब्राह्मणिब्रिभिर्ऋणवा ऋषिभ्यो यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्यः ' इति श्रुतेः । ऋणवान् ॥ २ ॥ यथाशाक्त तत्करोमीत्यन्वयः ॥ ३॥ धर्ममिति वेदवाक्यात् शिष्टाचाराच निष्काममेव धर्मे चरामि । 'अग्निहोत्रं जुहुया-स्वर्गकामः'इति स्वर्गादिफलश्रुतिस्तु धर्मे प्ररोचनार्थेति भावः ॥ ४ ॥ स्बभावात् 'शौर्यं तेजो पृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यप-लायनं । दानमीश्वरभावश्व क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ।। इति गीताववैनोक्तधमीचरणशील एव क्षत्रियो नान्य इति निय-' मात् में । मया धर्मे महो घृतं यतः धर्मवाणिज्यको धर्मा-रस्वर्षादिफेलमिच्छन् । होनः मुख्यफलात् च्युतः अत

एव जघन्यः नीचः ॥ ५ ॥ धर्मफलं । 'तमेतं वेदानुवनते बाह्मणा विविदिषन्ति यज्ञेन दानेन तपसाऽनाशकेन'इति 🕏 विंद्या विविदिषा वा धर्मफलं मुख्यं तन्नाप्नोति । यश्चैनं ह शङ्कते विश्वासं न कुरुते सोपि धर्मफलं नाप्नोति । पापचेल पापबाद्धः ॥ ६ ॥ अतिवादात् मान। न्तरमतिकान्तो वर् वचनं तस्मात् वेदैकप्रामाण्यात् ॥ ७ ॥ आर्षं ऋषयो मन् स्तद्रष्टारो मन्वादयो वा धर्ममूलभूतं मन्त्रजातं वा मन्वाह वाक्यं वेत्यर्थः । अर्थे वेति पाठे फले विषये इत्यर्थः। दुवे त्मनः विवेकाक्षमचित्तस्य अपेयात् अपगच्छेत्। लोक् आत्मलोकात् । स्वर्लोकादिति पाठेपि आनन्दस्पादार् लोकादित्यर्थः। अनात्मलोकेषु अजरामरत्वयोरसंभवात् क रामरात् मोक्षरूपात् ॥८॥ वालोपि स्थविरेषु योक्तव्यो ^{हिर्द} क्तब्यो गणनीयः॥९॥ एवं धर्मस्य वेदैक्गम्यःवादनिविवि वेदस्य च श्रेष्टप्रमाणत्वमुक्त्वा प्रत्यक्षत्वादिष धर्मप्रसर्व ातिशंक्यत्वमाह प्रत्यक्ष हीत्यादिना । चिरजाविता चिर्जी ॥ ११ ॥ धर्मे कर्तन्यं वर्णयन्ति प्रत्यक्षागमबुद्धयः । असी वेदैकगम्यमर्प्यथ प्रत्यक्षेण पर्यन्त इत्यर्थः॥ १४॥क्षेपो कि शङ्का फले संशयः ॥१५॥ एतच मूहकार्यमित्याह उन्मी नित्यादिना । आगतिनश्चयान् प्राप्ततत्त्वानिश्चयान् ॥ १६ उन्नदः दप्तः। श्रेयसो धर्मस्य। अन्यत्रातीन्द्रिये धर्मावाये॥ नपर्व

यते ।

1 8

कः।

न्।

ते ॥श

नुवचरे

इतिश्र

श्चेनं ध

ापचेत

ों वा

ो मन्त्र

मन्वारि

। दुर्बह

पादाल

ात् म

यो तिरं

तशंवय

फ्लस्या

चिरजी

| अस

वो निर

उन्मिल-

11 94

र्घर्थे॥१

लोकि

प्रायाश्चित्तं न तस्यारित यो धर्ममभिश्रद्धते। ध्यायन्स कृपणः पापो न लोकान्प्रतिपद्यते ॥ १८ प्रमाणाद्धि निवृत्तो हि वेदशास्त्रार्थनिन्दकः। कामलोभातिगो मूढो नरकं प्रतिपद्यते ॥ यस्तु नित्यं कृतमातिर्धर्ममेवाभिपद्यते । अशङ्कमानः कल्याणि सोऽमुत्रानन्त्यमश्चते ॥ २० आर्ष प्रमाणसुरकस्य धर्म न प्रतिपालयन्। सर्वशास्त्रातिगो मूढः शं जनमसु न विन्दति॥२१ यस्य नार्षे प्रमाणं स्याच्छिटाचारश्च भाविनि । न वै तस्य परो लोको नायमस्तीति निश्चयः ॥२२ शिधराचारितं धर्मं कृष्णे माऽस्माभिशङ्किथाः। पुराणमृषिभिः प्रोक्तं सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिः॥ २३ धर्म एव प्रवो नान्यः स्वर्ग द्रौपदि गच्छताम । सैव नौः सागरस्येव वणिजः पारमिच्छतः॥ २४ अफलो यदि धर्मः स्याचिरितो धर्मचारिभिः। अप्रतिष्ठे तमस्येतज्जगनमज्जेदनिन्दिते ॥ ३५ निर्वाणं नाधिगच्छेयुर्जीवेयुः पद्युर्जीविकाम्। विद्यां ते नैव युज्येयुर्न चार्थ केचिदाप्रुयुः॥ २६

तपश्च ब्रह्मचर्ये च यज्ञः स्वाध्याय एव च दानमार्जवमेतानि यदि स्यरफलानि वै ॥ २७ नाचरिष्यन्परे धर्म परे परतरे च ये। विप्रलम्भोऽयमत्यन्तं यदि स्यरफलाः क्रियाः २८ ऋष्यश्चेव देवाश्च गन्धर्वासुरराञ्चसाः। ईश्वराः कस्य हेतोस्ते चरेद्धर्ममाहताः ॥ फलदं त्विह विज्ञाय धातारं श्रेयसि ध्रुवम् । धर्म ते व्यचरन्कृषी तृद्धि श्रेयः सनातनम् ॥३० स नायमफरो धर्मो नाधर्मोऽफरवानपि। दृर्यन्तेपि हि विद्यानां फलानि तपसां तथा॥३१ त्वमात्मनो विजानीहि जन्म कृष्णे यथा श्रुतम्। वेत्थ चापि यथा जातो घृष्टद्यम् प्रतापवान्॥३२ एतावदेव पर्याप्तमुपमानं श्रुचिस्मिते। कर्मणां फलमामोति धीरोब्पेवापि तुष्यति ॥ ३३ बहुना ह्यापि विद्वांसो नैव तुष्यन्त्यबुद्धयः। तेषां न धर्मजं किंचित्प्रेत्य शर्मास्ति वा पुनः॥३४ कर्मणां श्रुतपुण्यानां पापानां च फलोदयः 📭 प्रभवश्चात्ययश्चैव देव गुह्यानि भाविनि॥

ष्यायन अर्थान चिन्तयन्नपि होकान् धर्मप्राप्यान् ॥ १८ ॥ कामलोभौ अति अत्यन्तं गच्छति प्राप्नोतीति कामलोभातिगः १९॥आनन्त्यं ब्रह्मभावम् ॥२०॥ शं कत्याणम्॥२९॥अनु-मानमपि घर्मे प्रमाणमित्याह अफल इति । अयं भावः। यदि धर्मो न स्यात्ताहीं ऊर्घ्वगातिं कश्चिदिप नाप्रयात् । जायस्व म्रियेस्वेति मशकादीनां पूर्वसंस्कारात्पुनः पुनस्तत्तजातीय-देहस्यैव प्राप्तिश्रुतेरन्धं तमः प्राप्तिरेव सर्वेषां स्यात् । ततश्च शास्त्रानर्थक्यं। यदि तु धर्मोस्ति तर्हि तेषामपि विशिष्टदेश-पुष्यस्यापरिहार्यत्वात् निवासादिजनितस्य संभवति॥२५॥ननु यथा तृणात् क्षीरं क्षीराइघीतिवत् परिणाम-कमादेव तत्तद्विशिष्टदेहलाभादूर्ध्वगतिर्भविष्यति । वि धर्मेणेत्या-शंक्याह निर्वाणामिति । दध्नोपि गवोपभुक्तात् क्षीरमूत्रादिनी च परिणामदृष्टेनेत्युक्तं।तथा च मोक्षासिद्धिः तस्यां च सत्यां बोधग्रन्याः पशुजीविकां जीवेयुरन्धतमः प्रविशेयुरेवेत्यर्थः। ततक्ष ते पशुतुल्याः विद्यां विद्यया नैव युज्येरन् । धन्तु तर्हि स्वभावेनैव सर्वेपि प्राणिनः । किं विद्यया किं वा मोक्षेणेत्या-शंक्याह न चार्थं केचिदापुयुशिति । अयं भावः । घटश-रावोदंचनादिकायंवौचित्र्यं क्रियावैचित्र्यायतं यथा दृष्टं तथा ऐहिकयत्नाभावेपि नृषु पश्चादिषु ज्ञानैश्वर्यतारतम्यं दश्यमानं जन्मान्तरीयिकयानुमापकं । तद्भावे जगदैचित्र्यस्याकिम-किनिधिलाभादेश्वासंभवः स्यादिति ॥ २६ ॥ अनादिपरंपरा-

गतः शिष्टाचारोपि धर्मास्तित्वे प्रमाणमित्याह । तपश्चित्या-दिना ॥२७॥ विज्ञल्ला वद्यनं । अयं यज्ञादिधर्मः ॥२८॥ श्रेयसि श्रेयोनिमित्तं धर्मे ब्यचरन्। तिद्धि धर्मो हि श्रेयः श्रेयःसाधनं सनातनं अनाद्यनन्तम् ॥ ३० ॥ अनुभवे।पि धर्मे प्रमाणमित्याह त्वमिति। अयं मावः 'अभौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते। आदित्याज्जायते वृधिर्वृष्टेरत्नं ततःप्रजाः' इति स्मृतेः । पञ्चाभिविद्यायां च सुपर्जन्यपृथिवीपुरुषयोषासु अग्निषु श्रद्धासामवर्षाकरतआहुतये। हृदन्ते ततः शरीरमिति क्रमेण 'पद्म्यामाहुतावापः पुरुषवचसो भवन्ति'इति श्रुतेश्व सर्वेषां प्राणिनामुत्पत्तिरगवता । तत्र गर्भवासाख्या रेतो-द्रव्यकपन्नम्याहुत्यवस्थाऽत्यन्तदुःखमयी पुण्यवशात् द्रोणस्य नासीत्।द्रौपदीधृष्ट्युप्रयोस्त्वतिषुष्यवशात् रेतोरूपमलपरिणा-महेतुरन्नाहृतिरिप नास्ति । साक्षादामिकुण्डोद्भवत्वात् । तदिदं धर्मफलं तवानुभवसिद्धमतो धर्मे मावमस्या इति ॥३२॥ उपमानं निद्र्शनं । कर्मस्वादखशात् अल्पेन अन्नाच्छादन-मात्रेण तुष्टो भवति न तु कर्माण्युपेक्ष्य बहुलामार्थे यतते इत्यर्थः ॥ ३३ ॥ श्रुतं वेदोदितं पुष्यं येषां पापानामानि-ष्ट्रसाघनानां च फलोदयः स्वर्गनरकहेतुःवं प्रभव उत्पत्तिः अविद्येति यावत् । अत्ययो नाद्यः विद्येति यावत् । देवगृह्यानि-वेदैकवेदात्वात् । 'तस्मादेषां तन्न प्रियं यदेतन्मनुष्या विद्युः'इति श्रुतेदेवगोप्यानि एतानि । स्वपशुभूतपुरुषविनादाकत्सात् 11 34 11

सर्वे

आधि

अक

तदे

स

कृतं

तस्य

मक्

उत्स तथ

आधि नान

य%

उभ

यो

अव

तथै

आ

अव तं ह यच

पूर्व

मक

संस्व

त्वा

प्राव

शुः

न्या

संन

कार

हात

व्या

आ

एत

कम

पतानि वेद यः कश्चिन्मुद्यन्तेत्र प्रजा इमाः। अपि कल्पसहस्रेण न स श्रेयोधिगच्छति ॥ ३६ रक्ष्याण्येतानि देवानां गूढमाया हि देवताः। कृताशाश्च वताशाश्च तपसा दग्धकि व्विषाः। प्रसादैर्मानसैर्युक्ताः पश्यन्त्येतानि वै द्विजाः ॥३७ न फलादर्शनाद्धर्मः शाङ्कितव्यो न देवताः। यष्ट्रयं च प्रयत्नेन दातव्यं चानस्यता ॥ 36 कर्मणां फलमस्तीह तथैतद्धमेशाश्वतम्। इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि युधिष्ठिरवाक्ये एकत्रिशोऽध्यायः॥ ३१॥

ब्रह्मा प्रावाच पुत्राणां यद्यविवेद कश्यपः॥ तस्मान्त संशयः कृष्णे नीहार इव नश्यत । व्यवस्य सर्वमस्तीति नास्तिक्यं भावमुत्स्ज ॥४० ईश्वरं चापि भूतानां धातारं मा च वै क्षिप। शिक्षस्वैनं नमस्वैनं मा ते भूद्विद्धरीदशी ॥ यस्य प्रसादात्तद्भक्तो मत्यों गच्छत्यमत्र्यताम्। उत्तमां देवतां कृष्णे मावमंस्थाः कथंचन ॥ ४२

---

3 2

द्रौपद्यवाच । नावमन्ये न गहें च धर्म पार्थ कथंचन। इंश्वरं कृत प्वाहमवमंस्ये प्रजापातिम् ॥ 8 आर्ताहं प्रलपामीदमिति मां विद्धि भारत। भ्यश्च विलिप्यामि सुमनास्त्वं निबोध मे ॥ २ कर्म खल्विह कर्तत्र्यं जानता मित्रकरीन । अकर्माणो हि जीवन्ति स्थावरा नेतरे जनाः ॥ ३

यावद्गोस्तनपानाच यावच्छायोपसेवनात् । जन्तवः कर्मणा वृत्तिमामुवन्ति युधिष्ठिर ॥ जङ्गमेषु विशेषेण मनुष्या भरतर्षम । इच्छन्ति कर्मणा वृत्तिमवातुं प्रेत्य चेह च ॥ उत्यानमभिजाननित सर्वभूतानि भारत। प्रत्यक्षं फलमञ्चान्ति कर्मणां लोकसाक्षिकम् ॥ ६

एतानीति । अत्र एतेषु देवगुह्येषु विषयेषु इमाः प्राकृताः प्रजाः मुह्मन्ते । अविद्यामापि विद्यात्वेन विद्यां चाविद्यात्वेन गृह्णान्ति । एवं प्रण्यपापविपर्ययोपि ज्ञेयः । अत एतानि यस्तत्त्वतो वेद सः श्रेयो देवानां हिततरं कर्म नाधि-गच्छति नानुसरति । कर्तत्वादिमदन्तः करणस्य विविक्तत्वा-दिति भावः ॥३६॥ कृता नाशिता आशा यैस्ते । किंड-सायां स्वादिः । त्रतं हितं भितं मेध्यं चाश्रान्त ते कृताशाश्र वताशाश्व । शान्ता दान्ता इत्यर्थ । तपसा श्रवणमननात्मकेन आलोचनेन मनःप्रशादैध्यानफलेयुक्ताः द्विजाः योगिनः एतानि देवगुह्यानि ॥ ३७ ॥ धर्मशाश्वतं धर्मस्य शश्वद्भ-वोयं स्वभावः ॥३९॥ ब्यवस्य निश्चित्य । भावं अभिप्रायम् ॥ ४० ॥ एवं घर्मश्रेष्ठयं निश्चित्य ईश्वरश्रेष्ठयमप्याह ईश्वर-मिति । घातारं द्वाति कर्मफलानि यथा खं विभजतीति तं कर्मणामाशुतराविनाशित्वात्। नष्टानां च कालान्तरीयफल-हेतुत्वायोगात् । अपूर्वकल्पनायाश्च ' सर्वस्य वशी सर्वस्ये-सानः इति सर्वस्थेश्वराधीनत्वप्रतिपादकश्रत्या बाधात्। लौकिकराजमृत्यदृष्टान्ताच कर्माभस्तुष्टी रुष्टो वा ईश्वर एव सदस-फलविभीजक इति भावः। मा क्षिप मा निन्दां कुरु । श्चित्रखः शास्त्राचार्योपदेशादचीव्य ॥ ४१ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतमादांपे एकत्रिंशोऽध्यायः॥ ३१॥

32

नावमन्य इति ॥ १ ॥ स्थावरा इतरे जना वा हि यस्मात् अकर्माणो न जीवन्ति अतः कर्म कर्तव्यभिति योजना । तथा चायं प्रयोगः । स्थावरजीविका प्राकर्म-पूर्विका जीविकात्वात्पाकादिकियापूर्वकास्मदादिजीविकाव-दिति ॥ ३ ॥ स्थावरेषुक्तं न्यायं तिर्मश्च योजयति याव-दिति । सद्यो जातस्य गोवत्सस्य स्तनपानादिप्रशृतिरापि स्वजनकषंस्कारहेतुप्राक्तनकर्मसत्त्वे प्रमाणिमत्यर्थः । यावही स्तनपानात् गोस्तनपानादेशित्यर्थः । यावच्छायोपसेवनात् प्रतिमाद्वारकभोगादित्यर्थः । अयं भावः कौलिकशास प्रसिद्धया सत्रुनिर्मितायां चैत्रप्रतिमायां सत्त्रुणा कण्टकादिना नुत्रायां चैत्रो ब्यथते । तत्र ब्यथानिमित्तं आन्तरं धार्षः वैषम्यं वाह्यं वा कण्टकवेधादि न किंचिद्रष्टमस्ति किंडी केवलदृष्टमेव । अनेनेव न्यायेन जन्तवः कर्मणा प्राचीनेतेव वृत्तिं जीवनं आप्रुत्रन्ति ॥ ४ ॥ जङ्गमेष्विति प्रेत्य मृत् ॥ ५ ॥ उत्थानं उत्तिष्ठति प्रवृत्ततेऽस्मादित्यत्थानं प्राक्रमे धंस्कारः तं सर्वेपि प्राणिनः अभिजानन्ति अनुभवान्ते। तर्व कर्मस प्रवर्तन्ते तत्फलं चाप्रवन्ति । तस्मात्कर्म तत्संस्करि परंपरेयमनादिरित्यर्थः ॥ ६ ॥

180

88

1)

18

3 11

ता हि

। मिति

कर्म-

काव-

याव-

त्तरापि

ावद्रो-

वनात्)

शास-

दिना-

धातुं

कि इ

ींनेनेव

मृत्वी

प्राक्तमें

। तत

ital.

सर्वे हि स्वं समुत्थानमुपजीवन्ति जन्तवेः। अपि धाता विधाता च यथायमुद्के बकः ॥ ७ अकर्मणां वे भूतानां वृत्तिः स्यान्न हि काचन । तदेवाभिप्रपद्येत न विहन्यात्कदाचन ॥ स कर्म कुरु मा ग्लासीः कर्मणा भव दंशितः। कृतं हि योभिजानाति सहस्रे सोस्ति नास्ति च॥ तस्य चापि भवेत्कार्यं विवृद्धौ रक्षणे तथा। भश्यमाणो ह्यनादानात्क्षीयेत हिमवानापे॥ उत्सीदेरन्प्रजाः सर्वा न कुर्युः कर्म चेद्भवि । तथा ह्येता न वर्धेरन्कर्म चेदफलं भवेत्॥ अपि चाप्यफलं कर्म पर्यामः कुर्वतो जनान । नान्यथा ह्यपि गच्छन्ति वृत्ति लोकाः कथंचन॥ यश्च दिष्टपरो लोके यश्चापि हठवादिकः। उभावपि शठावेतौ कर्मबुद्धिः प्रशस्यते ॥ १३ यो हि दिष्टमुपासीनो निर्विचेष्टः सुखं शयेत । अवसीदेत्स दुर्बुद्धिरामो घट इवोदके॥ १४ तथैव हठदुर्वुद्धिः शक्तः कर्मण्यकर्मऋत् । आसीत न चिरं जीवेदनाथ इव दुर्बेठः ॥ १५ अकस्मादिह यः कश्चिदर्ध प्राप्नोति पुरुषः। तं हठेनेति मन्यन्ते स हि यत्नो न कस्यचित्॥१६ यचापि किंचित्परुषो दिष्टं नाम भजत्यत ।

दैवेन विधिना पार्थ तहैविमाते निश्चितम् ॥ यत्स्वयं कर्मणा किंचित्फलमाप्नोति पूरुषः। प्रत्यक्षमेतहोकेषु तत्पौरुपामिति श्रुतम्॥ 26 स्वभावतः प्रवृत्तो यः प्राप्तोत्यर्थे न कारणात । तत्स्वभावात्मकं विद्धि फलं पुरुषसत्तम ॥ १२ एवं हठाच दैवाच स्वभावात्कर्मणस्तया। यानि प्राप्नोति पुरुवस्तत्फलं पूर्वकर्मणाम् ॥ 20 धातापि हि स्वकर्मैव तैस्तैहेंतुभिरीश्वरः। विद्धाति विभज्येह फलं पूर्वकृतं नुणाम्॥ २१ यध्यायं पुरुषः किंचित्कुरुते वै श्रुभाश्रमम्। तद्धातृविहितं विद्धि पूर्वकर्मफलोद्यम्॥ २९ कारणं तस्य देहोयं धातुः कर्मणि वर्तते । स यथा प्रेरयत्येनं तथायं करते वशः ॥ २३ तेषु तेषु हि कृत्येषु विनियोक्ता महेश्वरः। सर्वभूतानि कौन्तेय कारयत्यवशान्यपि॥ २४ मनसार्थान्विनिश्चित्य पश्चात्प्राप्नोति कर्मणा । बुद्धिपूर्वे स्वयं वीर पुरुषस्तत्र कारणम् ॥ 24 संख्यातुं नैव शक्यानि कर्माणि पुरुषर्षम । अगारनगराणां हि सिद्धिः पुरुषहेतुकी ॥ २६ तिले तैलं गवि क्षीरं काष्टे पावकमन्ततः । धिया घीरो विजानीयादुपायं चास्य सिद्धये ॥

सर्वे हीति । यथायं बकः पूर्वसंस्कारात् कृत्यर्थी घ्यायाति एवं घाता ईश्वरोपि अनादिसंस्कारवशात् पूर्वपूर्वकल्पस्वरूपामेव सृष्टिं करोति । 'घाता यथा पूर्व-मकल्पयत् ' इति श्रुतेः । तथा विधाता धर्मोपि पूर्व-संस्कारानुरोधेनैव कर्मणि प्रवर्तयति । अन्यथा संसारानादि-त्वानभ्युपगमे कृतहानाकृताभ्यागमादिदोषः स्यादिति भावः ॥ ७ ॥ एवं प्राक्तनकर्मप्रावल्यमुपपाद्य ऐहिकानामपि तेषां प्राबल्यमाह अक्रमणामिति । याञ्चा मुखचालनादिदृष्ट्यतन-श्रम्या न जीविकास्ति । अतस्तदेव दृष्टफलं कर्मैव न विह-न्यात्। दैवपरो भूत्वा न त्यजेदित्यर्थः ॥ ८ ॥ दंशितः संनद्धः कृतं कर्म कर्तुमिति शेषः ॥ ९ ॥ तस्य कर्मणः कार्यं प्रयोजनं रक्षणेऽर्थानामिति शेषः । अनादानात् असंप्र-हात्। लब्धेनार्थेन न संतोष्टब्यं किं तु तद्विवृद्धवर्थे कर्म कर्त-व्यमित्यर्थः ॥ १० ॥ अपि चेति कर्मणा कचिदफलत्वेपि आवश्यकत्वं नित्यमित्यर्थः ॥ १२ ॥ यश्चेति । दिष्टपरो मन्त्रीषधायदृष्टद्वारैवार्यसाधनपरः कौलिकः । हठवादिकः प्राग्जन्माभावात् अकृतमेवोपस्थास्यतीति वदन् चार्वाकः। एती शठौ प्राक्रमानक्षीकारात् । पाठान्तरे अपसदौ अधमौ। कर्मबुद्धिः प्राक्तनं तात्काालकं च कर्मसहितं सत् इष्टसाध-

नमिति बुद्धिमान् ॥१३॥ निर्विचेष्टः दृष्टयत्नहीनः । शयेत् शेयात् आमः अपकः ॥ १४ ॥ हठादीन् व्याचष्टे अकस्मा-दिति । अचिन्तितस्यातर्कितस्य च लामो हठः ॥ १६॥ दैवं देवताराधनम् ॥ १७ ॥ पौरुषं यथोक्तप्रतिगृहादिवृक्तिः ॥ १८ ॥ स्वभावो यः प्राक्तमानुप्रहः यथा नष्टकपर्दिका-न्वेषणप्रवृतस्य रत्नलाभः ॥ १९ ॥ एतच्तुष्टयजोपि लाभः पूर्वकर्मफल्मेव ॥२०॥ स्वकर्मैव कर्माधीन एव । विद्धाति अर्थयति । पूर्वकृतं पूर्वकर्मजम् ॥ २१ ॥ एतदेव स्पष्टयति यद्वीति ॥ २२ ॥ कारणिमति । यः कर्मणि वर्तते सोयं मानुषदेहः प्राग्भवीयस्तस्य प्रवर्तकस्य धातुरपि कारणं प्रवर्तकः सः घाता एनं वर्तमानदेहं बीजाङ्करवत् घातृ-प्रेयों देह: देहप्रेयश्व घातेत्यर्थ:। देहो देइसाच्यं कर्म ॥ २३ ॥ नतु पूर्वकर्मैत प्रवर्तकं चेटिंक पुरुष-कारेणेत्याशंक्याह मनसेति ॥ २५ ॥ एतद्वि प्राक्कर्मज-मेवेत्याशंक्याह संख्यातुमिति । संख्यातुं प्राक्कमैव कारणं न पुरुषकार इति निश्चेतुं तत्र हेतुः अगाराति ॥ १६ ॥ तिछे इति । पङ्ग्रन्थन्यायेन प्राक्रमसिद्धमेन पुरुषकारोभिष्यनंकि-त्यर्थः अस्य तैलादेः सिद्धये प्राप्तये ॥ २० ॥

ततः प्रवर्तते पश्चात्कारणैस्तस्य सिद्धये। तां सिद्धिमुपजीवन्ति कर्मजामिह जन्तवः ॥ २८ करालेन कृतं कर्म कर्त्रां साधु स्वनुष्टितम्। इदं त्वकुरालेनेति विशेषादुपलभ्यते ॥ 29 इष्टापूर्तफलं न स्यान्न शिष्यो न गुरुर्भवेत । पुरुषः कर्मसाध्येषु स्याचेद्यमकारणम् ॥ 30 कर्त्वादेव पुरुषः कर्मसिद्धौ प्रशस्यते। असिद्धौ निन्द्यते चाफि कर्मनाशात्कथं त्विह ३१ सर्वमेव हरेनैके देवेनैके वदन्त्यत । पुंसः प्रयत्नर्जं केचित्रेधमेतन्निरुच्यते ॥ 32 न चैवैतावता कार्य मन्यन्त इति चापरे। अस्ति सर्वमर्द्धयं त दिष्टं चैव तथा हठः॥ दृश्यते हि हठाचैव दिष्टाचार्थस्य संततिः । किचिहैवाद्धठातिकचितिकचितेव स्वभावतः ॥३४ पुरुषः फलमाप्तोति चतुर्थं नात्र कारणम् । कुरालाः प्रतिजानन्ति ये वै तत्त्वविदो जनाः॥३५ तथैव धाता भूतानामिष्टानिष्टफलप्रदः। यदि न स्यान्न भूतानां कृपणो नाम कश्चन ॥ ३६ यं यमर्थमभिप्रेप्सुः कुरुते कर्म पूरुषः। तत्तत्सफलमेव स्याद्यदि न स्यातपुरा कृतम्॥ ३७ त्रिद्वारामर्थसिद्धि तु नानुपदयन्ति ये नराः। तथैवानर्थसिद्धिं च यथैवात्मा तथैव ते ॥ कर्तव्यमेव कर्मीत मनोरेष विनिश्चयः।

कारणैः यन्त्रनिपीडनादिभिः। तां ।सिद्धिं तैलादि-प्राप्ति । कर्मणामिति पाठे सिद्धि फलं । तां तैलप्राप्तिम् ॥ २८ ॥ कुशलेनेति । विशेषात् फलभेदात् ऐहिक-कर्मणोपि प्राबल्यमस्तीत्यर्थः 11 39 11 षेधशास्त्रवैयर्थ्यान्यथानुपपत्त्यापि पुरुषकारस्य इष्टेति द्वाभ्यां । इष्टं यागादि आपूर्ते तडागारामादि ।।३०।। हठादयः अकस्मादिह यः कश्चिदित्यादि-श्लोकत्रयेन ब्याख्याताः । स्वभावस्यापि हठे एवान्तर्भावः हठेनैके चार्वाकाः दैवेनेके कोछिकाः प्रयत्नजं प्राकृताः ॥ ३२ ॥ एतैरेव नार्थसिद्धिरिति वैदिका इत्याह न चेति। अह्रयं धर्माधर्मस्पं प्राक्कमं तदेव दिश्हठादिकं सर्वामित्यर्थः ॥ ३३ ॥ अत्र पूर्वपक्षः दृश्यते ह्यति । स्वभावतः यत्नतः ॥ ३४ ॥ चतुर्थे प्राव्हर्मकुशला इत्युपहासः इति प्रति-जानन्तीत्यध्याहृत्य योज्यम् ॥ ३५ ॥ सिद्धान्तमाह तथेति ॥ ३६ । त्रिद्वारामिति । हठादित्रयं द्वारमेव अर्थसिद्धेर्मुख्यं कारणं कर्मैनेत्यर्थः। आत्मा देहः देहवत्ते जडा इत्यर्थः। यथा लोका इति पाठे लोकाः लोकायतिकाः ॥ ३८ ॥ कर्तव्य-

पकान्तेन ह्यनीहोयं पराभवति पुरुषः ॥ कर्वतो हि भवत्येव प्रायेणेह युधिष्टिर। एकान्तफलिसिंद तु न विन्दत्यलसः इचित् ४० असंभवे त्वस्य हतुः प्रायश्चित्तं तु रक्षयेत । कृते कर्माण राजेन्द्र तथानृष्यमवाप्तते॥ १९ अलक्ष्मीराविशत्येनं शयानमलसं नरम । निःसंशयं फलं लब्ध्वा दक्षो भूतिभुपाश्चते॥ ४२ अनर्थाः संशयावस्थाः सिध्यन्ते मुक्तसंशयाः। र्घारा नराः कर्मरता नजु निःसंशयाः क्वित॥४३ एकान्तेन ह्यनथोंयं वर्ततेऽस्मासु सांप्रतम्। स त निःसंशयं न स्यात्वयि कर्मण्यवस्थिते ॥४४ अथवाऽसिद्धिरेव स्याद्यभिमानं तदेव ते। वृकोदरस्य बीभत्सोम्रीत्रोश्च यमयोरिष ॥ अन्येषां कर्मसफलमस्माकमपि वा पुनः। विप्रकर्षेण बुध्येत कृतकर्मा यथा फलम् ॥ 38 पृथिवीं लाङ्गलेनेह भिन्वा बीजं वपत्यत। आस्तेथ कर्षकस्तरणीं पर्जन्यस्तत्र कारणम् ॥४% वृष्टिश्चेन्नान्गृह्णीयादनेनास्तत्र कर्षकः। यदन्यः पुरुषः कुर्यात्तत्कृतं सफलं मया ॥ 86 तचेदं फलमस्माकमपराधों न मे कचित्। इति धीरोन्ववेध्यैव नात्मानं तत्र गर्हयेत् ॥ ४९ क्रवतो नार्थसिद्धिमें भवतीति ह भारत। निर्वेदो नात्र कर्तव्यो द्वावन्यौ ह्यत्र कारणम् 🙌

मेवेति । यथा प्रामकामस्य सांप्रहणीधी राजसेवा चेति द्वयम् ष्टेयं तद्वदिह दिष्टपीरुषात्मकं कर्म कर्तब्यमेव इठपक्षरत्याज एवेत्यर्थः।एकान्तेन अतिश्येन अनीहो निश्चेष्टःहठवादीत्यर्थः ।। ३९ ॥ भवत्येव फलसिद्धिः अलसः असम्यकारी ॥४० असंभवेत्विति । अङ्गवैकल्यात्कर्मफलानुः पादे तु अस्य फलर हेतुः। प्रायश्चित्तं दोषप्रातिसमाधानं लक्षयेत् कर्मतःफलाभो^{दे}। ज्ञवैकल्यं कल्प्यं न तु कमीवयर्थ्यमिति भावः।कर्माण साङ्गे की आनृष्यं फलानुत्पादेपि निर्दोषत्वम् ॥४१॥ अनर्थाः अर्थहीना नतु निश्चितं घीरा निःसंशया दुर्लमा इत्यर्थः ४३ ॥ ^{अन्ध} राज्यच्युतिः कर्मणि पौरुषे ।। ४४ ।। असिद्धिरिति ^{हेर} कृतेपि पौरुषे यदि फलासिद्धिरेव स्यात्तर्हि तदेव ते ^त वृकोदरादीनां अभिमानं साक्त्येन प्रमाणं राज्यानर्हत्वे स्या^त तदा राज्याशाविन्छेदान्न मस राज्याथर्मुद्वेग स्यादिति ^{भाव} ॥४५॥ अन्येषामस्माकं वा कर्म सफलं यथा तथा कृतकर्म विप्रकर्षण कर्मकरणान्ते बुध्येत । त्वं त्वकृतकर्मा तत्वी बुध्येरिति भावः ॥ ४६ ॥ निर्वेदो वैराग्यं द्वावन्यौ पौहर्षा निर्वेदौ अत्र फलसिद्धौ ॥ ५०॥

नपर्व

30

₹80

38

॥ ४२

[1183

1188

84

38

1180

38

म् ५०

द्वयम्रु

स्याज

दीत्यर्थः

11801

प्.लस्

लाभावेऽ

क्ति हते।

थिहींनाः । अन्धे

ते छें

ते त

वे स्याव

ते भाव

कृतक में

तत्क्य

सिद्धिर्वाण्यथाऽसिद्धिरप्रवृत्तिरतोन्यथा।
बहूनां समवाये हि भावानां कर्मासद्धयः॥ ५१
गुणाभावं फलं न्यूनं भवत्यफलमेव च।
अनारम्भे हि न फलं न गुणो दृश्यतं क्वित्॥ ५२
देशकालाबुपायांश्च मङ्गलं स्वास्तिवृद्धये।
युनिक मेध्या घीरो यथाशक्ति यथावलम्॥५३
अप्रमत्तेन तत्कार्यमुपदेष्टा पराक्षमः।
भूयिष्ठं कर्मयोगेषु दृश्यमव पराक्षमः॥ ५४
यत्र धीमानवेक्षेत श्रेयांसं बहुिभर्गुणैः।
साम्नैवार्थं ततो लिप्सेत्कर्म चास्मे प्रयोजयेत् ५५
व्यसनं वास्य काङ्कृत विवासं वाद्धिष्ठिर।
अपि सिन्धोगिरवापि कि पुनर्मर्त्यधर्मिणः॥ ५६

उत्थानयुक्तः सततं परेषामन्तरैषणे ।
आनुण्यमामोति नरः परस्यात्मन एव च ॥ ५७
न त्वेवात्मावमन्त्रत्यः पुरुषेण कदाचन ।
न द्यात्मपिरमुत्रस्य भृतिर्भवति शोभना ॥ ५८
एवं संस्थितिका सिद्धिरियं लोकस्य भारत ।
तत्र सिद्धिर्गतिः प्रोक्ता कालावस्थाविभागतः ॥
ब्राह्मणं मे पिता पूर्व वासयामास पण्डितम् ।
सोपि सर्वामिमां प्राह पित्रे मे भरतर्षम ॥ ६०
नीतिं वृहस्पतिप्रोक्तां भ्रातृन्मेऽम्राहयत्पुरा ।
तेषां सकाशादश्रौषमहमेता तदा गृहे ॥ ६१
स मां राजन्कर्भवतीमागतामाह सान्त्ययन् ।
शुश्रूषमाणामासीनां पितुरङ्के युधिष्ठिर ॥ ६२

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाण अर्जुनाभिगमनपर्वणि द्रौपदीवाक्ये द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२॥

33

वैशंपायन उवाच ।
याबसेन्या वचः श्रुत्वा भीमसेनो ह्यमर्घणः ।
निश्वसक्षपसंगम्य कुद्धो राजानमद्भवीत् ॥ १
राज्यस्य पदवीं धम्यां घज सत्पुरुषोचिताम् ।
धर्मकामार्थहीनानां किं नो वस्तं तपोवने ॥ २

नैव धर्मेण तद्राज्यं नार्जवेन न चौजसा।
अक्षकूटमधिष्ठाय हतं दुर्योधनेन वै॥ . ३
गोमायुनेव सिंहानां दुर्बलेन बलीयसाम्।
आमिषं विधसाशेन तहद्राज्यं हि नो हतम्॥ ४

सिद्धिरसिद्धिर्वास्तु किं त्वप्रवृत्तिरेवमास्त्वित्यर्थः । बहूनां सर्वेषां समवाये समुदाये। भावानां कारणानाम् ।। ५१ ।। गुणः अप्रधानसङ्गं तदमावे गुणःशौर्यादिः।।५२॥ **उ**पायाः सामादयः स्वस्तिवृद्धये क्त्याणवृद्धये ॥ ५३ ॥ देशकालादियोगाख्य अप्रमत्तेनित तत् तत्र पराक्रमः पुरुषकारस्तु उपदेष्टा कार्य-**आदरणीयं** कर्ता मुख्य इत्यर्थः । भूयिष्ठं श्रेष्ठं । कर्मयोगेषु कार्यघट-नासु पराक्रमः । दश्यभेव प्रसिद्ध एव श्रेष्ठत्वेन । तस्मात्परा-कमे यतित ज्यामीति भावः ॥५४॥ ननु भ्रातृषु धार्तराष्ट्रेषु कथं पराकान्तुं शक्यमित्याशंक्य सामासंभवमाह यत्रेति । अवेक्षेत आदरं कुर्यात् श्रेयांसं प्रशस्ततरं कर्म च मेदं दानाख्यं वा ॥५५॥ दुर्मेधसि दुर्योधने तु न सामभेददानाना-सुपायानां संभवारेस्त । अतस्तत्र दण्ड एव श्रेयानित्याह । ब्यसनमिति। ब्यसनं राष्ट्रोपप्रवादि । विवासनं देशानिःसारणम् ॥ ५६ ॥ उत्थानयुक्तः यत्नवान् । अन्तरेषणे छिद्रान्वेषणे। बानृष्यं निर्दोषत्वं । परस्यामात्यादेः ॥ ५७ ॥ नन्तराकाः

कथमुत्यानं कुर्यामित्याशंक्याह न त्वेवेति ॥ ५८ ॥ एवं संस्थितिका ईटम्ब्यवस्थावती । सांसि द्ववीति पाठे खामा-विकीत्यर्थः । सिद्धि फलसिद्धः । तत्रेति कालावस्थयो-रानुकृत्येन गातिरन्वेषणे यत्नः सैव सिद्धिःसिद्धिमूलम् ॥ ५९ ॥ कर्मवतीमागतां किंचित्कार्योद्देशेन पितुरन्तिके आगताम् ॥ ६२ ॥ इत्यारप्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारतः भावदीपे द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

33

याज्ञसेन्या इति॥१॥ एवं द्रौपशा प्राक्षमाधीनां फलसि-द्धिमङ्गीकृत्यापि तद्वारभूतस्य पुरुषकारस्य प्रावल्ये प्रतिपादिते राजानमुश्रोजयन् मीम आह राज्यस्य पदवी्मित्यादि। पदवीं प्राप्तिमार्गे धर्म्यो वनवासकालपालनस्पाद्धमीदनपेतां किं प्रयोजनमिति शेषः॥ २॥ कृटं कपटम् ॥ ३॥ विश्लोष्ट भूतवलिशेषः श्वकाकादियोग्यस्तद्भक्षकेन शुनकेनेत्वर्यः॥४॥

वीर्वा

इम

प्त

का

व्या

姬

तस

अन

इनि

विष

एव

न १

न

धम

अह

का

वय

धां

विः

प्रा

तद्व

जी

विां

संब

विशि

द्रव्य

11

अभ

अन

हदर

वर्म

धर्मलेशप्रतिच्छन्नः प्रभवं धर्मकामयोः। अर्थमुत्सुज्य किं राजन्दुःखेषु परितप्यसे ॥ 4 भवतोऽनवधानेन राज्यं नः पश्यतां हृतम् । अहार्यमपि राक्रेण गुप्तं गाण्डीवधन्वना ॥ દ્ कुणीनामिव बिल्वानि पङ्गूनामिव धेनवः। हतमैश्वर्यमस्माकं जीवतां भवतः कृते ॥ 9 भवतः प्रियमित्येवं महद्यसनमीदशम् । धर्मकामे प्रतीतस्य प्रतिपन्नाः स्म भारत ॥ 6 कर्षयामः स्वमित्राणि नन्दयामश्च शात्रवान्। आत्मानं भवतां शास्त्रीनियम्य भरतर्षम ॥ 9 यद्वयं न तदैवैतान्धार्तराष्ट्रान्निहन्महि । भवतः शास्त्रमादाय तन्नस्तपति दुष्कृतम् ॥ 20 अयैनामुन्ववेक्षस्व मृगचर्यामिवात्मनः। दुर्बलाचरितां राजन्नवलस्यैर्निषेविताम्॥ 88 यां न कृष्णो न बीभत्सुनाभिमन्युर्न संज्याः। न चाहमभिनन्दामि न च माद्रीसुतावुमौ ॥ १२ भदान्धर्मी धर्म इति सततं व्रतकारीतः। किचद्राजन्न निर्वेदादापन्नः क्लीबर्जाविकाम् ॥ १३ दुर्मनुष्या हि निर्वेदमफलं स्वार्यघातकम्। अशक्ताः श्रियमाहर्तुमात्मनः कुर्वते प्रियम् ॥ १४ स भवान्दष्टिमाञ्चकः पश्यन्नस्मासु पौरुषम्। आनृशंस्यपरो राजन्नानर्थमवबुध्यसे॥ अस्मानमी धार्तराष्ट्राः क्षममाणानलं सतः। अशक्तानिव मन्यन्ते तदःखं नाहवे वधः ॥ १६ तत्र चेद्यध्यमानानामाजिह्ममनिवर्तिनाम्। सर्वशो हि वधः श्रेयान्त्रेत्य लोकान्लभेमहि ॥१७ अथवा वयमेवैतान्निहत्य भरतर्षम। आददीमहि गां सर्वी तथापि श्रेय एव नः ॥ १८ सर्वया कार्यमेतन्नः खधर्ममनुतिष्टताम् । काङ्कतां विपुलां कीर्ति वैरं प्रतिचिकीर्पताम् ॥ आत्मार्थं युध्यमानानां विदिते कृत्यलक्षणे। अन्यैरि हते राज्ये प्रशंसेव न गईणा ॥ कर्षणार्थी हि यो धर्मी मित्राणामात्मनस्तथा। व्यसनं नाम तदाजन्न धर्मः स कुधर्मतत् ॥ २१ सर्वया धर्मनित्यं तु पुरुषं धर्मदुर्बलम् । त्यजतस्तात धर्मार्थी प्रेतं दुःखसुखे यथा॥ यस्य धर्मो हि धर्मार्थ क्रेशभाङ्क स पण्डितः। न स धर्मस्य वेदार्थं सूर्यस्यान्धः प्रभामिव ॥ २३ यस्य चात्मार्थमेवार्थः स च नार्थस्य कोविदः। रक्षेत भूतकोरण्ये यथा गास्ताहगेव सः॥ अतिवेलं हि योर्थार्थी नेतरावनुतिष्ठति । स वध्यः सर्वभूतानां ब्रह्महेव जुगुप्सितः ॥ सततं यश्च कामार्थी नेतरावद्यतिष्ठाते । मित्राणि तस्य नश्यन्ति धर्मार्थाभ्यां च हीयते१६ तस्य धर्मार्थहीनस्य कामान्ते निधनं ध्रुवम् । कामतो रममाणस्य मीनस्येवास्मसः क्षये॥ २७ तस्माद्धर्मार्थयोर्नित्यं न प्रमाद्यन्ति पण्डिताः। प्रकृतिः सा हि कामस्य पावकस्याराणिर्यथा॥२८ सर्वथा धर्ममूलोर्थो धर्मश्चार्थपरिग्रहः । इतरेतरयोनींतौ विद्धि मेघोदधी यथा॥ २९ द्रव्यार्थस्पर्शसंयोगे या प्रीतिरूपजायते। स कामश्चित्तसंकल्पः शरीरं नास्य दृश्यते ॥ ३० अर्थार्थी पुरुषो राजन्बृहन्तं धर्ममिच्छति । अर्थिमिच्छति कामार्थी न कामादन्यामिच्छति॥३१ न हि कामेन कामोन्यः साध्यते फलमेव तत्। उपयोगात्फलस्यैव काष्टाद्धस्मेव पण्डितैः॥

धर्मलेशः प्रतिज्ञापालनजस्तेन प्रतिच्छन्न आवृतः अर्थे राज्यास्यम् ॥ ५ ॥ अनवधानेन प्रमादेन पर्यतामित्यनादरे षष्ठी ॥ ६ ॥ कुणीनां हस्तविकल्पनां । पड्गूनां पाद-विकल्पनां षष्ठी पूर्ववत् । भवतः कृते भवन्निमित्तम् ॥७ ॥ धर्मकामे धर्मेच्छायां । प्रतीतस्य विश्वस्तस्य ॥ ८ ॥ शास्त्रः स्तवन्येति पाठे धर्मेच्छायां विश्वस्तस्य ॥ ८ ॥ शास्त्रः समवचनैः भवतां भासमानानां योगिनाम् ॥९ ॥ मृग-चर्यामित एनां वनचर्यो । अवलस्यैर्निषावितामित्येकं पदं । बल्विद्धरसिवतामित्यर्थः ॥ ११ ॥ न आपन्न इति सवन्धः ॥ १३ ॥ अलं समर्थान्यतः १।१६॥ गां पृथिवीम् ॥१८॥ कृत्यलक्षणे कर्रणीयस्वरूपे ॥१०॥ कुष्मं तनोतीर्ति कुधर्म-

तत् कुधर्मबीजामित्यर्थः ॥ २१ ॥ धर्मार्थौ बलसाघ्यहेमत्रप्रातःस्नानशत्रुजयसंभवौ ॥ २२ ॥धर्मार्थे न त्वर्थकामार्थे अर्थप्रयोजनम् ॥२३ ॥ अतिवेलं अत्यन्तम्॥ २५ ॥ इतरे अर्थकामौ ॥ २६ ॥ कामतो रममाणस्य तस्य कामान्ते निधनमिति संबन्धः ॥ २७ ॥ सा हि धर्माध्यस्पा हि ॥ २८ ॥
अर्थपरिम्रहः अर्थार्थमेवालम्बनीयः इतरेतरयोनीतौ धर्मादर्थःप्रणीयतेऽर्थाच धर्म इत्यर्थः। मेघादुदिधपुष्टिद्धेमें धर्पति
रिव ॥ २९ ॥ द्रव्यस्य स्रक्चन्दनादेः । स्पर्शः अर्थस्य
स्वर्णादेः। संयोगो लामः ॥ ३० ॥ उपयोगः साक्षास्त्रिति
त्यादनेन कृतार्थत्वं । काष्टाद्भस्मसाच्यं न तु मस्मतीरि
सस्मान्तरं साध्यमास्त तद्वत् ॥३२॥

38

२२

२३

:1

28

24

ते२६

20

1126

28

30

1138

त्।

32

हमन्त-

र्धे अर्थ

1 814.

निधन

2611

घमों-

घपूर्ति.

अर्थस

म्प्रीत्र

मतोषि

इमाञ्चळकुनकान्राजन्हन्ति चैतंसिको यथा। प्तद्रपमधर्मस्य भूतेषु हि विहिंसता ॥ 33 कामाहोभाच धर्मस्य प्रकृति यो न पश्यति। स वध्यः सर्वभूतानां प्रेत्य चेह च दुर्मतिः ॥ ३४ व्यक्तं ते विदितो राजन्नार्थो द्रव्यपरिग्रहः। क्रातिं चापि वेत्थास्य विकृतिं चापि भूयसीम्॥ तस्य नाशे विनाशे वा जरया मरणेन वा। अनर्थ इति मन्यन्ते सोयमस्मास वर्तते ॥ 38 इन्द्रियाणां च पञ्चानां मनसो हृदयस्य च। विषये वर्तमानानां या श्रीतिरूपजायते ॥ ३७ स काम इति में बुद्धिः कर्मणां फलमुत्तमम्। प्वमेव पृथम्हष्टा धर्मार्थी काममेव च॥ 36 न धर्मपर एवं स्यान्न चार्थपरमो नरः। न कामपरमो वा स्यात्सर्वानसेवेत सर्वदा ॥ धर्म पूर्वे धनं मध्ये जघन्ये काममाचरेत। यहन्यनुचरेदेवमेष शास्त्रकृतो विधिः ॥ 80 कामं पूर्वे घनं मध्ये जघन्ये धर्ममाचरेत। वयस्यनुचरेदेवमेष शास्त्रकृतो विधिः॥ 38 धर्म चार्थं च कामं च यथावद्वदतां वर। विभज्य काले कालज्ञः सर्वान्सेवेत पण्डितः ॥४२ मोक्षो वा परमं श्रोय एव राजनसुखार्थिनाम्। प्राप्ति वा बुद्धिमास्थाय सोपायां कुरुनन्दन ॥ ४३ तद्वाष्ठ्र क्रियतां राजन्त्राप्तिं वाप्यधिगम्यताम् । जीवितं ह्यातुरस्येव दुःखमन्तरवर्तिनः॥ विदितश्चैव में धर्मः सततं चरितश्च ते। जानन्तस्त्वयि शंसन्ति सुदृदः कर्मचोदनाम् ॥४५

दानं यज्ञाः सतां पूजा वेदघारणमार्जवम् । एप धर्मः परो राजन्बलवान्त्रत्य चेह च॥ एष नार्थविहीनेन शक्यो राजान्निषेवितुम् । अखिलाः पुरुषय्यात्र गुणाः स्युर्थद्यपीतरे ॥ 80 धर्मञूलं जगद्राजन्नान्यद्धर्माद्विशिप्यते। धर्मश्चार्थेन महता शक्यो राजन्निषेवितुम्॥ न चार्थों भैक्ष्यचर्येण नापि क्रैच्येन कर्हिचित्। वेत्तं शक्यः सदा राजन्केवलं धर्मबुद्धिना ॥ ४९ प्रतिषिद्धा हि ते याञ्चा यया सिष्यति वै द्विजः। तेजसैवार्थिलिप्सायां यतस्य पुरुवर्षम ॥ भैक्ष्यचर्या न विहिता न च विद्शुद्वजीविका। क्षात्रियस्य विशेषेण धर्मस्त बलमौरसम् ॥ ' स्वधर्मं प्रतिपद्यस्व जिह शत्रृन्समागतान् । धार्तराष्ट्रवनं पार्थं मया पार्थेन नाशय ॥ 42 उदारमेव विद्वांसो धर्म प्राहुर्मनीषिणः। उदारं प्रतिपद्यस्व नावरे स्वातमहीस ॥ 43 अनुरुध्यस्व राजेन्द्र वेत्थ धर्मान्सनातनान्। क्रकर्माभिजातोसि यस्मादुद्विजते जनः ॥ 48 प्रजापालनसंभूतं फलं तव न गहितम। एष ते विहितो राजन्धात्रा धर्मः सनातनः॥ ५५ तस्मादपचितः पार्थ लोके हास्यं गमिष्यासे स्वधर्माद्धि मनुष्याणां चलनं न प्रशस्यते ॥ स क्षात्रं हृदयं कृत्वा त्यक्तवेदं शिथिलं मनः । वीर्यमास्थाय कौरव्य धुरमुद्रह धुर्यवत्॥ न हि केवलधर्मात्मा पृथिवीं जात कश्चन। पार्थिवो व्यजयद्वाजन्न भूति न पुनः श्रियम् ॥५६

वैतंसिकः वीतंसेन जीवतीति पक्षिहन्ता । वीतं संबन्धनीपाये मृगाणां पक्षिणामपि दिति विश्वः । विहिंसता विशिष्टिहेंसावत्वम् ॥ ३३ ॥ प्रकृतिं स्वरूपम् ॥ ३४ ॥ ब्यक्तमिति । अर्थः प्रयोजनं कामाख्यं सद्रब्येण क्षीधनगोहस्त्यश्वात्मना पिरगृह्यत इति द्रब्यपिप्रहः । अस्य द्रब्यस्य प्रकृतिं ध्यादिरूपां । विकृतिं त्यागभोगादिरूपाम् ॥ ३५ ॥ तस्य स्त्रीधनादिरूपद्रस्यस्य नाशे अदर्शने अमावे । विनाशे लब्धस्य वियोगे । जरामरणे स्त्रीगोऽ-श्वादीनां सोयमनर्थः स्त्रीपरामर्शराज्यनाशादिरूपः । अनर्थपरिहाराय धर्मोपि लङ्वनीय इति मावः ॥ ३६ ॥ अनर्थपरिहाराय धर्मोपि लङ्वनीय इति मावः ॥ ३६ ॥ श्वानां श्रोत्रादीनां विषये शब्दादी । मनसो विषयः संकत्यः हृद्यस्य निश्वयः ॥ ३७ ॥ पृथक् भिन्नान्दृष्ट्वा ॥ ३८ ॥ वर्मे पूर्वे अहनि चरेत् ॥ ४० ॥ कामं पूर्वे वयिस चरेत्

॥ ४१ ॥ प्राप्तिं महोदयं वा राज्यलामजं । ' प्राप्तिलमिं महोदये ' इति विश्वः । तत् मोक्षास्त्यं श्रेयः दुःसं दुःस्वदम् ॥ ४४ ॥ कर्मचोदनां प्रश्वत्तिजनकं वेदवावयं । शंसन्ति कथयन्ति ॥ ४५ ॥ अखिलाः खिलं शत्यं तद्रहिताः ॥४०॥ क्रैज्येन कार्त्येण वेत्तं लब्खुम् ॥४९॥ द्विजः ब्राह्मणः तेजसा पराभिमत्रशत्त्रया ॥ ५० ॥ औरसं उत्साहः ॥५१॥ उदारं ईश्वरमावं अवरे अनैश्वयें ॥ ५१॥ क्रूरं हिंसात्मकं क्षात्रं कर्म यस्य ॥ ५४॥ अपचितः हीनः ॥ ५६ ॥ श्रीथें वर्षेत प्राप्ति वर्षेत्रयं न पुनः श्रियं नास्ति पुनः श्रीयंयेति न मृतेरव विशेषणे । उम्पयत्र नैकथेतिवन्न शब्देन सम्रासः । व्यवयत् परामृत्वान् ॥ ५८ ॥

अ

9वह

सत्य

इति

आपि

इमा

हन्त

स र

त्वर

वाच

अस्त्र

आर

तावि

हेतुन

जिता

षुष

घात्र

सहार

भाल

६२

जिह्नां दत्त्वा बहुनां हि क्षुद्राणां लुब्धचेतसाम्। निकृत्या लभते राज्यमाहारामित्र शल्यकः॥ म्रातरः पूर्वजाताश्च सुसमृद्धाश्च सर्वशः। निकृत्या निर्जिता देवैरसुराः पार्थिवर्षम ॥ 60 एवं बलवतः सर्वीमिति बुद्धा महीपते । जाहे शत्र्महाबाहो परा निकृतिमास्थितः ॥ ६१ न हार्नुनसमः कश्चिद्याधि योधो धनुर्धरः। भविता वा पुमान्काश्चिन्मत्स्रमो वा गदाधरः॥६२ सत्वेन कुइते युद्धं राजन्सुवलवानि । न प्रमाणेन नोत्सीहात्सत्वस्थो भव पाण्डव ॥ ६३ सत्त्वं हि मूलमर्थस्य वितथं यदतोन्यथा। न तु प्रसक्तं भवति वृक्षच्छायेव हैमनी ॥ अर्थत्यागोपि कार्यः स्यादर्थे श्रेयांसमिच्छता। बीजीपम्बेन कौन्तेय मा ते भूदत्र संशयः। ६५ अर्थेन त समोऽनर्थो यत्र लभ्येत नोदयः। न तत्र विपगः कार्यः खरकण्डूयनं हि तत् ॥६६ एवमेव मनुष्येन्द्र धर्मे त्यक्तवाल्पकं नरः। बृहन्ते धर्ममाप्नोति स बुद्ध इति निश्चितम्॥ ६७ अमित्रं मित्रसंपन्नं मित्रैर्भिन्दान्त पण्डिताः । भिन्नीर्मित्रैः परित्यक्तं युवानं कुरुते वशम् ॥ सत्वेन कुरुते युद्धं राजनसुबलवानि । नोद्यमेंन न होत्राभिः सर्वाः स्वीकुरुते प्रजाः ६९ सर्वथा संहतैरेव दुर्बलैर्बलवानिप । आमित्रः शक्यते हन्तुं मधुहा स्रमरीरेव॥ 100 यथा राजन्त्रजाः सर्वाः सुर्यः पाति गभस्तिभिः। अत्ति चैव तथैव त्वं सदशः सवितुर्भव ॥ 90 एतचापि तपो राजनपुराणामिति नः श्रुतम्। विधिना पालनं भूमेर्यत्कृतं नः पितामहैः॥ न तथा तपसा राजँहोकान्प्राप्तोति क्षत्रियः। यया सृष्टेन युद्धेन विजयेनेतरेण वा ॥ अपेयात्किल भा सूर्यालक्ष्मीश्चन्द्रमसस्तथा। इति लोको व्यवसितो दृष्टेमां भवतो व्यथाम ७४ भवतश्च प्रशंसाभिनिन्दाभिरितरस्य च। कथा युक्ताः परिषदः पृथय्राजन्समागताः ॥ ७५ इदमभ्यधिकं राजन्त्राह्मणाः कुरवश्च ते। समेताः कथयन्तीह मुदिताः सत्यसंधताम्॥ ७६ यन्न मोहान कार्पण्यान लोभान्न भयादपि। अनृतं किं चिदुक्तं ते न कामाञ्चार्थकारणात्॥७७ यदेनः कुरुते किंचिद्राजा भूमिमवापुवन् । सर्वे तन्नुद्रते पश्चायज्ञीर्वेपुलदक्षिणैः ॥ ब्राह्मणेभ्यो ददह्रामानगाश्च राजनसहस्रशः। मुच्यते सर्वपापेभ्यस्तमोभ्य इव चन्द्रमाः ॥ ७९ पौरजानपदाः सर्वे प्रायशः कुहनन्दन । सवृद्धबालसाहेताः शंसन्ति त्वां युधिष्ठिर ॥८०

जिह्नां जिह्नायाः प्रियं साध्वनं उत्कोचिसत्यर्थः । खुदाणां रात्रुपशीयाणां निकृत्या भेदरूपेण श्चल्यकः ब्याधः । स हि मृगेभ्यो भक्ष्यं दत्वा विश्वास्य इत्वा आहारं लभते तद्वत् । शल्यकः श्वावित क्षुद्रान्मधुमाक्षकाविशेषान् जिह्वां दत्वा बहिनिःसार्थ भक्ष-यति तद्वाजिह्वां वाचं दत्त्वा शत्रुन् जहीति प्राञ्चः ॥ ५९ ॥ बलवतः शत्रून् परां निकृति संवत्सरशब्दं भीमांसकन्यायेन दिनपरं कुर्विति भावः ॥ ६१ ॥ सत्त्वेन वलेन प्रमाणेन सङ्घेन । उत्साहेन शत्रुपक्षीयैःसहवंधानलक्षणेनसूत्रेण । प्रमाणं नित्यमर्यादासंघवादिप्रमादिषु । उत्साहस्तूयमे सूत्रे इति विश्वः । अत्रमादी महोत्वाहीत्यपि पाठः ॥ ६३॥ सत्त्वादन्यस्य वितथत्वे हेतुः न त्विति । प्रसक्तं उपकारकत्वेन प्रत्यासनं इष्टमित्यर्थः ।। ६४ ।। अर्थत्यागोपीति । दुर्योधने राज्यार्पणं न श्रेयसेऽपि तु खरकण्ड्यनवदपका यैव । यथा खरकण्डूयनं स्पर्शदीषात्सची दुःखदस्नाननिमित्तं गोकण्डूयन-बच परत्र नं बहितं एवमेनदपीति स्लोकद्वयार्थः ॥ ६५॥ ाविपण: प्रतिज्ञा न कार्यः न निर्वाह्यः ॥ ६६ ॥ एवमेव बीजीपम्येन् प्रतिज्ञानिर्वाहजमल्पं धर्मे त्यक्तवा राज्यलामजे

दानयागादिर्महान्धर्म आदर्तब्य इत्यर्थः ॥ ६७ ॥ युवानं अल्पबुद्धि। 'यदेकः स्थावेरो वेति न तत्तरुणकोटयः'इत्युकेः। दुर्वलभित्यपि पाठः ॥ ६८ ॥ पक्कुद्धेः सर्वत्र सावधानस्य मित्राणि दुर्भेद्यानि अतस्तादशे दुर्योधने बलमेव श्रेय इत्याह सत्त्रेनेति । युद्धेनैत्र शत्रु नये कृते प्रजाः स्वाधीना भवन्ति न तूर्यमेन निप्रहेण न होत्राभिः सान्त्वेन आह्वानैः ॥६९॥ संहतैर्भिलितैः मधुरा मध्यर्थे गतः।ओहाङ् गतौ इत्यस्य ह्रपं। भ्रमरैर्मधु गटलस्थैः साविषवकैः युगपद्द हो म्रियत इति प्रसिद्धं । कालप्रतिक्षायां हि शत्रुर्वलवान् भूत्वाऽस्मान् जेन्यतीर्ति भावः ॥ ७०॥ यथेति । अति रसशोषणेन पाति वर्षेण तथा त्वं दुर्योधनादीन्वरामानीय पालयेत्यर्थः ॥ ७१ ॥ एतत भूमेः पालनं वक्ष्यमाणं तपः स्वधर्मः पुराणं अनादि । एत-चावितथानिति पाठान्तरे पुराणं वेदविहितमित्यर्थः ॥ ७२॥ स्ट्रेन विहितेन धर्मेणेत्यर्थः इतरेण मरणेन ॥ ७३॥ अपे यात् अगगन्छेत् ब्यवसितः निश्चितः ॥ ७४ ॥ नतु कर्ष तर्हि मया राज्यार्थमहुनं कर्तब्यमत आह यदेन इति । एनः ापापमवाप्रुवन् अवाप्तिहेतीः ॥ ७८ ॥

98

92

\$8

98

94

30

90

36

SQ.

60

वानं

ते:1

नस्य

याह

न्ति

911

ब्पं।

द्धं ।

गीते

तथा

एतव

एत-

311

अपे.

क्यं

एनः

श्रवहतौ श्रीरमासक्तं ब्रह्म वा वृष्य यथा।,
सत्यं स्तेने बळं नार्या राज्यं दुर्योधने तथा ॥८१
इति लोके निर्वचनं पुरश्चरित भारत।
अपि चैताः स्त्रियो बालाः स्वाच्यायमधिकुर्वते ८२
इमामवस्थां च गते सहास्माभिरिर्दम।
हन्त नष्टाः स्म सर्वे चै भवतोपद्रचे सति ॥ ८३
स भवान्त्यमास्थाय सर्वोपकरणान्वितम्।
त्वरमाणोभिनिर्यात विप्रेभ्योधिवभावकः॥ ८४
वाचियत्वा द्विजश्रेष्टानचैव गजसाह्वयम्।
अस्त्रविद्धः परिवृतो स्नातृभिई द्विधन्विभः॥ ८५
आशीविषसमैवीरैं सहिद्धित्व वृत्रहा।

अमित्रांस्तेजसा मृद्रन्नसुरानिव वृत्रहा।
श्रियमादत्स्व कौन्तेय धार्तराष्ट्रान्महाबल ॥ ८६
न हि गाण्डीवमुक्तानां शराणां गार्ध्रवाससाम्।
स्पर्शमाशीविषाभानां मर्त्यः कश्चन संसहेत् ८७
न संवीरो न मातङ्गो न च सोऽश्वोस्ति भारत ।
यः सहेत गदावेगं मम कुद्धस्य संयुगे॥ ८८
संजयैः सह कैकेयैर्वृष्णीनां वृष्भेण च।
कथं स्विद्यधि कौन्तेय न राज्यं प्रामुयामहे॥ ८९
शत्रुहस्तगतां राजन्कथंस्विन्नाहरेर्मृहीम्।
इह यत्नमुपाहत्य बलेन महतान्वितः॥ ९०

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि भीमवाक्य त्रयास्त्रिशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

38

वैशंपायन उवाच ।
स पवमुक्तस्तु महानुभावः
सत्यव्रतो भीमसनेन राजा ।
अजातशत्रुस्तदनन्तरं वै
धैर्यान्वितो वाक्यमिदं बभाषे ॥ १
युधिष्ठिर उवाच ।
असंशयं भारत सत्यमेतचन्मां तुदन्वाक्यशत्यैः क्षिणोषि ।
न त्वां विगर्हे प्रतिक्रूलमेव
ममानयाद्धि व्यसनं व आगात् ॥२
अहं ह्यक्षानन्वपद्यं जिहीर्षनराज्यं सराष्ट्रं धृतराष्ट्रस्य पुत्रात् ।

तन्मां शठः कितवः प्रत्यदेवीत्
सुयोधनार्थे सुवलस्य पुत्रः ॥ ३
महामायः शकुनिः पार्वतीयः
सभामध्ये प्रवपन्नक्षपूगान् ।
अमायिनं मायया प्रत्यजेषीत्ततोपस्यं वृजिनं भीमसेन ॥ ४
अक्षांश्च दृष्टा शकुनेर्यथाव
त्कामानुक्कलानयुजो युजश्च ।
शक्यं नियन्तुमभविष्यदात्मा
मन्युस्तु ह्न्यात्पुरुषस्य धैर्यम् ॥ ५
यन्तुं नात्मा शक्यते पौरुषेण
मानेन वीर्येण च तात नद्धः ।

परस्यापि राज्यानईत्वाद्वरोपणमुन्नितमित्याह श्वर-ताविति । श्वरतौ सारमेयन्यमिकोश ब्रह्म वेदः वृषले ग्रुहे ॥ ८१ ॥ स्वाध्यायमधिकुर्वते श्वरताविति श्लोकं वेदवत् इ्यादयो नित्यं पठन्तीत्यर्थः ॥ ८२ ॥ मवता हेतुना उपद्रवे राज्यश्रंशे ॥ ८३ ॥ अर्थविमावकः जया-जितमर्थे प्रदातुं । तुमुन्ण्वुलै। क्रियायां क्रियार्थायामिति खुल्ल ॥ ८४ ॥ वान्चित्वा आशीर्वादान् ॥ ८५ ॥ धार्तराष्ट्रादिति छेदः ॥ ८६ ॥ गार्प्रवाससां ग्रध्रपश्चमय-प्रख्वातां संसहेत् सम्यक् सहेत ॥ ८७ ॥ संजयादिभिः सहायैः स्विदिति विस्मयेन शिरश्वालने ॥ ८९ ॥ उपाहृत्य आल्क्ष्य ॥ ९० ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारत- भावदीपे त्रयास्त्रिशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

३४

स एविमिति ॥ १ ॥ एव सम ममैव वः युष्मान् ॥२॥ अन्वायं अनुस्तवान् । जिहीर्षन्हर्तुमिच्छन् शठः कृटपाश-कर्नृतवात् कितवो य्तकारः ॥ ३ ॥ प्रवपन् पातयन् अक्षपू-गान् पाशसमूहान् वृजिनं दुःखदं व्यसनम् ॥ ४ ॥ कामानु-कृलान् इच्छानुकूलान् । अयुजः विषमान् । युजः समान् । शक्यमिति । यः पुरुषस्य धेर्य हन्यात् स मन्युर्यदि नाम-विष्यत्ति आत्मा मनः नियन्तुं शक्यमभविष्यर्भ्दत्येष्या-हृत्य योज्यं । परस्यानुकूलानक्ष्यन् हृद्वा मन्युवशान्ममः यूतोपरमे वृद्धिर्नासीदित्यर्थः ॥ ५ ॥

इति

संधि

अन

प्रतर

फेन

निमे

सूर्व यो

स

प्रती

आ

शर्

प्रा

यो

अय

अमृ

रण्य

ध्यार

वा।

बन्ध

सुच्ये

पार्ठा

,स्व

न ते वाचो भीमसेनाभ्यसूये मन्ये तथा तद्भवितव्यमासीत् ॥ 8 स नो राजा धृतराष्ट्रस्य पुत्रो न्यपातयद्यसने राज्यमिच्छन्। दास्यं च नोऽगमयद्भीमसेन यत्राभवच्छरणं द्रौपदी नः ॥ 9 त्वं चापि तद्वेत्थ धनंजयश्च पुनर्धूतायागर्तास्तां सभां नः। यन्मां व्यक्तिस्तराष्ट्रस्य पुत्र एकम्लहार्थे भरतानां समक्षम् ॥ 6 वने समा द्वादश राजपुत्र यथाकामं विदितमजातशत्रो । अथापरं चाविदितश्चरेथाः सर्वैः सह भ्रातृभिश्छद्मगृढः ॥ 9 त्वां चेच्छ्रवा तात तथा चरन्त-मवभोत्स्यन्ते भारतानां चराश्च। अन्यांश्चरेथास्तावतोब्दांस्तथा त्वं निश्चित्य तत्प्रतिजानीहि पार्थ ॥ 80 चरेश्चेन्नो विदितः कालमेतं युक्ती राजन्मोहयित्वा मदीयान्। ब्रवीमि सत्यं कुरुसंसदीह ११ तवैव ता भारत पञ्च नद्यः ॥ वयं चैतद्भारत सर्व एव त्वया जिताः कालमपास्य भोगान्। वसेम इत्याह पुरा स राजा मध्ये कुरूणां स मयोक्तस्तथेति ॥ १२ तत्र द्युतमभवन्नो जघन्यं तस्मिश्चिताः प्रवजिताश्च सर्वे। इत्यं तु देशाननुसंचरामो

ः वनानि कुच्छ्राणि च कुच्छ्रुरूपाः॥ सुयोधनश्चापि न शान्तिमिच्छन् भूयः स मन्योर्वशमन्वगच्छत्। उद्योजयामास कुरूंश्च सर्वा-न्ये चास्य केचिद्रशमन्वगच्छन्॥ 38 तं संधिमास्थाय सतां सकाशे को नाम जह्यादिह राज्यहेतोः। आर्यस्य मन्ये मरणाद्वरीयो यद्धम्मुत्कस्य महीं प्रशासेत्॥ 84 तदैव चेद्वीरकर्माकरिष्यो यदा द्युते परिघं पर्यमृक्षः । बाहू दिधक्षन्वारितः फाल्गुनेन किं दुष्कृतं भीम तदा ऽभविष्यत् ॥ १६ प्रागेव चैवं समयकियायाः किं नाववीः पौरुषमाविदानः। प्राप्तं तुकालं त्विभपद्य पश्चात् किं मामिदानीमतिवेलमात्थ ॥ १७ भूयोपि दुःखं मम भीमसेन दूये विषस्येव रसं हि पीत्वा। यद्याञ्चसेनीं परिक्रिक्यमानां संदश्य तत्क्षान्तमिति सम भीम ॥ न त्वद्य शक्यं भरतप्रवीर कृत्वा यदुक्तं कुरुवीरमध्ये । कालं प्रतीक्षस्व सुखोद्यस्य 89 पक्ति फलानामिव बीजवापः॥ यदा हि पूर्व निकृतो निकृत्ते-द्वैरं सपुष्पं सफलं विदित्वा। महागुणं हरति हि पौरुषेण तदा वीरो जीवति जीवलोके ॥

समा वर्षाणि अथापरं वर्षम् ।। ९ ।। अवमो-स्यन्ते ज्ञास्यन्ति ॥ ९० ॥ नो इति निपातः वितस्तादि-पद्मनयुपलाक्षितो देशः ॥ ९९ ॥ सर्वे शतमीप श्रातरः स राजा दुर्योष्ट्रनः ॥ ९२ ॥ नः अस्माकं जघन्यं नींचं । कुळूरूपाः क्षिष्टरूपाः ॥ ९३ ॥ शान्ति न इच्छन् स्वनिच्छन् ॥ उद्योजयामास उत्कर्षण स्वेच्छ्या तेषु तेषु दुर्गदेशादिपालनकार्येषु इष्टान् योजितवान् ॥ ९४ ॥ पर्यम्हाः पराशृष्टवानिक्ष दिषक्षन् दम्मुमिच्छन् ॥ ९६ ॥ समयिकयातः प्रागेव चेदिदम विश्वित्वि किं दुष्कृतं अभिविष्यत् न किमपीत्यर्थः । आविदानः जानन् । प्राप्तं कार्वे काल तुल्यां विपदं । आभिपद्य स्वीकृत्य अतिवेलं अतिव्येव ।। १० ।। भूयोपि बह्विप दूये उपतप्ये ।। १८ ॥ यदुर्वं यां प्रतिज्ञां कृत्वा । बीजवापः कृषीवलः ।। १९ ।। पूर्व निकृतो विश्वतः वैरं वैरिसमूहं । सपुष्पं सफलं विदित्वा पूर्व तरं ज्ञात्वा । यदा यदि । निकृत्तेत् छिन्यात् तदा विप्ति प्रिष्टं महागुणं महान्तं गुणं हरति आहरति ।। २०॥

84

20

अभिवि ।

प्तं काल

तिशयेन

यद्व

तदा हि

3011

श्चियं च लोके लभते सम्प्रां मन्ये चास्मै शत्रवः संनमन्ते । • मित्राणि चैनमचिराद्धजन्ते देवा इवेन्द्रगुपजीवन्ति चैनम् ॥ २१

मम प्रतिक्षां च निवोध सत्यां वृणे धर्मममृताक्कीविताच । राज्यं च पुत्राश्च यशो धनं च सर्वे न सत्यस्य कलामुपैति ॥

२२

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि युधिष्टिरवाक्ये चतुः हिंशोऽध्यायः ॥३४॥

34

भीमसेन उवाच।

संधि कृत्वेव कालेन हान्तकेन पतित्रणा। अनन्तेनात्रमेयेण स्रोतसा सर्वहारिणा ॥ प्रत्यक्षं मन्यसे कालं मत्यः सन्कालवन्धनः । फेनधर्मा महाराज फलधर्मा तथेव च ॥ 2 निमेषादपि कौन्तेय यत्यायुरपचीयते । सुच्येवाञ्जनचूर्णस्य किमिति प्रतिपालयेत् ॥ यो नूनममितायः स्यादथवापि प्रमाणवित् । १७ स कालं वै प्रतीक्षेत सर्वप्रत्यक्षद्रशिवान् ॥ प्रतीक्ष्यमाणः कालो नः समा राजंस्त्रयोदश। आयुषोपचयं कृत्वा मरणायोपनेष्यति ॥ शरीरिणां हि मरणं शरीरे नित्यमाश्रितम्। प्रानेव मरणात्तस्माद्राज्यायैव घटामहे॥ यो न याति प्रसंखानमस्दश्चे भूमिदर्धनः। अयातायित्वा वैराणि सोवसीदति गौरिव ॥ 9

यो न यातयते वैरमल्पसत्त्वोद्यमः पुमान्। अफलं जन्म तस्याहं मन्ये दुर्जातजायिनः॥ हैरण्यौ भवतो बाहू श्रुतिर्भवति पार्थिवी। हत्वा द्विषन्तं संग्रामे भुङ्व बाहुजितं वसु॥ ९ हत्वा वै पुरुषो राजनिकर्तारमरिंदम। अह्नाय नरकं गच्छेत्स्वर्गेणास्य स संमितः ॥ १० अमर्पजो हि संतापः पावकाद्दीितमत्तरः । येनाहमभिसंतहों न नक्तं न दिवा शये॥ 23 अयं च पार्थों बीभत्हु विरिष्टो ज्याविक र्षणे। शास्ते परमसंतही नूनं सिंह इवाशये ॥ १२ योऽयमेकोभिम् जुते सर्वान्होंके धनुर्भृतः। सोयमात्मज़मुष्माणं महाहस्तीव यच्छति॥ १३ नक्रलः सहदेवश्च बुद्धा माता च वीरसः। तवैव जियामिच्छन्त आसते जडमूकवत्॥ सर्वे ते प्रियमिच्छन्ति बान्धवाः सह संजयैः। अहमेक्श्च संतरों माता च प्रतिविन्ध्यतः ॥ १५

अमृतात् देवभावात् । कलां षोडशं भागम् ।।२२ ।। इत्या⁻ रण्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे चतुर्स्निशोऽ ^{ध्यायः ॥ ३४ ।।}

34

संधिमिति । पतात्रिणा बाणवत् शीन्नगामिना प्राणहरेण चा । स्नोतसा नित्यवाहिना। १॥प्रत्यक्षं प्रत्यक्षेण ज्ञातं । काल-बन्धनः कालवश्यः फेनधर्मा निःसारः फलधर्मा पतनशिलः। २। स्च्येवाञ्चनचूर्णस्य यथा कज्जलक्षोदस्यातिश्वक्ष्णस्य सूक्ष्माप्रया स्च्योपि किचिदपचीयते । प्वं निमेषादपि यस्यायुरपची-यो स किमिति अवधि प्रतिपालयेच कथमपीत्यध्याहृत्य योज्यं । 'चूर्णः क्षोदे क्षारमेदे 'इति विश्वः । श्वत्येविति पाठिपि स एवार्थः । श्वयते प्रविश्वशीति श्वतः स्थूलसूची , स्वा' इति प्रसिद्धः । अल्पः श्वूनः श्वूनी तथिति योगात् । पूर्णम्येत्यपपाठः ॥ ३ ॥ प्रमाणिवत् आयुःप्रमाणज्ञः ॥४॥
याति प्राप्नोति । प्रसंख्यानं प्रकृष्टां साधुकीर्ति । यतः अस्पष्टः
शौर्याद्यभावा।दतरैरविदितः भूमिवर्थनः भूमिहिंसकः । भूमेभारभूत इत्यर्थः अयातियत्वा अनिस्तीर्थ । गौर्वलीवर्द इव ।
सोप्यशक्तश्चेत् गोषु संख्यानं म्पष्टतां वाप्यशाप्तुवन्भूमेभारभूतो भवति ॥७॥ दुर्जातजायिनः कुजन्मभाजः ॥ ८॥
हैरण्यो हिरण्यस्वामिनौ । श्रुतिःकीर्तिः । पार्थिवी पृथोः
राज्ञ इवेत्यर्थः ॥ ९ ॥ निक्तीरं वश्चकं । अहाय सद्यः ।
स नरकं आपदम् ॥ ९० ॥ आशये स्वस्थाने ॥ ९२०॥
अभिमनुते ।हिन।स्ति । 'यदि वेममाभमस्ये कनीयोत्रं करिध्ये'
इति वृहदारण्यकादाविभपूर्वस्य मन्यते।हेंसार्थ्यव्वष्टेः । इमं
प्रथमजं सूक्ष्मं बीजभूतामिति श्रुतिपदस्यार्थः। आत्मजं चिक्तजमूष्माणं तापम् ॥ ९३ ॥ प्रतिविन्ध्यतः प्रतिविन्ध्यस्य माताः
द्रीपदी ॥ ९५ ॥

प्रियमेव तु सर्वेषां यद्भवीम्युत किंचन । सर्वे हि व्यसनं प्राप्ताः सर्वे युद्धाभिनन्दिनः॥१६ नातः पापीयसी काचिदापद्राजन्भविष्यति । यन्नो नींचैरव्पबलै राज्यमाच्छिय भुज्यते ॥ १७ शीलदोषादुणाविष्ट आनृशंस्यात्परंतप । क्वेशांस्तितिञ्चसे राजन्नान्यः कश्चित्प्रशंसित॥१८ श्रोत्रियस्येव ते राजन्मन्दकस्याविपश्चितः। अनुवाकहता बुद्धिनेंषा तत्त्वार्थदर्शिनी ॥ १९ घृणी ब्राह्मणरूपोसि क्थं क्षत्रेषु जायथाः। अस्यां हि यरेनी जायन्ते प्रायशः कूरबुद्धयः॥ २० अश्रौषीस्त्वं राजधर्मान्यथा वै मनुरब्रवीत्। कूरान्निकृतिसंपन्नान्विहितानशमात्मकान् ।। २१ धार्तराष्ट्रान्महाराज क्षमसे किं दुरात्मनः। कर्तन्ये पुरुषच्यात्र किमास्से पीठसर्पवत् ॥ २२ बुध्या वीर्येण संयुक्तः श्रुतेनाभिजनेन च। तृणानां मुष्टिनैकेन हिमवन्तं च पर्वतम् ॥ २३ छन्नमिच्छासि कौन्तेय योस्मान्संवर्तमिच्छसि। अंज्ञातचर्या गूढेन पृथिव्यां विश्रुतेन च ॥ २४ दिवीव पार्थ सूर्येण न शक्याचरितुं त्वया। बृहच्छाल इवानूपे शाखापुष्पपलाशवान् ॥ २५ हस्ती श्वेत इवाज्ञातः कथं जिष्णुश्चरिप्यति। इमी च सिंहसंकाशों भ्रातरों सहितों शिशू ॥१६ नकुलः सहदेवश्च कथं पार्थ चरिष्यतः। पुण्यकीर्ती राजपुत्री द्रौपदी वीरस्रियम्॥ २॥ विश्रुता कथमज्ञाता कृष्णा पार्थ चरिष्यति। मां चापि राजञ्जानन्ति ह्याकुमारिममाः प्रजाः १ नाज्ञातचर्या पर्यामि मेरोरिव निगृहनम्। तथैव बहवोस्माभी राष्ट्रेभ्यो विप्रवासिताः ॥२। राजानो राजपुत्राश्च धृतराष्ट्रमनुवताः। न हि तेप्यपशास्यन्ति निकृता वा निराकृताः ३। अवश्यं तैर्निकर्तव्यसस्माकं तित्रयैषिभिः। तेप्यस्मासु प्रयुक्षीरनप्रच्छन्नानसुबहुंश्चरान्। आचक्षीरंश्च नो ज्ञात्वा ततः स्यातसमहद्भयम् अ अस्माभिरुषिताः सम्यग्वने मासास्त्रयोदशः। परिमाणेन तान्पद्य तावतः परिवत्सरान् ॥ ३ अस्ति मासः प्रतिनिधिर्यथा प्राहुर्मनीषिणः। प्रतिकानिव सोमस्य तथेदं क्रियतामिति॥ अथवाऽनदुहे राजन्साधवे साधुवाहिने। सौहित्यदानादेतस्मादेनसः प्रतिसुच्यते ॥ तस्माच्छत्रवधे राजन्कियतां निश्चयस्वया क्षत्रियस्य हि सर्वस्य नान्यो धर्मोस्ति संयुगात्र

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि भीमवाक्ये पञ्चात्रंशोऽघ्यायः ॥ ३५॥

ナナナラのかんかん

3 &

वैशंपायन उवाच।

भीमसेनवचः श्रत्वा कुन्तीपुत्रो युधिष्टिरः। निःश्वस्य पुरुषन्याव्यः संप्रदघ्यौ परंतपः॥

श्रुता में राजधमाश्च वर्णानां च विनिश्चयाः। आयत्यां च तदात्वे च यः पद्यति स पश्यति धर्मस्य जानमानोहं गतिमप्र्यां सुदुर्विदाम्। कथं बलात्करिष्यामि मेरोरिव विमर्दनम् ॥

घृणाविष्टः कथं सत्यं त्यजेयमिति लज्जया ब्याप्तः आनृशंस्यात् द्याछ्त्वात् ॥ १८ ॥ मन्दकस्य कुत्सितमन्दस्य अनुवाकः गुरूक्तिमनुवचनं तेन इता । अर्थज्ञानशून्यस्य वेदाक्षरमात्राभ्यासिनः ॥ १९ ॥ घृणी दयालुः जायथाः जातोसि ॥२०॥ आस्से तूष्णीं भूतोसि । पीठसर्पवत अज-गरवत् ॥ २२ ॥ अज्ञातवासस्य दुष्करत्वमाह तृणानामिति ।। २३ ।। स्वर्तुं संवरीतुं छादितुम् ।।२४।। अनूपे बहजले देशे ॥ २५ ॥ निकर्तब्यं नीचं सूचनादि कर्म कर्तब्यं॥३१॥ 'यो मासः स संवत्सरः' इति श्रुतेमीसः प्रतिनिधिः संवत्सर-न्स्यास्ति । सोमाभावे पूर्तिकानभिषुणुयात् इति श्रुतेः पूर्तिकाः सोमस्य प्रतिनिधयः ।। ३३।। 'अनडुहे पूर्ण घासमु^{पहिल} नृता-मुच्यते'इति धर्मशास्त्रोक्तं प्रायिश्वतं वा कर्तव्यमित हाथवेति । सौ।हित्यं अ।तृप्तिभोजनं तस्य दानात् एतस्म मिथ्यावादकृतात् एनसः पापात् ॥ ३४ ॥ इत्या^{रब्} पर्वणि नै॰ भारत॰ पञ्चात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

38

भीमसेनेति ॥ १ ॥ आयत्यामुत्तरकाले तदात्वे वर्तमा काले यःतान्पश्यति ॥ २ ॥ जानमानः जानन् । श्रामि णत्वमार्षम् ॥३॥

नपव

ते।

है ॥२६

॥ २७

जाःश

ा ।।२१

ताः ३०

यम् ३।

11 3

11 3

या है।

गात्रभ

3411

याः ।

र्यति

म्।

H II

समुपाइल

न्यमित्य

एतस्म

इत्यारप

ने वर्तमा

η: 1

TI

ते।

स मुहूर्तमिव ध्यात्वा विनिश्चित्येतिकृत्यताम् । भीमसेनमिदं वाक्यमपदान्तरमब्रवीत् ॥ युधिष्ठिर उवाच ।

एवमेतन्महाबाहों यथा वदसि भारत । इदमन्यत्समादत्स्व वाच्यं मे वाच्यकोविद्॥ महापापानि कर्माणि यानि केवलसाहसात । आरभ्यन्ते भीमसेन व्यथन्ते तानि भारत ॥ सुमन्त्रिते सुविकान्ते सुकृते सुविचारिते । सिध्यत्त्यर्था महाबाहो दैवं चात्र प्रदक्षिणम् ॥ ७ यत्तु केवलचापल्याद्वलदर्पोत्थितः स्वयम् । आरब्धव्यमिदं कार्यं मन्यसे श्रुण तत्र मे ॥ भरिश्रवाः शलश्चैव जलसंध्य वीर्यवान्। भीष्मो द्रोणश्च कर्णश्च द्रोणपुत्रश्च वीर्यवान् ॥ ९ धार्तराष्ट्रा दुराधर्षा दुर्योधनपुरोगमाः। सर्व एव क्रतास्त्राश्च सततं चाततायिनः ॥ राजानः पार्थिवाश्चैव येऽस्माभिरुपतापिताः। सांश्रिताः कौरवं पक्षं जातस्त्रेहाश्च तं प्रति ॥ ११ दुर्योधनहिते युक्ता न तथास्मासु भारत। पूर्णकोशा बलोपेताः प्रयतिष्यन्ति संगरे॥ १२ सर्वे कौरवसैन्यस्य सपुत्रामात्यसैनिकाः। संविभक्ता हि मात्राभिभाँगैरपि च सर्वशः॥१३ दुर्योधनेन ते वीरा मानिताश्च विशेषतः। प्राणांस्त्यक्ष्यान्त संग्रामे इति मे निश्चिता मतिः १४ समा यद्यपि भीष्मस्य वृत्तिरस्मासु तेषु च। द्रोणस्य च महाबाहो कृपस्य च महात्मनः ॥१५ अवस्यं राजपिण्डस्तैर्निर्वेस्य इति मे मतिः। तस्मात्यध्यान्त संग्रामे प्राणानपि सुदुस्त्यजान् ॥ सर्वे दिव्यास्त्रविद्वांसः सर्वे धर्मपरायणाः। अजेयाश्चोति में बुद्धिरिप देवैः सवासवैः ॥ १७ अमर्षी नित्यसंरब्धस्तत्र कर्णी महारथः। सर्वोस्त्रविदनाधुष्यो हाभेद्यकवचावृतः॥ 26 अनिर्जित्य रणे सर्वानेतान्पुरुषसत्तमान्। अशक्यो ह्यसहायेन हन्तुं दुर्योधनस्त्वया ॥ १९ न निद्रामधिगच्छामि चिन्तयानो वृकोद्र। अतिसर्वान्धनुर्ज्ञाहान्सृतपुत्रस्य लाघवम् ॥ 20

इतिकृत्यतां इतिकृत्यतां अपदान्तरं अविलिम्बतम् ॥ ४ ॥ समादत्स्व अङ्गीकुरु ॥ ५ ॥ व्यथन्ते
ब्यथयन्ति ॥ ६ ॥ समिन्त्रिते शोभनमन्त्रे क्रियमाणे सिते
सिवकान्ते उत्कर्षणोपस्थित सुकृते पुष्पकर्माणे सुविचारिते
निश्चिते सित । चकारो यस्त्रे ॥ ७ ॥ वस्रं शारीरं सामर्थ्यं

वैशंपायन उवाच ।

एतद्रचनमाञ्चाय भीमसेनोत्यमर्पणः ।

बभूव विमनास्त्रस्तो न चैवोवाच किंचन ॥ २१

तयोः संवदतोरेवं तदा पाण्डवयोर्द्वयोः ।
आजगाम महायोगी त्यासः सत्यवतिस्ततः॥ २२

सोभिगम्य यथान्यायं पाण्डवैः प्रतिपूजितः ।

युधिष्ठिरमिदं वावयसुवाच वदतां वरः ॥ २३

व्यास उवाच। युधिष्टिर महाबाही वाद्मी ते हृद्यस्थितम्। मनीषया ततः क्षिप्रमागतोरिप्र नर्दम ॥ 22 भीष्माद्रोणात्क्रपात्व.णीद्रोणपुत्राच भारत। दुर्वे।धनाष्ट्रपह्तात्तथा दुःशासनादपि ॥ 24 यत्ते भयममित्रघ हृदि संपरिवर्तते । तत्तेहं नाशियणामि विधिद्दष्टेन कर्मणः॥ २६ तच्छ्रत्वा धृतिमास्थाय कर्मणा प्रतिपादय। प्रतिपाद्य तु राजेन्द्र ततः क्षिप्रं स्वरं जिह ॥ २७ तत एकान्तमुत्रीय पाराशयों यथिष्टिरम । अब्रवीदुपपन्नार्थिमिदं वावयविशारदः॥ 26 श्रेयसस्ते परः कालः प्राप्तो भरतसत्तम । येनाभिभाविता शत्रुतरणे पार्थो धनुर्धरः॥ 29 गृहाणेमां मया शोक्तां सिाई मूर्तिमतीमिव ॥ विद्यां प्रतिस्मृतिं नाम प्रपन्नाय व्रवीमि ते ॥ ३० यामवाप्य महाबाहरर्जुनः साधियध्यति । अस्त्रहेतोर्महेन्द्रं च रुद्रं चैवाभिगच्छत ॥ 38 वरुणं च कुबेरं च धर्मराजं च पाण्डव। शको होष सुराद्धृष्टं तपसा विक्रमेण च॥ ३२ ऋषिरेष महातेजा नारायणसहायवान्। प्राणः शाश्वतो देवस्त्वजेयो जिप्णुरच्यतः॥ ३३ अस्त्राणीन्द्राच रुद्राच लोकपालेभ्य एव च। समादाय महाबाहुर्महत्कर्म करिष्यति॥ 38 वनादस्माच कौन्तेय वनमन्यद्विचिन्त्यताम्। निवासार्थाय यद्यक्तं भवेद्वः पृथिवीपते ॥ 34 एकत्र चिरवासो हि न प्रीतिजननो भवेत। तापसानां च सर्वेषां भवेदद्वेगकारकः ॥

द्पी गवः ताभ्यां उत्थितः प्रवृत्तः ॥ ८ ॥ सैन्यस्य सैन्य-संबन्धिनः सर्वे । मात्राभिः अंशपरिच्छेदैः ॥ १३ ॥ राज-पिण्डः राजदत्तो यासः । निर्वेदयः आनृष्यार्थे शोधनीयः ॥१६॥लाधवं शीध्रताम्॥२०॥ साध्ययिष्यति राज्यम्॥३१॥

श्रमिक

मृगाणामुपयोगश्च वीरुदौषधिसंक्षयः।
बिभार्षे च बहून्विप्रान्वेद्वेदाङ्गपारगान्॥ ३७
वैशंपायन उवाच।

एवमुक्त्वा प्रपन्नाय शुच्ये भगवान्प्रभुः । प्रोवाच लोकतत्त्वज्ञो योगी विद्यामनुत्तमाम् ॥३८ धर्मराजाय धीमान्स व्यासः सत्यवतीसुतः । अनुज्ञाय च कौन्तेयं तत्रैवान्तरधीयत ॥ ३९ युधिष्ठिरस्तु धर्मात्मा तद्रह्म मनसा यतः । स व्यासवाक्यमुदितो वनाह्वैतवनात्ततः।
यया सरस्वतीकूळे काम्यकं नाम काननम् ॥ ४१
तमन्वयुर्महाराज शिक्षाक्षराविशारदाः।
ब्राह्मणास्तपसा युक्ता देवेन्द्रमृषयो यथा ॥ ४२
ततः काम्यकमासाद्य पुनस्ते भरतर्षभ ।
न्यविशन्त महात्मानः सामात्याः सपरिच्छदाः॥
तत्र ते न्यवसन्राजनिकचित्काळं मनस्विनः।
धनुर्वेद्परा वीराः १८०वन्तो वेद्रमुत्तमम् ॥ ४४
चरन्तो सृगयां नित्यं शुद्धैर्बाणेर्न्शार्थनः।
पितृदैवत्विभेभ्यो निर्वपन्तो यथाविधि ॥

धारयामास मेधावी काले काले सदाऽभ्यसन् ॥ पितृदैवतिवेभेभ्यो निर्वपन्तो यथाविधि ॥ इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि काम्यकवनगमने षटर्भेत्रशोऽध्यायः ॥३६॥

30

वैशंपायन उवाच। कस्याचित्वथ कालस्य धर्मराजो युधिष्टिरः । संस्मृत्य मुनिसंदेशमिदं वचनमब्रवीत् ॥ विविक्ते विदितप्रज्ञमर्जुनं पुरुषर्षभ । सान्त्वपूर्व स्मितं कृत्वा पाणिना परिसंस्पृशन् २ स मुहुर्तमिव ध्यात्वा वनवासमरिद्मः। घनंजयं धर्मराजो रहसीद्मुवाच ह ॥ युधिष्ठिर उवाच । भीष्मे द्रोणे कृपे कर्णे द्रोणपुत्रे च भारत। धनुर्वेदश्चतुष्पाद प्तेष्वद्य प्रतिष्टितः ॥ दैवं ब्राह्मं मानुषं च सयत्तं सचिकित्सितम्। सर्वास्त्राणां प्रयोगं च अभिजानन्ति कृत्स्नराः ॥५ ते सर्वे धृतराष्ट्रस्य पुत्रेण परिसान्त्विताः। संविभक्ताश्च तुष्टाश्च गुरुवत्तेषु वर्तते ॥ सर्वयोधेषु चैवास्य सदा प्रीतिरनुत्तमा। आचार्या मानितास्तुष्टाः शान्ति व्यवहरन्त्यृत॥७ शक्ति न हापयिष्यन्ति ते काले प्रतिपूजिताः। अद्य चेयं मही कृतस्ता दुर्योधनवशानुगा ॥ सम्रामनगरा पार्थ ससागरवनाकरा। भवानेव त्रियोऽस्माकं त्वाये भारः समाहितः॥९ अत्र कृत्यं प्रपद्यामि प्राप्तकालमरिंद्म । कृष्णद्वैपायनात्तात गृहीतोपनिषन्मया ॥ १० तया प्रदुक्तया सम्यग्जगत्सर्वे प्रकाशते। तेन त्वं ब्रह्मणा तात संयुक्तः सुसमाहितः ॥ ११ देवतानां यथाकालं प्रसादं प्रतिपालय । १२ तपसा योजयात्मानगुत्रेण भरतर्षभ ॥ धनुष्मान्कवची खड़ी मुनिः साधुत्रते स्थितः। न कस्यचिद्दन्मार्ग गब्छ तातोत्तरां दिशम्॥^{१३} इन्द्रे हास्त्राणि दिञ्यानि समस्तानि धनंजय। वृत्राद्धीतैर्बलं देवैस्तदा शके समर्पितम्॥ तान्येकस्थानि सर्वाणि ततस्त्वं प्रतिपत्स्यसे। शक्रमेव प्रपद्यस्व स तेऽस्त्राणि प्रदास्याते ॥

उपयोगः ब्ययः वीरुधः प्रतानवत्यः औषध्यः फलगकान्ताः ॥ ३७ ॥ अनुज्ञाय प्रष्ट्वा ॥ ३९ ॥ ब्रह्म मन्त्रम् ॥ ४० ॥ इत्यारण्यके पर्पणि नै० भारत० षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

३७

कस्यचित्र कस्मिश्चित् ।। १ ।। वनवासं द्रौपदीवियोगं । 'गृहिणी गृहमुच्यते ' इति स्मृतेः ।।३।। चतुःषादः आदान-संधानविसर्गसंहाराश्चत्वारः पादी यस्य ।। ४ ।। दैवं इन्द्र- वरुणायस्त्रं त्राह्मं त्रह्मास्त्रं मानुषं धनुर्वाणादि यत्नः प्रहणः धारणप्रयोगरूपः चित्रित्सा पर रयुक्तानामेषां प्रतीकारः एवं ते सर्वास्त्राणां प्रयोगं अभितःसाकल्येन जःनान्ता। ।। गुरुवतः गृष्टः चिवा। ६॥ शान्ति दोषपरिहारं कर्तुं व्यवहर नेत यतन्ते॥ ॥ शक्ति सामध्ये न हापयिष्यन्ति त्याजयिष्यन्ति अपि तु उदीप्पयिष्यन्ति ॥ ८॥ उपनिषत् रहस्यावद्या ॥ १०॥ प्रतिपाल्यं प्राप्नुहि ॥ १२॥ मार्गं न ददत् अददत् ॥ १३॥ बलं सर्वास्र्रं स्पम् ॥ १४॥ ततः शकात् ॥ १५॥

85

: 11

88

3811

: 1

:119

80

88

१२

1183

88

प्रहण-

एवं ते

त्युर

तााजी

उद्दी-

तपाल्य

सर्वाह्य-

दीक्षितोद्यैव गच्छ त्वं द्रष्टुं देवं पुरंदरम् । वैशंपायन उवाच ।

एवसुवत्वा धर्मराजस्तमध्यापयत प्रभुः॥ 38 दीक्षितं विधिनानेन धृतवाक्कायमानसम्। अनुजक्षे तदा वीरं म्राता म्रातरम्यजः॥ १७ निदेशाद्धर्भराजस्य द्रष्टुकामः पुरंदरम् । धरुर्गाण्डीवमादाय तथाक्षरये महेषुधी ॥ 36 कवची सतलत्राणी बद्धगोधाङ्गलित्रवान्। हृत्वाप्तिं ब्राह्मणादिष्कैः स्वास्ति वाच्य महाभुजः॥ प्रातिष्टत महाबाहुः प्रगृहीतशरासनः। वधाय धार्तराष्ट्राणां निःश्वस्योध्वंगुदीस्य च ॥२० तं दृष्टा तत्र कौन्तेयं प्रगृहीतशासनम्। अब्रुवन्त्राह्मणाः सिद्धा भूतान्यन्तर्हितानि च २१ क्षिप्रमाष्ट्रहि कान्तिय मनसा यद्यदिच्छासि। अब्रुवन्त्राह्मणाः पार्थामिति कृत्वा जयाशिषः ॥२२ संसाधयस्व कौन्तेय ध्रुवोस्तु विजयस्तव। तं तथा प्रस्थितं वरिं शालस्कन्धोरुमर्जनम् ॥ २३ मनांस्यादाय सर्वेषां कृष्णा वचनमत्रवीत्।

मनास्यादाय सवषा कृष्णा वचनमञ्ज्वात्। कृष्णावाच । यत्ते कुन्ती महाबाहो जातस्यैच्छद्धनंजय ॥ २४

तत्ते स्तु सर्व कौन्तेय यथा च स्वयमिन्छास ।
मारमांक क्षत्रियकुले जन्म कश्चिद्वामुदात् ॥२५
ब्राह्मणेभ्यो नमो नित्यं येषां भैध्येण जीविका ।
इदं मे परमं दुःखं यः स पापः सुयोधनः ॥ २६
दृष्ट्वा मां गौरिति प्राह प्रहसन्राजसंसदि ।
तस्मादुःखादिदं दुःखं गरीय इति मे मातिः ॥२७
यत्तर्परिषदो मध्ये बह्वयुक्तमभाषत ।
नूनं ते म्रातरः सर्वे त्वत्कथाभिः प्रजागरे ॥ २८
रंस्यन्ते वीरकर्माणि कथयन्तः पुनः पुनः ।
नैय नः पार्थ भोगेषु न धने नोत जीविते ॥ २९
दृष्टिबंद्धिर्मवित्री वा त्विय दीर्घप्रवासिनि ।

हि बिद्धिभीवित्री वा त्विय दीर्घप्रवासिनि । त्विय नः पार्थ सर्वेषां सुखदुःखे समाहिते ॥३० जीवितं मर्गा नैत राज्यमैश्वर्यमेव च ।

जीवितं मरणं चैव राज्यमैश्वर्यमेव च। आपृष्टो मोसे कौन्तेय स्वस्ति प्राप्तुहि भारत ३१ बलवद्गिर्विरुद्धं न कार्यमेतत्त्वयानघ ।
प्रयाद्यविभेनैवाशु विजयाय महाबल ।
नमो धात्रे विधात्रे च स्वस्ति गच्छ ह्यनामयम् ॥
न्हीः श्रीः कीर्तिर्द्युतिः पुष्टिसमा लक्ष्मीः सरस्तती
इमा वै तव पान्थस्य पालयन्तु धनंजय ॥ ३३
ज्येष्टापचायी ज्येष्टस्य म्रातुर्वचनकारकः ।
प्रपद्येहं वस्न्रहानादित्यान्सम्हरणान् ॥ ३४
विश्वेदेवांस्तथा साध्याञ्चान्त्यर्थं भरतर्षम ।
स्वस्ति तेऽस्त्वान्तरिक्षेभ्यः पार्श्वेवभ्यश्च मारत ॥
दिद्येभ्यश्चैव भृतभ्यो ये चान्ये परिपन्थिनः ।

वैशंपायन उवाच । पवमुक्तवाशिषः कृष्णा विरराम यशस्विनी ॥३६ ततः प्रदक्षिणं कृत्वा मातृन्धौम्यं च पा॰डवः। प्रातिष्टत महाबाहुः प्रगृह्यं रुचिरं धनुः॥ तस्य मार्गाद्पाकामन्सर्वभूतानि गच्छतः । युक्तरवैन्द्रेण योगेन पराक्रान्तस्य श्राध्मणः ॥ ३८ सोगच्छत्पर्वतांस्तात तपोधननिवेवितान । दिव्यं हेमवतं पुण्यं देवजुष्टं परंतपः ॥ 39 अगच्छत्पर्वतं पुण्यमेकाह्नैव महामनाः। मनोजवगतिभूत्वा योगयुक्तो यथानिलः॥ 80 हिमवन्तमतिक्रम्य गन्धमाद्नमेव च। अत्यकामत्स दुर्गाणि दिवारात्रमतन्द्रितः ४१ इन्द्रकीलं समासाद्य ततोऽतिष्ठद्धनंजयः। अन्तरिक्षेतिशुश्राव तिष्ठेति स वचस्तदा ॥ ४२ तच्छ्रत्वा सर्वतो द्यप्टि चारयामास पाण्डवः। अथापस्यत्सत्यसाची वृक्षमूले तपिस्तम ॥ ४३ ब्राह्या श्रिया दीप्यमानं पिङ्गलं जटिलं कुराम । सोब्रवदिर्जुनं तत्र स्थितं दृष्ट्रा महातपाः ॥ कस्त्वं तातेह संप्राप्तो धनुष्मान्कवची शरी। निबद्धासितलत्राणः क्षत्रधर्मम् नुव्रतः ॥ 84 नेह रास्त्रेण कर्तरयं शान्तानामेष आलयः। विनीतक्रोधहर्षाणां ब्राह्मणानां तपिखनाम्॥ ४६ नेहास्ति घटुषा कार्यं न संद्रामोत्र कर्हिचित्। निक्षिपैतद्धरुस्तात प्राप्तोसि परमां गतिम्॥ ४७

दीक्षितः स्वीकृतव्रतः अध्यापयत विद्यया योजितवान् ॥ १६ ॥ अनुजज्ञे गमनाय अनुज्ञातवान् ॥ १७ ॥ इति वक्ष्यमाणं अब्रुवन् ॥ २२ ॥ यत् मङ्गलं ते तव ॥ २४ ॥ गौरि।ति बहुपुरुषमोग्येत्युपहासः ॥ २७ ॥ अमाषत अञ्चः यत्तस्मात् दुःखात् इदं त्वद्वियोगज-

मिति पूर्वेण संबन्धः ।। २८ ।। तव ैताम् ।। ३३ ॥ ज्येष्ठापचायी ज्येष्ठपूजनशीलः । ज्येष्ठोपचार्याद्वि पाठे ज्येष्ठ- वृद्धिकरणशीलः ।। ३४ ॥ ह्याष्मणः बलिनः । शुष्ममिति बलनामेति यास्कः ॥ ३८ ॥ विनीतौ जितौ को घहषौँ यैः ॥ ४६ ॥

१२

ओजसा तेजसा वीर यथा नान्यः पुमान्कचित्। तथा हसन्निवामीक्ष्णं ब्राह्मणोर्जुनमब्रवीत् । न चैनं चालयामास धैर्यात्सुधृतनिश्चयम् ॥ ४८ तमुवाच ततः प्रीतः स द्विजः प्रहसन्निव। वरं वृणीष्य भद्रं ते राक्रोहमरिस्द्रन ॥ 86 एवमुक्तः सहस्राक्षं प्रत्युवाच धनंजयः। प्राञ्जलिः प्रणतो भूत्वा श्र्ः कुरुकुलोद्धहः॥ ५० ईंप्सितो होष वैन्कामो वरं चैनं प्रयच्छ मे। त्वत्तोय भगवन्नस्रं कृत्स्तिमिच्छामि वोदेतुम् ॥५१ प्रत्युवाच महेन्द्रस्तं प्रीतातमा प्रहसन्निव। इह प्राप्तस्य किं कार्यमस्रैस्तव धनंजय ॥ 42 कामान्दृणीष्व लोकांस्त्वं प्राप्तोसि परमां गतिम् एवमुक्तः प्रत्युवाच सहस्राक्षं धनंजयः ॥ 43 न लोभान्न पुनः कामान्न देवत्वं पुनः सुखम्। न च सर्वामरैश्वर्ष कामये त्रिद्शाविप॥ भातंस्तान्विपिने त्यक्त्वा वैरमप्रतियात्य च। अक्रीर्ति सर्वलोकेषु गच्छेयं शाश्वतीः समाः॥५५ एवमुक्तः प्रत्युवाच वृत्रहा पाण्डुनन्दनभ् । सान्त्वयञ्चळूश्णया वाचा सर्वछोकनमस्कृतः ५६ यदा दृश्यासि भूतेशं त्र्यक्षं शूलघरं शिवम्। तदा दातास्मि ते तात दिःयान्यस्त्राणि सर्वशः॥ क्रियतां दर्शने यत्नो देवस्य परमेष्ठिनः। दर्शनात्तस्य कौन्तेय संसिद्धः स्वर्गमेष्यसि ॥५८ इत्युक्तवा फाल्गुनं राको जगामादर्शनं पुनः। अर्जुनोप्यथ तत्रैव तस्थौ योगसमन्वितः ॥ ५९

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि इन्द्रदर्शने सप्तर्त्रिशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

समाप्तं अर्जुनाभिगमनपर्व ।

जनमेजय उवाच। भगवश्रृशेतुमिन्छामि पार्थस्याक्रिष्टकर्मणः । विस्तरेण कथामेतां यथास्त्राण्युपलब्धवान् ॥ १ यथा च पुरुषव्याची दीर्घबाहुर्धनंजयः। वनं प्रविष्टस्तेजस्वी निर्मनुष्यमभीतवत् ॥ किं च तेन कृतं तत्र वसता ब्रह्मवित्तम। कथं च भगवान्स्थाणुर्देवराजश्च तोषितः ॥ पतिदिच्छाम्यहं श्रोतुं त्वत्प्रसादाद्विजोत्तम । त्वं हि सर्वज्ञ दिव्यं च मानुषं चैव वेत्यह॥ अत्यद्भततमं ब्रह्मन्रोमहर्षणमर्जुनः। भवेन सह संप्रामं चकाराशितमं किल ॥ पुरा प्रहरतां श्रेष्ठः संग्रामेष्वपराजितः। यच्छ्रत्वा नरसिंहानां दैन्यहर्षातिविस्मयात्॥ ६

यद्य कृतवानन्यत्पार्थस्तदाखिलं वद ॥ न ह्यस्य निन्दितं जिल्लोः सुसुक्ष्ममपि लक्षये चरितं तस्य श्ररस्य तन्मे सर्वे प्रकीर्तय ॥ वैशंपायन उवाच । कथिष्यामि ते तात कथामेतां महात्मनः। दिव्यां पौरवशार्वुल महतीमद्भतोपमाम् ॥ गात्रसंस्पर्शसंबद्धां ज्यम्बकेण सहानघ । 80 पार्थस्य देवदेवेन श्रुण सम्यक्समागमम् ॥ युघिष्ठिरानियोगात्स जगामामितविकमः। ११

शूराणामपि पार्थानां हृदयानि चकम्पिरे।

शकं सुरेश्वरं द्रष्टुं देवदेवं च शंकरम् ॥ दिव्यं तद्धनुरादाय खड्झं च कनकत्सरुम्। महाबलो महाबाहुरर्जुनः कार्यसिद्धये ॥

कामान् काम्यन्त इति ब्युत्पत्त्या इष्टान् लोकान् भोगान् ॥ ५३ ॥ न लोभान्न पुनः कामादिति न शब्दौ वा शब्दार्थौ । लोभाद्वा कामाद्वेत्यूर्यः ॥ ५४ ॥ अप्रतियात्य अनिस्तीर्य । , एतेन ज्येष्ठभ्रात्रादिसेवनं ऐन्द्रपदप्राप्ताविष नोपेक्षणीयमित्युक्तम् ॥५५॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये

भारतभावदीपे सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

भगवित्रिति ॥ १ ॥ दैन्यहर्षातिविस्मयात दैन्यं नाही भयात् । हर्षो महादेवप्रतिभटत्वात् । विस्मयः तत्प्रसादेनाः लौकिकसामध्येलाभात् ॥६॥ क्लकत्सर्वः खर्णमुष्टिम् ॥११॥ पर्व

५३ ।

1199

५६

1148

9 11

9

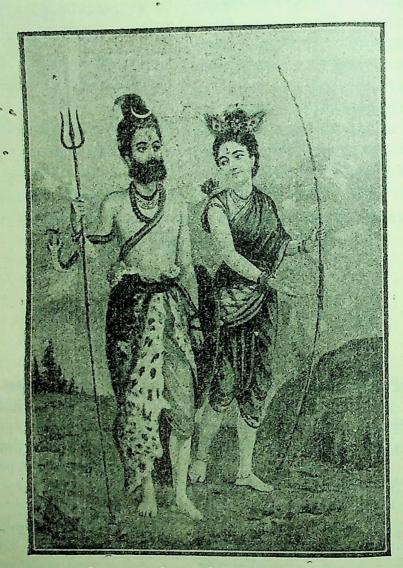
ये।

90

११

१२

नाश सादेना' 11921

पिनाकपाणिर्भगवान्सर्वपापहरो हरः। कैरातं वेषमास्थाय काञ्चनद्वमसंन्निभम्॥ निष्पपात महावेगो दहनो देहवानिव। देव्या सहोमया श्रीमान्समानव्रतवेषया॥

-वनपर्व स० ३९ पृ. ७१.

त्वर वनं नार् तत श्रृष्ठ मेघ सो

गुर् तत्र

नर्द हंस

पुंस् मन

पुण रम तप

दर्भ शी पूर्ण हिर

गते पि

कैर वि

श्री

ऐि

वल् धाः अत

दिशं ह्युरीचीं कौरव्यो हिमवच्छिखरं प्रति	1
भन्तः विश्वसमा राजन्स्यलाक्षमहास्यः ॥	१३
गागा यक्तस्तपस धृतानश्चयः।	
- ज्यानकितं घरिमक एवान्वपद्यत ॥	१४
न्यस्मागणाकोणे सिद्धचारणसावतम् ॥	80
वतः प्रयाते कौन्तेये वन मानुषवाजतम्।	
गङ्गानां परहानां च शब्दः समभवदिवि ॥	१६
पष्पवर्षे चानुमहान्नेपपात महातल ।	
मेघजालं च विततं छाद्यामास सवेतः॥	१७
सोतीत्य वनदुर्गाणि संनिकषे महागिरेः।	
ग्राग्मे हिमवत्पृष्ठे वसमानोर्जुनस्तदा॥	१८
तत्रापश्यद्रमान्फुलान्विहगैर्वल्गुनादितान् ।	
नदीश्च विपुलावर्ता वैदूर्यविमलप्रमाः॥	१९
हंसकारण्डवोद्गीताः सारसाभिकतास्तथा।	
पुंस्कोकिलस्ताश्चेव क्रौञ्चबर्हिणनादिताः॥	२०
मनोहरवनोपेतास्तस्मिन्नतिरथोर्जुनः ।	
पुण्यशीतामळजळाः पश्यन्त्रीतमनाभवत् ॥	२१
रमणीये वनोदेशे रममाणोर्जुनस्तदा ।	
तपस्युग्रे वर्तमान उग्रतेजा महामनाः॥	२२
दर्भचीरं निवस्याथ दण्डाजिनविभूषितः।	
शीर्णं च पतितं भूमौ पर्णं समुपयुक्तवान् ॥	२३
पूर्णे पूर्णे त्रिरात्रे तु मासमेकं फलाशनः।	
द्विगुणेन हि कालेन द्वितीयं मासमत्ययात्॥	२४
इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि कैरा	तपव

	एतायमाप मास स पक्षणाहारमाचरन्।	
	चतुर्थे त्वथ संप्राप्ते मासे भरतसत्तमः॥	२५
	वायुभक्षो महाबाहुरभवत्पाण्डुनन्दनः।	
1	ऊर्ध्वेबाहुर्निरालम्बः पदाङ्गष्टाग्रधिष्टितः ॥	२६
	सदोपस्पर्शनाचास्य वभूवुरिमतौजसः।	
		२७
	ततो महर्षयः सर्वे जग्मुदेवं पिनाकिनम्।	
•		२८
	तं प्रणम्य महादेवं शशंसुः पार्थकर्म् तत्।	
,	एष पार्थो महातेजा हिमवत्पृष्टमास्थितः॥	२९
	उग्ने तपासि दुष्पारे स्थितो धूमाययुन्दिशः।	
	तस्य देवेश न वयं विद्याः सर्वे चिकीर्षितम्।	
	संतापयति नः सर्वानसौ साधु निवार्यताम्	1
	तेषां तद्वचनं श्रुत्वा मुनीनां भावितात्मनाम्।	।३१
2	उमाप्तिभूतपितर्वाक्यमेतदुवाच ह।	
	महादेव उवाच ।	
	न वो विषादः कर्तव्यः फाल्गुनं प्रति सर्वशः	रूर
1	शीव्रं गच्छत संहृष्टा यथागतमतन्द्रिताः।	
,	अहमस्य विजानामि संक्लां मनासि स्थितम् ॥	३३
	नास्य स्वर्गस्पृहा काचिन्नैश्वर्यस्य तथायुषः ।	
2	यत्तस्य काङ्कितं सर्वे तत्करिष्येऽहमद्य वै॥	३४
×	वैशंपायन उवाच ।	. 77
3	तच्छ्रत्वा शर्ववचनमृषयः सत्यवादिनः।	
1	प्रहृष्टमनसो जग्मुर्यथा स्वान्युनरालयान् ॥	३५
2	णि मुनिशंकरसंवादे अष्टित्रशोऽध्यायः ॥ ३८॥	13
41	of Blueracciant	

वैशंपायन उवाच ।
गतेषु तेषु सर्वेषु तपस्विषु महात्मसु ।
पिनाकपाणिर्मगवान्सर्वपापहरो हरः ॥ १
कैरातं वेषमास्थाय काञ्चनद्रुमसंनिभम् ।
विम्राजमानो विपुलो गिरिमेर्करिवापरः ॥ २
श्रीमद्भनुरुपादाय शरांश्चाशीविषोपमान् ।

निष्पात महावेगो दहनो देहवानिव ॥ ३ देट्या सहोमया श्रीमान्समानव्रतवेषया । नानावेषधरैई प्टेर्भूतैरनुगतस्तदा ॥ ४ किरातवेषसंच्छन्नः स्त्रीमिश्चापि सहस्रशः । अशोभत तदा राजन्स देशोतीव भारत ॥ ५ क्षणेन तद्वनं सर्वे निःशब्दमभवत्तदा । नादः प्रस्रवणानां च पक्षिणां चाप्युपारमत् ॥ ६

ऐन्द्रिः अर्जुनः ॥ १३ ॥ कण्टिकतं कण्टकाकान्तम् ॥१४॥ वल्णु मयुरम् ॥१९॥ दर्भचीरं तृणमयं वासः । निवस्य परिधाय । समुपयुक्तवान् भुक्तवान् ॥ २३ ॥ द्विगुणेन षङ्ग्रिण अत्ययात् अतिवाहितवान् ॥ २४ ॥ निरालम्बो निराश्रयः । २६ ॥ धूमाययन् घूमवतीरिव कुर्वन् ॥ ३० ॥ संकल्पं

मनोरथम् ॥ ३३ ॥ इत्या॰ नैलकण्ठीये ॰भारतभावदीपे अष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

39

गतिष्विति ॥ १ ॥ भूतैः प्रमथाख्यैः खपाषेदैः ॥ ४ ॥

स संनिकर्षमागम्य पार्थस्याक्रिप्टकर्मणः। मुकं नाम दनोः पुत्रं ददर्शाद्भुतदर्शनम् ॥ 9 वाराहं रूपमास्थाय तर्कयन्तमिवार्जनम्। हन्तुं परं दीप्यमानं तम्वाचाथ फालानः ॥ गाण्डीवं धनुरादाय शरांश्चाशीविषोपमान्। सज्यं धनुर्वरं कृत्वा ज्याघोषेण निनादयन् ॥ ९ यनमां प्रार्थयसे हन्तुमनागसमिहागतम्। तस्मात्त्वां पूर्वमेवाहं नेताऽद्य यमसादनम् ॥ १० द्या तं प्रहरिष्येश्तं फाल्युनं हृदधन्विनम् । किरातकपी सहसा वारयामास शंकरः॥ ११ मयैष प्रार्थितः पूर्वमिन्द्रकी लसमप्रभः अनादत्य च तद्वाक्यं प्रजहाराथ फाल्गुनः॥ १२ किरार्तश्च समं तस्मिन्नेकलक्ष्ये महाद्यतिः। प्रमुमोचारानिप्रख्यं रारमाग्निरीखोपमम् ॥ तौ मुक्तौ सायकौ ताभ्यां समं तत्र निपेततुः। मुकस्य गात्रे विस्तीणें शैलसंहनने तदा ॥ 88 यथाशनेविनिर्घोषो वज्रस्येव च पर्वते। तथा तयोः संनिपातः शरयोरभवत्तदा ॥ 24 स विद्धो बहुभिर्बाणैर्शिप्तास्यैः पन्नगैरिव । ममार राक्षसं रूपं भूयः कृत्वा बिभीषणम् ॥ १६ स ददर्श ततो जिष्णुः पुरुषं काञ्चनप्रभम्। किरातवेशसंच्छन्नं स्त्रीसहायममित्रहा ॥ १७ तमब्रवीत्प्रीतमनाः कौन्तेयः प्रहसन्निव । को भवानटते शून्ये वने स्त्रीगणसंवृतः॥ 26 न त्वमस्मिन्वने घोरे विभेषि कनकप्रभ। किमर्थं च त्वया विद्धो वराहो मत्परिग्रहः॥ १९ मयाभिपन्नः पूर्वे हि राक्षसोऽयमिहागतः। कामात्परिभवाद्वापि न मे जीवन्विमोध्यसे॥२० न होष मृगयाधर्मो यस्त्वयाद्य कृतो मयि। तेन त्वां भ्रंशयिष्यामि जीवितात्पर्वताश्रयम्॥२१ इत्युक्तः पाण्डवेयेन कि.रातः प्रहसन्निव। उवाच श्रक्षणया वाचा पाण्डवं सव्यसाचिनम्२२ न मस्कृते त्वया वीर भीः कार्या वनमन्तिकात्। इयं भूमिः सदास्माकमुचिता वसतां वने ॥ २३ त्वया तु दुष्करः करमादिह वासः प्ररोचितः। वयं तु बहुसत्वेऽस्मिदिवसामस्तपोधन ॥ २४ भवांस्तु कृष्णवःर्माभः हुकुमारः हुखोचितः। कथं शून्यमिमं देशमेकाकी विचरिष्यति ॥ २५ अर्जुन उवाच।

गाण्डीवमाश्रयं कृत्वा नाराचांश्चाग्निसंनिमान्। निवसामि महारण्ये द्वितीय इव पाविकः॥ २६ एष चापि मया जन्हुर्मुगरूपं समाश्रितः। राक्षसो निहतो घोरो हन्तुं मामिह चागतः॥२७

किरात उवाच। मयैष धन्वनिर्भुक्तैस्ताडितः पूर्वमेव हि। बाणैरभिहतः शेते नीतश्च यमसादनम् ॥ 26 ममैष लक्ष्यभूतो हि मम पूर्वपरिग्रहः। ममैव च प्रहारेण जीविताद्यपरोपितः॥ 20 दोषान्सान्नाईसेऽन्यस्मै वक्तं रवबलदर्षितः। अवलिहोसि मन्दात्मन्न मे जीवन्विमोक्षसे॥ ३० स्थिरो भवस्व मोध्यामि सायकानशनीनिव। घटस्व परया शक्त्या मुख्य त्वमपि सायकान् ३१ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा किरातस्यार्जुनस्तदा। रोषमाहारयामास ताडयामास चेषुभिः॥ ततो हुऐन मनसा प्रतिजग्राह सायकान्। भूयो भूय इति प्राह मन्दमन्देत्युवाच ह ॥ 33 प्रहरस्य शरानेतान्नाराचान्मर्मभेदिनः । રૂષ્ઠ इत्युक्तो बाणवर्षे स मुमोच सहसार्जुनः ॥ ततस्तौ तत्र संरब्धौ राजमानौ मुप्तिहः। 34 शरराशीविषाकारैस्ततक्षाते परस्परम् ॥ ततोजनः शरवर्षं किराते समवास्जत्। 38 तत्त्रसन्नेन मनसा प्रतिजग्राह शंकरः॥ मुहुर्त शरवर्षे तत्प्रतिगृह्य पिनाकधृक्। अक्षतेन शरीरेण तस्थौ गिरिरिवाचलः॥ स दृष्टा बाणवर्षे तु मोघीभूतं धनंजयः। परमं विस्मयं चक्रे साधु साघ्वित चाब्रवीत्^{॥३८}

अर्जुनं हन्तुं वर्कयन्तं इच्छन्तं । क्रोधेन दीप्यमानमिव ॥ ८॥ नेता नंष्यामि ॥ १०॥ इन्द्रकीलः माहेन्द्रमाण-मयः पर्वतः॥ १२॥ समं एककालम् ॥१३॥ शैलसंहनेन शैलनदृढे ॥ १४॥ अशनिर्मेधजं वज्रं । वज्रं इन्द्रप्रहरणं । संनिपातो योगः ॥ १५॥ स दानवः राक्षसामिव ॥ १६॥ अमिपन्नः परिगृह्यतः । कामात् यहच्छातः । परिभवात् ममाभिभवाय ॥ २० ॥ मत्कृते मिन्निम्तं । वनमिन्तिकिष् वनस्य समीपे ॥ २३ ॥ प्ररो।चितः स्वीकृतः ॥ २४ ॥ पावाकिः स्वामी कार्तिकेयः ॥ २६ ॥ दोषान्मृगयाधर्मिति कमरूपान् ॥ ३० ॥ स्थिरः सन् भवस्व प्राप्नु हि ॥ ३९ ॥ नाराचान् शरजातिभेदान् ॥ ३४ ॥

अर्जुन उवाच—

२४

२७

२८

20

30

38

32

33

38

34

38

30

1136

तकात. ४॥ भोतिः एषं चापि मया जंतुर्मृगरूपं समाश्रितः। राश्रसो निहतो घोरो हन्तुं मामिह चागतः॥

किरात उवाच-

मयैष धन्वनिर्भुक्तैस्ताडितः पूर्वमेव हि । बाणैरभिहतः दोते नीतश्च यमसादनम् ॥

—वनपर्व अ० ३९ पृ. ७२

क्ष

यहाँ गाण्ड कीयं विद्य

न हि

शको देवो अहमे

व्यस् तान्त्र शूलप

ततो

श्रणेन भीक्षे

चिन्त पुरस्त

ार्के न अयं र हत्वा

नयाः प्रगृह्य

मुर्धि संप्रयुः तद्या

ततो जुं युद्धस

तस्य म सुमोच

तस्य व ततो वृ तदा वृ किरात

किरात मुधिन प्रजहार

विना ॥

अहोयं सुकुमाराङ्गो हिमवच्छिखराश्रयः । गाण्डीवसुक्तात्राराचान्प्रतिगृह्यात्यविह्वलः ॥ ३९ कीयं देवो भवेत्साक्षाद्भद्रो यक्षः सुरोऽसरः। विद्यते हि गिरिश्रेष्ठे त्रिदशानां समागमः ॥ ४० न हि मद्वाणजालानामुःस्धानां सहस्राः। शक्तोत्यः सहितुं वेगमृते देवं पिनाकिनम् ॥ ४१ देवो वा यदि वा यक्षो रुद्रादन्यो व्यवस्थितः । अहमेनं शरस्तीदणैर्नयामि यमसादनम् ॥ ततो हृध्मना जिष्णुनीराचान्मर्मभेदिनः। व्यस्जन्छतथा राजन्मयुखानिव मास्करः ॥ ४३ तान्त्रस्तेन मनसा भगवाँ होकभावनः। शूळपाणिः प्रत्यगृह्याच्छिळावर्षमिवाचळः ॥ ४४ क्षणेन क्षीणबाणोथ संदृत्तः फारुगुनस्तदा :। भीश्चेनमाविशत्तीवा तं दृष्टा शरसंक्षयम्॥ चिन्तयामास जिब्लुस्तु भगवन्तं हुताशनम्। पुरस्तादक्षया दत्ता तूणी येनास्य खाण्डवे ॥ ४६ ार्के नु मोक्ष्यामि धनुषा यन्मे बाणाः क्षयं गताः। अयं च पुरुषः कोपि बाणान्त्रसित सर्वदाः ॥ ४७ हत्वा चैनं धनुष्कोट्या शूलाभ्रेणेव कुञ्जरम्। नयामि दण्डधारस्य यमस्य सदनं प्रति॥ 28 प्रगृह्याथ धनुष्कोट्या ज्यापादोनावकृष्य च । मुधिभिश्चापि हतवान्वज्रकल्पैर्महाद्युतिः॥ संप्रुद्धो धनुष्कोट्या कौन्तेयः परवीरहा। तदप्यस्य घनुर्दिव्यं जन्नाह गिरिगोचरः॥ ततोर्जुनो प्रस्तघनुः खङ्गपाणिरतिष्ठत । युद्धस्यान्तमभीप्सन्वै वेगेनाभिजगाम तम् ॥ ५१ तस्य मृद्धिं शितं खङ्गमसक्तं पर्वतेष्वपि । मुमोच भुजवीर्येण विकम्य कुरुनन्दनः॥ 42 तस्य मूर्धानमासाद्य पफालासिवरो हि सः। ततो वृक्षेः शिलाभिश्च योधयामास फाल्गुनः ॥५३ ^{तदा} वृक्षान्महाकायः प्रत्यगृह्णदथो शिलाः । किरातरूपी भगवांस्ततः पार्थो महाबलः॥ 48 मुरिमिर्वज्रसंकादौर्घूममुत्पादयन्मुखे । प्रजहार दुराधर्षे किरातसमरूपिणि ॥ 44

ततः राक्राशनिसमैर्मुष्टिभिर्भृशदास्णैः। किरातरूपी भगवानर्दयामास फाल्गुनम्॥ 48 ततश्चरचराशद्वः सुघोरः समपद्यत । पाण्डवस्य च मुधीनां किरातस्य च युध्यतः ॥५७ सुमुहूर्ते तु तद्युद्धमभवलोमहर्पणम् । भुजप्रहारसंयुक्तं वृत्रवासवयोरिव ॥ 46 जघानाथ ततो जिष्णुः किरातमुरसा वली। पाण्डवं च विचेधं तं किरातोप्यइनद्वरी॥ तयोर्भजविनिष्पेषात्संघर्षेणोरसोस्तथा। समजायत गात्रेषु पावकोङ्गारधूमवान्॥ तत एनं महादेवः पीड्य गात्रैः सुपीडितम् । तेजसा व्यक्रमद्रोषाचेतस्तस्य विमोहयन् ॥ ततोमिपीडितंगीत्रैः पिण्डीकृत इवावभौ । फाल्गुनो गात्रसंरुद्धो देवदेवेन भारत ॥ ६२ निरुच्छासोमवश्चेव संनिरुद्धो महातमना। पपात भूम्यां निश्चेष्टो गतसत्व इवाभवत ॥ ६३ स महर्त तथा भूत्वा सचेताः प्रनहत्थितः । रुधिरेणाप्तताङ्गस्त पाण्डवो भृशदुःखितः॥ शर्ण्यं शर्णं गत्वा भगवन्तं पिनाकिनम्। मृत्मयं खण्डिलं कृत्वा माल्येनापूजयद्भवम् ॥ ६५ तच माल्यं तदा पार्थः किरातशिरासे स्थितम । अपस्यत्पाण्डवश्रेष्टो हर्षेण प्रकृति गतः॥ इइ पपात पाद्योस्तस्य ततः श्रीतोभवद्भवः। उवाच चैनं वचसा मेघगम्भीरगीईरः। जातविस्मयमालोक्य ततः क्षीणाङ्गसंहितम्॥६७

भव उवाच।
भो भो फाल्गुन हुधोरिम कर्मणाऽप्रतिमेन ते।
शोंर्येणानेन धृत्या च क्षत्रियो नास्ति ते समः॥६८
समं तेजश्च वीर्यं च ममाद्य तव चानघ।
प्रीतस्तेहं महाबाहो प्रय मां भरतर्भ॥ ६९
द्रामि ते विशालाक्ष चक्षुः पूर्वऋषिर्भवान्।
विजेष्यसि रणे शत्रूनिप सर्वोन्दिवौकसः॥ ७०
प्रीत्या च तेहं दास्यामि यदस्त्रमनिवारितम्।
त्वं हि शक्तो मदीयं तदस्तं धारियतुं क्षणात्॥ ७१

अहोयमिति संधिरार्षः ॥ ३९ ॥ सिहतुं सोढं ऋते विना ॥ ४९ ॥ संप्रयुद्धः सम्यक् प्रयुद्धं प्रहृतं प्रहृारो यस्य रा ॥ ५० ॥ ससक्तं अकुण्युद्धः म् ॥५२॥ प्रफाल विशीर्णः ॥५३॥धूमं क्रोधावेशेन॥५५॥पीत्थ निर्पाट्य ॥६१॥ गानेषु संस्ट श्वलनहीनः ॥६२॥ प्रकृतिं स्वास्थ्यम् ॥६६॥ चक्कः दिस्यज्ञानम् ॥ ७० ॥

अध्यार

एष मे

लत्यस

ददामि

समर्थो

नैतद्वेद

वरुणोप

न त्वेत

जगदिन

अवध्यो

मनसा

तच्छ्रत्व

उपसंगा

ततस्त्व

तदस्त्रं प उपतस्थे गितजग्र इ

तस्य सं

जगामात

^९ततोर्जुन

मया स

पिनाकी

शत्रंश्च वि

विनिर्वृ

94 11 ाणप्रयोग

१०घन्योस

वैशंपायन उवाच । ततो देवं महादेवं गिरिशं शूलपाणिनम्। द दर्श फाल्गुनस्तत्र सह देव्या महाद्युतिम् ॥ ७२ स जानुभ्यां महीं गत्वा शिरसा प्रणिपत्य च । 60 प्रसादयामास हरं पार्थः परपुरंजयः ॥ अर्जुन उवाच ।

कपर्दिन्सर्वदेवेश भगनेत्रनिपातन । देवदेव महादेव नीलग्रीव जटाधर ॥ 68 कारणानां च पर्रमं जाने त्वां त्र्यम्बकं विभुम्। देवानां च गतिं देवं त्वत्प्रसूतामेदं जगत्॥ ७५ अजेयस्त्वं त्रिमिलोंकैः सदेवासुरमानुषैः। शिवाय विष्णुरूपाय विष्णवे शिवरूपिणे ॥ इ् दक्षयईविनाशाय हरिरुद्राय वै नमः। **ळळाटाक्षाय शर्वाय मीदुषे श्ळपाणये** ॥ ७७ पिनाकगोप्त्रे सूर्याय मार्जालीयाय वेधसे।

प्रसादये त्वां भगवन्सर्वभूतमहेश्वर॥ गणेशं जगतः शंभुं लोककारणकारणम्। प्रधानपुरुषातीतं परं सूक्ष्मतरं हरम्॥ 100 व्यतिक्रमं मे भगवन्थन्तुमहीस शंकर। भगवन्दर्शनाकाङ्की प्राप्तोस्मीमं महागिरिम्॥ ८० द्यितं तव देवेशं तापसालयमुत्तमम्। प्रसाद्ये त्वां भगवन्सर्वलोकनमस्कृतम्॥ न में स्यादपराघोयं महादेवातिसाहसात्। कृतो मयायमज्ञानाद्विमदों यस्त्वया सह। शरणं प्रतिपन्नाय तत्क्षमस्वाद्य शंकर ॥ वैशंपायन उवाच। तमुवाच महातेजाः प्रहस्य वृषभध्वजः।

प्रगृह्य रुचिरं बाहुं झान्तमित्येव फाल्गुनम् ॥ ८३ परिष्वज्य च बाहुभ्यां प्रीतात्मा भगवान्हरः। पुनः पार्थे सान्त्वपूर्वभुवाच वृषमध्वजः॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि कैरातपर्वणि महादेवस्तवे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९॥

80

देवदेव उवाच। नरस्त्वं पूर्वदेहे वै नारायणसहायवान्। बदर्या तप्तवानुग्रं तपो वर्षायुतान्बहून् ॥ त्विय वा परमं तेजो विष्णौ वा पुरुषोत्तम । युवाभ्यां पुरुषाग्र्याभ्यां तेजसा धार्यते जगत्॥ २ शक्ताभिषेके सुमहद्धनुर्जलदिनःस्वनम्। प्रगृह्य दानवाः शस्तास्त्वया कृष्णेन च प्रभो ॥ ३ तदेतदेव गाण्डीवं तव पार्थ करोचितम्। मायामास्थाय यद्गस्तं मया पुरुषसत्तम ॥ तूणौ चाप्यक्षयौ भूयस्तव पार्थ यथोचितौ । भविष्यति शरीरं च नीरुजं कुरुनन्दन ॥ 4 प्रीतिमानस्मि ते पार्थ भवान्सत्यपराक्रमः। गृहाण वरमस्मत्तः काङ्कितं पुरुषोत्तम ॥ દ્ न त्वया पुरुषः कश्चित्पुमान्मर्त्येषु मानद्।

दिवि वा वर्तते क्षत्रं त्वत्प्रधानमरिद्म ॥ अर्जन उवाच । भगवन्ददासि चेन्महां कामं प्रीत्या वृषध्वज। कामये दिव्यमस्त्रं तद्वोरं पाञ्चपतं प्रभो ॥ यत्तद्रह्माशिरों नाम रौंद्रं भीमपराक्रमम्। युगान्ते दारुणे प्राप्ते कृत्स्नं संहरते जगत्॥ कर्णभीष्मकृपद्रोणैभीवता तु महाहवः। त्वत्प्रसादान्महादेव जयेयं तान्यथा युधि॥ द्हेयं येन संग्रामे दानवान्राक्षसांस्तथा। भूतानि च पिशाचांश्च गन्धर्वानथ पन्नगान्॥ १ हतार्थः यस्मिञ्चलूलसहस्राणि गदाश्चोग्रप्रदर्शनाः। शराश्चाशीविषाकाराः संभवन्त्यनुमन्त्रिते ॥ ^{११}त्येवं नि युध्येयं येन मीष्मेण द्रोणेन च कृपेण च। स्तपुत्रेण च रणे नित्यं कटुकभाषिणा ।।

- कपर्दिन्नित्यादि नामानि न्निवसहस्रनामब्याख्यायां ब्याख्यास्यन्ते ॥ ७४ ॥ मीद्धेषे वर्षकाय ॥ ७७ ॥ **ेमाजोलीयाय किराताय शुद्धदेहाय वा । 'माजोलीयः स्मृतः** शुद्रे बिडाले कायशोधने 'इति विश्व: ॥७८ ॥ इत्या॰ नै० भारतभा ० एके निचत्वारिशे। ऽध्यायः ॥ ३९ ॥

नरस्त्वमिति ॥ १ ॥ शस्ताः मारिताः ॥ ३ ॥ व पुरुष इति पाठे समं इत्यध्याहारः ॥ ४॥ विष्ठा त्वमेव श्रेष्ठो यास्मिन् क्षत्रे ा। ७॥ कामं वरम्

एवं में प्रथमः कामो भगवन्भगनेत्रहन्।	
वित्रसादाद्विनिर्वृत्तः समर्थः स्यामहं यथा ।। ११	ટ
भव उवाच।	

द्दामि तेस्रं दियतमहं पाशुपतं विभो ।
समर्थो धारणे मोक्षे संहारे चासि पाण्डव ॥ १५
तैतद्वेद महेन्द्रोपि न यमो न च यक्षराद् ।
वरुणोप्यथवा वायुः कुतो वेत्स्यन्ति मानवाः॥१६
त त्वेतत्सहसा पार्थ मोक्तव्यं पुरुषे कचित् ।
जगद्विनाशयेत्सर्वमल्पतेजसि पातितम् ॥ १७
थवध्यो नाम नास्त्यत्र त्रैलोक्ये सचराचरे ।
मनसा चक्षुषा वाचा धनुषा च निपातयेत् ॥ १८
वैश्रापायन जवाच ।

वैशंपायन उवाच ।

तब्हुत्वा त्वरितः पार्थः शुचिर्भूत्वा समाहितः ।

उपसंगम्य विश्वेशमधीष्वेत्यथ सोव्रवीत् ॥ १९

ततस्त्वःयापयामास सरहस्यानिवर्तनम् ।

तदस्त्रं पाण्डवश्रेष्ठं मूर्तिमन्तिमवान्तकम् ॥ २०

उपतस्य च तत्पार्थं यथा व्यक्षमुमापतिम् ।

तिज्ञप्राह तच्चापि प्रीतिमानर्जुनस्तदा ॥ २१

ततश्चचाल पृथिवी सपर्वतवनद्भमा । ससागरवनोदेशा संप्रामनगराकरा॥ २२ शङ्खदुन्दुभियोषाश्च भेरीणां च सहस्रशः। तास्मिन्भुहूर्ते संप्राते निर्घाताश्चापतन्मु दुः ॥ २३ अथास्त्रं जाज्वलद्वोरं पाण्डवस्यामितौजसः मुर्तिमद्वै स्थितं पार्श्वे दृद्युर्देवदानवाः ॥ २४ स्पष्टस्य व्यम्बकेणाय फाल्गुनस्यामितौजसः। यार्तेकाचिद्युभं देहे तत्सर्व नाशमीयिवत्॥ स्वर्गं गच्छेत्यनुज्ञातस्यम्बकेण तदौर्जुनः। प्रणम्य शिरसा राजन्त्राञ्जलिदेवमैक्षत ॥ २६ ततः प्रभुस्त्रिदिवनिवासिनां वशी महामतिगिरिश उमापातेः शिवः। घनुर्महदितिजापेशाचसुदनं ददौ भवः पुरुषवराय गाण्डिवम् ॥ २७ ततः श्रभं गिरिवरमीश्वरस्तदा सहोमया सिततटसानुकन्दरम्।

जग्राह तच्चापि प्रीतिमानर्जुनस्तदा ॥ २१ जगाम खं पुरुषवरस्य पश्यतः ॥ इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि कैरातपर्वणि शिवप्रस्थाने चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

子子学の歌をかって

83

वैशंपायन उवाच।
तस्य संपश्यतस्त्वेव पिनाकी वृष्मध्वजः।
जगामादर्शनं भाजुळोंकस्येवास्तमीयिवान्॥ १
ततोर्जुनः परं चके विस्मयं परवीरहा।
मया साक्षान्महादेवो दृष्ट इत्येव भारत॥ २
पनाकी वरदो रूपी दृष्टः स्पृष्टश्च पाणिना॥ ३
त्र्।
प्राक्तीर्थं चावगच्छामि परमात्मानमाहवे।
प्रात्रंश्च विजितान्सर्वान्निर्वृत्तं च प्रयोजनम्॥ ४
॥११त्येवं चिन्तयानस्य पार्थस्यामिततेजसः।

ततो वैदूर्यवर्णामा भासयन्सर्वतो दिशः ।
यादोगणवृतः श्रीमानाजगाम जलेश्वरः ॥ ५
नागैनंदैर्नदीभिश्च दैत्यैः साध्येश्च दैवतैः ।
वरुणो यादसां भर्ता वशी तं देशमागमत् ॥ ६
अथ जाम्बूनद्वपुर्विमानेन महार्चिषा ।
कुवेरः समनुप्राप्तो यसैरनुगतः प्रमुः ॥ ७
विद्योतयन्निवाकाशमद्भृतोपमदर्शनः ।
धनानामीश्वरः श्रीमानर्जुनं द्रष्टुमागतः ॥ ६
तथा लोकान्तकुच्लीमान्यमः साक्षात्प्रतापवान् ।
मत्यमूर्तिधरैः सार्ध पितृभिलोकमावनैः ॥ ९

विहाय तं पतगमहार्षिसेवितं

विनिर्शृतः विषेशेण कृतकृत्यः ॥ १४ ॥ संहारे निवर्तने
१५ ॥ मनसा संकल्पमात्रेण निपातयेत् शत्रुं धनुषेति

प्रियोगेण ॥ १८ ॥ अधीष्य अध्यापय ॥१९॥ उपतस्थे

स्वितिहारे तक् । पार्थः अस्त्रं प्रत्युपनत एवमस्रं पार्थं प्रती
त्वार्थः ॥ २१ ॥ निर्धाता उत्पाताः ॥ २३ ॥ वशी वश

नै॰ भारतभा॰ चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

४१

तस्येति । अस्तं स्वस्थानं अदर्शनं च ।।१॥ परं अत्यन्तं कित्यार्थं कृतकृत्यं निर्वृत्तं निष्पन्नम् ॥ ४ ॥ वैद्ये रह्नेविशेषः यादांसि जलजनतवस्तेषां गणः ॥ ५ ॥ नागै अपैंः ॥ ६ ॥

कुन्ती

देवक

आरो

खो

तत्र त

तान्ह

गतेषु

्रचिन्त

ातश्चि

थो

नभो

दिशः

दिव्यऽ

तथैवा

वार्र

तत्र न

सिताः

विश्वा

गहान्त

त्राप

वजि

स्मिः

ायास्य

त्वारिः

दण्डपाणिरचिन्त्यात्मा सर्वभूतविनाशकृत्। वैवस्वतो घर्मराजो विमानेनावभासयन्॥ १० त्रीह्रीकान्गुह्यकांश्चेव गन्धर्धाश्च सपन्नगान्। द्वितीय इव मार्तण्डो युगान्ते समुपस्थिते ॥ ११ ते भातुमान्त चित्राणि शिखराणि महागिरेः समास्थायार्जनं तत्र ददशुस्तपसान्वितम् ॥ १२ ततो मुहूर्तोद्भगवानैरावतशिरोगतः। आजगाम स्हेन्द्राण्या शकः हुरगणैर्वृतः ॥ १३ पाण्डुरेणातपत्रण भ्रियमाणेन मूर्धान। হাহ্যুম तारकाराजः सितमभ्रमिव स्थितः ॥ १४ संस्तूयमाना गन्धवैंर्ऋषिमिश्च तपोधनैः । श्टंक गिरेः समासाद्य तस्थी सूर्य इवोदितः ॥१५ अय भेघस्वनो धीमान्व्याजहार शुभां गिरम्। यमः परमधर्मको दक्षिणां दिशमास्थितः ॥ १६ अर्जुनार्जुन पद्यास्माँहोकपालान्समागतान्। हार्धि ते वितरामोद्य भवानहीति दर्शनम् ॥ १७ पूर्वविरिमतात्मा त्वं नरो नाम महाबलः । नियोगाद्रह्मणस्तात मत्येतां समुपागतः ॥ 26 त्वया च वसुसंभतो महावीर्यः पितामहः। भीषाः परमधर्मात्मा संसाध्यश्च रणेऽनघ ॥ १९ क्षत्रं चाक्रिसमस्पर्शे भारद्वाजेन रक्षितम्। दानवाश्च महाबीर्या ये मनुष्यत्वमागताः॥ 20 निवातकवचाश्चैव दानवाः कुरुनन्दन । पितुर्ममांशो देवस्य सर्वलोकप्रतापिनः॥ २१ कर्णश्च सुमहावीर्यस्वया वध्यो धनंजय। अंशाश्च क्षितिसंप्राप्ता देवदानवरक्षसाम्॥ 22 त्वया निपातिता युद्धे स्वकर्मफलानीर्जेताम्। गार्ते प्राप्स्यन्ति कॉन्तेय यथा स्वामरिकर्षण॥२३ अक्षया तव कीर्तिश्च होके स्थास्यति फाल्गन। त्वया साक्षान्महादेवस्तोषितो हि महामृधे ॥ २४ लच्ची वसुमती चापि कर्तस्या विष्णुना सह। गृहाणास्त्रं महाबाहो दण्डमप्रतिवारणम्। अनेनास्त्रेण सुमहत्त्वं हि कर्म करिष्यासि॥ २५

वैशंपायन उवाच । प्रतिजन्नांह तत्पार्थों विधिवत्कुरुनन्दनः। समन्त्रं सोपचारं च समोक्षविनिवर्तनम् ॥ भ वरां ततो जलधरस्यामो वरुणो याद्सां पतिः। पश्चिमां दिशमास्थाय गिरमुचारयन्प्रभुः॥ पार्थ क्षत्रियमुख्यस्त्वं ६ त्रधर्मे व्यवस्थितः। पर्य मां पृथुताम्राक्ष वरुणोस्मि जहेश्वर ॥ ३ मया समुद्यतान्पाशान्वारुणानानिवारितान्। प्रतिगृह्णीष्य कौन्तेय सरहस्यानिवर्तनम्॥ पिसतदा मया वीर संग्रामे तारकामये। दैतेयानां सहस्राणि संयतानि महात्मनाम् ॥ तस्मादिमान्महासत्त्व मत्त्रसादसमुत्थितान्। गृहाण न हि ते मुच्येदन्तकोप्याततायिनः॥ अनेन त्वं यदास्त्रेण संग्रामे विचारिष्यासि। तदा निः क्षत्रिया भूमिर्भविष्यति न संशयः॥ वैशंपायन उवाच ।

ततः कैलासनिलयो धनाध्यक्षोभ्यभाषत । दक्तेष्वस्त्रेषु दिव्येषु वरुणेन यमेन च॥ शीतोहमपि ते प्राज्ञ पाण्डवेय महाबल। त्वया सह समागम्य आजितेन तथैव च॥ सव्यसाचिन्महाबाहो पूर्वदेव सतातन। सहास्माभिर्भवाञ्च्छान्तः पुराकल्पेषु नित्पश्मा असय दर्शनासे त्विदं दिव्यं प्रदिशामि नर्राम । अमनुष्यान्महाबाहो दुर्जयानिप जेष्यसि॥ मत्तर्श्वेव भवानाशु गृहात्वंस्त्रमनुत्तमम्। अनेन त्वमनीकानि धार्तराष्ट्रस्य धस्यासि॥ तदिदं प्रतिगृह्णी व अन्तर्घानं प्रियं मम। थोजस्तेजोद्यतिकरं प्रस्वापनमरातितुत् ॥ महात्मना शंकरेण त्रिपुरं निहतं यदा। तदैतदस्त्रं निर्भुक्तं येन दग्धा महासुराः॥ त्वदर्थमुद्यतं चेदं मया सत्यपराक्रम। त्वमहों धारणे चास्य मेरुप्रतिमगौरव ॥ त्तोर्जुनो महाबाहुविधिवत्कुरुनन्दनः। कौंबेरमधिजग्राह दिव्यमस्त्रं महाबलः ॥ ततोब्रवीदेवराजः पार्थमिहिष्टकारिणम्। सान्त्वयञ्च छुश्णया वाचा मेघदुन्दुभिनिःस्व^{त्।}

 भाजुमन्ति दीप्तिमन्ति ॥ १२ ॥ वितरामः यच्छामः ।। १७।। संसाध्यः जेतब्यः ।। १९।। मम वितुः सूर्यस्य ।। २१।। मुघे संप्रामे । दि४॥ लब्बी भारशुन्या।। २५॥ सोपचारं सेति- कर्तध्यताकम् ॥ २६ ॥ संयतानि बद्धानि ॥ ३० ॥ अतिह तेन कृष्णेन यथा तथैव प्रीतोस्मि ॥ ३४ ॥ पूर्वदेव त यणसः ॥ ३५ ॥ उद्यतं उपस्थितम् ॥ ४० ॥

रातपा

11

: 1

1

न्।

म् ॥ ३

तान्।

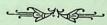
11

कृतीमातर्महाबाहो त्वमीशानः पुरातनः । ॥ भ परां सिद्धिमनुप्राप्तः साक्षाद्देवगाने गतः॥ देवकार्यं तु सुमहत्त्वया कार्यमरिदम। अारोढन्यस्त्वया स्वर्गः सज्जीभव महाद्युते ॥ ४४ रथो मातलिसंर क आगन्ता त्वत्कते महीम । तत्र तेहं प्रदास्यामि दिन्यान्यस्त्राणि कारव ॥४५ तान्द्रष्टा लोकपालांस्तु समेतान्गिरिमुर्घाने।

जगाम विस्मयं घीमान्कुन्तीपुत्रो घनंजयः॥४६ ततोर्जुनो महातेजा लोकपालान्समागतान् । पुजयामास विधिवद्राग्भिराद्धिः फलैरपि॥ ततः प्रतिययुर्देवाः प्रतिमान्य धनंजयम्। यथागतेन विवुधाः सर्वे काममनोजवाः ॥ 84 ततोर्जुनो मुदं लेमे लन्धास्त्रः पुरुपर्पमः। कृतार्थमथ चात्मानं स मेने पूर्णमानसम्॥

इति श्रीमहाभा० आरण्य० कैरातप० देवप्रस्थाने एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

कैरातपर्व समाप्तम् ।

इन्द्रलोकाभिगमनपर्व।

83

यः ॥ । वैशंपायन उवाच। गतेषु लोकपालेषु पार्थः शत्रुनिबर्हणः। _अविन्तयामास राजेन्द्र देवराजरथं प्रति ॥ तिश्चिन्तयमानस्य गुडाकेशस्य धीमतः। थो मातिहसंयुक्त आजगाम महाप्रभः॥ नभो वितिमिरं कुर्वञ्जलदान्पाटय न्निव। दिशः संपूरयन्नादैर्महामेघरवोपमैः॥ त्यश्रा असयः शक्तयो भीमा गदाश्चोप्रप्रदर्शनाः। द्विप्रभावाः प्रासाश्च विद्युतश्च महाप्रभाः ॥ 8 प्ते ∥ं<mark>तथैवाशनयश्चैव चऋयुक्तार्र्</mark>लागुडाः । ^{बारु}स्फोटाः सनिर्घाता महामेघस्वनास्तथा ॥ः द्वि ॥ <mark>त्रेत्र नागा महाकाया ज्वलितास्याः सुदारुणाः</mark> । सिताभ्रक्टप्रतिमाः संहताश्च तथोपलाः ॥ <mark>र</mark>ागाजिसहस्राणि हरीणां वातरंहसाम् । हिन्ति यं नेत्रमुषं दित्यं मायामयं रथम्॥ त्रापस्यन्महानीलं वैजयन्तं महाप्रमम्। वजिमन्दीवरस्यामं वंशं कनकभृषणम् ॥ स्मिन्त्थे स्थितं सूतं तप्तहेमविभूषितम्।

दृष्टा पार्थो महाबाहुर्देवमेवान्वतर्कयत्॥ तथा तर्कयतस्तस्य फाल्गुनस्याय मातिलः। संनतःप्रस्थितो भूत्वा वाक्यमर्जुनमब्रवीत् ॥ मातलिस्वाच ।

भो भो शकात्मज श्रीमाञ्चलकस्त्वां द्रष्ट्रीमच्छति। आरोहतु भवाञ्चछीवं रथिमन्द्रस्य संमतम् ॥ ११ आह माममरश्रेष्टः पिता तव शतऋतुः।

कुर्न्तासुतिमह प्राप्तं पद्यन्तु त्रिदशालयाः॥ एष शक्रः परिवृतो देवैर्ऋषिगणस्तथा ।

गन्धर्वैरप्सरोभिश्च त्वां दिद्धुः प्रतीक्षते ॥ अस्माह्लोकाद्देवलोकं पाकशासनशासनात् । आरोह त्वं मया सार्धे लच्घास्त्रः पुनरेष्यसि ॥१४

अर्जुन उवाच ।

मातले गच्छ शीवं त्वमारोहस्व रथोत्तमम्। राजस्याश्वमंघानां शतैरिप सुदुर्लभम् ॥ १५ पार्थिवैः सुमहाभागैर्यज्वाभर्भूरिदाक्षणैः।

दैवतैर्वा समारोदं दानवैर्वा रथोत्तमम् ॥ १६

देवगतिं देवानां परायणत्वम् ॥ ४३ ॥ आगन्ता यास्यति ।। ४५ ।। इत्यारण्यके प० नै० भा० एक-ातारिंशोऽध्यायः॥ ४१ ॥ :स्वनः

४२

गतेष्विति ॥ १ ॥ पाटयन् द्विधाकुर्वन् ॥ ३ ॥ तुला-भाण्डगोलकाः भाण्डानि तु 'नालबन्द्ख' इत्यादि

म्लेच्छभाषया प्रसिद्धानि आग्नेयौषघवलेन पाषाणगोलका-दिनिक्षेपपात्राणि । वायुस्फोटाः वेगवशाद्वायुं जनयन्तः सनिर्घाता अशनिष्वनियुक्ताश्व महामेघस्वनाः ॥ ५ ॥ 'त्वक्रेशवालरोमाणि सुवर्णामागि यस्य तु । हरिःस वर्णतोऽ श्वस्तु पीतकौशेयसीनभः '। वातरहसा हरीणा व्यक्तिन सहस्राणीत्येकदेशान्वयः । नेत्रमुषं दृष्टिचोरम् ॥ ७ ॥ वैज--यन्तं नाम्रा देवेन्द्रध्वजम् ॥ ८॥

न

ना

स

ना

ना

पा

स

र्घा

तत्र

सं

संस

पुर

तत

हर

आ

र्या

नक्

इन्द्र

तत्र

आ

राउ

तुस्

तान

भाद

यज्ञह देवत

यज्ञहर

तत्तं

मुसला न दद

यंस्तद्दां

यन्ति

न दद्ध मिप ह

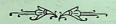
पानशव

नातप्ततपसा शक्य एष दिव्यो महारथः । द्रष्टुं वाष्यथवा स्प्रष्टुमारोद्धं कुत एव च ॥ १७ त्विय प्रतिष्ठितं साधो रथस्थे स्थिरवाजिनि । पश्चादहमथारोक्ष्ये सुकृती सत्पर्थं यथा ॥ १८ वैशंपायन उवाच । ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा मातालिः शकसारिथः। आरुरोह रथं शीघ्रं हयान्येमे च रिक्मामेः ॥ १९ ततोऽजुंनो हृष्टमना गङ्गायामाष्ट्रतः शु चिः। जजाप जप्यं कौन्तेयो विधिवत्कुरुनन्दनः ॥ २० ततः पितृन्यश्चान्यायं तर्पयित्वा यथाविधि । मन्दरं शैलराजं तमाप्रष्टुमुपचकमे ॥ २१ साधुनां पुष्पशीलानां मुनीनां पुण्यकर्मणाम् । त्वं सदा संश्रयः शैल स्वर्गमार्गाभिकाङ्किणाम् २२ त्वत्यसादात्सदा शैल ब्राह्मणाः क्षत्रिया विशः । स्वर्गे प्राप्ताश्चरन्ति सम देवैः सह गतव्यथाः ॥२३ आदिराज महाशैल मुनिसंश्रय तीर्थवन्। गच्छाम्यामन्त्रयित्वा त्वां सुखमस्म्युषितस्त्वयि तव सानूनि कुआश्च नद्यः प्रस्रवणानि च। तीर्थानि च सुपुण्यानि मया दृष्टान्यनेकशः ॥ २५ फलानि च सुगन्धीनि भक्षितानि ततस्ततः। सुसुगन्धाश्च वार्योघास्त्वच्छरीरविनिःसृताः॥२६ अमृतास्वादनीया मे पीताः प्रस्रवणोदकाः। शिश्चर्यथा पितुरङ्के सुसुखं वर्तते नग ॥ तथा तवाङ्के लिलतं शैलराज मया प्रभो। अप्सरोगणसंकर्णि ब्रह्मघोषानुनादिते ॥ 26 सुखमस्युषितः शैल तव सानुषु नित्यदा।

एवसुकृत्वार्जुनः शैलमामन्य परवीरहा॥ आहरोह रथं दिव्यं घोतयन्निव भास्करः। स तेनादित्यरूपेण दिःयेनाद्भुतक्रमणा॥ ऊर्ध्वमाचकमे थीमान्प्रहृष्टः कुरुनन्दनः। सोऽदर्शनपथं यातो मत्यानां धर्मचारिणाम्॥ ददशीद्भतरूपाणि विमानानि सहस्रशः। न तत्र सूर्यः सोमो वा द्योतते न च पावकः॥ स्वयैव प्रभया तत्र द्योतन्ते पुण्यलब्ध्या। तारारूपाणि यानीह द्ययन्ते धृतिमन्ति वै॥ दीपवद्धिप्रकृष्टत्वात्तनूनि सुमहान्त्यपि। तानि तत्र प्रभास्वन्ति रूपवन्ति च पाण्डवः॥ ददर्श स्वेषु धिष्णयेषु दीप्तिमन्तः स्वयार्चिषा तत्र राजर्षयः सिद्धा वीराश्च निहता युधि॥ तपसा च जितं स्वगं संपेतुः शतसङ्घ्याः। गन्धवाणां सहस्राणि सूर्यज्विततेजसाम्॥ गुह्यकानामृषीणां च तथैवाष्सरसां गणान। लोकानात्मप्रभान्पर्यन्फाल्युनो विस्मयान्ति पप्रच्छ माताले प्रीत्या स चाप्येनमुवाच ह। पते सुकृतिनः पार्थ स्वेषु धि^{दण्}येष्ववस्थिताः। तान्द्रष्ट्वानिस विभो तारारूपाणि भूतले। ततोऽपर्यतिस्थतं द्वारि द्युभं वैजयिनं गजम पेरावतं चतुर्दन्तं कैलासमिव शृङ्गिणम्। स सिद्धमार्गमात्रम्य कुरुपाण्डवसत्तमः॥ व्यरोचत यथापूर्व मांधाता पार्थिवोत्तमः। अभिचकाम लोकान्स राज्ञां राजीवलोचन एवं स संक्रमंस्तत्र स्वर्गलोके महायशाः। ततो ददर्श शकस्य पुरीं ताममरावतीम् ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि इन्द्रलोकाभिगमनपर्वाणि द्विचत्वरिंशोध्यायः॥ ४२॥

83

वैशंपायन उवाच । दद्शं स पुरीं रम्यां सिद्धचारणसेविताम् । सर्वर्तुकुसुमैः पुण्यैः पाद्पैरुपशोभिताम् ॥

तत्र सौगन्धिकानां च पुष्पाणां पुण्यगन्धिती उद्दीज्यमानो मिश्रेण वायुना पुण्यगन्धिना ।

थेमे नियमितवान् ॥ १९ ॥ आहुतः स्नातः ॥ २० ॥ २० ॥ त्रिकृष्टस्वात् ॥ २० ॥ विप्रकृष्टस्वात् दूरस्वात् । सुमहान्त्यपि तन् ि स्कृमाणि दृश्यन्ते ॥ ३४ ॥ निक्रथेषु स्थानेषु ॥ ३५ ॥ आत्मनेव सूर्यादिवत्प्रमान्ति नतान् सात्मप्रमान् ॥ ३७ ॥ वैजयिनं विजयिनमेव वैजथिनं । स्वार्ये तद्धितः ॥ ३९ ॥ संक्रमन् गच्छन् । अमरा-

वर्ती नाम्ना ॥ ४२ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीं वे भ भावदीपे द्विचत्वारिशोऽ घ्यायः ॥ ४२ ॥

४३ ददर्शेति ॥ १ ॥ सौगन्धिकानां कल्हाराणां पुष्पीय मिश्रेण वायुनेति संबन्धः ॥ २ ॥ मगमन्यू

गम्॥

वकः 🏗

वै ॥

डवः॥

र्चिषा।

प्रधि॥

शः।

ाम् ॥ः

ान्।

ान्वित

व ह।

यताः⊪ः

ले।

जम् 🕪

: 11

मः।

चनः

: 1

Į || 2 1

वा

ठींये भ

चनपर्च

नन्दनं च वनं दिव्यमप्सरोगणसेवितम्। दद्र्श दिव्यकुसुमैराह्वयद्भिरिव दुमैः॥ 3 नातप्ततपसा शक्यो द्र्षृं नानाहिताग्निना स लोकः पुण्यकर्तृणां नापि युद्धे पराद्यस्तैः॥ ४ नायज्वभिनां वितक्षेनं वेद्श्रुतिवर्जितैः। नानाष्ट्रताङ्गेस्तीर्थेषु यज्ञदानबहिष्कृतैः ॥ ų नापि यज्ञहनैः शुद्रैर्द्र्ष्टं राक्यः कथंचन । पानपैर्गुरुतल्पैश्च मांसादैवा दुरात्मभिः॥ सं तहिट्यं वनं पर्यन्दिट्यगीतनिनादितम् । प्रविशेश महाबाहुः शकस्य द्यितां पुरीम् ॥ तत्र देवविमानानि कामगानि सहस्रशः। संस्थितान्यभियातानि दद्शायुतशस्तदा ॥ संस्त्यमानो गन्धर्वैरप्सरोभिश्च पाण्डवः। पुष्पगन्धवहैः पुष्यैर्वायुभिश्चानुवीजितः ॥ ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्थयः। हृष्टाः संपूजयामासुः पार्थमक्किष्टकारिणम् ॥ १० आशीर्वादैःस्तूयमानो दिव्यवादित्रनिःस्वनैः। प्रतिपेदे महाबाहुः शङ्खदुन्दुभिनादितम् ॥ नक्षत्रमार्गे विपुलं सुरवीथीति विश्रुतम्। इन्द्राज्ञया ययौ पार्थः स्तूयमानः समन्ततः ॥ १२ तत्र साध्यास्तथा विश्वे मरुतोथाश्विनौ तथा। आदित्या वसवो रुद्रास्तथा ब्रह्मर्षयोमलाः ॥ १३ राजर्षयश्च बहवो दिलीपप्रमुखा नृपाः। तुम्बुर्फ्नारदश्चैव गन्धवौँ च हाहाहुहू: ॥ १४ तान्स सर्वान्समागम्य विधिवत्कुरुनन्दनः।

ततोपस्यदेवराजं शतऋतुमरिन्दमः ॥ 24 ततः पार्थो महाबाहुरवतीर्य रथोत्तमात् । ददर्श साक्षाद्देवेशं पितरं पाकशासनम्॥ 38 पाण्डुरेणातपत्रेण हेमदण्डेन चारुणा । दिद्यगन्धाधिवासेन द्यजनेन विध्ययता ॥ १७ विश्वावसुप्रभृतिभिर्गन्धवैंस्तु।तिवान्दिभिः। स्तूयमानं द्विजाय्यैश्च ऋग्यजुःसामसंभवैः ॥ १८ ततोभिगम्य कौन्तेयः शिरसाभ्यगमद्वली। स चैनं वृत्तपीनाभ्यां बौहुभ्यां प्रत्यगृह्वत ॥ ततः राक्रासने पुण्ये देवार्षिगणसंचिते। राकः पाणौ गृहीत्वैनमुपावेशयदन्तिके ॥ 20 सूर्धि चैनसुपाघाय देवेन्द्रः परवीदहा । अङ्कमारोपयामास प्रश्रयावनतं तदा ॥ २१ सहस्राक्षनियोगात्स पार्यः राक्रासनं गतः। अध्यकामद्मेयात्मा द्वितीय इव वासवः॥ २२ ततः प्रेम्णा वृत्रशत्रुरर्जुनस्य शुभं मुखम्। पस्पर्श पुण्यगन्धेन करेण परिसान्त्वयन्॥ २३ प्रमार्जमानः शनकैर्वाह् चास्यायतौ श्रुभौ। ज्याशरक्षेपकठिनौ स्तम्भाविव हिरण्मयौ॥ 28 वज्रग्रहणचिह्नेन करेण परिसान्त्वयन् । मुहुर्मुहुर्वज्रधरो बाहू चारफोटयञ्चछनैः॥ 24 स्मयन्निव गुडाकेशं प्रेक्षमाणः सहस्रहक् । हर्षेणोत्पुह्ननयनो न चातुप्यत वृत्रहा ॥ 38 पकासनोपविष्टौ तौ शोभयांचकतुः सभाम् । सुर्याचन्द्रमसौ व्योम चतुर्दश्यामिवोदितौ ॥ २७

नन्दनं नामतः ॥ ३॥ नातप्ततपस इति । तप ^आर्दानां निषेधमुखेन स्वर्गसाधनत्वं विधीयते ॥ ४ ॥ यज्ञहनैः द्रब्यं देवता च यज्ञस्वरूपं तत्र यो दक्षिणाहीनं देवतास्वरूपज्ञानद्दीनं च यज्ञं करोति स वृथापशुबीजघाती ^{यज्ञह}न इत्युच्यते । तथा च श्रूयते शतपथे ' व्रन्ति वा एतयज्ञं यदेनं तन्वते यत्त्वेव राजानमभिषुण्वन्ति तत्तं व्रन्ति यत्पशुं संज्ञपयन्ति विशासित तत्तं व्रन्त्युळ्खल-भुषलाभ्यां दषदुपपलाभ्यां हाविर्यज्ञं घ्रन्ति स एष यज्ञो हतो न ददक्षे तं देवा दाक्षिणाभिरदक्षयंस्तद्येनं दक्षिणाभिरदक्ष-यंत्तद्क्षिणा नामेति'। राजानं सोमवल्ली अभिषुष्वन्ति कण्ड-यन्ति । संज्ञपयान्ति घ्रान्ति । विशासति विशसनं करोति । न ददक्षे दक्षो न वभूव । अदक्षयन् दक्षमकुर्वन् । असंज्ञाया-मिप हन्तेर्घः । यज्ञहरीरित्यपपाठः । स्रत एव खुद्रैः छन्घैः । वुष्या १ विकास । यज्ञहरारत्यपपाठः । जतः । उत्तर्यसमिष्टियाहाराद्वा

पानपैः मद्यपैः मांसादैः वृथामांसमक्षकैः । अन्यत्र तु 'देवा-ान्पतन् समभ्यर्च्य खादन् मांसं न दोषभाकू'इति स्मृतेर्न दोषः । अत एव दुरात्मभिः हिंसैः ॥ ६॥ अभितः यान्ति एतान् देशानित्यभियातानि आपानभूमयः ॥ ८ ॥ पाक-शासनं पाकशब्दः प्रशस्ते नीचे च वर्तते । 'योमापाकेन मनसा चरन्तं । योऽस्मात्पाकतर' इत्यादि प्रयोगात् तेन देवादीनामधिपतिरिति वा दुष्टानां दण्डियतेति वा पाकशास-नपदस्यावयवार्थः पाकनामा दैत्य इत्यन्ये ॥ १६ ॥ स्तुति• वन्दिभिः स्तुत्या वन्दमानैः ॥ १८ ॥ प्रश्रयावनतं विनवेन प्रह्वीभूतम् ॥ २१ ॥ वज्रप्रहणस्य चिह्नं किणो यस्मिन् ॥ २५ ॥ चतुर्दश्यामिति । यद्यपि दर्शे एव सूर्येन्दोरेकासन-गतत्वं एकनक्षत्रस्थत्वादास्ते न चतुर्दस्यां तथापि सामीप्य-लक्षणया एकराशिस्थत्वमत्र प्राह्मं । अन्यथार्थिनीस्थे सुर्ये चतुर्दश्यां रेवतीयोगे एकराशिस्थितत्वस्याप्यलाभात् ॥२०॥

पा

गः उ

Q

गः

तां

सुर

वि

त्रि

यर

श्चि

प्रख

सा

इर्

तिष्ठ

शरी

तेन

विभा

आर

वादि

अधी

वहार हे पि अकत लक्ष्यं

क्सिटि

महाभारते

तत्र स्म गाथा गायन्ति साम्ना परमवल्गुना । गन्धर्वास्तुम्बुरुश्रेष्ठाः कुराला गीतसामसु ॥ २८ घृताची मेनका रम्भा पूर्वचित्तिः स्वयंप्रभा । उर्वशी मिश्रकेशी च दण्डगौरी वस्तथिनी ॥ २९ गोपाली सहजन्या च कुम्भयोनिः प्रजागरा । चित्रसेना चित्रलेखा सहा च मधुरखरा॥ ३ पताश्चान्याश्च ननृतुस्तत्र तत्र सहस्रशः। चित्तप्रसादने युक्ताः सिद्धानां पद्मलोचनाः॥॥ महाकटितटश्रोण्यः कम्पमानैः पयोधरैः। कटाश्रहावमाधुर्येश्चेतोबुद्धिमनोहरैः॥ ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके प० इन्द्रलोकाभिगमनपर्वणि इन्द्रसभादर्शने त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः॥४३।

88

वैशंपायन उवाच । ततो देवाः सनन्धर्वाः समादायार्घ्यमुत्तमम्। राकस्य मतमाज्ञाय पार्थमानर्चुरञ्जसा ॥ 8 पाद्यमिचमनीयं च प्रतिग्राह्य नृपात्मजम्। 2 प्रवेशयामासुरथो पुरंदरनिवेशनम् ॥ पवं संप्रजितो जिप्णक्वास भवने पितुः। उपशिक्षनमहास्त्राणि ससंहाराणि पाण्डवः॥ 3 शकस्य हस्ताइयितं वज्रमस्त्रं च दुःसहम्। अरानीश्च महानादा मेघवर्हिणलक्षणाः॥ 8 गृहीतास्त्रस्तु कौन्तेयो भ्रातृनसस्मार पाण्डवः। पुरंदरनियोगाच पञ्चाब्दानवसासुखी ॥ 4 ततः शकोबवीत्पार्थे कृतास्त्रं काल आगते। नृत्यं गीतं च कौन्तेय चित्रसेनादवाप्तृहि ॥

वादित्रं देवविहितं नृलोके यन्न विद्यते।
तद्र्जयस्व कौन्तेय श्रयो वै ते भविष्यति॥
सखायं प्रददौ चास्य चित्रसेनं पुरंदरः।
स तेन सह संगम्य रेमे पार्थो निरामयः॥ (
गीतवादित्रनृत्यानि भूय प्वादिदेश ह।
तथापि नालभच्छर्म तपस्वी द्युतकारितम्॥ ९
दुःशासनवधामषीं शकुनेः सौबलस्य च।
ततस्तेनातुलां प्रीतिमुपागम्य हाचित् हाचित्।
गान्धर्वमतुलं नृत्यं वादित्रं चोपलन्धवान्॥ १०

स शिक्षितो नृत्यगुणाननेकान् वादित्रगीतार्थगुणांश्च सर्वान्। न शर्म लेभे परवीरहन्ता भ्रातृनस्मरन्मातरं चैव कुन्तीम्॥ ११

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि इन्द्रलोकाभिगमनपर्वणि चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

साम्ना प्रीत्या । वल्युना रम्येण । गीतानि अमन्त्रोपरिगानं साममन्त्रोपरिगानम् ॥२८॥ चेतः अलोचनात्मिका चित्त-वृत्तिः । वृद्धिरध्यवसायरूपा । मनःसंकल्पविकल्पात्मकं । कटाक्षादिभिः चित्तस्य वृत्त्यन्तरं हरन्तीत्यर्थः ॥ ३२॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे त्रिचत्वा-रिसोऽध्यायः ॥ ४३॥

88

तत इति ॥ १ ॥ मेघबर्हिणलक्षणाः अकालेपि उद्यैतीर्मे र्मृत्यमानैश्व मयूरैर्यत् अशन्यस्त्रं देशान्तरे प्रयुक्तानिति लक्ष्णे देशान्तरीयैः ता अशनार्बब्हीरित्यर्थः ॥ ४ ॥ भ्रात्वन्यस्म स्वर्गेपि दुः जितम्रातृस्मरणेन दुः अवानेवाभूदित्यर्थः ॥ ॥ इत्यारण्यके पर्वाणं नैलकण्ठीये भारतभावदीपे चतुश्चर्या रिशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

मनपर्व

11 30

ाः ॥३१

31

18811:1

वत्।

8 11

उद्यतमि

लक्ष्मोते

तुन्यस्म

ातुश्वताः

11 801

83

वैशंपायन उवाच। आदावेवाथ तं शक्रश्चित्रसेनं रहोव्रवीत । पार्थस्य चक्षरुर्वदयां सक्तं विज्ञाय वासवः ॥ १ गन्धर्वराज गच्छाच प्रहितोप्सरसां वराम्। उर्वर्शी पुरुषव्यात्र सोपातिष्ठत फाल्गुनम् ॥ यथार्चितो गृहीतास्त्रो विद्यया मन्नियोगतः। तथा त्वया विधातव्यं स्त्रीषु संगविशारदः॥ एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा सोनुज्ञां प्राप्य वासवात्। गन्धर्वराजोप्सरसमभ्यगादुर्वशीं वराम्॥ तां दृष्टा विदितो हृष्टः स्वागतेनार्चितस्त्या । स्रवासीनः सुखासीनां स्मितपूर्वं वचोऽव्रवीत ५ विदितं तेस्तु सुश्रोणि प्रहितोहमिहागतः। त्रिदिवस्यैकराजेन त्वत्प्रसादाभिनन्दिना ॥ यस्तु देवमनुष्येषु प्रख्यातः सहजैर्गुणैः । श्रिया शीलेन रूपेण व्रतेन च दमेन च। प्रख्यातो बलवीर्येण संमतः प्रतिभानवान्॥ वर्चस्वी तेजसा युक्तः क्षमावान्वीतमत्सरः। साङ्गोपीनषदान्वेदांश्चतुराख्यानपञ्चमान्॥

योधीते गुरुशुष्यां मेधां चाष्ट्रगुणाश्रयाम् । व्रह्मचर्येण दाक्ष्येण प्रसवैर्वयसापि च ॥ एको वै रक्षिता चैव त्रिद्वं मघवानिव। अकत्थनो मानयिता स्थृललक्ष्यः प्रियंवदः ॥ १० सहदश्चात्रपानेन विविधेनाभिवर्पति । सत्यवाक्पूजितो वक्ता रूपवाननहंकृतः ॥ ११ भक्तानुकम्पी कान्तश्च प्रियश्च स्थिरसंगरः। प्रार्थनीयैर्गुणगणैर्महेन्द्रवरुणोपमः ॥ १२ विदितस्तेर्जुनो वीरः स स्वर्गफलमाप्रयात्। तव शकाभ्यनुज्ञातः पादावद्य प्रपद्धताम् । तदेवं कुरु कल्याणि प्रपन्नस्त्वां धनंजयः ॥ १३ एवमुक्ता स्मितं कृत्वा संमानं बहुमन्य चु । प्रत्यवाचोर्वशी प्रीता चित्रसेनमनिन्दिता ॥ यस्त्वस्य कथितः सत्यो गुणोद्देशस्त्वया मम। तं श्रुत्वाऽव्यथयं पुंसी वृणुयां किमतोर्जुनम् ॥१५ महेन्द्रस्य नियोगेन त्वत्तः संप्रणयेन च। तस्य चाहं गुणौधेन फाल्गुने जातमनमथा। गच्छ त्वं हि यथाकाममागमिष्याम्यहं सुखम्१६

इति श्रीमहाभा० आर्ण्यके प० इन्द्रलोकाभिगमनप० चित्रसेनोर्वशीसंवादेपञ्चचत्वारिंशोऽच्यायः ४५

84

अदाविति ॥ १ ॥ उर्वशीं गच्छ सा च फाल्गुनं उपातिष्ठतु ॥ २ ॥ प्रतिभानं समये स्फूर्तिः ॥ ७ ॥ वर्चः
श्रारि विद्यैश्वर्यादिजं तेजः तद्वान् वर्चस्वी । तेजःशौर्ये
तेन युक्तः । चतुराख्यानपञ्चमान् चतुः चतुःसंख्यान्
विभक्तिलोप आर्षः । आख्यानं भारतादि । चतुरप्रियं
आख्यानं चतुराख्यानमिति मध्यमपदलोपेन वा शाकपार्थिवादिवत्समासः ॥८॥ गुरुशुश्रूषां मेधां च प्रत्येकमष्टगुणां
अधीते प्राप्नोति । गुणाश्च वाक्यशेषादेव यथायथम्ह्याः ।
अक्षचर्यं उपस्थनिग्रहः । दाक्ष्यं अनालस्यं प्रस्वैद्वैमातुःकुले
दे पितुक्तैःचतुर्भिः । वयसा तारुण्येन॥९॥ राक्षिता पालकः ।
अक्ष्यम् इति पालकश्चेति श्लाघाराहित्यं । स्थूलमिव सुज्ञेयं
लक्ष्यं लक्षयितुं योग्यं स्क्ष्मं यस्य । स्क्ष्मानप्यर्थान् स्थूलवन्
स्वाटित्येवावगच्छत्तित्यर्थः दाता व। ॥ १० ॥ इपवान्
व० ६

सुन्दरः ॥ ११ ॥ कान्तः सुखदः । अत एव प्रियः प्रेमास्पदं । प्रसववयो व्यतिरिक्त ब्रह्मचर्यादयोऽष्टौ शुश्रूषागुणाः सत्यवाक्त्वादयः पूजितत्वादन्येष्टौ मेघागुणा इति
विभागः । यद्वा 'शुश्रूषा श्रवणं चैव श्रहणं धारणं तथा ।
ऊहापोहार्यविज्ञानं तत्त्वज्ञानं च घीगुणाः' इति घीगुणाष्टकं
प्राह्मम् ॥ १२ ॥ स्वर्गफलं त्वत्संगं । तव पादाविति श्रपन्न
इति च रतार्थिनो दीनता दर्शिता ॥ १३ ॥ बहुमन्य मत्वा
॥ १४ ॥ गुणोद्देशः गुणलेशः । तं अजुनं । पुंसः यतः
कुतश्चित् सकाशाच्छुत्वा अब्यथयं स्वार्थे णिच् । प्रागव
कामब्यथां प्राप्तवत्यिसम् अतो हेतोर्ग्जुनं किं बृणुयामिति
काक्षा प्रागव वृतत्वं दर्शयति ॥ १५ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि
नैलकण्ठीये भारतभावदीपे पश्चचत्वारिशोऽघ्यायः ॥

वैशंपायन उवाच।

ततो विसुज्य गन्धर्वे कृतकृत्यं श्रुचिस्मिता। उर्वशी चाकरोत्स्रानं पार्थदर्शनलालसा ॥ 👵 8 स्नानालंकरणैर्हचैर्गन्धमाल्यैश्च सुप्रभैः। धनंजयस्य रूपेण शरैर्मन्मथचोदितैः ॥ 2 अतिविद्धेन मनसा मन्मथेन प्रदीपिता। दिव्यास्तरणसंस्तीणें विस्तीणें शयनोत्तमे ॥ 3 चित्तसंकल्पभावेन सुचित्तानन्यमानसा । मनोरथेन संप्राप्तं रमन्त्येनं हि फाल्नम् ॥ 8 निर्गम्य चन्द्रोद्धयने विगाढे रजनीमुखे। प्रस्थिता सा पृथुश्रोणी पार्थस्य भवनं प्रति ॥ ५ मृदुकुञ्चितदीर्घेण कुमुदोत्करधारिणा। केशहस्तेन ललना जगामाथ विराजती॥ ફ भूक्षेपालापमाधुर्यैः कान्त्या सौम्यतयापि च। शशिनं वक्रचन्द्रेण साह्वयन्तीव गच्छती ॥ 9 दिव्याङ्गरागौ समुखौ दिव्यचन्दनरूषितौ। गच्छन्या हारहचिरौ स्तनौ तस्या ववलातुः ॥८ स्तनोद्वहनसंक्षोभान्नम्यमाना पदे पदे। त्रिवली दामचित्रेण मध्येनातीवशोभिना ॥ 9 अधो भूधरविस्तीण नितम्बोन्नतपीवरम् । मन्मथायतनं श्रुभ्रं रसनादामभाषितम् ॥ 80 ऋषीणामपि दिव्यानां मनोव्याघातकारणम् । सुश्मवस्त्रधरं रेजे जघनं निरवद्यवत ॥ 88 गृदगुलभधरौ पादौ ताम्रायततलाङ्गली। कूर्मपृष्टोन्नतौ चापि शोभेते किङ्किणीकिणौ॥ १२ सिध्यानेन चाल्पेन तुष्ट्याथ मदनेन च। विलासनैश्च विविधैः प्रेक्षणीयतराभवत् ॥ १३ सिद्धचारणगन्धर्वैः सा प्रयाता विलासिनी बह्वाश्चर्येपि वै स्वर्गे दर्शनीयतमाकृतिः॥ १४ सुस्भेणोत्तरीयेण मेघवर्णेन राजता। तनुरम्रावृता व्योम्नि चन्द्रलेखेव गच्छती॥ १५ ततः प्राप्ता क्षणेनैव मनःपवनगामिनी। भवनं पाण्डुपुत्रस्य फाल्गुनस्य शुचिस्मिता॥१६ तत्रं द्वारमनुप्राप्ता द्वारस्थेश्च निवेदिता।

अर्जुनस्य नरश्रेष्ठ उर्वशी श्रुमलोचना ॥ १६ उपातिष्ठत तद्वेश्म निर्मलं सुमनोहरम् । स शङ्कितमना राजन्त्रत्युद्रच्छत तां निश्चि॥ १८ दृष्ट्वेव चोर्वशीं पार्थों लज्जासंत्रृतलोचनः । तदाभिवादनं कृत्वा गुरुपूजां प्रयुक्तवान् ॥ १९ अर्जुन उवाच । अभिवादये त्वां शिरसा प्रवराप्सरसां वरे ।

आभेवादयं त्वा शिरसा प्रवराप्सरसां वरे। किमाज्ञापयसे देवि प्रेष्यस्तेहमुपस्थितः॥ २० फाल्गुनस्य वचः श्रुत्वा गतसंज्ञा तदोर्वशी। गन्धर्ववचनं सर्वे श्रावयामास तं तदा॥ २१

उर्वश्युवाच ।

यथा मे चित्रसेनेन कथितं मनुजोत्तम। तत्तेहं संप्रवक्ष्यामि यथा चाहमिहागता॥ २२ उपस्थाने महेन्द्रस्य वर्तमाने मनोरमे। तवागमनतो वृत्ते स्वर्गस्य परमोत्सवे ॥ 23 रुद्राणां चैव सांनिध्यमादित्यानां च सर्वशः। समागमेऽिवनोधीव वसूनां च नरोत्तम॥ २४ महर्षीणां च संघेषु राजर्षिप्रवरेषु च। २५ सिद्धचारणयक्षेषु महोरगगणेषु च॥ उपविष्टेषु सर्वेषु स्थानमानप्रभावतः । २६ ऋष्या प्रज्वलमानेषु अग्निसोमार्कवर्षमु ॥ वीणासु वाद्यमानासु गन्धर्वैः शक्रनन्दन । दिव्ये मनोरमे गेये प्रवृत्ते पृथुलोचन ॥ सर्वाप्सरःसु मुख्यासु प्रनृत्तासु कुरुद्वह । त्वं किलानिमिषः पार्थं मामेकां तत्र दृष्टवान् ^{॥२८} तत्र चावभृथे तस्मिन्नपस्थाने दिवाकसाम्। तव् पित्राभ्यनुज्ञाता गताः स्वं स्वं गृहं सुराः ^{११} तथैवाप्सरसः सर्वा विशिष्टाः खगृहं गताः। आपि चान्याश्च रात्रुघ तव पित्रा विसर्जिताः ॥३º ततः राकेण संदिष्टश्चित्रसेनो ममान्तिकम्। प्राप्तः कमलपत्राक्ष स च मामब्रवीद्य ॥ त्वत्कृतेहं सुरेशेन प्रेषितो वरवर्णिनि । प्रियं कुरु महेन्द्रस्य मम चैवातमनश्च ह ॥

३६

तत् इति ॥ १ ॥ रूपेण सौन्दर्येण ॥ २ ॥ रमन्ती रमयून्ती ॥ ४ ॥ केशहस्तेन हस्तः शुण्डादण्डः तेनेव वेण्ये-रयर्थः ॥ ६ ॥ आह्रयन्ती स्पर्धया एहि युच्यावहे इति वदन्तीव ॥ ७ ॥ उन्नतः पीवरश्च नितम्ब एवेति विशेष विशेष्येण बहुलमिति बाहुलकात्समासः ॥ १० ॥ अवस्य दोषवत् तदभावो निरवधवत् ॥ ११ ॥अवसृथो यज्ञान्तवा तत्प्राप्ये ॥ २९ ॥

1 88

२१

२२

२३ হाः । २४

24

२६

२७

न्॥१८

तः १९

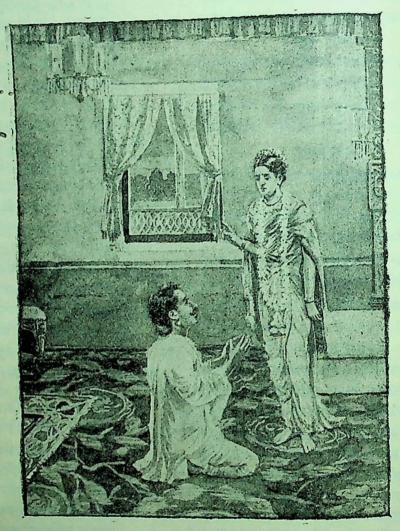
T: 1130

31

32

विशेष[ा] अवर्थना

1 20

उर्वर्युवाच—

तव पित्राऽभ्यनुक्षातां स्वयं च गृहमागताम् । यस्मान्मां नाभिनन्देशाः कामबाणवशानुगाम् ॥ तस्मान्त्रं नर्तनः पार्थं स्त्रीमध्ये मानवर्जितः ॥ अपुमानिति विख्यातः पण्डवद्विचारिष्यसि ।

—वनपर्व अ० ४६ पृ. ८३

तः य

गुर

अर गुर तप तत

अरा

तथ

गरः त्वं

एव

इति

सेवितु एवंबि ध्त्येक श्राक्रतुल्यं रणे शूरं सदौदार्यगुणान्वितम्।
पार्थं प्रार्थय सुश्रोणि त्वामित्येवं तदाव्रवीत् ॥३३
ततोहं समनुशाता तेन पित्रा च तेऽनघ।
तवान्तिकमनुप्राप्ता शुश्रूषितुमरिंद्म ॥ ३४
त्वहुणाकृष्टिचत्ताहमनङ्गवशमागता।
विरामिलिषतो वीर ममाप्येष मनोरथः॥ ३५

वैशंपायन उवाच॥ तां तथा बुवतीं श्रुत्वा भृशं लजावृतोर्जुनः । उवाच कर्णों हस्ताभ्यां पिधाय त्रिदशालये॥ ३६ दःश्रतं मेस्तु सुभगे यन्मां वदासि भाविनि । गुरुदारैः समाना में निश्चयेन वरानने ॥ 30 यथा कुन्ती महाभागा यथेन्द्राणी राची मम। तथा त्वमपि कल्याणी नात्र कार्या विचारणा ॥३८ यचेक्षितासि विस्पष्टं विशेषेण मया शुभे। तच कारणपूर्व हि श्रुण सत्यं शुचिस्मिते ॥ ३९ इयं पौरववंशस्य जननी सुदितेति ह। त्वामहं दृष्टवांस्तत्र विज्ञायोत्फुल्ललोचनः॥ न मामहसि कल्याणि अन्यथा ध्यातुमप्सरः। गुरोर्गुरुतरा मे त्वं मम त्वं वंशवर्धिनी ॥ 88 उवश्यवाच।

अनावृताश्च सर्वाः स्म देवराजाभिनन्दन ।
गुरुस्थाने न मां वीर नियोक्तं त्विमहार्हसि ॥ ४२
पुरोर्वेशे हि ये पुत्रा नप्तारो वा त्विहागताः ।
तपसा रमयन्त्यस्मान्न च तेषां व्यतिक्रमः ॥ ४३
तत्प्रसीद न मामार्ता विसर्जायितुमहीसे ।
हुन्छयेन च संतप्तां भक्तां च भज मानद ॥ ४४

अर्जुन उवाच।

श्रिण सत्यं वरारोहे यत्वां वश्याम्यनिन्दिते।

श्रिण्वन्तु मे दिश्रश्चैव विदिश्रश्च सदेवताः ४५
यथा कुन्ती च माद्गी च शची चैव ममानघे।
तथा च वंशजननी त्वं हि मेद्य गरीयसी॥ ४६
गच्छ मूर्ध्ना प्राच्नोस्मि पाद्गे ते वरवर्णिनि।
त्वं हि मे मातृवत्पूज्या रक्ष्योहं पुत्रवन्त्वया॥ ४७

वैशेपायन उवाच । एवमुक्ता तु पार्थेन उर्वशी कोधमूर्विछता । इति श्रीमकारको तव पित्राभ्यनुज्ञातां खयं च गृहमागताम् । यस्मान्मां नामिनन्देथाः कामवाणवशंगताम्॥४९ तस्मात्वं नर्तनः पार्थ स्त्रीमध्ये मानवर्जितः। अपुमानिति विख्यातः पण्डवद्विचरिष्यासि ॥ ५० एवं दत्वार्जुने शापं स्फुरदोष्टी श्वसन्त्यथ । पुनः प्रत्यागता क्षित्रमुर्वशी गृहमात्मनः ॥ 48 ततोर्जुनस्त्वरमाणश्चित्रसेनमरिंद्मः। संप्राप्य रजनीवृत्तं तदुर्वक्ष्या यथातथा॥ 42 निवेदयामास तदा चित्रसेनाय पाण्डवः। तत्र चैवं यथावृत्तं शापं चैव पुनःपुनः॥ 43 अवेद्यच राऋस्य चित्रसेनोपि सर्वदाः। तत आनाय्य तनमं विविक्ते हरिवाहनः ॥ 48 सान्त्वयित्वा शुभैर्वाक्यैः स्मयमानोभ्यभाषत । सुपुत्राद्य पृथा तात त्वया पुत्रेण सत्तम ॥ ५५ ऋषयोपि हि धैर्येण जिता वै ते महाभुज। यत् दत्तवती शापमुर्वशी तव मानद ॥ ५६ स चापि तेर्थकृत्तात साधकश्च मविष्याति ॥ ५७ अज्ञातवासो वस्तव्यो भवद्गिर्भृतलेनघ। वर्षे त्रयोदशे वीर तं तत्र क्षपयिष्यसि॥ 46 तेन नर्तनवेषेण अपुंस्त्वेन तथैव च। वर्षमेकं विहत्यैव ततः पुंस्त्वमवाप्स्यसि ॥ 49 एवमुक्तस्तु राक्रेण फालानः परवीरहा । मदं परिमकां लेभे न च शापं व्यचिन्तयत् ॥६० चित्रसेनेन सहितो गन्धर्वेण यशस्त्रिना । रेमे स स्वर्गभवने पाण्डुपुत्रो धनंजयः॥ ६१ इदं यः श्रुणयादृत्तं नित्यं पाण्डुसुतस्य वै। न तस्य कामः कामेषु पापकेषु प्रवर्तते ॥ ६२

इद्ममरवरात्मजस्य घोरं श्रुचि चरितं विनिशम्य फाल्गुनस्य । व्यपगतमदद्म्भरागदोषा-स्त्रिद्विगता विरमन्ति मानवेन्द्राः॥६३

इति श्रीमहाभारते आरण्यके प० इन्द्रलोकाभिगमनप० उर्वशीशापो नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः॥४६॥

तेन चित्रसेनेन तव पित्रा च इन्द्रेण च ग्रुश्रूषितुं सेवितुम् ॥ ३४ ॥ दुःश्रुतं मेस्तु मम श्रवणं व्यर्थमस्तु यत्त्वं एवंविधदुष्कर्मयोग्यतां मिय संभावयंधीत्यर्थः ॥३७॥ अप्तर ^१त्येकत्वमार्षे । यद्वास्यादेकत्वेऽप्सरा अपीति शब्दार्णवादे-

कत्वं साधु ॥ ४१ ॥ भ्रुकुटया वका न तु मनसा हिता-र्थत्वाच्छापस्येति भावः ॥ ४८ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नेस्ट-कण्ठीये भारतभावदीपे षट्चत्वारिंशोऽघ्यायः ॥ ४६ ॥

का

इ

अत

धृ

द्वेप

श्रुत

का

प्रम

सम

यस

त्रैत

अस

को

मम

येष

तरै

आं

द्रो

मह

इति

भा

11 4

श्रम

80

वैशंपायन उवाच । कदाचिद्रमानस्तु महर्षिस्त लोमशः। जगाम शक्रभवनं पुरंदरदिदृक्षया ॥ स समेत्य नमस्कृत्य देवराजं महामुनिः। ददर्शार्घासनगतं पाण्डवं वासवस्य हि ॥ 2 ततः शकाभ्यनुज्ञात आसने विष्टरोत्तरे। निषसाद द्विजश्लेष्टः पूज्यमानो महर्षिभिः॥ 3 तस्य दृष्ट्वाऽभवद्वुद्धिः पार्थमिन्द्रासने स्थितम् । कथं नु सत्रियः पार्थः शकासनमवाप्तवान् ॥ किं त्वस्य सुकृतं कर्म के लोका वै विनिर्जिताः। स एवमनुसंप्राप्तः स्थानं देवनमस्कृतम् ॥ तस्य विज्ञाय संकल्पं शको वृत्रनिष्द्नः। लोमशं प्रहसन्वाक्यमिद्माह शचीपतिः॥ દ્ ब्रह्मर्षे श्रूयतां यत्ते मनसैतद्विविक्षतम् । नायं केवलमत्यों वै मानुषत्वमुपागतः ॥ 9 महर्षे मम पुत्रीयं कुन्त्यां जातो महाभुजः। अस्त्रहेतोरिह प्राप्तः कस्माचित्कारणान्तरात्॥ ८ अहो नैनं भवान्वेत्ति पुराणमृषिसत्तमम्। श्रुणु मे वदतो ब्रह्मन्योयं यचास्य कारणम् ॥ ९ नरनारायणौ यौ तौ पुराणावृषिसत्तमौ । ताविमावनुजानीहि ह्वीकेशधनंजयौ ॥ १० विख्यातौ त्रिषु लोकेषु नरनारायणावृषी । कौर्यार्थमवतीणौं तौ पृथ्वीं पुण्यप्रतिश्रयाम् ॥११ यन्न शक्यं सुरैर्द्रष्टमृषिभिर्वा महात्मभिः। तदाश्रमपदं पुण्यं बदरी नाम विश्वतम् ॥ १२ स निवासोऽभवद्विप्र विष्णोर्जिष्णोस्तथैव च। यतः प्रववृते गङ्गा सिद्धचारणसेविता॥ १३ तौ मन्नियोगाइह्मर्षे क्षितौ जातो महायुती। भूमेर्भारावतरणं महावीयौँ करिष्यतः॥ १४ उद्गता ह्यसुराः केचिन्निवातकवचा इति । विप्रियेषु स्थितास्माकं वरदानेन मोहिताः॥ १५ तर्कयन्ते सुरान्हन्तुं बलदर्पसमन्विताः। देवान्न गणयन्त्येते तथा दत्तवरा हि ते ॥ १६ पातालवासिनो रौद्रा दनोः पुत्रा महाबलाः।

सर्वदेवानिकाया हि नालं योधियतुं हितान् ॥ योसी भूमिगतः श्रीमान्विष्णुर्मधुनिष्दनः। कपिलो नाम देवोसौ भगवानजितो हरिः॥१/ येन पूर्व महात्मानः खनमाना रसातलम्। दर्शनादेव निहताः सगरस्यात्मजा विभो ॥ ११ तेन कार्यं महत्कार्यमस्माकं द्विजसत्तम । पार्थेन च महायुद्धे समेताभ्यां न संशयः॥ सोऽसुरान्दर्शनादेव शक्तो हन्तुं सहानुगान । निवातकवचान्सर्वान्नागानिव महाहदे॥ किं तु नाल्पेन कार्येण प्रबोध्यो मधुसुदनः। तेजसः सुमहाराशिः प्रबुद्धः प्रदहेजगत्॥ अयं तेषां समस्तानां शक्तः प्रतिसमासने। तान्निहत्य रणे शूरः पुनर्यास्यति मानुषान् ॥ २१ भवानस्मन्नियोगेन यातु तावन्महीतलम्। काम्यके द्रक्ष्यसे वीरं निवसन्तं युधिष्ठिरम् ॥१४ स वाच्यो मम संदेशाद्धमीतमा सत्यसंगरः। नोत्कण्ठा फाल्गुने कार्या कृतास्त्रः शीव्रमेष्यति। नाशुद्धबाहुवीर्येण नाकृतास्त्रेण वा रणे। भीष्मद्रोणाद्यो युद्धे शक्याः प्रतिसमासितुम् श गृहीतास्त्रो गुडाकेशो महाबाहुर्महामनाः। नृत्यवादित्रगीतानां दिव्यानां पारमीयिवान् ॥**०**। भवानपि विविक्तानि तीर्थानि मनुजेश्वर। भ्रातिभः सहितः सर्वेर्द्रष्ट्रमर्हत्यारिदम ॥ तीर्थेष्वाष्ट्रत्य पुण्येषु विपाप्मा विगतज्वरः। राज्यं मोध्यसि राजेन्द्र सुखी विगतक^{ल्मषः ११} भवांश्चैनं द्विजश्रेष्ठ पर्यटन्तं महीतलम्। त्रातुमईति विप्राज्य तपोबलसमन्वितः ॥ गिरिदुर्गेषु च सदा देशेषु विषमेषु च। वसन्ति राक्षसा रौद्रास्तेभ्यो रक्षां विधास्या पवमुक्ते महेन्द्रेण बीभत्सुरपि लोमशम्। उवाच प्रयतो वाक्यं रक्षेथाः पाण्डुनन्दनम् ॥३१ यथा गुप्तस्त्वया राजा चरेत्तीर्थानि सत्तम। दानं द्याद्यथा चैंव तथा कुरु महामुने ॥

४७ ूकदाचिदिति ।। १॥ देवनिकायाः देवसमूहाः । नालं न समर्थाः ॥ १७॥ कपिलः। 'ऋषिं पुराणं कपिलं यस्तमग्रे ज्ञानैर्बिभर्ति जायमानं च पश्येत्'इति श्रुतिप्रसिद्धः । अग्रे जायमानं पाञ्चरात्रागमेऽनिरुद्धत्वेन वेदे सूत्रात्मत्वे^त ब्यवहृतं नारायणम् ॥ १८ ॥ प्रवोध्यो विज्ञाप्यः ॥ १३ तेषां निवातकवचानां । प्रतिसमासने संक्षेपणे ॥ १३ गुडाकेशोऽर्जुनः ॥ २० ॥

मिनपूर्व

न् ॥१७

: ॥ १८

11 89

11 20

28

22

[॥ २३

म् ॥२४

ष्यति।

नतुम् २६

न् ॥२॥

26

मषः २९

गस्यवि

म् ॥ ३

11

मत्वेन

11 33

11 331

1

[:]

न्।

1

वैशंपायन उवाच । तथेति संप्रतिज्ञाय लोमशः सुमहातपाः। काम्यकं वनमुद्दिश्य समुपायान्महीतलम् ॥ ३४ तापसैर्मात्रृभिश्चैव सर्वतः परिवारितम् ॥ इति श्रीमहाभारते आरण्यके प० इन्द्रलोकाभिगमनप० लोमरागमने सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४७॥

दद्शे तत्र कौन्तेयं धर्मराजमरिंद्मम् ।

जनमेजय उवाच। अत्यद्भतमिदं कर्म पार्थस्यामिततेजसः। भृतराष्ट्रो महाप्राज्ञः श्रुत्वा वित्र किमब्रवीत्॥ १ वैशंपायन उवाच । शकलोकगतं पार्थं श्रत्वा राजाम्बिकासुतः। द्वैपायनाद्दषिश्रेष्टात्संजयं वाक्यमब्रवीत ॥ धृतराष्ट्र उवाच । श्रुतं मे सूत कात्स्त्येन कर्म पार्थस्य घीमतः। कचित्तवापि विदितं याथातथ्येन सारथे।। प्रमत्तो ग्राम्यधर्मेषु मन्दातमा पापनिश्चयः । मम पुत्रः सुदुर्वेद्धिः पृथिवीं घातयिष्यति ।। यस्य नित्यमृता वाचः स्वैरेष्विप महात्मनः त्रैलोक्यमपि तस्य स्याद्योद्धा यस्य धनंजयः ॥५ अस्यतः कर्णिनाराचांस्तीक्ष्णायांश्च शिलाशितान् कोर्जुनस्यायतिस्तिष्टेद्पि मृत्युर्जरातिगः ॥ मम पुत्रा दुरात्मानः सर्वे मृत्युवशानुगाः। येषां युद्धं दुराधर्षैः पाण्डवैः प्रत्युपस्थितम् ॥ 9 तथैव च न पश्यामि युधि गाण्डीवधन्वनः। अनिशं चिन्तयानोपि य एनमुदियाद्रथी॥ द्रोणकर्णौ प्रतीयातां यदि भीष्मोपि वा रणे। महान्स्यात्संशयो लोके तत्र पश्यामि नो जयम्॥

घुणी कर्णः प्रमादी च आचार्यः स्थविरो गुरुः । अमर्षी चलवान्पार्थः संरम्भी दढविकमः॥ संभवेत्तुमुळं युद्धं सर्वशोष्यपराजितम् । सर्वे हास्त्रविदः शूराः सर्वे प्राप्ता मूहचशः ॥ ११ अपि सर्वेश्वरत्वं हि ते वाञ्च्छन्त्यपराजिताः । वधे नूनं भवेच्छान्तिरेतेषां फाल्गुनस्य वा ॥ १२ न तु हन्तार्जुनस्यास्ति जेता वास्य न विद्यते। मन्युस्तस्य कथं शाम्येन्मां चैव प्रतिसंहितः ॥१३ त्रिदशेशसमो वीरः खाण्डवेग्निमतर्पयत्। जिगाय पार्थिवान्सर्वान्राजसये महाऋतौ ॥ १४ शेषं कुर्याद्विरेर्वज्रो निपतन्मुर्धि संजय। न तु कुर्युः शराः शेषं क्षिप्तास्तात किरीटिना १५ यथा हि किरणा भानोस्तपन्तीह चराचरम्। तथा पार्थ भुजोत्सृष्टाः शरास्तप्यन्ति मत्सुतान्॥ अपि तद्रथघोषेण भयार्ताः सव्यसाचिनः। प्रतिभाति विदीर्णेव सर्वतो भारती चमुः ॥ १७ यदुद्वमन्प्रवपंश्चेव बाणान् स्थाताततायी समरे किरीटी। सृष्टोन्तकः सर्वहरो विधात्रा भवेद्यथा तद्वद्पारणीयः॥ 26

इति श्रीमहाभारते आरण्यके प० इन्द्रलोकाभिगमनप० घृतराष्ट्रविलापे अष्टचत्वारिंशोऽघ्यायः॥४८॥

संप्रतिज्ञाय अङ्गीकृत्य ॥ ३४॥ इत्यारण्यके प॰ नैल॰ भा॰ सप्तचत्वारिंशोऽघ्यायः ॥ ४७ ॥

अत्यद्भुतिमिदं कर्मेत्यादेरध्यायद्वयस्य तात्पर्ये परोत्कर्षे श्रुते स्वनाशशङ्कया मूढस्तप्यत इति ॥ १ ॥ ऋताः सत्याः ॥ ५ ॥ प्रतीयातां प्रतिगच्छेताम् ॥ ९ ॥ वृणी दयाङः । श्रमादी अनवहितः संरम्भी उद्यमी ॥ १०॥ अपीति । सुन्यसाचिनः रथघोषेणापि तत् तत्र रणे ॥ १७ ॥ यत् यद्वा उद्गमन् निषङ्गादुद्धरन् । प्रवपन् प्रेरयन् । स्थाता स्थास्यति । आतताया शस्त्रपाणिः । यथोक्तं ' अग्निदो गरदश्चेव शस्त्रपाणिर्घनापहः । क्षेत्रदारापहारी च षडेते आततायिनः॥' अपारणीयः अनुस्रङ्गनीयः जेतुमशक्यः॥ १८॥ इत्यारण्येक इन्द्रलोकाभिगमनपूर्वणि 🗢 पर्वणि नैलकण्ठीये भारत॰ अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

अ

वा

ब्रा

तां

अर

ब्रा

दश

रुर

वा

न

पुत्र

इति

तेष

चि

अब्र

संनि

अन्य

देव

नकु हढा शीः

भीग

स्था

निः

तौ

पक्षि

स्मृते

पर्वार

80

संजय उवाच। यदेतत्काथितं राजंस्त्वया दुर्योधनं प्रति। सर्वमेतद्यथातत्त्वं नैतन्मिथ्या महीपते ॥ मन्यना हि समाविष्टाः पाण्डवास्ते महौजसः । दृष्टा कृष्णां सभां नीतां धर्मपत्नीं यशस्त्रिनीम्॥२ दुःशासनस्य ता वाचः श्रुत्वा ते दारुणोदयाः । कर्णस्य च महाराज जुगुप्सन्तीति मे मतिः॥ श्रुतं हि मे महाराज यथा पार्थेन संयुगे। एकादशतनुः स्थाणुर्धनुषा परितोषितः ॥ कैरातं वेषमास्थाय योधयामास फाल्गुनम्। जिज्ञासुः सर्वदेवेशः कपर्दी भगवान्स्वयम् ॥ तत्रैनं शोकपालास्ते दर्शयामासुरच्यतम्। अस्त्रहेतोः पराक्रान्तं तपसा कौरवर्षभम् ॥ नैतदुत्सहते चान्यो लब्धुमन्यत्र फाब्गुनात् । साक्षाइर्शनमेतेषामीश्वराणां नरो भुवि ॥ 9 महेश्वरेण यो राजन्न जीणीं ह्यष्टमूर्तिना। कस्तमुत्सहते वीरो युद्धे जरियतुं प्रमान् ॥ आसादितमिदं घोरं तुमुळं लोमहर्षणम्। द्रौपर्दी परिकर्षद्भिः कोपयद्भिश्च पाण्डवान् ॥ ९ यत्तु प्रस्फुरमाणौष्ठो भीमः प्राह वचोर्थवत्। दृष्टा दुर्योधनेनोक द्रौपद्या द्शितावुभौ ॥ १० उक भेत्स्यामि ते पाप गदया भीमवेगया। त्रयोदशानां वर्षाणामन्ते दुर्ध्तदेविनः॥ ११ सर्वे प्रहरतां श्रेष्ठाः सर्वे चामिततेजसः।

सर्वे सर्वास्त्रविद्वांसो देवैरि सुदुर्जयाः ॥ मन्ये मन्युसमुद्भताः पुत्राणां तव संयुगे। अन्तं पार्थाः करिष्यन्ति भार्यामर्थसमन्विताः १३ धृतराष्ट्र उवाच। कि कृतं सूत कर्णेन वदता परुषं वचः। पर्याप्तवैरमेतावद्यत्कृष्णा सा सभां गता ॥ अपीदानीं मम सुतास्तिष्टेरन्मन्दचेतसः। येषां म्राता गुरुज्येष्टो विनयेनावतिष्ठते ॥ 26 ममापि वचनं सूत न शुश्रुषति मन्द्भाका दृष्टा मां चक्षुषा हीनं निर्विचेष्टमचेतसम्॥ येचास्य सचिवा मन्दाः कर्णसौबलकादयः। ते तस्य भूयसो दोषान्वर्धयन्ति विचेतसः ॥१७ स्वैरमुक्ता ह्यपि शराः पार्थेनामिततेजसा । निर्दहेयुर्मम सुतानिक पुनर्मन्युनेरिताः॥ पार्थबाहुबलोत्सृष्टा महाचापविनिःसृताः। दिव्यास्त्रमन्त्रमुदिताः सादयेयुः सुरानिष ॥ १९ यस्य मन्त्री च गोप्ता च सहचैव जनार्दनः। हरिस्त्रैलोक्यनाथः स किं नु तस्य न निर्जितम्। इदं हि सुमहचित्रमर्जनस्येह संजय। महादेवेन बाहुभ्यां यत्समेत इति श्रुतिः ॥ प्रत्यक्षं सर्वलोकस्य खाण्डवे यत्कृतं पुरा। फाल्गुनेन सहायार्थे वहेर्दामोदरेण च॥ सर्वथा न हि मे पुत्राः सहामात्याः ससौवलाः। ्रकद्धे पार्थे च भीमे च वासुदेवे च सात्वते ॥ ^{२३} इति श्रीमहाभारते आरण्यके प० इन्द्रलोकाभिगमनप० घृतराष्ट्रखेदे एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः॥४९॥

33 33 86646 ·

40

जनमेजय उवाच। यदिदं शोचितं राज्ञा भृतराष्ट्रेण वै मुने। प्रकाज्य पाण्डवान्वीरान्सर्वमेतन्निरर्थकम् ॥

कथं च राजपुत्रं तमुपेक्षेताल्पचेतसम् । दुर्योधनं पाण्डुपुत्रान्कोपयानं महारथान् ॥ किमासीत्पाण्डुपुत्राणां वने भोजनमुच्यताम् वानेयमथवा कृष्टमेतदाख्यात नो भवान्॥

४९

्यदेतिद्ति ॥ १ ॥ न जीर्णो न क्षीणः । अष्टी पञ्च-भूतानि सूर्यचन्द्रपुरुषाश्व मूर्तयो यस्य ।। ८ ॥ दुर्यूतदेविनः छद्मयूतेन जेतुकामस्य ॥ ११ ॥ अन्तं नाशम् ॥ १३ ॥ विनये नीतौ ॥ १५ ॥ न हि सन्तीति शेषः ॥ २३ ॥

इत्या॰ प॰ नै॰ भा॰ एकोनपद्याशत्तमोऽध्यायः ॥ ^{४९ ॥}

यदिदं शोचितामिलादेरच्यायद्वयस्य तात्पर्यं सत्यसंस्थ कृते देवा मानुषाश्चानुगृह्णन्तीति ॥ १॥ वानेयं वनम् नीवारादि कृष्टं कर्षणजं प्राम्यधान्यम् ॥३॥

89

: 83

88

86

38

1180

36

१९

तम्॥

28

22

गः।

23

891

89 11

संरक्षण

वनमव

वैशंपायन उवाच ।
वानेयं च मृगांश्चेव शुद्धैर्वाणैर्निपातितान् ।
ब्राह्मणानां निवेद्यायमभुअन्पुरुषर्षमाः ॥ ४
तांस्तु शूरान्महेष्वासांस्तदा निवसतो वने ।
अन्वयुर्वाह्मणा राजन्साययोऽनययस्तथा ॥ ५
ब्राह्मणानां सहस्राणि स्नातकानां महात्मनाम् ।
दशमोक्षविदां तत्र यान्विभार्ते युधिष्ठिरः ॥ ६
रुद्धन्तुष्णमृगांश्चैव मेध्यांश्चान्यान्वनेचरान् ।
वाणैरुन्मध्य विविधैर्वाह्मणेभ्यो न्यवेदयत् ॥ ७
न तत्र कश्चिद्द्वणों व्याधितो वापि दश्यते ।
कृशो वा दुर्वलो वापि दीनो भीतोपि वा पुनः॥
पुत्रानिव प्रियान्भ्रातृक्कार्तानिव सहोद्रान् ।

पुपोप कौरवश्रेष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः॥ १
पतींश्च द्रौपदी सर्वान्द्रिजातींश्च यशस्त्रिनी।
मातृवद्भोजियत्वाग्ने शिष्टमाहारयत्तदा॥ १०
प्राचीं राजा दक्षिणां भीमसेनो
यमौ प्रतीचीमथवाण्युदीचीम्।
धनुर्धरा मांसहेतोर्मृगाणां
क्षयं चकुर्नित्यमेवोपगम्य॥ ११
तथा तेषां वसतां काम्यके वै
विहीनानामर्जुनेनोत्सुकानाम्।
पञ्चैव वर्षाणि तथा व्यतीयुरधीयतां जपतां जुह्वतां च॥ १२

इति श्रीमहाभारते आरण्यके प० इन्द्रलोकाभिगमनपर्वणि पार्थाहारकथने पञ्चाशत्तमोऽध्यायः॥५०॥

4743数条件件

43

वैशंपायन उवाच। तेषां तचरितं श्रुत्वा मनुष्यातीतमद्भुतम्। चिन्ताशोकपरीतात्मा मन्युनाभिपरिष्ठतः॥ दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य धृतराष्ट्रोम्बिकासुतः। अब्रवीत्संजयं सृतमामन्त्र्य पुरुषर्षम ॥ न रात्रौ न दिवा सृत शान्ति प्राप्नोमि वै क्षणम्। संचिन्त्य दुर्न्यं घोरमतीतं चूतजं हि तत्॥ तेषामसह्यवीर्याणां शौर्यं धेर्यं धृतिं पराम् । अन्योन्यमनुरागं च म्रातृणामतिमानुषम् ॥ 8 देवपुत्रौ महाभागौ देवराजसमद्यती । नकुलः सहदेवश्च पाण्डवौ युद्धदुर्मदौ ॥ G द्दायुधौ दूरपातौ युद्धे च कृतनिश्चयौ। शीघ्रहस्तौ दृढकोधौ नित्ययुक्तौ तरस्विनौ॥ भीमार्जुनौ पुरोधाय यदा तौ रणमूर्धान स्यास्येते सिंहविकान्तावश्विनाविव दुःसहौ ॥ ७ निःशेषमिह पश्यामि मम सैन्यस्य संजय। तौ ह्यप्रतिरथौ युद्धे देवपुत्रौ महारथौ ॥

द्रौपद्यास्तं पिरिक्वेशं न क्षंस्येते त्वमिषणौ । वृष्णयोथ महेष्वासाः पञ्चाला वा महोजसः ॥ ९ युधि सत्याभिसंधेन वासुदेवेन रिक्षताः । प्रधक्ष्यित्त रणे पार्थाः पुत्राणां मम वाहिनीम् १० रामकृष्णप्रणीतानां वृष्णीनां सृतनन्दन । न शक्यः सिहतुं वेगः सर्वेस्तैरि संयुगे ॥ ११ तेषां मध्ये महेष्वासो भीमो भीमपराक्रमः । शैक्यया वीरघातिन्या गदया विचरिष्यति॥ १२ तथा गाण्डीवनिर्धोषं विस्फूर्जितमिवाशनः । गदावेगं च भीमस्य नालं सोदुं नराधिपाः॥ १३ ततोहं सुदृदां वाचो दुर्योधनवशानुगः । स्मरणीयाः स्मरिष्याभि मया या न कृताः पुरा॥

संजय उवाच।

व्यतिक्रमोयं सुमहांस्त्वया राजन्नुपेक्षितः। समर्थेनापि यन्मोहात्पुत्रस्ते न निवारितः॥ १५ श्रुत्वा हि निर्जितान्द्यते पाण्डवान्मधुसूदनः। त्वरितः काम्यके पार्थान्सममावयद्च्युतः॥ १६

शुद्धैविषालिप्तैः ' विषिलिप्तेन बाणेन यौ हतौ मृग-पिक्षणौ । तयोर्मासं कलंजं तद्भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ' इति स्मृतेः । अप्रं हन्तकारप्रदेयम् ॥ ४॥ अनम्रयः परिष्राजकाः ॥ ५ ॥ आहारयत् आहारं कृतवती ॥ १० ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे पत्राशत्तमाऽष्यायः॥५०॥ 48

तेषामिति । मन्युना दैन्येन ।। १ ।। न क्षंस्येते क्षमां न करिष्यतः ।। ९ ।। सिंहेतुं सोंदुम् ।। ११ ॥ शैक्यया शिक्यस्थया । भूमिं भित्ता पातालं प्रवेक्ष्यतीति भयादन्तं-रिक्षे एव भृतयेत्यर्थः ।। १२ ॥ पुत्रस्ते त्वया ।। १५ ॥

इि

अह

युर्ग

अर

आ

तत

दुः धन

ति

धन

अश

नि

अर्

सा

यो

भव

यस

एक

द्भपदस्य तथा पुत्रा धृष्ट्युम्नपुरोगमाः। विराटो धृष्टकेतुश्च केकयाश्च महारथाः॥ १७ तैश्च यत्कथितं राजन्दष्टा पार्थान्पराजितान् । चारेण विदितं सर्वं तन्मयावेदितं च ते ॥ समागम्य वृतस्तत्र पाण्डवैर्मधुसुदनः । सारथ्ये फाल्पनस्याजौ तथेत्याह च तान्हरिः१९ अमार्षितो हि कृष्णोपि दृष्टा पार्थीस्तदागतान्। कृष्णाजिनोत्तरासंगानववीच युधिष्टिरम् ॥ २० या सा समृद्धिः पार्थानामिन्द्रप्रस्थे बभव ह। राजसूये मया दृष्टा नृपैरन्यैः सुदूर्लभा ॥ यत्र सर्वान्महाँपालाञ्चलस्रोतजोभयार्दितान् । सवङ्गाङ्गान्सपौण्ड्रोड्गन्सचोलद्वाविडान्ध्रकान् २२ सागरानुपकांश्चेव ये च प्रान्ताभिवासिनः। सिंहलान्बर्बरान्मलेच्छान्ये च लङ्कानिवासिनः॥ पश्चिमानि च राष्टाणि शतशः सागरान्तिकान् । पह्नवान्दरदान्सर्वान्किरातान्यवनाञ्चछकान् ॥ २४ हारहणांश्च चीनांश्च तुषारान्सैन्धवांस्तथा। जागुडान्रामठान्मुण्डान्स्रीराज्यमथ तङ्गणान् २५ केकयान्मालवांश्चेव तथा काश्मीरकानपि। अद्राक्षमहमाहूतान्यज्ञे ते परिवेषकान् ॥ सा ते समृद्धियैरात्ता चपला प्रतिसारिणी। आदाय जीवितं तेषामाहरिष्यामि तामहम् ॥२७ रामेण सह कौरव्य भीमार्जुनयमैस्तथा। अकूरगदसाम्बैश्च प्रद्युम्नेनाहुकेन च ॥ 26 भृष्टद्युम्नेन वीरेण शिशुपालात्मजेन च। दुर्योधनं रणे हत्वा सद्यः कर्णं च भारत ॥ दुःशासनं सौबलेयं यश्चान्यः प्रतियोत्स्यते । ततस्त्वं हास्तिनपुरे म्रातृभिः सहितो वसन्॥३० धार्तराष्ट्रीं श्रियं प्राप्य प्रशाधि पृथिवीमिमाम् अथैनमब्रवीद्राजा तस्मिन्वीरसमागमे ॥ 38 श्रण्वतस्वैतेषु वीरेषु घृष्टयुम्नमुखेषु च। युधिष्टिर उवाच। प्रतिगृह्णामि ते वाचिममां सत्यां जनार्दन ॥ ३२ वर्षात्रयोदशादृर्ध्वं सत्यं मां कुरु केशव ॥ प्रतिज्ञातो वने वासी राजमध्ये मया ह्ययम्। तद्धर्मराजवचनं प्रतिश्रुत्य सभासदः॥ धृष्ट्यव्रप्रोगास्ते समयामासुरञ्जसा । केशवं मधुरैर्वाक्यैः कालयुक्तैरमर्वितम्॥ पाञ्चालीं प्राहुरिक्षेष्टां वासुदेवस्य श्रुण्वतः। दुर्योधनस्तव कोधादेवि त्यश्यति जीवितम् ॥३६ प्रतिजानीमहे सत्यं मा छ्रचो वरवर्णिनि । ये सम तेऽक्षजितां कृष्णे दृष्टा त्वां प्राहसंस्तदा। मांसानि तेवां खाइन्तो हरिष्यन्ति चुकद्विजाः३७ पास्यन्ति रुचिरं तेषां गुध्रा गोमायवस्तथा। उत्तमाङ्गानि कर्षन्तो यैः कृष्टासि सभातले ॥३८ तेषां द्रश्यसि पाञ्चालि गात्राणि प्रथिवीतले। क्रव्यादैः कृष्यमाणानि भक्ष्यमाणानि चासकृत्॥ परिक्रिष्टासि यैस्तत्र यैश्वासि समुपेक्षिता। तेषामुत्कृत्तिशिरसां भूमिः पास्पति शोणितम् % एवं बहुविधा वाचस्त ऊचुर्भरतर्षभाः। सर्वे तेजिस्वनः शूराः सर्वे चाहतलक्षणाः ॥ ४१ ते धर्मराजेन वृता वर्षादुर्ध्व त्रयोदशात्। पुरस्कृत्योपयास्यन्ति वासुदेवं महारथाः॥

रामश्च कृष्णश्च धनंजयश्च
प्रद्यस्ताम्बौ युयुधानभीमौ ।
माद्रीसुतौ केकयराजपुत्राः
पञ्चालपुत्राः सह मत्स्यराज्ञा ॥ ४१
पतान्सर्वान्लोकवीरानजेयानमहात्मनः सानुबन्धान्ससैन्यान् ।
को जीवितार्थी समरेभ्युदीयात्कुद्धान्सिहान्केसरिणो यथैव ॥
धृतराष्ट्र उवाच ।
यन्माऽव्रवीद्विदुरो द्युतकाले
त्वं पाण्डवाञ्जेष्यसि चेत्ररेन्द्र ।
ध्रुवं कुरूणामयमन्तकालो
महाभयो भविता शोणितौधः ॥

प्रतिसारिणी प्रतीपं सरतीति नीचानुमामिनीलर्थः । आह-रिष्यामि इदानीमेनेति शेषः । अत एव प्रार्थना सत्यं मा कुर्विति ॥ २७ ॥ समयामासुः समं युक्तमित्याचस्युः । समशब्दात्तदाचष्ट्र इति णिच् लिटि आम् । शमयामासु-

अमित्रान्मे महाबाहो सानुबन्धान्हनिष्यासि ।

रिति पाठे स्पष्टोऽर्थः ।। ३५ ।। अहतलक्षणाःअखिकाः ध्वजाः । आहवलक्षणा इति पाठे आहवयोग्यानि शौर्येषे तकानि लक्षणानि सामुद्रिकचिह्नानि येषामित्यर्थः ॥ ४९॥ तकानि लक्षणानि सामुद्रिकचिह्नानि येषामित्यर्थः ॥ ४९॥ युयुधानः सात्यिकः ॥ ४३ ॥ केसरिणः क्रोधेन विक्षिं सटान् ॥ ४४॥

पिर्व

33

34

3511

दा। १:३७

1134

न्त्॥

म् ४०

18

83

84

विडतं विद्यो

8911

FEBRI!

मन्ये तथा तद्भवितेति सूत यथा क्षत्ता प्राह वचः पुरा माम्।

असंशयं भविता युद्धमेत-द्रते काले पाण्डवानां यथोक्तम्॥ ४६

इति श्रीमहाभारते आरण्यके प० इन्द्रलोकाभिगमनप० धृतराष्ट्रविलापे एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः॥५१॥

समाप्तमिन्द्रलोकाभिगमनपर्व।

177254

नलोपाख्यानपर्व।

42

जनमेजय उवाच। अस्रहेतोर्गते पार्थे शकलोकं महात्मनि। यधिष्ठिरप्रभृतयः किमकुर्वत पाण्डवाः॥ वैशंपायन उवाच। अस्त्रहेतोर्गते पार्थे शक्तलोकं महात्माने। आवसन्कृष्णया सार्ध काम्यके भरतर्षभाः॥ २ ततः कदाचिदेकान्ते विविक्त इव शाद्वले। दुःखार्ता भरतश्रेष्ठा निषेदुः सह कृष्णया ॥ धनंजयं शोचमानाः साश्वकण्ठाः सुदुःखिताः। तिद्वयोगार्दितान्सर्वाञ्चछोकः समभिपुष्ठवे ॥ धनंजयवियोगाच राज्यभ्रंशाच दुःखिताः। अथ भीमो महाबाहुर्यधिष्ठिरमभाषत ॥ निदेशात्ते महाराज गतोसौ भरतर्षभः। अर्जुनः पाण्डुपुत्राणां यस्मिन्प्राणाः प्रतिष्ठिताः॥ ६ यस्मिन्विनष्टे पाञ्चालाः सह पुत्रैस्तथा वयम् । सात्यिकर्वासुदेवश्च विनश्येयुन संशयः॥ योसौ गच्छति धर्मात्मा बहून्क्लेशान्विचन्तयन्। भवन्नियोगाद्वीमत्सुस्ततो दुःखतरं नु किम् ॥ ८ यस्य बाह् समाश्रित्य वयं सर्वे महात्मनः। मन्यामहे जितानाजौ परान्प्राप्तां च मेदिनीम्॥९ यस्य प्रभावान्न मया सभामध्ये धनुष्मतः। नीता लोकामिमं सर्वे धार्तराष्ट्राः ससौबलाः १०

ते वयं वाहुबलिनः कोधमुत्थितमात्मनः । सहामहे भवन्मूलं वासुदेवेन पालिताः ॥ वयं हि सह कृष्णेन हत्वा कर्णमुखान्परान्। स्वबाहुविजितां कृत्स्नां प्रशासेम वसुंघराम् ॥१३ भवतो चूतदोषेण सर्वे वयमुपप्रताः। अहीनपौरुषा बाला बलिभिर्बलवत्तराः॥ 23 क्षात्रं धर्म महाराज त्वमवेक्षितुमहीस । न हि धर्मों महाराज क्षत्रियस्य वनाश्रयः ॥ १४ राज्यमेव परं धर्म क्षत्रियस्य विदुर्बुधाः। स क्षत्रधर्मविद्राजा मा धर्म्यात्रीनशः पथः ॥१५ • प्राग्द्वाद्शसमा राजन्धार्तराष्ट्रान्निहन्महि । निवर्त्य च वनात्पार्थमानाय्य च जनार्दनम् ॥ १६ व्यूढानीकान्महाराज जवेनैव महामते। धार्तराष्ट्रानमुं लोकं गमयामि विशापते ॥ १७ सर्वानहं हानेष्यामि घार्तराष्ट्रान्ससौबलान् । दुर्योधनं च कर्णं च यो वान्यः प्रतियोत्स्यते॥१८ मया प्रशामिते पश्चात्वमेष्यसि वनं पुनः। एवं कृते न ते दोषा भविष्यन्ति विशापते ॥ १९ यज्ञैश्च विविधैस्तात कृतं पापमरिंदम । अवधूय महाराज गच्छेम खर्गमुत्तमम् ॥ एवमेतद्भवेद्राजन्यदि राजा न बालिशः। अस्माकं दीर्घसुत्रः स्याद्भवान्धर्मपरायणः ॥ २१

इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

42

अम्नेति ॥ १ ॥ आवसन् आवासं कृतवन्तः ॥ २ ॥

पुरुषे प्रावितवान् ॥ ४ ॥ निदेशात् आज्ञातः ॥ ६ ॥ अमुं लोकं परलोकम् ॥ १० ॥ अहीनपौरुषा अपि वयं उपहुताः कृताः । ये बाला मूर्खाः दुर्योधनादयस्ते बलिभिः सामन्तदत्तैर्धनैर्बलवत्तराः कृताः ॥ १३ ॥ मा नीनशः मा नाशय ॥ १५ ॥ बालिशः बालवद्वृथाह्य द्वीर्धसूत्रः विरक्तरी ॥ २१ ॥

भ

य

अं

अः

यर

अर्

इम

श्रु

आ

उप

आ

उप

व्रह

अह

इंदि

राह

तशै

शूर

स

महि

तस्

भीर

शिष

इत्य

शत्ता

निकृत्या निकृतिप्रज्ञा हन्तव्या इति निश्चयः। न हि नैकृतिकं हत्वा निकृत्या पाप्रमुच्यते ॥ २२ तथा भारतधर्मेषु धर्मज्ञैरिह दइयते। २३ अहोरात्रं महाराज तुल्यं संवत्सरेण ह ॥ तथैव वेदवचनं श्रूयते नित्यदा विभो। संवत्सरो महाराज पूर्णो भवति कुच्छृतः ॥ २४ यदि वेदाः प्रमाणास्ते दिवसादृर्धमन्युत । त्रयोद्शसमाःकालो ज्ञायतां परिनिष्टितः ॥ २५ कालो दुर्योधनं हन्तुं सानुबन्धमरिदम। पकात्रं पृथिवीं सर्वा पुरा राजन्करोति सः ॥२६ द्यतिप्रयेण राजेन्द्र तथा तद्भवता कृतम्। प्रायेणाज्ञातचर्यायां वयं सर्वे निपातिताः ॥ २७ न तं देशं प्रपश्यामि यत्र सोस्मान्सुदुर्जनः। न विज्ञास्यति दुष्टातमा चारैरिति सुयोधनः॥२८ अधिगम्य च सर्वाभ्रो वनवासिममं ततः। प्रवाजियष्यति पुनर्निकृत्याधमपूरुषः ॥ २९ यद्यस्मानभिगच्छेत पापः स हि कथंचन। अज्ञातचर्यामुत्तीर्णान्हष्ट्रा च पुनराह्वयेत् ॥ ३० च्तेन ते महाराज पुनर्धतमवर्तत । भवांश्च पुनराहूतो चूतेनैवापनेष्यति॥ 38 स तथाक्षेषु कुशलो ।निश्चितो गतचेतनः । चरिष्यासि महाराज वनेषु वसर्ताः पुनः ॥ 32 यद्यस्मान्सुमहाराज कृपणान्कर्तमहिस । यावजीवमवेक्षस्व वेदधमीश्च कृत्स्वराः ॥ निकृत्या निकृतिप्रज्ञो हन्तव्य इति निश्चयः। अनुज्ञातस्त्वया गत्वा यावच्छाक्ते सुयोधनम्॥३४ यथैव कक्षमुत्सृष्टो दहेदनिलसार्थाः। हनिष्यामि तथा मन्दमनुजानातु मे भवान् ॥३५ वैशंपायन उवाच। एवं ब्रुवाणं भीमं तु धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

उवाच सान्त्वयन्राजा मूर्ह्युपात्राय पाण्डवम्_{रे} असंशयं महाबाही हिनष्यसि सुयोधनम्। वर्षाच्रयोदशादृध्वं सह गाण्डीवधन्वना॥ यत्त्वमाभाषसे पार्थ प्राप्तः काल इति प्रभो। अन्तं नोत्सहे वक्तं न होतन्मम विद्यते ॥ अन्तरेणापि कौन्तेय निकृतिं पापनिश्चयम्। हन्ता त्वमासि दुर्घर्ष सानुबन्धं सुयोधनम् ॥ ३१ एवं ब्रवति भीमं तु धर्मराजे युधिष्टिरे। आजगाम महाभागो बृहद्श्वो महानृषिः ॥ ४० तमभिप्रेश्य धर्मात्मा संप्राप्तं धर्मचारिणम्। शास्त्रवन्मधुपर्केण पूजयामास धर्मरार्॥ 88 आश्वस्तं चैनमासीनमुपासीनो युधिष्ठिरः। अभिप्रेक्ष्य महाबाहुः कृपणं बह्वभाषत ॥ 85 अक्षयते च भगवन्धनं राज्यं च मे हतम्। आह्य निकृतिप्रज्ञैः कितवैरक्षकोविदैः॥ अनक्षज्ञस्य हि सतो निकृत्या पापनिश्चयैः। भार्या च मे सभां नीता प्राणेभ्योपि गरीयसी। पुनर्धतेन मां जित्वा वनवासं सुदारणम् :। प्रावाजयन्महारण्यमजिनैः परिवारितम्॥ अहं वने दुर्वसतीर्वसन्परमदुःखितः। अक्षयूताधिकारे च गिरः श्रुण्वन्सुदारुणाः ॥^{४६} आर्तानां सुहदां वाचो चूतप्रभृति शंसताम्। अहं हृदि श्रिताः स्मृत्वा सर्वरात्रीविचिन्तयन्। यस्मिश्चेव समस्तानां प्राणा गाण्डीवधन्वि। विना महात्मना तेन गतसत्व इवाभवम् ॥ ४८ कदा द्रक्ष्यामि बीभत्सुं कृतास्त्रं पुनरागतम्। प्रियवादिनमञ्जदं द्यायुक्तमतान्द्रतः ॥

वेदे श्रूयते । 'विश्वस्रजार्सहस्रसंवत्सरम्'इति । अत्र हि संवत्सरशब्दो दिनपरः कृतः । अन्यथा शतायुर्वे पुरुष इति श्रुतेरनधिकारिकं शास्त्रमप्रमाणं स्यात् ।तावदायुषो लोकेऽदर्शनाच । कृच्छ्रत इति । द्वादशवार्षिकं प्रायश्चित्तं प्रतिशातं तत् कृच्छ्रतः कृच्छ्रिरि सद्यो भवति । तथा हि । 'त्रिंशताप्राजार्पत्यकृच्छ्रैरेकोऽद्वो भवति । एवं मित्रविन्देष्टि-पवित्रेष्टिमृगुरिष्टिप्रमृतिभिद्शदश प्राजापत्यस्थान धर्मशास्त्रे विहितामिर्द्वादशवार्षिकं त्रतं समापितुं शक्यमित्यर्थः ॥ २४ ॥ पुरा अप्रे ॥ २६ ॥ यूते यूतार्थं पुनराह्वयेत् । नन्वाहृतोप्यहं न् गमिष्यामीत्याशंक्याह पुनर्यूतमवर्तत ।

पूर्वमप्यनुयूतस्य कृतत्वात्पुनरिष यूतं करिष्यस्येवत्यर्थः अपनेष्यति वूरीकरिष्यति । श्रियमिति शेषः ॥ ३१ ॥ अनृतमिति क्षेषं तृणं । अभिलक्ष्येति शेषः ॥ ३५ ॥ अनृतमिति विश्वसृजां सत्रे संवत्सरशब्दो न कालपरः । किं तु 'प्रवप्राश्वाति श्वाति हिन्नुतः संवत्सराः पञ्चपञ्चाश्वातः पञ्चदशा इत्यारि श्वतौ संवत्सरपदस्य त्रित्रद्वादिशब्दसामानाधिकरण्यादि शब्दवाच्यकतुपरत्वं दृष्टं । अतः संवत्सरशब्दो दिनपर इति पञ्चाश्वादि श्वति पञ्चारादि श्वति पञ्चारादि श्वति पञ्चारादि श्वति पञ्चारादि श्वति सुच्यते । न द्वि कालेन कर्तब्यंव्रतं कर्मणा समापियेतुं शिवि मुच्यते । न द्वि कालेन कर्तब्यंव्रतं कर्मणा समापियेतुं शिवि मिति मावः ॥ ३८॥

नपर्व

म् ३६

30

॥ ३९

1 80

38

४२

83

यसी॥

84

1188

यन् ॥

ने ।

188

त्यर्थः

39 1

मिति।

題中類,

इत्यादि

म्यादहः

पर इति

रतिह्य.

शक्य

अस्ति राजा मया कश्चिद्वपभाष्यतरो भुवि।
भवता दृष्टपूर्वो वा श्वतपूर्वोपि वा कवित्।
न मत्तो दुःखिततरः पुमानस्तीति मे मितः॥५०
यह्रवीषि महाराज न मत्तो विद्यते कवित्।
अल्पभाण्यतरः कश्चित्पुमानस्तीति पाण्डव ॥ ५१
अत्र ते वर्णियिष्यामि यदि शुश्रूषसेऽनघ।
यस्त्वत्तो दुःखिततरो राजासीत्पृथिवीपते ॥ ५२
वैशंपायन उवाच।
अयैनमञ्जवीद्राजा ज्ञवीतु भगवानिति।
इमामवस्थां संप्राप्तं श्रोतुमिच्छामि पार्थिवम् ॥५३
यहद्भ्य उवाच।
शृष्ण राजञ्चवहितः सह भ्रातृभिरच्यत।

यस्त्वत्तो दुःखिततरो राजासीत्पृथिवीपते॥ ५४ निषधेषु महीपालो वीरसेन इति श्रुतः। तस्य पुत्रोऽभवन्नामा नलो धर्मार्थकोविदः॥५५ स निकृत्या जितो राजा पुष्करेणेति नः श्रुतम्। वनवासं सुदुःखातों भार्यया न्यवसत्सह ॥ ५६ न तस्य दासा न रथो न म्राता न च बान्धवाः। वने निवसतो राजञ्चिष्यन्ते स्म कदाचन॥ ५७ भवान्हि संवृतो वीरैर्मातृभिदेंवसंमितैः। ब्रह्मकल्पैर्द्विजाद्रयेश्च तस्मान्नार्ह्यि शोचितुम्॥५८ युधिष्ठिर उवाच।

थु।वाष्ट्रर उवाच । विस्तरेणाहमिच्छामि नलस्य सुर्भहात्मनः । चरितं वदतां श्रेष्ट तन्ममाख्यातुमईसि ॥ ५९

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे नलोपाख्यानपर्वाणे द्विपञ्चारात्तमोऽध्यायः॥ ५२ ॥

and some

43

वृहद्भ्व उवाच । आसीद्राजा नलो नाम वीरसेनसुतो बली। उपपन्नो गुणैरिष्टै रूपवानश्वकोविदः॥ अतिष्ठनमनुजेन्द्राणां मुधि देवपतिर्यथा । उपर्युपरि सर्वेषामादित्य इव तेजसा ॥ ब्रह्मण्यो वेदविच्छरो निषधेषु महीपतिः। अक्षप्रियः सत्यवादी महानक्षौहिणीपतिः॥ ईप्सितो वरनारीणामुदारः संयतेन्द्रियः । रक्षिता धन्विनां श्रेष्टः साक्षादिव मनुः स्वयम् तथैवासीद्विदर्भेषु भीमो भीसपराक्रमः। श्रुरः सर्वगुणैर्युक्तः प्रजाकामः स चाप्रजः ॥ स प्रजार्थे परं यत्नमकरोत्सुसमाहितः। तमभ्यगच्छद्रहार्षिर्दमनो नाम भारत॥ तं स भीमः प्रजाकामस्तोषयामास धर्मवित्। महिष्या सह राजेन्द्र सत्कारेण सुवर्चसम्॥ तस्मै प्रसन्नो दमनः सभार्याय वरं ददौ।

कन्यारत्नं क्रमारांश्च त्रीनुदारान्महायशाः ॥ दमयन्तीं दमं दान्तं दमनं च सुवर्चसम्। उपपन्नान्गुणैः सर्वेर्भामान्भीमपराक्रमान्॥ दमयन्ती तु रूपेण तेजसा यशसा श्रिया। सौभाग्येन च लोकेषु यशः प्राप सुमध्यमा ॥ १० अथ तां वयसि प्राप्ते दासीनां समलंकृतम्। शतं शतं सखीनां च पर्युपासच्छचीमिव ॥ ११ तत्र सम राजते भैमी सर्वाभरणभूषिता। सखीमध्येऽनवद्याङ्गी विद्यन्सौदामनी यथा ॥ १२ अतीव रूपसंपन्ना श्रीरिवायतलोचना । न देवेषु न यक्षेषु तादपूरूपवती क्वित्॥ १३ मानुषेष्विप चान्येषु दृष्टपूर्वाथवा श्रुता । चित्तप्रसादनी बाला देवानामपि सुन्दरी॥ १४ नलश्च नरशार्ट्लो लोकेष्वप्रतिमो भुवि। कंदर्प इव रूपेण मूर्तिमानमवत्स्वयम् ॥ १५

अत्रैवार्थे सत्यं सर्वथा न त्याज्यमिति आख्यायिकाद्वारा भीमसेनं बोधायतं राज्ञा वृहद्श्वः प्रवर्त्यते । अस्ति राजा मया कश्चिदित्यादिना ॥ ५०॥ पुष्करेण राज्ञा ॥ ५६॥ शिष्यन्ते अवशिष्टाः । कालस्त्वविवाक्षितः ॥ ५७॥ इलारप्यके पर्वाणे नैलकफीये भारतभावदीपे द्विपन्ना-शत्तमोऽध्यायः॥ ५२॥ 43

आसीदिति। उपपन्न: आतियुक्तः॥१॥सौदामनी प्रावृषेण्य-मेघसंबिन्धनी सुष्टु जगतो जीवनं ददित ते सुदामानोः मेघास्तेषां समूहः सौदामनः प्रावृट्कालस्तत्संबिन्धनी । सा हि अत्यन्तं द्योतमाना भवतीति प्रसिद्धम्॥ १२ ॥ मृतिमान् शरीरी॥ १५ ॥ महाभारते

मध्य

अभि

हस्तर

विनि

तेषां

यथा

पतर्ि

अरम

नारव

देवर

ताव

पप्रचेत

आवर

लोके

नारद

धर्मज्ञ

शस्त्रेण

अयं त

क न आगच पवमुत्त

इति ३

तेभ्यः

अथैताः

के वै व

किं च

पवमुत्ते अमरान

भारत

तस्याः समीपे तु नलं प्रशशंसुः कुतूहलात्। नैषधस्य समीपे तु दमयन्तीं पुनः पुनः ॥ 38 तयोरदृष्टः कामोभूच्छण्वतोः सततं गुणान्। अन्योन्यं प्रति कौन्तेय स व्यवर्धत हुच्छयः ॥१७ अश्क्षवन्नलः कामं तदा धारायितं हृदा। अन्तःपुरसमीपस्थे वन आस्ते रहोगतः॥ १८ स ददर्श ततो हंसाञ्जातरूपपरिष्कृतान्। 29 वने विचरतां तेषामेकं जग्राह पक्षिणम् ॥ ततोन्तरिक्षगो धःचं व्याजहार नलं तदा। हन्तव्योस्मि न ते राजन्कारिष्यामि तव प्रियम् ॥ दमयन्तीसकाक्षे त्वां कथयिष्यामि नैषध। यथा त्वदन्यं पुरुषं न सा मंस्यति कर्हिचित् २१ पवमुक्तश्ततो हंसमृत्ससर्ज महीपतिः। ते तु हंसाः समुत्पत्य विदर्भानगमंस्ततः ॥ विदर्भनगरीं गत्वा दमयन्त्यास्तदान्तिके। निपेतस्ते गरुत्मन्तः सा ददर्श च तान्खगान २३ सा तानद्भतरूपान्वै दृश सिखगणावृता । हृष्टा ग्रहीतं खगमांस्त्वरमाणोपचक्रमे ॥ २४

अथ हंसा विसस्पुः सर्वतः प्रमदावने। पकेकशस्तदा कन्यास्तान्हंसान्समुपादवन् ॥२५ दमयन्ती तु यं हंसं समुपाधावदन्तिके। स मानुषीं गिरं कृत्वा दमयन्तीमथाव्रवीत ॥ २६ दमयन्ति नलो नाम निषधेषु महीपतिः। अश्विनोः सहशो रूपे न समास्तस्य मानुषाः २० कंदर्प इव रूपेण मूर्तिमानभवत्स्वयम्। तस्य वै यदि भार्या त्वं भवेथा वरवार्णिनि ॥ २८ सफलं ते भवेज्जनम रूपं चेदं सुमध्यमे। वयं हि देवगन्धर्वमनुष्योरगराक्षसान् ॥ दृष्ट्वन्तो न चास्माभिर्दृष्टपूर्वस्तथाविधः। त्वं चापि रतं नारीणां नरेषु च नलो वरः॥ ३० विशिष्ट्या विशिष्टेन संग्रामो गुणवान्भवेत्। एवमुक्ता तु हंसेन दमयन्ती विशापते ॥ अववीत्तत्र तं हंसं त्वमप्येवं नले वद । तथेत्युक्त्वाण्डजः कन्यां विदर्भस्य विशांपते। पुनरागम्य निषधान्नले सर्वे न्यवेदयत्॥ इति श्रीमहाभारते आरण्यके प० नलोपाख्यानपर्वणि हंसदमयन्तीसंवादे त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः॥^{५३॥}

48

8

2

बृहद्भ्व उवाच। दमयन्ती तु तच्छ्रत्वा वचो हंसस्य भारत। ततः प्रभृति न खस्या नलं प्रति बभूव सा ॥ तताश्चिन्तापरा दीना विवर्णवदना कृशा। वभूव दमयन्ती तु निःश्वासपरमा तदा ॥ ऊर्घ्वदृष्टिर्घानपरा बभूवोन्मत्तदर्शना । पाण्डुवर्णा क्षणेनाथ हुच्छयाविष्टचेतना ॥ न शय्यासनभोगेषु रातें विन्दति कर्हिचित। न नक्तं न दिवा शेते हाहेति रुदती पुनः॥ तामखर्या तदाकारां संख्यस्ता जन्नरिङ्कतैः।

ततो विदर्भपतये दमयन्त्याः सखीजनः ॥ न्यवेद्यत्तामखस्थां दमयन्तीं नरेश्वरे। तच्छ्र्वा नृपतिभीमो दमयन्तीं सखीगणात् ॥६ चिन्तयामास तत्कार्यं सुमहत्स्वां सुतां प्रति। किमर्थे दुहिता मेद्य नातिस्वस्थेव लक्ष्यते ॥ स समीक्ष्य महीपालः खां सुतां प्राप्तयौव^{नाम्} अपश्यदात्मना कार्यं दमयन्त्याः स्वयंवरम् ॥ स संनिमन्त्रयामास महीपालान्विशांपतिः। अनुभृ्यतामयं वीराः स्वयंवर इति प्रभो ॥

प्रशशंसुः करतोहरा इति शेषः ॥१६॥ हुच्छयः कामः ॥ १७ ॥ जातरूपपारिकृतान् सुवर्णपक्षान् ॥१९॥ अन्त-- रिक्षगः खगः ॥ २० ॥ गरुतमन्तः पक्षवन्तः ॥ २३ ॥ संग्रमः कामयुद्धं सुरतिमत्यर्थः । संगम इति पाठेपि स एवार्थ: ॥ ३१ ॥ इत्या॰ प॰ नै॰ भारत॰ त्रिपञ्चा-शतमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

48

दमयन्तीति ॥१॥ जजुः ज्ञातवत्यः । इङ्गितैः अभिप्रीयः स्चकैश्वेष्टितैः ॥ ५॥ नरेश्वरे नलनिमित्तम् ॥ ६॥ वंति मयन्ती मन्त्रयामास आमन्त्रितवान् अनुभूयतां प्रेक्ष्यतां भविषि 11 9 11

पिर्व

1124

351

1:30

126

29

11 30

ते।

त्॥६

मिप्राय'

श्रुत्वा तु पार्थिवाः सर्वे दमयन्त्याः स्वयंदरम् । अभिजग्मस्ततो भीमं राजानो भीमशासनात १० इस्त्यश्वरथघोषेण पूरयन्तो वसुंधराम्। विचित्रमाल्याभरणैर्बलैर्ट्स्यैः स्वलंक्तैः॥ 88 तेषां भीमो महाबाहुः पार्थिवानां महात्मनाम् । यथाईमकरोत्पूजां तेऽवसंस्तत्र प्रजिताः ॥ एतस्मिन्नेव काले तु सुराणासृषिसत्तमौ । अटमानौ महात्मानाविन्द्रलोकमितो गतौ ॥ १३ भारदः पर्वतश्चैव महाप्राज्ञी महाव्रती । देवराजस्य भवनं विविशाते सुप्रजितौ ॥ १४ तावर्चयित्वा मघवा ततः कुशलमव्ययम् । पप्रच्छानामयं चापि तयोः सर्वगतं विभः॥ १५ नारद उवाच। आवयोः कुशलं देव सर्वत्र गतमीश्वर। लोके च मघवन्कतको नृपाः कुशालिनो विभो १६ वृहद्ध्व उवाच। नारदस्य वचः श्रुत्वा पप्रच्छ बलवृत्रहा । ३१ धर्मज्ञाः पृथिवीपालास्त्यक्तजीवितयोधिनः॥ १७ 🛚 🚉 🗾 रास्त्रेण निधनं काले ये गच्छन्त्यपराङ्मखाः । अयं लोकोऽक्षयस्तेषां यथैव मम कामधुक् ॥ १८ क नु ते क्षत्रियाः शूरा न हि पद्यामि तानहम्। <mark>आगच्छतो महीपालान्दयितानतिथीन्मम ॥ १९</mark> प्वमुक्तस्तु शक्रेण नारदः प्रत्यभाषत ।

नारद उवाच। श्र्णु मे मघवन्येन न दृश्यन्ते महीक्षितः॥ विद्र्भराज्ञो दुहिता दमयन्तीति विश्रुता । रूपेण समतिकान्ता पृथिव्यां सर्वयोपितः ॥ २१ तस्याः स्वयंवरः शक्र भविता न चिरादिव । तत्र गच्छन्ति राजानो राजपुत्राश्च सर्वशः ॥२२ तां रत्नभूतां लोकस्य प्रार्थयन्तो महीक्षितः । काङ्कन्ति स्म विशेषेण बस्तवृत्रनिषृद्न ॥ एताँसेमन्कथ्यमाने तु लोकपालाश्च साक्षिकाः। आजग्मुर्देवराजस्य समीपममरोत्तमाः। ततस्ते शुश्रुदुः सर्वे नारदस्य वचो महत्। श्रुत्वैव चाब्रुवन्हृष्टा गच्छामो वयमप्युत ॥ ततः सर्वे महाराज सगणाः सहवाहनाः। विद्रभानभिजग्मुस्ते यतः सर्वे महीक्षितः ॥ दृ नलोपि राजा कौन्तेय श्रुत्वा राज्ञां समागमम् । अभ्यगच्छद्दीनात्मा दमयन्तीमनुव्रतः॥ अथ देवाः पथि नलं दहशूर्भृतले स्थितम् । साक्षादिव स्थितं मृत्यां मन्मथं रूपसंपदा ॥ २८ तं दृष्टा लोकपालास्ते म्राजमानं यथा रविम्। तस्थविंगतसंकल्पा विस्मिता रूपसंपदा ॥ २९ ततोन्तरिक्षे विष्टभ्य विमानानि दिवौकसः। अब्रवन्नेषघं राजन्नवतर्यि नभस्तलात् ॥ भो भो निषधराजेन्द्र नल सत्यवतो भवान्। अस्माकं कुरु साहाय्यं दूतो भव नरोत्तम॥ ३१ इति श्रीमहाभारते आरण्यके प० नलोपाख्यानपर्वणि इन्द्रनारदसंवादे चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः॥५४

44

बृहद्भ्य ७५। प्रतिज्ञाय नलः करिष्य इति भारत । नाम अधैतान्परिपप्रच्छ कृताञ्जलिरुपस्थितः॥ के वै भवन्तः कश्चासौ यस्याहं दूत ईप्सितः। ्किंच तद्वो मया कार्यं कथयध्वं यथातथम्॥ २ ष्वमुक्ते नैषधेन मघवानभ्यभाषत्। क्षमरान्वे निबोधास्मान्दमयन्त्यर्थमागतान्॥ ३

अहमिन्द्रोऽयमग्निश्च तथैवायमपां पतिः। शरीरान्तकरो नृणां यमोऽयमपि पार्थिव ॥ 8. त्वं वै संमागंतिनस्मिन्दिमयन्त्यै निवेदय । लोकपाला महेन्द्राद्याः समायान्ति दिदृश्चवः॥५ प्राप्तमिच्छन्ति देवास्त्वां राक्रोप्तिर्वरुणो यमः। तेषामन्यतमं देवं पतित्वे वरयस्व ह ॥ एवमुक्तः स शक्रेण नलः प्राञ्जलिरब्रवीत् । एकार्थं समुपेतं मां न प्रेषयितुमईथ ॥ • 9

महीक्षितः पृथ्वीश्वराः ॥ २०॥ विगतो विनष्टः यन्ती आप्त्याम इति संकल्पो येषाम् ॥२९॥ इत्या०प० ं भारतः चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

तेभ्य इति ॥ १ ॥ एकार्थे एकप्रयोजनं । यूयमिवाहमि दमयन्तीं प्रार्थयामीत्यर्थः ॥ ७ ॥

यस्य

धर्ममे

धर्मा

महेन्द्र

क्रियर

वरुणं

नैषधेन

समाध

देवेभ्य

वृणे त्व

तामुव

दौत्येन

कथं हा

ंपवं स्वा

ततो ब

पायो

श्रायान्तु **नतोऽहं**

ति श्री

ासनेषु

6

कथ तु जातसंकल्पः स्त्रियमुत्स्जते पुमान्। परार्थमीदृशं वक्तुं तत्क्षमन्तु महेश्वराः ॥ देवा ऊचुः।

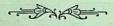
करिष्य इति संश्रुत्य पूर्वमस्मासु नैषध । न करिष्थसि कस्मात्वं वज नैषध मा चिरम्९ बृहद्भ्व उवाच।

एवमुक्तः स देवैस्तैनैंषधः पुनरव्रवीत्। सुरक्षितानि वेश्मानि प्रवेष्टुं कथमुत्सहे ॥ प्रवेक्ष्यसीति तुं शकः पुनरेवाभ्यभाषत। जगाम स तथेत्युक्तवा दमयन्त्या निवेशनम् ॥११ द्दर्श तत्र वैद्वर्भी सखीगणसमावृताम्। देदीप्यमानां वपुषा श्रिया च वरवार्णिनीम् ॥१२ अतीवसुकुमाराङ्गीं तनुमध्यां सुलोचनाम्। आर्क्षिपन्तीमिव प्रमां शशिनः स्वेन तेजसा ॥१३ तस्य द्युव ववृधे कामस्तां चारुहासिनीम्। सत्यं चिकीर्षमाणस्तु धारयामास हच्छयम्॥१४ ततस्ता नैषधं दृष्टा संभ्रान्ताः परमाङ्गनाः। आसनेभ्यः समुत्पेततुस्तेजसा तस्य धर्षिताः १५ प्रशर्शसुश्च सुप्रीता नलं ता विस्मयान्विताः। न चैनमभ्यभाषन्त मनोभिस्त्वभ्यपूजयन् ॥ १६

अहोरूपमहोकान्तिरहो धैर्य महात्मनः। कोऽयं देवोऽथवा यक्षो गन्धवों वा भविष्यति न तास्तं शक्तवन्ति सम व्याहर्तुमपि किंचन तेजसा धर्षितास्तस्य ठजावत्यो वराङ्गनाः ॥ अधैनं समयमानं तु स्मितपूर्वाभिभाषिणी दमयन्ती नलं वीरमभ्यभाषत विस्मिता॥ कस्त्वं सर्वानवद्याङ्ग मम हुच्छयवर्धन । प्राप्तोस्यमरवद्वीर ज्ञातुमिच्छामि तेऽनघ॥ कथमागमनं चेह कथं चासि न लक्षितः। सरक्षितं हि मे वेश्म राजा चैवोग्रशासनः॥ एवमुक्तस्तु वैदभ्या नलस्तां प्रत्युवाच ह नल उवाच।

नलं मां विद्धि कल्याणि देवदूतमिहागतम् श_{परार्थे} देवास्त्वां प्राप्तिमच्छान्ति राक्रोऽभिर्वरुणो यमः एव ध्र तेषामन्यतमं देवं पति वरय शोभने ॥ तेषामेव प्रभावेण प्रविष्टोऽहमलक्षितः। प्रविशन्तं न मां कश्चिदपश्यन्नाप्यवारयत् ॥ प्रत्याहर प्तदर्थमहं भद्रे प्रेषितः सुरसत्तमैः। पतच्छूत्वा शुभे बुद्धि प्रकुरुष्व यथेच्छासि ॥ 👣 दो

इति श्रीमहाभारते आरण्यके प० नलोपाख्यानपर्वणि नलस्य देवदौत्ये पञ्चपञ्चारात्तमोऽध्यायः॥ में चैव

48

बृहदश्व उवाच ।

सा नमस्कृत्य षेवेभ्यः प्रहस्य नलमत्रवीत । प्रणयस्व यथाश्रद्धं राजन्कि करवाणि ते॥ 8 अहं चैव हि यचान्यन्ममास्ति वसु किंचन । तत्सर्वे तव विश्रव्धं कुरु प्रणयमीश्वर ॥ २ हंसानां वचनं यत्तु तन्मां दहति पार्थिव । त्वत्कृते हि मया वीर राजानः संनिपातिताः॥३ यदि त्वं भजमानां मां प्रत्याख्यास्यसि मानद । विषमग्निं जलं रज्जुमास्थास्ये तव कारणात् ॥ ४ · एवमुक्तस्तु वैदर्भ्या नलस्तां प्रत्युवाच ह ।

तिष्ठत्सु लोकपालेषु कथं मानुषमिच्छसि । येषामहं लोककृतामीश्वराणां महात्मनाम्। न पादराजसा तुल्यो मनस्ते तेषु वर्तताम्। विभियं ह्याचरन्मत्यों देवानां मृत्युमृच्छिति। त्राहि मामनवद्याङ्गि वरयस्व सुरोत्तमात् ॥ विरजांसि च वासांसि दिव्याश्चित्राः स्र^{जसी} ह्यूता भूषणानि तु मुख्यानि देवान्प्राप्य तु भुड्ख रिताः य इमां पृथिवीं कृतस्नां संक्षिप्य ग्रसते पुनः हुताशमीशं देवानां का तं न वरयेत्पितम् विशुक्त

प्रवेर्स्यसीति । अदर्शनशक्तिस्तुभ्यं दत्तेति भावः ॥११॥ धर्षिता अभिभूता: ।।१५।। इत्या॰ प॰ नै॰ भा॰ पञ्चपञ्चा-न्द्रात्तमोऽघ्यायः॥ ५५ ॥

५६ सेति। यथाश्रदं देवेभ्यो नमस्कृत्य प्रणयस्वेति हैं प्रणयस्व परिणयस्व । मामिति शेषः ॥ १ ॥ विक्रीक पर्विष विश्वासं यथा स्यात्तथा प्रणयं परिणयनं विवाहम् ॥ १ ।। संनिपातिता मेलिताः ॥ ३ ॥

यानपर्व

न।

से ॥

म्। म् ॥

न् ॥

यस्य दण्डभयात्सर्वे भृतप्रामाः समागताः। प्रममिवानुरुध्यन्ति का तं न वरयेत्पतिम्॥ 80 धर्मात्मानं महात्मानं दैत्यदानवमद्देनम् । ाः 🗽 महेन्द्रं सर्वदेवानां का तं न वरयेत्पतिम् ॥ ११ क्रियतामविशङ्केन मनसा यदि मन्यसे। ॥ ॥ वरुणं लोकपालानां सुहद्राक्यमिदं शृणु ॥ १२ नैष्धेनैवमुक्ता सा दमयन्ती वचोब्रवीत्। समाष्ठताभ्यां नेत्राभ्यां शोकजेनाथ वारिणा १३ देवेभ्योऽहं नमस्कृत्य सर्वेभ्यः पृथिवीपते । ः॥ वृणे त्वामेव भर्तारं सत्यमेतद्रवीमि ते॥ १४ तामुवाच ततो राजा वेपमानां कृताञ्जलिम्। दौर्येनागत्य कल्याणि तथा भद्रे विधीयताम्॥ क्यं ह्यहं प्रतिश्रुत्य देवतानां विशेषतः। तम्⊮<mark>ण्</mark>तार्थे यत्नमारभ्य कथं स्वार्थमिहोत्सहे ॥ । यस एव धर्मो यदि स्वार्थो ममापि भविता ततः। र्यवं सार्थं करिष्यामि तथा भद्रे विधीयताम्१७ ततो बाष्पाकुलां वाचं दमयन्ती श्रुचिस्मिता । त् ॥ भ्रत्याहरन्ती शनकैर्नेलं राजानमत्रवीत् ॥ शायोऽयं मया दृष्टो निरपायो नरेश्वरः। ते॥ দ दोषो न भविता तव राजन्कथंचन ॥ 28 एः।।^{।।वं} चैव हि नरश्रेष्ठ देवाश्चेन्द्रपुरोगमाः। शयान्तु सहिताः सर्वे मम यत्र स्वयंवरः॥ तोऽहं लोकपालानां संनिधौ त्वां नरेश्वर ।

वरियष्ये नख्यात्र नैवं दोषो भविष्यति ॥ 28 पवमुक्तस्तु वैद्भ्यां नलो राजा विशांपते । आजगाम पुनस्तत्र यत्र देवाः समागताः॥ तमपद्यंस्तया यान्तं लोकपाला महेश्वराः । दृष्ट्या चैनं ततोऽपृच्छन्वृत्तान्तं सर्वमेव तम् ॥ २३ कचिदुष्टा त्वया राजन्दमयन्ती श्रुचिस्मिता । किमब्रवीच नः सर्वान्वद् भृमिप तेऽनघ ॥

नल उवाच। भवद्भिरहमादिष्टो दमयन्त्या निवेशनम्। प्रविष्टः सुमहाकक्षं द्णिडिभः स्थिवरैर्वृतम् ॥ २५ प्रविशन्तं च मां तत्र न कश्चिदृष्टवास्त्रः। ऋते तां पार्थिवसुतां भवतामेव तेजसा ॥ संख्यश्चास्या मया दृष्टास्ताभिश्चाप्युपलक्षितः। विस्मिताश्चाभवन्सर्वा दृष्टा मां विबुधेश्वराः॥२७ वर्ण्यमानेषु च मया भवत्सु रुचिरानना । मामेव गतसंकल्पा वृणीते सा सुरोत्तमाः॥ २८ अव्रवीचैव मां बाला आयान्तु सहिताः सुराः । त्वया सह नरव्यात्र मम यत्र खयंवरः॥ तेषामहं संनिधौ त्वां वरियष्यामि नैषध । एवं तव महाबाहो दोषों न भवितेति ह ॥ 30 एतावदेव विवुधा यथावृत्तमुपाहृतम्। मयाऽदोषे प्रमाणं तु भवन्तस्त्रिद्दोश्वराः॥ ति श्रीमहाभारते आरण्यके प० नलोपाख्यानपर्वेणि नलकर्तृकदेवदृत्ये षट्पञ्चारात्तमोऽघ्यायः ॥५६॥

:33 ASS & 6:4:

40

बृहद्श्व उवाच। छति। <mark>थ काले शुभे प्राप्ते तियौ पुण्ये क्षणे त्</mark>था । खुहाव महीपालान्भीमो राजा स्वयंवरे॥ जिस्त पृथिवीपालाः सर्वे हुच्छयपीडिताः। ह^{्द्व}ित्ताः समुपाजग्मुर्दमयन्तीमभीप्सवः ॥ पुतः किलाम्मरुचिरं तोरणेन विराजितम्। व्या विशुक्ते नृपा रङ्गं महासिंहा इवाचलम् ॥ ासनेषु विविधेष्वासीनाः पृथिवीक्षितः ।

सुरभिस्रग्धराः सर्वे प्रमृष्टमणिकुण्डलाः ॥ तां राजसिमितिं पुण्यां नागैभींगवतीिमव । संपूर्णा पुरुषव्याव्रैर्व्याव्रैर्गिरिगुहामिव॥ तत्र सम पीना दृश्यन्ते बाहवः परिघोपमाः । आकारवर्णसुश्रुक्ष्णाः पञ्चशीर्षा इवोरगाः ॥ सकेशान्तानि चारूणि सुनासाक्षिमुवाणि च। मुखानि राज्ञां शोभन्ते नक्षत्राणि यथा दिवि॥७

ति संग महाकक्षं महान्तं राजद्वारप्रदेशम् ॥ २५ ॥ इत्या-विक्र प्रविणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे TEH " 14: 11 4 & 11

40

अथेति ॥ १ ॥

दमयन्ती ततो रङ्गं प्रविवेश शुभानना । मुष्णन्ती प्रभया राज्ञां चक्षृंषि च मनांसि च ॥८ तस्या गात्रेषु पतिता तेषां दिधिर्महात्मनाम् । तत्र तत्रैव सक्ताऽभून्न चचाल च पद्यताम् ॥ ९ ततः संकीर्त्यमानेषु राज्ञां नामसु भारत। ददर्श भैमी पुरुषान्पञ्चतुल्याकृतीनि ह ॥ तान्समीक्ष्य ततः सर्वान्निर्विशेषाकृतीन्स्थितान्। संदेहादथ वैदर्भी नाभ्यजानान्नलं नृपम् ॥ यं यं हि दह्यों तेषां तं तं मेने नलं नृपम्। सा चिन्तयन्ती बुध्याऽथ तर्कयामास भाविनी ॥ कथं हि देवाञ्जानीयां कथं विद्यां नलं नृपम्। प्वं संचिन्तयन्ती सा वैदर्भी भृशदुःखिता॥ १३ श्रुद्धानि देवलिङ्गानि तर्कयामास भारत। देवानां यानि लिङ्गानि स्थविरेभ्यः श्रुतानि मे१४ तानीह तिष्ठतां भूमावेकस्यापि न लक्षये। सा विनिश्चित्य बहुधा विचार्य च पुनः पुनः १५ शरणं प्रति देवानां प्राप्तकालममन्यत । वाचा च मनसा चैव नर्मस्कारं प्रयुज्य सा॥ १६ देवेभ्यः प्राञ्जलिभूत्वा वेपमानेद्मव्रवीत्। हंसानां वचनं श्रुत्वा यथा मे नैषघो वृतः। पतित्वे तेन सत्येन देवास्तं प्रदिशन्तु मे ॥ १७ मनसा वचसा चैव यथा नाभिचराम्यहम्। तेन सत्येन विबुधास्तमेव प्रदिशन्त मे ॥ 26 यथा देवैः समे भर्ता विहितो निषधाधिपः। तेन सत्येन मे देवास्तमेव प्रदिशन्तु मे ॥ १९ यथेदं वतमारब्धं नलस्याराधने मया। तेन सत्येन मे देवास्तमेव प्रदिशन्तु मे ॥ 20 स्वं चैव रूपं कुर्वन्तु लोकपाला महेश्वराः। यथाऽहमभिजानीयां पुण्यश्लोकं नराधिपम् ॥२१ निशम्य दमयन्त्यास्तत्करुणं प्रतिदेवितम्। निश्चयं परमं तथ्यमनुरागं च नैषधे ॥ मनोविशुद्धिं बुद्धिं च भक्तिं रागं च नैषधे। यथोक्तं चित्ररे देवाः सामर्थ्यं लिङ्गधारणे॥ २३ साऽपश्यद्विष्यान्सर्वानस्वेदान्स्तब्धलोचनान्। इषितस्त्रप्रजोहीनान्स्थितानस्पृशतः क्षितिम् ॥ छायाद्वितीयो म्लानस्रप्रजः स्वेदसमन्वितः।

भिष्ठो नैषधश्चैव निमेषण च सुचितः॥ सा समीक्ष्य तु तान्देवानपुण्यक्रोकं च भारत नैवधं वरयामास भैमी धर्मण पाण्डव॥ विलक्षमाना वस्त्रान्तं जग्राहायतलोचना। स्कन्धदेशेऽसृजत्तस्य स्रजं परमशोभनाम ॥ : वरयामास चैवैनं पतित्वे वरवर्णिनी। ततो हाहेति सहसा मुक्तः शब्दो नराधिषैः देवैर्महर्षिभिस्तत्र साधु साध्विति भारत। विस्मितरीरितः शब्दः प्रशंसद्भिनंलं नुपम्॥ दमयन्तीं त कीरव्य वीरसेन सतो नृपः। आश्वासयद्वरारोहां प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ यन्वं भजासि कल्याणि प्रमांसं देवसंनिधौ। तस्मान्मां विद्धि भर्तारमेतत्ते वचने रतम ॥ यावच मे घरिष्यन्ति प्राणा देहे श्रुचिस्मिते तावत्त्वयि भविष्यामि सत्यमेतद्ववीमि ते॥ दमयन्ती तथा वाग्भिरभिनन्द्य कृताञ्जिलः। तौ परस्परतः श्रीतौ दृष्टा त्वग्निपुरोगमान्॥ तानेव शरणं देवाञ्जग्मतुर्मनसा तदा। वृते तु नैषघे भैम्या लोकपाला महौजसः॥ प्रहृष्टमनसः सर्वे नलायाष्ट्रौ वरान्ददुः। प्रत्यक्षदर्शनं यक्षे गति चानुत्तमां शुभाम्। नैषधाय ददौ शकः प्रीयमाणः शचीपतिः। अग्निरात्मभवं प्रादाचत्र वाञ्चछीत नैषधः॥ लोकानात्मप्रभांश्चैव ददौ तस्मै हुताशनः। यमस्वन्नरसं प्रादाद्धमें च परमां स्थितिम्। अपां पतिरपां भावं यत्र वाञ्चछित नैषधः। स्रजश्चोत्तमगन्धाढ्याः सर्वे च मिथुनं दुः। वरानेवं प्रदायास्य देवास्ते त्रिदिवं गताः। पार्थिवाश्चानुभूयास्य विवाहं विस्मया^{न्वित} दमयन्त्याश्च मुदिताः प्रतिजग्मुर्यथागतम्। गतेषु पार्थिवेन्द्रेषु भीमः प्रीतो महामनाः। विवाहं कारयामास दमयन्त्या नलस्य व उष्य तत्र यथाकामं नैषघो द्विपदां वरः॥ भीमेन समनुज्ञातो जगाम नगरं खकम्। अवाप्य नारीरत्नं तु पुण्यश्लोकोऽपि पार्थि^व

्रमुष्णन्ती हरन्ती ॥ ८॥ मनुष्याः सस्वेदाः सनिमे-षाम्लायमानस्रजः सरजस्का भूमिस्पृशः देवास्तद्विपरीताः। इषितस्रजश्चते रजोहीनाश्चेति समासः॥२४॥ यदास्मान्मां भजिस तस्मात्ते तव वचने रतं इत्येतत् विदि ॥ ३९॥ भारमभवं भारमन आविर्मावम् ॥ ३६ ॥ अन्नर्सं तादशेप्यन्ने विशिष्टरसवत्ताम् ॥ ३७॥ भावं सत्तं एकैकेन द्वयं द्वयमपीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ अनुम्य ॥ ३९॥ उष्य वासं कृत्वा ॥ ४९॥ रेमे स

अध्य

अरअर इंजे च अन्यैश्व

पुनश्च इति अ

वृते तु यान्तो अथाव्रव् द्वापरेण ततोऽइ गत्वा चृतस्तर एवमुक्त देवाना देवाना तत्र तस्

> इत्यारण्यः पश्चाशत्तम

अस्माि

का च

इति श्र

एवं लाभजं र् सुपक्रमते

व०।

गन्त

रत।

: 113

ाते।

:1

11

11

ाता म् ।

व।

(d

Ħ

ग्य

रेमे सह तया राजञ्च छच्येव बलवृत्रहा।
अतीव मुदितो राजा भाजमानोऽशुमानिव॥४३
अरञ्जयत्प्रजा वीरो धर्मेण परिपालयन्।
ईजे चाप्यश्वमधेन ययातिरिव नाहुपः॥ ४४
अन्येश्च बहुभिर्धीमान्कतुभिश्चाप्तदक्षिणैः।
पुनश्च रमणीयेषु वनेषूपवेनेषु च॥ ४५

दमयन्त्या सह नलो विजहारामरोपमः। जनयामास च ततो दमयन्त्यां महामनाः। इन्द्रसेनं सुतं चापि इन्द्रसेनां च कन्यकाम्॥ ४६ एवं स यजमानश्च विहरंश्च नराधिपः। ररक्ष वसुसंपूर्णां वसुधां वसुधाधिपः॥ ४७

इति श्रीमहाभारते आरण्यके प० नलोपाख्यानप० दमयन्तीस्वयंवरे सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५७॥

46

बृहद्भ्व उच्चाच । वृते तु नैषधे भैम्या लोकपाला महौजसः। यान्तो ददशुरायान्तं द्वापरं कलिना सह॥ अथाववीत्कालें शकः संप्रेक्य बलवृत्रहा। द्वापरेण सहायेन कले बहि क यास्यसि ॥ ततोऽब्रवीत्कलिः शकं दमयन्त्याः स्वयंवरम् । गत्वा हि वरियष्ये तां मनो हि मम तां गतम्॥३ तमब्रवीत्प्रहस्येन्द्रो निर्वृत्तः स स्वयंवरः । वृतस्तया नलो राजा पतिरस्मत्समीपतः ॥ 8 पवमुक्तस्तु शकेण कलिः कोपसमन्वितः। देवानामन्त्र्य तान्सर्वानुवाचेदं वचस्तदा ॥ L देवानां मानुषं मध्ये यत्सा पतिमविन्दत । तत्र तस्या भवेत्रयाय्यं विपुछं दण्डधारणम् ॥ ^{एव}मुक्ते तु कलिना प्रत्यूचुस्ते दिवौकसः। अस्माभिः समनुज्ञाते दमयन्त्या नलो वृतः॥ ७ का च सर्वगुणोपेतं नाश्रयेत नलं नृपम्।

यो वेद् धर्मानाखिलान्यथावचरितवतः॥ योऽधीते चतुरो वेदान्सर्वानाख्यानपञ्चमान्। नित्यं तृप्ता गृहे यस्य देवा यश्चेषु धर्मतः। अहिंसानिरतो यश्च सत्यवादी दढवतः॥ 9 यस्मिन्दाक्ष्यं धृतिर्ज्ञानं तपः शौचं दमः शमः । भ्रवाणि पुरुषव्यात्रे लोकपालसमे नृषे॥ एवं हपं नलं यो वै कामयेच्छिपितं कले। आत्मानं स शपेनमुढो हन्यादात्मानमात्मना॥११ एवंग्रणं नलं यो वै कामयेच्छिपतं कले। कुच्छे स नरके मजीदगाधे विप्ले हुदे। एवमक्ता काँछ देवा द्वापरं च दिवं ययः॥ १२ ततो गतेषु देवेषु कलिर्द्वापरमद्रवीत । संहर्त नोत्सहे कोपं नले वत्स्यामि द्वापर ॥ १३ भ्रंशियष्यामि तं राज्यात्र भैम्या सह रंस्यते। त्वमप्यक्षान्समाविश्य साहाय्यं कर्तुमहीस ॥ १४

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि नलोपाख्यानप० कलिदेवसंवादे अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५८॥

____

इत्यारष्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीये सप्त-पद्माशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७॥

46

एवं देवेभ्यो लब्धवरस्य रूपौदार्यादिमतो दमयन्ती-भिभन्नं सुखमुक्तवा तस्यैव संप्रति दुर्ब्यसनजामापदं वर्जु-सुपक्रमते। वृते तु नैषधे इत्यादिना ॥ १ ॥ निर्वृत्तः व० ७ समाप्तः ॥ ४ ॥ यस्मिनिति । दाक्ष्यं नित्योत्साहः । सत्य-मिति पाठे यथार्थभाषणं । यृतिःवाङ्मनःकायानामवसाद्-प्राप्तौ तदुत्तम्भनार्थे यत्निवशेषो मनोधर्मः । ज्ञानं शब्दतो-र्थतश्च तपः स्वधर्मनिष्ठा शौचं वाद्यं मृजलादिर्जं आभ्यन्तरं भावशुद्धः । दमो बाद्योन्द्रयानिप्रहःशमो मनोनिप्रहः । ध्रुवाणि विद्यौरप्यवाच्यानि ॥ १० ॥ इत्यारण्यके पर्वृष्यं नैलण्कठीये भारतभावदीषे अष्टपद्याशत्तमोऽच्यायः ॥५८॥

49

बृहद्भ्व उवाच। एवं स समयं कृत्वा द्वापरेण कलिः सह। आजगाम ततस्तत्र यत्र राजा स नैषधः॥ स नित्यमन्तरप्रेष्मुर्निषधेष्ववसचिरम्। अथास्य द्वादशे वर्षे ददर्श कलिएन्तरम्॥ 2 कृत्वा मूत्रमुपस्पृक्य संध्यामन्वास्त नैषधः अकृत्वा पादयोः शौचं तत्रैनं कलिराविशत्॥ ३ स समाविद्य च नलं समीपं पुष्करस्य च। गत्वा पुष्करमाहेदमेहि दीव्य नलेन वै॥ 8 अक्षयूते नलं जेता भवान्हि सहितो मया। निषधान्प्रतिपद्यस्य जित्वा राज्यं नलं नपम् ॥ ५ पवमुक्तस्त कलिना पुष्करो नलमभ्ययात्। कलिश्चैव वृषो भूत्वा गवां पुष्करमभ्ययात् ॥ ६ आसाद्य तु नलं वीरं पुष्करः परवीरहा। दीव्यावेत्यव्रवीद्भाता वृषेणेति मुहुर्मुहुः॥ न चक्षमे ततो राजा समाह्वानं महामनाः। वैद्र्ग्याः प्रेक्षमाणायाः पणकालममन्यत ॥ हिरण्यस्य सुवर्णस्य यान्युग्यस्य वाससाम्। आविष्टः कलिना यूते जीवते स्म नलस्तदा ॥ ९

तमक्षमद्संमत्तं सुहदां न तु कश्चन। निवारणेऽभवच्छको दीव्यमानमरिद्मम्॥ । ततः पौरजनाः सर्वे मन्त्रिभिः सह भारत। राजानं द्रष्ट्रमागच्छन्निवारियतुमातुरम्॥ ततः सृत उपागस्य द्मयन्य न्यवेद्यत्। एव पौरजनो देवि द्वारि तिष्ठति कार्यवान ॥। निवेद्यतां नैषधाय सर्वाः प्रकृतयः स्थिताः। अमृष्यमाणा व्यसनं राज्ञो भ्रमार्थदार्शनः ॥ ह ततः सा बाष्पकलया वाचा दुःखेन कर्षिता। उवाच नैषधं भैमी शोकोपहतचेतना॥ राजन्पौरजनो द्वारि त्वां दिदश्चरवस्थितः। मन्त्रिभिः सहितः सर्वे राजभक्तिपुरस्कृतः ॥ 🖰 तं द्रष्ट्रमर्हसीत्येवं पुनःपुनरभाषत । तां तथा रुचिरापाङ्गीं विलपन्तीं तथाविधाप्र् आविष्टः कलिना राजा नाग्यभाषत किंचन। ततस्ते मन्त्रिणः सर्वे ते चैव पुरवासिनः॥ 🕅 नायमस्तीति दुःखार्ता बीडिता जग्मुरालयात् तथा तद्भवद्धतं पुष्करस्य नलस्य च। युधिष्टिरबहुन्मासान्पुण्यश्लोकस्त्वजीयत ॥ १

इति श्रीहामारते आरण्यके पर्वाणे नलोपाख्यानपर्वाणे नलदाते एकोनपष्टितमोऽध्यायः॥ ५९॥

かりかなでかった

80

वृहद्श्व उवाच ।
दमयन्ती ततो दृष्ट्वा पुण्यश्लोकं नराधिपम् ।
उन्मत्तवद्गुन्मत्ता देवने गतचेतसम् ॥ १
भयशोकसमाविष्टा राजन्भीमसुता ततः ।
चिन्तयामास तत्कार्यं सुमहत्पार्थिवं प्रति ॥ २
सा शङ्कमाना तत्पापं चिकीर्षन्ती च तिव्रयम् ।

नलं च हतसर्वसमुपलभ्येदमद्रवीत् ॥
वृहत्सेनामितयशां तां धात्रीं परिचारिकाम्।
हितां सर्वार्थकुशलामनुरक्तां सुभाषिताम्॥
वृहत्सेने वजामात्यानानाय्य नलशासनात्।
आचश्च यद्भतं दिव्यमवाशिष्टं च यद्वसु॥

40

एवमिति । समयं संकेतम्॥१॥ अन्वास्त उपासितवान् । सोस्ते समेति पाठे स उपास्ते स्मेत्वर्थःआर्थःसंधिः ॥ ३ ॥ सःकिलःनलं समाविदय रूपान्तरेण पुष्करं चान्नवीत् । दीव्य चूतं कुरु ॥४॥ साहाय्यमेवाह किल्श्चेति । गवां तृषः अत्र गोशद्दो लक्षितलक्षणयाऽक्षशद्ववाच्येषु पाशेषु वर्तते । तृषः अन्न गोशद्दो लक्षितलक्षणयाऽक्षशद्ववाच्येषु पाशेषु वर्तते । तृषः अन्न पाशेष्ठेष्ठे भूत्वा ॥ ६ ॥ तृषेण अक्षमुख्येन ॥ ७ ॥ पणकालं यूतकालम् ॥८॥ यानेषु युग्यं युगवहं रथादि तस्य

॥ ९ ॥ नायमस्ति नष्टोयमित्यर्थः । पुण्यः पावनःहोतं यशो यस्य । अजीयत जितः ॥ १८ ॥ इत्याद्धः पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे एकीवर्षा तमो ऽध्यायः ॥ ५९ ॥

६० दमयन्तीति ॥ १ ॥ ततरं अपि तास्त्

अध

न्यवे वाक दमय निशा नलं वृहत्स

स्तम् वृहत्य वाष्टे वाष्टे

> तस्य यथा तथा तथा तथा

जानं

ततस् पुष्कं हतर द्यूतं शिष्ट

ां हे शेष: नगरम

द्मय

वाहित

यानपृत्

11 20

न् ॥१ः

ता।

8

11 84

ाम् १६

न ।

1 30

यान् भ

3 11

म्।

ततस्ते मन्त्रिणः सर्वे विज्ञाय नलशासनम्। अपि नो भागधेयं स्यादित्युक्तवा नलमावजन्॥६ तास्तु सर्वाः प्रकृतयो द्वितीयं समुपिथताः। त्यवेदयद्गीमसुता न च तत्प्रत्यनन्दत ॥ 9 वाक्यमप्रतिनन्दन्तं भर्तारमभिविध्य सा । दमयन्ती पुनर्वेदम बीडिता प्रविवेदा ह ॥ निशस्य सततं चाक्षान्पुण्यक्षोकपराङ्खान् । नलं च हतसर्वसं धात्रीं पुनरुवाच ह ॥ वृहत्सेने पुनर्गच्छ वाष्णेयं नलशासनात । सतमानय कल्याणि महत्कार्यमुपास्थतम् ॥ वृहत्सेना तु सा श्रुत्वा दमयन्त्याः प्रभाषितम् । वार्णियमानयामास पुरुषेराप्तकारिभिः॥ वार्णीयं तु ततो भैमी सान्त्वयञ्च्छक्षणया गिरा। उवाच देशकालका प्राप्तकालमनिन्दिता॥ जानीये त्वं यथा राजा सम्यग्वृत्तः सदा त्विय । तस्य त्वं विषमस्थस्य साहाय्यं कर्तमहीसि ॥ १३ यधायधा हि नृपतिः पुष्करेणैव जीयते। तथातथाऽस्य वै द्यूते रागो भूयोऽभिवर्धते ॥ १४ तथा च पुष्करस्याक्षाः पतन्ति वशवर्तिनः। तथा विपर्ययश्चापि नलस्याक्षेषु दृश्यते ॥ १५

सुहत्स्वजनवाक्यानि यथावन्न श्रणोति च । ममापि च तथा वाक्यं नामिनन्दति मोहितः१६ नुनं मन्ये न दोषोऽस्ति नैषधस्य महात्मनः। यत्तु मे वचनं राजा नाभिनन्दति मोहितः॥ १७ शरणं त्वां प्रपन्नास्मि सारथे कुरु महचः। न हि मे शुध्यते भावः कदाचिद्विनशेद्पि॥ नलस्य द्यितानभ्वान्योजयित्वा मनोजवान्। इदमारोप्य मिथुनं कुण्डिनं यातुमर्हसि॥ ममं ज्ञातिषु निक्षिप्य दारको स्यन्दनं तथा। अश्वांश्चेमान्यथाकामं वस वाऽन्यॅत्र गच्छ वा॥२० दमयन्त्यास्तु तद्वाक्यं वार्णयो नळसार्याः। न्यवेदयदशेषेणं नलामात्येषु मुख्यशः॥ तैः समेत्य विनिश्चित्य सोनुज्ञातो महीपते। ययौ मिथनमारोप्य विदर्भोस्तेन वाहिना ॥ २२ हयांस्तत्र विनिक्षिप्य सुतो रथवरं च तम्। इन्द्रसेनां च तां कन्यामिन्द्रसेनं च वालकम्॥२३ आमन्त्र्य भीमं राजानमार्तः शोचन्नलं नृपम् । अटमानस्ततोऽयोध्यां जगाम नगरीं तदा ॥ २४ ऋतुपर्णं स राजानमुपतस्थे सुदृःखितः। भृति चोपययौ तस्य सार्थ्येन महीपते ॥

इति श्रीमहाभा० आरण्यके प० नलोपाख्यानप० कुण्डिनं प्रतिकुमारकुमारीप्रस्थापने पष्टितमोध्यायः॥ ६०॥

子子多様で

६१

गृहद्श्व उवाच ।
ततस्तु याते वार्ष्णेये पुण्यश्घोकस्य दीव्यतः ।
पुष्करेणं हतं राज्यं यचान्यद्वसु किंचन ॥ १
हतराज्यं नलं राजन्प्रहसन्पुष्करोत्रवीत् ।
यूतं प्रवर्ततां भूयः प्रतिपाणोस्ति कस्तव ॥ २
शिष्टा ते दमयन्त्येका सर्वमन्याज्ञितं मया ।
दमयन्त्याः पणः साधु वर्ततां यदि मन्यसे ॥ ३

पुष्करेणैवमुक्तस्य पुण्यश्लोकस्य मन्युना ।

त्यदीर्यतेव हृदयं न चैनं किंचिद्ववीत् ॥

ततः पुष्करमालोक्य नलः परममन्युमान् ।
उत्सुज्य सर्वगात्रभ्यो भूषणानि महायशाः ५

एकवासा ह्यसंवीतः सुहुच्छोकविवर्धनः ।

निश्चकाम ततो राजा त्यक्त्वा सुविपुलां श्रियम्

दमयन्त्येकवस्त्राथ गच्छन्तं पृष्ठतोन्वगात् ।

स तया बाह्यतः सार्घ त्रिरात्रं नैषधोवसत् ॥ ७

द्वितीयं द्वितीयवारम् ॥७॥ विनशेत् विनश्येत् नल इति शेषः ॥१८॥ मिथुनं कुमारीं कुमारं च । कुण्डिनं भीमस्य नगरमं ॥ १९॥ मुख्यशः मुख्येषु मुख्येषु ॥ २९॥ बाहिना अश्वरथेन ॥ २२॥ अटमानः वेतनार्थी पर्यटम् ॥ २४॥ मृतिं वेतनम् ॥ २५॥ इत्यारण्यके पर्वाणे

नैलकण्ठीये भारतभावदीपे षष्टितंमोऽध्यायः॥ ६०॥

१३

तत इति ॥ १ ॥ प्रतिपाणः पणनीयं द्रव्यम् ॥ २ ॥ तया सार्धे बाह्यतः बहिः ॥ ७ ॥

पुष्करस्त महाराज घोषयामास वै पुरे। नले यःसम्यगातिष्ठेत्स गच्छेद्वध्यतां मम ॥ पुष्करस्य तु वाक्येन तस्य विद्वेषणेन च। पौरा न तस्य सत्कारं कृतवन्तो युधिष्ठिर॥ स तथा नगराभ्यासे सत्काराहीं न सत्कतः। त्रिरात्रमुषितो राजा जलमात्रेण वर्तयन् ॥ पीड्यमानः क्षुधा तत्र फलमूलानि कर्षयन्। प्रातिष्ठत ततो राजा दर्मधन्ती तमन्वगात् ॥ ११ क्षुध्या पीड्यमानस्तु नलो बहुतिथेहिन। अपस्यच्छक्तनान्कांश्चिद्धिरण्यसदृशच्छदान् ॥१२ स चिन्तयामास तदा निषधाधिपतिर्बली। अस्ति भक्ष्यो ममाद्यायं वसु चेदं भविष्यति॥१३ ततस्तान्परिधानेन वाससा स समावृणोत् । तस्य तंद्रस्रमादाय सर्वे जग्मविंहायसा ॥ 88 उत्पतन्तः खगा वाक्यमेतदाहुस्ततो नलम्। दृष्टा दिग्वाससं भूमौ स्थितं दीनममधोमुखम्१५ वयमसाः सुदुर्बुद्धे तव वासो जिहीर्षवः। आगता न हि नः प्रीतिः सवाससि गते त्विय ॥ तान्समीपगतानक्षानात्मानं च विवाससम्। पुण्यक्षोकस्तदा राजन्दमयन्तीमथाव्रवीत् ॥१७ येषां प्रकोपादैश्वर्यात्प्रच्युतोहमनिन्दिते । प्राणयात्रां न विन्देयं दुःखितः क्षुधयान्वितः १८ येषां कृते न सत्कारमकुर्वन्मयि नैषधाः। इमे ते शकुना भूत्वा वासो भीरु हरन्ति मे ॥१९ वैषम्यं परमं प्राप्तो दुःखितो गतचेतनः। भर्ता तेहं निबोधेदं वचनं हितमात्मनः ॥ 20 पते गच्छन्ति बहवः पन्थानो दक्षिणापथम्। अवन्तीमृक्षवन्तं च समतिक्रम्य पर्वतम् ॥ २१ एष विन्थ्यो महाशैलः पयोष्णी च समुद्रगा । आश्रमाश्च महर्षीणां बहुमुलफलान्विताः॥ २२

पष पन्था विदर्भाणामसौ गच्छित कोसलान् अतः परं च देशोयं दक्षिणे दक्षिणापथः ॥ २२ पतद्वाक्यं नलो राजा दमयन्तीं समाहितः । उवाचासकृदातों हि भैमी मुद्दिश्य भारत ॥ २२ ततः सा बाष्पकलया वाचा दुःखेन कर्षिता । उवाच दमयन्ती तं नैषधं करूणं वचः ॥ २२ उद्वेजते मे हृद्यं सीदन्त्यङ्गानि सर्वशः । तव पार्थिव संकल्पं चिन्तयन्त्याः पुनः पुनः १२ हृतराज्यं हृतदृव्यं विवस्त्रं क्षुच्लूमान्वितम् । कथमुत्सुज्य गच्छेयमहं त्वां निर्जने वने ॥ २० श्रान्तस्य ते क्षुधार्तस्य चिन्तयानस्य तत्सुखम्। वने घोरे महाराज नाशियष्याम्यहं क्लमम् ॥ २२ न च भार्यासमं किंचिद्विद्यते भिषजां मतम् । अष्ठियं सर्वदुःखेषु सत्यमेतद्ववीमि ते ॥ २१ नल उवाच ।

पवमेतद्यथात्थ त्वं दमयन्ति सुमध्यमे। नास्ति भार्यासमं मित्रं नरस्यार्तस्य भेषजम् २० न चाहं त्यकुकामस्त्वां किमलं भीरु शङ्कसे। त्यजेयमहमात्मानं न चैव त्वामनिन्दिते॥ ३१

दमयन्त्युवाच ।
यदि मां त्वं महाराज न विहातुमिहेच्छित्त ।
अवैमि चाहं नृपते न तु मां त्यकुम्हित्त । अवैमि चाहं नृपते न तु मां त्यकुम्हित्त । अवैमि चाहं नृपते न तु मां त्यकुम्हित्त । अवैमि चाहं नृपते न तु मां त्यकुम्हित्त । अवैमि चाहं न

ंतृस्य नीलस्य ॥ ९ ॥ नगराभ्यासे नगरसमीपे ॥ १० ॥ अलं अत्यर्थम् ॥ ३१ ॥ अपऋष्टेन कलिकर्षितेन ॥ ३३ ॥ यद्यपि पूजयिष्यात्तू तथापि त्वं सुखं नो वत्स्यसि न वासं

कारिष्यसि । श्वशुरगृहवासस्य नीचताबहत्वात् ॥ ३६ ॥ इत्यारण्य० नै० भा० एकषष्टितमोध्यायः ॥ ६१ ॥ निपव

गन्।

२४

24

: २६

२७ वम्। २८

39

30

38

32

33

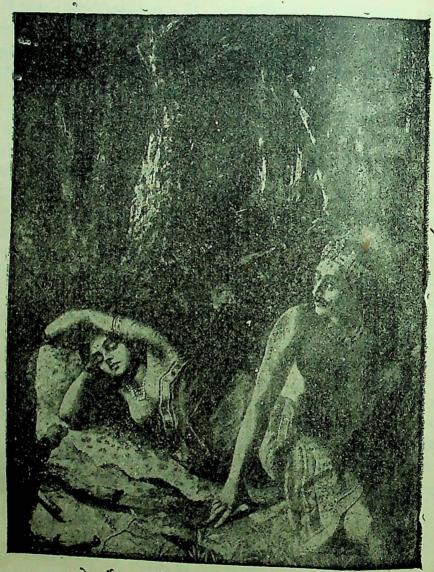
38

34

३६ १॥

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

sof green couple for the son

तेनार्घं वाससिईछत्वा निवास्य च परंतपः। सुप्तामुत्सुज्य वैदर्भां प्राद्रवद्गतचेतनाम्॥ —वनपर्व ४० ६२ पृ. १०१

यथा न तु कथं

अध्य

इति सानते तावेष् श्रुति तां स् वैद्भ्यं स्मय सहस्र श्राको स ता

कि नु कि नु मामि महिह मिये।

स वि उत्सरं न चैष यशसि इति ध

एतं उपोषतु तद्रहित

बिष्रापह

६२

2

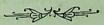
नल उवाच।

यथा राज्यं तव पितुस्तथा मम न संशयः।
न तु तत्र गमिष्यामि विषमस्यः कथंचन॥
कथं समृद्धो गत्वाहं तव हर्षविवर्धनः।
परिच्युतो गमिष्यामि तव शोकविवर्धनः॥
वृहदृश्व उवाच।

इति ब्रवन्नलो राजा दमयन्तीं पुनः पुनः। सान्त्वयामास कल्याणीं वाससोर्थेन संवताम॥३ तावेकवस्त्रसंवीतावटमानावितस्ततः। श्चतिपासापरिश्रान्तौ सभां कांचिदुपेयतः॥ ४ तां सभामपसंप्राप्य तदा स निषधाधिपः। वैदभ्यां सहितो राजा निषसाद महीतले॥ स वै विवस्त्रो विकटो मलिनः पांसुगुण्ठितः। दमयन्त्या सह श्रान्तः सुष्वाप धरणीतले॥ दमयन्त्यपि कल्याणी निद्यापहता ततः। सहसा दुःखमासाद्य सुक्रमारी तपस्विनी ॥ सुप्तायां दमयन्त्यां तु नलो राजा विशापते। शोकोन्मथितचित्तात्मा न स्म शेते यथा पूरा ८ स तद्राज्यापहरणं सहत्यागं च सर्वशः। वने च तं परिध्वंसं प्रेक्ष्य चिन्तामुपेयिवान् ॥ ९ कि नु मे स्यादिदं कृत्वा कि नु मे स्यादकुर्वतः। किं नु मे मरणं श्रेयः परित्यागो जनस्य वा ॥१० मामियं हानुरक्तैवं दुःखमाभोति मत्कृते। मिद्वहीना त्वियं गच्छेत्कदाचित्स्वजनं प्रति ॥११ गयि निःसंशयं दुःखमियं प्राप्स्यत्यनुव्रता । उत्सर्गे संशयः स्यात्तु विन्देतापि सुखं कचित्॥ स विनिश्चित्य बहुधा विचार्य च पुनः पुनः। उत्सर्गं मन्यते श्रेयो दमयन्त्या नराधिप ॥ १३ न चैषा तेजसा शक्या कैश्चिद्धर्षियतुं पथि। यशिवनी महाभागा मद्भक्तेयं पतिवता ॥

एवं तस्य तदा बुद्धिर्दमयन्त्यां न्यवर्तत । किलना दुष्टभावेन द्मयन्त्या विसर्जने॥ सोऽवस्त्रतामात्मनश्च तस्याश्चाप्येकवस्त्रताम्। चिन्तयित्वाध्यगाद्राजा वस्त्रार्धस्यावकर्तनम् १६ कथं वासो विकर्तेयं न च बुध्येत मे प्रिया। विचिन्त्यैवं नलो राजा समां पर्यचरत्तदा॥ १७ मरिधावन्नथ नल इतश्चेतश्च भारत । आससाद सभोदेशे विकोशं खड्छत्तमम्॥ तेनार्धे वाससिश्छत्वा निवस्य च परंतपः।। स्तामत्स्ज्य वैदर्भी प्राद्वद्वतचेतनाम् ॥ 🕽 १९ ततो निवृत्तहृदयः पुनरागम्य तां सभाम् । दमयन्तीं तदा दृष्टा रुरोद निषधाधिपः ॥ 20 यां न वायुर्न चादित्यः पुरा पश्यति मे प्रियाम्। सेयमच सभामध्ये शेते भूमावनाथवत्॥ इयं वस्त्रावकरोंन संवीता चारुहासिनी। उन्मत्तेव वरारोहा कथं बुद्धा भविष्यति॥ २२ कथमेका सती भैमी मया विरहिता श्रभा। चरिष्यति वने घोरे मुगव्यालनिषेविते ॥ २३ आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ समरुद्रणौ। रक्षन्त त्वां महाभागे धर्मेणासि समावृता ॥ २४ एवमक्त्वा प्रियां भार्यो रूपेणाप्रतिमां भुवि । कालिनापहृतज्ञानो नलः प्रातिष्ठदुद्यतः॥ गत्वा गत्वा नलो राजा पुनरेति सभां मुहः। आकृष्यमाणः कलिना सौहदेनावकृष्यते ॥ द्विधेव हृद्यं तस्य दुःखितस्याभवत्तदा । दोलेव मुहुरायाति याति चैव सभां प्रति ॥ २७ अवकृष्टस्तु कलिना मोहितः प्राद्वन्नलः। सुप्तामुत्सुज्य तां भार्या विलप्य करुणं वहु ॥ ३८ नष्टात्मा कलिना स्पृष्टस्तत्तद्विगणयन्नपः। जगामैकां वने शून्ये भार्यामुत्सुज्य दुःखितः॥२९

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि नलोपाख्यानपर्वणि दमयन्तीपरित्यागे द्विषष्टितमोऽध्यायः॥६२॥

६२

एतदेव समर्थयन्नल उवाच यथेति ॥ १ ॥ पाठान्तरे उपोषतुः उपेत्य वासं चक्रतुः ॥४॥ विकटः कटस्तृणासनं तद्रहितः अत एव पांसुगुण्ठितः ॥ ६ ॥ परिध्वंसं कलिना वस्नापहरणादिक्केशम् ॥ ९ ॥ जनस्य परिशेषाद्भार्याया एव ॥ १० ॥ दमयन्या विषये न्यवर्तत निवृत्ता सती विस-र्जनेऽभूदिति शेषः ॥ १५ ॥ निवस्य परिधाय ॥ १९ ॥ इत्यारण्यके० नै० मा० द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

अध्य

अराव लक्षा

तामे

सान्त

दमय

तीवः

स तु

इति

सा

वनं !

सिंह

नान

शाल

अर्जु

जम्ब

पद्मव

वदर

प्रिय

नान

निकु

नदी

सा

पल्ब

सरि

युथ

भहि

तेज

वैद

नार्ग

प्रान

राज

धूम

व्य

६३

बृहद्ध्व उवाच । अपकान्ते नले राजन्दमयन्ती गतक्कमा। अबुध्यत वरारोहा संत्रस्ता विजने वने ॥ अपश्यमाना भर्तारं शोकदुःखसमान्वता । प्राक्रोशदुचैः संत्रस्ता महाराजेति नैषधम् ॥ २ हा नाथ हा महाराज हा स्वामिनिक जहासि माम्। हा हतासिम विनष्टासिम भीतासिम विजने वने ३ ननु नाम महाराजि धर्मज्ञः सत्यवागसि । कथमुक्तवा तथा सत्यं सुप्तामुत्सुज्य कानने ॥४ कथमुत्सुज्य गन्तासि दक्षां भार्यामनुवताम् । विशेषतोऽनपकृते परेणापकृते सति ॥ शक्यसें ता गिरः सम्यकर्तुं मयि नरेश्वर । यास्तेषां लोकपालानां संनिधौ कथिताः पुरा ६ नाकाले विहितो मृत्युर्मर्त्यानां पुरुषर्वभ । तत्र कान्ता त्वयोत्सृष्टा मुहूर्तमपि जीवति ॥ ७ पर्याप्तः परिहासोयमेतावानपुरुषर्भ । भीताहमतिदुर्घर्ष द्र्शयात्मानमीश्वर॥ दश्यसे दश्यसे राजन्नेष दृष्टोसि नैषध । आवार्य गुल्मैरात्मानं किं मां न प्रतिभाषसे ॥ ९ नृशंसं बत राजेन्द्र यन्मामेवंगतामिह। विलपन्तीं समागम्य नाश्वासयसि पार्थिव॥ १० न शोचाम्यहमात्मानं न चान्यद्पि किंचन। कथं नु भवितास्येक इति त्वां नृप शोचिमि ॥१६ कथं नु राजंस्तृषितः श्लुधितः श्रमकर्षितः। सायाहे वृक्षमुळेषु मामपश्यन्भविष्यसि ॥ १२ ततः सा तीव्रशोकार्ता प्रदीतेव च मन्युना । इतश्चेतश्च रुदती पर्यधावत दुःखिता ॥ १३ मुहुरुत्पतते बाला मुहुः पतित विह्वला । मुहुरालीयते भीता मुहुः कोशति रोदिति॥ १४ अतीव शोकसंतप्ता मुहुर्निः श्वस्य विद्वला। उवाच भैमी निःश्वस्य रुद्त्यथ पतिव्रता ॥ यस्याभिशापादुःखार्तो दुःखं विन्दति नैपधः। .तस्य भूतस्य नो दुःखादुःखमप्यधिकं भवेत्॥१६

अपापचेतसं पापो य एवं कृतवान्नलम्। तस्मादःखतरं प्राप्य जीवत्वसुखजीविकाम् ॥१७ पवं तु विलपन्ती सा राज्ञो भार्या महात्मनः। अन्वेषमाणा भर्तारं वने श्वापदसेविते॥ उन्मत्तवद्धीमस्ता विलपन्ती इतस्ततः। हा हा राजनिति मुहुरितश्चेतश्च धावति॥ तां ऋन्द्रमानामत्यर्थं कुर्रीमिव वाशतीम्। करुणं बह शोचन्तीं विलपन्तीं मुहर्महः॥ सहसाभ्यागतां भैमीमभ्यासपरिवार्तिनीम्। जग्राहाजगरो ग्राहो महाकायः क्षुधान्वितः ।श सा प्रस्यमाना प्राहेण शोकेन च परिप्रता। नात्मानं शोचति तथा यथा शोचति नैषधम् १२ हा नाथ मामिह वने ग्रस्यमानामनाथवत्। ब्राहेणानेन विजने किमर्थं नानुधावसि॥ कथं भविष्यसि पुनर्मामनुस्मृत्य नैषध। कथं भवाञ्जगामाद्य मामुत्सुज्य वने प्रभो ॥ २४ पापानमुक्तःपुनर्लब्ध्वा बुद्धि चेतो धनानि च। श्रान्तस्य ते श्चुश्रार्तस्य परिग्लानस्य नैषध। कः श्रमं राजशार्द्छ नाशयिष्यति तेनघ ॥ ततः कश्चिन्मृगव्याधो विचरनगहने वने। आऋन्दमानां संश्रुत्य जवेनाभिससार ह ॥ १६ तां तु दृष्टा तथा प्रस्तामुरगेणायतेक्षणाम् । त्वरमाणो मृगद्याधः समभिक्रम्य वेगतः ॥ मुखतः पांटयामास शस्त्रेण निशितेन च निर्विचेष्टं भुजङ्गं तं विशस्य मृगजीवनः ॥ मोक्षयित्वा स तां व्याधः प्रश्लाव्य सिळिले^{त ह} समाभ्वास्य कृताहारामथ पत्रच्छ भारत ॥ कस्य त्वं मृगँशावाक्षि कथं चाभ्यागता वनम् कथं चेदं महत्कुच्छ्रं प्राप्तवत्यसि भाविनि ॥ ३º द्मयन्ती तथा तेन पृच्छयमाना विशांपते। सर्वमेतद्यथावृत्तमाचचक्षेस्य भारत ॥ तामर्घवस्त्रसंवीतां पीनश्रोणिपयोधराम्। सुकुमारानवद्याङ्गीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम्॥

६३

अपेति ॥ १ ॥ तथा सत्यं यत्स्वयंवरे उक्तं त्वां न त्यक्ष्यप्रमीति ॥ ४ ॥ अनपकृते अपकाराभावे ॥ ५ ॥ शोविमि शोवामि ॥ ११ ॥ मन्युना शोकेन ॥ १३ ॥ कार्लि शपित यस्योति । अभिशापात् वृथाद्वेषात् नो दुःखात् अस्मत्संबिन्धदुः खात् ॥ १६ ॥ वाशतीं क्रोशन्तीम् ॥१०॥ प्राहः सर्पः अजगरः तद्वस्त्थूलः ॥ २१ ॥ बुद्धिलाभार्द्वं मां विना कयं भविष्यिष जीविष्यिस कथं ॥२४॥ विश्विष्यि विदार्य ॥ २८ ॥

1 १७

36

89

20

138

इ २२

२३

28

24

28

30

26

न है।

नम् ।

30

38

33

ااعواا

भाद्ध

विश्व

व

अरालपश्मनयनां तथा मधुरभाषिणीम्। विश्वास्य स्मान्याधः कामस्य वशमीयिवान्॥ तामेवं श्रुश्णया वाचा लुन्धको मृदुपूर्वया। सान्त्वयामास कामार्तस्तदबुध्यत भाविनी ॥ ३४ दमयन्त्यपि तं दुष्टमुपलभ्य पतिव्रता। तीव्ररोषसमाविष्टा प्रजन्वालेव मन्युना॥ ३५ स तु पापमतिः श्रुदः प्रधर्षयितुमातुरः।

दुर्भवां तर्कयामास दीप्तामग्निशिखामिव ॥ ३६ दमयन्ती तु दुःखार्ता पतिराज्यविनाकृता । अतीतवाक्पये काले शशापैनं रुवान्विता ॥ ३७ यद्यहं नैपधादन्यं मनसापि न चिन्तये । तथायं पततां श्रुद्रो परासुर्मृगजीवनः ॥ ३८ उक्तमात्रे तु चचने तथा स मृगजीवनः । व्यसुः पपात मेदिन्यामग्निद्ग्ध इव द्वमः ॥ ३९

इति श्रीमहामारते आरण्यके प० नलोपाख्यानप० अजगरप्रस्तद्मयन्तीमोचने त्रिवष्टितमोध्यायः॥६३॥

でいるか

83

बृहद्श्व उवाच ।

सा निहत्य मृगव्याधं प्रतस्थे कमलेक्षणा । वनं प्रतिभयं शून्यं झिल्लिकागणनादितम्॥ 8 सिंहद्वीपिरुरुव्यात्रमहिषर्श्वगणैर्युतम्। नानापक्षिगणाकीर्णं म्लेच्छतस्करसेवितम् ॥ 2 शास्त्रवेणुधवाश्वत्थतिन्दुकेङ्गदकिंद्रुकैः। अर्जुनारिष्टसंछन्नं स्यन्दनैश्चं सशाल्मलैः ॥ 3 जम्बाम्रलोधखदिरसालवेत्रसमाकुलम्। 8 पद्मकामलकप्रक्षकदम्बोदुम्बरावृतम्॥ बदरीबिल्वसंछन्नं न्यग्रोधिश्च समाकुलम्। 4 प्रियालतालखर्ज्ररहरीतिकिबिभीतकैः॥ नानाधातुरातैर्नद्धान्विविधानपि चाचलान्। निकुआन्परिसंघुष्टान्दरीश्चाद्भतदर्शनाः॥ દ नदीः सरांसि वापीश्च विविधांश्च मृगद्विजान् । सा बहुनभीमरूपांश्च पिशाचोरगराक्षसान् ॥ प्ल्वलानि तडागानि गिरिकूटानि सर्वशः। सरितो निर्झराश्चेव ददर्शाद्भतदर्शनान्॥ 4 युथशो दृहशे चात्र विद्रभाधिपनन्दिनी। महिषांश्च वराहांश्च ऋक्षांश्च वनपन्नगान्॥ तेजसा यशसा लक्ष्म्या स्थित्या च परया युता। वैदर्भी विचरत्येका नलमन्वेषती तदा ॥ नाबिभ्यत्सा नृपस्ता भैमी तत्राथ कस्यचित्।

दारुणामटवीं प्राप्य भर्तृत्यसनपीडिता ॥ 28 विदर्भतनया राजन्विललाप सुदुःखिता। भर्तृशोकपरीताङ्गी शिलातलमथाश्रिता ॥ १२ दमयन्त्यवाच । व्यूढोरस्क महाबाहो नैषधानां जनाधिए। क नु राजनगतोस्यद्य विसुज्य विजने वने ॥ १३ अश्वमेधादिभिर्वीर ऋतुभिर्भूरिदक्षिणैः। कथमिष्टा नरव्यात्र मिथ मिथ्या प्रवर्तसे ॥ यत्त्वयोक्तं नरश्रेष्ट मत्समक्षं महाद्यते। स्मर्तुमर्हिस कल्याण वचनं पार्थिवर्षम ॥ 84 यचोक्तं विहगैईंसैः समीपे तव भूभिप। मत्समक्षं यदुक्तं च तद्वेक्षितुमहेसि ॥ ३६ चत्वार एकतो वेदाः साङ्गोपाङ्गाः सविस्तराः। स्वधीता मनुजन्यात्र सत्यमेकं किलैकतः॥ १७ तस्माद्र्हिस शत्रुव्न सत्यं कर्तुं नरेश्वर। उक्तवानसि यद्वीर मत्सकारो पुरा वचः॥ हा वीर नल नामाहं नष्टा किल तवानघ। अस्यामटव्यां घोरायां कि मां न प्रतिभाषसे॥१९ कर्षयत्येष मां रौद्रो व्यात्तास्यो दारुणाकृतिः। अरण्यराद् क्षुघाविष्टः किं मां न त्रातुमर्हसि ॥२० न मे त्वद्न्या काचिद्धि प्रियास्तीत्यव्रवीः सदा। तामृतां कुरु कल्याण पुरोक्तां भारतीं नृप ॥ २१

आरालानि कुटिलानि शोभमानानि वा पक्ष्माणि नयन-प्रान्तकेशाः ययोस्तादृशे नयने यस्या इति तथा ॥ ३३ ॥ मन्युना कोधेन ॥ ३५ ॥ पतिराज्यविनाकृता पत्या राज्येन च रहिता अतीतवाक्षये वाचाप्यनिवार्ये सित काले धूमवर्णे व्याधे ॥ ३७ ॥ परासुः गतप्राणः ॥ ३८ ॥ व्यसुर्विगतप्राणः ॥ ३९ ॥ इत्यारण्यके० नै० भा० त्रि- षाष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

83

सेति। प्रतिभयं भीषणं झिहिका तीक्ष्णशब्दः क्तक्क विशेष: ।। १ ॥ अरण्यराट् शार्दूलः मां मम चित्तं कर्षयति व्ययययि ।। २० ॥

आम्

भीत

इति

दमय

सार

ताप

वासि

निया

अन्भ

जिते

वलक

ताप

नान

ताप

सुभू

वर्ची

सा i

सार्वि

स्वार

पूज

आस्

तानु

तपः

कुश

तैरुत्त

ब्रहि

ह्रणुव

विस्

अस्य

अस्य

साब

न च

मानु

दीनां

अब्सर भक्षेरि

उन्मत्तां विलपन्तीं मां भार्यामिष्टां नराधिप । इंस्स्तामीप्सितोसि त्वं किं मां न प्रतिभाषसे॥ क्रशां दीनां विवर्णां च मलिनां वसुधाधिप। वस्त्रार्धप्रावृतामेकां विलपन्तीमनाथवत् ॥ २३ युथभ्रष्टामिवैकां मां हरिणीं पृथुलोचन। न मानयसि मामार्य रुदन्तीमरिकर्शन ॥ २४ महाराज महारण्ये अहमेकाकिनी सती। दमन्त्यभिभाषे त्वां कि मां न प्रतिभाषसे ॥ ३५ कुलशीलोपसंपन्न चारुसर्वाङ्ग शोभन । नाद्य त्वां प्रक्तिग्रुयामि गिरावस्मित्ररोत्तम ॥२६ वने चास्मिन्महाघोरे सिंहव्याव्रनिषेविते। शयानम्पविष्टं वा स्थितं वा निषधाधिप ॥ प्रस्थितं वा नरश्रेष्ठ मम शोकविवर्धन। कं नु पृच्छामि दुःखार्ता त्वदर्थे शोककशिता॥२८ किच्छ एस्त्वयारण्ये संगत्येह नलो नृपः। कोनु मे वाथ प्रष्ट्यो वनेस्मिन्प्रस्थितं नलम् ॥२९ अभिरूपं महात्मानं परव्यूहविनाशनम्। यमन्वेषसि राजानं नलं पद्मिनभेक्षणम् ॥ 30 अयं स इति कस्याद्य श्रोष्यामि मधुरां गिरम्। अरण्यराडयं श्रीमांश्चतुर्देष्ट्रो महाहनुः॥ 38 शार्द्छोभिमुखोभ्येति व्रजाम्येनमशङ्किता । भवान्मुगाणामधिपस्त्वमस्मिन्कानने प्रभुः॥ ३२ विद्भराजतनयां दमयन्तीति विद्धि माम् । निषधाधिपतेर्भार्यां नलस्यामित्रघातिनः॥ पतिमन्वेषतीमेकां कृपणां शोककर्षिताम्। आश्वासय मृगेन्द्रेह यदि दृष्टस्त्वया नलः ॥ ३४ अथवा त्वं वनपते नलं यदि न शंसासि। मां खादय मृगश्रेष्ठ दुःखादस्माद्विमोचय॥ ३५ श्रुत्वारण्ये विलिपतं न मामाश्वासयत्ययम् । यामिमां स्वादुसिळिळामापगां सागरंगमाम्॥३६ इमं शिलोचयं पुण्यं श्टङ्गैर्बहुभिराच्छितैः। विराजद्विरिवानेकैनेकवर्णेर्मनोरमैः॥ नानाधातुसमाकीर्णं विविधोपलभूषितम्। अस्यारण्यस्य महतः केतुभूतिमवोत्थितम् ॥ ३८ सिंहशार्दूलमातङ्गवराहर्श्वमृगायुतम्। पतित्रिभिर्बहुविधैः समन्ताद्नुनादितम् ॥ ३९ किंगुकाशोकबकुलपुन्नागैरुपशोभितम्।

कर्णिकारधवप्रक्षेः सुपुष्पैरुपशोभितम्॥ सरिद्धिः सविहङ्गाभिः शिखरैश्च समाकुलम् गिरिराजमिमं तावत्पृच्छामि चुपतिं प्रति ॥ ४१ भगवन्नचलश्रेष्ठ दिव्यदर्शन विश्रत । शरण्य बहुकल्याण नमस्तेस्त महीधर॥ प्रणमे त्वाभिगम्याहं राजपुत्रीं निबोध मामा राज्ञः स्तुषा राजभार्या दमयन्तीति विश्रुताम्। राजा विदर्भाधिपातिः पिता मम महारथः। भीमो नाम क्षितिपातिश्चातुर्वर्ण्यस्य रक्षिता ॥ ॥ राजसुयाश्वमेधानां ऋतूनां दक्षिणावताम्। आहर्ता पार्थिवश्रेष्ठः पृथु चार्वञ्चितेक्षणः॥ ४ ब्रह्मण्यः साधुवृत्तश्च सत्यवागनसूयकः। शीलवान्वीर्यसंपन्नः पृथुश्रीर्धर्मविच्छुचिः॥ ४६ सम्यगोप्ता विदर्भाणां निर्जितारिगणः प्रभः। तस्य मां विद्धि तनयां भगवंस्त्वामपस्थिताम्॥ निषधेषु महाराजः श्वशूरों मे नरोत्तमः। गृहीतनामा विख्यातो वीरसेन इति समह॥ ४८ तस्य राज्ञः स्ततो वीरः श्रीमान्सत्यपराक्रमः। क्रमप्राप्तं पितः स्वं यो राज्यं समनुशास्ति हा ४९, नलो नामारिहा स्यामः पुण्यश्लोक इति श्रुतः। ब्रह्मण्यो वेद्विद्वाग्मी पुण्यकृत्सोमपोग्निमान्॥ ५० यष्टा दाता च योद्धा च सम्यक्षेव प्रशासिता। तस्य मामबलां श्रेष्टां विद्धि भार्यामिहागताम्। त्यक्तश्रियं भर्तृहीनामनाथां व्यसनान्विताम्। अन्वेषमाणां भर्तारं त्वं मां पर्वतसत्तम ॥ समुलिखद्भिरेतैहिं त्वया श्रुङ्गशतैर्नृपः। किच्छोऽचलश्रेष्ठ वनेस्मिन्वा नलो नृषः॥ ५३ गजेन्द्रविकमो धीमान्दीर्घबाहुरमर्पणः। विकान्तः सत्त्ववान्वीरो भर्ता मम महायशाः ^{५४} निषधानामधिपतिः किच्चहुष्टस्त्वया नलः। किं मां विलपतीमेकां पर्वतश्रेष्ठ विह्वलाम् ॥ ^{५५} गिरा नाश्वासयस्यच स्वां सुतामिव दुःखिताम्। वीर विकान्तधर्मज्ञ सत्यसंध महीपते ॥ यद्यस्यस्मिन्वने राजन्द्र्शयात्मानमात्मना। कदा सुस्निग्धगम्भीरां जीमूतस्वनसंनिमा^{म्॥०७} श्रोष्यामि नैषधस्याहं वाचं ताममृतोपमाम्। वैद्भीत्येव विस्पष्टां शुभां राज्ञो महात्मनः ॥५८

्र परव्यूहाः शत्रुधैन्यानि परध्यसनेति पाठे परेषां | दुःखस्य नाशनम् ॥ ३०॥ त्रह्मण्यः ब्रह्मणि त्राह्मणजातौ

वेदे वैदिककर्मणि परमात्मिन वा साधुः ॥ ४६ ॥ अभि वर्षिः मान्। नित्ययोगे मतुप् सर्वदैवा।भिविच्छेदश्ज्य इत्यर्थः॥ प्राप्त नपर्व

41

म्।

ाम् ॥

11 88

84

38

ाम्॥

11 84

1188

भ्रतः।

11 40

ता।

ाम् ॥

1

11 43

T: 48

ا بع

ताम्।

Allas

1 146

: 1

बाम्नायसारिणीमृद्धां मम शोकविनाशिनीम्। भीतामाश्वासयत मां नृपते धर्मवत्सल ॥ इति सा तं गिरिश्रेष्टमुक्तवा पार्थिवनन्दिनी। दमयन्ती ततो भूयो जगाम दिशमुत्तराम् ॥ ६० सा गत्वा त्रीनहोरात्रान्ददर्श परमाङ्गना तापसारण्यमतुलं दिव्यकाननशोभितम्॥ १३ वसिष्टभृग्वत्रिसमैस्तापसैरूपशोभितम्। नियतैः संयताहारैर्द्मशौचसमन्वितैः॥ ६२ अभक्षेर्वायुभक्षेश्च पत्राहारैस्तथैव च। जितेन्द्रियमेंहाभागैः स्वर्गमार्गदिदक्षाभिः॥ ६३ वलकाजिनसंवीतैर्मुनिभिः संयतेन्द्रियैः। तापसाध्यापितं रम्यं ददर्शाश्रममण्डलम् ॥ ६४ नानाम्गगणैर्जुष्टं शाखामृगगणायुतम्। तापसैः सम्पेतं च सा दृष्टैव समाश्वसत् ॥ ६५ सुमः सुकेशी सुश्रोणी सुकुचा सुद्विजानना । वर्चिसिनी सुप्रतिष्टा स्वसितायतलोचना ॥ 33 सा विवेशाश्रमपदं वीरसेनस्तिप्रिया। योषिद्रत्नं महाभागा दमयन्ती तपस्विनी ॥ थड़ साभिवाद्य तपोवृद्धान्विनयावनता स्थिता। स्वागतं त इति प्रोक्ता तैः सर्वेस्तापसोत्तमैः॥६८ पूजां चास्या यथान्यायं कृत्वा तत्र तपोधनाः । आस्यतामित्यथोचुस्ते ब्रहि किं करवामहे ॥ ६९ तानुवाच वरारोहा कच्चिद्धगवतामिह। तपःस्वन्निषु धर्मेषु मृगपक्षिषु चानघाः॥ 190 कुरालं वो महाभागाः स्वधर्माचरणेषु च। तैरुक्ता कुरालं भद्रे सर्वत्रेति यशस्विनी ॥ ७१ ब्र्हि सर्वानवद्याङ्गि का त्वं कि च चिकीर्षसि। द्धेव ते परं रूपं छतिं च परमामिह ॥ ७२ विस्मयो नः समुत्पन्नः समाश्वसिहि मा शुचः। अस्यारण्यस्य देवी त्वमृताहोस्य महीभृतः ॥७३ अस्याश्च नद्याः कल्याणि वद सत्यमनिन्दिते । साब्रवीत्तानृषीन्नाहमरण्यस्यास्य देवता ॥ न चाप्यस्य गिरेविंपा नैव नदाश्च देवता। मानुषीं मां विजानीत यूयं सर्वे तपोधनाः ॥ ७५

विस्तरेणाभिधास्यामि तन्मे श्रृणुत सर्वशः। विद्र्भेषु महीपालो भीमो नाम महीपतिः ॥ ७६ तस्य मां तनयां सर्वे जानीत द्विजसत्तमाः। निषधाधिपतिर्धीमान्नलो नाम महायशाः॥ ७७ वीरः संग्रामजिद्विद्वान्मम भर्ता विशापतिः। देवताभ्यर्चनपरो द्विजातिजनवत्सलः॥ 96 गोप्ता निषधवंदास्य महातेजा महाबलः। सत्यवान्धर्मवित्प्राज्ञः सत्यसंधोरिमर्दनः ॥ 50 ब्रह्मण्यो दैवतपरः श्रीमान्परपूरंजयः। नलो नाम नृपश्रेष्टो देवराजसमद्यतिः॥ 60 मम भर्ता विशालाक्षः पूर्णेन्द्वदनोऽरिहा। आहर्ता ऋतुमुख्यानां वेदवेदाङ्गपारगः ॥ 28 सपत्नानां मृधे हन्ता रविसोमसमप्रभः। स कैश्चिन्निकृतिप्रज्ञैरनार्येरकृतात्माभिः॥ 62 आहय पृथिवीपालः सत्यधर्मपरायणः। देवने कशलैजिहाँहतं राज्यं वसनि च ॥ 13 तस्य मामवगच्छध्वं भार्या राजर्षभस्य वै। दमयन्तीति विख्यातां भर्तर्दर्शनलालसाम् ॥ ८४ सा वनानि गिरींश्चैव सरांसि सरितस्तथा। पुल्वलानि च सर्वाणि तथारण्यानि सर्वशः॥८५ अन्वेषमाणा भर्तारं नलं रणविशारदम्। महात्मानं कृतास्त्रं च विचरामीह दुःखिता॥ ८६ कचिद्भगवतां रम्यं तपोवनमिदं नृपः। भवेत्प्राप्तो नलो नाम निषधानां जनाधिपः॥८७ यत्कृतेहमिदं ब्रह्मन्प्रपन्ना भृशदारुणम् । वनं प्रतिभयं घोरं शार्दृलमृगसेवितम् ॥ यदि कैश्चिदहोरात्रैर्न द्रध्यामि नलं नृपम्। आत्मानं श्रेयसा योक्ष्ये देहस्यास्य विमोचनात्॥ को नु मे जीवितेनार्थस्तमृते पुरुपर्षभम्। कथं भविष्याम्यद्याहं भर्तृशोकाभिपीडिता । ९० तथा विलपतीमेकामरण्ये भीमनन्दिनीम्। दमयन्तीमधोचुस्ते तापसाः सत्यद्शिनः ॥ उदर्कस्तव कल्याणि कल्याणो भविता ग्रुमे। वयं पश्याम तपसा क्षिप्रं द्रश्यिस नैषधम्॥ ९२

आम्रायसारिणीं वेदानुगां सत्यामित्यर्थः। ऋदां दीनां आश्वासयतेति बहुत्वं वक्तवेंक्रव्यान्न दोषावहम् ॥५९॥ अव्यक्षेरिति सर्वे वाक्यं सावधारणामिति न्यायेन अम्बुमात्र-भक्षेरित्यर्थः ॥ ६३ ॥ सुद्विजानना शोभनदन्तयुक्तसुखी वर्षेस्विनी धर्मजेन तेजसा युक्ता। सुप्रतिष्ठा सुजधना। प्रतिष्ठत्यस्मिनिति प्रतिष्ठशब्दो जधनवाची ॥ ६६॥ वीरसेन-सुतस्य नत्रस्य प्रिया ॥ ६७ ॥ श्रेयसा मोक्षेण योक्ष्ये योज-यिष्ये। योगबलेन देहं त्यक्त्वा मोक्षं प्राप्त्ये इत्यर्थः अन्यशा आत्महत्यादोषात् श्रेयोयोगो न संमवेत् ॥ ८९ ॥ उद्कंः उत्तरकालः ॥९२॥

सच्य

तामु

सार्थ

अहं र

मनुष्र

कुअर

पश्या

ऋते

इति

सा त

जगाः

अथ ।

तडार

दह्य

बहुपु

निर्म

सुपरि

संमते

उवास

अथा

सुप्ते ।

पानी

अथा

ते ता

समा

तेषाः

नगाः

स्पन्द

मार्ग

ते तं

हाहा

वन्ग

इलार

निषधानामधिपातें नलं रिपुनिपातिनम्। भैमि धर्मभृतां श्रेष्टं दृश्यसे विगतज्वरम्॥ विमुक्तं सर्वपापेभ्यः सर्वरत्नसमन्वितम्। तदेव नगरं श्रेष्टं प्रशासतमरिंद्मम्॥ ९४ द्विषतां भयकर्तारं सहदां शोकनाशनम्। पति द्रक्ष्यसि कल्याणि कल्याणाभिजनं नृपम्॥ एवमुक्त्वा नलस्येष्टां महिषीं पार्थिवात्मजाम् । तापसान्तर्हिताः सर्वे साग्निहोत्राश्रमास्तथा ॥९६ सा दृष्टा महदाक्ष्मर्यं विस्मिता हाभवत्तदा । दमयन्त्यनवद्याङ्गी वीरसेननृपस्तुषा ॥ कि नु स्वप्नो गया दृष्टः कोयं विधिरिहाभवत । क न ते तापसाः सर्वे क तदाश्रममण्डलम् ॥ ९८ क सा पुण्यजला रम्या नदी द्विजनिषेविता। क नु ते ह नगा हृद्याः फलपुष्पोपशोमिताः॥९९ ध्यात्वा चिरं भीमसुता दमयन्ती शुचिस्मिता । मर्वशोकपरा दीना विवर्णवदनाभवत्॥ सा गत्वाथापरां भूभिं बाष्पसंदिग्धया गिरा। विललापाश्चपूर्णाक्षी दृष्टाऽशोकतरं ततः॥ उपगम्य तरुश्रेष्टमशोकं पुष्पितं वने। पल्लवापीडितं हुयं विहङ्गैरनुनादितम् ॥ २ अहो बतायमगमः श्रीमानिस्मन्वनान्तरे। आपीडिर्वहुमिर्भाति श्रीमान्पर्वतराडिव ॥ 3 विशोकां कुरु मां क्षिप्रमशोक प्रियद्र्शन। वीतशोकभयाबाधं कचित्वं दृष्टवात्रृपम्॥ 8 नलं नामारिदमनं दमयन्त्याः त्रियं पतिम् । निषधानामधिपतिं दृष्टवानसि मे प्रियम् ॥ Q एकवस्रार्थसंवीतं सुकुमारतनुत्वचम् । व्यसनेनार्दितं वीरमरण्यमिद्मागतम् ॥ यथा विशोका गच्छेयमशोकनग तत्क्ररु। सत्यनामा भवाशोक अशोकः शोकनाशनः॥ ७ पवं साऽशोकवृक्षं तमार्ता वै परिगम्य ह। जगाम दारुणतरं देशं भैमी वराङ्गना ॥ सा दद्र्श नगात्रकात्रकाश्च सरितस्तथा। नैकांश्च पर्वतात्रम्यात्रैकांश्च मृगपक्षिणः॥ 9

कंदरांश्च नितम्बांश्च नदीश्चाद्भतदर्शनाः। ददर्श तान्भीमसुता पतिमन्वेषती तदा ॥ गत्वा प्रकृष्टमध्वानं दमयन्ती श्रुचिस्मिता। ददशीथ महासार्थे हस्त्यश्वरथसंकुलम् ॥ उत्तरन्तं नदीं रम्यां प्रसन्नसिललां शुभाम। सुशीततोयां विस्तीणीं हादिनीं वेतसैर्वृताम् ॥१२ प्रोद्धप्रां क्रीअक्रर्रेश्वकवाकोपक्राजिताम्। कूर्मब्राहझवाकीणीं विपुलद्वीपशोभिताम्॥ सा दृष्टेव महासार्थं नलपत्नी यशस्त्रिनी। उपसर्व वरारोहा जनमध्यं विवेश ह ॥ उन्मत्तरूपा शोकार्ता तथा वस्त्रार्थसंवता। क्रशा विवर्णा मिलना पांसुध्वस्तशिरोहहा॥१५ तां दृष्टा तत्र मनुजाः केचिद्धीताः प्रदुद्रुदुः। केचिचिन्तापरा जग्मुः केचित्तत्र विचुक्त्यः॥१६ प्रहसन्ति सम तां केचिद्रभ्यस्यन्ति चापरे। अक्कर्वत दयां केचित्पप्रच्छश्चापि भारत ॥ कासि कस्यासि कल्यां शे कि वा मृगयसे के त्वां दृष्टा व्यथिताः समेह किचत्वमसि मानुषी वद सत्यं वनस्यास्य पर्वतस्याथवा दिशः। देवता त्वं हि कल्याणि त्वां वयं शरणं गताः ११ यक्षी वा राक्षसी वा त्वमुताहोसि वराङ्गा। सर्वथा कुरु नः स्वस्ति रक्ष वास्माननिन्दिते ? यथायं सर्वथा सार्थः क्षेमी शीव्रमितो वर्जत्। तथा विधत्स्व कल्याणि यथा श्रेयो हि नो भवी तथोक्ता तेन सार्थेन दमयन्ती नृपातमजा। प्रत्युवाच ततः साध्वी भर्तृत्यसनपीडिता ॥ ^श सार्थवाहं च सार्थं च जना थे चात्र केचन। युवस्पविरबालाश्च सार्थस्य च पुरोगमाः मानुषीं मां विजानीत मनुजाधिपतेः सु^{ताम्।} नृषस्तुषां राजभार्या भर्तृदर्शनलालसाम् ॥ विद्भंराण्मम पिता भर्ता राजा च नैवधः। नलो नाम महाभागस्तं मार्गाम्यपराजित^{म् ॥१} यदि जानीत नृपति क्षिप्रं शंसत मे प्रियम्। नलं पुरुषशार्द्रलमित्रगणसूदनम् ॥

प्रशासतं जिक्षित्यादयःषाडिति नुमभावः ॥ ९४॥ तापसा इति छेदः संधिरार्षः ॥ ९६ ॥ बाष्यो बाष्यव-दुष्ण उच्छासवायुस्तेन संदिग्धया अस्फुटाक्षरया ॥ १०१ ॥ पह्नवैः आपीष्टितं भूषितम् ॥ २ ॥ अगमः वृक्षः आपीष्टैः पुष्पफलादिरूपैर्लुकारैः ॥३॥ सुकुमारा दुःखासहा यतस्त- चुर्मद्वी त्वक् यस्य तम् ॥ ६ ॥ अशोकनग हे वीतशोकी ॥ ७ ॥ महासार्थं महान्तं जनसमूहम् ॥११॥ उपस्पे संसर्प अभ्यासलोप आर्थः वरारोहा विस्तीर्णजघना॥ यहीं सेति॥ पांसुयुक्ताःध्वस्ताःमुक्तबन्धाश्च शिरोरुहाः केशाः ॥ १५॥ मार्गामि अन्वेषयामि॥ २५॥

18

1182

83

28

11 84

1188

से वते

खिर्द

ाः १९

ना।

रते २०

जेत्। भवेत

11 38

म्।

A 11 31

तशोकी

पसर्प अ

11 981

तामुवाचानवद्याङ्गीं सार्थस्य महतः प्रभुः सार्थवाहः श्रुचिनाम श्रणु कल्याणि मद्धचः॥ २७ अहं सार्थस्य नेता वै सार्थवाहः श्रुचिंस्मिते। मनुष्यं नलनामानं न पश्यामि यशिखिनि॥ २८ कुअरद्वीपिमहिषशार्दृलक्ष्ममुगानिप। पश्याम्यस्मिन्यने कृतस्त्रे ह्यमनुष्यनिषेविते॥ २९ ऋते त्वां मानुषीं मर्त्यं न पश्यामि महावने।

तथा नो यक्षराड्य मणिभद्रः प्रसीद्तु ॥ ३० सात्रवीद्वणिजः सर्वान्सार्थवाहं च तं ततः । क नु यास्यति सार्थोयमेतदाख्यातुमर्हसि ॥ ३१

सार्थवाह उवाच।

सार्थोयं चेदिराजस्य सुवाहोः सत्यदर्शिनः। क्षिप्रं जनपदं गन्ता लाभाय मनुजातमजे॥ १३२

इति श्रीमहाभारते आरण्यके प० नलोपाख्यानप० दमयन्तीसार्थवाहसंगमे चतुःपष्टितमोऽच्यायः६४

ह्प

वृहद्भ्व उवाच। सा तच्छ्रत्वानवद्याङ्गी सार्थवाहवचस्तदा । जगाम सह तेनैव सार्थेन पतिलालसा॥ 8 अथ काले बहुतिथे वने महति दारुणे । तडागं सर्वतो भट्टं पद्मसौगन्धिकं महत्॥ २ दद्युर्वणिजो रम्यं प्रभूतयवसेन्धनम् । बहुपुष्पफलोपेतं नानापक्षिनिषेवितम् ॥ निर्मलखादुसलिलं मनोहारि सुशीतलम्। सुपरिश्रान्तवाहास्ते निवेशाय मनो द्धुः॥ संमते सार्थवाहस्य विविञ्जर्वनमुत्तमम्। उवास सार्थः समहान्वेलामासाच पश्चिमाम् ॥५ अधार्थरात्रसमये निःशब्दस्तिमिते तदा। सुप्ते सार्थे परिश्रान्ते हस्तियूथमुपागमत्॥ દ पानीयार्थं गिरिनदीं मदप्रस्रवणाविलाम् । अथापश्यत सार्थे तं सार्थजान्सुबहूनाजान् ॥ 9 ते तान्त्राम्यगजान्हप्रा सर्वे वनगजास्तदा । समाद्रवन्त वेगेन जिघांसन्तो मदोत्कटाः॥ 6 ^{तेषा}मापततां वेगः करिणां दुःसहोभवत् । नगात्रादिव शीर्णानां श्रङ्काणां पततां क्षितौ ॥ ९ स्पन्दतामपि नागानां मार्गा नष्टा वनोद्भवाः। मार्गे संरुद्ध्य संसुप्तं पद्मिन्याः सार्थमुत्तमम् ॥१० ते तं ममर्दुः सहसा चेष्टमानं महीतले । हाहाकारं प्रमुञ्चन्तः सार्थिकाः रारणार्थिनः॥११ वनगुल्मांश्च धावन्तो निद्रान्धा बहवोभवन्।

केचिद्दन्तैः करैः केचित्केचित्पद्भां हता गज्ञैः॥ निहतोष्ट्राश्वबहुलाः पदातिजनसंक्रलाः। भयादाधावमानाश्च परस्परहतास्तदां॥ १३ घोरान्नादान्विमुञ्चन्तो निपेतुर्धरणीतले । वक्षेष्वारुह्य संरब्धाः पतिता विषमेषु च ॥ १४ एवं प्रकारैर्वहुभिदेवेनाकम्य हस्तिभिः। राजन्विनिहतं सर्वं समृद्धं सार्थमण्डलम् ॥ १५ आरावः सुमहांश्चासी त्रैलोक्यभयकारकः । एषोग्निरुत्थितः कष्टस्रायध्वं धावताधुना ॥ १६ रत्नराशिर्विशीर्णीयं गृह्णीध्वं किं प्रधावत । सामान्यमेतद्रविणं न मिथ्यावचनं मम ॥ १७ एवमेवाभिभाषन्तो विद्रवन्ति भयात्तदा । पुनरेवाभिधास्यामि चिन्तयभ्वं सकातराः ॥ १८ तर्सिमस्तथा वर्तमाने दारुणे जनसंक्षये। द्मयन्ती च बुबुधे भयसंत्रस्तमानसा ॥ १९ अपश्यद्वैशसं तत्र सर्वलोकमयंकरम्। अदृष्टपूर्वे तदृष्टा बाला पद्मनिमेक्षणा ॥ 20 संसक्तवद्नाश्वासा उत्तस्थौ भयविद्वला । ये तु तत्र विनिर्मुक्ताः सार्थात्केचिद्विक्षताः॥ तेऽब्रुवन्सहिताः सर्वे कस्येदं कर्मणः फलम् । नूनं न पूजितोस्माभिर्मणिभद्रो महायशाः ।। २२ तथा यक्षाधिपः श्रीमान्न वै वैश्रवणः प्रभुः। न पूजा विघ्नकर्तृणामथवा प्रथमं कृता ॥ २३

इलारण्यः नैः भाः चतुःषष्टितमोध्यायः ॥ ६४ ॥

हैं सेति॥१॥पद्मैःसौगन्धिकैश्च पद्मविशेषेर्युक्तत्वात् पद्मसौगन्धिकं

नाम सरः ।।२।। यवसं घासः ॥ ३ ॥ श्रान्तवाद्धाःश्रान्त-वाहनाः निवेशाय वासाय॥ शापश्चिमां वेलां संध्यां सरस्तार-भुवं वा ॥ ५ ॥ पद्मिन्याः पद्मबत्याः सरस्याः ॥ ९० ॥

अध्या

आश्व

स क

भ्रत्पर्र

तमेक

अनुव

ततो व

वासस

तं मार

साहं

न विन

तामश्

राजम

वसस्व

मृगयि

अपि र

इहैव

राजम

समये

इति ३

उत्सृ

ददर्श

तत्र दु

अभिध

मा भै

ददर्श

उवाच

तेन म

यिनी

शकुनानां फलं वाथ विपरीतिमिदं ध्रुवम्। ग्रहा न विपरीतास्तु किमन्यदिदमागतम् ॥ २४ अपरे त्वव्रवन्दीना ज्ञातिद्रव्यविनाकृताः । यासावद्य महासार्थे नारी ह्यन्मत्तद्र्शना॥ २५ प्रविष्टा विकृताकारा कृत्वा रूपममानुषम्। तयेयं विहिता पूर्वे माया परमदारुणा ॥ २६ राक्षसी वा भ्रवं यक्षी पिशाची वा भयंकरी। तस्याः सर्वमिदं पापं गात्र कार्या विचारणा ॥ यदि पश्याम तां पापां सार्थव्यां नैकदुःखदाम्। लोष्टभिः पांसुभिश्चैव तृणैः काष्ट्रैश्च मुष्टिभिः ॥२८ अवद्यमेव हत्यामः सार्थस्य किल कृत्यकाम्। द्मयन्ती तु तच्छूत्वा वाक्यं तेषां सुदारुणम् ।। ह्यीता भीता च संविया प्राद्वयत्र काननम्। आशङ्कमाना तत्पापमात्मानं पर्यदेवयत् ॥ अहो ममोपरि विधेः संरम्भो दारुणो महान्। नानुबधाति कुशलं कस्येदं कर्मणः फलम् ॥ ३१ न स्मराम्यश्रमं किंचित्कृतं कस्यचिदण्वपि। कर्मणा मनसा वाचा कस्येदं कर्मणः फलम् ॥३२ नूनं जन्मान्तरकृतं पापमापतितं महत्। अपश्चिमामिमां कष्टामापदं प्राप्तवत्यहम् ॥ :33 भर्तराज्यापहरणं स्वजनाच पराजयः। भर्त्रा सह वियोगश्च तनयाभ्यां च विच्युतिः॥३४ निर्नाथता वने वासो बहुव्यालनिषेविते। अथापरेद्यः संप्राप्ते हतशिष्टा जनास्तदा ॥ 34 देशात्तस्माद्विनिष्कम्य शोचन्ते वैशसं कृतम्। भातरं पितरं पुत्रं सखायं च नराधिप ॥ 38 अशोचत्तत्र वैदर्भी किं नु मे दुष्कृतं कृतम्। योपि मे निर्जनेरण्ये संप्राप्तोयं जनार्णवः॥ 30 स हतो हस्तियूथेन मन्दभाग्यानममैव तत्। प्राप्तव्यं सुचिरं दुःखं नूनमद्यापि वै मया॥ 36 नाप्राप्तकालो म्रियते श्रुतं वृद्धानुशासनम्। या नाहमद्य मृदिता हस्तियूथेन दुःखिता ॥ ३९ न हाँदैवकृतं किंचिन्नराणामिह विद्यते। न च मे बालभावेपि किंचित्पापकृतं कृतम् ॥ ४० कर्मणा मनसा वाचा यदिदं दुःखमागतम्।

मन्ये स्वयंवरकृते लोकपालाः समागताः॥ प्रत्याख्याता मया तत्र नलस्यार्थाय देवताः। नूनं तेषां प्रभावेन वियोगं प्राप्तवत्यहम् ॥ एवमादीनि दुःखार्ता सा विलप्य वराङ्गना। प्रलापानि तदा तानि दमयन्ती पतिवता॥ हतशेषैः सह तदा ब्राह्मणैर्वेदपारगैः। अगच्छद्राजशार्द्छ चन्द्रलेखेव शारदी॥ गच्छन्ती साचिराद्वाला पुरमासादयनमहत सायाहे चेदिराजस्य सुवाहोः सत्यदर्शिनः अथ वस्त्रार्धसंवीता प्रविवेश पुरोत्तमम्। तां विह्वलां कृशां दीनां मुक्तकेशीममार्जिताम उन्मत्तामिव गच्छन्तीं दृहशुः पुरवासिनः। प्रविशन्तीं तु तां दृष्टा चेदिराजपुरीं तदा ॥ 🖇 अनुजग्मस्तत्र बाला श्रामिपुत्राः कुतृहलात्। सा तैः परिवृतागच्छत्समीपं राजवेशमनः॥ ॥ तां प्रासादगतापश्यद्राजमाता जनेर्वृताम्। धात्रीमुवाच गच्छैनामानयेह ममान्तिकम् ॥ ॥ जनेन क्लिस्यते बाला दुःखिता शरणार्थिनी। तादग्रूपं च पश्यामि विद्योतयति मे गृहम् ॥ उन्मत्तवेषा कल्याणी श्रीरिवायतलोचना। सा जनं वारियत्वा तं प्रासादतलमुत्तमम् ॥ ११ आरोप्य विस्मिता राजन्दमयन्तीमपृच्छत। एवमप्यसुखाविष्टा विभार्षे परमं वपुः॥ भासि विद्यदिवाभ्रेषु शंस मे कासि कस्य वा न हि ते मानुषं रूपं भूषणैरिप वर्जितम् ॥ असहाया नरेभ्यश्च नोद्विजस्यमरप्रमे। तच्छ्रत्वा वचनं तस्या भैमी वचनमब्रवीत् ॥ मानुषीं मां विजानीहि भर्तारं समनुव्रताम्। सैरन्ध्रों जातिसंपन्नां भुजिष्यां कामवासि^{र्वाम्} फलमूलाशनामेकां यत्रसायंप्रतिश्रयाम्। प स ना असंख्येयगुणो भर्ता मां च नित्यमनुवतः भक्ताहमपि तं वीरं छायेवानुगता पथि। ५७ मया ! तस्य दैवात्प्रसङ्गोभृदतिमात्रं सुदेवने ॥ घूते स निर्जितश्चैव वनमेक उपेयिवान्। ५८ तिष्ठ तमेकवसनं वीरमुन्मत्तमिव विद्वलम् ॥

लोष्टिभिरिति प्रयोगादेव लोष्टशब्दो नकारान्तोप्यस्तीति ज्ञायते ॥ २८ कृत्यैव कृत्यका कृत्सिता कृत्या कृत्यकेति वा ताम्सी२९॥ अपश्चिमां अपरावर्तिनीम् ॥३३॥ पापकृतं पाप कर्म ॥ ४०॥ समार्जितां धूसरवेणीम् ॥ ४६॥ प्रासादतलं प्रासादोपरि ॥ ५१॥ सैरन्ध्री सीराः

प्रातिसीरास्तासां सम्हं सेरं धारियत्रों नेपथ्यधारिणीं अर्व पुरचरीमित्यर्थः । भुजिष्यां दासीं । कामवासिनीं यत्र कि इच्छा तत्रैव वसन्तीम् ॥ ५५ ॥ यत्र सायंकालस्तत्रैव प्री श्रयो गृहं यस्यास्ताम् ॥ ५६०॥

निप्त

11

ताम्।

11 4

वा।

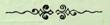
नं अर्त

व प्रति

आश्वासयन्ती भर्तारमहमप्यगमं वनम्। स कदाचिद्रने वीरः कस्मिश्चित्कारणान्तरे॥५९ श्चत्परीतस्तु विमनास्तद्य्येकं व्यसर्जयत्। तमेकवसना नग्नमुनमत्तवद्चेतसम्॥ अनुवजन्ती बहुला न स्वपामि निशास्तदा। ततो बहुतिथे काले सुप्तामुतस्ज्य मां कचित्॥६१ वाससोर्घ परिच्छिय त्यक्तवान्मामनागसम्। तं मार्गमाणा भर्तारं दह्यमाना दिवानिशम ॥६२ साहं कमलगर्भाभमपस्यन्ती हदि प्रियम। न विन्दाम्यमरप्रख्यं प्रियं प्राणेश्वरं प्रभूम्॥ तामश्रुपरिपूर्णाक्षीं विलयन्तीं तथा वह । राजमाताव्रवदार्ता भैमीमार्तस्वरां स्वयम्॥ ६४ वसस्व मयि कल्याणि प्रीतिमें परमा त्वयि। मृगयिष्यन्ति ते भद्रे भर्तारं पुरुषा मम ॥ अपि वा स्वयमागच्छेत्परिधावन्नितस्ततः। इहैव वसती भद्रे भर्तारमुपलप्स्यसे॥ 33 राजमातुर्वचः श्रुत्वा दमयन्ती वचोब्रवीत । समयेनोत्सहे वस्तुं त्विय वीरप्रजायिनि ॥ ६७

उच्छिष्टं नैव मुझीयां न कुर्या पाद्यावनम् न चाहं पुरुषानन्यान्त्रभाषेयं कथंचन ॥ प्रार्थयेदादि मां कश्चिदण्ड्यस्ते स पुमान्मयेत्। वध्यश्च तेऽसकृन्मन्द इति मे व्रतमाहितम् ॥ दि९ भर्तुरन्वेषणार्थे तु पश्येयं त्राह्मणानहम् । यद्येविमह वत्स्यामि त्वत्सकाशे न संशयः ॥७० अतोन्यथा न मे वासो वर्तते हृदये कचित्। तां प्रहृष्टेन मनसा राजमातेदमत्रवीत् ॥ सर्वमेत्करिष्यामि दिष्ट्या ते वतुरीदशम्। एवमुक्त्वा ततो भैमीं राजमाता विशापते॥ ७२ उवाचेदं दुहितरं सुनन्दां नाम भारत । सैरन्ध्रीमभिजानीष्व सनन्दे देवरूपिणीम् ॥ ७३ वयसा तुल्यतां प्राप्ता सखी तव भवत्वियुम् । पतया सह मोदस्व निरुद्विग्रमनाः सदा ॥ ततःपरमसंहष्टा सुनन्दा गृहमागमत । दमयन्तीमुपादाय सखीिमः परिवारिता ॥ सा तत्र पूज्यमाना वै दमयन्ती व्यनन्दत । सर्वकामैः स्विहितैर्निरुद्वेगावसत्तदा ॥ 30

इति श्रीमहाभारते आरण्यकेप० नलोपाख्यानप० दमयन्तीचेदिराजगृहवासे पञ्चपष्टितमोऽघ्यायः॥६५

बृहद्भ्व उवाच। उत्सुज्य दमयन्तीं तु नलो राजा विशांपते। ददर्श दावं दह्यन्तं महान्तं गहने वने ॥ तत्र ग्रुश्राव राव्दं वै मध्ये भृतस्य कस्यचित्। अभिधाव नलेत्युचैः पुण्यक्षोकेति चासकृत्॥२ नीष मा मैरिति नलश्चोक्त्वा मध्यमग्नेः प्रविद्य तम्। ददर्श नागराजानं शयानं कुण्डलीकृतम्॥ 🍕 स नागः प्राञ्जलिर्भृत्वा वेपमानो नलं तदा । उवाच मां विद्धि राजन्नागं कर्कोटकं नृप॥ 🌵 मया प्रलब्धो महर्षिर्नारदःसुमहातपाः । तेन मन्युपरीतेन शप्तोस्मि मनुजाधिप ॥ 🌵 तिष्ट त्वं स्थावर इव यावदेव नलः क्वित्।

इतो नेता हि तत्र त्वं शापान्मोक्ष्यसि मत्कृतात्॥ तस्य शापान्न शक्तोस्मि पदाद्विचलितुं पदम् । उपदेश्यामि ते श्रेयस्त्रातुमहीति मां भवान् ॥ ७ सखा च ते भविष्यामि मत्समो नास्ति पत्रगः। लघुश्च ते भविष्यामि शीव्रमादाय गच्छ माम् ८ एवमुक्तवा स नागेन्द्रो वभूवाङ्गप्टमात्रकः। तं गृहीत्वा नलः प्रायादेशं दावाविवाजितम् ॥ ९ आकारादेशमासाद्य विमुक्तं कृष्णवर्त्मना । उत्स्रष्टुकामं तं नागः पुनः कर्कोटकोत्रवीत्॥ १० पदानि गणयनाच्छ स्वानि नैषध कानिचित्। तत्र तेहं महावाहो श्रेयो घास्यामि यत्परम्॥११

है वीरप्रजायिनि वीरानेव प्रजावते सूते सा वीरप्रजा-विनी ॥ ६७ ॥ पश्येयं दृष्ट्वा च तान् प्रच्छेयमपि ॥ ७० ॥ त्यारण्यके॰ नै॰ भा॰ पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

उत्सुज्येति ॥ १ ॥ मया प्रलब्धो ब्रह्मधिनीरद इसि पाठा-न्तरम् ॥ ५ ॥ तत्र काले ॥६॥ लघुः गुरुत्वरिहतः ॥८॥ दावाविव जिंतं विहिद्दीनम् ॥९॥

आर

तम्

आर

स

विष्र

दह्य

निश

सा

वस

इा

हत ।द्वि

संवि मृग

आर्

गव

अग्र

नः

ज्ञा

इत्र

पुर

नैव

तत

वि

पुष

मुन्

इरट

25

ततः संख्यातुमारब्धमदशहशमे पदे। तस्य दष्टस्य तद्र्पं क्षिप्रमन्तरधीयत ॥ १२ स दृष्टा विस्मितस्तस्थावात्मानं विकृतं नलः। स्वरूपधारिणं नागं ददर्श स महीपतिः॥ १३ ततः ककोंटको नागः सान्त्वयन्नलमत्रवीत्। मया तेन्तर्हितं रूपं न त्वां विधुर्जना इति ॥ यत्कृते चासि निकृतो दुःखेन महता नल। विषेण स मदीयेन त्वथि दुःखं निवत्स्यति ॥ १५ विषेण संवृतैर्गात्रैर्यावत्वां न विमोध्यति। तावत्विय महाँशाज दुःखं वै स निवत्स्यति ॥१६ अनागा येन विक्रतस्त्वमनहीं जनाधिए। कोधादसुययित्वा तं रक्षा मे भवतः कृता ॥ १७ न ते भयं नरव्याघ्र दंष्टिभ्यः शत्रतोपि वा। ब्रह्मविद्भाश्च भविता मत्प्रसादान्नराधिप ॥ राजन्विषनिमित्ता च न ते पीडा भविष्यति। इति श्रीमहाभारते आरण्यके प० नलोपाख्यानपर्वणि नलकर्कोटकसंवादे पट्षष्टितमोऽध्यायः॥क्ष

संग्रामेषु च राजेन्द्र राश्वज्जयमवाप्स्यसि ॥ गच्छ राजन्नितः सूतो बाहुकोहमिति अवन्। समीपमृतुपर्णस्य स हि चैवाक्षनैपुणः॥ अयोध्यां नगरीं रम्यामद्य वै निषधेश्वर। स तेऽश्रहृदयं दाता राजाश्वहृदयेन वै॥ इक्ष्वाकुकुलजः श्रीमान्मित्रं चैव भविष्यति। भविष्यासि यदाऽक्षज्ञः श्रेयसा योध्यसे तदाः सममेष्यसि दारैस्त्वं मास्म शोके मनः कृषा राज्येन तनयाभ्यां च सत्यमेतद्रवीमि ते॥ ह स्वं रूपं च यदा द्रष्टिभिच्छेथारूवं नराधिय। संस्मर्तव्यस्तदा तेहें वासश्चेदं निवासयेः॥ 🥫 अनेन वाससा च्छन्नः स्वं रूपं प्रतिपत्स्यसे। इत्युक्तवा प्रद्दौ तस्मै दिव्यं वासोयुगं तदा॥ ११. एवं नलं च संदिश्य वासो दत्वा च कौरव। नागराजस्ततो राजंस्तत्रैवान्तरघीयत॥

· JAKE!

23

बृहद्भ्व उवाच। तस्मित्रन्तर्हिते नागे प्रययौ नैषघो नलः। ऋतुपर्णस्य नगरं प्राविशदशमेऽहनि ॥ स राजानमुपातिष्ठद्वाहुकोहमिति ब्रुवन्। अभ्वानां वाहने युक्तः पृथिव्यां नास्ति मत्समः २ अर्थकुच्छ्रेषु चैवाहं प्रष्टत्यो नैपुणेषु च। अन्नसंस्कारमपि च जानाम्यन्यैर्विशेषतः॥ यानि शिल्पानि लोकेस्मिन्यचैवान्यत्सुदुष्करम् सर्वं यतिष्ये तत्कर्तुमृतपर्ण भरस्व माम्॥

ऋतुपर्ण उवाच । वस बाहुक भद्रं ते सर्वमेतत्करिष्यसि । शीव्रयाने सदा बुद्धिवियते मे विशेषतः। स त्वमातिष्ठ योगं तं येन शीव्रा ह्या मम। भवेयुरश्वाध्यक्षोसि वेतनं ते शतंशता॥ त्वामुपस्थास्यतश्चेव नित्यं वार्ष्णयजीवली। एताभ्यां रंस्यसे सार्ध वस वै मयि बाहुक ॥

वृहदश्व उवाच। एवमुक्तो नलस्तेन न्यवसत्तत्र पृजितः। ऋतुपर्णस्य नगरे सह वार्ष्णयजीवलः॥ स वै तत्रावसदाजा वैदर्भीमनुचिन्तयन्। सायं सायं सदा चेमं श्लोकमेकं जगाद है। क नु सा श्चात्पिपासार्ता श्रान्ता शेते तपिका स्मरन्ती तस्य मन्दस्य कं वासाद्योपतिष्ठति॥ पवं <u>झ</u>ुवन्तं राजानं निशायां जीवलोब्रवीत्। कामेनां शोचसे नित्यं श्रोतुमिच्छामि बाहुक

दशेत्युक्तेऽदशत् आज्ञां विना नागो न दशतीति भावः ।। १२ ॥ यत्कृते इति । सः किलः । एतेन यो यच्छरीरे प्रविशाति स,तेन शरीरेण सुखं दुःखं वाश्रातीति स्चितं। दृष्टं चैतद्भहावेशादौ । इदं दमयनत्या दत्तस्य शापस्य फलं कृतिर्भुहे इति भावः ॥१५॥ अनागाः निरपराघः निकृतः विदितः मे मया ॥ १७ ॥ अक्षहृदयं यूते जयावहं अश्वहृद्-येन विद्ययः विद्यां परिवर्तयेदित्यंर्थः ॥ २१ ॥ निवासयेः

परिचेहि ॥ २४ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलक^{ण्ठीव भ} तभा० षट्षष्टितमोऽध्यायः॥ ६६॥

६७ तस्मिन्निति ॥ १ ॥ शतंशता शतानि मासिकं दशसहस्रं सुवर्णा इत्यर्थः ।। ६ ॥ तस्य मन्दस्य तं शेषः ॥ १०॥ उपतिष्ठति जीवनार्थमिति

यानपर

11/1

न्।

ति।

दाः

रुथा:

11

से।

हा॥ २^८० व ।

।।६६।

F 1

ह ॥

स्वर्ग

ते॥१

त्।

ाहु क

和护

मेकं वैं

य तं हिंद

आयुष्मन्तस्य वा नारी यामेवमनुशोचासे।
तमुवाच नलो राजा मन्दप्रश्रस्य कस्यचित्॥१२
आसीद्वहुमता नारी तस्याद्वतरं वचः।
स वै केनचिद्रथेन तया मन्दो व्ययुज्यत॥ १३
विष्रयुक्तः स मन्दात्मा भ्रमत्यसुखपीडितः।
दह्यमानः स शोकेन दिवारात्रमतन्द्रितः॥ १४
निशाकाले स्मरंस्तस्याः श्लोकमेकं स्म गायति।
स विभ्रमन्महीं सर्वी कचिदासाद्य किंचन॥१५
वसत्यनर्हस्तदुःखं भूय प्वानुसंस्मरन्।

सा तु तं पुरुषं नार्रा कृच्छ्रेप्यनुगता वने ॥ १६ त्यक्ता तेनाल्पपुण्येन दुष्करं यदि जीवति । एका वालानिमज्ञा च मार्गाणामतथोचिता ॥१७ श्वतिपासापरीताङ्गी दुष्करं यदि जीवति । श्वापदाचरिते नित्यं वने महति दारुणे ॥ १८ त्यक्ता तेनाल्पभाग्येन मन्दप्रज्ञेन मारिष । इत्येवं नैषधो राजा दमयन्तीमनुस्मरन् ॥ अज्ञातवासं न्यवसद्राज्ञस्तस्य निवेशने ॥ १९

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि नलोपाख्यानपर्वणि नलविलापे सप्तपष्टितमीध्यायः ॥ ६७ ॥

+>*E

६८

वृहद्भ्व उवाच। हतराज्ये नले भीमः सभार्ये प्रेष्यतां गते। ष्ट्रिजान्प्रस्थापयामास नलद्र्शनकाङ्कया ॥ संदिदेश च तान्भीमो वसु दत्वा च पुष्कलम्। मृगयध्यं नलं चैव दमयन्तीं च मे सुताम् ॥ अस्मिन्कर्माण संपन्ने विज्ञाते निषधाधिपे। गवां सहस्रं दास्यामि यो वस्तावानयिष्यति ॥३ अग्रहारांश्च दास्यामि ग्रामं नगरसंमितम्। न चेच्छक्याविहानेतुं दमयन्ती नलोपि वा ॥ ४ ज्ञातमात्रेपि दास्यामि गवां दशशतं धनम्। इत्युक्तास्ते ययुर्हृष्टा ब्राह्मणाः सर्वतो दिशम् ॥ ५ पुरराष्ट्राणि चिन्वन्तो नैषघं सह भार्यया। नैव कापि प्रपश्यन्ति नलं वा भीमपुत्रिकाम् ॥ ६ ततश्चेदिपुरीं रम्यां सुदेवो नाम वै द्विजः। विचिन्वानोथ वैद्भीमप्रयद्राजवेर्मिन ॥ पुण्याहवाचने राज्ञः सुनन्दासहितां स्थिताम्। मन्दं प्रख्यायमानेन रूपेणाप्रतिमेन ताम् ॥

निवद्धां धूमजालेन प्रभामिव विभावसोः। तां समीक्ष्य विशालाक्षीमधिकं मलिनां कृशाम्। तर्कयामास भैमीति कारणैरुपपादयन्॥ ९

सुदेव उवाच।

यथेयं मे पुरा दृष्टा तथारूपेयमङ्गना ।
कृताथोंस्यय दृष्ट्रमां लोककान्तामिव श्रियम् ॥
पूर्णचन्द्रनिभां द्यामां चारुवृत्तपयोधराम् ।
कुर्वन्तीं प्रभया देवीं सर्वा वितिमिरा दिशः॥११
चारुपद्मविशालाक्षीं मन्मथस्य रतीमिव ।
इष्टां समस्तलोकस्य पूर्णचन्द्रप्रभामिव ॥ १२
विदर्भसरसस्तस्माद्दैवदोषादिवोद्धृताम् ।
मलपङ्कानुलिप्ताङ्गीं मृणालीमिव चोद्धृताम् ॥१३
पौर्णमासीमिव निशां राहुप्रस्तिनशाकराम् ।
पतिशोकाकुलां दिनां ग्रुप्कस्रोतां नदीमिव ॥१४
विष्वस्तपर्णकमलां वित्रासितविहंगमाम् ।
हिस्तहस्तपरामृष्टां व्याकुलामिव पद्मिनीम् ॥१९

अद्दतरं दमयन्त्यां मिथ्याप्रतिज्ञात्वं स्वस्यानुसंघायेय-सुक्तिः व्ययुज्यत वियुक्तः ॥ १३ ॥ मारिष आर्य ॥१९॥ इत्यारष्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभा० सप्तषाष्टितमो-ऽध्यायः ॥ ६७ ॥

23

हतेति । प्रेष्यतां दासताम् ॥ १ ॥ अग्रं त्राह्मणभाजनं

तद्र्ये हियन्ते राजधनात्पृथक् क्रियन्ते तेऽप्रहाराःक्षेत्रा-द्यः ॥४॥ कारणेिंक्षेः उपपाद्यन् इयमेव दमयन्तीति निश्चिन्वन् ॥९॥ स्यामां सदा षोडशवर्षिकी । शीते चैवोष्मला नित्यं प्रीष्मे चातीव शीतला । मध्यः क्षीणस्तु यस्यास्तु सा स्यामेत्यभियीयते'। इत्यन्ये ॥ ९९ ॥ शुष्क-स्रोतां शुष्कप्रवाहां । छांदसं टावंतत्वम् ॥ ९४॥ पद्मिना देरसीम्

अध्य

इयाम

मलेन

चिह्न

प्रतिप

न च

असंस

अनेन

लिक्ष

तच्ह

सुनन

स म

दमय पिष्ठं

रुद्र

उत्स

भाग

अहं

सुते

भीर

त्वं

यथै

यथै

तां

प्रण

अज्ञ

सर्व सुख्

दाः

र्या

वि

वा

वा

सुकुमारीं सुजाताङ्गीं रत्नगर्भगृहोचिताम्। द्धमानामिवार्केण मृणालीभिव चोद्धताम्॥ १६ क्पौदार्यग्रणोपेतां मण्डनार्हाममाण्डताम्। चन्द्रलेखामिव नवां व्योभ्नि नीलाभ्रसंवृताम् ॥१७ कामभोगैः प्रियैहींनां हीनां बन्धुजनेन च। देहं धारयतीं दीनं भर्तृदर्शनकाष्ट्रया॥ 26 भर्ता नाम परं नार्या भूषणं भूषणिर्विना । पषा हि रहिता तेन शोभमाना न शोभते ॥ १९ दुष्करं कुरुतेत्यन्तं हीनो यदनया नलः। धारयत्यात्मनो देहं न शोकेनापि सीदति ॥ २० इमामसितकेशान्तां शतपत्रायतेक्षणाम्। सुखाहीं दुःखितां दृष्टा ममापि व्यथते मनः॥२१ कदा नु खलु दुःखस्य पारं यास्यति वै शुभा । भर्तुः समागमात्साध्वी रोहिणी शशिनो यथा ॥ अस्या नूनं पुनर्लामान्नैषधः प्रीतिमेष्यति । राजा राज्यपरिभ्रष्टः पुनर्लञ्घ्या च मेदिनीम्॥२३ तुल्यशीलवयोयुक्तां तुल्याभिजनसंवृताम्। नैषधोहीति वैदभी तं चेयमसितेक्षणा ॥ २४ युक्तं तस्याप्रमेयस्य वीर्यसत्त्ववतो मया। समाश्वासयितुं भार्यो पतिदर्शनलालसाम् ॥ २५ अहमाश्वासयाम्येनां पूर्णचन्द्रनिभाननाम्। अदृष्टपूर्वी दुःखस्य दुःखार्ता ध्यानतत्पराम् ॥२६ बृहदश्व उवाच।

बृहद्श्व उवाच । <mark>एवं विमृ</mark>द्य विविधेः कारणैर्रुस्रणैश्च ताम् । उपागम्य ततो भैमीं सुदेवो ब्राह्मणोब्रवीत् ॥२७ अहं सुर्देवो वैदर्भि भ्रातुस्ते दियतः सखा। भीमस्य वचनाद्राज्ञस्त्वामन्वेष्टुमिहागतः॥ २१ कुशली ते पिता राज्ञि जननी भ्रातरश्चते। आयुष्मन्तौ कुशलिनौ तत्रस्थौ दारकौ च तौ।२१ त्वत्कृते वन्धुवर्गाश्च गतसत्त्वा इवासते। अन्वेष्टारो ब्राह्मणाश्च भ्रमन्ति शतशो महीम्॥३० वृहदश्व उवाच।

अभिज्ञाय सुदेवं तं दमयन्ती युधिष्टिर। पर्यपृच्छत तान्सर्वान्क्रमेण सुहदः स्वकान्॥ श हरोद च भृशं राजन्वैदर्भी शोककर्शिता। दृष्टा सुदेवं सहसा भ्रातुरिष्टं द्विजोत्तमम्॥ 🛪 ततो रुदन्तीं तां दृष्टा सुनन्दा शोककारीता। सुदेवेन सहैकान्ते कथयन्तीं च भारत॥ जनित्र्याः कथयामास सैरन्ध्री रुद्ते भूशम्। ब्राह्मणेन सहागम्य तां वेद यदि मन्यसे॥ अथ चेदिपतेर्माता राज्ञश्चान्तःपुरात्तदा। जगाम यत्र सा बाला ब्राह्मणेन सहाभवत ॥ ११ ततः सुदेवमानाय्य राजमाता विशांपते। पप्रच्छ भार्या कस्येयं सुता वा कस्य भाविनी है। कथं च नष्टा ज्ञातिभ्यो भर्तुर्वा वामलोचना। त्वया च विदिता विप्र कथमेवंगता सर्ती ॥ ३७ एतदिच्छाम्यहं श्रोतं त्वत्तः सर्वमशेषतः। तत्त्वेन हि ममाचक्ष्व पृच्छन्त्या देवरूपिणीम्॥३८ एवमुक्तस्तया राजन्सुदेवो द्विजसत्तमः। सुखोपविष्ट आचष्ट द्मयन्त्या यथातथम् ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि नलोपाख्यानप० दमयन्तीसुदेवसंवादे अष्टपष्टितमोऽध्यायः॥६८।

६९

सुदेव उवाच । विदर्भराजो धर्मात्मा भीमो नाम महाद्युतिः । सुतेयं तस्य कल्याणी दमयन्तीति विश्वता ॥ १ राजा तु नैषधो नाम वीरसेनसुतो नलः । भार्येयं तस्य कल्याणी पुण्यश्लोकस्य धीमतः॥ २ स दूतेन जितो स्रात्रा हतराज्यो महीपतिः । दमयन्त्या गतः सार्धे न प्राज्ञायत कस्यचित् । ते वयं दमयन्त्यथें चरामः पृथिवीमिमाम् । सेयमासादिता बाला तव पुत्रनिवेशने ॥ अस्या रूपेण सदशी मानुषी न हि विद्यते । अस्या ह्येष भुवोर्मध्ये सहजः पिष्ठुरुत्तमः ॥

सुजाताङ्गी अन्यूनानाधिकाङ्गीम् ॥ १६ ॥ लब्ब्वा च लब्ब्वेष ॥ २३ ॥ सुनन्दा कथयामासेति संबन्धः ॥ २३ ॥ वेद विचारय वेदयतेरिदं रूपं णिजमाव आर्धः ॥ २४ ॥ इत्यार्ण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे

अष्टवाष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

दे**९** विदर्भराज इति ॥ १ ॥ पिष्ठः रक्ततिलकाकृति लांक महाराष्ट्राणां 'मस 'इति प्रसिद्धम् ॥ ५ ॥ नपव

1130

31

37

TI

1)

38

1134

नी३६

1 30

(॥ ३८

1 39

11861

लंडन

इयामायाः पद्मसंकाशो लक्षितोन्तर्हितो मया। मलेन संवृतो हास्याश्छन्नोभ्रेणेव चन्द्रमाः॥ रिं चिह्नभूतो विभृत्यर्थमयं धात्रा विनिर्मितः। प्रतिपत्कलुषस्येन्दोर्छेखा नातिविराजते॥ न चास्या नश्यते रूपं वपुर्मलसमाचितम्। असंस्कृतमभिव्यक्तं भाति काञ्चनसंनिमम्॥ अनेन वपुषा बाला पिष्ठनानेन सुचिता। लक्षितेयं मया देवी निभृतोक्षिरिवोप्मणा॥ तच्छ्रत्वा वचनं तस्य सुदेवस्य विशांपते। सुनन्दा शोधयामास पिष्ठुप्रच्छादनं मलम् ॥ १० स मलेनाप्रुष्टेन पिष्ठस्तस्या व्यरोचत। दमयन्त्या यथा व्यभ्रे नभसीव निशाकरः ॥ ११ ापिष्ठं दृष्ट्या सुनन्दा च राजमाता च भारत। रुदत्यौ तां परिष्वज्य महूर्तमिव तस्यतुः ॥ १२ उत्सुज्य बाष्पं शनकै राजमातेदमव्रवीत । भगिन्या दुहिता मेऽसि पिष्ठनानेन सूचिता॥ १३ अहं च तव माता च राज्ञस्तस्य महात्मनः। सुते दशाणाधिपतेः सुदास्रश्चारुदर्शने ॥ १४ भीमस्य राज्ञः सा दत्ता वीरवाहोरहं पुनः। त्वं तु जाता मया दृष्टा द्शार्णेषु पितुर्गृहे ॥ १५ यथैव ते पितुर्गेहं तथैव मम भाविनि । यथैव च ममैश्वर्यं दमयन्ति तथा तव॥ १६ तां प्रहप्टेन मनसा दमयन्ती विशांपते। प्रणम्य मातुर्भगिनीमिदं वचनमत्रवीत्॥ १७ अज्ञायमानापि सती सुखमस्म्युषिता त्विय । सर्वकामैः सुविहिता रध्यमाणा सदा त्वया॥१८ सुखात्सुखतरो वासो भविष्यति न संशयः। चिरविप्रोवितां मातर्मामनुज्ञातुमहीस ॥ दारको च हि मे नीतौ वसतस्तत्र बालको। पित्रा विहीनौ शोकातौँ मया चैव कथं नु तौ ॥ यदि चापि प्रियं किंचिन्मयि कर्तुमिहेच्छसि । विदर्भान्यातुमिच्छामि शीघ्रं मे यानमादिश॥२१ बाढमित्येव तामुक्तवा हृष्टा मातृष्वसा नृप । गुप्तां बलेन महता पुत्रस्यानुमते ततः॥

प्रास्थापयदाजमाता श्रीमतीं नरवाहिना। यानेन भरतश्रेष्ठ स्वन्नपानपरिच्छदाम् ॥ २३ ततः सा न चिरादेव विदर्भानगमत्पुनः। तां तु बन्धुजनः सर्वः प्रहृष्टः समपूजयत् ॥ २४ सर्वान्कुशिलनो हृष्टा वान्धवान्दारको च तौ। मातरं पितरं चोमों सर्वं चैव सखीजनम् ॥ २५ देवताः पूजयामास ब्राह्मणांश्च यशस्त्रिनी। परेण विधिना देवी दमयन्ती विशापते ॥ २६ अतर्पयत्सदेवं च गोसहस्रेण पार्थिवः। प्रीतो दृष्ट्रैव तनयां ग्रामेण द्रविशेन च ॥ २७ सा व्युष्टा रजनीं तत्र पितुर्वेदमनि भाविनी। विश्रान्ता मातरं राजन्निदं वचनमब्रबीत् ॥ २८ दमयन्त्यवाच। मां चेदिच्छिस जीवन्तीं मातः सत्यं व्रवीमि ते। नरवीरस्य चैतस्य नलस्यानयने यत ॥ दमयन्त्या तथोक्ता तु सा देवी भूशदुःखिता। वाष्पेणापिहिता राज्ञी नोत्तरं किंचिदव्रवीत ॥ तद्वस्थां तु तां दृष्टा सर्वमन्तःपुरं तदा । हाहाभूतमतीवासीद्धशं च प्रकरोद ह ॥ 38 ततो भीमं महाराजं भार्या वचनमब्रवीत । दमयन्ती तव सुता भर्तारमनुशोचित ॥ 32 अपकृष्य च लज्जां सा खयमुक्तवती नृप । प्रयतन्तु तव प्रेष्याः पुण्यश्लोकस्य मार्गणे ॥ 33 तया प्रदेशितो राजा ब्राह्मणान्वशवर्तिनः। प्रास्थापयदिशः सर्वा यतव्वं नलमार्गणे ॥ 38 ततो विदर्भाधिपतेर्नियोगाद्राह्मणास्तदा। द्मयन्तीमथो सत्वा प्रस्थितास्ते तथाव्रुवन् ॥ 34 अथ तानव्रवीद्भैमी सर्वराष्ट्रेष्विदं वचः।

अपकृष्टेन दूरीकृतेन ॥ ११ ॥ दारको सुतः सुता च। बालको अल्पवयस्कौ ॥२०॥ ब्युष्टा वासं कृतवती ॥२८॥ चिक्षडो यत यलं कुरु। अनुदात्तत्वलक्षणस्यात्मनेपदस्य हित्करणेनानित्यत्वज्ञापनात् ॥ २९ ॥ प्रदेशितः प्रकर्षेण प्रेरितः ॥ ३४ ॥ सृत्वा गत्वा ते तथा प्रस्थिताः सन्तः अञ्जवन्नलान्वेषणाय प्रस्थिताः स्म इति शेषः त्र्यास्त वदत । बुवध्वमिति पाठे खार्षस्तक् रूद ॥ वदस्व । भासनोपसंभाषेत्यादिनावदेस्तङ् ॥ ३९ ॥

ब्र्यास्त जनसंसत्सु तत्र तत्र पुनः पुनः ॥

क नुत्वं कितव च्छित्वा वस्त्रार्घे प्रस्थितो मम।

उत्सृज्य विपिने सुप्तामनुरक्तां प्रियां प्रिय ॥ ३७

सा वै यथा त्वया दृष्टा तथास्ते त्वतप्रतीक्षिणी ।

द्ह्यमाना भृशं बाला वस्त्रार्धेनाभिसंवृता ॥ ३८

तस्या रुद्त्याः सततं तेन शोकेन पार्थिव।

प्रसादं कुरु वै वीर प्रतिवाक्यं वदस्व च ॥

38

स

वि

नर

हव

य

स

गृह

त्तर

প্স

स

वि

प्र

एर

ट्य

दा

अ

नृः

म

B

¥Z

30

स्र

एवमन्यच वक्तव्यं कृपां कुर्याद्यथा मिय । चायुना ध्रयमानो हि वनं दहति पावकः ॥ 80 भर्तव्या रक्षणीया च पत्नी हि पतिना सदा। तन्नष्टमुभयं कस्माद्धर्मञ्जस्य सतस्तव॥ 88 ख्यातः प्राज्ञः कुलीनश्च सानुक्रोशो भवान्सदा । संवृत्तो निर्नुक्रोशः शङ्के मद्भाग्यसंक्षयात् ॥ ४२ तत्कुरुष्व नरव्याघ्र दयां मयि नर्षभ । आन्शंस्यं परो धर्मस्त्वत्त एव हि मे श्रुतः ॥ ४३ एवं ब्रुवाणान्यदि वः प्रतिब्रूयात्कथंचन । स नरः सर्वथा ज्ञेयः कश्चासौ क नु वर्तते ॥ ४४ यश्चेवं वचनं श्रुत्वा ब्रूयात्प्रतिवचो नरः।

तदादाय वचस्तस्य ममावेद्यं द्विजोत्तमाः॥ यथा च वो न जानीया हुवतो मम शासनात्। पुनरागमनं चैव तथा कार्यमतन्द्रितैः॥ यदि वासौ समृद्धः स्याचदि वाप्यथनो भनेत यदि वाप्यसमर्थः स्याज्ज्ञेयमस्य चिकीर्षितम्। एवमुक्तास्त्वगच्छंस्ते ब्राह्मणाः सर्वतो दिशम नलं मृगयितुं राजंस्तदा त्यसनिनं तथा॥ ते पुराणि सराष्ट्राणि ग्रामान्घोषांस्तथाश्रमान अन्वेषन्तो नलं राजन्नाधिजग्मुर्द्विजातयः॥ 🖁 तच वाक्यं तथा सर्वे तत्र तत्र विशांपते। श्रावयांचित्रिरे विप्रा द्मयन्त्या यथेरितम्॥ ५

इति श्रीम० आरण्यके० प० नलोपाख्यानपर्वणि नलान्वेषणे एकोनसप्ततितमोऽध्यायः॥ ६९॥ - ARG

90

बृहदश्व उवाच। अथ दीर्घस्य कालस्य पर्णादो नाम वै द्विजः। प्रत्येत्य नगरं भैमीमिदं वचनमब्रवीत्॥ नैषधं मृगयाणेन दमयन्ति मया नलम्। अयोध्यां नगरीं गत्वा भाङ्गासरिम्पस्थितः॥ श्रावितश्च मया वाक्यं त्वदीयं स महाजने। ऋतुपर्णो महाभागो यथोक्तं वरवर्णिनि ॥ 3 तच्छ्रत्वा नाब्रवीरिंकचिद्दतुपर्णो नराधिपः। न च पारिषदः कश्चिद्धाध्यमाणो मयाऽसकृत्॥४ अनुज्ञातं तु मां राज्ञा विजने कश्चिदब्रवीत । ऋतुपर्णस्य पुरुषो बाहुको नाम नामतः॥ 4 सुतस्तस्य नरेन्द्रस्य विरूपो हस्वबाहुकः। शीव्रयानेषु कुरालो मृष्टकर्ता च भोजने ॥ ફ स विनिःश्वस्य बहुशो रुदित्वा च पुनःपुन । कुरालं चैव मां पृष्टा पश्चादिदमभाषत ॥ 9 वैषम्यमपि संप्राप्ता गोपायन्ति कुलिस्रयः। आत्मानमात्मना सत्यो जितः स्वर्गो न संशयः ॥

रहिता भर्त्वभिश्चैव न कुप्यन्ति कदाचन। प्राणांश्चारित्रकवचान्धारयन्ति वरस्त्रियः॥ १ विषमस्थेन मुढेन परिभ्रष्टसुखेन च। यत्सा तेन परित्यक्ता तत्र न कोद्धमर्हति ॥ 10 प्राणयात्रां परिप्रेप्सोः शकुनैर्हतवाससः। आधिभिर्द्द्यमानस्य श्यामा न कोद्धमहीति ॥११ सत्कृताऽसत्कृता वापि पति दृष्टा तथागतम्। भ्रष्टराज्यं श्रियाहीनं श्रुधितं व्यसनाष्ट्रतम् ॥ ११ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा त्वरितोहमिहागतः। श्रुत्वा प्रमाणं भवती राज्ञश्चैव निवेदय॥ एतच्छ्रत्वाश्चपूर्णाक्षी पर्णादस्य विशांपते। दमयन्ती रहोभ्येत्य मातरं प्रत्यभाषत ॥ अयमर्थों न संवेद्यो भीमे मातः कदाचन। त्वत्संनिधौ नियोक्ष्येहं सुदेवं द्विजसत्तमम् ॥ ^{१५} यथा न नृपतिर्भीमः प्रतिपद्येत मे मतम्। तथा त्वया प्रकर्तव्यं मम चेत्प्रियामिन्छिस ॥ ^{१६}

वायुनेति । शोकािमः कालवायुना दिने दिने वर्धमानः दमयन्तीशरीरवनं धक्ष्यतीति रूपकेणोक्तं। दहतीति लद्-प्रयोगस्तु वर्तमानसामीप्ये ॥ ४०॥ भर्तज्याऽन्नादिना । रक्षणीया दस्युप्रमृतिभ्यः । पतिनेति पत्या। असमासेपि विसंज्ञाकार्यमार्षे । उभयं रक्षणभरणात्मकम् ॥४१॥ सानु-कोराः मुख्यः ॥ ४२ ॥ मम शासनात् बुवतो वः युष्मान् । यथा वच इति पाठे बुवतो भवत्समुदायस्य वचे। न जानी- यादिति योज्यम् ।। ४६ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि ^{नैल}ंभा^त भावं एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

190

अथेति ॥ १ ॥ भाङ्गासुरि ऋतुपर्णम् ॥ २ ॥ गोपाणी पालयन्ति । जितः स्वर्गस्ताभिरिति शेषः

वि।

वेत्।

तम् ॥

शम्।

मान्

11 40

10

11 88

म्।

11 88

83

11 80

11 88

० भारत

यथा चाहं समानीता सुदेवेनाशु वान्धवान्।
तेनैव मङ्गलेनाशु सुदेवो यातु माचिरम्॥ १७
समानेतुं नलं मातरयोध्यां नगरीमितः।
विश्वान्तं तु ततः पश्चात्पर्णादं द्विजसत्तमम्॥१८
अर्चयामास वैदर्भी धनेनातीव भाविनी।
नलं चेहागते तत्र भूयो दास्यामि ते वसु॥ १९
त्वया हि मे बहुकृतं यद्न्यो न करिष्यति।
यद्गर्त्राहं समेष्यामि शीघ्रमेव दिजोत्तमः॥ २०
स एवसुक्तोथाश्वास्य आशीर्वादैः सुमङ्गलैः।
गृहानुपययौ चापि कृतार्थः सुमहामनाः॥ २१
ततः सुदेवमाभाष्य दमयन्ती युधिष्ठिर।

अव्रवित्संनिधौ मातुर्दुःखशोकसमान्विता॥ २२
गत्वा सुदेव नगरीमयोघ्यावासिनं नृपम् ।
ऋतुपर्णं वचो व्रूह् संपतिविव कामगः॥ २३
आस्थास्यित पुनर्भमी दमयन्ती स्वयंवरम् ।
तत्र गच्छन्ति राजानो राजपुत्राश्च सर्वशः॥ २४
तथः च गणितः कालः श्वोभृते स मविष्यति ।
यदि संभाविनीयं ते गच्छ शीव्रमरिदम ॥ २५
स्योदये द्वितीयं सा भृतीरं वरियप्यति ।
न हि स ज्ञायते वीरो नलो जीवति वा न वा॥
एवं तया यथोक्तो वै गत्वा राजानमव्रवीत् ।
ऋतुपर्णं महाराज सुदेवो व्राह्मणस्तदा॥ २७

इति श्रीमहाभारते आरण्यके प० नलोपाख्यानप०दमयन्तीपुनःस्वयंवरकैयने सप्ततितमोऽध्यायः ॥७०॥

98

गृहद्श्व उवाच ।
श्रुत्वा वचः सुदेवस्य ऋतुपणों नराधिपः ।
सान्त्वयञ्च श्रुश्णया वाचा वाहुकं प्रत्यभाषत ॥ १
विदर्भान्यातुमिच्छामि दमयन्त्याः स्वयंवरम् ।
पकाहा हयतत्त्वज्ञ मन्यसे यदि वाहुक ॥ २
पवमुक्तस्य कौन्तेय तेन राज्ञा नलस्य ह ।
व्यदीर्यत मनो दुःखात्प्रद्ध्यो च महामनाः ॥ ३
दमवन्ती चेददेतत्कुर्यादुःखेन मोहिता।
अस्मदर्थे भवेद्वायमुपायश्चिन्तितो महान् ॥ ४
नृशंसं वत वैदर्भी भर्तृकामा तपस्विनी ।
मया श्चुद्रेण निकृता कृपणा पापबुद्धिना ॥ ५
स्वीस्वमावश्चलो लोके मम दोषश्च दारुणः ।
स्यादेवमपि कुर्यात्सा विवासाद्रतसौद्धदा ॥ ६
मम शोकेन संविन्ना नैराद्यात्तनुमध्यमा ।
नौवं सा किर्हिचित्क्रर्यात्सापत्या च विशेषतः ॥ ७

यदत्र सत्यं वाऽसत्यं गत्वा वेत्स्यामि निश्चयम्। ऋतपर्णस्य वै काममात्मार्थं च करोम्यहम्॥ इति निश्चित्य मनसा बाहुको दीनमानसः। कृताञ्जलिरुवाचेदमृतुपर्ण जनाधिपम ॥ प्रतिज्ञानामि ते वाक्यं गमिष्यामि नराधिप। एकाहा पुरुपव्याघ्र विदर्भनगरीं नृप॥ ततः परीक्षामश्वानां चक्रे राजन्स बाहुकः। अभ्वशालामुपागम्य भाङ्गासुरिनृपाञ्चया ॥ स त्वर्यमाणो वहुरा ऋतुपर्णेन वाहुकः । अश्वाञ्जिज्ञासमानो वै विचार्य च पुनःपुनः। अध्यगच्छत्कृशानभ्वान्समर्थानध्वनि क्षमान् ॥१२ तेजोवलसमायुक्तान्कुलशीलसमन्वितान् । वर्जितालुँक्षणैहींनैः पृथुप्रोथान्महाहनृन् ॥ १३ श्रुद्धान्दशभिरावर्तैः सिन्धुजान्वातरंहसः। हृष्ट्रा तानव्रवीद्राजा किंचित्कोपसमन्वितः ॥ १४

संभाविनी संभाविता इयं गतिरिति शेषः ॥ २५ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतमावदीपे सप्ततितसोऽध्यायः ॥ ७०॥ श्रुत्वेति ॥ १ ॥ सापत्या अपत्यसहिता, ॥ ७ ॥ तेजः कान्तिविशेषः बलंशक्तिः कुलं जातिविशेषः । शीलं सादि-चित्तानुसारिता हीनैलेक्षणेः शतपदीप्रमृतिभिविजितान्। प्रोथं नासिका । हनुःअधरं मुखफलकम् ॥१२॥ शुद्धान् द्वावर्तादि दुष्टावर्तहीनान् सिन्धुजान् भिन्धुदेशजान् ॥ १४॥

98

किमिदं प्रार्थितं कर्तुं प्रलब्धत्या न ते वयम्। कथमल्पबलप्राणा वश्यन्तीमे हया मम। महद्द्धानमपि च गन्तव्यं कथमीदशैः॥ १५

बाहुक उवाच ।

एको ललाटे द्वे मूर्भि द्वौ द्वौ पार्श्वोपपार्श्वयोः ।

द्वौ द्वौ वक्षसि विश्वेयौ प्रयाणे चैक एव तु ॥ १६

एते ह्या गमिष्यन्ति विदर्भान्नात्र संशयः ।

यानन्यान्मन्यसे राजन्ब्र्षि तान्योजयामि ते ॥१७

ऋतुपर्ण उवाच ।

त्वमेव हयतत्वकः करालो हासि बाहुक। यान्मन्यसे समर्थीस्त्वं क्षिप्रं तानेव योजय ॥ १८ ततः सद्धांश्चतुरः कुलशीलसमन्वितान्। योजयामास कुरालो जवयुक्तान्रथे नलः॥ 28 ततो र्थुक्तं रथं राजा समारोहत्वरान्वितः। अथ पर्यपतन्भूमौ जानुभिंस्ते ह्योत्तमाः॥ 20 ततो नरवरः श्रीमान्नलो राजा विशापते । सान्तवयामास तानभ्वांस्तेजोबलसमन्वितान ॥ रिमिमिश्च समुद्यस्य नलो यात्रिमयेष सः। सुतमारोप्य वार्ष्णेयं जवमास्थाय वै परम्॥ ते चोद्यमाना विधिवद्वाहुकेन हयोत्तभाः। समुत्पेतुरथाकाशं रथिनं मोहयन्निव ॥ 23 तथा त दृष्टा तानश्वान्वहतो वातरहसः। अयोध्याधिपतिः श्रीमान्विस्मयं परमं ययौ ॥२४ रथघोषं तु तं श्रुत्वा हयसंग्रहणं च तत्।

वार्ष्णेयश्चिन्तयामास बाहुकस्य हयज्ञताम्॥३ किं नु स्यान्मातिलरयं देवराजस्य सारिषः। तथा तल्लक्षणं वीरे बाहुके दश्यते महत्॥ शालिहोत्रोथ किं नु स्याद्यानां कुलतत्त्वित् मानुषं समनुप्राप्तो वपुः परमशोभनम् ॥ उताहोस्विद्भवेद्राजा नलः परपुरंजयः। सोयं नृपतिरायात इत्येवं समचिन्तयत्॥ अथ चेह नली विद्यां वेत्ति तामेव बाहुकः। तत्यं हि लक्ष्ये ज्ञानं बाहुकस्य नलस्य च ॥२ अपि चेदं वयस्तुल्यं बाहुकस्य नलस्य च। नायं नलो महावीर्यस्तद्विद्यश्च भविष्यति॥ 🢸 प्रच्छन्ना हि महात्मानश्चरान्ति पृथिवीमिमाम। दैवेन विधिना युक्ताः शास्त्रोक्तैश्च निरूपणैः॥श भवेन मतिभेदों में गात्रवैक्प्यतां प्रति। प्रमाणात्परिहीनस्तु भवेदिति मतिर्मम ॥ वयःप्रमाणं तत्तुल्यं रूपेण तु विपर्ययः। नलं सर्वगुणैर्युक्तं मन्ये बाहुकमन्ततः॥ एवं विचार्य बहुशो वार्ष्णेयः पर्यचिन्तयत्। हृदयेन महाराज पुण्यश्लोकस्य सारिथः ॥ ३१ ऋतुपर्णश्च राजेन्द्रो बाहुकस्य हयज्ञताम्। चिन्तयन्मुमुदे राजा सहवार्ष्णयसारियः॥ 🐉 ऐकाप्रयं च तथोत्साहं हयसंग्रहणं च तत्। परं यत्नं च संबेक्ष्य परां मुदमवाप हा।

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि नलोपाख्यानप० ऋतुपर्णविदर्भगमने एकसप्तातितमोऽध्यायः ॥७१॥

ते त्वया न विप्रलब्धब्याः न वश्चनीयाः । वलं भार-साईष्णुता । प्राणो वेगवत्ता । वक्ष्यन्ति वहनं करिष्यन्ति । अध्वानं निःशब्दं महत् अतिदूरे दमयन्त्याः पुनर्भूत्वालद्वरणे महती लञ्जान्तथा च अवृते महत्तरा लञ्जेति प्रच्छक्रतयैव तत्र गतमपि वेगवशादगतिमव यथा भवति तथा गन्तब्य-मिति भावः ।। १५॥ 'एको ललाटे द्वौ मूर्प्नि द्वौ द्वौ पार्श्वोप-पार्श्वयाः । द्वौ द्वौ वक्षसि विज्ञेयौ प्रयाणे चैक एव तु ' इति स्रोकः क्विच हस्यते । तदर्थस्तु वक्षसि द्वौ पुरस्ताद्वौ पश्चादिति प्रयाणे पृष्ठमागे एवं द्वादश स्नावर्तपदं अनुष्ठे योज्यम् ॥ १६ ॥ एते इति । एतेषु स्थलेषु आवर्तवर्तः होषः ॥ १७ ॥ स्तामिति । आरोप्य स्तस्थानाहुपर्युपवेरं स्वयमेव स्तात्वं चकारेत्यर्थः ॥ २२ ॥ शालिहोत्रः अर्थः शास्त्रप्रणेता साचार्यः ॥ २० ॥ स्नन्ततः निर्णयेन ॥ ३३ । इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे एकसानि तमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

अध्य

स न

अचि तथा उत्तर ततः प्रहीर निगृह् नलस् योज एवमु आस

सर्वः नैकन्न वृक्षेरि पतित एकप पञ्चव

ममा

आभ्य ततो परोक्ष प्रत्य

प्रचि

अथा प्रत्यह अहं

संख्य मुहूर्त

स देवतार चूतेऽक्ष फलधा गणित क्षाणां ऋतुः वित्।

1:1

ाम्।

अनुष्र

न्त ई

र्थिपवेरि

रे:॥३१

७२

वृहद्श्व उवाच। स नदीः पर्वतांश्चैव वनानि च सरांसि च। अचिरेणातिचकाम खेचरः खे चरन्निव॥ 8 तथा प्रयाते तु रथे तदा भाङ्गासुरिर्नृपः। उत्तरीयमधोपश्यद्धष्टं परपुरंजयः ॥ २ ततः स त्वरमाणस्तु पटे निपतिते तदा। ग्रही प्यामीति तं राजा नलमाह महामनाः॥ 3 निगृह्णीष्य महाबुद्धे ह्यानेतान्महाज्यान् । वार्णीयो यावदेनं मे पटमानयतामिह ॥ 8 नलस्तं प्रत्युवाचाथ दूरे म्रष्टः पटस्तव। योजनं समतिकान्तो नाहर्तु राक्यते पुनः ॥ 4 एवमुक्ते नलेनाथ तदा भाङ्गासुरिर्नृपः। आससाद वने राजन्फलवन्तं विभातकम्॥ तं दृष्टा बाहुकं राजा त्वरमाणोभ्यभाषत । ममापि सृत पश्य त्वं संख्याने परमं बलम् ॥ 🚜 सर्वः सर्वं न जानाति सर्वज्ञो नास्ति कश्चन । नैकत्र परिनिष्ठास्ति ज्ञानस्य पुरुषे कचित्॥ वृक्षेस्मिन्यानि पर्णानि फलान्यपि च बाहुक। पतितान्यपि यान्यत्र तत्रेकमधिकं शतम् ॥ एकपत्राधिकं चात्र फलमेकं च बाहुक। पञ्चकोट्योथ पत्राणां द्वयोरिप च शाखयोः ॥१० प्रचितुहास्य शाखे द्वे याश्चाप्यन्याः प्रशाखिकाः। आभ्यां फलसहस्रे हे पञ्चोनं शतमेव च ॥ ततो रथमवस्थाप्य राजानं बाहकोव्रवीत्। परोक्षमिव मे राजन्कत्थसे शत्रुकर्शन ॥ १२ प्रत्यक्षमेतत्कर्तास्मि शातयित्वा विभीतकम्। अथात्र गणिते राजन्विद्यते न परोक्षता ॥ प्रत्यक्षं ते महाराज शातियध्ये बिभीतकम्। अहं हि नाभिजानामि भवेदेवं न वेति वा ॥ १४ संख्यास्यामि फलान्यस्य पश्यतस्ते जनाधिप। सुहूर्तमपि वार्ष्णियो रश्मीन्यच्छतु वाजिनाम् ॥१५

तमत्रवीश्रृपः सूतं नायं कालो विलम्बितुम्। वाहुकस्त्वव्रवीदेनं परं यत्नं समास्थितः ॥ 38 प्रतीक्षस्य मुहूर्ते त्वमथवा त्वरते भवान् । एष याति शिवः पन्था याहि वार्षोयसार्थिः॥ अव्रवीदतुपर्णस्तु सान्त्वयन्कुरुनन्दन । त्वमेव यन्ता नान्योस्ति पृथिव्यामपि बाहुक १८ त्वत्कृते यातुमिच्छामि विद्रभान्हयकोविद् । शरणं त्वां प्रपन्नोस्मि न विघ्नं कर्तमहिसि॥ कामं च ते करिष्यामि यन्मां वश्यसि बाहुक। विदर्भान्यदि यात्वाद्य सूर्यं दर्शयितासि मे ॥२० अथाव्रवीद्वाहुकस्तं संख्याय च विभीतकम्। ततो विदर्भान्यास्यामि कुरुष्वैवं वचो मम ॥ २१ अकाम इव तं राजा गणयस्वेत्युवाच ह । एकदेशं च शाखायाः समादिष्टं मयानघ ॥ २२ गणयस्त्राभ्वतत्त्वज्ञ ततस्त्वं प्रीतिमावह। सोवतीर्य रथातूर्ण शातयामास तं द्वमम्॥ ततः स विस्मयाविष्टो राजानमिद्मव्रवीत्। गणियत्वा यथोक्तानि तावन्त्येव फलानि तु २४ अत्यद्भतमिदं राजन्दुष्टवानस्मि ते बलम्। श्रोतुमिच्छामि तां विद्यां ययैतज्ज्ञायते नृप ॥ २५ तमुवाच ततो राजा त्वरितो गमने नृप। विध्यक्षहृदयज्ञं मां संख्याने च विशारदम् ॥ २६ बाहुकस्तमुवाचाथ देहि विद्यामिमां मम। मत्तोपि चाश्वहृद्यं गृहाण पुरुपर्षभ ॥ २७ ऋतुपर्णस्ततो राजा बाहुकं कार्यगौरवात्। हयज्ञानस्य लोमाच तं तथेत्यव्रवीद्रचः॥ 26 यथोक्तं त्वं गृहाणेदमक्षाणां हृद्यं परम्। निक्षेपो मेश्वहृद्यं त्विय तिष्ठतु बाहुक । प्वमुक्त्वा ददौ विद्यामृत्पणी नलाय वै॥ २९ तस्याश्रहृदयज्ञस्य शरीरान्निःसृतः कलिः। कर्कोटकविषं तीक्ष्णं मुखात्सततमुद्रमन्॥ 30

७२

स इति ॥ १ ॥ अक्षहृदयज्ञं अक्षाणां अक्षाभिमानि-देवताया हृदयवद्वशीकरणार्थी मन्त्रः अक्षहृदयं येन ज्ञातेन यूतंऽक्षा अनुकूला भवन्ति । संख्याने राशीकृतानां पत्रपुष्प-फलघान्यादीनां राज्ञ्यायामविस्तारोच्छायाद्यालोचनेन पाटी-गणितरात्या झटिति तत्संख्याकथने ॥ २६॥ अनयोर्मध्येऽ-क्षाणां हृदयं परं श्रेष्ठं इत्तरत्तु त्वयापि ज्ञायत इति भावः । क्षुः कालः तद्वच्छीव्रगामि ५गे प्रियते व्याप्रियते व्याय-

च्छते देशान्तरमनेनेति पर्णे वाहनं यस्येति ऋतुपर्णनाम-निरुक्तिः। अन्ये तु ऋतानि सत्यानि गणितानि पर्णानि यस्येति पाठान्तरं विप्रकल्प्य ब्याकुर्वते ॥ २९ ॥ तस्याक्ष-हृद्यज्ञस्येति सर्वेषां मन्त्राणां तत्त्वं मनोमयकोशाख्यः सूत्रात्माऽत एव तं प्रकृत्य श्रूयते। 'तस्य यजुरेव शिरः ऋग्दक्षिणः पक्षः सामोत्तरः पक्षः ' इत्यादि तमजानन्ते हि अत्यन्तं धर्मिष्ठमपि कलिर्बाघते । न तु मन्त्रशमिति भावः 11 30 11

अध्या

प्रभु

रहो.

गुणा

हृद्य

व्यं

आरु

ततो

ऋत

ततो

हया

सोव

उपत

तं भ

स ते

सत

न च

स तु

अक कि नाः

ऋतु

राज

नैव

ततो

इति

गच्छ

उपि

अभ्ये

पुच्छे

जितीर

विषये चानुव

एतास तामित

षाहो

कलेस्तस्य तदार्तस्य शापाग्निः स विनिःसृतः।
स तेन किर्शितो राजा दीर्घकालमनात्मवान् ३१
ततो विषविमुक्तात्मा स्वं रूपमकरोत्किलिः।
तं शमुमैच्छत्कुपितो निषधाधिपार्तिन्लः॥ ३२
तमुवाच किर्मातो वेपमानः कृताञ्जलिः।
कोपं संयच्छ नृपते कीर्तिं दास्यामि ते पराम्३३
इन्द्रसेनस्य जननी कुपिता माऽशपत्पुरा।
यदा त्वया परित्यक्ता ततोहं भृशपीडितः॥ ३४
अवसं त्विय राजेष्ट्र सुदुःखमपराजित।
विषेण नागराजस्य दह्यमानो दिवानिशम्॥ ३५
शर्णं त्वां प्रपन्नीस्मि १५९७ चेदं वचो मम।
ये च त्वां मनुजा लोके कीर्तियण्यन्त्यतिन्द्रताः।
मत्प्रस्तं भयं तेषां न कदाचिद्धविष्यति॥ ३६
भयार्ते शरणं यातं यदि मां त्वं न शप्स्यसे।

एवमुक्तो नलो राजा न्ययच्छत्कोपमात्मनः ॥३७ ततो भीतः कलिः क्षिप्रं प्रविवेश बिभीतकम्। कलिस्त्वन्यस्तदाऽदृद्यः कथयन्नैषधेन वै॥ ३८ ततो गतज्वरो राजा नैषधः परवीरहा। संप्रनष्टे कलौ राजा संख्यायास्य फलान्युत ॥३९ मुदा परमया युक्तस्तेजसाथ परेण वै। रथमारुह्य तेजस्त्री प्रययौ जवनहैं वैः॥ ४० बिभीतकश्चाप्रशस्तः संवृत्तः कलिसंश्रयात्। हयोत्तमानुत्पततो द्विज्ञानिव पुनःपुनः॥ ४१ नलः संनोदयामास प्रहृष्टेनान्तरात्मना। विद्र्भाभिमुखो राजा प्रययौ स महायशाः॥ ४२ नले तु समितकान्ते कलिर्प्यगमदृहम्। ततो गतज्वरो राजा नलोभूत्पृथिवीपतिः। विमुक्तः कलिना राजन्कप्रमात्रवियोजितः॥ ४३

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाण नलोपाख्यानपर्वणि कलिनिगॅमे द्विसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७२॥

分分分分替管管外的

9

वृहद्श्व उवाच। ततो विद्भान्संप्राप्तं सायाहे सत्यविक्रमम्। ऋतुपर्णं जना राज्ञे भीमाय प्रत्यवेदयन् ॥ 8 स भीमवचनाद्राजा कुण्डिनं प्राविशत्पुरम्। नाद्यत्रधघोषेण सर्वाः स विदिशो दिशः ॥ ततस्तं रथनिघोंषं नलाश्वास्तत्र शुश्रुवुः । श्रुत्वा तु समहप्यन्त पुरेव नलसंनिधौ ॥ दमयन्ती तु शुश्राव रथघोषं नलस्य तम्। यथा मेघस्य नद्तो गम्भीरं जलदागमे ॥ परं विस्मयमापन्ना श्रुत्वा नादं महास्वनम् । नलेन संगृहीतेषु पुरेव नलवाजिषु। सदृशं रथनिघोंषं मेने भैमी तथा हयाः॥ प्रासादस्थाश्च शिखिनः शालासाश्चैव वारणाः। हयाश्च गुश्रुवुस्तस्य रथघोषं महीपतेः॥ तच्छ्रत्वा रथनिर्घोषं वारणाः शिखिनस्तथा ।

प्रणेदुरुन्मुखा राजन्मेघनाद इवोत्सुकाः ॥ १ दमयन्त्युवाच ।
यथासौ रथनिघाँषः पूरयन्निव मेदिनीम् ।
ममाह्वाद्यते चेतो नल एष महीपतिः ॥ ४ अथ चन्द्राभवक्रं तं न पद्यामि नलं यदि । असंख्येयगुणं वर्रि विनङ्क्ष्यामि न संशयः ॥ १ यदि वै तस्य वीरस्य बाह्वोर्नाद्याहमन्तरम् । प्रविशामि सुखस्पर्शं न भविष्याम्यसंशयम् ॥१० यदि मां मेघनिघाँषो नोपगच्छति नैषधः । अद्य चामीकरप्रख्यं प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ॥ ११ यदि मां सिह्विकान्तो मत्तवारणिवक्रमः । नाभिगच्छति राजेन्द्रो विनङ्क्ष्यामि न संश्यः न समराम्यनृतं किंचिन्न स्मराम्यपकारताम् । ११ न स्मराम्यनृतं विनङ्क्ष्यामि न संश्वाः न स्मराम्यन्तं विनङ्क्ष्यामि न संश्वाः न स्मराम्यन्तं विन्नाः स्वरोष्वाचि कदाचन ॥ ११ स्वरोष्वाचित्रं वाक्यं स्वरोष्वाचित्रं महान्यपकारताम् ।

शापाभिर्दमयन्तीनिसष्टः स विषरूपः । अना-त्मवान् हृदुअश्चर्यो मृढ इत्यर्थः ॥३१॥ अदृश्य इति छेदः । कथयन् कथां कुर्वन् ॥ ३८ ॥ फलानि संख्याय अक्षविद्या-सामध्यात् राशेरायामादिकमनालोच्यैवेति भावः ॥ ३९ ॥ द्विजानिव पक्षिणे इव ॥ ४९ ॥ इस्रा० प० नै० मा०

द्विसप्तातितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

७३ तत इति ॥ १॥ नलाश्वाः विदर्भनगरे ये दमय्त्वी पत्याभ्यां सह प्रेषिताः ॥३॥ ज्ञाखिनो मयूराः मेघव्यक्ति भ्रमात् चुकुगुः ॥७॥ पर्युषितं प्रतिज्ञातकालातिलाह्व ॥१३॥ नार्व

म्।

36

1139

११

11 85

1183

1180

ायः

यन्त्या

विति

प्रभुः क्षमावान्वीरश्च दाता चाप्यधिको नृपैः। रहोऽनीचानुवर्ती च क्रीववन्मम नैपधः॥ गुणांस्तस्य समरन्त्या मे तत्पराया दिवानिशम्। हृद्यं दीर्यत इदं शोकात्प्रियविनाकृतम्॥ एवं विलपमाना सा नप्टसंज्ञेव भारत। आरुरोह महद्वेश्म पुण्यश्लोकदिदक्षया॥ 38 ततो मध्यमकक्षायां ददर्श रथमास्थितम् । ऋतुपर्ण महीपालं सहवार्ष्णयवाहुकम्॥ १७ ततोवतीर्य वार्ष्णयो बाहुकश्च रथोत्तमात्। ह्यास्तानवमुच्याथ स्थापयामास वै रथम् ॥ १८ सोवतर्थि रथोपस्थादतुपर्णो नराधिपः। उपतस्थे महाराजं भीमं भीमपराक्रमम्॥ १९ तं भीमः प्रतिजग्राह पूजया परया ततः। स तेन पूजितो राक्षा ऋतुपर्णों नराधिपः॥ 20 स तत्र कुण्डिने रस्ये वसमानो महीपतिः। न च किंचित्तदाऽपद्यत्प्रेक्षमाणो मुहुर्मुहुः। स तु राज्ञा समागम्य विदर्भपतिना तदा॥ अकस्मात्सहसा प्राप्तं स्त्रीमन्त्रं न स्म विन्दति। किं कार्य स्वागतं तेस्तु राज्ञा पृष्टः स भारत॥२२ नाभिजज्ञे स नृपतिर्दुहित्रर्थे समागतम्। ऋतुपर्णोपि राजा स धीमान्सत्यपराक्रमः ॥ २३ राजानं राजपुत्रं वा न स्म पद्यति कंचन। नैव स्वयंवरकथां न च विप्रसमागमम्॥ २४ ततो विगणयद्राजा मनसा कोसलाधिपः।

आगतोस्मीत्युवाचैनं भवन्तमभिवाद्कः ॥ २५ राजापि च समयन्भीमो मनसा समचिन्तयन्। अधिकं योजनशतं तस्यागमनकारणम्॥ २६ ग्रामान्बहूनतिक्रम्य नाध्यगच्छद्यथातथम् । अल्पकार्यं विनिर्दिधं तस्यागमनकारणम्॥ २७ पश्चादुदर्के ज्ञास्यामि कारणं यद्भविष्यति । नैतदेवं स नुपतिस्तं सत्कृत्य व्यसर्जयत ॥ विश्राम्यतामित्यवाच हान्तोसीति पुनःपुनः। स सत्कृतः प्रहृष्टात्मा प्रीतः प्रीतेन पार्थिवः॥ २९ राजप्रेप्यैरनुगतो दिष्टं वेश्म समाविशत । ऋतुपर्णे गते राजन्वाष्णीयसहिते नृपे॥ 30 बाहुको रथमादाय रथशालामुपागमत्। स मोचियत्वा तानश्वानुपचर्य च शास्त्रतः ॥ ३१ स्वयं चैतान्समाश्वास्य रथोपस्य उपाविशतं। दमयन्त्यपि शोकार्ता दृष्टा भाङ्गासुरिं नृपम्॥३२ सतपुत्रं च वाष्णेयं बाहुकं च तथाविधम्। चिन्तयामास वैदर्भी कस्यैष रथनिःखनः॥ नलस्येव महानासीन्न च परयामि नैषधम् । वार्णोयेन भवेन्नूनं विद्या सैवोपशिक्षिता ॥ तेनाद्य रथनिघाँषो नलस्येव महानभूत । आहोस्विदृतुपर्णोपि यथा राजा नलस्तथा। यथायं रथनिर्घोषो नैषधस्येव लक्ष्यते॥ 34 एवं सा तर्कयित्वा तु दमयन्ती विशांपते। दूतीं प्रस्थापयामास नैषधान्वेषणे छुमा ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे नलोपाख्यानपर्वाणे भीमपुरप्रवेशे त्रिसप्ततितमोऽघ्यायः ॥७३॥ ১৮৯৯ শুলি

98

दमयन्त्युवाच ।
गच्छ केशिनि जानीहि क एष रथवाहकः ।
उपविष्टो रथोपस्थे विकृतो हस्वबाहुकः ॥ १
अभ्येत्य कुशलं भद्रे मृदुपूर्वं समाहिता ।
एच्छेयाः पुरुषं होनं यथातत्त्वमनिन्दिते ॥ २

अत्र में महती शङ्का भवेदेष नहों नृपः।
यथा च मनसस्तुष्टिहृदयस्य च निर्वृतिः॥ ३

हूयाश्चेनं कथान्तं त्वं पर्णाद्वचनं यथा।
प्रतिवाक्यं च सुश्रोणि बुन्धेथास्त्वमनिन्दिते॥४

जितोन्द्रियत्वमेवाह रह इति । रहसि कर्तब्ये सुरतः विषये नीचकर्म पारदार्यादि तदनुवर्तत इति तदन्यः अनी-चानुवर्ता परस्त्रीषु क्रांब इत्यर्थः ॥ १४॥ नैतदेवं एतत् एतस्मिन् काले एवं विचार्य न ब्यस्जयत् किं तु विश्राम्यः तामित्येवोवाचेत्युक्तरेणान्वयः ॥२८॥ दिष्टं निर्दिष्टम्॥३०॥ आहोस्विदित्याश्चर्यार्थे अत एट समानार्थकं वाक्यमावर्ति- तम् ॥ ३५ ॥ इत्या॰ नैलकण्ठीये भारतभावदीपे त्रिसप्तति-तमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

८८

गच्छेति ॥ १ ॥ पर्णादवचनं क नु त्वं कित्रप्रिक्टित्वा वस्त्रार्धे प्रस्थितो ममेत्यादि श्रुत्वा । विरूपो हस्वबाहुकः कश्चित्प्रत्युत्तरं दत्तवान् तह्नक्षण एवायमिति मार्वः ॥ ४ ॥

अध

द

হা

ग

अ

य

त

न

य

Ų

f

य

द

f

£

ह

₹

Ì

त

ततः समाहिता गत्वा दृती बाहुकमव्रवीत्। दमयन्त्यपि कल्याणी प्रासादस्था ह्यपेक्षतः॥ ५ केशिन्युवाच । स्वागतं ते मनुष्येन्द्र कुशस्तं ते वर्षाम्यस्य

स्वागतं ते मनुष्येन्द्र कुशलं ते व्रवीम्यहम् । दमयन्त्या वचः साधु निबोध पुरुषर्षभ ॥ ६ कदा वै प्रस्थिता यूयं किमर्थमिह चागताः । तत्त्वं ब्रूहि यथान्यायं वैदर्भी श्रोतुमिच्छति ॥ ७ बाहुक उवाच ।

श्रुतः स्वयंवरो राज्ञा कोसलेन महात्मना। द्वितीयो दमयन्द्र्या वै भविता श्व इति द्विजात्॥८ श्रुत्वैतत्प्रस्थितो राजा शतयोजनयायिभिः हयैर्वातजवैर्सुस्यैरहमस्य च सार्थिः॥ ९ केशिन्युवाच।

अथ योसौ तृतीयो वः स कृतः कस्य वा पुनः।
त्वं च कस्य कथं चेदं त्विय कर्म समाहितम् १०

बाहुक उवाच।
पुण्यश्लोकस्य वै स्तो वार्णोय इति विश्वतः।
स नले विद्वते भद्रे भाङ्गासुरिमुपस्थितः॥ ११
अहमप्यश्वकुशलः स्तत्वे च प्रतिष्ठितः।
ऋतुपर्णेन सारथ्ये भोजने च वृतः स्वयम्॥ १२
केशिन्युवाच।

अथ जानाति वार्ष्णियः क नु राजा नलो गतः। कथं च त्वयि वा तेन कथितं स्यानु बाहुक॥ १३

बाहुक उवाच।
इहैव पुत्रौ निक्षिप्य नलस्य श्रुभकर्मणः।
गतस्ततो यथाकामं नैष जानाति नैषधम्॥ १४
न चान्यः पुरुषः कश्चित्रलं वेत्ति यशस्विनि।
गुढश्चरित लोकेस्मिन्नष्टरूपे महीपतिः॥ १५
आत्मैव तु नलं वेद या चास्य तदनन्तरा।
न हि वै स्वानि लिङ्गानि नलः शंसिति कहिंचित्

केशिन्युवाच । योसावयोध्यां प्रयमं गतोसौ ब्राह्मणस्तदा । इमानि नारीवाक्यानि कथयानः पुनःपुनः ॥३ क नु त्वं कितव च्छित्वा वस्त्राधं प्रस्थितो मम उत्स्रज्य विपिने सुप्तामनुरक्तां प्रियां प्रिय ॥३ सा वै यथा समादिष्टा तथास्ते त्वत्प्रतीक्षिणी दह्यमाना दिवारात्रौ वस्त्रार्धेनाभिसंवृता ॥३ तस्या स्दन्त्याः सततं तेन दुःखेन पार्थव ॥ प्रसादं कुरु मे वीर प्रतिवाक्यं वदस्व च ॥३ तस्यास्तिष्रयमाख्यानं प्रवदस्व महामते। तदेव वाक्यं वैदर्भी श्रोतुमिच्छत्यनिन्दिता॥३ पतच्छुत्वा प्रतिवचस्तस्य दत्तं त्वया किछ। यत्पुरा तत्पुनस्त्वत्तो वैदर्भी श्रोतुमिच्छति॥३ वृहदश्व उवाच।

एवमुक्तस्य केशिन्या नलस्य क्रस्तन्द्तः।
हृदयं व्यथितं चासीदश्रपूर्णे च लोचने॥ १
स निगृह्यात्मनो दुःखं दृह्यमानो महीपतिः।
बाष्पसंदिग्धया वाचा पुनरेवेदमब्रवीत्॥ १
बाह्यस्र उवाच।

वीहुक उवाच ।
वैषम्यमिप संप्राप्ता गोपायन्ति कुलिक्षयः।
आत्मानमात्मना सत्यो जितः स्वर्गो न संग्र्याः
रिहता भर्तिभिश्चापि न कुध्यन्ति कदाचन।
प्राणांश्चारित्रकवचान्धारयन्ति वरिक्षयः॥ विषमस्थेन मूढेन परिम्रष्टसुखेन च ।
यत्सा तेन परित्यक्ता तत्र न कोद्धमहिति॥ व्याप्यात्रां परिप्रेण्सोः शकुनैहतवाससः।
आधिभिद्द्यमानस्य स्यामा न कोद्धमहिति॥ विस्तृत्ताऽसत्कृता वापि पति हृष्ट्या तथाविधम्।
सत्कृताऽसत्कृता वापि पति हृष्ट्या तथाविधम्।
राज्यमुष्टं श्रिया हीनं श्लुधितं व्यसनाप्नुतम्॥ विवाससः।
न वाष्पमशकत्सोद्धं प्रक्रोद च भारत॥
ततः सा केशिनी गत्वा दमयन्त्यै न्यवेद्यत्।
ततः सा केशिनी गत्वा दमयन्त्यै न्यवेद्यत्।
ततः स्व किथितं चैव विकारं तस्य चैव तम्॥ वि

इति श्रीमहामारते आरण्यके पर्वणि नलोपाख्यानपर्वणि नलकेशिनीसंवादे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

विकारं हृदयब्यथाऽश्रुनेत्रत्वादिकम् ॥ ३१ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

ख्यानप_र

7: || to

रे मम। य ॥ १

द्गिणी।

T 11 8

11 3

ता ॥ श

ति॥३

ल ।

: 1

: 1

न ।

11 38

संशयः

11 3

11 3

ते॥ ३

धम् ।

म् ॥३

रत्।

म् ॥ ३

व।

94

8

4

દ

9

बृहद्ध्व उवाच। दमयन्ती तु तच्छ्रत्वा भृशं शोकपरायणा। शङ्कमाना नलं तं वै केशिनीमिदमब्रवीत्॥ गुच्छ केशिनि भूयस्त्वं परीक्षां कुरु बाहुके। अव्वाणा समीपस्था चरितान्यस्य छक्षय ॥ यदा च किंचित्कुर्यात्स कारणं तत्र भामिनि। तत्र संचेप्रमानस्य लक्षयन्ती विचेप्रितम्॥ न चास्य प्रतिबन्धेन देयोग्निरिप केशिनि। याचते न जलं देयं सर्वथा त्वरमाणया॥ एतत्सर्वे समीक्ष्य त्वं चरितं मे निवेदय। निमित्तं यत्त्वया दृष्टं बाहुके दैवमानुषम् ॥ यचान्यद्पि पश्येथास्तचाख्येयं त्वया मम। दमयन्त्यैवमुक्ता सा जगामाथ च केशिनी॥ निशम्याथ हयज्ञस्य लिङ्गानि पुनरागमत्। सा तत्सर्वे यथावृत्तं दमयन्त्यै न्यवेदयत् । निमित्तं यत्तया दृष्टं बाहुके दैवमानुषम् ॥

केशिन्यवाच । दृढं ग्रुच्युपचारोसौ न मया मानुषः कचित्। इष्टपूर्वः श्रुतो वापि दमयन्ति तथाविधः॥ 6 ह्रसमासाय संचारं नासौ विनमते कचित्। तं तु दृष्टा यथा संगमुत्सर्पति यथासुखम्॥ संकटेप्यस्य समहान्विवरो जायतेधिकः। ऋतुपर्णस्य चार्थाय भोजनीयमनेकशः॥ १० प्रेषितं तत्र राज्ञा तु मांसं बहु च पाशवम्। तस्य प्रक्षालनार्थाय कुम्भास्तत्रोपकल्पिताः॥ ११ ते तेनावेक्षिताः कुम्भाः पूर्णा एवाभवंस्ततः। ततः प्रक्षालनं कृत्वा समिधिश्रित्य बाहुकः॥ १२ तृणमुष्टिं समादाय सवितुस्तं समाद्धत्। अथ प्रज्वालितस्तत्र सहसा हव्यवाहनः ॥ १३ अन्यच तस्मिन्सुमहदाश्चर्यं लिक्षतं मया ॥ १४ यदिमिमिपे संस्पृदय नैवासौ दह्यते शुमे । छन्देन चोद्कं तस्य वहत्याविर्जतं द्वतम् ॥ १५ अतीव चान्यत्सुमहदाश्चर्यं दृष्टवत्यहम् । यत्स पुष्पाण्युपादाय ह्स्ताभ्यां ममृदे शनैः॥ १६ मृद्यमानानि पाणिभ्यां तेन पुष्पाणि नान्यथा । भूय एव सुगन्धीनि हृषितानि भवन्ति हि । एतान्यद्भुतिलङ्गानि दृष्टाहं द्वतमागता ॥ १७

वृहद्भ्व उवाच ।° दमयन्ती तु तच्छूत्वा पुण्यश्लोकस्य चेष्टितम्। अमन्यत नलं प्राप्तं कर्मचेष्टामिस्चितम्॥ सा शङ्कमाना भर्तारं वाहुकं पुनरिङ्गितैः। केशिनीं श्रुक्ष्णया वाचा रुदती पुनरब्रवीत् ॥१९ पुनर्गच्छ प्रमत्तस्य बाहुकस्योपसंस्कृतम्। महानसाच्छितं मांसमानयस्वेह भाविनि॥ सा गत्वा बाहुकस्याग्रे तन्मांसमपृक्रप्य च। अत्युष्णमेव त्वरिता तत्क्षणात्रियकारिणी ॥ २१ द्मयन्त्यै ततः प्रादात्केशिनी कुरुनन्दन । सा चितानलसिद्धस्य मांसस्य बहुशः पुरा ॥२२ . प्रास्य मत्वा नलं सुतं प्राक्रोशद्भृशदुःखिता । वैक्कव्यं परमं गत्वा प्रक्षाल्य च मुखं ततः ॥ २३ मिथुनं प्रेषयामास केशिन्या सह भारत। इन्द्रसेनां सह भ्रात्रा समाभेक्षाय वाहुकः॥ अभिद्भत्य ततो राजा परिष्वज्याङ्कमानयत्। बाहुकस्तु समासाच सुतौ सुरसुतोपमौ॥ २५ भृशं दुःखपरीतात्मा सुस्वरं प्रहरोद् ह। नैषधो दर्शयित्वा तु विकारमसकृत्तदा । उत्सृज्य सहसा पुत्रौ केशिनीमिद्मव्रवीत् ॥ २६ इदं च सदशं भद्रे मिथुनं मम पुत्रयोः।

194

तद्दुततमं दृष्टा विस्मिताहमिहागता।

दमयन्तीति ॥ १ ॥ पाठान्तरे संलक्ष्यं लक्षणीयं ते त्वया ॥ ३ ॥ शुच्युपचारः जलस्थलशुद्धादिपरः ॥ ८ ॥ संवारं द्वारं न्हस्वमि उत्सर्पति दीर्घं भवति ॥ ९ ॥ संकटे संकु-चिते एतेन भूमिजयो दिश्तिः ॥ १० ॥ पाशवं पशु-संवन्धि ॥ ११ ॥ कुम्भाः पूर्णा एवेति जलधातुजय उक्तः

॥ १२ ॥ विह्नियमाह तृणेति त्रिभिः । सवितुःसकाशात् समादधत् उद्दीपितवान् ॥ १३ ॥ वायुजयमाह अतीवेति द्वाभ्यां । पुष्पेषु क्षीणोंशो झटिति वायुना अपूर्यत इत्यर्थः ॥ १६ ॥ कर्म पाकादि चेष्टा भूतजयादि ॥ १८ ॥ बाहुकं बाहुकरूपिणामिति रूपभेदात्पंशयोस्ति न तु कियात-इत्यर्थः ॥ १९ ॥ मांसस्य मांसं बहुशः बहुवारम् ॥ २२ ॥

अतो दृष्ट्रैव सहसा बाष्पमुत्सृष्ट्वानहम् ॥

२७

अध्य

स्पृशे

यथा अयं

एप र

यथा

स मु

चन्द्र

स मु

पते

विव्र

एवर्

नैषा

राज

सार्थ

उपा

न हो

उपा

नात्र

तथ

देवर

तद्,

दमर

ततर

संस

अध

वैदः

ततो

तत

तं ३

निर्न

हत्या

बहुशः संपतन्तीं त्वां जनःसंकेतदोषतः।

| वयं च देशांतिथयो गच्छ भद्रे यथासुखम् ॥ २४

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे नलोपाख्यानपर्वणि कन्यापुत्रदर्शने पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७५॥

+7966

७६

बृहदश्व उवाच। सर्वे विकारं दृष्टा तु पुण्यश्लोकस्य धीमतः। आगत्य केशिनी सर्वे दमयन्त्यै न्यवेदयत्॥ द्मयन्ती ततो भूयः प्रेषयामास केशिनीम्। मातुः सकारां दुःखार्ता नलद्र्शनकाष्ट्रया॥ परीक्षितों में बहुशों बाहुकों नलशङ्क्या। रूपे में संशयस्त्वेकः स्वयमिच्छामि वेदितुम्॥३ स वा प्रधेरयतां मातमां वानुशातुमहीस। विदितं वाथवा ज्ञातं पितुर्मे संविधीयताम् ॥ ४ एवमुक्ता तु वैद्भ्यां सा देवी भीममब्रवीत्। द्वहितुस्तमभित्रायमन्वजानात्स पार्थिवः॥ 4 सा वै पित्राभ्य हुकाता मात्रा च भरतर्धभ। नलं प्रवेशयामास यत्र तस्याः प्रतिश्रयः ॥ દ્દ तां स्म दृष्टेव सहसा दमयन्तीं नली नृपः। आविष्टः शोकदुःखाभ्यां वभूवाश्रुपरिष्ठतः ॥ 9 तं तु हृषा तथायुक्तं दमयन्ती नलं तदा। तीवशोकसमाविष्टा बभूव वरवर्णिनी ॥ 6 ततः काषायवसना जटिला मलपङ्किनी। द्मयन्ती महाराज बाहुकं वाक्यमेव्रवीत ॥ पूर्व दृष्ट्स्त्वया कश्चिद्धर्मको नाम बाहक। सुप्तामुत्सुज्य विपिने गतो यः पुरुषः स्त्रियम् १० अनागसं प्रियां भार्या विजने श्रममोहिताम्। अपहाय तु को गच्छेत्पुण्यक्षोकमृते नलम् ॥ ११ किस तस्य मया बाल्याद्पराद्धं महीपतेः। यो मामुत्सुज्य विपिने गतवान्निद्रयार्दिताम्॥ १२ साक्षादेवानपाहाय वृतो यः स पुरा मया। अनुव्रतां साभिकामां पुत्रिणीं त्यक्तवान्कथम् १३ अग्नौ पाणिं गृहीत्वा तु देवानामग्रतस्तथा। भविष्यामीति सत्य तु प्रतिश्रुत्य क तद्गतम् ॥ १४ दमयन्त्या ब्रवन्त्यास्तु सर्वमेतदरिदम । शोकजं वारि नेत्राभ्यामसुखं प्रास्त्रवद्वहु॥

अतीव कृष्णसाराभ्यां रक्तान्ताभ्यां जलं तु तत्। परिस्नवन्नलो ह्या शोकार्तामिद्मव्रवीत्॥ मम राज्यं प्रनष्टं यन्नाहं तत्कृतवान्ख्यम्। कालिना तत्कृतं भीरु यच त्वामहमत्यजम् ॥ १७ यत्त्वया धर्मकृच्छ्रे तु शापेनाभिहतः पुरा। वनस्थया दुःखितया शोचन्त्या मां दिवानिशम्॥ स मच्छरीरे त्वच्छापादद्यमानोऽवसत्कालेः। त्वच्छापद्ग्धः सततं सोय्राविधारिवाहितः॥ १९ मम च व्यवसायेन तपसा चैव निर्जितः। दुःखस्यान्तेन चानेन भवितव्यं हि नौ शुमे ॥२० विमुच्य मां गतः पापस्ततोहमिह चागतः। त्वद्र्थं विपुलश्रोणि न हि मेन्यत्व्रयोजनम् ॥ २१ कथं नु नारी भर्तारमनुरक्तमनुव्रतम्। उत्सुज्य वरयेदन्यं यथा त्वं भीरु कर्हिचित्॥ २२ द्ताश्चरन्ति पृथिवीं कृत्स्रां नृपतिशासनात्। भैमी किल सम भर्तारं द्वितीयं वरियण्यति॥ २३ खेरवृत्ता यथाकाममनुरूपामवात्मनः। श्रुत्वैव चैवं त्वरितो भाङ्गासुरिक्पास्थितः॥ दमयन्ती तु तच्छूत्वा नलस्य परिदेवितम्। २५ प्राञ्जलिवेंपमाना च भीता वचनमत्रवीत्॥ द्मयन्त्युवाच।

न मामहिस कल्याण दोषेण परिशङ्कितम्।
मया हि देवानुत्स्रुज्य वृतस्त्वं निषधाधिप॥ २६
तवाभिगमनार्थं तु सर्वतो ब्राह्मणा गताः।
वाक्यानि मम गाथाभिगीयमाना दिशो दश २७
ततस्त्वां ब्राह्मणो विद्वान्पर्णादो नाम पार्थिव।
अभ्यगच्छत्कोसलायामृतुपर्णानवेशने॥ २८
तेन वाक्ये कृते सम्यक्प्रतिवाक्ये तथाहृते।
उपायोगं मया दृष्टो नैषधानयने तव॥ २९
त्वामृते न हि लोकेऽन्य एकाह्ना पृथिवीपते।
समर्थो योजनशतं गन्तुमध्वैर्नराधिप॥

संपतन्तीं नियान्तीं दोषतः कामदोषेण ॥ २८ ॥ इत्या-रण्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारतभावदीपे पश्चसप्तति-तमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

30

सर्वमिति ॥ १ ॥ प्रतिश्रयः गृहम् ॥ ६ ॥

तत्।

80.

ाम्॥

28

120

28

22

23

28

24

२६

२७

28

30

स्पृशेयं तेन सत्येन पादावेतौ महीपते। यथा नासत्कृतं किचिन्मनसापि चराम्यहम्॥३१ अयं चरति छोकेस्मिन्भृतसाक्षी सदागतिः। एष में मुञ्जतु प्राणान्यदि पापं चराम्यहम् ॥ ३२ यथा चरति तिग्मांशुः परेण भुवनं सदा। स मुञ्जतु मम प्राणान्यदि पापं चराम्यहम् ॥ ३३ चन्द्रमाः सर्वभूतानामन्तश्चरति साक्षिवत्। स मुञ्जतु मम प्राणन्यदि पापं चराम्यहम् ॥ ३४ एते देवास्त्रयः कृत्स्नं त्रैलोक्यं धारयन्ति वै। विव्वन्तु यथा सत्यमेतदेवास्त्यजन्तु माम् ॥ ३५ एवमुक्तस्तथा वायुरन्तरिक्षाद्भाषत । नैषा कतवती पापं नल सत्यं व्रवीमि ते॥ राजञ्जीलनिधिः स्फीतो दमयन्त्या सुरक्षितः। साक्षिणो रक्षिणश्चास्या वयं त्रीन्परिवत्सरान् ॥ उपायो विहितश्चायं त्वदर्थमतुलोऽनया । न ह्येकाह्ना शतं गन्ता त्वामृतेन्यः पुमानिह ॥ ३८ उपपन्ना त्वया भैमी त्वं च भैम्या महीपते। नात्र राङ्का त्वया कार्या संगच्छ सह भार्यया ॥ तथा ब्रुवति वायौ तु पुष्पवृष्टिः पपात ह । देवदुंदुभयो नेदुर्ववौ च पवनः शिवः ॥ 80 तद्द्भुतमयं दृष्टा नलो राजाथ भारत । दसयन्त्यां विशङ्कां तासुपाकर्षद्रिदमः ॥ धर ततस्तद्वस्त्रमजरं प्रावृणोद्वस्थाधिपः। संस्पृत्य नागराजं तं ततो लेभे खकं वपुः ॥४२

खरूपिणं तु भर्तारं दृष्टा भीमसुता तदा । प्राकोशदुचैरालिङ्गच पुण्यक्षोकमनिन्दिता ॥ ४३ मैमीमपि नलो राजा म्राजमानो यथा पुरा । सस्वजे स्वसुतौ चापि यथावत्प्रत्यनन्द्त ॥ ततः स्वोरसि विन्यस्य वक्रं तस्य ग्रुभानना । परीता तेन दुःखेन निराश्वासायतेक्षणा॥ तथैव मलदिग्धाङ्गी परिष्वज्य श्रुचिस्मिताम्। सुचिरं पुरुषट्याव्रस्तस्थौ शोकपरिवृतः॥ 38 ततः सर्वे यथावृत्तं दमयन्त्या नलस्य च। भीमायाकथयत्प्रीत्या वैदभ्या जननी नुप ॥ ४७ ततोव्रवीन्महाराजः कृतशौचमहं न्हम्। दमयन्त्या सहोपेतं कल्ये द्रश सुखोषितम् ॥ ४८ ततस्तौ सहितौ रात्रिं कथयन्तौ पुरातनम्। वने विचरितं सर्वमूपतुर्मदितौ नृप ॥ 80 गृहे भीमस्य नृपतेः परस्परसुखैपिणौ। वसेतां हृष्टसंकल्पौ वैदर्भो च नलश्च ह ॥ 40 स चतुर्थे ततो वर्षे संगम्य सह भार्यया। सर्वकामैः सुसिद्धार्थो लब्धवान्परमां मुद्दम् ॥५१ दमयन्त्यपि भर्तारमासाद्याप्यायिता भृशम्। अर्घसंजातसस्येव तोयं प्राप्य वसुंघरा ॥ 42 सैवं समेत्य व्यपनीय तन्द्रां शान्तज्वरा हर्षविवृद्धसत्त्वा। रराज भैमी समवाप्तकामा शीतांगुना रात्रिरिवोदितेन ॥ 43

इति श्रीमहाभारते आरण्यके प० नलोपाख्यानप० नलद्मयन्तीसमागमे षट्सप्ततितमोऽध्यायः॥ ७६॥

1919

बृहद्श्व उवाच ।

अथ तां व्युषितो रात्रिं नलो राजा खलंकृतः। वैदर्भा सहितः काले द्दर्श वसुधाधिपम्॥ वतोभिवादयामास प्रयतः श्वशुरं नलः। ततोनु दमयन्ती च ववन्दे पितरं शुभा॥ 2 तं भीमः प्रतिजग्राह पुत्रवत्परया मुदा ।

यथाई पूजयित्वा च समाश्वासयत प्रभुः॥ नलेन साहितां तत्र दमयन्तीं पतित्रताम्। तामईणां नलो राजा प्रतिगृह्य यथाविधि ॥ परिचर्यां स्वकां तस्मै यथावत्प्रत्यवेद्यत्। ततो वभूव नगरे सुमहान्हर्षजः खनः ॥

सदागतिः वायुः ॥ ३२ ॥ चन्द्रमाः चित्ताभिमा-निनी देवता ॥ ३४॥ प्रभाते ॥ ४८ ॥ कल्य इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठाये भारतभावदीपे षट्संप्तति- तमोऽध्यायः॥ ७६ ॥

1919

अधेति ॥ १ ॥

मार्

नित

देवन

जिल

कृत

श्रुत्व

इयेष

पण

तत

एक

स

जिल

मम

वैद

तस

न त

कर्ति

नाह

तथै

प्रश

मह

दम

प्रा

आ

वर्त

तध

पुन

जनस्य संप्रहृष्टस्य नलं दृष्टा तथागतम् । अशोभयच नगरं पताकाष्वजमालिनम्॥ દ सिकाः सुमृष्टपुष्पाढ्या राजमार्गाः खलंकताः । द्वारि द्वारि च पौराणां पुष्पभृङ्गोपकल्पिताः॥ ७ अर्चितानि च सर्वाणि देवतायतनानि च। ऋतुपर्णोपि श्रुश्राव बाद्धकच्छिदानं नलम् ॥ दमयन्त्या समायुक्तं जहवे च नराधियः। तमानाय्य नलं राजा क्षभयामास पार्थिवम्॥ ९ स च तं क्षमयामास हेतुभिई दिसंमितः। स सत्कृतो महीपीलो नैषघं विस्मिताननः ॥ १० उवाच वाक्यं तत्त्वज्ञो नैषधं वदतां वरः। दिष्टचा समेतो दारैः स्वैर्भवानित्यभ्यनन्दत॥ ११ किंचित्तु नापराधं ते कृतवानास्म नैषध। अज्ञातवासे वसतो महहे वसुधाधिप ॥ १२ यदि वाऽबुद्धिपूर्वाणि यदि बुध्यापि कानिचित्। मया कृतान्यकार्याणि तानि त्वं क्षन्तुमहीसि ॥ १३

नल उवाचे। न मेपराधं कृतवांस्त्वं स्वल्पमपि पार्थिव। कृतेपि च न मे कोपः क्षन्तव्यं हि मया तव ॥ ११ पूर्व हापि सखा मेसि संबन्धी च जनाधिए। अत ऊर्घ्वं तु भूयस्त्वं श्रीतिमाहर्तुमहीस ॥ सर्वकामैः सुविहितैः सुखमसम्युषितस्त्विय। न तथा स्वगृहे राजन्यथा तव गृहे सदा॥ इदं चैव हयज्ञानं त्वदीयं मिय तिष्ठति। तदुपाकर्तुमिच्छामि मन्यसे यदि पार्थिव। एवमुक्त्वा ददौ विद्यासृतपर्णाय नैवधः॥ 80 स च तां प्रतिज्ञप्राह विधिद्दष्टेन कर्मणा। गृहीत्वा चाश्वहृद्यं राजन्भाङ्गासुरिर्नृषः॥ 18 निषधाधिपतेश्चापि दत्त्वासहृदयं नृपः। स्तमन्यमुपादाय ययौ स्वपुरमेव ह॥ 88 ऋतुपर्णे गते राजन्नलो राजा विशांपते। नगरे कुण्डिने कालं नातिदीर्घमिवावसत्॥ 20

इति श्रीमहाभारते आरण्यके प० नलोपाख्यानपर्वाणे ऋतुपर्णस्वदेशगमने सप्तसप्तातेतमोऽघ्यायः ॥७७॥

8

वृहद्श्व उवाच। स मासमुष्य कौन्तेय भीममामन्त्र्य नैषधः। पुराद्ल्पण्रीवारो जगाम निषधान्त्रति॥ रथेनैकेन शुम्रेण दन्तिभिः परिषोडशैः। पञ्चाराद्भिह्यैश्चैव षट्शतैश्च पदातिभिः॥ स कम्पयन्निव महीं त्वरमाणो महीपातेः। प्रविवेशाथ संरब्धस्तरसैव महामनाः॥ ततः पुष्करमासाद्य वरिसेनसुतो नलः। उवाच दीव्याव पुनर्बहुवित्तं मयार्जितम्॥ दमयन्ती च यचान्यनमम किंचन विद्यते । युष वै मम संन्यासस्तव राज्यं तु पुष्कर ॥ पुनः प्रवर्ततां चूतामिति मे निश्चिता मितः। पकपाणेन भद्रं ते प्राणयोश्च पणावहे॥ जित्वा परस्वमाहृत्य राज्यं वा यदि वा वसु।

प्रतिपाणः प्रदातव्यः परमो धर्म उच्यते॥ न चेद्राञ्च्छिसि त्वं यूतं युद्ध यूतं प्रवर्तताम्। द्वैरथेनास्तु वै शान्तिस्तव वा मम वा नृप॥ वंशभोज्यामिदं राज्यमर्थितव्यं यथातथा। येन केनाप्युपायेन वृद्धानामिति शासनम्॥ द्वयोरेकतरे बुद्धिः क्रियतामद्य पुष्कर। कैतवेनाक्षवत्यां तु युद्धे वा नाम्यतां धनुः। नैषधेनैवमुक्तस्तु पुष्करः प्रहसन्निव । धुवमात्मजयं मत्वा प्रत्याह पृथिवीपतिम् ॥ ^{११} दिष्ट्या त्वयार्जितं वित्तं प्रतिपाणाय नैषध दिष्ट्या च दुष्कृतं कर्म दमयन्त्याः क्षयं गतम् दिरचा च भ्रियसे राजन्सदारोध महाभुज। धनेनानेन वै भैमी जितेन समलंकता ॥

पुष्पभङ्गः पुष्पसंमर्दः॥ ७ ॥ उपाकर्तुं दातुम् ॥ १७ ॥ इत्यारण्यके प्रवाणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे सप्तसप्तिन तमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

उष्य वासं कृत्वा ।। १ ।। राज्यं एकपाणेनैव मम ^{तु} दमयन्त्यादि च ॥ ५ ॥ प्राणयोश्च पणावहे युद्धमि वर्तती मित्यर्थः ॥ ६ ॥

यानपूर्व

1 1 88

141

मे।

38

28

88

0

11 9

1 80

11 88

तम् ॥

83

मम र्

वर्तता-

मामुपस्थास्यति व्यक्तं दिवि शक्रामिवाप्सराः। नित्यशों हि स्मरामि त्वां प्रतीक्षेपि च नैपघश्ध देवनेन मम प्रीतिर्न भवत्यसुहृद्रणैः। जित्वा त्वच वरारोहां दमयन्तीमानिन्दिताम्॥१५ कृतकृत्यो भविष्यामि सा हि मे नित्यशो हृदि। श्रुत्वा तु तस्य ता वाचो बह्नबद्धप्रलापिनः॥ १६ येष स शिरश्छेत्तं खड़ेन कुपितो नलः। सायंस्त रोषताम्राक्षस्तमुवाच नलो नृपः॥ १७ पणावः किं व्याहरसे जितो न व्याहरिष्यसि। ततः प्रावर्तत द्युतं पुष्करस्य नलस्य च ॥ १८ एकपाणेन भद्रं ते नलेन स पराजितः। स रत्नकोशनिचयैःप्राणेन पणितोपि च ॥ १९ जित्वा च पुष्करं राजा प्रहसन्निद्मव्रवीत । मम सर्वमिद राज्यमध्ययं हतकण्टकम् ॥ 20 वैदर्भा न त्वया शक्या राजापसद वीक्षितुम्। तस्यास्त्वं सपरीवारो मृढ दासत्वमागतः॥ २१ न त्वया तत्कृतं कर्म येनाहं विजितः पुरा। किलना तत्कृतं कर्म त्वं च मृढ न वृध्यसे॥ २२ नाहं परकृतं दोषं त्वय्याधास्ये कथंचन। यथासुखं वै जीव त्वं प्राणानवसूजामि ते॥ २३ तथैव सर्वसंभारं स्वमंशं वितरामि ते।

तथैव च मम प्रीतिस्त्विय वीर न संशयः॥ २४ सौहार्द् चापि मे त्वत्तो न कदाचित्प्रहास्यति। पुष्कर त्वं हि मे भ्राता संजीव शरदः शतम्२५ प्वं नलः सान्त्वयित्वा भ्रातरं सत्यविक्रमः। खपुरं प्रेषयामास परिष्वज्य पुनः पुनः॥ सान्त्वितो नैषधेनैवं पुष्करः प्रत्युवाच तम् । पुण्यस्ठोकं तदा राजन्नभिवाच कृताञ्जालेः॥ २७ कीर्तिरस्त तवाक्षय्या जीव वर्षायुतं सुखी। यों में वितरासि प्राणानधिष्ठानं च पार्थिव ॥ २८ स तथा सत्कृतो राज्ञा मासमुप्य तदा नृपः। प्रययौ पुष्करो हृष्टः खपुरं खजनावृतः॥ महत्या सेनया सार्घ विनीतैः परिचारकैः। म्राजमान इवादित्यो वपुषा पुरुषर्धम ॥ प्रस्थाप्य पुष्करं राजा वित्तवन्तमनामयम्। प्रविवेश पुरं श्रीमानत्यर्थमुपशोभिताम् ॥ प्रविदय सान्त्वयामास पौरांश्च निषधाधिपः। पौरा जानपदाश्चापि संप्रहष्टतनूरुहाः॥ ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे सामात्यप्रमुखा जनाः। अद्य सम निर्वृता राजन्पुरे जनपदेपि च। उपासितुं पुनः प्राप्ता देवा इव शतऋतुम् ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाण नलोपाख्यानपर्वाण पुष्करपराभवपूर्वकं राज्यप्रत्यानयने अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

199

गृहद्श्व उवाच ।
प्रशान्ते तु पुरे हृष्टे संप्रवृत्ते महोत्सवे ।
महत्या सेनया राजा दमयन्तीमुपानयत् ॥ १
दमयन्तीमिप पिता सत्कृत्य परवीरहा ।
प्रास्थापयदमेयात्मा भीमो भीमपराक्रमः ॥ २
आगतायां तु वैद्भ्यां सपुत्रायां नळो नृपः ।
वर्तयामास मुदितो देवराडिव नन्दने ॥ ३
तथा प्रकाशतां यातो जम्बुद्वीपे स राजसु ।
पुनः शशास तद्राज्यं प्रत्याहृत्य महायशाः ॥ ४

ईजे च विविधेयं क्षैविधिवचा सद्क्षिणैः।
तथा त्वमिप राजेन्द्र ससुदृद्धश्यसे उचिरात्॥ ५ः
दुःखमेतादशं प्राप्तो नलः परपुरंजयः।
देवनेन नरश्रेष्ठ सभायों भरतर्षम॥ ६ः
पकािकनैव सुमहन्नलेन पृथिवीपते।
दुःखमासादितं घोरं प्राप्तश्चाभ्युद्यः पुनः॥ ५ः
त्वं पुनर्म्वात्सिहितः कृष्णया चैव पाण्डव।
रमसे उस्मिन्महारण्ये धर्ममेवानु चिन्तयन्॥ ८ः

इत्यारण्यके पर्वणि नैसकण्ठीये भारतभावदीपे अष्ट-सप्ततितमोऽध्यायः॥ ७८॥

प्रशान्ते वीतशोके ॥ १ ॥ वश्यसे दीन्यसे वशकान्तीः इत्यस्य रूपम् ॥ ५ ॥

अ

अप्र

वनं

क्रवे

तमृ

मुद

ब्राह

निः

नित

उपा

सर्वे

अह

विशे

उद्वि

तमृत

शून्य

वहा

न त

नील

तम्र

यस्य

न ल तथा

भीम

मनः तन्मे

यस्य

आ

ब्राह्मणैश्च महाभागैर्वेदवेदाङ्गपारगैः। नित्यमन्वास्यसे राजंस्तत्र का परिदेवना ॥ 9 कर्कोटकस्य नागस्य दमयन्त्या नलस्य च । ऋतपर्णस्य राजर्षेः कीर्तनं कलिनाशनम् ॥ इतिहासामिमं चापि कलिनारानमच्यत। वाक्यमाध्वसितुं श्रत्वा त्वद्विधेन विशांपते ॥ ११ अस्थिरत्वं च संचिन्त्य पुरुषार्थस्य नित्यदा। तस्योदये व्यये चापि न चिन्तयितुमर्हिस ॥ १२ अत्वेतिहासं नपते समाश्वसिहि मा श्रवः। व्यसने त्वं महाराज न विषीदितुमईसि॥ विषमावस्थिते देवे पौरुषेऽफलतां गते। विषादयन्ति नात्मानं सत्त्वोपाश्रयिणो नराः॥१४ ये चेदं कथायेष्यन्ति नलस्य चरितं महत्। श्रोष्यन्ति चाप्यभीक्ष्णं वै नालक्ष्मीस्तान्भजिष्यति अर्थास्तस्योपपत्स्यन्ते धन्यतां च गमिष्यति । इतिहासिममं श्रत्वा पुराणं शश्वदुत्तमम् ॥ १६॥ पुत्रान्पीत्रान्पश्रंश्चापि लभते नृषु चाप्यताम्। आरोग्यप्रीतिमांश्चेव भविष्यति न संशयः ॥१७॥ भयात्रास्यसि यच त्वमाह्वयिष्यति मां पुनः। अक्षज्ञ इति तत्तेहं नाशयिष्यामि पार्थिव ॥ 38

उपपद्यस्व कौन्तेय प्रसन्नोहं व्रवीमि ते॥ वैशंपायन उवाच। ततो हृष्टमाना राजा वृहद्श्वसुवाच ह। भगवन्नसहद्यं ज्ञातुमिच्छामि तत्वतः॥ २०। ततोक्षहृदयं प्रादात्पाण्डवाय महात्मने। दत्त्वा चाश्वशिरोऽगच्छदुपस्प्रष्टुं महातपाः॥ः वहदश्वे गते पार्थमश्रीषीत्सव्यसाचितम्। वर्तमानं तपस्युत्रे वायुभक्षं मनीषिणम्॥ ब्राह्मणेभ्यस्तपस्विभ्यः संपतुद्ध्यस्ततस्ततः। तीर्थशैलवनेभ्यश्च समेतेभ्यो दढवतः ॥ इति पार्थों महाबाहु दूरापं तप आस्थितः। न तथा दृष्पुर्वोन्यः कश्चिदुग्रतपा इति ॥ १ यथा धनंजयः पार्थस्तपस्वी नियतवतः। मुनिरेकचरः श्रीमान्धर्मो विग्रहवानिव॥ तं श्रत्वा पाण्डवो राजंस्तप्यमानं महावने। अन्वशोचत कौन्तेयः प्रियं वै भ्रातरं जयम्॥४ दह्यमानेन तु हृदा शरणार्थी महावने। ब्राह्मणान्विविधज्ञानान्पर्यपृच्छद्यधिष्ठिरः ॥ अ

वेदाक्षहृदयं कृत्स्नमहं सत्यपराक्रम

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि नलोपाख्यानपर्वणि वृहद्श्वगमने ऊनाशीतितमोऽघ्यायः 峨

॥ समाप्तं नलोपाख्यानपर्व ॥

end Por तीर्थयात्रापर्व।

60

जनमेजय उवाच। भगवन्काम्यकात्पार्थे गते मे प्रपितामहे । पाण्डवाः किमकुर्वस्ते तमृते सव्यसाचिनम् ॥ १ स हि तेषां महेष्वासो गतिरासीदनीकजित । आदित्यानां यथा विष्णुस्तथैव प्रतिभाति मे ॥ २ तेनेन्द्रसमवीर्येण संग्रामेष्वनिवर्तिना विनाभूता वने वीराः कथमासान्पितामहाः॥ वैशंपायन उवाच । गते तु पाण्डवे तात काम्यकात्सत्यवि^{क्रमे} बभूवुः पाण्डवेयास्ते दुःखशोकपरायणाः॥

तद्भयम् ॥१८॥ पुनर्यूतं करिष्यसीति राजानं प्रति पूर्वे भीमेसेनेनोक्तं तत्र परिहारमाह वेदेति । वेद वोद्मे । उपप-चस्व गृहाणशा १९॥ अश्वशिरोऽश्वविद्यां यया बृहदश्व इति मुनेर्नाम । उपस्प्रष्टुं स्नानादिकं कर्तुम् ॥२१॥ जयं जयभाजं अर्जनम् ॥ २६ ॥ इत्यारण्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारत-आवदापे ऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

60

भगवन्काम्यकात्पार्थे गते मे प्रपितामहे इत्यादिएया स्तीर्थयात्राप्रस्तावार्थः। यज्ञदानाद्यसमर्थस्य हि तीर्थयात्रीर्ग रयकी यथोक्तं। 'द्वाविमौ प्रसते भूमिः सर्पा बिलश्यानि मेध्यान राजानं चाविरोद्धारं दरिदं चाप्रवासिनम् 'इति तत्रापिकी यज्ञार्थ वियोगः सर्वेषां दुःखदः तेन च चित्तस्यानवस्थितत्वं चिह्नम् तीत्यवान्तरतात्पर्यम् ॥ १ ॥

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

यात्राप

201

:-117

म् ॥श

॥७१

r: 11

मे।

देरधार यात्रैवार

आक्षिप्तस्त्रा मणयिश्छन्नपक्षा इव द्विजाः। अप्रीतमनसः सर्वे वभूवुरथ पाण्डवाः ॥ 4 वनं तु तद्भूत्तेन हीनमक्तिष्टकर्मणा। क्वेरेण यथा हीनं वनं चैत्ररथं तथा॥ तमते ते नरव्याघाः पाण्डवा जनमेजय । मदमप्राप्नवन्तो वै काम्यके न्यवसंस्तदा॥ 9 ब्राह्मणार्थे पराकान्ताः शुद्धैर्वाणैर्महारथाः । निव्नन्तो भरतश्रेष्ठ मेध्यान्बहुविधान्मृगान्॥ 6 नित्यं हि पुरुषव्याघा वन्याहारमरिंदमाः। उपाकृत्य उपाहृत्य ब्राह्मणेभ्यो न्यवेदयन् ॥ 9 सर्वे संन्यवसंस्तत्र सोत्कण्ठाः पुरुपर्वसाः। अहृष्टमनसः सर्वे गते राजन्धनंजये ॥ 20 विशेषतस्तु पाञ्चाली स्मरन्ती मध्यमं पतिम्। उद्वियं पाण्डवश्रेष्टिमदं वचनव्रवीत ॥ ११ योर्जुनेनार्जुनस्तुल्यो द्विबाहुर्बहुबाहुना । तमृते पाण्डवश्रेष्ठ वनं न प्रतिभाति मे ॥ १२ शून्यामिव प्रपश्यामि तत्र तत्र महीमिमाम्। वहाश्चर्यमिदं चापि वनं कुसुमितदुमम्॥ 83 न तथा रमणीयं वै तमृते सव्यसाचिनम्। नीलाम्बुद्समप्रख्यं मत्तमातङ्गगामिनम् ॥ १४ तमृते पुण्डरीकाक्षं काम्यकं नातिभाति मे । यस्य वा धनुषो घोषः श्रूयते चारानिस्वनः। न लभे शर्म वै राजन्स्मरन्ती सव्यसाचिनम्॥१५ तथा लालप्यमानां तां निशम्य परवीरहा। भीमसेनो महाराज द्रौपदीमिद्मव्रवीत्॥ भीम उवाच। मनःश्रीतिकरं भद्रे यह्नवीषि सुमध्यमे। तनमे प्रीणाति हृद्यमसृतप्रारानोपमम्॥ १७ यस्य दीघौँ समौ पीनौ भुजौ परिघसंनिभौ।

मौर्वीकृतिकणौ वृत्तौ खङ्गायुघधनुर्घरौ ॥ १८
निष्काङ्गदकृतापीडौ पञ्चशीर्पाविवारगौ ।
तमृते पुरुपव्यात्रं नष्टसूर्यामेवाम्बरम् ॥ १९
यमाश्रित्य महावाहुं पाञ्चालाः कुरवस्तथा ।
सुराणामिप मत्तानां पृतनासु न विभ्यति ॥ २०
यस्य वाहू समाश्रित्य वयं सर्वे महात्मनः ।
मन्यामहे जितानाजौ परान्प्राप्तां च मेदिनीम् ॥
तमृते फाल्गुनं वीरं न छमे काम्यके घृतिम् ।
प्रथामि च दिशः सर्वास्तिमिरेणावृता इव ।
ततोव्रवीत्साश्रुकण्ठो नकुलः पाञ्चनन्दनः ॥ २२
नकुल उवाच । ०

यिस्मिन्दिन्यानि कर्माणि कथयन्ति रणाजिरे।
देवा अपि युधां श्रेष्ठं तस्ते का रितर्वने ॥ २३
उदीचीं यो दिशं गत्वा जित्वा युधि महावलान्
गन्धर्वमुख्याञ्चलतशो हयाँ होने महाग्रुतिः ॥ २४
राज्ञे तित्तिरिकल्माषाञ्चल्लीमतोऽनिलरंहसः।
प्रादाद्भात्रे प्रियः प्रेम्णा राजसूये महाकतौ ॥ २५
तमृते भीमधन्वानं भीमादवरजं वने।
कामये काम्यके वासं नेदानीममरोपमम् ॥ २६

सहदेव उवाच।
यो धनानि च कन्याश्च युधि जित्वा महारथः।
आजहार पुरा राज्ञे राजस्ये महाकतौ॥ २७
यः समेतान्मुधे जित्वा यादवानमितद्युतिः।
सुभद्रामाजहारैको वासुदेवस्य संमते॥ २८
तस्य जिष्णोर्थुसीं दृष्ट्वा शून्यामिव निवेशने।
हृद्यं मे महाराज न शाम्यति कदाचन॥ २९
वनादस्माद्विवासं तु रोचयेहमरिंदम।
न हि नस्तमृते वीरं रमणीयमिदं वनम्॥ ३०

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि अर्जुनानुशोचने अर्शातितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

वात्रिकाः वाक्षिप्तस्त्राः छिन्नस्त्राः द्विजाः पक्षिणः ॥ ५॥ मेध्यान् यज्ञार्होन् ॥ ८ ॥ उपाकृत्य हिंसित्वा उपाहृत्य वं भी विहस् ॥९८॥ मीर्वाकृतिकिणौ किण आघात-वं भी विहस् ॥९८॥ निष्काङ्गदकृतापीडौ साष्ट्रशतं सुवर्णाः निष्कः तत्कृतेनाङ्गदेन कृतभूषणौ ॥ १९ ॥ वृधी आसनम् ॥ २९ ॥ इत्यारण्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भा० भा० अशीति-तमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

प्र

वि

हंत

यर

वि

प्रा

अह

अर

वि

अत्र

आ

ऋाँ

फल

न र

वह

प्राप

नाश

यो

तुल्र

ऋषं

तीथ

अनु

अद्र

अग्नि

न त रुलो

पुष्क

दशव

सांवि

निवृहि

पाद्सर

श्रीभच पापकी प्रतिप्रह

1190

वर

63

वैशंपायन उवाच। धनंजयोत्सुकानां तु भ्रातृणां कृष्णया सह। श्रुत्वा वाक्यानि विमना धर्मराजोप्यजायत ॥ १ अयापश्यन्महात्मानं देवर्षि तत्र नारदम्। दीप्यमानं श्रिया ब्राह्या हुतार्चिषमिवानलम् ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्य भ्रातृभिः सह धर्मराट्। प्रत्युत्थाय यथान्यायं पूजां चक्रे महातमने ॥ स तैः परिवृतः श्रीमान्म्रातृभिः कुरुसत्तमः। विबभावतिदीप्तीजा देवैरिव शतकतुः॥ यथा च वेदान्सावित्री याज्ञसेनी तथा पतीन्। न जहाँ धर्मतः पार्थान्मेरमर्कप्रभा यथा ॥ प्रतिगृह्य च तां पूजां नारदो भगवानृषिः। आश्वासयद्धर्मसुतं युक्तरूपिमवानघ ॥ उवाच च महात्मानं धर्मराजं युधिष्ठिरम्। बृहि धर्मभृतां श्रेष्ठ केनार्थः किं ददानि ते॥ ७ अथ धर्मसुतो राजा प्रणम्य म्रातृभिः सह। उवाच प्राञ्जलिभूत्वा नारदं देवसंमितम् ॥ त्विय तुष्टे महाभाग सर्वेलोकाभिपूजिते। कृतामित्येव मन्येहं प्रसादात्तव सुवत ॥ यदि त्वहमनुत्राह्यो भ्रातृभिः सहितोऽनघ।

संदेहं मे मुनिश्रेष्ठ तत्त्वतश्छेतुमहीस ॥

प्रदक्षिणां यः कुरुते पृथिवीं तीर्थतत्परः।

किं फलं तस्य कात्स्त्येन तद्भवान्वक्रमहीति ॥११

नारद उवाच। श्रुणु राजन्नवहितो यथा भीष्मेण धीमता। पुलस्यस्य सकाशाहै सर्वमेतदुपश्रुतम्॥ पुरा भागीरथीतीरे भीष्मो धर्मभृतां वरः। वित्र्यं व्रतं समास्थाय न्यवसन्मुनिभिः सह ॥१ शुमे देशे तथा राजनपुण्ये देव पिंसीवते। गुङ्गाद्वारे महाभाग देवगन्धर्वसेविते ॥ 3 स पितृंस्तर्पयामास देवांश्च परमद्यतिः। ऋषींश्च तर्पयामास विधिद्द छेन कर्मणा॥ कस्यचित्वथ कालस्य जपन्नेव महायशाः। दद्शोद्भतसंकाशं पुलस्त्यमृषिसत्तमम्॥ स तं दृष्टोग्रतपसं दीप्यमानिमव श्रिया। प्रहर्षमतुलं लेभे विस्मयं परमं यया। उपस्थितं महाभागं पूजयामास भारत। भीष्मो धर्मभृतां श्रेष्ठो विधिद्दष्टेन कर्मणा॥१ शिरसा चार्घमादाय शुचिः प्रयतमानसः। नाम संकीर्तयामास तस्मिन्ब्रह्मर्षिसत्तमे ॥ 👯 भीष्मोहमस्मि भद्रं ते दासोस्मि तव सुवत। तव संदर्शनादेव मुक्तोहं सर्विकि विविषेः ॥ पवमुक्त्वा महाराज भीष्मो धर्मभृतां वरः वाग्यतः प्राञ्जालिर्भूत्वा तूष्णीमासीद्युधिष्ठिरः॥ तं दृष्टा नियमेनाथ स्वाच्यायाम्रायकर्शितम्। भीष्मं कुरुकुलश्रेष्ठं मुनिः श्रीतमनाभवत् ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि पार्थनारदसंवादे एकाशीतितमोऽध्यायः॥ ८१॥

१०

८२

पुलस्त्य उवाच ।
अनेन तव धर्मश्च प्रश्नयेण दमेन च ।
सत्येन च महामाग तुष्टोस्मि तव सुव्रत ॥ १
यस्येदशस्ते धर्मोयं पितृमत्त्वपश्चितोनघ ।
तेन पश्यिस मां पुत्र प्रीतिश्च परमा त्विय ॥ २
अमोधदर्शी भीष्माहं ब्रूहि किं करवाणि ते ।
यद्वश्यिसं कुरुश्रेष्ठ तस्य दातास्मि तेनघ ॥ ३

भीषम उवाच ।
प्रीतं त्विय महाभाग सर्वछोकाभिपूजिते।
इतमेतावता मन्ये यदहं दृष्टवान्त्रभुम् ॥
यदि त्वहमनुग्राह्यस्तव धर्मभृतां वर ।
संदेहं ते प्रवक्ष्यामि तन्मे त्वं छेनुमहिसि ॥
अस्ति मे हृद्ये कश्चित्तीर्थेभ्यो धर्मसंश्वाः।
तमहं श्रोतिमिच्छामि तन्द्रवान्वकुमहिति ॥

्रंथनंजयेति ॥ १॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

अनेनेति ॥ १॥

42

त्राप्त

ITI

: 1

三川 ?

1

119

II 11 8/

वत ।

ारः

ग्रेर:॥१

ाम् ।

ते।

यः।

त् ॥१

99

प्रदक्षिणां यः पृथिवीं करोत्यमरसंनिभ । कि फलं तस्य विप्रर्षे तन्मे ब्रूहि सानिश्चितम् ॥७ पुलस्त्य उवाच । हंत ते कथायिष्यामि यद्यीणां परायणम्। तदेकाग्रमनाः पुत्र शृणु तीर्थेषु यत्फलम् ॥ यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतम् । विद्या तपश्च कीर्तिश्च स तीर्थफलमञ्जते॥ 9 प्रतिप्रहादपावृत्तः संतुष्टो येन केनचित्। अहंकारानिवृत्तश्च स तीर्थफलमश्चते॥ 20 अकल्कको निरारम्भो छघ्वाहारो जितेन्द्रियः। विमुक्तः सर्वपापेभ्यः स तीर्थफलमञ्जते ॥ ११ अक्रोधनश्च राजेन्द्र सत्यशीलो दढवतः। आत्मोपमश्च भृतेषु स तीर्थफलमश्चते॥ १२ ऋषिभिः ऋतवः प्रोक्ता देवेष्विह यथाक्रमम् । फलं चैव यथातथ्यं प्रेत्य चेह च सर्वशः॥ १३ न ते शक्या दरिद्रेण यज्ञाः प्राप्तं महीपते । बहुपकरणा यज्ञा नानासंभारविस्तराः॥ १४ प्राप्यन्ते पार्थिवेरेतैः समृद्धैर्वा नरैः कचित्। नार्थन्यूनैर्नावगणरेकात्मभिरसाधनैः॥ १५ यो दरिद्रैरिप विधिः शक्यः प्राप्तं नरेश्वर । तुल्यो यज्ञफलैः पुण्यस्तं निबोध युधां वर ॥ १६ ऋषीणां परमं गुह्यमिदं भरतसत्तम। तीर्थाभिगमनं पुण्यं यज्ञैरपि विशिष्यते ॥ १७ अनुपोष्य त्रिरात्राणि तीर्थान्यनिभगम्य च । ^{अदत्त्वा} काञ्चनं गाश्च दरिद्रो नाम जायते ॥ १८ अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टा विपुलदक्षिणैः। न तत्फलमवाप्नोति तीर्थामिगमनेन यत्॥ १९ नृलोके देवदेवस्य तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम्। पुष्करं नाम विख्यातं महाभागः समाविशेत्॥२० दशकोटिसहस्राणि तीर्थानां वै महामते। सांनिष्यं पुष्करे येषां त्रिसंध्यं कुरुनन्दन ॥

आदित्या वसवो रुद्राः साध्याश्च समरुद्रणाः। गन्धर्वाप्सरसङ्घैव नित्यं संनिहिता विभो ॥ २२ यत्र देवास्तपस्तप्तवा दैत्या ब्रह्मर्षयस्तथा । दिव्ययोगा महाराज पुण्येन महतान्विताः॥ २३ मनसाप्यभिकामस्य पुष्कराणि मनस्विनः। पूयन्ते सर्व पापानि नाकपृष्ठे च पूज्यते॥ तर्सिमस्तर्थि महाराज नित्यमेव पितामहः। उवास परमप्रीतो भगवान्कमळासनः॥ २५ पुष्करेषु महाभाग देवाः सर्विगनाः पुरा। सिद्धि समभिसंप्राप्ताः पुण्येन महतान्विताः॥ २६ तत्राभिषेकं यः कुर्यात्पितृदेवार्चने रतः। अश्वमेधादशगुणं फलं प्राहुर्मनीषिणः॥ २७ अप्येकं भोजयेद्विपं पुष्करारण्यमाश्रितः। तेनासौ कर्मणा भीष्म प्रेत्य चेह च मोदते ॥२८ शाकैर्मूळैः फलैर्वापि येन वर्तयते स्वयम् । तद्वै द्याद्राह्मणाय श्रद्धावाननस्यकः॥ २९ तेनैव प्राप्त्यात्प्राज्ञो हयमेधफळं नरः। ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा वा राजसत्तम॥ न वै योनौ प्रजायन्ते स्नातास्तीर्थे महात्मनः। कार्तिकीं तु विशेषेण योमिगच्छति पुष्करम्॥३१ प्राप्नुयात्स नरो लोकान्त्रह्मणः सदनेऽक्षयान् । सायंत्रातः स्मरेद्यस्तु पुष्कराणि कृताञ्जलिः ॥ ३२ उपस्पृष्टं भवेत्तेन सर्वतीर्थेषु भारत। जन्मप्रभृति यत्पापं स्त्रिया वा पुरुषेण वा ॥ ३३ पुष्करे स्नातमात्रस्य सर्वमेव प्रणद्यति। यथा सुराणां सर्वेषामादिस्तु मधुसुदनः ॥ तथैव पुष्करं राजंस्तीर्थानामादिरुच्यते। उष्ट्रा द्वादशवर्षाणि पुष्करे नियतः श्रुचिः ॥ ३५ ऋतन्सर्वानवामोति ब्रह्मलोकं स गच्छति। यस्त वर्षशतं पूर्णमग्निहोत्रमुपासते ॥ कार्तिकीं वा वसेदेकां पुष्करे सममेव तत्॥ ३७

यस्य हस्तौ चेति । दुष्प्रतिप्रहपरपीडादिभ्यो निग्निर्हस्तसंयमः । दृष्टिपूते देशे पादन्यासः पादसंयमः । परानिष्टचिन्तनाभावो मनःसंयमः । विद्यासंयमः अभिचारराहित्यं । तपःसंयमः दम्भराहित्यं । कीर्तिसंयमः पापकीर्तिराहित्यम् ॥ ९ ॥ अस्यैव श्लोकस्य व्याख्यानं प्रतिप्रहादित्यादि त्रितयं अपावृत्तो निवृत्तः संतोषोऽलंबुद्धः १० ॥ अकल्ककः दम्भादिहीनः । 'कल्कःशाळो च दम्मे व० ९

च' इति विश्वः ॥ ११ ॥ आत्मोपमःदयावान् ॥ १२ ॥ अवगणैः असहायैनींचसहायैर्वा एकात्माभःअसहायैः असाधनैः पत्न्यादिरहितैः ॥ १५ ॥ उपस्पृष्टं स्नातं भवेत् ॥ ३३ ॥ उष्ट्या वासं कृत्वा ॥ ३५ ॥ ऋतून्सर्वान्प्राप्नोति संवत्सरात्मकप्रजापतिसायुज्यं प्राप्नोतीत्यर्थः । 'ऋतुर्भृत्वा संवत्सरम्प्येति संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्वा वैषः ' इति अतेः कतूनित्यपि पाठः ॥ ३६ ॥

स

ती

ता

प्रा

श्रु अश

प्रद

ती

दर्म

तत्र

तत्र

जन्म

दर्मा

तत्र

गत्व

पुरा

ततो

गमन

'सात तर्प्य

तीर्थे

सिन्ध

त्रीणि शृङ्गाणि शुम्राणि त्रीणि प्रस्रवणानि च। पुष्कराण्यादिसिद्धानि न विद्यस्तत्र कारणम् ३८ दुष्करं पुष्करे गन्तुं दुष्करं पुष्करे तपः। दुष्करं पुष्करे दानं वस्तुं चैव सुदुष्करम्॥ उष्य द्वादशरात्रं तु नियतो नियताशनः। प्रदक्षिणमुपावृत्य जम्बूमार्ग समाविशेत्॥ जम्बूमार्गे समाविश्य देवार्षिपितृसेवितम्। अश्वमेधमवाप्नोति सर्वकामसमन्वितः॥ ४१ तत्रोष्य रजनीः पञ्च पूतात्मा जायते नरः। न दुर्गतिमवाप्रोति सिद्धि प्राप्नोति चोत्तमाम् ॥ जम्बूमार्गादुर्पावृत्य गच्छेत्तन्दुलिकाश्रमम् । न दुर्गतिमवाप्नोति ब्रह्मलोकं च गच्छति॥ आगस्यं सर आसाद्य पितृदेवार्चने रतः। त्रिरात्रोपोषितो राजन्नग्निष्टोमफलं लभेत्॥ ४४ शाकवृत्तिः फलैर्वापि कौमारं विन्दते परम्। कण्वाश्रमं ततो गच्छेच्छ्रीजुष्टं लोकपूजितम्॥ ४५ धर्मारण्यं हि तत्पुण्यमाद्यं च भरतर्षम । यत्र प्रविष्टमात्रो वै सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३६ अर्चीयत्वा पितृन्देवान्नियतो नियताशनः। थ७ सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य फलमञ्जते ॥ प्रदक्षिणं ततः कृत्वा ययातिपतनं वजेत । हयमेथस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति तत्र वै॥ 84 महाकालं ततो गच्छेन्नियतो नियताशनः। कोटितीर्थमुपस्पृश्य हयमेधफलं लभेत्॥ ४९ ततो गच्छेत धर्मज्ञः स्थाणोस्तीर्थमुमापतेः। नाम्ना भद्रवटं नाम त्रिषु लोकेषु विश्रतम्॥ 40 तत्रामिगम्य चेशानं गोसहस्रफलं लभेत्। महादेवप्रसादाच गाणपत्यं च विन्दति॥ 48

समृद्धमसपतं च श्रिया युक्तं नरोत्तमः। नर्मदां स समासाद्य नदीं त्रैलोक्यविश्रुताम्॥५२ तर्पयित्वा पितृन्देवानग्निष्टोमफलं लभेत। दक्षिणं सिन्धुमासाद्य ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः॥५३ अग्निप्रोममवामोति विमानं चाधिरोहति। चर्मण्वतीं समासाच नियतो नियताशनः। रन्तिदेवाभ्यनुज्ञातमाग्निष्टोमफलं लभेत्॥ ततो गच्छेत धर्मज्ञ हिमवत्सुतम्बुदम्। पृथिट्यां यत्र वै छिद्रं पूर्वमासी द्याधिष्ठिर ॥ ५५ तत्राश्रमो वसिष्ठस्य त्रिषु लोकेषु विश्रतः। तत्रोध्य रजनीमेकां गोसहस्रफलं लभेत्॥ ५६ पिङ्गतीर्थमुपस्पृक्ष्य ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः। कपिलानां नरश्रेष्ठ शतस्य फलमश्रुते ॥ ततो गच्छेत राजेन्द्र प्रभासं तीर्थमुत्तमम्। तत्र संनिहितो नित्यं स्वयमेव हुतारानः ॥ ५८ देवतानां मुखं वीर ज्वलनोऽनिलसाराथः। तार्हेमस्तीर्थे नरः स्नात्वा श्रचिः प्रयतमानसः १९ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यां फलं प्राप्तोति मानवः। ततो गत्वा सरस्वत्याः सागरस्य च संगमे॥६० गोसहस्रफलं तस्य स्वर्गलोकं च विन्दति। प्रभया दीप्यते नित्यमग्निवद्भरतर्षभ॥ तीर्थे सिळिलराजस्य स्नात्वा प्रयतमानसः। त्रिरात्रमुषितः स्नातस्तर्पयेतिपतृदेवताः ॥ प्रभासते यथा सोमः सोश्वमेधं च विन्दति। वरदानं ततो गच्छेत्तीर्थं भरतसत्तम ॥ विष्णोर्दुर्वाससा यत्र वरो दत्तो युधिष्ठिर। वरदाने नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत्॥ ^{१३} तत्र र

पुष्करस्तुतिप्रस्तावे विषमश्लोकव्याख्यायां ' त्रीणि श्वज्ञाणि श्रभ्राणि त्रीणि प्रस्रवणानि च। पुष्कराण्यादिसिद्धानि न विद्यस्तत्र कारणम् ' इति श्लोकः पठितो ब्याख्यातश्च । इदानीं मन्दबुद्धिभिद्वर्या-ख्येयतया परित्यक्त इति न पुस्तकान्तरेषु दश्यते । अत्र प्राचां ब्याख्या । श्रयतेःशृणातेर्वा शङ्काणि मुमुख्रभिराश्रय-णीयानि पापहिंसकानि वा । शुभ्राणि भ्राजिष्ण्नि त्रीणि पुष्क-राणि तेषां मध्ये सरस्वती प्रस्नवतीति तान्येव त्रीणि प्रस-वणमने आदिसिद्धानि तीर्थान्तरवदुत्पत्तिरहितानि । अत एव तत्र तीर्थत्वापादकं कारणं न विद्म इति । वस्तुतस्तु 'वेदारण्यं पञ्चनदं गौरीमाथूरमार्जुनम् । श्रीवाञ्छं कुम्मकोणं च काशी-

क्षेत्रसमानि षद् ' इत्यादिवदिह काशीसाम्येन पुष्करं स्तूको तित्र ह तथा नायमर्थः पुराणान्तरेषु वाराणस्यास्त्रिकोणःवस्म^{त्वार} भद्गतु त्रयः कोणा एव त्रीणि शृङ्गाणि शुभ्राणि रजस्तमो मल्हा त्वेन शुद्धसत्त्वमयानि ज्ञानप्रदत्वात् । तथा च श्रुतिरावितं समान त्वन शुद्धसत्त्वमयानि ज्ञानप्रदत्वात् । तथा च श्रुतिपान तम् ह प्रकृत्याह । अत्र हि जन्तोः प्राणेषूत्कममाणेषु रुद्धस्तार्क रेणुका बयाचष्टे येनासावमृतीभूत्वा मोक्षीभवतीति। त्रीणि प्रह्मवणीत्व स्न त्रयः प्रवाहाः असीवरणयोर्गङ्गायाश्च । अथवानेन त्रिवेश व्याप प्राह्मा तथा त्रीणि पुष्कराणि एतानि त्रीणि काशीप्रयाण्डिक प्रायह तेन । क्या काशीप्रयागाभ्यां वा समानिमदं पुष्करं त्रित्वसाम्याहित स्न व्याः पुरस्तु ।तीः कृता भवति ॥-३८ ॥

त्रापर्व

म्॥ ५२।

यः॥ ५३

68

11 44

11 48

413

म् ।

:1

वः।

ति।

: 1

ति।

11 46

33

ततो द्वारवतीं गच्छेन्नियतो नियताशनः। पिण्डारके नरः स्नात्वा स्रभेद्वहु सुवर्णकम्॥ ६५ तरिमस्तीर्थे महाभाग पद्मलक्षणलक्षिताः। अद्यापि मुद्रा दश्यन्ते तद्द्भुतमरिंद्म ॥ त्रिशूलाङ्कानि पद्मानि दश्यन्ते कुरुनन्दन। महादेवस्य सांनिध्यं तत्र वै पुरुषर्वभ ॥ थड़ सागरस्य च सिन्धोश्च संगमं प्राप्य भारत। तीर्थे सिळिळराजस्य स्नात्वा प्रयतमानसः ॥ ६८ तर्पयित्वा पितृन्देवानृषींश्च भरतर्पभ । <mark>प्राप्तोति वारुणं लोकं दीष्यमानं स्वतेजसा ॥ ६९</mark> शङ्कर्णेश्वरं देवमर्चयित्वा युधिष्ठिर। अश्वमेधाद्दशगुणं प्रवद्नित मनीषिणः॥ 90 प्रदक्षिणसुपावृत्य गच्छेत भरतर्षभ । तीर्थं कुरुवरश्रेष्ठ त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ ७१ दमीति नाम्ना विख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् । तत्र ब्रह्माद्यो देवा उपासन्ते महेश्वरम् ॥ ७२ नसः ५९ तत्र स्नात्वा च पीत्वा च रुद्रं देवगणैर्वृतम्। जन्मप्रभृति यत्पापं तत्स्नातस्य प्रणश्यति॥ 50 मे ॥१० दमी चात्र नरश्रेष्ठ सर्वदेवैरभिष्टृतः । तत्र स्नात्वा नरव्यात्र हयमेधमवापुरात्॥ ७४ गता यत्र महाप्राज्ञ विष्णुना प्रभविष्णुना । पुरा शौचं कृतं राजन्हत्वा दैतेयदानवान् ॥ ततो गच्छेत धर्मज्ञ वसोर्घारामाभिष्टुताम् । गमनादेव तस्यां हि हयमेधफलं लभेत्॥ 30 क्षात्वा कुरुवरश्रेष्ठ प्रयतात्मा समाहितः। ^ध तर्ष देवात्पितृंश्चेव विष्णुलोके महीयते ॥ ७७ तीर्थे चात्र सरः पुण्यं वस्नां भरतर्षभ । त्। ह तत्र सात्वा च पीत्वा च वस्नां संमतो भवेत् सिन्ध्तममिति ख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् । तंत्रको तित्र स्नात्वा नरश्रेष्ठ लभेद्रहु सुवर्णकम् ॥ 69 वस्मणा भद्रतुङ्गं समासाद्य शुचिः शीलसमन्वितः। मल्ली असलोकमवामोति गतिं च परमां वजेत्॥ तिर्गिं कुमारिकाणां शकस्य तीर्थ सिद्धनिषेवितम्। तार्व क्षात्वा नरः क्षिप्रं स्वर्गलोकमवामुयात् ॥८१ प्रहारा त्रियं स्वर्गलोकमवामुयात् ॥८१ प्रहारा त्रियं सिद्धनिषेवितम्। प्रहरणात्र स्नात्वा भवेद्विप्रो निर्मलक्ष्यनद्रमा यथा ॥ ८२ व्याप्त पञ्चनदं गत्वा नियतो नियताशनः । प्रमाणुक्षान्यामाति कमशो येनुकीर्तिताः ॥ प्रशास्त्र विश्वानवामाति क्रमशा यनुकारः । जिल्ली गच्छेत राजेन्द्र भीमायाः स्थानमुत्तमम् । कात्वा तु योन्यां वै नरो भरतसत्तम ॥ ८४ ^{ब्याः पुत्रो} भवेद्राजंस्तप्तकुण्डलाविग्रहः।

गवां शतसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः॥ श्रीकुण्डं तु समासाच त्रिषु छोकेषु विश्रुतम् । 64 पितामहं नमस्कृत्य गोसहस्रफछं छभेत्॥ ततो गच्छेत धर्मज्ञ विमलं तीर्थमुत्तमम्। अद्यापि यत्र दृश्यन्ते मत्स्याः सौवर्णराजताः ८७ तत्र स्नात्वा नरः क्षिप्रं बासवं लोकमाप्नुयात् । सर्वपापविशुद्धात्मा गच्छेत परमां गतिम्॥ वितस्तां च समासाद्य संतर्प्य पितृदेवताः। नरः फलमवाभोति वाजपेयस्य भारत ॥ काइमीरेष्वेव नागस्य भवनं तक्षकस्य च। वितस्ताख्यभिति ख्यातं सर्वपापप्रमोचनम् ॥ ९० तत्र स्नात्वा नरो नूनं वाजपेयमवाध्रुयात्। सर्वपापविशुद्धातमा गच्छेच परमां गतिम् ॥॥९१ ततो गच्छेत वडवां त्रिषु लोकेषु विश्रुताम् । पश्चिमायां तु संध्यायामुपस्पृत्य यथाविधि॥ ९२ चरुं सप्तार्चिये राजन्यथाशक्ति निवेद्येत् । पितृणामक्षयं दानं प्रवदन्ति मनीषिणः॥ ऋषयः पितरो देवा गन्धर्वाप्सरसां गणाः। गुह्यकाः किंनरा यक्षाः सिद्धा विद्याधरा नराः राक्षसा दितिजा रुद्रा ब्रह्मा च मनुजाधिप। नियतः परमां दीक्षामास्थायाव्दसहस्त्रिकीम्॥९५ विष्णोः प्रसादनं कुर्वेश्चरुं च श्रपयंस्तथा। सप्ताभिः सप्ताभिश्चैव ऋग्भिस्तुष्टाव केशवम्॥ ९६ ददावष्ट्रगुणैश्वर्यं तेषां तुष्टस्तु केशवः। यथाभिलवितानन्यान्कामान्दत्त्वा महीपते ॥ ९७ तत्रैवान्तर्द्धे देवो विद्युद्धेषु वै यथा। नाम्ना सप्तचरं तेन ख्यातं लोकेषु भारत॥ गवां शतसहस्रेण राजसूयशतेन च। अश्वमेधसहस्रेण श्रेयान्सप्तार्चिवे चरुः ॥ ९९ ततो निवृत्तो राजेन्द्र रुद्रं पदमथाविशेत्। अर्चियत्वा महादेवमश्वमेधफलं लमेत्॥ मणिमन्तं समासाद्य ब्रह्मचारी समाहितः। एकरात्रोषितो राजन्नन्निष्टोमफलं लमेत्॥ अथ गच्छेत राजेन्द्र देविकां लोकविश्रुताम्। प्रसूतिर्यत्र विप्राणां श्रुयते भरतर्षम ॥ त्रिशूलपाणेः स्थानं च त्रिषु लोकेषु विश्वतम्। देविकायां नरः स्नात्वा समभ्यर्च्य महेश्वरम्॥ ३ यथाशक्ति चरं तत्र निवेद्य भरतर्षभ । सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य लभते फलम् ॥ कामार्ष्यं तत्र रुद्रस्य तीर्थं देवनिषेवितम् । तत्र स्नात्वा नरः क्षिप्रं सिद्धि प्राप्नोति भारत ॥

বা

ब्र

Ŧ

त

य

त

4

त

अ

त

अ

F

त

दः

स

अ

त्त

तः

त

को

आ

तत

तः

स्त

प्रव कृत

gu

त्रह

वार

पार 'कुा

पा

यजनं याजनं चैव तथैव ब्रह्मवालुकम्। पुष्पाम्भश्च उपस्पृश्य न शोचेन्मरणं गतः ॥ દ अर्धयोजनविस्तारा पञ्चयोजनमायता । एतावती वेदिका तु पुण्या देवर्षिसेविता॥ ततो गच्छेत धर्मज्ञ दीर्घसत्रं यथाक्रमम्। तत्र ब्रह्मादयो देवाः सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ दीर्घसत्रमुपासन्ते दीक्षिता नियतव्रताः॥ गमनादेव राजेन्द्र दीर्घसत्रमरिंदम। राजसूयाश्वमेघाभ्यां फलं प्राप्नोति भारत॥११० ततो विनशने गच्छेन्नियतो नियताशनः। गच्छत्यन्तर्हिता यत्र मेरुपृष्ठे सरस्वती ॥ 88 चमरोथ शिवोद्धेदे नागोद्धेदे च दश्यते। स्नात्वा तु चमसोद्भेदे अग्निष्टोमफलं लमेत्॥ १२ शिवोद्भेदे नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत्। नागोद्भेदे नरः स्नात्वा नागलोकमवाप्रयात्॥ १३ शशयानं च राजेन्द्र तीर्थमासाय दुर्लभम्। शशक्तपप्रतिच्छन्नाः पुष्करा यत्र भारत॥ १४ सरस्वत्यां महाराज अनुसंवत्सरं च ते। दृश्यन्ते भरतश्रेष्ठ वृत्तां वै कार्तिकीं सदा ॥ १५ तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र धोतते शाशिवत्सदा। गोसहस्रफलं चैव प्राप्तयाद्भरतर्षभ ॥ १६ कुमारकोटीमासाच नियतः कुरुनन्दन। तत्राभिषेकं कुर्वीत पितृदेवार्चने रतः ॥ १७

गवाम्युतमाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत्। ततो गच्छेत धर्मज्ञ रुद्रकोटि समाहितः॥ पुरा यत्र महाराज मुनिकोटिः समागता। हर्षेण महताविष्टा रुद्रदर्शनकाङ्क्या ॥ 88 अहं पूर्वमहं पूर्व द्रक्ष्यामि वृषभध्वजम्। पवं संप्रिता राजनृषयः किल भारत॥ १२० ततो योगीश्वरेणापि योगमास्थाय भूपते। तेषां मन्युप्रणाशार्थमृषीणां भावितात्मनाम् ॥श सृष्टा कोटीति रुद्राणासृषीणासप्रतः स्थिता। मया पूर्वतरं दृष्ट इति ते मेनिरे पृथक् ॥ तेषां तुष्टो महादेवो मुनीनां भावितात्मनाम्। भक्त्या परमया राजन्वरं तेषां प्रदिष्टवान् ॥ २१ अद्य प्रभृति युष्माकं धर्मवृद्धिर्भविष्यति। तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र रुद्रकोट्यां नरःश्रुचिः॥१ अश्वमेधमवाप्नोति कुलं चैत्र समुद्धरेत्। ततो गच्छेत राजेन्द्र संगमं लोकविश्रुतम्॥१ सरस्वत्या महापुण्यं केशवं समुपासते। यत्र ब्रह्माद्यो देवा ऋषयश्च तपोधनाः॥ अभिगच्छन्ति राजेन्द्र चैत्रशुक्कचतुर्दशीम्। तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र विन्देद्वहु सुवर्णकम्। सर्वपापविशुद्धात्मा ब्रह्मलोकं च गच्छति॥१ ऋषीणां यत्र सत्राणि समाप्तानि नराधिष। तत्रावसानमासाद्य गोसहस्रफलं लभेत् ॥ 🧗

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि पुलस्त्यतीर्थयात्रायां द्यशीतितमोध्यायः॥ ८२॥

63

पुलस्त्य उवाच ।

ततो गच्छेत राजेन्द्र क्ररुक्षेत्रमभिष्टुतम्। पापेभ्यो यत्र मुच्यन्ते दर्शनात्सर्वजन्तवः॥ कुरुक्षेत्रं गमिष्यामि कुरुक्षेत्रे वसाम्यहम्। य एवं सततं ध्रूयात्सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ पांसवोपि कुरुक्षेत्रे वायुना समुदीरिताः। अपि दुष्कृतकर्माणं नयन्ति परमां गतिम् । दिक्षणेन सरस्वत्या दषद्वत्युत्तरेण च। ये वसन्ति कुरुक्षेत्रे ते वसन्ति त्रिविष्ट्रे। तत्र मासं वसेद्वीरः सरस्वत्यां युधिष्टिर्। यत्र ब्रह्माद्यो देवा ऋषयः सिद्धचारणाः।

इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे द्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

2

८३ तत इति ॥ १ ॥ त्रापव

1 86

86

230

म् ॥श

ाता।

ाम्।

न्॥ २३

चिः॥स

म् ॥ २

H I

तम् ।

ते॥१

वेप ।

11:1

नेम्॥

वे ॥

हुर ।

णाः ॥

11 8

22/

बान्धर्वाप्सरसो यक्षाः पन्नगाश्च महीपते। ब्रह्मक्षेत्रं महापुण्यमाभगच्छन्ति भारत॥ मनसाप्यभिकामस्य कुरुक्षेत्रं युधिष्टिर। वापानि विप्रणश्यन्ति ब्रह्मलोकं च गच्छति ॥ ७ गत्वा हि श्रद्धया युक्तः कुरुक्षेत्रं कुरुद्वह । फुळं प्राप्तोति च तदा राजसूयाश्वमेधयोः॥ ततो मचकुकं नाम द्वारपाछं महाबलम्। यक्षं समभिवादैव गोसहस्रफलं लभेत ॥ ततो गच्छेत धर्मज्ञ विष्णोः स्थानमनुत्तमम्। सततं नाम राजेन्द्र यत्र संनिहितो हरिः तत्र स्नात्वा च नत्वा च त्रिलोकप्रभवं हरिम । अध्वमेधमवामोति विष्णुलोकं च गच्छति ॥११ ततः पारिष्ठवं गच्छेत्तीर्थं त्रैलोक्यविश्रतम् । वाग्नेष्टोमातिरात्राभ्यां फलं प्राप्तोति भारत॥ १२ पृथिवीतीर्थमासाद्य गोसहस्रफलं लभेत। ततः शालुकिनीं गत्वा तीर्थसेवी नराधिप ॥१३ दशाश्वमेधे स्नात्वा च तदेव फलमाप्नुयात्। सर्पदेवीं समासाय नागानां तीर्थमुत्तमम् ॥ १४ अग्निष्टोममवामोति नागलोकं च विन्दति। ततो गच्छेत धर्मज्ञ द्वारपालं तरन्तुकम्॥ १५ तत्रोप्य रजनीमेकां गोसहस्रफलं लभेत्। ततः पञ्चनदं गत्वा नियतो नियताशनः ॥ ३६ कोटितीर्थमुपस्पृश्य हयमेधफलं लमेत्। भश्विनोस्तीर्थमासाद्य रूपवानभिजायते ॥ १७ ततो गच्छेत धर्मज्ञ वाराहं तीर्थमुत्तमम्। विष्णुर्वाराहरूपेण पूर्वे यत्र स्थितोऽभवत् ॥ 26 तत्र स्नात्वा नरश्रेष्ठ अग्निष्टोमफलं लमेत्। ततो जयन्त्यां राजेन्द्र सोमतीर्थं समाविशेत्॥१९ स्नात्वा फलमवाभोति राजसूयस्य मानवः। ^{एकहं}से नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत्॥ 20 कृतशौचं समासाद्य तीर्थसेवी नराधिप। पुण्डरीकमवाप्नोति कृतशौचो भवेच सः॥ २१

ततो मुञ्जवटं नाम स्थाणोः स्थानं महात्मनः । उपोष्य रजनीमेकां गाणपत्यमवाप्रयात् ॥ तत्रैव च महाराज यक्षिणीं लोकविश्रुताम्। स्नात्वाभिगम्य राजेन्द्र सर्वान्कामानवाप्नुयात्२३ कुरुक्षेत्रस्य तद्दारं विश्वतं भरतर्षम । प्रदक्षिणमुपावृत्य तीर्थसेवी समाहितः॥ २४ संमितं पुष्कराणां च स्नात्वार्च्य पितृदेवताः । जामदृश्येन रामेण कृतं तत्सुमहातमना ॥ 24 कृतकृत्यो भवेद्राजन्नश्वमेधं च विन्दति । ततो रामहदानगच्छेत्तीर्थसेवी समाहितः॥ २६ तत्र रामेण राजेन्द्र तरसा दीप्ततेजसा। क्षत्रमुत्साय वीरेण हृदाः पञ्च निवेशिताः ॥ २७ पुरियत्वा नरव्याघ्र रुधिरेणेति विश्रतम् । पितरस्तार्पेताः सर्वे तथैव प्रपितामहाः ॥ 26 ततस्ते पितरः प्रीता राममुचुर्नराधिप। पितर ऊचः।

राम राम महाभाग प्रीताः स्म तव भागव ॥२९ अनया पितृभक्त्या च विक्रमेण च ते विभो । वरं वृणीष्व भद्रं ते किमिच्छिस महाद्युते ॥ ३० एवमुक्तः स राजेन्द्र रामः प्रहरतां वरः । अव्ववीत्प्राञ्जिल्वांक्यं पितृन्स गगने स्थितान्॥३१ भवन्तो यदि मे प्रीता यद्यनुप्राद्यता मिर्य । पितृप्रसाद्मिच्छेयं तप आप्यायनं पुनः ॥ ३२ यच्च रोषाभिभूतेन क्षत्रमुत्सादितं मया । ततश्च पापानमुच्येयं युष्माकं तेजसाप्यहम् ॥ ३३ हदाश्च तीर्थभूता मे भवेयुर्भुवि विश्वताः । एतच्छुत्वा शुभं वाक्यं रामस्य पितरस्तदा ॥३४ प्रत्युचुः परमप्रीता रामं हर्षसमन्विताः । तपस्ते वर्धतां भूयः पितृभक्त्या विशेषतः ॥ ३५ यच्च रोषाभिभूतेन क्षत्रमुत्सादितं त्वया । ततश्च पापानमुक्तस्त्वं पतितास्ते स्वकर्मभिः ॥३६

ततो गच्छेत राजेन्द्र कुरुक्षेत्रमिति कुरुक्षेन्त्रभावे वृहस्पतिरुवाच याज्ञवल्क्यं 'यद्नु कुरुक्षेत्रं दे-वानां देवयजनं सर्वेषां भूतानां ब्रह्मसदनम्' इति जाबालो-पानेषत्सु प्रसिद्धमनुकुरुक्षेत्रं स्ताति ब्रह्मक्षेत्रमिति ॥ ६ ॥ 'कुत्सितं रौताति कुरु पापं तस्य क्षेपणात्रायत' इति कुरुक्षेत्रं पापनिवर्तकं । ब्रह्मोपलिध्धानत्वाद्रह्मसदनमिति श्रौत-पद्द्वयार्थं संग्रुह्णाति अर्धेन । 'पापानि च प्रणश्यान्ति ब्रह्म- लोकं च गच्छिति' ब्रह्मैव लोकस्तं ब्रह्मिवद्भूत्वा ब्रह्मैव भवतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ श्रीतस्य देवयजनपदस्यार्थे संगृह्णाति राजसूयेति ॥ ८ ॥ कुरुक्षेत्रस्य प्रस्तुतस्य तत् यक्षाभिवन्द-नादिकं द्वारं प्रापकं तचेदं कुरुक्षेत्रमविमुक्ताख्यं 'अविमुक्तं वे कुरुक्षेत्रम् ' इति श्रुतेः । स्मृतिश्च 'इमानि तु पवित्राणि काशीप्राप्तिकराणि च ' इति । अत एवानुकुरुक्षेत्रामिति श्रुत्या निर्दिष्टं कुरुक्षेत्रादि सेवनश्राप्यत्वात् ।। ९४ ॥

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

8

तत

कु

ल

रुद्र

30 तत्र

न र

कि

अप्र

कल

आर्र

सर

तीर्थ

तत्र

नार

गुक्

तत्र

तता

तत्र

तत्र र

सर्वप

ततो :

तत्र दे

तपश्च

हपद्वल

अग्निष्ट

र्तार्थे :

गोसह

पाणिर

अग्निष्ट

राजस्

ततो र

तत्र तं

व्यासं

सर्वती

ततो व

वा तंत्र स

हृदाश्च तव तीर्थत्वं गमिष्यन्ति न संशयः। ह्रदेषु तेषु यः स्नात्वा पितृन्संतर्पयिष्यति ॥ ३७ पितरस्तस्य वै प्रीता दास्यन्ति भवि दुर्लभम्। इंप्सितं च मनः कामं खर्गलोकं च शाश्वतम् ३८ एवं दत्त्वा वरान्राजन्रामस्य पितरस्तदा । आमन्त्र्य भागवं प्रतिया तत्रैवान्तर्हितास्ततः ॥३९ एवं रामहदाः पुण्या भागवस्य महात्मनः। स्नात्वा हदेषु रामस्य ब्रह्मचारी शुभवतः ॥ राममभ्यर्च्य राजेन्द्र लभेद्रहु सुवर्णकम्। वंशमूलकमासाच तीर्थसेवी कुरुद्रह ॥ ४१ खवंशमुद्धरेद्राजन्स्नात्वा वै वंशमूलके। कायशोधनमासचि तीर्थं भरतसत्तम ॥ ४२ शरीरद्यद्धिः स्नातस्य तस्मिस्तीर्थे न संशयः। शुद्धदेहर्श्व संयाति श्रुभाहाँकाननुत्तमान् ॥ ततो गच्छेत धर्मज्ञ तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम्। लोका यत्रोद्धताः पूर्वं विष्णुना प्रभविष्णुना ४४ छोकोद्धारं समासाद्य तीर्थं त्रैलोक्यपूजितम्। स्नात्वा तीर्थवरे राजहाँकानुद्धरते स्वकान् ॥४५ श्रीतीर्थं च समासाद्य स्नात्वा नियतमानसः। अर्चयित्वा पितृन्देवान्विन्दते श्रियमुत्तमाम् ॥ ४६ कपिलातीर्थमासाच ब्रह्मचारी समाहितः। तत्र स्नात्वार्चियत्वा च पितृन्स्वान्दैवतान्यपि ॥ कपिलानां सहस्रस्य फलं विन्दति मानवः। सूर्यतीर्थं समासाद्य स्नात्वा नियतमानसः ॥ ४८ वर्चयित्वा पितृन्देवानुपवासपरायणः। अग्निष्टोममवाप्नोति सूर्यलोकं च गच्छति॥ ४९ गवां भवनमासाच तीर्थसेवी यथाऋमम्। तत्राभिषेकं कुर्वाणो गोसहस्रफलं लभेत्॥ 40 शङ्किनीतीर्थमासाय तीर्थसेवी कुरुद्रह। देव्यास्तीर्थे नरः स्नात्वा लभते रूपमुत्तमम् ॥५१ ततो गच्छेत राजेन्द्र द्वारपालमरन्तुकम्। यच तीर्थं सरस्वत्यां यक्षेन्द्रस्य महात्मनः॥ ५२ तत्र स्नात्वा नरो राजन्नश्लिष्टोमफलं लमेत्। ततो गच्छेत राजेन्द्र ब्रह्मावर्तं नरोत्तमः॥ 43 ब्रह्मावर्ते नरः स्नात्वा ब्रह्मलोकमवाप्नुयात्। ततो गच्छेत राजेन्द्र सुतीर्थकमनुत्तमम् ॥ 48 तत्र संनिहिता नित्यं पितरो दैवतैः सह। तत्राभिषेकं कुर्वीत पितृद्वार्चने रतः॥ 44

अध्वमेधमहाप्नोति पितृलोकं च गच्छति। ततोम्बमत्यां धर्मज्ञ सुतीर्थकमनुत्तमम्॥ 48 काशीश्वरस्य तीर्थेषु स्नात्वा भरतसत्तम। सर्वद्याधिविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते॥ 410 मातृतीर्थं च तत्रैव यत्र स्नातस्य भारत। प्रजा विवर्धते राजन्नतन्वीं श्रियमध्रते ॥ 46 ततः सीतवनं गच्छेन्नियतो नियताशनः। तीर्थं तत्र महाराज महद्न्यत्र दुर्लभम्॥ 40 पुनाति गमनादेव दृष्टमेकं नराधिप। केशानभ्यक्ष्य वै तस्मिन्यूतो भवति भारत॥६० तीर्थं तत्र महाराज श्वाविलोमापहं स्मृतम्। यत्र विप्रा नरव्यात्र विद्वांसस्तीर्थतत्पराः॥ ६१ श्रीतिं गच्छन्ति परमां स्नात्वा भरतसत्तम्। श्वाविह्योमापनयने तथिं भरतसत्तम ॥ प्राणायामैर्निर्हरन्ति स्वलोमानि द्विजोत्तमाः। प्तात्मानश्च राजेन्द्र प्रयान्ति परमां गतिम् ॥ ६३ दशाश्वमोधिकं चैव तार्सेमस्तीर्थे महीपते। तत्र स्नात्वा नरव्याव्र गच्छेत परमां गतिम ॥६४ ततो गच्छेत राजेन्द्र मानुषं लोकविश्रुतम्। यत्र कृष्णमृगा राजन्टयाधेन शरपीडिताः ॥ ६५ विगाह्य तस्मिन्सरसि मानुषत्वसुपागताः। तर्सिमस्तीर्थे नरः स्नात्वा ब्रह्मचारी समाहितः॥ सर्वपापविधुद्धातमा स्वर्गलोके महीयते। मानुषस्य तु पूर्वेण कोशमात्रे महीपते॥ आपगा नाम विख्याता नदी सिद्धनिषेविता। रयामाकं भोजने तत्र यः प्रयच्छति मानवः ॥६८ देवान्पितृन्समुद्दिश्य तस्य धर्मफलं महत्। एकस्मिन्भोजिते विषे कोटिर्भवति भोजिता ६९ तत्र स्नात्वाऽर्चियत्वा च पितृन्वै दैवतानि च। उषित्वा रजनीमेकामश्रिष्टोमफेलं लमेत्॥ ततो गच्छेत राजेन्द्र ब्रह्मणः स्थानमुत्तमम् 198 ब्रह्मोदुम्बरामित्येव प्रकाशं भुवि भारत॥ तत्र सप्तर्षिकुण्डेषु स्नातस्य नरपुंगव। केदारे चैव राजेन्द्र कपिलस्य महात्मनः॥ ब्रह्माणमधिगत्वा च द्युचिः प्रयतमानसः। सर्वेपापविशुद्धात्मा ब्रह्मलोकं प्रपद्यते ॥ किपष्टलस्य केदारं समासाद्य सुदुर्लभम्। ७४ मनोज अन्तर्धानमवाप्नोति तपसा दग्धाकिल्बिषः।

• काशीश्वरस्य तीर्थेषु मणिकर्णिकादिषु स्नानमात्राइह्मलोके कममुक्तिस्थाने महीयते ॥५७॥

PP

30

40

40

160

33

६२

1 83:

1188

24

तः॥

६७

1186

व।

ततो गच्छेत राजेन्द्र सरकं लोकविश्रुतम्। क्रणापक्षे चतुर्दश्यामभिगस्य वृषध्यजम् । 194 लभेत सर्वकामान्हि स्वर्गलोकं च गच्छति। तिस्रः कोट्यस्तु तीर्थानां सरके कुरुनन्दन ॥७६ हदकोट्यां तथा कूपे हदेषु च महीपते। इहास्पदं च तत्रैव तीर्थं भरतसत्तम ॥ 90 तत्र स्नात्वार्चियत्वा च दैवतानि पितृनथ। न दुर्गतिमवाशोति वाजपेयं च विन्द्ति॥ किंदाने च नरः स्नात्वा किंजप्ये च महीपते। अप्रमेयमवामोति दानं जप्यं च भारत॥ कलस्यां वार्यपस्पृश्य श्रद्धानो जितेन्द्रियः। अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राप्तोति मानवः॥ ८० सरकस्य तु पूर्वेण नारदस्य महात्मनः। तीर्थं कुरुकुलश्रेष्ट अम्बाजनमेति विश्रुतम् ॥ ८१ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा प्राणानुत्सुज्य भारत । नारदेनाभ्यनुज्ञातो लोकान्प्राप्नोत्यनुत्तमान् ॥८२ गुक्रपक्षे दशम्यां च पुण्डरीकं समाविशेत्। तत्र स्नात्वा नरो राजनपुण्डरीकफलं लभेत् ॥८३ ततस्त्रिविष्टपं गच्छोचिषु लोकेषु विश्वतम् । तत्र वैतरणी पुण्या नदी पापप्रणाशिनी॥ तत्र स्नात्वाचीयित्वा च शूलपाणि वृषध्वजम् । सर्वपापविशुद्धात्मा गच्छेत परमां गतिम्॥ ८५ ततो गच्छेत राजेन्द्र फलकीवनमुत्तमम्। तत्र देवाः सदा राजन्फलकीवनमाश्रिताः॥ ८६ तपश्चरन्ति विपुलं बहुवर्षसहस्रकम् । ^{इपद्वत्यां} नरः स्नात्वा तर्पयित्वा च देवताः॥८७ ^{अक्षि}ष्टोमातिरात्राभ्यां फलं विन्दति भारत । तीर्थे च सर्वदेवानां स्नात्वा भरतसत्तम ॥ गोसहस्रस्य राजेन्द्र फलं विन्दति मानवः। णाणिखाते नरः स्नात्वा तर्पयित्वा च देवताः< ^{अग्निष्टो}मातिरात्राभ्यां फलं विन्दति भारत। राजस्यमवाप्तोति ऋषिलोकं च विन्दति॥ ९० ततो गच्छेत राजेन्द्र मिश्रकं तीर्थमुत्तमम्। त्व तीर्थानि राजेन्द्र मिश्रितानि महात्मना ९१ व्यासेन नृपशार्द्छ द्विजार्थमिति नः श्रुतम्। ुश सर्वतीर्थेषु स स्नाति मिश्रके स्नाति यो नरः॥ ९२ ततो व्यासवनं गच्छेन्नियतो नियताशनः। ७४ पनोजवे नरः स्नात्वा गोसहस्रफळं ळभेत्॥ ९३ वा मधुवटीं चैव देव्यास्तर्थि नरः ग्रुचिः। त्रि स्नात्वाचीयत्वा च पितृन्देवांश्च पूरुषः ॥ ९४

स देव्या समनुज्ञातो गोसहस्रफलं लभेत्। कौशिक्याः संगमे यस्तु इपद्वत्याश्च भारत ॥९५ स्नाति वै नियताहारः सर्वपापैः प्रमुच्यते। ततो व्यासस्थली नाम यत्र व्यासेन श्रीमता ९६ पुत्रशोकाभितप्तेन देहत्यागे कृता मतिः। ततो देवैस्तु राजेन्द्र पुनरुत्थापितस्तदा॥ 919 अभिगत्वा स्थलीं तस्य गोसहस्रफलं लमेत्। किंद्त्तं कूपमासाय तिलप्रस्थं प्रदाय च॥ गच्छेत परमां सिद्धिमृणैर्मुक्तः कुरुद्वह । वेदीतीर्थे नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत्॥९९ अहश्च सुदिनं चैव द्वे तीर्थे लोकविश्वते। तयोः स्नात्वा नरव्याघ्र सुर्यलोकमवापृयात् १०० मृगधूमं ततो गच्छेचिषु लोकेषु विश्वतम्। तत्राभिषेकं कुर्वीत गङ्गायां नृपसत्तम ॥ अर्चियत्वा महादेवमश्वमेधफलं लमेत्। देव्यास्तर्थिं नरः स्नात्वा गोसहस्रफछं छभेत्॥२ ततो वामनकं गच्छोत्रिषु छोकेषु विश्वतम्। तत्र विष्णुपदे स्नात्वा अर्चियत्वा च वामनम् ॥ ३ सर्वपापविश्वदातमा विष्णुलोकं स गच्छति । कुलंपुने नरः स्नात्वा पुनाति स्वकुलं ततः ॥ ४ पवनस्य हदे स्नात्वा मरुतां तीर्थमुत्तमम्। तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र विष्णुलोके महीयते ॥ अमराणां ह्रदे स्नात्वा समभ्यर्च्यामराधिपम्। अमराणां प्रभावेन स्वर्गलोके महीयते॥ દ शालिहोत्रस्य तीर्थे च शालिसुर्ये यथाविधि । स्नात्वा नरवरश्रेष्ठ गोसहस्रफलं लभेत्॥ श्रीकुञ्जं च सरस्वत्यास्तीर्थं भरतसत्तम । तत्र स्नात्वा नरश्रेष्ठ अग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ ततो नैमिषकुञ्जं च समासाच कुरुद्वह। ऋषयः किल राजेन्द्र नैमिषेयास्तपस्विनः ॥ तीर्थयात्रां पुरस्कृत्य कुरुक्षेत्रं गताः पुरा । ततः कुञ्जः सरस्वत्याः कृतो भरतसत्तम ॥११० ऋषीणामवकाशः स्याद्यथा तुष्टिकरो महान्। तस्मिन्कुञ्जे नरः स्नात्वा अग्निष्टोमफलं लभेत्११ ततो गच्छेत धर्मज्ञ कन्यातीर्थमनुत्तमम्। कन्यातीर्थे नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत्॥१२ ततो गच्छेत राजेन्द्र ब्रह्मणस्तीर्थमुत्तमम्। तत्र वर्णावरः स्नात्वा ब्राह्मण्यं लभते नरः ॥ १३ ब्राह्मणश्च विद्युद्धात्मा गच्छेत परमां गतिम्। ततो गच्छेन्नरश्रेष्ठ सोमतीर्थमनत्तमम् ॥

त

R

3

f

व

f

f

ŧ

Y

त

₹

त

f

R

त

g

य

त

तत्र स्नात्वा नरो राजन्सोमलोकमवाप्रयात्। सप्तसारस्वतं तर्थि ततो गच्छेन्नराधिप ॥ यत्र मङ्कणकः सिद्धो महर्षिलींकविश्रुतः। पुरा मङ्कणको राजन्कुशाग्रेणेति नः श्रुतम्॥ १६ क्षतः किल करे राजस्तस्य शाकरसोस्रवत्। स वै शाकरसं दृष्ट्रा हर्षाविष्टः प्रनृत्तवान् ॥ १७ ततस्तिस्मन्प्रनृत्ते तु स्थावरं जंगमं च यत्। प्रनृत्तमुभयं वीर तेजसा तस्य मोहितम्॥ १८ ब्रह्मादिभिः सुरै राजनृषिभिश्च तपोधनैः। विक्षप्तो वै महादेव ऋषेरथें नराधिप ॥ १९ नायं नृत्येद्यथी देव तथा त्वं कर्तुमर्हिस । तं प्रनृत्तं समासाद्य हर्षाविष्टेन चेतसा । सुराणां हितकामार्थमृषिं देवोभ्यमापत ॥ १२० भो भो महर्षे धर्मज्ञ किमर्थं नृत्यते भवान्। हर्षस्थानं किमर्थं वा तवाद्य मुनिपुंगव ॥ २१

ऋषिरुवाच । तपस्विनो धर्मपथे स्थितस्य द्विजसत्तम । किं न पश्यासि मे ब्रह्मन्कराच्छाकरसं स्नृतम्॥२२ यं दृष्टा संप्रनृत्तोहं हर्षेण महतान्वितः। तं प्रहस्याववीदेव ऋषि रागेण मोहितम्॥ अहं तु विस्मयं विप्र न गच्छामीति पश्य माम्। एवमुक्तवा नरश्रेष्ठ महादेवेन धीमता॥ अङ्गल्यप्रेण राजेन्द्र स्वाङ्गप्रस्ताडितोनघ । ततो भस्मक्षताद्राजन्निर्गतं हिमसंनिमम् ॥ १२५ तदृष्ट्वा बीडितो राजन्स मुनिः पादयोगितः। नान्यदेवात्परं मेने रुद्रात्परतरं महत्॥ २६ सुरासुरस्य जगतो गतिस्त्वमासि शूलधृक्। त्वया सर्विमिदं सृष्टं त्रैलोक्यं सचराचरम्॥ २७ त्वमेव सर्वान्यसिस पुनरेव युगक्षये। देवैरपि न शक्यस्त्वं परिज्ञातुं कुतो मया ॥ २८ त्वायि सर्वे प्रदश्यन्ते सुरा ब्रह्माद्योनघ। सर्वस्त्वमसि लोकानां कर्ता कारयिता चह२९ त्वत्प्रसादात्सुराः सर्वे मोदन्तीहाकुतोभयाः। एवं स्तुत्वा महादेवमृषिर्वचनमत्रवीत्॥ त्वत्प्रसादृग्नमहादेव तपो मे न क्षरेत वै। ततो देवः प्रह्रष्टात्मा ब्रह्मार्षिमिद्मब्रवीत्॥

तपस्ते वर्धतां वित्र मत्त्रसादात्सहस्त्रधा। आश्रमे चेह वत्स्यामि त्वया सह महामुने ॥ ३१ सप्तसारस्वते स्नात्वा अर्चियिष्यन्ति ये तु माम् न तेषां दुर्छभं किंचिदिहं छोके परत्र च ॥ ३३ सारस्वतं च ते लोकं गमिष्यन्ति न संशयः। एवम्बन्वा महादेवस्तत्रैवान्तरधयित॥ ततस्त्वौशनसं गच्छेत्रिषु लोकेषु विश्रुतम्। यत्र ब्रह्मादयो देवा ऋषयश्च तपोधनाः ॥ १३५ कार्तिकेयश्च भगवांस्त्रिसंध्यं किल भारत। सांनिष्यमकरोन्नित्यं भार्गविषयकाम्यया॥ क्ष कपालमोचनं तीर्थं सर्वपापप्रमोचनम्। तत्र स्नात्वा नरव्यात्र सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ अ आग्नितीर्थं ततो गच्छेत्तत्र स्नात्वा नर्षम। आग्नेलोकमवाप्तोति कुलं चैव समुद्धरेत्॥ ३८ विश्वामित्रस्य तत्रैव तीर्थं भरतसत्तम्। तत्र स्नात्वा नरश्रेष्ठ ब्राह्मण्यमधिगच्छति ॥ अ ब्रह्मयोनिं समासाद्य श्रुचिः प्रयतमानसः। तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र ब्रह्मलोकं प्रपद्यते ॥ १४० पुनात्यासप्तमं चैव कुलं नास्त्यत्र संशयः। ततो गच्छत राजेन्द्र तीर्थे त्रैलोक्यविश्रुतम् श पृथुदकमिति ख्यातं कार्तिकेयस्य वै नृप। तत्राभिषेकं कुर्वीत पितृदेवार्चने रतः ॥ अज्ञानाज्ज्ञानतो वापि स्त्रिया वा पुरुषेण वा। यार्तेकचिद्युमं कर्म कृतं मानुषबुद्धिना ॥ तत्सर्वे नश्यते तत्र स्नातमात्रस्य भारत। अश्वमेधफलं चास्य स्वर्गलोकं च गच्छिति॥ पुण्यमादुः कुरुक्षेत्रं कुरुक्षेत्रात्सरस्वती। सरस्वत्याश्च तीर्थानि तीर्थेभ्यश्च पृथूदकम् ॥^{११} उत्तमं सर्वतीर्थानां यस्त्यजेदात्मनस्ततुम्। पृथूदके जप्यपरो नैव भ्वो मरणं तपेत्॥ गीतं सनत्कुमारेण व्यासेन च महात्मना। पवं स नियतं राजन्नभिगच्छेत्पृथूदकम् ॥ पृथूदकात्तीर्थतमं नान्यत्तीर्थं कुरुद्धह । तन्मेघ्यं तत्पवित्रं च पावनं च न संश्^{यः ॥} तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति येपि पापकृतो नरी पृथ्दके नरश्रेष्ठ एवमाहुर्मनीषिणः॥

ं, हिमसंनिभं अतिश्वेतिमञ्जविकारं खण्डशर्कराख्यम् ॥ २५ ॥ पृथ्यूदके जप्यपरो यस्ततुं त्यजेत ते भरणं पुनर्भरणं न तपेत्। यद्वा पूर्वेद्युरेव कृतजपं श्वोपि जीवितान्तं मरणं न तपेत्। एकरात्रेणैव सर्वपापिक्षीं भवतीत्यर्थ ॥ ४६ ॥

त्रापर्व

ने ॥ ३२

माम्।

॥ ३३

38

234

1:1

11

1

11 38

11 30

11 30

11 39

11 880

तम् शं

ा वा।

ति॥४

म् ॥१४

म् ।

II I

r: ||

नरा

在 有意

वावविमोः

: 1

मधुस्रवं च तत्रैव तीर्थं भरतसत्तम। तत्र स्नात्वा नरो राजन्गोसहस्रफलं लभेत् १५० ततो गच्छेत राजेन्द्र तीर्थं मेध्यं यथाक्रमम्। सरसत्यारुणायाश्च संगमं लोकविश्रुतम्॥ त्रिरात्रोपोषितः स्नात्वा मुच्यते त्रह्महत्यया । आग्निष्टोमातिरात्राभ्यां फलं विन्दति मानवः ५२ आसप्तमं कुछं चैव पुनाति भरतर्षभ। अर्धकीलं च तत्रैव तीर्थं कुरुकलोद्वह ॥ 43 विप्राणामनुकम्पार्थं दार्भिणा निर्मितं पुरा। व्रतोपनयनाभ्यां चाप्युपवासेन वाप्युत ॥ 48 क्रियामन्त्रेश्च संयुक्तो ब्राह्मणः स्यान्न संशयः। क्रियामन्त्रविहीनोपि तत्र स्नात्वा नर्पम । चीर्णवतो भवेद्विद्वान्दुष्टमेतत्पुरातनैः॥ 44 समुदाश्चापि चत्वारः समानीताश्च दर्भिणा। तेषु स्नातो नरश्रेष्ठ न दुर्गतिमवामुयात् ॥ फलानि गोसहस्राणां चतुर्णां विन्दते च सः। ततो गच्छेत धर्मज्ञ तीर्थं शतसहस्रकम् ॥ साहस्रकं च तत्रैव हे तीर्थे लोकविश्रते। उभयोर्हि नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ॥५८ दानं वाष्युपवासो वा सहस्रग्रणितं भवेत्। ततो गच्छेत राजेन्द्र रेणुकातीर्थमुत्तमम् ॥ तीर्थाभिषेकं कुर्वीत पितृदेवार्चने रतः। सर्वपापविद्यद्धातमा अग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ १६० विमोचनमुपस्पृश्य जितमन्युर्जितेन्द्रियः। प्रतिप्रहकृतैदोंषैः सर्वैः स परिमुच्यते ॥ ६१ ततः पञ्चवटीं गत्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः । पुण्येन महता युक्तः सतां लोके महीयते॥ ६२ यत्र योगेश्वरः स्थाणुः स्वयमेव वृषध्वजः। तमर्चियत्वा देवेशं गमनादेव सिध्यति॥ ६३ तैजसं वारुणं तीर्थं दीप्यमानं स्वतेज्सा। यत्र ब्रह्मादिभिदेवैकेषिभिश्च तपोधनैः॥ ६४ सैनापत्येन देवानामभिषिको गुहस्तदा। तैजसस्य तु पूर्वेण कुरुतीर्थं करूद्रह ॥ ६५ कुरुतीर्थे नरः स्नात्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः। सर्वपापविशुद्धात्मा ब्रह्मलोकं प्रपद्यते॥ ६६ स्वर्गद्वारं ततो गच्छेन्नियतो नियतादानः। स्वर्गलोकमवाप्नोति ब्रह्मलोकं च गच्छति॥ ६७ ततो गच्छेदनरकं तीर्थसेवी नराधिप। तत्र स्नात्वा नरो राजन्न दुर्गतिमवामुयात्॥ 26 तत्र ब्रह्मा स्वयं नित्यं देवैः सह महीपते। अन्वास्ते पुरुषच्यात्र नारायणपुरोगमैः ॥ ह९

सांनिध्यं तत्र राजेन्द्र स्ट्रपत्न्याः कुरूद्वह । अभिगम्य च तां देवीं न दुर्गतिमवामुयात् ॥ ७० तत्रैव च महाराज विश्वेश्वरमुमापतिम् । अभिगम्य महादेवं मुच्यते सर्वकिल्वियैः॥ ७१ नारायणं चामिगम्य पद्मनाभमरिंदम। राजमानो महाराज विष्णुलोकं च गच्छति॥७२ तथिंषु सर्वदेवानां स्नातः स पुरुषर्पम । सर्वदुःखैः परित्यक्तो खोतते शशिवन्नरः॥ 52 ततः स्वस्तिपुरं गच्छेत्तीर्थसेवी नराधिप। प्रदक्षिणमुपावृत्य गोसहस्रफळं ळमेत् ॥ 80 पावनं तीर्थमासाद्य तर्पयेतिपतृदेवताः। आग्नेष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति भारत ॥ गङ्गाहृदश्च तत्रैव कूपश्च भरतर्षभ। तिस्रः कोट्यस्तु तीर्थानां तस्मिन्कूपे महीपते ७६ तत्र स्नात्वा नरो राजन्स्वर्गलोकं प्रपद्यते। आपगानां नरः स्नात्वा अर्चियित्वा महेश्वरम् ७७ गाणपत्यमवाघोति कुछं चैव समुद्धरेत्। ततः स्थाणुवटं गच्छेत्रिषु लोकेषु विश्वतम् ॥ ७८ तत्र स्नात्वा स्थितो रात्रिं रुद्रलोकमवामयात् । वद्रीपाचनं गच्छेद्रसिष्टस्याश्रमं गतः॥ बदरीं भक्षयेत्तत्र त्रिरात्रोपोपितो नरः। सम्यग्द्वादशवर्षाणि बदरीं भक्षयेतु यः॥ १८0. त्रिरात्रोपोषितस्तेन भवेतुल्यो नराधिप। रुद्रमार्गं समासाद्य तीर्थसेवी नराधिप॥ 28 अहोरात्रोपवासेन शकलोके महीयते। एकरात्रं समासाद्य एकरात्रोषितो नरः ॥ 42 नियतः सत्यवादी च ब्रह्मलोके महीयते । ततो गच्छेत राजेन्द्र तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम्॥ ८३ आदित्यस्याश्रमो यत्र तेजोरार्शेमहात्मनः। तर्सिमस्तीर्थे नरः स्नात्वा पूजयित्वा विभावसुम् आदित्यलोकं व्रजति कुलं चैव समुद्धरेत्। सोमतीर्थे नरः स्नात्वा तीर्थसेवी नराघिप ॥ ८५ सोमलोकमवाप्नोति नरो नास्त्यत्र संशयः। ततो गच्छेत धर्मञ्च द्धीचस्य महात्मनः॥ तीर्थं पुण्यतमं राजन्पावनं लोकविश्रुतम् । यत्र सारस्वतो यातः सोङ्गिरास्तपसो निधिः ८७ तर्सिमस्तीर्थे नरः स्नात्वा वाजिमेघफलं लमेत्। सारस्वतीं गातिं चैव छमते नात्र संशयः॥ ८८ ततः कन्याश्रमं गच्छेन्नियतो ब्रह्मचर्यवान्। त्रिरात्रोपोषितो राजन्नियतो निथताशनः ॥ ८९

मध्य

अपि

दक्षि

ये व

कुरुद

ततो । यत्र ध

तेन त

तत्र स

आसह

ततो ग

अग्निष्

सौगा

तत्र व्र

सिद्धन

तद्वनं

ततश्चा

प्रक्षादे

तत्राभि

अर्चिय

ईशान

षट्स :

किपल

ष्टाशे

शेषितां व

गत्वा प्रां

पासवोपी

मिच्छिन्ति

तु योगा

होतिसदं र

पिकत्वा

लभेत्कत्याशतं दिव्यं स्वर्गलोकं च गच्छति। ततो गच्छेत धर्मज्ञ तीर्थं संनिहतीमपि॥ तत्र ब्रह्मदयो देवा ऋषयश्च तपोधनाः। मासि मासि समायान्ति पुण्येन महतान्विताः॥ संनिहत्यामपस्पृश्य राहुअस्ते दिवाकरे। अश्वमेधरातं तेन तत्रेष्टं शाश्वतं भवेत ॥ ९२ पृथिव्यां यानि तीर्थानि अन्तरिक्षचराणि च। नद्यो ह्रदास्तडागाश्च सर्वप्रस्ववणानि च ॥ 93 उदपानानि वाप्यश्च तीर्थान्यायतनानि च। निःसंशयममावास्यां समेष्यन्ति नराधिप ॥ ९४ मासि मासि नरव्याघ्र संनिहत्यां न संशयः। तीर्थसंनिहनादेव संनिहत्येति विश्रता॥ तत्र स्नात्वा च पीत्वा च स्वर्गलोके महीयते । अमावास्यां तु तत्रैव राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥

यः श्राइं कुरुते मर्त्यस्तस्य पुण्यफळं शृणु ।
अश्वमेधसहस्रस्य सम्यगिष्टस्य यरफलम् ॥ ९७
स्नात एव समाप्तोति कृत्वा श्राइं च मानवः ।
यात्किचिद्दुष्कृतं कर्म स्त्रिया वा पुरुषेण वा॥ ९८
स्नातमात्रस्य तत्सर्वं नश्यते नात्र संशयः ।
पद्मवर्णेन यानेन ब्रह्मलोकं प्रपद्मते ॥ ९९
अभिवाद्य ततो यक्षं द्वारपालं मचन्नुकम् ।
कोटितीर्थमुपस्पृश्य लभेद्वहु सुवर्णकम् ॥ २००
गङ्गाह्वदश्च तत्रैव तीर्थं भरतसत्तम ।
तत्र स्नायीत धर्मज्ञ ब्रह्मचारी समाहितः ॥ १
राजस्याश्वमधाभ्यां फलं विन्दति मानवः ।
पृथित्यां नौमिषं तीर्थमन्तिरक्षे च पुष्करम्॥ २
त्रयाणामिष लोकानां कुरुक्षेत्रं विशिष्यते ।
पांसवोषि कुरुक्षेत्राद्वायुना समुदीरिताः ॥ ३

संनिहत्यां कुरुक्षेत्रे अस्यैव नामान्तरं संनिहतीति तनिर्व।क्त पृथिब्यामित्यादिना । अत्र उपक्रमोपसंहारयोः कुरुक्षेत्रमात्रपरत्वात्तदेव अङ्गितीर्थान्त-राणि त फलवत्संनिधावफलं तदङ्गमिति न्यायेन तत्प्राप्ती अङ्गभूतानि । तेषामिप पृथक् फलश्रवणं तु गुणफलन्यायेन ज्ञेयं । यथायोगाङ्गानामपि यमनियमादीनां अहिंसाप्रतिष्ठा-दीनां तत्संनिधी वैरत्याग इत्यादिना पृथक् फलं स्मर्यते तद्वदिति भावः ॥ ९३॥ पृथिब्यामिति । नैमिषं नैमिषारण्ये कृतं पुण्यं पृथिब्यामेव संतातिसंपत्तिसार्वभौमादिपदप्राप्तिहेतुः ारित्यर्थः । अन्तिरिक्षे सूर्यचन्द्रादिमार्थे नक्षत्रादिचके पुष्करं प्रापयतीत्यर्थः ॥ २०२ ॥ त्रयाणां इन्द्रादिलोकेन सह त्रयाणामुपरि ब्रह्मलोके । कुरुक्षेत्रसेवी प्राप्नोतीत्यर्थः । नयन्ति परमां गतिमिति मुक्तिफलदर्शक-वाक्यशेषात् । अत्र कुरुक्षेत्रपदेन ' काश्येव । 'काशीश्वरस्य तीर्थेषु स्नात्वा भरतसत्तम । सर्वब्याधिविानिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते' इत्यनेन समानार्थत्वात् । तथा च पाठकमादर्थ-क्रमस्य बलवत्त्वात् 'पृथिब्यां नैमिषं पुण्यमन्तरिक्षे च पुष्करम्'इत्यतः परं 'ये वसान्ति कुरुक्षेत्रे ते वसान्ति त्रिविष्टपे' इल्पयं प्रन्यो द्रष्टव्यः । अन्यथा तृतीयलोकस्यानुक्तेस्रयाणाः मिलसंगतं स्यात् । त्रिविष्टपे इत्यध्याहारेण वा वाक्यपूरणं स्यात् । तचायुक्तं । श्रौतार्थसंभवे दार्शेता चाविमुक्तेपि कुरुक्षेत्रपदस्य श्रौतीरूढिरविमुक्तं वे कुरुक्षेत्रमिति जावाली-पनिषदि न चोपकमोणसंहारैकरूपेण प्रसिद्धकुरुक्षेत्रस्य प्राक-राणकल्वेन तीर्थान्तरबद्वाराणस्यास्तत्प्रकरणपठितत्वात्तदं क्रत्वं स्यादिति वाच्यं । प्रकरणालिङ्गस्य बलीयस्त्वात् । तथा हि । 'ते वसन्ति त्रिविष्टपे खर्गे लोके महीयते' इत्यादिवाक्यशेषा-

त्स्वर्गप्राप्तिरेव कुरुक्षेत्रफलमवगम्यते । न चात्रत्यं त्रिविष्ट-पादिपदं व्रह्मलोकपरं कर्तुं शक्यं । व्रह्मवेदी कुरुक्षेत्रमिति वाक्यशेषविरोधात् । तत्र च वेदीशब्देन तस्य कर्मभूमिला-वगमात् 'तेषां कुरुक्षेत्रं वेदिरासीत्' इति तैत्तिरीयकवाह्मणात्। 'तेषा' कुरुक्षेत्रं देवयजनमास' इति शतपथश्रुतेश्व न च कर्म-भूमेर्विद्याफलप्रदत्वं युज्यते । 'कर्मणा पितृलोको विद्यया देवलोकः 'इति तयोः फलभेदश्रवणात् । पितृलोकः स्वर्गलोकः देवलोको ब्रह्मलोकः । वाराणस्यास्तु ज्ञानभूमित्वं सर्वश्रुति-प्रसिद्धं । एतदेवात्र । 'पांसवोपि कुरुक्षेत्राद्वायुना समुरी-रिताः । अपि दुष्कृतकर्माणं नयन्ति परमां गतिम् ' इति प्रदर्श 'दक्षिणेन सरस्वत्या उत्तरण दषद्वतीम् । ये वसन्ति कुरुक्षेत्रे ते वसन्ति त्रिविष्टपे 'इत्यनन्तर श्लोकेन प्रसिद्धकुरक्षेत्र-फलं प्रदर्श्यते । न चैतदेव पूर्वश्लोकेन स्तूयत इति वाच्यं। श्रुतिस्मृतिप्रसिद्धिबलात्तस्य भूतार्थवादत्वे संभवत्यभूतीथवा दत्वोपगमस्यायोगात् वाल्मीकीये मोक्षोपायेषु । 'छायास्वी तापस्ची मुख्यस्चीति च त्रिकं। त्रिकोणं तपसा पूर्व वारा-णस्याः समं कृतं। गतास्तेन त्रिकोणेन ये केचिदिह जंतवः। वायवः पांसवो वापि तेपि मुक्तिं परंगताः ' इति भंग्यंतरेण प्वंश्लोकार्थस्य प्रत्यभिज्ञानात् तथा च यद्यपि कार्याः कुरक्षेत्राङ्गत्वं प्रकरणात्प्रसक्तं तथापि योग्यतया फल्ती रतम्यलिङ्गान तत्संभवति । स्रांनध्यातु परस्पराकांक्षादिक मुत्याप्य तीर्थान्तरशेषाभूतस्यापि कुरुक्षेत्रस्य काशीशेषतं शेयं । तथा च वाक्यात् दुर्वलोपि संनिधिः 'आनर्थक्यप्रिति हतानां निपरातं बलाबलम्' इति न्यायेन बलवत्तया स्वर्गलीके महीयत इति वाक्यावगतमपि कुरुक्षेत्रफलं तिरोधाय 'प्रति-तिष्ठन्ति वै य एता रात्रीरूपयन्ति' इत्यादौ रात्रिसत्रस्य प्रिति

त्रापुर्व

90

॥ ९८

99

200

8

2

विष्ट-

मिति

त्वा-

णात्।

कर्म-

द्यया

जोक:

त्रति-

मुद्दी-

इति

प्रान्ते

क्षेत्र

च्या

यवा-

सूची

ारा-

वः।

तरेष

ऱ्याः

न्ता-

देव-

षतं

गति-

補

ाते-।ति- अपि दुष्कृतकर्माणं नयन्ति परमां गतिम् ।
दक्षिणेन सरस्वत्या उत्तरेण दषद्वतीम् ॥ ४
ये वसन्ति कुरुक्षेत्रे ते वसन्ति त्रिविष्टपे ।
कुरुक्षेत्रे गमिष्यामि कुरुक्षेत्रे वसाम्यहम् ॥ ५
अयोकां वाचमुत्सुज्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

ब्रह्मवेदी कुरुक्षेत्रं पुण्यं ब्रह्मिषंसिवितम् ॥ ६ तिस्मिन्वसान्ति ये मर्त्या न ते शोच्याः कथंचन ७ तरन्तुकारन्तुकयोर्यद्न्तरं रामह्रदानां च मचकुकस्य च। पतत्कुरुक्षेत्रसमन्तपञ्चकं पितामहस्योत्तरवेदिरुच्यते॥ २०८

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणि तीर्थयात्रापर्वाण पुलस्त्यतीर्थयात्रायां ज्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ •

58

पुलस्त्य उवाच। ततो गच्छेन्महाराज धर्मतीर्थमनुत्तमम्। यत्र धर्मो महाभागस्तप्तवानुत्तमं तपः॥ तेन तीर्थ कृतं पुण्यं स्वेन नास्ना च विश्वतम्। तत्र स्नात्वा नरो राजन्धर्मशीलः समाहितः॥ २ आसप्तमं कुलं चैव पुनीते नात्र संशयः। ततो गच्छेत राजेन्द्र ज्ञानपावनमुत्तमम्॥ अप्तिष्टोममवाप्तोति मुनिलोकं च गच्छति । सौगन्धिकवनं राजंस्ततो गच्छेत मानवः॥ ४ तत्र ब्रह्मादयो देवा ऋषयश्च तपोधनाः। सिद्धचारणगन्धर्वाः किंनराश्च महोरगाः॥ तद्वनं प्रविशन्नेव सर्वपापैः प्रमुच्यते । ततश्चापि सरिच्छ्रेष्ठा नदीनामुत्तमा नदी ॥ प्रक्षादेवी समृता राजन्पुण्यादेवी सरस्वती । तत्रामिपेकं कुर्वीत वल्मीकान्निःसते जले॥ 9 वर्चीयत्वा पितृन्देवानश्वमेधफलं लमेत्। ^{ह्शानाध्युषितं} नाम तत्र तीर्थं सुदुर्छभम्॥ ^{पह्सु} शम्यानिपातेषु वल्मीकादिति निश्चयः। किपिलानां सहस्रं च वाजिमेधं च विन्दति॥ ९

तत्र स्नात्वा नरव्यात्र दृष्टमेतत्पुरातने। सुगन्धां शतकुम्भां च पञ्चयक्षां च भारत ॥ १० अभिगम्य नरश्रेष्ठ स्वर्गलोके महीयते। त्रिश्रुलखातं तत्रैव तीर्थमासाद्य भारत॥ तत्राभिषेकं कुर्वीत पितृदेवार्चने रतः । गाणपत्यं च लमते देहं त्यक्त्वा न संशयः ॥ १२ ततो गच्छेत राजेन्द्र देव्याः स्थानं सुदुर्लमम्। शाकंभरीति विख्याता त्रिष्ठ लोकेष्ठ विश्रता॥ १३ दिव्यं वर्षसहस्रं हि शाकेन किल सवता । आहारं सा कृतवती मासि मासि नराधिए॥ १४ ऋषयोभ्यागतास्तत्र देव्या भक्त्या तपोधनाः। आतिथ्यं च कृतं तेषां शाकेन किल भारत॥ १५: ततः शाकंभरीत्येव नाम तस्याः प्रतिष्ठितम् । शाकंभरीं समासाद्य ब्रह्मचारी समाहितः॥ १६ त्रिरात्रमुषितः शाकं भक्षयित्वा नरः श्रचिः। शाकाहारस्य यार्किचिद्वर्षेद्वीदशामिः कृतम् ॥ १७ तत्फलं तस्य भवति देव्याश्वन्देन भारत। ततो गच्छेत्सवर्णां त्रेषु लोकेषु विश्रतम्॥ १८

ष्टाशेषितामिव पांसवोपि कुरुक्षेत्र इत्यर्थवादेन मुक्तिफल-शेषितां अविमुक्तसंज्ञस्य कुरुक्षेत्रस्य ब्यवस्थापयन् सहैकवाक्यतां गला प्रसिद्धकुरुक्षेत्रस्याविमुक्तशेषतां गमयति । तथा चायं पोक्षवोपीत्यादिश्लोकद्वयार्थः । ये परमगतिप्रदां काशीं गन्तुः मिच्छिन्ति ते कुरुक्षेत्रे वसेयुरिति । ते वसन्ति त्रिविष्टपे इति उ योगाङ्गफलवदुणवफलमिति प्रागुक्तं न विस्मर्तब्यं । पिकत्वामिति ।। २०३ ॥ इत्यारष्यके प० नैलकण्ठीये

भारतभावदीपे त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

68

तत इति ॥ १ ॥ शम्या मुद्रशक्वातिर्यज्ञोपकरणविशेषः स बलवता क्षिप्तो यावदूरं पतेत् तावान्देशः शम्यानिपातः तेषु षट्सु । संपति पाठे संपतत्यनयेति यष्टिः संपा ॥ ९ ॥ पुरातने भविष्यपुराणादौ ॥ १० ॥ छन्देन इच्छयः ॥१८॥

अ

तत

पद

तत

तत्र

नी

प्रा

तः

पूर्व

कृत

ग

पुन

यर

स

नि

ग

वा

स

स

त

त

दे

त

ि

वि

त

गं

य

दे

₹

त

₹

तत्र विष्णुः प्रसादार्थं रुद्रमाराधयत्पुरा। वरांश्च सुबहूँ होमे दैवतेषु सुदुर्लमान्॥ १९ उक्तश्च त्रिपुरघ्नेन परितृष्टेन भारत। अपि च त्वं प्रियतरों लोके कृष्ण भविष्यसि २० त्वनमुखं च जगत्सर्वे भविष्यति न संशयः। तत्राभिगम्य राजेन्द्र पूजियत्वा वृषध्वजम् ॥ २१ अश्वमेधमवाप्नोति गाणपत्यं च विन्दति। धूमावतीं ततो गच्छेचिरात्रोपोषितो नरः॥ २२ मनसा प्रार्थितान्कामाहँभते नात्र संशयः। देव्यास्त दक्षिणार्धेन रथावर्ती नराधिप ॥ 23 तत्रारोहेत धर्मज्ञ श्रद्धानो जितेन्द्रियः। महादेवप्रसादाद्धि गच्छेत परमां गातिम्॥ 28 प्रदक्षिणमुपावृत्य गच्छेत भरतर्षभ। धारां नाम महाप्राज्ञः सर्वपापप्रमोचनीम् ॥ २५ तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र न शोचित नराधिप। ततो गच्छेत धर्मञ्ज नमस्कृत्य महागिरिम् ॥ २६ स्वर्गद्वारेण यत्तुल्यं गङ्गाद्वारं न संशयः। तत्राभिषेकं कुर्वीत कोटितीर्थे समाहितः ॥ २७ पुण्डरीकमवाप्नोति कुछं चैव समुद्धरेत्। उष्यैकां रजनीं तत्र गोसहस्रफलं लभेत्॥ 24 सप्तगङ्गे त्रिगङ्गे च शकावर्ते च तर्पयन्। देवान्पितृंश्च विधिवत्पुण्ये लोके महीयते॥ २९ ततः कनखले स्नात्वा त्रिरात्रोपोषितो नरः। अश्वमेधमवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति॥ 30 कपिलावटं ततो गच्छेत्तीर्थसेवी नराधिप। उपोष्य रजनीं तत्र गोसहस्रफलं लमेत्॥ 38 नागराजस्य राजेन्द्र कपिलस्य महात्मनः। तीर्थे कुरुवरश्रेष्ठ सर्वलोकेषु विश्वतम्॥ 32 तत्राभिषेकं कुर्वीत नागतीय नराधिप। कपिळानां सहस्रस्य फळं विन्दति मानवः॥ ३३ ततो लिलतकं गच्छेच्छान्तनोस्तीर्थमुत्तमम्। तत्र स्नात्वा नरो राजन्न दुर्गतिमवाप्नुयात् ॥ ३४ गङ्गायमुनयोर्मध्ये स्नाति यः संगमे नरः। दशाश्वमेधानाप्रोति कुलं चैव समुद्धरेत्॥ ततो गच्छेत राजेन्द्र सुगन्धं लोकविश्रुतम्। सर्वपापविशुद्धात्मा ब्रह्मलोके महीयते॥ रुद्रावर्तं ततो गच्छेत्तीर्थसेवी नराधिपं। तत्र स्नात्वा नरो राजन्खर्गलोके च गच्छति॥३७ गुङ्गायाश्च नरश्रेष्ठ सरस्वत्याश्च संगमे।

स्नात्वाश्वमेधं प्राप्तोति स्वर्गलोकं च गच्छिति र मदक्रणें श्वरं गत्वा देवमर्च्य यथाविधि। न दुर्गातिमवामोति नाकपृष्ठे च पूज्यते ॥ ततः कःजाम्रके गच्छेत्तीर्थसेवी नराधिए। गोसहस्रमवाप्तोति स्वर्गलोकं च गच्छति॥ असंधतीवटं गच्छेत्तीर्थसेवी नराधिप। सामुद्रकमुपस्पृश्य ब्रह्मचारी समाहितः॥ अश्वमेधमवाप्नोति त्रिरात्रोपोषितो नरः। गोसहस्रफलं विद्यात्कुलं चैव समुद्धरेत् ॥ क्ष ब्रह्मावर्तं ततो गच्छेद्रह्मचारी समाहितः। अध्वमेधमवाप्नोति सोमलोकं च गच्छति॥ क्ष यमनाप्रभवं गत्वा समुपस्पृक्य यामुनम्। अश्वमेधफलं लब्ध्वा स्वर्गलोके महीयते॥ दवींसंक्रमणं प्राप्य तीर्थं त्रैलोक्यप्रजितम्। अध्वमेधमवामोति स्वर्गलोकं च गच्छति॥ ४ सिन्धोश्च प्रभवं गत्वा सिद्धगन्धर्वसेवितम। तत्रोध्य रजनीः पञ्च विन्देद्वहु सुवर्णकम् ॥ ४६ अथ वेदीं समासाद्य नरः परमदुर्गमाम्। अश्वमेधमवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति॥ 8 ऋषिकुल्यां समासाद्य वासिष्ठं चैव भारत। वासिष्ठीं समितिकस्य सर्वे वर्णी द्विजातयः॥ ४८ ऋषिकुल्यां समासाद्य नरः स्नात्वा विकल्पः देवान्पितृंश्चार्चियत्वा ऋषिलोकं प्रपद्यते॥ ५५ यदि तत्र वसेन्मासं शाकाहारो नराधिए। भृगुतुङ्गं समासाद्य वाजिमेधफलं लमेत्॥ गत्वा वीरप्रमोक्षं च सर्वपापैः प्रमुच्यते। कृत्तिकामघयोश्चैव तीर्थमासाद्य भारत॥ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यां फलमाप्नोति मा^{नवः।} तत्र संध्यां समासाद्य विद्यातीर्थमनुत्तम^{म् ॥ ५} उपस्पृश्य च वै विद्यां यत्र तत्रोपपद्यते। महाश्रमे वसेद्रात्रिं सर्वपापप्रमोचने ॥ एककालं निराहारो लोकानावसते शु^{भात्।} षष्टकालोपवासेन मासमुष्य महालये ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा विन्देद्वहुसुवर्णकम्। दशापरान्दशपूर्वान्नरानुद्धरते कुलम् ॥ अथ वेतसिकां गत्वा पितामहानिषेविताम्। अश्वमेधमवाप्नोति गच्छेदौरानसीं गति^{म् ॥} अथ सुंदारेकातीर्थं प्राप्य सिद्धनिषेवित^{म्} रूपस्य भागी भवति दृष्टमेतत्पुरातनैः॥

े त्वन्मुखं त्वत्प्रधानम् ॥ २१ ॥

औशनसीं गतिं शुक्रत्वम् ॥ ५६॥

त्रापृत्

ति ३८

ते ॥४०

81

11 83

11 83

88

11 84

188

11 80

: 11 84

ल्मषः

11 49

11

वः।

म्॥५

F

H 1

म्।

41

म्।

ततो वै ब्राह्मणीं गत्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः। प्यवर्णेन यानेन ब्रह्मलोक प्रपद्यते ॥ 46 ततस्तु नैमिषं गच्छेत्पुण्यं सिद्धनिषेवितम्। तत्र नित्यं निवसति ब्रह्मा देवगणैः सह ॥ 40 नैमिषं मृगयानस्य पापस्यार्धे प्रणश्यति । प्रविष्टमात्रस्तु नरः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ 60 तत्र मासं वसेद्धीरो नैमिषे तीर्थतत्परः। पृथिच्यां यानि तीर्थानि तानि तीर्थानि नैमिषे६१ क्रताभिषेकस्तत्रैव नियतो नियताशनः। गवां मेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्तोति भारत ॥ ६२ प्नात्यासप्तमं चैव कुलं भरतसत्तम। यस्यजेन्नेमिषे प्राणानुपवासपरायणः ॥ ६३ स मोदेत्सर्वलोकेषु एवमाहुर्मनीपिणः। नित्यं मेध्यं च पुण्यं च नौमिषं नृपसत्तम ॥ ६४ गङ्गोद्धेदं समासाद्य त्रिरात्रोपोषितो नरः। वाजपेयमवाशोति ब्रह्मभूतो भवेत्सदा ॥ ६५ सरस्तीं समासाद्य तर्पयेत्पितृदेवताः। सारखतेषु छोकेषु मोदते नात्र संशयः॥ इइ ततश्च बाहुदां गच्छेद्रह्मचारी समाहितः। तत्रोष्य रजनीमेकां स्वर्गलोके महीयते॥ ६७ देवसत्रस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति कौरव। ततः क्षीरवर्तां गच्छेत्पुण्यां पुण्यतरैर्वृताम् ॥६८ पितृदेवार्चनपरो वाजपेयमवाप्रयात्। विमलाशोकमासाय ब्रह्मचारी समाहितः॥ ६९ तत्रोष्य रजनीमेकां स्वर्गलोके महीयते। गोप्रतारं ततो गच्छेत्सरय्वातीर्थमुत्तमम्॥ 90 यत्र रामो गतः स्वर्गं सभृत्यबळवाहनः। देहं त्यक्त्वा महाराज तस्य तीर्थस्य तेजसा ७१ रामस्य च प्रसादेन व्यवसायाच भारत। तर्सिम्तीर्थं नरः स्नात्वा गोप्रतारे नराधिप ॥ सर्वपापविशुद्धातमा स्वर्गलोके महीयते। रामतीर्थे नरः स्नात्वा गोमत्यां कुरुनन्दन॥ ७३ अध्वमेधमवाप्नोति पुनाति च कुलं नरः। शतसाहस्रकं तीर्थं तत्रैव भरतर्षम ॥ 80 तत्रोपस्पर्शनं कृत्वा नियतो नियतारानः। गोसहस्रफलं पुण्यं प्राप्नोति भरतर्षभ ॥ 194 ततो गच्छेत राजेन्द्र भर्तृस्थानमनुत्तमम्। अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ७६ कोटितीर्थे नरः स्नात्वा अर्चियत्वा गुहं नृप।

गोसहस्रफलं विद्यांत्रेजस्वी च भवेन्नरः॥ ततो वाराणसीं गत्वा अर्चयित्वा वृपध्वजम् । कपिलाह्नदे नरः स्नात्वा राजसूयमवाप्नुयात् ॥७८ अविमुक्तं समासाच तीर्थसेवी कुरुद्धह । द्र्शनाद्वेवदेवस्य मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ प्राणानुत्सुज्य तत्रैव मोक्षं प्रामोति मानवः। मार्कण्डेयस्य राजेन्द्र तीर्थमासाद्य दुर्लभम्॥८० गोमतीगङ्गयोश्चैव संगमे लोकविश्वते। अग्निष्टोममवाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत् ॥ 62 ततो गयां समासाद्य ब्रह्मचारी समाहितः। अश्वमेधमवाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत्॥ 42 तत्राक्षयवटो नाम त्रिषु लोकेषु विश्वतः। तत्र दत्तं पितृभ्यस्तु भवत्यक्षयमुच्यते ॥ 63 महानद्यामुपस्पृश्य तपयेत्पितृदेवताः। अक्षयान्त्राप्त्रयालोकान्कुलं चैव समुद्धरेत ॥ 68 ततो ब्रह्मसरो गत्वा धर्मारण्योपशोभितम्। ब्रह्मलोकमवाभोति प्रभातामेव शर्वरीम् ॥ 64 ब्रह्मणा तत्र सरसि यूपश्रेष्टः समुच्छितः । यूपं प्रदक्षिणी कृत्वा वाजपेयफलं लमेत् ॥ 33 ततो गच्छेत राजेन्द्र धेनुकं लोकाविश्रतम्। एकरात्रोषितो राजन्प्रयच्छेत्तिलघेनुकाम्॥ 219 सर्वपापविशुद्धात्मा सोमलोकं वजेद्भवम् । तत्र चिह्नं महद्राजन्नचापि सुमहद्भराम्॥ 66 कपिलायाः सवत्सायाश्चरन्त्याः पर्वते कृतम् । सवत्सायाः पदानि सम दृश्यन्तेऽद्यापि भारत ८९ तेषूपस्पृक्ष्य राजेन्द्र पदेषु नृपसत्तम । यर्तिकचिद्युमं कर्म तत्प्रणश्यति भारत ॥ ततो गृध्रवटं गच्छेत्स्थानं देवस्य धीमतः। स्नायीत भस्मना तत्र अभिगम्य वृषध्वजम् ॥ ९१ ब्राह्मणेन भवेचीर्णे वतं द्वाद्शवार्षिकम्। इतरेषां तु वर्णानां सर्वपापं प्रणक्यांति ॥ 92 उद्यन्तं च ततो गच्छेत्पर्वतं गीतनादितम्। सावित्र्यास्तु पदं तत्र दृश्यते भरतर्षभ ॥ 93 तत्र संध्यामुपासीत ब्राह्मणः संशितवतः। तेन ह्युपास्ता भवति संध्या द्वादशवार्षिकी ॥९४ योनिद्वारं च तत्रैव विश्वतं भरतर्षम । तत्राभिगम्य मुच्येत पुरुषो योनिसंकटात् ॥ ९५ कृष्णशुक्रावुभौ पक्षौ गयायां यो वसेन्नरः। पुनात्यासप्तमं राजन्कुलं नास्त्यत्र संशयः॥९६

त्रि

कन

कन

तत

अश

ये

तत्र

तत्र

देव

अध

ततं

यत्र

तत्र

अश्र

सर्व

न टु

कुम

वरि

तत्रा

आध

पित

तत्रा

गित

कुमा

प्रष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोपि गयां वजेत्। यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सूजेत् ॥ ९७ ततः फल्गं वजेद्राजंस्तीर्थसेवी नराधिप। अश्वमेधमवाप्तोति सिद्धिं च महतीं वजेत् ॥ ९८ ततो गच्छेत राजेन्द्र धर्मप्रस्थं समाहितः। तत्र धर्मो महाराज नित्यमास्ते युधिष्टिर ॥ ९९ तत्र कूपोदकं कृत्वा तेन स्नातः ग्रुचिस्तथा। पितृन्देवांस्तु संतर्ष्यं मुक्तपापो दिवं त्रजेत्॥ १०० मतङ्गस्याश्रमस्तत्र महर्षेमीवितात्मनः। तं प्रविश्याश्रमं श्रीमच्छमशोकविनाशनम् ॥ गवामयनयज्ञस्यं फलं प्राप्नोति मानवः। धर्मे तत्राभिसंस्प्रश्य वाजिमेधमवाप्रयात् ॥ २ ततो गच्छेत राजेन्द्र ब्रह्मस्थानमन्त्रत्तमम्। तत्राभिगम्य राजेन्द्र ब्रह्माणं पुरुषर्वभ ॥ 3 राजसुयाश्वमेधाभ्यां फलं विन्दति मानवः। ततो राजगृहं गच्छेत्तीर्थसेवी नराधिप ॥ उपस्पृश्य ततस्तत्र कक्षीवानिव मोदते। यक्षिण्या नैत्यकं तत्र प्रार्शात पुरुषः ग्रुचिः ॥ यक्षिण्यास्तु प्रसादेन मुच्यते ब्रह्महत्यया । मणिनागं ततो गत्वा गोसहस्रफलं लमेत्॥ तैर्थिकं भुञ्जते यस्तु मणिनागस्य भारत। दप्टस्याशीविषेणापि न तस्य क्रमते विषम्॥ तत्रोष्य रजनीमेकां गोसहस्रफलं लभेत्। ततो गच्छेत ब्रह्मर्वेगौतमस्य वनं वियम्॥ अहल्याया हुदे स्नात्वा व्रजेत परमां गतिम् । अभिगत्वाश्रमं राजन्विन्दते श्रियमात्मनः॥ तत्रोद्पानं धर्मज्ञ त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । तत्राभिषेकं कृत्वा तु वाजिमेधमवामुयात् ॥११० जनकस्य तु राजर्षेः कूपस्त्रिद्शपूजितः। तत्राभिषेकं कृत्वा तु विष्णुलोकमवामुयात्॥ ११ ततो विनशनं गच्छेत्सर्वपापप्रमोचनम् । वाजपेयमवाप्नोति सोमलोकं च गच्छति॥ गण्डकीं तु समासाद्य सर्वतीर्थजलोद्भवाम्। वाजपेयमवाप्नोति सूर्यलोकं च गच्छति॥ ततो विराल्यामासाच नदीं त्रैलोक्यविश्रुताम् । अग्निष्टोममवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति ॥ १४ ततोधिवङ्गं धर्मञ्ज समाविश्य ततो वनम्। गुह्यकेषु महाराज मोदते नात्र संशयः॥ कम्पनां तु समासाय नदीं सिद्धनिषेविताम्।

पुण्डरीकमवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति॥ ह अथ माहेश्वरीं धारां समासाद्य धराधिए। अभ्वमेधमवाशोति कुलं चैव समुद्धरेत्॥ दिवौकसां पुष्करिणीं समासाद्य नराधि।। न दुर्गतिमवामोति वाजिमेश्रं च विन्दति॥ १८ अथ सोमपदं गच्छेद्रह्मचारी समाहितः। माहेश्वरपदे स्नात्वा वाजिमेधफलं लभेत्॥ ११ तत्र कोटी तु तीर्थानां विश्वता भरतप्म। कूर्मरूपेण राजेन्द्र ह्यसुरेण दुरात्मना ॥ 820 हियमाणा हता राजन्विष्णुना प्रभविष्णुना। तत्राभिषेकं क्रवींत तीर्थकोट्यां युधिष्ठिर ॥ ११ पुण्डरीकमवाप्नोति विष्णुळोकं च गच्छति। ततो गच्छेत राजेन्द्र स्थानं नारायणस्य च ॥२२ सदा संनिहितो यत्र विष्णुर्वसित भारत। यत्र ब्रह्मादयो देवा ऋषयश्च तपोधनाः॥ आदित्या वसवो रुद्रा जनार्दनमुपासते। शालग्राम इति ख्यातो विष्णुरद्भतकर्मकः ॥ २४ अभिगम्य त्रिलोकेशं वरदं विष्णुमव्ययम्। अश्वमेधमवाप्तोति विष्णुलोकं च गच्छति॥ १५ तत्रोदपानं धर्मज्ञ सर्वपापप्रमोचनम्। समुद्रास्तत्र चत्वारः क्रपे संनिहिताः सदा॥ १६ तत्रोपस्पृश्य राजेन्द्र न दुर्गतिमवामुयात् । आभिगम्य महादेवं वरदं रुद्रमव्ययम्॥ विराजति यथा सोमो मेघैर्मुक्तो नराधिप। जातिस्मरमुपस्पृश्य द्युचिः प्रयतमानसः ॥ जातिस्मरत्वमामोति स्नात्वा तत्र न संशयः। माहेश्वरपुरं गत्वा अर्चियत्वा वृषध्वजम् ॥ ईप्सिताहँभते कामानुपवासात्र संदायः। ततस्तु वामनं गत्वा सर्वपापप्रमोचनम् ॥ १३० अभिगम्य हरिं देवं न दुर्गतिमवाप्नुयात्। कुशिकस्याश्रमं गच्छेत्सर्वपापप्रमोचनम् ॥ कौशिकीं तत्र गच्छेत महापापप्रणाशिनीम्। राजसूयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ततो गच्छेत राजेन्द्र चम्पकारण्यमुत्तमम्। तत्रोष्य रजनीमेकां गोसहस्रफलं लभेत्॥ 33 अथ जेष्ठिलमासाच तीर्थं परमदुर्लभम्। 38 तत्रोष्य रजनीमेकां गोसहस्रफलं लभेत्॥ तत्र विश्वेश्वरं हृष्टा देव्या सह महाद्युतिम्। 34 मित्रावरुणयोर्छोकानामोति पुरुषर्वम ॥

त्रिप्त

11 88

80

11 86

॥ १९

830

॥ २१

।।२२

२३

11 38

॥ २६

२७

26

29

१३०

38

33

33

38

34

त्रिरात्रोपोपितस्तत्र अग्निष्टोमफलं लभेत्। कन्यासंवेद्यमासाद्य नियतो नियताशनः॥ मनोः प्रजापतेलींकानाप्तीति पुरुषपेस । कत्यायां ये प्रयच्छन्ति दानमण्वपि भारत ॥ ३७ तदक्षय्यमिति पाहुर्ऋषयः संशितवताः। ततो निर्वीरमासाच त्रिषु छोकेषु विश्रुतम्॥ ३८ अध्वमेधमवाप्नोति विष्णुलोकं च गच्छति। ये त दानं प्रयच्छन्ति निर्वीरासंगमे नराः ॥ ३९ ते यान्ति नरशार्द्छ शक्रलोकमनामयम्। तत्राश्रमी वसिष्टस्य त्रिषु लोकेषु विश्रुतः॥१४० तत्राभिषेकं कुर्वाणो वाजपेयमवाप्रुयात्। देवकूटं समासाद्य ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ॥ 88 अध्वमेधमवामोति कुर्लं चैव समुद्धरेत्। ततो गच्छेत राजेन्द्र कौशिकस्य मुनेर्ह्रदम्॥ ४२ यत्र सिद्धिं परां प्राप्तो विश्वामित्रोय कौशिकः। तत्र मासं वसेद्वीर कौशिक्यां भरतर्षम ॥ 83 अश्वमेधस्य यत्पृण्यं तन्मासेनाधिगच्छति । सर्वतीर्थवरे चैव यो वसेत महाहदे ॥ 88 न दुर्गतिमवाप्नोति विन्दाद्वहु सुवर्णकम्। कुमारमभिगम्याथ वीराश्रमनिवासिनम्॥ 84 अश्वमेधमवाप्नोति नरो नास्त्यत्र संशयः। बग्निधारां समासाद्य त्रिषु छोकेषु विश्रुताम् ४६ तत्राभिषेकं कुर्वाणो हाग्निष्टोममवाप्रयात्। आधिगम्य महादेवं वरदं विष्णुमव्ययम्॥ 80 पितामहसरो गत्वा शैलराजसमीपतः। तत्राभिषेकं कुर्वाणो हानिष्टोममवामुयात् ^{पितामहस्य सरसः प्रस्नुता लोकपावनी ।} कुमारधारा तत्रैव त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥

यत्र स्नात्वा कृतार्थोस्मीत्यात्मानमवगच्छति । षष्टकालोपवासेन मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ 840 ततो गच्छेत धर्मञ्ज तीर्थसेवनतत्परः। शिखरं वै महादेव्या गौर्यास्त्रेलोक्यविश्रुतम् समारुह्य नरश्रेष्ठ स्तनकुण्डेषु संविशेत्। स्तनकुण्डमुपस्पृस्य वाजपेयफलं लमेत्॥ 42 तत्राभिषेकं कुर्वाणः पितृदेवार्चने रतः। हयमेधमवाप्नोति शक्तेंकं च गच्छति॥ 43 ताम्रारुणं समासाद्य ब्रह्मचारी समाहितः। अश्वमेधमवाभोति ब्रह्मलोकं च गच्छति॥ 48 नन्दिन्यां च समासाद्य कूपं देवनिषेवितम् । नरमेधस्य यत्पुण्यं तदाप्नोति नराधिप॥ 44 कालिकासंगमे स्नात्वा कौशिक्यरुणयोर्गतः। त्रिरात्रोपोपितो राजन्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ उर्वशीतीर्थमासाच ततः सोमाश्रमं बुघः । कुम्भकर्णाश्रमं गत्वा पूज्यते भुवि मानवः॥ कोकामुखमुपस्पृक्ष्य ब्रह्मचारी यतव्रतः । जातिस्मरत्वमामोति दृष्टमेतत्पुरातनैः॥ 46 प्राङनदीं च समासाच कृतात्मा भवति द्विजः। सर्वपापविद्युद्धात्मा शकलोकं च गच्छति ॥ ५९ ऋषभद्वीपमासाद्य मेध्यं कौञ्चनिषदनम् । सरस्वत्यामुपस्पृश्य विमानस्थो विराजते ॥ १६० औदालकं महाराज तीर्थं मुनिनिषेवितम्। तत्राभिषेकं कृत्वा वै सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ धर्मतीर्थं समासाच पुण्यं ब्रह्मर्षिसेवितम् । वाजपेयमवाप्नोति विमानस्थश्च पूज्यते ॥ ६२ अथ चम्पां समासाद्य भागीरथ्यां कृतोदकः । दण्डार्तमभिगत्वा तु गोसहस्रफलं लमेत् ॥१६३

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थ० पुलस्यतीर्थयात्रायां चतुरशीतितमोऽध्यायः॥ ८४॥

चर

ग्रह्म

गोर

कुश

त्रिर

जाां

यत्र

अरि

ततः

ततो

पितृ

दण्ड

शरभ

न दु

ततः

रामत

सप्तर

महत्प

ततो

देवस

तुङ्गक

वेदान

तत्र है

ऋषी

भोङ्गा

येन य

ऋषय

हरिन

पापं प्र

64

पुलस्य उवाच। अथ संध्यां समासाद्य संवेद्यं तीर्थमुत्तमम्। उपस्पृश्य नरो विद्यां लभते नात्र संशयः ॥ रामस्य च प्रभावेण तीर्थं राजन्कृतं पुरा। तह्रौहित्यं समासाद्य विन्दाद्वहु सुवर्णकम् ॥ 2 करतोयां समासाद्य त्रिरात्रोपोषितो नरः। अश्वमेधमवामोति प्रजापतिकृतो विधिः॥ गङ्गायास्तत्र राजेन्द्र सागरस्य च संगमे। अश्वमेधं द्रागुणं प्रवद्नित मनीषिणः ॥ गङ्गायास्त्वपरं पारं प्राप्य यःस्नाति मानवः। त्रिरात्रमुषितो राजन्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ 4 ततो वैतरणीं गच्छेत्सर्वपापप्रमोचनीम् । विरजं तीर्थमासाद्य विराजति यथा शशी ॥ 3 प्रतरेच कुलं पुण्यं सर्वपापं व्यपोहति। गोसहस्रफलं लब्धा पुनाति स्वकुलं नरः ॥ ७ शोणस्य ज्योतिरथ्यायाः संगमे नियतः श्रुचिः। तर्पयित्वा पितृन्देवानाग्निष्टोमफलं लभेत्॥ शोणस्य नर्भदायाश्च प्रभेदे कुरुनन्दन । वंशगुल्म उपस्पृश्य वाजिमेधफलं लभेत ॥ 9 ऋषमं तीर्थमासाद्य कोशलायां नराधिए। वाजपेयमवाशीति त्रिरात्रोपोषितो नरः॥ 80 गोसहस्रफलं विन्दात्कुलं चैव समुद्धरेत । कोशलां तु समासाद्य कालतीर्थमुपस्पृशेत् ॥११ वृषमैकादशफलं लभते नात्र संशयः। पुष्पवत्यामुपस्पृदय त्रिरात्रोपोषितो नरः॥ १२ गोसहस्रफलं लब्ध्वा पुनाति स्वकुलं नृप। ततो बद्रिकातीर्थं स्नात्वा भरतसत्तम ॥ १३ दीर्घमायुरवामोति स्वर्गलोकं च गच्छति। तथा चम्पां समासाद्य भागीरथ्यां कृतोदकः १४ दण्डाख्यमभिगम्यैव गोसहस्रफलं लभेत्। लपोटिकां ततो गच्छेत्पुण्यां पुण्योपशोभिताम् १५ वाजपेयमवाभोति देवैः सर्वेश्च पूज्यते। ततो महेन्द्रमासाय जामदग्न्यनिषेवितम्॥ रामतीर्थे नरः स्नात्वा अश्वमेधफलं लमेत्। मतङ्गस्य व केदारस्तत्रव कुरुनन्दन ॥ १७

तत्र स्नात्वा कुरुश्रेष्ट गोसहस्रफलं लमेत्। श्रीपर्वतं समासाद्य नदीतीरमुपस्पृशेत्॥ 86 अश्वमेधमवाप्नोति पूजायत्वा वृषध्वजम्। श्रीपर्वते महादेवो देव्या सह महाद्यति:॥ 99 न्यवसत्परमप्रीतो ब्रह्मा च त्रिद्शैः सह। तत्र देवह्नदे स्नात्वा श्रुचिः प्रयतमानसः॥ अध्वमेधमवाप्नोति परां सिद्धि च गच्छति। ऋषभं पर्वतं गत्वा पाण्ड्ये दैवतपूजितम्। वाजपेयमवाप्रोति नाकपृष्ठे च मोदते॥ श ततो गच्छेत कावेरीं वृतामप्सरसां गणैः। तत्र स्नात्वा नरो राजनगोसहस्रफलं लमेत ॥१२ ततस्तीरे समुद्रस्य कन्यातीर्थमुपस्पृशेत्। तत्त्रोयं स्पृश्य राजेन्द्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ श अथ गोकर्णमासाय त्रिषु लोकेषु विश्रुतम्। समुद्रमध्ये राजेन्द्र सर्वलोकनमस्कृतम्॥ यत्र ब्रह्मादयो देवा ऋषयश्च तपोधनाः। भृतयक्षपिशाचाश्च किनराः समहोरगाः॥ सिद्धचारणगन्धर्वमानुषाः पन्नगास्तथा। सरितः सागराः शैला उपासन्त उमापतिम् १६ तत्रेशानं समभ्यच्यं त्रिरात्रोपोषितो नरः। अश्वमेधमवाप्नोति गाणपत्यं च विन्दति॥ उष्य द्वादशरात्रं तु पूतात्मा च भवेन्नरः। तत एव च गायज्याः स्थानं त्रैलोक्यपूजितम्। त्रिरात्रमुषितस्तत्र गोसहस्रफलं लभेत्। निद्र्न च प्रत्यक्षं ब्राह्मणानां नराधिप ॥ गायत्रीं पठते यस्त योनिसंकरजस्तथा। गाथा च गाथिका चापि तस्य संपद्यते तृ^{प है} अब्राह्मणस्य सावित्रीं पठतस्तु प्रणश्यति । संवर्तस्य तु विप्रवैर्वापीमासाद्य दुर्छमाम् ॥ पिताः रूपस्य भागी भवति सुभगश्च प्रजापते। भृगुं । ततो वेणां समासाद्य त्रिरात्रोपोषितो नरः॥ ततः व मयूरहंससंयुक्तं विमानं लभते नरः। सर्वेषां ततो गोदावरीं प्राप्य नित्यं सिद्धनिषेविता^{म् १} आज्यः गवां मेधमवाप्तोति वासुकेलीकमुत्तमम्। देवाः वेणायाः संगमे स्नात्वा वाजिमेधफलं ल^{मेत्} तदर्गः

64

अथेति ॥ १ ॥ निदर्शनमुदाहरणम् ॥ २९ ॥ तदेबाह गायत्रीमिति । यो योनिसंकरजः स चेत्तत्र गायत्रीं पठित तस्य सम्यक् पठतोपि तीर्थमहात्म्यात्सा गायत्री गायास्वरिक हीना गद्यवनमुखान्निःसरित । गाथिका प्राम्यगीतवत स्वार्थ विकृता गीतिकेति पाठेपिस एवार्थः ॥३०॥ अब्राह्मण्य श्राक् सिद्धापि तत्र न स्फुरतीति भावः ॥ ३१॥

त्रिपर्व

98

श

त् ॥२२

म्।

1 24

तेम् २६

तम्।

नृप ३०

वरनिया

वरदासंगमे स्नात्वा गोसहस्रफळं छभेत[ै]। ब्रह्मस्यानं समासाद्य त्रिरात्रोपोषितो नरः ॥ ३५ गोसहस्रफलं विन्द्यात्स्वर्गलोकं च गच्छति। कुश्रुवनमासाय ब्रह्मचारी समाहितः॥ 38 त्रिरात्रमुषितः स्नात्वा अश्वमेधफलं लमेत । ततो देवह्रदेरण्ये कृष्णवेणाजलोद्भवे॥ 30 जातिसमरहदे स्नात्वा भवेजातिसमरो नरः। यत्र ऋतुशतैरिष्टा देवराजो दिवं गतः॥ 36 अग्रिष्टोमफलं विन्धाद्रमनादेव भारत । ततः सर्वहदे स्नात्वा गोसहस्रफलं लमेत्॥ 39 ततो वापीं महापुण्यां पयोष्णीं सरितां वराम्। वितदेवार्चनरतो गोसहस्रफलं लमेत्॥ 80 दण्डकारण्यमासाच पुण्यं राजव्रवस्परीत । गोसहस्रफलं तस्य स्नातमात्रस्य भारत॥ 88. शरभङ्गाश्रमं गत्वा शकस्य च महातमनः। न दुर्गतिमवाशोति पुनाति च कुछं नरः॥ ४२ ततः शूर्णारकं गच्छेज्ञामदृश्यनिषेवितम्। रामतीर्थे नरः स्नात्वा विन्याद्वहुसुवर्णकम् ॥ ४३ सप्तगोदावरे स्नात्वा नियतो नियताशनः। महत्पुण्यमवाप्नोति देवलोकं च गच्छति ॥ 88 ततो देवपथं गत्वा नियतो नियताशनः। देवसत्रस्य यत्पुण्यं तदेवामोति मानवः॥ 84 तुङकारण्यमासाद्य ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः। वेदानध्यापयत्तत्र ऋषिः सारस्वतः पुरा ॥ 38 तत्र वेदेषु नष्टेषु मुनेराङ्गिरसः सुतः। अवीणामुत्तरीयेषु सूपाविष्टो यथासुखम्॥ 80 शोङ्कारेण यथान्यायं सम्यगुचारितेन ह येन यत्पूर्वमभ्यस्तं तत्सर्वं समुपस्थितम् ॥ 28 अपयस्तत्र देवाश्च वरुणोग्निः प्रजापतिः। हरिनीरायणस्तत्र महादेवस्तथैव च ॥ ४९ पितामहश्च भगवान्देवैः सह महाद्युतिः । भूगं नियोजयामास याजनार्थे महाद्युतिम् ॥ ५० ततः स चके भगवानृषीणां विधिवत्तदा । नाम् भ सर्वेषां पुनराधानं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ 48 ^{आज्यभागेन} तत्राप्तिं तर्पथित्वा यथाविधि । र्तेत् है देवाः स्वभवनं याता ऋषयश्च यथाऋमम्॥ 42 ^{त्तदरण्यं} प्रविष्टस्य तुङ्गकं राजसत्तम । ^{पापं} प्रणश्यत्यखिलं स्त्रियो वा पुरुषस्य वा ॥५३ विवास नियं वा पुरुषस्य वा पुरुषस्य वा

ब्रह्मलोकं वजेद्राजन्कुलं चैव समुद्ररेत्॥ 48 मेघाविकं समासाच पितृन्देवांश्च तर्पयेत् । अग्निष्टोममवाप्नोति स्मृतिं मेथां च विन्द्ति ॥५५ अत्र कालंजरं नाम पर्वतं लोकविश्रुतम् । तत्र देवहदे स्नात्वा गोसहस्रफलं लमेत्॥ 30 यो स्नातः स्नापयेत्तत्र गिरौ कालंजरे नृप। स्वर्गळोके महीयेत नरो नास्त्यत्र संशयः॥ ५७ ततो गिरिवरश्रेष्टे चित्रक्टे विशांपते। मन्दाकिनीं समासाद्य सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥५८ तत्राभिषेकं कुर्वाणः पितृदेवार्चने रतः। अश्वमेश्रमवाप्नोति गतिं च परमां व्रजेत्॥ ततो गच्छेत धर्मज्ञ भर्तस्थानमनुत्तमम्। यत्र नित्यं महासेनो गुहः संनिहितो नृप॥ तत्र गत्वा नृपश्रेष्ठ गमनादेव सिध्यति । कोटितीर्थे नरः स्नात्वा गोसहस्रफ्टं छमेत् ६१ प्रदक्षिणमुपावृत्य ज्येष्टस्थानं व्रजेन्नरः। अभिगम्य महादेवं विराजति यथा शशी॥ तत्र कूपे महाराज विश्वता भरतर्षम । समुद्रास्तत्र चत्वारो निवसन्ति युधिष्टिर॥ तत्रोपस्पृश्य राजेन्द्र पितृदेवार्चने रतः। नियतात्मा नरः पूतो गच्छेत परमां गतिम् ॥६४ ततो गच्छेत राजेन्द्र शृङ्गवेरपुरं महत्। यत्र तीणों महाराज रामो दाशरथिः पुरा ॥ ६५ तर्सिम्स्तीर्थे महाबाहो स्नात्वा पापैः प्रमुच्यते। गङ्गायां तु नरः स्नात्वा ब्रह्मचारी समाहितः ६६ विधतपाप्मा भवति वाजपेयं च विन्दति । ततो मुखवटं गच्छेत्स्थानं देवस्य धीमतः॥ ६७ अभिगम्य महादेवमभिवाद्य च भारत। प्रदक्षिणमुपावृत्य गाणपत्यमवाप्नयात् ॥ तिसमस्तीर्थे त जाह्नव्यां स्नात्वा पापैः प्रमुच्यते। ततो गच्छेत राजेन्द्र प्रयागमृषिसंस्तृतम् ॥ ६९ यत्र ब्रह्मादयो देवा दिशश्च सदिगीश्वराः। लोकपालाश्च साध्याश्च पितरो लोकसंमताः॥७० सनत्कुमारप्रमुखास्तथैव परमर्पयः। अङ्गिरःप्रमुखाश्चैव तथा ब्रह्मर्थयोमलाः॥ 30 तथा नागाः सुपर्णाश्च सिद्धाश्चऋचरास्तथा। सरितः सागराश्चेव गन्धर्वाप्सरसोपि च ॥ ७२ हरिश्च भगवानास्ते प्रजापतिपुरस्कृतः। तत्र त्रीण्यग्निकुण्डानि येषां मध्ये न जाह्वी ५३

चक्रचराः सूर्यादयः ॥ ५२ ॥

सध्यायः

न गङ्ग

ब्राह्मणे

यत्र ग

सिद्धि

इदं सल

सुहदां

हुदं धन

इदं पुण

महर्पाण

वधीत्य

श्रीमत्स

मेधाजन

अपुत्रो र

महीं वि

शुद्रो य

यश्चेदं श्

जातीः र

मनसा त

अधिमिद

एवं त्वम

वेगेन समितकान्ता सर्वतीर्थपुरस्कृता । तपनस्य सुता देवी त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ 80 यमुना गङ्गया सार्ध संगता लोकपावनी। गुङ्गायमनयोर्मध्यं पृथिच्या जघनं स्मृतम् ॥ 194 प्रयागं जघनस्थानमुपस्थमृषयो विदुः । प्रयागं सप्रतिष्टानं कम्बलाश्वतरौ तथा॥ 30 तीर्थं भोगवती चैव वेदिरेषा प्रजापतेः। तत्र वेदाश्च यज्ञाश्च मूर्तिमन्तो युधिष्ठिर॥ ७७ प्रजापतिमुपासन्ते ऋषयश्च तपोधनाः। यजन्ते ऋतुभिर्देवास्तथा चक्रधरा नृपाः ॥ 20 ततः पण्यतमं नाम त्रिषु लोकेषु भारत । प्रयागं सर्वतीर्थेभ्यः प्रवदन्त्यधिकं विभो ॥ 49 गमनान्तस्य तीर्थस्य नामसंकीर्तनाद्ि । मृत्युकालभयाचापि नरः पापात्रमुच्यते॥ 60 तत्राभिषेकं यः कुर्यात्संगमे लोकविश्वते। पुण्यं स फलमाप्तोति राजस्याश्वमेधयोः ॥ 28 प्षा यजनभूमिहिं देवानामभिसंस्कृता। तत्र दत्तं सुक्ष्ममपि महद्भवति भारत ॥ 22 न वेदवचनात्तात न लोकवचनादि । मतिरुत्क्रमणीया ते प्रयागमरणं प्रति ॥ 23 दश तीर्थसहस्राणि पष्टिः कोट्यस्तथापराः। येषां सांनिध्यमत्रैव कीर्तितं क्रुरुनन्दन ॥ 58

चतुर्विद्ये च यत्पुण्यं सत्यवादिषु चैव यत्। स्नात एव तदाप्तोति गङ्गायम्नसंगमे ॥ तत्र भोगवती नाम वासुकेस्तीर्थमुत्तमम्। तत्राभिषेकं यः कुर्यात्सोश्वमेधफलं लभेत्॥ १६ तत्र हंसप्रपतनं तीर्थं त्रैलोक्यविध्रतम्। दशाश्वमेधिकं चैव गङ्गायां कुरुनन्दन ॥ क्रहक्षेत्रसमा गङ्गा यत्र तत्रावगाहिता। विशेषों वै कनखले प्रयागे परमं महत्॥ यद्यकार्यशतं कृत्वा कृतं गङ्गावसेचनम्। सर्व तत्तस्य गङ्गापो दहत्यभिरिवेन्धनम्॥ सर्वे कृतयुगे पुण्यं त्रेतायां पुष्करं स्मृतम्। द्वापरेपि कुरुक्षेत्रं गङ्गा कलियुगे स्पृता ॥ पुष्करे तु तपस्तप्येदानं द्यान्महालये। मलये त्विमारोहेद्धगुतुङ्गे त्वनाशनम्॥ पुष्करे तु कुरुक्षेत्रे गङ्गायां मगधेषु च। स्नात्वा तारयते जन्तुः सप्तसप्तावरांस्तथा॥ ११ प्नाति कीर्तिता पापं दृष्टा भद्धं प्रयच्छति। अवगाढा च पीता च पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥११ ।।।।। यावदस्थि मनुष्यस्य गङ्गायाः स्पृशते जलम्। तावत्स पुरुषो राजन्स्वर्गलोके महीयते॥ ९४ पतानि व यथा पुण्यानि तीर्यानि पुण्यान्यायतनानि च उपास्य पुण्यं लब्ध्वा च भवत्यमरलोकभाक् 🐫

गङ्गायमुनयोरिति स्त्रीरूपायाः पृथिव्या मेरुपृष्ठ-शार्षायाः । हरिद्वारादारभ्य जघनं नाभेरधामागः ॥ ७५ ॥ जघनस्य स्थानमवस्थानं समाप्तिरन्त इति यावत् तदेवोपस्थम् । तथा च पृथिव्या अपत्यभूतानि तीर्थानि तत्फलभूताः स्वर्गाश्च तानि सर्वाणि प्रयागादुत्पन्नानीति प्रयागस्य तीर्थराज-त्वमुक्तम् ॥७६॥ न वेदवचनादिति। लोकवेदविरूद्धस्य हठ-मरणस्यापवादोयम् अहिंसाविधेरिव पश्वालम्भविधिरिति प्राम्बः । वस्तुतस्तु वाराणसीमरणवद्यादाच्छिकमरणविषय एवायं प्रन्यो न हठमरणप्रतिपादकः ' सितासिते सरिते यत्र संगते तत्राक्षुतासो दिवसुत्पतन्ति । ये वै तन्वं विसृजन्ति धीरा-स्तेजनासो अमृतत्वं भजन्ते । ब्रह्मज्ञानेन मुच्यन्ते प्रयागमर-णेन च' इत्यादि श्रुतयः स्मृतयश्च तादशा एव। हठमरणे ' जले वापि स्थले वापि शस्त्रेणोद्धध्य वा पुनः। नरकं ते प्रयान्त्याशु आत्मानं घातयन्ति ये ' इति दोषस्मरणात् । न चास्यैवा-पवादः प्रयागमरणविधिरिति वाच्यम्। तस्य इठमरणपरत्वा-सिद्धेः । सिद्धौ वा अचिकित्स्यरोगादिदोषवतां सृगुपतनादि-नापि मरणे प्राप्तेपि प्रयागमरणनियमविधिरयं भविष्यति न च काम्योयं मरणविधिर्नित्यस्य मरणनिषेधविधेर्वाधकः। काम्य-त्वाच नायमुह्रङ्घने प्रत्यवायावह इति वाच्यम् । उक्तेर्थे वाधका-

वज तीश भावेपि वाक्यस्य इठमरणपरत्वमपूर्वविध्यर्थत्वं च कल्पकं भावितैः गौरवापत्तेः । अभ्युपगमे वा ब्राह्मणब्यतिरिक्तविषय एक प्राप्यन्ते : विधिः। भृग्वादिपतनेन मरणमन्यत्र बाह्मणादिति स्मृतेः। कु नावती न तु शुद्धशवलब्रह्मज्ञानयोरिव काशीप्रयागमरणयोः स्योमु^{हि}स्नाति त क्रममुक्तिपरत्वम् तथा हि तीर्थमाहात्म्योपसंहारे 'यत्र गा विया तु । महाराज स देशस्तत्तपोवनम् । सिद्धिक्षेत्रं च विज्ञेयं गङ्गातीक पिता पित माश्रितम् ' इति गङ्गायास्तदाश्रितस्य सिद्धिक्षेत्रस्य च विके पतामहत् त्वोक्त्या तयोरेव महत्तरत्वं द्शितं तत्र यमुनया संगताया वितव धर्मेण गङ्गाया अत्र प्रहणं प्रयागप्रशंसाधिकारात् । प्रतिष्ठाने प्रविधाने ष्ठिता तीर्थयात्रेत्युपसंहाराच। प्रतिष्ठाने प्रयागे सिद्धिकेत्रिं कार्ति च सिद्धिशब्दस्य निरुपपदस्य मुक्तिवावित मुक्तिक्षेत्रत्वप्रसिद्धेः । तदेवमध्यायववुष्यं स्वमुक्तवा भग्यंतरेण साक्षाद्वा काशीकीर्तनादुक्ताविधोपसंहारा व पुष् गङ्गाप्रयागादीनां सेवनं काशीप्राप्तिकरमिति । 'अन्यावि भामानि ह पवित्राणि काशीप्राप्तिकराणि हि। काशी प्राप्य विमुच्य भाविते: शुद्ध नान्यथा कल्पकोटिभिः' इत्यादिपूर्वोदाहृतपुराणान्तरस्वितिः।। ८ सिद्धम्।। ८३ ॥ चतुर्विद्ये चतस्रो विद्याः वेदत्रयं आत्मिवित्र विद्या चेति विद्यन्ते।स्मन्स चतुर्विद्यस्तास्मन् ॥ ८५ ॥.

त्राप्त

न गङ्गासदृशं तीर्थं न देवः केशवात्परः। वाह्मणेभ्यः परं नास्ति एवमाह पितामहः॥ 39 यत्र गङ्गा महाराज स देशस्तत्तपोवनम्। 1 28 सिद्धिक्षेत्रं च तज्ज्ञेयं गङ्गातीरसमाश्रितम्॥ ९७ हुं सत्यं द्विजातीनां साधूनामात्मजस्य च। सह्दां च जपेत्कर्णे शिष्यस्यानुगतस्य च ॥ ९८ द्वं धन्यमिदं मेध्यमिदं स्वर्थमनुत्तमम्। हुदं पुण्यमिदं रम्यं पावनं धर्म्यमुत्तमम्॥ ९९ महर्पाणामिदं गुद्धं सर्वपापप्रमो चनम्। अधील द्विजमध्ये च निर्मलः स्वर्गमाप्तयात् १०० श्रीमत्स्वर्ग्यं तथा पुण्यं सपत्नशमनं शिवम् । मेधाजननमध्यं वै तीर्थवंशानुकीर्तनम् ॥ अपुत्रो लभते पुत्रमधनो धनमामुयात्। महीं विजयते राजा वैदयो धनमवाप्नुयात्॥ शुरो यथेप्सितान्कामान्त्राह्मणः पारगः पठन् । पश्चेदं शृण्यान्नित्यं तीर्थपुण्यं नरः श्चिः॥ जातीः स समरते बह्वीर्नाकपृष्ठे च मोदते। ॥१३ म्यान्यपि च तीर्थानि कीर्तितान्यगमानि च ४ मनसा तानि गच्छेत सर्वतीर्थसमीक्षया। ^{९४} एतानि वसुभिः साध्यैरादित्यैर्मरुदाश्विभिः॥ ५ च। अपिमिर्देवकल्पैश्च स्नातानि सुकृतैपिभिः। क् ^{९५} एवं त्वमपि कौरव्य विधिनानेन सुव्रत् ॥ का तीर्थानि नियतः पुण्यं पुण्येन वर्धयन्। ल्पक भावितैः करणैः पूर्वमास्तिक्याच्छ्रितदर्शनात्॥ ७ एक पायनते तानि तीर्थानि सन्दिः शास्त्रानुदार्शिभिः ार्डु नावती नाकृतात्मा च नाडुाचिर्न च तस्करः॥ ८ ोष्ठि जाति तीर्थेषु कौरव्य न च वक्रमतिर्नरः। त्र विषया तु सम्यग्वृत्तेन नित्यं धर्मार्थदर्शिना ॥ ातीं पिता पितामहश्चैव सर्वे च प्रपितामहाः । कि जामहपुरोगाश्च देवाः सर्षिगणा नृप ॥ वा धर्मेण धर्मज्ञ नित्यमेवाभितोषिताः। ११० भी अवास्यसि त्वं लोकान्वै वस्नां वासवोपम। विकास त्व लाकान्च चल्या साध्यतीम्॥ अर्थे णार्द उदा दः वृष्टे प्वमुक्त्वाभ्यनुज्ञाय पुलस्त्यो भगवानृषिः ।

प्रीतः प्रीतेन मनसा तत्रैवान्तरधीयत ॥ भीष्मश्च कुरुशार्द्छ शास्त्रतत्त्वार्थद्शिवान् । १२ पुलस्त्यवचनाचैव पृथिवीं परिचक्रमे ॥ एवमेषा महाभागा प्रतिष्टाने प्रतिष्टिता। तींर्थयात्रा महापुण्या सर्वपापप्रमोचनी ॥ अनेन विधिना यस्तु पृथिवीं संचरिष्यति। अभ्वमेघरातं साग्रं फलं प्रेत्य स मोस्यति॥ ततश्चाष्ट्रगुणं पार्थं प्राप्स्यसे धर्ममुक्तमम् । भीष्मः कुरूणां प्रवरो यथापूर्वमवाप्तवान् ॥ नेता च त्वमृषीन्यस्मात्तेन तेष्ट्गुणं फलम्। रक्षोगणविकीर्णानि तीर्थोन्येतानि भारत। न गतानि मनुष्येन्द्रैस्त्वामृते कुरुनन्दन॥ इदं देवर्षिचरितं सर्वतीर्थाभिसंवृतम्। यः पठेत्कल्यमुत्थाय सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ऋषिमुख्याः सदा यत्र वाल्मीकिस्त्वथ कदयपः। आत्रेयः कुण्डजठरो विश्वामित्रोथ गौतमः॥ १९ असितो देवलश्चैव मार्कण्डेयोथ गालवः। भरद्वाजो वसिष्ठश्च मुनिरुद्दालकस्तथा॥ शौनकः सह पुत्रेण व्यासश्च तपतां वरः। दुर्वासाध्य मुनिश्रेष्टो जावालिश्च महातपाः ॥२१ पते ऋषिवराः सर्वे त्वत्प्रतीक्षास्तपोधनाः। एभिः सह महाराज तीर्थान्येतान्यनुवज ॥ एप ते लोमशो नाम महर्षिरमितद्यतिः। समेष्यति महाराज तेन सार्धमनुवज ॥ २३ मयापि सह धर्मज्ञ तीर्थान्येतान्यनुक्रमात । प्राप्स्यसे महतीं कीर्ति यथा राजा महाभिषः २४ यथा ययातिर्धर्मात्मा यथा राजा पुरूरवाः। तथा त्वं राजशार्द्छ स्वेन धर्मेण शोभसे ॥ २५ यथा भगीरथो राजा यथा रामश्च विश्वतः। तथा त्वं सर्वराजभ्यो म्राजसे रिमवानिव २६ यथा मनुर्यथेक्ष्वाकुर्यथा पूरुमहायशाः। यथा वैन्यो महाराज तथा त्वमपि विश्रतः ॥२७ यथा च वृत्रहा सर्वान्सपतान्निर्दहन्पुरा। त्रैलोक्यं पालयामास देवराड्डिगतज्वरः॥

पुर्वे भाविते अगम्यानि ॥४॥ समीक्षया दर्शनेच्छ्या ॥५॥ पुर्वे भाविते गुर्दे करणैः इन्द्रियेः ॥७॥ अकृतात्मा अवशीकृतस्वित् ।॥ ८ ॥ प्रतिष्ठाने प्रयागे प्रतिष्ठिता समाप्ता ॥१४॥
भावित अम्यम् । फलं कममुक्तिस्थानं 'उषा वा अश्वस्य
इत्यादिश्चतेः सोपानस्याश्वमेधस्य तत्प्रापकत्वाव-

गमात्। सामान्यफलं तु ऐन्द्रपद्प्राप्तिरिति प्रसिद्धम् ॥ १५॥ अष्टगुणं अणिमाद्यष्टगुणयुक्तं धर्मे धर्मफलम् ॥ १६॥ हेतुः माह नेता चेति। गणफलेन तुल्यफलतानेतुरनन्तं फलिमत्यर्थः ॥१७॥ महाभिषः शान्तनुरूपेणावतीर्णः ॥ २४॥ राईमबान् सूर्यः ॥ २६॥

तथा शत्रुक्षयं कृत्वा त्वं प्रजाः पालियण्यसि । स्वधमीविजितामुर्वी प्राप्य राजीवलोचन ॥ २९ ख्याति यास्यसि धर्मेण कार्तवीर्यार्जुनो यथा ३० वैशंपायन उवाच।
प्वमाश्वास्य राजानं नारदो भगवानृषिः।
अनुज्ञाप्य महाराज तत्रैवान्तरधीयत ॥
युधिष्ठिरोपि धर्मात्मा तमेवार्थे विचिन्तयम्।
तीर्थयात्राश्रितं पुण्यमृषीणां प्रत्यवेदयत् ॥

इति श्रीमहाभा० आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्राप० पुलस्त्यतीर्थयात्रायां नारद्वाक्ये पञ्चाशीतितमोऽध्यायः॥ ८५॥

6

वैशंपायन उवाच। भ्रातृणां मतमाज्ञाय नारदस्य च धीमतः। पितामहसमं धौम्यं प्राह राजा युधिष्ठिरः ॥ मया स पुरुषव्याघो जिष्णुः सत्यपराक्रमः। अस्त्रहेतोर्महाबाहुरमितात्मा विवासितः।। स हि वीरोनुरक्तश्च समर्थश्च तपोधनः। कृती च भृशमप्यस्त्रे वासुदेव इव प्रभुः।। अहं ह्येतावुमौ ब्रह्मन्कृष्णावरिविघातिनौ। अभिजानामि विकान्तौ तथा व्यासः प्रतापवान्॥ त्रियुगौ पुण्डरीकाक्षौ वासुदेवधनंजयौ। नारदोषि तथा वेद योप्यशंसत्सदा मम ।। तथाहमपि जानामि नरनारायणावृषी। शक्तोयमित्यतो मत्वा मया स प्रोषितोर्जुनः ॥ ६ इन्द्रादनवरः शक्तं सुरसुनुः सुराधिपम् । द्रष्ट्रमस्त्राणि चादातुमिन्द्रादिति विवासितः भीष्मद्रोणावतिरथौ कृपो द्रौणिश्च दुर्जयः।

घृतराष्ट्रस्य पुत्रेण वृता युधि महारथाः॥ सर्वे वेदविदः शूराः सर्वास्त्रविदुषस्तथा। योद्धकामाश्च पार्थेन सततं ये महावलाः। स च दिट्यास्त्रवित्कर्णः सृतपुत्रो महारथः॥ योस्रवेगानिलबलः शरार्चिस्तलनिःस्वनः। रजोधमोस्त्रसंपातो धार्तराष्ट्रानिलोद्धतः ॥ निसृष्ट इव कालेन युगान्ते ज्वलनो महान्। मम सैन्यमयं कक्षं प्रथक्ष्यति न संशयः॥ तं स कृष्णानिलोद्धतो दिव्यास्त्रज्वलनो महार श्वेतवाजिबलाकाभृद्राण्डीवेन्द्रायुघोखणः [॥] संरव्धः शरधाराभिः सुदीप्तं कर्णपावकम्। अर्जुनोदीरितो मेघः शमयिष्यति संयुगे॥ स साक्षादेव सर्वाणि शकात्परपुरंजयः। दिव्यान्यस्त्राणि बीभत्सुस्ततश्च प्रतिपत्स्यते। अलं स तेषां सर्वेषामिति मे धीयते मितः। नास्ति त्वनिकृतार्थानां रणेऽरीणां प्रतिकिया

् इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भरतभावदीपे पञ्चाशीति-तमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

33

भ्रातृणामिति ॥ १ ॥ अमितात्मा अमितधैर्यः । ' आत्मा बुद्धौ धतौ देहें 'इति कोशात् ॥ २ ॥ त्रियुगौ धर्मस्य भार्थायां मूर्तिसंज्ञायां कृतयुगेऽवर्ताणौं नरनारायणौ । तावेव द्वापरान्तेपि केशवार्जुनाविति पुराणपुरुषावेतौ नास्म-दादिवन्मानुषाविति भावः । पुण्डरीकाक्षौ साक्षाद्विष्णू । यद्वा त्रीणि युगानि युगलानि षडेश्वर्याणि भगसंज्ञानि वा षडज्ञानि वा ययोस्तौ त्रियुगौ तानि च पुराणान्तरे स्मर्यन्ते । 'ऐश्वर्यस्य समयस्य ज्ञानस्य यशसः श्रियः। वैराग्यस्य च धर्मस्य षणणां भग इतीज्ञना ' । इञ्चना संज्ञा । ' सर्वज्ञता नृप्तिरनादि-

ते वयं द्रष्टारो

अध्या

वयं तु अवधा

भवान

तान्सव

आश्वा

ब्राह्मण

दिशस्त

याञ्चल

द्रौपद्या

श्रवणा

गत्वा इ

पूर्व प्रा

रम्यां ते

तस्यां ह

यत्र ती

यत्र सा

यज्ञभूमि

तस्यां र्व शिवं व्र

यद्रथें पु

एष्टवा

यजेत व

उत्तार्य

महानदी

देशरः

इत्यारण्यवे

ऽध्यायः।

वानिति

यात्राप्त

रन्।

ये

I: ||

11

1

महान

रः ॥१

म्।

ते ॥

क्या

智印

तत्रा

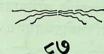
भघा

चक्षते

ते वयं पाण्डवं सर्वे गृहीतास्त्रमिरंद्मम् ।-दृष्टारों न हि बीभत्सुर्भारमुद्यम्य सीद्ति॥ १६ वयं तु तमृते वीरं वनेस्मिन्द्विपदां वर । अवधानं न गच्छामः काम्यके सह कृष्णया १७ भवानन्यद्वनं साधु वहृन्नं फलवच्छाचे। आख्यातु रमणीयं च सेवितं पुण्यकर्माभिः॥ १८

यत्र कंचिद्रयं कालं वसन्तः सत्यविक्रमम्। प्रतीक्षामोर्जुनं वीरं वृष्टिकामा इवाम्बुद्म् ॥ १९ विविधानाश्रमान्कांश्चिद्विजातिभ्यः प्रतिश्रुतान् । सरांसि सरितश्चैव रमणीयांश्च पर्वतान्॥ आचक्ष्व न हि मे ब्रह्मन्रोचते तमृतेऽर्जुनम्। वनेस्मिन्काम्यके वासो गच्छामोन्यां दिशंप्रति॥

इति श्रीमंहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि धौम्यतीर्थयात्रायां पडशातितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

वैशंपायन उवाच ।

तासर्वानुत्सुकान्दृष्टा पाण्डवान्दीनचेतसः। बाम्बासयंस्तथा धौम्यो वृहस्पतिसमोत्रवीत ॥१ ब्राह्मणानुमतान्पुण्यानाश्रमानभरतर्षम । दिशस्तीर्थानि शैलांश्च श्रुण मे वदतोन्य ॥ याश्चृत्वा गदतो राजन्विशोको भवितासि ह। द्रौपद्या चानया सार्ध भातृभिश्च नरेश्वर ॥ श्रवणाचैव तेषां त्वं पुण्यमाप्स्यासि पाण्डव। गत्वा शतगुणं चैव तेभ्य एव नरोत्तम ॥ 8 पूर्व प्राचीं दिशं राजन्राजर्षिगणसेविताम् । एयां ते कथयिष्यामि युधिष्टिर यथास्मृति ॥ ५ तस्यां देवर्षिजुष्टायां नैमिषं नाम भारत। यत्र तीर्थानि देवानां पुण्यानि च पृथकपृथक् ॥६ यत्र सा गोमती पुण्या रम्या देवर्षिसेविता। यक्षभूमिश्च देवानां शामित्रं च विवस्वतः॥ 9 तस्यां गिरिवरः पुण्यो गयो राजर्षिसत्कृतः। ^{शिवं} ब्रह्मसरो यत्र सेवितं त्रिद्दार्षिभिः॥ यद्र्ये पुरुषच्याच्च कीर्तयन्ति पुरातनाः । प्रत्या बहवः पुत्रा यद्येकोपि गयां वजेत्॥ यजेत वाश्वमधेन नीलं वा वृषमुतस्जेत्। उत्तारयति संतत्या दशपूर्वान्दशावरान्॥ १० महानदी च तत्रैव तथा गयशिरो नृप

यत्रासौ कीर्त्यते विष्रैरक्षय्यकरणो वटः ॥ यत्र दत्तं पितृभ्योन्नमक्षय्यं भवति प्रभो । सा च पुण्यजला तत्र फल्गु नाम महानदी बहुमूलफला चापि कौशिकी भरतर्पम । विश्वामित्रोध्यगाद्यत्र ब्राह्मणत्वं तपोधनः ॥ १३ गङ्गा यत्र नदी पुण्या यस्यास्तीरे भगीरथः। अयजत्तत्र बहुभिः ऋतुभिर्भूरिद्क्षिणैः॥ १४ पाञ्चालेषु च कौरव्य कथयन्त्यृत्पलावनम् । विश्वामित्रोयज्ञ प्रत्रेण सह कौशिकः ॥ यत्रानुवंशं भगवाञ्जामदग्न्यस्तथा जगौ। विश्वामित्रस्य तां दृष्टा विभृतिमतिमानुषीम् १६ कान्यकृष्जेऽपिवत्सोमिमन्द्रेण सह कौशिकः। ततः क्षत्राद्पाकामद्राह्मणोस्मीति चात्रवीत् १७ पवित्रम्षिभिर्जुष्टं पुण्यं पावनमुत्तमम्। गङ्गायमुनयोवींर संगमं लोकविश्वतम्॥ 36 यत्रायजत भूतात्मा पूर्वमेव पितामहः। प्रयागमिति विख्यातं तस्माद्भरतसत्तम ॥ १९ अगस्त्यस्य तु राजेन्द्र तत्राश्रमवरो नृप। तत्त्रथा तापसारण्यं तापसैरुपशोभितम् ॥ हिरण्यविन्दुः कथितो गिरौ कालंजरे महान्। आगस्त्यपर्वतो रम्यः पुण्यो गिरिवरः शिवः २१

देशारः द्रक्ष्यामः ॥ १६ ॥ अवधानं स्वास्थ्यम् ॥१७॥ क्ष्यारण्यके प॰ नैलकण्ठीये भारतभावदीये षडशीतितमी-ऽघायः ॥ ८६ ॥

तानिति॥१॥ शामित्रं शमितुः कर्म यशे पशुमारणं विव-

स्वतः पुत्रस्य यमस्येति शेषः ॥ ७ ॥ तीर्थान्तर्माह तस्या-मिति। तस्यां प्राच्यां दिशि राजर्षिरिप गयसंज्ञः॥८॥ पवित्र-मिति । पविःवज्रं तत्तुल्यं जन्ममरणादिदुःखं तस्मात् त्रायत इति पवित्रम् अत एवं ऋषिभिर्जुष्टं सेवितं पुण्यं धर्मबृद्धिहेतुः पावनं पापनाशनम् ॥ १८ ॥

आ

चा

TH

तः

उ

तः

पुर

पुष

उ

आ

या

ग्रि

प्रत

स

ना

स्त

नि

ज

बैद

तह रद

यह

ना

धि

दि

क्षर

वि

महेन्द्रो नाम कौरव्य भागवस्य महात्मनः। अयजत्तत्र कौन्तेय पूर्वमेव पितामहः ॥ 22 यत्र भागीरथी पुण्या सरस्यासीद्यधिष्ठिर। यत्र सा ब्रह्मशालोति पुण्या ख्याता विशांपते॥ धतपाप्मभिराकीणी पुण्यं तस्याश्च दर्शनम्। पवित्रो मङ्गलीयश्च ख्यातो लोके महात्मनः २४ केदारश्च मतङ्गस्य महानाश्रम उत्तमः। 24 कुण्डोदः पर्वतो रम्यो बहुमूलफलोदकः ॥

नैषधस्ट्रिषितो यत्र जलं शर्म च लब्धवान्। यत्र देववनं पुण्यं तापसैरुपशोभितम्॥ बाहुदा च नदी यत्र नन्दा च गिरिमूर्धनि। तीर्थानि सरितः शैलाः पुण्यान्यायतनानि च प्राच्यां दिशि महाराज कीर्तितानि मया तवा तिस्ख्वन्यानि पुण्यानि दिश्च तीर्थानि मे रू सरितः पर्वतांश्चैव पुण्यान्यायतनानि च ॥

इति श्रीमहाभा० आरण्यके पर्वाणे तीर्थयात्रा प० घौम्यतीर्थयात्रायां सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

66

धौम्य उवाच । दक्षिणस्यां तु पुण्यानि शृणु तीर्थानि भारत । विस्तरेण यथाबाद्ध कीर्त्यमानानि तानि वै॥ १ यस्यामाख्यायते पुण्या दिशि गोदावरी नदी। बह्वारामा बहुजला तापसाचरिता शिवा ॥ वेणा भीमरथी चैव नद्यौ पापभयापहे। मृगद्विजसमाकींर्णे तापसालयभूषिते॥ राजर्षेस्तस्य च सारिश्रगस्य भरतर्षभ। रम्यतीर्था बहुजला पयोष्णी द्विजसेविता ॥ अपि चात्र महायोगी मार्कण्डेयो महायशाः। अनुवंश्यां जगौ गाथां नृपस्य धरणीपतेः॥ नृगस्य यजमानस्य प्रत्यक्षमिति नः श्रुतम् । अमाद्यदिन्द्रः सोमेन दक्षिणाभिद्धिजातयः ॥ पयोष्ण्यां यजमानस्य वाराहे तीर्थ उत्तमे। उद्भृतं भूतलस्यं वा वायुना समुदीरितम्। पयोष्ण्या हरते तोयं पापमामरणान्तिकम् ॥ ७ स्वर्गादुत्तुङ्गममलं विषाणं यत्र शूलिनः। स्वमात्मविहितं दृष्ट्या मर्त्यः शिवपुरं व्रजेत्॥ एकतः सरितः सर्वा गङ्गाद्याः सिळळोचयाः ।

पयोष्णी चैकतः पुण्या तर्थिभ्यो हि मता मम माठरस्य वनं पुण्यं बहुमूलफलं शिवम्। युपश्च भरतश्रेष्ठ वरुणस्रोतसे गिरौ॥ प्रवेण्युत्तरमार्गे तु पुण्ये कण्वाश्रमे तथा। तापसानामरण्यानि कीर्तितानि यथाश्राति ॥ वेदी शूर्पारके तात जमदश्चेर्महात्मनः। रम्या पाषाणतीर्था च पुनश्चन्द्रा च भारत ॥ अशोकतीर्थं तत्रैव कौन्तेय बहुलाश्रमम्। अगस्त्यतीर्थं पाण्ड्येषु वारुणं च युधिष्ठिर 🖐 कुमार्यः कथिताः पुण्याः पाण्ड्येष्वेव नर्षभ ताम्रपर्णी तु कौन्तेय कीर्तायष्यामि तां श्णु यत्र देवैस्तपस्तप्तं महादिच्छद्भिराश्रमे । गोकर्ण इति विख्यातस्त्रिषु लोकेषु भारत ॥ शीततोयो बरुजलः पुण्यस्तात शिवः शुमः। हदः परमदुष्प्रापो मानुवैरक्ततात्मभिः॥ तत्र वृक्षतृणाद्येश्च संपन्नः फलमूलवान्। आश्रमोगस्त्याशिष्यस्य पुण्यो देवसमो गिरि वैदूर्यपर्वतस्तत्र श्रीमान्माणिमयः शिवः। अगस्त्यस्याश्रमश्चेव बहुमूलफलोदकः॥

यत्र भागीरयोति । सरसि माणकर्णिकाख्ये प्रविष्टा भासीत्। ब्रह्मशाला ब्रह्मोपलन्धिसहशं वाराणस्याख्यं 'अविमुक्तं नै कुरुक्षेत्रं देवानां देवयजनं सर्वेषां भूतानां ब्रह्मसदनम्'इति श्रुतिप्रसिद्धम् ॥ २३ ॥ आकोर्णा स्याप्ता मङ्गलीयः मङ्गलावहः ॥२४॥ केदारोपि काश्यामेव ॥२५॥ नैक्षो नलः तत्रैव लोलार्कदक्षिणे नलग्रामस्य दर्शनात्। तीर्थान्तरमाह् यत्र देववनिमति ॥ २६ ॥ इला॰ नै॰ भा॰

सप्ताशातितमोऽध्यायः ।। ८७ ॥

दक्षिणस्यामिति ॥ १ ॥ अनुवंदयां वंशानुह्पां न पुर्व मात्रानुरूपाम्॥५॥कुमार्यः कुमारीव आचरन्तः बाल्याहाः दिहींना आपि परमेव पति प्रार्थयन्ती भगवद्भन्ता हत्यी अत एव श्रीभागवते द्रविडेष्वेव भगवद्भक्तम्यस्वं स्मित्रं। पाण्डयेष व्यक्तिकेते पाण्डयेषु द्रविडविशेषेषु ॥ १४ ॥ महत् मोक्षप्र^{लम्॥१}

मिर्दाह

11

ने च

तव। मे शृज

मम १

ति ॥

ति ॥१

र्ग ॥ १

रर्षभ ।

श्रुण (

त ॥ १

(भः।

गोरि

न तुर्

ाल्याद्रार

ं इत्यर्थः। वं समयेते। सुराष्ट्रेष्विप वश्यामि पुण्यान्यायतनानि च।
आश्रमान्सरितश्चेव सरांसि च नराधिप ॥ १९
चमसोद्भेदनं विप्रास्तत्रापि कथयन्त्युत ।
प्रमासं चोद्धौ तीर्थं त्रिद्शानां युधिष्टिर ॥ २०
तत्र पिण्डारकं नाम तापसाचरितं शिवम् ।
उज्जयन्तश्च शिखरी क्षिप्रं सिद्धिकरो महान् २१
तत्र देविविशेण नारदेनानुकीर्तितः ।
पुराणः श्रूयते श्लोकस्तं निवोध युधिष्टिर ॥ २२
पुण्ये गिरौ सुराष्ट्रेषु मृगपक्षिनियेविते ।
उज्जयन्ते स्म त्रम्ञाङ्गो नाकपृष्टे महीयते ॥ २३

पुण्या द्वारवर्ता तत्र यत्रासौ मधुस्दनः।
साक्षादेवः पुराणोसौ स हि धर्मः सनातनः २४
ये च वेदविदो विष्रा ये चाध्यात्मविदो जनाः।
ते वदन्ति महात्मानं कृष्णं धर्मं सनातनम् ॥२५
पवित्राणां हि गोविन्दः पवित्रं परमुच्यते।
पुण्यानामपि पुण्योसौ मङ्गळानां च मङ्गळम्।
त्रैळोक्ये पुण्डरीकाक्षो देवदेवः सनातनः॥ २६
अध्ययात्मा व्ययात्मा च क्षेत्रज्ञः परमेश्वरः।
आस्ते हरिरचिन्त्यात्मा तत्रैव मधुस्दनः॥ २७

इति श्रीमहाभा० आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि घौम्यतीर्थयात्रायां अष्टाशीतितमोऽध्यायः॥ ८८॥

-4366-

69

धौम्य उवाच।

आनर्तेषु प्रतीच्यां वै कीर्तिय प्यामि ते दिशि ।
यानि तत्र पवित्राणि पुण्यान्यायतनानि च ॥ १
प्रियङ्वाम्रवणोपेता वानीरफलमालिनी ।
प्रत्यक्त्रोता नदी पुण्या नर्मदा तत्र भारत ॥ २
त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ।
सरिद्रनानि शैलेन्द्रा देवाश्च सपितामहाः ॥ ३
नर्भदायां कुरुश्रेष्ठ सह सिद्धिचारणैः ।
स्नातुमायान्ति पुण्यौद्यैः सदा वारिषु भारत ॥ ४
निकेतः श्रूयते पुण्यो यत्र विश्रवसो मुनेः ।
जन्ने धनपतिर्यत्र कुवेरो नरवाहनः ॥ ५
वैदूर्यशिखरो नाम पुण्यो गिरिवरः शिवः ।
नित्यपुष्पफलास्तत्र पाद्पा हरितच्छदाः ॥ ६
तस्य शैलस्य शिखरे सरः पुण्यं महीपते ।

पुल्यमं महाराज देवगन्धर्वसेवितम् ॥
वहाश्चर्यं महाराज द्वगन्धर्वसेवितम् ॥
पुण्ये स्वर्गापमे चैव देवर्षिगणसेविते ॥
हिदेनी पुण्यतीर्था च राजर्षेस्तत्र वै सारित् ।
विश्वामित्रनदी राजन्पुण्या परपुरंजय ॥
प्यस्यास्तीरे सतां मध्ये ययातिनेहुपात्मजः ।
पपात स पुनर्लोकाँ क्षेभे धर्मान्सनातनान् ॥ १०
तत्र पुण्यो हदः ख्यातो मैनाकश्चैव पर्वतः ।
वहुमूलफलोपतस्विसतो नाम पर्वतः ॥
श्याश्चमः कक्षसेनस्य पुण्यस्तत्र युधिष्ठिर ।
च्यवनस्याश्चमञ्चैव विख्यातस्तत्र पाण्डव ॥
११
तत्राख्येनैव सिध्यन्ति मानवास्तपसा विमो ।
जम्बूमार्गो महाराज ऋषीणां भावितात्मनाम् ॥

तिप्ताङ्गः कृततपरकः ॥ २३ ॥ सनातनो धर्मः । 'इज्याचा-रदमाहिंसादानस्वाध्यायकर्मणाम् । अयं तु परमो धर्मो यथोगेनात्मदर्शनम् ' इति याज्ञवत्क्योक्तः । तत्रात्मदर्श-नारूयस्य धर्मस्यात्मनोनन्यत्वात्स हि धर्म इति सामाना-धिकरण्यम् ॥ २४ ॥ एतदेव स्पष्टयति ये चेत्या-दिना ॥ २५ ॥ अब्ययात्मा अक्षरस्वरूपी ब्ययात्मा सत्त्वरूपी क्षेत्रज्ञः जीवः स एव परमेश्वरः। 'क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि ' इति भगद्ववचनात् । क्षेत्रं जीवः ईशश्च त्रयमप्य-व्ययाख्यं बह्मैवेत्यर्थः । 'भोक्ता भोग्यं-प्रेरितारं च मत्वा सर्वे प्रोक्तं त्रिविधं ब्रह्म वैतत् ' इति श्रुतेः ॥ २७ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे अष्टा-शीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

10

आनर्तेषु पश्चिमाश्रितेषु । अवन्ति। बिति पाठे अवन्तिषु प्रतीच्यां चेति वे शब्दश्चार्यः ॥ १ ॥ प्रत्यक्स्रोता पश्चिमवाहिनी ॥ २ ॥ बहाश्चर्ये वेदध्वनिश्रवणादि ॥ ८ ॥

गन्ध

किरा

विभेव

पुण्यं

सनत्

पर्वतः

भृगुयं राजन

यः स

नारा तस्या

याश्र

उच्णत

सुवर्ण

ऋषयं

प्राप्य

पवं स

लोम

तं पा

उपा

समभ

पप्रच

स पृ

उवा र

संचा

गतः

तवः

शकस

विशाल

परिहा

भावदी

आश्रमः शाम्यतां श्रेष्ठ मृगद्विजानिषेवितः। ततः पुण्यतमा राजन्सततं तापसैर्युता ॥ केतुमाला च मेध्या च गङ्गाद्वारं च भूमिप। ख्यातं च सैन्धवारण्यं पुण्यं द्विजानिषेवितम् ॥१५ पितामहसरः पुण्यं पुष्करं नाम नामतः।

वैखानसानां सिद्धानामृषीणामाश्रमः वियः ह अप्यत्र संश्रयार्थाय प्रजापतिरयो जगौ। प्रकरेषु कुरुश्रेष्ठ गाथां सुकृतिनां वर ॥ मनसाप्यभिकामस्य पुष्कराणि मनस्विनः। विप्रणस्यन्ति पापानि नाकपृष्ठे च मोदते॥ १८

इति श्रीमहाभारते आरण्यके प० तीर्थयात्राप० धौम्यतीर्थयात्रायां ऊननवातितमोऽघ्यायः ॥ ८९ ॥

90

धौम्य उवाच । उदीच्यां राजशार्द्छ दिशि पुण्यानि यानि वै। तानि ते कीर्तियिष्यामि पुण्यान्यायतनानि च १ श्र्णुष्वावहितो भूत्वा मम मन्त्रयतः प्रभो । कथाप्रतिप्रहो वीर श्रद्धां जनयते श्रमाम् ॥ 2 सरस्वती महापुण्या ह्रदिनी तीर्थमालिनी। समुद्रगा महावेगा यमुना यत्र पाण्डव ॥ 3 यत्र पुण्यतरं तीर्थं प्रक्षावतरणं शुभम् । यत्र सारस्रतैरिष्टा गच्छन्त्यवभृथैर्द्विजाः ॥ 8 पुण्यं चाख्यायते दिव्यं शिवमग्निशिशेऽनघ । सहदेवोऽयजद्यत्र शस्याक्षेपेण भारत ॥ U पतिसम्नेव चार्थेऽसौ इन्द्रगीता युधिष्ठिर। गाथा चरति लोकेस्मिन्गीयमाना द्विजातिभिः ६ अग्नयः सह देवेन सेविता यमुनामनु । ते तस्य क्रक्शार्दूल सहस्रशतद्क्षिणाः॥ 9 तत्रैव भरतो राजा चक्रवर्ती महायशाः। विंशातिः सप्त चाष्टौ च हयमेथानुपाहरत् ॥ कामकृद्यो द्विजातीनां श्रुतस्तात यथा पुरा। अत्यन्तमाश्रमः पुण्यः शरभङ्गस्य विश्रुतः ॥ 9 सरस्तती नदी सद्भिः सततं पार्थ पूजिता।

वालखिल्यैर्महाराज यत्रेष्टमुषिभिः पुरा॥ द्दवद्वती महापुण्या यत्र ख्याता युधिष्टिर । न्यग्रोधाख्यस्तु पाञ्चाल्यः पाञ्चाल्यो द्विपदां व दाल्भ्यघोषश्च दाल्भ्यश्च धरणीस्थो महातमतः। कौन्तेयानन्तयशसः सुव्रतस्यामितौजसः॥ ११ आश्रमः ख्यायते पुण्यस्त्रिषु लोकेषु विश्वतः। एतावर्णाववर्णों च विश्वतौ मनुजाधिप॥ वेदशौ वेदविद्वांसौ वेदविद्याविदाव्भौ। ईजाते ऋतुभिर्मुख्यैः पुण्यैर्भरतसत्तम॥ 88 समेत्य बहुशो देवाः सेन्द्राः सवरुणाः पुरा। विशाखयूपेऽतप्यनंत तेन पुण्यतमश्च सः॥ ऋषिर्महान्महाभागो जमदक्षिर्महायशाः। पलाशकेषु पुण्येषु रम्येष्वयजत प्रभुः॥ यत्र सर्वाः सरिच्छ्रेष्टाः साक्षात्तमृषिसत्तमम्। स्वं स्वं तोयमुपादाय परिवार्योपतास्थिरे॥ अपि चात्र महाराज स्वयं विश्वावसुर्जगी। इमं श्लोकं तदा वीर प्रेक्ष्य दीक्षां महात्मनः १८ यजमानस्य वै देवाञ्जमदग्नेर्महात्मनः। आगम्य सरितो विप्रान्मधुना समतर्पयन् ॥ ^{१९}

शाम्यतां शमवताम् ॥ १४ ॥ वैखानसानां हैरण्यगर्भाणां कर्ममार्गे त्यक्तवा ध्यानपराणामित्यर्थः ॥ १६ ॥ संश्रयार्थाय वासार्थम् ॥ १७ ॥ अभिकामस्य गन्तुमिच्छोः ॥ १८ ॥ इत्यारप्यके प॰ नैलकण्ठीये भारतभावदीपे ऊननवति-तमोऽध्यायः १। ८९ ॥

उदीच्यामिति ॥ १ ॥ मन्त्रयतः कथयतः कथाप्रति-

प्रहः कथाया मनिस धारणम् ॥ २ ॥ सारस्वतैः सरस्वर् प्राप्तैः ।। ४ ॥ सहदेवः सृंजयपुत्रः शम्याक्षेपेण बलवी क्षिप्ता शम्या लगुडविशेषो यात्रह्रं पतेत्तावान् यज्ञमण्डले यस्मिन्यज्ञे स शम्याक्षेपस्तेन ।। ५ ।। विंशतिः विंशतिः वारमावर्तिताः सप्त अष्टौ चेति अष्टाचत्वारिशदधिकं शतम् त्रयाब्रिंशच्छतं राजेति तु श्रुतिः । विंशतिमिति पाठेत्यतः हीनसंख्यत्वात् पञ्चत्रिंशत् ॥ ८॥ एता कृष्णमृगीत्री कृष्णौ नरनारायणावित्यर्थः । वस्तुतस्त्ववर्णौ वर्णा होहित शुक्रकृष्णाः रजःसत्त्वतमांसि तद्रहितौ ॥ १३ ॥

त्राप्त

दां वर

11 83

23

88

84

II

म् ।

1: 84

रम्बत्यां

वलवती

सण्डपो विंशति

शतम्।

हेत्यनी

तहणीं

लोहित.

गिधवयक्षरक्षोभिरप्सरोभिश्च सेवितम्। किरातिकन्नरावासं शैलं शिखरिणां वरम्॥ २० विभेद तरसा गङ्गा गङ्गाद्वारं युधिष्ठिर। पूण्यं तत्ख्यायते राजन्त्रह्मर्षिगणसोवितम् ॥ २१ सनत्क्रमारः कौरव्य पुण्यं कनखळं तथा। पर्वतश्च पुरुर्नाम यत्र यातः पुरुरवाः॥ २२ भूगर्यत्र तपस्तेपे महर्षिगणसंविते । राजन्स आश्रमः ख्यातो भृगुतुङ्गो महागिरिः २३ यः स भृतं भाविष्यच भवच भरतर्षभ। नारायणः प्रभुर्विष्णुः शाश्वतः पुरुषोत्तमः ॥ २४ तस्यातियशसः पुण्यां विशालां बद्रीमनु बाश्रमः ख्यायते पुण्यस्त्रिषु लोकेषु विश्रतः ॥२५ उष्णतोयवहा गङ्गा शीततोयवहा पुरा। स्वर्णसिकता राजन्विशालां बदरीम् ॥ ऋषयो यत्र देवाश्च महाभागा महौजसः। प्राप्य नित्यं नमस्यन्ति देवं नारायणं प्रभुम् ॥ २७

यत्र नारायणो देवः परमात्मा सनातनः। तत्र कृत्स्नं जगत्सर्वे तीर्थान्यायतनानि च॥ तत्पुण्यं परमं ब्रह्म तत्तीर्थं तत्तपोवनम् । तत्परं परमं देवं भूतानां परमेश्वरम् ॥ 26 शाश्वतं परमं चैव धातारं परमं पदम् । यं विदित्वा न शोचिन्त विद्वांसः शास्त्रदृष्टयः ॥ तत्र देवर्षयः सिद्धाः सर्वे चैव तपोधनाः । आदिदेवो महायोगी यत्रास्ते मधुसुद्रनः ॥ पुण्यानामपि तत्पुण्यमत्र ते संदायोस्त मा। पतानि राजन्पुण्यानि पृथिव्यां पृथिवीपते ॥ ३२ कीर्तितानि नरश्रेष्ठ तीर्थान्यायतनानि च। एतानि वसुभिः साध्यैरादित्यैर्मस्दृश्विभिः ऋषिभिर्देवकल्पैश्च सेवितानि महात्मिभः । चरन्नेतानि कौन्तेय सहितो ब्राह्मणर्घभैः। म्रातृभिश्च महाभागैरुत्कण्ठां विहरिष्यसि ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्राप० धौम्यतीर्थयात्रायां नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

分分分司数是长兴

93

वैशंपायन उवाच।

एवं संभाषमाणे तु धौम्ये कौरवनन्दन । लोमशः स महातेजा ऋषिस्तत्राजगाम ह॥ तं पाण्डवाय्रजो राजा सगणा ब्राह्मणाश्च ते । उपातिष्ठन्महाभागं दिवि शक्रमिवामराः॥ समभ्यर्च्य यथान्यायं धर्मपुत्रो युधिष्टिरः। पप्रच्छागमने हेतुमटने च प्रयोजनम्॥ 3 स पृष्टः पाण्डुपुत्रेण प्रीयमाणी महामनाः। ^{उवाच} श्रक्ष्णया वाचा हर्षयान्निव पाण्डवान् ॥ ४ संचरन्नास्म कौन्तेय सर्वाहाँकान्यद्द्या। गतः शकस्य भवनं तत्रापद्यं सुरेश्वरम् ॥ ^{तव च} म्रातरं वीरमपश्यं सट्यसाचिनम्। राकस्यार्धासनगतं तत्र मे विस्मयो महान् ॥

आसीत्पुरुषशार्दूछ दृष्ट्वा पार्थं तथागतम् । आह मां तत्र देवेशो गच्छ पाण्डुसुतान्प्रति ॥**७** सोहमभ्यागतः क्षिप्रं दिदक्षुस्त्वां सहानुजम्। वचनात्पुरुहूतस्य पार्थस्य च महात्मनः ॥ आख्यास्ये ते प्रियं तात महत्पाण्डवनन्द्न। ऋषिभिः सहितो राजन्कृष्णया चैव तच्छुणु ॥ ९ यत्वयोक्तो महाबाहुरस्त्रार्थं भरतर्षम । तद्स्त्रमाप्तं पार्थेन रुद्राद्प्रतिमं विमो ॥ यत्तद्वहाशिरो नाम तपसा रुद्रमागमत्। अमृतादुत्थितं रौद्रं तल्लव्यं सव्यसाचिना ॥ ११ तत्समन्त्रं ससंहारं सप्रायश्चित्तमङ्गलम्। वज्रमस्त्राणि चान्यानि दण्डादीनि युधिष्ठिर १२

विशालां नामतः बद्रीमनु बद्रीसमीपे ॥२५॥ विहरिष्यसि परिहरिष्यसि ॥३४॥ इत्यारण्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारत-भावदीपे नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

एवमिति ॥१॥ समन्त्रं प्रयोगादौ मन्त्रसहितम् । संहा-रस्त्यक्तस्याकर्षणम् । प्रायश्चित्तं अस्त्राग्रिना निरपराधानां दाहे यो दोषस्तस्य शोधनम् । मङ्गलं दग्धानामेवारामादीनां पुन-र्विकसनम् । वज्रं वज्रवद्प्रतीकार्यं रौद्रमेव ॥ १२ ॥

म

त्यं ह

विषु

ग्रथ

यथ

न ह

भव

वास

यच

धौम

तद्य

तदै

गम

लघु

तत

अशि

राज

ऋि

अ₹

अ₹

श्वा अग

भव

यज्ञा

119

मृत्र

पाञ्च

यमात्कुबेराद्वरुणादिन्द्राच्च कुरुनन्दन ।
अस्त्राण्यधीतवान्पार्थो दिव्यान्यमितविक्रमः ॥
विश्वावसोस्तु तनयाद्गीतं नृत्यं च साम च ।
वादित्रं च यथान्यायं प्रत्यविन्द्द्यथाविधि ॥ १४
एवं कृतास्त्रः कौन्तेयो गान्धर्वं वेदमाप्तवान् ।
सुखं वसित बीभत्सुरनुजस्यानुजस्तव ॥ १५
यदर्थं मां सुरश्रेष्ठ इदं वचनमत्रवीत् ।
तच्च ते कथायिष्यामि सुधिष्ठिर निवाध मे ॥ १६
भवान्मनुष्यलोकेपि गमिष्यति न संशयः ।
ब्रूयाशुधिष्ठिरं तत्र वचनान्मे द्विजोत्तम ॥ १७
आगमिष्यति ते भाता कृतास्त्रः क्षिप्रमर्जुनः ।
सुरकार्यं महत्कृत्वा यद्शक्यं दिवौकसैः ॥ १८
तपसापि त्वमात्मानं योजय भ्रातृभिः सह ॥
तपसो हि परं नास्ति तपसा विन्दते महत् ॥ १९

अहं च कर्णं जानामि यथावद्भरतर्पम।
सत्यसंधं महोन्साहं महावीयं महाबलम्॥
महाहवेष्वप्रतिमं महायुद्धविशारदम्।
महाधनुर्धरं वीरं महास्त्रं वरवर्णिनम्॥
सहेश्वरसुतप्रस्यमादित्यतनयं प्रभुम्।
तथार्जुनमतिस्कन्धं सहजोल्बणपौरूषम्॥
न स पार्थस्य संग्रामे कलामहिति पोडशीम्।
यचापि ते भयं कर्णान्मनसिस्थमिर्द्यम्॥
तच्चाप्यपहिरिष्यामि सन्यसाचिन्युपागते।
यच्च ते मानसं वीर तीर्थयात्रामिमां प्रति।
स महिष्लेलोम्हास्ते कथायिष्यत्यसंशयम्॥
यच्च किचित्तपोयुक्तं फलं तीर्थेषु भारत।
ब्रह्मिष्रेष द्भ्यात्ते न तज्लुद्धेयमन्यथा॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशसंवादे पकनवतितमोऽध्यायः॥ ९१॥

92

लोमश उवाच ।
धनंजयेन चाप्युक्तं यत्तच्छूणु युधिष्ठिर ।
युधिष्ठिरं म्रातरं मे योजयधम्यया श्रिया ॥ १
त्वं हि धर्मान्परान्वेत्थ तपांसि च तपोधन ।
श्रीमतां चापि जानासि धर्म राज्ञां सनातनम्॥२
स भवान्परमं वेद पावनं पुरुषं प्रति ।
तेन संयोजयेथास्त्वं तीर्थपुण्येन पाण्डवान् ॥३
यथा तीर्थानि गच्छेत गाश्च दद्यात्स पार्थिवः ।
तथा सर्वात्मना कार्यमिति मामर्जुनोव्रवीत् ॥ ४
मवता चानुगुन्नोसौ चरेत्तीर्थानि सर्वशः ।
रक्षोभ्यो रक्षितत्यश्च दुर्गेषु विषमेषु च ॥ ५
द्रधीच इव देवेन्द्रं यथा चाप्यक्तिरा रिवम् ।

तथा रक्षस्व कौन्तेयान्राक्षसेभ्यो द्विजोत्तम ।
यातुधाना हि बहवो राक्षसाः पर्वतोपमाः।
त्वयाभिग्रप्तं कौन्तेयं न विवर्तेयुरन्तिकम् ॥
सोहमिन्द्रस्य वचनान्नियोगादर्जुनस्य च।
रक्षमाणो भयेभ्यस्त्वां चरिष्यामि त्वया सह।
दिस्तीर्थानि मया पूर्वं दृष्टानि कुरुनन्दन।
इदं तृतीयं द्रक्ष्यामि तान्येव भवता सह॥
स्यं राजिषमिर्याता पुण्यकृद्धिर्युधिष्ठिर।
मन्वादिभिर्महाराज तीर्थयात्रा भयापहा॥
नानृजुर्नाकृतात्मा च नाविद्यो न च पापकृत्
स्नाति तीर्थेषु कौरव्य न च वक्रमितिर्नरः॥

गीतं लै। किकं गानं साम ऋषु गानम्॥ १४॥ अनुजस्य भी मस्या-जुजः॥ १५॥ स्रकार्यं निवातकवचादीनां वधः । दिवौकसैरिति बहुलं छन्दसीस्येस् ॥ १८॥ सत्यसंधं सत्यप्रतिज्ञम् ॥ २०॥ स्रवार्णनम् अतिसुंदरम् ॥ २१॥ महेश्वरसुतप्रस्यं स्कन्दतुल्यं अतिस्कन्धम् उन्नतांसम् । ज्ञानगितिस्कन्धमिति पाठे योगि-श्रेष्टम्॥ २२॥ अपहरिष्यामि कवचकुण्डलापहरणं इन्द्रेण कृते स्रति तदिष इन्द्रस्यान्तः प्रविद्यं संपादियष्यामि आर्षेण अभेददर्शनेन अदं मनुरमविमत्यादिवदहमेवेन्द्ररूपं करिष्या-

मीति ॥ २४ ॥ तत् श्रद्धेयं न त्वन्यथा गृहीतस्यामित् ॥ २५ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावः एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

९२ धनंजयेनेति । योजयेः योजय धर्म्यया धर्माहर्गिते ॥ १ ॥ पुरुषं प्रति पुरुषस्येत्यर्थः ॥ ३ ॥ क्षिः तृतीयं तृतीयवारम् ॥ ९ ॥

तं तु धर्ममतिर्नित्यं धर्मज्ञः सत्यसंगरः । विमुक्तः सर्वसंगेभ्यो भूय एव भविष्यासे ॥ १२ यथा भगीरथो राजा राजानश्च गयादयः। यथा ययातिः कौन्तेय तथा त्वमपि पाण्डव॥१३ युधिष्टिर उवाच। न हर्पात्संप्रपदयामि वाक्यस्यास्योत्तरं कचित्। सारेद्धि देवराजोयं को नामाभ्यधिकस्ततः॥१४ भवता संगमो यस्य भ्राता चैव धनंजयः। वासवः स्मरते यस्य को नामाभ्याधिकस्ततः॥१५ यच मां भगवानाह तीथीनां दर्शनं प्रति। धौम्यस्य वचनादेषा बुद्धिः पूर्वे कृतैव मे ॥ तद्यदा मन्यसे ब्रह्मन्गमनं तीर्थद्र्शने। तदैव गन्तास्मि तीर्थाञ्जेष मे निश्चयः परः ॥१७ वैशंपायन उवाच । गमने कृतबुद्धि तु पाण्डवं लोमशोववीत्। लघुर्भव महाराज लघुः स्वैरं गमिष्यसि॥ युधिष्ठिर उवाच।

भिक्षाभुजो निवर्तन्तां ब्राह्मणा यतयश्च ये।

श्चनुडध्वश्रमायासरीतार्तिमसहिष्णवः ॥ १९
ते सर्वे विनिवर्तन्तां ये च मिष्टभुजो द्विजाः ।
पकान्नलेखपानानां मांसानां च विकल्पकाः ॥२०
तेपि सर्वे निवर्तन्तां ये च सूदानुयायिनः ।
मया यथोचिताजीव्यैः संविभक्ताश्च वृत्तिमिः ॥
ये चाप्यनुरताः पौरा राजभिक्तपुरःसराः ।
धृतराष्ट्रं महाराजमिगच्छन्तु ते च वै ॥ २२
स दास्यित यथाकालपुचिता यस्य या भृतिः ।
स चेद्यथोचितां वृत्तिं न द्यान्मनुजेश्वरः ॥ २३
अस्मित्प्रियहितार्थाय पञ्चाल्यो वः प्रदास्यित २४

वैशंपायन उवाच।
ततो भूयिष्ठशः पौरा गुरुभारप्रपीडिताः।
विप्राश्च यतयो मुख्या जग्मुर्नागपुरं प्रति॥ २५
तान्सर्वान्धर्मराजस्य प्रेम्णा राजाम्बिकासुतः।
प्रतिजग्राह विधिवद्धनैश्च समत्रपयत्॥ ६
ततः कुन्तीसुतो राजा लघुभिर्ज्ञाह्मणैः सह।
लोमरोन च सुप्रीतिश्चरात्रं काम्यकेऽवसत्॥२७

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां द्विनवतितमोऽध्यायः॥ ९२॥

93

वैशेषायन उवाच ।
ततः प्रयान्तं कौन्तेयं ब्राह्मणा वनवासिनः ।
अभिगम्य तदा राजित्रदं वचनमहुवन् ॥ १
राजंस्तीर्थानि गन्तासि पुण्यानि भ्रातृभिः सह।
अषिणा चैव सहितो लोमशेन महात्मना ॥ २
अस्मानिष महाराज नेतुमहीस पाण्डव ।
अस्माभिर्हि न शक्यानि त्वहते तानि कौरव ॥३
श्वापदैरूपसृष्टानि दुर्गाणि विषमाणि च ।
अगम्यानि नरैरटपैस्तीर्थानि मनुजेश्वर ॥ ४
भवतो भ्रातरः शूरा धनुर्धरवराः सदा ।

भवद्भिः पालिताः शूरैर्गच्छामो वयमप्युत ॥ ५
भवत्प्रसादाद्धि वयं प्राप्नुयाम सुखं फलम् ।
तीर्थानां पृथिवीपाल वनानां च विशांपते ॥ ६
तव वीर्यपरित्राताः शुद्धास्तीर्थपरिष्नुताः ।
भवेम धूतपाप्मानस्तीर्थसंदर्शनाश्रृप ॥
भवानिप नरेन्द्रस्य कार्तवीर्यस्य भारत ।
अष्टकस्य च राजवेलीमपादस्य चैव ह ॥
४
भरतस्य च वीरस्य सार्वभौमस्य पार्थिव ।
ध्रुवं प्राप्स्यासे दुष्प्रापाँहोकांस्तीर्थपरिष्नुतः ॥ ९

सत्यसंगरः सत्ययज्ञः । यान्येव संप्रामनामानि तानि यज्ञनामानीति यास्कवचनात् ।। १२ ॥ लघुः अल्पपरिवारः ।।१८॥ विकल्पकाः मृष्टामृष्टविभाजकाः ॥ २० ॥ आर्जावैः मृत्यादिभिः वृत्तिभिर्जीवनहेतुभिरन्नादिभिः ॥ २१ ॥ पाचाल्यो दुपदः वः युष्मभ्यम् ॥२४॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे द्विनवतितमोऽध्यायः॥ ९२ ॥ **२३**

तत इति ॥ १ ॥ दुर्गाणि कष्टकायाकान्तत्वात् । विषमाणि हिंस्रव्याघ्रायात्रतत्वात् ॥ ४॥

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

oj || ; |ij

यात्राप

॥ ह

" ते। ति।

तम ॥ गः।

र्॥ व। सह॥ न।

् ॥ । हा॥

पकृत्। ए: ॥ ^१

ख्यामिल रतमावर

र्मादनपेत

à: im

अध्य

मय

वर्ध

प्रा

अरो

तीर

तान

द्पा

को

तान

क्षम

लक्ष

ताः

दैते

ता

दुप

मा

नि

देव

अ

ते

का

तत

क्र

तः

क

क

वा

प्रवे दर्प

पूर

प्रवृ

प्रभासादीनि तीर्थानि महेन्द्रादींश्च पर्वतान् । गङ्गाद्याः सरितश्चेव प्रक्षादींश्च वनस्पतीन् ॥ १० त्वया सह महीपाल द्रष्ट्रमिच्छामहे वयम्। यदि ते ब्राह्मणेष्वस्ति काचित्र्वीतिर्जनाधिप ११ करु क्षिप्रं वचोऽस्माकं ततः थ्रेयोभिपत्स्यसे। तीर्थानि हि महाबाहो तपोविव्यकरैः सदा ॥ १२ अनुकीर्णानि रक्षोभिस्तेभ्यो नस्त्रातुमर्हसि । तीर्थान्युक्तानि धौम्येन बारदेन च धीमता ॥१३ यान्यवाच च देवर्षिकींमशः सुमहातपाः। विधिवत्तानि सर्वाणि पर्यटस्व नराधिप ॥ १४ धूतपाप्मा सहास्माभिलीमशेनाभिपालितः। स राजा पूज्यमानस्तैईर्षाद्श्रुपरिष्ठतः॥ १५ भीमसेनादिभिवींरैभीत्भिः परिवारितः। बाढिमित्यव्रवीत्सर्वोस्तानृषीन्पाण्डवर्षभः॥ ३६ लोमशं समनुज्ञाप्य धौम्यं चैव पुरोहितम् । ततः स पाण्डवश्रेष्ठो मातृभिः सहितो वशी १७ द्रौपद्या चानवद्याङ्गया गमनाय मनो दधे। अथ व्यासो महाभागस्तथा पर्वतनारदौ ॥ १८ काम्यके पाण्डवं द्र्ष्टुं समाजग्मुर्मनीषिणः। तेषां युधिष्ठिरो राजा पूजां चके यथाविधि। सत्कृतास्ते महाभागा युधिष्ठिरमथाव्रुवन् ॥ १९

याधिष्टिर यमौ भीम मनसा कुरुतार्जवम्। मनसा कृतशौचा वै शुद्धास्तीर्थानि यास्यथ्र शरीरानियमं प्राहुर्वाक्षणा मानुषं वतम्। मनो विशुद्धां बुद्धिं च दैवमाहुर्वतं द्विजाः ॥२१ मनो हादुष्टं शौचाय पर्याप्तं वै नराधिय। मैत्रीं वुद्धिं समास्थाय छुद्धास्तीर्थानि दृश्यथ ते यूयं मानसैः शुद्धाः शरीरनियमवतैः। दैवं व्रतं समास्थाय यथोक्तं फलमाप्स्यथ ॥ २२ ते तथेति प्रतिज्ञाय कृष्णया सह पाण्डवाः। कृतस्वस्त्ययनाः सर्वे मुनिभिर्दिव्यमानुषैः॥ २४ लोमशस्योपसंगृह्य पादौ हैपायनस्य च। नारदस्य च राजेन्द्र देवर्षः पर्वतस्य च॥ धौम्येन सहिता वीरास्तथा तैर्वनवासिभिः। मार्गशीर्ध्यामतीतायां पुष्येण प्रययुक्ततः ॥ २६ कठिनानि समादाय चीराजिनजटाधराः। अभेद्यैः कवचैर्यकास्तीर्थान्यन्वचरंस्ततः ॥ २७ इन्द्रसेनादिभिर्भृत्यै रथैः परिचतुर्दशैः।

महानसव्यापृतैश्च तथान्यैः परिचारिकैः॥ २८

प्राद्धाखाः प्रययुर्वीराः पाण्डवा जनमेजय ॥ १९

सायधा बद्धनिस्त्रिशास्त्णवन्तः समार्गणाः।

ऋषय ऊचुः।

इति श्रीमहाभा० आरण्यके प० तीर्थ० लोमरातीर्थयात्रायां त्रिनवातितमोऽध्यायः॥ ९३॥

ンナナラ教会やや

38

युधिष्ठिर उवाच।
न वै निर्गुणमात्मानं मन्ये देवर्षिसत्तम।
तथास्मि दुःखसंतप्तो यथा नान्यो महीपतिः १
परांध्य निर्गुणान्मन्ये न च धर्मगतानपि।
ते च लोमरा लोकेस्मिष्ठ्यन्ते केन हेतुना॥ २

लोमश उवाच ।
नात्र दुःखं त्वया राजन्कार्यं पार्थ कथंचन ।
यद्धर्मेण वर्धेयुरधर्मरुचयो जनाः ॥
वर्धत्यधर्मेण नरस्ततो भद्राणि पश्यति ।
ततः सपत्नाञ्जयति समूलस्तु विनश्यति ॥

अनुक्रीणांनि ब्याप्तानि । नः अस्मान् ॥ १३ ॥ आर्जनं ऋजुबुर्द्धिं श्रद्धाामित्यर्थः ॥ २० ॥ कठिनानि यर्धाः 'काठी' इति महाराष्ट्रशसिद्धेः । अन्ये तु शिक्यानि करण्डानि वेति ब्याचरब्युः ॥ २०॥ परिचतुर्दशैःपञ्चदश्चाभिः । चतुर्दशभ्यः परि उपराति ब्युत्पत्तेः । संख्ययाब्ययासन्नेति समासः । बहुन्नीहौ संख्येये डाजिति डच् ॥२८॥ इत्यारण्यके पर्वणि

नैलकर्ण्डाये भारतभावदीपे त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

९४ न वा इति । निर्गुणम् उत्तमगुणहीनम् ॥ १ ॥ वर्गते रात्रुन् ॥ २ ॥ सम्लः पुत्रपौत्रादिवंशवृद्धिमूलं तत्सिहीः ॥ ४ ॥ त्राप्त

थ २०

11 28

यथ ॥

23

1 28

24

38

1 20

26

11 39

931

वरान्

त्सहितः

1:1

मया हि दृष्टा दैतेया दानवाश्च महीपते। वर्धमाना हाधर्मेण क्षयं चोपगताः पुनः ॥ 4 पुरा देवयुगे चैव दृष्टं सर्वं मया विभो। अरोचयन्सुरा धर्मे धर्मे तत्यजिरेऽसुराः॥ દ્ तीर्थानि देवा विविद्युनीविशनभारतासुराः। तानधर्मकृतो दर्पः पूर्वमेव समाविशत्॥ 9 दुर्गान्मानः समभवन्मानात्कोधो व्यजायत । कोधादहीस्ततोऽलजा वृत्तं तेषां ततोऽनशत् ८ तानलज्जान्गतहोकान्हीनवृत्तान्वृथावतान्। क्षमा लक्ष्मीः खर्थमध्य न चिरात्प्रजहुस्ततः ॥ ९ लक्ष्मीस्तु देवानगमदलक्ष्मीरसुरात्रुप। तानलक्ष्मीसमाविष्टान्दर्पोपहतचेतसः॥ 80 दैतेयान्दानवांश्चेव कलिरप्याविशत्ततः । तानलक्ष्मीसमाविष्टान्दानवान्कलिना हतान् ॥११ दर्णामिभूतान्कौन्तेय कियाहीनानचेतसः। मानामिभूतानचिराद्विनाशः समपद्यत ॥ निर्यशस्कास्तथा दैत्याः कृत्स्वशो विलयं गताः। देवास्त सागरांश्चेव सरितश्च सरांसि च ॥ १३ अभ्यगच्छन्धर्मशीलाः पुण्यान्यायतनानि च ।

तपोभिः ऋतुमिद्निराशविद्धि पाण्डव ॥ प्रजहुः सर्वपापानि श्रेयश्च प्रतिपेदिरे । एवमादानवन्तश्च निरादानाश्च सर्वदाः ॥ तीर्थान्यगच्छन्विवधास्तेनापुर्भतिम्त्रमाम्। तथा त्वमपि राजेन्द्र स्नात्वा तीर्थेषु सानुजः १६ पुनर्वेत्स्यासि तां लक्ष्मीमेष पन्थाः सनातनः। यथैव हि नृगो राजा शिविरौशीनरो यथा ॥१७ भगीरथो वसुमना गयः पृहः पुरूरवाः। चरमाणास्त्रपो नित्यं स्पर्शनादम्भस्थ ते ॥ १८ तीर्थाभिगमनात्पृता द्रीनाच महातमनाम्। अलभन्त यशः पुण्यं धनानि च विशांपते ॥ १९ तथा त्वमपि राजेन्द्र लब्ध्वा सुविपुलां श्रियम्। यथा चेक्वाकुरभवत्सपुत्रजनदान्घवः॥ मुचुकुन्दोथ मांधाता मरुत्तश्च महीपतिः। कीर्ति पुण्यामविन्दन्त यथा देवास्तपोवलात्॥२१ देवर्षयश्च कात्स्न्येन तथा त्वमपि वेत्स्यसि । धार्तराष्ट्रास्त्वधर्मेण मोहेन च वशीकृताः। न चिराद्वे विनङ्श्यन्ति दैत्या इव न संदायः॥ २२

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां चतुर्नविततमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

end Rose

94

वैशंपायन उवाच ।
ते तथा सहिता वीरा वसन्तस्तत्र तत्र ह ।
क्रमेण पृथिवीपाल नैमिषारण्यमागताः ॥ १
ततस्तीर्थेषु पुण्येषु गोमत्याः पाण्डवा नृप ।
कृतामिषेकाः प्रददुर्गाश्च वित्तं च भारत ॥ २
तत्र देवान्पितृन्विप्रांस्तर्पयित्वा पुनः पुनः ।
कन्यातीर्थेऽश्वतीर्थे च गवां तीर्थे च भारत ।
कालकोट्यां विषप्रस्थे गिरावुष्य च कौरवाः ॥ ३
बाहुदायां महीपाल चकुः सर्वेभिषेचनम् ।

प्रयागे देवयजने देवानां पृथिवीपते ॥

ऊषुराष्ट्रत्य गात्राणि तपश्चातस्थुरुत्तमम् ।
गङ्गायमुनयोश्चेव संगमे सत्यसंगराः ॥
भिविषाप्मानो महात्मानो विषेभ्यः प्रदुर्वसु ।
तपस्वजनजुष्टां च ततो वेदीं प्रजापतेः ॥

जग्मुः पाण्डुसुता राजन्त्राह्मणैः सह भारत ।
तत्र ते न्यवसन्वीरास्तपश्चातस्थुरुत्तमम् ॥

संतर्पयन्तः सततं वन्येन हविषा द्विजान् ।
ततो महीधरं जग्मुर्धमेक्षेनाभिसंस्कृतम् ॥

८

विविशुः स्नानार्थिमिति शेषः । अधर्मस्तीर्थयात्राऽ-प्रवेशजस्तत्कर्तृन् अधर्मकृतः । अधर्मेण कृत उत्पादितो वा दर्पः गर्वः ततो मानः पूज्योस्मीति बुद्धिः ॥ ७ ॥ ततः पूजाया अलामे प्रतिधाते वा कोधः ततः अहीः अकार्ये प्रवृत्तिः ततः अलजा लजानिन्द्यतादोषाद्भयं तस्य नाशः ॥ ८ ॥ न चिरात् शीप्रमेव ॥ ९ ॥ आदानवन्तः आर्ज- वादिनियमप्रहणवन्तः निरादानाःअप्रतिबद्धाः सर्वशःदेवादि-भिरपि ॥१५॥ वेत्स्यसि लप्स्यसे ॥१७॥ ईत्यारप्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे चतुर्नवतितमोध्यायः॥ ९४॥

84

ते तथेति ॥१॥

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

अध्या

तदाप्र

मन्युर

मेपरा

संस्कृ

स च

स पुर

ततो

तं ब्रा

तामि

श्रुत्व

तस्य

वाता

एवं र

हिंस

अगर

पितृन

सोपृ

संता

ते तः

गर्तमे

यदि

स्याः

स त

करि

संस्कृत

सोपृच

अपृत्त

पुच्छा

हेतोर

एतस्य

इप्सित

11 90

गुणवर

विशेष

क्यं

राजर्षिणा पुण्यकृता गयेनानुपमद्यते। नगो गयशिरो यत्र पुण्या चैव महानदी ॥ 9 वानीरमालिनी रम्या नदी पुलिनशोभिता। दिव्यं पवित्रकूटं च पवित्रं धरणीधरम् ॥ १० ऋषिजुष्टं सुपुण्यं तत्तीर्थं ब्रह्मसरोत्तमम्। अगस्यो भगवान्यत्र गतो वैवस्वतं प्रति ॥ ११ उवास च खयं तत्र धर्मराजः सनातनः। सर्वासां सरितां चैव समुद्धेदो विशांपते ॥ १२ यत्र संनिहितो नित्यं महादेवः पिनाकधृक्। तत्र ते पाण्डवा वीराश्चातुर्मास्यैस्तदेजिरे ॥ १३ ऋषियन्नेन महता यत्राक्षयवटो महान्। अक्षये देवयजने अक्षयं यत्र वै फलम् ॥ १४ ये तु तत्रोपवासांस्तु चकुर्निश्चितमानसाः। ब्राह्मणास्तत्र शतशः समाजग्मुस्तपोधनाः ॥ १५ चातुर्मास्येनायजन्त आर्थेण विधिना तदा। तत्र विद्यातपोवृद्धा ब्राह्मणा वेदपारगाः। कथां प्रचित्ररे पुण्यां सदिसिस्था महात्मनाम् १६ तत्र विद्यावतस्नातः कौमारं वतमास्थितः। शमठोकथयद्राजन्नामूर्तरयसं गयम्॥ १७ शमठ उवाच। अमूर्तरयसः पुत्रो गयो राजर्षिसत्तमः । पुण्यानि यस्य कर्माणि तानि मे शृणु भारत॥१८

यत्रान्नपर्वता राजञ्डातशोथ सहस्रशः॥ घृतकुल्याश्च द्रभ्रश्च नद्यो बहुरातास्तथा। ट्यंजनानां प्रवाहाश्च महाहोणां सहस्रशः॥ २० अहन्यहिन चाप्येवं याचतां संप्रदीयते। अन्ये च ब्राह्मणा राजन्भुअतेऽन्नं सुसंस्कृतम्॥२१ तत्र वै दक्षिणाकाले ब्रह्मघोषो दिवं गतः। न च प्रज्ञायते किंचिद्रह्मशब्देन भारत॥ पुण्येन चरता राजन्भृदिंशः खं नभस्तथा। आपूर्णमासीच्छव्देन तद्प्यासीन्महाद्भुतम् ॥ २३ यत्र स्म गाथा गायान्ति मनुष्या भरतर्षम। अन्नपानैः ग्रुभैस्तृप्ता देशे देशे सुवर्चसः॥ गयस्य यज्ञे के त्वद्य प्राणिनो भोक्तुभीष्सवः। तत्र भोजनशिष्टस्य पर्वताः पञ्चविशतिः॥ न तत्पूर्वे जनाश्चकुर्न करिष्यन्ति चापरे। गयो यदकरोद्यक्षे राजर्षिरमितद्यतिः॥ कथं तु देवा हविषा गयेन परितर्पिताः। पुनः शक्ष्यन्त्युपादातुमन्यैर्दत्तानि कानिचित २७ सिकता वा यथा लोके यथा वा दिवि तारकाः यथा वा वर्षतो धारा असंख्येयाः सम केनिवतः तथा गणियतुं शक्या गययज्ञेन दक्षिणाः ॥ २८ पवंविधाः सुबहवस्तस्य यज्ञा महीपतेः। बभूवुरस्य सरसः समीपे कुरुनन्दन ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणि तीर्थयात्रापर्वाणि लोमशतीर्थयात्रायां गययज्ञकथने पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

477386644

38

वैशंपायन उवाच ।
ततः संप्रिक्षतो राजा कौन्तेयो भूरिदक्षिणः।
अगस्त्याश्रममासाद्य दुर्जयायामुवास ह ॥ १
तत्रैव लोमशं राजा पप्रच्छ वदतां वरः।
अगस्त्येनेह वातापिः किमर्थमुपशामितः॥ २
आसीद्वा कि प्रभावश्च स दैत्यो मानवान्तकः।
किमर्थ चोदितो मन्युरगस्त्यस्य महात्मनः॥ ३

यस्य यज्ञो वभूवेह बह्नन्नो बहुदक्षिणः।

लोमश उवाच ।
इल्वलो नाम दैतेय आसीत्कौरवनन्दन ।
मणिमत्यां पुरि पुरा वातापिस्तस्य चानुजः ॥ ४
स ब्राह्मणं तपोयुक्तमुवाच दितिनन्दनः ।
पुत्रं मे भगवानेकमिन्द्रतुल्यं प्रयच्छतु ॥
तस्मै स ब्राह्मणो नादात्पुत्रं वासवसंमितम् ।
चुक्रोध सोसुरस्तस्य ब्राह्मणस्य ततो भृशम् ॥ ६

वानीरसाछिनी वेत्रपङ्कियुक्ता ॥१०॥ ब्रह्मशब्देन वेद-ध्वानिनान॥ २२॥ सिकतादिवयज्ञे दक्षिणाः न गणियतु शक्या इखन्वयः॥ २८॥ इखारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे पश्चनवितसोऽध्यायः॥ ९५॥

९६ तत इति । दुर्जयायां वातापिपुर्यो मणिमतीस्त्रायाप्र ॥ १ ॥ नादात् न दत्तवान् ॥ ६ ॥ म्॥२१

|| २३

त् २७

रकाः

चेत्।

26

28

118

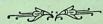
118

ायाम्.

तदाप्रभृति राजेन्द्र इख्वलो ब्रह्महाऽसुरः। मन्युमान्ध्रातरं छागं मायावी ह्यकरोत्ततः॥ मेवरूपी च वातापिः कामरूप्यभवत्स्रणात्। संस्कृत्य च भोजयति ततो वित्रं जिघांसति॥८ स चाह्वयति यं वाचा गतं वैचस्वतक्षयम्। स पुनर्देहमास्थाय जीवनसम प्रत्यदृश्यत ॥ ततो वातापिमसुरं छागं कृत्वा सुसंस्कृतम्। तं ब्राह्मणं भोजयित्वा पुनरेव समाह्वयत् ॥ १० तामिल्वलेन महता स्वरेण वाचमीरिताम्। श्रुत्वातिमायो चलवान्स्त्रिप्रं ब्राह्मणकण्टकः ॥११ तस्य पार्श्व विनिर्भिद्य ब्राह्मणस्य महासुरः। वातापिः प्रहसन्राजन्निश्चकाम विशापते ॥ एवं स ब्राह्मणान्राजनभोजयित्वा पुनः पुनः। हिंसयामास दैतेय इल्वलो दुष्टचेतनः॥ अगस्यश्चापि भगवानेतस्मिन्काल एव तु। पितृन्ददर्श गर्ते वै लम्बमानानधोमुखान् ॥ सोपृच्छलस्बमानांस्तान्भवन्त इव कम्पिताः। संतानहेतोरिति ते प्रत्यूचुर्वह्मवादिनः॥ 84 ते तस्मै कथयामा सुर्वयं ते पितरः स्वकाः। गर्तमेतमनुप्राप्ता लम्बामः प्रसवार्थिनः॥ १६ यदि नो जनयेथास्त्वमगस्त्यापत्यमुत्तमम्। स्यान्नोस्मान्निरयानमोक्षस्त्वं च पुत्राप्त्या गतिम् स तानुवाच तेजस्वी सत्यधर्मपरायणः। करिष्ये पितरः कामं व्येत वो मानसो ज्वरः॥१८

ततः प्रसवसंतानं चिन्तयन्भगवानृषिः । आत्मनः प्रसवस्यार्थे नापश्यत्सदर्शी स्त्रियम् १९ स तस्य तस्य सत्त्वस्य तत्तदङ्गमनुत्तमम्। संगृह्य तत्समैरङ्गैर्निर्ममे स्त्रियमुत्तमाम् ॥ 20 स तां विद्र्भराजस्य पुत्रार्थं तप्यतस्तपः। निर्मितामात्मनोर्थाय मुनिः प्रादान्महातपाः सा तत्र जज्ञे सुभगा विद्यत्सीदामनी यथा। विम्राजमाना वपुषा व्यवर्धत शुभानना ॥ जातमात्रां च तां दृष्टा वैद्रभः पृथिवीपतिः। प्रहर्षेण द्विजातिभ्यो न्यवेदयत भारत॥ अभ्यनन्दन्त तां सर्वे ब्राह्मणा वसुधाधिए। लोपामद्रीत तस्याश्च चित्ररे नाम ते द्विजाः २४: वव्धे सा महाराज विस्ती रूपमुत्तमम्। अप्स्ववोत्पलिनी शीव्रमग्नेरिव शिखा ग्रुमा २५ तां योवनस्थां राजन्द्र शतं कन्याः स्वलंकताः । दास्यः शतं च कल्याणी मुपातस्थुर्वशानुगाः २६ सा सम दासीशतवृता मध्ये कन्याशतस्य च। आस्ते तेजस्विनी कन्या रोहिणीव दिवि प्रभा ॥ यौवनस्थामपि च तां शीलाचारसमन्विताम । न वबे पुरुषः कश्चिद्धयात्तस्य महातमनः ॥ सा त सत्यवती कन्या रूपेणाप्सरसोप्यति । तोषयामास पितरं शीलेन स्वजनं तथा॥ वैदर्भी तु तथायुक्तां युवतीं प्रेश्य वै पिता। मनसा चिन्तयामास कस्मै द्यामिमां सुताम ३०

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशर्तीर्थयात्रायां अगस्त्योपाख्याने षण्णवितितमोऽध्यायः॥ ९६॥

कामरूपी यथाकामं रूपाणि कर्तुं समर्थः संस्कृत्य पक्तवा ॥ ८ ॥ स च इत्वलक्ष्य ॥ ९ ॥ सोप्रच्छिति । तान् मवं लम्बमानेन रूपेण तेषामुद्भवम् अपृच्छत् । पृच्छितिर्द्धिकर्मा । किमर्थे यूयं लम्बघ्वमित्य-पृच्छितिर्द्यर्थः । ते क्रषयःकिम्पता इव सन्तस्ते तव संतान-हेतोर्यमस्माकं भव इति प्रत्यूचुिरति संबन्धः ॥ १५ ॥ एतस्यैव विवरणं ते तस्मा इति ॥ १६ ॥ वः युष्माकं कामं इप्तितं किरिष्ये ॥ १८ ॥ प्रसवसंतानं संततेरिविच्छेदम् ॥ १९ ॥ तस्य तस्य सिंहमुगादेः अङ्गं किटिष्ट्यादि । सर्व-प्रणवतीमित्यर्थः ॥ २० ॥ जज्ञे जाता । सौदामनीति विशेष्यम् । विद्युदिति विशेषणं द्युतिविशेषोपपादनार्थम् । कुर्यो हरस्यापि पिनाकपाणेर्धेर्यच्युति के मम धन्विनोन्ये ' कुर्यो हरस्यापि पिनाकपाणेर्धेर्यच्युति के मम धन्विनोन्ये '

इत्यादी पिनाकपाणिपदम् ऊर्जितचापवत्त्वयोतनार्थमुपक्षीणं सन्न विशेष्यसमर्पणायालमिति हरस्येति पृथवप्रयुक्तं तहदिहापि ध्येयम् ॥ २२ ॥ मुद्राणां तत्तन्मृगादिजातिगतानामसाधारणानां चिह्नानां कमनीयचक्षुष्ट्रादीनां लोप इव लोपहितरस्कारो यया सा लोपामुद्रा । आहिताग्न्यादिवत्पूर्वविपातः । अन्येष्वपि हद्यंत इति दीर्घः । प्रकारान्तरेण
योगे तु वेदे पदपाठलोप आमुद्रेत्यवप्रहःस्यात्स च न हद्यते
त उक्तविषेव ब्युत्पत्तिर्युक्ता ॥ २४ ॥ वशानुगाः इच्छानुरूपाः ॥ २६ ॥ इत्यारष्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे ष्रण्णवातितमोऽष्यायः ॥ ९६ ॥

ततो

श्रुतव

स वि

विषय

तस्मै

प्राञ्जा

वित्ता

यथा३

तत ३

अतो

तत अ

सर्वथा

स श्रुत

तयोर

अनुज्ञा

वित्तव

यथाश

तत अ

तत इ **बीमान्ते**

छन्नागत हणात्

90

लोमश उवाच। यदा त्वमन्यतागस्त्यो गाईस्थ्ये तां क्षमामिति। तदाभिगम्य प्रोवाच वैदर्भ पृथिवीपतिम् ॥ राजान्निवेशे बुद्धिमें वर्तते पुत्रकारणात्। वरये त्वां महीपाल लोपासुद्रां प्रयच्छ मे ॥ एवमुक्तः स मुनिना महीपालो विचेतनः। प्रत्याख्यानाय चाराक्तः प्रदातं चैव नैच्छत ॥ ततः स भार्यामभ्येत्य प्रोवाच प्रथिवीपतिः। महर्षिवींर्यवानेष कुद्धः शापाग्निना दहेत्॥ तं तथा दुःखितं हुष्टा सभार्यं पृथिवीपतिम्। लोपामुद्राभिगम्येदं काले वचनमत्रवीत्॥ न मत्कृते महीपाल पीडामभ्येतुमहीस । प्रयच्छ मामगस्त्याय त्राह्यात्मानं मया पितः ॥६ द्रहितुर्वचनादाजा सोगस्त्याय महात्मने। लोपामुद्रां ततः प्रादाद्विधिपूर्वं विशांपते ॥ प्राप्य भायीमगस्त्यस्तु लोपामुद्रामभाषत । महाहीण्यत्सुजैतानि वासांस्याभरणानि च ॥ ८ ततः सा दर्शनीयानि महार्हाणि तन्ति च। समुत्ससर्ज रम्भोरूर्वसनान्यायतेक्षणा ॥ ततश्चीराणि जग्राह वल्कलान्यजिनानि च। समानवतचर्या च बभूवायतलोचना ॥ १० गङ्गाद्वारमथागम्य भगवानृषिसत्तमः। उग्रमातिष्ठत तपः सह पत्न्यानुक्लया ॥ ११ सा शीता बहुमानाच पति पर्यचरत्तदा। अगस्त्यश्च परां प्रीतिं भार्यायामचरत्प्रभुः॥ १२ ततो बहुतिथे काले लोपामुद्रां विशापते। तपसा द्योतितां स्नातां दद्र्य मगवानृषिः ॥ १३ स तस्याः परिचारेण शौचेन च दमेन च ।

श्रिया रूपेण च शीतो मैथुनायाजुहाव ताम् 🙌 ततः सा प्राञ्जिकिर्भूत्वा लज्जमानेव भाविनी। तदा सप्रणयं वाक्यं भगवन्तमथाव्रवीत्॥ असंशयं प्रजाहेतार्भायां पतिरविन्दत्। यात त्विथ मम प्रीतिस्तामृषे कर्तुमईसि ॥ यथा पितर्गृहे विप्र प्रासादे शयनं मम तथाविधे त्वं शयने मास्पैतुमिहाईसि॥ इच्छामि त्वां स्रग्विणं च भूषणैश्च विभाषिता उपसर्ते यथाकामं दिव्याभरणभाषिता॥ अन्यथा नोपतिष्टेयं चीरकाषायवासिनी। नैवापवित्रो विप्रर्षे सुषणोयं कथंचन॥ अगस्त्य उवाच । न ते धनानि विद्यन्ते लोपामुद्रे तथा मम। यथाविधानि कल्याणि पितुस्तव सुमध्यमे॥ २ लोपासुद्रोवाच। ईशोसि तपसा सर्वे समाहर्ते तपोधन। श्रीसच क्षणेन जीवलोके यद्वस किंचन विद्यते॥ अगस्त्य उवाच । एवमेतद्यथात्थ त्वं तपोव्ययकरं तु तत्। यथा तु मे न नश्येत तपस्तनमां प्रचोदय ॥ लोपामुद्रोवाच । अल्पावशिष्टः कालोयमृतोर्मम तपोधन। न चान्यथाहमिच्छामि त्वामुपैतुं कथंचन॥ श न चापि धर्ममिच्छामि विलोतं ते कथंचन। एवं तु मे यथाकामं संपादायतमर्हिस ॥ अगस्त्य उवाच। यद्येष कामः सुभगे तव वुद्ध्या विनिश्चितः। हर्तु गछाम्यहं भद्रे चर कामिमह स्थिता॥

इति श्रीमहामारते आरण्यके प० तीर्थयात्राप० लोमरातीर्थयात्रायां अगस्त्योपाख्याने सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

90

यदेति ॥ १॥ निवेशे विवाहे ॥ २॥ स्नाताम् ऋता-विति शेषः ॥ १३ ॥ परिचारेण सेवया ॥ १४ ॥ भूष-ष्णीयं चीरकाषायादिस्तपस्विनाम् । श्वाच्यायं सामग्रीकलापो

भोगसंपर्केणापवित्रो नैव भवत्विति शेषः ॥ १९॥ की कालः षोडशदिनानि तेषु अल्पोऽनशिष्टः ॥ ^{२३} इत्यारण्यके प॰ नैलकण्ठीये भारतभावदीपे सप्तनवित्ती **ऽ**घ्यायः ॥९७॥

यात्रापरं

पितम

11 33

11 3

न ।

1: 1 T 11 24 30

म् ॥१४ लोमश उवाच। ततो जगाम कौरव्य सोऽगस्त्यो भिक्षितुं वसु । श्रुतर्वाणं महीपालं यं वेदाभ्यधिकं नृपैः ॥ स विदित्वा तु नृपतिः कुम्भयोनिसुपागतम्। ॥ 🚜 विषयान्ते सहामात्यः प्रत्यगृह्णात्सुसत्कृतम् ॥ २ तस्मै चार्घ्य यथान्यायमानीय पृथिवीपतिः। 🖟 प्राञ्जलिः प्रयतो भूत्वा पत्रच्छागमनेऽर्थिताम् ॥३ अगस्त्य उवाच। वित्तार्थिनमनुप्राप्तं विद्धि मां पृथिवीपते । य्याशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागं प्रयच्छ मे ४ लोमश उवाच। तत आयव्ययौ पूर्णी तस्मै राजा न्यवेदयत्। अतो विद्वश्रपादत्स्व यदत्र वसु मन्यसे॥ मे ॥ २० तत भायव्ययौ दृष्टा समौ सममतिर्द्धिजः। सर्वथा प्राणिनां पीडामुपादानाद्मन्यत ॥ स श्रुतवीणमादाय ब्रध्नश्वमगमत्ततः। श्रीम च तौ विषयस्यान्ते प्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ॥ ७ तयोरर्घ्यं च पाद्यं च ब्रघ्नश्वः प्रत्यवेदयत् । अनुक्षाप्य च पप्रच्छ प्रयोजनमुपक्रमे ॥ अगस्त्य उवाच। वित्तकामाविह प्राप्तौ विष्टावां पृथिवीपते । ययाशक्त्यविहिस्यान्यानसंविभागं प्रयच्छ नौ ९ लोमश उवाच।

अतो ज्ञात्वा तु गृह्धीतं यदत्र व्यतिारिच्यते ॥ १० तत आयव्ययौ दृष्टा समौ सममतिर्द्धिजः। सर्वथा प्राणिनां पीडामुपादानादमन्यत ॥ ११ पौरुकुत्सं ततो जग्मुस्त्रसदस्युं महाधनम्। अगस्त्यश्च श्रुतर्वा च ब्रघ्नश्वश्च महीपतिः ॥ १२ त्रसद्स्युस्तु तान्दृष्टा प्रत्यगृह्णाद्यथाविधि । अभिगम्य महाराज विषयान्ते महामनाः ॥ १३ अर्चयित्वा यथान्यायमिक्ष्वाकू राजसत्तमः। समस्तांश्च ततोऽपृच्छत्प्रयोजनमुपक्रमे ॥ अगस्त्य उवाच। वित्तकामानिह प्राप्तान्विद्धि नः पृथिवीपते । यथाशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागं प्रयच्छ नः१५ लोमश उवाच। तत आयव्ययौ पूर्णी तेषां राजा न्यवेद्यत् । एतज्ज्ञात्वा ह्यपादध्वं यदत्र व्यतिरिच्यते॥ १६ तत आयव्ययौ दृष्टा समा सममतिर्द्धिजः। सर्वथा प्राणिनां पीडामुपादानाद्मन्यत ॥ १७ ततः सर्वे समेत्याथ ते नृपास्तं महामुनिम् । इदमचुर्महाराज समवेक्य परस्परम्॥ 26 अयं वै दानवो ब्रह्मन्निल्वलो वसुमान्भुवि । तमतिऋम्य सर्वेऽच वयं चार्थामहे वस्त ॥ १९ लोमश उवाच। तेषां तदासीदुचितमिल्वलस्यैव भिक्षणम्। ततस्ते सहिता राजिल्वलं समुपादवन् ॥ २०

तत आयव्ययौ पूर्णों ताभ्यां राजा न्यवेदयत्। इति श्रीमहाभा० आरण्यके प० तीर्थयात्राप० लोमशर्तीर्थयात्रायां अगस्त्योपाख्याने अष्ट्रनवातितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

96

तत इति । यं वेद वेत्ति ॥ १॥ विषयान्ते देश-पीमान्ते ॥२॥ आगमने निमित्तभूताम् अर्थिताम् । किमि-छनागतोऽसीति पप्रच्छेत्यर्थः ॥ ३ ॥ उपादानात् धन-हणात् ॥ ६ ॥ उपक्रमे आगमने ॥ ८ ॥ नौ आवास्याम्

॥ ९ ॥ वसुमान् धनवान् ॥ १९ ॥ अध्यायतात्पर्ये ब्राह्मणेनापि हिंसापूर्वकं भिक्षा न कर्तव्येति ॥ २० ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्डीये भारतभावदीपे अष्टनवति-तमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

मध्या

व्या :

वातेरि

प्रताय

शिला दक्षिण

पूर्व श

अस्यां

युधि

भृगोर

यत्रोप

अत्र त

दुर्योध

कृतवैरे

स तत्र

स्नात्व।

तस्य त

अपुच्छ

भगवा

कथं प्र

श श्णु रा

जातो व

विष्णुः

पश्याम

ऋचीक

तस्य द

कौतूहर

वनुराद

जिज्ञास

तं वै द

ने पाताः

लोमश उवाच। इल्वलस्तान्विदित्वा तु महर्षिसहितानुपान्। उपस्थितान्सहामात्यो विषयान्ते हापूजयत् ॥ 8 तेषां ततोऽसुरश्रेष्टस्त्वातिथ्यमकरोत्तदा। सुसंस्कृतेन कौरव्य भ्रात्रा वातापिना यदा ॥ 2 ततो राजर्षयः सर्वे विर्षण्णा गतचेतसः । वातापिं संस्कृतं दृष्ट्या मेषभूतं महासुरम्॥ 3 अथाव्रवीद्गस्त्यस्तान्राजवींनृषिसत्तमः। विषादों वो न कर्तव्यो हाहं भोक्ष्ये महासुरम् 8 धुर्यासनमथासाद्य निषसाद महानृषिः। तं पर्युवेषद्दैत्येन्द्र इल्वलः प्रहसन्निव ॥ अगस्य एव कृत्स्नं तु वातापिं बुभुजे ततः। भुक्तवत्यसुरोह्वानमकरोत्तस्य चेल्वलः॥ ततो वायुः प्रादुरभूद्धस्तस्य महात्मनः। शब्देन महता तात गर्जन्निव यथा घनः॥ 9 वातापे निष्कमस्वेति पुनः पुनस्वाच ह। तं प्रहस्याव्रवीदाजन्नगस्त्यो मुनिसत्तमः॥ क्तो निष्कमितुं शक्तो मया जीर्णस्तु सोऽसुरः। इल्वलस्तु विषण्णोभृद्धा जीर्ण महासुरम् ॥ प्राञ्जलिश्च सहामात्यैरिदं वचनमञ्जवीत्। किमर्थमुपयाताः स्थ ब्रुत कि करवाणि वः ॥ १० प्रत्युवाच ततोऽगस्तयः प्रहसन्निल्वलं तदा । इशं हासुर विद्यस्त्वां वयं सर्वे धनेश्वरम् ॥ ११ एते च नातिधनिनो धनार्थश्च महान्मम । यथाशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागं प्रयच्छ नः॥ ततोऽभिवाच तमृषिमिल्वलो वाक्यमब्रवीत्। दित्सितं यदि वेत्सि त्वं ततो दास्यामि ते वसु॥ अगस्त्य उवाच। गवां दशसहस्राणि राज्ञामेकैकशोऽसर। तावदेव सुवर्णस्य दित्सितं ते महासुर ॥ १४ महां ततो वै द्विगुणं रथक्ष्रैव हिरण्मयः। मनोजवौ वाजिनौ च दित्सितं ते महासुर ॥ १५ जिज्ञास्यतां रथः सद्यो व्यक्त एव हिरण्मयः।

विरावश्च सुरावश्च तस्मिन्युक्तौ रथे ह्यौ। ऊहतुः सवसूनाशु तावगस्त्याश्रमं प्रति॥ सर्वान्याज्ञः सहागस्त्यान्निमेषादिव भारत अगस्त्येनाभ्यनुज्ञाता जग्मू राजर्षयस्तदा। कृतवांश्च मुनिः सर्वे लोपामुद्राचिकीर्षितम्॥१ लोपामुद्रोवाच । कृतवानिस तत्सर्वे भगवन्मम काङ्कितम्। उत्पादय सकुन्मह्यमपत्यं वीर्यवत्तरम् ॥ अगस्त्य उवाच। तष्टोऽहमस्मि कल्याणि तव वृत्तेन शोभने। विचारणामपत्ये तु तव वश्यामि तां शृण् ॥ र सहस्रं तेऽस्तु पुत्राणां रातं वा दशसंमितम्। दश वा शततुल्याः स्युरेको वापि सहस्रजित्। लोपामुद्रोवाच् । सहस्रसंमितः पुत्र एकोऽप्यस्तु तपोधन ।: एको हि बहुभिः श्रेयान्विद्वान्साधुरसाधुभिःश्रीप्रधृष लोमश उवाच। स तथोति प्रतिज्ञाय तया समभवन्मुनिः। समये समशीलिन्या श्रद्धावाञ्च्यूद्धानया।

तत आधाय गर्भे तमगमद्वनमेव सः। तस्मिन्वनगते गर्भो ववृधे सप्तशारदान्॥ सप्तमेऽच्दे गते चापि प्राच्यवत्स महाकिवः। ज्वलन्निव प्रभावेण दढस्यनीम भारत॥ साङ्गोपनिषदान्वेदाञ्जपन्निव महातपाः। तस्य पुत्रोऽभवद्देः स तेजस्वी महाद्विजः। स बाल एव तेजस्वी पितुस्तस्य निवेशने। इध्मानां भारमाजहे इध्मवाहस्ततोऽभवत्। तथायुक्तं तु तं दृष्टा मुमुदे स मुनिस्तदा। पवं स जनयामास भारतापत्यमुत्तम^{म्} लेभिरे पितरश्चास्य लोकान्राजन्यथेप्सितार भेषयाम तत ऊर्ध्वमयं ख्यातस्त्वगस्त्यस्याश्रमो भुवितितमः प्राह्नादिरेवं वातापिरगस्त्येनोपशामितः । तस्यायमाश्रमो राजन्रमणीयैर्गुणैयुतः॥

९९

ततः प्रव्यायिता दैत्यो ददावभ्यधिकं वसु ॥ १६

 इल्वल इति ॥ १ ॥ दित्सितं मया युष्मभ्यं दातुमिष्टम्। एतेन पराचित्ताभिज्ञत्वमगस्त्यस्य परीक्षितम् ॥ १३ ॥ दशसंमितं द्रशशतसंमितम् ॥ २१ ॥ समभवत्संगमं चकार

॥ २३ ॥शारदान् शरदा ऋतुना युक्तान् संवत्स्याविद्वालमुक्त ॥ २३ ॥शारदान् शरदा ऋतुना युक्तान् संवत्स्य।॥ ॥२४॥प्राच्यवत् उदरान्निर्गतोभवदित्यर्थः॥२५॥ युक्तं ।। ॥२४॥प्राच्यवत् उदरान्निर्गतोभवदित्यर्थः॥३५॥ प्रहादगोत्रीम् ।।। यनेध्मवाहनादौ ॥ २८ ॥ प्राहादिः श्तकालं 11 30 11

यात्राप

त।

ने।

म्।

जः ॥ १

11

TI

एषा भागीरथी पुण्या देवगन्धर्वसेविता। वातीरिता पताकेव विराजित नभस्तले॥ 38 प्रतार्यमाणा कूटेषु यथा निस्नेषु नित्यशः। शिलातलेषु संत्रस्ता पन्नगेन्द्रवधूरिव ॥ 32 हिं वा वे दिशं सर्वा प्रावयन्ती च मातृवत्। वर्व शंभोर्जटाम्रष्टा समुद्रमहिपी प्रिया। तम्॥१८ बस्यां नद्यां सुपुण्यायां यथेष्टमवगाह्यताम् ॥ ३३ यधिष्ठिर निबोधेदं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम्। भगोस्तीर्थं महाराज महर्षिगणसेवितम् ॥ 38 यत्रोपस्प्रप्रवान्रामो हृतं तेजस्तदाप्तवान् । अत्र त्वं म्रातृभिः सार्धे कृष्णया चैव पाण्डव ३५ दुर्योधनहृतं तेजः पुनरादातुमईसि । ग्र ॥ २० कृतवैरेण रामेण यथा चोपहृतं पुनः ॥ 38 वैशंपायन उवाच। जित् श स तत्र भात्भिश्चैव कृष्णया चैव पाण्डवः। बात्य देवान्पितृंध्यैव तर्पयामास भारत ॥ ३७ तस्य तीर्थस्य केंपं वै दीप्तादीप्ततरं बभौ। धुभि^{ःस}।प्रधृष्यतरश्चासीच्छात्रवाणां नरर्षम ॥ 36 , अपृन्छचैव राजेन्द्र लोमशं पाण्डुनन्द्नः। भगवन्किमंर्थं रामस्य हृतमासीद्वपुः प्रभो। या∥ १ <mark>क्यं प्रत्याहतं चैव एतदाचक्ष्व पृच्छतः ॥</mark> 39 लोमश उवाच। र रेणु रामस्य राजेन्द्र भार्गवस्य च धीमतः। जातो दशरथस्यासीत्पुत्रो रामो महात्मनः ॥४० विणाः स्वेन शरीरेण रावणस्य वधाय वै। पत्यामस्तमयोध्यायां जातं दाशर्थि ततः॥ ४१ अचीकनन्दनो रामो भार्गवो रेणुकास्रुतः। तस्य दारारथेः श्रुत्वा रामस्याक्रिष्टकर्मणः ॥ ४२ ^{कौत्हलान्वितो रामस्त्वयोध्यामगमत्पुनः।} ^{भनुरादाय} तद्दिव्यं क्षत्रियाणां निवर्हणम् ॥ ४३ जिज्ञासमानो रामस्य वीर्यं दाशरथेस्तदा । तं वै दशरथः श्रुत्वा विषयान्तमुपागतम्॥ वतार मियामास रामस्य रामं पुत्रं पुरस्कृतम्। भु^{विष्}त तमभ्यागतं दृष्टा उताद्यस्त्रमवस्थितम् ॥

प्रहसान्निव कौन्तेय रामो वचनमब्रवीत्। कृतकालं हि राजेन्द्र धनुरेतन्मया विभा॥ 38 समारोपय यत्नेन यदि शक्नोपि पार्थिव। इत्युक्तस्त्वाह भगवंस्त्वं नाधिक्षेतुमहीस ॥ नाहमप्यधमो धर्मे क्षत्रियाणां द्विजातिषु। इक्ष्वाकूणां विशेषेण बाहुवीर्यं न कत्थनम् ॥ ४८ तमेवंवादिनं तत्र रामो वधनमत्रवीत्। अलं वै व्यपदेशेन धनुरायच्छ राघव ॥ ४९ ततो जग्राह रोषेण क्षत्रियर्पभसूदनम् । रामो दाशरिथर्दिव्यं हस्ताद्रामस्य कार्मुकम् ५० धनुरारोपयामास सलील इव भारत ज्याशब्दमकरोच्चैव स्मयमानः स वीर्यवान् ॥५१ तस्य शब्दस्य भूतानि वित्रसन्त्यशनेरिव। अथाव्रवीत्तदा रामो रामं दाशरथिस्तदा॥ इदमारोपितं ब्रह्मन्किमन्यत्करवाणिते। तस्य रामो ददौ दिव्यं जामदग्न्यो महात्मनः। शरमाकर्णदेशान्तमयमाकृष्यतामिति॥ 43 लोमश उवाच। एतच्छ्रत्वाब्रवीद्रामः प्रदीत इव मन्युना । श्रयते झम्यते चैव द्र्पपूर्णोऽसि भागव ॥ 48 त्वया द्याधिगतं तेजः क्षत्रियभ्यो विशेषतः। पितामहप्रसादेन तेन मां क्षिपसि भ्रवम् ॥ पश्य मां स्वेन रूपेण चक्षस्ते वितराम्यहम्। ततो रामशरीरे वै रामः पश्यति भार्गवः ॥ आदित्यान्सवसून्रद्रान्साध्यांश्च समरुद्रणान् । पितरो हुताशनश्चैव नक्षत्राणि ग्रहास्तथा॥ ५७ गन्धर्वा राक्षसा यक्षा नद्यस्तीर्थानि यानि च। ऋषयो वालखिल्याश्च ब्रह्मभूताः सनातनाः ॥५८ देवर्षयश्च कात्स्न्येन समुद्राः पर्वतास्तथा। वेदाश्च सोपनिषदो वषट्कारैः सहाध्वरैः॥ 49 चेतोमन्ति च सामानि धनुर्वेदश्च भारत। मेघवृन्दानि वर्षाणि विद्युतश्च युधिष्ठिर॥ ततः स भगवान्विष्णुस्तं वै वाणं मुमोच ह। श्रुष्काशनिसमाकीर्णं महोल्कामिश्च भारत ॥६१

शिलानां तलेषु अधोभागेषु संत्रस्ता लीना। तेन पातालगाभित्वमुक्तम् । शेषेण स्वर्गभूगतत्वभिति त्रिप-स्राविक्षालमुक्तं गङ्गायाः ।।३२ ॥ रामः जामदग्न्यः हतं दाश-वितान गङ्गायाः ।।३२ ॥ रामः जामदग्न्यः हुः । वुक् । विरामण ।। ३५ ॥ तस्य युधिष्ठिरस्य । तीर्थस्य तीर्थे तस्य ॥ ३८ ॥ वपुः तेजः ॥ ३९ ॥ दाशरथेः श्रुत्वा स्तिकालं स्वर्मानित शेषः कर्मणि वा षष्ठी ॥ ४२ ॥ स्तिकालं स्वर्मानित शेषः कर्मणि वा षष्ठी ॥ ४२ ॥ रतकालं कृताः हिंसिताः कालतुल्याः क्षात्रिया येन तद्धनुः।

कृ हिंसायां स्वादेरिदं रूपम् ॥ ४६ ॥ बाहुवीर्ये विषये न कत्थनं श्लाघनं नास्ति ॥ ४८ ॥ ब्यपदेशेन उक्त्या ॥४९॥ श्रूयते चकारादृश्यते च । तव दर्पयुक्तत्विमिति शेषः। अथापि क्षम्यते ॥ ५४ ॥ क्षात्रियेभ्यः क्षात्रियान् जित्वा ॥ ५५ ॥ चेतोमन्ति चेतनावन्ति । आर्षे पदत्वप्रयुक्तं रुत्वम् । चेत-खन्तीत्यपेक्षितम् ॥६०॥

84

सिंह

अपरैं

तेषु ते

त्रिवि

तत्राप

जाज्य

तस्य

अयार

ततः

आस

काल

समुद्य

ततो

मुइर्त

उचतः

आसी

शिरो

ताली

ते हेम

त्रिद्र

गतप्राप

पांसुवर्षेण महता मेघवर्षेश्च भूतलम् । भूमिकम्पैश्च निर्घातैनाँदैश्च विपुलैरपि ॥ ६२ स रामं विद्वलं कृत्वा तेजश्चाक्षिप्य केवलम्। आगच्छज्ज्वालितो बाणो रामबाहुप्रचोदितः॥६३ स तु विह्वलतां गत्वा प्रतिलभ्य च चेतनाम्। रामः प्रत्यागतप्राणः प्राणमद्विष्णतेजसम् ॥ विष्णुना सोऽभ्यनुक्षातीं महेन्द्रमगमत्पुनः। भीतस्तु तत्र न्यवसद्गीडितस्तु महातपाः॥ ततः संवत्सरेऽतीते हतौजसमवस्थितम्। निर्मदं दुःखितं दृष्टा पितरो राममब्रुवन् ॥ ६६ इति श्रीमहाभा० आरण्यके प० तीर्थयात्राप०

पितर ऊचः न वै सम्यगिदं पुत्र विष्णुमासाद्य वै कृतम्। स हि पूज्यश्च मान्यश्च त्रिषु लोकेषु सर्वदा है। गच्छ पुत्र नदीं पुण्यां वधूसरकृताह्वयाम्। तत्रोपस्पृश्य तीर्थेष पुनर्वपुरवाप्स्यसि॥ दीप्तोदं नाम तत्तीर्थं यत्र ते प्रिपतामहः। भृगुर्देवयुगे राम तप्तवानुत्तमं तपः॥ तत्तथा कृतवान्रामः कौन्तेयवचनात्पितः। प्राप्तवांश्च पुनस्तेजस्तीर्थेऽस्मिन्पाण्डुनन्दन॥ पतदीदशकं तात रामेणाक्तिप्रकर्मणा। प्राप्तमासीनमहाराज विष्णुमासाद्य वै पुरा ॥ ॥ लोमरातीर्थयात्रायां जामदग्न्यतेजोहानिकण एकोनशततमोऽध्यायः॥ ९९॥

900

800

युधिष्ठिर उवाच । भूय प्वाहमिच्छामि महर्षेस्तस्य धीमतः। कर्मणां विस्तरं श्रोतुमगस्त्यस्य द्विजोत्तम ॥ 8 लोमश उवाच। श्र्णु राजन्कथां दिव्यामद्भुतामतिमानुषीम् । अगस्त्यस्य महाराज प्रभावममितौजसः ॥ 2 आसन्कृतयुगे घोरा दानवा युद्धदुर्मदाः। कालकेया इति ख्याता गणाः परमदारुणाः ॥ ३ ते तु वृत्रं समाश्रित्य नानाप्रहरणोद्यताः । समन्तात्पर्यधावन्त महेन्द्रप्रमुखान्सुरान्॥ 8 ततो वृत्रवधे यत्नमकुर्वीस्त्रदशाः पुरा। पुरंदरं पुरस्कृत्य ब्रह्माणमुपतास्थिरे ॥ 4 कृताञ्जर्शेस्तु तान्सवीन्परमेष्ठीत्युवाच ह । विदितं मे सुराः सर्वे यद्वः कार्ये चिकीर्षितम्॥६ तमुपायं प्रवक्ष्यामि यथा वृत्रं वधिष्यथ । दधीच इति विख्यातो महानृषिकदारधीः॥ तं गत्वा सहिताः सर्वे वरं वै संप्रयाचत ।

स वो दास्यति धर्मात्मा सुप्रीतेनान्तरात्मा स वाच्यः सहितैः सर्वैभविद्गर्जयकाङ्किमिः स्वान्यस्थीनि प्रयच्छेति त्रैलोक्यस्य हिँताय वै स शरीरं समुत्सुज्य स्वान्यस्थीनि प्रदास्यित तस्यास्थिभिर्महाघोरं वज्रं संस्क्रियतां दृढम् महच्छत्रुहणं घोरं षडस्त्रि भीमनिःखनम्। तेन वज्रेण वै वृत्रं वधिष्यति शतऋतुः॥ पतद्वः सर्वमाख्यातं तस्माच्छीव्रं विधीयताः पवमुक्तास्ततो देवा अनुज्ञाप्य पितामहम्। नारायणं पुरस्कृत्य दघीचस्याश्रमं ययुः। सरस्वत्याः परे पारे नानाद्वमलतावृतम्॥ षट्पदोद्गीतनिनदैर्विघुष्टं सामगैरिव। पुंस्कोकिलस्वान्मिश्रं जीवं जीवकना^{दितम्} महिषेश्च वराहेश्च समरेश्चमरेरपि । तत्र तत्रानुचरितं शार्दृलभयवर्जितैः ॥ करेणुभिर्वारणैश्च प्रभिन्नकरटामुखैः। सरोवगाढैः कीडद्भिः समन्ताद्वुनादितम् ।

इत्यारष्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे एकोन-शततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

200

भूय इति ।। १ ।। स वो दास्यति ईप्सितमिति शेषः

।। ८।। षडासि षट्कोणम् ।। ११।। जीवं जीवर्ग छप्तोपमा। यतो जीवकैः खुद्रजीवैः पश्चादिभिर्नाहित तनमिवत्यर्थ: ॥ १४॥ करेणुभिर्हस्तिनीभिः भारतभ मदसाविकरटा मदोद्धेदस्थानं गण्डस्थलैकदेशति उपरिभागों येषां तैः ॥ १६ ॥

यात्राप्तं

म्।

न ॥ ७

T | 1 5

निक्य

त्मना व भिः। ताय वै स्यति।

दुम्

म्।

यताम

म् ॥

देतम्

तम्॥

जीववरि

सिंहव्याघ्रैर्महानादान्नदद्भिरनुनादितम्। _{अपरैश्चापि} संलीनैर्गुहाकन्दरशायिभिः॥ १७ दा क्ष तेषु तेष्ववकाशेषु शोभितं सुमनोरमम्। त्रिविष्टपसमप्रख्यं दधीचाश्रममागमन् ॥ 26 तत्रापश्यन्दर्धाचं ते दिवाकरसमधातम् । जाज्वल्यमानं वपुषा यथा लक्ष्म्या पितामहम् १९ तस्य पादौ सुरा राजन्नभिवाद्य प्रणम्य च। अयाचन्त वरं सर्वे यथोक्तं परमेष्टिना ॥ 20 ततो दधीचः परमप्रतीतः सुरोत्तमांस्तानिदमभ्यवाच । करोमि यद्वो हितमद्य देवाः स्वं चापि देहं स्वयमुत्स्जामि ॥ 28 स एवमुक्त्वा द्विपदां वरिष्टः प्राणान्वशी स्वान्सहसोत्ससर्ज।

ततः सुरास्ते जगृहुः परासो-रस्थीनि तस्याथ यथोपदेशम् ॥ २२ प्रहष्टकपाश्च जयाय देवा-स्त्वष्टारमागम्य तमर्थमुचः। त्वष्टा त तेषां वचनं निशस्य प्रहष्टरूपः प्रयतः प्रयत्नात् ॥ २३ चकार वज्रं भृशमुग्ररूपं कृत्वा च शकं स उवाच हुएः। अनेन वज्रप्रवरेण देव भस्मीकुरुष्वाच सुरारिमुत्रम्॥ २४ ततो हतारिः सगणः सुखं वै प्रशाधि कृत्स्नं त्रिदिवं दिविष्टः। त्वष्ट्रा तथोक्तस्तु पुरंदरस्त-द्वजं प्रहष्टः प्रयतो हागृहात् ॥

इति श्रीमहाभा० आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायां वजनिर्माणकथने शततमोऽध्यायः ॥ १००॥

808

लोमश उवाच। ततः स वज्री बलिभिर्देवतैरभिरक्षितः। आससाद ततो वृत्रं स्थितमावृत्य रोदसी ॥ कालकेयमहाकायैः समन्तादभिरक्षितम्। समुद्यतप्रहरणैः सशृङ्गैरिव पर्वतैः ॥ 2 ततो युद्धं समभवद्वानां दानवैः सह । पुर्तं भरतश्रेष्ठ लोकत्रासकरं महत्॥ ^{उद्यतप्रितिपिष्टानां खङ्गानां वीरबाहुभिः।} ^{आसीत्सुतु}मुलः शब्दः शरीरेष्वमिपात्यताम् ॥४ शिरोभिः प्रपतद्भिश्चाप्यन्तरिक्षान्महोतलम् । तालैरिव महाराज चुन्ता द्रष्टेरदृश्यत ॥ 4 ते हेमकवचा भूत्वा कालेयाः परिघायुधाः। तिद्शान¥यवर्तन्त दावद्ग्धा इवाद्रयः ॥

तेषां वेगवतां वेगं साभिमानं प्रधावताम् । न शेकुस्त्रिद्शाः सोदुं ते भग्नाः प्राद्रवन्भयात्॥७ तान्हष्टा द्रवतो भीतान्सहस्राक्षः पुरंदरः। वृत्रे विवर्धमाने च कश्मलं महदाविशत्॥ काल्यभयसंत्रस्तो देवः साक्षात्पुरंदरः। जगाम शरणं शीघ्रं तं तु नारायणं प्रभुम् ॥ तं शक्रं कश्मलाविष्टं दृष्ट्रा विष्णुः सनातनः । स्वतेजो व्यद्धव्छके बलमस्य विवर्धयन्॥ विष्णुना गोपितं शक्रं दृष्ट्या देवगणास्ततः । सर्वे तेजः समादघ्युस्तयो ब्रह्मर्षयोऽमलाः॥ ११ स समाप्यायितः शक्रो विष्णुना दैवतैः सह। ऋषिभिश्च महाभागैर्बलवान्समपद्यत ॥

त्रिविष्टपसमप्रख्यं स्वर्गतुल्यप्रकाशम् ॥ १८ ॥ परासोः ातप्राणस्य ॥ २२ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे शततमोऽध्यायः ॥ १००॥

१०१

तत इति । रोद्धी यावापृथिन्यौ ॥ १ ॥ वीरवाहुिभः सार्घम्। आदौ उद्यताः पश्चादन्यैः प्रतिपिष्टाः तेषाम् ॥४॥ तालैस्तालफलैः ॥ ५॥ ब्यद्धत् निहितवान् ॥ १०॥

स्य

निश

काल

न चै

प्यं प्र

प्रभा

महीत

श्रीण

आर्क

कलर

विकी

निःस्

जगद

एवं स

आत्म

केचि

अपरे

केचि

मार्गा

अमं ः

तव प्र

ता भ लोका

त्वत्प्र

इदं =

न च

प्रवृत्ताः

शंक्याह तपोना

तित्वाद

11 90

२२ न चै

88

ज्ञात्वा बलस्यं त्रिदशाधिपं तु ननाद वृत्रो महतो निनादान्। तस्य प्रणादेन धरा दिशश्च खं द्यौर्नगाश्चापि चचाल सर्वम् ॥ ततो महेन्द्रः परमाभितप्तः श्रत्वा रवं घोररूपं महान्तम्। भये निमग्नस्त्वरितो मुमोच वज्रं महत्तस्य वधाय राजन्॥ १४ स शक्रवजाभिहर्तः पपात महासुरः काञ्चनमाल्यधारी। यथा महादौलवरः पुरस्ता-त्स मन्दरो विष्णुकराद्विमुक्तः॥ १५ तस्मिन्हते दैत्यवरे भयार्तः शकः प्रदुद्राव सरः प्रवेष्ट्रम् । वज्रं स मेने न कराद्विमुक्तं वृत्रं भयाचापि हतं न मेने ॥ 38 सर्वे च देवा मुदिताः प्रहृष्टा महर्षयश्चेन्द्रमभिष्ट्वन्तः । सर्वाश्च दैत्यांस्त्वरिताः समेत्य ज्ञाः सुरा वृत्रवधाभितप्तान्॥ १७ तैस्त्रास्यमानास्त्रिदशैः समेतैः

समद्रमेवाविविशुर्भयाताः। प्रविश्य चैवोदधिमप्रमेयं झषाकुलं नऋसमाकुलं च॥ तदा सम मन्त्रं सहिताः प्रचक्र-स्त्रेलोक्यनाशार्थमाभिस्मयन्तः। तत्र सम केचिनमतिनिश्चयज्ञा-स्तांस्तानुपायानुपवर्णयन्ति॥ तेषां तु तत्र क्रमकालयोगा-द्धोरा मतिश्चिन्तयतां बभव। ये सन्ति विद्यातपसोपपन्ना-स्तेषां विनाशः प्रथमं तु कार्यः ॥ २० लोका हि सर्वे तपसा भ्रियन्ते तस्मात्त्वरध्वं तपसः क्षयाय। ये सन्ति केचिच वसुंधरायां तपिखनो धर्मविदश्च तज्जाः॥ तेषां वधः क्रियतां क्षिप्रमेव तेषु प्रनष्टेषु जगत्प्रनष्टम्। एवं हि सर्वे गतबुद्धिभावा जगद्विनाशे परमप्रहृष्टाः॥ दुर्ग समाश्रित्य महोर्मिमन्तं रताकरं वरुणस्यालयं सम ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां वृत्रवधोपाख्याने पकाधिकराततमोऽघ्यायः ॥ १०१ ॥

१०२

लोमश उवाच। समुद्रं ते समाश्रित्य वरुणं निधिमम्भसः। कालेयाः संप्रवर्तन्त त्रैलोक्यस्य विनाशने॥ ते रात्रौ समभिकुद्धा भक्षयन्ति सदा मुनीन्। आश्रमेषु च ये सन्ति पुण्येष्वायतनेषु च ॥ वसिष्ठस्याश्रमे वित्रा मिसतास्तैर्दुरात्मभिः। अशीतिः शतमधौ च नव चान्ये तपस्विनः॥

च्यवनस्याश्रमे गत्वा पुण्यं द्विजनिषेवितम्। फलमूलारानानां हि मुनीनां भक्षितं रातम्॥ एवं रात्रौ स्म कुर्वन्ति विविद्युश्चार्णवं दिवा। भरद्वाजाश्रमे चैव नियता ब्रह्मचारिणः॥ वाय्वाहाराम्बुभक्षाश्च विंशतिः संनिषूदि^{ताः।} पवं क्रमेण सर्वांस्तानाश्रमान्दानवास्तदा ॥

बलवन्तम् ॥ १३ ॥ बलस्थं माल्यधारी ॥ ९५ ॥ हतमपि ऋत्रं भयात् न हतमिव मेने ॥ १६ ॥ भ्रियन्त जांवन्ति ॥ २१ ॥ गत्बुद्धिभावाः प्राप्तधीनिश्वयाः ॥ २२॥ वरुणस्यालयं समुद्रम् ॥ २३॥ इत्यारण्यके

एका धिकशततमें भारतभावदीपे पर्वाण नैलकण्ठीये ऽध्यायः॥ १०१॥

येति : समुद्रमिति । कालेयाः कालायाः कश्यपभार्यायाः पुत्राः॥^{१॥} १०२

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

निशायां परिबाधन्ते मत्ता भुजवलाश्रयात्। कालोपसृष्टाः कालेया घन्तो द्विज गणान्वहून् ७ त वैनानन्वबुध्यन्त मनुजा मनुजोत्तम। प्वं प्रवृत्तान्दैत्यांस्तांस्तापसेषु तपस्विषु ॥ प्रभाते समदृश्यन्त नियताहारकिशिताः। महीतलस्था मुनयः शरीरैर्गतजीवितैः॥ श्रीणमांसैर्विरुधिरैर्विमज्जान्त्रैर्विसंधिभिः। बाकी वैरावभी भूमिः शङ्घानामिव राशिभिः १० क्लशीर्विप्रविद्धेश्च सुवैभीरीस्तर्येव च। विकीं णैरिप्तिहोत्रेश्च भूर्वभूव समावृता ॥ 88 👯 निःखाध्यायवषद्कारं नष्टयज्ञोत्सवकियम् । जगदासीत्रिरुत्साहं कालेयभयपीडितम् ॥ १२ एवं संक्षीयमाणाश्च मानवा मनुजेश्वर । आत्मत्राणपराभीताः प्राद्ववन्त दिशो भयात्॥१३ केविद्रहाः प्रविविद्युर्निर्झरांश्चापरे तथा। अपरे मरणोद्विया भयात्राणान्समृतसूजन् ॥ १४ केचिदत्र महेष्वासाः शूराः परमहर्षिताः। मार्गमाणाः परं यत्नं दानवानां प्रचित्ररे॥ १५ ^{२२} न चैतानधिजग्मुस्ते समुद्रं समुपाश्रितान्। अमं जग्मश्च परममाजग्मः क्षयमेव च ॥ 38

जगत्युपरामं यातं नष्टयज्ञोत्सविकये । आजग्मुः परमामार्तिं त्रिद्शा मनुजेश्वर ॥ १७ समेत्य समहेन्द्राश्च भयानमन्त्रं प्रचितरे। शरण्यं शरणं देवं नारायणमजं विभूम्॥ 26 तेऽभिगम्य नमस्कृत्य वैकुण्ठमपराजितम् । ततो देवाः समस्तास्ते तदोचुर्मधुसूद्दनम् ॥ 20 त्वं नः स्रष्टा च भर्ता च हर्ता च जगतः प्रभो त्वया स्प्रामिदं विश्वं यझे कुं यस नेक्रति ॥ 20 त्वया भूमिः पुरा नष्टा समुद्रात्पुष्करेक्षण । वाराहं वपुराश्चित्य जगदर्थे समुद्धता ॥ २१ आदिदैत्यो महावीर्यो हिरण्यकशिपुः पुरा । नारसिंहं वपुः कृत्वा सुदितः पुरुषोत्तम ॥ 22 अवध्यः सर्वभूतानां बलिश्चापि महासुरः। वामनं वपुराश्रित्य त्रैलोक्याद्धंशितस्त्वयः ॥ २३ असुरश्च महेष्वासो जम्भ इत्यमिविश्रतः। यज्ञक्षोभकरः कुरस्त्वयैव विनिपातितः॥ २४ एवमादीनि कर्माणि येषां संख्या न विद्यते। अस्माकं भयभीतानां त्वं गतिर्मधुसुद्दन ॥ २५ तस्मात्त्वां देवदेवेश लोकार्थं शापयामहै। रक्ष लोकांश्च देवांश्च राकं च महतो भयात॥ २६

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां विष्णुस्तवे द्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

देवा ऊचुः।
तव प्रसादाद्वर्धन्ते प्रजाः सर्वाश्चतुर्विधाः।
ता भाविता भावयन्ति हृद्यकद्वयद्विवाकसः॥ १
होका होवं विवर्धन्ते ह्यन्योन्यं समुपाश्चिताः।
ताःभादान्निकद्विग्नास्त्वयव परिरक्षिताः॥ २
इदं च समनुप्राप्तं लोकानां भयमुत्तमम्।
त च जानीम केनेमे रात्रौ वध्यन्ति ब्राह्मणाः॥३

11

वा।

T: I

शततमोः

क्षीणेषु च ब्राह्मणेषु पृथिवी क्षयमेष्यति । ततः पृथिव्यां क्षीणायां त्रिदिवं क्षयमेष्यति ॥ ४ त्वत्प्रसादान्महाबाहो लोकाः सर्वे जगत्पते । विनारां नाधिगच्छेयुस्त्वया वै परिरक्षिताः ॥ ५ विष्णुक्तवाच ।

विदितं मे सुराः सर्वे प्रजानां क्षयकारणम् । भवतां चापि वक्ष्यामि श्रृणुष्वं विगतज्वराः ॥ ६

कालोपसृष्टाः मृत्युना ग्रस्ताः ॥ ७॥ तापसेषु प्रमुतान् दैत्यांस्तापसा एव तपसा कुतो न वारयन्ति इत्या-शंक्याह । तपस्विषु इति । तपसैव धनवत्सु । देहनाशेऽपि तपोनाशो माभूदिति भावः ॥ ८॥ शशेरैमीसादिरहि-तिलादस्थिमात्रैरित्यर्थः ॥ ९ ॥ अत एव शङ्कराशितुल्यैः ॥ ९० ॥ कलशैः शिरोधटैः ॥ ९९ ॥ दानवानां वधा-येति शेषः ॥ ९५ ॥ क्ष्यं गृहं नाशं वा ॥ ९६ ॥ इङ्गति

चलतीति इङ्गं पचायच् जंगमं नेङ्गति स्थावरम् ॥ २० ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे उद्यधिकशत-तमोऽध्यायः॥ १०२॥

१०३

तवेति । चतुर्विधाः सुरनरितर्यक्स्थावराः दिवेष्कसः देवान् ॥ १ ॥

निवृ

एवं

अद्या

पतन

अगर

कार्ल

अग

त्रिद

किम

पवर्

3

समु

उवा

अहं

भवां

पता

समु

पीया

विस

त्वं र

त्वतः

धिकः

कालेय इति विख्यातो गणः परमदारुणः। तैश्च वृत्रं समाश्चित्य जगत्सर्वं प्रमाथितम् ॥ 9 ते वृत्रं निहतं दृष्टा सहस्राक्षेण धीमता। जीवितं परिरक्षन्तः प्रविष्टा वरुणालयम् ॥ 6 ते प्रविश्योदधिं घोरं नक्ष्याहसमाक्रलम्। उत्सादनार्थं लोकानां रात्रौ धन्ति ऋषीनिह॥ ९ न तु शक्याः क्षयं नेतुं समुद्राश्रयगा हि ते। समुद्रस्य क्षये बुद्धिर्भवद्भिः संप्रधार्यताम् ॥ १० अगस्त्येन विना को हि शक्तोऽन्योर्णवशोषणे। अन्यथा हि न शक्यास्ते विना सागरशोषणम् ११ पतच्छ्रत्वा तदा देवा विष्णुना समुदाहतम् । परमेष्टिनमाज्ञाप्य अगस्त्यस्याश्रमं ययुः॥ १२ तत्रापश्यनमहात्मानं वारुणिं दीप्ततेजसम्।

उपास्यमानमृषिभिर्देवैरिव पितामहम् ॥ १३ तेऽभिगम्य महात्मानं मैत्रावरुणिमच्युतम्। आश्रमस्थं तपोराशिं कर्माभः स्वैरभिष्टुवन्॥१४ देवा ऊचः।

नाहुषेणाभितप्तानां त्वं लोकानां गतिः पुरा।
मंशितश्च सुरैश्वर्यात्स्वलोंकालोककण्टकः ॥ १५
कोधातश्वद्धः सहसा भास्करस्य नगोत्तमः।
वचस्तवानतिकामन्विन्ध्यः शैलो न वर्धते ॥ १६
तमसा चावृते लोके मृत्युनाभ्यादिताः प्रजाः।
त्वामेव नाथमासाद्य निर्वृति परमां गताः॥ १७
अस्माकं भयभीतानां नित्यशो भगवानगितः।
ततस्त्वार्ताः प्रयाचामो वरं त्वां वरदो हासि।

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां अगस्त्यमाहात्म्यकको ज्याधिकशततमोऽघ्यायः॥ १०३॥

とうかの

308

युधिष्ठिर उवाच। किमर्थं सहसा विन्ध्यः प्रवृद्धः क्रोधमूर्विछतः। पतदिच्छाम्यहं श्रोतं विस्तरेण महामुने ॥ लोमश उवाच। अद्विराजं महाशैलं मेरं कनकपर्वतम् । उदयास्तमने भानुः प्रदक्षिणमवर्तत ॥ २ तं तु दृष्टा तथा विनध्यः शैलः सूर्यमथाव्रवीत्। यथा हि मेर्फ्नवता नित्यशः परिगम्यते ॥ 3 प्रदक्षिणश्च कियते मामेवं कुरु भास्कर। पवमुक्तस्ततः सर्थः शैलेन्द्रं प्रत्यभाषत्॥ 8 नाहमात्मच्छया शैलं करोम्येनं प्रदक्षिणम्। एष मार्गः प्रदिष्टों मे यैरिदं निर्मितं जगत्॥ ų पवमुक्तस्ततः क्रोधात्प्रवृद्धः सहसाचलः। सूर्योचन्द्रमसोमांगं रोद्धमिच्छन्परंतप ॥ 8 ततो देवाः सहिताः सर्व एव विन्ध्यं समागम्य महाद्रिराजम्।

निवारयामासुरुपायतस्तं

न च स्म तेषां वचनं चकार ॥

अथाभिजग्मुर्मुनिमाश्रमस्थं
तपस्विनं धर्मभृतां वरिष्ठम् ।
अगस्त्यमत्यद्भुतवीर्यवन्तं
तं चार्थमूचुः सिहताः सुरास्ते ॥
देवा ऊचुः ।
सूर्याचन्द्रमसोर्मार्गं नक्षत्राणां गतिं तथा ।
शैलराजो वृणोत्येष विन्ध्यः कोधवशानुगः॥
तं निवारियतुं शक्तो नान्यः कश्चिद्दिजोत्तम ।
क्रते त्वां हि महाभाग तस्मादेनं निवार्य ॥
तच्छुत्वा वचनं विष्रः सुराणां शैलमभ्यगात्।
सोऽभिगम्याव्रवीद्विन्ध्यं सदारः समुपस्थितम्
मार्गमिच्छाम्यहं दत्तं भवता पर्वतोत्तम ।
दक्षिणामभिगन्तास्मि दिशं कार्येण केनिवित्

बाहाणें मैत्रावहणपुत्रम् ॥ १३ ॥ अभिष्ठुवन् अस्तुवन् । अडमाव आर्षः ॥ १४ ॥ नगोत्तमःपर्वतेषु श्रेष्ठः विन्ध्यो नाम्ना ॥ १६ ॥ तमसा विन्ध्यवृध्या आवृते प्रस्तालोके स्रोके जगति स्रति ॥ १७ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे त्र्याधिकशततमोऽध्यायः॥ १०३॥

१०४

किमर्थमिति ॥ १ ॥

13

11 88

11

84

39 11

1:1

11 80

ा। सि१८

धने

H I

त्।

तम् १

वत् १

11 30

यावदागमनं महां तावत्वं प्रतिपालय। निवृत्ते मयि शैलेन्द्र ततो वर्धस्य कामतः॥ १३ ववं स समयं कृत्वा विनध्येनामित्रकर्शन। अद्यापि दक्षिणादेशाद्वारुणिन निवर्तते ॥ 88 पतत्ते सर्वमाख्यातं यथा विनध्यो न वर्धते । अगस्त्यस्य प्रभावेण यन्मां त्वं परिपृच्छिस ॥१५ कालेयास्तु यथा राजन्सुरैः सर्वेनिपृदिताः। अगस्त्याद्वरमासाच तन्मे निगदतः शृणु ॥ त्रिदशानां वचः श्रुत्वा मैत्रावरुणिरव्रवीत । किमर्थमियाताः स्थ वरं मत्तः कमिच्छय । पवमुक्तास्ततस्तेन देवता मुनिमञ्जवन्॥ १७ एवं त्वयेच्छाम कृतं हि कार्य महार्णवं पीयमानं महात्मन्। ततो विधिष्याम सहानुबन्धान्

कालेयसंज्ञानसुरविद्विपस्तान् ॥ १८
त्रिद्शानां वचः श्रुत्वा तथेति मुनिरव्रवीत् ।
करिष्ये भवतां कामं लोकानां च महत्सुखम् १९
पवमुक्त्वा ततोऽगच्छत्समुद्रं सरितां पितम् ।
ऋषिभिश्च तपःसिद्धैः सार्धं देवश्च सुव्रत ॥ २०
मनुष्योरगगन्धर्वयक्षितपुष्तपास्तथा ।
अनुजग्मुर्महात्मानं द्रष्टुकामास्तदद्वतम् ॥ २१
ततोऽभ्यगच्छन्सहिताः समुद्रं भीमनिःस्वनम् ।
नृत्यन्तिभव चोर्माभिर्वलान्तिमव वायुना ॥ २२
हसन्तिमव फेनौधैः स्खलन्तं कन्दरेषु च ।
नानाग्राहसमाकीर्णं नानाद्विजगणान्वितम् ॥ २३
अगस्त्यसहिता देवाः सगन्धर्वमहोरगाः ।
ऋषयश्च महामागाः समासेदुर्महोद्धिम् ॥ २४

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां अगस्त्योदधिगमने चतुरिधकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

少少多个个

304

लोमश उवाच। समुद्रं स समासाद्य वारुणिर्भगवानृषिः। ज्वाच सहितान्देवानृषींश्चेव समागतान्॥ 8 अहं लोकहितार्थं वै पिबामि वरुणालयम्। भवद्भिर्यद्नुष्टेयं तच्छीघ्रं संविधीयताम् ॥ 2 प्तावदुक्त्वा वचनं मैत्रावरुणिरच्युतः। समुद्रमपिबत्कुद्धः सर्वलोकस्य पश्यतः॥ पीयमानं समुद्रं तं दृष्टा सेन्द्रास्तदामराः। विस्मयं परमं जग्मुः स्तुतिमिश्चाप्यपूजयन् ॥ त्वं नस्त्राता विधाता च लोकानां लोकभावन। त्वत्प्रसादात्समुच्छेदं न गच्छेत्सामरं जगत्॥ ५ स पूज्यमानस्त्रिद्दीर्महात्मा गन्धर्वतूर्येषु नदत्सु सर्वशः। दिव्येश्च पुष्परवकीर्यमाणो महार्णवं निःसिळळं चकार ॥ ह्या कृतं निःसिललं महाणवं

प्रगृह्य दिव्यानि वरायुधानि तान्दानवाञ्जघ्रुरदीनसत्त्वाः॥ 9 ते वध्यमानास्त्रिदशैर्महात्माभे-र्महाबहैंवेंगिभिरुन्नद्दिः। न सेहिरे वेगवतां महात्मनां वेगं तदा धारियतुं दिवाकसाम् ॥ 6 ते वध्यमानास्त्रिद्शैर्दानवा भीमनिःस्वनाः । चकुः सुतुमुलं युद्धं मुहूर्तमिव भारत ॥ 9 ते पूर्वे तपसा दग्धा मुनिभिर्मावितात्मभिः। यतमानाः परं शक्त्या त्रिद्शौर्वेनिषूद्ताः ॥१० ते हेमनिष्काभरणाः कुण्डलाङ्गद्घारिणः । निहता बह्वशोभन्त पुष्पिता इव किंशुकाः हतरोषास्ततः केचित्कालेया मनुजोत्तम । विदार्यं वसुघां देवीं पातालतलमास्थिताः ॥१२ निहतान्दानवान्दृष्टा त्रिद्शा मुनिपुङ्गवम् । तुष्ट्विविधैर्वाक्यैरिदं वचनमबुवन् ॥ १३

इलारष्यके पर्वाण नैलकर्णाये भारतभावदीपे चतुर-धिकशततमोऽध्यायः॥ १०४॥

सुराः समस्ताः परमप्रहृष्टाः ।

१०५

समुद्रमिति ॥ १ ॥

मध्य

अला

सोप

ततः

यतच

यथो एकै

घृतप् धात्र

ततः

षधि

रुद्रप्र

ते घ

बहुत

त्रिदः

सर्वा

वध्य

ब्रह्मा

तानु

गच्छ

नाति

भावे

पवम्

पिता

ततः

दीहि

तस्य

समुद्र

रह्या

ततस

शततग

इ

त्वत्प्रसादान्महाबाहो लोकैः प्राप्तं महत्सुखम् । त्वत्तेजसा च निहताः कालेयाः क्रूरविक्रमाः १४ पूरयस्व महाबाहो समुद्रं लोकभावन । यत्वया सलिलं पीतं तद्दिमन्पुनरुत्सुज ॥ १५ एवमुक्तः प्रत्युवाच भगवान्मुनिपुङ्गवः । जीर्णं तिद्व मया तोयमुपायोऽन्यः प्रचिन्त्यताम्॥ पूरणार्थं समुद्रस्य भवद्गिर्यंत्वमास्थितैः । पतच्छूत्वा तु वचनं महर्षेभीवितातमनः॥ १७ विस्मिताश्च विषण्णाश्च बभूवुः सहिताः सुराः। परस्परमनुङ्गाप्य प्रणम्य मुनिपुङ्गवम्॥ १८ प्रजाः सर्वा महाराज विप्रजग्मुर्यथागतम्। त्रिद्शा विष्णुना सार्धमुपजग्मुः पितामहम् १९ पूरणार्थं समुद्रस्य मन्त्रयित्वा पुनः पुनः। अनुः प्राञ्जलयः सर्वे सागरस्याभिपूरणम्॥ २॥

इति श्रीमहाभा० कारण्यके पर्वणि तीर्थयात्राप० लोमरातीर्थयात्रायां अगस्त्योपाल्याने पञ्चाधिकराततमोऽध्यायः॥ १०५॥

シャナラ教をそれか

308

लोमश उवाच। तानुवाच समेतांस्त ब्रह्मा लोकपितामहः। गच्छध्वं विबुधाः सर्वे यथाकामं यथेप्सितम् ॥१ महता कालयोगेन प्रकृति यास्यतेऽर्णवः। बातींश्च कारणं कृत्वा महाराक्षो भगीरथात्॥ २ पितामहबचः श्रुत्वा सर्वे विबुधसत्तमाः। कालयोगं प्रतीक्षन्तो जग्मश्चापि यथागतम् ॥ ३ युधिष्टिर उवाच । कथं वै ज्ञातयो ब्रह्मन्कारणं चात्र कि मुने। कथं समुद्रः पूर्णश्च भगीरथप्रतिश्रयात् ॥ पतिदच्छाम्यहं श्रोतं विस्तरेण तपोधन। कथ्यमानं त्वया विप्र राज्ञां चारेतमुत्तमम् ॥ ५ वैशंपायन उवाच । एवमुक्तस्तु विप्रेन्द्रो धर्मराज्ञा महात्मना ॥ कथयामास माहात्म्यं सगरस्य महात्मनः ॥ लोमश उवाच। इक्ष्वाकूणां कुले जातः सगरो नाम पार्थिवः। रूपसत्त्वबळोपेतः स चापुत्रः प्रतापवान् ॥ स हैहयान्समुत्साच तालजङ्कांश्च भारत। वशे च कृत्वा राजन्यान्स्वराज्यमन्वशासत ॥ ८ तस्य भार्ये त्वभवतां रूपयौवनदर्पिते। वैदर्भी भरतश्रेष्ठ शैव्या च भरतर्षभ ॥ स पुत्रकामो नृपतिस्तप्यते स्म महत्तपः। पत्नीभ्यां सह राजेन्द्र कैलासं गिरिमाश्रितः १० स तप्यमानः सुमहत्तपो योगसमान्वतः। आससाद महात्मानं त्र्यक्षं त्रिपुरमर्दनम् ॥ शंकरं भवमीशानं पिनाकिं शुलपाणिनम्। त्र्यम्बकं शिवमुग्रेशं बहुरूपमुमापतिम् ॥ स तं दृष्ट्रैव वरदं पत्नीभ्यां सहितो नृपः। प्रणिपत्य महाबाहुः पुत्रार्थे समयाचत ॥ 83 तं प्रीतिमान्हरः प्राह सभार्ये नृपसत्तमम्। यस्मिन्वृतो मुहूर्तेऽहं त्वयेह नृपते वरम् ॥ षष्टिः पुत्रसहस्राणि शूराः परमदर्पिताः। एकस्यां संभविष्यन्ति पत्न्यां नरवरोत्तम ॥ १५ ते चैव सर्वे सहिताः क्षयं यास्यन्ति पार्थिव। पको वंशधरः शूर एकस्यां संभविष्यति ॥ ^{१६} एवमुक्त्वा तु तं रुद्रस्तत्रैवान्तरधीयत। स चापि सगरो राजा जगाम स्वं निवेशनम् १७ पत्नीभ्यां साहितस्तत्र सोऽतिहृष्टमनास्तदा। तस्य ते मनुजश्रेष्ठ भार्ये कमललोचने॥ वैदर्भी चैव शैब्या च गर्भिण्यौ संबम्बतुः। ततः कालेन वैदर्भी गर्भाला हुं व्यजायत ॥ शैव्या च सुषुवे पुत्रं कुमारं देवरूपिणम्। तदालांबुं समुत्स्रष्टुं मनश्चक्रे स पार्थिवः॥ अथान्तरिक्षाञ्छुश्राव वाचं गम्भीरिनःस्व^{नाम् ।} राजन्मा साहसं कार्षीः पुत्रान्न त्यकुमहिसि॥ ११

इत्यारण्यके नैलकण्ठीये भारतभावदीपे पञ्चाधिकशत-तमोऽध्याय: ॥ १०५॥

३०६

तानिति ॥ १ ॥

20

ाः। १८

88

श

88

१२

13

88

84

38

180

28

म्।

11 28

अलाबुमध्यान्निष्कृष्य बीजं यत्नेन गोप्यताम् । सोपस्वेदेषु पात्रेषु घृतपूर्णेषु भागशः ॥ २२ ततः पुत्रसहस्राणि षार्धे प्राप्स्यसि भारत ।

महादेवेन दिष्टं ते पुत्रजन्म नराधिप । अनेन क्रमयोगेन मा ते बुद्धिरतोऽन्यथा॥ २३

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायां सगरसंततिकयने पडिधकशततमोऽध्यायः ॥ १०६॥

477388664

300

लोमश उवाच । एतच्छ्रत्वान्तरिक्षाच स राजा राजसत्तमः। यथोक्तं तचकाराथ श्रद्धभद्भरतर्षभ ॥ एकैकशस्ततः कृत्वा बीजं बीजं नराधिपः। घतपूर्णेषु क्रम्भेषु तान्भागान्विदधे ततः॥ 2 धात्रीश्चेकैकशः प्रादात्पत्ररक्षणतत्परः। ततः कालेन महता समुत्तस्थर्महावलाः॥ षिः पत्रसहस्राणि तस्याप्रतिमतेजसः। रुद्रप्रसादाद्राजर्षेः समजायन्त पार्थिव ॥ ते घोराः ऋरकर्माण आकाशपरिसर्पिणः। बहुत्वाचावजानन्तः सर्वाह्योकान्सहामरान्॥ ५ त्रिदशांश्चाप्यबाधन्त तथा गन्धर्वराक्षसान् । सर्वाणि चैव भूतानि शूराः समरशालिनः॥ वध्यमानास्ततो लोकाः सागरैर्मन्दबद्धिभिः। ब्रह्माणं शरणं जग्मः साहिताः सर्वदैवतैः॥ तानुवाच महाभागः सर्वलोकपितामहः। गच्छध्वं त्रिदशाः सर्वे लोकैः सार्घे यथागतम् ८ नातिद्धिंण कालेन सागराणां क्षयो महान्। भविष्यति महाघोरः स्वकृतैः कर्मभिः सुराः ॥ ९ पवमुक्तास्तु ते देवा लोकाश्च मनुजेश्वर। पितामहमनुकाप्य विप्रजग्मुर्यथागतम् ॥ ततः काले बहुतिथे व्यतीते भरतर्षम । दीक्षितः सगराँ राजा हयमेधेन वीर्यवान् ॥ ११ तस्याश्वो व्यचरद्भामं पुत्रैः स परिरक्षितः। समुद्रं स समासाच निस्तोयं भीमद्रीनम्॥ १२ रक्ष्यमाणः प्रयत्नेन तत्रैवान्तरधीयत । ततस्ते सागरास्तात इतं मत्वा हयोत्तमम् ॥ १३

आगम्य पितुराचल्युरदृश्यं तुरगं हृतम्। तेनोक्ता दिश्च सर्वोस्य सर्वे मार्गत वाजिनम् १४ ततस्ते पितुराज्ञाय दिश्च सर्वासु तं हयम्। अमार्गन्त महाराज सर्वे च पृथिवीतलम् ॥ ततस्ते सागराः सर्वे समुपेत्य परस्परम् । नाध्यगच्छन्त तुरगमश्वहर्तारमेव च॥ 38 आगम्य पितरं चोचस्ततः प्राञ्जलयोऽप्रतः । ससमुद्रवनद्वीपा सनदीनदकन्दरा ॥ १७ सपर्वतवनोदेशा निखिलेन मही नृप। अस्माभिर्विचिता राजञ्ज्ञासनात्तव पार्थिव १८ न चाश्वमधिगच्छामो नाश्वहर्तारमेव च। श्रुत्वा तु वचनं तेषां स राजा क्रोधमूर्च्छितः १९ उवाच वचनं सर्वोस्तदा दैववशात्रुप। अनागमाय गच्छध्वं भूयो मार्गत वाजिनम् ॥२० यन्नियं तं विना ह्यश्वं नागन्तव्यं हि पुत्रकाः। प्रतिगृह्य तु संदेशं पितुस्ते सगरात्मजाः ॥ भूय एव महीं कृत्स्नां विचेतुमुपचऋमुः। अथापश्यन्त ते वीराः पृथिवीमवदारिताम् ॥ २२ समासाद्य बिलं तचाप्यखनन्सगरात्मजाः। कुदालैईषुकैश्चेव समुद्रं यत्नमास्थिताः॥ 23 स खन्यमानः सहितैः सागरैर्वरुणालयः। अगच्छत्परमामार्ति दीर्यमाणः समन्ततः ॥ 28 असुरोरगरक्षांसि सत्त्वानि विविधानि च। आर्तनादमकुर्वन्त वध्यमानानि सागरैः॥ 24 छिन्नशीर्षा विदेहाश्च भिन्नत्वगस्थिसंघयः। प्राणिनः समद्यन्त शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २६

इसारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे षडधिक-शततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ १०७
एतच्छुत्वेति ॥ १ ॥ हेषुकैः हेषयति सर्पयत्येभिरिति
मृतिकोत्सेपणैः सदण्डैलोहपत्रैः। हेषु प्रसर्पणेऽस्य रूपम्॥ २३॥ ॰
सागरैः सगरसमृहैः ॥ २४ ॥

अंगु

समा

पुत्रत

प्रशा

वौत्रे

अंगु

प्रशब

तस्य

तसमे

3

स ह

वभू

स

पितृ

सर

जग

आर्ग

सो.

श्हें

पव

नर्द

गुह

शबु

भृड़

मयु

चव

जल

सा

कि

शत

पवं हि खनतां तेषां समुद्रं वरुणालयम्। व्यतीतः सुमहान्कालो न चाश्वः समद्यत २७ ततः पूर्वोत्तरे देशे समुद्रस्य महीपते । विदार्य पातालमथ संक्रुद्धाः सगरात्मजाः॥ २८ अपस्यन्त हयं तत्र विचरन्तं महीतले। कपिलं च महात्मानं तेजोराशिमनुत्तमम्। तेजसा दीप्यमानं तु ज्वालाभिरिव पावकम्॥२९ ते तं दृष्ट्रा हयं राजन्संप्रहृष्टतनूरुहाः। अनादत्य महात्मानं किपलं कालचोदिताः॥ ३० संक्रुद्धाः संप्रधावन्त अश्वग्रहणकाङ्किगः। ततः ऋद्धो महाराज कपिलो मुनिसत्तमः ॥ ३१ वासुदेवेति यं प्राहुः कपिलं मुनिपुङ्गवम्। स चक्षुर्विकृतं कृत्वा तेजस्तेषु समुत्स्जन् ॥ ३२ ददाह सुमहातेजा मन्दबुद्धीन्स सागरान्। तान्द्रष्ट्रा भस्मसाद्भृतान्नारदः सुमहातपाः ॥ ३३ सगरान्तिकमागच्छत्तच तस्मै न्यवेदयत्। स तच्छ्रत्वा वचो घोरं राजा मुनिमुखोद्गतम्३४ मुह्ते विमना भूत्वा स्थाणोर्वाक्यमचिन्तयत् । अंग्रुमन्तं समाहूय असमञ्जःसुतं तदा ॥ पौत्रं भरतशार्द्छ इदं वचनमब्रवीत्। षष्टिस्तानि सहस्राणि पुत्राणाममितौजसाम् ३६ कापिलं तेज आसाद्य मत्कृते निधनं गताः। तव चापि पिता तात परित्यको मयानघ। धर्म संरक्षमाणेन पौराणां हितामिच्छता ॥

युधिष्ठिर उवाच । किमर्थं राजशार्दूलः सगरः पुत्रमात्मजम् । त्यक्तवान्दुस्त्यजं वीरं तन्मे ब्रूहि तपोधन ॥ ३८

लोमरा उवाच ।
असमआ इति ख्यातः सगरस्य सुतो ह्यभृत् ।
यं राष्ट्रा जनयामास पाराणां स हि दारकान् ॥
गलेषु कोरातो गृह्य नद्यां चिक्षेप दुर्बलान् ।
ततः पाराः समाजग्मुर्भयशोकपरिष्ठुताः ॥ ४०
सगरं चाम्यभाषन्त सर्वे प्राञ्जलयः स्थिताः ।
त्वं नस्नाता महाराज परचकादिभिर्भयात् ॥४९
असमञ्जो भ्याद्योरात्ततो नस्नातुमर्हसि ।
पाराणां वचनं श्रुत्वा घोरं नृपतिसत्तमः ॥ ४२
मुद्धर्तं विमना भृत्वा सचिवानिद्मव्रवीत् ।
असमञ्जाः पुराद्यं सुतो मे विप्रवास्यताम् ॥ ४३

यदि वो मित्रियं कार्यमेतच्छीव्रं विधीयताम् । प्वमुक्ता नरेन्द्रेण सिचवास्ते नराधिष ॥ ४४ यथोक्तं त्वरिताश्चकुर्यथाज्ञापितवाष्ट्रपः । प्तत्ते सर्वमाख्यातं यथा पुत्रो महात्मना ॥ ४५ पौराणां हितकामेन सगरेण विवासितः । अंग्रुमांस्तु महेष्वासो यदुक्तः सगरेण हि तत्ते सर्वं प्रवक्ष्यामि कीर्त्यमानं निबोध मे ॥ ४६ सगर उवाच ।

पितुश्च तेऽहं त्यागेन पुत्राणां निधनेन च। अलाभेन तथाश्वस्य परितप्यामि पुत्रक ॥ तस्मादःखाभिसंतप्तं यज्ञविधाच मोहितम्। हयस्यानयनात्पौत्र नरकान्मां समुद्धर ॥ अंग्रुमानेवमुक्तस्तु सगरेण महात्मना । जगाम दुःखात्तं देशं यत्र वै दारिता मही॥ ४९ स तु तेनैव मार्गेण समुद्रं प्रविवेश ह। अपक्ष्यच महात्मानं कपिलं तुरगं च तम्॥ स दृष्ट्रा तेजसो राशि पुराणमृषिसत्तमम्। प्रणम्य शिरसा भूमी कार्यमस्मै न्यवेद्यत् ॥ अ ततः प्रीतो महाराज कपिलोंशुमतोऽभवत्। उवाच चैनं धर्मात्मा वरदोऽस्मीति भारत॥^{५२} स ववे तुरगं तत्र प्रथमं यज्ञकारणात्। द्वितीयं वरकं ववे पितृणां पावनेच्छया॥ तमुवाच महातेजाः कपिलो मुनिपुङ्गवः। ददानि तव भद्रं ते यद्यत्प्रार्थयसेऽनघ॥ त्विय समा च धर्मश्च सत्यं चापि प्रतिष्ठितम्। त्वया कृतार्थः सगरः पुत्रवांश्च त्वया पिता ॥५५ तव चैव प्रभावेण स्वर्ग यास्यन्ति सागराः। पौत्रश्च ते त्रिपथगां त्रिदिवादानयिष्यति ^{॥ ५६} पावनार्थे सागराणां तोषयित्वा महेश्वरम्। हयं नयस्व भद्रं ते यि्रवयं नरपुङ्गव ॥ यज्ञः समाप्यतां तात सगरस्य महात्मनः। अंग्रुमानेवमुक्तस्तु कपिलेन महात्मना। आजगाम हयं गृह्य यज्ञवाटं महात्मनः। सोऽभिवाद्य ततः पादौ सगरस्य महात्मतः॥५९ मूर्भि तेनाप्युपाघ्रातस्तस्मै सर्घं न्यवेदयत्। यथा दृष्टं श्रुतं चापि सागराणां क्षयं तथा ॥ ६० तं चास्मै हयमाचष्ट यज्ञवाटमुपागतम्। तच्छ्रुत्वा सगरो राजा पुत्रजं दुःखमत्य^{जत्} ॥ 4

88

84

38

80

85

86

40

48

1142

43

५४ 1म् । 11५५

48

40

46

1:1148

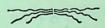
11 80

1 45

अंग्रुमन्तं च संपूज्य समापयत तं ऋतुम् ।
ममाप्तयज्ञः सगरा द्वः लवः लनाजतः ॥ दर
पुत्रत्वे कल्पयामास समुद्रं वरुणालयम्।
प्रशास्य सुचिरं कालं राज्यं राजीवलोचनः॥६३
वौत्रे भारं समावेश्य जगाम त्रिदिवं तदा।
अंग्रुमानिव धर्मातमा महीं सागरमेखलाम्॥ ६४
प्रशास महाराज यथैवास्य पितामहः।
तस्य पुत्रः समभवदिर्छापो नाम धर्मवित् ॥ ६५
तस्मै राज्यं समाधाय अंशुमानिप संस्थितः।

दिलीपस्तु ततः श्रुत्वा पितृणां निधनं महत् ॥६६
पर्यतप्यत दुःखेन तेषां गतिमचिन्तयत् ।
गङ्गावतरणे यत्नं सुमहच्चाकरोत्नृषः ॥ ६७
न चावतारयामास चेष्टमानो यथावलम् ।
तस्य पुत्रः समभवल्लीमान्धर्मपरायणः ॥ ६८
भगीरथ इति ख्यातः सत्यवागनस्यकः ।
अभिषच्य तु तं राज्ये दिलीपो वनमाश्रितः॥६९
तपःसिद्धिसमायोगात्स राजा भरतर्षम ।
वनाज्जगाम त्रिदिवं कालयोगेन भारत ॥ ७०

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां अगस्त्यमाहात्म्यकथने सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

306

लोमश उवाच ।	
स तु राजा महेष्वासश्चकवर्ती महारथः।	
बभूव सर्वछोकस्य मनोनयननन्दनः॥	3
स शुश्राव महाबाहुः कपिलेन महात्मना।	
पितृणां निधनं घोरमप्राप्ति त्रिदिवस्य च॥	2
स राज्यं सचिवे न्यस्य हृदयेन विदृयता ।	
जगाम हिमवत्पार्श्व तपस्तुतुं नरेश्वर ॥	3
गरिराधयिषुर्गङ्गां तपसा दग्धकिल्बिषः।	
सोऽप्रयत नरश्रेष्ठ हिमवन्तं नगोत्तमम् ॥	8
थङ्गैर्बहुविधाकारैधीतुमद्भिरलंकतम्।	
पवनालिम्बिभिमें घैः परिषिक्तं समन्ततः ॥	4
नदीकुञ्जनितम्बैश्च प्रासादैरुपशोभितम्।	
गुहाकन्दरसंलीनसिंह्ट्याघ्रनिषेवितम्॥	६
शकुनैश्च विचित्राङ्गैः क्रुजद्भिर्विविधा गिरः।	
भूकराजैस्तथा हंसैद्दियहैर्जळकु <u>क</u> ुटैः ॥	9
मयूरैः शतपत्रेश्च जीवं जीवककोिकलैः।	
चकोरैरसितापाङ्गस्तथा पुत्रप्रियरिप ॥	-
जलसानेषु रम्येषु पद्मिनीभिश्च संकुलम्।	
सारसानां च मधुरैर्व्याहृतैः समलंकृतम् ॥	9
किन्नरैरप्सरोभिश्च निषेवितशिलातलम्।	
दिग्वारणविष्णामग्रेः समन्ताइष्रपादपम् ॥	१०

	विद्याधरानुचरितं नानारत्नसमाकुलम्।	
	विषोल्बणभुजंगैश्च दीप्तजिह्वैनिषेवितम् ॥	११
	कचित्कनकसंकाशं कचिद्रजतसंनिभम्।	
	कचिद्अनपुआभं हिमवन्तमुपागमत्॥	१२
	स तु तत्र नरश्रेष्टस्तपो घोरं समाश्रितः।	
	फलमूलाम्ब्रसंभक्षः सहस्रपरिवत्सरान् ॥	१३
	संवत्सरसहस्रे तु गते दिव्ये महानदी ।	
	दर्शयामास तं गङ्गा तदा मूर्तिमती स्वयम्॥	१४
1	गङ्गोवाच ।	
1	किमिच्छिसि महाराज मत्तः कि च ददानि ते	- 1
-	तद्ववीहि नरश्रेष्ठ करिष्यामि वचस्तव ॥	१५
1	एवमुक्तः प्रत्युवाच राजा हैमवतीं तदा।	
1	पितामहा मे वरदे कपिलेन महानदि॥	१६
-	अन्वेषमाणास्तुरगं नीता वैवखतक्षयम् ।	
-	षष्ट्रिस्तानि सहस्राणि सागराणां महात्मनाम्	१७
	कपिलं देवमासाद्य क्षणेन निधनं गताः।	
I	तेषामेवं विनष्टानां खर्गे वासो न विद्यते ॥	26
I	यावत्तानि शरीराणि त्वं जलैर्नाभिषिञ्चित	
l	वावत्तान शराराण त्व जलनामार्ज्यारा वावत्तेषां गतिर्नास्ति सागराणां महानिद् ॥	90
	स्वर्ग नय महाभाग मित्पतृन्स्गरात्मजान्।	,
	तेषामर्थेन याचामि त्वामहं वै महानदि ॥	20
	त्रषामधन याचामि त्यानह य नहारात् ॥	
		1000

इत्यारण्येक पर्वाण नैलकण्ठीये भारतभावदापे सप्ताधिक-शततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ १०८ स विति ॥ १ ॥

सध्य

ततः

नन्दा

पर्वतं

अचि

वाता

नाश

वायु

स्वाध सायं मिक्ष

निर्वेद

एवं व

लोम:

यथार्

तदेक

आस्म

अनेक

स वै

य इह

वातं

द्याह

एवमे

कृता

नन्दां

अन्वा

ते द्इ

दुर्ग ः

तत

वातेन

मेघा:

वाचा लाश्च

ने च गृहाि

लोमश उवाच। पतच्छ्रत्वा वचो राज्ञो गङ्गा लोकनमस्कृता। भगीरथमिदं वाक्यं सुप्रीता समभाषत॥ 28 करिष्यामि महाराज वचस्ते नात्र संशयः। वेगं तु मम दुर्घार्यं पतन्त्या गगनाद्भवम् ॥ २२ न राक्तस्त्रिषु लोकेषु कश्चिद्धारयितुं नृप। अन्यत्र विबुधश्रेष्ठान्नीलक⁰ठान्महेश्वरात्॥ 23 त तोषय महाबाहो तपसा वरदं हरम्।

स तु मां प्रच्युतां देवः शिरसा धारयिष्यति २४ स करिष्यति ते कामं पितृणां हितकाम्यया। पतच्छूत्वा ततो राजन्महाराजो भगीरथः ॥ २५ कैलासं पर्वतं गत्वा तोषयामास शंकरम्। तपस्तीत्रमुपागम्य कालयोगेन केनचित्॥ अगृह्णाच वरं तस्माद्रङ्गाया धारणे नृप। स्वर्गे वासं समुद्दिश्य पितृणां स नरोत्तमः ॥२७

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां अगस्त्योपाख्याने अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

१०९

लोमश उवाच।

भगीरथवचः श्रुत्वा प्रियार्थे च दिवौकसाम् । प्वमस्त्वित राजानं भगवान्त्रत्यभाषत ॥ 8 धारियध्ये महाभाग गगनात्प्रच्युतां शिवाम्। दिव्यां देवनदीं पुण्यां त्वत्कृते नृपसत्तम ॥ एवमुक्त्वा महाबाहो हिमवन्तमुपागमत्। वृतः पारिषदैर्घोरैर्नानाप्रहरणोद्यतैः॥ 3 तत्र खित्वा नरश्रेष्ठं भगीरथमुवाच ह। प्रयाचस्व महाबाहो शैलराजसुतां नदीम्॥ पतमानां सरिच्छ्रेष्टां धारयिष्ये त्रिविष्टपात् । एतच्छ्रत्वा वचो राजा शर्वेण समुदाहृतम् ॥ प्रयतः प्रणतो भृत्वा गङ्गां समनुचिन्तयत् । ततः पुण्यजला रम्या राज्ञा समनुचिन्तिता ॥ ६ इशानं च स्थितं दृष्ट्वा गगनात्सहसा च्युता । तां प्रच्युतामथो दृष्टा देवाः सार्धं महर्षिमिः॥ ७ गन्धवोरगयसाश्च समाजग्मुर्दिदश्चः। ततः पपात गगनाद्रङ्गा हिमवतः सुता॥ समुद्धतमहावर्ता मीनग्राहसमाकुला। तां द्घार हरो राजनाङ्गां गगनमेखलाम् ॥ ललाटदेशे पतितां मालां मुक्तामयीमिव। सा बभूव विसर्पन्ती त्रिधा राजन्समुद्रगा॥ १० फेनपुञ्जाकुर्रजला हंसानामिव पङ्क्यः।

कचिदाभोगकुटिला प्रस्खलन्ती कचित् कचित सा फेनपटसंवीता मत्तेव प्रमदावजत्। कचित्सा तोयनिनदैर्नदन्ती नाद्मुत्तमम् ॥ १२ एवंप्रकारान्सुबहून्कुर्वती गगनाच्युता। पृथिवीतलमासाद्य भगीरथमथाव्रवीत ॥ द्र्यस्व महाराज मार्ग केन वजाम्यहम्। त्वद्रथमवतीर्णास्मि पृथिवीं पृथिवीपते॥ एतच्छ्रत्वा वचो राजा प्रातिष्ठत भगीरथः। यत्र तानि शरीराणि सागराणां महात्मनाम्॥१५ प्रावनार्थं नरश्रेष्ठ पुण्येन सिळिलेन च। गङ्गाया घारणं कृत्वा हरो लोकनमस्कृतः ॥ १६ कैलासं पर्वतश्रेष्ठं जगाम त्रिदरौः सह। समासाद्य समुद्रं च गङ्गया सहितो नृपः॥ १७ पूरयामास वेगेन समुद्रं वरुणालयम् । दुहितृत्वे च नृपतिर्गङ्गां समनुकल्पयत् ॥ पितृणां चोदकं तत्र ददौ पूर्णमनोरथः। एतत्ते सर्वमाख्यातं गङ्गा त्रिपथगां यथा ॥ पूरणार्थं समुद्रस्य पृथिवीमवतारिता। समुद्रश्च यथा पीतः कारणार्थं महात्मना ॥ २० वातापिश्च यथा नीतः क्षयं स ब्रह्महा प्रभी। अगस्त्येन महाराज यन्मां त्वं परिपृच्छिस ॥ ^{११} इति श्रीम० आर० तीर्थ० लोमरातीर्थयात्रायां अगस्त्यमाहात्म्यकथने नवाधिकराततमोऽध्यायः॥१०९

इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे अष्टाधिकशततमोऽध्यायः

भगीरथवच ॰ इति ॥ १ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९॥

lqa

२४

44

38

१२७

वेत्

१२

83

88

84

१६

१७

१८

१९

20

२१

og

330

वैशंपायन उवाच। ततः प्रयातः कौन्तेयः क्रमेण भरतर्षभ । तत्दामपरनन्दां च नद्यौ पापभयापहे॥ 8 पर्वतं स समासाद्य हेमकूटमनामयम्। अचिन्त्यानद्भतानभावान्ददर्शं सुबह्नुपः॥ बाताबद्धा भवनमेघा उपलाश्च सहस्रशः। नाशकवंस्तमारोदुं विषण्णमनसो जनाः॥ 3 वायनिंत्यं वयौ तत्र नित्यं देवश्च वर्षति। स्वाध्यायघोषश्च तथा श्रयते न च दृश्यते ॥ सायं प्रातश्च भगवान्दस्यते हृद्यवाहनः। मिश्वकाश्चादशंस्तत्र तपसः प्रतिचातिकाः॥ निर्वेदो जायते तत्र गृहाणि समरते जनः। एवं बहुविधानभावानद्भतान्वीक्ष्य पाण्डवः। लोमशं पुनरेवाथ पर्यपृच्छत्तदद्भतम् ॥ लोमश उवाच। यथाश्रुतमिदं पूर्वमस्माभिररिकर्शन। तदेकात्रमना राजन्निबोध गदतो मम॥ आस्मेन्नूषभक्त्टेऽभृदषभो नाम तापसः। अनेकरातवर्षायुस्तपस्वी कोपनो भृशम्॥ स वै संभाष्यमाणोऽन्यैः कोपाद्गिरिमुवाच ह। य इह व्याहरेत्कश्चिद्रपलानुत्सृजेस्तथा ॥ वातं चाह्य मा शब्द्मित्युवाच स तापसः। व्याहरंश्चेह पुरुषों मेघशब्देन वार्यते॥ 20 एवमेतानि कर्माणि राजंस्तेन महर्षिणा। कृतानि कानिचित्कोधात्प्रतिषिद्धानि कानिचित् नन्दां त्वभिगता देवाः पुरा राजन्निति श्रुतिः । अन्वपद्यन्त सहसा पुरुषा देवदार्शनः॥ १२ ते दर्शनं त्वनिच्छन्तो देवाः शक्रपुरोगमाः। दुर्गं चकुरिमं देशं गिर्रि प्रत्यूहरूपकम् ॥ १३

तदाप्रभृति कौन्तेय नरा गिरिमिमं सदा। नाशकुवन्नभिद्रष्टुं कुत एवाधिरोहितुम्॥ 83 नातप्ततपसा शक्यो द्रष्टमेष महागिरिः। आरों दुं वापि कौन्तेय तस्मान्नियतवाग्मव ॥ १५ इह देवास्तदा सर्वे यज्ञानाजहरुत्तमान्। तेषामेतानि लिङ्गानि दश्यन्तेऽद्यापि भारत ॥१६ कुशाकारेव दूर्वेयं संस्तीर्णेव च भूरियम्। यूपप्रकारा बहवो वृक्षाश्चेमे विशांपते॥ 810 देवाश्च ऋषयश्चेव वसन्त्यद्यापि भारत। तेषां सायं तथा प्रातर्दश्यते हृदयवाहनः॥ 26 इहाष्ट्रतानां कौन्तेय सद्यः पाप्माभिहन्यते । कुरुश्रष्टाभिषेकं वै तस्मात्कुरु सहानुजः॥ १९ ततो नन्दाप्रताङ्गस्तवं कौशिकीमभियास्यसि। विश्वामित्रेण यत्रोग्रं तपस्तप्तमनुत्तमम् ॥ 20. वैशंपायन उवाच। ततस्तत्र समाष्ट्रत्य गात्राणि सगणो नृपः। जगाम कौशिकों पुण्यां रम्यां शीतजलां श्रुमाम् लोमश उवाच ।

पषा देवनदी पुण्या कौशिकी भरतर्षम ।
विश्वाभित्राश्रमो रम्य पप चात्र प्रकाशते ॥ २२
आश्रमश्चैव पुण्याख्यः काश्यपस्य महात्मनः ।
ऋश्यश्टङ्गः सुतो यस्य तपस्वी संयतेन्द्रियः ॥ २३
तपसो यः प्रभावेण वर्षयामास वासवम् ।
अनावृष्ट्यां भयाद्यस्य ववर्ष वलवृत्रहा ॥ २४
मृग्यां जातः स तेजस्वी काश्यपस्य सुतः प्रभुः
विषये लोमपादस्य यश्चकाराद्धतं महत् ॥ २५
निर्वार्तितेषु सस्येषु यस्मै शान्तां ददौ नृपः ।
लोमपादो दृहितरं सावित्रीं सविता यथा ॥ २६

११०

तत इति ।। १ ।। भावान्पदार्थान् ।। २ ।। वाताबद्धाः वातेनाबद्धाः मेघाः उपलाश्च भवन् । वातं विनेव सहसा मेघाः शिलाश्च प्रयुज्यन्ते इत्यर्थः। भवित्रत्यडभाव भाषः । वाचा यत्र भवित्रति पाठे शब्दोच्चारणेनैव यत्र मेघा उपलाश्च हे भवन् भासमान आविर्भवन्तीति शेषः ॥ ३ ॥ व द्रयतेऽघ्येता ॥ ४ ॥ निर्वेदो गिरिदर्शने वैराग्यम् । यहाणि ह्रयादीनि ॥ ६ ॥ पृष्टश्च लोमश उवाच यथा-

श्रुतिमिति ॥ ७ ॥ ऋषमकूटे ऋषमाश्रिते शैलश्दे ॥ ८ ॥
मा शब्दं कुरु इति शेषः ॥ १० ॥ अन्वपद्यन्त अनुगतवन्तः । देवदिशिनः देवदर्शनार्थिनः ॥ १२ ॥ प्रत्युहरूपकं
दर्शने विद्यरूपम् ॥ १३ ॥ नियतावाङ् मौनवान् ॥ १५ ॥
हे कुरुश्रेष्ठ ॥ १९ ॥ कास्यपस्य विभाण्डकस्य । ऋत्येति
तालब्यादिः । मूर्धन्यादिपाठः प्रामादिकः । ऋत्यो मृगस्तस्येव श्वः मस्यास्तीति ऋत्यश्दः । ऋत्यो न तुष्यानितिः
मन्त्रवर्णात् ॥ २३ ॥

युधिष्ठिर उवाच।

ऋश्यश्रुङ्गः कथं मृग्यामुत्पन्नः काश्यपात्मजः। विरुद्धे योनिसंसर्गे कथं च तपसा युतः॥ किमर्थ च भयाच्छकस्तस्य बालस्य धीमतः। अनावृष्ट्यां प्रवृत्तायां ववर्ष बलवृत्रहा ॥ कथंरूपा च सा शान्ता राजपूत्री यतवता। लोभयामास या चेतो मृगभूतस्य तस्य वै॥ २९ होमपादश्च राजर्षियदाश्र्यत धार्मिकः। 30 कथं वै विषये तस्य नावर्षत्पाकशासनः ॥ पतन्मे भगवन्सर्वे विस्तरेण यथातथम्। वकुमहिसि घुअ्षोर्ऋस्यश्कस्य चेष्टितम्॥ 38 लोमश उवाच।

विभाण्डकस्य विप्रवेस्तपसा भावितात्मनः। अमोघवीर्यस्य सतः प्रजापतिसम्युतेः ॥ 32 श्रुण पुत्रो यथा जात ऋश्यश्रङ्गः प्रतापवान् । महाहस्य महातेजा बालः स्थविरसंमतः॥ 33 महाद्वदं समासाद्य काश्यपस्तपसि स्थितः। दीर्घकालं परिश्रान्त ऋषिः स देवसम्मितः ॥ ३४ तस्य रेतः प्रचस्कन्द दृष्टाप्सरसमुर्वशीम्। अप्सूपस्पृशतो राजन्मृगी तचापिवत्तदा ॥ 34 सह तोयेन तृषिता गर्भिणी चाभवत्ततः। सा पुरोक्ता भगवता ब्रह्मणा लोककर्तृणा ॥ ३६ देवकन्या मृगी भूत्वा मुनि सुय विमोध्यसे। अमोघत्वाद्विधेश्चैव भावित्वाद्दैवनिर्मितात् ॥ ३७ तस्यां मृग्यां समभवत्तस्य पुत्रो महानृषिः। ऋरयश्रङ्गस्तपो नित्यो वन पवाभ्यवर्तत ॥ तस्यर्षेः श्टङ्गं शिरासि राजन्नासीन्महात्मनः। तेनर्श्यश्रङ्ग इत्येवं तदा स प्रियतोऽभवत् ॥ ३९ न तेन दृष्टपूर्वोऽन्यः पितुरन्यत्र मानुषः। तस्मात्तस्य मनो नित्यं ब्रह्मचर्येऽभववृत ॥ 80 पतस्मिन्नेव काले तु सखा द्शरथस्य वै।

लोमपाद इति ख्यातो हाङ्गानामीश्वरोऽभवत्थ तेन कामात्कृतं मिथ्या ब्राह्मणस्येति नः श्रुतिः। स ब्राह्मणैः परित्यक्तस्ततो वै जगतः पतिः॥ ४२ परोहितापचाराच तस्य राज्ञो यहच्छ्या। न ववर्ष सहस्राक्षस्ततोऽपीड्यन्त वै प्रजाः ॥४३ स ब्राह्मणान्पर्यपृच्छत्तपोयुक्तान्मनीिषणः। प्रवर्षणे सुरेन्द्रस्य समर्थान्पृथिवीपते॥ कथं प्रवर्षेत्पर्जन्य उपायः परिदृश्यताम् । तमृ चुश्चोदितास्ते तु स्वमतानि मनीविणः॥ ४५ तत्र त्वेको मुनिवरस्तं राजानमुवाच ह। कुपितास्तव राजेन्द्र ब्राह्मणा निष्कृतिं चर ॥ ४६ ऋरयश्रृङ्गं मुनिसुतमानयस्व च पार्थिव। वानेयमन्भिन्नं च नारीणामार्जवे रतम्॥ स चेदवतरेद्राजन्विषयं ते महातपाः। सद्यः प्रवर्षेत्पर्जन्य इति मे नात्र संशयः॥ एतच्छ्रत्वा वचो राजन्कृत्वा निष्कृतिमात्मनः। स गत्वा पुनरागच्छत्प्रसन्नेषु द्विजातिषु ॥ राजानमागतं श्रुत्वा प्रतिसंजहषुः प्रजाः। ततोऽङ्गपतिराहूय सचिवान्मन्त्रकोविदान्॥५० ऋश्यश्रङ्गागमे यत्नमकरोन्मन्त्रनिश्चये। सोऽध्यगच्छदुपायं तु तैरमात्यैः सहाच्युतः ॥५१ शास्त्र हैरलमर्थ हैर्नीत्यां च परिनिष्ठितैः। ततश्चानाययामास वारमुख्या महीपतिः॥ वेश्याः सर्वत्र निष्णातास्ता उवाच स पार्थिवः। ऋश्यश्रृङ्गमृषेः पुत्रमानयध्वमुपायतः ॥ लोमयित्वाभिविश्वास्य विषयं मम शोभनाः। ता राजभयभीताश्च शापभीताश्च योषितः ॥५४ अशक्यमूचुस्तत्कार्यं विवर्णा गतचेतसः। तत्र त्वेका जरद्योषा राजानामदमब्रवीत् ॥ प्रयतिष्ये महाराज तमानेतुं तपोधनम्। अभिप्रेतांस्तु मे कामांस्त्वमनुज्ञातुमईसि ॥

शुश्रुषोर्मे इति संबन्धः ।। ३१ ।। महाईस्य अतिपूज्यस्य ।। ३३ ।। तोयेन सहापिबदित्यन्वयः ।। ३६ ॥ सूय प्रस्य । विधेः विधिवाक्यस्य दैवनिर्मि-तादेतोः भावित्वात् अपरिहार्यत्वाच ॥ ३७॥ अङ्गानी देशानःम् ॥ ४१ ॥ तेन कामात् बुद्धिपूर्वम् । ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुत्येति शेषः। मिथ्या कृतम् मया तुभ्यं दातुं किमपि न

प्रतिश्रुतमित्यपलापं कृतवानित्यर्थः ।। ४२ ॥ तत्र हेर्डः पुरोहितस्य अपचारो दोषः सोऽपि यहच्छया ब्राह्मणापी धाभावेऽपि स्वेच्छया कृतः ॥ ४३ ॥ निष्कृतिं प्रायश्चित्रं । ४६ ॥ वानेयं वनभवम् ॥ ४७ ॥ सर्वत्र परवश्च^{नादी} निष्णाताः कुशलाः ॥ ५३ ॥ जखोषा दृद्धा स्त्री॥ ५५ ॥

सच्याय

इति

सा तु न संदेशाई नानापुष नानागुल

यतीव र चक्रेना ततो नि

वारयाम तो दुर्ग द्यान्तरं

सा तत्र आश्रमं :

पा

अन्वजानाः नेलकण्ठीये

सा ति वव

पिव

त्थः

तेः।

85

183

88

84

38

1148

43

वः।

43

148

44

48

दौ।

1 11

तः शक्ष्याम्यानयितुमृश्यशृङ्गमृषेः सुतम् । तस्याः सर्वमिमप्रेतमन्वजानात्स पार्थिवः ॥ ५७

धनं च प्रददौ भूरि रत्नानि विविधानि च। ततो रूपेण संपन्ना वयसा च महीपते। स्त्रिय आदाय काश्चित्सा जगाम वनमञ्जसा ॥५८

इति श्रीमहाभा० आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्राप० लोमरातीर्थयात्रायां ऋस्यश्रङ्गोपाल्याने द्शाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥:

333

लोमश उवाच । सा तु नाव्याश्रमं चके राजकार्यार्थसिद्धये । संदेशाचैव नृपतेः स्वबुद्धा चैव भारत॥ 8 नानापुष्पफलैर्चृक्षैः कृत्रिमैरुपशोभितेः । गानागुल्मलतोपेतैः स्वादुकामफलप्रदैः॥ 2 वतीव रमणीयं तदतीव च मनोहरम्। को नाव्याश्रमं रम्यमःद्भुतोपमद्शनम् ॥ ततो निबध्य तां नावसद्रे काइयपाश्रमात । बारयामास पुरुषैर्विहारं तस्य वै मुनेः॥ तो दुहितरं वेश्यां समाधायेतिकार्यताम्। थ्यन्तरं काश्यपस्य प्राहिणोद्घाद्धिसंमताम्॥ सा तत्र गत्वा कुराला तपोनित्यस्य संनिधौ। बाश्रमं तं समासाद्य दद्शे तमृषेः सुतम् ॥ वेश्योवाच। किचन्मुने कुशलं तापसानां किच वो मूलफलं प्रभूतम्। कचिद्भवान्समते चाश्रमेऽसिंम-स्त्वां वै द्रष्टुं सांप्रतमागतोऽस्मि॥ किचत्तपो वर्धते तापसानां पिता च ते कचिद्हीनतेजाः। कचित्त्वया प्रीयते चैव विप्र कचित्स्वाध्यायः क्रियते चर्स्यश्रङ्ग ॥ ८ ऋश्यशृङ्ग उवाच। ऋद्या भवाञ्ज्योतिरिव प्रकाशते मन्ये चाहं त्वामभिवादनीयम्। पाद्यं वै ते संप्रदास्यामि कामा-

यथाधर्मं फलमूलोान चैव॥ 9 कौइयां बृस्यामास्स्व यथापजाष कृष्णाजिनेनावृतायां सुखायाम् । क चाश्रमस्तव किं नाम चेदं व्रतं ब्रह्मश्चरासि हि देववत्त्वम् ॥ वेश्योवाच। ममाश्रमः काश्यपपुत्र रम्य-स्त्रियोजनं शैलिममं परेण। तत्र स्वधमों नामिवादनं मे न चोदकं पाद्यमुपस्पृशामि ॥ ११ भवता नाभिवाद्योऽहमििवाद्यो भवानमया। व्रतमेतादशं ब्रह्मन्परिष्वज्यो भवानमया॥ १२ ऋश्यशृङ्ग उवाच। फलानि पक्वानि दद्यानि तेऽहं भल्लातकान्यामलकानि चैव। करूषकानीडुद्धन्वनानि पिप्पलानां कामकारं कुरुष्व॥ १३ लोमश उवाच। सा तानि सर्वाणि विवर्जयित्वा भक्ष्याण्यनहाणि ददौ ततोऽस्य। तान्युश्यश्ङ्कस्य महारसानि भृशं सुरूपाणि रुचि दुइहिं॥ १४ ददौ च माल्यानि सुगन्धवन्ति चित्राणि वासांसि च भानुमन्ति। पेयानि चाप्र्याणि ततो मुमोद चिक्रीड चैव प्रजहास चैव ॥

हेतुः अन्वजानात् अनुज्ञातवान् ॥ ५७ ॥ इत्यारप्यके पर्वाण परा नलकण्डीये भारतभावदीपे TA (11 990 11 दशाधिकशततमोऽध्यायः

> सा त्विति । नाच्याश्रमं नावा तार्यमाश्रमम् ॥१॥ मुने-व० १२

विभाण्डकस्य विहारं बहिर्गमनम् । चारयामास चारैरधिगत-वती ॥ ४ ।। समाधाय बोघायित्वा । इतिकार्यताम् इति-कर्तव्यताम् । अन्तरम् असांनिध्यम्॥५॥कौश्यां वृस्यामास्व क्र्यासने उपविश । यथोपजोषं यथासुखम् । सुखायां सुख-कर्याम् ॥ १०॥ अनर्हाणि अत्युत्तमत्वादमूल्यानि ॥ १४॥

सध्या

₹

सा कन्दुकेनारमतास्य मूले विभज्यमाना फलिता लतेव। गात्रैश्च गात्राणि निषेवमाणा समाश्चिषचासकृदश्यश्चङ्गम् ॥ ३६ सर्जानशोकांस्तिलकांश्च वृक्षा न्सुपुष्पितानवनाम्यावभज्य। विलज्जमानेव मदाभिभूता प्रलोभयामास सुतं महर्षेः ॥ .20 अथर्यश्रङ्गं विकृतं समीक्ष्य पुनः पुनः पीड्य च कायमस्य। अवेश्यमाणा शनकेर्जगाम कृत्वाग्निहोत्रस्य तदापदेशम् ॥ 26 तस्यां गतायां मदनेन मत्तो विचेतनश्चाभवदृश्यशृङ्गः। तामेव भावेन गतेन शून्ये विनिःश्वसन्नार्तरूपो वभूव॥ १९

ततो मुहूर्ताद्वरिपिङ्गलाक्षः प्रवेष्टितो रोमभिरानखात्रात्। स्वाध्यायवान्वृत्तसमाधियुक्तो . विभाण्डकः काक्ष्यपः प्रादुरासीत् 🔫 सोऽपश्यदासीनमुपत्य पुत्रं ध्यायन्तमेकं विपरीतचित्तम्। विनिःश्वसन्तं मुहरूर्ध्वेद्दष्टिं विभाण्डकः पुत्रमुवाच दीनम्॥ न कल्यन्ते समिधः किं नु तात कचिद्धतं चाग्निहोत्रं त्वयाद्य। सुनिर्णिक्तं सुक्सुवं होमधेनुः कचित्सवत्साद्य कृता त्वया च॥ न वै यथापूर्वमिवासि पुत्र चिन्तापरश्चासि विचेतनश्च। दीनोऽतिमात्रं त्वमिहाद्य किं त पृच्छामि त्वां क इहाद्यागतोऽभूत् ॥२

इति श्रीमहाभारते आरण्यके प० तीर्थयात्राप० लोमरातीर्थयात्रायां ऋरयश्यङ्गोपाल्याने एकाद्शाधिकराततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

中国的人

333

ऋरयग्टङ्ग उवाच ।

इहागतो जिटलो ब्रह्मचारी

न वै हस्वो नातिदीधों मनस्वी ।
सुवर्णवर्णः कमलायताक्षः
स्वतः सुराणामिव शोभमानः ॥ १
समृद्धरूपः सवितेव दीप्तः
सुश्रक्षणकृष्णाक्षिरतीव गौरः ।
नीलाः प्रसन्नाश्च जटाः सुगन्धा
हिरण्यरज्जप्रथिताः सुदीर्घाः ॥ २
आधाररूपा पुनरस्य कण्ठे
विम्राजते विद्यदिवान्तरिक्षे ।

द्वौ चास्य पिण्डावधरेण कण्ठा-दजातरोमौ सुमनोहरौ च ॥ विलग्नमध्यश्च स नाभिदेशे कटिश्च तस्यातिकृतप्रमाणा । तथास्य चीरान्तरतः प्रभाति हिरण्मयी मेखला मे यथेयम् ॥ अन्यच्च तस्याद्भृतदर्शनीयं विक्रजितं पाद्योः संप्रभाति । पाण्योश्च तद्भत्स्वनवन्निबद्धौ कलापकावक्षमाला यथेयम् ॥

मूले समीपे । विभज्यमाना अञ्जमोटनादीनि कुर्वाणा । निषे-वमाणा सूर्वीवदभ्यन्तरं प्रविशन्ती । धिवृ तंतुसंताने ' इति चातुः ॥१६॥ कायं देहं पीडिय आलिङ्गनेन निर्पाडिय । अप-देशं छलम् ॥ १८॥ भावेन अभिप्रायेण ॥ १९॥ प्रवे-ष्ठितः व्याप्तः ॥२०॥ कल्प्यन्ते सिद्धाः क्रियन्ते । निर्णिकं प्रक्षालितम् । सवत्सा कृता दोहनायेति शेषः ॥२२॥ इत्या-रण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे एकादशाधिकशत-तमोऽध्यायः॥ १११॥

११२

इहागत इति । स्वत एव नालंकारादिना ॥१॥ भावार स्वार्थ स्था आलवालसदशी कण्ठाभरणविशेषः । 'आधार अपि करणेऽप्यालवालेऽम्बुधारणे ' इति विश्वः ॥३॥ विलम् क्षि करणेऽप्यालवालेऽम्बुधारणे ' इति विश्वः ॥३॥ विलम् क्षि करणेऽप्यालवालेऽम्बुधारणे ' इति विश्वः ॥३॥ विलम् क्षि करणेऽप्यालवालेऽप्या भतिकृतप्रमाणा अतिकृशा ॥ ४॥ विष्यः ॥ प्राण्याविशेषो ॥ स्वार्थे 'कः' 'कलापः संहते वर्षे त्रार्थः ॥ १५॥ भूषणे हरे ' इति विश्वः । क्ष्क्रणावित्यर्थः ॥ ५॥

त्रार्ष

1 1170

२२

।।२३

आधा

श्राषि

इबी

विचेष्टमानस्य च तस्य तानि	
क्रुजनित हंसाः सरसीव मत्ताः।	
चीराणि तस्याद्भुतदर्शनानि	
नेमानि तद्रन्मम रूपवन्ति ॥	ę
वक्रं च तस्याद्भुतद्र्शनीयं	
प्रव्याहृतं ह्राद्यतीव चेतः।	
पुंस्कोकिलस्येव च तस्य वाणी	
तां श्रण्वतो मे व्यथितोऽन्तरात्मा॥	9
यथा वनं माधवमासि मध्ये	
समीरितं श्वसनेनेव भाति।	
तथा स भात्युत्तमपुण्यगन्धी	
निषेट्यमाणः पवनेन तात ॥	6
सुस्यताश्चापि जटा विषका	
द्वैधीकृता नातिसमा ललादे।	
कर्णों च चित्रेरिव चक्रवाकैः	
समावृतौ तस्य सुरूपवद्भिः॥	9
तथा फलं वृत्तमथो विचित्रं	
समाहरत्पाणिना दक्षिणेन।	
तद्भूमिमासाद्य पुनः पुनश्च	1
समुत्पतत्यद्भुतरूपमुचैः ॥	१०
तचाभिहत्वा परिवर्ततेऽसौ	
्वातोरितो वृक्ष इवावघूर्णन्।	
त प्रेक्षतः पुत्रमिवामराणां	
भीतिः प्रा तात रतिश्च जाता ॥	११
स में समाश्चिष्य पुनः शरीरं	
जटासु गृह्याभ्यवनाम्य वक्त्रम् ।	
वक्त्रंण वक्त्रं प्रणिधाय शब्दं	l.
THE CONTRACT OF COLUMN TO COLUMN THE COLUMN	THE RESERVE TO A SECOND

चकार तन्मेऽजनयत्प्रहर्षम् ॥	2:
न चापि पाद्यं बहु मन्यतेऽसौ	
फलानि चेमानि मयाऽऽहतानि।	
एवंव्रतोऽस्मीति च मामवोचत्	,-
फलानि चान्यानि समाद्द्नमे॥	१३
मयोपयुक्तानि फलानि यानि	25
नेमानि तुल्यानि रसेन तेपाम्।	
न चापि तेषां त्विगयं यथैपां	
साराणि नैषामिव स्नन्ति तेपाम्	11 90
तोयानि चैवातिरसानि मह्यं	11 73
प्रादात्स वै पातुमुदाररूपः।	
पीत्वैव यान्यभ्यधिकः प्रहर्षो	
ममाभवद्भृष्यितिव चासीत्॥	
इमानि चित्राणि च गन्धवन्ति	, १५
माल्यानि तस्योद्रिथतानि पट्टैः।	
यानि प्रकीर्येह गतः स्वमेव	
स आश्रमं तपसा द्योतमानः॥	0 =
गतेन तेनाऽस्मि कृतो विचेता	१६
गात्रं च में संपरिद्द्यतीव।	
इच्छामि तस्यान्तिकमाञ्च गन्तुं	
तं चेह नित्यं परिवर्तमानम् ॥	910
गच्छामि तस्यान्तिकमेव तात	१७
का नाम सा ब्रह्मचर्या च तस्य।	
इच्छाम्यहं चरितुं तेन सार्ध	
यथा तपः स चरत्वार्यधर्मा ॥	91
चर्तुं तथेच्छा हृदये ममास्ति	१८
	१९
दुनोति चित्तं यदि तं न पश्ये ॥	20

इति श्रीमहाभारते आर्ण्यके प० तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायां ऋस्यश्टङ्गोपाख्याने द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११२॥

233

विभाण्डक उवाच। रक्षांसि चैतानि चरान्ति पुत्र रूपेण तेनाद्भुतद्र्शनेन।

अतुल्यवीर्याण्यभिरूपवन्ति विघ्नं सदा तपसिश्चन्तयन्ति ॥

द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

क्या पालं फलसदशं कन्दुकम् ॥१०॥ प्रीतिराह्रादः । रति-क्षिपासिकः ॥१९॥ मृश्विलेतेवेति मधुपानजा भ्रान्तिः सूचिता भ १५ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे

रक्षांशीति ॥ १ ॥

सुरूपरूपाणि च तानि तात प्रलोभयन्ते विविधैरुपायैः। सुखाच लोकाच निपातयन्ति तान्यप्ररूपाणि मुनीन्वनेषु॥ २ न तानि सेवेत मुनिर्यतात्मा सतां लोकान्प्रार्थयानः कथंचित्। कृत्वा विघ्नं तापसानां रमन्ते पापाचारास्तापसस्तान्न पश्येत ॥ 3 असज्जनेनाचरितांनि पुत्र पापान्यपेयानि मधनि तानि। माल्यानि चैतानि न वै मुनीनां स्मृतानि चित्रोज्ज्वलगन्धवन्ति॥ 8 रक्षांसि तानीति निवार्य पत्रं विभाण्डकस्तां मृगयांबभूव। नासादयामास यदा व्यहेण तदा स पर्याववृते श्रमाय ॥ 4 यदा पुनः काश्यपो वै जगाम फलान्याहर्तुं विधिनाश्रावणेन। तदा पुनलोंभियतुं जगाम सा वेशयोषा मुनिमृश्यश्रङ्गम् ॥ ફ दृष्टेव तामृश्यश्वज्ञः प्रहृष्टः संम्रान्तरूपोऽभ्यपतत्तदानीम्। प्रोवाच चैनां भवतः श्रमाय गच्छाव यावन्न पिता ममैति॥ 9 ततो राजन्काश्यपस्यैकपुत्रं प्रवेश्य योगेन विमुच्य नावम् । प्रमोदयन्त्यो विविधेरुपायै-राजग्मरङ्गाधिपतेः समीपम् ॥ 6 संस्थाप्य तामाश्रमदर्शने त संतारितां नावमथातिशुस्राम्। नीरादुपादाय तथैव चके नाव्याश्रमं नाम वनं विचित्रम्॥ 9 अन्तःपुरे तं तु निवेश्य राजा विभाण्डकस्यात्मजमेकपुत्रम् । ददर्श देवं सहसा प्रविष्ट-मापूर्यमाणं च जगज्जलेन ॥ १० स लोमपादः परिपूर्णकामः

. सुतां ददानृश्यश्रङ्गाय शान्ताम्। क्रोधप्रतीकारकरं च चके गाश्चेव मार्गेषु च कर्षणानि॥ 38 विभाण्डकस्यावजतः स राजा पश्नमूतान्पश्चपांश्च वीरान्। समादिशत्पुत्रगृद्धी महर्षि-र्विभाण्डकः परिपृच्छेद्यदा वः॥ 82 स वक्तव्यः प्राञ्जलिभिर्भवद्भिः पुत्रस्य ते पशवः कर्षणं च। किं ते प्रियं वै कियतां महर्षे दासाः सम सर्वे तव वाचि बद्धाः॥ १३ अथोपायात्स मुनिश्चण्डकोपः स्वमाश्रमं मूलफलं गृहीत्वा। अन्वेषमाणश्च न तत्र पुत्रं ददर्श चुकोध ततो भृशं सः॥ 88 ततः स कोपेन विद्धिमाण आशङ्कमानो नृपतेर्विधानम्। जगाम चम्पां प्रति धस्यमाण-स्तमङ्गराजं सपुरं सराष्ट्रम्॥ 84 स वै श्रान्तः श्रुधितः काश्यपस्ता-न्घोषान्समासादितवान्समृद्धान्। गोपैश्च तैर्विधिवत्पूज्यमानो राजेव तां रात्रिमुवास तत्र॥ अवाप्य सत्कारमतीव तेभ्यः प्रोवाच कस्य प्रथिताः स्थ गोपाः। ऊचुस्ततस्तेऽभ्यूपगम्य सर्वे धनं तवेदं विहितं सुतस्य॥ देशेषु देशेषु स पूज्यमान-स्तांश्चेव शृण्वन्मधुरान्प्रलापान्। प्रशान्तभूयिष्टरजाः प्रहृष्टः समाससादाङ्गपति पुरस्थम् ॥ स पूजितस्तेन नर्पभेण ददर्श पुत्रं दिवि देवं यथेन्द्रम्। शान्तां स्नषां चैव दद्शे तत्र सौदामनीमुचरन्तीं यथैव ॥

श्रमाय आश्रमाय ॥ ५ ॥ अश्रावणेन अपाखण्डेन वैदिकेन । 'श्रावणो मासि पाखण्डे ' इति विश्वः । आश्रा वणेनेति प्रश्टेषे तु इष्ट्याद्यर्थम् तत्राश्रयावयेत्यादिशब्दप्रयोगात् । वेशयोषा वेश्या ॥ ६ ॥ आश्रमो ताबति देशे आश्रमदंशने ॥ ९॥

अध्याय

ततः प्र आनुपूर स साग

नदीशत ततः स भावभि

पते का यत्रायज ऋषिमि

डत्तरं त समानं अत्र वै

अत्रैव रा पशुमाद हते पश

इत्यार्ण्यवे शततमोऽ

गपर्व

38

85

83

88

१९

ग्रामांश्च घोषांश्च सुतस्य दृष्टा शान्तां च शान्तोऽस्य परः स कोपः। चकार तस्यैव परं प्रसादं विभाण्डको भूमिपतेर्नरेन्द्र॥ २० स तत्र निक्षिप्य सतं महर्षि-हवाच सुर्याग्निसमप्रभावः। जाते च पुत्रे वनमेवावजेथा राज्ञः प्रियाण्यस्य सर्वाणि कृत्वा ॥ २१ स तद्वचः कृतवानुश्यश्टङ्गो ययौ च यत्रास्य पिता बमुव। शान्ता चैनं पर्यचरन्नरेन्द्र खे रोहिणी सोमिमवानुक्ला॥ २२

अरुंघती वा सुभगा वसिष्ठं लोपामुद्रा वा यथा ह्यगस्त्यम्। नलस्य वै दमयन्ती यथाभृ-द्यथा शची वज्रधरस्य चैव ॥ 23 नारायणी चेन्द्रसेना वभूव वश्या नित्यं मुद्गळस्याजमीढ । तथा शान्ता ऋश्यश्रङ्गं वनस्थं प्रीत्या युक्ता पर्यचरन्नरेन्द्र ॥ २४ तस्याश्रमः पुण्य एषोऽवभाति महाहदं शोभयन्पुण्यकीर्तिः। अत्र स्नातः कृतकृत्यो विद्युद्ध-स्तीर्थान्यन्यान्यनुसंयाहि राजन् ॥ २५

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमरातीर्थयात्रायां ऋस्यश्टङ्गो० त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

84 वैशंपायन उवाच। ततः प्रयातः कौशिक्याः पाण्डवो जनमेजयः आनुपूर्चेण सर्वाणि जगामायतनान्यथ ॥ 2 स सागरं समासाद्य गङ्गायाः संगमे नृप। नदीशतानां पञ्चानां मध्ये चके समाप्रवम् ॥ 2 ततः समुद्रतीरेण जगाम वसुघाधिपः । भ्रातृभिः सहितो वीरः कलिङ्गान्त्रति भारत ॥३ लोमश उवाच। पते कालिङ्गाः कौन्तेय तत्र वैतरणी नदी। यत्रायजत धर्मोऽपि देवाञ्छरणमेत्य वै ॥ अधिमिः समुपायुक्तं यज्ञियं गिरिशोमितम्। डतरं तरिमेताद्धे सततं द्विजसेवितम्॥ समानं देवयानेन पथा स्वर्गमुपेयुषः। अत्र वै ऋषयोऽन्येऽपि पुरा ऋताभिरीजिरे ॥ अत्रैव रुद्रो राजेन्द्र पशुमादत्तवान्मखे। ^{पशुमादाय} राजेन्द्र भागोऽयमिति चाब्रवीत्॥ ७ हते पशौ तदा देवास्तमूचुर्भरतर्षम ।

मा परस्वमभिद्रोग्घा मा धर्मान्सकलान्वशीः॥८ ततः कल्याणरूपामिर्वाग्भिस्ते रुद्रमस्तुवन् । इप्रया चैनं तर्पयित्वा मानयांचिकिरे तदा ॥ ततः स पशुमुत्स्ज्य देवयानेन जिमवान् तत्रानुवंशो रुद्रस्य तं निवोध युधिष्टिर अयातयामं सर्वेभ्यो भागेभ्यो भागमुत्तमम् । देवाः संकल्पयामासुर्भयाद्भद्रस्य शाश्वतम् ॥११ इमां गाथामत्र गायन्नपः स्पृशति यो नरः। देवयानोऽस्य पन्थाश्च चक्षपामिप्रकाशते ॥ १२ वैशंपायन उवाच। ततो वैतरणीं सर्वे पाण्डवा द्रौपदी तथा। अवतीर्य महाभागास्तर्पयांचिकरे पितृन्॥ युधिष्ठिर उवाच। उपस्पृश्येह विधिवदस्यां नद्यां तपोबलात्।

मानुषादस्मि विषयाद्पेतः पश्य लोमश् ॥ सर्वाङ्कीकान्प्रपश्यामि प्रसादात्तव सुवत । वैखानसानां जपतामेष शब्दो महात्मनाम् ॥ १५

क्ष्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे त्रयोदशाधिक-^{राततमोऽघ्यायः ॥ ११३ ॥}

११४

तत इति ॥ १ ॥ उत्तरं तीरं वैतरण्याः ॥ ५ ॥ मा प्र-स्वमाभिद्रोग्धा परभागस्य नाशं मा कुर्वित्यर्थः । धर्मान्मा वशीः धर्मसाधनान्यज्ञभागान्सर्वान्कामयेथाः । 'वश कान्ती' अस्य लुक्टि रूपम् ॥८॥ अयातयामं तात्कालिञ्जम् ॥१९॥

अध्य

चतुर्द

अस्या

भवान

प्रत्यक्ष

स भ

आहर

हन्त व

भृगूण

रामस

हैहया

रामेण

तस्य

दत्ताः

ऐश्वयं

अव्या

रथेन.

ममद

भूतां

ततो व देवदेव

भगवः

विमा

शचीर

ततस्त

कार्तव

यत्तद्भ

संप्रति

जगार

पतिस

कान्य

गाधी

वने त

ऋचीः

तमुव

एकत इ

रेयामक

ककः ह

लोमश उवाच। त्रिशतं वै सहस्राणि योजनानां युधिष्ठिर। यत्र ध्वनि शुणोध्येनं तूष्णीमास्व विशांपते ॥ १६ एतत्स्वयंभवों राजन्वनं दिव्यं प्रकाशते। यत्रायजत राजेन्द्र विश्वकर्मा प्रतापवान ॥ १७ यस्मिन्यज्ञे हि भूर्दत्ता कश्यपाय महात्मने। सपर्वतवनोदेशा दक्षिणार्थे खयंभूवा ॥ 26 अवासीद् कौन्तेय दत्तमात्रा मही तदा। उवाच चापि कपिता लोकेश्वरिमदं प्रभुम्॥ १९ न मां मर्त्याय भगवन्कस्मैचिदातुमर्हिस । प्रदानं मोघमेतत्ते यास्याम्येषा रसातलम् ॥ २० विषीद्न्तीं तु तां हुष्टा कश्यपो भगवानृषिः। प्रसादयांबभूवाय ततो भूमिं विशांपते ॥ २१ ततः प्रसन्ना पृथिवी तपसा तस्य पाण्डव। पुनरुत्रह्य सिळळाद्रेदीरूपा स्थिता बभौ ॥ २२ सैषा प्रकाशते राजन्वेदीसंस्थानलक्षणा । आरुह्यात्र महाराज वीर्यवान्वै भविष्यसि ॥ २३ सैषा सागरमासाध राजन्वेदी समाश्रिता। एतामारुह्य भद्रं ते त्वमेकस्तर सागरम् ॥ २४

यथा त्वमेनामधिरोहसेऽद्य। स्प्रष्टा हि मर्त्येन ततः समुद्र-मेषा वेदी प्रविशत्याजमीं ॥ ॐ नमो विश्वगुप्ताय नमो विश्वपराय ते। सांनिध्यं कुरु देवेश सागरे छवणाम्मसि ॥ ॥ अग्निर्मित्रो योनिरापोऽथ देव्यो विष्णोरेतस्त्वमसृतस्य नाभिः। एवं व्रवन्पाण्डव सत्यवाक्यं वेदीिममां त्वं तरसाधिरोह॥ अग्निश्च ते योनिरिडा च देही रेतोधा विष्णोरमृतस्य नाभिः। एवं जपन्पाण्डव सत्यवाक्यं ततोऽवगाहेत पातें नदीनाम्॥ अन्यथा हि कुरुश्रेष्ठ देवयोनिरपां पतिः। क्रशाग्रेणापि कौन्तेय न स्प्रष्टव्यो महोद्धि॥॥ वैशंपायन उवाच। ततः कृतस्वस्त्ययनो महात्मा युधिष्ठिरः सागरमभ्यगच्छत्। कृत्वा च तच्छासनमस्य सर्व महेन्द्रमासाद्य निशामुवास ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाण तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां महेन्द्राचलगमने चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

334

वैशंपायन उवाच ।
स तत्र तामुषित्वैकां रजनीं पृथिवीपतिः ।
तापसानां परं चक्रे सत्कारं म्रातृभिः सह ॥ १
छोमशस्तस्य तान्सर्वानाचक्यौ तत्र तापसान् ।
भृगुनाङ्गरसञ्चेव वसिष्ठानथ काश्यपान् ॥ २
तान्समेस्य स राजर्षिरभिवाद्य कृताञ्जाहिः ।

अहं च ते खस्त्ययनं प्रयोक्ष्ये

रामस्यानुचरं वीरमपृच्छद्कृतव्रणम् ॥
कदा तु रामो भगवांस्तापसान्दर्शयिष्यति ।
तेनैवाहं प्रसंगेन द्रष्टुमिच्छामि भागवम् ॥
अकृतव्रण उवाच ।
आयानेवासि विदितो रामस्य विदितात्मनः।
प्रीतिस्त्वयि च रामस्य क्षिप्रं त्वां दर्शयिष्यि

'मूमिर्ह जगावित्युदाइरन्ति न मा मर्त्यः कश्चन दातुमहिति विश्वकर्मन् मौबनमादिदासिथ निमंद्येहं सिळलस्य मध्ये मोघ-स्त एष कश्यपायाससंगरः'इति श्रुतेर्स्य संग्रह्णाति । यत्रायजत राजेन्द्रेत्यादिना ॥ १० ॥ स्नानाद्यर्थे समुद्रप्रार्थनामन्त्रमाह ॐ नम इति । 'विश्वं गुप्तं लीनमस्मिन् प्रलये' इति विश्व-गुप्तः । विश्वस्मात्पराय श्रेष्ठाय विष्णवे इत्यर्थः । लवणा-म्मिष्ठ क्षारोदके ॥ २६ ॥ अग्निर्मित्रस्य तेजस्ताद्विवत्स्-र्योऽपि अपां योनिः। अपामिति शेषः । विष्णोर्व्यापकस्या-रमनो रेतः शरीराकारपरिणतं अभिब्यिक्तस्थानं त्वं हे

समुद्र अमृतस्य नाभिः सुधाया गर्भस्थानम् ॥ २०॥१ यज्ञः विष्णोः रेतोधाः विष्णो रेतः जीवः स धीयतेऽहि देहे । अमृतस्य नाभिः मोक्षस्य साधनम् ॥ २८॥ है योनिः देवस्थानम् ॥ २९॥ इत्यारप्यके प० तिलक्ष्म भारतभावदीपे चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः॥ १९४॥

११५ स इंति ॥ १ ॥ आयान् आगच्छन् ॥ ५ ॥ त्रिप्द

1:11 30

नः

यवि

118

HSIF

क्ष 811 वतुर्दशीमप्टमीं च रामं पश्यन्ति तापसाः। बस्यां राज्यां व्यतीतायां भवित्री श्वश्चतुर्द्शी॥६ युधिष्टिर उवाच।

भवाननुगतो रामं जामदृश्यं महावलम् । प्रत्यक्षदर्शी सर्वस्य पूर्ववृत्तस्य कर्मणः ॥ स भवान्कथयत्वद्य यथा रामेण निर्जिताः। आहवे क्षत्रियाः सर्वे कथं केन च हेतुना ॥

अकृतवण उवाच । इन्त ते कथयिष्यामि महदाख्यानमुत्तमम्। भृगूणां राजशार्दूछ वंशे जातस्य भारत ॥ 9 रामस्य जामदृश्यस्य चरितं देवसंमितम्। हैह्याधिपतेश्चैव कार्तवीर्यस्य भारत ॥ १० रामेण चार्जुनो नाम हैहयाधिपतिईतः। तस्य बाहुशतान्यासंस्त्रीणि सप्त च पाण्डव ॥११ दत्तात्रेयप्रसादेन विमानं काञ्चनं तथा । ऐवर्यं सर्वभतेषु पृथिव्यां पृथिवीपते ॥ १२ अव्याहतगतिश्चैव रथस्तस्य महात्मनः। रथेन तेन तु सदा वरदानेन वीर्यवान् ॥ १३ ममर्द देवान्यक्षांश्च ऋषींश्चेव समन्ततः। भृतांश्चेव स सर्वास्त पीडयामास सर्वतः ॥ १४ ततो देवाः समेत्याहुर्ऋषयश्च महावताः। देवदेवं सुरारिघ्नं विष्णुं सत्यपराक्रमम्॥ १५ भगवनभूतरक्षार्थमर्जुनं जिह वै प्रभो। विमानेन च दिटयेन हैहयाधिपतिः प्रभुः॥ 38 शचीसहायं की डन्तं धर्षयामास वासवम् । ततस्तु भगवान्देवः शक्रेण सहितस्तदा । कार्तवीर्यविनाशार्थं मन्त्रयामास भारत ॥ १७ यत्तद्भृतहितं कार्यं सुरेन्द्रेण निवेदितम्।

संप्रतिश्रुत्य तत्सर्वे भगवाँ छोकपूजितः ॥ जगाम बदरीं रम्यां स्वमेवाश्रममण्डलम्। पतिसमन्नेव काले तु पृथिव्यां पृथिवीपतिः ॥ १९

कान्यकुच्जे महानासीत्पार्थिवः सुमहाबलः। गार्घाति विश्वतो लोके वनवासं जगाम ह ॥२०

वने तु तस्य वसतः कन्या जज्ञेऽप्सरःसमा। क्वीको भार्गवस्तां च वरयामास भारत ॥ २१

तमुवाच ततो गाधिर्वाह्मणं संशितव्रतम्।

एकत इति। बहिः स्यामाः अन्तरा रक्ताः कर्णा येषां ते एकतः स्यामकर्णास्तेषाम् ॥२५॥ जन्याः वरपक्षीयाः॥२९॥अवलो-कः अवलोकनार्थी ॥३१॥ विश्वं विराट्पुरुषं आवर्तयित्वा

उचितं नः कुले किंचित्पर्वैर्यत्संप्रवर्तितम् ॥ २२ एकतः स्यामकर्णानां पाण्डराणां तरस्विनाम् । सहस्रं वाजिनां शुल्कमिति विद्धि द्विजोत्तम २३ न चापि भगवान्वाच्यो दीयतामिति भागव। देया मे दृहिता चैव त्वद्विधाय महात्मने ॥

ऋचीक उवाच ।

एकतः इयामकर्णानां पाण्डुराणां तरस्विनाम्। दास्याम्यश्वसहस्रं ते मम भार्या सुतास्तु ते॥ २५

अकृतवण उवाच ।

स तथेति प्रतिज्ञाय राजन्वरूणमद्रवीत । एकतः इमामकर्णानां पाण्डुराणां तरस्विनाम्॥२६ सहस्रं वाजिनामेकं ग्रुल्कार्थं प्रतिदीयताम्। तस्मै प्रादात्सहस्रं वै वाजिनां वरुणस्तदा ॥ २७ तद्भ्वतीर्थं विख्यातमुत्थिता यत्र ते हयाः। गङ्गायां कान्यकुब्जे वै ददौ सत्यवर्ती तदा ॥२८ ततो गाधिः सुतां चास्मै जन्याश्चासन्सुरास्तदा। लब्ध्वा हयसहस्रं तु तांश्च दृष्टा दिवौकसः॥ २९ धर्मेण लब्बा तां भार्यामृचीको द्विजसत्तमः। यथाकामं यथाजोषं तया रेमे सुमध्यया ॥ तं विवाहे कृते राजन्सभार्यमवलोककः। आजगाम भृगुश्रेष्टः पुत्रं दृष्टा ननर्द् ह ॥ 38 भार्यापती तमासीनं गुरुं सुरगणार्चितम् । अर्चित्वा पर्युपासीनौ प्राञ्जली तस्यतुस्तदा ॥ ३२ ततः सूषां स भगवान्त्रहृष्टो भृगुरव्रवीत्। वरं वृणीष्व सुभगे दाता ह्यस्मि तवेप्सितम्॥ ३३ सा वै प्रसादयामास तं गुरुं पुत्रकारणात्। आत्मनश्चैव मातुश्च प्रसादं च चकार सः ॥ ३४

भृगुरुवाच ।

ऋतौ त्वं चैव माता च स्नाते पुंसवनाय वै। आछिङ्गेतां पृथग्वृक्षौ साश्वत्थं त्वमुदुम्बरम् ॥३५ चरुद्रयमिदं भद्रे जनन्याश्च तवैव च। विश्वमावर्तियित्वा तु मया यत्नेन साधितम् ॥३६ प्राशितव्यं प्रयत्नेन तेत्युक्त्वाद्र्शनं गतः। आलिङ्गने चरौ चैव चऋतुस्ते विपर्ययम्॥ ततः पुनः स भगवान्काले बहुतिथे गते। दिव्यक्षानाद्विदित्वा तु भगवानागतः पुनः॥ ३८

मुहुर्मुहुरनुसंघाय एतयोश्वर्वोर्भक्षणेन विश्वस्रष्टृतुल्यो पुत्रौ भविष्यत इति भावः ॥३६॥ ते उमे प्रति इत्युक्खेतीकारलोपः संधिर्वा आर्षः। आलिङ्गने अश्वत्योदुम्बरयोः॥ ३०॥

26

अध

प्रमध

जहा

आग

गां व

स मृ

तस्य

चिन

सहस्

अर्जुन

र्डा

अथोवाच महातेजा भृगुः सत्यवतीं स्नुपाम् । उपयुक्तश्चरुभेद्रे वृक्षे चालिङ्गनं कृतम् ॥ ३९ विपरीतेन ते सुभूमीत्रा चैवासि विश्वता । ब्राह्मणः क्षत्रवृत्तिर्वे तव पुत्रो भविष्यति ॥ ४० क्षत्रियो ब्राह्मणाचारो मातुस्तव सुतो महान् । भविष्यति महावीर्यः साधूनां मार्गमास्थितः ४१ ततः प्रसादयामास श्वशुरं सा पुनः पुनः । न मे पुत्रो भवेदीदकामं पौत्रो भवेदिति ॥ ४२ पवमस्तिवति सा तेन पाण्डव प्रतिनन्दिता। जमदर्शि ततः पुत्रं जज्ञे सा काल आगते॥ ११ तेजसा वर्चसा चैव युक्तं भार्गवनन्दनम्। स वर्धमानस्तेजस्वी वेदस्याध्ययनेन च॥ ११ बह्नमृषीन्महातेजाः पाण्डवेयात्यवर्तत। तं तु कृत्स्तो धनुर्वेदः प्रत्यभाद्भरतर्षम। चतुर्विधानि चास्त्राणि भास्करोपमवर्चसम्॥११

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां कार्तवीर्योपाल्याने पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

-->>€€--??E

अकृतवण उवाच । स वेदाध्ययने युक्तो जमद्ग्निर्महातपाः। तपस्तेपे ततो वेदान्नियमाद्वशमानयत्॥ 8 स प्रसेनजितं राजन्नधिगम्य नरााधिपम् । रेणुकां वरयामास स च तस्मै ददौ नृपः॥ 2 रेणुकां त्वथ संप्राप्य भार्या भार्गवनन्दनः। आश्रमस्यस्तया सार्घे तपस्तेपेऽनुकूलया ॥ 3 तस्याः कुमाराश्चत्वारो जिहरे रामपञ्चमाः। सर्वेषामजघन्यस्तु राम आसीज्जघन्यजः॥ फलाहारेषु सर्वेषु गतेष्वथ सुतेषु वै। रेणुका स्नातुमगमत्कदाचिन्नियतव्रता॥ सा तु चित्ररथं नाम मार्तिकावतकं नृपम् । ददर्श रेणुका राजन्नागच्छन्ती यहच्छया॥ 3 क्रीडन्तं सिछेछे हृष्ट्रा समार्ये पद्ममाछिनम् । ऋद्धिमन्तं ततस्तस्य स्पृहयामास रेणुका ॥ व्याभिचाराच तस्मात्सा क्रिन्नाम्मसि विचेतना प्रविवेशाश्रमं तत्र तां वै भर्तान्वबुध्यत ॥ स तां दृष्ट्रा च्युतां घैर्याद्राहया लक्ष्म्या विवर्जिताम् घिक्राव्देन महातेजा गईयामास वीर्यवान्॥ ततो ज्येष्टो जामदृश्यो रुमण्वान्नाम नामतः। थाजगाम सुषेणश्च वसुर्विश्वावसुस्तथा ॥

तानानुपूर्व्याद्भगवान्वधे मातुरचोदयत्। न च ते जातसंस्नेहाः किंचिद्रचुर्विचेतसः॥ ११ ततः शशाप तान्कोधात्ते शप्ताश्चेतनां जहुः। मृगपंक्षिसधर्माणः क्षिप्रमासञ्जडोपमाः ॥, ११ ततो रामोऽभ्ययात्पश्चादाश्रमं परवीरहा। तमुवाच महाबाहुर्जमद्ग्निर्महातपाः॥ जहीमां मातरं पापां मा च पुत्र व्यथां कृशाः। तत आदाय परशुं रामो मातुः शिरोऽहरत्॥१४ ततस्तस्य महाराज जमद्ग्नेर्महात्मनः। कोपोऽभ्यगच्छत्सहसा प्रसन्नश्चात्रवीदिदम् ॥११ ममेदं वचनात्तात कृतं ते कर्म दुष्करम्। वृणीष्व कामान्धर्मज्ञ यावतो वाञ्छसे हृदा १६ स ववे मातुरुत्थानमस्मृतिं च वधस्य वै। पापेन तेन चास्पर्श भ्रातृणां प्रकृतिं तथा ॥ अप्रतिद्वंद्वतां युद्धे दीर्घमायुश्च भारत। ददौ च सर्वान्कामांस्ताञ्जमदाग्नर्महातपाः ॥ १८ कदाचित्तु तथैवास्य विनिष्कान्ताः सुताः प्रभा अथानूपपतिर्वीरः कार्तवीर्योऽभ्यवर्तत ॥ तमाश्रमपदं प्राप्तमृषेभायां समाचर्यत्। स युद्धमदसंमत्तो नाभ्यनन्दत्तथार्चनम् ॥

इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११५॥

११६ स वेदेति ॥ १ ॥ ततस्तस्य स्पृह्यामास तमैन्छ्ये ॥ ७ ॥ अम्भासि सरस्येव क्रिजा द्वता । तथा वोतम् 'सुन्दरं पुरुषं दृष्ट्वा भ्रातरं पितरं सुतम् । योनिर्द्रवित नार्गणी सत्यं सत्यं जनार्दन'इति ॥ ८॥

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

ममाप्त कार्तवे धर्मज्ञर मृत्युरे किं नु अयुध्य किं नु अयुध्य ठालखं पेतका

मितिजई

संकृद्धों.

जिल्ला

तेषां च

तांश्च स

कालध

ताहशमेव

नेलकण्ठीरे

11995

त्राप्त

82

18

नि

11 88

१२

83

1188

1184

१६

1

प्रमध्य चाश्रमात्तरमाद्योमधेनोस्तथा बलात्।
जहार वत्सं कोशन्त्या वमञ्ज च महाद्रमान्॥२१
आगताय च रामाय तदाचष्ट पिता स्वयम्।
गां च रोरुदतीं दृष्ट्या कोपो रामं समाविशत् २२
स मृत्युवशमापत्रं कार्तवीर्यमुपाद्गवत्।
तस्याथ युधि विकम्य भार्गवः परवीरहा॥ २३
विच्छेद निशितैर्भहैर्बाहून्परिघसंनिमान्।
सहस्रसंमितान्राजन्प्रगृह्य रुचिरं धनुः॥ २४
अमिभृतः स रामण संयुक्तः कालधर्मणा।
अर्जुनस्याथ दायादा रामण कृतमन्यवः॥ २५

आश्रमस्यं विना रामं जमद्गिमुपाद्रवन् ।
ते तं जघुर्महावीर्यमयुध्यन्तं तपस्विनम् ॥ २६
असकुद्रामरामेति विकोशन्तमनाथवत् ।
कार्तवीर्यस्य पुत्रास्तु जमद्ग्निं युप्तिष्ठिर ॥ २७
पीडियित्वा शरैर्जग्मुर्यथागतमिर्द्माः ।
अपक्रान्तेषु वै तेषु जमद्ग्नौ तथा गते ॥ २८
समित्पाणिरुपागच्छद्गश्रमं भृगुनन्दनः ।
स दृष्ट्रा पितरं वीरस्तथा मृत्युवशं गतम् ।
अनर्हन्तं तथाभूतं विळळाप सुदुःखितः ॥ २९

इति श्रीमहाभा० आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि होम्शतीर्थयात्रायां कार्तवीर्योपाल्याने जमदाप्रविधे षोडशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११६॥

474386644

230

राम उवाच। ममापराधात्तेः क्षुद्रैईतस्त्वं तात बालिशैः। कार्तवीर्यस्य दायादैर्वने मृग इवेषुभिः॥ धर्मज्ञस्य कथं तात वर्तमानस्य सत्पथे। मृत्युरेवंविधो युक्तः सर्वभूतेष्वनागसः॥ र्कि नु तैर्न कृतं पापं यैभवांस्तपास स्थितः। अयुध्यमानो वृद्धः सन्हतः शरशतैः शितैः॥ र्कि नु ते तत्र वश्यान्ति साचिवेषु सुदृत्सु च। ^{अयुध्यमानं धर्मज्ञमेकं हत्वाऽनपत्रपाः॥} 8 लालयैवं सकरणं बहु नानाविधं नृप। प्रेतकार्याणि सर्वाणि पितुश्चके महातपाः॥ 4 द्दाह पितरं चाम्नौ रामः परपुरंजयः। मितज्ञे वधं चापि सर्वक्षत्रस्य भारत॥ દ્દ ^{संकृ}दोऽतिबलः संख्ये शस्त्रमादाय वीर्यवान् । जिप्तवान्कार्तवीर्यस्य सुतानेकोऽन्तकोपमः॥ तेषां चानुगता ये च क्षत्रियाः क्षत्रियर्षमः। ^{तांश्च} सर्वानवामृद्राद्रामः प्रहरतां वरः ॥ 6

त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीं कृत्वा निःक्षत्रियां प्रभुः । समन्तपञ्चके पञ्च चकार रुधिरहृदान् ॥ स तेषु तर्पयामास भृगूनभृगुकुलोह्रहः। साक्षाइदर्श चर्चींकं स च रामं न्यवारयत् ॥ १० ततो यज्ञेन महता जामदग्न्यः प्रतापवान् । तर्पयामास देवेन्द्रमृत्विभ्यः प्रद्दौ महीम् ॥ ११ वेदीं चाप्यददद्वैमीं कश्यपाय महात्मने। दशक्यामायतां कृत्वा नवोत्सेधां विशांपते ॥१२ तां कञ्यपस्यानमते ब्राह्मणाः खण्डशस्तदा । व्यमजंसेत तदा राजन्यख्याताः खाण्डवायनाः १३ स प्रदाय महीं तस्मै कश्यपाय महात्मने। अस्मिन्महेन्द्रे शैलेन्द्रे वसत्यमितविक्रमः॥ एवं वैरमभूत्तस्य क्षत्रियैर्छोकवासिभिः। पृथिवी चापि विजिता रामेणामिततेजसा ॥ १५ वैशंपायन उवाच । ततश्चतुर्दशीं रामः समयेन महामनाः। द्रीयामास तान्विप्रान्धर्मराजं च सानुजम् ॥१६

कालधर्मणा मृत्युना ॥ २५ ॥ भार्यावधदोषात्स्वयमपि तिहरामेव मरणं प्रापेत्याशयः ॥ २९ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि केलकण्डीये भारतभावदीपे षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥

११७

ममेति ॥ १ ॥ दशब्यामायतां ब्यामो हस्तचतुष्ट्यम् । चत्वारिशद्धस्तायामविस्ताराम् । नवोत्सेथां षदत्रिंशद्धस्तो-छ्रायां चेत्यर्थः । ब्यायामेति प्रमादपाठः ॥ १२ ॥ खण्डेशः खण्डानि खण्डानि कृत्वा ब्यभजन् ॥ १३ ॥

er E

इति

प्रभा

कि

ते वि

वृष्ण

प्रभ

1

पण्डि

119.

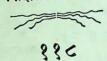
न्नम्

नेलक

स तमानर्च राजेन्द्र भ्रातृभिः सहितः प्रभुः। स तमानच राजन्द्र भारामः लाखाः अतुः। द्विजानां च परां पूजां चक्रे नृपतिसत्तमः॥ १७ महेन्द्र उप्य तां रात्रिं प्रययौ दक्षिणामुखः॥ १८

आर्चित्वा जामदग्न्यं स पूजितस्तेन चोदितः।

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि स्रोमशतीर्थयात्रायां कार्तवीयोपाल्याने सप्तद्शाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११७॥

वैशंपायन उवाच । गच्छन्स तीर्थानि महानुभावः पुण्यानि रम्याणि दद्शं राजा। सर्वाणि विप्रैरुपशोभितानि 2 कचित्कचिद्धारत सागरस्य ॥ स वृत्तवांस्तेषु कृताभिषेकः सहानुजः पार्थिवपुत्रपौत्रः। समुद्रगां पुण्यतमां प्रशस्तां जगाम पारिक्षित पाण्डुपुत्रः॥ 2 तत्रापि चाष्ट्रत्य महानुभावः संतर्पयामास पितृनसुरांश्च । द्विजातिमुख्येषु धनं विस्वध्य गोदावरीं सागरगामगच्छत्॥ 3 ततो विपापमा द्रविडेषु राज-न्समुद्रमासाद्य च लोकपुण्यम् । अगस्त्यतीर्थं च महापवित्रं नारीतीर्थान्यथ वीरो दद्रा ॥ 8 तत्रार्जुनस्याग्र्यधनुर्धरस्य निशम्य तत्कर्म नरैरशक्यम्। संपूज्यमानः परमर्षिसङ्घैः परां मुदं पाण्डुसुतः स लेभे। स तेषु तीर्थेष्वभिषिक्तगात्रः कृष्णासहायः सहितोऽनुजैश्च। संपूजयन्विक्रममर्जुनस्य रेमे महीपाल पतिः पृथिव्याः॥ દ્ ततः सहस्राणि गवां प्रदाय तीर्थेषु तेष्वम्बुधरोत्तमस्य।

हृष्टः सह भाताभरर्जुनस्य संकीर्तयामास गवां प्रदानम्॥ स तानि तीर्थानि च सागरस्य पुण्यानि चान्यानि बहूनि राजन। क्रमेण गच्छन्परिपूर्णकामः शूर्णरकं पुण्यतमं ददर्श॥ तत्रोदधेः कंचिदतीत्य देशं ख्यातं पृथिव्यां वनमाससाद । तप्तं सुरैरत्र तपः पुरस्ता-दिष्टं तथा पुण्यपरैर्नरेन्द्रैः॥ स तत्र तामध्यधनुर्धरस्य वेदीं ददर्शायतपीनबाहुः। ऋचीकपुत्रस्य तपस्विसङ्घैः समावृतां पुष्यकृद्रचनीयाम् ॥ ततो वस्नां वसुधाधिपः स मरुद्रणानां च तथाश्विनोश्च। वैवस्वतादित्यधनेश्वराणा-मिन्द्रस्य विष्णोः सावितार्वीभोश्र भवस्य चन्द्रस्य दिवाकरस्य पतेरपां साध्यगणस्य चैव। धातुः पितृणां च तथा महातमा रुद्रस्य राजन्सगणस्य चैव॥ सरस्वत्याः सिद्धगणस्य चैव पुण्याश्च ये चाप्यमरास्तथान्ये। पुण्यानि चाप्यायतनानि तेषां

आनर्च आर्चितवान् ॥१७॥ तेन च उदित इति च्छेदः। उष्य उषित्वा ॥ १८॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७॥

गच्छान्निति ॥ १ ॥ वृत्तवान् सदृतः । पार्थिवः पृथ्वी-

सूर्यस्तस्य पौत्रो युधिहर पतिः कश्यपस्तस्य पुत्रः तित्पतुर्धर्मस्य सूर्यपुत्रत्वात् । प्रशस्तां नाम नदीम् ॥ १ नारीतीर्थानि प्राहरूपाः पञ्चाप्सरसो मुनिशापवशात् श स्थिता अर्जुनेन च शापान्मोचितास्तानि ॥ ४ ॥ अम्बुधरोत्तमस्य समुद्रस्य ॥ ७ ॥

ददर्श राजा सुमनोहराणि॥

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

त्राप्त

1:1

याने

1

वेष्ठिः

: 11 84

तेषुपवासान्विबुधानुपोष्य दत्त्वा च रत्नानि महान्ति राजा तीर्थेषु सर्वेषु परिष्ठताङ्गः वृनः स शूर्पारकमाजगाम ॥ १४ स तेन तीर्थेन तु सागरस्य पुनः प्रयातः सह सोदरीयैः। द्विजैः पृथिव्यां प्रथितं महाद्वि-स्तीर्थे प्रभासं समुपाजगाम ॥ १५ तत्राभिषिक्तः पृथलोहितास्रः सहानुजैदेवगणान्वितृश्च । संतर्पयामास तथैव कृष्णा ते चापि विप्राः सह लोमशेन॥ 38 'स द्वादशाहं जलवायभक्षः कुर्वन्क्षपाहः सु तदाभिषेकम्। समन्ततोऽग्नीनुपदीपयित्वा तेपे तपो धर्मभूतां वरिष्टः॥ १७ तमुत्रमास्थाय तपश्चरन्तं शुश्राव रामश्च जनार्दनश्च । तौ सर्ववृष्णिप्रवरौ ससैन्यौ युधिष्टिरं जग्मतुराजमीढम् ॥ 26

ते वृष्णयः पाण्डुसुतान्समीक्ष्य भूमौ शयानानमलदिग्धगात्रान्। अनर्हतीं द्रौपदीं चापि दृष्टा सुदुःखिताध्यकुशुरार्तनाद्म् ॥ 28 ततः स रामं च जनाईनं च कार्षिण च साम्बं च शिनेश्च पौत्रम् ! अन्यांश्च वृष्णीनुपगम्य पृजां चके यथाधर्मप्रहीनसत्त्वः॥ 20 ते चापि सर्वान्प्रतिपुज्य पार्थी-स्तैः सत्कृताः पाण्डस्तैस्तथैव । युधिष्ठिरं संपरिवार्य राज-व्रपाविशन्देवगणा यथेन्द्रम् ॥ 28 तेषां स सर्वं चरितं परेषां वने च वासं परमप्रतीतः। अस्त्रार्थमिन्द्रस्य गतं च पार्थ निवेशनं हृष्टमनाः शशंस ॥ 22 श्रुत्वा तु ते तस्य वचः प्रतीता-स्तांश्चापि दृष्टा सुकुशानतीव । नेत्रोद्भवं संमुमुचुर्महार्हा दुःखार्तिजं वारि महानुभावाः॥

इतिश्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां प्रभासे यादवपाण्डवसमागमे अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥११८॥

end some

339

जनमेजय उवाच ।

प्रभासतीर्थमासाद्य पाण्डवा वृष्णयस्तथा ।

किमकुर्वन्कथाश्चेषां कास्तत्रासंस्तपोधन ॥ १

ते हि सर्वे महात्मानः सर्वशास्त्रविशारदाः ।

वृष्णयः पाण्डवाश्चेव सुदृद्श्च परस्परम् ॥ २

वैशंपायन उवाच ।

प्रभासतीर्थं संप्राप्य पुण्यं तीर्थं महोद्धेः ।

वृष्णयः पाण्डवान्वीराः परिवार्योपतस्थिरं ॥ ३

ततो गोक्षीरकुन्देन्दुमृणालरजतप्रमः।
वनमाली हली रामो बमाषे पुष्करेक्षणम्॥ ४ः
बलदेव उवाच ।
न कृष्ण धर्मश्चरितो मवाय
जन्तोरधर्मश्च परामवाय।
युधिष्ठिरो यत्र जटी महात्मा
वनाश्चयः क्रिस्यित चीरवासाः॥ ५

तेषु तीर्थेषु । उपवासान् समीपवासिनः । विबुधान् पिष्डतान् उपोष्य वस्त्रैरावास्य रल्लानि च तेभ्य एव दत्त्वा ॥ १४ ॥ तेन तीर्थेन सिन्धुतीरमार्गेण ॥ १५॥ कार्ष्णिम् प्रद्यु- प्रम् । पौत्रं सात्यिकम् ॥ २० ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलक्ष्णीये भारतमावदीपे अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः

11 996 11

११९ प्रभासेति ॥ १ ॥ हलीति । हलधरत्वाद्धर्मस्यापि निन्दां करिष्यतीति चनितम् ॥ ४ ॥ भवाय अभ्युदयाय ॥ ५ ॥.

इति

त्रिवर

वने अचर

पर्वाण ने

दुर्योधनश्चापि महीं प्रशास्ति न चास्य भूमिर्विवरं ददाति। धर्मादधर्मश्चरितो वरीया-नितीव मन्येत नरोऽल्पबुद्धिः॥ દ दुर्योधने चापि विवर्धमाने युधिष्ठिरे चासुखमात्तराज्ये। कि त्वत्र कर्तव्यमिति प्रजाभिः शङ्का मिथः संजनिता नराणाम् ॥ ७ अयं स धर्मप्रभवो नरेन्द्रो धर्मे धृतः सत्यधृतिः प्रदाता । चलेदि राज्याच सुखाच पार्थी धर्माद्पेतस्तु कथं विवर्धेत् ॥ 6 रुयं नु भीष्मश्च कृपश्च विप्रो द्रोणश्च राजां च कुलस्य वृद्धः। प्रवाज्य पार्थान्सुखमामुवन्ति धिक्पापबुद्धीन्भरतप्रधानान् ॥ 9 कि नाम वश्यत्यवनिप्रधानः पितृन्समागम्य परत्र पापः। पुत्रेषु सम्यक्षरितं मयेति पुत्रानपापान्व्यपरोप्य राज्यात् ॥ नासौ धिया संप्रति पश्यति स्म कि नाम कृत्वाहमचक्षरेवम् । जातः पृथिव्यामिति पार्थिवेषु प्रवाज्य कौन्तेयमिति स्म राज्यात् ॥११ नूनं समृद्धान्पितृलोकभूमौ चामीकराभान्क्षितिजान्त्रफुछान्। विचित्रवीर्यस्य सुतः सपुत्रः कृत्वा नृशंसं बत पश्यति सम ॥ १२ व्यूढोत्तरांसान्पृथुलोहिताक्षा-निमान्सम पुच्छन्स श्रुणाति नूनम्।

प्रास्थापयद्यत्स वनं सराङ्गो युधिष्ठिरं सानुजमात्तरास्त्रम् ॥ 83 योऽयं परेषां पृतनां समृद्धां निरायुघो दीर्घभुजो निहन्यात्। श्रुत्वैव शब्दं हि वृकोदरस्य मुञ्जन्ति सैन्यानि शकृत्समूत्रम्॥ स श्रुतिपासाध्वकृशस्तरस्वी समेत्य नानायुधवाणपाणिः। वने स्मरन्वासमिमं सुघोरं शेषं न कुर्यादिति निश्चितं मे॥ 24 न हास्य वीर्येण बलेन कश्चिः त्समः पृथिव्यामपि विद्यतेऽन्यः। स शीतवातातपकार्शिताङ्गो न शेषमाजावसहत्स कुर्यात्॥ 38 प्राच्यां नृपानेकरथेन जित्वा वृकोदरः सानुचरान्रणेषु। स्वस्त्यागमद्योऽतिरथस्तरस्वी सोऽयं वने क्रिश्यति चीरवासाः॥ १७ यः सिन्धुकूले व्यजयत्रृदेवा-न्समागतान्दाक्षिणात्यानमहीपान्। तं पश्यतेमं सहदेवमद्य तरस्विनं तापसवेषरूपम्॥ 16 यः पार्थिवानेकरथेन जिग्ये दिशं प्रतीचीं प्रति युद्धशौण्डः। सोऽयं वने मूलफलेन जीव-अटी चरत्यद्य मलाचिताङ्गः॥ १९ सत्रे समृद्धेऽतिरथस्य राज्ञो वेदीतलादुत्पातिता सुता या। सेयं वने वासिममं सुदुःखं 20 कथं सहत्यद्य सती सुखाही ॥

विवरं शरीरगृहनाय न ददातीत्यर्थः ।।६॥ मिथः शङ्का चर्माधर्मयोः किं वलीय इति शास्त्रानुभवयोविरोधात्संशयः ।। ७॥ राज्याच सुखाच चलेत् न तु धर्मादिति शेषः । तत्र हेतुः धर्मादिति । कथमित्युपहासार्थम् ॥ ८॥ अवनिप्रधानो धृतराष्ट्रः ॥ १०॥ नासाविति । किं नाम पापं कृत्वाऽहमचक्षुर्जातः कौन्तेयं प्रवाज्य कीहशो भवि- ध्यामीति धिया नासौ पर्यतीत्यध्याहृत्य योज्यम् ॥ ११॥ चामीकराभान कनकप्रभान । एतन्मरणिचह्नम् । नृशंसम्

निन्धं कर्म ।। १२ ॥ इमान्भीष्मादीन् शृणाति हिनिति शृणोतीति लेखकप्रमादः । न शृणोतीति गौडपाठे दु अस् मिन्नेश्वानरो योऽयमन्तः पुरुषे येनेदमन्नं पच्यते यदिद्मार्गं तस्यैष घोषो भवति । यमेतत्कर्णाविपधाय शृणोति स वर्षे किम्पन्भवति नैनं घोषं शृणोति इति श्रुत्यर्थोऽनुसंधेयः ।। १५ ॥ स्वर्षे होषं न कुर्यात् निः शेषमेन नाशयोदित्यर्थः ॥ १५ ॥ स्वर्षे होषं न कुर्यात् निः शेषमेन नाशयोदित्यर्थः ॥ १५ ॥ स्वर्षे होषे मेण आगमत् आगतः ॥१५॥ सोऽयं नकुलः ॥ १५ ॥ राजः द्वपदस्य ॥ २०॥

83

88

24

38

80

16

१९

नरित

यदी

बा^{हें व}

15 1

त्रिवर्गमुख्यस्य समीरणस्य देवेश्वरस्याप्यथवाश्विनोश्च। एषां सराणां तनयाः कथं न वनेऽचरन्द्यस्तसुखाः सुखार्हाः ॥ २१

जिते हि धर्मस्य सुते समार्थे सम्राटके सानुचरे निरस्ते। दुर्योधने चापि विवर्धमाने कथं न सीद्त्यवनिः सरौछा॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायां वलरामवाक्ये ऊनविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

少少小學小學小

320

सात्यिकरुवाच। न राम कालः परिदेवनाय यदुत्तरं त्वत्र तदेव सर्वे। समाचरामो ह्यनतीतकालं युधिष्ठिरो यद्यपि नाह किंचित्॥ ये नाथवन्तोऽद्य भवन्ति छोके ते नात्मना कर्म समारेभन्त। तेषां तु कार्येषु भवन्ति नाथाः शिव्याद्यो राम यथा ययातेः॥ 2 येषां तथा राम समारभन्ते कार्याणि नाथाः स्वमतेन लोके। ते नाथवन्तः पुरुषप्रवीरा नानाथवत्कुच्छ्मवाम्बन्ति ॥ 3 तस्मादिमौ रामजनार्दनौ च प्रयुक्तसाम्बौ च मया समेतौ। वसन्त्यरण्ये सहसोदरीयै-स्त्रैलोक्यनाथानाभिगम्य पार्थाः॥ 8 निर्यातु साध्वद्य द्शाईसेना प्रभृतनानायुधचित्रवर्मा । यमक्षयं गच्छतु धार्तराष्ट्रः सबान्धवो वृष्णिबलाभिभूतः ॥ त्वं होव कोपात्पृथिवीमपीमां संवेष्टयेस्तिष्ठतु शार्ङ्गधन्वा ।

सधार्तराष्ट्रं जहि सानुबन्धं वृत्रं यथा देवपातिर्महेन्द्रः ॥ €. म्राता च मे यः स सखा गुरुश्च जनार्दनस्यात्मसमश्च पार्थः। यद्र्थमैच्छन्मनुजाः सुपुत्रं शिष्यं गुरुं चाप्रतिकूलवाद्म्॥ 19 यद्र्थमभ्युचतमुत्तमं त-त्करोति कर्माप्र्यमपारणीयम्। तस्यास्त्रवर्षाण्यहमुत्तमास्त्रै-र्विहत्य सर्वाणि रणेऽमिभूय॥ 6 कायाच्छिरः सर्पविषाग्निकल्पैः शरोत्तमैरुन्मथितास्मि राम। खड़ेन चाहं निशितेन संख्ये कायाच्छिरस्तस्य वलात्प्रमध्य ॥ ततोऽस्य सर्वाननुगान्हनिष्ये दुर्योधनं चापि कुरुंश्च सर्वान्। आत्तायुधं मामिह रौहिणेय पश्यन्तु मैमा युधि जातहर्षाः ॥ निघन्तमेकं कुरुयोधमुख्या-निंग महाकक्षमिवान्तकाले प्रयुम्नमुक्तान्निशितान्न शकाः सोदं कुपद्रोणविकर्णकर्णाः ॥ 38:

त्रिवर्गमुख्यस्य धर्मस्य । 'त्रिवर्गों धर्मकामार्थैः'इत्यमरः। वने अचरन् हि अस्तसुखा इति च्छेदः ।। २१ ।। इत्यारप्यके पर्वाण नैलकण्ठीय भारतभावदीपे ऊनविंशत्यधिकशतत्मोऽ घ्यायः ॥ ११९ ॥

न रामेति ॥१।। नाथवन्तः ऐश्वर्यवन्तः । 'भावे घन्' । नात्मना न स्वयम् । नायाः कार्यसाधकाः । शिष्यादय इत्येव पाठः । शैब्यादय इति पाठे तु स्वार्थे ष्यञ् ।। २ ॥ स पार्थोऽपि तिष्ठत्विति पूर्वेणान्वयः । यद्ये रात्रुवधार्यम् ॥७॥ तत् सुपुत्रादिकम् । अस्माकमस्तीति शेषः ॥ ८ ॥ भेमाः भीमकर्मकर्तारः भीमवंशजा वा ।। १० ॥

अध्या

न्गेण

तर्पितः

इह देवै

इष्टं बहु

आमूर्त

तर्पयाग

तस्य स

वानस्प

चषाल

तेष्वेव

सप्तैकैव

तस्य स

खयमुर

तेषु तस

अमाद्य

प्रसंख्य

सिकत

यथा व

तथैव त

सदस्ये

भवेत्सं

न तस्य

भानिमत्य

मक्षितवाः

भारतमाव

रुगेण

जानामि वीर्यं च जयात्मजस्य कार्िंगर्भवत्येव यथा रणस्थः। साम्बः ससूतं सरथं भुजाभ्यां दुःशासनं शास्तु बलात्प्रमथ्य ॥ १२ न विद्यते जाम्बयतीसुतस्य रणे विषद्यं हि रणोत्कटस्य। पतेन बालेन हि शंबरस्य दैत्यस्य सैन्यं सहसा प्रणुन्नम् ॥ १३ वृत्तोरुरत्यायतपीनबाहु-रेतेन संख्ये निहतोऽश्वचकः। को नाम साम्बस्य महारथस्य रणे समक्षं रथमभ्यदीयात्॥ १४ यथा प्रविश्यान्तरमन्तकस्य काले मनुष्यो न विनिष्क्रमेत। तथा प्रविश्यान्तरमस्य संख्ये १५ को नाम जीवन्पुनरावजेच ॥ द्रोणं च भीषमं च महारथौ तौ सुतैर्वृतं चाप्यथ सोमदत्तम् । सर्वाणि सैन्यानि च वासुदेवः प्रधक्ष्यते सायकवाह्वजालैः॥ १६ कि नाम लोकेषु विषद्यमस्ति कृष्णस्य सर्वेषु सद्वेकषु । आत्तायुधस्योत्तमबाणपाणे-श्चकायुधस्याप्रतिमस्य युद्धे ॥ १७ ततो निरुद्धोऽप्यसिचर्मपाणि-र्महीमिमां धार्तराष्ट्रविसंज्ञैः। इतोत्तमाङ्गिर्निहतैः करोतु कीर्णो कुरौर्वेदिमिवाध्वरेषु॥ 26 गदोल्मुकौ बाहुकभानुनीथाः शूरश्च संख्ये निशठः कुमारः। रणोत्कटौ सारणचारुदेण्णी कुलोचितं विप्रथयन्तु कर्म ॥ १९ सवृष्णिभोजान्धकयोधमुख्या समागता सात्वतशूरसेना। हत्वा रणे तान्धृतराष्ट्रपुत्रां-होके यशः स्फीतमुपाकरोतु॥ 20 ततोऽभिमन्युः पृथिवीं प्रशास्तु यावद्रतं धर्मभृतां वरिष्ठः। युधिष्ठिरः पारयते महात्मा

द्यते यथोक्तं कुरुसत्तमेन॥ २१ अस्मत्रमुक्तैविशिखेर्जितारि-स्ततो महीं भोक्ष्यति धर्मराजः। निर्धार्तराष्ट्रां हतस्तपुत्रा-मेति इ नः कृत्यतमं यशस्यम् ॥ २२ वासुदेव उवाच। असंशयं माधव सत्यमेत-द्रह्वीम ते वाक्यमदीनसत्त्व। स्वाभ्यां भुजाभ्यामजितां तु भूमिं नेच्छेत्कुरूणामृषभः कथंचित्॥ २३ न होष कामान्न भयान्न लोभा-द्यिष्ठिरो जातु जह्यात्स्वधर्मम्। भीमार्जुनौ चातिरथौ यमौ च तथैव कृष्णा द्भपदात्मजेयम् ॥ 28 उमौ हि युद्धेऽप्रतिमौ पृथिव्यां वृकोद्रश्चैव धनंजयश्च। करमान्न कृत्स्नां पृथिवीं प्रशासे-नमाद्रीसुताभ्यां च पुरस्कृतोऽयम्॥१५ यदा तु पञ्चालपतिर्महात्मा सकेकयश्चेदिपतिर्वयं च। युध्येम विकम्य रणे समेता-स्तदैव सर्वे रिपवो हि न स्यः॥ युधिष्ठिर उवाच। नेदं चित्रं माधव यद्ववीषि सत्यं तु मे रक्ष्यतमं न राज्यम्। कृष्णस्तु मां वेद यथावदेकः कृष्णं च वेदाहमथो यथावत्॥ यदैव कालं पुरुषप्रवीरो वेतस्यत्ययं माधव विक्रमस्य। तदा रणे त्वं च शिनिप्रवीर सुयोधनं जेष्यासि केशवश्च ॥ प्रतिप्रयान्त्वद्य द्शाईवीरा दृष्टोऽस्मि नाथैर्नरलोकनाथैः। धर्मेऽप्रमादं कुरुताप्रमेया द्रष्टास्मि भूयः सुखिनः समेतान् ॥ ११ तेऽन्योऽन्यमामन्त्र्य तथाभिवाद्य वृद्धान्परिष्वज्य शिशृंश्च सर्वान्। यदुप्रवीराः स्वगृहाणि जग्मु-स्ते चापि तीर्थान्यनुसंविचेहः॥

जयात्मजस्याभिमन्योः ॥ १२ ॥ माधव मधुदेशो मथुराप्रदेशस्तत्र जात ॥२३॥ ्

पिव

२१

२२

२३

विस्रुष्य कृष्णं त्वथं धर्मराजो विदर्भराजोपचितां सुतीर्थाम् । जगाम पुण्यां सरितं पयोष्णीं सम्रातृभृत्यः सह लोमशेन ॥

सुतेन सोमेन विमिश्रतोयां पयः पयोर्णां प्रति सोऽध्युवास । द्विजातिमुख्यैर्मुदितैर्महात्मा संस्त्यमानः स्तुतिभिर्वराभिः॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्राप० लोमशर्तार्थयात्रायां यादवगमने विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

38

323

लोमश उवाच। नुगण यजमानेन सोमेनेह पुरंदरः। तर्पितः श्रयते राजन्स तृप्तो सुद्मभ्यगात् ॥ 3 इह देवैः सहेन्द्रैश्च प्रजापतिभिरेव च। इष्टं बहुविधैर्यज्ञैर्महद्भिर्मरिदाक्षणैः ॥ 2 बामूर्तरयसश्चेह राजा वज्रधरं प्रभः। | २५ | तर्पयामास सोमेन हयमेधेषु सप्तसु ॥ 3 तस्य सप्तसु यज्ञेषु सर्वमासीद्धिरंण्मयम् । वानस्पत्यं च भौमं च यहव्यं नियतं मखे ॥ 8 चषालयूपचमसाः स्थाल्यः पात्र्यः स्रुचः स्रुवाः । १६ तेष्वेव चास्य यज्ञेषु प्रयोगाः सप्त विश्वताः ॥ ५ सप्तैकैकस्य यूपस्य चषालाश्चोपरि स्थिताः। तस्य सम यूपान्यज्ञेषु भ्राजमानान्हिरण्मयान् ॥ ६ लयमुत्थापयामासुर्देवाः सेन्द्रा युधिष्ठिर। तेषु तस्य मखाप्रयेषु गयस्य पृथिवपितेः ॥ 9 अमाद्यदिन्द्रः सोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातयः। प्रसंख्यानानसंख्येयान्त्रत्यगृह्वान्द्वजातयः ॥ सिकता वा यथा लोके यथा वा दिवि तारकाः। यया वा वर्षतो धारा असंख्येयाः सम केनचित् ९ तथैव तदसंख्येयं धनं यत्प्रदद्ौ गयः। सदस्यम्यो महाराज तेषु यज्ञेषु सप्तसु ॥ १० भवेत्संख्येयमेतद्धि यदेतत्परिकीर्तितम्। न तस्य शक्याः संख्यातुं दक्षिणा दक्षिणावतः ११

हिरणमयीभिगोंभिश्च कृताभिर्विश्वकर्मणा। ब्राह्मणांस्तर्पयामास नानादिग्भ्यः समागतान् १२ अल्पावशेषा पृथिवी चैत्यैरासीन्महात्मनः। गयस्य यजमानस्य तत्र तत्र विशांपते॥ १३ स लोकान्प्राप्तवानैन्द्रान्कर्मणा तेन भारत। सलोकतां तस्य गच्छेत्पयोष्ण्यां य उपस्पृशेत्१४ तस्मात्त्वमत्र राजेन्द्र म्रातृभिः सहितोऽच्युत। उपस्पृश्य महीपाल धूतपाष्मा भविष्यसि॥ १५ वैशंपायन उवाच।

स पयोष्ण्यां नरश्रेष्ठः स्नात्वा वै भ्रातृभिः सह । वैदूर्यपर्वतं चैव नर्मदां च महानदीम् ॥ १६ समागमत तेजस्वी भ्रातृभिः सहितोऽनघ । तत्रास्य सर्वाण्याचल्यौ लोमशो भगवानृषिः१७ तीर्थानि रमणीयानि पुण्यान्यायतनानि च । यथायोगं यथाप्रीति प्रययौ म्रातृभिः सह । तत्र तत्राददद्वित्तं ब्राह्मणेभ्यः सहस्रशः ॥ १८

लोमश उवाच । देवानामेति कौन्तेय तथा राक्षां सलोकताम् । वैदुर्यपर्वतं दृष्टा नर्मदामवतीर्यं च ॥ १९ संधिरेष नरश्रेष्ट त्रेताया द्वापरस्य च । एनमासाद्य कौन्तेय सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २०

मुतेन अभिषुतेन । यज्ञे सोमपानतुल्यं तज्जल-पानिमत्पर्यः । पयोष्णी प्रति पयोष्ण्यां पयोमात्रं अध्युवास मितितवान् ॥ ३२ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतमानदीपे विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२०॥

रेगेणिति ॥ १ ॥ आमूर्त्रयसः गयनामा ॥ ३ ॥

वानस्पत्यं वृक्षजं चषालादि । भौमं मृन्मयं स्थाल्यादि ॥४॥ चषालो यूपकटकः । यूपः यज्ञस्तम्भः । चमसाः सोमपान-पात्राणि । पात्र्यः हविःस्थापनार्थानि मृन्मयानि सुचः हविःप्रदानार्थाः । सुवाः हविरवदानार्थाः ॥ ६ ॥ प्रसंख्यानान् एकयलेन भूयःस्वर्णमुद्रादेमीपकान् खारीद्रोणादीन

सध्या

अज्ञान

ततोऽह

अपमा

रूपौदा

तामेव

क्षंस्या

ऋषेर्वच

कस्यानि

कृताभि

तां द्रष्टा

अचतुः ः

कस्य त्व

रच्छाव

ततः सुर

वधाश्वि

कथं त्वा

म्राजसेऽ

न देवेष्व

अनाभरत

शोभयस्

सर्वाभरण

शोभसे त

कस्मादेव

वमुपास्स

वसमर्थ ।

सा त्वं चर

लारण्यके

ततमो ऽच्य

वे०

एष शर्यातियज्ञस्य देशस्तात प्रकाशते। साझाद्यत्रापिबत्सोममश्विभ्यां सह कौशिकः२१ - चुकोप भागवश्चापि महेन्द्रस्य महातपाः। संस्तम्भयामास च तं वासवं च्यवनः प्रभू सकन्यां चापि भार्यां स राजपुत्रीमवाप्तवान् २२ युधिष्ठिर उवाच।

कथं विष्टम्भितस्तेन भगवान्पाकशासनः। किमर्थं भागवश्चापि कोपं चके महातपाः॥ २३ नासत्यौ च कथं ब्रह्मन्कृतवान्सोमपीथिनौ। एतत्सर्वं यथावृत्तमाख्यातु भगवान्मम ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमरातीर्थयात्रायां सौकत्ये एकविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

822

लोमश उवाच। भृगोर्महर्षेः पुत्रोऽभू≅यवनो नाम भारत। समीपे सरसस्तस्य तपस्तेपे महाद्यतिः॥ स्थाणुभूतो महातेजा वीरस्थानेन पाण्डव। अतिष्ठत चिरं कालमेकदेशे विशांपते ॥ सवल्मीकोऽभवद्यषिर्लताभिरिव संवृतः। कालेन महता राजन्समाकीर्णः पिपीलिकैः ॥ ३ तथा स संवतो धीमान्मृतिपण्ड इव सर्वशः। तप्यते सम तपो घोरं वल्मिकेन समावृतः॥ अथ दीर्घस्य कालस्य रायांतिनाम पार्थिवः। आजगाम सरो रम्यं विहर्तुमिद्मुत्तमम् ॥ तस्य स्त्रीणां सहस्राणि चत्वार्यासन्परिव्रहः। एकैव च सुता सुमुः सुकन्या नाम भारत॥ सा सखीमिः परिवृता दिव्याभरणभूषिता। चंकम्यमाणा वल्मीकं भार्गवस्य समासदत्॥ ७ सा वै वसुमतीं तत्र पश्यन्ती सुमनोरमाम्। वनस्पतीन्विचिन्वन्ती विजहार सखीवता॥ ८ रूपेण वयसा चैव मद्नेन मद्ने च। बभञ्ज वनवृक्षाणां शाखाः परमपुष्पिताः॥ तां सखीरहितामेकामेकवस्त्रामलंकताम्। ददर्श भार्गवो धीमांश्चरन्तीमिव विद्युतम्॥ १० तां पश्यमानो विजने स रेमे परमद्युतिः। क्षामकण्ठश्च विप्रार्थेस्तपोबलसमान्वतः॥ 28

तामावभाषे कल्याणीं सा चास्य न शृणोति वै ततः सुकन्या वल्मीके दृष्टा भागवचक्षुषी॥ १२ कौत्हलात्कण्टकेन वुद्धिमोहबलात्कृता। किं नु खिल्वद्मित्युक्तवा निर्विभेदास्य लोचने॥ अकुध्यत्स तया विद्धे नेत्रे परममन्युमान्। ततः शर्यातिसैन्यस्य शक्तन्मूत्रे समावृणोत् १४ ततो रुद्धे शकुन्मूत्रे सैन्यमानाहदुःखितम्। तथागतमभिप्रेक्ष्य पर्यपृच्छत्स पार्थिवः॥ तपोनित्यस्य वृद्धस्य रोषणस्य विशेषतः। केनापकृतमद्येह भार्गवस्य महात्मनः॥ १६ शर्याति ज्ञातं वा यदि वाज्ञातं तद्वतं व्रूत माचिरम्। तमूचुः सैनिकाः सर्वे न विद्योऽपकृतं वयम १७ सर्वोपायर्थथाकामं भवांस्तदधिगच्छतु। ततः स पृथिवीपालः साम्ना चोग्रेण च स्वयम्। पर्यपृच्छत्सुहद्वर्गं पर्यजानन्न चैव ते। आनाहार्ते ततो दृष्टा तत्सैन्यमसुखार्दितम् ॥ १९ पितरं दुःखितं दृष्टा सुकन्येद्मधाव्रवीत्। मयाटन्त्येह वल्माके दृष्टं सत्त्वमभिज्वलत् ॥ १० खद्योतवदभिज्ञातं तन्मया विद्धमन्तिकात्। एतच्छ्रुत्वा तु वल्मीकं शर्यातिस्तूर्णमभ्ययात् र तत्रापस्यत्तपोवृद्धं वयोवृद्धं च भागवम्। ११ पतार्थ दे अयाचद्य सैन्यार्थं प्राञ्जिलः पृथिवीपितः ॥

॥ ८ ॥ सोमस्य पाथः पानं तद्वन्तौ सोमपीथिनौ ॥२४॥ इत्यारप्येक पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे एकविंशाधि-करात्रसमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

१२२

म्गोरिति ॥ १ ॥ वीरस्थानेन वीरासनेन ॥ १॥ क्षामकण्ठः क्षीणघ्वनिः ॥ १९॥ अत एव सा तहवर्त श्रणोति ॥ १२ ॥ आनाहो मलाविष्टम्भः ॥ १५ ॥

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

२३

न वै। 83

अज्ञानाद्वालया यत्ते कृतं तत्थ्नन्तुमर्हसि । ततोऽब्रवीनमहीपालं च्यवनो भार्गवस्तदा॥ २३ अपमानादहं विद्धो ह्यनया दर्पपूर्णया। क्षीदार्यसमायुक्तां लोभमोहबलात्कृताम् ॥ २४ तामेव प्रतिगृह्याहं राजन्दुहितरं तव। क्षंस्यामीति महीपाल सत्यमेतद्रवीमि ते॥ २५ लोमश उवाच। ऋषेर्वचनमाज्ञाय शर्यातिरविचारयन्।

ददौ दुहितरं तस्मै च्यवनाय महात्मने ॥ प्रतिगृह्य च तां कन्यां भगवान्त्रससाद ह। प्राप्तप्रसादो राजा वै ससैन्यः पुरमात्रजत् ॥२७ सुकन्यापि पतिं लब्ध्वा तपिखनमिनिन्दिता । नित्यं पर्यचरत्त्रीत्या तपसा नियमेन च ॥ अग्नीनामतिथीनां च ग्रुश्रुपुरनस्यिका। समाराध्यत क्षित्रं च्यवने सा ग्रुमानना ॥

इति श्रीमहामा० आरण्यके प० तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायां सौकन्ये द्वार्विशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

१२३

लोमश उवाच। कस्यचित्वथ कालस्य त्रिदशाविश्वनौ नृप । वित्रो हताभिषेकां विवृतां सुकन्यां तामप्रयताम् ॥१ तां दृष्टा दर्शनीयाङ्गीं देवराजस्रतामिव । १४ क्रवतः समभिद्रस्य नासत्यावाश्वनाविदम् ॥ कस्य त्वमसि वामोरु वनेऽस्मिन्कि करोषि च। १५ रिच्छाव भद्रे ज्ञातुं त्वां तत्त्वमाख्याहि शोभने ॥३ ततः सुकन्या सवीडा तावुवाच सुरोत्तमौ । १६ शर्यातितनयां वित्तं भार्यो मां च्यवनस्य च ॥ ४ अथाश्विनौ प्रहस्यैतामब्रतां पुनरेव तु। १७ क्यं त्वमसि कल्याणि पित्रा दत्ता गताध्वने ॥५ म्राजसेऽस्मिन्वने भीरु विद्यत्सौदामनी यथा। _{म्ह। न देवेष्वपि तुल्यां हि त्वया पश्याव भाविनि ॥६} ^{अनाभरणसंपन्ना परमाम्बरवर्जिता ।} १९ रोभयस्यधिकं भद्रे वनमप्यनलंकता॥ वर्षमरणसंपन्ना परमाम्बरधारिणी। श्रीभसे त्वनवद्याङ्गि न त्वेवं मलपङ्किनी ॥ ^{कस्मादेवंविधा भृत्वा जराजर्जरितं पतिम् ।} श्राविमुपास्ते ह कल्याणि कामभोगबहिष्कृतम् ॥ ९ ^{बलमर्थं} परित्राणे पोषणे तु श्रुचिस्मिते ।

एवमुक्ता सुकन्यापि सुरौ ताविदमद्ववीत्॥ ११ रताहं च्यवने पत्यौ मैवं मां पर्यशङ्कतम्। तावव्रतां पुनस्त्वेनामावां देवभिष्वरौ॥ १२ युवानं रूपसंपन्नं करिप्यावः पतिं तव। ततस्तस्यावयोश्चैव वृणीप्वान्यतमं पतिम् ॥ १३ एतेन समयेनैनमामन्त्रय पार्ते श्रमे। सा तयोर्वचनाद्राजव्रुपसंगम्य भागवम् ॥ उवाच वाक्यं यत्ताभ्यामुक्तं भृगुस्ततं प्रति । तच्छ्रत्वा च्यवनो भार्यामुवाच क्रियतामिति १५ ऊचतू राजपुत्रीं तां पतिस्तव विशत्वपः । ततोम्भश्र्यवनः शीघ्रं रूपार्थी प्रविवेश ह ॥ १६ अधिनावपि तद्वाजन्सरः प्राविशतां तदा। ततो महर्तादुत्तीर्णाः सर्वे ते सरसस्तदा ॥ १७ दिव्यरूपघराः सर्वे युवानो मृष्टकुण्डलाः। तुल्यवेषधराश्चेव मनसः प्रीतिवर्धनाः॥ 26 तेऽब्रुवन्सहिताः सर्वे वृणीष्वान्यतमं शुभे। अस्माकमीप्सितं भद्रे पतित्वे वरवर्णिनि ॥ यत्र वाप्यभिकामासि तं वृणीष्व सुशोभने। सा समीक्ष्य तु तान्सर्वीस्तुल्यरूपधरान्स्थितान्॥ निश्चित्य मनसा बुद्ध्या देवी वत्रे स्वकं पतिम्। लभ्या त च्यवनो भार्या वयो रूपं च वान्छितम्॥

श्राप्त च्यवनमुत्सुज्य वरयस्य गाः । प्राप्ति देवगर्भाभे मा वृथा यौवनं कृयाः । खारण्यके प॰ नैलकण्ठीये भारतभावदीये द्वाविंशाधिक-वतं व तितमोऽध्यायः ॥१२२ ॥

षा त्वं च्यवनमुत्सुज्य वरयस्वैकमावयोः ॥

१२३

कस्याचिदिति । विवृताम् अनाच्छादिताम् ॥१॥ गता-घ्वने अतीतवयसे इत्यर्थः ॥ ५॥

व० १३

क्षध्याय:

नुरेका

वतस्त्र है

इतरे तर

प्रासाद

बाहू पव

तं द्या

यायान्त

भयात्सं

ततोऽब्र

सोमार्ही

विष्य

जानामि

सोमाहा

भूय एव

सुकन्या

अतो मर

तस्मात्प्र

पवमुक्त

स मन्यु

मदं च त

अक्षेषु उ

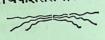
तदा मदं

हियारण्य धिकशतत

हृष्टोऽब्रवीन्महातेजास्तौ नासत्याविदं वचः। यथाहं रूपसंपन्नो वयसा च समन्वितः॥ कृतो भवद्भां वृद्धः सन्भार्यो च प्राप्तवानिमाम् । तस्माध्वां करिष्यामि प्रीत्याहं सोमपीथिनौ।

मिषतो देवराजस्य सत्यमेतद्रवीमि वाम्॥ तच्छ्रत्वा हप्टमनसौ दिवं तौ प्रतिज्ञमतुः। च्यवनश्च सुकन्या च सुराविव विजहतुः॥

इति श्रीमहाभा० आरण्यके प० तीर्थयात्राप० लोमरातीर्थयात्रायां सौकन्ये त्रयोविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

328

लोमश उवाच। ततः शुश्राव शर्यातिर्वयस्थं च्यवनं कृतम्। सुहर्धः सेनया सार्धमुपायाद्भागवाश्रमम् ॥ च्यवनं च सुकन्यां च दृष्टा देवसुताविव। रेमे सभार्यः शर्यातिः कृत्स्रां प्राप्य महीमिव ॥२ ऋषिणा सत्कृतस्तेन सभार्यः पृथिवीपतिः । उपोपविष्टः कल्याणीः कथाश्चके मनोरमाः॥ ३ अथैनं भार्गवो राजभुवाच परिसान्त्वयन् । याजयिष्यामि राजंस्त्वां संभारानवकल्पय ॥ ४ ततः परमसंहष्टः शर्यातिरवनीपतिः। च्यवनस्य महाराज तद्वाक्यं प्रत्यपूजयत् ॥ 4 प्रशस्तेऽहनि यशीये सर्वकामसमृद्धिमत्। कारयामास शर्यातिर्थज्ञायतनमुत्तमम्॥ દ્ तत्रैनं च्यवनो राजन्याजयामास भार्गवः। अद्भुतानि च तत्रासन्यानि तानि निवोध मे ॥७ अगृहाच्यवनः सोममश्विनोर्देवयोस्तदा । तमिन्द्रो वारयामास गृहानं स तयोर्त्रहम् ॥ 6 इन्द्र उवाच। उमावेतौ न सोमाहौँ नासत्याविति मे मतिः।

भिषजी दिवि देवानां कर्मणा तेन नाईतः॥

च्यवन उवाच ।

महोत्साही महात्मानी रूपद्रविणवत्तरी। यौ चऋतुर्मी मघवन्वन्दारकमिवाजरम्॥ ऋते त्वां विबुधांश्चान्यान्कथं वै नाईतः सक्ष अश्विनावपि देवेन्द्र देवी विद्धि पुरंदर॥ इन्द्र उवाच।

चिकित्सको कर्मकरौ कामरूपसमन्वितौ। लोके चरन्तौ मर्त्यानां कथं सोमिमहाईतः

लोमरा उवाच।

एतदेव यदा वाक्यमाभ्रेडयति देवराद्। अनादत्य ततः शक्रं ग्रहं जग्राह भार्गवः॥ निते मि प्रहीष्यन्तं तु तं सोममश्विनोक्तमं तदा। समीक्ष्य बलिमिहेव इदं वचनमञ्जवीत्॥ आभ्यामर्थाय सोमं त्वं प्रहीष्यसि यदि स्वय वज्रं ते प्रहरिष्यामि घोररूपमनुत्तमम्॥ एवमुक्तः स्मयन्निन्द्रमाभिवीक्ष्य स भागवः। जग्राह विधिवत्सोममश्विभ्यामुत्तमं ग्रहम्। ततोऽस्मै प्राहरद्वज्रं घोरक्षं शचीपतिः। तस्य प्रहरतो बाहुं स्तम्भयामास भा^{र्गवः।} तं स्तम्भयित्वा च्यवनो जुहुवे मन्त्रतोऽनल कृत्यार्थी सुमहातेजा देवं हिंसितुमुद्यतः ॥ ततः कृत्याथ संजज्ञे मुनेस्तस्य तपोबलात् मदो नाम महावीयों बृहत्कायो महासुरः। शरीरं यस्य निर्देष्टुमशक्यं तु सुरासुरैः। तस्यास्यमभवद्धोरं तीक्ष्णाग्रद्शनं महत्॥

१०

तत इति । वयस्थं युवानम् । 'युवं च्यवानमार्धिना' सापानस्र पुनर्युवानं चरथाय चक्रयुः 'इति मन्त्रलिङ्गात् । च्यवनम् । चरथाय धर्माचरणार्थम् ॥१॥ संभागत् अत्र तीर्थ पकरणानि ॥ ४॥ यहं सोमस्य गृह्णानं तयीस्य सवं सोमम् ॥ १९ ॥ आम्रेडयति पुनःपुनरावत्यिती वाह्युक्ता

'अश्विनौ वै देवानामसामपावास्ताम्'इति तस्यैतद्भवृंहणम् । तस्मायुवामिति । युवयोरसोमपत्वं मिषतः पर्यतः दूरीकरिष्यामीत्यर्थः ॥ २३ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीये त्रयोविंशाधिक-श्वततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

सवा

वः ॥

गत्।

T: |

त्रेका स्थिता त्वस्य भूमावेका दिवं गता। वस्त्रश्चायता दंष्ट्रा योजनानां शतं शतम् ॥ २१ _{रितरे तस्य} दशना वभूवुर्दशयोजनाः। प्रासादशिखराकाराः शूलाग्रसमद्शेनाः॥ 22 बाह् पर्वतसंकाशावायतावयुतं समी।

नेत्रे रविशशिप्रख्ये वक्रं कालाग्निसंनिभम् ॥ २३ लेलिहञ्जिह्नया वक्तं विद्युचपललोलया। व्यात्ताननो घोरदृष्टिर्वसन्निव जगद्वलात्॥ स भक्षयिष्यन्संकृद्धः शतऋतुमुपादवत् । महता घोररूपेण लोकाञ्छव्देन नाद्यन् ॥

इति श्रीमहाभा० आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायां सौकन्ये चतुर्विंशत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

१२५

लोमश उवाच। तं दृष्टा घोरवदनं मदं देवः रातऋतुः। बायान्तं भक्षयिष्यन्तं व्यात्ताननमिवान्तकम् ॥१ भयात्संस्ताम्भतभुजः सृक्षिणी लेलिहन्मुहः। तः ॥ ततोऽव्रवीदेवराजश्च्यवनं भयपीडितः ॥ सोमार्हावश्विनावेतावद्यप्रभृति भागव । विष्यतः सत्यमेतद्वचो विप्र प्रसीद मे ॥ 🎚 🌃 ते मिथ्या समारम्भो भवत्वेष परो विधिः। जानामि चाहं विप्रर्षे न मिथ्या त्वं करिष्यसि॥ सोमार्हावश्विनावेतौ यथा वाद्य कृतौ त्वया। स्वया सूय एव तु ते वीर्यं प्रकाशोदिति भार्गव ॥ हुकत्यायाः पितुश्चास्य लोके कीर्तिः प्रथेदिति । मतो मयैतद्विहितं तव वीर्यप्रकाशनम् ॥ तसात्प्रसादं कुरु मे भवत्वेवं यथेच्छिस । ष्वमुक्तस्य राक्रेण भार्गवस्य महात्मनः॥ स मन्युर्व्यगमच्छीघ्रं मुमोच च पुरंदरम् । तहम् मरं च व्यभजद्राजन्पाने स्त्रीषु च वीर्यवान्॥ ^{बक्षेषु} मृगयायां च पूर्वसृष्टं पुनः पुनः। त्रा मदं विनिक्षिप्य शक्तं संतर्प्य चेन्दुना ॥

अश्विभ्यां सहितान्देवान्याजयित्वा च तं नृपम् । विष्याप्य वीर्यं लोकेषु सर्वेषु वदतां वरः ॥ १० सुकन्यया सहारण्ये विजहारानुक्लया। तस्यैतद्विजसंघुष्टं सरो राजन्त्रकाराते ॥ ११ अत्र त्वं सह सोद्र्यैः पितृन्देवांश्च तर्पय । एतदृष्टा महीपाल सिकताक्षं च भारत॥ १२ सैन्धवारण्यमासाद्य कुल्यानां कुरु दर्शनम्। पुष्करेषु महाराज सर्वेषु च जलं स्प्रश ॥ १३ खाणोर्मन्त्राणि च जपन्सिद्धि प्राप्स्यसि भारत। संधिईयोर्नरश्रेष्ठ त्रेताया द्वापरस्य च ॥ १४ अयं हि दृश्यते पार्थ सर्वपापप्रणादानः। अत्रोपस्प्रस्य चैव त्वं सर्वपापप्रणाशने ॥ १५ आर्चीकपर्वतश्चैव निवासी वै मनीपिणाम् । सदाफलः सदास्रोतो मस्तां स्थानमुत्तमम् ॥१६ चैत्याश्चेते बहुविधास्त्रिद्शानां युधिष्ठिर । प्तचन्द्रमसस्तीर्थमृषयः पर्युपासते । वैखानसा वालखिल्याः पावका वायुमोजनाः॥ श्रुङ्गाणि त्रीणि पुण्यानि त्रीणि प्रस्रवणानि च। सर्वाण्यनुपरिकम्य यथाकाममुपस्पृश ॥

^{ह्रियारण्यके} पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे चतुर्विशत्य-धिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

तं दृष्टेति ॥ १ ॥ सिक्किणी गहनमौ ॥ २ ॥ मदं चेति । श्चिमी सुरापानस्त्री यूतमृगया व्यसनानि मदकरत्वात्त्याज्यानीति । है भावः ॥ ८ ॥ मंधिर्द्वयोशिति । संप्रति कलिद्वापरसंधाविप भारति अत्र तीर्थे त्रेताद्वापारसंधितुल्यः कालोऽस्ति अत्र स्नातानां र्वं । लिस्पर्शे नास्तीति भावः ॥ १४॥ सदास्रोतः सदा-विविद्युक्तम् ॥१६॥ पावका इव दीप्यमानाः पावकाः ॥१०॥

त्रींणि श्टक्षाणीति । प्राग्व्याख्यातरीत्या त्रिकोणं वाराणसी-क्षेत्रम् । त्रीणि प्रस्वणानीति च प्रयागम् । एतानि सर्वाणि अनुपरिकम्य प्रदक्षिणीकृत्य यथाकाममिह स्नाहि । यथा-काममित्यस्य काशीप्रयागसेविनां चन्द्रतीर्थसेवनमैच्छिकम इतरेषामत्यावस्यकमिति भावः । गौडास्तु 'त्रीणि शङ्काणि शुभाणि त्रीणि प्रहावणानि च । पुष्कराण्यादिसिद्धानि न विद्मस्तत्र कारणम् 'इति श्लोकमत्रापि पठन्ति स च प्रागेव ब्याख्यातः । अत्र पाठस्तु काऱ्यादिस्तुत्या पूर्वोक्तार्थस्य हढीकारार्थः ॥ १८॥

मया हात्र

अनेन विश

मभक्षणं तत्वद्य र

तनं दैवकु विपासिते

बापस्त्वय ताभ्यस्त्वः

विधास्या

ाधा शक

धारणः

क्षी वर्षश

ामं पार्श्व

निश्चकाम

वनाश्वं व

दिशिनीं इ

इति श्री

राष्ट्रम् इन्डि

शान्तनुश्चात्र राजेन्द्र शुनकश्च नराधिपः। नरनारायणौ चोभौ स्थानं प्राप्ताः सनातनम् १९ इह नित्यशया देवाः पितरश्च महर्षिभिः। वार्चीकपर्वते तेपुस्तान्यजस्व युधिष्ठिर ॥ 20 इह ते वै चरून्त्राश्चन्नृषयश्च विशापते । यमुना चाश्चयस्रोता कृष्णश्चेह तपोरतः 28 यमा च भीमसेनश्च कृष्णा चामित्रकर्शन। सर्वे चात्र गमिष्यार्मस्त्वयैव सह पाण्डव ॥ २२ प्तत्प्रंस्रवणं पुण्यमिन्द्रस्य मनुजेश्वर। यत्र धाता विधाता च वरुणश्चोध्वमागताः विवाश्ची इह तेऽप्यवसन्राजन्क्षान्ताः प्रमधर्मिणः। न युक्ति मैत्राणामृजुबुद्धीनामयं गिरिवरः शुभः॥ सुतार्थे स एषा सा यमुना राजनमहर्षिगणसेविता। नानायज्ञचिता राजन्पुण्या पापभयापहा॥ पुत्रार्ध त अत्र राजा महेष्वासी मांधातायजत स्वय महाबलो साहदेविश्च कौन्तेय सोमको ददतां वरः॥ यः शक्रम

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां सौकन्ये पञ्जविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

4777 BEEFE

१२६

युधिष्ठिर उवाच। मांघाता राजशार्दूलस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः। कथं जातो महाब्रह्मन्यौवनाश्वो नृपोत्तमः॥ कथं चैनां परां काष्ठां प्राप्तवानमित्युतिः। यस्य लोकास्त्रयो वश्या विष्णोरिव महात्मनः२ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं चरितं तस्य धीमतः। यथा मांधातृशब्दश्च तस्य शक्रसमद्युतेः। जन्म चाप्रतिवीर्यस्य कुरालो ह्यसि भाषितुम्॥ ३ लोमश उवाच।

शृणुष्वावहितो राजन्राञ्चस्तस्य महात्मनः। यथा मांधातुशब्दो वै लोकेषु परिगीयते॥ 8 इस्वाक्ववंशप्रभवो युवनाश्वो महीपतिः। सोऽयज्जत्प्रथिवीपालः ऋतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ 4 अश्वमेधसहस्रं च प्राप्य धर्मभृतां वरः। अन्यैश्च ऋतुभिर्मुख्यैरयजत्स्वाप्तदक्षिणैः॥ દ્ अनपत्यस्तु राजर्षिः स महात्मा महाव्रतः। मित्रप्वाधाय तद्राज्यं वननित्यो बभूव ह ॥ 9 शास्त्रदृष्टेन विधिना संयोज्यात्मानमात्मवान् । स कदाचित्रृपो राजन्नुपवासेन दुःखितः॥

पिपासाञ्चष्कहृदयः प्रविवेशाश्रमं भृगोः। तामेव रात्रिं राजेन्द्र महातमा भृगुनन्दनः॥ इप्टि चकार सौद्युमेर्महर्षिः पुत्रकारणात्। संभृतो मन्त्रपूतेन वारिणा कलशो महान्। तत्रातिष्ठतं राजेन्द्र पूर्वमेव समाहितः। यत्प्राक्य प्रसवेत्तस्य पत्नी शक्रसमं सुतम्॥ तं न्यस्य वेद्यां कलशं सुषुपुस्ते महर्षयः। रात्रिजागरणाच्छ्रान्तान्सौद्यक्तिः समतीत्य कृतः राक्रो ग्रुष्ककण्ठः पिपासार्तः पानीयार्थी भृशं नृषातो देवा तं प्रविक्याश्रमं शान्तः पानीयं सोऽभ्यया^{चा}देशिनीं त तस्य श्रान्तस्य शुष्केण कण्ठेन कोशतस्त्र मियं धार धितित नाश्रौषीत्कश्चन तदा शकुनेरिव वाशतः॥ ततस्तं कलशं दृष्टा जलपूर्णं स पार्थिवः। अभ्यद्रवत वेगेन पीत्वा चाम्भो व्यवास्त्रत्वर्थतं मह स पोत्वा शीतलं तोयं पिपासातों महीपि निर्वाणमगमद्गीमान्सुसुखी चामवत्त्दा ॥ ततस्ते प्रत्यबुध्यन्त मुनयः सतपोधनाः। निस्तोयं तं च कलशं ददशुः सर्व एव ते ।

नित्यशयाः नित्यं शयानाः संनिहिता इत्यर्थः । तेपुस्त-पश्चकुः ॥ २० ॥ साहदेविः संजयपुत्रस्य पुत्रः ॥ २६ ॥ इत्यारण्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीवे पञ्चविंशाल्य-धिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

योवनाश्वः युवनाश्वपुत्रः ॥ १ ॥ परां काष्टां विकार श्रेष्ठं स्थानम् ॥ २ ॥ आत्मानं चित्तम् । आत्मवात् स्तीति । । वित्तः । संयोज्य इष्टदेवतया ऐक्यं नीत्वा । युवनाश्वस्य ॥ १० ॥ वाशतः शब्दं कुर्वतः ॥ वहन्त्रेण

निर्वाणं तपःफलम् ॥ १६ ॥

1	
	स्य कर्मेदमिति ते पर्यपृच्छन्समागताः।
T: ;	र कोत्यंव सत्य समाभपद्यत् ॥ १८
1	निर्मित त प्राह भगवान्मागवस्तदा।
1	क्यापिता ह्यापस्तपसा चव समृताः १९
	जनाहित ब्रह्म तप अस्थाय दारुणम्।
11 ;	नार्थ तव राजपे महाबलपराक्रम ॥ २०
यम्	लावलो महावीयस्तपांबलसमान्वतः।
11	ज्ञात्रमपि वीर्येण गमयद्यमसाद्नम् ॥ २१
ये।	भतेन विधिना राजनमयैतदुपपादितम् ।
	मिक्षणं त्वया राजन्न युक्तं कृतमद्य वै॥ २२
	त्वय शक्यमस्माभिरेतत्कर्तुमतोऽन्यथा।
	तूनं दैवकृतं ह्यतयदेवं कृतवानसि ॥ २३
	विपासितेन याः पीता विधिमन्त्रपुरस्कृताः।
	भागस्त्वया महाराज मत्त्रपोवीर्यसंभृताः॥ २४
	त्रायस्त्वमात्मना पुत्रमीदशं जनयिष्यसि ।
11	विधास्यामो वयं तत्र तवेष्टि परमाद्भुताम् ॥ २५
l	या शकसमं पुत्रं जनियष्यसि वीर्यवान्।
[ ]	भिराणजं वापि न खेदं समवाप्स्यसि ॥ २६
,	तो वर्षशते पूर्णे तस्य राज्ञो महात्मनः ।
11	मिं पार्थ्व विनिर्मिं च सुतः सूर्य इव स्थितः २७ विक्षाम महातेजा न च तं मृत्युराविशत्।
ı	कार्थं नरपति तद्द्धतिमवाभवत्॥ २८
य ता	तः राक्षा महातेजास्तं दिदृश्चुरुपागमत्।
नृपः	तो देवा महेन्द्रं तमपृच्छन्धास्यतीति किम् २९
चत	वेशिनीं ततोऽस्यास्ये शकः समिससंद्धे।
त्रा	^{4य धा} स्यतीत्येवं भाषिते चैव वज्रिणा ॥ ३०
	वितात च नामास्य चक्रः सेन्द्रा दिवीकसः॥
	शरीना राऋदत्तामास्वाद्य स्म शिशस्तदा 🗠
जव	। अत्य महातजाः किष्कस्याजस्याद्याद्या ॥ ३२ ।
To 1	लि सं धनुवदा दिव्यान्यस्त्राणि चेश्वरम् ।
	2.2

	उपतस्थुर्महाराज ध्यातमात्रस्य सर्वदाः ॥	3
	आजगव नाम धनुः शराः श्रङोद्धवाश्य से ।	•
	अभेद्यं कवचं चैव सद्यस्तमुपशिश्रियुः॥	38
	सोऽभिषिको मघवता खयं शक्रेण भारत।	
	धर्मेण व्यजयहोकांस्त्रीन्विष्णुरिव विक्रमैः॥	30
	तस्याप्रतिहतं चकं प्रावर्तत महात्मनः।	
-	रत्नानि चैव राजधिं स्वयमेवोपतिस्थिरे ॥	38
	तस्येवं वसुसंपूर्णा वसुधा वैसुधाधिप।	
	तेनेष्टं विविधेर्यक्षैर्बहुभिः स्वाप्तदक्षिणैः॥	३७
-	चितचैत्यो महातेजा धर्मान्प्राप्य च पुष्कला	न्।
	शकस्यार्थासनं राजँलुब्धवानमितद्यतिः ॥	30
	एकाहात्पृथिवी तेन धर्मनित्येन धीमता।	
	विजिता शासनादेव सरत्नाकरपत्तना॥	३९
	तस्य चैत्यैर्महाराज ऋत्नां दक्षिणावताम्।	
	चतुरन्ता मही व्याप्ता नासीतिकचिदनावृतम्	80
	तेन पद्मसहस्राणि गवां दश महात्मना।	
	ब्राह्मणानां महाराज दत्तानीति प्रचक्षते॥	८१
	तेन द्वाद्शवार्षिक्यामनावृष्ट्यां महात्मना ।	
	95 (1/4145844 111/111	४२
	तेन सोमकुलोत्पन्नो गान्धाराधिपतिर्महान्।	
	गर्जन्निव महामेघः प्रमध्य निहतः रारैः ॥ १	33
	प्रजाश्चतुर्विधास्तेन त्राता राजन्कृतात्मना।	
	तेनात्मतपसा लोकास्तापिताश्चातितेजसा॥ ध	8
	तस्यैतदेवयजनं स्थानमादित्यवर्चसः।	
	यस्य पुण्यतम पुरा सुर्परान्य ।	4
	एतत्ते सर्वमाख्यातं मांधातुश्चरितं महत्।	
	जन्म चार्र्यं महीपाल यन्मां त्वं परिपृच्छिसि ४	द
	वैशंपायन उवाच ।	
	पवमुक्तः स कौन्तेयो लोमशेन महर्षिणा।	
١	पप्रच्छानन्तरं भूयः सोमक प्रांत भारत ॥ अ	3
	ाप० लोमशतीर्थयात्रायां मांधातोपाख्याने	

^{रिति} श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायां मांघातोपाख्याने षार्ड्वेशत्याधिकशततमोऽघ्यायः ॥ १२६ ॥

477

र्शिम् इन्छितम्॥२५॥िकं घास्यति पास्यति स्तन्याभान्। विश्वास्यति मांधाता। धातेति छङन्तस्य व्याख्यानं प्रविति । प्रदेशिनां तर्जनीम् ॥३०॥ किष्कून् हस्तान् । किष्कून् हस्तोन् वितस्तौ च'इत्यमरः॥३२॥ ध्यात- व्यास्यानं अयमेनंविधो भवत्विति संकल्पितस्य ॥३३॥ द्वाः स्वर्गजाः। 'श्रुङ्गप्रमुत्वे शिखरे' इत्यादि । 'स्वर्ग-

ते ।

मीनविशेषयोः 'इति विश्वः । दिब्या इत्यर्थः ॥३४॥ चक्रम् आज्ञा ॥ ३६ ॥ चितचैत्यः कृतचयनकतुः ॥ ३८ ॥ पद्मं शतकोटयः तेषामि सहस्राणि दश ॥ ४१ ॥ चतुर्विघाः सुरनरतिर्यक्स्थावराः ॥ ४४ ॥ इत्यारष्यके प० नै० भा० पिंद्विशत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

सधाय

ब्रह्मन्य ह

पुत्रकार

ततः स

मातरस

हा हत

रुदन्त्य

सब्ये प

कुररीण

विशस्य

चपायां

आर्ता

सर्वाश्च

ततो द

जज्ञे पु

जन्तु उरे

स तास

तच ल

तस्मिन्

ततः स

अथ क

वध तं

तमपृच

तमब्रवी

इति

नहां

220

युधिष्ठिर उवाच। क्यंवीर्यः स राजाभृत्सोमको वद्तां वर । कर्माण्यस्य प्रभावं च श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥१ लोमश उवाच।

युधिष्ठिरासीवृपतिः सोमको नाम धार्मिकः । 2 तस्य भार्याशतं राजन्सदशीनामभूत्तदा ॥ स वै यत्नेन महता तासु पुत्रं महीपतिः। कंचित्रासादयामास कालेन महता हापि॥ 3 कदाचित्तस्य वृद्धस्य घटमानस्य यत्ततः । जन्तुनीम सुतस्तिस्मन्स्त्रीशते समजायत ॥ 8 तं ज्ञातं मातरः सर्वाः परिवार्यं समासते । सततं पृष्ठतः कृत्वा कामभोगान्विशांपते ॥ 4 ततः पिपीलिका जन्तुं कदाचिद्दशास्मिवि । स दृष्टो व्यनद्रनादं तेन दुःखेन बालकः ॥ ततस्ता मातरः सर्वाः प्राक्रोशन्धृशदुःखिताः। प्रवार्य जन्तुं सहसा स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥ ७ तमार्तनादं सहसा श्रुश्राव स महीपतिः। अमात्यपर्षदो मध्ये उपविष्टः सहार्त्वजा ॥ ततः प्रस्थापयामास किमेतदिति पार्थिवः। तस्मै क्षत्ता यथावृत्तमाचचक्षे सुतं प्रति ॥ त्वरमाणः स चोत्थाय सोमकः सह मन्त्रिभिः। प्रविद्यान्तःपुरं पुत्रमाश्वासयदरिंदमः ॥ 80 सान्त्वयित्वा तु तं पुत्रं निष्कम्यान्तःपुराव्रृपः । ऋत्विजा सहितो राजन्सहामात्य उपाविशत् ११

सोमक उवाच। धिगस्तिवहैकपुत्रत्वमपुत्रत्वं वरं भवेत्। नित्यातुरत्वाद्भृतानां शोक एवैकपुत्रता॥ इदं भार्यादातं ब्रह्मन्परीक्ष्य सहदां प्रभो। प्त्रार्थिना मया वोढं न तासां नियते प्रजा एकः कथंचिदुत्पन्नः पुत्रो जन्तुरयं मम। यतमानासु सर्वासु किं नु दुःखमतः परम्॥ वयश्च समतीतं मे सभार्यस्य द्विजोत्तम्। आसां प्राणाः समायत्ता मम चात्रैकपुत्रके। स्यात् कर्म तथा युक्तं येन पुत्रशतं भवेत। महता लघुना वापि कर्मणा दुष्करेण वा॥ ऋत्विगुवाच।

अस्ति चैतादृशं कर्म येन पुत्रशतं भवेत्। यदि शकोषि तत्कर्तुमथ वश्यामि सोमक। सोमक उवाच।

कार्य वा यदि वाकार्य येन पुत्रशतं भवेत्। कृतमेवेति तद्विद्धि भगवान्प्रव्रवीतु मे ॥

ऋत्विगुवाच। यजस्व जन्तुना राजंस्त्वं मया वितते ऋतौ ततः पुत्रशतं श्रीमद्भविष्यत्यचिरेण ते॥ वपायां हूयमानायां धूममाघ्राय मातरः। ततस्ताः सुमहावीर्याञ्जनियष्यन्ति ते सुतार तस्यामेव तु ते जन्तुर्भविता पुनरात्मज। उत्तरे चास्य सौवर्ण लक्ष्म पार्श्वे भविष्यि

इति श्रीमहाभारते आर० तीर्थयात्रापवीण लोमशतीर्थयात्रायां जन्तूपाख्याने सप्तविशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १२७ ॥

१२७

कथमिति ॥ १ ॥ स्फिचि कटथाम् ॥ ६ ॥′ अमात्य-॰ पर्षदो मध्ये मन्त्रिसभान्तः ॥ ८ ॥ क्षत्ता दौवारिकः ॥९॥ जन्तुना पशुभूतेन। 'स वरुणं राजानमुपससार पुत्रो मे जायतां तेन त्वा यजा'इति । इति पुत्रस्यापि पशूर्वण ब्राह्मणे परामृष्टं ततो न शास्त्रविरोधः॥ १९॥ १९ देहान्तर्ग सप्तिविश्वा सोमकस भारतभावदीपे पर्वाण नैलकण्ठीये उष्य उ शततमोऽध्यायः ॥ १२७॥

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

जा ।

(H ||

कि।

त्।

रा ॥

(本)

वेत्।

क्तौ

: 1

रुतान्

व्यति

326

सोमक उवाच। ब्रह्मन्यद्यद्यथा कार्यं तत्कुरुष्य तथा तथा। पुत्रकामतया सर्वे करिष्यामि वचस्तव॥ 8 लोमरा उवाच। ततः स याजयामास सोमकं तेन जन्तुना। मातरस्तु बलात्पुत्रमपाकर्षुः कृपान्विताः॥ 2 हा हताः स्मेति वाशन्त्यस्तीव्रशोकसमाहताः। स्दल्यः करुणं वापि गृहीत्वा दक्षिणे करे॥ सच्चे पाणा गृहीत्वा तु याजकोऽपि स्म कर्पति। इररीणामिवार्तानां समाऋष्य तु तं सुतम्॥ विशस्य चैनं विधिवद्वपामस्य जुहाव सः। वपायां हूयमानायां गन्धमात्राय मातरः ॥ 4 आर्ता निपेतः सहसा पृथिव्यां कुरुनन्दन । सर्वाश्च गर्भानलभंस्ततस्ताः परमाङ्गनाः॥ ફ ततो दशस मासेषु सोमकस्य विशांपते। जबे पुत्रशतं पूर्णे तासु सर्वासु भारत॥ 9 जन्तुर्ज्येष्टः समभवज्जनित्र्यामेव पार्थिव। स तासामिष्ट एवासीन्न तथा ते निजाः सुताः ८ तच लक्षणमस्यासीत्सीवर्ण पार्श्व उत्तरे। तस्मिन्पुत्रदाते चाग्र्यः स बभूव गुणैरपि॥ ततः स लोकमगमत्सोमकस्य गुरुः परम्। वथ काले व्यतीते त सोमकोऽप्यगमत्परम्॥१० अथ तं नरके घोरे पच्यमानं दद्शे सः। तमपृच्छितिकमर्थे त्वं नर्के पच्यसे द्विज ॥ ११ तमब्रवीहुमः सोऽथ पच्यमानोऽग्निना भृशम्।

त्वं मया याजितो राजंस्तस्येदं कर्मणः फलम् १२ एतच्छ्रत्वा स राजर्षिर्धर्मराजानमत्रवीत । अहमत्र प्रवेश्यामि मुच्यतां मम याजकः॥ मत्कृते हि महाभागः पच्यते नरकाग्निना । धर्म उवाच। नान्यः कर्तुः फलं राजघ्रुपमुङ्के कदाचन । इमानि तव दृश्यन्ते फलानि वदतां वर ॥ 88 सोमक उवाच। पुण्यात्र कामये लोकानृतेऽहं ब्रह्मवादिनम् । इच्छाम्यहमनेनैव सह वस्तुं सुरालये ॥ 24 नरके वा धर्मराज कर्मणास्य समो हाहम् । पुण्यापुण्यफलं देव सममस्त्वावयोरिदम्॥ धर्मराज उवाच। यद्येवमीप्सितं राजन्भुङ्क्ष्वास्य सहितः फलम्। तुल्यकालं सहानेन पश्चात्प्राप्स्यसि सद्रतिम् १७ लोमश उवाच। स चकार तथा सर्वे राजा राजीवलोचनः । श्लीणपापश्च तस्मात्स विमुक्तो गुरुणा सह ॥१८ लेभे कामाञ्युभान्राजन्कर्मणा निर्जितान्खयम्। सह तेनैव विप्रेण गुरुणा स गुरुप्रियः॥ एष तस्याश्रमः पुण्यो य एषोऽग्रे विराजते । क्षान्त उष्यात्र षड्रात्रं प्राप्तोति सुर्गात नरः ॥२० एतस्मिन्नपि राजेन्द्र वत्स्यामो विगतज्वराः । षड्रात्रं नियतात्मानः सज्जीभव कुरुद्रह ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमरातीर्थयात्रायां जन्तूपाख्याने अष्टाविंशाधिकराततमोऽघ्यायः ॥ १२८ ॥

***

१२८

विकासित ॥ १ ॥ वाशन्त्यः क्रोशन्त्यः ॥ ३ ॥ वपां क्रिन्तर्गतमपूपाकारं मांसम् ॥ ५ ॥ लक्षणं चिह्नम् ॥ ९ ॥ सोमकस्य क्रित्विगिति शेषः ॥ १० ॥ क्षान्तः क्षमावान् । उष्य उषित्वा ॥ २० ॥ अभिचारपापं कुमार्गोपदेष्ट्रषु

याजकेष्वेव । याज्यस्य निपातस्तु गुरौ करूणा प्रयुक्तः स्वयं कृतो न तु न्याय्य इति अध्यायतात्पर्यम् ॥ २१ ॥ इत्या-रण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे अष्टार्विशाधिक-शततमोऽध्यायः ॥ १२८॥

एकरा प्तहें व

अद्य च

द्वारमें

अत्रव

ययाति

प्तत्प्रध

पतद्वै र

यत्र स

यूपोल्र

अत्र वे

हयमेधे असकृत

अत्रैव

ब्रियं इत

युगानि

स्थूलशर्

भवति स

चरन्' इ

स एव

धर्मानुष्ट

र्छतं भव

धर्मप्रजा

' समंजन

विवाहान

समापो

नौ' इति

यानि ।

संशब्दाव

ह्दयानि

तोति ।

धाता सं

संद्वात

कियायाः

तथा च

अजनयाव

कारात्।

चेयेण का

शब्देन

329

लोमश उवाच । अस्मिन्किल स्वयं राजन्निष्टवान्वै प्रजापतिः। सत्रमिष्टीकृतं नाम पुरा वर्षसहस्रिकम् ॥ 8 अम्बरीषश्च नाभाग इष्ट्वान्यमुनामन्। यत्रेष्टा दश पद्मानि सदस्येभ्योऽभिस्ष्टवान् ॥२ यशैश्च तपसा चैव परां सिद्धिमवाप सः। 3 देशश्च नाहषस्यायं यज्वनः पुण्यकर्मणः ॥ सार्वभौमस्य कौन्तेय ययातेरमितौजसः। स्पर्धमानस्य राजेण तस्येदं यज्ञवास्त्विह ॥ पश्य नानाविधाकारैरिय्नाभिर्निचितां महीम्।

मज्जन्तीमिव चाक्रान्तां ययातेर्यज्ञकर्मभिः॥ एषा शम्येकपत्रा या सरकं चैतदुत्तमम्। पश्य रामहदानेतान्पश्य नारायणाश्रमम्॥ एतचर्चीकपुत्रस्य योगैर्विचरतो महीम्। प्रसर्पणं महीपाल रौप्यायाममितौजसः॥ अत्रानुवंशं पठतः श्रुणु मे कुरुनन्दन । उलखलैराभरणैः पिशाची यदभाषत ॥ युगन्धरे दिध प्रार्य उषित्वा चाच्यतस्थले। तद्वद्भतलये सात्वा सपुत्रा वस्तुमहासि॥

१२९

अस्मिन्निति ।। १ ।। दश पद्मानि । गवामिति शेषः । तस्य द्वादशशतं दक्षिणा इति यागीयदक्षिणादौ सर्वत्र गोपदस्यैवाध्याहारदर्शनात् । अभिसृष्टवान् दत्तवान् ॥ २ ॥ यज्ञवास्तु यज्ञभूमिः। इह आस्मिन् वास्तुनि । इद्मुत्तरान्वयि ।। ४ ।। आग्नीभेः अग्निस्थापनार्थेरिष्टकारचितैः स्थण्डिलैः ।। ५ ।। शमी आमिक्षार्थं दध्युत्पादनार्थमानीता शमी-शाखा । एकपत्रा शातितपत्रा । अन्तर्वेदिशाखाया:पलाजा-न्यसर्वाणि प्रशास मूलतः शाखां परिवास्योपवेषं करोतीति स्त्रात् । या पूर्वे एकपत्रशाखाभृत्सैषा उपवेषरूपेणावाशिष्टा दरयते अग्रभागस्य वहाँ प्रहृतत्वात् । परिवास्य छित्त्वा । सरकं सुराग्रहपात्रम् । 'सरकोऽस्त्री सीधपात्रे' इति मेदिनी ।। ६ ।। प्रसर्पणं संचारभूमिः रौप्यायां रूप्यवत् श्वेतवर्णायां स्थल्यां नद्यां वा । सामीप्ये सप्तमी । प्रसर्पणं तीर्थमित्यन्ये ।। ७ ।। अनुवंशं परंपरागतमाख्यानश्लोकम् । उल्लखलैरिति । उद्दखलसदशानि स्त्रीणां कर्णाभरणानि भवन्तीति स्वयमु-द्रखलैरेवाभरणैर्युक्ता सतीति शेषः । एतेन विकृतवेषत्वं पिशाच्याः ॥८॥ उक्तं भाषणमेवाह द्वाभ्यां युगन्धर इति । अत्र प्राज्ञः । आस्मिस्तीर्थे सपुत्रा ब्राह्मणी स्नातुमागता तौ प्रति पिशाची बद्ति । त्वया युगन्धरे पर्वते देशे वा दिध-प्राशनं कृतम्। तत्र उष्ट्रीक्षीरं गर्दभ्यादिक्षीरं च दधीिक्रयते। तथा अच्युतस्थलाख्ये संकरजानां प्रामे वासश्च कृतः । तथा भूतिलयाख्ये दस्युप्रामेऽग्निदग्धानां मृतानां क्षेपणं यस्यां नद्यां क्रियते तस्यां स्नातासि । अतो दोषत्रयवती त्वम् । एतत्करणे हिँ प्रायश्चित्तं धर्मशास्त्रे प्रसिद्धम् । 'औष्ट्रमैक्शफं क्षीरं सुरातुल्यम् 'इति ।' संसज्य संकरैः सार्धे प्राजापत्यं व्रतं चरेत्'इति । 'प्रोष्य भूतिलये विप्रः प्राजापत्यं व्रतं चरेत्'इति च। तच खया न कृतम् अतः कथमत्र वस्तुमिच्छिसि। दोषवतामिह तीर्थे वासो दुर्लभ इत्यर्थः । एवं पिशाची-

वाक्यं श्रुत्वापि सा ब्राह्मणी तत्र स्नानादिकं कृतवती । तत स्तया राक्षस्या तस्याः घटापिठरादिकं नाशितम् । उत्तं ना ' एतत्तव दिवावृत्तं रात्री वृत्तं तु द्रक्ष्यिस' इति वृत्तं जातम्। रात्री त तव प्रत्रमपि नाश्यिष्यामीति भावः। अग्री द्वितीयां रात्रिं वस्तुमिच्छसि चेत्तव भ्यांसमपकारं कारिया-मीति युन्गघरादिदेशत्रयनिन्दापरत्वेन ब्याचख्यः। अर्बाञ्चल युन्गधरादौ द्धिप्राज्ञानादिकं त्रयं अधिकारकारणं कृता एकरात्रं इह यदि वस्तुभिच्छिस चेद्रस । अत्र पिशाबी वचनब्याजेनैकरात्रवासो नियम्यते । यदि त द्वितीयं दिश-रात्रं वरस्यासि तर्हि एतत्तव दिवाकाले वृत्तं भविष्यति। एतदिति वस्त्रपात्राहारताङनादिकमभिनीय दर्शयति। रात्रो तु इतोऽन्यथा प्राणापहारान्तमित्यर्थ इति । ब्रह्मज्ञानिवंशा वतंसलक्ष्मणानुचरास्तु । द्वारमेतत्कुरुक्षेत्रस्येत्युपसंहारात् अत क्षेत्रस्य द्विविधकुरुक्षेत्रप्रापकत्वमवगतम् । कुरुक्षेत्रद्वयं व एकं शतपथे प्रवर्धिकाण्डे तेषां कुरुक्षेत्रं देवयजनमास तस्म दाहुः कुरुक्षेत्रं देवानां देवयजनिमति कर्माङ्गं कुरुदेशानार्व प्रसिद्धम् । अपरं च अविमुक्तं वै कुरुक्षेत्रामित्यादिना ज्ञाना ङ्गमविमुक्तार्ख्यं जाबालरामतापनीयोपनिषदोः प्रसिद्ध^{म्} ततश्चास्य क्षेत्रस्य कममुक्ती सद्यो मुक्ती परंपरया हेतुलाह वासे देवा विन्नमाचरन्ति । मुक्तो हि देवपशुत्वा विवर्त इति । तथा वृहदारण्यके 'आत्मत्येवोपासीतेत्यैकात्म्यं केण इत्युक्त्वाथ योऽन्यां देवतामुपास्तेऽन्योसावन्योऽहमिति स वेद यथा पशुरेव स देवानामिति मेददर्शिनो देवपशुल्स्वस्व तस्मादेषां तन्न प्रियं यदेतन्मनुष्या विद्युरित्यैकात्म्यक्ष देवानामप्रियं पशुनाश इव पशुपतिरित्युक्तम् । ज्ञातैकात्म्यस्य देवा अप्रियं कर्तुमसमर्थास्तथा च तत्रैव श्रूयते । 'तह्य हैं देवाश्व नाभूत्या ईशत आत्मा होषां स भवति' इति । देवा न देवा अपि अभूरये अनैश्वर्याय । एवं साति यदि व नामृणान ष्टापि तहात्र चिरकालं वस्तुमर्हसीति पिशाची कांवित्तपुत्री

त्राप

11

तं च।

ातम्।

अधापि

तिथा-

विश्वस

कृता

शाची-

दिवा-

यति ।

रात्री

नेवंशा-

न् अस्य

वं च।

तस्मा

ान्तगंव

ज्ञाना-

दिम्।

त्वादत्र

नेवतंव

ज्ञेस

मेतिव

मुक्ला

म्यश्रव

यस्य 9

पहर्व

वकरात्रमुषित्वेह द्वितीय यदि वतस्यास ।	
३३ हिवाबत्त रात्रा वृत्तामताअलया ॥	१०
नान निवत्स्यामः क्षपा भरतसत्तम।	
ब्राप्मेतनु कौन्तेय कुरुक्षेत्रस्य भारत ॥	११
ब्रारमतसु पारित उर्जा राजन्क्रतिभिरिष्टवान्।	
अत्रव नाहुवा राजा राजा सहारामात ॥	१२
य्यातिर्वहुरत्नोधैर्यत्रेन्द्रो मुद्मभ्यगात्॥	14
एतत्प्रक्षावतरणं यमुनातीर्थमुत्तमम् ।	
एतद्वे नाकपृष्ठस्य द्वारमाहुर्मनीपिणः॥	१३
मत्र सारस्वतैर्यज्ञैरीजानाः परमर्पयः।	
गुपोलुखिकास्तात गच्छन्त्यवभृथप्रवम्॥	18
अत्र वै भरतो राजा राजन्ऋतुभिरिष्टवान्।	
हयमेघेन यज्ञेन मेध्यमश्वमवास्जत्॥	१५
असकृतकृष्णसारङ्गं धर्मेणाप्य च मेदिनीम्।	
	96
अत्रैव पुरुषव्यात्र मरुत्तः सत्रमुत्तमम् ॥	१६

प्राप चैवर्षिमुख्येन संवर्तेनामिपालितः।
अत्रोपस्पृश्य राजेन्द्र सर्वाह्रीकान्प्रपश्यति।
पूयते दुष्कृताचैव अत्रापि समुपस्पृशः॥ १७
वैशंपायन उवाच।
तत्र सम्रातृकः स्नात्वा स्त्यमानो महर्षिभः।
लोमशं पाण्डवश्रेष्ठ इदं वचनमत्रवीत्॥ १८
सर्वाह्रीकान्प्रपश्यामि तपसा सत्यविक्रम।
इहस्थः पाण्डवश्रेष्ठं पश्यामि श्वेतवाहनम्॥ १९
लोमश उवाच।
प्वमेतन्महाबाहो पश्यन्ति परमर्पयः।
सरस्वतीमिमां पुण्यां पुण्यैकशरणावृताम्॥ २०
यत्र स्नात्वा नरश्रेष्ठ धूतपाप्मा भविष्यसि।
इह सारस्वतैर्यंत्रैरिष्टवन्तः सुर्पयः।

ऋषयश्चैव कौन्तेय तथा राजर्षयोऽपि च ॥ २१

ब्रियं इह वस्तामिच्छन्तीं प्रति प्रत्रवीति युगन्धर इति। गुगानि कृतत्रेताद्वापरकलिसंज्ञानि धारयतीति युगन्धरः स्थूबशरीराभिमानी जीवः। तथा हि श्रुतिः । 'कलिः शयानी भवति संजिहानस्त द्वापरः । उत्तिष्टंखेता भवति कृतं संपद्यते चरन्' इति। शयानो धर्ममाचार्यादिमुखादजाननपुरुषः कलिः। स एव संजिहानस्तं जानन् द्वापरो भवति । उत्तिष्टन् धमोनुष्टानार्थे यतमानस्रेता भवति । धर्मे चरन् अनुतिष्टंस्तु कृतं भवतीति पुंस एव युगन्धरत्वमाइ । दिधप्राशनशब्देन धर्मप्रजासंपत्त्यर्थो दारसंयोग उच्यते । तथा हि गृह्यसूत्रे । 'समंजन्तु विश्वेदेवा इति दध्नः प्राश्य प्रतिप्रयच्छेत्' इति विवाहान्ते दंपत्योर्ह्हदयसंघानार्थे दिधप्राशनं विधीयते । तत्र ^{'समापो} हृदयानिनौ संमातरिश्वा सं घाता समुदेर्ण् दधातु ^{नी'} इति मन्त्रशेषः । मन्त्रार्थस्तु विश्वेदेवाः नौ आवयोर्ह्द-यानि । वृत्तिबहुत्वात् बहुवचनं समंजन्तु क्लिग्धानि कुर्वन्तु । षंशब्दावृत्त्या समंजन्त्वत्यस्याप्यावृत्तिर्ज्ञेया । आपो नौ हृदयानि समंजन्तिवत्यर्थः । स्निग्धयोर्हि द्वयोः संधानं भव-नीति । मातरिश्वा प्राणवायुः नौ हृदयानि संद्धातु । एवं धाता संद्रधातु । उ निश्चितं देष्ट्री अन्तर्यामिणी देवता च भंदवातु । ब्यवहिताश्चेति छन्दसि ब्यवहितोपसर्गेणापि कियायाः संबन्धः। पूर्ववद्वपसर्गावृत्त्या क्रियापदस्यावृत्तिरिति। तथा च 'क्षोमे वसानो जायापती सहोमी चरतां धर्म प्रजां प्रजनयावहा' इति श्रुतिलिङ्गाभ्यां धर्मप्रजोत्पादने सहाधि-कारात्। 'जायमानी व ब्राह्मणास्त्रिभिक्रणवा जायते ब्रह्म-चर्येण क्राष्ट्रियो यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्यः' इति च श्रुता-नामृणानामपाकरणं दारसंयोगं विना न भवतीति दिधप्राशन-लक्षितलक्षणया आनृण्यं प्राह्मम् । तेन स्वधर्मनिष्ठः

प्रजावान् एतत्तीर्थे सेवितुमईतीति पूर्वपादार्थः । अच्यत-स्थले च्यतियोग्यस्थलकारीरापेक्षया अच्युतं स्थलं लिङ्गकारीरं तत्र उषित्वा सत्रारमानं उपास्येत्यर्थः । भूतानि वियदादीनि लीयन्तेऽस्मित्रिति कारणं ब्रह्मभूतलयः । भूतिलय इति पाठे भतिरैश्वर्यम् । तस्यापि च लयोऽस्मित्रिति शुद्धं ब्रह्म। तयो-रन्यतरत्र स्नात्वा मलं त्यक्त्वा'यथैषीकात्रलमधी प्रोतं प्रद्येतैवं हास्य सर्वे पाप्मानः प्रदूयन्ते' इति तज्ज्ञानफलश्रवणात् । तद्वदिति तच्छव्देन पूर्वाधींके कर्मोपास्ती उच्येते । ताभ्यां युक्तं यथास्यात्तथा भूतलये स्नानम्। तेन दैनंदिनसुषुप्ते-र्निवृत्तिः । तत्रापि प्रत्यद्दं ब्रह्मप्राप्तिः श्रूयते । ' यत्रैतत्पुरुषः स्विपिति नाम सता सोम्य तदा संपन्नो भवति'इति। सता ब्रह्मणा तथा च कर्मोपास्तिपूर्वकं यो ब्रह्म जानाति सोऽत्र वस्त-मर्हति इति । तस्य पिशाचादिवाधा नास्तीत्यर्थः ॥९॥त्वं त अब्रह्मवित् एकरात्रमेवात्र वस्तुं योग्या । यदि द्वितीया वस्तुमिच्छिसि तिईं ते तव एतत् मदीयं वृत्तं भविष्यति । मद्रत् पिशाची भूत्वात्र स्नानं न लप्स्यसे। एतदिति स्ववृत्त-स्याभिनीय प्रदर्शनम् । द्वितीयदिनवासस्यैवैतत्फलं द्वितीय-रात्रिवासे तु इतोऽन्यथा अहल्यादिवन्मोहप्राप्त्या शिलाभावो भविष्यति तेन तीर्थदर्शनमपि न रूप्स्यसे इति ॥ १० ॥ अतोऽत्र क्षपां रात्रिमेव एकां वत्स्यामः प्रातरेव प्रस्थास्याम इति भावः । द्वारमित्यर्घे तु उक्तार्थमस्ति ॥ ११ ॥ अत्रैव कुरुक्षेत्रद्वारे ॥१२॥ सारस्वतैव्राह्मणैः ऋत्विग्मियंज्ञैरीजानाः यूपोलूखालेकाः यूपान् उलूखलानि च यज्ञसाधनान्याद्दते यूपोळ्खालेकाः । पशुभिः पुरोडाशैश्व इष्टवन्त इत्यर्थः ॥ १४ ॥ कृष्णसारङ्गं कृष्णहरिणसदृशं एकदेशे कृष्णवर्णे र्यामकर्णमित्यर्थः ॥ १६ ॥ इहस्थः यमुनान्तर्गतप्रक्षावेत-रणस्यः ॥ १९ ॥ तीर्थान्तरमाह सरस्वतीमिति ॥ २० ॥

उर्श

तां रे

धम

सर्व

वि

मा

संः

मत

एव

अप्र

प्रस

मत

यो

श्र

आ

श

न

वि

प्रम

रह

ध

वि

वेदी प्रजापतेरेषा समन्तात्पञ्चयोजना। | कुरोर्वे यज्ञशीलस्य क्षेत्रमेतन्महात्मनः॥
इति श्रीमहाभा० आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायां
एकोनर्त्रिशाधिकशततमोऽध्यायः॥ १२९॥

१३०

लोमश उवाच। इह मर्त्यास्तनूस्त्यक्त्वा खर्ग गच्छन्ति भारत। मर्तुकामा नरा राजिन्नहायान्ति सहस्रशः॥ एवमाशीः प्रयुक्ता हि दक्षेण यजता पुरा। इह ये वै मरिष्यन्ति ते वै स्वर्गजितो नराः॥ २ प्षा सरस्वती रम्या दिव्या चौघवती नदी। पतद्विनशनं नाम सरस्वत्या विशांपते॥ 3 द्वारं निषादराष्ट्रस्य येषां दोषात्सरस्वती । प्रविष्टा पृथिवीं वीर मानिषादा हि मां विदुः॥४ एष वै चमसोद्धेदो यत्र दश्या सरस्वती। यत्रैनामभ्यवर्तन्त सर्वाः पुण्याः समुद्रगाः ॥ ५ पतित्सन्धोर्महत्तीर्थं यत्रागस्त्यमरिंदम । लोपामुद्रा समागम्य भर्तारमवृणीत वै॥ ६ पतत्रकाशते तीर्थं प्रभासं भास्कर्यते। इन्द्रस्य दयितं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ॥ पतद्विष्णुपदं नाम दश्यते तीर्थमुत्तमम् । एषा रम्या विपाशा च नदी परमपावनी ॥ 6 अत्र वै पुत्रशोकेन वसिष्ठो भगवान् षिः। बद्धात्मानं निपतितो विपाशः पुनरुत्थितः ॥ ९ काश्मीरमण्डलं चैतत्सर्वपुण्यमरिदम । महर्षिभिश्चाच्युषितं पदयेदं म्रातृभिः सह ॥

यत्रौत्तराणां सर्वेषामृषीणां नाहुषस्य च। अक्षेश्चेवात्र संवादः काश्यपस्य च भारत॥ ११ एतद्वारं महाराज मानसस्य प्रकाशते। वर्षमस्य गिरेर्मध्ये रामेण श्रीमता कृतम्॥ ११ एष वातिकषण्डो वै प्रख्यातः सत्यविक्रमः। नात्यवर्तत यहारं विदेहादुत्तरं च यः॥ इदमाश्चर्यमपरं देशेऽस्मिन्पुरुषर्भ । क्षीणे युगे तु कौन्तेय शर्वस्य सह पार्षदैः॥ १४ सहोमया च भवति दर्शनं कामरूपिणः। अस्मिन्सरसि सत्रैवें चैत्रे मासि पिनाकिनम् १५ यजन्ते याजकाः सम्यक्परिवारं शुभार्थिनः। अत्रोपस्पृद्य सरसि श्रद्धानो जितेन्द्रियः ॥१६ क्षीणपापः शुभाँह्योकान्त्राप्नुते नात्र संशयः। एष उज्जानको नाम पाविकर्यत्र शान्तवार्। अरुंघतीसहायश्च वसिष्टो भगवानृषिः॥ हदश्च कुरावानेष यत्र पद्मं कुरोरायम् । आश्रमश्चैव रुक्मिण्या यत्राशाम्यद्कोपना ॥ १८ समाधीनां समासस्तु पाण्डवेय श्रुतस्त्वया। तं द्रश्यसि महाराज भृगुतुङ्गं महागिरिम् ॥ ^{११} वितस्तां पश्य राजेन्द्र सर्वपापप्रमोचनीम्। महर्षिभिश्चाध्युषितां शीततीयां सुनिर्मलाम् १०

इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे एकोनिर्त्रिशद-धिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

230

इहेति ॥ १ ॥ बद्धा पाशैरिति शेषः । विपाशःपाश-होनः । अत एव विपाशा नाम ॥९॥ औत्तराणाम् औदी-च्यानाम् ॥१९॥ वर्षे वस्रतिस्थानम् ॥१२॥ एष इति । यो रामः प्रख्यातः सत्यविक्रमश्च विदेहादुत्तरं च यद्वारं यद्वर्षस्य द्वारं एषोऽनुभूयमानो वातिकषण्डो वातानीतः पद्मादिसमुहो नात्यवर्तत तेन रामेण कृतिमिति पूर्वेणान्वयः । अनेन वायोरप्यसिन्वर्षे प्रवेशो नास्ति किमुतेतरस्येति त्रापर्व

19

83

83

88

म् १५

11 88

80

11 86

1 88

म् २०

र्थिम स्

समात

(T (\$6"

। क्षीं

दिशित

ग्रतिपरं

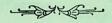
श्वानी शानी

स्भि

जलां चोपजलां चैव यमुनामितो नदीम्। जशीनरो वै यत्रेष्ट्रा वासवादत्यरिच्यत ॥ २१ तां देवसमितिं तस्य वासवश्च विशांपते। अभ्यागच्छन्नृपवरं ज्ञातुमग्निश्च भारत॥ २२

जिज्ञासमानौ वरदौ महात्मानमुशीनरम् । इन्द्रः स्येनः कपोतोऽग्निर्भूत्वा यक्नेऽभिजग्मतुः ॥ ऊरू राज्ञः समासाद्य कपोतः स्येनजाद्भयात् । शरणार्थी तदा राजन्निलिल्ये भयपीडितः ॥ २४

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां स्थेनकपोतीये त्रिंशदिधकशततमोऽध्यायः ॥ १३०॥

333

8

2

इयेन उवाच ।
धर्मात्मानं त्वाहुरेकं सर्वे राजन्महीक्षितः ।
सर्वधर्मविरुद्धं त्वं कस्मात्कर्म चिकीर्षासे ॥
विहितं भक्षणं राजन्पीङ्यमानस्य मे क्षुया ।
मा रक्षीर्धर्मेलोभेन धर्ममुत्सृष्ट्वानसि ॥
राजोवाच ।

संत्रस्तरूपस्त्राणार्थीं त्वत्तो भीतो महाद्विज ।

मत्सकाशमनुप्राप्तः प्राणगृश्चरयं द्विजः ॥ ३

एवमभ्यागतस्येह कपोतस्याभयार्थिनः ।

अप्रदाने परं धर्म कथं स्थेन न पस्यिस ॥ ४

प्रस्पन्दमानः संम्रान्तः कपोतः स्थेन लक्ष्यते ।

मत्सकाशं जीवितार्थीं तस्य त्यागो विगर्हितः ५

यो हि कश्चिद्विजान्हन्याद्वां वा लोकस्य मातरम्

शरणागतं च त्यजते तुल्यं तेषां हि पातकम् ॥ ६

स्येन उवाच ।

वाहारात्सर्वभूतानि संभवन्ति महीपते ।

वाहारात्सर्वभूतानि संभवन्ति महीपते ।

वाहारेण विवर्धन्ते तेन जीवन्ति जन्तवः ॥ ७

शक्यते दुस्यजेऽप्यर्थे चिररात्राय जीवितुम् ।

न तु भोजनमुत्स्रज्य शक्यं वर्तियतुं चिरम् ॥ ८

भस्याद्वियोजितस्याद्य मम प्राणा विशापते ।

विस्ज्य कायमेष्यन्ति पन्थानमकुतोभयम् ॥ ९

भमृते मिय धर्मात्मन्पुत्रदारादि नङ्श्यति ।

रक्षमाणः कपोतं त्वं बहुन्प्राणान्न रक्षसि ॥ १०

धर्म यो बाधते धर्मों न स धर्मः कुवर्त्म तत् ।

अविरोधान्तु यो धर्मः स धर्मः सत्यविक्रम ॥ ११

विरोधिषु महीपाल निश्चित्य गुरुलाधवम् ।

न बाधा विद्यते यत्र तं धर्म समुपाचरेत् ॥ १२

गुरुलाघवमादाय धर्माधर्मविनिश्चये। यतो भूयांस्ततो राजन्कुरुष्व धर्मनिश्चयम् ॥१३

राजोवाच ।
बहुकल्याणसंयुक्तं भाषसे विहगोत्तम ।
सुपर्णः पिक्षराद् किं त्वं धर्मञ्जञ्जास्य संशयम् ॥
तथा हि धर्मसंयुक्तं बहु चित्रं च भाषसे ।
न तेऽस्त्यविदितं किंचिदिति त्वां लक्षयाम्यहम्
शरणैषिपरित्यागं कथं साध्विति मन्यसे ।
आहारार्थं समारम्भस्तव चायं विहंगम ॥ १६
शक्यश्चाप्यन्यथा कर्तुमाहारोऽप्यधिकस्त्वया ।
गोवृषो वा वराहो वा मृगो वा महिषोऽपि वा ।
त्वद्र्थमद्य क्रियतां यच्चान्यदिह काङ्कृसि ॥ १७०

न वराहं न चोक्षाणं न मृगान्विविधांस्तथा।
भक्षयामि महाराज कि ममान्येन केनचित्॥१८
यस्तु मे देवविहितो सक्षः क्षत्रियपुङ्गव।
तमुत्सृज महीपाल कपोतमिममेव मे॥ १९
इयेनः कपोतानत्तीति स्थितिरेषा सनातनी।
मा राजन्सारमज्ञात्वा कदलीस्कन्धमासज॥२०

राजोवाच ।
राष्ट्रं शिबीनामृद्धं वै ददानि तव खेचर ।
यं वा कामयसे कामं श्येन सर्व ददानि ते ॥ २१
विनेमं पक्षिणं श्येन शरणार्थिनमागतम् ।
येनेमं वर्जयेथास्त्वं कर्मणा पक्षिसत्तम ।
तदाचक्ष्व करिष्यामि न हि दास्ये क्योतकम् २२

देवसामितिं राजसभाम् ॥ २२ ॥ निर्लिल्ये लीनः ॥ २४ ॥ ६० नै० भा० त्रिंशद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ १३१

धर्मात्मानमिति ॥ १ ॥ कदलीस्कन्धमासजेति कदली-स्कन्धतुल्ये निःसारेऽस्मिन् धर्मे मा सज्जो भवेत्यर्थः ॥२०॥ इयेन उवाच । उद्गीनर कपोते ते यदि स्नेहो नराधिप । आत्मनो मांसमुत्कृत्य कपोततुल्या धृतम् ॥२३ यदा समं कपोतेन तव मांसं नृपोत्तम । तदा देयं तु तन्मद्यं सा मे तुष्टिर्भविष्यति ॥ २४ राजोवाच ।

अनुग्रहिममं मन्ये श्येन यन्माभियाचसे। तस्मात्तेऽच प्रदास्यामि स्वमांसं तुलया धृतम्॥ लोमश उवाच। उत्कृत्य स स्वयं मांसं राजा परमधर्मवित्।

तुलयामास कौन्तेय कपोतेन समं विभो ॥ २६ भियमाणः कपोतस्तु मांसेनात्यतिरिच्यते । पुनश्चोत्कृत्य मांसानि राजा प्रादादुशीनरः २७ न विद्यते पदा मांसं कपोतेन समं घृतम् । तत उत्कृत्तमांसोऽसावास्रोह स्वयं तुलाम् ॥ २८ श्येन उवाच।

इन्द्रोऽहमस्मि धर्मज्ञ कपोतो हृत्यवाडयम्।
जिज्ञासमानौ धर्मे त्वां यज्ञवाटसुपागतौ ॥ २९
यत्ते मांसानि गात्रेभ्य उत्कृत्तानि विशांपते।
एषा ते भास्वती कीर्तिळीकानिभभविष्यति ३०
यावल्लोके मनुष्यास्त्वां कथियप्यन्ति पार्थिव।
तावत्कीर्तिश्च ळोकाश्च स्थास्यन्ति तव शाश्वताः
इत्येवमुक्त्वा राजानमारुरोह दिवं पुनः।
उशीनरोऽपि धर्मात्मा धर्मेणावृत्य रोदसी॥३२
विभ्राजमानो वपुषाप्यारुरोह त्रिविष्टपम्।
तदेतत्सदनं राजन्राज्ञस्तस्य महात्मनः॥ ३३
पद्यस्वैतन्मया सार्ध पुण्यं पापप्रमोचनम्।
तत्र वै सततं देवा मुनयश्च सनातनाः।
इश्यन्ते ब्राह्मणे राजन्पुण्यवद्भिर्महात्मभिः॥ ३४

इति श्रीमहाभा० आरण्यके प० तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायां स्येनकपोतीये पक्तित्रंशद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

かかかかるとくとくいい

१३२

लोमरा उवाच।

यः कथ्यते मन्त्रविद्ग्धवुद्धिरौद्दालिकः श्वेतकेतुः पृथिव्याम्।
तस्याश्रमं पश्य नरेन्द्र पुण्यं
सदाफलैरुपपन्नं महीजैः॥ १
साक्षादत्र श्वेतकेतुर्द्दर्शं
सरस्वतीं मानुषदेहरूपाम्।
वेत्स्यामि वाणीमिति संप्रवृत्तां
सरस्वतीं श्वेतकेतुर्वमाषे॥ २
अस्मिन्युगे ब्रह्मकृतां वरिष्ठावास्तां मुनी मातुलभागिनेयौ।
अष्टावकश्चेव कहोडस् नुरौद्दालिकः श्वेतकेतुः पृथिव्याम्॥ ३
विदेहराजस्य महीपतेस्तौ

विप्रावुभौ मातुलभागिनेयौ।
प्रविश्य यश्चायतनं विवादे
बन्दि निजप्राहतुरप्रमेयौ॥ ४
उपास्स्व कौन्तेय सहानुजस्त्वं
तस्याश्रमं पुण्यतमं प्रविश्य।
अष्टावकं यस्य दौहित्रमाहुयाँऽसौ बन्दि जनकस्याथ यश्चे॥ ५
वादी विप्राप्रयो बाल प्वामिगम्य
वादे भङ्कत्वा मज्जयामास नद्याम्॥
पुधिष्ठिर उवाच।
कथं प्रभावः स बभूव विप्रस्तथाभृतं यो निजप्राह बन्दिम्।
अष्टावकः केन चासौ बभूव
तत्सर्वं मे लोमश शंस तत्त्वम्॥

स्वदेहत्यागेनापि शरणागतो रक्षणीय इति अध्यायतात्पर्यम् ॥ ३४ ॥ इत्यारष्यके पर्वणि नैलकर्णीये भारतभावदीपे एकार्त्रिशर्दाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

१३२ यः कथ्यते इति ॥ १ ॥ बन्दि बन्दिनम् । निजप्राह्यः निजगृहतुः । संप्रसारणाभावाद्यार्षम् । नितरां प्राह्वत् आ^व रतुरिति वा ॥ ४ ॥

भारत

२९

39

ताः

३२

33

38

8

18

लोमरा उवाच ।	
उद्दालकस्य नियतः शिष्य एको	
नाम्ना कहोड इति विश्वतोऽभृत्।	
शुश्रुषुराचार्यवशानुवर्ती	
दीर्ध कालं सोऽध्ययनं चकार ॥	4
तं वै विप्रः पर्यचरत्सिशिष्य-	
स्तां च ज्ञात्वा परिचर्यां गुरुः सः।	
तस्मै प्रादात्सच एव श्रुतं च	
भायां च चै दुहितरं स्वां सुजाताम्	119
तस्या गर्भः समभवद्गिकल्पः	
सोऽधीयानं पितरं चाप्युवाच।	
सर्वा रात्रिमध्ययनं करोषि	
नेदं पितः सम्यगिवोपवर्तते ॥	१०
उपालन्धः शिष्यमध्ये महर्षिः	
स तं कोपादुदरस्थं शशाप ।	
यस्मात्कुक्षौ वर्तमानो व्रवीषि	
तस्माद्वको भवितास्यष्टकृत्वः॥	११
स वै तथा वक्र एवाभ्यजाय-	
द्यावकः प्रथितो वै महर्षिः ।	
अस्यासीद्वै मातुलः श्वेतकेतुः	
स तेन तुल्यो वयसा बभूव ॥	१२
संपीड्यमाना त तदा सजाता	
सा वर्धमानेन सुतेन कुक्षौ।	
उवाच भर्तारामिदं रहोगता	
प्रसाद्य हीनं वसुना धनार्थिनी ॥	१३
कथं करिष्याम्यधुना महर्षे	
मासश्चायं दशमो वर्तते मे।	
नैवास्ति ते वसु किंचित्प्रजाता	
येनाहमेतामापदं निस्तरेयम् ॥	१४
उक्तस्त्वेवं भार्यया वै कहोडो	
वित्तस्यार्थे जनकमधाभ्यगच्छत्।	
स वै तदा वादविदा निगृह्य	

निमिजातो बन्दिनेहाप्सु विप्रः॥	24
उदालकस्तं तु तदा निशम्य	
स्तेन वादेऽप्सु निमज्जितं तथा।	
उवाच तां तत्र ततः सुजाता-	
मष्टावके गूहितव्योऽयमर्थः ॥	१६
ररक्ष सा चापि तमस्य मन्त्रं	
जातोऽप्यसौ नैव शुश्राव विवः।	
उदालकं पितृवैद्यापि मेने	
तथाष्टावको म्रात्वच्छ्रेतकेतुम् ॥	१७
ततो वर्षे द्वादशे श्वेतकेतुः	
रष्टावकं पितुरङ्के निषण्णम् ।	
अपाकर्षद्गृद्य पाणौ रुदन्तं	
नायं तवाङ्कः पितुरित्युक्तवांश्च्य ॥	26
यत्तेनोक्तं दुरुक्तं तत्तदानीं	
हदि स्थितं तस्य सुदुःस्वमासीत्	1
गृहं गत्वा मातरं सोऽभिगम्य	
पप्रच्छेदं क नु तातो ममेति ॥	१९
ततः सुजाता परमार्तक्रपा	
शापाद्गीता सर्वमेवाचचक्षे।	
तद्वै तत्त्वं सर्वमाज्ञाय रात्रा	
वित्यब्रवीच्छ्वेतकेतुं स विप्रः ॥	२०
गच्छाव यज्ञं जनकस्य राज्ञो	
बह्वाश्चर्यः श्रूयते तस्य यज्ञः ।	
श्रोष्यावोऽत्र ब्राह्मणानां विवाद-	
मर्थ चाप्रयं तत्र भोक्ष्यावहे च ॥	२१
विचक्षणत्वं च भविष्यते नौ	
शिवश्च सौम्यश्च हि ब्रह्मघोषः ॥	२२
तौ जग्मतुर्मातुलभागिनयौ	
यज्ञं समृद्धं जनकस्य राज्ञः।	
अष्टावकः पथि राज्ञा समेत्य	
प्रोत्सार्यमाणा वाक्यमिदं जगाद॥	२३

इति श्रीमहाभारते आरण्यके प० तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायां अष्टावकीये द्वात्रिंशदिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

अष्टकृत्वः अष्टवारं अष्टसु स्थानेष्वित्यर्थः ॥ ११ ॥ प्रजाता प्रस्ता ॥ १४ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे द्वात्रिंशद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

राजदः

पुरस्ता

सार्वभं

एतेन

विज्ञाः

निइत

नह्याहै

पुच्छ

शलाव

षण्ना

त्मान

तदेतः

शतत्र

कुलाव

सूर्या

गणभं

एव

गच्छ

यदात

१३३

अप्रावक उवाच। अन्धस्य पन्था बिधरस्य पन्थाः स्त्रियः पन्था भारवाहस्य पन्थाः। राज्ञः पन्था ब्राह्मणेनासमेत्य समेत्य तु ब्राह्मणस्यैव पन्थाः॥ 8 राजोवाच्छ। पन्था अयं तेऽद्य मयातिदिष्टो येनेच्छासि तेन कामं व्रजस्व। न पावको विद्यते वै लघीया-निन्द्रोऽपि नित्यं नमते ब्राह्मणानाम् ॥ अष्टावक उवाच। प्राप्ती खयज्ञं नृप संदिद्दश्र कौत्हलं नौ बलवन्नरेन्द्र। प्राप्ताविहावामतिथी प्रवेशं काङ्कावहे द्वारपतेस्तवाज्ञाम्॥ 3 पेन्द्र यम्ने यज्ञहशाविहावां विवक्ष वै जनकेन्द्रं दिद्दशू। तौ वै कोधव्याधिना दह्यमाना-वयं च नौ द्वारपालो रुणद्धि॥ 8 द्वारपाल उवाच। वन्दे समादेशकरा वयं सम निबोध वाक्यं च मयेर्यमाणम् । न वै बालाः प्रविशन्त्यत्र विप्रा वृद्धा विदग्धाः प्रविशन्त्यत्र विप्राः ॥५ अष्टावक उवाच। यद्यत्र वृद्धेषु कृतः प्रवेशो युक्तं प्रवेष्टुं मम द्वारपाल ।

न बाल इत्येव मन्तरयमाहु-र्बाळोऽप्यग्निर्इहित स्पृश्यमानः॥ द्वारपाल उवाच। सरस्तीमीरय वेदजुष्टा-मेकाक्षरां बहुरूपां विराजम्। अङ्गातमानं समवेक्षस्य बालं कि स्टाघसे दुर्छमो वै मनीषी॥ अष्टावक उवाच। न ज्ञायते कायवुद्ध्या विवृद्धि-र्यथाष्ट्रीला शाल्मलेः संप्रवृद्धा। हस्बोऽल्पकायः फलितो विवृद्धो यश्चाफलस्तस्य न वृद्धभावः॥ द्वारपाल उवाच। वृद्धेभ्य एवेह मति सम बाला गृह्णान्ति कालेन भवन्ति वृद्धाः। न हि ज्ञानमल्पकालेन शक्यं कस्माद्वालः स्थविर इव प्रभाषसे ॥१० अष्टावक उवाच। न तेन स्थविरो भवति येनास्य पछितं शिरः। बालोऽपि यः प्रजानाति तं देवाः स्थविरं विदुः। न हायनैर्न पिलतैर्न वित्तेन न बन्धुभिः। ऋषयश्चिकिरे धर्म योऽनूचानः स नो महान् ॥११ दिदश्चरस्मि संप्राप्तो बन्दिनं राजसंसिद । निवेदयस्व मां द्वाःस्य राज्ञे पुष्करमालिने ॥ ^{११} द्रष्टास्यच वदतोऽस्मान्द्वारपाल मनीषिभिः। सह वादे विवृद्धे तु बन्दिनं चापि निर्जित^{म् १४} पश्यन्तु विप्राः परिपूर्णविद्याः सहैव राज्ञा सपुरोधमुख्याः। उताहा वाष्युचतां नीचतां वा तूष्णीं भूतेष्वेव सर्वेष्वथाद्य॥

१३३

ज्ञानागमे चापि गताः स्म निष्ठाम्।

वयं हि वृद्धाश्चरितव्रताश्च

वेदप्रभावेन समन्विताश्च

श्रुश्रुपवश्चापि जितेन्द्रियाश्च

अन्धस्येति । अन्धादीनामक्षमत्वान्मार्गो देय इत्पर्थः । असमेत्य समीपं अप्राप्य ॥ १ ॥ ऐन्द्रयुप्ते हे जनक ॥४॥ ज्ञानागमे ज्ञानशास्त्रे वेदान्ते। िवत्यर्थः । निष्ठां निश्चयम्॥७॥ वेद जीनीते यदि तर्हि ईरय। जुष्टां मुनिसेविताम् । एकमेव अक्षरं ब्रह्म प्रतिपायं यस्यां तां एकाक्षराम् बहुरूपां मन्त्रार्थ-

वादादिरूपाम् । विराजं विशेषेण कर्मकाण्डादाधिक्ये राजमानाम् । अङ्गेति संबोधने ॥ ८ ॥ शाल्मलेणी शाल्मलिफलान्तर्गतप्रान्थः । स हि केवलतूलमयत्वानिः सार् अतो देहवृद्धिर्ध्यर्था । अल्पकायः कृशः ॥ ९ ॥ अन्वि साङ्गवेदाध्यायी ॥ १२ ॥ पुष्करमालिने स्वर्णमालाधीनि ॥ १३ ॥

દ્

पिर्व

1180

हु:॥

1182

१३

84

धक्येव

रष्टील

:सारः।

नूचितिः

वारिने

20

द्वारपाल उवाच । कथं यज्ञं दशवर्षो विशेस्त्वं विनीतानां विदुषां संप्रवेशम । उपायतः प्रयातिष्ये तवाहं प्रवेशने कुरु यतं यथावत ॥ 38 अप्रावक उवाच । भो भो राजअनकानां वरिष्ठ त्वं वै सम्राट् त्विय सर्वे समृद्धम्। त्वं वा कर्ता कर्मणां याज्ञयानां ययातिरेको नुपतिवा पुरस्तात ॥ १७ वद्धान्बन्दी वाद्यविदो निगृह्य वादे भग्नानप्रतिशङ्गमानः। त्वयाभिस्ष्टैः पुरुषेराप्तकृद्धि-र्जले सर्वान्मज्जयतीति नः श्रुतम् ॥ १८ सोऽहं श्रत्वा ब्राह्मणानां सकाशे ब्रह्माद्वैतं कथयितमागतोऽस्मि । कासी बन्दी यावदेनं समेत्य नक्षत्राणीव सविता नारायामि॥ 20 राजीवाच । आशंससे बन्दिनं वै विजेत-मविज्ञाय त्वं वाक्यवलं परस्य

विज्ञातवीयेः शक्यमेवं प्रवक्त दृष्ट्यासौ ब्राह्मणैर्वेद्द्यीलैः॥ आशंससे त्वं बन्दिनं वै विजेत-मविज्ञात्वा तु बलं बन्दिनोऽस्य। समागता ब्राह्मणास्तेन पूर्व न शोभन्ते भास्करेणेव ताराः॥ आशंसन्तो वन्दिनं जेतकामा-स्तस्यान्तिकं प्राप्य विलप्तशोभाः। विज्ञानमत्ता निःसताश्चेव तात कथं सदस्यैर्वचनं विस्तरेयुः॥ २२ अष्टावक उवाच । विवादितोऽसौ न हि माइशैहिं सिंहीकृतस्तेन वदत्यभीतः। समेत्य मां निहतः शेष्यतेऽद्य मार्गे भन्नं शकटिमवाचलाक्षम् ॥ २३ राजोवाच। त्रिंशकद्वादशांशस्य चतुर्विशतिपर्वणः। यस्त्रिषष्टिशतारस्य वेदार्थं स परः कविः ॥ अष्टावक उवाच। चतर्विशतिपर्व त्वां षण्नाभि द्वादशप्रधि ।

उपायतः प्रयातिष्ये इत्युक्त्वा यज्ञवाटादन्यत्र तस्य राजदर्शनं कारियत्वा आह प्रवेशने कुरु यत्नमिति । राज्ञः प्रस्तारिंकाचित् ज्ञानं प्रकाशयेत्यर्थः ॥ १६ ॥ सम्राद सार्वभौमः॥१७॥सः अहं अद्वैतं ब्रह्म कथियुं आगतोऽस्मि। एतेन कृत्स्नस्यास्य प्रबन्धस्य तात्पर्यमुपन्यस्तम् ॥ १९॥ विज्ञानमत्ता अपि पराजयं प्राप्य सभातः निःसृताः ॥२२॥ निहतः निर्जितः शेष्यते प्रसप्तपुरुषवज्जडो भविष्यति ॥२३॥ ब्रह्माद्देतं कथायेतुमागतोऽस्मीति प्रतिजानानमधावकं प्रति पृच्छिति राजा त्रिंशकेति । उभयतस्तीक्ष्णाप्राभिः शलाकाभिरेकस्मिन् शङ्कौ प्रोतमध्याभिः पृथगन्ताभिर्द्वादशारं पण्नाभिचकं जायते । तत्र द्वादशराशयः अराः राशिद्वया-त्मानः षड्कतवो नाभयः एकैकस्मिन् राशौ त्रिंशब्रिंशदंशाः तदेतद्भचकं षष्ट्या नाडीभिः परिवर्तते । अस्य षष्ट्यधिक-शतत्रयपरिवर्तैः सावनः संवत्सरो भवति । अस्मिश्चके कुलालचकवत् प्रदक्षिणमावर्तमाने पिपीलिकापिक्क्षिवत् प्रतीपं स्योदयः परिश्रमन्ति । तत्र चन्द्रस्य सप्तविंशत्यहोरात्रैर्भ-गणभोगः । सूर्यस्य सपादपञ्चषघ्ट्यधिकेनाहां शतत्रयेण स एव सौरः संवत्सरः । अस्मिन् चक्रे गच्छतोः सूर्यचन्द्रयोर्यदात्यन्तं विप्रकर्षस्तदा पौर्णमासी। यदात्यन्तं संनिकर्षस्तदा दर्शः ते द्वे पर्वणी । एवं चतुर्वि- शत्या पर्वभिः चतुःपञ्चादशद्धिकेनाह्यां शतत्रयेण चान्द्रः संवसरः तष्टायं पृच्छति त्रयाणामपि पृथक्कर्मसुं विनियोगात् । तथा चोक्तं माधवे 'अब्दः पञ्चविधश्चान्द्रो वतादौ तिलका-दिके । सुजन्मादिवते सौरो गोसत्रादिषु सावनः ' इति । त्रिंशकद्वादशांशस्य त्रिंशतो गणित्रंशकः ते एव द्वादशसं-ख्याका अंशा यस्येति सौरसंवत्सरप्रश्नः । चतुर्विशतिपर्वणः इति चान्द्रस्य । त्रीणि षष्ट्या सहितानि शतान्यरा यस्येति सावनस्य । त्रिविधस्यास्य कालचकस्य योऽर्थे प्रयोजनं वेदः स परः कविः उत्कृष्टः कान्तदर्शी ॥ २४ ॥ इति पृष्टोऽपर आह उत्तरं षण्नाभीति । विशेषार्थीत्तया विद्वत्ताप्रकाशः शेषोऽनुवादः। प्रथयो मासाः राशयो वा । तेषु हि त्रिंशद-होरात्रा अंशा वा प्रत्येकं प्रध्येकं प्रधीयन्ते । चक्रं पातु आस्मिन् काले यथाकालं विहितो धर्मस्तां पात्वित्यर्थः । एतेन धर्मस्य श्रेयःसाधनत्वं विधीयते। केवलकालज्ञानस्या-पुरुषार्थत्वात् । मानान्तरानवगतं प्रयोजनवदर्थे प्रतिपादयद्धि शास्त्रं भवति। अन्यथा शास्त्रत्वव्याघातः । एवमन्यत्रापि विधानं द्रष्टब्यम्। 'राशिक्षिंशह्रवस्तान् द्विषडनुपततार्केण सौरो-ब्द इष्टः सोमेष्ट्रिष्टी तु चान्द्री शरदपि च चतुर्विशकात्पर्वणां स्यात् । गोसत्रे सावनोऽब्दो गगनरसगुणै रात्र्यहैराशियुग्मा-दृत्वाख्यश्चतुयाजां खसमयविद्विताःश्रेयसे स्युर्मखाम्याः'।२५

तित्रषष्टिशतारं वै चक्रं पात सदागति ॥

अध्यायः

त

अत्रेति

पणम् । उ

प्रत्यतराम

व

राजीवाच । वडवे इव संयुक्ते इयेनपाते दिवौकसाम्। कस्तयोगेर्भमाधत्ते गर्भ सुषुवतुश्च कम् ॥ २६ अष्टावक उवाच । मा सम ते ते गृहे राजञ्छात्रवाणामपि ध्रुवम्। वातसारिथरागन्ता गर्भ सुष्वतुश्च तम् ॥ राजोवाच ।

किं खित्खप्रङ् न निमिषति किं खिजातं न चोपति कस्य खिद्धदयं नास्ति किं खिद्वेगेन वर्धते॥ २८

अप्रावक उवाच।

मत्स्यः सुप्तो न निमिषत्यण्डं जातं न चोपति। अरमनो हृद्यं नास्ति नदी वेगेन वर्धते॥

राजोवाच ।

न त्वां मन्ये मानुषं देवसत्वं न त्वं बालः स्थिवरः संमतो मे। न ते तल्यो विद्यते वाक्प्रलापे तस्माद्वारं वितराम्येष बन्दी ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां अष्टावकीये त्रयास्त्रिराद्धिकराततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

रथसंयुक्ते अश्वे इव सहचारिण्यो इयेनपाते इथेनवदकस्मात् पतनशीले ये उमे वर्तेते । दिवीकसां देवानां मध्ये तयोः संबान्धनं गर्भे को धते । कस्य गर्भे ते उत्पद्येते कं च जन-यत इत्यर्थः ॥ २६ ॥ उत्तरं तयोनीमाप्यमङ्गलमिति मत्वा-परोक्षेण निर्दिशति । ते उमे अधिदैवं विद्युदशनी । अध्या-त्मं दुःखमृत्यू । विद्युदर्चिरशनिरङ्गारा इति पश्चामिविद्यायां तयोभेंदेन ब्यपदेशांत् । क्रमादाकाशेन देहेन च रथेन वडवे इव नित्यसंयक्ते इयेनपाते च ते तव गृहे मा स्म स्याता राजन तब शात्रवाणामपि गृहे मा स्म स्याताभित्यत्यन्ता-मङ्गलत्वं तयोर्दर्शितम् । वातसाराथिर्मेघो मनश्च आगन्ता-आकाशादुष्ट्यर्थे सुषुप्त्याख्यारकारणात् कर्मफलभोगार्थे उदे-ष्यन् ते उमे पूर्वोक्ते विद्युदशनी दुःखमृत्यू च गर्भे धत्त इत्येकमुत्तरम् । ते च तभेव वातसारार्थे वैद्युतमर्त्रि मनश्च सुषु-वतुरित्यपरम्। यथा धमज्योतिरादिसंनिपातरूपरवादिमरूपो मेघोऽप्रिमेव विद्युदादिद्वारा सूते । एवं मनःप्रभवी दुःख-मृत्यू स्ववासनारूपेण मनसः कारणे भवतः । तथा च बीजा-इस्वन्मनसः दुःखादेश्व हेतुहेतुमद्भावान्मनसो लयो दुःखा-भावार्थमभ्यसनीय इत्यर्थः । एतेन 'अश्रा पिनद्धं मधुपर्यप-्रयन्मत्स्यं न दीन उदनिक्षियन्तम्'इति मन्त्रवर्ण उपवृंहितः । अक्षा अशनवता जलं शोषयता मेघेन विषयान् भुञ्जानेन मनसा वा मधुसालेलं तद्वदेकरसं ब्रह्म वा पिनद्धमाच्छादितम्। मनसो दुःखहेतुत्वं दृष्टान्तमुखेनाह मत्स्यभिति । नेत्युपमा-र्थो निपातः । दीनेऽल्पे उदनि उदके क्षियन्तं निवसन्तं · मत्स्यं न °मीनमिवाकुलमित्यर्थः । क्षियन्तमित्यस्यैव वा ाक्किरयमानमित्यर्थः। 'हन्मेघो दुःखमृत्यू तिबदशनिसमे <u>स्</u>येन-्वच्छीघ्रपाते नित्योद्भद्धे स्थेश्वे इव करणसुराधीश्वरः प्राज्ञ खो-त्यः । स्वे गर्भे धत्त एनं सुषुवतुरितरे वासनातंतुजन्यां चेतः शाटीं निरुम्थादसुपवनवशां विश्वाचित्रां मुमुक्षः'॥ २७॥

स्वप्निक्षित स्विपतृषोर्नेजिङिति । जकरान्तस्य स्वप्नज्ञाद्वस स्वप्नावस्थावद्वाचित्वम् । सुषुहयवस्थां प्राप्तं किं न निमिषी ल्वप्तदङ् न भवतीति प्रश्नार्थः ॥ २८ ॥ तद्यथा महान्मस्य उमे कूले अनुसंचरतीत्यादिश्रुत्या मत्स्योपमितश्चिद्रपः पुर्शो जाग्रत्स्वप्रयोरिह परलोकयोश्च संचरणेन श्रान्तः मत्स्य झ कुलद्वयसंचारेण सप्तिप्रलययोः कार्यकारणसंघातस्य निषित्या-न हि सर्वे रा णनादिशक्तयुपरमेऽनुपरतद्वशक्तिरेक एवास्ते । द्रष्टुर्दष्टेर्विपरिलोपो विद्यते विनाशित्वादिति श्रुतेः । तहुपपा निरुष्टभ् भ्युपगमे कृतहानादिदोषप्राप्तिः सुखमहमेतावन्तं कालमस प्समिति परामर्शानुपपत्तिश्च अस्य अविनाशित्वादजातत्वप यत्तु जातमण्डं ब्रह्माण्डं भूतभातिकात्मकं तत् न चोणी चुपमन्दायां गतो । न चेष्टते किं त्वयमेव तच्चेष्टयते इत्यर्थः अरमनोऽशरीरस्य हृदयं शोकायतनं नास्ति । रमशरीरा^{मित} यास्कः अशरीरं वा वसन्तं न प्रियाप्रिये स्पृशतः। 'ती^{णी हि} तदा सर्वान् शोकान् हृदयस्य भवति'इति श्रुत्योस्तदृष्टेरेंहावर्ण योगी निर्मनस्को जीवनमुक्तो भवतीत्यर्थः । नदी वित्तर्ग स्यामेः पु योगिनो ब्युत्थितस्य वेगेन सद्यः कृत्स्नप्रपञ्चरूपेण वर्धते त्यर्थः ॥ योगिदृष्ट्या स्वाप्नवन्यावहारिकोऽपि प्रपन्नो दृष्टिसमसम्य बुधेलाँटि त्पत्तिक इत्यर्थः । एवं दगलोपो दश्यस्य जाड्यं देहासंगि पूर्वमेव त्व मुक्तिः संसारस्य मनोमात्रत्वं चात्र दार्शतम् । ' पुंमीनो विकि अदृष्टः सः मेषः स्वपिति भवनदीचारखिजः स्वरूपे । जातं व्रह्मा^{ण्डिविब} 11811 जडमिप जवते येन लोहाश्मनीत्या । यस्याकायस्य नि 11 3 11 कचिदपि हृदयं शोकनीडं समाधौ। यत्स्था मायानदीयं हुन वन्दिमुखेन महमिदमाद्यात्मनोदेति सोऽस्मि ॥२९॥ वाक्प्रलापे वर्ष स्यों . वा प्रकृष्टे संलापे एष बन्दी हर्यतामिति शेषः ॥ ३० इन्द्रियाण इत्यारण्यके पर्वणि नैलर्ण्डाये भारतभावदीपे त्रयक्षिश्दिकि प्रकाशमान गमः सर्वे शततमोऽध्याय ॥ १३३ ॥ थितुणासि []त्राप्तं

पति।

शब्दस

ना मेपति

ान्मत्स्य

ाः पुरुषो

स्य इव

विल्रपा-

दुपरमा-

रमस्वा-

तत्वम्।

चोपि

हत्यर्थः।

हाद्यसंग

व तनदी

वर्धते

समयो

संगिनो

निर्वि

डिविष

यं द्वा

338

अष्टावक उवाच। अत्रोग्रसेनसमितेषु राज-न्समागतेष्वप्रतिमेषु राजसु। नावैमि बर्निद वरमत्र वादिनां महाजले हंसमिवाददामि ॥ 8 न मेऽद्य वश्यस्यतिवादिमानिन ग्लहं प्रपन्नः सरितामिवागमः। हताशनस्येव समिद्धतेजसः स्थिरो भवस्वेह ममाद्य वन्दिन्॥ २ व्याघ्रं शयानं प्रति मा प्रबोध आशीविषं सक्किणी संलिहानम्। पदाहतस्येह शिरोऽभिहत्य नादष्टो वै मोध्यसे तन्निबोध ॥ 3 यो वै दर्पात्संहननोपपन्नः सुदुर्बलः पर्वतमाविहन्ति । तस्यैव पाणिः सनखो विदीर्यते न चैव शैलस्य हि दश्यते व्रणः ॥ 8 न क्षिमर्वे राज्ञो मैथिलस्य मैनाकस्येव पर्वताः। निरुष्टभूता राजानो वत्सा ह्यनडुहो यथा॥ 4 यथा महेन्द्रः प्रवरः सुराणां नदीषु गङ्गा प्रवरा यथैव। तथा नृपाणां प्रवरस्त्वमेको

विन्दं समभ्यानय मत्सकाशम्॥ દ્ लोमश उवाच। एवमष्टावकः समितौ हि गर्ज-ञ्जातकोधो बन्दिनमाह राजन्। उक्ते वाक्ये चोत्तरं मे ब्रवीहि वाक्यस्य चाप्युत्तरं ते ब्रवीमि॥ 13 बन्द्यवाच । एक एवाग्निर्बहुधा समिध्यते एकः सुर्यः सर्वमिदं विभाति। एको वीरो देवराजोऽरिहन्ता यमः पितृणामीश्वरश्चैक एव ॥ 6 अष्टावक उवाच। द्वाविन्द्राप्ती चरतो वै सखायौ द्रौ देवर्षी नारदपर्वतौ च। द्वाविवनौ द्वे रथस्यापि चक्रे भार्यापती द्वौ विहितौ विधाता॥ बन्धवाच। त्रिः सुयते कर्मणा वै प्रजेयं त्रयो युक्ता वाजपेयं वहन्ति ।

ोरमिति अत्रेति ॥ १ ॥ ग्लहं पराजितस्य जले निपातनरूपं ोणों है णाम्। प्रयन्नः स्वीकृतवान्। मे मम पुरतः न वक्ष्यसि ^{प्रत्युत्तरामिति} शेषः । समिद्धतेजसः प्रलयकालेऽत्यन्तं प्रदीप्त-स्राप्तेः पुरे। यथा नदीवेगः शुष्यति तथा शुष्को भविष्यसी-त्यर्थः ॥ २ ॥ मा मां प्रबोध जानीहि । भौवादिकस्य वुधेर्लोटि रूपम्। असंधिरार्षः। पदाहतस्य मात्पितुर्निग्रहणादहं पूर्वमेव त्वया पदाहतस्तस्य मे शिरोऽभिहत्य त्वं न मुच्यसे ^{अदृष्टः} सन् ॥ ३ ॥ संहननेन देहेन दढकायत्वेन उपपन्नः ॥ ४॥ वन्दि वन्दिनम् । विभक्तयलोपे नकारलोप आर्षः । पूर्वे प्रतिज्ञातं ब्रह्माद्दैतमेव वादकथामुखेन प्रपचयन् वन्तिमुखेन बौद्धपश्चमुत्थापयाति एक एवेति । यथा एकोऽिमः स्यो वा इतराप्रकाश्योऽन्यप्रकाशकथः एवं देवानां इन्दियाणां राजा प्रधानभूतो घीधातुरहमिदमाद्याकारेण विकि प्रकाशमानी वीरोऽरिहन्तेऽतिपराभिमततत्त्वान्तराभिभावको मः सर्वेन्द्रियाणां नियन्ता पितृणां विषयोपहारद्वारा पाल-वितृषामिन्द्रियाणां ईश्वरो भोक्ता कर्ता च प्रधानभूतः एक व० १४

एव नान्यत्तत्त्वं पृथगस्ति । स्वप्ने सर्वेषां क्रियाकारकादीनां बुद्धिमात्रत्वोपलम्भादित्यर्थः । 'धोर्देवेन्द्रामिवत्सा तदिदमह-मिति ब्यक्तनानाखरूपा स्वं चान्यं च स्वयं सा प्रथयति रविवत्सा रिपुः सा च मृत्युः ॥ सा श्रोत्रादेः प्रयोकी सकल-मिद्मिह स्वप्नबृद्धीमयं स्यात्।' इत्येवं तार्किकेण प्रथममुपगतो वन्दिना बौद्धपक्षः॥१॥१८॥अष्टावको द्वासुपर्णिति मन्त्रे तयो-रन्यः पिष्पलं स्वाद्वत्तीति सत्त्वमनश्रवन्योऽभिपश्यति इ इति वैङ्गिरहस्यब्याख्यातेन प्रकारेण वुद्धिचैतन्ययोः सखायानित्यक्ते-रिन्द्राग्न्यादिवत्ती सहैव चरतः । न हि दश्याया बुद्धेर्द्रपूर्व संभवति प्रकाश्यस्येव प्रकाशकत्वामिति परिहरति । द्वाविन्द्रामी इति । स्वप्नेऽपि बाधिताद्वोद्धव्यादवाधितो बोद्धान्योऽस्तीति भावः। 'स्वातन्त्र्यादिन्द्र आत्मा नलवदिह पराधीनसिद्धिश्व बुद्धिर्दम्दर्यते ज्ञसत्त्वे इति खल्छ वित्रते पेङ्गिना द्वेति मन्त्रे । भिन्ने देविषिद्सप्रभृतिवदिष ते सूर्याचित्रांशुकामे । अन्योऽन्या-वेक्षया च ब्यवहातिपथगे चक्रवद्ंपतीवत् ॥२॥' ९ ॥ बन्दी बोद्धः कर्माधीनत्वसिति मीमांसकमतमाह

अध्वर्यवस्त्रिसवनानि तन्वते

त्रयो लोकास्त्रीणि ज्योतीयि चाहः॥१०

व

77

òja

नि

अ

गिर

411

हु:

तेर

तेत

अष्टावक उवाच ।
चतुष्टयं ब्राह्मणानां निकेतं
चत्वारो वर्णा यज्ञमिमं वहन्ति ।
दिशश्चतस्रो वर्णचतुष्टयं च
चतुष्पदा गौरिप शश्चदुक्ता ॥ ११
बन्द्यवाच ।
पश्चाग्नयः पश्चपदा च पङ्किर्यज्ञाः पश्चवार्यंथ पश्चेन्द्रियाणि ।
दृष्टा वेदे पश्चचूडाप्सराश्च
लोके ख्यातं पश्चनदं च पुण्यम् ॥ १२

अष्टावक उवाच।

पडाधाने दक्षिणामाहुरेके

पट् चैवेमे ऋतवः कालचकम्।

पडिन्द्रियाण्युत पद् कृत्तिकाश्च

पट्ट साद्यस्काः सर्ववेदेषु दृष्टाः॥ १३

बन्द्यवाच।

सप्त श्राम्याः परावः सप्त वन्याः ।

सप्त चल्दांसि ऋतुमेकं वहन्ति।

सप्तर्पयः सप्त चाप्यर्हणानि

सप्ततन्त्री प्रथिता चैव वीणा॥ १४

पुष्येन देवस्थावरमानुषरूपं जन्मत्रयं सुकृतेनैव लभते । पापेन नारकस्थावरतिर्थपूपं स्वर्गात्ररकाद्वा च्युतस्यौषधिभावपूर्वकसेव रेतोद्वारा नृपशुतिर्यग्योनिसंभवस्य श्रौतप्रसिद्धः । अत एव त्रयो वेदाः युक्तास्तात्पर्येण संनद्धा इव वाजपेयोपलक्षित-माश्रमत्रयोचितं कृत्स्नं कर्मजातं वहन्ति । वेदस्यापि कर्ममात्रपरत्वामित्यर्थः । अध्वर्थवो यज्ञस्य योक्तारस्रेवर्णिका-स्रीप्येव प्रातः सवनादीनि तन्वते । तेन यथाकालं कृतस्य कर्मणः फलं कालानुरोध्येव अनुभवन्तीत्यर्थः । त्रयो लोकाः स्वर्गी नरको भूश्वेति भोगभूमयः । त्रीण्येव वेदे ज्योति-ष्मतां ज्योतीिष सुखमार्गप्रकाशकानि जाप्रदादीनि । तस्य त्रय आवसथास्रयः स्वप्ना ' इति श्रुतेः । नास्ति ततोऽन्यत्त-त्त्वामित्यर्थः। 'देवः स्थाणुर्नरः स्यात्सुकृतकृदितरो नारकस्थाणु-तिर्यग्जनमा त्रैवर्णिकः स्याच्छतियुगिधकृतो वाजपेयादियज्ञे । काले काले यजन्ते फलमाप च तथा मुझते यज्ञमाजः सत्त्वाचैर्यान्ति लोकान् स्वरवनिनरकान्स्वप्रजाप्रत्सुषुप्तीः॥३॥१ ॥ १० ॥ अष्टावक एतद्वयति चतुष्टयामिति । ब्राह्मणानां ब्रह्मविदां निकेतं ज्ञानोपल विधस्थानं चतुष्टयं चतुःसंख्या-वयवोपेतम् । आश्रमत्रयादन्यो।स्त मोक्षाश्रमो यदहरेव विरजे-त्तदहरेव प्रवजेदिति श्रुति।सेद इत्यर्थः । यज्ञं ज्ञानयज्ञं शूदस्याप्यस्त्यत्राधिकारोऽकर्मरूपत्वादित्यर्थः दिश्यन्तः इति दिशः उपदिष्टाः सन्ति चतस्रोऽवस्थाः विराट्-सूत्रान्तर्यामितुर्थसाक्षात्काररूपाः विश्वतैजसप्राज्ञेभ्यः सर्व-प्राणिप्रसिद्धेभ्योऽन्या इत्यर्थः । अत एव तासा वाचकं चतुष्टयमकारङकारमकारार्धमात्रारूपमुपनिषत्प्रसिद्धम् । न चार्धमात्राया अप्रसिद्धत्वं वाच्यम् । यस्मात् चतुष्पदा परा-पर्यन्तीमध्यमावैखरीति पादचतुष्टयवती गौर्वाणी शश्वत् सदैव उक्ता। चत्वारिवाक्परिमितापदानीति मन्त्रे इति शेषः । 'जिज्ञास्यं ब्रह्म सद्मिव्रतिवनियतिभिर्ज्ञानयज्ञेधिकारि चातुर्वर्ण्यं चतुष्पात्तदुपदिशति वागण्डसूत्रेशशुद्धम् । चत्वारो वाचि वर्णा अउमदलकला वैखरीमध्यमाख्यौ पर्यन्त्याख्यः

पराख्यः स चतुरवयवः प्रत्ययोऽस्याः प्रसिद्धः ॥४॥'११॥ त्रीयमपलपन् बन्दी उवाच । पत्रामयः गाईपत्यदक्षिणास्या हवनीयसभ्यावसथ्याः । पञ्चपदाऽष्टाक्षरैः पादैः पंक्तिश्हन्दः। यज्ञाः पञ्च अग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासी चातुर्मास्यानि प्राः सोम इति श्वताः । एते त्रयः पत्रका यथा एवं पत्रवेदिः याणि शब्दादिपञ्चकप्राहकाणि । न षष्ठो विषय इन्द्रियं वास्तीत्यर्थः । दृष्टा वेदे । अप्सरा 'आपः पुरुषवचसो भव-न्तीति श्रुतेः ।' शरीराकारपरिणतेषु जलप्रधानेषु भूतेषु सरित अनुगच्छतीत्यप्सराः चितिः पञ्चचृडा पञ्चेव तत्तिद्विष-प्रमाणविपर्ययविकल्पानिद्रास्मृतिरूपवृत्तिपञ्चक सारूप्येण शिखा पञ्चकवत्येव दृष्टा । वृत्तिनिरोधस्य समाधेरि निद्रायामेवान्तर्भाव इति भावः । लोकेऽपि पञ्चानां विषय-स्रोतसां समाहारः पञ्चनद्मुपेयं एवमेव कर्तृत्वमोक्तृत्वे इत्युत्तरार्घार्थः । 'आग्नि छन्दः क्रतूनामिव खड मनसः खानि पश्चेव भागा भ्रान्तिर्निद्राविकल्पः स्मृतिस लमतिर्वृत्तयः पञ्च तस्य । ताभिः शाखावतीवस्वरिह जलपी णामकायानुकर्त्री शुद्धाशुद्धप्रवाहा भवति तजासीख्यादिभोक्री ।। ५ ॥' १२ ॥ कर्तृत्वादिधर्मकर्मीत षष्ट्रमिन्दियं मनः । सुषुप्तावितरवत्त्रत्रयस्याप्यनुभूयमान्वात्। कर्तृत्वादेस्तत्सहभावनियतत्वदृष्टेश्च । चित्ताभावसाक्षी त्वाला ततः पृथक्तर्रादिरूपः सप्तमोऽस्तीत्याद्वाष्टावकः । षडाधाव इति षट् गाः इति शेषः । दक्षिणादयो मनसश्रक्षुरादिया जास्ये दृष्टान्ताः । सायस्काः यज्ञविशेषाः । ' गोनक्षत्रर्प्या इव समवपुषः षट् षडेवं सचित्ताःश्रोत्राद्या दुःखशब्दार्थः भविन इतोऽन्यानुमूतिः स साक्षी । घीयोगात्सप्ताभित्तौर भवकरणेरत्र सप्तिषसंज्ञैभुक्ते छन्दोभिधानानपरिमितवपुर्छ। दकानष्टमोऽर्थान् ॥ ६ ॥' १३ ॥ अथ तर्कमतेन प्रत्यवतिष्ठते । सप्त प्राम्याः मनः षष्ठिरिन्द्रियेर्धुद्धवा वार्त गुणभूतया समर्पिताः मन्तब्यबोद्धव्यशब्दादयो विवर्गा स्तेष्वेकैकस्मित्रासक्त एकैकः पुरुषपञ्चः ते च प्राम्या ऐहिकी त्रापर्व

83

88

11'9911

गारन्या.

श्छन्दः।

नि पशुः

।श्चेवेदिः

इन्द्रियं

ासो भव-

ष भूतेष्

तत्त्वद्विष-

तिपश्चकः

प्रमाधरिष

ां विषय-

तिशकेख

मिव खड

स्मृतिरम

जलपरी-

चितिनदी

र्मकमित

ानत्वात्!

री त्वासा

षडाधारे

भुरादिसा

सत्रर्त्यम्

गब्दाद्य

।भिस्ते**ख**

तवपुर्छा'

विति

विषयाः

र ऐहिकी

1 1

अष्टावक उवाच।
अष्टी शाणाः शतमानं वहन्ति
तथाष्ट्रपादः शरमः सिंह्याती।
अष्टी वस्ञ्शुश्रम देवतासु
यूपश्चाष्टास्त्रिर्विहितः सर्वयन्ने॥ १५
बन्द्यवाच।
नवैवोक्ताः सामिधेन्यः पितृणां
तथा प्राहुर्नवयोगं विसर्गम्।

नवाक्षरा बृहती संप्रदिष्टा
नवेव योगो गणनामेति शश्वत् ॥ १६
अष्टावक उवाच ।
दिशो दशोक्ताः पुरुषस्य लोके
सहस्रमाहुर्दशपूर्णं शतानि ।
दशैव मासान्त्रिम्रतिगर्भवत्यो
दशैरका दश दासा दशाहीः ॥ १७

बन्या आमुध्मिका विषयास्तेष्वासक्ततया प्रत्येकं सप्त सप्त पुरुषपञ्चावः सप्त छन्दांसि छादयन्ति स्वस्वरूपार्पणजातस्रख-लेशेन परमारमानं गृहयन्तीति तान्सप्तविषयान् । एकं क्रुं कर्तारमात्मानं वहन्ति प्रापयन्ति । के सप्तर्षयः । प्राणा बा ऋषय इति श्रुतेः । सप्तैवोक्ता मन आदयस्तदपनीतानि सप्त चैवाईणानि अईणीयानि सुखानि । यथा सप्तिभस्त-न्त्रीभिर्वाद्यमाना एका वीणा शब्दं निर्वत्यति । एवं एतैः सप्तिभिरात्मा सुखमनुभवति । अन्यथाऽकरणात्वात्सप्तौ जड एव न्यस्तवास्यतक्षवत् अवादितवीणावच तिष्ठति । न तावतास्य कर्तृत्वापगम इत्यर्थः ॥ 'भौमेष्वर्थेषु दिज्येष्वपि नएशवः सप्त सप्तैवबद्धा भोक्तारं प्रापयन्ति ऋतुपद्विदितं सातान्सप्त खानि । सप्तैवैषां सुखानि प्रतिविषयभवान्येकवी-णेव देही भोगं तन्त्रीन्द्रियाढ्यो स्विमव कुरुते योऽत्र कर्ता स भोका ॥७॥'१४॥ उक्तानेव सप्त कर्तृत्वादिधर्मवताहंकारेण बार्षे अष्टौ विवक्षन्नष्टावकोऽष्टौ ग्रहा अष्टावतिग्रहा इति श्रुते-न्त्रियविषयरूपप्रहातिप्रहरूपं बन्धनमुपन्यस्य तदन्यमात्मानं पृथकरोति अष्टौ शाणा इति । शाणाः शणसूत्रेण निर्वृत्ताः गोण्य आवपनविशेषाः ता इव इन्द्रियप्रवेशयोग्याः विषयाः अधै ते शतमानम् अनन्तं प्रमाणं धारयन्ति । संक्षेपेणाष्टा-वयनन्ता विषया इत्यर्थः । अष्टी पादाः विषयदेशं प्रति ^{गतिसाधनानि} इन्द्रियाणि यस्य **सः शरभः शं** लभन्तेऽस्मात् । प्तस्वेवानन्दस्यान्यानि भूतानि मात्रामुपजीवन्ति'इति श्रुतेः परमात्मा सोऽयं ज्ञातः सन् सिंहघाती हिनस्ति इः बंददातीति सिंही द्वैतम्। द्वितीयाद्वै भयं भवतीति श्रुतेः। तस्य दैतस्य घातकः । सुषुप्तौ जडत्वे सुखमहमस्वाप्समिति ष्युत्वितस्य स्वरूपसुखपरामर्शानुपपत्तिः। न च दुःखाभावस्यै-वैष परामर्शः । तत्प्रकाशकस्य साक्षिणः सत्त्वे तस्य तदानी षढत्वोत्तययोगात् । अत एवाधौ वसून्वासनाः । देवतास्वेव वित्तिदिन्द्रियाधिष्ठात्रीषु लिङ्कारमनीति यावत् । ग्रुश्रुम वेदे न लात्मनीलर्थः। यूपश्च योपयति मोहयतीति यूपो नृपशोर्बन्धन-स्थानम्ज्ञानं तदेव अष्टासिरष्टकोणं अष्टधारं सत् सर्वयज्ञेषु अहातिप्रहसंज्ञकविषयेन्द्रियसंयोगेषु वर्तत इति शेषः॥ 'शाणा

गोण्योऽष्ट तेऽर्थाः शतमथ शरभः प्रत्यगानन्द एतैः पूर्वोक्तैः साइमर्थैर्त्रजाति स विषयान्खानितान्यंत्रयोऽस्य। सिंहन्नो हिस्र-भेदद्विडिति वसुपदं भेदसंस्कारजातं लिङ्गस्थे देवतौघे वस्रति स नुपशोर्बन्धने मोहयूपे ॥ ८ ॥ १५ ॥ तत्र हैत्धातित्वं शरभस्यानुपपन्नं सर्वेषां युगपत्संसारोच्छेदापत्तेरित्याश्रहते बन्दी नवैवेति । यथा पितृणामिष्टी एकैव उशंतस्त्वानि धीमहीति ऋकू त्रिरभ्यस्ता प्रत्येकं त्रिसमिरका नवसामिधे-न्योऽग्रिसमिन्धनार्था ऋचःसंपद्यन्ते तथा एका प्रकृतिरेव त्रयो गुणाः स्वस्वेतरप्रधानगुणभावेन प्रत्येकं त्रिविधाः सन्तो नवैव संयुज्यमाना अंशाना बहत्वाल्पत्वतारतम्येन विविधं सर्गे कुर्वन्ति । यथा नवाक्षरेश्वतुर्भिः पादैर्वृहतीसंज्ञकं छन्दो भवति । यथा वा नवैवाङ्काः क्रमभेदेन स्थिता यथेष्टं संख्या-वाचिनो भवन्त्येवं गुणा नवैवोक्तविधया सन्तोनकधामावं भजन्ते तस्मात् प्रधाननित्यताया अवस्याभ्युपगन्तव्यत्वाद्वेतं सत्यमवेति भावः । 'त्रिः पाठेनानुपाठं त्रिसमिदिति यथा सामिधेन्यृक् नवत्वं प्राप्नोत्येवं प्रधानं त्रिगुणमनुगुणं त्रिप्रवे-शान्नवत्वम्। गत्वानन्तं नवाङ्कीगणितमिव महन्मुख्यमेतत्त्रसते तस्मान्नेतत्प्रधानाधिकामिह वृहती वाक्षरेभ्यो नवभ्यः ॥९॥१ ॥ १६ ॥ तदेतदिन्द्रो मायाभिः पुरुह्प ईयते युक्ता ह्यस्य हरयः शता दशेति श्रुत्यनुसाराहैतस्यानिर्वचनीयमायासहाये ब्रह्मण्येव भानोपपत्तौ न सत्या प्रकृतिरभ्युपेयेत्याशयवानष्टा-वकः परिहरन्नाह दिश इति । ता वा एता दशैव भूतमात्रा अधिप्रज्ञं द्रा प्रज्ञामात्रा अधिभूतमिति तस्य वाचा सृष्टौ पृथिवी चामिश्वेति च कौषीतकीयैतरेयकयोर्द्शनाइशैव वागाद्याः प्रज्ञामात्रा अग्न्यादीनां भूतमात्राणां स्रष्ट्रयः । दिशन्ति विषयस्वरूपमतिसजन्ति ताः दिशः वागाया दरीव पुरुषस्य देह। ख्ये पुरे वसतो जीवस्य पूर्णे परं ब्रह्मीव द्श शतानि सहस्रं च विभूतिभेदेन मायया बहुरूपं भूत्वा-स्तीत्याहुर्वेदाः । एतेनायं वै हरयोयं वै दश च सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानीति युक्ता ह्यस्य हरयः शतादशेत्येवम्न्त्य-पादस्य श्रौती ब्याख्या दर्शिता । तथा च रज्जूरगवनमाया-बुद्धस्य बाधितापीतरस्यातीति वक्तं शक्यभ्। परमते व

बन्द्यवाच ।

एकादशैकादशिनः पश्नामेकादशैवात्र भवन्ति यूपाः ।

एकादश प्राणभृतां विकारा

एकादशोक्ता दिवि देवेषु रुद्राः ॥ १८

अष्टावक उवाच । संवत्सरं द्वादशमासमाहु-र्जगत्याः पादो द्वादशवाक्षराणि । द्वादशाहः प्राकृतो यज्ञ उक्तो द्वादशादित्यान्कथयन्तीह धीराः ॥ १९

विभोरलप्तदशः पुरुषस्य मुक्तो तददर्शनोक्तिरनुपपन्ना दष्टा-न्ताभावादिति भावः । परा पूर्वेषां संख्या वृणक्ति वितर्तु-राणो अपरेभिरेति । अनानुभूतीरवधून्वानः पूर्वीरिन्द्रः शरदस्तर्तरीति । रूपं रूपं प्रतिरूपो वभूव तदस्य रूपं प्रविच-क्षणाय । इन्द्रो मायाभिः पुरुह्तप ईयते युक्ता ह्यस्य हरयः शतादश इति दाशतय्याम् । ४। ७॥ अष्टकाध्यायवर्गे ऋची एैन्द्रजी आम्नायेते । अनयोर्ग्यः । द्वयाह प्राजापत्या देवाश्वासुराश्च तत्र कानीयसा एव देवा ज्यायांसी असुरा इति श्रुतिप्रसिद्धाः पूर्वदेवाः स्वाभाविकासंगपाप्मरूपाः कामको-धादयः तेषां सख्यासख्यानि परावृणाक्ति दूराद्वर्जयाति । वितर्त्राणःततारेति तर्तुराणःतीर्णवान् । तरतेर्लिडादेशःकानच् द्वित्वं बहुलं छन्दसीत्युकारोन्तादेशोरपरः । तीव्रवैराग्या-भ्यासादिमान् । अपरेभिः अपरैः देवैः शास्त्रीयैः शमद-मादिभिः एति प्राप्नोति । सख्येत्यनुषज्यते । कामादीन् जित्वाऽत्यादरेण शमादिपरो भवतीत्यर्थः । एवंभूतः अना-नुभूतीः अननुभवान् भ्रान्तिज्ञानानि शक्तिरजतज्ञानतुल्यानि देहाद्यात्मज्ञानानि अवधून्वानोऽपनुदन् आत्मनस्तत्तदुपाध्या-कारतां निषेधन् इन्द्रः परमेश्वरोऽप्यविद्यया जीवभावमापन्नः सन् लब्धात्मतत्त्वो विद्वानपूर्वीः शरदः अनादिकालप्रवृत्त-कर्मवासनास्तर्तरीति आतिशयेन तरित । वीतवन्धी भवती-रयर्थः । अत्र अननुभूतिपदेन शुक्ती रजतं पश्यन् रजतं वा शुक्तिं वा नानुभवतीति लेकिकप्रयत्नेन देहाद्यात्मज्ञानस्या-ननुभूतित्वं वदन्ती शृतिर्देह।देभिथ्यात्वं सूचयति । तझ्ता-दनाय मन्त्रो रूपं रूपमित्यादिस्तत्र माययेति अनुतेनाज्ञानेने-त्यर्थः । सत्त्यत्वे तत्कार्यपदार्थदर्शनस्याननुभूतित्वायोगादिति। शेषं स्पष्टार्थम् । अनानुभूतीरित्यत्र श्रावयादीन् प्रकृत्य आद्याक्षरं हतं तेषामनन्वित्यस्य मध्यमित्यनेनाननु इति वर्णत्रयस्य मध्यं ष्टुतं दीर्घे भवतीति प्रातिशाख्ये दीर्घत्व-विधानादनतुभूतीरित्यर्थः । पदपाठश्चैवमेवेति दिक् । दशैव मासानिति । यथा स्त्रियो गर्भेणान्तरालिकः संबन्धो बीजकुस्लन्यायेनैवमसंगस्य चिदात्मनोहंकारेणेत्यर्थः । दशै-रकाः । आसमन्तादीरयन्ति उपादेशन्ति तत्त्वमित्येरका-स्तत्त्वद्शिन उपदेष्टारः । दशमासाः तत्त्वस्य क्षेपकाः । दश अहास्तत्त्वविद्याधिकारिणः । एवमुक्ताविधं ब्रह्माद्वैतं

बुधानामनुभवसिद्धं मूढानां विद्वेष्यं चित्तशुद्धिमतां श्रद्धेय-मित्यर्थः । 'खोत्थप्रज्ञादिशोऽस्मिन्दशपुरि वसतः पूरविद्या-ष्टकात्मा ताः पूर्णं वस्त्वनन्ताः स्रगहिसमपुरां व्यापनात्पूर्ण-तास्य । पुंपुर्योगर्भमात्रोरिव पृथगपृथन्तेन सत्यानृते स्तः केप्यारूढाः पदं तत्कातिचन विमुखाः केऽपि तत्प्राप्तियोग्याः ॥१०॥'१०॥ एकादशेति । प्राणमृतां पश्नां जीवपश्नाम् । एकादशिनः एकादशेन्द्रियाणि प्रकाशकानि येषु ते विषयाः शब्दादयस्ते एकादशैव संख्याताः। त एव सर्वेऽपि प्रत्येकं युपाः बन्धकाः रागादयः । नैषां कश्चिद्प्यवन्धकोऽस्तीति वक्तं पुनरेकादशग्रहणम् । अतोऽत्र आविमृष्टविधेयांशता दोषो नास्तीति ज्ञेयम् । विकाराः शब्दादिम्रह्जाः हर्षविषादाः। त एते दिवि स्वर्गेऽपि रुद्राः रोद्यितारो देवानामपि सन्ति विमुत मनुष्याणाम् । तथा च सत्यात्मनोऽसंगत्वं कथं स्यात् प्रत्यक्षेण दुःखानुभवादित्याक्षेपः । ' हदा एकादशोक्ताः स्वरापिसुरपशून् रोदयन्ताीन्द्रयाणि तेषामेकादशार्था नृपशुनि-गडने यूपभूता भवान्त । रागद्वेषद्वयानि प्रतिविषयममी तयुजांस्युर्धिकारास्तद्वन्तस्तेऽपि चैकादश यदिह सिनोत्येक एकैकमेषाम् ॥ ११ ॥' १८ ॥ दृष्टान्तमुखेनैव दार्ष्टान्तिकं निर्दिशनपरिहरत्यष्टावकः । यद्यपि अत्र संवत्सरजगत्यो मासाक्षरेभ्योऽनातिरिक्ते एवं संघातादन्यः शुद्धश्चेतनो मूढाना-मप्रसिद्धस्तथापि आनन्दाध्येव खाल्विमानि भूतानि जायन्त इति श्रुतेर्यथा अहर्गणानां द्वादशाह एवं संघातस्य कृत्सस्य गुदं बह्रीव प्रकृतिः । एतदेव कुत इत्यपेक्षायां चित्तशुध्यैक-गम्योऽयमर्थो न शुष्कतर्कगम्य इत्याह द्वादशादित्यानिति। थीराः ध्यानवन्तो योगिनः । आदित्यान् आददते इन्द्रियाणि स्वस्वाविषयेभ्यो ब्यावर्तयन्ति तद्वारा प्रत्यक् तत्त्वमधिगम-यन्ति तान् द्वादशसंख्याकान् आहुः सनत्सुजाताचाः उद्यो-गादो । 'धर्मश्च सत्यं च दमस्तपश्च अमारसर्ये न्हीस्तिति क्षानसूया ! यज्ञश्च दानं च धृतिर्यमो महान्वतानि वै द्वादश बाह्मणस्य'इति । 'वन्धप्रत्यक्षमेतदृढमथ जगती वर्षवद्वर्णमासा-त्संघातात्प्रत्यगात्मानाधिक इति यदप्यस्ति लोके तथापि। वी-गारभ्यो विकारः प्रकृतिरविकृतिर्द्वाद्वाहादिवत्कोऽप्यस्त्येर्ष भान आत्मा श्रमिभिराधिगतो वैकृतानैनमीयुः ॥ १२॥ १९॥

दी

E

ति

पिं

98

ाद्धेय-

वेद्या-

त्पूर्ण-

स्तः

रेयाः

ाम्।

षयाः

ात्येकं:

तीति

दोषों

दाः ।

सन्ति

स्यात् ोक्ताः

ग्रुनि-

ममी

त्येक

न्तिकं

गत्यौ

हाना-

1यन्त

स्नस्य

द्यैक-

नित ।

याणि

गम-

उद्यो-

तति-

ादश

ासा-

वा

त्येषां

9911

बन्यवाच । त्रयोदशी तिथिरुक्ता प्रशस्ता त्रयोदशहीपवती मही च। लोमश उवाच। पतावदुक्त्वा विरराम बन्दी श्लोकस्यार्धं व्याजहाराष्ट्रवकः। अप्रावक उवाच। त्रयोदशाहानि ससार केशी त्रयोदशादीन्यतिच्छन्दांसि चाहः॥२० ततो महानुदातिष्टनिनाद-स्तुष्णींभूतं खुतपुत्रं निशस्य । अधोमुखं ध्यानपरं तदानी-मष्टावकं चाप्यदीर्यन्तमेव॥ २१ तिस्मित्तथा संक्रले वर्तमाने स्फीते यज्ञे जनकस्योत राजः। अष्टावकं पूजयन्तोभ्यपेय-र्विपाः सर्वे प्राञ्जलयः प्रतीताः ॥ २२ अष्टावक उवाच। अनेनैव ब्राह्मणाः श्रुश्रवांसो

वादे जित्वा सिछिछे मिजजताः प्राक्। तानेव धर्मानयमद्य बन्दी प्राप्तोतु गृह्यायु निमज्जयैनम्॥ २३ वन्द्यवाच। अहं पुत्रो वरुणस्योत राज्ञ-स्तत्रास सत्रं द्वादशवार्षिकं वै। सत्रेण ते जनक तुल्यकालं तदर्थं ते प्रहिता मे द्विजाप्रयाः॥ २४ ते तु सर्वे वरुणस्योत यज्ञं द्रष्टं गता इम आयान्ति भूयः। अप्टावकं पूजये पूजनीयं यस्य हेतोर्जनितारं समेष्ये ॥ ? 24 अष्टावक उवाच। विप्राः समुद्राम्भासि मिज्जिता ये वाचा जिता मेधया वा विदानाः। तां मेधया वाचमथोज्जहार यथा वाचमवचिन्वन्ति सन्तः ॥ २६

ब्रह्मलोकं गतानामेव ज्ञानं भवतीति केषांचित्रिर्बन्धः कृत-युगादावेव ज्ञानं भवति न कलावित्यपि केचित्तान्निराचष्टे त्रयोदशीति । देशकालापेक्षा चित्तशुद्धिर्न पुरुषयत्रसाध्ये-ल्याक्षेपो वन्दिप्रोक्तपूर्वार्धेन ॥ न त्रेतादौ सधर्मःसक्छषसम-^{येनापि} भूरादिषट्के नो पातालेषु सप्तस्विप तु कृतयुगे सत्यलोके च सोऽस्ति । तस्माद्या सर्वसिद्धा तिथिरियमपि न स्वाप्तयेतीव रास्ता नो वा लोकास्तपोन्ता इति मखतपसी श्रेयसे नात्म-चर्चा उत्तरार्धे तु केशी आमिर्वायुः सूर्यश्च केशिन इति वैदिक्षंप्रसिद्धरान्यादिवदसंग आत्मा । त्रयोदशसंख्यानि दशे-न्द्रियाणि वुद्धिमनोऽहंकाराख्यानि । अहःशब्दोऽत्र क्रतुवा-च्यपि लक्षणया विषयेन्द्रियसंबन्धरूपभोगाख्ये यज्ञे वर्तते । असंगत्याप्यात्मनो बुध्यादिसंगात् ध्यायतीव लेलायतीवे-त्यादिश्रुतेः संगित्विमव भाति । अतो वुट्यादयः शोधनीया एवं न तूदासीत । न तस्य प्राणा उत्कामनत्यत्रैव समवनी-यन्ते तदिदमप्येतिर्हे य एवं वेदाहं ब्रह्मास्मीति श्रुत्यवष्टम्भेन रहेव देशे काले च मुक्तिरस्तीति भावः। यतः आतिच्छन्दांसि छादकमज्ञानमातिकान्तानि धर्मादीनि द्वादश । त्रयोदशा-दीनि त्रयोदशानां बुच्यादीनां आदीनि अदनशीलानि। धर्मादिवलादुत्पन्ने ज्ञाने बुध्यादयो निवर्तन्त इत्यर्थः । तेषु विचादिषु निवृत्तेषु ब्रह्माद्वैतं कथिवुमागतोऽस्मीति प्राक्प्र-तिज्ञातं तिदिह स्वयमेव प्रदाशत इत्युक्तमिति भावः।

एतहाँत्रैव देवा इव मुनिमनुजा यान्ति सार्वातम्यमिखायकोः साहं मनोधीखदशकमनयन्नाप्रवाय्वर्कतुल्यः । संगी वासंग्यपि स्यात्रिदश्गणमदन्स्येव धर्मादयस्ते । येतिच्छन्दोऽभिधा-नांस्तिमिरमतिगता एवमद्वैतसिद्धिः। तद्यं संप्रहः॥ 'तत्त्वन्धीः साक्षिसाक्ष्ये श्रातिषु कृतिपरोऽस्त्यत्र कर्तापि सोत्ता पञ्चानां षष्ट्रमेतत्खमय समतिकैस्तैः करोत्यष्टमोऽन्यः । सोऽहं साक्षी ततोऽन्ये गुणमयमखिलं चिन्मयास्ते सदुःखा चित्स्यात् दुःखी-तरा सा शमयुगिह चिद्दैतभागष्टवकः ॥१५॥' प्रन्थविस्त-रभयादुदाहृतोपऋमाननुगुण्यात् क्रिष्टत्वात् प्रयोजनवदर्थापर्य-वसायित्वाच टीकान्तरोक्ता अर्था नेह प्रदर्शिताः ॥ २०॥ स्तपुत्रं शोभनः ऊतः पटस्तद्वत्प्रकृतिविकृत्यात्मैकस्तन्तु-भिरोतुभिश्व प्रोतत्वात् ऊतः ऋतुरिं स्तः शोमनयज्ञो वरुणस्तस्य पुत्रम् । स इत्तन्तु स विजानात्योमिति मन्त्रवर्णा-त्तन्त्वाद्यात्मकस्य ऋतोह्ततशब्दवाच्यत्वम् । उदीर्घन्तं उदीर्घ-माणं स्त्यमानमित्यर्थः ॥ २१ ॥ शुश्रुवांसः पण्डिताः ॥ २३ ॥ जनितारं वरुणम् ॥ २५ ॥ विष्रा इति । वाचा उचैः पाठेनैव । उत मेघया ऊहापोहकोशलेन । विप्राः विदानाः पण्डिता अपि जिताः मजिताश्च तां प्रसिद्धां वाचं वेदमर्थी मेधया सिहतां बन्दिना कुतर्कार्णवे माजिता अह यथा उज्जहार उद्धृतवानस्मि तथा सन्तः सदसद्वचनविवेक-कुशलाः अविचन्वन्ति परीक्षयन्ति । लोडर्थे लट् । परीक्ष-यन्तित्यर्थः ॥ २६ ॥

एष

एत

अल

आह

पत

अहि

एनं

अय

पते

एषा

सन

आज

अपां

उप

वाश

अत्र

पप

भार

क्य

38

अग्निर्दहञ्जातवेदाः सतां गृहान्-विसर्जयंस्तेजसा न सम धाक्षीत्। बालेषु पुत्रेषु कृपणं वदत्सु तथा वाचमवचिन्वन्ति सन्तः॥ 20

श्लेष्मातकी श्लीणवर्चाः श्रुणोषि उताहो त्वां स्तुतयो मादयन्ति। हस्तीव त्वं जनक विनुद्यमानो न मामिकां वाचिममां श्रणोषि॥ २८

जनक उवाच। श्रणोमि वाचं तव दिव्यरूपा-ममानुषीं दिव्यरूपोऽसि साक्षात्। अजैषीर्यद्वन्दिनं त्वं विवादे निसृष्ट एष तव कामोऽच बन्दी ॥ २९

अष्टावक उवाच । नानेन जीवता कश्चिदर्थों मे बन्दिना नुप। पिता यद्यस्य वरुणो मज्जयैनं जलाशये॥ 30

> बन्द्यवाच। अहं पुत्रो वरुणस्योत राज्ञो न में भयं विद्यते मिज्जितस्य। इमं मुहुर्त पितरं द्रक्ष्यतेऽय-मधावकश्चिरनष्टं कहोडम् ॥ 38

लोमश उवाच। ततस्ते पूजिता विप्रा वरुणेन महात्मना । उदतिष्ठंस्ततः सर्वे जनकस्य समीपतः ॥ 32

कहोड उवाच।

इत्यर्थमिच्छन्ति सुताञ्जना जननकर्मणा। ननु बन्दिनोद्धृतां वार्च त्वमेव क्रतकार्णवे मजितवानिस तत्र कि सद्भिः परीक्षणीयमित्या-शंक्याइ अग्निर्दहन्निति । आग्नः दहन् स्वभावेन दाहकोऽपि जातवेदाः जातानि सतामसतां च वृत्तानि वेद जानातीति जातवेदाः । सतां सत्यामिसंघीनां गृहान् शरीराणि विसर्जयन् वर्जयन् तेजसा यथा अधाक्षीत्स्म अर्थाद्मृताभिसंधिगृहान् । नशब्द उपमार्थे । अपो न नावादुरितातरेमेत्यादिवत् । यथा तप्तपरशुप्रहणे विहः सत्यामिसंधि न दहति सत्यपक्षपाती न तु जातिनयोनियादिपक्षपाती एनं सन्तोऽपि बालादिषु । अतो बालव्चनमिति मद्वाक्यं नावमन्तम्यमिति भावः

यदहं नाराकं कर्तुं तत्पुत्रः कृतवान्मम्॥ 33 उताबलस्य बलवानुत बालस्य पण्डितः। उत वाविदुषो विद्वान्पुत्रो जनक जायते ॥ ३४ शितेन ते परशुना खयमेवान्तको नृप। शिरांस्यपाहरन्नाजौ रिपूणां भद्रमस्तु ते॥ 34

> महदौक्थ्यं गीयते साम चाग्यं सम्यक्सोमः पीयते चात्र सत्रे। श्चीन्मार्गान्प्रतिजगृहुश्च हृष्टाः साक्षादेवा जनकस्योत राज्ञः॥ ३६

लोमरा उवाच।

समुत्थितेष्वथ सर्वेषु राज-न्विप्रेषु तेष्वधिकं सुप्रभेषु ।

अनुज्ञातो जनकेनाथ राज्ञा विवेश तोयं सागरस्योत बन्दी॥ ३७

अष्टावकः पितरं पूजियत्वा संप्रजितो ब्राह्मणैस्तैर्यथावत्।

प्रत्याजगामाश्रममेव चार्यं जित्वा सौति सहितो मातुलेन ॥ ३८

ततोऽष्टावकं मातुरथान्तिके पिता नदीं समङ्गां शीव्रमिमां विशस्त्र।

प्रोवाच चैनं स तथा विवेश समैरङ्गश्चापि बभव सदाः॥

नदी समङ्गा च बभूव पुण्या यस्यां स्नातो मुच्यते किल्बिषादि । त्वमध्येनां स्नानपानावगाहैः 80

सम्रातृकः सहभायों विशस्व ॥

॥ २७ ॥ श्लेष्मातकोशिब्दतस्तक्विशेषस्तस्य पत्रेषु भोजनं तत्फलभक्षणं च बुद्धिन्नं दोषकरं चेति प्रसिद्धम्॥ २८॥ भय तन कामो निस्रष्टः एष बन्दी हर्यतामिति शेषः ॥ २९ ॥ इत्यर्थे एतद्रथम् ॥३३॥ शितेन तिक्ष्णेन ते त रिपूणामित्यन्वयः । यमादपि तव शत्रुसंहरणशक्तिरिधकेति भावः ॥ ३५ ॥ स्रोक्थ्यं उक्थ्याख्यऋतुविशेषे गैयम्। साक्षादित्यपरोक्षं देवतासांनिष्यमुच्यते ॥ ३६ ॥ मीर्ति स्तस्य वरुणस्य पुत्रम् ॥ ३८ ॥ समानि अङ्गानि करोतीि समङ्गिति योगो दर्शितः शकंच्यादित्वात् पररूपम् ॥ ३९ ॥ गपर्व

33

38

34

38

319

38

80

भोजनं

2611

ने शेषः

ते तब

धेकेति

यम्।

सीति

रोतीति

3911

अत्र कौन्तेय सहितो भाराभिस्वं सुखोषितः सह विप्रैः प्रतीतः।

पुण्यान्यन्यानि द्याचिकर्मैकमक्ति-र्मया सार्घ चरितास्याजमीढ ॥ 38

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे तीर्थयात्रापर्वणि लोमरातीर्थयात्रायां अधावकीये चतुर्स्त्रिशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३४॥

少少小學

334

लोमश उवाच। एग मधुविला राजन्समङ्गा संप्रकाराते। एतत्कर्दमिलं नाम भरतस्याभिषेचनम्॥ अलक्ष्म्या किल संयुक्तो वृत्रं हत्वा राचीपतिः। आष्ठतः सर्वपापेभ्यः समङ्गायां व्यमुच्यत ॥ प्तद्विनशनं कुक्षौ मैनाकस्य नरर्षभ । बदितियेत्र पुत्रार्थे तदन्त्रमपचत्पुरा ॥ 3 एनं पर्वतराजानमारुह्य भरतर्षभाः। श्यशस्यामसंशब्द्यामलक्ष्मीं व्यपनोतस्यथ ॥ 8 पते कनखला राजञ्जवीणां दियता नगाः। एग प्रकाशते गङ्गा युधिष्ठिर महानदी॥ सन्तुमारो भगवानत्र सिद्धिमगातपुरा। याजमीढावगाह्यैनां सर्वपापैः प्रमोक्यसे॥ 3. वपां हदं च पुण्याख्यं भृगृतुङ्गं च पर्वतम्। उष्णीगङ्गे च कौन्तेय सामात्यः समुपस्पृश ॥ ७ ^{बाश्रमः} स्थूलशिरसो रमणीयः प्रकाशते । ^{अत्र} मानं च कौन्तेय कोधं चैव विवर्जय ॥ ^{एष रैभ्याश्रमः श्रीमान्पाण्डवेय प्रकाशते ।} भारद्वाजो यत्र कविर्यवकीतो व्यनश्यत॥ 9 युधिष्ठिर उवाच। क्यं युक्तोऽभवद्दषिर्भरद्वाजः प्रतापवान् । किमर्थं च यवकीतः पुत्रोऽनश्यत वै मुनेः॥ १० ^{पत्सर्वं} यथावृत्तं श्रोतिमच्छामि तत्वतः। कर्मिमेर्देवकल्पानां कीर्त्यमानैर्भृशं रमे॥ ११

लोमश उवाच। भरद्वाजश्च रैभ्यश्च सखायौ संबभूवतुः। तावृषतुरिहात्यन्तं प्रीयमाणावनन्तरम् ॥ १२ रैभ्यस्य तु स्रुतावास्तामर्वावस्रुपरावस । 🔹 आसीचवकीः पुत्रस्त भरद्वाजस्य भारत ॥ 83 रैभ्यो विद्वान्सहापत्यस्तपस्वी चेतरोऽभवत । तयोश्चाप्यतुला कीर्तिर्बाल्यात्प्रभृति भारत॥ १४ यवर्ताः पितरं दृष्टा तपस्विनमसत्कृतम् । दृष्टा च सत्कृतं विप्रै रैभ्यं पुत्रैः सहानघः ॥ १५ पर्यतप्यत तेजस्वी मन्युनामिपरिष्ठतः। तपस्तेपे ततो घोरं वेदज्ञानाय पाण्डव ॥ 38 स समिद्धे महत्यशौ शरीरसुपतापयन्। जनयामास संतापिमन्द्रस्य सुमहातपाः॥ १७ तत इन्द्रो यवक्रीतमुपगम्य युधिष्ठिर। अब्रवीत्कस्य हेतोस्त्वमास्थितस्तप उत्तमम्॥ १८

यवकीत उवाच। द्विजानामनधीता वै वेदाः सुरगणार्चित । प्रतिभान्त्विति तप्येऽहमिदं परमकं तपः॥ खाध्यायार्थं समारम्भो ममायं पाकशासन । तपसा ज्ञातुमिच्छामि सर्वज्ञानानि कौशिक॥२० कालेन महता वेदाः शक्या गुरुमुखाद्विमो । प्राप्तुं तस्माद्यं यत्नः परमो मे समास्थितः ॥ २१ इन्द्र उवाच।

अमार्ग एष विप्रर्षे येन त्वं यातुमिच्छसि । किं विघातेन ते विप्र गच्छाधीहि गुरोर्मुखात्२२

भतितो विश्रव्धः ॥ ४१ ॥ इत्यारप्यके पर्वाण नैलकण्ठीये मारतभावदीपे चतुर्स्त्रिशद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४॥

१३५

एषेति । मधुविलेति अष्टावक्राङ्गसमीकरणात्पूर्वे समङ्गाया

एव नाम ॥ १ ॥ अन्नं ब्रह्मीदनम् । आदिति : पुत्रकामा । साध्येभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मौदनमपचिति श्रुदेः ॥ ३ ॥ अय-शस्यां अयशस्करीम् असंशब्यां अकीर्तनीयाम् ॥४॥ इतरो भरद्वाजस्तपस्च्येव न तु शिष्यादिसंपन्नः ॥१४॥ सर्वज्ञानानि सर्वशास्त्राणि ॥ २० ॥ विघातेन आत्मनाशनेन् ॥ २२ ॥

तं

ला

ऊ

न

H

एव

क्षि

चं

जर

स

वि

यव

नि

तेउ

तत

आ

40

स

स

मत

Ŋ

दह

H

भा

लोमश उवाच ।

एवमुक्त्वा गतः शको यवकीरिप भारत ।

भूय प्वाकरोद्यलं तपस्यमितिवक्रमः ॥ २३

घोरेण तपसा राजंस्तप्यमानो महत्तपः ।

संतापयामास भृशं देवेन्द्रमिति नः श्रुतम् ॥२४

तं तथा तप्यमानं तु तपस्तीव्रं महामुनिम् ।

उपेत्य बलिभिद्देवो वार्यामास वै पुनः ॥ २५

भशक्योऽर्थः समार्ण्यो॰नैतद्वुद्धिकृतं तव ।

प्रतिभास्यन्ति वै वेदास्तव चैव पितुश्च ते ॥ २६

यवक्रीत उवाच ।

न चैतदेवं कियते देवराज ममेप्सितम् ।

महता नियमेनाहं तप्स्ये घोरतरं तपः ॥ २७

ानयमनाह तप्स्य घारतर तपः॥ २७ समिद्धेऽग्नावुपकृत्याङ्गमङ्गं होष्यामि वा मघवंस्तिश्नेबोध । यद्येतदेवं न करोषि कामं ममेप्सितं देवराजेह सर्वम् ॥ २८ लोमश उवाच ।

निश्चयं तमभिज्ञाय मुनेस्तस्य महात्मनः । प्रतिवारणहेत्वर्थं बुद्ध्या संचिन्त्य बुद्धिमान् ॥२९ तत इन्द्रोऽकरोद्र्पं ब्राह्मणस्य तपस्विनः अनेकशतवर्षस्य दुर्वलस्य सयक्ष्मणः॥ 30 यवकीतस्य यत्तीर्थमुचितं शौचकर्मणि । भागीरथ्यां तत्र सेतुं वालुकाभिश्चकार सः॥३१ यदास्य वदतो वाक्यं न स चक्रे द्विजोत्तमः। वालुकाभिस्ततः शको गङ्गां समभिपूरयन्॥३२ वालुकामुष्टिमनिशं भागीरथ्यां व्यसर्जयत्। सेतुमभ्यारभञ्छको यवकीतं निदर्शयन् ॥ तं द्दर्श यवक्रीतो यत्नवन्तं निबन्धने। प्रहसंध्वात्रवीद्वाक्यमिदं स मुनिपुङ्गवः॥ किसिदं वर्तते ब्रह्मान्क च ते ह चिकीर्षितम्। अतीव हि महान्यतः क्रियतेऽयं निरर्थकः ॥ ३५ इन्द्र उवाच।

इन्द्र उवाच । बिन्धिष्ये सेतुना गङ्गां सुखः पन्या भविष्यति । क्रिश्यते हि जनस्तात तरमाणः पुनः पुनः ॥ ३६ यवकीत उवाच ।

नायं शक्यस्त्वया बद्धं महानोधस्तपोधन । अशक्याद्विनिवर्तस्व शक्यमर्थं समारम ॥ इन्द्र उवाच।
यथैव भवता चेदं तपो वेदार्थमुद्यतम्।
अशक्यं तद्वदस्माभिरयं भारः समाहितः॥ ३
यवकीत उवाच।
यथा तव निरर्थोऽयमारम्मस्त्रिद्रशेश्वर।

तथा यदि ममापीदं मन्यसे पाकशासन ॥ ३१ क्रियतां यद्भवेच्छक्यं त्वया सुरगणेश्वर। वरांश्च मे प्रयच्छान्यान्यैरन्यान्भवितासम्यति ४० लोमश उवाच।

तस्मै प्रादाद्वरानिन्द्र उक्तवान्यान्महातपाः। प्रतिभास्यन्ति ते वेदाः पित्रा सह यथेप्सिताः॥ यच्चान्यत्काङ्क्षसे कामं यवकीर्गम्यतामिति। स लन्धकामः पितरं समेत्याथेदमब्रवीत्॥ ॥ यवकीत उवाच।

प्रतिभास्यन्ति वै वेदा मम तातस्य चोभयोः। अति चान्यान्भविष्यावो वरा लब्धास्तथा मया॥ भरद्वाज उवाच।

द्र्षस्ते भावता तात वराँहिञ्चा यथेप्सितान्। स द्र्पपूर्णः कृपणः क्षिप्रमेव विनङ्श्यासि॥ ४४ अत्राप्युदाहरन्तीमा गाथा देवैरुदाहृताः। मुनिरासीत्पुरा पुत्र बालधिर्नाम वीर्यवान्॥४५ स.पुत्रशोकादुद्विग्नस्तपस्तेषे सुदुष्करम्। भवेन्मम सुतोऽमर्त्य इति तं लब्धवांश्च सः॥४६ तस्य प्रसादो वै देवैः कृतो न त्वमरैः समः। नामत्यों विद्यते मत्यों निमित्तायुर्भविष्यति॥४७

बालधिरुवाच।
यथेमे पर्वताः शश्वित्तिष्ठन्ति सुरसत्तमाः।
अक्षयास्तिन्निमित्तं मे सुतस्यायुर्भविष्यति॥ १
भरद्वाज उवाच।

तस्य पुत्रस्तदा जन्ने मेथावी कोधनस्तदा।
स तच्छूत्वाकरोद्दर्पमृषींश्चैवावमन्यत॥ ४९
विकुर्वाणो मुनीनां च व्यचरत्स महीमिमाम्।
आससाद महावीर्य धनुषाक्षं मनीषिणम्॥ ५०
तस्यापचके मेथावी तं राशाप स वीर्यवान्।
भव भस्मेति चोक्तः स न भस्म समपद्यत॥ ५१
धनुषाक्षस्तु तं दृष्ट्वा मेथाविनमनामयम्।
निमित्तमस्य महिषैर्मेदयामास वीर्यवान्॥

न प्रतिमास्यन्तीति नकारावृत्त्या योज्यम् ॥ २६ ॥ अमर्त्य इति च्छेदः अमर इत्यर्थः ॥ ४६ ॥ निमित्तं पर्वतान् भेर्यान् मास खण्डयामास ॥ ५२ ॥

ात्रापर्व

॥ ३८

ति ४०

: 1

ताःधः

83

योः ।

मया॥

ान्।

11 88

न् ॥ ४५

: ॥ ४६

ने ॥ ४७

86

गम्।

न्।

11 48

11 48

न भेद्या-

स निमित्ते विनष्टे तु ममार सहसा शिशुः।
तं मृतं पुत्रमादाय विळळाप ततः पिता ॥ ५३
लाळप्यमानं तं दृष्ट्रा मुनयः परमार्तवत्।
अर्जुर्वेदविदः सर्वे गाथां यां तां निन्नोध मे ॥ ५४
न दिष्टमर्थमत्येतुमीशो मर्त्यः कथंचन।
सिवैभेंदयामास धनुषाक्षो महीधरान्॥ ५५
एवं लब्धा वरान्वाळा द्र्पपूर्णास्तपस्विनः।
क्षिप्रमेव विनश्यन्ति यथा न स्यात्तथा भवान्॥
एष रैभ्यो महावीर्यः पुत्रौ चास्य तथाविधौ।

तं यथा पुत्र नाभ्येषि तथा कुर्यास्त्वतन्द्रितः ५७
स हि कुद्धः समर्थश्च पुत्रं पीडियितुं रुपा ।
रैभ्यश्चापि तपस्ती च कोपनश्च महानृषिः ॥ ५८
यवकीत उवाच ।
एवं करिष्ये मा तापं तात कार्षाः कथंचन ।
यथा हि मे भवान्मान्यस्तथा रैभ्यः पिता मम ॥
लोमरा उवाच ।
उक्त्वा स पितरं स्प्रक्षणं यवकीरकुर्तोभयः ।
विप्रकुर्वनृषीनन्यानतुष्यत्परया मुदा ॥ ६०

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि लोमशर्तार्थयात्रायां यवक्रीतोपाख्याने पञ्चित्रश्रिकशततमोऽध्यायः॥१३५॥

分分分数条个个

१३६

लोमश उवाच। चंक्रस्यमाणः स तदा यवकीरकृतोभयः। जगाम माधवे मासि रैभ्याश्रमपदं प्रति ॥ 8 स ददर्शाश्रमे रम्ये पुष्पितद्रमभूषिते। विचरन्तीं स्तुषां तस्य किन्नरीमिव भारत ॥ यवकीस्तामुवाचेदमुपातिष्ठस्व मामिति। निर्ह्जो रुजया युक्तां कामेन हतचेतनः॥ सा तस्य शीलमाज्ञाय तस्माच्छापाच विभ्यती। तेजिसितां च रैभ्यस्य तथेत्युक्तवा जगाम ह॥ ४ तत एकान्तमुन्नीय मज्जयामास भारत। आजगाम तदा रैभ्यः स्वमाश्रममरिंदम ॥ 4 ख्तीं च स्नुषां दृष्टा भायीमार्ती परावसोः। सान्त्वयञ्श्रहणया वाचा पर्यपृच्छद्यघिष्ठिर ॥ ६ सा तस्मै सर्वमाचष्ट यवकीमाषितं शुभा । भत्युक्तं च यवकीतं प्रेक्षापूर्वं तथात्मना ॥ शृष्वानस्यैव रैभ्यस्य यवकेस्तद्विचेष्टनम् । दहन्निव तदा चेतः कोधः समभवन्महान् ॥ स तदा मन्युनाविष्टस्तपस्वी कोपनो भृशम्।

अवलुच्य जटामेकां जुहावाग्नौ सुसंस्कृतैः॥ ततः समभवन्नारी तस्या रूपेण संमिता। त्र द्वा परां चापि जुहावाग्नौ जटां पुनः ॥ **१०** ततः समभवद्रक्षो घोराक्षं भीमदर्शनम्। अब्रुतां तौ तदा रैभ्यं कि कार्य करवामहे॥ तावब्रवीद्दिः कुद्धो यवक्रीर्वध्यतामिति । जग्मतुस्तौ तथेत्युक्त्वा यवक्रीतजिघांसया ॥१२ ततस्तं समुपास्थाय कृत्या सृष्टा महात्मना । कमण्डलुं जहारास्य मोहियत्वेव भारत ॥ १३ उच्छिष्टं तु यवकीतमप्रुष्टकमण्डलुम् । तत उद्यतशूलः स राक्षसः समुपाद्रवत् ॥ १४ तमाद्रवन्तं संप्रेक्ष्य शूलहस्तं जिघांसया । यवकीः सहसोत्याय प्राद्रवद्येन वै सरः॥ १५ जलहीनं सरो दृष्ट्रा यवक्रीस्त्वरितः पुनः। जगाम सरितः सर्वास्ताश्चाप्यासन्विशोषिताः १६ स काल्यमानो घोरेण शूलहस्तेन रक्षसा। अग्निहोत्रे पितुर्भीतः सहसा प्रविवेश ह ॥ १७

दिष्टं दैवविहितम् ॥५५॥ इत्यारण्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारतभावदीपे पञ्चित्रिंशद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५॥

१३६

चंकम्यमाणः मृशं पर्यटन् । माधवे वैशाखे ॥ १ ॥ इतचेतनः वशीकृतचित्तः ॥३॥ एकान्तं उन्नीय एकान्ते कार्ये रतं समाप्य । मज्जयामास शोकसमुद्रे इति शेषः । सज्जया-मासेति पाठे खशत्रुमपकर्तुं रैभ्यं संनद्धं चकार । तदेवाह् आजगामेत्यादिना ॥ ५ ॥ प्रत्युक्तं प्रत्याख्यातम् । मदुपरि बलात्कारं कृतवानित्युक्तवतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ सुसंस्कृतैः स्वरवर्णादिसंस्कारयुक्तमंन्त्रैः ॥ ९ ॥ नारी कृत्या ॥ ९० ॥ काल्यमानः सर्वतो निधिष्यमानः । अप्तिहोत्रे अप्तिहोत्र-शालायाम् ॥ ९७ ॥

प्तां

सत्रं तंन

वृती

तत्र

आश

अथ

चरन

मृग

अक

तस्य

पुनर

वया

सम

करो

ब्रह्म

ववा

ततः

वृहह

त्रहा

त्रेष्य भेष्य

गृहाः

वितः

र्यम

त्रीवि

स वै प्रविशमानस्तु शूद्रेणान्धेन रक्षिणा । निगृहीतो बलाद्दारि सोऽवातिष्ठत पार्थिव ॥१८ निगृहीतं तु शूद्रेण यवकीतं सं राक्षसः । ताडयामास शूलेन स भिन्नहृदयोऽपतत्॥ १९ यवकीतं स हत्वा तु राष्ट्रसो रैभ्यमागमत्। अनुज्ञातस्तु रैभ्येण तया नार्या सहावसत्॥ २०

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां यवकीतोपाल्याने षट्त्रिंशद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

439

लोमश उवाच ।

भरद्वाजस्तु कौन्तेय कृत्वा खाध्यायमाहिकम् ।

समित्कलापमादाय प्रविवेश खमाश्रमम् ॥ १
तं स्म दृष्टा पुरा सर्वे प्रत्युत्तिष्टन्ति पावकाः ।

न त्वेत् सुपतिष्ठन्ति हतपुत्रं तदाग्रयः ॥ १
वैकृतं त्विग्नहोत्रे स लक्षयित्वा महातपाः ।

तमन्धं शुद्धमासीनं गृहपालमथाव्रवीत् ॥ ३
किं नु मे नाग्नयः शूद्ध प्रतिनन्दन्ति दर्शनम् ।

त्वं चापि न यथापूर्वं कचित्क्षेमिमिहाश्रमे ॥ १
किचिन्न रैभ्यं पुत्रो मे गतवानल्पचेतनः ।

पतदाचक्ष्व मे शीव्रं न हि शुद्ध्यिति मे मनः ॥ ९

शूद्र उवाच ।

रैम्यं यातो न्नमयं पुत्रस्ते मन्दचेतनः ।
तथा हि निहतः शेते राक्षसेन बळीयसा ॥ ६
प्रकाल्यमानस्तेनायं शूळहस्तेन रक्षसा ।
अद्भयगारं प्रति द्वारि मया दोभ्यां निवारितः ॥७
ततः स विहताशोऽत्र जळकामोऽत्रुचिर्धुवम् ।
निहतः सोऽतिवेगेन शूळहस्तेन रक्षसा ॥ ८
भरद्वाजस्तु तच्छूत्वा शूद्रस्य विप्रियं महत् ।
गतासुं पुत्रमादाय विळळाप सुदुःखितः ॥ ९
भरद्वाज उवाच ।

भरद्वाज उवाच । ब्राह्मणानां किलार्थाय ननु त्वं तप्तवांस्तपः ।

द्विजानामनधीता वै वेदाः संप्रति भान्तिवति १० तथा कल्याणशीलस्त्वं ब्राह्मणेषु महात्मसु। अनागाः सर्वभूतेषु कर्कशत्वसुपेयिवान् ॥ 38 प्रतिषिद्धो मया तात रैभ्यावसथद्र्शनात्। गतवानेव तं द्रष्टुं कालान्तकयमोपमम्॥ यः स जानन्महातेजा वृद्धस्यैकं ममात्मजम्। गतवानेव कोपस्य वशं परमदुर्मातः॥ पुत्रशोकमनुप्राप्त एष रैभ्यस्य कर्मणा। त्यक्ष्यामि त्वामृते पुत्र प्राणानिष्टतमान्भवि॥ १४ यथाहं पुत्रशोकेन देहं त्यध्यामि किल्बिषी। तथा ज्येष्ठः सुतो रैभ्यं हिंस्याच्छी घ्रमनागसम् १५ सुखिनों वै नरा येषां जात्या पुत्रों न विद्यते। ये पुत्रशोकमप्राप्य विचरन्ति यथासुखम् ॥ १६ ये तु पुत्रकृताच्छोकाद्भशं व्याकुलचेतसः। शपन्तीष्टान्सखीनार्तास्तेभ्यः पापतरो नु कः॥१७ परासुश्च सुतो दृष्टः शप्तश्चेष्टः सखा मया। र्इंदर्शामापदं कोऽत्र द्वितीयोनुऽभविष्यति॥१८ लोमरा उवाच । विलप्यैवं बहुविधं भरद्वाजोऽदहत्सुतम्। सुसामिद्धं ततः पश्चात्प्रविवेश हुताशनम् ॥

इति श्रीम० आरण्यके प० तीर्थयात्रापर्वणि लोमरातीर्थयात्रायां यवकीतोपाख्याने सप्तार्त्रेशदाधिकराततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

子子子教会个个

अवातिष्ठत बहिरेव ॥ १८ ॥ इत्यारप्यके प० नै० भा० षट्त्रिंशदधिकेशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

१३७

भरद्वाज इति । आहिकं स्वाध्यायं प्रत्यहं कर्तव्यं ब्रह्मयज्ञः ॥१॥इतपुत्रत्वेन आशौचयुक्तत्वात्॥२॥ शुद्धयति निःसंदेहं भवति ॥ ५ ॥ अग्न्यगारं प्रविष्टस्य रक्षोभयं न भवेदिति भावः ॥ ७ ॥ शूद्रस्य शूद्रकृतं विप्रियं पुत्रानिरोधेन कृत्र्र ॥ ९ ॥ किल्बिषी शोकाकान्तः ॥ १५ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे सप्तित्रशद्धिकश्तिः तमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

यात्रापर्व

॥ १९

1 11 20

ति १०

33

१२

83

11 88

म् १५

ाते ।

38 1

ः॥१७

11 86

१९

वेदिति

कृतम्

रिष्यके

कशत-

म्।

नि

336

1	लोमश उवाच ।	-
	्र नाने न वहहरू स्रो महीपतिः।	
	, ১১ नवाभागा रस्ययाच्या स्तापपाण्या	8
	१ - न तनाववावस्परावस्	
	१ मनार मनारा वहहरान्न वासता ॥	2
	मानवाता पित्रा कान्तव जन्मतुः।	
	क्यो लभवदेभ्या भाया चव परावसाः॥	3
	क्षान्यत्रोककोऽगच्छद्रहानकः परावसः।	
	न्याजिनेन संवात ददश पितर वन ॥	8
	कानगात्रे निदान्धः सावशेषं तमस्याप।	
	गलं गहनेऽरण्ये मेने स पितरं मृगम् ॥	4
	मां त मन्यमानेन पिता वे तेन हिस्तिः।	
	अकामयानेन तदा शरीरत्राणमिच्छता ॥	દ્
	तस्य स प्रेतकार्याणि कृत्वा सर्वाणि भारत।	
	पुनरागम्य तत्सत्रमब्रवीद्भातरं वचः ॥	9
	हं कर्म न शक्तरत्वं वोदुमेकः कथंचन।	
	वा च हिंसितस्तातो मन्यमानेन तं मृगम्॥	6
	तोऽस्मदर्थे व्रतं तात चर त्वं व्रह्महिंसनम्।	
	समर्थों ऽप्यहमेकाकी कर्म कर्तुमिदं मुने ॥	9
	अर्वावसुरुवाच ।	
	करोतु वै भवान्सत्रं वृहद्युद्धस्य धीमतः।	
	ग्रह्मवध्यां चरिष्येऽहं त्वद्रथं नियतेन्द्रियः॥	१०
	लोमश उवाच।	
	स तस्य ब्रह्मवध्यायाः पारं गत्वा युधिष्ठिर ।	
	वर्वावसुस्तदासत्रमाजगाम पुनर्मुनिः॥	११
	ताः परावसुई ष्ट्रा भ्रातरं समुपस्थितम्।	
	^{शहर्} यममुवाचेदं वचनं हर्षगद्गदम् ॥	१२
l	प्रते बहारा गर्न गर वर्ष गरिकोदिति ।	
	महिला प्रेक्षितेनापि पीडयेत्वामसंशयम्॥	१३
	लाम्या उवाच ।	
	व्युत्वैव तदा राजा प्रेप्यानाह स विट्पते।	15
	भेषीरत्सार्यमाणस्तु राजन्नर्वावसस्तदा ॥	१४

न मया ब्रह्महत्येयं कृतेत्याह पुनःपुनः। उच्यमानोऽसक्तस्रेष्यैर्वसहित्रति भारत॥ 24 नैव सम प्रतिजानाति ब्रह्मवध्यां खयंक्रताम । मम भात्रा कृतमिदं मया स परिमोक्षितः ॥ १६ स तथा प्रवदन्कोधात्तेश्च प्रेप्यैः प्रभाषितः। तृष्णीं जगाम ब्रह्मर्षिर्वनमेव महातपाः॥ १७ उत्रं तपः समास्थाय दिवाकरमथाश्रितः। रहस्यवेदं कृतवान्सूर्यस्य द्विजसत्तमः॥ 26 मूर्तिमांस्तं ददर्शाथ स्वयस्त्रभुगव्ययः लोमश उवाच। प्रीतास्तस्याभवन्देवाः कर्मणावीवसोर्नुप ॥ १९ तं ते प्रवर्यामासुर्निरासुश्च परावसुम्। ततो देवा वरं तस्मै दुरुश्चिपुरोगमाः॥ 20 स चापि वरयामास पितुरुत्थानमात्मनः। अनागस्त्वं ततो भ्रातुः पितुश्चास्मरणं वधे ॥ २१ भरद्वाजस्य चोत्थानं यवकीतस्य चोभयोः। प्रतिष्टां चापि वेदस्य सौरस्य द्विजसत्तमः एवमस्त्वित तं देवाः प्रोचुश्चापि वरान्ददुः ॥२२ ततः प्रादुर्वभृवुस्ते सर्व एव युधिष्ठिर। अथाव्रवीद्यवक्रीतो देवानव्रिपुरोगमान्॥ २३ समधीतं मया ब्रह्म व्रतानि चरितानि च। कथं च रैभ्यः शक्तो मामधीयानं तपखिनम् २४ तथायुक्तेन विधिना निहन्तुममरोत्तमाः। देवा ऊचुः। मैवं कृथा यवकीत तथा वद्सि वै मुने। ऋते गुरुमधीता हि सुखं वेदास्त्वया पुरा ॥ २५ अनेन तु गुरून्दुःखात्तोषियत्वात्मकर्मणा । कालेन महता क्वेशाद्रह्माधिगतमुत्तमम्॥ २६ लोमश उवाच। यवक्रीतमथोक्त्वैवं देवाः सेन्द्रपुरोगमाः । संजीवयित्वा तान्सर्वान्पुनर्जग्मुस्त्रिविष्टपम् ॥२७

१३८

एतास्मिन्निति ॥ १ ॥ अवलोक्कः अवलोक्नार्थी।
एहान्मार्थाम् ॥ ४ ॥ विट्पते हे प्रजाधीश ॥ १ ४॥ प्रमापितः मिथ्यावाद्यसीति अधिक्षिप्तः ॥ १७ ॥ रहस्यवेदं
रियमन्त्रप्रकाशकं वेदम् । घृणिरिति हे अक्षरे । सूर्य इति
त्रीणि । आदित्य इति त्रीणि । ' एतहै सावित्रस्याष्टाक्षरं

पदं श्रियाभिषिक्तम्'इति काठकब्राह्मणम् कृतवान् ददर्श ॥ १८ ॥ मूर्तिमान्सूर्यस्तं द्विजं ददर्श आत्मानं दर्शयामास ॥ १९ ॥ तं देवाः प्रकर्षेण वरयामासः । निरासुर्निराच-कुर्यज्ञादिति शेषः ॥ २० ॥ प्रतिष्ठां संप्रदायप्रवृत्तिम् । सौरो वेदः पूर्वमुक्तः ॥ २२ ॥ समधीतं सम्यवप्राप्तम् । ब्रह्म वेदः ॥ २४ ॥

सन्ती

अग्निन

संनिव

ततो

ऋषेर

बुर्धा

स्तै:

रथैर

सर्वेस

त्रयो

अहं न

ममाग

बसेह

तव र

गुडा

कि पु

हिज

स्ताः

न हा

शैलेऽ

र्यं च

त्वामृ

तथैव

जा

अपि

सर्वे त

यद्यश

१ अथव

आश्रमस्तस्य पुण्योऽयं सदा पुष्पफलहुमः। | अत्रोप्य राजशार्दूल सर्व पापं प्रमोध्यिसि॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां यवक्रीतोपाल्याने

अष्टित्रंशदिष्ठकशततमोऽध्यायः॥१३८॥

१३९

लोमश उवाच। उशीरबीजं मैनाकं गिरिं श्वेतं च भारत। समर्तातोऽसि कौन्तेय कालशैलं च पार्थिव ॥ १ एषा गङ्गा सप्तविधा राजते भरतर्षम । स्थानं विरजसं पुण्यं यत्राग्निनित्यमिष्यते॥ एतद्वै मानुषेणाद्य न शक्यं द्रष्ट्रमद्भुतम् । समाधि कुरुताव्यग्रास्तीर्थान्येतानि द्रक्ष्यथ ॥ ३ एतद्रक्ष्यसि देवानामाकीडं चरणाङ्कितम्। अतिकान्तोऽसि कौन्तेय कालशैलं च पर्वतम्॥४ श्वेतं गिरिं प्रवेक्ष्यामो मन्दरं चैव पर्वतम् । यत्र माणिवरो यक्षः कुवेरश्चैव यक्षराट् ॥ अष्टाशीतिसहस्राणि गन्धर्वाः शीव्रगामिनः । तथा किंपुरुषा राजन्यक्षाश्चेव चतुर्गुणाः॥ દ્ अनेकरूपसंस्थाना नानाप्रहरणाश्च ते । यक्षेन्द्रं मनुजश्रेष्ठ माणिभद्रमुपासते ॥ तेषामृद्धिरतीवात्र गतौ वायुसमाश्च ते। स्थानात्प्रच्यावयेयुर्ये देवराजमपि ध्रुत्रम्॥ 6 तैस्तातबिलिभिर्गुप्ता यातुधानैश्च रक्षिताः । दुर्गमाः पर्वताः पार्थ समाधि परमं कुरु ॥ कुवेरसचिवाश्चान्ये रौद्रामैत्राश्च राक्षसाः। तैः समेष्याम कौन्तेय संयतो विक्रमेण च ॥१० कैलासः पर्वतो राजन्षङ्योजनसमुच्छ्रितः। यत्र देवाः समायान्ति विशाला यत्र भारत ॥११ असंख्येयास्त कौन्तेय यक्षराक्षसकिन्नराः। नागाः सुपर्णा गन्धर्वाः कुवेरसद्नं प्रति ॥ तान्विगाहस्व पार्थांच तपसा च द्मेन च। रक्ष्यमाणो मया राजन्भीमसेनबलेन च॥ १३

खस्ति ते वरुणो राजा यमश्च समितिंजयः। गङ्गा च यमुना चैव पर्वतश्च द्धातु ते ॥ मरुतश्च सहाश्विभ्यां सरितश्च सरांसि च। स्वस्ति देवासुरेभ्यश्च वसुभ्यश्च महाद्यते॥ इन्द्रस्य जाम्बनदपर्वताहै श्रणोमि घोषं तव देवि गङ्गे। गोपाययेमं सुभगे गिरिभ्यः सर्वाजमीढोपचितं नरेन्द्रम्॥ ददस्य शर्म प्रविविक्षतोऽस्य शैलानिमाञ्छैलसुते नृपस्य। उक्तवा तथा सागरगां स विप्रो यत्तो भवस्वेति शशास पार्थम्॥ युधिष्टिर उवाच। अपूर्वोऽयं संभ्रमो लोमशस्य कृष्णां च सर्वे रक्षत मा प्रमादम्। देशो ह्ययं दुर्गतमो मतोऽस्य तस्मात्परं शौचिमहाचरव्वम्॥ वैशंपायन उवाच । तताऽब्रवीद्धीममुदारवीर्यं कृष्णां यत्तः पालय भीमसेन । शून्येऽर्जुनेऽसंनिहिते च तात त्वामेव कृष्णा भजते भयेषु॥ ततो महात्मा स यमौ समेत्य

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे तीर्थयात्रापर्वाणे लोमशर्तार्थयात्रायां कैलासादिगिंरिप्रवेशे ऊनचत्वारिंशद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९॥

इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे अष्टर्त्रि-शद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

१३९

उद्योरिति ॥ १ ॥ यत्रामिनित्यमिध्यत इति । त्रियोगि-नारायणाख्यं हरिद्वारात् परतः स्थानमस्ति ॥ २ ॥ विशाला बदरी ॥ ११ ॥ इन्द्रस्य इन्द्रसंबन्धिनः जाम्बूनदं सुवर्णं तन्मयात्पर्वतान्मेरोः । गोपाययेति णिजन्तस्य ह्प्पी देवैरिति शेषः । स्वार्थे वा णिच् । आजमीढवंशे अपविं पूजितं श्रेष्ठमित्यर्थः ॥ १६ ॥ ददस्व देहि ॥ १७ ॥ श्रीवं वाब्सनःकायशुद्धिम् ॥ १८ ॥ भैष्टमिति च्छेदः ॥ २०॥ इत्यारण्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे जनवत्वार्थिन दिधकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

मूर्धन्युपाघाय विमृज्य गात्रे।

उवाच तौ बाष्पकलं सराजा

तिर्थयात्राष्**र**

11

ख्यान

नयः।

च।

11

11

म्।

प्रवेशे

य रूपम्।

त अपार्वित 9 ॥ शीवं

11 3016

बत्बारिश-

380

युधिष्ठिर उवाच। _{अतिहिंतानि} भूतानि वलवन्ति महान्ति च। अप्रिना तपसा चैव शक्यं गन्तुं वृकोद्र ॥ _{मीनवर्तय} कौन्तेय श्चात्पिपासे बलाश्रयात्। तो वलं च दाक्ष्यं च संश्रयस्व वृकोदर॥ 2 क्रोस्वया श्रुतं वाक्यं कैलासं पर्वतं प्रति। वर्धी प्रपद्य कौन्तेय कथं कृष्णा गमिष्यति॥ ३ 🛚 अथवा सहदेवेन घौम्येन च समं विभो । हतैः पौरोगवैश्चैव सर्वेश्च परिचारकैः ॥ गौरबैश्च ये चान्ये विप्राः क्रेशासहाः पथि। म्बस्वं सहितो भीम निवर्तस्वायतेक्षण ॥ श्यो वयं गमिष्यामो लघ्वाहारा यतव्रताः। क्षं च नकुलक्षीव लोमराश्च महातपाः ॥ ફ मागमनमाकाञ्चनगङ्गाद्वारे समाहितः। बसेह द्रौपदीं रक्षन्यावदागमनं मम॥ 9 भीम उवाच। जिपुत्री श्रमेणार्ता दुःखार्ता चैव भारत। जलेव हि कल्याणी श्वेतवाहदिदक्षया॥ ल चाप्यरतिस्तीवा वर्तते तमपश्यतः। गुडाकेशं महात्मानं संत्रामेष्वपळायिनम् ॥ र्कि पुनः सहदेवं च मां च कृष्णां च भारत। 🕼 कामं निवर्तन्तां सर्वे च परिचारकाः ॥ ह्याः पौरोगवाश्चैव यं च मन्येत नो भवान्। ^{न हाहं} हातुमिच्छामि भवन्तमिह कर्हिचित्॥ ११ हैंहेऽस्मिन्राक्षसाकीर्णे दुर्गेषु विषमेषु च। एं चापि महाभागा राजपुत्री पतिवता॥ १२ वामृते पुरुषव्याघ नोत्सहे द्विनिवार्तितुम् । व्येव सहदेवोऽयं सततं त्वामनुव्रतः ॥ १३ जातु विनिवर्तेत मनोज्ञो हाहमस्य वै। भीप चात्र महाराज सद्यसाचिदिदक्षया ॥ १४ ^{खें लालसभूताः स्म तस्माद्यास्यामहे सह।} ^{राधान्}यो रथैर्गन्तुं शैलोऽयं बहुकंदरः ॥ १५ पहिरोव गामिष्यामा मा राजन्विमना भव।

इति मे वर्तते बुद्धिर्मा राजान्वमना भव। सुकुमारौ तथा वारौ माद्रीनन्दिकरावुभौ। दुर्गे संतारियप्यामि यत्राशकौ भविष्यतः॥ १७ यधिष्ठिर उवाच। एवं ते भाषमाणस्य वलं भीमाभिवर्धताम् । यत्वमुत्सहसे वोदुं पाञ्चालीं च यशाखिनीम्॥१८ यमजौ चापि भद्रं ते नैतद्न्यत्र विद्यते। वलं तव यराश्चैव धर्मः कीर्तिश्च वर्धताम्॥ यत्त्वमुत्सहसे नेतुं भ्रातरी सह कृष्णया। मा ते ग्लानिर्महाबाहो मा च तेऽस्तु पराभवः॥ वैशंपायन उवाच । ततः कृष्णाव्रवीद्वाक्यं प्रहसन्ती मनोरमा । ॰ गमिष्यामि न संतापः कार्यो मां प्रति भारत॥२१

लोमश उवाच। तपसा शक्यते गन्तं पर्वतं गन्धमादनम् । तपसा चैव कौन्तेय सर्वे योक्ष्यामहे वयम्॥ २२ नकुलः सहदेवश्च भीमसेनश्च पार्थिव । अहं च त्वं च कौन्तेय द्रश्यामः श्वेतवाहनम् ॥२३

वैशंपायन उवाच। एवं संभाषमाणास्ते सुबाहुविषयं महत् । दृहर्भुदिता राजन्प्रभृतगजवाजिमत् 🛭 २४ किराततङ्गणाकीणं पुलिन्दशतसंकुलम्। हिमवत्यमरैर्जुष्टं बह्वाश्चर्यसमाकुलम्। सुवाहुश्चापि तान्द्रप्टा पूजया प्रत्यगृह्नत ॥ 24 विषयान्ते कुलिन्दानामीश्वरः प्रीतिपूर्वकम् । ततस्ते पूजितास्तेन सर्व एव सुखोषिताः॥ प्रतस्थुर्विमले सुर्ये हिमवन्तं गिरिं प्रति । इन्द्रसेनमुखांश्चापि भृत्यान्पौरोगवांस्तथा ॥ २७ सुदांश्र पारिवहांश्च द्रौपद्याः सर्वशो नृप । राज्ञः कुलिन्दाधिपतेः परिदाय महारथाः ॥ २८ पद्धिरेव महावीर्या ययुः कौरवनन्दनाः। ते शनैः प्राद्रवन्सर्वे कृष्णया सह पाण्डवाः। वह वहिष्ये पाञ्चालीं यत्र यत्र न राक्ष्यति ॥ १६ तस्मादेशात्सुसंहृष्टा द्रष्टुकामा धनंजयम् ॥ २९:

रित श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि छोमशतीर्थयात्रायां गन्धमाद्नप्रवेशे चत्वारिंशद्धिकशततमाऽध्यायः ॥ १४० ॥

880

अन्तिहिंतानीति ॥ ९ ॥ परिदाय रक्षार्थं समर्प्य ॥२८॥

इत्यारण्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे चत्वारिंशद्धि--कशततमोऽध्यायः ॥ १४०॥

द्रष्ट

तीर

पर्व

सम

अयं

羽

एष

बद

एष

अन

मर्र

सा

चः

अह

एत

गढ़

एत

प्रय

तस

आ

र्भा

पुन

तत

दह

ताः

उव

पत

यत

श्र्यं

383

युधिष्ठिर उवाच। भीमसेनयमी चोमी पाञ्चालि च निबोधत। नास्ति भूतस्य नाशो वै पश्यतास्मान्वनेचरान् १ दुर्बलाः क्रेशिताः स्मेति यद्रवामेतरेतरम्। अशक्येऽपि वजामो यद्धनंजयदिदक्षया ॥ तन्मे दहति गात्राणि त्रलराशिमिवानलः । यच वीरं न पश्यामि धनंजयमुपान्तिकात् ॥ ३ तस्य दर्शनतृष्णं मां सानुजं वनमास्थितम्। याज्ञसेन्याः परामर्शः स च वीर दहत्यत ॥ नकुलात्पूर्वजं पार्थं न पश्याम्यमितौजसम् । अजेयमुग्रधन्वानं तेन तप्ये वृकोदर ॥ 4 तीर्थानि चैव रम्याणि वनानि च सरांसि च। चरामि सह युष्मामिस्तस्य दर्शनकाङ्कृया॥ ફ पञ्चवर्षाण्यहं वीरं सत्यसन्धं धनंजयम् । यन पश्यामि बीभत्सं तेन तथ्ये वकोदर ॥ तं वै स्यामं गुडाकेशं सिंहविकान्तगामिनम् । न पश्यामि महाबाहुं तेन तप्ये वृकोदर ॥ कृतास्त्रं निपुणं युद्धेऽप्रतिमानं धनुष्मताम् । न पश्यामि कुरुश्रेष्ठ तेन तप्ये वृकोदर ॥ 9 चरन्तमरिसंघेषु काले कुद्धमिवान्तकम्। प्रभिन्नमिव मातङ्गं सिंहस्कन्धं धनंजयम्॥ १० यः स शकादनवरो वीर्येण द्रविणेन च। यमयोः पूर्वजः पार्थः श्वेताश्वोऽमितविक्रमः ११ दुःखेन महताविष्टस्तन्न पश्यामि फाल्गुनम्। अजेयमुग्रधन्वानं तेन तप्ये वृकोदर ॥ १२ सततं यः क्षमाशीलः क्षिप्यमाणोऽप्यणीयसा । ऋजुमार्गप्रपन्नस्य शर्म दाताभयस्य च ॥ 83 स तु जिह्मप्रवृत्तस्य माययाभिजिघांसतः । अपि वज्रधरस्यापि भवेत्कालविषोपमः ॥ 83

शत्रोरपि प्रपन्नस्य सोऽनृशंसः प्रतापवान्। दाताभयस्य बीभत्सुरमितात्मा महावलः॥ १५ सर्वेषामाश्रयोऽस्माकं रणेऽरीणां प्रमर्दिता। आहर्ता सर्वरत्नानां सर्वेषां नः सुखावहः ॥ १६ रत्नानि यस्य वीर्येण दिव्यान्यासन्पुरा मम। बहूनि बहुजातीनि यानि प्राप्तः सुयोधनः ॥ १॥ यस्य बाहुबलाद्वीर सभा चासीत्पुरा मम। सर्वरत्नमयी ख्याता त्रिषु लोकेषु पाण्डव ॥ १८ वासुदेवसमं वीर्ये कार्तवीर्यसमं युधि। अजेयममितं युद्धे तं न पश्यामि फाल्गुनम् ॥१९ संकर्षणं महावीर्यं त्वां च भीमापराजितम्। अनुयातः खवीर्येण वासुदेवं च रात्रहा ॥ यस्य बाहुबले तुल्यः प्रभावे च पुरंदरः। जवे वायुर्भुखे सोमः क्रोधे मृत्युः सनातनः॥ ११ ते वयं तं नरव्यावं सर्वे वीरदिदक्षवः। प्रवेक्ष्यामो महाबाहो पर्वतं गन्धमादनम् ॥ विशाला बदरी यत्र नरनारायणाश्रमः। तं सदाध्याषितं यक्षेद्रिक्यामो गिरिमुत्तमम् ॥ २१ कुबेरनिलनीं रम्यां राक्षसैरिभसेविताम्। पद्भिरेव गमिष्यामस्तप्यमाना महत्तपः ॥ न च यानवता शक्यो गन्तुं देशो वृकोदर। न नृशंसेन लुब्धेन नाप्रशान्तेन भारत॥ तत्र सर्वे गमिष्यामो भीमार्जुनगवेषिणः। सायुघा बद्धनिस्त्रिशाः सार्धे विप्रैर्महावतैः॥ १६ मक्षिकादंशमशकान्सिहान्व्याघ्रान्सरीस्पान्। प्राप्तोत्यनियतः पार्थं नियतस्तान्न पश्यति ॥ २७ ते वयं नियतात्मानः पर्वतं गन्धमादनम्। प्रवेक्ष्यामो मिताहारा धनंजयदिदक्षवः॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमरातीर्थयात्रायां गन्धमादनप्रवेशे एकचत्वारिंशदाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

१४१

भीमसेनेति । भूतस्य प्राक्तनकर्मणः ॥ १ ॥ परामर्शः केशेषु प्रहणम् ॥ ४ ॥ अप्रतिमानं नास्ति प्रतिमानं साहर्यं अस्य सोऽप्रतिमानस्तम् ॥ ९ ॥ प्रभिन्नं स्वन्मदम् ॥ १०॥ अनुवरः अहीनः ॥ ११ ॥ अभयस्य च दाता अमितात्मा महामनाः ॥ १५ ॥ अमितमहिंसितमजितमिति यावि ॥ १९ ॥ हे भीम ॥ २० ॥ सोम इति मधुरवाक्यतं लक्ष्यते ॥ २१ ॥ निलर्नी पुष्करिणीम् ॥ २४ ॥ अनियतः अशुचिः ॥ २७ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकर्णीये भावि भावदीपे एकचत्वारिंशदिधकशततमोऽध्यायः ॥ १४१॥

र्थयात्राप्तं

न्।

कः ॥ १५

ता।

: 11 98

मम।

T: 11 20

1 11 30

म् ॥१९

नः॥ २१

22

२४

24

र्॥ २३

T|

गन्। ॥ २७

26

शेशे

ा यावत्

खाक्यत

अनियतः

भारत

1911

म्।

11 20

म।

385

लोमश उवाच ।
हुगरः पर्वताः सर्वे नद्यः सपुरकाननाः ।
र रहे जेन श्रामान्त स्थ्रं व लालल करना र
र्ध मन्द्रम् हिट्यम् प्रस्थाः प्रयास्यात ।
त्वत मन्द्र विकास सर्वे भवत पाण्डवाः॥ २
क्षां देवनिवासो वै गन्तव्यो वो भविष्यति ।
अर्थ द्वानवारी या विवासः पुण्यकर्मणाम् ३
क्षाणा चया प्रवासा स्वास्त जुरासा सम्बद्धा ।
व्याश्वजला युज्या जारा तास्य महारादा । व्याप्ताप्तामवा राजन्देवर्षिगणसेविता ॥ ४
वस्त्रिमवा राजन्द्वापनाणसावता ॥ ७
षा वैहायसैर्नित्यं वालखिल्यैर्महात्माभिः।
शर्विता चोपयाता च गन्धर्वेश्च महात्मिभः॥ ५
अत्र साम स्म गायन्ति सामगाः पुण्यनिःस्वनाः
मरीचिः पुलह्य्येव भृगुश्चैवाङ्गिरास्तथा ॥ ६
अत्राहिकं सुरश्रेष्ठो जपते समहद्रणः ।
साध्याश्चैवाश्विनौ चैव परिधावन्ति तं तदा॥ ७
बन्द्रमाः सह सूर्येण ज्योतींषि च ग्रहैः सह ।
अहोरात्रविभागेन नदीमेनामनुव्रजन् ॥ ८
फिस्याः सिळलं सूर्धि वृषाङ्कः पर्यधारयत् ।
गङ्गाद्वारे महाभाग येन लोकस्थितिभवेत्॥ ९
एतां भगवतीं देवीं भवन्तः सर्व एव हि ।
श्यतेनात्मना तात प्रतिगम्याभिवादत ॥ १०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा लोमशस्य महात्मनः।
भाकाशगङ्कां प्रयताः पाण्डवास्तेऽभ्यवाद्यन्॥
अभिवाद्य च ते सर्वे पाण्डवा धर्मचारिणः।
पुनः प्रयाताः संहष्टाः सर्वेर्ऋषिगणैः सह ॥ १२
वतो दूरात्रकाशन्तं पाण्डुरं मेरुसंनिमम्।
रद्युस्ते नरश्रेष्ठा विकीणं सर्वतो दिशम् ॥ १३
तान्त्रष्टुकामान्विक्षाय पाण्डवान्स तु लोमशः।
उवाच वाक्यं वाक्यज्ञः शृणुध्वं पाण्डुनन्द्नाः १४
पतिद्विकीणं सुश्रीमत्कैलासिशाखरोपमम्।
यत्त्रयसि नरश्रेष्ठ पर्वतप्रतिमं स्थितम् ॥ १५
यत्रयसि नरश्रेष्ठ पर्वतप्रतिमं स्थितम् ॥ १५
्रातान दशका बाकका प्रदासीती ।

पर्वतप्रतिमं भाति पर्वतप्रस्तराश्चितम्॥ १६ पुरातनेन देवेन विष्णुना परमात्मना । दैत्यो विनिहतस्तेन सुरराजहितैपिणा ॥ १७ दशवर्षसहस्राणि तपस्तप्यन्महामनाः। ऐन्द्रं प्रार्थयते स्थानं तपःस्वाध्यायविक्रमात्॥ १८ तपोबलेन महता बाहुवेगबलेन च। नित्यमेव दुराधर्षी धर्षयन्स दितेः सुतः ॥ स तु तस्य बलं ज्ञात्वा धर्मे च चरितवतम्। भयाभिभृतः संविद्गः शक आसीत्तदान्य ॥ २० तेन संचिन्तितो देवो मनसा विष्णुरव्ययः। सर्वत्रगः प्रभुः श्रीमानागतश्च स्थितो वभौ ॥ २१ ऋषयश्चापि तं सर्वे तुष्ट्वश्च दिवौकसः। तं दृष्टा ज्वलमानश्रीभगवान्हृद्यवाहृनः॥ २२ नप्रतेजाः समभवत्तस्य तेजोभिभार्त्सतः । तं दृष्टा वरदं देवं विष्णुं देवगणेश्वरम्॥ 23 प्राञ्जलिः प्रणतो भूत्वा नमस्कृत्य च वज्रभृत् । प्राह वाक्यं ततस्तत्त्वं यतस्तस्य भयं भवेत॥ २४ विष्णुरुवाच ।

जानामि ते भयं शक दैत्येन्द्राम्नरकात्ततः।

पेन्द्रं प्रार्थयते स्थानं तपःसिद्धन कर्मणा ॥ २५
सोऽहमेनं तव प्रीत्या तपःसिद्धमि ध्रुवम्।
वियुनज्मि देहाहेवेन्द्र मुहूर्तं प्रतिपालय ॥ २६
तस्य विष्णुर्महातेजाः पाणिना चेतनां हरत्।
स पपात ततो भूमौ गिरिराज इवाहतः॥ २७
तस्यैतदस्थिसंघातं मायाविनिहतस्य वै।
इदं द्वितीयमपरं विष्णोः कर्म प्रकाशते॥ २८
नष्टा वसुमती कृतस्मा पाताले चैव मिज्जता।
पुनरुद्धरिता तेन वाराहेणैकश्विष्टणाः॥ २९
यिधिष्टर उवाच।

युविष्ठिर उवाच ।
भगविन्वस्तरेणेमां कथां कथय तत्त्वतः ।
कथं तेन सुरेशेन नष्टा वसुमती तदा ॥ ३०
योजनानां शतं ब्रह्मन्पुनरुद्धरिता तदा ।
केन चैव प्रकारेण जगतो धरणी ध्रुवा ॥ ३१

१४२

भो द्रष्टारः सर्वे मन्दरादन्ये पर्वताः दृष्टा इति शेषः ॥ १॥ महानदी गङ्गा अलकन्दा वा ॥ ४॥ उपयाता दृष्टसिद्ध्यर्थे प्रिथिता ॥ ५॥ सामगाः तैत्तिरायके ब्रह्मिद्ध्यर्थे साम प्रयते । 'एतत्साम गायन्नास्ते हा ३ वुहा ३ वुहा ३ वुह्म ३ वुह्म भूभूं देखादि । मरीच्यादयोऽत्र सार्वात्म्यं स्वस्य परयन्तो

गायन्तीत्यर्थः ॥६॥ आहिकं नैयमिकं जपम् । परिधावन्ति परिचरान्ति । तं इन्द्रम् ॥ ७ ॥ वादत वादयत । अक्षरलोप आर्षः ॥ १० ॥ पाण्डुरं श्वेतम् । अस्थनां राशिमिति शेषः ॥ १३ ॥ नरकस्य भौमासुरस्य ॥ १६ ॥ पाणिना चपे-टाघातेन चेतनां हरत्प्राणान्जहार ॥ २० ॥ केन च प्रकारण उद्धरिता पुनः उद्धृतेति शेषः ॥ ३१ ॥

शिवा देवी महाभागा सर्वसस्यप्ररोहिणी।
कस्य चैव प्रभावाद्धि योजनानां शतं गता॥ ३२
केन तद्वीर्यसर्वस्वं दर्शितं परमात्मनः।
पतत्सर्वं यथातत्त्वमिच्छामि द्विजसत्तम।
श्रोतुं विस्तरशः सर्वं त्वं हि तस्य प्रतिश्रयः॥३३

लोमश उवाच। यत्तेऽहं परिपृष्टोऽस्मि कथामेतां युधिष्टिर। तत्सर्वमिखलेनेह श्रूयतां मम भाषतः ॥ 38 पुरा कृत्युगे तात वर्तमाने भयंकरे। यमत्वं कार्यामास आदिदेवः पुरातनः ॥ 34 यमत्वं कुर्वतस्तस्य देवदेवस्य धीमतः। न तत्र म्रियते कश्चिज्ञायते वा तथाच्यत ॥ वर्धन्ते प्रक्षिसंघाश्च तथा पश्चगवेडकम् । गवाश्वं च मृगाश्चैव सर्वे ते पिशिताशनाः ॥ ३७ तथा पुरुषशार्द्रल मानुषाश्च परंतप। सहस्रशो हायुतशो वर्धन्ते साठिलं यथा ॥ 36 प्तस्मिन्संकुले तात वर्तमाने भयंकरे। अतिभाराद्वसमती योजनानां शतं गता ॥ 39 सा वै व्यथितसर्वाङ्गी भारेणाकान्तचेतना । नारायणं वरं देवं प्रपन्ना शरणं गता ॥ 80

पृथिव्युवाच ।

भगवंस्वत्प्रसादाद्धि तिष्टेयं सुचिरं त्विह ।
भारेणास्मि समाकान्ता न शकोमि स्म वर्तितुम्
ममेमं भगवन्भारं व्यपनेतुं त्वमर्हसि ।
शरणागतास्मि ते देव प्रसादं कुरु मे विभो॥४२
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा भगवानक्षरः प्रभुः ।
श्रोवाच वचनं हृष्टः श्रद्ध्याक्षरसमीरितम् ॥ ४३

विष्णुरुवाच । न ते महि मयं कार्यं भारातें वसुधारिणि । अयमेवं तथा कुर्मि यथा लघ्वी भविष्यसि ॥ ४४ लोमरा उवाच ।

स तां थिसर्जीयत्वा तु वसुघां शैलकुण्डलाम् । ततो वराहः संवृत्त एकश्रङ्को महाद्युतिः ॥ ४५ रक्ताभ्यां नयनाभ्यां तु भयमुत्पादयन्निव । धूमं च ज्वलयँहुक्ष्म्या तत्र देशे व्यवर्धत ॥ ४६ स गृहींत्वा वसुमतीं श्रेङ्गणेकेन भास्वता।
योजनानां शतं वीर समुद्धरित सोऽसरः॥४७
तस्यां चोद्धार्यमाणायां संक्षोभः समजायत।
देवाः संश्चिभिताः सर्वे ऋषयश्च तपोधनाः॥ ४८
हाहाभूतमभूत्सर्व त्रिदिवं व्योम भूस्तथा।
न पर्यवस्थितः कश्चिदेवो वा मानुपोऽपि वा ४९
ततो ब्रह्माणमासीनं ज्वलमानिमव श्चिया।
देवाः सर्विगणाश्चैव उपतस्थुरनेकशः॥ ५०
उपसर्प्य च देवेशं ब्रह्माणं लोकसाक्षिकम्।
भूत्वा प्राञ्जलयः सर्वे वाक्यमुच्चारयंस्तदा॥ ५१
लोकाः संश्चिभिताः सर्वे व्याकुलं च चराचरम्।
समुद्राणां च संक्षोभिताः सर्वे व्याकुलं च चराचरम्।
समुद्राणां च संक्षोभितिदशेश प्रकाशते॥ ५२
सेषा वसुमती कृत्स्वा योजनानां शतं गता।
किमेतर्तिक प्रभावेण येनेदं व्याकुलं जगत्।
आख्यातु नो भवाञ्शीवं विसंज्ञाः स्मेह सर्वशः ५३

ब्रह्मोवाच ।

असुरेभ्यो भयं नास्ति युष्माकं कुत्रचित्कचित्। श्र्यतां यत्कृतेष्वेष संक्षोभो जायतेऽमराः॥ ५४ योऽसौ सर्वत्रगः श्रीमानक्षरात्मा व्यवस्थितः। तस्य प्रभावात्संक्षोभिक्षदिवस्य प्रकाशते॥ ५५ यैषा वसुमती कृत्स्ना योजनानां शतं गता। समुद्भृता पुनस्तेन विष्णुना परमात्मना॥ ५६ तस्यामुद्धार्यमाणायां संक्षोभः समजायत। एवं भवन्तो जानन्तु छिद्यतां संशयश्च वः ५५७

देवा ऊचुः ।

46

द्रम

घौ

इत्य

स्थि

क तद्भृतं वसुमतीं समुद्धरित हृष्टवत्। तं देशं भगवन्द्रहि तत्र यास्यामहे वयम्॥

ब्रह्मोवाच ।

हन्त गच्छत भद्रं वो नन्दने पश्यत स्थितम्।
पपोऽत्र भगवाच्श्रीमान्सुपर्णः संप्रकाशते॥ ५९
वाराहेणैव रूपेण भगवाँ छोकभावनः।
कालानल इवाभाति पृथिवीतलमुद्धरन्॥ ६०
पतस्योरसि सुत्यक्तं श्रीवत्समभिराजते।
पश्यन्वं विबुधाः सर्वे भूतमेतदनामयम्॥

गता अधस्तादिति शेषः ॥३२॥ पशवश्च गावश्च एडका मेषाश्च पशुगवेडकम् ॥३७ ॥ न ते त्वया । हे मिहि । कुर्मि करोमि ॥ ४४ ॥ धूमम् धूपम् । ज्वलयन्निति हेतौ शतृ-

प्रत्ययः । यथायथा धूमो ज्वलति तथातथा अवर्धत इत्यं ॥ ४६ ॥ अक्षरः वेदात्मा ॥ ४७ वाक्यं उच्चारयन् ^{उची} रितवन्तः ॥५१॥ नन्दने इन्द्रवने । अत्र एतत्समीवे ॥५९॥ शत्रापर्व

: 11 80.

11 84

वा ४९

40.

11 48

चरम्।

शः ५३

वेत्।

11 48

यतः।

11 44

48

419

46

80

१३

इत्यर्थ

त् उचा

1149th

1

TI

42

त।

लोमश उवाच । _{ततो} दृष्टा महात्मानं श्रुत्वा चामन्त्र्य चामराः । _{पितामहं} पुरस्कृत्य जग्मुर्देवा यथागतम् ॥ ६२

वैशंपायन उवाच । श्रुत्वा तु तां कथां सर्वे पाण्डवा जनमेजय । लोमशादेशितेनाशु पथा जग्मुः प्रहृष्टवत् ॥ ६३

र्राते श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमरातीर्थयात्रायां गन्धमादनप्रवेदो द्विचत्वारिंशद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

383

वैशंपायन उवाच।

वे श्रास्ततधन्वानस्तूणवन्तः समार्गणाः । बद्दगोधाङ्ग्रलित्राणाः खङ्गवन्तोऽमितौजसः॥१ परिगृह्य द्विजश्रेष्ठाः सर्वधनुष्मताम् । पञ्चालीसहिता राजन्त्रययुर्गन्धमादनम् ॥ सरांसि सरितश्चेव पर्वतांश्च वनानि च। वृक्षांश्च बहुलच्छायान्ददशुगिरिमूर्धनि॥ नित्यपुष्पफलान्देशान्देवर्षिगणसेवितान्। आत्मन्यात्मानमाधाय वीरा मूलफलाशिनः ॥ ४ चेरुचावचाकारान्देशान्विषमसंकटान् । पश्यन्तो मृगजातानि बहूनि विविधानि च॥ ५ अविसिद्धामर्यतं गन्धर्वाप्सरसां प्रियम् । ^{विविशु}स्ते महात्मानः किन्नराचरितं गिरिम् ॥ ६ प्रविशतस्वथ वीरेषु पर्वतं गन्धमाद्नम्। वण्डवातं महद्वर्षे प्रादुरासीद्विशांपते ॥ ततो रेणुः समुद्भूतः सपत्रबहुलो महान् । ^{पृथिवीं} चान्तरिक्षं च द्यां चैव सहसावृणोत्॥ ८ न सम प्रज्ञायते किंचिदावृते दयोम्नि रेणुना । व चापि शेकुस्तत्कर्तुमन्योन्यस्याभिभाषणम् ॥ ९ न चापद्यंस्ततोऽन्योन्यं तमसावृतचक्षुषः । ^{आकृष्य}माणा वातेन सादमचूर्णेन भारत ॥ 80 ^{हुमाणां} वातभग्नानां पततां भूतलेऽनिराम् । अन्येषां च महीजानां शब्दः सममवन्महान्॥११ ^{घौ:} स्वित्पतित किं भूमिर्दीर्यते पर्वतो नु किम्।

इति ते मेनिरे सर्वे पवनेनापि मोहिताः ॥ ते पथानन्तरान्वृक्षान्वल्मीकान्विषमाणि च। पाणिभिः परिमार्गन्तो भीता वायोर्निलिल्यरे १३ ततः कार्मुकमादाय भीमसेनो महावलः। कृष्णामादाय संगम्य तस्थावाश्रित्य पादपम् १४ धर्मराजश्च घौम्यश्च निलिल्याते महावने। आग्नेहोत्राण्युपादाय सहदेवस्तु पर्वते ॥ 24 नकुलो ब्राह्मणाश्चान्ये लोमराश्च महातपाः। वृक्षानासाद्य संत्रस्तास्तत्र तत्र निलिल्यिरे ॥ १६ मन्दीभूते तु पवने तस्मिन्दजसि शाम्यति। महद्भिजलधारौँ वैर्वर्षमभ्याजगाम ह ॥ १७ भूशं चटचटाशब्दो वज्राणां क्षिप्यतामिव। ततस्ताश्चञ्चलाभासश्चेररम्रेषु विद्यतः॥ 26 ततोऽइमसहिता धाराः संवृण्वन्त्यः समन्ततः । प्रपेतुरानेशं तत्र शीव्रवातसमीरिताः॥ १९ तत्र सागरगा ह्यापः कीर्यमाणाः समन्ततः। प्राद्रासन्सकलुषाः फेनवन्त्यो विशापते॥ वहन्यो वारि बहुलं फेनोडुपपरिप्रतम्। परिसम्प्रमहाशब्दाः प्रकर्षन्त्यो महीरुहान् ॥ तस्मिन्नपरते शब्दे वाते च समतां गते । गते ह्यम्मासि निम्नानि प्रादुर्भते दिवाकरे ॥ निर्जग्मस्ते शनैः सर्वे समाजग्मुश्च भारतः। प्रतस्थिरे पुनर्वीराः पर्वतं गन्धमादनम् ॥

हति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां गन्धमादनप्रवेशे त्रिचत्वारिशद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३॥

रेखारष्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारतभावदीपे द्विचत्वा-रिगद्धिकशततमोऽध्यायः॥ १४२॥

ते श्रा इति ॥ १ ॥ पथा मार्गेण । अनन्तरान् संनिहि-

तान् । निलिल्यिरं निलीनाः ॥ १३ ॥ संगम्यादायेत्य-न्वयः । गत्वा गृहीत्वेत्यर्थः ॥१४॥ अइमसहिताः करका-साहिताः ॥ १९ ॥ वारि वहन्त्यो नद्यः ॥ २१ ॥ इत्या-रण्यके पर्वणि नैलंकण्ठीये भारतभावदीपे त्रिचत्वारिंशद्धि-कश्चततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ 888

वैशंपायन उवाच । क्रोशमात्रं प्रयातेषु पाण्डवेषु महात्मसु । पद्भामनुचिता गन्तुं द्रौपदी समुपाविदात्॥ श्रान्ता दुःखपरीता च वातवर्षेण तेन च। सौकुमार्याच पाञ्चाळी संमुमोह तपस्विनी ॥ २ सा कम्पमाना मोहेन बाहुभ्यामसितेक्षणा। वृत्ताभ्यामनुरूपाभ्यामुरू समवलम्बत ॥ थालम्बमाना सहितावुरू गजकरोपमौ पपात सहसा भूमी वेपन्ती कदली यथा॥ तां पतन्तीं वरारोहां भज्यमानां छतामिव। नकुलः समभिद्भत्य परिजग्राह वीर्यवान् ॥

नकुल उवाच। राजन्पञ्चालराजस्य सुतेयमसितेक्षणा श्रान्ता निपतिता भूमौ तामवेक्षस्व भारत॥ ६ अदुःखाही परं दुःखं प्राप्तेयं मृदुगामिनी । आश्वासय महाराज तामिमां श्रमकर्शिताम् वैशंपायन उवाच ।

राजा तु वचनात्तस्य भृशं दुः इसमन्वितः । भीमश्च सहदेवश्च सहसा समुपाद्रवन् ॥ तामवेश्य तु कौन्तेयो विवर्णवदनां कृशाम्। अङ्गानीय धर्भात्मा पर्यदेवयदात्रः

युधिष्ठिर उवाच । कथं वेश्मसु गुप्तेषु स्वास्तीर्णशयनोचिता। भूमी निपतिता शेते सुखाई। वरवार्णनी ॥ १० सुकुमारौ कथं पादौ मुखं च कमलप्रमम्। मत्कृतेऽच वराहीयाः क्यामतां समुपागतम् ॥११ किमिदं यूतकामेन मया कृतमबुद्धिना । वादाय कृष्णां चरता वने मृगगणायुते ॥ सुखं प्राप्स्यसि कल्याणि पाण्डवान्प्राप्य वै पतीन्। इति द्वपदराजेन पित्रा दत्तायतेक्षणा ॥ तत्सर्वमनवाप्येयं श्रमशोकाध्वकर्शिता । शेते निपतिता भूमौ पापस्य मम कर्मभिः॥ १४ तथा लालयमाने तु धर्मराजे युधिष्टिरे । धौम्यप्रभृतयः सर्वे तत्राजग्मुर्द्विजोत्तमाः॥ १५ ते समाश्वासयामासुराद्याभिश्वाप्यपूजयन्। रक्षोघ्नांश्च तथा मन्त्राञ्जेपुश्चकुश्च ते कियाः ॥१६ प्रत्यमानेषु मन्त्रेषु शान्त्यर्थं परमर्षिभिः। स्पृक्ष्यमाना करैः शीतैः पाण्डवेश्च मुहुर्मुहुः १७ सेव्यमाना च शीतेन जलिमश्रेण वायुना। पाञ्चाली सुखमासाच लेभे चेतः शनैः शनैः॥१८ परिगृह्य च तां दीनां कृष्णामजिनसंस्तरे । पार्था विश्रामयामासुर्लब्धसंज्ञां तपस्विनीम् ॥१९ तस्या यमौ रक्ततलौ पादौ पूजितलक्षणौ । कराभ्यां किणजाताभ्यां रानकैः संववाहतुः ॥२० पर्याध्वासयद्प्येनां धर्मराजो युधिष्ठिरः । उवाच च कुरुश्रेष्टो भीमसेनमिदं वचः॥ २१ बहवः पर्वता भीम विषमा हिमदुर्गमाः। तेषु कृष्णा महाबाहो कथं नु विचरिष्यति॥ २२

वैशंपायन उवाच।

भीमसेन उवाच । त्वां राजन्राजपुत्रीं च यमौ च पुरुषर्षम । स्वयं नेष्यामि राजेन्द्र मा विषादे मनः कृथाः १३ हैडिम्बश्च महावीयों विहगो मद्वलोपमः। वहेदनघ सर्वान्नो वचनात्ते घटोत्कचः ॥

वैशंपायन उवाच । अनुज्ञातो धर्मराज्ञा पुत्रं सस्मार राक्षसम्। घटोत्कचस्तु धर्मात्मा स्मृतमात्रः पितुस्तदा ॥१५ कृताञ्जलिरुपातिष्ठदाभिवाद्याथ पाण्डवान् । ब्राह्मणांश्च महाबाद्धः स च तैरभिनन्दितः ॥ ^{१६} उवाच भीमसेनं स पितरं भीमविक्रमम्। स्मृतोऽस्मि भवता शीघ्रं शुश्रूषुरहमागतः ॥ ^{१७} आज्ञापय महाबाहो सर्वे कर्तोसम्यसंशयम् तछ्रुत्वा भीमसेनस्तु राक्षसं परिषस्वजे ॥

गन्धमादनप्रवेशे इति श्रीमहामारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां चतुश्चत्वारिशद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

6

र्४४ क्रोशमात्रमिति ॥१॥ विहग इव विहगः खेचरः॥२४॥ इत्या० नैलक० भार० चतुश्चत्वार्शिदधिकशततमोऽ^{ध्यायः १४४॥}

त्रापर्व

84

11, 88

: 180

ः॥१८

म् ॥१९

: 1120

२१

11 23

थाः२३

28

दा ॥२५

: 11 28

: 11 30

26

H |

वेशे

382

युधिष्ठिर ्उवाच।
धर्महो बलवाञ्हारः सत्यो राक्षसपुङ्गवः ।
भक्तोऽस्मानौरसः पुत्रो भीम गृह्वातु माचिरम्
तव बाहुबलेनाहमितभीमपराकम ।
अस्तः सह पाञ्चाल्या गच्छेयं गन्धमादनम्॥
वैशंपायन उवाच ।
भातुर्वचनमाज्ञाय भीमसेनो घटोत्कचम् ।
आदिदेश नरव्याव्रस्तनयं शत्रुकर्शनम् ॥
भीमसेन उवाच।
हैडिम्बेय परिश्रान्ता तव मातापराजिता।
त्वं च कामगमस्तात बळवान्वह तां खग ॥ ध
स्कन्धमारोध्य भद्रं ते मध्येऽस्माकं विहायसा।
गच्छ नीचिकया गत्या यथा चैनां न पीडयेः ५
घटोत्कच उवाच।
धर्मराजं च धौम्यं च कृष्णां च यमजौ तथा।
एकोऽप्यहमलं वोदुं किमुताच सहायवान् ॥ ६
अन्ये च रातराः शूरा विहङ्गाः कामरूपिणः ।
सर्वान्वो ब्राह्मणैः सार्धे वश्यन्ति स्हितानघ ॥७
एवमुक्ता ततः कृष्णामुवाह स घटोत्कचः।
पाण्डूनां मध्यगो वीरः पाण्डवानपि चापरे ॥ ८
लोमशः सिद्धमार्गेण जगामानुपमद्यतिः ।
स्वेनैव स प्रभावेण द्वितीय इव भास्करः॥ ९
ब्राह्मणांश्चापि तान्सर्वान्समुपादाय राक्षसाः ।
नियोगाद्राक्षसेन्द्रस्य जग्मुर्भामपराक्रमाः॥ १०
एवं सुरमणीयानि वनान्युपवनानि च।
आलोकयन्तस्ते जम्मुविशालां बंदरीं प्रति॥११
ते त्वाशुगतिभिवीरा राक्षसैस्तैर्महाजवैः।
उह्यमाना ययुः शिव्रं महद्ध्वानमल्पवत् ॥ १२
देशान्छेच्छजनाकीर्णान्नानारत्नाकरायुतान् ।
दृद्धार्गिरिपादांश्च नानाधातसमाचितान् ॥ १३
दृह्युगिरिपादांश्च नानाधातुसमाचितान् ॥ १३
विद्याधरसमाकीणीन्युतान्वानरिकन्नरैः।
ं 'भे पेरियश्चेत मह्मचेश समान्यतः ॥ १४
मयुरेश्चमरेश्चैव वानरे रुरुभिस्तथा।

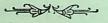
वराहैर्गवयैश्चैव महिपैश्च समावृतान् ॥ 24 नदीजालसमाकीर्णान्नानापक्षियुतान्बहून् । नानाविधमृगैर्जुष्टान्वानरैश्चोपशोमितान् ॥ समदैश्चापि विहगैः पाद्पैरन्वितास्तथा । 38 तेऽवतीर्यं बहून्देशानुत्तरांश्च कुरूनिप ॥ 20 दद्युर्विविधाश्चर्यं कैलासं पर्वतोत्तमम् तस्याभ्याशे तु दृदशुर्नरनारायणाश्रमम् ॥ 26 उपेतं पादपैर्दिव्यैः सदापुष्पफलोपगैः। दृहशुस्तां च बद्रीं वृत्तस्कन्थां मनोरमाम् १९ स्निग्धामविरलच्छायां श्रिया परमया युताम्। पत्रैः स्त्रिग्धैरविरलैरुपेतां मृदुभिः शुभाम् ॥ विशालशाखां विस्तीर्णामतियुतिसमन्विताम्। फलैरुपचितैर्दिव्यैराचितां स्वादुमिर्भृशम् ॥ २१ मधुस्रवैः सदा दिव्यां महर्षिगणसेविताम् । मद्रमुदितैर्नित्यं नानाद्विजगणैर्युताम् ॥ २२ अद्रामराके देशे बहुमूलफलोदके नीलशाद्वलसंच्छन्ने देवगन्धर्वसेविते ॥ २३ ससमीकृतभूभागे स्वभावविहिते शमे । जातां हिमसृदुस्पर्शे देशेऽपहतकण्टके ॥ २४ तामुपेत्य महात्मानः सह तैर्बाह्मणर्घभैः । अवतेरुस्ततः सर्वे राक्षसस्कन्धतः जनैः ॥ २५ ततस्तमाश्रमं रम्यं नरनारायणाश्रितम् । दृह्यः पाण्डवा राजन्सहिता द्विजपुंगवैः ॥ २६ तमसा रहितं पुण्यमनामृष्टं रवेः करैः। श्चनुद्दातोष्णदोपैश्च वर्जितं शोकनाशनम् ॥२७ महार्षेगणसंबाघं ब्राह्म्या लक्ष्म्या समन्वितम्। दुष्प्रवेशं महाराज नरेर्धर्मबहिष्कृतैः ॥ बलिहोमार्चितं दिव्यं सुसंमृष्टानुलेपनम् । दिव्यपुष्पोपहारैश्च सर्वतोऽभिविराजितम् ॥ २९ विशालैरग्निशरणैः स्रुभाण्डैराचितं शुभैः। महद्भिस्तोयकलशैः कठिनैश्चोपशोभितम् ॥ ३० शरण्यं सर्वभूतानां ब्रह्मघोषनिनादितम् । दिव्यमाश्रयणीयं तमाश्रमं श्रमनाशनम् ॥

१८५

र्थम् इति ॥ १ ॥ वक्ष्यन्ति वहनं करिष्यन्ति ॥ ७३ रिलाकरेः आसमन्तात् युतान् ॥ १३ ॥ अभ्याशे समीपे ११९८ ॥ स्वभावत एव विशेषेण हिते स्वभावविहिते । स्रोतां वदर्शम् ॥ २४ ॥ मह्षिंगणसंबाधम् ऋषिगणस्याप्तम् बाह्या लक्ष्म्या ऋग्यजुः सामात्मिकया । 'ऋचः सामानि यज् १ पि सा हि श्रीरमृता सताम्'इति श्रुतेः।।२८॥ सुष्ठु संमृष्टं संमार्जनं अनुलेपनं च यत्र तत् ।। २९॥ अग्निशरणैः अग्न्यगारैः आचितम् ब्याप्तम् । कठिनैः शिक्यैः करण्डेर्वा ।। ३०॥

श्रिया युतमनिर्देश्यं देवचर्योपशोभितम्। फलमूलाशनैर्दान्तैश्चारुकृष्णाजिनाम्बरैः ॥ 32 सूर्यवैश्वानरसमैस्तपसा मावितात्मभिः। महर्षिभिमोक्षपरैर्यतिभिर्नियतेन्द्रियैः ॥ 33 ब्रह्मभूतैर्महाभागैरुपेतं ब्रह्मवादिभिः सोऽभ्यगच्छन्महातेजास्तानृषीन्प्रयतः शुचिः ३४ भ्रातृभिः सहितो धीमान्धर्मपुत्रो युधिष्टिरः। दिव्यज्ञानोपपन्नास्ते हृष्ट्रा प्राप्तं युधिष्ठिरम् ॥ अभ्यगच्छन्त सुत्रीताः सर्व एव महर्षयः । आशीर्वादान्प्रयुञ्जानाः स्वाध्यायनिरता भृशम्३६ श्रीतास्ते तस्य सत्कारं विधिना पावकोपमाः । उपाजहश्च सलिलं पुष्पमूलफलं शुचि ॥ स तैः प्रीत्याथ सत्कारमुपनीतं महर्षिभिः । प्रयतः प्रतिगृह्याथ धर्मराजो युधिष्टिरः ॥ 36 तं राऋसदनप्रख्यं दिव्यगन्धं मनोरमम्। प्रीतः स्वर्गोपमं पुण्यं पाण्डवः सह कृष्णया ॥३९ विवेश् शोभया युक्तं भ्रातृभिश्च सहानघ। ब्राह्मणैर्वेदवेदाङ्गपारगैश्च सहस्रदाः ॥ 80 तत्रापश्यत धर्मात्मा देवदेवर्षिपुजितम् । नरनारायणस्थानं भागीरथ्योपशोभितम् ॥ 88 पश्यन्तस्ते नरव्याघा रेमिरे तत्र पाण्डवाः । मधुस्रवफलं दिव्यं ब्रह्मार्षेगणसेवितम् ॥ ४२ तद्रपेत्य महात्मानस्तेऽवसन्त्राह्मणैः सह । मुदा युक्ता महात्मानो रेमिरे तत्र ते तदा ॥ ४३ आलोकयन्तो मैनाकं नानाद्विजगणायुतम् ॥ हिरण्यशिखरं चैव तच विन्दुसरः शिवम् ॥ ४४ तस्मिन्विहरमाणाश्च पाण्डवाः सह कृष्णया । मनोज्ञे काननवरे सर्वर्तुकुसुमोज्ज्वले ॥ पादपैः पुष्पाविकचैः फलमारावनामिभिः । शोभिते सर्वतो रम्यैः पुंस्कोकिलगणायुतैः॥ ४६ स्तिग्धपत्रैरविरलैः शीतच्छायैर्मनोरमैः। सरांसि च विाचित्राणि प्रसन्नसिंटलानि च ४७ कमलैः सोत्पलैश्चैव भाजमानानि सर्वशः। पश्यन्तश्चारुरूपाणि रेमिरे तत्र पाण्डवाः॥ ४८ पुण्यगन्धसुखस्पशों ववी तत्र समीरणः ॥ ह्रादयन्पाण्डवान्सर्वान्द्रौपद्या सहितान्प्रभो॥ ४९ भागीरथीं सुतीर्थी च सीतां विमलपङ्कजाम्। मणिप्रवालप्रस्तारां पादपैरुपशोभिताम् ॥ दिव्यपुष्पसमाकीणां मनःप्रीतिविवर्धनीम । वीक्षमाणा महात्मानो विशालां बदरीमन्॥ तस्मिन्देवर्षिचरिते देशे परमदुर्गमे। भागीरथीपुण्यजले तर्पयांचिकिरे तदा॥ 42 देवानवींश्च कौन्तेयाः परमं शौचमास्थिताः। तत्र ते तर्पयन्तश्च जपन्तश्च कुरूद्धहाः॥ 43 ब्राह्मणैः सहिता वीरा ह्यवसन्पुरुषर्थभाः। कृष्णायास्तत्र पश्यन्तः क्रीडितान्यमरप्रभाः। विचित्राणि नरव्याघा रेमिरे तत्र पाण्डवाः ॥ ५४

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लेगमशतीर्थयात्रायां गन्धमाद्नश्वेशे पञ्चचत्वारिंशद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

388

8

वैशंपायन उवाच । तत्र ते पुरुषव्यावाः परमं शौचमास्थिताः । षड्रात्रमवसन्वीरा धनंजयदिदक्षवः ॥

ततः पूर्वोत्तरे वायुः प्रवमानो यदच्छया । सहस्रपत्रमर्काभं दिट्यं पत्रमुपाहरत् ॥

देवचर्या सत्यसंकल्पत्वादिका तया उपशोभितम्
॥ ३२ ॥ ब्रह्मभूतैः ब्रह्मवित्त्वेन ब्रह्मभावंगतैः । तथा च
श्रुतिः । 'ब्रह्मविद्ब्रह्मैव भवति'इति ॥३४॥ सत्कारं चक्रुरिति
शेषः ॥ ३७ ॥ तदुपेत्य स्थानं प्राप्य ॥ ४३ ॥ पुष्पविकचैः विकसितकुसुमैः ॥ ४६ ॥ सीतां नामतः । प्रस्तारः
सोपानपादगणादिह्पः घट इत्यर्थः ॥ ५० ॥ इत्यारण्यके

पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे पश्चचत्वारिशदधिकश्ति तमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

१४६ तत्रेति ॥ १ ॥ पूर्वीत्तरे ऐंबानकोणे ॥ २ ॥ पिव

88

86

188

38

॥ ४९

48

42

43

2

यकशत"

:। ॥ ५४:

तद्वैक्षत पाञ्चाली द्वियगन्धं मनोरमम्।
अनिलेनाहतं भूमो पतितं जलजं शुचि॥ 3
तच्छ्मा शुभमासाच सौगन्धिकमनुत्तमम्।
अतीव मुदिता राजन्भीमसेनमथाव्रवीत्॥ ४
प्रय दिव्यं सुरुचिरं भीम पुष्पमनुत्तमम्।
गन्धसंस्थानसंपत्रं मनसो मम नन्दनम् ॥ ५
इदं च धर्मराजाय प्रदास्यामि परंतप ।
हरेदं मम कामाय काम्यके पुनराश्रमे ॥ ६
यदि तेऽहं प्रिया पार्थ बहुनीमान्युपाहर।
तान्यहं नेतुमिच्छामि काम्यकं पुनराश्रमम्॥ ७
एवमुक्तवा शुभापाङ्गी भीमसेनमनिन्दिता ।
जगाम पुष्पमादाय धर्मराजाय तत्तदा॥ ८
अभिप्रायं तु विज्ञाय महिष्याः पुरुवर्षभः।
प्रियायाः प्रियकामः स प्रायाद्शीमो महावलः ॥९
वातं तमेवाभिमुखो यतस्तत्पुष्पमागतम् ।
आजिहीधुँर्जगामाञ्च स पुष्पाण्यपराण्यपि ॥ १०
रुक्मपृष्ठं धनुर्गृह्य रारांश्चाराीविषोपमान् ।
मृगराडिव संकुद्धः प्रभिन्न इव कुञ्जरः ॥ ११
दृद्युः सर्वभूतानि महाबाणधनुर्घरम् ।
न ग्लानिर्न च वैक्कट्यं न भयं न च संभ्रमः।
क्दाचिज्जुषते पार्थमात्मजं मातरिश्वनः ॥ १२
द्रौपद्याः प्रियमन्विच्छन्स बाहुबलमाश्रितः॥१३
व्यपेतभयसंमोहः शैलमभ्यपतद्वली ।
स तं द्वमलतागुबमच्छन्नं नीलशिलातलम् ॥ १४
गारं चचारारिहरः किन्नराचरितं शभम ।
नानावणेधरेश्चित्रं धातद्रमम्गाण्डजैः ॥ १५
सवभूषणसपूर्ण भूमेभूजमिवोच्छितम्।
लवत्र रमणियेषु गन्धमादनसानुषु ॥ १६
सक्तचक्षुरभिप्रायान्हृद्येनानुचिन्तयन्।

	पुंस्कोकिलनिनादेषु पर्पदाचरितेषु च ॥ १।
	वस्थात्रमनश्चसुजगामामितविक्रमः ।
	आजित्रन्स महातेजाः सर्वर्तकसमोद्धवम् ॥ १
	गन्धमुद्धतमुद्दामां वने मत्त इव द्विपः।
	वाज्यमानः सुपुण्येन नानाकुसमगान्धिना ॥ १०
-	। पतुः सस्पराशातन गन्धमादनवायना ।
1	कियमाणश्चमः पित्रा संप्रहृष्टतन्त्रहः॥ २०
1	स यक्षगन्धवसुरब्रह्मर्षिगणसेवितम् ।
-	विलोकयामास तदा पुष्पहेतोर्रारदमः ॥ २१
	विषमच्छदैरचितैरनुलिप्त इवाङ्गलैः।
	विलिभिर्घातुविच्छेदैः काञ्चनाञ्जनराजतैः ।
	सपक्षमिव नृत्यन्तं पार्श्वलग्नैः पयोधरैः ॥ २२
	मुक्ताहारैरिव चितं च्युतैः प्रस्रवणोदकैः ।
	अभिरामद्रीकुअनिर्धरोद्ककन्दरम्॥ २३
	अप्सरो नूपुररवैः प्रमृत्तवरबर्हिणम् ।
	दिग्वारणविषाणां श्रेष्ट्रीयला शिलातलम् ॥ २४
	स्रस्तांशुकमिवाक्षोभ्यैनिम्नगानिः स्तैर्ज्ञेः।
	सद्याष्पकवरोः स्वस्थैरदूरपरिवर्तिभिः ॥ २५
	भयानभिन्नैर्हरिणैः कौतूहलनिरीक्षितः ।
	चालयानः स्ववेगेन लताजालान्यनेकशः॥ २६
	आर्जाडमानो हृष्टात्मा श्रीमान्वायुसुतो ययौ ।
	प्रियामनोरथं कर्तुमुचतश्चाक्लोचनः ॥ २७
	प्रांग्रः कनकवर्णाभः सिंहसंहननो युवा ।
	मत्तवारणविकान्तो मत्तवारणवेगवान् ॥ २८
	मत्तवारणताम्राक्षो मत्तवारणवारणः ।
	प्रियपार्श्वोपविद्याभिर्व्यावृत्ताभिर्विचेष्टितैः॥ २९
	यक्षगन्धर्वयोषाभिरदृश्याभिर्निरीक्षितः ।
	नवावतारं रूपस्य विक्रीडिन्निव पाण्डवः ॥ ३०
	1-11-131

शुभा कल्याणी। शुभं शोभायुतम् । सौगान्धकं पद्मजातिभेदः ॥ ४ ॥ गन्धेति । संस्थानं आकारः ॥ ५ ॥ हर आहर । इदं एतजातीयम् ॥ ६ ॥ प्रभिन्नः मत्तः ॥ १९ ॥ म्लानिवैक्रक्ये देहाचित्रयोरवसादौ । भयं तत्कारणं स्वोच्छेद- देहः । भयाभावादेव मया यत्नेन गन्तव्यमित्यादरः संप्रमः सोऽपि तं न जुषते सेवते तत्र हेतुः आत्मज-मिति । मातारिश्वनः वायोः सार्धः ॥ १२ ॥ आभिप्रायान् देवक्षिगन्धर्वादिलान्छोन्नयनहेत्न पुष्पकुशादिसंस्तरान् ॥ १७ ॥ पितुर्यथा पुत्रस्पर्शः शीतस्तादक्स्पर्शवता वायुनेत्र्यः । पित्रा वायुना ॥ २० ॥ धातुविच्छेदैः धातुभेदैः। अक्षुत्रोरेव विषमच्छदैः संप्तपर्णादिभिर्मानाधातुराञ्जतपत्रैः अक्षुत्रोरेव विषमच्छदैः संप्तपर्णादिभिर्मानाधातुराञ्जतपत्रैः

रिचतैः । विलिभः त्रिपुण्ड्राकारैरनुलिप्त इवेत्यर्थः । आजनेति कृष्णधातुम्रहणम् । पीतकृष्णश्वेतधातुमिरित्यर्थः । पयोधरैर्सेषैः ॥ २२ ॥ दरी विलम्हम् कन्दरं महाप्रपातः आभिरामाः दरीप्रमृतयो यस्मिन् ॥ २३ ॥ विषाणामिर्दन्तामैः । 'विषाणं कुष्ठके क्षीबं त्रिषु श्क्वेभदन्तयोः 'इति मिदिनी । शिलाः समपाषाणाः शयनासनयोग्यो । उपलास्तदन्ये ॥ २४ ॥ शष्यं वालतृणम् । कवलो प्रासः तयुक्तेः ॥ २५ ॥ कनकवर्णामः पीतदीप्तिः । सिंहसंहननः सिंहवत् हृद्धाङ्गः ॥२८॥ वारणानामिष वारणः निवारकः संम्रामादौ । विचे। धितैर्व्यावृत्ताभिः निश्चेष्टाभिरेकाम्राभिरित्यर्थः ॥ २९ ॥ कपस्य सौन्दर्यस्य । 'हपं स्वभावे सौंदर्ये' इति भिदिनी॥३०॥

चचार रमणीयेषु गन्धमादनसानुषु । संस्मरन्विविधान्क्रेशान्दुर्योधनकृतान्बहून्॥ द्रौपद्या वनवासिन्याः प्रियं कर्तुं समुद्यतः । सोऽचिन्तयद्गते स्वर्गमर्जुने मयि चागते ॥ ३२ पुष्पहेतोः कथं त्वार्यः करिष्यति युधिष्ठिरः । स्नेहान्नरवरो नूनमविश्वासाद्वलस्य च॥ 33 नकुलं सहदेवं च न मोध्यति यधिष्ठिरः ॥ क्यं त कुसुमावाप्तिः स्याच्छीघ्रमिति चिन्तयन्॥ प्रतस्थे नरशार्द्छः पक्षिराडिव वेगितः। 34 सज्जमानमनोद्धाः फुलेषु गिरिसानुषु ॥ द्रौपदीवाक्यपाथेयो भीमः शीव्रतरं ययौ । कम्पयनमेदिनीं पद्भां निर्घातं इव पर्वसु ॥ 38 त्रासयनाज्ञयूथानि वातरंहा वृकोद्रः। सिंह्ट्याघ्रमृगांश्चेव मर्द्यानो महाबलः उन्मूलयन्महावृक्षान्पोथयंस्तरसा बली। लतावलीश्च वेगेन विकर्षन्पाण्डुनन्दनः उपर्युपरि शैलायमारुरुक्षरिव द्विपः ॥ विनर्मानोऽतिभृशं सविद्यदिव तोयदः । तेन राष्ट्रेन महता भीमस्य प्रतिबोधिताः॥ ३९ गुहां सन्तत्यजुर्ध्याघा निलिल्युर्वनवासिनः । समुत्पेतुः खगास्त्रस्ता मृगयूथानि दुद्रुवुः ॥ ४० ऋक्षाश्चोत्सस्जुर्नृक्षांस्तत्यजुर्हरयो गुहाम्। व्यज्ञम्भन्त महासिंहा महिषाश्चावलोकयन् ॥ ४१ तेन वित्रासिता नागाः करेणुपरिवारिताः । तद्वनं संपरित्यज्य जग्मुरन्यनमहावनम् ॥ वराहमृगसंघाश्च महिषाश्च वनेचराः। व्याव्रगोमायुसंघाश्च प्रणेदुर्गवयैः सह ॥ रथाङ्गसाह्वदात्य्हा हंसकारण्डवप्रवाः ग्रुकाः पुंस्कोकिलाः कौञ्चा विसंज्ञा भेजिरे दिशः तथान्ये दर्पिता नागाः करेणुशरपीडिताः। सिंहव्याघाश्च संकुद्धा भीमसेनमथाद्रवन् ॥ ४५ शक्तनमूत्रं च मुञ्जाना भयविम्रान्तमानसाः। व्यादितास्या महारौद्रा व्यनदन्भीषणान्रवान् ४६ ततो वायुसुतः क्रोधात्स्वबाहुबलमाश्रितः ।

गजेनान्यान्गजाञ्छ्रीमान्सिहं सिहेन वा विभुः ४७ तलप्रहारैरन्यांश्च व्यहनत्पाण्डवो बली। ते वध्यमाना भीमेन सिंहव्याव्रतरक्षवः॥ 38 भयाद्विसस्जुभीमं शक्रन्मूत्रं च सुस्वः। प्रविवेश ततः क्षिप्रं तानपास्य महावलः॥ 86 वनं पाण्डसुतः श्रीमाञ्छव्देनापूरयन्दिशः अथापश्यन्महाबाहुर्गन्धमादनसानुषु सुरम्यं कद्छीषण्डं बहुयोजनविस्तृतम्। तमभ्यगच्छद्वेगेन क्षोभयिष्यन्महाबलः॥ महागज इवास्नावी प्रभञ्जन्विविधान्द्रमान्। उत्पाट्य कद्लीस्तम्भान्बहुतालसमुच्छ्यान् ॥५२ चिक्षेप तरसा भीमः समन्ताद्वितनां वरः। विनदन्सुमहातेजा नृसिंह इव दर्पितः॥ ततः सत्त्वान्युपाक्रामद्वहूनि सुमहान्ति च। रुरवानरसिंहांश्च महिषांश्च जलाशयान॥ तेन शब्देन चैवाथ भीमसेनरवेण च । वनान्तरगताश्चापि वित्रेसुर्मृगपक्षिणः॥ 44 तं शब्दं सहसा श्रुत्वा मृगपिक्षसमीरितम्। जलाईपक्षा विहगाः समुत्पेतः सहस्रदाः ॥ तानौदकानपक्षिगणान्निरीक्ष्य भरतर्षभः । तानेवा नुसरन्रम्यं ददर्श सुमहत्सरः॥ 419 काञ्चनैः कदलीषण्डैर्मन्दमारुतकम्पितैः । वीज्यमानमिवाक्षोभ्यं तीरात्तीरविसर्पिभिः ॥५८ तत्सरोऽथावतीर्याद्य प्रभूतनिक्रनोत्पलम् । महागज इवोदामश्चिकीड बलवद्वली ॥ 49 विक्रीड्य तस्मिन्रुचिरमुत्ततारामितद्युतिः। ततोऽध्यगन्तुं वेगेन तद्वनं बहुपादपम् ॥ 80 दध्मी च राङ्कं स्वनवत्सर्वप्राणेन पाण्डवः। आस्फोटयच बलवान्भीमः संनाद्यन्दिशः ॥६१ तस्य शङ्कस्य शब्देन भीमसेनंरवेण च । ६२ बाहुराब्देन चोग्रेण नदन्तीव गिरेर्गुहाः ॥ तं वज्रनिष्पेषसममास्फोटितमहारवम् श्रुत्वा शैलगुहासुप्तैः सिंहैर्मुक्तो महास्वनः ॥

निर्घात उत्पातः । पर्वेषु उत्सवेषु ॥ ३६ ॥ पोथयन् मर्द-यन् । ठता भूचरा । वृष्ठी वृक्षचरेति मेदः ॥ ३८ ॥ अव-लोकयन् व्यलोकयन् ॥ ४९ ॥ रथाङ्गसाह्वाः चक्रसमान-नामानश्यक्रवाका इति यावत् । दात्यूहः मयूरश्चातको वा दात्यूहः कालकष्ठके चातकेऽपि'इति मोदिनी ॥ ४४ ॥ करेणुशरेण हस्तिनीकृतेनोत्तेजनेन पीडिताः । ' शरस्तूत्तेजने बाणे ' इति मृदिनी ॥४५॥ आस्रावी मत्तगज इवेत्यर्थः ।

कदलीस्तम्मान् मृगविशेषपादान्। 'रम्भावृक्षेऽथ कदली पताका मृगभेदयोः'इति मेदिनी । उत्तरक्षेत्रकाद्विलनामित्यः पकृष्य बालेनां यक्षादीनां पताका स्तम्मान् वा ॥ ५२ ॥ निलेनोत्पलं पद्मपुष्पम् । 'उत्पली तुषपपट्या क्रीबं कुष्टर-स्नयोः 'इति मेदिनी । उद्दामः बन्धनशून्यः ॥ ५९ ॥ अध्यगन्तुं पर्वतोपरि वनं गन्तुमुद्यतः सन्निति शेषः॥६०॥ अस्मोटित उद्धावितः बाहुषातो वा ॥ ६३ ॥

गपर्व

08:

38

80

40

48

1143

43

48

44

48

419

1196

49

80

1188

६२

कदली

मित्य-

32 lt

死死-

49 11

Foll

सिंहनाद्भयत्रस्तैः कुञ्जरैरपि भारत । मुक्तो विरावः सुमहान्पर्वतो येन पूरितः ॥ 83 तं तु नादं ततः श्रुत्वा मुक्तं वारणपुङ्गवैः । भातरं भीमसेनं तु विज्ञाय हनुमान्कपिः॥ हिवंगमं रुरोधाथ मार्ग भीमस्य कारणात् । अनेन हि पथा मा वै गच्छेदिति विचार्य सः॥६६ आस्त एकायने मार्गे कद्लीपण्डमण्डिते। भातुर्भीमस्य रक्षार्थं तं मार्गमवरुष्य वै॥ माऽत्र प्राप्स्यति शापं वा धर्षणां वेति पाण्डवः। कदलीपण्डमध्यस्थो ह्येवं संचिन्त्य वानरः॥ ६८ प्राजुम्भत महाकायो हनूमान्नाम वानरः। कदलीपण्डमध्यस्थो निद्रावशगतस्तदा ॥ १३ जम्ममाणः सुविपुलं राक्रध्वजमिवोच्छितम्। बास्फोटयच लाङ्गलिमनद्राशनिसमखनम्॥७० तस्य लाङ्गलनिनदं पर्वतः सुगुहामुखैः। उद्गारमिव गौर्नर्वन्नत्ससर्ज समन्ततः॥ ७१ लाङ्गलास्फोटशब्दाच चलितः स महागिरिः। विघूर्णमानशिखरः समन्तात्पर्यशीर्यत ॥ ७२ स लाङ्गलरवस्तस्य मत्तवारणनिःखनम्। अन्तर्धाय विचित्रेषु चचार गिरिसानुषु ॥ ७३ स भीमसेनस्तच्छृत्वा संप्रहृष्टतन्रुहः। शब्दप्रभवमन्विच्छंश्चचार कदलीवनम् ॥ 68 कदलीवनमध्यस्थमथ पीने शिलातले। ददर्श सुमहाबाहुर्वानराधिपति तदा ॥ 194 विद्युत्संपातदुष्प्रेक्षं विद्युत्संपातपिङ्गलम् । विद्युत्संपातनिनदं विद्युत्संपातचञ्चलम् ॥ 30 बाहुस्वस्तिकविन्यस्तपीनह्रस्वशिरोधरम्। स्कन्धभूयिष्टकायत्वात्तनुमध्यकटीतटम् ॥ 99 किंचिचाभुप्रशीर्षेण दीर्घरोमाञ्चितेन च। लाङ्गलेनोर्ध्वगतिना ध्वजेनेव विराजितम् ॥ ७८ ह्स्वौष्टं ताम्रजिह्वास्यं रक्तवर्णं चलकुवम्। विवृत्तदंष्ट्राद्शनं शुक्कतीक्ष्णाग्रशोभितम् ॥ 50 अपश्यद्वद्नं तस्य रिमवन्तिमवोडुपम्।

वदनाभ्यन्तरगतैः छुक्कैर्द्न्तैरलंकृतम्॥ 60 केसरोत्करसंमिश्रमशोकानामिवोत्करम् । हिरण्मयीनां मध्यस्थं कद्छीनां महाद्युतिम् ॥८१ दीप्यमानेन वपुषा खर्चिप्मन्तमिवानसम्। निरीक्षन्तमित्रमं छोचनैर्मधुषिङ्गछैः॥ 62 तं वानरवरं धीमानतिकायं महावलम् । स्वर्गपन्थानमावृत्य हिमवन्तमिव स्थितम् ॥ 23 दृष्टा चैनं महाबाहुरेकं तस्मिन्महावने। अथोपसत्य तरसा विभीभीमस्ततो बळी ॥ सिंहनादं चकारोग्रं वज्राशनिसमं वली। तेन शब्देन भीमस्य वित्रेस्रभृगपक्षिणः॥ 64 हनूमांश्च महासत्त्व ईपदुन्मील्य लोचने। दृष्टा तमथ सावज्ञं लोचनैर्मधुपिङ्गलैः ।° स्मितेन चैनमासाद्य हन्मानिद्मव्रवीत्॥ 33 हनूमानुवाच। किमर्थे सरुजस्तेऽहं सुखसुप्तः प्रवोधितः । नन नाम त्वया कार्या दया भूतेषु जानता ॥ ८७ वयं धर्मे न जानीमस्तिर्यग्योनिमुपाश्रिताः। नरास्तु बुद्धिसंपन्ना दयां कुर्वन्ति जन्तुषु॥ ऋरेषु कर्मसु कथं देहवाकित्तद्षिषु । धर्मघातिषु सज्जन्ते बुद्धिमन्ता भवद्विधाः॥ ८९ न त्वं धर्मं विजानासि बुधा नोपासितास्त्वया। अल्पवुद्धितया बाल्यादुःसादयसि यन्मृगान् ९० ब्रुहि कस्त्वं किमर्थं वा किमिदं वनमागतः। वर्जितं मानुषैर्भावैस्तथैव पुरुषैरिप ॥ 98 क च त्वयाद्य गन्तव्यं प्रवृहि पुरुषर्पभ । अतः परमगम्योऽयं पर्वतः सुदुरारुहः ॥ ९२ विना सिद्धगातें वीर गतिरत्र न विद्यते। देवलोकस्य मार्गोऽयमगम्यो मानुषैः सदा ॥ ९३ कारुण्यात्वामहं वीर वारयामि निवोध मे। नातःपरं त्वया शक्यं गन्तुमाश्वसिहि प्रमो ॥ ९४

दिवंगमं मार्गे स्वर्गमार्गम् ॥ ६६ ॥ एकायने अतिसंकुचिते ॥ ६७ ॥ वानरः किषः वानगिन गुष्क— फलानि राति आदत्ते इति वानरः । अद्विस्न इत्यर्थः ॥६८॥ उद्गारं प्रतिशब्दं गीरिव उत्ससर्ज ॥ ७९॥ बाहोः स्वास्तिकं चतुरहं मूलं अंस इति यावत् । तत्र न्यस्तकन्धरमित्यर्थः । तत्र हेतुः स्कन्धेति विपुलांसत्वादित्यर्थः ।। ७७ ॥ अभुप्तं द्विगुणीकृतम् ॥ ७८ ॥ उडुपं चन्द्रम् ॥ ८० ॥ अशो-कानां अशोकपुष्पाणाम् ॥ ८९ ॥ सरुजः सपींडः तें त्वया ॥ ८७ ॥ आश्वसिहि विश्वासं कुरु ॥ ९४ ॥

इमान्यमृतकल्पानि मूलानि च फलानि च ॥९५

स्वागतं सर्वथैवेह तवाद्य मनुजर्षम।

हत

ह्य

तेन

स:

वान

सीत

الم

तमोड

भक्षियत्वा निवर्तस्व मा वृथा प्राप्स्यसे वधम् । | प्राह्यं यदि वचो महां हितं मनुजपुङ्गव ॥ १६ इति श्रीमहाभा० आरण्यके प० तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायां भीमकदलीखण्डप्रवेशे पट्चत्वारिशद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६॥

380

वैशंपायन उवाच । पतच्छ्रत्वा वचस्तस्य वानरेन्द्रस्य धीमतः। 8 भीमसेनस्तदा वीरः शोवाचामित्रकर्षणः॥ भीम उवाच। को भवान्कि निमित्तं वा वानरं वपुरास्थितः। ब्राह्मणानुन्तरो वर्णः क्षत्रियस्त्वां तु पृच्छति ॥ २ कौरवः सोमवंशीयः कुन्त्या गर्भेण धारितः। पाण्डवो वायुतनयो भीमसेन इति श्रतः॥ 3 स वाक्यं कुरुवीरस्य स्मितेन प्रतिगृह्य तत्। हनुमान्वायुतनयो वायुपत्रमभाषत ॥ 8 हन्मानुवाच। वानरोऽहं न ते मार्ग प्रदास्यामि यथेप्सितम्। साधु गच्छ निवर्तस्व मा त्वं प्राप्स्यासि वैशसम् ५ भीमसेन उवाच। . वैशसं वास्तु यद्वान्यन्न त्वां पृच्छामि वानर । प्रयच्छ मार्गमुत्तिष्ठ मा मत्तः प्राप्स्यसे व्यथाम् ६ हन्मानुवाच । नास्ति शक्तिर्ममोत्थातुं व्याधिना क्लेशितो ह्यहम् यद्यवस्यं प्रयातव्यं रुङ्गियत्वा प्रयाहि माम् ॥ ७ भीम उवाच। निर्गुणः परमात्मा तु देहं व्याप्यावतिष्ठते । तमहं ज्ञानविज्ञेयं नावमन्ये न रुष्ट्रये॥ 6 यद्यागमैर्न विद्यां च तमहं भूतभावनम्।

क्रमेयं त्वां गिरिं चैव हनूमानिव सागरम्॥ हन्मानुवाच। क एष हनुमान्नाम सागरो येन लङ्कितः। पुच्छामि त्वां नरश्रेष्ठ कथ्यतां यदि शक्यते १० भीम उवाच। भ्राता मम गुणक्षाध्यो बुद्धिसत्त्वबलान्वितः। रामायणेऽतिविख्यातः श्रीमान्वानरपुङ्गवः॥ ११ रामपत्नीकृते येन शतयोजनविस्तृतः। सागरः ध्रवगेन्द्रेण क्रमेणैकेन लङ्कितः॥ स मे भ्राता महावीर्यस्तुल्योऽहं तस्य तेजसा। बले पराक्रमे युद्धे शक्तोऽहं तव निग्रहे॥ उत्तिष्ठ देहि मे मार्ग पश्य मे चाद्य पौरुषम्। मच्छासनमकुर्वाणं त्वां वा नेष्ये यमक्षयम् ॥ १४ वैशंपायन उवाच। विशाय तं बलोनमत्तं बाहुवीर्येण दर्पितम्। हृद्येनावहस्यैनं हनूमान्वाक्यमब्रवीत्॥ हनूमानवाच। प्रसीद नास्ति में शक्तिरुत्थातुं जरयानघ। ममानुकम्पया त्वेतत्पुच्छमुत्सार्य गम्यताम् ॥१६ वैशंपायन उवाच। एवमुक्ते हनुमता हीनवीर्यपराक्रमम्। मनसाचिन्तयद्भीमः स्वबाह्बलदर्पितः॥

महां मम ॥ ९६ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे षट्चत्वारिंशदाधिकशततमोऽध्यायः ॥१४६॥ १४७

एतदिति ॥ १ ॥ वैशसं विरोधम् ॥५ ॥ निर्गुण इति ।
गुणाः सत्त्वाद्यो स्पादयश्च तैर्वर्जितः । अत एव परमः ।
कोशपन्नके हि अनात्मन्यात्मत्वं अमुख्यं आध्यासिकत्वात्तस्य । ततोऽन्यस्तु निरुपाधिचिन्मात्रो मुख्य आत्मा प्रत्यगमूतः आकाशो घटामिव देहं ब्याप्य स्थितः । एतेन
गुद्धस्त्वं पदार्थ उक्तः । अस्य निर्गुणत्वेऽनुभवं प्रमाणयति ।
श्चानविशेयमिति । ज्ञानं शास्त्रार्थध्यानजप्रमा तेन श्लेयम् ।

ज्ञातिविज्ञेयिमिति पाठे सर्वप्रकाशकं अहंकारादि साक्षिण-मित्यर्थः । तस्यावमानना शालप्रामादिवत्तदुपाधिमृतस्य शरीरस्य लङ्गनेन भवति अतस्तद्वयं न कुर्वे इत्यर्थः ॥ ८॥ भूतभावनं भूतानां वियदादीनां जरायुजादीनां च भावतं रचनं यस्मात्तम् । 'आत्मन आकाशः संभूतः । आत्मनः सर्व एव आत्मानो ब्युच्चरन्ति' इत्यादिश्वतिभ्यः । एतेन तत्य-दार्थ उत्तः । तयोः सामानाधिकरण्यादभेदे ब्रह्माद्वैतं व दर्शितम् ॥ ९॥ कमेण पादिविक्षेपेण ॥ १२॥ एवसुर्वे सर्ति । तमित्यच्याहारः । तं हीनवीर्यपराक्रमम् मनसा-चिन्तयन्मेने ॥ १७॥ त्रापर्व

39

1 80

1 23

१२

83

11 88

१५

॥१६

१७

ाक्षिण-

भृतस्य

611

भावनं

त्मनः । तत्प-तं च

वमुके

नसा-

ता ।

पुन्छे प्रगृह्य तरसा हीनवीर्यपराक्रमम्। मालोक्यमन्तकस्यैनं नयाम्यचेह वानरम्॥ सावज्ञमथ वामेन स्मयअत्राह पाणिना। त चाशकचालियतुं भीमः पुच्छं महाकपेः॥ १९ उचिक्षेप पुनर्रोभ्यामिन्द्रायुधामिवोच्छितम् । नोद्धर्तमराकद्भीमो दोभ्यामिप महावलः॥ जिल्लसभूविवृत्ताक्षः संहतभुकुटी मुखः। स्वित्रगात्रोऽभवद्गीमो न चोद्धर्त राशाक तम् २१ यत्वानपि तु श्रीमालाङ्गलोद्धरणोद्धरः। क्षेः पार्श्वगतो भीमस्तस्यौ बीडानताननः ॥ २२ जिपत्य च कौन्तेयः प्राञ्जलिर्वाक्यमत्रवीत । प्रसीद कपिशार्ट्ल दुरुक्तं क्षम्यतां मम ॥ 23 सिद्धो वा यदि वा देवो गन्धवी वाथ गृह्यकः। पृष्टः सन्कामया बूहि कस्त्वं वानररूपधृक् ॥ २४ न चेद्गहां महाबाहां श्रोतव्यं चेद्भवेनमम्। शिष्यवत्त्वां तु पृच्छामि उपपन्नोऽस्मि तेऽनघ २५ हन्मानुवाच । यत्ते मम परिज्ञाने कौतृहस्रमरिंदम।

तत्सर्वमखिलेन त्वं शृणु पाण्डवनन्दन ॥ २६ अहं केसरिणः क्षेत्रे वायुना जगदायुना । जातः कमलपत्राक्ष हनूमान्नाम वानरः॥ २७ सूर्यपुत्रं च सुग्रीवं शक्रपुत्रं च वाछिनम्। . संव वानरराजानस्तथा वानरयूथपाः ॥ 26 उपतस्थुर्महावीर्या मम चामित्रकर्पण। सुर्श्रीवेणाभवत्श्रीतिरानेळस्याग्निना यथा ॥ २९ निकृतः स ततो भ्रात्रा कर्सिमश्चित्कारणान्तरे। ऋष्यमूके मया सार्ध सुग्रीवो न्यवसिंबरम्॥ ३० अथ दाराराथेवीरो रामो नाम महावलः। विष्णुर्मानुषरूपेण चचार वसुधातलम् ॥ स पितुः प्रियमन्विच्छन्सहभार्यः सहानुजः। सधनुर्धन्विनां श्रेष्ठो दण्डकारण्यमाश्रितः ॥ ३२ तस्य भार्या जनस्थानाच्छलेनापहता बलात्। राक्षसेन्द्रेण बलिना रावणेन दुरात्मना ॥ 33 सुवर्णरत्नचित्रेण सृगरूपेण रक्षसा । वञ्चयित्वा नरव्याघ्रं मारीचेन तदानघ॥ 38

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे तीर्थयात्रापर्वाणे लोमशतीर्थयात्रायां हनुमद्गीमसंवादे सप्तचत्वारिंशद्धिकशततंमोऽघ्यायः ॥ १४७ ॥

47438664

386

हन्मानुवाच ।
हत्वारः सह भात्रा पत्नीं मार्गन्स राघवः ।
हृश्वाञ्शेलशिखरे सुग्रीवं वानर्प्यम् ॥ १
तेन तस्याभवत्सख्यं राघवस्य महात्मनः ।
स हत्वा वालिनं राज्ये सुग्रीवमिभिषक्तवान् ॥२
स राज्यं प्राप्य सुग्रीवः सीतायाः परिमार्गणे ।
वानरान्त्रेषयामास शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३
तेतो वानरकोटीभिः सहितोऽहं नर्प्यम ।
सीतां मार्गन्महाबाहो प्रयातो दक्षिणां दिशम् ४
ततः भवृत्तिः सीताया गृष्रेण सुमहात्मना ।

संपातिना समाख्याता रावणस्य निवेशने ॥ ५ ततोऽहं कार्यसिद्ध्यर्थ रामस्याक्तिष्टकर्मणः । शतयोजनाविस्तारमण्वं सहसाप्नुतः ॥ ६ वहं स्ववीर्यादुत्तीर्य सागरं मकरालयम् । स्तां जनकराजस्य सीतां सुरस्तोपमाम् ॥ ७ ॥ हष्टवान्भरतश्रेष्ठ रावणस्य निवेशने । समेत्य तामहं देवीं वैदेहीं राघविष्याम् ॥ ८ द्व्या लङ्कामशेषेण साष्ट्रप्रकारतोरणाम् । प्रत्यागतश्र्यास्य पुनर्नाम तत्र प्रकाश्य वै । ९

उपतस्थुर्वालिनम् । सम च सुग्रीवेण प्रीतिरभवत् १९॥ निकृतः निरस्तः ॥ ३०॥ इत्यारण्यके पर्वाणि लक्षण्ठीये भारतभावदीपे सप्तचत्वारिंशदधिकशत-विभोऽष्यायः ॥ १४७॥

186

हृतदार इति ।। १ ।। समेत्य विदित्वा संभाषणादिना निश्चित्यर्थः ।। ८ ।। अस्य रामस्य । तत्र लङ्काञाम् ॥९॥

त त

ततः

देवद

नास

अभि

त त

नास्

न वि

न भ

ततः

आत्र

ब्राह्म

कृते :

समा तदा

एकदे पृथम्ध

चात्र

त्रयोध

भिद्धत्व

ह्या ।

इत्पर्धः

वेरम् ।

पेशुनं त

सिंहेच्यु

प्रमकं

प्राप्यम्

भेवन्ती

क्षणाः

दीनि ह

वत्या

यस्य । कर्माणि

दिवचन

कुषा य

अवणाहि

विको

व्यसनिन

मद्राक्यं चावधार्याश्च रामो राजीवलोचनः।
स बुद्धिपूर्वं सैन्यस्य बध्वा सेतुं महोदधौ।। १०
वृतो वानरकोटीभिः समुत्तीणों महार्णवम्।
ततो रामेण वीर्येण हत्वा तान्सर्वराक्षसान्।।११
रणे तु राक्षसगणं रावणं लोकरावणम्।
निशाचरेन्द्रं हत्वा तु सभ्रात्म्युतबान्धवम् ॥ १२
राज्येऽभिषिच्य लङ्कायां राक्षसेन्द्रं विभीषणम्।
धार्मिकं भक्तिमन्तं च भक्तानुगतवत्सलम् ॥ १३
ततः प्रत्याहता भार्या नष्टा वेदश्रुतिर्यथा।
तयैव सहितः साध्व्या पत्या रामो महायशाः॥
गत्वा ततोऽतित्वरितः स्वां पुरीं रघुनन्दनः।
अध्यावसत्ततोऽयोध्यामयोध्यां द्विषतां प्रभुः १५
ततः प्रतिष्ठितो राज्ये रामो नृपतिसत्तमः।
वरं मया याचितोऽसौ रामो राजीवलोचनः १६

यावद्रामकथेयं ते भवेछोकेषु शत्रुहन्।
तावज्जीवेयमित्येवं तथास्त्विति च सोऽव्रवीत्॥
सीताप्रसादाच सदा मामिहस्थमरिंदम।
उपतिष्ठन्ति दिव्या हि मोगा भीमयथेप्सिताः१८
दश्वर्षसहस्राणि दश्वर्षशतानि च।
राज्यं कारितवान्रामस्ततः स्वभवनं गतः॥ १९
तदिहाप्सरसस्तात गन्धर्वाश्च सदानघ।
तस्य वीरस्य चरितं गायन्तो रमयन्ति माम् २०
अयं च मागों मत्यानामगम्यः कुरुनन्दन।
ततोऽहं रुद्धवान्मार्गं तवेमं देवसेवितम्॥ २१
धर्षयेद्वा शपेद्वापि मा कश्चिदिति भारत।
दिव्यो देवपथो होष नात्र गच्छन्ति मानुषाः।
यदर्थमागतश्चासि अत एव सरश्च तत्॥ २२

इति श्रीमहाभा० आरण्यके प० तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायां हनुमङ्गीमसंवादे अष्टचत्वारिशद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

383

वैशंपायन उवाच।

पवमुक्तो महावाहुर्भीमसनः प्रतापवान।
प्रणिपत्य ततः प्रीत्या भातरं हृष्टमानसः॥ १
उवाच श्रुश्णया वाचा हनूमन्तं कपीश्वरम्।
मया धन्यतरो नास्ति यदार्ये हृष्टवानहम्॥ २
अनुग्रहो मे सुमहांस्तृप्तिश्च तव दर्शनात्।
एवं तु कृतमिन्छामि त्वयाद्य प्रियमात्मनः॥ ३
यत्वेतदासीत्प्रवतः सागरं मकरालयम्।
रूपमप्रतिमं वीर तदिन्छामि निरीक्षितुम्॥ ४
एवं तुष्टो मविष्यामि श्रद्धास्यामि च ते वचः।
एवमुक्तः स तेजस्वी प्रहस्य हरिरब्रवीत्॥ ५
न तन्छक्यं त्वया दृष्टुं रूपं नान्येन केनचित्।
कालावस्था तदा ह्यन्या न सा वर्तति सांप्रतम्६

अन्यः कृतयुगे कालस्त्रेतायां द्वापरे परः ।
अयं प्रध्वंसनः काला नाच तद्रूपमस्ति म ॥ १
भूमिर्नद्यो नगाः रालाः सिद्धा देवा महर्षयः ।
कालं समनुवर्तन्ते यथा भावा युगे युगे ॥ ८
बलवर्ष्मप्रभावा हि प्रहीयन्तयुद्भवन्ति च ।
तदलं वत तद्रूपं द्र्षुं कुरुकुलोद्वह ।
युगं समनुवर्तामि कालो हि दुरतिक्रमः ॥ भाम उवाच ।
युगसंख्यां समाचक्ष्व आचारं च युगे युगे ।
धर्मकामार्थभाषांश्च कर्मवीर्ये भवाभवी ॥ १०
हन्मानुवाच ।
कृतं नाम युगं तात यत्र धर्मः सनातनः ।
कृतं नाम युगं तात यत्र धर्मः सनातनः ।
कृतं नाम वुगं तात यत्र धर्मः सनातनः ।

अवधार्य निश्चित्य । १० । लोकरावणं लोकपीडाकरम् । १२ ।। अयोध्यां योद्धमशक्याम् ।। १५ ॥ कारितवान् कृतवान् । स्वार्थे णिच् । स्वभवनं वैकुष्ठम् ॥ १९ ॥ इत्या-रण्यके पर्वाणे नैलकर्णीये भारतमावदीपे अष्टचत्वारिंशद-धिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

१४९
एविमिति । १ ।। हरिर्वानरः ।। ५ ।। वर्ष्म शरीर्षः
।। ९ ।। भावान् तत्त्वानि । कर्म शुभाशुभम् । वीर्यं फलीः
दयपर्यन्तं शक्तिः । भवाभवा उत्पत्तिविनाशौ ऐश्वर्यनिश्वर्ये
वा ।। १० ।। कृतमेव सर्वे कृतकृत्या एवेत्यर्थः । तत एव
हेतोः कृतयुगं नाम ।। ११०॥

र्ने

IIF

38

36

20

28

22

20

88

ारीरम्

फलों.

नैश्वर्य

ततत्र धर्माः सीद्नित सीयन्ते न च वै प्रजाः ततः कृतयुगं नाम कालेन गुणतां गतम् ॥ १२ हेवदानवगन्धर्वयक्षराक्षसपन्नगाः। ग्रासन्कृतयुगे तात तदा न ऋयविऋयः॥ १३ त सामऋग्यजुर्वणाः क्रिया नासीच मानवी। अभिध्याय फलं तत्र धर्मः संन्यास एव च ॥१४ त तस्मिन्युगसंसर्गे व्याधयो नेन्द्रियक्षयः। वासया नापि रुदितं न दर्पो नापि वैकृतम् १५ न विग्रहः कुतस्तन्द्री न द्वेषो न च पैश्रनम्। न भयं नापि संतापों न चेष्यां न च मत्सरः॥ ततः परमकं ब्रह्म सा गतियोंगिनां परा। बात्मा च सर्वभूतानां शुक्को नारायणस्तदा ॥१७ ग्रह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च कृतलक्षणाः । हते युगे समभवन्स्वकर्मनिरताः प्रजाः॥ समाश्रयं समाचारं समज्ञानं च केवलम । त्रा हि समकर्माणो वर्णा धर्मानवामुबन् ॥ एकदेवसदायुक्ता एकमन्त्रविधिक्रियाः। र्थिधर्मास्त्वेकवेदा धर्ममेकमनुवताः॥ 20 चातुराश्रम्ययुक्तेन कर्मणा कालयोगिना।

अकाम फलसंयोगात्त्रीमुवन्ति परां गतिम् ॥ २१ आत्मयोगसमायुक्तो धर्मोऽयं कृतस्रक्षणः। कृते युगे चतुष्पाद्श्वातुर्वर्ण्यस्य शाश्वतः ॥ २२ एतत्कृतयुगं नाम त्रेगुण्यपरिवर्जितम्। त्रेतामपि निवोध त्वं यस्मिन्सत्रं प्रवर्तते ॥ २३ पादेन हसते धर्मो रक्ततां याति चाच्युतः। सत्यप्रवृत्ताश्च नराः क्रियाधर्मपरायणाः ॥ २४ ततो यज्ञाः प्रवर्तन्ते धर्माश्च विविधाः क्रियाः । त्रेतायां भावसंकल्पाः क्रियादानफलोपगाः २५ प्रचलन्ति न वै धर्मात्तपोदानपरायणाः। स्वधर्मस्थाः क्रियावन्तो नरास्त्रेतायुगेऽभवन् ६ द्वापरे च युगे धर्मो द्विभागोनः प्रवर्तते। विष्णुर्वे पीततां याति चतुर्घा वेद एव चः॥ २७ ततोऽन्ये च चतुर्वेदास्त्रिवेदाश्च तथापरे। द्विवेदाश्चैकवेदाश्चाप्यनृचश्च तथापरे ॥ 26 एवं शास्त्रेषु भिन्नेषु बहुधा नीयते किया। तपोदानप्रवृत्ता च राजसी भवति प्रजा॥ एकदेवस्य चाज्ञानाद्वेदास्ते बहवः कृताः। सत्त्वस्य चेह विभ्रंशात्सत्ये कश्चिदवस्थितः ३०

गुणतां मुख्यमपि अमुख्यतां गतम् ॥१२॥ न सामेति । श्योधर्मस्य चित्तशुद्धयर्थत्वात्तस्याश्च तदानीं स्वभाव-विदलान सामादीन्यासन् । मानवी क्रिया कृष्याद्यारम्भ-ह्या। किं तु अभिध्याय फलं संकल्पादेव सर्वे संपद्यत ख़्यंः ॥ १४ ॥ वैकृतं कपटम् ॥ १५ ॥ विग्रहो वैस्। तन्द्री आलस्यम् । द्वेषः परानिष्टचिन्तनम् । कुनं तद्भाषणम् । ईर्ष्या अक्षमा । मत्सरः परोत्कर्षा-महिण्णुत्वम् ॥ १६ ॥ ततः असुयादित्यागात् ^{प्रमकं} परमानन्दात्मकं ब्रह्म प्राप्यत इति शेषः । गतिः ^{प्राप्}म्। आत्मेाते श्वेतरक्तपीतकृष्णरूपाणि क्रमेण कृतादिषु भवन्तीति कृते नारायणः शुक्र इत्युक्तम् ॥ १७ ॥ कृतल-कृतानि स्वतःसिद्धानि लक्षणानि शमो दमस्तप इत्या-ीन येषां ते ॥ १८ ॥ समं ब्रह्म तदेव आश्रयादिर्यस्य कारा। बह्रीव फलप्राप्तये श्रयेत्। तत्प्राप्त्यर्थ एव आचारा प्रमा । तस्यैव च ज्ञानं केवलं निरुपाधिविषयम् । ब्रह्मैव क्षीणि गत्यागत्यादीनि थेषां ते। 'अहमानिरहं हुतम्'इत्या-विचनात् ॥ १९ ॥ एको देवः प्रत्यगात्मा तत्रैव सदा की योगवन्तः । एको मन्त्रः प्रणवः । एको विधिर्वेदान्त-भूगादिः । एका किया ध्यानादिः । एक एव तत्त्वप्रति-देही वेदो येषाम् । सर्वेऽपि ज्ञाननिष्ठा एव न तु केवलकर्मठा म्बिनिनो वा ॥ २० ॥ कालोः दर्शादिः तद्युक्तेन कर्मणा

कामफलेन इच्छितफलेन स्त्र्यादिना स्वर्गादिना वा संयोग-स्तद्भावात् ॥ २१ ॥ आत्मनि ब्रह्मणि योग ऐक्यं तेन समायक्तोऽयं धर्मो योगाख्यः कृतलक्षणः कृतयुगसूचकः। यदैव यत्रैव पुंसि ईद्रग्धर्मी वर्धते तदैव कृतयुगमित्यर्थः । चतुष्पादः अविकलः ॥ २२ ॥ त्रैगुष्यं प्रवृत्तिप्रकाशमोहा-त्मकरजः सत्त्वतमसां समाहारस्तेन वर्जितम् । सत्रं यज्ञाकिया रजोमिश्रत्वात् ॥ २३ ॥ सत्येनैव प्रवृत्ताः ॥ २४ ॥ माव-संकल्पाः भावो भावना क्रिया अहमनेन कर्मणा इदं फलं अनेन प्रकारेण करिष्यामीत्येवंरूपा तद्विषय एव संकल्पो येषाम् । अत एव कियादिभिः फलोपगाः फलभुजो न तु कृतवरसंकल्पासिद्धाः । १५ ॥ द्विभागोनः पादद्वयहीनः । चतुर्धा वेदः कृतः । कृत्स्रस्यैकेन धारायितुमशक्यत्वात् ॥ २७ ॥ अनृचः ऋङ्मात्रेणापि हीना अतिमान्यात्। यद्वा चतुर्वेदा इति वेदत्रयोक्तं कर्म ज्योतिष्टोमादिकम्। अथर्वणोपनिषदुक्तं घ्यानं च सहैव वानुतिष्ठन्तीति कर्मी-पास्तिसमुचय उक्तः। त्रिवेदा इति क्वेवलकर्मठाः । द्विवेदा इति स्वशाखोक्तं संध्यावन्दनादिकर्म ध्यानं चानुतिष्टन्ति । एकवेदा ध्यानैकानिष्ठाः। अनृचः कृतकृत्याः । विपर्यस्तो निदिघ्यासेरिंक घ्यानमविपर्यये 'इत्युक्तेर्घ्यानादपि विरक्ताः ॥ २८ ॥ सत्त्वस्य बुद्धेः । विभ्रंशात् क्षयात् ॥ ३० ॥

त

मी

तेन आ

आं एप

न दैव

र्वा

दैव

ख

ध

अध

स

वंदै

वेद

वृह

300

लाश

पधा शीच

ष्टानं

र्वा

हत्यु

सत्यात्प्रच्यवमानानां व्याध्यो वहवोऽभवन् ।
कामाश्चोपद्रवाश्चेव तदा वै दैवकारिताः ॥ ३१
यैरर्धमानाः सुभृशं तपस्तप्यन्ति मानवाः ।
कामकामाः स्वर्गकामा यज्ञांस्तन्वन्ति चापरे ॥
एवं द्वापरमासाद्य प्रजाः क्षीयन्त्यधर्मतः ।
पादैनैकेन कौन्तेय धर्मः कुलियुगे स्थितः ॥ ३३
तामसं युगमासाद्य कृष्णो भवति केशवः ।
वेदाचाराः प्रशाम्यन्ति धर्मयज्ञित्रयास्तथा ॥ ३४
ईतयो व्याध्यस्तन्द्री दोषाः कोधादयस्तथा ।
उपद्रवाः प्रवर्तन्ते आध्यः क्षुद्धयं तथा ॥ ३५

युगेष्वावर्तमानेषु धर्मो व्यावर्तते पुनः।
धर्मे व्यावर्तमाने तु लोको व्यावर्तते पुनः॥ ३६
लोके श्लीणे क्षयं यान्ति भावा लोकप्रवर्तकाः।
युगक्षयकृता धर्माः प्रार्थनानि विकुर्वते॥ ३७
पतत्कालियुगं नाम अचिराद्यत्प्रवर्तते।
युगानुवर्तनं त्वेतत्कुर्वन्ति चिरजीविनः॥ ३८
यच्च ते मत्परिज्ञाने कौत्हलमरिंद्म।
अनर्थकेषु को भावः पुरुषस्य विज्ञानतः॥ ३९
पत्तते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छिसि।
युगसंख्यां महाबाहो स्वस्ति प्राप्नुहि गम्यताम्॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमरातीर्थयात्रायां कदलीषण्डे हनुमद्रीमसंवादे ऊनपञ्चाराद्धिकराततमोऽघ्यायः ॥ १४९ ॥

なるののな

340

भीमसेन उवाच। पूर्वरूपमदृष्टा ते न यास्यामि कथंचन । यदि तेऽहमनुत्राह्यो दर्शयात्मानमात्मना ॥ 8 वैशंपायन उवाच। पवमुक्तस्तु भीमेन स्मितं कृत्वा प्रवंगमः। तद्रपं दर्शयामास यद्वै सागरलङ्गने ॥ 2 म्रातुः प्रियमभीप्सन्वै चकार सुमहद्वपुः। देहस्तस्य ततोऽतीव वर्धत्यायामविस्तरैः॥ 3 सद्धमं कद्लीषण्डं छादयन्नमित्युतिः। गिरिश्चोच्छ्रयमाकम्य तस्थौ तत्र च वानरः॥ ४ समुच्छितमहाकायो द्वितीय इव पर्वतः। ताम्रेक्षणस्तीक्षणदंष्ट्रो भृकुटीकुटिलाननः॥ दीर्घलाङ्गलमाविष्य दिशो व्याप्य स्थितः किः। तदूर्व महेदालक्ष्य भ्रातुः कौरवनन्दनः॥ विसिष्मिये तदा भीमो जहवे च पुनः पुनः। तमकीमव तेजोभिः सौवर्णमिव पर्वतम् ॥ प्रदीप्तमिव चाकाशं दृष्टा भीमो न्यमीलयत्।

आवभाषे च हनुमानभीमसेनं स्मयन्निव ॥ एतावदिह शक्तस्त्वं द्र्ष्ट्रं रूपं ममानघ। वर्धेऽहं चाप्यतो भूयो यावनमे मनसि स्थितम्। भीमशत्रुषु चात्यर्थं वर्धते मूर्तिरोजसा॥ वैशंपायन उवाच। तदद्भतं महारौद्रं विनध्यपर्वतसंनिभम्। दृष्टा हनूमतो वर्ष्म संम्रान्तः पवनात्मजः॥ प्रत्यवाच ततो भीमः संप्रहृष्टतनूरुहः। ११ कृताञ्जलिरदीनात्मा हनुमन्तमवस्थितम् ॥ दृष्टं प्रमाणं विपूलं शरीरस्यास्य ते विभी। संहरस्व महावीर्थ स्वयमात्मानमात्मना ॥ न हि शक्तोमि त्वां द्रष्टुं दिवाकरमिवोदितम्। अप्रमेयमनाधृष्यं मैनाकमिव पर्वतम् ॥ विस्मयश्चैव मे वीर सुमहान्मनसोऽद्य वै। यद्रामस्त्वयि पार्श्वेस्थे स्वयं रावणमभ्यगात् ^{॥ १४} त्वमेव शक्तस्तां लङ्कां सुयोधां सहवाहनाम्। खवाहुबलमाश्रित्य विनाशयितुमञ्जसा ॥

यैः व्याधिभः कामैश्र । ३२ ॥ तामसं तमोगुणप्रधानं किलम् । ३४ ॥ ईतयः अतिवृष्ट्यादयः ॥ ३५ ॥ व्याव-तिते नदयति ॥ ३६ ॥ भावाः धर्मज्ञानादयः । प्रार्थनानि विकुर्वते । अन्यत्प्रार्थ्यतेऽन्यत् जायते । पौष्टिकमपि कर्म-विधिलोपान्नाद्यकं भवतीति भावः ॥ ३७ ॥ चिरजीविनो साहशा अशि युगानुवर्तिनः कालानुसारिणो भवन्ति ॥३८॥

अनर्थकेषु निष्प्रयोजनेषु । भावोऽभिनिवेशः ॥३९॥ स्वर्षि कल्याणम् ॥ ४० ॥ इत्यारण्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भार्षः भावदीपे ऊनपञ्चाशद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९॥

१५० पूर्वरूपामिति।। १।। गिरिश्च विन्ध्यगिरिरिव । इवार्थे वः॥४॥ गपर्व

३६ ॥

30

36

39

ाम्॥

तम्।

1 80

११

१२

23

11 88

84

स्वसि

भारत

वः॥४॥

3 11

म्।

म्।

ताः ।

त हि ते किंचिदप्राप्यं मारुतात्मज विद्यते। तव नैकस्य पर्याप्तो रावणः सगणो युधि॥ 38 वैशंपायन उवाच। व्वमुक्तस्तु भीमेन हन्मान्ध्रवगोत्तमः। प्रत्यवाच ततो वाक्यं स्निग्धगम्भीरया गिरा१७ हनूमानुवाच । प्वमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत। मीमसेन न पर्याप्तो ममासौ राक्षसाधमः॥ 26 मया त निहते तस्मिन्रावणे लोककण्टके। कीर्तिर्नश्येद्राघवस्य तत एतदुपेक्षितम् ॥ १९ तेन वीरेण तं हत्वा सगणं राक्षसाधमम्। शानीता खपूरं सीता कीर्तिश्चाख्यापिता नषु २० तहुच्छ विपुलपञ्च स्रातुः प्रियहिते रतः। बरिष्टं क्षेममध्वानं वायुना परिरक्षितः ॥ २१ एष पन्थाः कुरुश्रेष्ठ सौगन्धिकवनाय ते । द्रश्यसे धनदोद्यानं रक्षितं यक्षराक्षसैः ॥ २२ न च ते तरसा कार्यः कुसुमावचयः स्वयम्। दैवतानि हि मान्यानि पुरुषेण विशेषतः ॥ 23 बलिहोमनमस्कारैर्मन्त्रेश्च भरतर्षम । दैवतानि प्रसादं हि भक्त्या कुर्वन्ति भारत ॥२४ मा तात साहसं कार्षीः स्वधर्म परिपालय । लघर्मस्यः परं धर्मे बुध्यंस्व गमयस्व च ॥ 24 न हि धर्ममविज्ञाय वृद्धाननुपसेव्य च । धर्माधौँ वेदितुं शक्यौ वृहस्पतिसमैरिप ॥ २६ अधर्मो यत्र धर्माख्यो धर्मश्चाधर्मसंज्ञितः। स विज्ञेयो विभागेन यत्र मुह्यन्त्यबुद्धयः॥ २७ अचारसंभवो धर्मो धर्मे वेदाः प्रतिष्ठिताः। वैदैर्यज्ञाः समुत्पन्ना यज्ञैर्देवाः प्रतिष्टिताः ॥ 26 वैदाचारविधानोक्तैर्यक्षैर्धार्यन्ति देवताः। वृहस्पत्युरानः प्रोक्तैर्नयैर्घायन्ति मानवाः ॥ २९

पण्याकरवणिज्याभिः कृष्यागोजाविषोषणैः । वार्तया धार्यते सर्वे धर्मेरेतैर्द्विजातिभिः॥ त्रयी वार्ता दण्डनीतिस्तिस्रो विद्या विजानताम्। ताभिः सम्यक्ष्रयुक्ताभिर्लोकयात्रा विधीयते॥३१। सा चेद्धर्मकृता न स्यात्रयीधर्ममृते भुवि । दण्डनीतिमृते चापि निर्मर्यादमिदं भवेत्॥ ३२ वार्ताधर्मे ह्यवर्तिन्यो विनस्येयुरिमाः प्रजाः। सुप्रवृत्तैस्त्रिभिर्ह्यतैर्धर्मं सूयन्ति वै प्रजाः ॥ द्विजातीनामृतं धर्मो होकश्चैवैकवर्णिकः। यज्ञाध्ययनदानानि त्रयः साधारणाः स्मृताः॥३४ याजनाध्यापनं विष्रे धर्मश्चैव प्रतिग्रहः। पालनं क्षत्रियाणां वै वैश्यधर्मश्च पोषणम् ॥ ३५ शुश्रुषा च दिजातीनां शुद्धाणां धर्म उच्यते। मैक्ष्यहोमवतैर्हीनास्तथैव गुरुवासिताः॥ क्षत्रधर्मोऽत्र कौन्तेय तव धर्मोऽत्र रक्षणम्। स्वधर्म प्रतिपद्यस्व विनीतो नियतेन्द्रियः ॥ ३७ वृद्धैः संमन्त्र्य सद्भिश्च बुद्धिमद्भिः श्रुतान्वितैः। आस्थितः शास्ति दण्डेन व्यसनी परिभूयते॥ ३८ निग्रहानुग्रहैः सम्यग्यदा राजा प्रवर्तते । तदा भवन्ति लोकस्य मर्यादाः सुव्यवस्थिताः ३९ तस्मादेशे च दुर्गे च शत्रुमित्रवलेषु च। नित्यं चारेण बोद्धव्यं स्थानं वृद्धिः क्षयस्तया ४० राज्ञामुपायश्चारश्च बुद्धिमन्त्रपराक्रमाः। निग्रहप्रग्रहों चैव दाक्ष्यं वै कार्यसाधकम् ॥ ४१ साम्ना दानेन भेदेन दण्डेनोपेक्षणेन च। साधनीयानि कर्माणि समासव्यासयोगतः॥ ४२ मन्त्रमूला नयाः सर्वे चाराश्च भरतर्षम्। सुमन्त्रितेन या सिद्धिस्तां द्विजैः सह मन्त्रयेत् ॥ स्त्रिया मूढेन बालेन लुच्चेन लघुनापि वा। न मन्त्रयीत गुह्यानि येषु चोन्माद्लक्षणम् ॥ ४४:

पर्याप्तः समर्थः ।। १६ ।। अरिष्टं निर्विद्मम् ।। २१ ॥

पुरुषेण मर्त्येन ॥ २३ ॥ गमयस्व बोधपूर्वकमनुतिष्ठ ।

सार्थे णिच् ॥ २५ ।। दुर्जनवधोऽधमोंऽपि धर्म एव । परो
प्वातकं सत्यं धर्मोऽपि अधर्म एव ॥ २७ ॥ आचारः

श्रोचादिस्तेन धर्मः प्राप्यते ततो वेदाधिगमस्ततो यज्ञानु
हानं ततो देवताप्रसाद इत्यर्थः ॥ २८ ॥ वेदेति । यज्ञै
देवानां नीत्या मनुष्याणां च स्थितिरित्यर्थः ॥ २९ ॥

पणो मृतिस्तामईतीति पण्या सेवा । 'पणो वराटमाने स्यात'

स्युपकम्य 'ब्यवहारे मृतौ धने 'इति मेदिनी । वार्ता जीवि-

कार्थावृत्तिः ॥ ३०॥ सा च क्रमेण व्राह्मणस्य त्रयी याजनाध्यापनादिः । वैश्यस्य वार्तापण्यादिः । क्षत्रियस्य
दण्डादिः ॥ ३९ ॥ सा लोकयात्रा ॥ ३२ ॥ ऋतं सत्यं
भारमज्ञानाख्यम् । एको वर्णः शुक्रः केवलसात्त्विकः धर्मो
योगाख्यः ॥ ३४ ॥ मैक्ष्येति । गुरौ त्रिवर्णे वासितं वासो
येषां ते शुद्राः । मैक्ष्यादिमिर्झीनाः भवन्ति ॥ ३६ ॥
क्षत्रधर्मोऽत्र प्रकरणे उच्यते । स च तव धर्मोऽत्र लोके
॥ ३० ॥ आस्थितः अनुगृहीतः ॥ ३८ ॥ स्थानं सिद्धसंरक्षणम् ॥ ४० ॥ समासः सामादिपञ्चके एकेन द्वित्रैवा
कार्यसाधनं ब्यासः सर्वेस्तातिसद्धिः ॥ ४२ ॥

ग

अ

वि फु

H

हां

स

र्मा

व्य

सुर

ह

शद

मन्त्रयेत्सह विद्वद्भिः शक्तैः कर्माणि कारयेत्। स्निग्येश्च नीतिविन्यासान्मूर्खान्सवेत् वर्जयेत् ४५ धार्मिकान्धर्मकार्येषु अर्थकार्येषु पण्डितान्। स्त्रीषु क्रीबान्नियुञ्जीत कूरान्क्र्रेषु कर्मस् ॥ ४६ स्वेभ्यश्चेव परेभ्यश्च कार्याकार्यसमुद्भवा। बुद्धिः कर्मसु विज्ञेया रिपूणां च बलाबलम् ४७ बुद्ध्या स्वप्रतिपन्नेषु कुर्यात्साधुष्वनुग्रहम्। निग्रहं चाप्यशिष्टेषु निर्मर्यादेषु कारयेत्॥ ४८ निग्रहं प्रग्रहं सम्यग्यदा राजा प्रवर्तते।

तदा भवति लोकस्य मर्यादा सुव्यवस्थिता ॥१९ एष तेऽभिहितः पार्थ घोरो धर्मो दुरन्वयः।
तं स्वधमीविमागेन विनयस्थोऽनुपालय॥ ५० तपोधमीदमेज्याभिर्विपा यान्ति यथा दिवस्।
दानातिथ्यिकियाधमीर्यान्ति वैद्याश्च सद्गतिम् ५१ स्त्रं याति तथा स्वगं भुवि निम्रहपालनैः।
सम्यक्प्रणीतदण्डा हि कामद्रेपविवर्जिताः।
अलुव्धा विगतकोधाः सतां यान्ति सलोकताम्॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमरातीर्थयात्रायां हनूमद्भीमसेनसंवादे पञ्चाराद्धिकराततमोऽध्यायः ॥ १५०॥

343

वैशंपायन उवाच । ततः संहत्य विपुलं तह्युः कामतः कृतम् । भीमसेनं पुनर्दोभ्यां पर्यष्वजत वानरः॥ परिष्वकस्य तस्याशु भ्रात्रा भीमस्य भारत । श्रमो नाशमुपागच्छत्सर्वं चासीत्प्रदक्षिणम् ॥ २ बलं चातिबलो मेने न मेऽस्ति सदशो महान्। ततः पुनरथोवाच पर्यश्रुनयनो हरिः॥ भीममाभाष्य सौहादीद्वाष्पगद्भदया गिरा। गच्छ वीर स्वमावासं स्मर्तव्योऽस्मि कथान्तरे ४ इहस्यश्च कुरुश्रेष्ठ न निवेद्योऽस्मि कर्हिचित्। धनदस्यालयाचापि विस्पृपानां महाबल ॥ देशकाल इहायातुं देवगन्धर्वयोषिताम्। ममापि सफलं चक्षुः स्मारितश्चास्मि राघवम् ६ रामाभिधानं विष्णुं हि जगद्भद्यनन्दनम्। सीतावक्रारविन्दार्के दशास्यध्वान्तभास्करम्॥७ मानुषं गात्रसंस्पर्शे गत्वा भीम त्वया सह । तद्स्मद्र्शनं वीर कौन्तेयामोघमस्तु ते ॥ म्रातृत्वं त्वं पुरस्कृत्य वरं वरय भारत । यदि तावन्मया क्षुद्रा गत्वा वारणसाह्वयम् ॥ ९ धार्तराष्ट्रा निहन्तव्या यावदेतत्करोम्यहम्। शिलया नगरं वापि मर्दितव्यं मया यदि॥ १० बद्धा दुर्योधनं चाद्य आनयामि तवान्तिकम्। यावदेतत्करोम्यद्य कामं तव महाबल।। ११

वैशंपायन उवाच। भीमसेनस्त तद्वाक्यं श्रुत्वा तस्य महात्मनः। प्रत्युवाच हनूमन्तं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ १२ कृतमेव त्वया सर्वे मम वानरपुङ्गव। स्वस्ति तेऽस्तु महाबाहो काम्रये त्वां प्रसीद मे॥ सनाथाः पाण्डवाः सर्वे त्वया नाथेन वीर्यवन्। तवैव तेजसा सर्वान्विजेष्यामो वयं परान् ॥१४ एवमुक्तस्तु हनुमान्भीमसेनमभाषत । म्रातृत्वात्सौहदाचैव करिष्यामि प्रियं तव ॥१५ चमूं विगाह्य रात्रुणां परशक्तिसमाकुलाम्। यदा सिंहरवं वीर करिष्यसि महाबल ॥ तदाहं बृंहियिष्यामि स्वरवेण रवं तव। विजयस्य ध्वजस्थश्च नादान्मोक्ष्यामि दारु^{णात्} रात्रूणां ये प्राणहराः सुखं येन हनिष्यथ । पवमाभाष्य हनुमांस्तदा पाण्डवनन्दनम् ॥ १८

स्थिपित हितेष्युभिः नीतेः प्रजादारापत्यादेविन्यासाः स्थापनानि ॥४५ ॥ स्वेभ्यश्चारेभ्यः उत्कोचादिना लीभि-त्तेभ्यः ॥ ४० ॥ वृष्या जीवनाशया प्रतिपन्नेषु शरणागतेषु ॥ ४८ ॥ घोरो धर्मी राजधर्मः ॥ ५० ॥ इत्यारण्यके

पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे पञ्चाशद्धिकशि तमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ १५१

तत इति ॥ १ ॥

त्राप्त

।।४९

40

म् । नेम् ५१

ताम्॥

वादे

11 80

११

१२

द मे॥ र्थवन्। न् ॥१४

1184

रणान्॥

11 86

धिकशत

1

H I

मार्गमाख्याय भीमाय तत्रैवान्तरघीयत ॥ १९ इति श्रीमहाभारते आरण्यके प० तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायां गन्यमा० हनूमद्गीमसंवादे एकपञ्चाशद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

4773866

342

वैशंपायन उवाच। गते तस्मिन्हरिवरे भीमोऽपि बलिनां वरः। तेन मार्गेण विपुछं व्यचरहन्धमादनम् ॥ अनुस्मरन्वपुस्तस्य श्रियं चाप्रतिमां भुवि। माहात्म्यमनुभावं च स्मरन्दाशरथेर्ययौ ॥ स तानि रमणीयानि वनान्यपवनानि च। विलोकयामास तदा सौगन्धिकवनेप्सया॥ फुलुद्रमविचित्राणि सरांसि सरितस्तथा। नानाकुसुमचित्राणि पुष्पितानि वनानि च ॥ ४ मत्तवारणयूथानि पङ्काक्किन्नानि भारत। वर्षतामिव मेघानां वृन्दानि दृहरो तदा॥ हरिणैश्चपलापाङ्गिहीरिणीसहितैर्वनम् । सराष्पकवलैः श्रीमान्पथि दृष्टा दुतं ययौ ॥ ફ महिषेश्च वराहैश्च शार्द्छैश्च निषेवितम्। व्यपेतभीर्गिरि शौर्याद्वीमसेनो व्यगाहत ॥ 9

कुसुमानन्तगन्धैश्च ताम्रपह्नवकोमहैः।
याच्यमान इवारण्ये द्वमैर्मारुतकिम्पतैः॥ ८
कृतपद्माञ्जानिष्ठपुटा मत्तपट्पद्सेविताः।
श्रियतीर्थवना मार्गे पश्चिनीः समितिक्रमन्॥ ९
मज्जमानमनोदृष्टिः फुल्लेषु गिरिसानुषु।
द्रौपदीवाक्यपाथेयो भीमः शीन्नतरं ययौ ॥ १०
परिवृत्तेऽहिन ततः प्रकीर्णहरिणे वने।
काश्चनैर्विमहैः पद्मैर्द्दर्श विषुलां नदीम् ॥ ११
हंसकारण्डवयुतां चकवाकोपशोभिताम्।
रिचतामिव तस्याद्रेर्मालां विमलपङ्कजाम्॥ १२
तस्यां नद्यां महासत्त्वः सौगन्धिकवनं महत्।
अपस्यत्रीतिजननं वालार्कसदशद्यति॥ १३
तदृष्ट्या लन्धकामः स मनसा पाण्डनन्दनः।
वनवासपरिक्रिष्टां जगाम मनसा प्रियाम्॥ १४

इति श्रीमहाभा० आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायां सौगन्धिकाहरणे द्विपञ्चाशद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२॥

वैशंपायन उवाच ।
स गत्वा निल्नीं रम्यां राक्षसैरभिरक्षिताम् ।
कैलासशिखराभ्याशे दद्शं शुभकाननाम् ॥ १
केवरभुवनाभ्याशे जातां पर्वतिनर्झरैः ।
स्प्यां विपुलच्छायां नानाद्वमलताकुलाम् ॥ २
हिरिताम्बुजसंच्छन्नां दि्ट्यां कनकपुष्कराम् ।

नानापक्षिजनाकीणां स्पतीर्थामकर्दमाम् ॥ ३ अतीव रम्यां सुजलां जातां पर्वतसानुषु । विचित्रभूतां लोकस्य शुभामद्भुतदर्शनाम् ॥ ४ तत्रामृतरसं शीतं लघु कुन्तीसुतः शुभम् । दद्शे विमलं तोयं पिवंश्च बहु पाण्डवः ॥ ५

इत्यारण्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे एकपञ्चा-शद्धिकराततमोऽप्यायः ।। १५१॥ भावदीपे द्विपञ्चाशद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ ९५२ ॥

र्पते हिति ।। १ ।। इत्यारण्यके पर्वाण नैलकण्डीये भारत-

१५३ स गत्वेति ॥ १ ॥ सूपतीर्थो शोभनानि उपतीर्थानि तीराणि यस्यां सा ॥ ३ ॥ लघु आरोग्यकरम् ॥ ५ ॥ तां तु पुष्करिणीं रम्यां दिव्यसौगन्धिकावृताम्॥
जातरूपमयैः पद्मैश्छ्यां परमगन्धिभिः ॥ ६
वैदूर्यवरनालैश्च बहुचित्रैर्मनोरमैः ।
हंसकारण्डवोद्भृतैः सृजद्भिरमलं रजः ॥ ७
आक्रीडं राजराजस्य कुबेरस्य महात्मनः ।
गन्धर्वेरप्सरोभिश्च देवैश्च परमार्चिताम् ॥ ८
सोवतामृषिभिर्दिव्यैर्यक्षैः किंपुरुपैस्तथा ।
राक्षसैः किन्नरैश्चापि गुप्तां वैश्चवणेन च ॥ ९
तां च दृष्ट्व कौन्तेयो भीमसेनो महाबलः ।
बभूव परमत्रीतो दिव्यं संप्रेक्ष्य तत्सरः ॥ १०
तम्च कोधवशा नाम राक्षसा राजशासनात् ।

रक्षन्ति शतसाहस्राश्चित्रायुधपरिच्छदाः॥ 38 ते त दृष्ट्रैव कौन्तेयमजिनैः प्रतिवासितम्। रुक्माङ्गद्धरं वीरं भीमं भीमपराक्रमम्॥ १२ साय्धं बद्धनिस्त्रिशमशङ्कितमरिद्मम्। पुष्करेष्सुमुपायान्तमन्योन्यमभिचुकुञ्जः॥ १३ अयं पुरुषशार्दूलः सायुधोऽजिनसंवृतः। यचिकीषुरिह प्राप्तस्तत्संप्रष्ट्रमिहाईथ ॥ 88 ततः सर्वे महाबाहुं समासाद्य वृकोदरम्। तेजोयुक्तमपृच्छन्त कस्त्वमाख्यातुमईसि॥ 84 मुनिवेषधरश्चैव सायुधश्चैव लक्ष्यसे। यदर्थमभिसंप्राप्तस्तदाचध्व महामते ॥ 38

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमरातीर्थयात्रायां सौगन्धिकाहरणे त्रिपञ्चाराद्धिकराततमोऽध्यायः॥ १५३॥

348

भीम उवाच।

पाण्डवो भीमसेनोऽहं धर्मराजादनन्तरः।
विशालां बदरीं प्राप्तो भ्रातृभिः सह राक्षसाः॥१
अपश्यत्तत्र पाञ्चाली सौगन्धिकमनुत्तमम्।
अनिलोढिमितो नूनं सा बहूनि परीप्सिति॥ २
तस्या मामनवद्याङ्या धर्मपत्न्याः प्रिये स्थितम्।
प्रमाहारमिह प्राप्तं निबोधत निशाचराः॥ ३

राक्षसा ऊचुः।

आक्रीडोऽयं कुवेरस्य द्यितः पुरुषर्षभ ।
नेह शक्यं मनुष्येण विहर्तुं मर्त्यधर्मणा ॥ ४
देवर्षयस्तथा यक्षा देवाश्चात्र वृक्षोदर ।
आमन्त्र्य यक्षप्रवरं पिवन्ति रमयन्ति च ।
गन्धर्वाप्सरसञ्चैव विहरन्त्यत्र पाण्डव ॥ ५
अन्ध्यायेनेह यः कश्चिद्वमन्य धनेश्वरम् ।
विहर्तुमिच्छेदुर्वृत्तः स विनश्येन्न संशयः ॥ ६
तमनाहत्य पद्मानि जिहीर्षसि बलाहतः ।
धर्मराजस्य चात्मानं व्रवीषि म्रातरं कथम् ॥ ७
आमन्त्र्य यक्षराजं वै ततः पिव हरस्व च ।
नातोऽन्यया त्वया शक्यं किंचित्पुष्करमीक्षितुम्

भीमसेन उवाच।
राक्षसास्तं न पश्यामि धनेश्वरिमहान्तिके।
हृष्वापि च महाराजं नाहं याचितुमुत्सहे॥ ९
न हि याचिन्ति राजान एष धर्मः सनातनः।
न चाहं हातुमिच्छामि स्नात्रधर्मे कथंचन॥ १०
ह्यं च निलनी रम्या जाता पर्वतिनिर्झरे।
नेयं भवनमासाद्य कुबेरस्य महात्मनः॥ ११
तुल्या हि सर्वभूतानामियं वैश्रवणस्य च।
एवं गतेषु द्रव्येषु कः कं याचितुमर्हति॥ १२

इ

ततस्त

वहानि

ततो

भादुर

पपात

विहन्य

वैशंपायन उवाच ।
इत्युक्तवा राक्षसान्सर्वान्भीमसेनो ह्यमर्थणः ।
व्यगाहत महाबाहुर्निलेनीं तां महाबलः ॥ १३
ततः स राक्षसैर्वाचा प्रतिषिद्धः प्रतापवान् ।
मा मैवमिति सक्रोधैर्भर्त्सयद्भिः समन्ततः ॥१४
कदर्थीकृत्य तु स तान्राक्षसान्भीमविक्रमः ।
व्यगाहत महातेजास्ते तं सर्वे न्यवारयन् ॥

गुकीत बधीत विकर्ततेमं
पनाम खादाम च भीमसेनम् ।
फुदा बुवन्तोऽभिययुर्द्धतं ते
रास्त्राणि चोद्यम्य विवृत्तनेत्राः॥

१५४ पाण्डव इति ॥ १ ॥ अनिलोढं वायुना आनीतम् २ ॥ गपर्व

38

१२

१३

88

84

38

80

88

१२

13

11 88

. 24

१६

गनीतम्

ततः स गुर्वी यमदण्डकल्पां महागदां काञ्चनपद्दनद्धाम्। प्रगृह्य तानभ्यपतत्तरस्वी ततोऽब्रवीत्तिष्टत तिष्ठतेति॥ १७ ते तं तदा तोमरपहिशाधै-र्व्याविद्धशस्त्रैः सहसा निपेतुः। जिघांसवः कोधवशाः सभीमा भीमं समन्तात् परिववस्त्राः ॥ 26 वातेन कुन्त्यां चलवान् सुजातः श्ररस्तरस्वी द्विषतां निहन्ता। सत्ये च धर्मे च रतः सदैव पराक्रमे शत्रुभिरप्रधुष्यः॥ १९ तेषां स मार्गान् विविधान् महातमा विहन्य शस्त्राणि च शात्रवाणाम् । यथा प्रवीरान्निजघान भीमः परं शतं पुष्करिणीसमीपे॥ 20 ते तस्य वीर्यं च बलं च ह्या विद्याबलं बाहुबलं तथैव। अश्क्षवन्तः सहितं समन्ता-द्रतं प्रवीराः सहसा निवृत्ताः ॥ २१ विदीर्यमाणास्तत एव हन्तु-माकाशमास्थाय विमृढसंज्ञाः।

कैलासश्क्षाण्यभिदुद्रुवुस्ते भीमार्दिताः क्रोधवशाः प्रमग्नाः ॥ २२ स शक्रवद्दानवदैत्यसङ्घान विक्रम्य जित्वा च रणेऽरिसङ्घान्। विगाह्य तां पुष्करिणीं जितारिः कामाय जग्राह ततोऽम्बजानि॥ २३ ततः स पीत्वाऽमृतकल्पमम्भो भूयो बभूबोत्तमवीर्यतेजाः। उत्पाट्य जग्राह च सोऽम्बजानि सौगन्धिकान्युत्तमगन्धवन्ति ॥ २४ ततस्त ते कोधवशाः समेत्य धनेश्वरं भीमबलप्रणुन्नाः। भीमस्य वीर्थ च बलं च सङ्ख्ये यथावदाच ब्युरतीव भीताः॥ २५ तेषां वचस्तत्तु निशस्य देवः प्रहस्य रक्षांसि ततोऽभ्यवाच । गृह्वात भीमो जलजानि कामात् कृष्णानिमित्तं विदितं ममैतत् ॥ २६ ततोऽभ्यनुज्ञाप्य धनेश्वरं ते जग्मः कुरूणां प्रवरं विरोपाः। भीमं च तस्यां दहशूर्निलन्यां यथोपजोषं विहरन्तमेकम् ॥ २७

^{इति} श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे तीर्थयात्रापर्वणि लोमशर्तार्थयात्रायां सौगन्धिकाहरणे चतुष्पञ्चाशद्धिकशततमोऽघ्यायः ॥ १५४ ॥

今かうううなんといく

244

वैशम्पायन उवाच ।

तत्स्तानि महार्हाणि दिव्यानि भरतर्षम ।

वृत्ति बहुरूपाणि विरजांसि समाददे ॥ १

ततो वायुर्महाञ् शीघ्रो नीचैः शर्करकर्षणः ।

शुरासीत् खरस्पर्शः संग्राममभिचोदयन् ॥ २

प्रात महती चोल्का सनिर्घाता महाभया ।

निष्पमश्चामवत् सूर्यश्छन्नरिमस्तमोवृतः॥ ३ निर्घातश्चामवन्नीमो भीमे विक्रममास्थिते। चचाल पृथिवी चापि पांसुवर्षं पपात च॥ ४ सलोहिता दिशश्चासन् खरवाचो मृगद्विजाः। तमोवृतमभूत् सर्वे न प्राज्ञायत किंचन॥ ५

विनाइय । 'वा ल्यपि ' इत्यनुनासिकालोपपक्ष हैं रूपम् ॥ २० ॥ सिहतमेकिभ्याप्यशक्तुवन्तः ११ ॥ विकम्य जित्वा च अभिभूय वशीकृत्य चेत्यर्थः १३॥ कामात् कामाय स्वेष्टासिध्यर्थम् ॥२६॥ इत्यारप्यके नेलकण्ठीये भारतभावदीपे चतुष्पन्नाशदाधि-व०१६

कशततमोऽध्यायः ॥ १५४॥

१५५

तत इति ॥ १ ॥

तिर

कृष्ण

र्ष्ट्रा

मन

रेवै

यथ

ऋर्प

राज

PLA

वि

यथ

पर्वत

उद्ध

इला

नान

गङ्ग

हिम

विश

यथा

इति

ततस् पर्वते

क्षेत्र

वतस्

अन्ये च बहवो भीमा उत्पातास्तत्र जिन्रे। तदद्भतमाभिप्रेक्ष्य धर्मपुत्रो युधिष्टिरः ॥ ફ उवाच वदतां श्रेष्ठः कोऽस्मानभिभविष्यति। सज्जीभवत भद्रं वः पाण्डवा युद्धदुर्मदाः॥ यथारूपाणि पश्यामि स्वभ्यत्रो नः पराक्रमः। एवमक्त्वा ततो राजा वीक्षांचके समन्ततः अपरयमानो भीमं तु धर्मपुत्रो युधिष्टिरः। ततः कृष्णां यमौ चापि समीपस्थावरिंदमः ॥ ९ पप्रच्छ मातरं भीमं भीमकर्माणमाहवे। कचित्क भीमः पाञ्चालि किचित्कृत्यं चिकीर्षति कृतवानिप वा वीरः साहसं साहसप्रियः। इमे ह्यकस्माद्रत्पाता महासमरदर्शनाः॥ 88 दर्शयन्तो भयं तीवं प्रादुर्भृताः समन्ततः। तं तथावादिनं कृष्णा प्रत्युवाच मनस्विनी। प्रिया प्रियं चिकीर्षन्ती महिषी चारुहासिनी १२ द्रौपद्यवाच ।

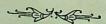
यत्तत् सौगन्धिकं राजन्नाहृतं मातरिश्वना । तन्मया भीमसेनस्य प्रीतयाद्योपपादितम् ॥ १३ अपि चोक्तो मया वीरो यदि पश्येर्बह्रन्यपि। तानि सर्वाण्यपादाय शीव्रमागम्यतामिति ॥१४ स तु नूनं महाबाहुः प्रियार्थं मम पाण्डवः । प्रागुदीचीं दिशं राजंस्तान्याहर्तुमितो गतः १५ उक्तस्त्वेवं तया राजा यमाविद्मथाव्रवीत्। गच्छाम सहितास्त्र्णं येन यातो वृकोदरः ॥ १६ वहन्तु राक्षसा विप्रान् यथाश्रान्तान् यथाकृशान् त्वमप्यमरसंकाश वह कृष्णां घटोत्कच ॥ व्यक्तं दूरमितो भीमः प्रविष्ट इति मे मतिः। चिरं च तस्य कालोऽयं स च वायुसमो जवे॥ तरस्वी वैनतेयस्य सदशो भुवि लङ्कने। उत्पतेदापे चाकाशं निपतेच यथेच्छकम् ॥ १९

तमन्वियाम भवतां प्रभावाद्रजनीचराः। पुरा स नापराध्नोति सिद्धानां ब्रह्मवादिनाम् २० तथेत्युक्तवा तु ते सर्वे हैडिम्बप्रमुखास्तदा। उद्देशज्ञाः कुबेरस्य निलन्या भरतर्षम ॥ 38 आदाय पाण्डवाश्चेव तांश्च विप्राननेकशः। लोमशेनैव सहिताः प्रययुः प्रीतमानसाः॥ २२ ते सर्वे त्वरिता गत्वा दद्युः श्रुभकाननाम्। पद्मसौगन्धिकवर्तीं निलिनीं सुमनोरमाम्॥ २३ तं च भीमं महात्मानं तस्यास्तीरे मनस्विनम्। दहश्रानिंहतांश्चेव यक्षांश्च विपुलेक्षणान् ॥ भिन्नकायाक्षिवाहरून् संचुर्णितशिराधरान्। तं च भीमं महात्मानं तस्यास्तीरेव्यवस्थितम् १५ सक्रोधं स्तब्धनयनं संदष्टद्शनच्छदम्। उद्यम्य च गदां दोभ्यां नदीतीरेष्ववस्थितम् २६ प्रजासंक्षेपसमये दण्डहस्तमिवान्तकम्। तं दृष्टा धर्मराजस्तु परिष्वज्य पुनः पुनः ॥ २७ उवाच श्रक्षणया वाचा कौन्तेय किमिदं इतम्। साहसं वत भद्रं ते देवानामथ चाश्रियम् ॥ २८ पुनरेवं न कर्तव्यं मम चेदिच्छासि प्रियम्। अनुशिष्य तु कौन्तेयं पद्मानि परिगृह्य च ॥ २९ तस्यामेव निलन्यां तु विजहरमरोपमाः। पतस्मिन्नेव काले तु प्रगृहीतशिलायुधाः॥ प्रादुरासन् महाकायास्तस्योद्यानस्य रक्षिणः। ते दृष्टा धर्मराजानं महर्षिं चापि लोमशम् ॥ ३१ नकुलं सहदेवं च तथान्यान् ब्राह्मणर्पभान्। विनयेन नताः सर्वे प्रणिपत्य च भारत ॥ सान्तिवता धर्मराजेन प्रसेदुः क्षणदाचराः। विदिताश्च कुबेरस्य तत्र ते कुरुपुङ्गवाः॥ 33 **अपुर्नातिचिरं कालं रममाणाः कुरूद्रहाः।** प्रतीक्षमाणा बीभत्सुं गन्धमादनसानुषु ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायां सौगन्धिकाहरणे पञ्चपञ्चाशद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

स्वभ्यप्रः सुतरामासन्नः । पराक्रमः पराक्रमकालः ॥ ८ ॥ उद्देशज्ञाः स्थलज्ञाः ॥ २१ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे पश्चपश्चाशद्धिकशततमोऽष्यायः॥ १५५ ॥

त्रापव

ाम् २०

38

22 11

H H

11 23

नम्।

न्।

म् २५

म् २६

1: 20

तम्।

11 26

1 38

30

1:1

11. 38

32

33

38

oì.

पर्वाण

38

१५६

वैशम्पायन उवाच । तिसमित्रवसमानोऽय धर्मराजो युधिष्ठिरः। कृषाया सहितान् म्रातृनित्युवाच सहद्विजान्॥१ ह्यानि तीर्थान्यस्माभिः पुण्यानि च शिवानि च मत्सो ह्रादनीयानि वनानि च पृथकपृथक ॥ हेवैः पूर्व विचीर्णानि मुनिभिश्च महात्मिभः। ग्याक्रमविशेषेण दिजैः संपूजितानि च ॥ क्ष्मीणां पूर्वचरितं तथा कर्म विचेष्टितम्। राजधींणां च चरितं कथाश्च विविधाः श्रमाः ४ श्रणानास्तत्र तत्र स्म आश्रमेषु शिवेषु च। अभिषेकं द्विजैः सार्धे कृतवन्तो विशेषतः ॥ मर्चिताः सततं देवाः पुष्पैरिद्धः सदा च वः। ग्यालभ्धेर्मलफ्लैः पितरश्चापि तर्पिताः ॥ र्षतेषु च रम्येषु सर्वेषु च सरस्स च। उद्धौ च महापुण्ये स्पर्पष्टं महात्मभिः॥ हला सरस्वती सिन्धुर्यमुना नर्मदा तथा । नानातीर्थेषु रम्येषु सूपस्पृष्टं सह द्विजैः ॥ गङ्गाद्वारमतिकस्य बहवः पर्वताः शुभाः। हिमवान् पर्वतश्चैव नानाद्विजगणायुतः ॥ विशाला बदरी दृष्टा नरनारायणाश्रमः। दिया पुष्करिणी दृष्टा सिद्धदेवर्षिपूजिता॥१० यथाक्रमविशेषेण सर्वाण्यायतनानि च।

द्शितानि द्विजश्रेष्टा लोमशेन महात्मना॥ इमं वैश्रवणावासं पुण्यं सिद्धनिपेवितम् । कथं भीम गमिष्यामो गतिरन्तरधीयताम् ॥ १२ वैशस्पायन उवाच । एवं ब्रुवति राजेन्द्रे वागुवाचाशरीरिणी। न राक्यो दुर्गमो गन्तुमितो वैश्रवणाश्रमात् १३ अनेनैव पथा राजन् प्रतिगच्छ यथागतम्। नरनारायणस्थानं बद्रीत्यमिविश्रुतम्॥ तस्माद्यास्यासि कौन्तेय सिद्धचारणसेवितम्। वहपुष्पफलं रम्यमाश्रमं वृषपर्वणः॥ अतिकम्य च तं पार्थ त्वार्धिपेणाश्रमे वसेः। ततो द्रश्यिस कौन्तेय निवेशं धनदस्य चै॥ १६ एतस्मिन्नन्तरे वायुर्दिव्यगन्धवहः श्रुचिः। सुखप्रहाद्नः शीतः पुण्यवर्षं ववर्ष च ॥ श्रत्वा तु दिव्यामाकाशाद्वाचं सर्वे विसिस्मियः। ऋषीणां ब्राह्मणानां च पार्थिवानां विशेषतः॥१८ श्रत्वा तन्महदाश्चर्य द्विजो घोम्योऽव्रवीत्तदा । न शक्यमुत्तरं वक्तुमेवं भवतु भारत॥ ततो युधिष्ठिरो राजा प्रतिजग्राह तद्वचः। प्रत्यागम्य पुनस्तं तु नरनारायणाश्रमम् ॥ भीमसेनादिभिः सर्वैर्घातृभिः परिवारितः। पाञ्चाल्या ब्राह्मणाश्चैव न्यवसन्त सुखं तदा ॥२१

रित श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि तीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायां पुनर्नारायणाश्रमागमने षट्पञ्चाशद्धिकशततमोऽध्यायः ॥१५६॥

> ॥ समाप्तं तीर्थयात्रापर्व ॥ ॥ जटासुरवधपर्व ॥

> > 240

वैशम्पायन उवाच। ततस्तान् परिविश्वस्तान् वसतस्तत्र पाण्डवान् । प्तिन्द्रे द्विजैः सार्घे पार्थाऽऽगमनकाङ्क्षया ॥ १

गतेषु तेषु रक्षःसु भीमसेनात्मजेऽपि च। रहितान् भीमसेनेन कदाचित्तान् यदच्छया॥ २

तिस्मित्रिति ॥ १ ॥ गातिरन्तरधीयताम्-अन्तर्गतिः कृतिमवने प्रवेश: कथं भवेदित्यधीयतां विचार्यताम् १२ ॥ इतो हेतोवैंश्रवणाश्रमात् । प्रतिगच्छ परा-वैताल ॥ १३ ॥ इत्यारप्यके पूर्वाण नैलकण्ठीये भारतभाव-

दीपे षद्रपञ्चाशदाधिकशततमोऽध्यायः॥ १५६ ॥

१५७

ततस्तानिति ॥ १ ॥

ब्रह

एव

स

मु

र्वा

वर्त

न्य

श

अहे

B

जहार धर्मराजानं यमौ कृष्णां च राक्षसः। ब्राह्मणो मन्त्रकुरालः सर्वशास्त्रविदुत्तमः ॥ इति ब्रुवन्पाण्डवेयान् पर्युपास्ते सम नित्यदा । परीप्समानः पार्थानां कलापानि धनुषि च ॥ ४ अन्तरं संपरिप्रेप्सुद्रौंपद्या हरणं प्रति । दुष्टात्मा पापबुद्धिः स नाम्ना ख्यातो जटासुरः ५ पोषणं तस्य राजेन्द्र चके पाण्डवनन्दनः। बुबुधे न च तं पापं भस्मच्छन्नमिवानलम् ॥ स भीमसेने निष्कान्ते मृगयार्थमरिन्दम। घटोत्कचं सानुचरं दृष्टा विप्रद्वतं दिशः॥ लोमराप्रभृतींस्तांस्तु महर्षीश्च समाहितान्। स्नातुं विनिर्गतान् दृष्टा पुष्पार्थं च तपोधनान् ८ रूपमन्यत् समास्थाय विकृतं भैरवं महत्। गृहीत्वा सर्वशस्त्राणि द्रौपदीं परिगृह्य च ॥ प्रातिष्ठत स दुष्टात्मा त्रीन् गृहीत्वा च पाण्डवान् सहदेवस्त यलेन ततोऽपऋम्य पाण्डवः॥ विक्रम्य कौशिकं खड़ं मोक्षयित्वा ग्रहं रिपोः। आऋन्दद्भीमसेनं वै 'येन यातो महाबलः ॥ ११ तमब्रवीद्धर्मराजो हियमाणो युधिष्टिरः। धर्मस्ते हीयते मूढ न तत्त्वं समवेक्षसे ॥ येऽन्ये कचिन्मनुष्येषु तिर्यग्योनिगताश्च ये। धर्म ते समवेक्षन्ते रक्षांसि च विशेषतः ॥ घर्मस्य राक्षसा मूळं धर्म ते विदुरुत्तमम्। पतत् परीक्ष्य सर्वे त्वं समीपे स्थातुमहिसि ॥ १४ देवाश्च ऋषयः सिद्धाः पितरश्चापि राक्षस । गन्धर्वोरगरक्षांसि वयांसि पशवस्तथा॥ तिर्यग्योनिगताश्चैव अपि कीटापिपीलिकाः। मनुष्यानुपजीवन्ति ततस्त्वमपि जीवसि ॥ समृद्धा यस्य लोकस्य लोको युष्माकमृथ्यति। इमं च लोकं शोचन्तमनुशोचन्ति देवताः॥ १७ पूज्यमानाश्च वर्धन्ते हव्यकव्यैर्यथाविधि। वयं राष्ट्रस्य गोप्तारो रक्षितारश्च राक्षस ॥ राष्ट्रस्यारश्यमाणस्य कुतो भूतिः कुतः सुखम्। न च राजाऽवमन्तव्यो रक्षसा जात्वनागास १९ अणुरप्यपचारश्च नास्त्यस्माकं नराशन। विघसाशान् यथाशक्त्या कुर्महे देवतादिषु ॥ २०

गर्भश्च ब्राह्मणांश्चेव प्रमाणप्रवणाः सदा। द्रोग्धव्यं न च मित्रेषु न विश्वस्तेषु काहींचत् २१ येषां चान्नानि मुञ्जीत यत्र च स्यात् प्रतिश्रयः। स त्वं प्रतिश्रयेऽस्माकं पूज्यमानः सुखोषितः २२ मुक्तवा चान्नानि दुष्प्रज्ञ कथमस्मान् जिहीर्पसि। एवमेव वृथाचारो वृथावृद्धो वृथामितः॥ व्यामरणमह्श्च वृथाऽच न भविष्यासि। अथ चहु प्रबुद्धिस्त्वं सर्वे धेमैविंवर्जितः॥ २४ प्रदाय शस्त्राण्यस्माकं युद्धेन द्रौपदीं हर। अथ चेत्वमविश्वानादिदं कर्म करिष्यसि ॥ २५ अधर्म चाप्यकीतिं च लोके प्राप्स्यसि केवलम्। एतामद्य परामृद्य स्त्रियं राक्षस मानुषीम् ॥ २६ विषमेतत् समालोड्य कुम्भेन प्राशितं त्वया। ततो युधिष्ठिरस्तस्य गुरुकः समपद्यत ॥ स तु भाराभिभूतात्मा न तथा शीव्रगोऽभवत्। अथाव्रवीद्रौपदीं च नकुछं च युधिष्ठिरः॥ मा भैष्ट राक्षसान्मूढाद्गतिरस्य मया हता। नातिदूरे महाबाहुर्भविता पवनात्मजः॥ २९ अस्मिन् मुहूर्ते संप्राप्ते न भविष्यति राक्षसः। सहदेवस्तु तं दृष्टा राक्षसं मूढचेतनम् ॥ उवाच वचनं राजन् कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम्। राजन्कि नाम सत्कृत्यं क्षत्रियस्यास्त्यतोऽधिकम् यद्यद्धेऽभिमुखः प्राणांस्त्यजेच्छत्रुं जयेत वा । एषं चास्मान् वयं चैनं युद्ध्यमानाः परन्तप ॥३२ स्द्येम महाबाहो देशकालो ह्ययं नृप। क्षत्रधर्मस्य संप्राप्तः कालः सत्यपराक्रमः ॥ जयन्तो हन्यमाना वा प्राप्तमहीम सद्गतिम्। राक्षसे जीवमानेऽद्य रविरस्तमियाद्यदि ॥ नाहं ब्र्यां पुनर्जातु क्षत्रियोऽस्मीति भारत। भो भो राक्षस तिष्ठस्व सहदेवोऽस्मि पाण्डवः॥ हत्वा वा मां नयस्वैनां हतो वाद्येऽह स्वप्स्यसि। तदा ब्रुवति माद्रेये भीमसेनो यहच्छया ॥ प्रत्यदृश्यद्भदाहस्तः सवज्र इव वासवः। सोऽपश्यद्भातरौं तत्र द्रौपदीं च यशस्त्रिनीम् ३७ क्षितिस्यं सहदेवं च क्षिपन्तं राक्षसं तदा। मार्गाच राक्षसं मूढं कालोपहतचेतसम्॥

जहार धर्मादीनां मनो हतवान् । उत्तमोऽस्मीति ब्रुवन् ॥ ३ ॥ कलापानि निषङ्गादीनि ॥४॥ कौशिकं कोशादा-गतम् । प्रहं प्रहणम् ॥ १० ॥ युष्माकं देवासुरादीनाम् । ऋध्याति। 'ऋच्छति' इति पाठे वृद्धिं गच्छति॥१७॥विघसाशान्

देवासुरवाह्मणादिशेषात्रं विघसं तस्य आशो भोजनं येषां तात् ॥२०॥ प्रतिश्रयो गृहम् ॥२२॥ न भविष्यसि मरिष्यापि ॥२४॥ सत्कृत्यं साधुकार्यम् ॥३१॥ राक्षसे इति सूर्योत्ता त्प्राक् अयं मरिष्यतीत्यर्थः ॥३४॥ तिष्ठस्व स्थिरो भव॥३५॥ यथपर्व

त्रश

त्रयः।

तः २२ रीस ।

२३

२४

24

लम्।

। २६

२७

वत्।

26

२९

30

विम्

1132

33

38

ब्रः ॥

सि।

38

[30

36

तान्

ध्यसि

स्ता-

3411

भूमन्तं तत्र तत्रैव दैवेन विनिवारितम्। भातृंत्तान् हियतो दृष्टा द्रौपदीं च महावलः ३९ क्षेषमाहारयद्भीमो राक्षसं चेद्मव्रवीत्। विज्ञातोऽसि मया पूर्व पापः शस्त्रपरीक्षणे॥ ४० आस्या तु त्विय मे नास्ति यतोऽसि न हतस्तदा। ब्रह्मरूपप्रातिच्छन्नो न नो वदसि चाप्रियम् ॥ ४१ ष्रियेषु रममाणं त्वां न चैवाात्रियकाारीणम् । अतिर्धि ब्रह्मरूपं च कथं हन्यामनागसम्॥ ४२ राक्षसं जानमानोऽपि यो हन्यात्ररकं वजेत। अपकस्य च कालेन वधस्तव न विद्यते ॥ तृतमद्यासि संपक्को यथा ते मतिरीदशी। रता कृष्णापहरणे कालेनाद्भतकर्मणा॥ 88 विडिशोऽयं त्वया ग्रस्तः कालसूत्रेण लिम्बितः। मत्योऽम्मसीव स्यूतास्यः कथमद्य भविष्यसि॥ यं चासि प्रस्थितो देशं मनः पूर्व गतं च ते। न तं गन्तासि गन्तासि मार्ग वकहिडिम्बयोः॥ प्वमुक्तस्तु भीमेन राक्षसः कालचोदितः। भीत उत्सुज्य तान सर्वान् युद्धाय समुपास्थतः॥ मनवीच प्रनर्भीमं रोषात प्रस्फरिताधरः। न में मुढ़ा दिशः पाप त्वदर्थं में विलम्बितम् ॥ श्रुता मे राष्ट्रसा ये ये त्वया विनिहता रणे। तेपामद्य करिष्यामि तवास्त्रेणोदकाकियाम् ॥ ४९ पवमुक्तस्ततो भीमः सुक्किणी परिसंलिहन्। सायमान इव कोघात् साक्षात् कालान्तकोपमः वाहुसंरम्भमेवैक्षन्नाभिदुद्राव राक्षसम्। गक्सोऽपि तदा भीमं युद्धार्थिनमवस्थितम् ५१ मुहुर्भुहुर्याददानः सृक्किणी परिसंलिहन्। ^{अभिदुद्राव संर}भ्यो बलिर्वज्रधरं यथा ॥ 42 वर्तमाने तदा ताभ्यां बाहुयुद्धे सुदारुणे। माद्रीपुत्रावतिक्रुद्धावुभावण्यभ्यधावताम् ॥ 43 त्यवारयत्तौ प्रहसन् कुन्तीपुत्रो वृकोदरः। यक्तोऽहं राक्षसस्येति प्रेक्षध्वमिति चाव्रवीत्५४

आत्मना भातृभिश्चैव धर्मेण सुकृतेन च ! इष्टेन च शपे राजन् सुदयिष्यामि राक्षसम् ॥ ५५ इत्येवमुक्त्वा तौ वीरौ स्पर्धमानौ परस्परम् । वाहुभ्यां समसज्जेतामुभौ रक्षोवृकोदरौ ॥ तयोरासीत् संप्रहारः कुद्धयोर्भीमरक्षसोः । अमृष्यमाणयोः सङ्ख्ये देवदानवयोरिव ॥ 419 आरुज्यारुज्य तौ वृक्षानन्योन्यमभिजन्नतुः। जीमूताविव गर्जन्ती निनद्न्ती महावली ॥५८ वभञ्जतुर्महावृक्षानुरुभिर्वलिनां वरौ । अन्योन्येनाभिसंरब्धौ परस्परवधौषणौ ॥ तद्वश्चयुद्धमभवन्महीरुहविनाशनम्। वालिसुग्रीवयोर्भात्रोः पुरा स्त्रीकाङ्किणोर्यथा ६० आविध्याविध्य तौ वृक्षान्मुहूर्तमितरेतरम्। ताडयामासतुरुभौ विनद्नतौ मुहुर्मुहुः॥ ६१ तस्मिन देशे यदा वृक्षाः सर्व एव निपातिताः। मुङ्जीकृताश्च रातदाः परस्परवधेप्सया ॥ ६२ ततः शिलाः समादाय मुहूर्तमिव भारत। महाभ्रीरिव शैलेन्द्रौ युयुधाते महावलौ ॥ ६३ शिलाभिरुप्ररूपाभिर्वृहतीभिः परस्परम्। वज्रैरिव महावेगैराजञ्जतरमर्पणौ॥ ६४ अभिद्वत्य च भूयस्तावन्योन्यबळद्पितौ । भुजाभ्यां परिगृह्याथ चकर्षाते गजाविव ॥ ६५ मुष्टिभिश्च महाघोरैरन्योन्यमभिजन्नतः। ततः कटकटाशब्दो बभूव सुमहात्मनोः॥ इइ ततः संहत्य मुर्ष्टि तु पञ्चशीर्थमिवोरगम्। वेगेनाभ्यहनद्गीमो राक्षसस्य शिरोधराम् ॥ ६७ ततः श्रान्तं तु तद्रश्लो भीमसेनभुजाहतम्। सुपरिश्रान्तमालक्ष्य भीमसेनोऽभ्यवर्तत॥ 23 तत एनं महाबाहुर्बाहुभ्याममरोपमः। समुत्क्षिप्य बलाङ्गीमो विनिष्पिष्य महीतले ६९ तस्य गात्राणि सर्वाणि चूर्णयामास पाण्डवः। अरितना चाभिहत्य शिरः कायाद्पाहरत्॥७०

हियतः हियमाणान् ॥ ३९ ॥ आस्था त्वन्मारणे आदरः ॥४९॥विङ्गो मत्स्यवेधनम्। भविष्यसि जीविष्यसि॥४५॥ अक्षेण लोहितेन ॥ ४९ ॥ बाह्र संरम्येते आस्फोट्येते यस्यां भियायां यथा स्यात् तथा बाहुसंरम्भम् ॥ ५९ ॥ आविष्य भ्रामयित्वा ॥ ६१ ॥ मुझीकृताः रज्ज्वर्ये मुझवज्जरी-कृताः ॥ ६२ ॥ महाभ्रैरिवेत्यमूतोपमा ॥ ६३ ॥ शिरो-धरां प्रीवाम् ॥ ६७ ॥ अभ्यवर्तत अधिकोत्साहवानमृत् ॥ ६८ ॥ अरितना तलप्रहारेणेत्यर्थः ॥७०॥

तत

य

थर्त

अन्

ना

93

ना

पर्व

अन्

उप

গা

वि

गः

ते

R

संदृष्टौष्ठं विवृत्ताक्षं फलं वृक्षादिव च्युतम् । जटासुरस्य तु शिरो भीमसेनबलाद्धतम् ॥ ७१ पपात रुधिरादिग्धं संदृष्टद्शनच्छदम् । तं निहंत्य महेष्या सोयुधिष्ठिरसुपागमत्। स्तूयमानो द्विजाप्रयैस्तु मरुद्धिरिव वासवः॥%

इति श्रीमहामारते आरण्यके पर्वाणे जटासुरवधपर्वाणे सप्तपञ्चाशद्धिकशततमोऽध्यायः॥ १५७॥

॥ समाप्तं जटासुरवधपर्व ॥

345

वैशम्पायन उवाच।

निहते राक्षसे तस्मिन् पुनर्नारायणाश्रमम् । अभ्येत्य राजा कौन्तेयो निवासमकरोत् प्रभुः॥१ स समानीय तान् सर्वान् भ्रातृनित्यव्रवीद्वचः। द्रौपद्या साहितान् काले संस्मरन् भ्रातरं जयम्॥२ समाश्चतस्रोऽभिगताः शिवेन चरतां वने । कृतोद्देशः स वीभत्सुः पञ्चमीमभितः समाम् ॥३ प्राप्य पर्वतराजानं श्वेतं शिखरिणां वरम्। पुष्पितैईमषण्डैश्च मत्तकोकिलषट्पदैः॥ 8 मयूरैश्चातकैश्चापि नित्योत्सवविभूषितम् । व्याव्रवराहमहिषेर्गवयहीरणस्तथा ॥ 4 श्वापदैव्यालक्षेपश्च रुराभिश्च निषेवितम्। फुद्धैः सहस्रपत्रेश्च शतपत्रैस्तथोत्पलैः ॥ દ प्रफुहुः कमलैश्चैव तथा नीलोत्पलैरपि। महापुण्यं पवित्रं च सुरासुरानिषेवितम्॥ 9 तत्रापि च कृतोदेशः समागमदिदक्षुभिः। कृतश्च समयस्तेन पार्थेनामिततेजसा ॥ पञ्चवर्षाणि वत्स्यामि विद्यार्थीति पुरा मिय । अत्र गाण्डीवधन्वानमवाप्तास्त्रमरिन्दमम् ॥ देवलोकादिमं लोकं द्रश्यामः पुनरागतम्। इत्युक्तवा ब्राह्मणान् सर्वानामन्त्रयत पाण्डवः १० कारणं चैव तत्तेषामाचचक्षे तपस्विनाम्। तानुत्रतपसः प्रीतान् कृत्वा पार्थाः प्रदक्षिणाम्॥ ब्राह्मणास्तेऽन्वमोदन्त शिवेन कुश्लेन च । सुखोदकीममं क्रेशमचिराद्धरतर्षम ॥ १२

क्षत्रधर्मेण धर्मज्ञ तीत्वी गां पालयिष्यसि। तत्तु राजा वचस्तेषां प्रतिगृह्य तपस्विनाम् ॥ १३ प्रतस्ये सह विप्रैस्तैर्मातृभिश्च परन्तपः। राक्षसैरनुयातों वै लोमशेनाभिरक्षितः॥ कचित्पद्भयां ततोऽगच्छेद्राक्षस रुह्यते कचित्। तत्र तत्र महातेजा स्रातृभिः सह सुवतः ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा बह्न् क्रेशान् विचिन्तयन् सिंहव्यात्रगजाकीर्णामुदीचीं प्रययौ दिशम् ॥१६ अवेक्षमाणः कैलासं मैनाकं चैव पर्वतम्। गन्धमादनपादांश्च श्वेतं चापि शिलोचयम् ॥१७ उपर्युपरि शैलस्य बह्बीश्च सरितः शिवाः। पृष्टं हिमवतः पुण्यं ययौ सप्तद्शेऽहनि॥ 26 दृद्दशुः पाण्डवा राजन् गन्धमादनमन्तिकात्। पृष्ठे हिमवतः पुण्ये नानाद्धमलतावृते ॥ १९ सिळळावर्तसंजातैः पुष्पितैश्च महीरुहैः। समावृतं पुण्यतममाश्रमं वृषपर्वणः॥ 20 तमुपागम्य राजर्षिं धर्मात्मानमरिन्दमाः। पाण्डवा वृषपर्वाणमवद्नत गतक्रमाः॥ २१ अभ्यनन्दत् स राजार्षिः पुत्रवद्भरतर्षभान्। पूजिताश्चावसंस्तत्र सप्तरात्रमरिन्दमाः॥ 22 अष्टमेऽहिन संप्राप्ते तमृषिं लोकविश्रुतम्। आमन्त्र्य वृषपर्वाणं प्रस्थानं प्रत्यरोचयन् ॥ 23 एकैकराश्च तान्विपान्निवेद्य वृषपर्वणि । न्यासभूतान् यथाकालं बन्धृनिव सुसत्कृतान् ^{२४}

इत्यारप्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे सप्तपञ्चा-शद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

१५८ निहते इति ॥ १ ॥ जयमर्जुनम् ॥ २ ॥ कृतोद्देशः पश्चमे वर्षे मयाऽवश्यमागन्तन्यमिति कृतसंकेतः ॥ ३ ॥ श्वेतं कैलासम् ॥ ४ ॥ तत्रापि देशे अस्माभिरिति शेषः। उदेशः कृतः संधिरार्षः॥८॥ सुखोदकं सुखोदयम् ॥१२॥ श्वेतं हिमाचलम् ॥ १७ ॥ वधपर्व

नः ॥७२

१५७॥

11 83

88

१५

चत्।

तयन्

३१॥ र

र ॥१७

38

१९

20

२१

22

23

न् २४

3 11

शेषः ।

19311

त्।

वारिवर्ह च तं शेषं परिदाय महात्मने। तत्ते यज्ञपात्राणि रत्नान्याभरणानि च॥ 24 सर्धुः पाण्डवा राजन्नाश्रमे वृषपर्वणः । _{अतीतानागते} विद्वान् कुशलः सर्वधर्मवित् ॥ २६ अन्वशासत् स धर्मज्ञः पुत्रवद्भरतर्षभान्। तेऽनुज्ञाता महात्मानः प्रययुर्दिशसुत्तराम् ॥ २७ तात् प्रस्थितानभ्यगच्छद्वपपर्वा महीपतिः। उपन्यस्य महातेजा विवेभ्यः पाण्डवांस्तदा॥ २८ अनुसंसार्य कौन्तेयानाशीभिरभिनन्य च। वृष्पर्वा निववृते पन्थानमुपदिश्य च ॥ २९ नामृगगणैर्जुष्टं कौन्तेयः सत्यविक्रमः। व्यतिर्मात्वभिः सार्घे प्रातिष्ठत युधिष्ठिरः ॥ ३० तानादुमानेरोधेषु वसन्तः शैलसानुषु । र्वतं विविश्वस्ते तं चतुर्थेऽहाने पाण्डवाः ॥ ३१ महाम्रघनसंकाशं सिळिलोपहितं ग्रुभम्। मणिकाञ्चनरूपस्य दिशलानां च समुख्यान्॥३२ ते समासाद्य पन्थानं यथोक्तं वृषपर्वणा । _{बनुस}सूर्यथोद्देशं पश्यन्तो विविधान्नगान् ॥ ३३ अर्थुपारे शैलस्य गुहाः परमदुर्गमाः। सुर्ग्गामांस्ते सुबहून् सुखेनैवाभिचक्रमुः॥ 38 धौम्यः कृष्णा च पार्थाश्च लोमशश्च महानृषिः। **अगच्छन् सहितास्तत्र न कश्चिद्वहीयते** ॥ 34 तेमृगद्विजसंघुष्टं नानाद्वमलतायुतम्। 38 शाखामृगगणैश्चेव सेवितं सुमनोरमम्॥ पुण्यं पद्मसरोयुक्तं सपल्वलमहावनम् । 30 उपतस्थर्महाभागा माल्यवन्तं महागिरिम् ॥ ततः किंपुरुषावासं सिद्धचारणसेवितम्। 36 दृद्युर्हप्रोमाणः पर्वतं गन्धमादनम् ॥ विद्याधरानुचरितं किन्नरीमिस्तथैव च । 39 गजसङ्कसमावासं सिंहट्याघ्रगणायुतम्॥ शरभोन्नादसंघुष्टं नानामृगनिषेवितम्। ते गन्धमादनवनं तन्नन्दनवनोपमम् ॥ 80 पुरिताः पाण्डुतनया मनोहृद्यनन्द्नम्। विविद्युः कमशो वीराः शरण्यं शुभकाननम् ४१ द्रीपदीसहिता वीरास्तैश्च विप्रैर्महात्माभेः। भृण्वन्तः प्रोतिजननान् वलगून् मद्कलाञ्छुभान्॥ श्रोत्ररम्यान् सुमधुराञ्छन्दान् खगमुखारेतान्।

सर्वर्तुफलभाराढ्यान् सर्वर्तुकुसुमोज्ज्वलान् ॥ ४३ पश्यन्तः पाद्पांश्चापि फलमारावनामितान् । आम्रानाम्रातकान् भव्यान्नारिकेलान्सतिन्दुकान् मुञ्जातकांस्तथाञ्जीरान् दाडिमान् वीजपूरकान् । पनसाँ छकुचान् मोचान् खर्जुरानम्छवेतसान्॥४५ परावतांस्तथा श्लौद्वान्नीपांश्चापि मनोरमान् । बिल्वान् कपित्थाअम्बृध्य काश्मरीर्वदरीस्तथा॥॥ प्रक्षानुदुम्बरवटानश्वत्थान् क्षीरिकांस्तथा । भल्लातकानामलकीईरीतकविभीतकान्॥ इङ्गदान् करमर्दाध्य तिन्दुकांध्य महावलान्। प्तानन्यांश्च विविधान् गन्धमादनसानुषु ॥ ४८ फलैरमृतकल्पैस्तानाचितान् स्वादुभिस्तहन् । तथैव चम्पकाशोकान् केतकान् बकुळांस्तथा ॥ पुत्रागान् सप्तपर्णाश्च कार्णिकारान् सकेतकान् । पाटलान् कुटजान् रम्यान् मन्दारेन्दीवरांस्तथा ॥ पारिजातान् कोविदारान् देवदारुद्धमांस्तथा । शालांस्तालांस्तमालांश्च पिप्पलान्हिङ्गकांस्तथा॥ शाल्मलीः किंशुकाशोकाञ्छिशपाः सैरलांस्तया चकोरैः शतपत्रेश्च भृङ्गराजैस्तथा शुकैः ॥ कोकिलैः कलविङ्केश्च हारितैर्जीवर्जाविकैः। प्रियकैश्चातकैश्चैव तथान्यैर्विविधैः खगैः॥ 43 श्रोत्ररम्यं सुमधुरं क्रुजद्भिश्चाप्यघिष्टितान् । सरांसि च मनोज्ञानि समन्ताज्जलचारिमिः॥५४ कुमुदैः पुण्डरीकैश्च तथा कोकनदोत्पछैः। कहारैः कमलैश्चेव आचितानि समन्ततः॥ 46 कादम्बैश्चकवाकेश्च कुररैर्जलकुकुटैः। कारण्डवैः प्रवेहंसैर्बकैर्मह्रमिरेव च ॥ ५६ एतैश्चान्यैश्च कीर्णानि समन्ताज्जलचारिभिः हृष्टेस्तथा तामरसरसासवमदालसैः॥ 40 पद्मोदरच्युतरजःर्किजल्कारुणरञ्जितैः । मञ्जस्वरैर्मघुकरैविंस्तान् कमलाकरान् ॥ 46 अपञ्चंस्ते नरव्याघ्रा गन्धमादनसानुषु । तथैव पद्मषण्डैश्च मण्डितांश्च समन्ततः ॥ 49 शिखण्डिनीभिः सहिताँ छतामण्डलकेषु च । मेघतूर्यरवोद्दाममद्नाकुलितान् भृशम्॥ 60 कृत्वेव केकामघुरं संगीतं मघुरस्वरम् । चित्रान्कलापान्विस्तीर्यं सविलासान्मदालसान्॥

^{उपन्यस्य} निवेद्य ॥ २८ ॥ अनुसंसार्य-अनुगम्य ॥ २९ ॥ ^{कार्}मरी गम्भारी ॥ ४६ ॥ क्षीरिका राजादना ॥ ४७ ॥ तामरसानां रक्तोत्पलानां रस एव आसवो मद्यं तजेन मदेन अलसाः ॥ ५७ ॥ विस्तान् विशिष्टशब्दयुतान् ॥ ५९ ॥

TIF

र्गा

HE

धा

गन

युर्ग

अभ

तत

शि

पाप

नान

मार

का

का

यथो

असंग

भाव

मयूरान् दहशूईष्टाष्ट्रत्यतो वनलालसान्। कांश्चित्रियाभिः सहितान् रममाणान्कलापिनः वहीलतासंकटेषु कुटजेषु स्थितांस्तथा। कांश्चिच कुटजानां तु विटपेषूत्कटानिव ॥ कलापरुचिराटापनिचितान् मुकुटानिव। विवरेष तरूणां च रुचिरान् ददशुश्च ते ॥ ६४ सिन्धुवारांस्तथोदारान् मन्मथस्येव तोमरान्। सुवर्णवर्णकुसुमान् गिरीणां शिखरेषु च ॥ कर्णिकारान् विकसितान् कर्णपूरानिवोत्तमान्। तथापश्यन् कुरबकान् वनराजिषु पुष्पितान् ॥६६ कामवश्यौत्सुक्यकरान् कामस्येव शरोत्करान्। तथैव वनराजीनामुदारान् रचितानिव ॥ विराजमानांस्तेऽपश्यंस्तिलकांस्तिलकानिव। तथानक्षराराकारान् सहकारान् मनोरमान् ॥६८ अपस्यन् भ्रमरारावान् मञ्जरीभिर्विराजितान्। हिरण्यसदशैः पुष्पैदीवाभिसदशैरपि ॥ लोहितैरञ्जनाभैश्च वैदूर्यसहरौरिप। अतीव बृक्षा राजन्ते पुष्पिताः शैलसानुषु ॥ ७० तथा शालांस्तमालांश्च पाटलान् बकुलानपि । माला इव समासक्ताः शैलानां शिखरेषु च ७१ विमलस्फाटिकाभानि पाण्डुरच्छद्नैर्द्विजैः। कलहंसैरुपेतानि सारसामिरुतानि च॥ सरांसि बहुशः पार्थाः पश्यन्तः शैलसानुषु । पद्मोत्पलविमिश्राणि सुखर्गातजलानि च ॥ ७३ एवं क्रमेण ते वीरा वीक्षमाणाः समन्ततः। गन्धवन्त्यथ माल्यानि रसवन्ति फलानि च॥७४ सरांसि च मनोज्ञानि वृक्षांश्चातिमनोरमान्। विविद्युः पाण्डवाः सर्वे विस्मयोत्फुछ्छोचनाः॥ कमलोत्पलकहारपुण्डरीकसुगन्धिना । सेव्यमाना वने तस्मिन् सुखस्पेँशन वायुना ॥७६ ततो युधिष्ठिरो भीममाहेदं प्रीतिमद्वचः। अहो श्रीमदिदं भीम गन्धमादनकाननम् ॥ ७७ वने ह्यस्मिन् मनोरम्ये दिव्याः काननजा द्वमाः। लताश्च विविधाकाराः पत्रपुष्पफलोपगाः ॥ ७८ भान्त्येते पुष्पविकचाः पुंस्कोकिलकुलाकुलाः ।

नात्र कण्टिकनः केचित्र च विद्यन्त्यपुष्पिताः॥ स्निग्धपत्रफला वृक्षा गन्धमादनसानुषु । म्रमरारावमधुरा निलनीः फुछपङ्कजाः॥ विलोड्यमानाः पदयेमाः करिमिः सकरेणुमिः। पश्येमां निलनीं चान्यां कमलोत्पलमालिनीम्॥ स्रग्धरां विग्रहवर्तीं साक्षाच्छ्रियमिवापराम्। नानाकुसुमगन्धाढ्यास्तस्येमाः काननोत्तमे॥ ८२ उपगीयमाना भ्रमरै राजन्ते वनराजयः। पश्य भीम श्रुभान्देशान्देवाकीडान्समन्ततः॥८३ अमानुषगतिं प्राप्ताः संसिद्धाः स्म वृकोद्र। ळतामिः पुष्पितात्राभिः पुष्पिताः पादपोत्तमाः॥ संश्विष्टाः पार्थ शोभन्ते गन्धमादनसानुषु। शिखण्डिनीभिश्चरतां सहितानां शिखण्डिनाम। नदतां शृणु निर्घोषं भीम पर्वतसानुषु। चकोराः शतपत्राश्च मत्तकोकिलसारिकाः॥८६ पत्रिणः पुष्पितानेतान् संपतन्ति महाद्वमान् । रक्तपीतारुणाः पार्थ पादपायगताः खगाः॥ ८७ परस्परमुदीक्षन्ते बहवो जीवजीवकाः। हरितारुणवर्णानां शाद्वलानां समीपतः॥ सारसाः प्रतिदृश्यन्ते शैलप्रस्रवणेष्वपि । वदन्ति मधुरा वाचः सर्वभूतमनोरमाः॥ 69. भृङ्गराजोपचकाश्च लोहपृष्टाः पतिच्रिणः। चतुर्विषाणाः पद्माभाः कुञ्जराः सकरेणवः॥ एते वैदूर्यवर्णामं क्षोभयन्ति महत्सरः। बहुतालसमुत्सेधाः शैलश्रङ्गपरिच्युताः॥ नानाप्रस्रवणेभ्यश्च वारिधाराः पतन्ति च। भास्कराभप्रभा भीमाः शारदाभ्रघनोपमाः ॥९१ शोभयन्ति महाशैलं नानारजतधातवः। कचिदञ्जनवर्णामाः कचित्काञ्चनसंनिभाः॥ धातवो हरितालस्य कचिदिङ्गलकस्य च। मनःशिलागुहाश्चैव संध्याम्रनिकरोपमाः ॥ 98 शशलोहितवर्णाभाः कचिद्वैरिकधातवः। सितासिताम्रप्रतिमा बालसूर्यसमप्रभाः॥

कुटजेषु बूक्षविशेषेषु । वर्ष्णीनां व्यताप्रतानानि तैः संकटेषु कुष्णीकृतेषु ॥ ६३ ॥ सिन्धुवारान् पद्म-विशेषान् ॥ ६५ ॥ कामवश्यानां नराणामौत्सुक्यकरान् ॥ ६७ ॥ स्फाटिकामानि निर्मलानि । सारसानामाभिरुतं च येषु तानि सरांसि इत्युत्तरेणान्वयः ॥ ७२ ॥ हे भीम

॥ ७७ ॥ निक्नीं सरसीम् कमलोत्पल्योखान्तरजातिभेदः ॥ ८९ ॥ विग्रहवतीं शरीरवतीम् । तस्य शैलस्य ॥ ८२ ॥ मङ्गराजादयः पक्षिविशेषाः । चतुर्विषाणाश्चतुर्दन्ताः । पद्माभाः श्वेताः ॥ ९० ॥

दपर्व

: 1

60

म्॥

43

1163

HT:IL

[म्|

11 28

20

41

68

90

98

1123

93

98

94

तेमेदः

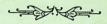
6311

T: U

वते बहुविधाः शैलं शोभयन्ति महाप्रभाः।
गायवाः सह कान्ताभिर्यथोक्तं वृषपर्वणा ॥९६
ह्यन्ते शैलग्रेङ्गेषु पार्थ किंपुरुषैः सह।
गीतानां समतालानां तथा साम्नां च निःस्वनः
प्रूवते बहुधा भीम सर्वभूतमनोहरः।
महागङ्गामुदीस्रस्य पुण्यां देवनदीं शुभाम्॥ ९८
कलहंसगणैर्जुष्टामृषिकिन्नरसेविताम्।
धातुभिश्च सरिद्धिश्च किन्नरैर्मुगपिस्निभः॥ ९९
गायवैरिसरोभिश्च काननैश्च मनोरमैः।

व्यालैश्च विविधाकारैः शतशीर्षेः समन्ततः॥१०० उपेतं पश्य काँन्तेय शैलराजमरिन्द्म। वैशंपायन उवाच। ते प्रीतमनसः श्राः प्राप्ता गतिमनुन्तमाम्॥१०१ नातृष्यन् पर्वतेन्द्रस्य द्शेनेन परत्तपाः। उपेतमथ माल्यैश्च फलविद्धश्च पादपैः १०२ आर्षिषेणस्य राजर्षेराश्चमं दृदशुस्तद्दा। ततस्ते तिग्मतपसं कृशं धमनिसंततम्। पारगं सर्वधमाणामार्षिषेणमुपागमन्॥ १०३

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणि यक्षयुद्धपर्वाणि गन्धमाद्नप्रवेशे अष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

349

वैशम्पायन उवाच। युधिष्ठिरस्तमासाद्य तपसा दग्धकिल्बिषम्। बभ्यवादयत प्रीतः शिरसा नाम कीर्तयन्॥ ततः कृष्णा च भीमश्च यमौ च सुतपिखनौ । शिरोभिः प्राप्य राजर्षिं परिवार्योपतस्थिरे ॥ २ तथैव धौम्यो धर्मज्ञः पाण्डवानां पुरोहितः । यथान्यायमुपाकान्तस्तमृषिं संशितव्रतम्॥ अन्वजानात् स धर्मज्ञो मुनिर्दिव्येन चक्षुषा । पाण्डोः पुत्रान् कुरुश्रेष्ठानास्यतामिति चाव्रवीत् इक्रणामृषमं पार्थं पूजायित्वा महातपाः। सह मात्मिरासीनं पर्यपृच्छद्नामयम् ॥ नानृते कुरुषे भावं कचिद्धमें प्रवर्तसे। माता पित्रोश्च ते वृत्तिः कचित्पार्थं न सीद्ति ६ काचेत्ते गुरवः सर्वे वृद्धा वैद्याश्च पूजिताः। किचन्न कुरुषे भावं पार्थ पापेषु कर्मसु॥ 9 इकृतं प्रतिकर्तुं च किच्छातुं च दुष्कृतम्। ^{ययान्यायं} कुरुश्रेष्ठ जानासि न विकत्थसे॥

यथाई मानिताः कचित्त्वया नन्दन्ति साधवः। वनेष्वपि वसन्कचिद्धममेवानुवर्तसे ॥ कचिद्धौम्यस्त्वदाचारैर्न पार्थ परितप्यते। दानधर्मतपःशौचैरार्जवेन तितिक्षया ॥ 20 पितृपैतामहं वृत्तं कचित्पार्थानुवर्तसे। कचिद्राजर्षियातेन पथा गच्छसि पाण्डव ॥ ११ स्वे स्वे किल कुले जाते पुत्रे नप्तरि वा पुनः। पितरः पितृलोकस्थाः शोचन्ति च हसन्ति च 🕦 किं तस्य दुष्कृतेऽस्माभिः संप्राप्तव्यं भविष्यति । किं चास्य सुकृतेऽस्माभिः प्राप्तव्यमिति शोभनम्। पिता माता तथैवाग्निर्गुरुरातमा च पञ्चमः। यस्यैते पूजिताः पार्थ तस्य लोकावुभौ जितौ ॥ युधिष्टिर उवाच। भगवानार्य माहैतद्यथावद्धर्मनिश्चयम् । यथाशक्ति यथान्यायं क्रियते विधिवन्मया ॥१५

यथोक्तं वृषपर्वणा निमित्तभृतेनोक्तं मयासुरेण । तथाहि समापर्वणि मयेन वृषपर्वकथा युधिष्ठिरं प्रति सभाकरण-श्रमंगादुक्तेत्युक्तम् । 'स पूर्वदेवचरितं तदा तत्र विशांपते । क्ष्ययामास दैतेयः पाण्डुपुत्रेषु भारत'इति समयः । पूर्वदेवोऽ-सुरः वृषपर्वा ॥९६॥ इत्यारण्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारत-भावदीपे अष्टपञ्चाशद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

249

युधिष्ठिर इति । नाम कार्तयन् 'युधिष्ठिरोऽहं त्वामिन् वादये' इति वदन् ॥ १ ॥ मुनिः आर्ष्टिषेणः ॥ ४ ॥ वृत्ति-र्यथायोग्यमाज्ञापालनश्राद्धकरणादिरूपा ॥ ६ ॥ वैद्याः विद्यया विदिताः ॥ ७ ॥ सुष्ठु कृतमस्य तं उपकारिणम् । दुष्कृतं अपकारिणं हातुं त्यक्तुं न विकत्यसे 'ज्ञातास्मि' इति न स्टाघसे ॥ ८ ॥ यथावत् माह यथा मामाह ॥ १५ ॥

भूगर

कृत्य

राष्ट्

आर्ग

अग

तैस्व

प्रीवि

वार

ते तै

ततः

ऋि

प्राक

दह

तत

अव

तत्र

दहः

भीग

विर्ग सुप

पञ्च

प्रत्य खाप गहर

हता

तवा

अवि

त्वद्व

हित

ततः

व्यपे

एवं

व्यू ।

किया

शीरि

चेर

आर्ष्टिपेण उवाच। अन्भक्षा वायुभक्षाश्च प्लवमाना विहायसा । १६ जुबन्ते पर्वतश्रेष्ठमृषयः पर्वसंधिषु ॥ कामिनः सह कान्ताभिः परस्परमन्त्रताः। दृश्यन्ते शैलश्ङ्कस्था यथा किंपुरुषा नृप ॥ अरजांसि च वासांसि वसानाः कौशिकानि च। दृश्यन्ते बहुवः पार्थ गन्धर्वाप्सरसां गणाः ॥ १८ विद्याधरगणाश्चैव स्रग्विणः प्रियदर्शनाः। महोरगगणाध्वेव सुपर्णाध्वोरगादयः॥ १९ अस्य चोपारे शैलस्य श्रयते पर्वसंधिषु। भेरीपणवशङ्खानां मृदङ्गानां च निःखनः ॥ २० इहस्थैरेव तत्सर्वे श्रोतव्यं भरतर्षमाः। न कार्या वः कथंचित्स्यात्तत्राभिगमने मतिः २१ न चाप्यतः परं शक्यं गन्तुं भरतसत्तमाः। २२ विहारो हात्र देवानाममानुषगतिस्तु सा ॥ ईषचपलकर्माणां मन्ध्यमिह भारत। द्विषन्ति सर्वभूतानि ताडयन्ति च राक्षसाः २३ अस्यातिकम्य शिखरं कैलासस्य युधिष्ठिर।

गतिः परमसिद्धानां देवर्षीणां प्रकादाते ॥ २४ चापळादिह गच्छन्तं पार्थं यानमितः परम्। अयःश्रू आदिभिर्जनित राक्षसाः शत्रुपुदन ॥ २५ अप्सरोभिः परिवृतः समृद्या नरवाहनः। इह वैश्रवणस्तात पर्वसंधिषु दश्यते ॥ 38 शिखरस्यं समासीनमधिपं यक्षरक्षसाम्। प्रेक्षन्ते सर्वभूतानि भानुमन्तमिवोदितम्॥ २७ देवदानवसिद्धानां तथा वैश्रवणस्य च। गिरेः शिखरमुद्यानमिदं भरतसत्तम ॥ २८ उपासीनस्य धनदं तुम्बुरोः पर्वसंधिषु ॥ गीतसामस्रतस्तात श्रूयते गन्धमाद्ने ॥ २९ एतदेवंवियं चित्रमिह तात युधिष्ठिर। प्रेक्षन्ते सर्वभूतानि बहुशः पर्वसंधिषु ॥ 30 भुञ्जाना सुनिभोज्यानि रसवन्ति फळानि च। वसध्वं पाण्डवश्रेष्ठा यावदर्जनदर्शनात् ॥ न तात चपलैर्भाव्यामेह प्राप्तः कथंचन । उषित्वेह यथाकामं यथाश्रद्धं विहत्य च। ततः शस्त्रजितां तात पृथिवीं पालियष्यसि ॥३२

इति श्रीमदाभारते आरण्यके पर्वणि यक्षयुद्धपर्वणि आर्धिषेणयुधिष्ठिरसंवादे ऊनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥१५९॥

380

जनमेजय उवाच।
आर्ष्टिषेणाश्रमे तिस्मन् मम पूर्विपितामहाः।
पाण्डोः पुत्रा महात्मानः सर्वे दिव्यपराक्रमाः॥१
कियन्तं कालमवसन् पर्वते गन्धमादने।
कि च चकुर्महावीर्याः सर्वेऽतिबलपौरुषाः॥ २
कानि चाभ्यवहार्याणि तत्र तेषां महात्मनाम्।
वसतां लोकवीराणामासंस्तद्वृहि सत्तम॥ ३
विस्तरेण च मे शंस भीमसेनपराक्रमम्।
यद्यचके महाबार्रस्तास्मन् हैमवते गिरौ।। ४
न खल्वासीत् पुनर्युद्धं तस्य यक्षैर्द्विजोत्तम।
किचत् समागमस्तेषामासीद्वैश्रवणस्य च॥ ५

तत्र ह्यायाति धनद् आर्ष्टिषेणो यथाव्रवीत्। एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन । न हि मे श्रुष्वतस्तृप्तिरस्ति तेषां विचेष्टितम् ॥६

वैशम्पायन उवाच ।

पतदात्महितं श्रुत्वा तस्याप्रतिमतेजसः ।
शासनं सततं चक्रस्तथैव भरतर्षभाः ॥
भुजाना मुनिभोज्यानि रसवन्ति फलानि च ।
शुद्धबाणहतानां च मृगाणां पिशितान्यपि ॥

मध्यानि हिमवत्पृष्ठे मधूनि विविधानि च ।

पवं ते न्यवसंस्तत्र पाण्डवा भरतर्षभाः ॥

पर्वसंधिषु प्रतिपत्पञ्चदश्योरन्तराले ॥ १६ ॥ यानं मार्गम् ॥ २५ ॥ उद्यानं क्रीडावनयुतम् ॥ २८ ॥ इत्या-रष्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे ऊनषष्ट्याधिक-

शततमोऽध्यायः॥ १५९ ॥

शहर आर्थिषेणोति ॥ १ ॥ 28

३६

२७

I

38

1132

ब ।

116

त्या निवसतां तेषां पञ्चमं वर्षमभ्यगात् । क्षण्वतां लोमशोक्तानि वाक्यानि विविधान्यत हत्यकाल उपस्थास्य इति चोक्त्वा घटोत्कचः। राझसैः सह सर्वेश्च पूर्वमेव गतः प्रभो ॥ आर्ष्टिवेणाश्रमे तेषां वसतां वै महात्मनाम्। अगुन्छन् बहवो मासाः पर्यतां महदद्भतम् ॥१२ तैस्तत्र विहरिद्धश्च रममाणैश्च पाण्डवैः। प्रीतिमन्तो महाभागा मुनयश्चारणास्तथा॥ १३ बाजग्मुः पाण्डवान् द्रष्टुं शुद्धात्मानो यतव्रताः। तेतैः सह कथां चकुर्दिव्यां भरतसत्तमाः ॥ १४ ततः कतिपयाहस्य महान्हदनिवासिनम ऋदिमन्तं महानागं सुपर्णः सहसाऽऽहरत्॥ १५ शकस्पत महाशैलः प्रामृद्यन्त महाद्रमाः। द्ध्यः सर्वभूतानि पाण्डवाश्च तद्द्धतम् ॥ ततः शैलोत्तमस्यायात् पाण्डवान् प्रति मारुतः। अवहत् सर्वमाल्यानि गन्धवन्ति द्युभानि च ॥१७ तत्र पुष्पाणि दिव्यानि सुहृद्धिः सह पाण्डवाः । दृद्युः पश्चवर्णानि द्रौपदी च यशस्विनी ॥ भीमसेनं ततः कृष्णा काले वचनमत्रवीत । विविक्ते पर्वतोद्देशे सुखासीनं महाभुजम्॥ सुपर्णानिलवेगेन श्वसनेन महाबलात्। पञ्चवर्णा निपात्यन्ते पुष्पाणि भरतर्षभ ॥ 20 श्यक्षं सर्वभूतानां नदीमश्वरथां प्रति । बाण्डवे सत्यसंधेन भात्रा तव महात्मना॥ गन्धर्वीरगरक्षांसि वासवश्च निवारितः। ^{हता} मायाविनश्चोग्रा धनुः प्राप्तं च गाण्डिवम् ॥ तवापि सुमहत्तेजो महद्वाहुबलं च ते। वविषद्यमनाधृष्यं राऋतुल्यपराऋम ॥ २३ व्हाहुबळवेगेन त्रासिताः सर्वराक्षसाः। हिला शैलं प्रपयन्तां भीमसेन दिशो दश ॥ २४ ^{ततः शैळोत्तमस्याय्रं} चित्रमाल्यधरं शिवम् । व्यपेतमयसंमोहाः पश्यन्तु सुदृदस्तव ॥ एवं प्रणिहितं भीम चिरात्प्रभृति मे मनः। ^{र्षुमिच्छा}मि शैलायं त्वद्वाहुबलपालिता ॥

ततः क्षिप्तमिवात्मानं द्रौपद्या स परंतपः। नामृष्यत महाबाहुः प्रहारामिव सद्गवः॥ २७ सिंहर्षभगतिः श्रीमानुदारः कनकप्रभः । मनस्वी बलवान् दप्तो मानी शूरश्च पाण्डवः॥२८ ळोहिताझः पृथुत्र्यंसो मत्तवारणविक्रमः। सिंहदंष्ट्रो वृहत्स्कन्धः शालपोत इवोद्गतः॥ महात्मा चारुसर्वाङ्गः कम्बुग्रीवो महासुजः । रुक्मपृष्ठं धनुः खड्गं तृणांश्चापि परामशत ॥ स केसरीव चोत्सिक्तः प्रभिन्न इव वारणः। व्यपेतभयसंमोहः शैलमभ्यपतद्वली॥ 38 तं मृगेन्द्रमिवायान्तं प्रभिन्नमिव वारणम् । दृह्युः सर्वभूतानि वाणकार्मुकधारिणम् ॥ 32 द्रौपद्या वर्धयन् हर्षे गदामादाय पाण्डवः। व्यपेतभयसंमोहः शैलराजं समाश्रितः॥ 33 न ग्लानिर्न च कातर्यं न वैक्कव्यं न मत्सरः। कदाचिञ्जूषते पार्थमात्मजं मातरिश्वनः ॥ 38 तदेकायनमासाद्य विषमं भीमदर्शनम् । बहुतालोच्छ्यं श्टङ्गमारुरोह महाबलः ॥ ३५ सिकन्नरमहानागम्निगन्धर्वराक्षसान् । हर्षयन पर्वतस्याग्रमारुह्य स महावलः ॥ ३६ ततो वैश्रवणावासं ददर्श भरतर्पभः। काञ्चनैः स्फाटिकेश्चेव वेश्मभिः समलंकृतम्॥३७ प्राकारेण परिक्षितं सौवर्णेन समन्ततः । सर्वरत्नधृतिमता सर्वोद्यानवता तथा॥ 36 शैलादभ्युच्छ्रयवता चयाद्टालकशोभिना । द्वारतोरणनिव्यूहध्वजसंवाहशोभिना॥ 39 विलासिनीभिरत्यर्थं नृत्यन्तीभिः समन्ततः। वायुना धूयमानाभिः पताकाभिरलंकृतम् ॥ ४० धनुष्कोटिमवष्टभ्य वक्रभावेन वाहुना। पश्यमानः स खेदेन द्रविणाधिपतेः पुरम् ॥ ४१ मोद्यन् सर्वभृतानि गन्धमाद्नसंभवः। सर्वगन्धवहस्तत्र मारुतः सुसुखो ववो ॥ चित्रा विविधवर्णाभाश्चित्रमञ्जरिधारिणः। अचिन्त्या विविधास्तत्र द्रुमाः परमशोभिनः ४३

१थू विशिष्टो अंसो यस्य स पृथुव्यंसः ॥२९॥ ग्लानिः श्रमः । कातर्यं भयम् । वैक्कव्यमनुत्साहः । मत्सरः परो-कर्षासिहिष्णुत्वम् ॥ ३४ ॥ एकायनं वामदक्षिणसंचारश्रत्यम् ॥ ३५ ॥ परिक्षिप्तं परित आवृतम् ॥ ३८ ॥ चयाद्यालक-शोभिना । चयः-प्राकारस्य मूलवन्धः, अद्यालकः-उपरिगृहम् । वयः समृहे प्राकारमूलवन्धे-समाहिते ' इति मेदिनी । तोरणं बहिर्द्वारं निर्ब्यूहो नागदन्ताख्यं गृहािक्वर्गतं दार । 'निर्ब्यूहो नागदन्ते स्यात्' इति विश्वः ॥ ३९॥ वक्रमावेन वक्रण बाहुना उपलक्षितः । एतेऽस्मान्न प्रत्युद्रच्छन्तोति वा वक्रखुद्धशा खेदेन तद्दर्शनात् स्वसंपत्स्मरण तेन । द्रविणा-धिपतेः-धनािधपतेः ॥ ४९॥

दहरू

भ्रत्व

धौम्य

भीम

द्रौपव

सहि

ततः

दह्यु

स्फ़र

गुगु-

निहत

ततस्त

तत्रोप

तैश्चत्

लोक

कुवेर

म्रात

साहर

नैतत्ते

राजा

त्रिद्

श्लार

शतता

रत्नजालपरिक्षिप्तं चित्रमाल्यविभूषितम्। राक्षसाधिपतेः स्थानं दहशे भरतर्षभः॥ 88 गदाखङ्गधनुष्पाणिः समभित्यक्तजीवितः । भीमसेनो महाबाह्रस्तस्थौ गिरिरिवाचलः॥ ४५ ततः शङ्कमुपाध्मासीद्विषतां लोमहर्षणम्। ज्याघोषतलशब्दं च कृत्वा भूतान्यमोहयत् ॥४६ ततः प्रहृष्ट्रोमाणस्तं शब्दमभिदुद्रवुः। यक्षराक्षसगन्धर्वाः पाण्डवस्य समीपतः ॥ 80 गदापरिघनिस्त्रिशशूलशक्तिपरश्वधाः। 86 प्रगृहीता व्यरोचन्त यक्षराक्षसबाह्यभिः॥ ततः प्रववृते युद्धं तेषां तस्य च भारत। तैः प्रकुक्तान् महामायैः शूलशाक्तिपरश्वधान् ४९ महौर्भामः प्रचिच्छेद भीमवेगतरैस्ततः। अन्तरिक्षगतानां च भूमिष्ठानां च गर्जताम् ५० शरैर्विव्याध गात्राणि राक्षसानां महाबलः। सा लोहितमहावृष्टिरभ्यवर्षन्महाबलम् ॥ 48 गदापरिघपाणीनां रक्षसां कायसंभवाः। कायभ्यः प्रच्युता धारा राक्षसानां समन्ततः ५२ भीमवाहुवलोत्सृष्टैरायुधैर्यक्षरक्षसाम्। विनिकृत्तानि दश्यन्ते शरीराणि शिरांसि च ५३ प्रच्छाद्यमानं रक्षोभिः पाण्डवं प्रियद्र्शनम् । दृद्युः सर्वभूतानि सूर्यमम्रगणैरिव ॥ 48 स रिममिरिवादित्यः शरैरिरिनिघातिभिः। सर्वानार्छन्महाबाहुर्बछवान् सत्याविक्रमः॥ CC अभितर्जयमानाश्च रवन्तश्च महारवान्। न मोहं भीमसेनस्य दह्युः सर्वराक्षसाः ॥ ५६ यक्षा विकृतसर्वाङ्गा भीमसेनभयार्दिताः। भीममार्तस्वरं चकुर्विप्रकीर्णमहायुधाः॥ 60 उत्सुज्य ते गदाशूलान्सिशक्तिपरश्वधान्। दक्षिणां दिशमाजग्मुस्त्रासिता दृढधन्वना ॥ ५८ तत्र शूलगदापाणिर्व्यूढोरस्को महाभुजः। सखा वैश्रवणस्यासीन्मणिमान्नाम राक्षसः॥ ५९

अदर्शर्यद्धिकारं पौरुषं च महाबलः। स तान् दृष्ट्वा परावृत्तान्स्मयमान इवाबवीत् ६० एकेन बहवः सङ्ख्ये मानुषेण पराजिताः। प्राप्य वैश्रवणावासं कि वश्यथ धनेश्वरम् ॥ ६१ एवमाभाष्य तान् सर्वानभ्यवर्तत राक्षसः। शक्तिशुळगदापाणिरभ्यधावत्स पाण्डवम् ॥ ६२ तमापतन्तं वेगेन प्रभिन्नामिव वारणम्। वत्सदन्तैस्त्रिभिः पार्श्वे भीमसेनः समार्द्यत् ॥६३ मणिमानपि संशुद्धः प्रगृह्य महतीं गदाम् । प्राहिणोद्भीमसेनाय परिगृह्य महाबलः॥ वियुद्र्यां महाघोरामाकाशे महतीं गदाम्। शरैर्बहुभिरानच्छंद्भीमसेनः शिलाशितैः॥ प्रत्यहन्यन्त ते सर्वे गदामासाद्य सायकाः। न वेगं धारयामासुर्गदावेगस्य वेगिताः॥ गदायुद्धसमाचारं बुध्यमानः स वीर्यवान्। व्यंसयामास तं तस्य प्रहारं भीमविक्रमः॥ ६७ ततः शक्तिं महाघोरां रुक्मद्ण्डामयरमयीम्। तस्मिन्नेवान्तरे धीमान् प्रजहाराथ राक्षसः॥ ६८ सा भुजं भीमनिहाँदा भित्त्वा भीमस्य दाक्षणम्। साग्निज्वाला महारौद्रा पपात सहसा भुवि॥६९ सोऽतिविद्धो महेष्वासः शक्त्यामितपराक्रमः। गदां जन्राह कौन्तेयः कोघपर्याकुलेक्षणः॥ ७० रुक्मपद्दिपनद्धां तां शत्रुणां भयवधिनीम् । प्रगृह्याथ नदन् भीमः शैक्यां सर्वायसीं गदाम् । तरसा चाभिदुद्राव मणिमन्तं महाबलम्। दीप्यमानं महाशूलं प्रगृह्य मणिमानपि ॥ प्राहिणोद्भीमसेनाय वेगेन महता नदन्। भ~~ङ्क~~त्वा शूलं गदाग्रेण गदायुद्धविशारदः॥ ^{७३} अभिदुद्राव तं हन्तुं गरुत्मानिव पन्नगम्। सोऽन्तरिक्षमवष्ट्रत्य विध्य सहसा गदाम् ॥ ^{७४} प्रचिश्लेप महाबाहुर्विनद्य रणमूर्घनि । सेन्द्राशनिरिवेन्द्रेण विसृष्टा वातरहसा ॥

दद्दशे दद्शे ॥ ४४ ॥ अद्शयत् अधीकारं स्वाम्यं प्राग्द-र्शितवान् यः स मणिमानिति यत्तदोरध्याहारेण योज्यम् ॥ ६० ॥ संख्ये संयामे ॥ ६१ ॥ प्रत्यहन्यन्त प्रातिहताः । विगिताः वेगवन्तोऽपि । गदावेगस्य गदायां वेगोऽत्यभ्यासो

यस्य तस्य ॥ ६६ ॥ सः भीमः व्यंसयामास व्यर्थानकारः ॥ ६७ ॥ अयस्मयीं छांदसं भत्वम् अयोमयीम् ॥ ६८ ॥ शैक्यां शीक्यति शत्रून् पराभवतीति शैक्या शिक्यतेः ऋं लोर्ष्यत् १६त 'प्यत्'। ततः खार्थिकोऽण् ॥ ७९ ॥

सपव

त् ६०

133 1

॥ ६३

[||६३

६५

इ६

६७

॥ ६८

णम् ।

॥ ६९

H: |

1 190

ाम्॥

11 193

1 68

७५

चिकार ६८॥

'雅

1

ह्ला रक्षः क्षितिं प्राप्य कृत्येव निपपात है। ति राक्षसं भीमबलं भीमसेनेन पातितम् ॥ ७६ इह्युः सर्वभूतानि सिंहेनेव गवां पतिम् ।

तं प्रेक्ष्य निहतं भूमौ हतशेषा निशाचराः। भीममार्तस्वरं कृत्वा जग्मुः प्राचीं दिशं प्रति॥७७

अर्थधर्मावनादत्य यः पापे कुरुते मनः।

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि यस्रयुद्धपर्वणि मणिमद्वधे षष्ट्रचिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

१६१

वैशस्पायन उवाच। श्रुवा बहुविधैः शब्दैर्नायमानां गिरेर्गुहाम्। अजातशत्रुः कौन्तेयो माद्रीपुत्रावुभावपि॥ गौमाः कृष्णा च विप्राश्च सर्वे च सुहद्स्तथा। भीमसेनमपश्यन्तः सर्वे विमनसोऽभवन् ॥ द्रौपदीमार्ष्टिषेणाय संप्रधार्य महारथाः। सिंहताः सायुधाः शूराः शैलमारुरुहुस्तदा ॥ ३ ततः संप्राप्य शैलायं वीक्षमाणा महारथाः। दृद्युस्ते महेष्वासा भीमसेनमरिंदमाः॥ फ़ुरतश्च महाकायान् गतसत्त्वांश्च राक्षसान्। महाबलान् महासत्त्वान् भीमसेनेन पातितान्॥५ गुगुभे स महाबाहुर्गदाखङ्गध**नु**र्घरः । निहत्य समरे सर्वान् दानवान् मघवानिव ॥ ताले भातरं दृष्टा परिष्वज्य महारथाः। कोपविविद्यः पार्थाः प्राप्ता गतिमनुत्तमाम् ॥ ७ तैश्रतुर्भिर्महेष्वासौगिरिश्टङ्गमशोभत । लोकपालैर्महाभागैर्दिवं देववरैरिव ॥ इवेरसदनं दृष्टा राक्षसांश्च निपातितान्। माता मातरमासीनमब्रवीत् पृथिवीपतिः॥ युधिष्ठिर उवाच। साहसाद्यदि वा मोहाद्भीम पापमिदं कृतम्।

कर्मणां पार्थ पापानां स फलं विन्द्ते ध्रुवम् । पुनरेवं न कर्तव्यं मम चेदिच्छिसि प्रियम् ॥ १२ वैशंपायन उवाच। एवमुक्त्वा स धर्मात्मा म्राता भातरमञ्जूतम् । अर्थतत्त्वविभागज्ञः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ १३ विरराम महातेजास्तमेवार्थं विचिन्तयन्। ततस्ते हताशिष्टा ये भीमसेनेन राक्षसाः ॥ १४ सहिताः प्रत्यपद्यन्त कुवेरसद्नं प्रति। ते जवेन महावेगाः प्राप्य वैश्रवणालयम् ॥ १५ भीममार्तस्वरं चकुर्भीमसेनभयार्दिताः । न्यस्तरास्त्रायुधाः क्रान्ताः शोणिताक्ततनुच्छदाः॥ प्रकीर्णमुर्धेजा राजन् यक्षाधिपतिमञ्जन् । गदापरिघनिस्त्रिशतोमरप्रासयोधिनः॥ १७ राक्षसा निहताः सर्वे तव देव पुरःसराः। प्रमुद्य तरसा शैलं मानुषेण धनेश्वर ॥ 26 एकेन सहिताः सङ्ख्ये रणे कोधवशा गणाः। प्रवरा राक्षसेन्द्राणां यक्षाणां च नराधिप ॥ १९ शेरते निहता देव गतसत्त्वाः परासवः।

र्ष्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे षष्टयधिक रिततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

कतत्ते सदशं वीर मुनेरिव मृषा वधः॥

राजाद्विष्टं न कर्तव्यमिति धर्मविदो विदुः।

तिद्शानामिदं द्विष्टं भीमसेन त्वया कृतम् ॥

१६१

अनिति ॥ १ ॥ संप्रधार्य रक्षार्थं समर्प्य ॥ ३ ॥ भेनिति वनवासिनस्ते तवैतत् न सदृशं नोचितम् । यत्

मृषा-निर्निमत्तं वधो रक्षसां हिंसा ॥ १० ॥ सहिताः मिलिताः ॥ १५ ॥ तनुच्छदः कवचादिः ॥ १६ ॥ लब्ध-शेषाः लब्धप्रसादाः । 'शेषः संकर्षणे वधे । अनन्ते ना प्रसादे च 'इति मेदिनी । 'लब्धशैलः 'इति गौडपाठे तु लब्धो भीमेन जितः शैलः शैलस्थराक्षसगणः ॥ २० ॥ द्वितीयमिव द्वितीयं भयहेतुम् । 'द्वितीयाद्वै भयं भवति'इति श्रतेः ॥ २२ ॥

लब्धरोषा वयं मुक्ता मणिमांस्ते सखा हतः॥ २०

मानुषेण कृतं कर्म विधत्स्व यदनन्तरम्।

कोपसंरक्तनयनः कथमित्यव्रवीद्वचः।

स तच्छ्रत्वा तु संऋदः सर्वयक्षगणाधिपः॥

द्वितीयमपराध्यन्तं भीमं श्रुत्वा घनेश्वरः॥

80

म

उग्रं

नान

राक्ष

मोख

त्यष्ट

स व

युधि

लोव

धृति

पराः

घृति

क्षात्र

य ए

स ल

देशव

संप्रा

T

समत्व

मपि

ज्ञानात

मिति

रापं र

उनपौ

स्रें पु

विष्

43

चुक्रोध यक्षाधिपतिर्युज्यतामिति चाब्रवीत् । अथाभ्रघनसंकाशं गिरिश्टङ्गमिवोछितम् ॥ रथं संयोजयामासुर्गन्धवैहेंममालिभिः। तस्य सर्वगुणोपेता विमलाक्षा हयोत्तमाः ॥ २४ तेजोबलगुणोपेता नानारत्विभूषिताः। शोभमाना रथे युक्तास्तरिष्यन्त इवाश्रुगाः ॥ २५ व्हेषयामासुरन्योन्यं हेषितैर्विजयावहैः। स तमास्थाय भगवान् राजराजो महारथम् ॥ २६ प्रययौ देवगन्धर्वैः स्तूयमानो महाद्यतिः। तं प्रयान्तं महात्मानं सर्वे यक्षा धनाधिपम् ॥२७ रक्ताक्षा हेमसंकाशा महाकाया महाबलाः। सायधा बद्धनिस्त्रिशा यक्षा दशशतावराः॥ २८ ते जवेन महावेगाः प्रवमाना विहायसा । गन्धर्मादनमाजग्मः प्रकर्षन्त इवाम्बरम् ॥ २९ तत् केसरिमहाजालं धनाधिपतिपालितम्। कुबेरं च महात्मानं यक्षरक्षोगणावृतम् ॥ 30 ददशहृष्टरोमाणः पाण्डवाः त्रियदर्शनम् । क्रवेरस्तु महासत्त्वान् पाण्डोः पुत्रान्महारथान् ॥ वात्तकार्भकिनिस्त्रिशान् दृष्टा प्रीतोऽभवत्तदा । देवकार्य चिकीर्षन् स हृदयेन तुतोष ह ॥ ते पक्षिण इवापेत्रगिरिश्टङ्गं महाजवाः। तस्थस्तेषां समभ्याशे धनेश्वरपरःसराः॥ 33 ततस्तं हृष्टमनसं पाण्डवान् प्रति भारत । समीक्ष्य यक्षगन्धर्वा निर्विकारमवस्थिताः॥ पाण्डवाश्च महात्मानः प्रणम्य धनदं प्रभुम्। नकुलः सहदेवश्च धर्मपुत्रश्च धर्मवित ॥ 34 अपराद्धमिवात्मानं मन्यमाना महारथाः। तस्थः प्राञ्जलयः सर्वे परिवार्य धनेश्वरम् ॥ 38 स ह्यासनवरं श्रीमत्पुष्पकं विश्वकर्मणा । विहितं चित्रपर्यन्तमातिष्ठत धनाधिपः॥ 30 तमासीनं महाकायाः राष्ट्रकर्णा महाजवाः । उपोपविविद्युर्यक्षा राक्षसाश्च सहस्रराः॥ 36 शतशश्चापि गन्धर्वास्तथैवाप्सरसां गणाः। परिवार्योपतिष्ठन्त यथा देवाः शतऋतुम् ॥ काञ्चनीं शिरसा विस्रद्धीमसेनः स्रजं ग्रुभाम् ।

पाश्रखद्गुधनुष्पाणिरुदेक्षत धनाधिपम् ॥ ४० भीमसेनस्य न ग्लानिर्विक्षतस्यापि राक्षसः। आसीत्तस्यामवस्थायां कुवेरमपि पश्यतः ॥ ४१ आददानं शितान्वाणान् योद्धकाममवास्थितम् । इष्ट्वा भीमं धर्मस्रुतमद्रवीन्नरवाहनः ॥ ४२ विदुस्त्वां सर्वभृतानि पार्थ भृतहिते रतम् । ४५ निर्भयश्चापि शैलाग्ने वस त्वं भातृभिः सह॥४३ न च मन्युस्त्वया कार्यो भीमसेनस्य पाण्डव । ४४ न च मन्युस्त्वया कार्यो भीमसेनस्य पाण्डव । ४४ विदा चात्र न कर्तव्या साहसं यदिदं कृतम् । इष्ट्रश्चापि सुरैः पूर्वं विनाशो यक्षरक्षसाम् ॥ ४५ न भीमसेने कोपो मे प्रीतोऽस्मि भरतर्षभ । कर्मणा भीमसेनस्य मम तृष्टिरभृत्पुरा ॥ ४६ वैश्वास्पायन उवाच ।

एवमुक्तवा तु राजानं भीमसेनमभाषत ।
नैतन्मनिस में तात वर्तते कुरुसत्तम ॥ ४७
यदिदं साहसं भीम कृष्णार्थे कृतवानिस ।
मामनाहत्य देवांश्च विनाशं यक्षरक्षसाम् ॥ ४८
स्वबाहुबलमाश्चित्य तेनाहं प्रीतिमांस्त्विय ।
शापाद्य विनिर्भुक्तो घोरादिसम वृकोद्र ॥ ४९
अहं पूर्वमगस्त्येन कुद्धेन परमर्षिणा ।
शप्तोऽपराधे किस्मिश्चित्तस्येषा निष्कृतिः कृता ॥
दृष्टो हि मम संक्षेशः पुरा पाण्डवनन्दन ।
न तवात्रापराधोऽस्ति कथंचिदिप पाण्डव ॥ ५१

युधिष्ठिर उवाच । कथं राप्तोऽसि भगवन्नगरूत्येन महात्मना । श्रोतुमिच्छाम्यहं देव तवैतच्छापकारणम् ॥ ५२ इदं चाश्चर्यभनं मे यत्कोधानस्य धीमतः ।

इदं चाश्चर्यभूतं मे यत्कोधात्तस्य धीमतः। तदैव त्वं न निर्देग्धः सबलः सपदानुगः॥

धनेश्वर उवाच।
देवतानामभूनमन्त्रः कुशवत्यां नरेश्वर।
वृतस्तत्राहमगमं महापद्मशतैस्त्रिभिः॥
यक्षाणां घोररूपाणां विविधायुधधारिणाम्।
अध्वन्यहमथापश्यमगस्त्यमृषिसत्तमम्॥

युज्यतां रथ इति शेषः । अश्रघनः सजलमेघः । 'अश्रं मेघे च गगने धातुभेदे च काञ्चने ' इति मेदिनीकोशात् काञ्चनमेघसंकाशमिति वा ॥ २३ ॥ गन्धर्वेईयेर्योजयामासुः । यक्षा इति शेषः। विमलाक्षाः दशा-

वर्तग्रद्धाः ॥ २४ ॥ केसिरमहाजालमधानां महत् वृन्दम् ॥ ३० ॥ दष्टो ज्ञातः ॥ ४५ ॥ मम मया । संह्रेणे भावि दुःखम् ॥५१॥ कुशवत्यां 'कुशस्थली'संहे देशिविशेषे ॥ ५४ ॥

द्धपद

80

88

४२

1183

व।

[]

11 84

38

80

84

४९

ता ॥

1148

42

43

वृन्दम्

संहेशो

विशेषे

88

1

उत्रं तपस्तव्यमानं यमुनातीरमाश्रितम् । व्यानाविश्वनाणाकीणं पुष्पित द्वमशोभितम् ॥ ५६ तानाविश्वनाहुं दृष्ट्रेव सूर्यस्याभिमुखे स्थितम् । ५७ तेजोराशि दीप्यमानं हुताशनमिवैश्वितम् ॥ ५७ तक्षमाधिपतिः श्रीमान् मणिमान्नाम मे सखा । श्रीर्थाद्शानभावाच्च द्वान्मोहाच्च पार्थिव ॥ ५८ त्रिष्टां तक्षाश्वनाचेदं दिशः सर्वा दहन्निव ॥ ५९ तमानव्शाय दृष्टात्मा यस्मादेष सखा तव ।

धर्षणां कृतवानेतां पद्यतस्ते धनेश्वर ॥ ६० तस्मात्सहैभिः सैन्यैस्ते वधं प्राप्स्यति मानुपात् त्वं चाप्योमिर्हतैः सैन्यैः क्षेत्रां प्राप्येह दुर्मितिः । तमेव मानुपं दृष्ट्या कित्विपाद्विप्रमोध्यसे॥ ६१ सैन्यानां तु तवेतेपां पुत्रपौत्रवलान्वितम् । न शापं प्राप्यते घोरं तत्तवाज्ञां करिष्यति ॥ ६२ एप शापो मया प्राप्तः प्राक्तस्मादिषसत्तमात् । स भीमेन महाराज स्रात्रा तव विमोक्षितः ॥६३

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि यक्षयुद्धपर्वणि कुवेरदर्शने एकपष्टचिक्षकशाततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

ess Bass

१६२

धनद् उवाच।

गुिष्ठिर घृितर्दाक्ष्यं देशकालपराक्रमाः।

होकतन्त्रविधानानामेष पञ्चविधो विधिः॥ १

गृितमन्तश्च दक्षाश्च स्त्रे स्त्रे कर्मणि भारत।

गाक्रमविधानज्ञा नरा कृतयुगेऽभवन्॥ २

गृितमान् देशकालज्ञः सर्वधर्मविधानवित्।

ग्रितमान् देशकालज्ञः सर्वधर्मविधानवित्।

ग्रितमान् देशकालज्ञः सर्वधर्मविधानवित्।

ग्रितमान् देशकालज्ञः सर्वधर्मविधानवित्।

ग्रितमान् देशकालज्ञः पर्यास्ति पृथिवीं चिरम्॥३

ग्रिष्वं वर्तते पार्थ पुरुषः सर्वकर्मसु।

स्रोतिक्षेतिस्ति वीर यशः प्रेत्य च सद्गतिम्॥४

देशकालान्तरप्रेष्सुः कृत्वा शक्षः पराक्रमम्।

स्रोप्राप्तिस्रिदिवे राज्यं वृत्रहा वस्नुभिः सह॥ ५

यस्तु केवलसंरम्भात्प्रपातं न निरीक्षते ।
पापात्मा पापवुद्धिर्यः पापमेवानुवर्तते ॥ ६
कर्मणामविभागन्नः प्रेत्य चेह विनस्यति ।
अकालन्नः सुदुर्मेधाः कार्याणामविशेषवित् ॥ ७
वृष्याचारसमारम्मः प्रेत्य चेह विनस्यति ।
साहसे वर्तमानानां निकृतीनां दुरात्मनाम् ॥ ८
सर्वसामर्थ्यलिप्स्नां पापो भवति निश्चयः ।
अधर्मन्नोऽवलिप्तश्च बालबुद्धिरमर्थणः ॥ ९
निर्भयो भीमसेनोऽयं तं शाधि पुरुषर्पभ ।
आर्थिवेणस्य राजर्वेः प्राप्य भूयस्त्वमाश्रमम् ॥१०

एधितं समिद्धम् ॥ ५७ ॥ मौर्ख्यात् विचारासमलात् । अत एव अगस्त्योऽयभित्यज्ञानभावात् । मौर्ख्यसित्रं संपत्तिगर्वात् सोऽपि मोहात् संपत्तेनश्वरत्वाज्ञानात् ॥ ५८ ॥ न्यष्ठीवत् शृङ्कतवान् ॥ ५९ ॥ सैन्यानाभिति । तव सैन्यानां मध्ये यत्तव आज्ञां करिष्यति तत् घोरं
योपं मानुषात् मरणरूपं न प्राप्स्यते । घोरत्वे हेतुः। पुत्रोति ।
अभौत्राः, वलानि-सैन्यानि च तेषु अन्वितम् । 'राक्षसाः
स्वे पुत्रादियुक्ता मानुषवध्या भवन्तु' इत्येकस्यापराधे बहूनां
रिष्टरूप इति घोरत्वं ज्ञापस्येत्यर्थः ॥ ६२ ॥ इत्यारप्यके
स्विणि नैलंकप्रधीये भारतभावदीपे एकषष्ट्यधिकशतस्विष्टर्षायः ॥ १६१ ॥

एवं शापकीर्तनव्याजेन महतामवज्ञा न कर्तव्येति स्वितमर्थे कण्ठतोऽपि वक्तुं प्राह् युधिष्ठिरेत्यादिना । धृतिः
संक्रेष्विक्कवता । दाक्यं यत्नशील्रता । पराक्रमः शत्रूणामिभवनहेतुः क्रिया । देशकाल्योरातुकृत्यं नेति
विधानानां कार्याणां विधिरभ्युदयहेतुः । अदेशेऽकाले
च कृतं धृत्यादिकमभिभवहेतुरित्यर्थः ॥ १ ॥ धृतिमन्त
इति । कृतयुगे हि ज्ञानप्राधान्यात् ज्ञानस्य च सर्वास्मिन् देशे
काले चाभ्युदयहेतुत्वान तत्र देशकाल्प्रतीक्षासीदित्यर्थः
॥ २ ॥ क्षत्रियाणां तु सर्वदैवैतत्पञ्चकमावश्यकमित्याह
धृतिमानिति ॥ ३ ॥ कृत्रहेति पराक्रमं निर्दिशाति ॥ ५ ॥
संरम्भात् कोपात् ॥ ६ ॥ निकृतीनां वञ्चनापराणाम्
॥ ८ ॥ इममुपदेशं प्रकृते योजयित अधर्मज्ञ इति ।
अविकिप्तो गर्वितः ॥ ९ ॥

वय

ततः

आधि

तेऽि

ततः

ततो

प्रार्च

बसौ

शैलर

न्द्रवै

र्षतेश्र

पतदा

ऋषय

अतश्चे ऋपयः

गमस्त

पतसन

एतत् :

तिराउ

ने प्राप्त

अस्तं प

लेपाकुछ

1983

अर्जुः क्राब्य

^{ब्यञ्}याये व

तामिस्रं प्रथमं पक्ष वीतशोकभयो वस । अलकाः सह गन्धर्वैर्यक्षाश्च सह किन्नरैः॥ ११ मन्नियुक्ता सनुष्येन्द्र सर्वे च गिरिवासिनः। रिक्षिष्यन्ति महाबाहो सहितं द्विजसत्तमैः॥ १२ साहसादनुसंप्राप्तः प्रतिबुध्य वृकोदरः । वार्यतां साध्वयं राजंस्त्वया धर्मभृतां वर ॥ १३ अतः परं च वो राजन् द्रश्यन्ति वनगोचराः। उपस्थास्यन्ति वो राजन् रिक्षप्यन्ते च वः सदा॥ तथैव चान्नपानानि खादूनि च बहूनि च। आहरिष्यान्ति मत्त्रेष्याः सदा वः पुरुवर्षभाः॥१५ यथा जिष्णुर्महेन्द्रस्य यथा वायोर्वृकोदरः। धर्मस्य त्वं यथा तात योगोत्पन्नो निजः सुतः १६ आत्मजावात्मसंपन्नौ यमौ चोमौ यथाश्विनोः। रक्ष्यास्तद्वनममाशीह यूयं सर्वे युधिष्टिर ॥ अर्थतत्त्वविधानज्ञः सर्वधर्मविधानवित् । भीमसेनादवरजः फाल्गुनः कुशाली दिवि ॥ १८ याः काश्चन मता लोके खर्ग्याः परमसंपदः। जन्मप्रभृति ताः सर्वाः स्थितास्तात धनंजये॥१९ दमो दानं बलं बुद्धिहीं घृतिस्तेज उत्तमम्। प्तान्यपि महासत्त्वे स्थितान्यमिततेजासि ॥ २० न मोहात् क्रुरते जिष्णुः कर्म पाण्डव गर्हितम्। न पार्थस्य मृषोक्तानि कथयन्ति नरा नृषु ॥ २१ स देवपितृगन्धंवैः कुरूणां कीर्तिवर्धनः । मानितः कुरुतेऽस्त्राणि शकसदानि भारत ॥ २२ योऽसौ सर्वान्महीपालान्धर्मेण वशमानयत् ।

स शान्तनुर्महातेजाः पितुस्तव पितामहः॥ २३ प्रीयते पार्थ पार्थेन दिवि गाण्डीवधन्वना। सम्यक्कासौ महावीर्यः कुलधुर्येण पार्थिवः॥ २४ पितृन् देवानृषीन्विप्रान् पूजियत्वा महातपाः। सप्त मुख्यान् महामेधानाहरद्यमुनां प्रति॥ २५ अधिराजः स राजंस्त्वां शान्तनुः प्रपितामहः। स्वर्गजिच्छकलोकस्थः कुशलं परिपृच्छति॥ २६

वैशम्पायन उवाच। एतच्छ्त्वा तु वचनं धनदेन प्रभाषितम्। पाण्डवाश्च ततस्तेन बभुवः संप्रहर्षिताः॥ २७ ततः शक्तिं गदां खड्गं धनुश्च भरतर्षभः॥ प्राध्वं कृत्वा नमध्यके कुवेराय वृकोदरः। २८ ततोऽब्रवीद्धनाध्यक्षः शरण्यः शरणागतम्। मानहा भव राष्ट्रणां सुहृदां निन्दवर्धनः॥ खेषु वेश्मस रम्येषु वसतामित्रतापनाः। कामात्र परिहास्यन्ति यक्षा वो भरतर्षभाः॥३० शीव्रमेव गुडाकेशः कुतास्त्रः पुनरेष्यति । साक्षान्मघवता सृष्टः संप्राप्स्यति धनंजयः॥३१ प्वमुत्तमकर्माणमनुशिष्य युधिष्ठिरम्। अस्तं गिरिवरश्रेष्ठं प्रययौ गुह्यकाधिपः ॥ 32 तं परिस्तोमसंकीर्णेर्नानारत्विभूषितैः। यानैरनुययुर्यक्षा राक्षसाश्च सहस्रशः॥ 33 पक्षिणामिव निर्घोषः कुबेरसदनं प्रति। बभूव परमाश्वानामैरावतपथे यथा॥ 38

प्रथमं प्रथमोत्पन्नानि रक्षांसि तत्संबन्धित्वात्पक्षो-Sपि प्रथमः । रक्षोभयहेतावपि तामिस्रपक्षे त्वं तत्र निर्भयो वसेत्यर्थः । केचित्त इत एव प्रथमशब्दान्मासार्म्भे कृष्णपक्षस्य प्राथम्यामिच्छन्ति तदसत्। पूर्वपक्षापरपक्ष-शब्दयोः ऋमेण शुक्रकृष्णयोरेव रूढत्वात् । श्रीतेऽपि यौणमासत एवेष्टवारम्भात् । न च ' पूर्णो मासोऽस्यामिति योगात् पौर्णमास्यन्तो मास 'इति वाच्यम् । तत्र मासशब्दस्य चन्द्रवाचित्वात् । 'सूर्यामासा विचरन्ता दिवि'इति मन्त्रवर्णात् । सूर्यामासा सूर्याचन्द्रमसावित्यर्थः । निपुणतरमुपपादितमेतदस्माभिः ' काप्वशतपथभाष्ये ' एक-पादीकाण्डे । अलकाः अलकावासिनः ॥ ११ ॥ मन्नियुक्ताः रक्षिष्यन्ति सहितं त्वामिति शेषः ॥ १२ ॥ साहसादनु-संप्राप्त इति प्रतिबुच्य वार्यताम् ॥ १३ ॥ यथेति । इन्द्रा-दीनामीरसपुत्रत्वाद्यथा यूयं रक्ष्यास्तथा ममापीति स्ठोकद्व-यार्थः ॥ १६ ॥ अर्थेति । तत्त्वं याथात्म्यम् । विधानं प्राप्त्यपायम् ॥ १८ ॥ स्वर्ग्याः स्वर्गाय हिताः संपदः ॥ १९ ॥ ता एवाह । दम इति । तेजः शौर्य पराभिम्वसामर्थ्यम् ॥ २० ॥ कुरुते अम्यस्यति ॥ २२ ॥ महाम्यान् अश्वमेधान् ॥ २५ ॥ प्राध्वं कृत्वा बध्वा उपसंहृत्येत्य्यः। 'प्राध्वं वन्धने' इति गतिसंशायां 'कुगतिप्राद्यः' इति प्राप्तोऽपि समासो महाविभाषयाऽनाहतः। नमश्वके स्वोषान्जुनगुणांश्व श्रुत्वा लाजितः स्वापराधं धमापिर्युः मित्ययः। 'प्राज्यं कृत्वा' इत्यपि पाठः । प्रकर्षेण अज्यं प्राज्यं ज्यारहितमित्यर्थः ॥२८॥ निन्दः समृद्धः ॥ २९॥ स्वेषु वेश्ममु अस्मदीयेषु वः युष्मत्यंवन्धिनः कामान् काम्यमानान् अर्थान् न परिहास्यन्ति किं तु साधियध्यन्त्येवेत्र्यः ॥ ३० ॥ सृष्टः विसर्जितः संप्राप्स्यति युष्माद् ॥ ३१ ॥ अस्तं गृहम् । 'अपाः सोममस्तमिन्द्र प्रयाहि' इति मन्त्रवर्णात् ॥ ३२ ॥ परिस्तोमाश्वित्रकम्बला हस्त्यादीनां पल्याणमृताः ॥ ३३ ॥ ऐरावतपथे इन्द्रपुरीप्रदेशे ॥ ३४ ॥

स्पर्व

२३

२४

24

39

२७

26

२९

130

38

32

33

38

. तपदः

ाभि-

महा-

उप-

दयः'

हे ख

यितु-

अज्य

911

गम्य-

त्येवे-

ष्मान्

, इति

दीनां

811

: 1

: 1

ते जम्मुस्तूर्णमाकाशं धनाधिपतिवाजिनः । प्रकर्षनत इवाम्राणि पिचन्त इव मारुतम्॥ 34 ततस्तानि शरीराणि गतसत्वानि रक्षसाम्। व्याकृष्यन्त दोलाग्राद्धनाधिपतिशासनात् ॥ ३६

तेषां हि शापकालः स कृतोऽगस्त्येन धीमता । समरे निहतास्तस्माच्छापस्यान्तोऽभवत्तदा ॥३७ पाण्डवाश्च महात्मानस्तेषु वेश्मसु ताः श्रपाः । सुखमूपुर्गतोद्वेगाः पूजिताः सर्वराक्षतः॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि यक्षयुद्धपर्वणि कुवेरवाक्ये द्विषष्ट्यधिकराततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

かかるないかん

383

वैशम्पायन उवाच। ताः सुर्योदये धौम्यः कृतवाऽऽह्निकमरिन्दम । आर्धिपेणेन सहितः पाण्डवानभ्यवर्तत ॥ के भिवाद्यार्धिषेणस्य पादौ धौम्यस्य चैव ह। ताः प्राञ्जलयः सर्वे ब्राह्मणांस्तानपुजयन् ॥ ता युधिष्ठिरं धाँम्यो गृहीत्वा दक्षिणे करे। गर्चों दिशमभिप्रेक्ष्य महर्षिरिद्मव्रवीत्॥ बसौ सागरपर्यन्तां भूमिमावृत्य तिष्टति । गैंहराजो महाराज मन्दरोऽतिविराजते॥ द्विश्रवणावेतां दिशं पाण्डव रक्षतः। क्तिश्च वनान्तैश्च काननैश्चैव शोभिताम्॥ षत्ताहुर्महेन्द्रस्य राज्ञो वैश्रवणस्य च। अपयः सर्वधर्मज्ञाः सद्म तात मनीषिणः॥ 3 ^{अत्रश्चोद्यन्तमादित्यमुपतिष्टन्ति वै प्रजाः ।} भग्यश्चापि धर्मज्ञाः सिद्धाः साध्याश्च देवताः॥७ ^{गम्तु} राजा धर्मज्ञः सर्वप्राणसृतां प्रभुः। ^{कतसत्त्वगतिं} होनां दक्षिणामाश्रितो दिशम्॥ ८ कत् संयमनं पुण्यमतीवाद्भतदर्शनम् । क्राजस्य भवनमृद्ध्या परमया युतम्॥ ^{शिमाप्य} सविता राजन् सत्येन प्रतितिष्ठति । ^{कृतं पर्वतराजानमेतमाहुर्मनीविणः ॥} १०

एतं पर्वतराजानं समुद्रं च महोद्धिम्। आवसन वरुणो राजा भूतानि परिरक्षति ॥ ११ उदीचीं दीपयन्नेष दिशं तिष्ठति वीर्यवान्। महामेर्ह्महाभाग शिवो ब्रह्मविदां गतिः॥ यस्मिन् ब्रह्मसद्धीव भूतातमा चावतिष्ठते । प्रजापितः सुजन् सर्वं यत्किञ्चिज्जङ्गमागमम् १३ यानाहुर्व्रह्मणः पुत्रान् मानसान् दक्षसप्तमान् । तेषामपि महामेरुः शिवं स्थानमनामयम् ॥ अत्रैव प्रतितिष्टन्ति पुनरेवोदयन्ति च। सप्त देवर्षयस्तात वसिष्टप्रमुखास्तदा ॥ १५ देशं विरजसं पद्य मेरोः शिखरमुत्तमम् । यत्रात्म ृतेरध्यास्ते देवैः सह पितामहः॥ 38 यमाहुः सर्वभूतानां प्रकृतेः प्रकृतिं भ्रवम् । अनादिनिधनं देवं प्रभुं नारायणं परम् ॥ १७ ब्रह्मणः सदनात्तस्य परं स्थानं प्रकाशते। देवाऽपि यं न पश्यन्ति सर्वतेजामयं श्रमम् ॥१८ अत्यक्तिनलदीतं तत् स्थानं विष्णोर्महात्मनः । स्वयैव प्रभया राजन् दुष्प्रेक्ष्यं देवदानवैः॥ प्राच्यां नारायणस्थानं मेरावतिविराजते। यत्र भृतेश्वरस्तात सर्वप्रकृतिरात्मभुः॥ 20

भाकृष्यन्त अपाकृतानि ॥ ३६॥ इत्यारप्यके पर्वणि किष्ठीये भारतभावदीपे द्विषच्याधिकशततमोऽध्यायः ॥१६२॥

१६३

अर्जुनेन तपोवलाहेबेभ्योऽस्त्राणि लब्धानीति विस्मयो क्रिय एत्द्र्ये कर्मफलोर्जिति विष्णुलोकप्राप्त्यन्तां वर्ण-भ्यायेन घोम्यो युधिष्ठिरगर्वपारिहारार्थे तत इत्यादिना

॥ १ ॥ प्रेतसत्त्वगतिं मृतानां प्राणिनां गम्याम् ॥ ८ ॥ संयमनं नामतः ॥ ९ ॥ आवसन् अधितिष्टन् ॥ १९ ॥ भूतात्मा सर्वेषां भूतानामात्मा । सम्पूर्णब्रह्माण्डपिण्डामि-मानित्वात् ॥ १३ ॥ अत्रैव प्रजापता ॥ १५ ॥ यमिति प्रकृते पश्चभूतात्मिकायाः प्रकृतिमुपादानम् ॥ १७ ॥ ब्रह्मणः-चतुर्मुखस्य ॥ १८ ॥ ननु सर्वे सोपाधिककार्ये ब्रह्मणोन्तःपातीति वैदिकसिद्धान्तस्तत्कथं विष्णोः स्थानं ततः परमित्युच्यते अत आह प्राच्यामिति। मेरावेवायं

भासयन् सर्वभूतानि कुश्रियाऽभिविराजते । नात्र ब्रह्मर्षयस्तात कुत एव महर्षयः॥ २१ प्राप्नवन्ति गति होतां यतीनां कुरुसत्तम । न तं ज्योतींवि सर्वाणि प्राप्य भासन्ति पाण्डव॥ खयं प्रभुरचिन्त्यात्मा तत्र ह्यतिविराजते। यतयस्तत्र गच्छन्ति भक्त्या नारायणं हरिम्॥२३ परेण तपसा युक्ता भाविताः कर्मभिः शुभैः । योगसिद्धा महात्मानस्तमोमोहविवजिताः॥ २४ तत्र गत्वा पुनर्नेमं होकमायान्ति भारत। स्वयम्भुवं महात्मानं देवदेवं सनातनम् ॥ २५ स्थानमेतन्महाभाग ध्रुवमक्षयमव्ययम्। इंश्वरस्य सदा होतत् प्रणमात्र युधिष्टिर ॥ २६ पनं× त्वहरहमें स्याचन्द्रमसौ धुवम्। प्रदक्षिणमुपावृत्य कुरुतः कुरुनन्दन ॥ २७ ज्योतींषि चाप्यशेषेण सवाण्यनघ सर्वतः। परियान्ति महाराज गिरिराजं प्रदक्षिणम् ॥ २८ पतं ज्योतींवि सर्वाणि प्रकर्षन् भगवानिव । करते वितमस्कर्मा आदित्योऽभिप्रदक्षिणम्॥२९ अस्तं प्राप्य ततः सन्ध्यामतिक्रम्य दिवाकरः। उदीचीं भजते काष्टां दिशमेष विभावसुः॥ ३० स मेरुमनुबृत्तः स पुनर्भच्छति पाण्डव । प्राङ्गुखः सविता देवः सर्वभूतहिते रतः॥

स मासीन् विभजन् काले बहुधा पर्वसन्धिष्। तथैव भगवान् सोमो नक्षत्रैः सह गच्छति ॥ ३२ एवमेतं त्वतिक्रम्य महामेरुमतन्द्रितः । भावयन् सर्वभूतानि पुनर्गच्छति मन्दरम् ॥ ३३ तथा तमिस्रहा देवो मयुखैर्भावयञ्जगत्। मार्गमेतदसम्बाधमादित्यः परिवर्तते ॥ सिस्धः शिशिराण्येव दक्षिणां भजते दिशम्। ततः सर्वाणि भूतानि कालोऽभ्यच्छति शैशिरः स्थावराणां च भूतानां जङ्गमानां च तेजसा। तेजांसि समुपादत्ते निवृत्तः स विभावसुः॥ ३६ ततः स्वेदक्रमौ तन्द्री ग्लानिश्च भजते नरान्। प्राणिभिः सततं स्वप्नो हाभी हणं च निषेट्यते ३७ एवमेतदनिर्देश्यं मार्गमावृत्य भाउमान्। पुनः सृजाति वर्षाणि भगवान् भावयन् प्रजाः ३८ वृधिमारुतसन्तापैः सुखैः स्थावरजङ्गमान्। वर्धयन् सुमहातेजाः पुनः प्रतिनिवर्तते ॥ ३९ एवमेष चरन् पार्थ कालचक्रमतन्द्रितः। प्रकर्षन् सर्वभूतानि सविता परिवर्तते॥ 80 सन्तता गतिरेतस्य नैष तिष्टति पाण्डव। आदायैव तु भूतानां तेजो विस्तुजते पुनः॥ 88 विभजन् सर्वभूतानामायुः कर्म च भारत। ३१ । अहोरात्रं कलाः काष्टाः स्उत्येष सदा विभुः ४२

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाण यक्षयुद्धपर्वाण मेरुद्र्शने त्रिषष्ट्यधिकराततमोऽघ्यायः ॥ १६३॥

तारतम्येन देशविशेषविभागो न तु सोपाधिकमपि किञ्चि-द्जातमस्ति । इममेव स्थानभेदमाशित्य 'ब्रह्मलोकादार्वतते न तु विष्णुलोकात् ' इति पौराणिकी व्यवस्था ज्ञेया ॥२०॥ भ्रुवमस्यमव्ययमिति । उत्पत्ति-हासनाशश्र्त्यमित्यर्थः। एतच यथा घटाकाशयोमिथ्यात्वाविशेषेऽपि व्यवहार-माश्रित्य घटोऽनित्यः, आकाशोऽनित्य इति विभागः । एवं ब्रह्मलोकान्तमनित्यं वैकुण्ठं नित्यमिति । परमार्थतस्तु कम-मुक्तिस्थानत्वादौपचारिकं ध्रुवत्वादि श्रेयम् । प्रणम नमस्कुरु ॥२६॥ उपावृत्य-अप्रदक्षिणं गत्वैव । मचकवेगात् कुलालचके प्रतीपं कमन्ती पिपालिकेव प्रदक्षिणं कुरुत इत्यर्थः॥ २७॥ प्रकषन् अभिभवन् । प्रदक्षिणं कुरुत इत्यनुवाद उक्तरार्धार्थः ॥ २९ ॥ अस्तमदर्शनम् । अयमर्थः-मेहं प्रदक्षिणं कृतवादित्यो यत्रस्थो न दश्यते तदेवास्तस्थानम् । तत उदाचां काष्टां-दिशां मध्येऽतिश्रेष्टां दिशं-मजते । अन्न सन्धोत्तरमुद्रङ्मुखः ॥ ३० ॥ तत उदीच्याः परां काष्टं प्राप्य प्राङ्मुख इति वदता मेरोश्चतुष्कोणत्वं सूचितं भवति। एतदेव तत्त्वमित्यास्थिताः पाखाण्डिनो 'द्वौ सूर्यों' इति कलः यान्ति। वस्तुतोऽत्र परभ्राान्तरमृद्यते। आकारे तात्पर्याभविद्यति ज्ञेयम् ॥३१॥ स सोमो मासान् विभजिति सम्बन्धः। तत्र मासाविभागप्रकारोऽष्टावकीय उक्तः ॥ ३२ ॥ वित्रं राणि शीतानि ॥ ३५ ॥ तेजांसि समुपादते ग्रीष्मे ॥३६॥ अनिदेश्यं मार्गमन्तरिक्षम् ॥ ३८ ॥ विह्वत्य प्राप्तं वर्ध्यन्तौ जलमुत्क्षिपत इति प्रसिद्धम् । सजलस्थाल्यां वर्षः वर्धयन्तौ जलमुत्क्षिपत इति प्रसिद्धम् । सजलस्थाल्यां वर्षः वर्धयन्तौ जलमुत्क्षिपतोऽप्रिर्वाष्यवायुं वर्धयति । वायुश्च स्थालीजल्मुक्षि पतीति वृष्टिमास्तसन्तापान् प्रतिसूर्यस्येव हेतुत्वं युक्तिमिति भावः ॥ ३९ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भाकः भावदीपे त्रिषण्ट्याधिकशतत्तमोऽध्यायः ॥ १६३॥

खादि विभाग

ल्बमा

आर्

युक्या

× एवम् इति पाठः ।

दुर्व

-

यु। । ३२

33

38

ाम् ।

शेरः

1

38 11

न्।

ते ३७

1:34

39

80

88

मुः ४२

ரं काष्टां

भवति।

ते कल

र्गभावा-

म्बन्धः।

शिशे

113511

परस्परं

यां वाष्

लमुसि

उक्तिमिति

भारत

6

388

वैशम्पायन उवाच। तस्मिन्नगेन्द्रे वसतां तु तेषां महात्मनां सद्भतमास्थितानाम्। रतिः प्रमोदश्च बभूव तेपा-माकाङ्कृतां दर्शनमर्जुनस्य॥ 8 तान् वीर्ययुक्तान् सुविशुद्धकामां-स्तेजिस्वनः सत्यधृतिप्रधानान्। सम्प्रीयमाणा बहवोऽभिजग्मु-र्गन्धर्वसङ्घाश्च महर्षयश्च ॥ २ तं पादपैः पुष्पधरैरुपेतं नगोत्तमं प्राप्य महारथानाम् । मनःप्रसादः परमो बभव यथा दिवं प्राप्य मरुद्रणानाम् ॥ 3 मयूरहंसखननादितानि पुष्पोपकीर्णानि महाचलस्य । श्रङ्गाणि सानूनि च पश्यमाना गिरेः परं हर्षमवाप्य तस्थुः॥ 8 साझात् कुबेरेण कृताश्च तस्मिन् नगोत्तमे संवृतकूलरोधसः। काद्म्बकारण्डवहंसजुष्टाः पद्माकुलाः पुष्करिणीरपश्यन् ॥ 4 कीडाप्रदेशांश्च समृद्धरूपान् सुचित्रमाल्यावृतजातशोभान्। मणिप्रकीणीश्च मनोरमांश्च यथा भवेयुर्धनदस्य राज्ञः॥ દ अनेकवर्णेश्च सुगनिधभिश्च महाद्वमैः सन्ततमभ्रजालैः। तपःप्रधानाः सततं चरन्तः श्टक्तं गिरेश्चिन्तयितुं न शेकुः॥ 9

स्वतेजसा तस्य नगोत्तमस्य महौपधीनां च तथा प्रमावात् । विभक्तभावों न वभूव कश्चि-दहोनिशानां पुरुपप्रवीर ॥ यमास्थितः स्थावरजङ्गमानि विभावसुर्भावयतेऽमितौजाः। तस्योद्यं चास्तमनं च वीरा-स्तत्र स्थितास्ते ददशुर्नुसिंहाः॥ रवेस्तमिस्रागमनिर्गमांस्ते तथोद्यं चास्तमनं च वीराः। समावृताः प्रेक्ष्य तमोनुदस्य गभस्तिजालैः प्रदिशो दिशश्च॥ 30 स्वाध्यायवन्तः सततक्रियाश्च धर्मप्रधानाश्च ग्रुचिवताश्च । सत्ये स्थितास्तस्य महारथस्य सत्यवतस्यागमनप्रतीक्षाः॥ 28 इहैव हर्षोऽस्तु समागतानां क्षिप्रं कृतास्त्रेण धनञ्जयेन। इति व्रवन्तः परमाशिषस्ते पार्थास्तपोयोगपरा वभूवुः॥ १२ दृष्टा विचित्राणि गिरौ वनानि किरीटिनं चिन्तयंतांमभीक्ष्णम्। बभूव रात्रिर्दिवसश्च तेषां संवत्सरेणैव समानरूपः॥ १३ यदैव धौम्यानुमते महात्मा कृत्वा जटां प्रवजितः स जिप्पुः। तदैव तेषां न बभूव हर्षः कृतो रतिस्तद्गतमानसानाम्॥ १८

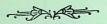
तिस्मिन्निति ॥ १ ॥ महती चला लक्ष्मीः शोभा यस्य महाचलस्य । 'चला लक्ष्म्यां पुमान् कम्पे ' इति मोदिनी । भान्त्येव तीक्ष्णायाणि पुंसंचारायोग्यानि श्रृङ्गाणीत्यु- व्यन्ते ॥ ४ ॥ रोधसः – रोधस्वत्यः । नवशैवालादिनाऽऽ- व्यादितनीरा इत्यर्थः ॥ ५॥ विभक्तभावो न बभूव-अहोरात्र- विभागो नासीत् । नित्यमौषधिप्रभोपेतलात् । अहो इति व्यादित्यो वा अस्तं यन्निममनुप्रविश्वति (इति श्रुतेः । यस्य स्त्र्या वा अस्तं यन्निममनुप्रविश्वति (इति श्रुतेः । यस्य स्त्र्या वा अस्तं यन्निममनुप्रविश्वति (इति श्रुतेः । यस्य स्त्र्या वा अस्तं वा विभावत्या तस्योदयमित्यन्वयः

॥ ९॥ तमिस्रागमानिर्गमा अस्तोदयस्थानानि । बहुत्वं लोकान्तराभिप्रायम् । तथा हि । यत् दाक्षिणात्यानामुदयस्थानं तदुदीच्यानामस्तस्थानम् । पाश्चात्त्यानां निर्शायस्थानं प्राच्यानां मध्याह्रस्थानमिति कमेणोदयादिस्थानानां बहुत्वं गम्यते । उदयमुदयाचलम् । अस्तमिति मान्तमन्ययमदर्शनवाचि । तद्र्यमनिति चेष्टतेऽस्मिन्नित्यस्तम्मन्मस्तमयस्थानम् । अस्ताचलमित्यादौ त्वस्तपदं गृहवाचि । प्रादिशो दिशामन्तरालानि ॥ १०॥ सततिक्रिया अविच्छन्नधर्माचरणाः।।। ११॥

भ्रातुर्नियोगात्तु युधिष्ठिरस्य वनादसौ वारणमत्त्रगामी ॥ यत्काम्यकात् प्रव्रजितः स जिष्णु-स्तदैव ते शोकहता वमृतुः ॥ तथैव तं चिन्तयतां सिताभ्व-मस्त्रार्थिनं वासवमभ्युपेतम् ॥ मासोऽथ कृष्ट्रिण तदा व्यतीत-स्तस्मित्रगे भारत भारतानाम् ॥ उपित्वा पञ्चवर्षाणि सहस्राक्षानिवेशने ।
अवाप्य दिव्यान्यस्त्राणि सर्वाणि विबुधेश्वरात् ॥
आग्नेयं वारुणं सीम्यं वायव्यमय वैष्णवम् ।
ऐन्द्रं पाशुपतं ब्राह्मं पारमेष्ट्यं प्रजापतेः ॥ १८
यमस्य धातुः सवितुस्त्वष्टुर्वेश्ववणस्य च ।
तानि प्राप्य सहस्राक्षादिभवाद्य शतकतुम् ॥ १९
अनुज्ञातस्तदा तेन कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
आगच्छदर्जुनः प्रीतः प्रहृष्टो गन्धमादनम् ॥ २०

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि यक्षयुद्धपर्वण्यर्जुनाभिगमने चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ समाप्तं यक्षयुद्धपर्व ॥

१५

निवातकवचयुद्धपर्व ।

१६५

वैशम्पायन उवाच । ततः कदाचिद्धरिसम्प्रयुक्तं महेन्द्रवाहं सहसोपयातम्। विद्युत्प्रभं प्रेक्ष्य महारथानां हर्षोऽर्जुनं चिन्तयतां बभूव ॥ स दीप्यमानः सहसाऽन्तरिक्षं प्रकाशयन् मातालेसङ्गृहीतः । वभौ महोल्केव घनान्तरस्था शिखेव चाग्नेर्ज्विता विधूमा ॥ तमास्थितः सन्दद्दशे किरीटी स्रग्वी नवान्याभरणानि बिम्रत्। धनञ्जयो वज्रधरप्रभावः श्रिया ज्वलन् पर्वतमाजगाम ॥ स शैलमासाच किरीटमाली महेन्द्रवाहाद्वरुह्य तस्मात्। धौम्यस्य पादाविभवाद्य धीमा-नजातशत्रोस्तदनन्तरं च॥

वृकोदरस्यापि च वन्य पादौ माद्रीसुताभ्यामभिवादितश्च। समेत्य कृष्णां परिसान्त्य चैनां प्रहोऽभवन्द्रातुरुपह्नरे सः॥ बभव तेषां परमः प्रहर्ष-स्तेनाप्रमेयेण समागतानाम्। स चापि तान् प्रेक्ष्य किरीटमाली ननन्द राजानमभिप्रशंसन्॥ यमास्थितः सप्त जघान पूगान् दितेः सुतानां नमुचोर्नेहन्ता । तमिन्द्रवाहं समुपेत्य पार्थाः प्रदक्षिणं चक्रुरदीनसत्त्वाः॥ ते मातलेश्चऋरतीव हृष्टाः सत्कारमप्रयं सुरराजतुल्यम्। सर्वान् यथावच दिवौकसस्ते पप्रच्छुरेनं कुरुराजपुत्राः ॥

E

यत्काम्यकात् यदा काम्यकाख्यवनात् ॥ १५ ॥ इत्यारण्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारतभावदीपे चतुःषष्टय-धिकशततृमीऽध्यायः ॥ १६४ ॥

१६५ तत इति । हरिभिरखैः सम्प्रयुक्तम् । महेन्द्रस्य वार्हं स्वम् ॥ १ ॥ प्रह्वो नम्रः । उपह्नरे समीपे ॥ ५ ॥ पूर्वान्यूश्वानि ॥ ७ ॥ एनं मातलिम् ॥ ८ ॥

3

8

1 1

26

99

20

4

3

9

तानप्यसौ मातिलरम्यनन्दत् .
पितेव पुत्राननुद्दिाष्य पार्थान् ।
ययौ रथेनाप्रतिमप्रमेण
पुनः सकाशं त्रिदिवेश्वरस्य ॥ ९
गते तु तस्मिन् नरदेववर्यः
शक्तात्मजंः शक्ररिपुप्रमाथी ।
शक्रेण दत्तानि ददौ महात्मा
महाधनान्युत्तमरूपवन्ति ॥ १०
दिवाकराभाणि विभूषणानि
प्रियः प्रियायै सुतसोममात्रे ।
ततः स तेषां कुरुपुङ्गवानां

तेषां च सूर्याग्निसमप्रभाणाम् ॥ ११ विप्रर्थमाणामुपविश्य मध्ये सर्व यथावत् कथयांवभृव । एवं मयास्त्राण्युपशिक्षितानि शकाच वाताच शिवाच साक्षात् ॥१२ तथैव शीलेन समाधिनाऽथ प्रीताः सुरा मे सहिताः सहेन्द्राः । सङ्क्षेपतो वै स विशुद्धकर्मा तेभ्यः समाख्याय दिवि प्रवासम् ॥१३ माद्रीसुताभ्यां सहितः किरीटी सुष्वाप तामावसर्ति प्रतीतः ॥ १४

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि निवातकवचयुद्धपर्वण्यर्जुनसमागमे पञ्चषष्टचिकशाततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

३६६

वैशम्पायन उवाच। ततो रजन्यां व्युष्टायां धर्मराजं युधिष्ठिरम्। म्रातृभिः सहितः सर्वेरवन्दत धनञ्जयः॥ 8 पतिसमनेव काले तु सर्ववादित्रनिःस्वनः। वभूव तुमुलः शब्दरत्वन्तरिक्षे दिवौकसाम् ॥ २ रथनेमिस्वनश्चेव घण्टा शब्दश्च भारत। पृथन्यालसृगाणां च पक्षिणामिव सर्वशः ॥ ३ ते समन्तादनुययुर्गन्धर्वाप्सरसां गणाः। विमानैः सूर्यसङ्काशैर्देवराजमरिन्दमम् ॥ ततः स हरिभिर्धक्तं जाम्बूनदपरिष्कृतम् । मेघनादिनमारुह्य श्रिया परमया ज्वलन् ॥ पार्थानभ्याजगामाथ देवराजः पुरन्दरः। आगत्य च सहस्राक्षो रथादवररोह वै॥ तं दृष्ट्रैव महात्मानं धर्मराजो युधिष्ठिरः। म्रातृभिः सहितः श्रीमान् देवराजमुपागमत् ॥७ पूजयामास चैवाऽय विधिवद्गरिदक्षिणः।

यथाईममितात्मानं विधिद्दष्टेन कर्मणा ॥ धनञ्जयश्च तेजस्वी प्रणिपत्य पुरन्दरम् । भृत्यवत् प्रणतस्तस्यौ देवराजसभीपतः॥ 2 आघाय तं महातेजाः कुन्तीपुत्रो द्धिष्ठिरः। धनञ्जयमभिप्रेक्ष्य विनीतं स्थितमन्तिके ॥ जटिलं देवराजस्य तपोयुक्तमकल्मपम्। हर्षेण महताऽऽविष्टः फाल्गुनस्याय दर्शनात् ११ बमूव परमप्रीतो देवराजं च पुजयन्। तं तथाऽदीनमनसं राजानं हर्षसम्प्रतम् ॥ १२ उवाच वचनं धीमान् देवराजः पुरन्दरः। त्विममां पृथिवीं राजन् प्रशासिष्यासे पाण्डव। खस्ति प्राप्नीह कौन्तेय काम्यकं पुनराश्रमम्॥१३ अस्त्राणि लब्धानि च पाण्डवेन सर्वाणि मत्तः प्रयतेन राजन्। कृतप्रियश्चास्मि धनअयेन जेतुं न शक्यिसिरेष लोकैः॥ १४

स्तिसोमो भीमात् द्रौपद्यां जातः ॥ ११ ॥ आवसातिं रात्रिम् । प्रतीतो हृष्टः ॥ १४ ॥ इत्यारप्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे पञ्चषष्ट्यधिकशतत्समोऽच्यायः ॥ १६५ ॥ १६६

तत इति ॥ १ ॥ हारीभेर्युक्तं रथम् ॥ ५ ॥ अमि-तात्मा-अमितबुद्धिः ॥ ८ ॥ अदीनेति च्छेदः ॥ १२ ॥ कृत्रियः शत्रुवधेन ॥ १४ ॥

वाहं रधम्

त

त

त

व

त

स

हैं।

ठेर

पवमुक्त्वा सहस्राक्षः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् । जगाम त्रिदिवं दृष्टः स्तूयमानो महर्षिभिः ॥ १५ धनेश्वरगृहस्थानां पाण्डवानां समागमम् । शक्रेण य इदं विद्वानधीयीत समाहितः ॥ १६ संवत्सरं ब्रह्मचारी नियतः संशितव्रतः । स जीवेद्धि निरावाधः स सुखी शरदां शतम्१७

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि निवातकवचयुद्धपर्वणि इन्द्रागमने पट्षष्टचिकशततमोऽध्यायः॥ १६६॥

950

वैशम्पायन उवाच । यथागतं गते शको भातृभिः सह सङ्गतः। कृष्णया चैव वीभत्सुर्धर्मपुत्रमपूजयत्॥ अभिवाद्यमानं तं मूध्न्यूपात्राय पाण्डवम् । हर्षगद्भदया वाचा प्रहृष्टोऽर्जुनमब्रवीत ॥ 2 कथमर्जन कालोऽयं स्वर्गे व्यतिगतस्तव। कथं चास्त्राण्यवाप्तानि देवराजश्च तोषितः ॥ सम्यग्वा ते गृहीतानि कचिदस्त्राणि पाण्डव। काचित् सुराधिपः प्रीतो रुद्रो वाऽस्त्राण्यदात्तवध यया दृष्टश्च ते राको भगवान् वा पिनाकधृक् । यथैवास्त्राण्यवाप्तानि यथैवाराधितश्च ते॥ यथोक्तवांस्त्वां भगवान् शतकतुरिन्दम। कृतिशयस्त्वयाऽस्मीति तस्य ते कि प्रियं कृतम् ६ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण महाद्युते । यथा तुष्टो महादेवो देवराजस्तथाऽनघ॥ 9 यचापि वज्रपाणेस्तु प्रियं कृतमरिन्दम। पतदाख्याहि मे सर्वमिखलेन धनञ्जय ॥

अर्जुन उवाच ।
श्रृणु हन्त्र महाराज विधिना येन दृष्ट्यान् ।
श्रुणु हन्त्र महाराज विधिना येन दृष्ट्यान् ।
श्रुत्तकतुमहं देवं भगवन्तं च शङ्करम् ॥ १९
विद्यामधीत्य तां राजंस्त्वयोक्तामरिमर्द्न ।
भवता च समादिष्टस्तपसे प्रस्थितो वनम् ॥ १०
भृगुतुङ्गमथो गत्वा काम्यकादास्थितस्तपः ।
पकरात्रोषितः कश्चिदपस्यं ब्राह्मणं पथि ॥ ११

समामपृच्छत् कौन्तेय कासि गन्ता ब्रवीहि मे। तस्मा अवितथं सर्वमद्युवं कुरुनन्दन ॥ स तथ्यं मम तच्छ्रत्वा ब्राह्मणो राजसत्तम । अपूजयत मां राजन् प्रीतिमांश्चां ऽभवन्मयि ॥१३ ततो मामब्रवीत् शीतस्तप आतिष्ठ भारत। तपस्ती न चिरेण त्वं द्रक्ष्यसे विबुधाधिपम् ॥१४ ततोऽहं वचनात्तस्य गिरिमारुह्य शौशिरम्। तपोऽतप्यं महाराज मासं मूलफलाशनः॥ द्वितीयश्चापि में मासो जलं भक्षयतो गतः। निराहारस्तृतीयेऽथ मासे पाण्डवनन्दन ॥ ३६ ऊर्घ्वबाहुश्चतुर्थे तु मासमस्मि स्थितस्तदा। न च मे हीयते प्राणस्तदद्भुतमिवाभवत्॥ १७ पञ्चमे त्वथ सम्प्राप्त प्रथमे दिवसे गत । वराहसंस्थितं भूतं मत्समीपं समागमत्॥ 26 निमन् प्रोथेन पृथिवीं विलिखंश्वरणैरपि। सम्मार्जञ्जठरेणोवीं विवर्तश्च मुहुर्मुः॥ 28 अनु तस्यापरं भृतं महत् कैरातसंस्थितम्। धनुर्बाणासिमत् प्राप्तं स्त्रीगणानुगतं तदा ॥ 20 ततोऽहं धनुरादाय तथाऽक्षय्ये महेषुधी। अताडयं शरेणाथ तद्भतं लोमहर्षणम् ॥ २१ युगपत्तं किरातस्तु विकृष्य बलवद्धनुः। अभ्याजन्ने दढतरं कम्पयन्निव मे मनः॥ 22 स तु मामब्रवीद्राजन् मम पूर्वपरित्रहः। मृगयाधर्ममुत्सुज्य किमर्थं ताडितस्त्वया॥

इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे षट्षष्टय-थिकशततमोऽध्यायः॥ १६६॥

१६७ ययेति ॥ १ ॥ प्रहृष्टो धर्मपुत्रः ॥ २ ॥ हन्तेत्यब्ययं वाक्यारम्भे हर्षे वा । 'हन्तवाक्यारम्भहर्षाविवादे खेर' सम्भ्रमे' इति मेदिनी ॥ ९ ॥ शेशिरं हिममयम् ॥ १५ ॥ प्राणो वलम् ॥ १७ ॥ वराहवत् संस्थितमाकारो यस् ॥ १८ ॥ प्रोथेन मुखाग्रेण पोत्राख्येन । विवर्तन् विष्मेण भावेन वर्तमानः । इतस्ततः पर्यटन् वा ॥ १९॥ 38

20

मे।

१२

183

88

१५

३६

१७

28

१९

20

२१

22

23

सेंद"

यस ।

वेषमेण

एष ते निशितैबीणैर्द्पं हन्मि स्थिरो भव। स धनुष्मान् महाकायस्ततो मामभ्यभाषत ॥२४ ततो गिरिमिवात्यर्थमावृणोन्मां महाशरैः। तं चाहं शरवर्षेण महता समवाकिरम्॥ २५ ततः शरैदीतमुखैर्यन्त्रितरनुमन्त्रितः । प्रत्यविध्यमहं तं तु वज्रैरिव शिलोचयम्॥ २६ तस्य तच्छतथा रूपमभवच सहस्रधा। तानि चास्य शरीराणि शरैरहमताडयम्॥ २७ पुनस्तानि शरीराणि एकीभृतानि भारत। अहरूयन्त महाराज तान्यहं व्यथमं पुनः ॥ 26 अणुर्वृहच्छिरा भूत्वा वृहचाणुशिराः पुनः। एकीभूतस्तदा राजन् सोऽभ्यवर्तत मां युधि २९ यदाऽभिभवितं वाणैर्न च शक्तोमि तं रणे। ततो महास्त्रमातिष्ठं वायव्यं भरतर्षभ ॥ 30 न चैनमशकं हन्तुं तदद्भतमिवाऽभवत्। तिसमन् प्रतिहते चास्त्रे विस्मयों में महानभूत ३१ भूय एव महाराज सविशेषमहं ततः। अस्त्रपूगेन महता रणे भूतमवाकिरम् ॥ 32 स्थूणाकर्णमथो जालं शरवर्षमथोल्वणम्। शलभास्त्रमञ्जवर्षे समास्थायाहमभ्ययाम् ॥ 33 जग्रास प्रसभं तानि सर्वाण्यस्त्राणि मे नृप । तेषु सर्वेषु जग्धेषु ब्रह्मास्त्रं महदादिशम्॥ 38 ततः प्रज्वाछितैर्बाणैः सर्वतः सोपचीयते । उपचीयमानश्च मया महास्त्रेण ट्यवर्घत ॥ 34 ततः सन्तापिता लोका मत्प्रसूतेन तेजसा। श्रणेन हि दिशः खं च सर्वतो हि विदीपितम्३६ तद्यस्त्रं महातेजाः क्षणेनैव व्यशातयत्। बह्मास्त्रे तु हते राजन् भयं मां महदाविशत् ॥३७ ततोऽहं धनुरादाय तथाऽक्षय्ये महेषुधी। सहसाऽभ्यहनं भृतं तान्यप्यस्त्राण्यभक्षयत् ॥ ३८ हतेष्वस्त्रेषु सर्वेषु मक्षितेष्वायुधेषु च। मम तस्य च भ्तस्य बाहुयुद्धमवर्तत ॥ ३९ व्यायामं मुधिभः कृत्वा तहैरपि समागतैः। अपारयंश्च तद्भृतं निश्चेष्टमगमं महीम् ॥ 80

ततः प्रहस्य तद्भ्तं तत्रैवान्तरघीयत । सह स्त्रीभिर्महाराज पश्यतो मेऽद्भुतोपमम् ॥ ४१ एवं कृत्वा स भगवांस्ततोऽन्यद्वामास्थितः। दिव्यमेव महाराज वसानोऽद्भुतमम्बरम्॥ धर हित्वा किरातरूपं च भगवांस्त्रिदशेश्वरः। स्वरूपं दिव्यमास्थाय तस्यौ तत्र महेश्वरः ॥ ४३ अदृश्यत ततः साक्षाद्भगवान् गोवृषघजः। उमासहायो व्यालधृम्बहुरूपः पिनाकधृक् ॥ ४४ स मामभ्येत्य समरे तथवािममुखं स्थितम्। शूलपाणिरथोवाच तुष्टोऽस्मीति परन्तप ॥ ततस्तद्भुरादाय तृणीं चाक्षयसायकौ। प्रादान्ममेव भगवान् वरयस्वेति चाब्रवीत्॥ ४६ तुष्टोऽस्मि तव कौन्तेय बृहि किं करवाणि ते। मनागतं वीर यत्ते तद्रहि वितराम्यहम्॥ अमरत्वमपाहाय बृहि यत्ते मनोगतम्। ततः प्राञ्जलिरेवाहमस्त्रेषु गतमानसः॥ 36 प्रणम्य मनसा दार्वं ततो वचनमाददे । भगवान में प्रसन्नश्चेदीप्सितोऽयं वरो मम ॥ ४९ अस्त्राणीच्छाम्यहं ज्ञातुं यानि देवेषु कानिचित्। ददानीत्येव भगवानव्रवीत् त्र्यम्वकश्च माम् ॥ ५० रौद्रमस्त्रं मदीयं त्वामुपस्थास्यति पाण्डव। प्रदर्श च मम प्रीतः सोऽस्त्रं पाश्रपतं महत् ॥५१ उवाच च महादेवो दत्वा मेऽस्त्रं सनातनम्। न प्रयोज्यं भवेदेतनमानुषेषु कथञ्चन ॥ 42 जगद्धिनिर्दहेदेवमल्पतेजसि पातितम् । पीड्यमानेन बलवत् प्रयोज्यं स्याद्धनञ्जय ॥ 43 अस्त्राणां प्रतिघाते च सर्वधैव प्रयोजयेत । तदप्रतिहतं दिःयं सर्वास्त्रप्रतिषेधनम् ॥ 48 मूर्तिमन्मे स्थितं पार्श्वे प्रसन्ने गोवृषघ्वजे । उत्सादनमित्राणां परसेनानिकर्तनम् ॥ 44 दुरासदं दुष्प्रसहं सुरदानवराक्षसैः। अनुज्ञातस्त्वहं तेन तत्रैव समुपाविशम् ॥ 48 प्रेक्षतश्चैव मे देवस्तत्रैवान्तरधीयत॥ 419

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि निवातकव०गन्धमादनवासे युधिष्ठिरार्जुनसंवादे सप्तषष्ट्यधिकदातनमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

अनु पश्चात् । यन्त्रितैः दढाकृष्टैः ॥ २६ ॥ स्थूणाकर्ण इति शक्कुकर्णास्यो स्वावतारभेदस्तदैवत्यमस्रम् । जालं जलमयं वारूणम् ॥ ३३ ॥ व्यायामं सङ्घटनम् । अपारयन् अशक्तुवन् ॥४०॥ गोवृषो बलीवर्दश्रेष्ठः ॥४४॥ इत्यारण्यके पर्वाण नैलकण्ठाये भारतभावदीपे सप्तषष्ट्याधिकशततमो-ऽच्यायः॥ १६७॥

१६८

अर्जुन उवाच। ततस्तामवसं प्रीतो रजनीं तत्र भारत। प्रसादाहेवदेवस्य त्र्यम्बकस्य महात्मनः ॥ व्युषितो रजनीं चाहं कृत्वा पौर्वाह्विकीः क्रियाः अपरयं तं द्विजश्रेष्ठं दृष्ट्वानस्मि यं पुरा ॥ तस्मै चाऽहं यथावृत्तं सर्वमेव न्यवेदयम्। भगवन्तं महादेवं समेतोऽस्मीति भारत ॥ स मामुवाच राजेन्द्र प्रीयमाणी द्विजोत्तमः। दृष्टस्त्वया महादेवो यथा नान्येन केनचित्॥ ४ समेत्य लोकपालैस्त सर्वेवेवस्वतादिभिः। द्रष्टास्यनघ देवेन्द्रं स च तेऽस्त्राणि दास्यति ॥ ५ एवमुक्त्वा स मां राजन्नाश्ठिप्य च पुनः पुनः। अगच्छत् स यथाकामं ब्राह्मणः सूर्यसन्निभः॥ ६ अथापराह्ने तस्याहः प्रावात् पुण्यः समीरणः । पुनर्नविममं लोकं कुर्वन्निव सपलहन् ॥ दिव्यानि चैव माल्यानि सुगन्धीनि नवानि च। शैशिरस्य गिरेः पादे प्रादुरासन् समीपतः ॥ वादित्राणि च दिव्यानि सुघोराणि समन्ततः । स्तुतयश्चेन्द्रसंयुक्ता अश्रयन्त मनोहराः॥ गणाश्चाप्सरसां तत्र गन्धर्वाणां तथैव च। पुरस्ताद्देवदेवस्य जगुर्गीतानि सर्वदाः॥ 80 मरुतां च गणास्तत्र देवयानैरुपागमन् । महेन्द्रानुचरा ये च ये च सम्मनिवासिनः॥ ११ ततो मरुत्वान् हरिभिर्युक्तैर्वाहैः स्वलङ्कृतैः । शचीसहायस्तत्राऽऽयात् सह सर्वेस्तदामरैः॥१२ एतास्मिन्नेव काले तु कुवेरो नरवाहनः। दर्शयामास मां राजँछक्ष्म्या परमया युतः॥ १३ दक्षिणस्यां दिशि यमं प्रत्यपद्यं व्यवस्थितम् । वरुणं देवगाजं च यथास्थानमवस्थितम् ॥ ते मामूचुर्महाराज सान्त्वयित्वा नर्र्षम । सव्यसाचिन्निरीक्षास्माँहोकपालानवस्थितान्॥ सुरकार्यार्थसिद्ध्यर्थे दृष्टवानासि राङ्करम्। अस्मत्तोऽपि गृहाण त्वमस्त्राणीति समन्ततः १६ ततोऽहं प्रयतो भृत्वा प्रणिपत्य सुरर्षभान्। प्रत्यगृद्धं तदाऽस्त्राणि महान्ति विधिवद्विमो १७ गृहीतास्त्रस्ततो देवैरनुज्ञातोऽस्मि भारत। अथ देवा ययः सर्वे यथागतमरिन्दम॥ 36 मघवानपि देवेशो रथमारुह्य सुप्रभम्। उवाच भगवान् खर्गं गन्तव्यं फाल्गुन त्वया १९ प्रैवागमनादस्माहेदाइं त्वां धनअय। अतः परं त्वहं वै त्वां दर्शये भरतर्षभ ॥ 20 त्वया हि तीर्थेषु पुरा समाष्ट्रावः कृतोऽसकृत्। तपश्चेदं महत्तप्तं स्वर्गे गन्तासि पाण्डव॥ भयश्चेव च तप्तव्यं तपश्चरणमुत्तमम्। स्वर्ग त्ववश्यं गन्तव्यं त्वया शत्रुनिष्दन ॥ माति हर्मित्रयोगात्त्वां त्रिदिवं प्रापियप्यति। विदितस्त्वं हि देवानां मुनीनां च महात्मनाम् २३ ततोऽहमद्भवं शकं प्रसीद भगवन् मम। आचार्यं वरयेयं त्वामस्त्रार्थं त्रिदशेश्वर॥ २४

इन्द्र उवाच । क्रूरकर्मास्त्रवित्तात भविष्यसि परन्तप। यद्र्थमस्त्राणीप्सुस्त्वं तं कामं पाण्डवाऽऽप्रुहिश् ततोऽहमब्रुवं नाऽहं दिव्यान्यस्त्राणि शत्रुहन्। मानुषेषु प्रयोक्ष्यामि विनास्त्रप्रतिघातनात्॥श् तानि दिव्यानि मेऽस्त्राणि प्रयच्छ विबुधाधिष। लोकांश्चास्त्रजितान् पश्चाह्यभेयं सुरपुङ्गव॥ श्

इन्द्र उवाच ।
परीक्षार्थं मयैतत्ते वाक्यमुक्तं धनञ्जय ।
ममात्मजस्य वचनं सूपपन्नमिदं तव ॥ २८
शिक्ष मे भवनं गत्वा सर्वाण्यस्त्राणि भारत ।
वायोरग्नेवसुभ्योऽपि वरुणात् समरुद्रणात् ॥ २९
साध्यं पैतामहं चैव गन्धवीरगरस्नसाम् ।
वैष्णवानि च सर्वाणि नैर्ऋतानि तथैव च ॥ ३०
मद्रतानि च जानीहि सर्वास्त्राणि कुरुद्ध ।
पवमुक्त्वा तु मां शकस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ३१
अथाऽपश्यं हरियुजं रथमैन्द्रमुपस्थितम् ।
दिव्यं मायामयं पुण्यं यत्तं मातिन्ति न्वप ॥ ३१
लोकपालेषु यातेषु मामुवाचाय मातिनः ।
दृष्टुमिच्छति शकस्त्वां देवराजो महाद्यते॥

१६८

तत इति ॥ १ ॥ देवयानैर्विमानैः । सद्मनिवासिनः स्त्रीवाटादयः शचीजयन्तादय इत्यर्थः ॥ ११ ॥ यथास्थानं प्राच्यामिन्द्रं, प्रतीच्यां वरुणमित्यादि ॥१४॥ तं हूर्का भाविष्यसीति संबन्धः ॥ २५ ॥ अस्त्रस्येव प्रतिघाताप्रस्थे मोक्ष्ये न त्वन्यत्र मानुषे॥२६॥ मायामयमिवात्यद्भुतम् १३ युद्धपर्व

36

या १९

30

33

25

À I

नाम्२३

२४

महिर५

मा २६

ाधिप।

11 36

26

रत।

1 11 39

1 1 30

11 38

1 11 33

11 33

मूरक्री

वातार्थमञ्

दुतम् ३३

ह।

न्।

कृत्।

मंसिद्धधस्य महाबाहो कुरु कार्यमनन्तरम्। पश्य पुण्यकृताँ हो कान् सदारीरो दिवं वज ॥ ३४ देवराजः सहस्राक्षस्त्वां दिदश्वति भारत। इत्युक्तोऽहं मातलिना गिरिमामन्त्र्य शैशिरम्३५ प्रदक्षिणमुपावृत्य समारोहं रथोत्तमम्। चोदयामास स हयान् मनोमारुतरंहसः॥ 38 मातलिईयतत्त्वज्ञो यथावद्भारिदक्षिणः । अवैक्षत च मे वक्रं स्थितस्याऽथ स सार्थिः ३७ तथा मान्ते रथे राजन विस्मितश्चेदमव्यीत । अत्यद्धतमिदं त्वद्य विचित्रं प्रतिभाति मे ॥ ३८ यदास्थितो रथं दिव्यं पदान्न चलितः पदम् । देवराजोऽपि हि मया नित्यमत्रोपलक्षितः ॥ ३९ विचलन् प्रथमोत्पाते ह्यानां भरतर्षभ । त्वं पुनः स्थित एवात्र रथे म्रान्ते कुरुद्धह ॥ ४० अतिशक्रमिदं सर्वे तवेति प्रतिभाति मे । इत्युक्त्वाऽऽकाशमाविद्य मातलिविव्यालयान दर्शयामास में राजन विमानानि च भारत। स रथो हरिभिर्युक्तो हुर्ध्वमाचकमे ततः॥ ४२ ऋषयो देवताश्चैव पूजयान्ति नरोत्तम। ततः कामगमाँ हो कानपद्यं वै सुरर्पिणाम् ॥ ४३ गन्धर्वाप्सरसां चैव प्रभावमामतौजसाम्। नन्दनादीनि देवानां वनान्यपवनानि च॥ 88 दर्शयामास मे शीव्रं मातलिः शकसार्थिः। ततः राऋस्य भवनमप्रथममरावतीम् ॥ 84 दिव्यैः कामफलैर्वृक्षै रत्नेश्च समलङ्कृताम्। न तत्र सूर्यस्तपति न शीतोष्णे न च क्रमः॥ ४६ न बाधते तत्र रजस्तत्रास्ति न जरा नृप। न तत्र शोको दैन्यं वा दौर्बल्यं चोपलक्ष्यते ४७ दिवौकसां महाराज न ग्लानिररिमर्दन। न कोधलोमौ तत्रास्तां सुरादीनां विशाम्पते ४८ नित्यतुष्टाश्च ते राजन् प्राणिनः सुरवेदमनि। नित्यपुष्पफलास्तत्र पादपा हरितब्छदाः ॥ ४९ पुष्करिण्यश्च विविधाः पद्मसौगन्धिकायुताः । शीतस्तत्र ववौ वायुः सुगन्धी जीवनः शुचिः५०

सर्वरत्नविचित्रा च भूमिः पुष्पविभूषिता । मृगद्विजाश्च बहवां रुचिरा मधुरस्वराः॥ 49 विमानगामिनश्चात्र दृश्यन्ते बहवोऽम्बरे । ततोऽपर्यं वस्न् रुद्रान् साध्यांश्च समरुद्रणान्॥ आदित्यानिश्वनौ चैव तान् सर्वान् प्रत्यपूजयम्। ते मां वीर्येण यशसा तेजसा च वलेन च॥ ५३ अस्त्रिश्चाप्यन्वजानन्त सङ्ग्रामे विजयेन च। प्रविश्य तां पुरीं दिव्यां देवगन्धर्वपूजिताम् देवराजं सहस्राक्षमुपातिष्टं कृताञ्जलिः। ददावर्घासनं प्रीतः शको मे ददतां वरः॥ वहुमानाच गात्राणि पस्पर्श मम वासवः। तत्राहं देवगन्धर्वैः सहितो भृरिदक्षिणैः॥ 30 अस्त्रार्थमवसं खर्गे शिक्षाणोऽस्त्राणि भारत। विश्वावसोश्च वै पुत्रश्चित्रसेनोऽभवत् सखा ५७ स च गान्धर्वमिखलं ग्राह्यामास मां नृप। तत्राहमवसं राजन् गृहीतास्त्रः सपूजितः ॥ ५८ सुखं राऋस्य भवने सर्वकामसमन्वितः। १एण्वन् वै गीतशब्दं च तूर्यशब्दं च पुष्कलम्। पश्यंश्चाप्सरसः श्रेष्टा नृत्यन्तीर्भरतर्षभ ॥ तत् सर्वमनवज्ञाय तथ्यं विज्ञाय भारत। अत्यर्थे प्रतिगृह्याहमस्त्रेष्वेव व्यवस्थितः ॥ 80 ततोऽतुष्यत् सहस्राक्षस्तेन कामेन मे विभुः। पवं मे वसतो राजन्नेष कालोऽत्यगादिवि ॥ ६१ कतास्त्रमतिविश्वस्तमथ मां हरिवाहनः। संस्पृश्य मार्श्ने पाणिभ्यामिदं वचनमत्रवीत् ॥६२ न त्वमद्य युधा जेतुं शक्यः सुरगणैरपि। कि पनमान्ये लोके मानुवैरकतात्मिमः॥ ६३ अप्रमेयोऽप्रधृष्यश्च युद्धेष्वप्रतिमस्तथा । अथाऽब्रवीत पुनर्वेवः सम्प्रहृष्टतन्रुहः॥ 68 अस्त्रयुद्धे समो वीर न ते कश्चिद्धविष्यति। अप्रमत्तः सदा दक्षः सत्यवादी जितेन्द्रियः ब्रह्मण्यश्चास्त्रविचासि शुरश्चासि कुरुद्धह । अस्त्राणि समवाप्तानि त्वया दश च पञ्च च ६६ पञ्चभिर्विधिभिः पार्थ विद्यते न त्वया समः । प्रयोगमुपसंहारमावृत्ति च धनञ्जय ॥ राष

पदात् स्थानात् न चालेतः । स्थस्य भ्रमणेऽपि ^हढासन इत्यर्थः ॥ ३९ ॥ सुरार्षिणामिति दैर्घ्याभाव आर्षः । समाहारबहुत्वं वा बहुसमुदायाभिप्रायेण ॥ ४३ ॥ अन्वजानन्त 'वीर्यादिमान् भव' इत्याशीर्वादान् दृदुरित्यर्थः॥५४॥ तत्सर्वामिति । अनवज्ञाय आहत्य आदर-

पूर्वकं तथ्यं यथावदत्यर्थं पुरुषार्थ इति विज्ञाय प्रतिगृह्य रागशून्येन मनसा अङ्गीकृत्याप्यहमक्षेष्वेव व्यवस्थितोऽभूवं न गीतादिषु ॥ ६० ॥ तेन कामेन अक्षे-च्छ्या न तु भोगेच्छ्या ॥ ६१ ॥ पश्चिमः प्रयोगादिभिः । आवृत्तिः-पुनः पुनः प्रयोगोपसंहारौ ॥ ६० ॥ प्रायश्चित्तः

त्यं

त्य

He

सवे

तथ

तत

संर

तत

U

ततं

दंशि

आर

पहि

शत

ततो

अभ्य

भार

भावृ

ततो

र्राल

तहरू

बन्ये

बाल

प्राद्व

भाका

विचै

वंगत

प्रायश्चितं च वेत्थ त्वं प्रतीघातं च सर्वशः । ततो गुर्वर्धकालोऽयं समुत्पन्नः परन्तप ॥ 23 प्रतिजानीष्व तं कर्त्वं ततो वेत्स्याम्यहं परम्। ततोऽहमब्बं राजन् देवराजिमदं वचः॥ ६९ विषद्यं यन्मया कर्त्ते कृतमेव निबोध तत्। ततो मामब्रवीद्राजन् प्रहसन् बलवृत्रहा ॥ 90 नाविषद्यं तवाद्यास्ति त्रिषु लोकेषु किंचन। ७१ निवातकवचा नाम दानवा मम शत्रवः॥ समद्रकक्षिमाश्रित्य दुर्गे प्रतिवसन्त्यत । तिस्रः कोट्यः समाख्यातास्तुल्यरूपबलप्रभाः७२ तांस्तत्र जहि कौन्तेय गुर्वर्थस्ते भविष्यति । ततो मातलिसंयुक्तं मयूरसमरोमिनः॥ ७३ ह्यैरुपेतं प्रादानमे रथं दिव्यं महाप्रभम्। बबन्ध बैव मे मुर्झि किरीटमिद्मुत्तमम्॥ 08 स्वरूपसदृशं चैव प्रादादङ्गविभूषणम् । अभेद्यं कवचं चेंदं स्पर्शरूपवदुत्तमम् ॥ 194 अजरां ज्यामिमां चापि गाण्डीवे समयोजयत्। ततः प्रायामहं तेन स्यन्दनेन विराजता ॥ 30 येनाऽजयद्देवपतिर्बिल वैरोचिन पुरा।

ततो देवाः सर्व एव तेन घोषेण बोधिताः॥ ७७ मन्वाना देवराजं मां समाजामुर्विशाम्पते। दृष्टा च मामपृच्छन्त किं करिष्यासि फाल्गुन ७८ तानव्रवं यथाभूतिमदं कर्ताऽस्मि संयगे। निवातकवचानां तु प्रस्थितं मां वधीषणम्॥ ७९ निबोधत महाभागाः शिवं चाशास्त मेऽन्धाः। तुष्ट्यमी प्रसन्नास्ते यथा देवं पुरन्दरम्॥ रथेनानेन मधवा जितवान शम्बरं यथि। नमुचिं वलवृत्रौ च प्रहादनरकावि ॥ 28 बहुनि च सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदान्यपि । रथेनानेन दैत्यानां जितवान् मघवा युधि॥ ८२ त्वमप्यनेन कौन्तेय निवातकवचान रणे। विजेता युधि विकस्य पुरेव मघवा वशी ॥ ८३ अयं च शङ्कप्रवरों येन जेताऽसि दानवान्। अनेन विजिता लोकाः शक्रेणापि महात्मना ८४ प्रदीयमानं देवैस्तं देवदत्तं जलोद्भवम्। प्रत्यगृह्णं जयायैनं स्तूयमानस्तदामरैः॥ स राङ्वी कवची बाणी प्रगृहीतरारासनः। दानवालयमत्युत्रं प्रयातोऽस्मि युयुत्सया॥ ८६

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि निवातकवचयुद्धपर्वण्यर्जुनवाक्ये अष्टपष्टचिकशाततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

とうかの事ででき

3 & 9

अर्जुन उवाच।

ततोऽहं स्त्यमानस्तु तत्र तत्र महर्षिभिः।
अपश्यमुद्दाधं भीममपां पतिमथाव्ययम्॥ १
फेनवत्यः प्रकीर्णाश्च संहताश्च समुत्थिताः।
ऊर्मयश्चात्र दश्यन्ते वल्गन्त इव पर्वताः॥ २
नावः सहस्रशस्तत्र रत्नपूर्णाः समन्ततः।
तिमिङ्गिलाः कञ्छपाश्च तथा तिमितिमिङ्गिलाः

मकराश्चात्र दृश्यन्ते जले मग्ना द्वाऽद्रयः।
राङ्कानां च सहस्राणि मग्नान्यप्तु समन्ततः॥ ४
दृश्यन्ते सम यथा रात्रौ तारास्तन्वम्रसंवृताः।
तथा सहस्रशस्तत्र रत्नसङ्घाः प्रवन्त्युत ॥
वायुश्च पूर्णते भीमस्तदः द्वृतिमवाभवत्।
तमुदीस्य महावेगं सर्वाम्भोनिधिमुत्तमम्॥
अपस्यं दानवाकीर्णं तद्दैत्यपुरमन्तिकात्।
तत्रैव मातिस्त्तर्णं निपत्य प्रथिवीतले॥

मस्त्राभिना दग्धानामनागसां पुनरुज्जीवनम् । प्रतीधातं परास्त्रेणाभिमृतस्य स्वास्त्रस्योद्दीपनम् । गुर्नथों दक्षिणा ॥ ६८ ॥ वेतस्यामि वेदियिध्यामि परं कार्यमिति शेषः ॥ ६९ ॥ विषद्यं शक्यम् ॥ ७० ॥ प्रायां प्रयाणं कृतवान् ॥ ५६ ॥ आशास्त आशाध्वम् ॥ ८० ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे ः ष्ट्रषष्ट्यधिकशततमोऽ च्यायः ॥ १६८ ॥

१६९

ततोऽहमिति ॥ १ ॥ तिमिर्मत्स्यस्तं गिर्ठाते मही-मत्स्यस्तिमिङ्गिलः । तमिप गिर्ठतीति तिमितिमिङ्गिलः । तिमिरिव गिर्ठनीयस्तिमिङ्गिलो यस्येति विष्रहः ॥ ३ ॥ घूर्णते अमिति ॥ ६ ॥ निपत्य गत्वा पृथिवीतले पाताले ॥ ७ ॥ दपर्व

11 1919

100

90

घाः।

60

28

1 62

43

1 48

64

1 6

118

महा-

द्वलः।

1311

पाताले

र्यं तं तु समालश्य प्राद्रवद्रथयोगवित्। त्रासयन् रथघोषेण तत् पुरं समुपादवत् ॥ रयघोषं तु तं श्रुत्वा स्तनियत्नोरिवाम्बरे। प्रत्वाना देवराजं मामाविया दानवाऽभवन्॥ ९ सर्वे संम्रान्तमनसः शरचापधराः स्थिताः। तथाऽसि-शूल-परद्य-गदा-मुसल-पाणयः॥ ततो द्वाराणि पिद्धुद्दिनवास्त्रस्तचेतसः। संविधाय पुरे रक्षां न स्म कश्चन दृश्यते ॥ ततः शङ्खनुपादाय देवदत्तं महास्वनम् । एसां मुद्रमाश्रित्य प्राथमं तं रानैरहम् ॥ १२ स हु शब्दो दिवं स्तब्ध्वा प्रतिशब्दमजीजनत्। वित्रेसुश्च निलिल्युश्च भूतानि समहान्यिव ॥ १३ ततो निवातकवचाः सर्व एव खळंकताः। रंशिता विविधेस्त्राणैर्विचित्रायुधपाणयः ॥ वायसैश्च महाशूलैर्गदाभिर्मुसलैरपि। पिंदेशैः करवालैश्च रथचकैश्च भारत ॥ १५ शतभीमिर्भग्रण्डीभिः खड्डीश्चित्रैः खळंठतैः।

प्रगृहीतैर्दितेः पुत्राः प्रादुरासन् सहस्रदाः ॥ ततो विचार्य बहुशो रथमार्गेषु तान् हयान्। प्राचोद्यत् समे देशे मातिलर्भरतर्षम ॥ तेन तेषां प्रणुन्नानामाञ्जत्वाच्छीत्रगामिनाम् । नान्वपश्यं तदा किंचित्तन्मेऽद्भृतमिवाऽभवत् १८ ततस्ते दानवास्तत्र वादित्राणि सहस्रदाः। विकृतस्वररूपाणि भृदां सर्वाण्यनाद्यन्॥ तेन शब्देन सहसा समुद्रे पर्वतोपमाः। आष्ट्रवन्त गतैः सत्वैर्मत्स्याः शतसहस्रशः॥ २० ततो वेगेन महता दानवा मामुपादवन्। विमुञ्चन्तः शितान् वाणान् शतशोऽय सहस्रशः स सम्ब्रहारस्तुमुलस्तेषां च मम भारत। अवर्तत महाघोरो निवातकवचान्तकः॥ ततो देवर्षयश्चैव दानवर्षिगणाश्च ये। ब्रह्मर्पयश्च सिद्धाश्च समाजग्मुर्महामृधे ॥ ते वै मामनुरूपाभिर्मधुराभिर्जयेषिणः। अस्तुवन् मुनयो वाग्मिर्यथेन्द्रं तारकामये ॥ २४

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे निवातकवचयुद्धपर्वाणे युद्धारम्मे ऊनसप्तत्यधिकदाततमोऽघ्यायः ॥१६९ ॥

4778644

300

अर्जुन उवाच।
ततो निवातकवचाः सर्वे वेगेन भारत।
ततो निवातकवचाः सर्वे वेगेन भारत।
त्रिम्पद्रवन् मां सिहताः प्रगृहीतायुधा रणे॥ १
श्रीच्छाद्य रथपन्थानमुत्कोशन्तो महारथाः।
त्रिम्पद्रय सर्वतस्ते मां शरवर्षेरवाकिरन्॥ २
तिवोऽपरे महावीर्याः शूलपिट्टशपाणयः।
तिह्मित्व सुग्रुण्डीश्च मुमुचुर्दानवा मिय ॥ ३
तिह्मित्वर्षे सुमहद्रदाशकिसमाकुलम्।
तिह्मितं सुज्यमानं तैरपतन्मद्रथोपरि॥ ४
तिवे मामभ्यधावन्त निवातकवचा युधि।

जितरास्त्रायुधा रौद्राः कालक्ष्पाः प्रहारिणः ॥ ५
तानहं विविधेर्वाणैर्वेगविद्गरिजस्रगैः ।
गाण्डीवमुक्तैरभ्यन्नमेकैकं दशिभर्षृत्रे ॥ ६
ते कृता विमुखाः सर्वे मत्त्रयुक्तैः शिलाशितैः ।
ततो मातिलना तूर्णं ह्यास्ते सम्प्रचोदिताः ॥ ७
मार्गान् बहुविधांस्तत्र विचेहवीतरंहसः ।
सुसंयता मातिलना प्रामयन्त दितेः सुतान् ॥ ८
शतं शतास्ते हरयस्तिसम् युक्ता महारथे ।
शान्ता मातिलना यत्ता व्यचरत्रल्पका इव ॥ ९

बाल्स्य सर्वसम्पदुपेतामिति शेषः। आश्विष्येति पाठे भूमा-वर्तार्थ निम्नस्थं रथचकं दृढमाश्विष्य उन्नीतवानित्यर्थः। श्रद्भवत् प्रकर्षेण वेगवानभूत् ॥ ८ ॥ दिवं स्तब्ध्वा श्रिकाशं ब्याप्य ॥ १३ ॥ दंशिताः सन्नद्धाः। त्राणैः वर्षैः॥१४॥ आस्त्रवन्त पलायनं कृतवन्तः। गतैः सत्त्वैः वर्षताभिविद्धिभिरुपलक्षिता भ्रान्ता इत्यर्थः॥२०॥ तारका- मय तारार्थे सङ्घामे ॥२४॥ इत्यारण्यके पेत्रणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे जनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६९॥

8190

तत इति ॥१॥ शताः शतानि अयुतमित्यर्थः । हरयोऽ श्वाः । शान्ताः परीक्षिताः । शमेरालोचनार्थानिष्ठा ॥९॥

धा

व्य

तर्व

दी

हते

H

तत

शै

त्र

अर

स

अश

तग

हर

₹

सुः

श

अह

ग

भा

तेषां चरणपातेन रथनेमिखनेन च। मम बाणनिपातैश्च हतास्ते शतशोऽसुराः ॥ १० गतासवस्तथैवाऽन्ये प्रगृहीतशरासनाः। हतसारथयस्तत्र व्यक्तष्यन्त तुरंगमैः ॥ 88 ते दिशो विदिशः सर्वे प्रतिरुथ्य प्रहारिणः। अभ्यप्नन् विविधैः शस्त्रैस्ततो मे व्यथितं मनः १२ ततोऽहं मातलेवींर्यमपद्यं परमाद्भुतम्। अश्वांस्तथा वेगवतो यदयत्नादधारयत्॥ १३ ततोऽहं लघुभिश्चित्रैरस्त्रैस्तानसुरान् रणे। चिच्छेद सायुधान् राजन् शतशोऽथ सहस्रशः॥ पवं मे चरतस्तत्र सर्वयत्नेन रात्रहन्। प्रीतिमानभवद्वीरो मातलिः शकसारिधः ॥ १५ वध्यमानास्ततस्तैस्तु हयैस्तेन रथेन च। अगमन् प्रक्षयं केचित्र्यवर्तन्त तथा परे ॥ १६ स्पर्धमाना इवास्माभिनिवातकवचा रणे। शरवर्षेः शरार्ते मां महाद्भिः प्रत्यवारयन् ॥ १७ ततोऽहं लघुभिश्चित्रैर्वह्मास्त्रपरिमन्त्रितः। व्यथमं सायकैराद्य शतशोऽथ सहस्रशः॥ 25 ततः सम्पीङ्यमानास्ते कोधाविष्टा महारथाः। अपीडयन् मां साहिताः शाक्तिशूळासिवृष्टिभिः १९

ततोऽहमस्त्रमातिष्ठं परमं तिग्मतैजसम्। द्यितं देवराजस्य माधवं नाम भारत॥ ततः खङ्गित्रशूलेन तोमरांश्च सहस्रशः। अस्त्रवीर्येण शतथा तैर्भुक्तानहमच्छिदम् ॥ २१ छित्वा प्रहरणान्येषां ततस्तानिष सर्वशः। प्रत्यविध्यमहं रोषाद्दशिमर्दशिमः शरैः॥ गाण्डीवाद्धि तदा संख्ये यथा भ्रमरपङ्कयः। निष्पतन्ति महाबाणास्तन्माताल्यपूजयत्॥ २३ तेषामपि तु बाणास्ते तन्मातिलरपूजयत्। अवाकिरन मां बलवत्तानहं व्यथमं शरै:॥ वध्यमानास्ततस्ते तु निवातकवचाः पुनः। शरवर्षेमहिद्धिमां समन्तात् पर्यवारयन्॥ शरवेगान्निहत्याहमस्त्रैरस्त्रविघातिभिः। ज्वलाद्धः परमैः शीधैस्तानविध्यं सहस्रशः॥१६ तेषां छिन्नानि गात्राणि विस्जान्ति समशोणितम्। प्रावृषीवाभिवृष्टानि श्रङ्गाण्यथ घराभृताम् ॥ २७ इन्द्राशनिसमस्पर्शैवेंगवद्भिरजिह्मगैः। मद्वाणैर्वध्यमानास्ते समुद्वियाः स्म दानवाः॥२८ शतधा भिन्नदेहास्ते झीणप्रहरणौजसः। ततो निवातकवचा मामयुध्यन्त मायया॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाण निवातकवचयुद्धपर्वाण सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७०॥

少多多多个

303

अर्जुन उवाच।

ततोऽदमवर्षं सुमहत् प्रादुरासीत् समन्ततः।
नगमात्रैः शिलाखण्डैस्तन्मां दृढमपीडयत्॥ १
तद्दं वज्रसङ्काशैर्महेन्द्रास्त्रप्रचोदितैः।
अचूर्णयं वेगवाद्भिः शरजालैर्महाहवे॥ २

चिच्छेद अहमिति शेषः । परोक्षार्थिलेदप्रयोगेण अजान-तैव मया एतत् कृतमिति शत्रूणामत्यन्तापकर्षः सूचितः ॥ १४ ॥ अस्माभिः पूजायां बहुत्वम् । अखाद्यपे-क्षया वा ॥ १७ ॥ लघुभिः शीप्रगैः ॥ १८ ॥ तिग्मतैजसं तीक्ष्णदाहकम् । माधवं नाम मधोर्दैत्यस्य वधार्थं निर्मितत्वात् ॥ २० ॥ ततो माधवान्नात् उत्पन्नेन खङ्ग-सहितेन त्रिश्क्षेत्र । खङ्गांख शूलांखेति पाठे शरीरित्युत्तर- चूर्ण्यमानेऽश्मवर्षे तु पावकः समजायत।
तत्राश्मचूर्णान्यपतन् पावकप्रकरा इव ॥
ततोऽश्मवर्षे विहते जलवर्षे महत्तरम् ।
धाराभिरक्षमात्राभिः प्रादुरासीन्ममान्तिके ॥
नभसः प्रच्युता धारास्तिग्मवीर्याः सहस्रशः
आवृण्वन् सर्वतो त्योम दिशश्चोपदिशस्त्र्या॥

श्लोकादपकर्षणीयम् ॥ २१ ॥ तेषां ते वाणाः माम् ^{अश्} किरान्निति संबन्धः । तद्पि मातल्रिरपूज्यत् ॥ ^{२४ ॥} इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे सप्तत्वि^{धिक} शततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥

विद्याशयः ॥ ३ ॥

१७१ ततोऽरमेति । नगमात्रैः वृक्षप्रमाणैः॥१॥पावक्ष्मराः चयुद्धपर्व

1:1

त्॥ २३

11 28

तः ॥ २६

ाणितम्।

म ॥ २७

वाः॥२८

11 39

तके ॥ ^४ स्त्रशः ।

तथा ॥ ५

माम् अवा

11 38 1

सप्तत्यर्धि

गवक्प्रकृ**राः**

: 1

बाराणां च निपातेन वायोधिंस्फूर्जितेन च। गिर्जितेन च दैत्यानां न प्राज्ञायत किञ्चन ॥ धारा दिवि च संबद्धा वसुधायां च सर्वशः। व्यामोहयन्त मां तत्र निपतन्त्योऽनिशं भवि॥७ तत्रोपदिष्टमिन्द्रेण दिव्यमस्त्रं विशोषणम् । दीप्तं प्राहिणवं घोरमञ्जूष्यत्तेन तज्जलम् ॥ 6 हतेऽइमवर्षे च मया जलवर्षे च शोषिते। मुमुचुर्दानवा मायामाप्त्रं वायुं च भारत॥ 9 ततोऽहमार्थ्ने व्यथमं साछिलास्त्रण सर्वज्ञः। शैलेन च महास्त्रेण वायोर्वेगमधारयम्॥ 80 तस्यां प्रतिहतायां ते दानवा युद्धदुर्मदाः । **प्राक्तर्वन् विविधां मायां यौगपद्येन भारत** ॥ ११ ततो वर्षं प्रादुरभृत् सुमह्छोमहर्षणम् । बस्राणां घोररूपाणामभेर्वायोस्तथाऽश्मनाम् १२ सातु मायामयी वृष्टिः पीडयामास मां युधि। अथ घोरं तमस्तीवं प्रादुरासीत् समन्ततः ॥ १३ तमसा संवृते लोके घोरेण परुषेण च। हरयो विमुखाश्चासन् प्रास्खलचापि मातलिः १४ हस्ताद्धि रश्मयश्चास्य प्रतोदः प्रापतद्भवि। असकुचाह मां भीतः कासीति भरतर्षम ॥ १५ मां च भीराविशक्तीं वास्मिन् विगतचेतासि। स च मां विगतज्ञानः सन्त्रस्तमिद्मव्रवीत् ॥ १६ सुराणामसुराणां च सङ्ग्रामः सुमहानभृत्। अमृतार्थे पुरा पार्थ स च दृष्टो मयाऽनघ ॥ १७ शम्बरस्य वधे घोरः सङ्ग्रामः सुमहानभूत्।

सारथ्यं देवराजस्य तत्रापि कृतवानहम् ॥ 26 तथैव वृत्रस्य वधे सङ्ग्रहीता हया मया। वैरोचनेर्महायुद्धं दृष्टं चापि सुदारुणम् ॥ 89 पते मया महाघोराः सङ्ग्रामाः पर्युपासिताः । न चापि विगतज्ञानो भूतपूर्वोऽस्मि पाण्डव २० पितामहेन संहारः प्रजानां विहितो भ्रवम् । न हि युद्धमिदं युक्तमन्यत्र जगतः क्ष्यात् ॥ २१ तस्य तद्वचनं श्रत्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना । मोहयिष्यन् दानवानामहं मायावलं महत्॥ २२ अञ्चवं मातलिं भीतं पश्य मे भुजयोर्बलम्। अस्त्राणां च प्रभावं वै धनुषो गाण्डिवस्य च २३ अद्यास्त्रमाययैतेषां मायामेतां सुदारुणाम् । विनिहन्मि तमश्चोग्रं मा भैः सूत स्थिरो स्वा१४ एवमुक्त्वाऽहमसृजमस्त्रमायां नराधिप । मोहनीं सर्वभूतानां हिताय त्रिदिवौकसाम् ॥२५ पीड्यमानासु मायासु तासु ताखसुरोत्तमाः। पुनर्वहुविधा मायाः प्राकुर्वन्नमितौजसः ॥ पुनः प्रकाशमभवत्तमसा ग्रस्यते पुनः । भवत्यदर्शनो छोकः पुनरप्सु निमज्जति ॥ २७ सुसङ्गृहीतैईरिभिः प्रकाशे सति मातालेः। व्यचरत स्यन्दनाप्रयेण सङ्ग्रामे लोमहर्पणे ॥ २८ ततः पर्यपतञ्ज्या निवातकवचा मयि। तानहं विवरं दृष्टा प्राहिण्वं यमसादनम् ॥ २९ वर्तमाने तथा युद्धे निवातकवचान्तके। नापत्रयं सहसा सर्वान् दानवान् माययाऽऽवृतान्

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि निवातकवचयुद्धपर्वणि मायायुद्धे एकसप्तत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

१७२

अर्जुन उवाच । ^{अहर्}यमानास्ते दैत्या योधयन्ति स्म मायया । ^{अहर्}येनास्त्रवर्थिण तानप्यहमयोधयम् ॥ १ ^{गाण्डीव}मुक्ता विशिखाः सम्यगस्त्रप्रचोदिताः ।

अच्छिन्दघ्वत्तमाङ्गानि यत्र यत्र स्म तेऽभवन् ॥२ ततो निवातकवचा वध्यमाना मया युधि । संहृत्य मायां सहसा प्राविशन् पुरमात्मनः ॥ ३

वैरोचनेः वलेः ॥ १९ ॥ मोहनास्त्रेण पीड्यमानासु नस्य-मानासु ॥ २६ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकप्ठीये भारत-भावदीपे एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१॥ १७२ अदृश्यमाना इति ॥ १ ॥

व्यपयातेषु दैत्येषु प्रादुर्भूते च दर्शने। अपरयं दानवांस्तत्र हतान् रातसहस्रशः॥ विनिष्पष्टानि तत्रैषां शस्त्राण्याभरणानि च। शतशः सम प्रदृश्यन्ते गात्राणि कवचानि च ॥ ५ ह्यानां नान्तरं ह्यासीत् पदाद्विचालतं पदम्। उत्पत्य सहसा तस्थ्रग्निरिक्षगमास्ततः॥ ततो निवातकवचा ऱ्योम सञ्छाद्य केवलम्। अद्दया हात्यवर्तन्त विस्जन्तः शिलोच्चयान् ७ अन्तर्भूमिगताश्चान्ये ह्यानां चरणान्यथ । व्यगृहन् दानवा घोरा रथचके च भारत॥ विनिगृह्य हरीनश्वान रथं च मम युध्यतः। सर्वतो मामविध्यन्त सरथं धरणीधरैः॥ पवंतरुपचीयद्भिः पतमानस्तथाऽपरः। स देशो यत्र वर्ताम ग्रहेव समपद्यत ॥ 80 पर्वतर्छाद्यमानोऽहं निगृहीतश्च वाजिभिः। अगच्छं परमामार्तिं मातालस्तदलक्षयत्॥ 88 लक्षायित्वा च मां भीतामेदं वचनमब्रवीत्। अर्जुनार्जुन मा भैस्त्वं वृज्जमस्त्रमुदीरय ॥ १२ ततोऽहं तस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा वज्रमुदीरैयम्। देवराजस्य दयितं भीममस्त्रं नराधिप ॥ 83 अचलं स्थानमासाद्य गाण्डीवम्तुमन्त्रय च। अमुञ्चं वज्रसंस्पर्शानायसान्निशितान् शरान्॥१४ ततो मायाश्च ताः सर्वा निवातकवचांश्च तान्। ते वज्रचोदिता बाणा वज्रभृताः समाविशन् १५ ते वज्रवेगाविहता दानवाः पर्वतोपमाः। इतरेतरमाश्चिष्य न्यपतन् पृथिवीतले ॥ अन्तर्भमौ च येऽगृहन् दानवा रथवाजिनः। अनुप्रविश्य तान् बाणाः प्राहिष्वन् यमसादनम्॥ हतैर्निवातकचैर्निरस्तैः पर्वतीपमैः। समाच्छाद्यत देशः स विकीर्णेरिव पर्वतैः॥ १८ न हयानां क्षतिः काचिन्न रथस्य न मातलेः। मम चाद्दयत तदा तद्दुतिमवाभवत्॥ ततो मां प्रहसन् राजन् मातोलः प्रत्यभाषत ।

नैतदर्जन देवेषु खिय वीर्य यदीस्यते ॥ हतेष्वसुरसङ्घेषु दागस्तेषां तु सर्वशः। प्राक्राशकगरे तस्मिन् यथा शरादि सारसाः २१ ततो मातिहिना सार्धमहं तत् पुरमस्ययाम्। त्रासयन् रथघोषेण निवातकवचस्त्रियः॥ तान् दृष्टा दशसाहस्रान् मयूरसदशान् ह्यान्। रथं च रविसङ्काशं शद्भवन् गणशः स्त्रियः॥ २३ ताभिराभरणैः शब्द्हासिताभिः समीरितः। शिलानामिव शैलेषु पतन्तीनामभूत्तदा॥ वित्ररता दैत्यनार्यस्ताः स्वानि वेदमान्यथाविशन्। बहुरत्विचित्राणि शातकुम्भमयानि च॥ तदद्भुताकारमहं दृष्टा नगरमुत्तमम्। विशिष्टं देवनगरादपृच्छं मातालें ततः॥ इदमेवंविधं कस्मादेवा नावासयन्त्युत। पुरन्दरपुराद्वीदं विशिधमिति लक्ष्ये॥ २७ मातलिख्वाच ।

आसीदिदं पुरा पार्थ देवराजस्य नः पुरम्। ततो निवातकवर्चेरितः प्रच्याविताः सुराः॥२८ तपस्तस्वा महत्तीवं प्रसाद्य च पितामहम्। इदं वृतं निवासाय देवेभ्यश्चाभयं गृघि॥ ततः शक्रेण भगवान् स्वयंभूरिति चोदितः। विधत्तां भगवानन्तमात्मनो हितकाम्यया॥ ३० तत उक्तो भगवता दिष्टमत्रेति भारत। भाविताऽन्तस्त्वमप्येषां देहेनान्येन शत्रुहन् ॥ ३१ तत एषां वधार्थाय राकोऽस्त्राणि ददौ तव। न हि शक्याः सुरहिन्तुं य एते निहतास्त्रवया ३१ कालस्य परिणामेन ततस्त्वमिह भारत। एषामन्तकरः प्राप्तस्तत्त्वया च कृतं तथा॥ 33 दानवानां विनाशाय अस्त्राणां परमं बलम्। शाहितस्त्वं महेन्द्रेण पुरुषेन्द्र तदुत्तमम् ॥ अर्जुन उवाच।

ततः प्रशास्य नगरं दानवांश्च निहत्य तान्। पुनर्मातिलना सार्धमगच्छं देवसद्म तत्॥ ३º

H

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि निवातकवचयुद्धः पर्वाणे निवातकवचयुद्धे द्विसप्तत्यधिकशाततभाऽध्यायः ॥ १७२ ॥

हरीन् अत्यन्तं हरणशीलान् । अविष्यन्त व्याप्तवन्तः । अचिन्वन्तेति पाठेऽपि स एवार्थः ॥ ९ ॥ सारसाः हंसाः । लक्ष्मणा इति पाठे सारस्यः ॥ २१ ॥ न आवासयान्ति नाष्यासन्ते ॥ २७ ॥ अन्तं नाशं निवातकवचानामिति

शेषः ॥ ३० ॥ प्रशाम्य प्रकर्षेण आलोच्य ॥ ३५ ॥ इत्यारप्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे द्विस^{प्रति} धिकशततमोऽध्यायः ॥१७२॥ १ उदैरयम् इति पाठः । चयुद्धपर्व

साः श

ाम्।

11

रः ॥ २३

रेतः।

विशन्।

11 24

30

23 यान्।

58

38

२७

T: || ? &

२९

T 11 30

11 38

ा ३२

33

38

34

3411

सप्तत्व-

303

अर्जुन उवाच ।
निवर्तमानेन मया महदृष्टं ततोऽपरम् ।
पुरं कामचरं दिव्यं पाचकार्कसमप्रभम् ॥
रतद्रममयैथित्रैः सुस्वरैथ पतित्रिमिः।
गौलोमैः कालकञ्जेश्च नित्यहप्रैरिधिष्ठितम् ॥
गोपुराद्वालकोपेतं चतुर्द्वारं दुरासदम्।
सर्वरत्नमयं दिन्यमद्भुतोपमद्श्वनम् ॥
द्रुमेः पुष्पफलोपेतैः सर्वरत्नमयैर्वृतम् ।
तथा पतित्रिभिर्दिटयैरुपेतं सुमनोहरैः॥ ध
असुरैर्नित्यमुदितैः शूटर्षिमुसलायुधैः।
चापमुद्ररहस्तैश्च स्नाग्वाभिः सर्वतो वृतम्॥ ५
तदहं प्रेक्ष्य देत्यानां पुरमद्भतदर्शनम् ।
अपृच्छं माताले राजन् किामेदं वर्ततेऽद्भृतम् ॥६
मातांलेखाच ।
पुलोमा नाम दैतेयी कालका च महासुरी।
दिव्यं वर्षसहस्रं ते चेरतः परमं तपः ॥ / ७
तपसोऽन्ते ततस्ताभ्यां खयम्भरददद्वरम्।
अगृह्णीतां वरं ते तु सुतानामलपदुःखताम्॥ ८
अवध्यता च राजन्द्र सुरराक्षसपन्नगैः।
पुरं सुरमणीयं च खचरं सुमहाप्रभम्॥ ९
सर्वरत्तैः समुदितं दुर्धर्षममरैरपि ।
महर्षि-यक्ष-गन्धर्व-पन्नगासुरराक्षसैः॥ १०
सर्वेकामगुणोपेतं वीतशोकमनामयम् ।
ब्रह्मणा भरतश्रेष्ठ कालकेयकृते कृतम्॥ ११
त्दतन् खपुरं दिव्यं चरत्यमरवर्जितम्।
पालामाध्यापेतं वीर कालकञ्जेश्च दानवैः॥ १२
हर्णयपुरामत्येव ख्यायते नगरं महत्।
पक्त कालक्येश्च पौलोमेश्च महासरैः। १३
त एते मुदिता राजन्नवध्याः सर्वदेवतेः।
निवसन्त्यत्र राजेन्द्र गतोद्वेगा निरुत्सुकाः॥ १४
मानुषान्मृत्युरेतेषां निर्दिष्टो ब्रह्मणा पुरा।
पतानिप रणे पार्थं कालक आन् दुरासदान्।
वजास्त्रेण नयस्वाशु विनाशं सुमहाबलान् ॥ १५
अर्जुन उवाच । धुरासुरैरवध्यं तद्दं ज्ञात्वा विशाम्पते ।
" ७ ८५ वय तदह ज्ञात्वा विशाम्पत ।

अब्रुवं मार्ताछं हृष्टो याद्येतत् पुरमञ्जसा ॥ 38 त्रिद्शेशद्विषो यावत् क्षयमस्त्रैनयाम्यहम् । न कथञ्चिद्धि मे पापा न वध्या ये सुरद्विषः ॥१७ उवाह मां ततः शीव्रं हिरण्यपुरमन्तिकात्। रथेन तेन दिव्येन हरियुक्तेन मातिलः॥ ते मामालक्ष्य दैतेया विचित्रामरणाम्बराः। समुत्पेतुर्महावेगा रथानास्थाय दंशिताः॥ १९ ततो नाळीकनाराचैर्भह्रैः शक्ल्यप्टितोमरैः। प्रत्यञ्जन् दानवेन्द्रा मां कुद्धास्तीवपराक्रमाः ॥२० तदहं शरवर्षेण महता प्रत्यवारयम्। शस्त्रवर्षं महद्राजन् विद्यावलमुपाश्चितः ॥ व्यामोहयं च तान् सर्वान् रथमार्गैश्चरन् रणे। तेऽन्योन्यमभिसम्मूढाः पातयन्ति सम दानवान्॥ तेषामेवं विमुढानामन्योन्यमभिघावताम्। शिरांसि विशिखेर्दीप्तैन्यहनं शतसङ्घराः॥ २३ ते वध्यमाना दैतेयाः पुरमास्थाय तत्पुनः। खमुत्पेतुः सनगरा मायामास्थाय दानवीम् ॥२४ ततोऽहं शाखर्षेण महता कुरुनन्दन। मार्गमावृत्य दैत्यानां गतिं चैपामवारयम्॥ तत्पुरं खचरं दिव्यं कामगं सुर्यसप्रमम्। दैतेयैर्वरदानेन धार्यते सम यथासुखम्॥ २६ अन्तर्भूमौ निपतति पुनरूर्ध्व प्रतिष्ठते । पुनस्तिर्यक् प्रयात्याशु पुनरप्सु निमज्जति ॥ अमरावतिसङ्कारां तत् पुरं कामगं महत्। अहमस्त्रैर्बहुविधैः प्रत्यगृह्णं परन्तप ॥ 26 ततोऽहं शरजालेन दिव्यास्त्रनुदितेन च। व्यगृह्मं सह दैतेयैस्तत्पुरं पुरुषर्षभ ॥ २९ विक्षतं चायसैर्वाणैर्मत्प्रयुक्तैरजिह्मगैः। महीमभ्यपतद्राजन् प्रभन्नं पुरमासुरम् ॥ 30 ते वध्यमाना माद्वाणैर्वज्रवेगैरयस्मयैः। पर्यम्रमन्त वै राजन्नसुराः कालचोदिताः॥ 38 ततो मातालिरारुह्य पुरस्तान्निपतन्निव। महीमवातरत् क्षिप्रं रथेनाऽऽदित्यवर्चसा ॥ ३२

१७३ निवर्तमानेनेति ॥१ ॥ खपुरं खचरलात् ॥ १२ ॥ न बच्या इति न आप तु बच्या एव ॥ १७ ॥ ब्यगृहं विशे-षेण गृहीतवान्। बाणवृष्ट्या रुद्धवानित्यर्थः ॥ २९ ॥

आरुह्य गगनमुत्पत्य । अवातरत्-अवतीर्णः । पाठान्तरे मातालिमारुह्य-आलम्ब्य । महीमवातरमवतोर्णोऽभवमिति शेषः ॥ ३२ ॥

स

इदं

अ

देव

दि

तत

भार

पवं

रेन्द्र

तत

सम

पव

ततो रथसहस्राणि षष्टिस्तेषाममर्षिणाम्। युयुत्स्नां मया सार्धे पर्यवर्तन्त भारत। तान्यहं निशितैर्बाणैर्व्यथमं गार्धराजितैः॥ ते युद्धे सन्त्यवर्तन्त समुद्रस्य यथोर्मयः। नेमे शक्या मानुषेण युद्धेनेति प्रचिन्त्य तत् ॥३४ ततोऽहमानुपूर्चेण दिव्यान्यस्त्राण्ययोजयम्। ततस्तानि सहस्राणि राधेनां चित्रयोधिनाम् ३५ अस्त्राणि मम दिव्यानि प्रत्यघ्नन् शनकैरिव। रथमार्गान् विचित्रास्ते विचरन्तो महाबलाः३६ प्रत्य दृश्यन्त सङ्ग्रामे शतशोऽथ सहस्रशः। विचित्रमुकुटापीडा विचित्रकवचध्वजाः॥ विचित्राभरणाश्चैव नन्दयन्तीव मे मनः। अहं तु शरवर्षेस्तानस्त्रप्रचुदितै रणे॥ नाशकवं पीडियतुं ते तु मां प्रत्यपीडियन्। तैः पींड्यमानो बहुमिः कृतास्त्रः कुशलैर्युधि ३९ व्यथितोऽस्मि महायुद्धे भयं चागान्महन्मम । ततोऽहं देवदेवाय रुद्राय प्रयतो रणे ॥ स्वस्ति भूतेभ्य इत्युक्तवा महास्त्रं समचोद्यम्। यत्तद्रीद्रमिति ख्यातं सर्वामित्रविनाशनम् ॥ ४१ ततोऽपश्यं त्रिशिरसं पुरुषं नवलोचनम् । त्रिमुखं पड्सुजं दीतमर्कज्वलनमूर्धजम्॥ लेलिहानैर्महानागैः कृतचीरमामित्रहन्। विभीस्ततस्तद्स्रं तु घोरं रौद्रं सनातनम् ॥ ४३ दृष्टा गाण्डीवसंयोगमानीय भरतर्षम। नमस्कृत्वा त्रिनेत्राय शर्वायामिततेजसे॥ मुक्तवान् दानवेन्द्राणां पराभावाय भारत। मुक्तमात्रे ततस्तिसम् रूपाण्यासन् सहस्रशः ४५ मृगाणामथ सिंहानां व्याघाणां च विशाम्पते । ऋक्षाणां महिषाणां च पन्नगानां तथा गवाम् ४६ शरमाणां गजानां च वानराणां च सङ्घराः। ऋषभाणां वराहाणां मार्जाराणां तथैव च ॥ ४७ शालावृकाणां प्रेतानां भुरुण्डानां च सर्वशः। गुध्राणां गरुडानां च चमराणां तथैव च ॥ ४८ देवानां च ऋषीणां च गन्धर्वाणां च सर्वशः। पिशाचानां सयक्षाणां तथैव च सुरद्विषाम् ४९

गुह्यकानां च सङ्ग्रामे नैर्ऋतानां तथैव च। झवाणां गजवक्राणामुल्कानां तथैव च॥ भीनवाजिसरूपाणां नानाशस्त्रासिपाणिनाम्। तथैव यातुधानानां गदासुद्गरधारिणाम् ॥ एतैश्चान्येश्च बहुभिर्नानारूपधरैस्तथा। सर्वमासीजगद्यातं तास्मनस्त्रे विसर्जिते ॥ 42 त्रिशिरोभिश्चतुर्देष्ट्रश्चतुरास्येश्चतुर्भुजैः। अनेकरूपसंयुक्तमीसमेदोवसास्थिभिः॥ 43 अभीक्णं वध्यमानास्ते दानवा नारामागताः। अर्कज्वलनतेजोमिर्वजाशानिसमप्रभैः॥ 48 अदिसारमयैश्चान्यैर्वागरिप निबर्हणैः। न्यहनं दानवान् सर्वान् मुहूर्तेनैव भारत ॥ 44 गाण्डीवास्त्रप्रभास्तान् गतासुन्नभसश्च्युतान्। दृष्टाऽहं प्राणमं भूयिखपुरमाय वेधसे ॥ 39 तथा रौद्रास्त्रनिष्पिधान् दिव्यामरणभूषितान्। निशम्य परमं हर्षमगमद्देवसारायः॥ 419 तदसहां कृतं कर्म देवैरिप दुरासदम्। दृष्टा मां पूजयामास मातिलः राक्रसारिथः ॥५८ उवाच वचनं चेदं शीयमाणः कृताञ्जलिः। सुरासुरैरसद्यं हि कर्म यत् साधितं त्वया ॥ ५९ न होतत् संयुगे कर्तुमपि शक्तः सुरेश्वरः। सुरासुरैरवध्यं हि पुरभेतत् खंग महत्॥ त्वया विमाथितं वीर स्ववीर्यतपसो बलात्। विध्वस्ते खपुरे तिस्मिन् दानवेषु हतेषु च॥ विनदन्त्यः स्त्रियः सर्वा निष्पेतर्नगराद्वहिः। प्रकार्णकेश्यो व्याथिताः कुर्य इव दुःखिताः ६२ पेतुः पुत्रान् पितृन् भ्रातृन् शोचमाना महीतले। रुदत्यो दीनकण्ड्यस्तु निनदन्त्यो हतेश्वराः ६३ उरांसि परिनिव्नन्त्यो विस्नस्तस्नग्विभूषणाः। तच्छोकयुक्तमश्रीकं दुःखदैन्यसमाहतम् ॥ न बभौ दानवपुरं हतित्वद्कं हतेश्वरम्। ६५ गन्धर्वनगराकारं हतनागमिव हदम्॥ शुष्कवृक्षमिवारण्यमदृश्यमभवत् पुरम्। मां तु संदृष्टमनसं क्षित्रं मातालिरानयत् ॥

पर्यवर्तन्त परिवार्य अवर्तन्त । गार्ध्रराजितैः गृध्रपत्र-शोभितैः ॥ ३३ ॥ युद्धे निमित्ते सति सन्न्यवर्तन्त इमे वयाभिति शेषः । युद्धेन जेतुभिति शेषः ॥ ३४ ॥ अस्त्रप्रचुदितैः। अस्त्राणां प्रचुदितं प्रेरणं यद्ये तैः । 'उद्धप-धाद्भावादिकमूणोः-'इति भावे निष्ठायाः कित्वम् ॥३८ ॥

कृतं पीडितं निगृहीतं चीरं वस्त्रं येन ॥ ४३ ॥ पराभावाय अत्यन्ताभावाय ॥ ४५ ॥ मांसमेहोवर्स स्थिभिः संयुक्तेरिति होषः ॥ ५३ ॥ निवर्हणैः नाशकरैः ॥ ५५ ॥ निशम्य दृष्ट्वा ॥ ५७ ॥ 40

48

42

43

48

44

५६ न्।

419

1146

48

03

१३

६२

६३

83

84

६६

3 11

रोवसा

वहंगे:

ले ।

न्।

1 }

देवराजस्य भवनं कृतकर्माणमाहवात्।
हिरण्यपुरमुत्सञ्य निहत्य च महासुरान्॥ ६७
तिवातकवचांश्चैव ततोऽहं शक्रमागमम्।
सम कर्म च देवेन्द्रं मातिलिविंस्तरेण तत्॥ ६८
सर्वं विश्रावयामास यथाभूतं महाद्यते।
हिरण्यपुरघातं च मायानां च निवारणम्॥ ६९
तिवातकवचानां च वधं संख्ये महौजसाम्।
तत्शुत्वा भगवान् प्रीतः सहस्राक्षः पुरन्दरः ७०
महाद्भैः सहितः श्रीमान् साधु साध्वित्यथाव्रवीत्।

ततो मां देवराजो वै समाश्वास्य पुनः पुनः ७१ अन्नवीद्विवुधैः सार्धिमिदं स मधुरं वचः। अतिदेवासुरं कर्म कृतमेव त्वया रणे॥ ७२ गुर्वर्थश्च कृतः पार्थ महारात्रून् व्रता मम। प्रवमेव सदा भाव्यं स्थिरेणाजौ धनञ्जय॥ ७३ असम्मूढेन चास्त्राणां कर्तव्यं प्रतिपादनम्। अविषद्यो रणे हि त्वं देवदानवराक्षसः॥ ७४ सयक्षासुरगन्ध्रवैः सपक्षिगणपन्नगैः। वसुधां चापि कौन्तेय त्वद्वाहुवलनिर्जिताम्। पालयिष्यति धर्मात्मा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ७५

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि निवातकवचयुद्धपर्वणि हिरण्यपुरदैत्यवधे त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७३॥

308

अर्जुन उवाच। ततो मामातिविश्वस्तं संरूढशरविक्षतम्। देवराजो विगृह्येदं काले वचनमव्रवीत्॥ दिव्यान्यस्त्राणि सर्वाणि त्वयि तिष्ठन्ति भारत । न त्वाऽभिभवितुं शक्तो मानुषो भुवि कश्चन ॥२ भीष्मो द्रोणः कृपः कर्णः शकुनिः सह राजाभिः। सङ्ग्रामस्यस्य ते पुत्र कलां नाईन्ति षोडशीम् ॥३ ह्मं च मे तनुत्राणं प्रायच्छन्मघवान् प्रभुः । अभेद्यं कवचं दिव्यं स्त्रजं चैव हिरण्मयीम् ॥ वेवदत्तं च मे शङ्खं पुनः प्रादान्महारवम्। दियं चेदं किरीटं में स्वयमिन्द्रो युयोज ह ॥ ततो दिव्यानि वस्त्राणि दिव्यान्यामरणानि च । भादाच्छको ममैतानि रुचिराणि बृहन्ति च ॥ ६ ^{एवं} सम्पूजितस्तत्र सुखमस्म्युाषितो नृप । हिंदस्य भवने पुण्ये गन्धर्वादाशुभिः सह ॥ ततो मामव्रवीच्छकः प्रीतिमानमरैः सह। समयोऽर्जुन गन्तुं ते भ्रातरो हि स्मरन्ति ते ॥ ८ ष्वामिन्द्रस्य भवने पञ्च वर्षाणि भारत।

उषितानि मया राजन् स्मरता यूतजं कालिम् ॥९ ततो भवन्तमद्राक्षं भ्रातृभिः परिवारितम् गन्धमादनपादस्य पर्वतस्यास्य मूर्थनि ॥ १० युधिष्ठिर उवाच ।

दिष्ट्या घनञ्जयास्त्राणि त्वया प्राप्तानि भारत ।
दिष्ट्या चाराधिता राजा देवानामीश्वरः प्रभुः
दिष्ट्या च भगवान् स्थाणुर्देव्या सह परन्तप ।
साक्षादृष्टः स्वयुद्धेन तोषितश्च त्वयाऽनघ ॥ १२
दिष्ट्या च लोकपालैस्त्वं समेतो भरतर्षभ ।
दिष्ट्या चर्यामहे पार्थ दिष्ट्याऽसि पुनरागतः १३
अद्य कृतस्त्रां महीं देवीं विजितां पुरमालिनीम् ।
मन्ये च धृतराष्ट्रस्य पुत्रानिप वशीकृतान् ॥ १४
इच्छामि तानि चास्त्राणि द्रष्टुं दिव्यानि भारत ।
यैस्तथा वीर्यवन्तस्ते निवातकवचा हताः ॥ १५
अर्जन उवाच ।

श्वः प्रभाते भवान् द्रष्टा दिव्यान्यस्त्राणि सर्वशः। निवातकवचा घोरा यैर्मया विनिपातिताः॥१६

स्यारप्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे त्रिसप्तत्याधिक-^{श्}ततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

१७४

तत इति । अतिविश्वस्तमति-अत्यन्तं विश्वस्तं शत्रून् विश्वस्तं शत्रून्

जेष्यतीति विश्वासो यस्मिस्तम् । संरूढाः देहे निमन्नाः शरास्तैविंक्षतम् । विगृद्धा विशेषेण गृहीत्वा स्वीयत्वेन अङ्गीकृत्येर्थः ॥१॥ त्वा त्वाम् ॥२ ॥ रुचिराणि दीप्ति-मन्ति । अत एव वृहन्ति बहुमृत्यानि ॥६॥ देवानां राजा इन्द्रः ॥ ११ ॥ ते त्वया हताः ॥ १५ ॥ .

भा

वैशम्पायन उवाच।

प्वमागमनं तत्र कथायित्वा धनञ्जयः। | म्रातृभिः सहितः सर्वे रजनीं तामुवास ह ॥१७ इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि निवातकवचयुद्धपर्वणि अस्त्रदर्शनसङ्केते

चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४॥

- CON Mass

304

वैशम्पायन उवाच । तस्यां राज्यां व्यतीतायां धर्मराजो युधिष्ठिरः। उत्थायावश्यकार्याणि कृतवान् भ्रातृभिः सह ततः सञ्चोदयामास सोर्जुनं मातृनन्दनम् । दर्शयास्त्राणि कौन्तेय यैजिता दानवास्त्वया ततो धनअयो राजन् देवैर्दत्तानि पाण्डवः। अस्त्राणि तानि दिव्यानि दर्शयामास भारत ॥ ३ यथान्यायं महातेजाः शौचं परममास्थितः। गिरिकूबरपादाक्षं श्रुभवेणु त्रिवेणुमत्॥ 8 पार्थिवं रथमास्थाय शोभमानो धनञ्जयः। दिव्येन संवृतस्तेन कवचेन सुवर्चसा ॥ धनुरादाय गाण्डीवं देवदत्तं स वारिजम् । शोद्यभ्यमानः कौन्तेय आनुपूर्व्यान्महाभुजः ॥ ६ अस्त्राणि तानि दिव्यानि दर्शनायोपचक्रमे। अथ प्रयोध्यमाणेषु दिव्येष्वस्त्रेषु तेषु वै ॥ समाकान्ता मही पद्भां समकम्पत सद्भमा। क्षमिताः सरितश्चैव तथैव च महोदिधः॥ शैलाश्चापि व्यदीर्यन्त न ववौ च समीरणः। न बभासे सहस्रांशुर्न जन्वाल च पावकः॥ न वेदाः प्रतिभान्ति स्म द्विजातीनां कथञ्चन । अन्तर्भूमिगता ये च प्राणिनो जनमेजय ॥ पीड्यमानाः समुत्थाय पाण्डवं पर्यवारयन् ।

वेपमानाः प्राञ्जलयस्ते सर्वे विकृताननाः॥ ११ दह्यमानास्तदाऽस्त्रैस्ते याचिन्त स्म धनअयम्। ततो ब्रह्मर्षयश्चैव सिद्धा ये च महर्षयः॥ जङ्गमानि च भूतानि सर्वाण्येवावतस्थिरे। देवर्षयश्च प्रवरास्तथैव च दिवौकसः॥ 83 यक्षराक्षसगन्धर्वास्तथैव च पतित्रणः। खेचराणि च भूतानि सर्वाण्येवावतस्थिरे॥ १४ ततः पितामहश्चेव लोकपालाश्च सर्वशः। भगवांश्च महादेवः सगणोऽभ्याययौ तदा ॥ १५ ततो वायुर्महाराज दिव्यैर्माल्यैः समन्वितः। अभितः पाण्डवं चित्रैरवचके समन्ततः॥ जगुश्च गाथा विविधा गन्धवीः सुरचोदिताः। ननृतुः सङ्घाश्चैव राजन्नप्सरसां गणाः॥ तस्मिश्च तादशे काले नारदश्चोदितः सुरैः। आगम्याह वचः पार्थे श्रवणीयमिदं नृप ॥ ^{१८} अर्जुनार्जुन मा युङ्झ दिव्यान्यस्त्राणि भारत। नैतानि निरिधष्ठाने प्रयुज्यन्ते कथञ्चन ॥ अधिष्टाने न वाऽनार्तः प्रयुक्षीत कदाचन। प्रयोगेषु महान् दोषो हास्त्राणां कुरुनन्दन ॥ २० एतानि रश्यमाणानि धनञ्जय यथागमम्। वलवन्ति सुखार्हाणि भविष्यन्ति न संश्^{यः॥१}१

इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे चतुःसप्तत्य-धिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

१७५

तस्यामिति ॥ १ ॥ मातृनन्दनं मातुः सुखकरम् ॥२॥ अस्त्राणि दर्शयितुमिच्छोरर्जनस्य भावनामाह गिरीति । गिरय एव कृवरादयस्तद्वन्तम् । कृवरो यास्मिन् युगं ध्रियते तहारु । पादौ चक्रे । अक्षः तयोः सन्धानदारु । शुभाः वेणव इवन्वेणवो यास्मिन् तत् शुभवेण । त्रिवेणु-अक्षकृवरयोः

सन्धानार्थे त्रिशिखं दारु तद्वन्तम् । 'सुपां सुडक्-ं ही द्वितीयाया आर्षो छक् । रथपदे वा क्षीवत्वं ध्येयम् ॥ ४॥ प्रथिवीमेव पार्थिवं मानसं भूमिरुपं रथम् । राक्षसवायसीरि वत् स्वार्थे तद्धितः । आस्थाय ध्यानवलेन आरुह्य । दिवेते स्वार्थे तद्धितः । आस्थाय ध्यानवलेन आरुह्य । दिवेते स्वार्थे तद्धितः । आस्थाय ध्यानवलेन आरुह्य । दिवेते स्वार्थे द्विदत्ते नामतः ॥ ६॥ इन्द्रदत्तेन ॥ ५ ॥ वारिजं शङ्कं देवदत्तं नामतः ॥ ६॥ दर्शनाय दर्शयितुम् ॥ ७ ॥ अर्जुनेन अनेकव्रह्माण्डगर्भरं दर्शनाय दर्शयितुम् ॥ ७ ॥ अर्जुनेन अनेकव्रह्माण्डगर्भरं महादेवस्य साम्यं भावनावलाद्रतेन समाकान्ता पृथिते समकम्पत ॥ ८ ॥ निरिधिष्टाने लक्ष्याभावे सिति ॥ १९॥ अधिष्टानेऽपि वा अनार्ती-न प्रयुजीत ॥ २०॥

ायुद्धपर्व**.**

ह ॥१७

11 88

त्रयम्। 33

ì

१३

है॥ १४

T 11 84

38

80

१९

ातः।

देताः।

: 1

11. 86

रत।

न॥ २०

शयः॥२१

डिक्-'इवि

म्॥४॥

वायसादि-। हिब्बेन

गण्डगर्भस्य

ता पृथिवी

ाति ॥१९॥

अरध्यमाणान्येतानि त्रैलोक्यस्यापि पाण्डव। भवन्ति सम विनाशाय मैवं भूयः कृथाः कचित्॥ अजातरात्रो तवं चैव दश्यसे तानि संयुगे। गोज्यमानानि पार्थेन द्विपतामवमद्ने ॥ २३

वैशम्पायन उवाच । निवार्याथ ततः पार्थं सर्वे देवा यथागतम् । जग्मुरन्ये च ये तत्र समाजग्मुर्नरर्थम ॥ २४ तेषु सर्वेषु कौरव्य प्रतियातेषु पाण्डवाः । तस्मिन्नेच वने हृष्टास्त ऊषुः सह कृष्णया ॥ २५

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाण निवातकवचयुद्धपर्वाण अस्त्रदर्शने

पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५॥

॥ समाप्तं निवातकवचयुद्धपर्व ॥

477346644

आजगरपर्व ।

308

जनमेजय उवाच। तस्मिन् कृतास्त्रे रथिनां प्रवीरे प्रत्यागते भवनाद्वत्रहन्तुः। अतः परं किमकुर्वन्त पार्थाः समेत्य शूरेण धनञ्जयेन ॥ वैशम्पायन उवाच। वनेषु तेष्वेव तु ते नरेन्द्राः सहार्जुनेनेन्द्रसमेन वीराः। तस्मिश्च शैलप्रवरे सुरम्ये धनेश्वराक्रीडगता विज्रहः॥ 2 वेश्मानि तान्यप्रतिमानि पश्यन् श्रीडाश्च नानाद्रमसन्निबद्धाः। चचार धन्वी बहुधा नरेन्द्रः सोऽस्त्रेषु यत्तः सततं किरीटी ॥ 3 अवाप्य वासं नरदेवपुत्राः प्रसादजं वैश्रवणस्य राज्ञः। न प्राणिनां ते स्पृह्यन्ति राजन् शिवश्च कालः स वभूव तेषाम्॥ 8 समेत्य पार्थेन यथैकरात्र-

मृषुः समास्तत्र तदा चतस्रः। पूर्वाश्च पर् ता दश पाण्डवानां शिवा बभृवुर्वसतां वनेषु ॥ ततोऽब्रवीद्वायुस्ततस्तरस्वी जिष्णुश्च राजानमुपोपविद्य। यमौ च वीरौ सुरराजकल्पा-वेकान्तमास्थाय हितं प्रियं च॥ ę तव प्रतिक्षां कुरुराज सत्यां चिकीर्षमाणास्तद्तु प्रियं च। ततो न गच्छाम वनान्यपास्य सुयोधनं सानुचरं निहन्तुम् ॥ 9 एकाद्दां वर्षमिदं वसामः सुयोधनेनात्तसुखाः सुखार्हाः । तं वञ्चयित्वाऽधमबुद्धिशील-मज्ञातवासं सुखमापुयाम ॥ 6 तवाज्ञया पार्थिव निर्विशङ्का विहाय मानं विचरन् वनानि। समीपवासेन विलोभितास्ते ज्ञास्यन्ति नास्मानपरुष्टदेशान्॥ 9

लारण्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे पश्चसप्तत्य-वः ॥ ६ ॥ विक्शततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

१७६

तिस्मिन्निति । वृत्रहन्तुरिन्द्रस्य ॥ १ ॥ आकीडमुया-

नम् ॥ २ ॥ वासं स्थानम् । प्राणिनां भूमिस्थानामैर्ध्वय-मिति शेषः ॥ ४ ॥ पूर्वाश्च षट् समाः ॥ ५ ॥ विचरन् विचरन्तः । अपकृष्टदेशान् दूरस्थान् न ज्ञास्यन्ति अपि तु समीपस्थानेव एत इति ज्ञास्यन्तीत्यर्थः। ज्ञास्यन्त्यनाथानिति पाठे अनाथानिति देशिवशेषणम् । अप्रसिद्धान् देशान् तेषु संवत्सरं गूढं विहृत्येति सम्बन्धः ॥ ९ ॥

30

38

99

संवत्सरं तत्र विहत्य गृढं नराधमं तं सुखमुद्धरेम। निर्यात्य वैरं सफलं सपुष्पं १० तस्मै नरेन्द्राधमपूरुषाय ॥ सुयोधनायानुचरैर्वृताय ततो महीमावस धर्मराज स्वर्गोपमं देशामिमं चराद्भः शक्यो विहन्तुं नरदेव शोकः॥ 88 कीर्तिस्तु ते भारत पुण्यगन्धा नश्येद्धि लोकेषु चराचरेषुं। तत् प्राप्य राज्यं कुरुपुङ्गवानां शक्यं महत् प्राप्तमथ क्रियाश्च ॥ १२ इदं तु शक्यं सततं नरेन्द्र प्राप्तुं त्वया यहभसे कुबेरात्। कुरुष्व बुद्धि द्विषतां वधाय कृतागसां भारत निप्रहे च ॥ १३ तेजस्तवोग्रं न सहेत राजन् समेत्य साक्षाद्यि वज्रपाणिः। न हि व्यथां जातु करिष्यतस्तौ समेत्य देवैरपि धर्मराज ॥ १४ तवार्थसिद्ध्यर्थमपि प्रवृत्तौ सुपर्णकेतुश्च शिनेश्च नप्ता। तथैव कृष्णोऽप्रतिमो बलेन १५ तथैव चाहं नरदेववर्य ॥ तवार्थसिद्ध्यर्थमभित्रपन्नो यथैव कृष्णः सह यादवैस्तैः। तथैव चाहं नरदेववर्य यमी च वीरी कृतिनी प्रयोगे॥ ३६ त्वदर्थयोगप्रभवप्रधानाः

ज्ञमं करिष्याम परान् समेत्य। वैशस्पायन उवाच। ततस्तदाज्ञाय मतं महात्मा तेषां च धर्मस्य सुतो वरिष्टः॥ प्रदक्षिणं वैश्रवणाधिवासं चकार धर्मार्थविदुत्तमोजाः। आमन्त्र्य वेश्मानि नदीः सरांसि सर्वाणि रक्षांसि च धर्मराजः॥ यथागतं मार्गमवेक्षमाणः पनिर्गिरं चैव निरीक्षमाणः। ततो महात्मा स विशुद्धबुद्धिः सम्प्रार्थयामास नगेन्द्रवर्यम् ॥ समाप्तकर्मा साहितः सुहाद्भि-र्जित्वा सपत्नान् प्रतिलभ्य राज्यम्। शैलेन्द्र भूयस्तपसे जितात्मा द्रष्टा तवास्मीति मतिं चकार॥ वृतश्च सर्वेरनुजाईजैश्च तेनैव मार्गेण पतिः कुरूणाम्। उवाह चैतान् गणशस्तथैव घटोत्कचः पर्वतानिईरेष् ॥ तान् प्रस्थितान् प्रीतमना महर्षिः पितेव पुत्राननुशिष्य सर्वान्। स लोमशः प्रीतमनां जगाम दिवौकसां पुण्यतमं निवासम्॥ तेनार्धिषेणेन तथानुशिष्टा-स्तीर्थानि रम्याणि तपोवनानि । महान्ति चान्यानि सरांसि पार्थाः सम्पर्यमानाः प्रययुर्नराष्ट्रयाः ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि आजगरपर्वणि गन्धमादनप्रस्थाने षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

तत्र युद्धे। उद्धरेम कण्टकवत् दूरीकरवामा निर्यात्य प्रत्यर्थे। अप-कारिणेऽपकारं कृत्वेत्यर्थः। फलं राज्यप्राप्तिः। पुण्यं शत्रुवधः। निर्यात्य उद्धरेमेत्यन्वयः ॥ १०॥ ततो हेतोर्महीमावस अधितिष्ठ। ननु इहैव सुखं महदस्ति किं महीवासेनेत्याश-ह्व्याह खर्गेति॥ १९॥ निप्रहे च बन्धने वा। भ्रातृत्वा-द्वधेऽप्रशृत्तिश्चेदिति भावः॥ १३॥ समेत्य युद्धं प्राप्य ॥ १४॥ सुपर्णकेतुः कृष्णः। शिनेर्नप्ता सात्यिकिः। एत-योवीर्ये हितकारित्वं चाह तथैवेति। कृष्णोऽर्जुनः। अहं भीमसेनः ॥ १५ ॥ प्रयोगेऽस्त्रप्रयोगे । कृतिनौ कृति ॥ १६॥ त्वदर्थयोगप्रभवप्रधानाः तव अर्थयोगो धनला । प्रमे ते ति प्रमे प्रभव ऐश्वर्योत्कर्षः । तत् द्वयं प्रधानं येषां ते ति । प्रमे साम रात्रुनारोन क्षेमं वा समेत्य साम्रा युद्धा । १० ॥ इति प्रार्थयामासेति पूर्वण सम्बन्धः । । । १० ॥ इति प्रार्थयामासेति पूर्वण सम्बन्धः । । । वकार । गमने इति रोषः ॥ २० ॥ इत्यारण्ये पर्यास्ति नेत्काराये भारतभावदीपे षट्सप्तत्याधिकशततमाऽध्यानि । । १०६ ॥

जगरपर

20

38

११

उयम् ।

11

11

तेनी क्री

धनलामः

ते त्य

ता युद्धेत

11

500

वैशम्पायन उवाच । नगोत्तमं प्रस्ववणैरूपेतं दिशां गजैः किन्नरपक्षिभिश्च। सुखं निवासं जहतां हि तेषां न प्रीतिरासीद्धरत्वभाणाम्॥ ततस्तु तेषां पुनरेच हर्षः कैलासमालोक्य महान् बभूव। क्रवेरकान्तं भरतर्पभाणां महीधरं वारिधरप्रकाशम्॥ २ समुच्छ्यान् पर्वतसन्निरोधान् गोष्टान् हरीणां गिरिसेत्मालाः। वहून प्रपातांश्च समीक्ष्य वीराः खळानि निम्नानि च तत्र तत्र॥ 3 तथैव चान्यानि महावनानि मृगद्विजानेकपसोवितानि । आलोकयन्तोऽभिययः प्रतीता-स्ते धन्वनः खङ्गधरा नराग्र्याः॥ वनानि रम्याणि नदीः सरांसि गृहा गिरीणां गिरिगह्वराणि । एते निवासाः सततं वभूवु-र्निशानिशं प्राप्य नर्र्षभाणाम् ॥ 4 ते दुर्गवासं बहुधा निरुष्य व्यतीत्य कैलासमचिन्तयरूपम्। आसंदुरत्यर्थमनोरमं ते तमाश्रमाद्यं वृषपर्वणस्तु ॥ દ समेत्य राज्ञा वृषपर्वणा ते पत्यार्चितास्तेन च वीतमोहाः। शशंसिरे विस्तरशः प्रवासं गिरौ यथावद्वषपर्वणस्ते ॥ 9

सुखोपितास्तस्य त एकरात्रं पुण्याश्रमे देवमहर्षिजुष्टे। अभ्याययुक्ते वदरीं विशालां सुखेन वीराः पुनरेव वासम्॥ ऊषुस्ततस्तत्र महानुभावा नारायणस्थानगताः समग्राः। क्रवेरकान्तां नालिनीं विशोकाः सम्पर्यमानाः सुरसिद्धजुष्टाम् ॥ 9 तां चाथ दृष्टा निहनीं विशोकाः पाण्डोः सुताः सर्वनरप्रधानाः। • ते रेमिरे नन्दनवासमेत्य द्विजर्षयो वीतमला यथैव ॥ १० ततः ऋसेणोपययुर्न्वीरा यथागतेनैव पथा समग्राः। विहत्य मासं साखिनो बद्यां किरातराज्ञो विषयं सुवाहोः ॥ ११ चीनांस्तुषारान् दरदांश्च सर्वान् देशान् कुलिन्दस्य च भूमिरत्नान्। अतीत्य दुर्ग हिमवत्प्रदेशं पुरं सुबाहोर्द्दशुर्नुवीराः॥ १२ श्रुत्वा च तान् पार्थिव पुत्रपौत्रान् प्राप्तान् सुवाहुर्विषये समग्रान्। प्रत्युवयौ प्रीतियुतः स राजा तं चाभ्यनन्दन् वृषभाः कुरूणाम् ॥ १३ समेत्य राज्ञा तु सुबाहुना ते स्तौर्वशोकप्रमुखैश्च सर्वे। सहेन्द्रसेनैः परिचारकैश्च पौरोगवैर्ये च महानसस्याः॥

१७७

एवं तीर्थयात्राादेप्रभवेन देवताप्रसादादुत्तमलोकप्राप्ति-क्तिसमर्थ्यप्राप्तिश्चेति दर्शितम् । प्राप्तमपि चैतद्दर्प-वन्धः निम्मिन्यकरं भवतीति दर्पजयार्थं नहुषभीमसेन्योर्दुखस्थां त्रणके प्रां भात नगोत्तमं प्रस्रवणस्पेतामित्यादिना । नगोत्तमं गन्ध-ततमाऽच्या नं जहतां त्यजताम् ॥ १ ॥ कुबेरस्य कान्तं ।प्रियम् रे।। समुच्छ्यान् उचैस्त्वानि । सन्निरोधान् संकीर्ण-

त्वानि । गोष्टान् स्थानानि हरीणां सिंहानाम्। गिरिषु नयु त्तारणार्थाः सेतवो मालाश्च । महत्सु प्रवाहेषु तत्रैव देवप्रयागादौ साङ्गा इति प्रसिद्धाः । प्रपातान् मृगून् ॥३॥ अनेकृपाः ।द्विपाः ॥ ४ ॥ गुहा अल्पप्रमाणा दरी । गहुर महती दरी । निशानिशं रात्रिदिनम् ॥ ५ ॥ निलनी सरसीम् ॥ ९ ॥ नन्दनामिन्द्रवनम् ॥ १० ॥ पौरोगवैः पुरोगामिभिः पटगृहादिसामग्रीवाहैः ॥ १४ ॥

दे

च

स

हां

वि

नि

मृख

वि

वृष्ट

र्घ

पवं

प्रशि

वेरे आ

गरे

भी क्रा

चित्

तुह

ीगरे

शरी

श च

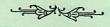
२२ भी

२३

सुखोषितास्तत्र त एकरात्रं स्तान् समादाय रथांश्च सर्वान्। घटोत्कचं सानुचरं विस्ज्य ततोऽभ्ययुर्यामुनमद्भिराजम्॥ १५ तस्मिन् गिरौ प्रस्रवणोपपन्न-हिमोत्तरीयारुणपाण्डुसानौ । विशाखयूपं समुपेत्य चकु-स्तदा निवासं पुरुषप्रवीराः॥ 38 वराहनानामृगपक्षिजुष्टं महावनं चैत्ररथप्रकाशम्। शिवेन पार्था मृगयाप्रधानाः संवत्सरं तत्र वने विजहः॥ १७ तत्राससादातिबलं भुजङ्गं क्षुघार्दितं मृत्युमिवोग्ररूपम् । वृकोदरः पर्वतकन्दरायां विषादमोहव्याथितान्तरात्मा ॥ १८ द्वीपोऽभवद्यत्र वृकोद्रस्य युधिष्टिरो धर्मभृतां वरिष्टः। अमोक्षय द्यस्तमनन्ततेजा ब्राहेण संवेष्टितसर्वगात्रम् ॥ १९

ते द्वादशं वर्षमुपोपयातं वने विहर्तुं कुरवः प्रतीताः। तस्माद्वनाचैत्ररथप्रकाशात् श्रिया ज्वलन्तस्तपसा च युक्ताः॥ २० ततश्च यात्वा मरुधन्वपार्श्व सदा धनुर्वेदरतिप्रधानाः। सरस्वतीमेल्य निवासकामाः सरस्ततो द्वैतवनं प्रतीयः॥ समीक्ष्य तान् द्वैतवने निविधान निवासिनस्तत्र ततोऽभिजग्मुः। तपोदमाचारसमाधियुक्ता-स्तृणोद्पात्रावरणाश्मकुट्टाः ॥ प्रक्षाक्षरौहीतकवेतसाश्च तथा बद्र्यः खद्रिराः शिरीषाः। विल्वेङ्गदाः पीलुरामीकरीराः सरस्वतीतीररुहा वभूवुः॥ तां यक्षगन्धर्वमहार्षिकान्ता-मागारभूतामिव देवतानाम। सरस्तीं प्रीतियुताश्चरन्तः सुखं विजहर्नरदेवपुत्राः॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि आजगरपर्वणि पुनर्द्वेतवनप्रवेशे सप्तस्त्विधकशततमोऽध्यायः ॥ १७७॥

305

जनमेजय उवाच। कथं नागायुतप्राणो भीमो भीमपराक्रमः। भयमाहारयत्तीवं तस्मादजगरान्मुने॥ पौलस्त्यं धनदं युद्धे य आह्वयति दर्पितः। निलन्यां कद्नं कृत्वा निहन्ता यक्षरक्षसाम् ॥ २ तं शंससि भयाविष्टमापन्नमरिसूदनम्।

प्तिद्चाम्यहं श्रोतुं परं कीतृहलं हि मे ॥ वैशम्पायन उवाच। बह्राश्चर्यं वने तेषां वसतामुप्रधन्विनाम्। प्राप्तानामाश्रमाद्राजन् राजर्वेर्वृषपर्वणः॥ यद्द्या धनुष्पाणिर्बद्धखड्डो वृकोद्रः। ददर्श तद्वनं रम्यं द्वेगन्धवसीवितम् ॥

बामुनं यमुनोद्रमम् ॥१५॥ पुंसि यथा श्वेतमुत्तरीयं श्वेतारुण-मुण्णीषं च तद्वत् गिरौ प्रस्वणानि अरुणपाण्डुसान्नि च भान्तीत्युत्प्रेक्षा । विशाखयूपं स्थानविशेषः ॥ १६ ॥ विषादस्तेजः प्रातिघातजः क्षोभः। मोहो वैचित्यम् ॥ १८ ॥ द्वीपो द्वीपवदाश्रयो ब्राहेण सर्पेण ॥ १९ ॥ तृणोदपात्रा-वरणाः-आसनार्थे तृणेन पाद्यार्थमुदकपात्रेण च आवृष्वन्ति । पाठान्तरे आहरन्ति । प्रत्येकमानीतेन वरयन्ति ते तथा-

भूताः । अरमकुद्दा वानप्रस्थाः । दन्तोळ्खिलका एवं स्त जरया नष्टदन्ता अश्मकुट्टा भवान्ते ॥२२॥ बभूबुः शोभाव इति शेषः ॥ २३ ॥ इत्यारप्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भार्ष भावदीपे सप्तसप्तत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

कथामिति ॥ १॥

जगरपव

T: || 20

: 1

एव सन्त

शोभावत

ीये भारत

स ददर्श ग्रुभान् देशान् गिरेहिंमवतस्तदा । हेवविंसिद्धचरितानप्सरोगणसेवितान ॥ ફ चकोरैरुपचकैश्च पक्षिभिजीवजीवकैः। कोकिलैर्भृङ्गराजैश्च तत्र तत्र निनादितान ॥ नित्यपुष्पफलैर्वृक्षेहिंमसंस्पर्शकोमलैः। उपेतान् बहुलच्छायैर्भनोनयननन्दनैः॥ स सम्पर्यन् गिरिनदीर्वेद्र्यमणिसान्निमैः। मिलिलेहिमसङ्कारीईसकारण्डवायुतैः॥ वनानि देवदारूणां मेघानामिव वाग्राः। हरिचन्द्रनमिश्राणि तुङ्गकालीयकान्यपि॥ मगयां परिधावन् स समेषु मरुधन्वसु । विध्यन् मृगान् शरैः शुद्धैश्चचार स महावलः ११ भीमसेनस्तु विख्यातो महान्तं दंष्ट्रिणं वलात्। निव्रन् नागशतप्राणो वने तस्मिन् महावलः॥१२ मुगाणां स वराहाणां महिषाणां महाभुजः। विनिधंस्तत्र तत्रैव भीमो भीमपराक्रमः॥ स मातङ्गरातप्राणो मनुष्यरातवारणः। सिंहशार्द्रलिकान्तो वने तस्मिन् महावलः॥ १४ वृक्षानुत्पाटयामास तरसा वै वभञ्ज च। पृथिव्याश्च प्रदेशान् वै नाद्यंस्तु वनानि च॥१५ पर्वताप्राणि वै मृद्नन् नादयानश्च विज्वरः। मिक्षपन् पाद्पांश्चापि नादेनापूरयन् महीम् वेगेन न्यपतद्भीमो निर्भयश्च पुनः पुनः। भारफोटयन् क्वेडयंश्च तलतालांश्च वादयन् १७ चिरसम्बद्धदर्पस्तु भीमसेनो वने तदा। गजेन्द्राश्च महासत्त्वा मृगेन्द्राश्च महाबलाः॥ १८ भीमसेनस्य नादेन व्यमुख्चन्त गुहा भयात्। कवित् प्रधावंस्तिष्ठंश्च कविचोपविशंस्तथा ॥१९

मृगवेष्सुर्महारौद्रे वने चरति निर्भयः। स तत्र मनुजन्यात्रो वने वनचरोपमः॥ 20 पद्भामभिसमापेदे भीमसेनो महाबलः। स प्रविष्टो महारण्ये नादान् नदति चाद्भुतान् २१ त्रासयन् सर्वभृतानि महासत्त्वपराक्रमः। ततो भीमस्य शब्देन भीताः सर्पा गुहाशयाः २२ अतिकान्तास्तु वेगेन जगामानुसृतः शनैः। ततोऽमरवरप्रख्यो भीमसेनो महावलः॥ २३ स द्दर्श महाकायं भुजङ्गं लोमहर्पणम्। गिरिदुर्गे समापत्रं कायेनावृत्य कन्दरम्॥ 28 पर्वताभोगवर्माणमतिकायं महावलम्। चित्राङ्गमङ्गजैश्चित्रैर्हरिद्रासदशच्छविम् ॥ २५ गुहाकारेण वक्त्रेण चतुर्दष्टेण राजता। दीताक्षेणातिताम्रेण लिहानं सुक्किणी मुहः २६ त्रासनं सर्वभृतानां कालान्तक्यमीपमम्। निःश्वासक्वेडनादेन भत्स्यन्तमिव स्थितम् ॥२७ स भीमं सहसाऽभ्येत्य पृदाकः कृपितो भृशम् । जग्राहाजगरो ग्राहो भुजयोरुभयोर्बलातु ॥ तेन संस्प्रष्टगात्रस्य भीमसेनस्य वै तदा। संज्ञा मुमोह सहसा वरदानेन तस्य हि॥ २९ दशनागसहस्राणि धारयन्ति हि यद्वलम्। तद्वलं भीमसेनस्य भुजयोरसमं परैः॥ 30 स तेजस्वी तथा तेन भुजगेन वशीकृतः। विस्फूरन् रानकैर्मीमो न राशाक विचेष्टितुम् ३१ नागायुतसमप्राणः सिंहस्कन्ध्रो महाभुजः। गृहीतो व्यजहात् सत्त्वं वरदानविमोहितः ॥ ३२ स हि प्रयत्नमकरोत्तीत्रमात्मविमोक्षणे। न चैनमराकद्वीरः कथञ्चित् प्रतिवाधितुम् ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि आजगरपर्वणि अजगरग्रहणे अष्टसप्तत्यधिकदाततमोऽध्यायः ॥ १७८॥

१७९

वैशम्पायन उवाच । स भीमसेनस्तेजस्वी तथा सर्पवशं गतः । विन्तयामास सर्पस्य वीर्यमत्यद्भुतं महत् ॥

उवाच च महासर्पं कामया ब्रूहि पन्नग। कस्त्वं भो भुजगश्रेष्ठ किं मया च करिष्यसि॥२

एकं कालीयकं च काष्टाविशोषौ ।। १०।। मरुधन्वसु मिरोनिर्जलप्रदेशेषु । 'मरुर्ना गिरिधन्वनोः 'इति मेदिनी । ११।। पर्वतस्याभोगो विस्तीर्णता तत् परिमाणं वर्ष्म शरीरं यस्य तम् ॥ २५ ५ पृदाकुः सर्पः ॥ २८॥ सत्त्वं बुद्धिम् ॥ ३२ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७८ ॥ १७९

स भीमसेन इति॥ १ ॥ कामया इच्छातः ॥ २ ॥

मा

तस

H

भ

Ħ

Q

भ

यु

पाण्डवो भीमसेनोऽहं धर्मराजादनन्तरः।
नागायुतसमप्राणस्त्वया नीतः कथं वशम् ॥ ३
सिंहाः केसरिणो व्याघ्रा महिषा वारणास्तथा।
समागताश्च शतशो निहताश्च मया युधि ॥ ४
राक्षसाश्च पिशाचाश्च पन्नगाश्च महाबर्छाः।
भुजवेगमशक्ता मे सोदुं पन्नगसक्तम॥ ५
किं नु विद्याबलं किं नु वरदानमथो तव।
उद्योगमपि कुर्वाणो वशगोऽस्मि कृतस्त्वया॥६
असत्यो विक्रमो नृणामिति मे धीयते मतिः।
यथेदं मे त्वया नाग वलं प्रतिहतं महत्॥ ७
वैशम्पायन उवाच।

इत्येवंवादिनं वीरं भीममक्रिष्टकारिणम्। भोगेन महता गृह्य समन्तात् पर्यवेष्टयत् ॥ 6 निगृह्यैनं महाबाहुं ततः स भुजगस्तदा । विमुच्यास्य भुजौ पीनाविदं वचनमत्रवीत् दिष्टस्तवं क्षधितस्याच देवैर्भक्षो महाभुज। दिष्ट्या कालस्य महतः प्रियाः प्राणा हि देहिनाम् यथा त्विदं मया प्राप्तं सर्परूपमरिन्दम । तथाऽवर्यं मया ख्याप्यं तवाद्य श्र्णु सत्तम ११ इमामवस्थां सम्प्राप्तो हाहं कोपानमहार्षिणाम् । शापस्यान्तं परिप्रेप्सः सर्वं तत् कथयामि ते १२ नहुषो नाम राजार्षेट्यक्तं ते श्रोत्रमागतः। तवैव पूर्वः पूर्वेषामायोर्वशधरः सुतः ॥ १३ सोऽहं शापादगस्यस्य ब्राह्मणानवमन्य च। इमामवस्थामापन्नः पश्य देवमिदं मम ॥ १४ त्वां चेदवध्यं दायादमतीव प्रियदर्शनम्। अहमद्योपयोध्यामि विधानं पश्य यादशम् ॥ १५ न हि मे मुच्यते कश्चित् कथञ्चित् प्रग्रहं गतः। गजो वा महिषो वाऽपि पष्टे काले नरोत्तम ॥१६ नासि केवलसर्पेण तिर्यग्योनिषु वर्तता । गृहीतः कौरवश्रेष्ठ वरदानिमदं मम ॥ १७ पतता हि विमानाग्रान्मया शकासनाद्रुतम्। कुरु शापान्तामित्युक्तो भगवान् मुनिसत्तमः॥ १८

स मामुवाच तेजस्वी कृपयाऽभिपरिप्रतः। मोक्षस्ते भविता राजन् कस्माचित् कालपर्ययात् ततोऽस्मि पतितो भूमो न च मामजहात् स्मृतिः। स्मार्तमस्ति पुराणं मे यथैवाधिगतं तथा॥ २० यस्तु ते व्याहतान् प्रश्नान् प्रतिब्र्याद्विभागवित्। स त्वां मोक्षयिता शापादिति मामववीदिषः २१ गृहीतस्य त्वया राजन् प्राणिनोऽपि वलीयसः। सत्वभंशोऽधिकस्यापि सर्वस्याशु भविष्यति इति चाप्यहमश्रौषं वचस्तेषां द्यावताम्। मयि सञ्जातहादीनामथ तेऽन्ताहीता द्विजाः ॥२३ सोऽहं परमदुष्कर्मा वसामि निरयेऽश्ची। सर्पयोनिमिमां प्राप्य कालाकाङ्गी महाद्यते ॥२४ तम्वाच महाबाहुभीमसेनो अजङ्गमम्। न च कुप्ये महासर्प न चात्मानं विगर्हये॥ यस्मादभावी भावी वा मनुष्यः सुखदुःखयोः। आगमे यदि वाऽपाये न तत्र ग्लपयेनमनः॥ दैवं पुरुषकारेण को वञ्चयितुमर्हति। दैवमेव परं मन्ये पुरुषार्थों निरर्थकः॥ २७ पश्य दैवोपघाताद्धि भुजवीर्यव्यपाश्रयम्। इमामवस्थां सम्प्राप्तमनिमित्तमिहाद्य माम् किं तु नाचानुशोचामि तथात्मानं विनाशितम् यथा तु विपिने न्यस्तान् भ्रातृन् राज्यपरिच्युतार् हिमवांश्च सुदुर्गोऽयं यक्षराक्षससङ्कुरुः। मां समुद्रीक्षमाणास्ते प्रपतिष्यन्ति विद्वलाः॥३० विनष्टमथ मां श्रुत्वा भविष्यन्ति निरुद्यमाः। धर्मशीला मया ते हि बाध्यन्ते राज्यगृद्धिना ॥ अथवा नार्जुनो धीमान् विषादमुपयास्याति । सर्वास्त्रविद्नाधृष्यो देवगन्धर्वराक्षसैः॥ समर्थः स महाबाहुरेकोऽपि सुमहावलः। देवराजमपि स्थानात् प्रच्यावयितुमञ्जसा ॥ कि पुनर्धृतराष्ट्रस्य पुत्रं दुर्घूतदेविनम्। विद्विष्टं सर्वलोकस्य दम्भमोहपरायणम् ॥

भोगेन देहेन ॥ ८ ॥ विमुच्य तस्य बाहुबलं जिज्ञासितु-मित्याशयः॥९॥ दायादं खवंश्यं पुत्रम् । अत एवावश्यम् । अमेध्यमिति पाठे वैश्वदेवाद्यनर्हत्वादमक्ष्यं नरमांसमित्यर्थः । उपयोक्ष्यामि भक्षितुमिच्छामि । विधानं दैवम् ॥ १५ ॥ पष्टे कालेऽष्टधाविमक्तस्याह्ये भागे ॥ १६ ॥ स्मार्तं स्मृति-विषयम् । पुराणं चिरकालीनमि स्मरामीत्यर्थः ॥ २० ॥ विभागवितू-आत्मानात्मविवेकवित् ॥ २१ ॥ यस्मान्म- तुष्यः पुण्यपापसाम्येनोपात्तजन्मा सुखस्यागमे कदाविदः भावी सामर्थ्यहीनः कदाचित् भावी सामर्थ्यवान् अवस्य भवति । एवं सुखस्यापाये दुःखस्याप्यागमेऽपाये व । तस्मादवस्यं भावित्वादन्यतरस्य सुखापाये दुःखागमे व । मया राज्य मनो न गलपयेन्न गलानि नयेत् ॥ २६॥ मया राज्य एदिना राज्यकामेन धर्मशीलाः सत्यप्रतिज्ञाः बाध्यन्ते । परिषोक्तिभिरिति शेषः ॥ ३१॥

गरपवं

र्ययात

मृतिः।

1 20

वित्।

वेः २१

यसः।

: ॥२३

1128

24

२६

२७

24

शेतम् ट्युतार्

T:॥३० T:। इना ॥

ते।

32

11 33

38

ह्याचिदः

अवस्य

व।

।।गमे वा

राज्य

ध्यन्ते ।

त्रयोः।

ते

मातरं चैव शोचामि कृपणां पुत्रगृद्धिनीम्। याऽस्माकं नित्यमाशास्ते महत्त्वमिथकं परैः ३५ तस्याः कथं त्वनाथाया महिनाशाद्भुजङ्गम । अफलास्तं भविष्यन्ति मयि सर्वे मनोरथाः॥ ३६ तकुलः सहदेवश्च यमौ च गुरुवार्तिनौ । मद्वाहुबलसङ्गर्तौ नित्यं पुरुपमानिनौ ॥ 30 भविष्यतो निरुत्साहौ भ्रष्टवीर्यपराक्रमौ। महिनाशात् परियूनाविति मे वर्तते मतिः॥ ३८ एवंविधं बहु तदा विललाप वृकोदरः। भुजङ्गभोगसंरुद्धो नाशकच विचेष्टितुम्॥ गुधिष्टिरस्तु कौन्तेयो वभूवास्वस्वचेतनः। अनिष्टदर्शनान् घोराजुत्पातान् परिचिन्तयन्॥४० दारुणं हाशिवं नादं शिवा दक्षिणतः स्थिता। वीप्तायां दिशि वित्रस्ता रौति तस्याश्रमस्य ह॥ एकपक्षाक्षिचरणा वर्तिका घोरदर्शना। रकं वमन्ती दहशे प्रत्यादित्यमभासुरा ॥ प्रववौ चानिलो रूक्षश्चण्डः शर्करकर्षणः। अपसव्यानि सर्वाणि सृगपक्षिरुतानि च ॥ ४३ पृष्ठतो वायसः कृष्णो याहि याहीति शंसति । मुहुर्मुहुः स्फुरति च दक्षिणोऽस्य मुजस्तथा ४४ हृदयं चरणश्चापि वामोऽस्य परितप्यति ।

सव्यस्याक्ष्णो विकारश्चाप्यनिष्टः समपद्यत ॥ ४५: धर्मराजोऽपि मेघावी मन्यमानो महद्भयम् । द्रौपदीं परिपप्रच्छ क भीम इति भारत॥ शशंस तस्मै पाञ्चार्छा चिरयातं वृकोद्रम्। स प्रतस्थे महावाहधौंम्येन सहितो नृपः॥ द्रौपद्या रक्षणं कार्यमित्यवाच धनञ्जयम्। नकुलं सहदेवं च ट्यादिदेश द्विजान् प्रति ॥ ४८ स तस्य पद्मुन्नीय तस्मादेवाश्रमात् प्रभुः। मृगयामास कौन्तेयो भीमसेनं महावने ॥ स प्राचीं दिशमास्थाय महतो गजयूथपान । ददर्श पृथिवीं चिह्नेर्भीमस्य परिचिह्निताम्॥ ५० ततो सगसहस्राणि स्गेन्द्राणां शतानि च। पतितानि वने दृष्ट्रा मार्गं तस्याविशृष्रुपः॥ धावतस्तस्य वीरस्य मृगार्थं वातरंहसः। ऊरुवातविनिर्भन्ना द्वमा व्यावर्जिताः पथि ॥ ५२ स गत्वा तैस्तदा चिह्नैर्द्दर्श गिरिगह्नरे। रूक्षमारुतभूयिष्ठे निष्पत्रद्वमसङ्कुले॥ 43 ईरिणे निर्जले देशे कण्टिकद्रमसंइकुले। अइमस्थाणुक्षुपाकीणें सुदुर्गे विषमोत्कटे गृहीतं भुजगेन्द्रेण निश्चेष्टमनुजं तदा ॥ 48

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि आजगरपर्वाणि युधिष्ठिरभीमदर्शने ऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥

860

वैशम्पायन उवाच ।
युधिष्टिरस्तमासाद्य सर्पभोगेन वेष्टितम् ।
दियतं भ्रातरं धीमानिदं वचनमन्नवीत् ॥ १
कुन्तीमातः कथिममामापदं त्वमवाप्तवान् ।
कश्चायं पर्वताभोगप्रतिमः पन्नगोत्तमः ॥ २
स धर्मराजमालक्ष्य भ्राता भ्रातरमग्रजम् ।
कथयामास तत् सर्वं ग्रहणादि विचेष्टितम् ॥ ३

भीम उवाच ।

अयमार्य महासत्त्वो भक्षार्थ मां गृहीतवान् ।

नहुषो नाम राजिषः शाणवानिव संस्थितः ॥ ४ः

युधिष्ठिर उवाच ।

मुच्यतामयमायुष्मन् म्राता मेऽमितविक्रमः ।

वयमाहारमन्यं ते दास्यामः श्रुक्तिवारणम् ॥ ५

वर्तिका पक्षिविशेषः॥४२॥ दक्षिणो मुजः स्फुरतीति भवि-ष्यतोऽनिष्टप्रशमनस्य लिङ्गम्॥४४॥ विकारःस्फुरणम् ॥४५॥ यूथपान् पतितान् ददर्शेत्यन्वयः ॥५०॥ ईरिणे ऊषरे । क्षुपा हस्तवृक्षाः । 'न्हस्वशाखा शिफः क्षुपः' इत्यमरः ॥ ५४॥ इत्यारप्यके पर्वाणे नेलक्ष्कण्ठीये भारतभावदीपे ऊनाशीत्य- धिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥

360

युधिष्टिर इति ॥ १॥ प्राणवान् वायुभक्षः सर्प इव न तु सर्पः ॥ ४॥

सर्प उवाच।

आहारो राजपुत्रोऽयं मया प्राप्तो मुखागतः।
नाम्यतां नेह स्थातव्यं श्वो भवानिष मे भवेत् ६
व्यतमेतन्महाबाहो विषयं मम यो वजेत्।
स मे भक्षो भवेत् तात त्वं चापि विषये मम॥७
विरेणाद्य मयाऽऽहारः प्राप्तोऽयमनुजस्तव।
नाहमेनं विमोक्ष्यामि न चान्यमभिकाङ्क्षये॥ ८

युधिष्ठिर उवाच ।
देवो वा यदि वा दैत्य उरगो वा भवान् यदि ।
सत्यं सर्प वचो बूहि पृच्छिति त्वां युधिष्ठिरः ।
किमधे च त्वया प्रस्तो भीमसेनो भुजङ्गम ॥ ९
किमाइत्य विदित्वा वा प्रीतिस्ते स्याद्भजङ्गम ।
किमाहारं प्रयच्छामि कथं मुञ्जेद्भवानिमम् ॥ १०
सर्प उवाच ।

नहुषो नाम राजाऽहमासं पूर्वस्तवानघ ॥ प्रियतः पञ्चमः सोमादायोः पुत्रो नराधिप ॥११ ऋतुभिस्तपसा चैव स्वाध्यायेन दमेन च । ॐतेक्येश्वर्यमध्यग्रं प्राप्तोऽहं विक्रमेण च ॥ १२ तदेश्वर्यं समासाघ द्र्पो मामगमत्तदा । सहस्रं हि द्विजातीनामुवाह शिविकां मम ॥१३ पेश्वर्यमदमत्तोऽहमवमन्य ततो द्विजान् । इमामगस्त्येन दशामानीतः पृथिवीपते ॥ १४ न तु मामजहात् प्रशा यावद्धेति पाण्डव ।

किमाहृत्य विदित्वा वाति स्वस्य सर्वशक्तिमत्त्वं इत्वं च सूचयाति ॥ १० ॥ नहुषस्तु ज्ञानमेव पुरुषार्थ इति मला 'न चान्यदापि कामये' इति स्वस्य ज्ञानादन्यत्र वैराग्यप्रदर्शनकामः प्रश्नमेव वृणोति प्रश्नानिति ॥ १७ ॥ ब्राह्मणेनोति घटं करोतीतिबद्भाविनीं वृत्तिमाश्रित्य अब्रा-ह्मणेऽपि मुमुक्षौ ब्रह्मविद्वाचित्राह्मणशब्दप्रयोगः। श्रुतौ 'अमैंनं च मौनं च निर्विद्याय ब्राह्मणः'इति श्रवणमनना-त्मकममौनं निदिध्यासनात्मकं मौनं च निर्विद्य निष्पाद्य ब्राह्मणो ब्रह्मविद्भवतीति द्र्शनात् । केवलं निर्विशेषं वेत्ति पुरुषार्थत्वेन जानाति चेत्तर्हि तद्वक्ष्यामि मतिसंवादाय ॥ १९ ॥ तत्र यान्येव ब्रह्माविल्रक्षणानि तानि ब्रह्माविद्या-·साधकानीति मन्चानो ब्रह्मविदो लक्षणं ब्रह्मस्वरूपं च प्रच्छिति । ब्राह्मण इति ॥ २०॥ सत्यं यथार्थमहिस्रं च वचनम् । आर्रशस्यमनैष्ठुर्यम् । तपः स्वधर्माचरणम् । घृणा क्रुपा ॥ २९ ॥ परं निर्विशेषम् । सविशेषस्य वाड्यनसँगी-चरस्य श्रुत्यैवाब्रह्मत्वोक्तेः । ' यन्मनसा न मनुते येनाहुर्मनो मतम् । तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते' इत्यादिना ।

तस्यैवानुप्रहाद्राजन्नगस्त्यस्य महात्मनः ॥ १५ पष्ठे काले मयाऽऽहारः प्राप्तोऽयमनुजस्तव । नाहमेनं विमोध्यामि न चान्यदिष कामये १६ प्रश्नानुचारितानद्य व्याहिरिष्यासि चेन्मम । अय पश्चाद्विमोध्यामि स्नातरं ते वृकोद्रम् ॥ १७

युधिष्ठिर उवाच।
बूहि सर्प यथाकामं प्रतिवश्यामि ते वचः।
अपि चेच्छक्तयां श्रीतिमाहर्तुं ते भुजङ्गम॥ १८
वेद्यं च ब्राह्मणेनेह तद्भवान् वेत्ति केवलम्।
सर्पराज ततः श्रुत्वा प्रतिवश्यामि ते वचः॥१९
सर्प उवाच।

ब्राह्मणः को भवेद्राजन् वेद्यं कि च युधिष्ठिर। ब्रवीह्यतिमति त्वां हि वाक्यैरचुमिमीमहे॥ २०

युधिष्ठिर उवाच ।
सत्यं दानं क्षमा क्षांलमानृशंस्यं तपो घृणा ।
दृश्यन्ते यत्र नागेन्द्र स ब्राह्मण इति स्मृतः ॥२१
वेद्यं सर्प परं ब्रह्म निर्दुःखमसुखं च यत् ।
यत्र गत्वा न शोचन्ति भवतः किं विवक्षितम्२२

सर्प उवाच । चातुर्वर्ण्य प्रमाणं च सत्यं च ब्रह्म चैव हि । शूद्रेष्विप च सत्यं च दानमकोध एव च । आनुशंस्यमहिंसा च घृणा चैव युधिष्ठिर ॥ २३

ब्रह्म त्रिविधपरिच्छेदशुन्यं वस्तु । तत्र परमते परमाणोर्नि-परिच्छेदाभावेऽपि देशतो वस्तुत्रध त्यत्वात् कालतः परिच्छेदोऽस्ति। तथाऽऽकाशस्य नित्यत्याद्वि<u>भ</u>त्वाच काल्तो देशतश्च तदभावेऽपि वस्तुतः परिच्छेदोऽस्त्येव । अयमपि त्रिविधः । ' वृक्षस्य स्वगतो भेदः पत्रपुष्पफलादितः। वृक्षान्तरात् सजातीयो विजातीयः शिलादितः ' इसुक लक्षणः । स एव परमते ईश्वरस्य नित्यज्ञानादिभ्य आत्मा तस्याप्यभावोऽत्राभिष्रेतः । न्तराकाशादिभ्यश्वास्तीति अत एव सुखादिधर्मवन भवति । यत्र अखण्डैकरसे गला न शोचित शोकायतनस्य हृदयस्यैवाभावात् । पुनः संसार न प्राप्नोतीत्यर्थः । एवं स्वमतमुक्ता परमतं जिज्ञासते भवतः किं विवाक्षितमिति ॥ २२ ॥ सर्पस्तु ब्राह्मणपदेन जाति मात्रं विवक्षित्वा शुद्दे तल्लक्षणं व्यभिचारयति । चातुर्वण्य-मिति सार्देन। चतुर्णा वर्णानां हितम्। सत्यं प्रमाणं व धमेन्यवस्थापकं ब्रह्म शुद्भवेदः । शुद्भाचारस्मृतेरपि वेदमूल-त्वात् सर्वोऽप्याचारादिः श्रुतिमूलक इत्यर्थः । एवं च सत्या-दिकं यदि शूदेऽप्यास्ति तर्हि सोऽपि ब्राह्मण एव स्यादित्याह। श्रद्भेष्पिति ॥ २३ ॥

जगरपव

व।

38

11 80

26

: ॥१९

उर ।

11 20

1138

नम्२२

२३

णोर्नि-

स्तृतश्र

हालतो

यमपि

देतः।

इत्युक्त

ात्मा-

1: 1

गला

संसारं

मवतः

गाति-

र्वप्यं-

णं च

मूल-

त्या-

याह।

1

1

बेद्यं यञ्चात्र निर्दुःखमसुखं च नराधिप । ताभ्यां हीनं पदं चान्यन्न तदस्तीति लक्षये ॥ २४ युधिष्टिर उवाच ।

शहे तु यद्भवेह्रध्म द्विजे तच न विद्यते।
न वै शहो भवेच्छ्रदो ब्राह्मणो न च ब्राह्मणः २५
यत्रैतह्रध्यते सर्प वृत्तं स ब्राह्मणः स्मृतः।
यत्रैतन्न भवेत् सर्प तं शृह्मिति निर्दिशेत्॥ २६
यत् पुनर्भवता प्रोक्तं न वेद्यं विद्यतीति च।
ताभ्यां हीनमतोऽन्यत्र पदं नास्तीति चेद्पि॥२७
व्यमेतन्मतं सर्प ताभ्यां हीनं न विद्यते।
यथा शीतोष्णयोर्मध्ये भवेन्नोष्णं न शीतता॥२८
एवं वै सुखदुःखाभ्यां हीनं नास्ति पदं कचित्।
एषा मम मतिः सर्प यथा वा मन्यते भवान् २९
सर्प उवाच।

यदि ते वृत्ततो राजन् ब्राह्मणः प्रसमीक्षितः।

वृथा जातिस्तदाऽऽयुष्मन् कृतिर्यावन्न विद्यते॥३० युधिष्ठिर उवाच ।

जातिरत्र महासर्प मनुष्यत्वे महामते ।
सङ्करात् सर्ववर्णानां दुष्परीक्ष्येति मे मितः ॥३१
सर्वे सर्वास्वर्ग्याने जनयन्ति सद्दा नराः ।
वाङ्मिथुनमथो जन्म मरणं च समं नृणाम् ॥ ३२
इद्मार्ष प्रमाणं च ये यजामह इत्यपि ।
तस्माच्छीलं प्रधानेष्टं विदुर्ये तत्वद्दिनः ॥ ३३
प्राङ्नाभिवर्धनात् पुंसो जातकर्म विधीयते ।
तत्रास्य माता सावित्री पिता त्वाचार्य उच्यते ।
तावच्छ्दसमो होष यावहेदे न जायते ।
तिस्मन्नेवं मितिहेषे मनुः स्वायम्भुवोऽत्रवीत् ॥३५
कृतकृत्याः पुनर्वणां यदि वृत्तं न विद्यते ।
सङ्करस्त्वत्र नागेन्द्र बलवान् प्रसमीक्षितः ॥ ३६

सुखदुः खातीतं पदमेव नास्तीत्युक्तरूपं ब्रह्माप्याक्षिपति । प्राप्यस्थानम् ॥ २४ ॥ वेद्यामिति । पदं पदनीयं इतरस्तु ब्राह्मणपदेन ब्रह्मविदं विवक्षित्वा शुद्रादेरपि ब्राह्मणत्वमभ्युपगम्य परिहरति शृहेत्विति । शृहलक्ष कामादिकं न ब्राह्मणेऽस्ति, नापि ब्राह्मणलक्ष्म शमा-दिकं ग्रहेऽस्तीत्यर्थः । शूद्रोऽपि शमार्थुपेतो नाह्मण एव । बाह्मणोऽपि कामागुपेतः ग्रुद्र एवेत्यर्थः ॥ २५ ॥ यदप्युक्तं सुखदुःखातीतं पदं नास्ति तदपि अनुवादपूर्वकमभ्युपगमे-नैव पॅरिहरति सार्धेन यत्पुनरति । पदं पदनीयं प्रागप्राप्तं सलर्मणा प्राप्यं स्थानं तत् सुखदुः खाभ्यां हीनं नास्ति। ब्रह्म-लोकस्थानामप्येश्वर्यतारतम्यकृतं दुःखमस्त्येव किं पुनलीकान्त-स्थानाम् ॥२७॥ एतदेव दृष्टान्तेनापवदति । यथेति । यथा शीतलस्य जलस्य मध्येऽभ्यन्तरे उष्णमग्निर्नास्ति । नाप्यु-ष्णेऽम्रौशीततायुक्तं जलं तयोः परस्परविरोधेन संयो-गायोगात् ॥ २८ ॥ एवं पदं पदनीयं ज्ञेयं वस्तु क्रचिदेशे काले वा सुखदुःखाभ्यां हीनं प्राप्तं नास्ति। आध्यासिकयोः सुखदुःखयोराधिष्ठानेन ज्ञेयवस्तुना सह सर्पस्य रज्ज्वेव कालत्रयेऽपि संबन्धो नास्तीत्यर्थः । 'ओहाङ् गतौ ' अस्य 'ओदितश्व'इति निष्ठातस्य नः । 'घुमास्था-' इति सूत्रेण आत इतेनम् । हाङः पद्यतेश्व गत्यर्थत्वात् ज्ञानार्थत्वाच हीनं प्राप्तमिति पदं ज्ञेयमिति च ब्याख्यातम् । अन्यथा तु प्रश्नोत्तरयोरेकरूपत्वादेषा मम मतिरिाति वाक्यशेषे स्वमतेः प्रथकरणं नोपपद्यते । अन्ये तु सिद्धान्ते ताभ्यां हीनं पदं किं नास्ति? अपि तु अस्त्येवेति काका व्याचक्षते। अयं भावः - यत् कर्मप्राप्यं स्थानं तत् सुखदुः खवर्जितं कदाचिदिप नास्ति । यत् ज्ञेयं वस्तु नित्यप्राप्तं प्रमाणसामर्थ्यात् कण्ठगत-विस्मृतचामी करवत् तव कण्ठे चामीकरं त्वमेव ब्रह्मेति च वाक्येकसिद्धमज्ञानापनयनमात्रमपेक्षते । न तत्र सुखदुःख-सम्बन्धोऽस्ति । अकर्मजत्वात्तत्प्राप्तेः । अत एव च तस्यानि-त्यत्वमपि न अजन्यत्वादिति ॥ २९॥ प्रथमप्रश्नस्यो-त्तरमाक्षिपति यदीति ॥ ३०॥ उत्तरमाह । जातिरिति ॥ ३१ ॥ वागादीनामिव मैथुनस्यापि साधारप्याज्जाति-र्दुर्ज़ेया । तथा च श्रुतिः-'न चैतद्विद्यो त्राह्मणाः स्मो वयम-ब्राह्मणा वा' इति ब्राह्मण्ये संशयमुपन्यस्यति ॥ ३२ ॥ नतु जात्यनिश्चये क्यं ब्राह्मणोऽहमित्यायाभिमानपुरःसरं यागादौ प्रवर्तेतेत्याशङ्क्याह । इदमार्पमिति । अत्र 'ये यजामह ' इत्यनेन च ये वयं स्मो ब्राह्मणा अन्ये वा ते वयं यजामहे इति ब्राह्मण्येऽनवधारणं दर्शितम् । मन्त्रलिङ्गमपि - 'य एवास्मि स सन्यजे' इति । नन्त्रेत्रं स्वस्यात्राह्मणत्वपक्षे यज्ञ-स्यानिष्टकरत्वमापतर्तात्याशङ्क्य तत्परिहाराय यागे यज-मानस्य प्रवरवरणं कियते याजिकैः । तचामिहीतेतिमन्त्रे गौतमवद्यास्यवदि अर्थोवद्राह्मणवदिति कुर्वान्त । तस्य च प्रयोजनमत्राह्मणस्यापि यजमानस्य बाह्मणत्वसम्यादनं तस्मा-दाचार एव त्राह्मण्यानिश्वये हेतुर्वेदप्रामाण्याादित्युपसंहरति। तस्मादिति । प्रधानं च तदिष्टं चेति कर्मधारयः ।। ३३ ॥ कर्भेव त्राह्मण्यहेतुरित्याह प्रागिति । नाभिवर्धनात् नाल-च्छेदनात् ॥ ३४ ॥ जायते संयुज्यते । वेदसंयोगानन्तरमेव ब्राह्मण्यमुदेति । तद्वत्प्रवरणेनापीति भावः । द्वैघे जातौ संशये सति ॥ ३५ ॥ वृत्तं वैदिकसंस्कारा यदि न विद्यते तर्हि सर्वाः प्रजाः कृतकृत्याः शृद्रतुल्याः। तथा च स्मृतिः-१ तथोपनयनं प्रोक्तं द्विजातीनां यथाक्रमम्। इत्यधिकः पाठः। यत्रेदानीं महासर्प संस्कृतं वृत्तिमिष्यते। तं ब्राह्मणमहं पूर्वमुक्तवान भुजगोत्तम॥ सर्पं उवाच । श्रुतं विदितवेद्यस्य तव वाक्यं युधिष्टिर । भक्षयेयमहं कस्माद्भातरं ते वृकोदरम् ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि आजगरपर्वाण युधिष्टिरसंवादे अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८०॥

30

少少小黑土原外

363

युधिष्ठिर उवाच ।
भवानेतादशो लोके वेदवेदाङ्गपारगः ।
बूहि किं कुर्वतः कर्म भवेद्गतिरनुत्तमा ॥ १
सर्प उवाच ।
पात्रे दर्खा प्रियाण्युकृ सत्यमुका च भारत ।
आहिंसानिरतः स्वर्ग गच्छोदिति मतिर्मम ॥ २
युधिष्ठिर उवाच ।
दानाद्वा सर्प सत्याद्वा किमतो गुरु दश्यते ।
आहिंसाप्रिययोश्चैव गुरुलाघवमुच्यताम् ॥ ३
सर्प उवाच ।
दानं च सत्यं तत्त्वं वा आहिंसा प्रियमेव च ।
प्षां कार्यगरीयस्त्वादृश्यते गुरुलाघवम् ॥ ४
करमाचिद्दानयोगाद्वि सत्यमेव विशिष्यते ।

सत्यवाक्याच राजेन्द्र किंचिद्दानं विशिष्यते ॥ प्रवमेव महेष्वास प्रियवाक्यान्महीपते । अहिंसा दृश्यते गुर्वी ततश्च प्रियमिष्यते ॥ ६ प्रवमेतन्न्नवेद्राजन् कार्यापेक्षमनन्तरम् । यद्दाभिष्रेतमन्यत्ते ब्रहि यावद्ववीम्यहम् ॥ ७ युधिष्ठर उवाच । कथं स्वगें गतिः सर्प कर्मणां च फलं ध्रुवम् । अशर्रारस्य दृश्येत प्रवृहि विषयांश्च मे ॥ ८ सर्प उवाच । तिस्रो वै गतयो राजन् परिदृष्टाः स्वकर्मभिः । मानुषं स्वर्गवासश्च तिर्यग्योनिश्च तिश्चरा ॥ १

ातस्रो वे गतयो राजन् परिदृष्टाः स्वकर्मभिः।
मानुषं स्वर्गवासश्च तिर्यग्योनिश्च तित्रिधा ॥ ९
तत्र वे मानुषाह्रोकादानादिभिरतान्द्रितः।
आहिंसार्थसमायुक्तेः कारणैः स्वर्गमश्चते ॥ १०

'न ग्रुद्देपातकं किंचिन्न च संस्कारमहीते' इति तेषां संस्कारा-र्नहत्विनिष्पापत्वाभिधानात् कृतकृत्यत्वं दर्शयति । तद्वत् त्रैवर्णिका अपि स्युरित्यर्थः । अत्र वृत्ताभावे ॥ ३६ ॥ उपसंहरति यत्रोति ॥ ३७ ॥ इत्यारप्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे अशीत्यधिकशततभोऽध्यायः ॥ १८० ॥

१८१

एवं युाधिष्ठिस्सेलेन ब्रह्मविष्ठक्षणानि ब्रह्म च निरूप्य स्पर्मुखेन चित्तशुद्धिद्वारा आत्मविविदिषोत्पादनद्वारा वा ब्रह्मप्राप्त्यान् दानादीन् विधातुमयमभ्याय आरभ्यते । भवानेतादश इति । अनुत्तमा गतिः स्वर्गावाप्तिः ॥१॥ गुरुलाघवं गौरवं लाघवं चेत्यर्थः ॥ ४॥ कार्यगरीयस्त्वमेव सामान्यतो विवृणोति कस्माचिदिति । अयमत्र निर्णयः 'पिशुनायाभयं दातुं न सत्यं मितमांस्त्यजत्।साधूनामभयायेह त्यजेत् सत्यमपि ध्रुवम् । स्तेनेषु च प्रियाख्यानादिहंसा श्रेयसी मता । अहिंसातः परात्माख्यप्रियाख्यानं विशिष्यते' । एतच पुत्रांस्तत्वोपदेशेन प्रवाज्य पितरं दुःखयता नारदेन मदालस्या च कृतम् ॥ ५ ॥ तदेतदाह । ततश्च प्रियमिष्यते ।

अहिंसातोऽपि प्रियं गुरुतरमित्यर्थः ॥ ६ ॥ देहातिरिक्त मात्मानं साधायतुं प्राक्षमसद्भावं दर्शायिष्यन् कर्मणां निष्फलत्वं तावदाशङ्कते कथामिति । अशरीरस्य नृष्टदेहस्य कथं खर्गातिः कथं वा तत्र विषयोपभोगः कथं वा कर्मफलस्य धुनत्वमप्रत्याख्येयत्वामित्यर्थः । सदेहस्य ह्येतत्रयं युज्यते न तु देहहीनस्येति भावः ॥ ८॥ अत्रोत्तरमाह । ति^{ह्र} इति । यथा मृद्धिकारेष्ट्रापि घटशराबोदञ्चनादिषु कुळाळगतौ संकल्पाकियाभेदौ वैषम्यहेत् भवतः । एवं भौतिकेष्वपि सुरनरतियम्बारीरेषु तदन्यकर्त्रात्मगतसङ्कल्पिकयाभेदौ वैषम्यहेतू भवत इति भावः । तथा च श्रुतयः । 'तं विद्या-कर्मणी समन्वारभेते पूर्वप्रज्ञा च '। ' योनिमन्ये प्रपद्यन्ते शरीरत्वाय देहिनः । स्थाणुमन्येऽनुसंयन्ति यथाकुर्म यथा श्रुतम्' इत्याद्याः । तं त्यक्तदेहम् ।विद्या उपासना, कर्म यज्ञादि, पूर्वप्रज्ञा प्राग्भवीयसंस्कारः, समन्वारभेते अनुगच्छत इति श्रुतिपदानामर्थः । स्थाणुं स्थाणुत्वम् । योनिं सुरनरितये ग्रूपाम् । तद्गतित्रयं त्रिधा प्रत्येकमुत्तममध्यमाधमभावेन त्रिप्रकारम् ॥ ९ ॥ एतदेव विवृणोति तत्रेत्यादिना । कारणैः कर्माभेः ॥१०॥

रपव

30

ने ॥५

É

0

80

ोणां

इस्य

क्स्य

न

स्र

तौ

ापे

दौ

IT-

Π-

विपरीतैश्च राजेन्द्र कारणैर्मानुषो भवेत्।
तिर्वग्योनिस्तथा तात विशेषश्चात्र वश्यते ॥ ११
कामकोश्वसमायुक्तो हिंसालोभसमन्वितः।
मनुष्यत्वात् परिम्रष्टस्तिर्यग्योनौ प्रस्यते ॥ १२
तिर्यग्योन्याः पृथग्भावो मनुष्यार्थे विश्वीयते।
गवादिभ्यस्तथाऽश्वेभ्यो देवत्वमिष दृद्यते ॥ १३
सोऽयमेता गतीस्तात जन्तुश्चरित कार्यवान्।
नित्ये महति चात्मानमवस्थापयते द्विजः ॥ १४
जातो जातश्च वलवान् भुङ्के चात्मा स देहवान्।
फलार्थस्तात निष्पृक्तः प्रजालस्णभावनः ॥ १५
युश्विष्ठिर उवाच।
शब्दे स्पर्शे च क्षे च तथैव रसगन्थ्योः।

तस्याधिष्टानमन्यय्रो ब्र्हि सर्प यथातथम् ॥ १६ किं न गृह्णासि विषयान् युगपत् त्वं महामते । एतावदुच्यतां चोक्तं सर्वं पन्नगसत्तम ॥ १७

सर्प उवाच ।

यदात्मद्रव्यमायुष्मन् देहसंश्रयणान्वितम् ।

करणाधिष्ठितं भोगानुपभुङ्के यथाविधि ॥ १८

ज्ञानं चैवात्र वुद्धिश्च मनश्च भरतर्षम ।

तस्य भोगाधिकरणे करणानि निवोध मे ॥ १९

मनसा तात पर्येति कमशो विषयानिमान् ।

विषयायतनस्थेन भूतात्मा क्षेत्रनिःस्तः ॥ २०

अयमर्थः -पुण्यपापयोः साम्येन विपरीतै।रिति । मानुषत्वं प्राप्य पुण्याधिक्ये खर्गे गच्छति पापाधिक्ये नरकम् । तत्र च तद्धिकांशयोर्भोगेन क्षये जाते सति पुष्पपापयोः साम्ये स्वर्गाद्धस्तनं तिर्यग्योनेरुपरितनं च पुनर्मानुषत्वं गच्छतीति ॥ ११ ॥ तत्रापि तिर्यग्योनौ विशेषमाह । तिर्यग्योन्या इति। पृथग्भावस्ततो मुक्तिर्मनु-ष्यार्थे मनुष्यजन्मलाभाय विधीयते वेदेन वोध्यते। यतो गवादिभ्यो गोजातित एव यज्ञे उपयुक्ताद्देवत्वमपि दस्यते । प्रत्यक्षमुपलभ्यते वहचत्राह्मणे-'पशुत्रें नीयमानः स मृत्युं प्रापस्यत् । स देवान्नान्वकामयतैतुं तं देवा अनुवनेहि स्वर्गे वै त्वा लोकं गमयिष्यामः 'इति॥ १३॥ सोयामिति। यथा लोके कार्यवांश्वरति इतस्ततः पर्यटनं करोति । तद्रहितस्तु स्वस्थाने सुखमास्ते । एवमिहापि संसारमोक्षाविति भावः । महति ब्रह्मणि आत्मानं जीवमवस्थापयते उपाधित्यागेन महाकाशे घटाकाशामिव प्रलीनं करोति ॥ १४ ॥ एतदकरणे दोष-माह । जात इति । स च देहवान् देहाभिमानी । आत्मा जीवः । बलवान् अदृष्टोपगृहीतः। जातो जातः पुनःपुनर्लव्धः जन्मा। फलार्थः सुखकामः। भुङ्के देहयोगजं फलमिति शेषः । एतेन फलार्थिनः प्रवृत्तिस्ततः कर्म। ततो जन्म। ततः फलभोगस्ततो रागः। अभुक्ते रागानुदयात् ततः फलार्थितेति संसाराविच्छेदो दिशतः । यस्तु निष्युक्तो निर्गतं प्रक्तं फल्सं-योगो यस्मात् स फलासङ्गीत्यर्थः । स प्रजानां लक्षणं ज्ञापकं जन्ममरणादिकमसाधारणं धर्म भावयतीति तथा। निष्कामकर्म-कर्ता चित्तशुच्यातिशयाजन्ममरणादीन् दोषान् पश्यतीत्यर्थः । यद्वा । प्रजानां कार्यमात्रस्य त्रक्षणमानिर्वचनीयत्वं भावयतीति तथा । असङ्गः पुमान् आधिष्टानज्ञानेन तत्राध्यस्तस्य संसारस्य मिथ्यात्वं शुक्तिरजतस्येव पश्यतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ इदमा-क्षिपति । शब्दे इति । तस्य प्रजालक्षणलक्ष्यस्यानिर्वचनी-

यस्य अहमर्थप्रासिद्धप्रजारूपकार्यस्य किमधिष्ठानम् । तद-इदमर्थप्रसिद्धे शब्दादौ विषये प्राह्ये सति किं तस्याधिष्ठानम् । यथा प्रकार्यप्रकाराकयोघटसूर्ययोराधिष्टाने भूनभसी भिन्नेदृष्टे तद्वदहमिदमर्थयोरप्यधिष्ठाने पृथक् वाच्ये इति भावः ॥१६॥ यदि त तर्कमते इव प्रकाश्यप्रकाशकयोः सुखज्ञानयोरेकात्मा-धिष्ठानत्विमष्टं तर्हि तद्देव युगपञ्ज्ञानानुपलिधिलिङ्गन सिद्धं मनोनामकमात्मातिरिक्तं द्रव्यान्तरमभ्युपेयम् । तेन विना आत्मनि तत्संयोगवैजात्यसिद्धस्य कार्यवेजात्यस्यो-दयासम्भवादिति शङ्कते । किं नेति ॥ १७ ॥ उत्तरमाह । यदिति । यत् परमतप्रसिद्धमात्मरूपं द्रव्यं सुखदुःखादि गुणानामाश्रयभूतम् । तत् देहसंश्रयणेन स्थूलस्क्ष्मशरीर रूपोपाध्यालम्बनेन हेतुना अन्वितं बुध्यादियुक्तं भवति , आत्मनि सुखादिभानमवस्थात्रयोपाधिकम् । न स्वाभा-विकमवस्थान्तरगतस्य सुखादेखस्थान्तरे द्र्यनाभावात् । तत उपाधिविशिष्टमात्मद्रब्यं करणैर्वक्यमाणैराधिष्ठितं सत् भोगान् भुङ्को । तथा च श्रुतिः-' आत्मेन्द्रियमनोयुक्तं भोक्तेत्याहुर्मनीविणः'इति । यथाविधि कर्मानुरूपम् ॥१८॥ ज्ञानं रूपाद्याकारा धीवृत्तिस्तेन। तत्साधनानीन्द्रियाणि गृह्यन्ते । बुद्धिः कर्त्रादिधर्मकं विज्ञानम् । विज्ञानं यज्ञं तनुते ' इति श्रुतेः । मनः सर्ववाह्यकरणानुप्राहकमन्तःकर-णम् । भोगाधिकरणे देहे । एतेन विकारभाजां कर्त्रादीनां करणत्ववचनेन तादितरकर्त्रात्मकमधिष्टानं विवेचितम् ॥१९॥ द्वितीयप्रश्लोत्तरमाह । मनसेति । विषयस्य प्राहकत्वेनाय-तनं स्थानमिन्द्रियं तत्स्थेन मनसा करणेन भूतात्मा जीवः क्षेत्रात् तेन तेन द्वारेण निःसृतः क्रमश इमान् रूपादीन् पर्येति । अनेन अन्यत्रमना अभ्वं नाश्रोषमन्यत्रमना अमूवं नापस्यमित्याद्यनुभवस्य श्रुत्येव प्रदिशंतत्वान्मनो नाम ब्यापकं करणं सिद्धम् ॥ २० ॥

तत्र चापि नरव्याव्र मनो जन्तोर्विधीयते।
तस्माद्युगपदत्रास्य ब्रह्णं नोपपद्यते॥ २१
स आत्मा पुरुषव्याव्र भुवोरन्तरमाधितः।
बुद्धिं द्रव्येषु सृजति विविधेषु परावराम्॥ २२
बुद्धेरुत्तरकाला च वेदना दृश्यते बुधैः।
एष वै राजशार्दूल विधिः क्षेत्रज्ञभावनः॥ २३

युधिष्ठिर उवाच। मनसृक्षापि बुद्धेश्च बूहि मे लक्षणं परम्।

तत्रेति । तच मनस्तत्र विषयग्रहणे क्र्तब्ये सति विधीयते । बुच्या कर्र्या ब्यापाराविष्टं क्रियतेऽतो ब्यापारकालभेदान्मनो युगपदिषयात्र गृह्णातीत्यर्थः ॥ २१ ॥ दुद्धरपि परप्रेर्यत्वमाह स इति : यो बुद्धिमनइन्द्रियेः करणैरुपेतः सन् भोक्ता स्वतस्त्वभोक्तेत्युक्तः स आत्मा ध्वोरन्तरमाश्रित इति गुरू-क्त्युक्त्या तदुपासकस्य तदुपलब्धिस्थानमुक्तम् । वुद्धिं द्रव्येषु रूपादिमत्सु प्राह्येषु सजाति प्रेरयति । अयस्कान्त इव लोहम् । परावरामात्मानात्मविषयत्वेनोत्तमाधमाम् । कुलालश्वक्रमिव वुद्धिर्ब्यापाराविष्टैव मनो ब्यापारयति आत्मा तु न तथेत्यर्थः ॥ २२ ॥ ननु बुद्धेरेव कर्तृत्वेन सर्व ब्यवहारनिर्वाहे सति किं क्षीवसद्देगात्मान्तरेणेत्याशं वयाह । बुद्धोरिति । बुद्धितदभावयोर्या वेदना ज्ञानं साक्षि रूपं बुधैयोंगिभिर्बुद्धेः सकाशाद्विविक्ततया दर्यते युक्त्याऽनु भवेन च गृह्यते । एष तदेव ज्ञानं क्षेत्रज्ञभावन आत्म प्रकाशको विधिरज्ञातज्ञापनं स्वप्रकाशमित्यर्थः । न हि ल्योदयवत्या बुद्धेरात्मत्वं सम्भवति । कृतनाशाकृताभ्यागम प्रसङ्गादित्यन्यत्र विस्तरः ॥ २३ ॥ मनस इति । ब्राद्धे मनसोरन्यतरस्य कर्तृत्वं करणत्वं वाऽस्तु किमुभयकल्पनये_ त्यादायः ॥ २४ ॥ कार्यभेदात् द्वयं कल्प्यत इत्याह । वंद्विरिति । वुद्धिरतीवात्मानुगा अत्यन्तमात्मना सह तादात्म्यं प्राप्ता लोहापिण्ड इवामिना । अतः सा आत्मचैतन्यानुविद्धा । उत्पातेन उत्कान्त्यादिना । विधी-यते वशीकियते । तथा चोत्पातवत्या अनुगत आत्माऽपि उत्पातवान् जलचन्द्रचाञ्चल्यन्यायेन भवति । एतेन वुध्या त्मनोरन्योन्याध्यासो दर्शितः । इसमेवाश्रित्य तार्किका स्तयोर्धर्मधर्मिभावमुपयन्ति । ननु अध्यस्यन्तामुपहितेपूपाधि-धर्माः घटाकाशे इव घटगातिर्न तु विपरीतमपि घटे आकाशगतस्यास्पर्शत्वादेरदर्शनादित्याशङ्क्याह । तदाश्रिता हि सा ज्ञेयेति । प्रासिदं हि आत्मचैतन्यं बुध्याश्रित-मत एव बौद्धा बुद्धिरेव चेतनेति वदन्ति । घटशब्दोऽय-दृष्टान्तेऽपि शन्द्वत्त्वस्थाकाशधर्मस्य घटेऽध्यास-मिति

पतद्थ्यात्मविदुषां परं कार्यं विधीयते ॥ २१ सर्प उवाच ।

बुद्धिरात्मानुगातीव उत्पातेन विधीयते। तदाश्रिता हि सा श्रेया बुद्धिस्तस्यैषिणी भवेत् बुद्धिरुत्यद्यते कार्यान्मनस्तृत्पन्नमेव हि। बुद्धेर्गुणविधानेन मनस्तहुणवद्भवेत्॥ २६ एतद्विशेषणं तात मनोबुद्ध्योर्यद्न्तरम्। त्वमण्यत्राभिसम्बुद्धः कथं वा मन्यते भवान्॥२७

दर्शनात् । नतु अत्रान्योऽन्यास्मित्रन्योऽन्यधर्मयोरेवाध्यास उत धर्मिणोरपि । आये धर्मिणोः समसत्वेन द्वतापातः । अन्त्ये द्वयोरिप मिथ्यात्वापत्त्या शून्यशेषतापत्तिारित्याश-ङ्क्याह बुद्धिस्तस्योषिणी भवेदिति । बुद्धिः स्वरूपासिध्यर्थ-मात्मानमाधिष्टानमिच्छति । रज्जूरग इव रज्जुम् । तथा च धर्माणामेवान्योन्याध्यासो न तु धर्मिणोः गुक्तौ रजतस्येव रजते शुक्तेरध्यासाभावात् । अतो नोक्तरोषा-द्वयप्रसङ्गः ॥ २५ ॥ ननु आपद्यतां द्वैतं न तु सर्वप्रमाण-सिद्धाया बुद्धेर्मिथ्यात्वं वक्तुं शक्यामित्याशङ्क्याह बुद्धि-रुत्ययते कार्यादिति । विषयेन्द्रियसंयोगादेः कार्यात् वुद्धिरुत्पद्यते तान्निवृत्तौ निवर्तत इति वुद्धेरनित्यत्वं प्रासि-द्धम् । नित्यानित्ययोश्चात्मवुध्योर्न धर्मधर्मिभावः सिथ-ति । घटे यावदूपाभावस्याद्रश्नेननात्मानि यावदुःखाभाव-लक्षणस्य मोक्षस्यासिद्धेः। नापि संयोगः। स हि उभयकर्मजो वाऽन्यतरकर्मजो वा मळ्योः पाक्षेत्रक्षयोर्वा दृष्टो न च विभुना-SSत्मना तादशः संयोगो बुद्धेरस्ति । आकाशेनेव घटस्य । यतु तयोरिप संयोगमभ्युपगच्छन्ति तयुक्तिस्र्स्यं परिभाषामात्रम्। तस्माद्रज्जूरगयोरिवानिर्वचनीयस्तयोः संवन्ध इति रज्जुव-दात्मा नित्यो रज्जूरगवदाविर्भावतिरोभाववती बुद्धिर्मिथ्येति युक्तसुत्पस्यामः। नन्वेवं बुद्धेराकस्मिकत्वे तद्धर्माणां दुःखादी-नामप्याकस्मिकत्वापातात् कृतनाशाकृताभ्यागमस्तद्वस्थ एवेत्याशङ्क्याह मनस्तूत्पन्नमेव हीति । वुद्धेर्नाशेऽपि तजन न्यवासनातन्तुसन्तानात्मकं मनोऽस्त्येव। ततश्च पूर्ववासन्या वुद्धिरुत्पयते वुद्धया च वासना विवर्धत इति अनादि-रनन्ता चैषा वुद्धिवासनयोवीं जाङ्कुरवत् सन्तातिः। तदेतदाह बुद्धेरिति । गुणविधानेन सुखाद्याकारपरिणामधारणेन । गुणविधिर्नास्तीति पाठे गुणविधिरुपादानत्वे नास्ति किं त्पादेयत्वमेव । मनस्तूपादानम् । पटतन्तुवदनयोर्भेद इत्यर्थः । तद्गुणवत् तद्वासनायुक्तम् ॥ २६ ॥ विशेषण ब्यावर्तकम् । तस्मात् कार्यभेदान्मनोवुद्धचोर्भेदस्तेन च वास-नावीजनाशात् संसाराङ्क्रो न जायत इति सिद्धम् ॥२५॥

गर्पर्व २४

भवेत

35

1120

ध्यास

ातः ।

त्याश-

नेध्यर्थ-

। तथा

युकों

दोषा-

माण-

बुद्धि-

नर्यात्

प्रसि-

सिध्य-

भाव-

रमजो

भुना-

। यत्तु

त्रम्। ज्जुव-

थ्येति

ादी-स्वस्थ

तज-नया

गादि-

दाह

न । किं

मिंद

ोषणं

वास-

lles

युधिष्टिर उवाच। अहो बुद्धिमतां श्रेष्ठ शुभा बुद्धिरियं तव। विदितं वेदितव्यं ते कस्मात् समनुपृच्छासे॥२८ सर्वज्ञं त्वां कथं मोह आविदात् खर्गवासिनम्। एवमद्भतकर्माणमिति मे संशयो महान्॥ सर्प उवाच।

सप्रज्ञमपि चेच्छूरमृद्धिमीहयते नरम्। वर्तमानः सुखे सर्वो मुह्यतीति मतिर्मम ॥ 30 सोऽहमेश्वर्यमोहेन मदाविष्टो युधिष्टिर। पतितः प्रतिसम्बद्धस्त्वां तु सम्बोधयाम्यहम्॥३१ क्रतं कार्यं महाराज त्वया मम परन्तप। ब्रीणः शापः सुकृच्छो मे त्वया सम्भाष्य साधुना अहं हि दिवि दिट्येन विमानेन चरन प्रा। अभिमानेन मत्तः सन् कञ्चित्रान्यमचिन्तयम्॥३३ ब्रह्मर्षि-देव-गन्धर्व-यक्ष-राक्षस-पन्नगाः। करान् मम प्रयच्छन्ति सर्वे त्रैलोक्यवासिनः॥ चक्षपा यं प्रपद्यामि प्राणिनं पृथिवीपते । तस्य तेजो हराम्याञ्च ताद्धि दर्छर्वलं मम॥ 34 ब्रह्मर्थीणां सहस्रं हि उवाह शिविकां मम। स मामपनयो राजन् भ्रंशयामास वै श्रियः ॥३६ तत्र ह्यगस्त्यः पादेन वहन् स्पृष्टो मया मुनिः। अगस्येन ततोऽस्मयको ध्वंस सपेति वै रुषा ३७ ततस्तस्माद्विमानाद्रयात् प्रच्युतऋयुतलक्षणः। प्रपतन् बुबुधेऽऽत्मानं व्यालीभूतमधोमुखम्। आयाचन्तमहं विप्रं शापस्यान्तो भवेदिति ॥ ३८

सर्प उवाच ।

प्रमादात् सम्प्रमूढस्य भगवन् क्षन्तुमहीस । ततः स मामुवाचेदं प्रपतन्तं कृपान्वितः॥ युधिष्टिरो धर्मराजः शापात्वां मोक्षयिष्यति । अभिमानस्य घोरस्य पापस्य च नराधिप ॥ ४० फले क्षीणे महाराज फलं पुण्यमवाप्स्यासि । ततो मे विस्मयो जातस्तदृष्टा तपसो वलम् ४१ ब्रह्म च ब्राह्मणत्वं च येन त्वाहमचुचुद्म् । सत्यं दमस्तपो दानमहिंसा धर्मनित्यता॥ ४४२ साधकानि सदा पुंसां न जातिर्न कुछं नृप अरिष्ट एप ते म्राता भीमसेनो †महाबलः। स्वस्ति तेऽस्तु महाराज गामिष्यामि दिवं पुनः॥ वैशम्पायन उवाच ।:

इत्युक्त्वाऽऽजगरं देहं मुक्त्वा स नहुषो नृपः। दिव्यं वपुः समास्थाय गतस्त्रिदिवमेव ह॥ युधिष्ठिरोऽपि धर्मात्मा म्रात्रा भीमेन सङ्गतः। धौम्येन सहितः श्रीमानाश्रमं पुनरागमत्॥ ४५ ततो द्विजेभ्यः सर्वेभ्यः समेतेभ्यो यथातथम् । कथयामास तत् सर्वे धर्मराजो युधिष्टिरः॥ ४६ तच्छूत्वा ते द्विजाः सर्वे भातरश्चास्य ते त्रयः। आसन् सुवीडिता राजन् द्रौपदी च यशस्त्रिनी ते तु सर्वे द्विजश्रेष्टाः पाण्डवानां हितेप्सया। मैवमित्यव्रवन् भीमं गर्हयन्तोऽस्य साहसम्॥४८ पाण्डवास्तु भयान्मुक्तं प्रेक्ष्य भीमं महाबलम् । हर्षमाहारयांचकुर्विजहश्च मुदा युताः॥ 36

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाण आजगरपर्वाण भीममोचने एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

॥ आजगरपर्व समाप्तम् ॥

今かううなとしい

मार्कण्डेय-समास्यापर्व।

363

वैशम्पायन उवाच।

विदाघान्तकरः कालः सर्वभूतसुखावहः।

| तत्रैव वसतां तेषां प्रावृट् समभिपद्यत ॥

जातमापि ज्ञानमैश्वर्यजाद्दर्पान्नस्थर्ताति ज्ञाततत्त्वोऽपि शमा-दीनाश्रयेदिति शेषप्रनथतात्पर्यम् ॥ ३१ ॥ ब्राह्मणत्वं ब्रह्मवि ह्रक्षणम्। स्पष्टार्थमन्यत्॥४२॥ इत्यारप्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ १८२

उक्तामेव ब्रह्मविद्यां मार्कण्डेयमुखेन नानाऽऽख्यानपूर्वकं प्रपञ्चियप्यन् तहुपोद्घातत्वेन काम्यकप्रवेशं तावदाह निदा-घान्तकरः काल इत्यादिना ॥१॥ † 'मुक्त' इत्यध्याहारः । छादयन्तो महाघोषाः खं दिशश्च बलाहकाः। अववर्षुर्दिवारात्रमसिताः सततं तदा॥ त्तपात्ययानिकेताश्च शतशोऽथ सहस्रशः। अपेतार्कप्रभाजालाः सविद्यद्विमलप्रभाः॥ विरूढशष्पा धरणी मत्तद्शसरीसृपा। बभूव पयसा सिक्ता शान्ता सर्वमनोरमा ॥ ४ न सम प्रज्ञायते किञ्चिदम्भसा समवस्तृते। समं वा विषमं वाऽपि नद्यो वा स्थावराणि च ५ अञ्धतोया महावेगाः श्वसमाना इवाद्युगाः। सिन्धवः शोभयांचकुः काननानि तपात्यये ॥ ६ नदतां काननां न्तेषु श्रूयन्ते विविधाः स्वनाः। वृष्टिभिश्च्छाद्यमानानां वराहमृगपक्षिणाम् ॥ स्तोककाः शिखिनश्चैव पुंस्कोकिलगणैः सह। मत्ताः परिपतन्ति सम दर्दुराश्चैव दर्पिताः॥ तथा बहुविधाकारा प्रावृण्मेघानुनादिता । अभ्यतीता शिवा तेषां चरतां मरुधन्वसु ॥ कौञ्चहंससमाकीणां शरत् प्रमुद्तिाऽभवत्।

रूढकंश्वनप्रसा प्रसन्नजलानिञ्चगा॥ विमलाकाशनक्षत्रा शरत्तेवां शिवाऽभवत्। मृगद्विजसमाकीणी पाण्डवानां महात्मनाम्॥११ दृश्यन्ते शान्तरजसः क्षपा जलदशतिलाः। ग्रहनक्षत्रसङ्घेश्च सोमेन च विराजिताः॥ कुमुदैः पुण्डरीकैश्च शीतवारिधराः शिवाः। बर्दाः पुष्करिणीश्चैव दद्युः समलङ्कृताः ॥ १३ आकादानीकाशतटां तीरवानीरसङ्कुलाम्। वभृव चरतां हर्षः पुण्यतीर्थां सरस्वतीम् ॥ ११ ते वै मुमुद्दिरे वीराः प्रसन्नसालेलां शिवाम्। पश्यन्तो दृढधन्वानः परिपूर्णा सरस्रतीम् ॥ १५ तेषां पुण्यतमा रात्रिः पर्वसन्धौ स्म शारदी। तत्रैव वसतामासीत् कार्तिकी जनमेजय ॥ १६ पुण्यक्राद्धिर्महासन्वस्तापसैः सह पाण्डवाः। तत् सर्वे भरतश्रेष्ठाः समूहुर्योगमुत्तमम्॥ तमिस्राभ्युद्ये तस्मिन् धौम्येन सह पाण्डवाः। स्तैः पौरोगवैश्चैव कास्यकं प्रययुर्वनम् ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणि मार्कण्डेय-समास्यापर्वाणि काम्यकवनप्रवेशे द्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

かかるなんで

363

वैशम्पायन उवाच। काम्यकं प्राप्य कौरव्य युधिष्ठिरपुरोगमाः। कृतातिथ्या मुनिगणौर्नेषेदुः सह कृष्णया ॥ ततस्तान् पारीविश्वस्तान् वसतः पाण्डुनन्दनान् । ब्राह्मणा बहवस्तत्र समन्तात् पर्यवारयन् ॥ अथाऽब्रवीद्विजः काश्चिद्र्जुनस्य प्रियः सखा। स पष्यति महाबाहुर्वशी शौरिरुदारधीः॥

विदिता हि हरेर्यूयामेहायाताः कुरूद्वहाः। सदा हि दर्शनाकाङ्की श्रेयोऽन्वेषी च वो हरि। बहुवत्सरजीवी च मार्कण्डेयो महातपाः। खाध्यायतपसा युक्तः क्षित्रं युष्मान् समेष्यति । तथैव ब्रुवतस्तस्य प्रत्यदृश्यत केशवः। शैब्यसुप्रीवयुक्तेन रथेन रथिनां वरः॥

असिताः कृष्णवर्णाः ॥ २ ॥ तपात्यये वर्षासु निकेता इव मण्डपीभूता इत्यर्थः ॥३॥ समवस्तृते आच्छादिते । स्थावः राणि भूतलादीनि॥५॥ आशुगाः वाणवत्तीत्रवेगाः। सिन्धवी नयः शोणघर्घरायाः ॥६॥ स्तोका एव स्तोककाश्वातकाः । ' स्तोकब्रिष्वल्पे चातके पुमान्'इति मेदिनी । दर्दुरा मण्डूकाः ॥ ८ ॥ मरुधन्वसु गिरेः शुष्कस्थानेषु ॥ ९ ॥ रूढकक्षाणि बहुतृणानि वनानि प्रस्थशब्दोदितानि सानूनि च यस्यां सा तथा । ' प्रस्थो श्रियां मानभेदे सानावत्युच-वस्तुनि'इति मोदिनी ॥ १० ॥ नीकाशः सदशः ॥ १४ ॥

कार्तिकी कृत्तिकायुक्ता पौर्णमासी ॥ १६ ॥ योगं युज्यते रथादाविति ब्युत्पत्त्या वाहनादिकं समूहुरारोषितमार कृतवन्तः ॥ १७ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारत-भावदीपे द्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

१८३

भूत

काम्यकमिति ॥ १ ॥ शौरिः कृष्णः ॥ ३ ॥ आयात विदिता इत्यन्वयः । वः युष्माकं श्रेयोऽन्वेषी ॥ ४ ॥

मास्यापव

त्।

1

1:1

ाम्।

ाम्।

11 88

(11 84

दी।

39 11

1 80

वाः।

हरि:४

यति ५

٤

युज्यते

वितभार

भारत-

भायाता

1811

36

ः॥ १३

ाम् ॥११

१२

मध्यानिय पौलोम्या सहितः सत्यभामया। उपायाद्देवकीपुत्रो दिद्धुः कुरुसत्तमान ॥ अवतीर्य रथा र् कुम्णो धर्मराजं यथानिव । ववन्दे मुदितो श्रीमान् भीमं च बलिनां वरम्॥ ८ पज्यामास श्रीम्यं च यमाभ्यामिनवादितः। परिष्वज्य गुडाकेशं द्रौपदीं पर्यसान्त्वयत् ॥ स दृष्टा फाल्गुनं वीरं चिरस्य त्रियमागतम्। र्व्यवज्ञत दाशार्हः पुनः पुनगरिन्दमः॥ तथैव सत्यभामाऽपि दौपदीं परिपस्वजे। पाण्डवानां प्रियां भार्यां कृष्णस्य माहेवी विया११ ततस्ते पाण्डवाः सर्वे सभार्याः सप्रोहिताः। आनर्चः पुण्डरीकाक्षं परिवद्धश्च सर्वशः ॥ कृष्णस्तु पार्थेन समेत्य विद्वान धनञ्जयेनासुरतर्जनेन । बभौ यथा भूतपतिर्महातमा समेत्य साक्षान् भगवान् ग्रहेन ॥ १३ ततः समस्तानि किरीटमार्छा वनेषु वृत्तानि गदाप्रजाय। उक्त्वा यथावत् पुनरन्वपृच्छत् कथं समद्रा च स चाभिमन्युः॥ १४ स पूजियत्वा मधुहा यथावत् पार्थ च कृष्णां च पुरोहितं च। उवाच राजानभिप्रशंसन् युधिष्टिरं तत्र सहोपविदय ॥ १५ धमः परः पाण्डवराज्यलाभात् तस्यार्थमाहुस्तप एव राजन्। सत्याजेवाभ्यां चरता स्वधर्म जितस्त्वयाऽयं च परश्च लोकः॥ १६ अधीतमग्रे चरता वतानि सम्यग्धनुर्वेदमवाप्य कृत्सम् । क्षात्रेण धर्मेण वसुनि लब्ध्वा सर्वे द्यवाप्ताः कतवः पुराणाः ॥ १७ न प्राम्यधर्मेषु रतिस्तवास्ति कामान्न किञ्चित् कुरुवे नरेन्द्र। न चार्थलोभात् प्रजहासि धर्म तस्मात् प्रभावादासि धर्मराजः॥ १८

दानं च सत्यं च तपश्च राजन् श्रद्धा च वृद्धिश्च क्षमा घृतिश्च। अवाप्य राष्ट्रागि वसूनि भोगा-ने गपरा पार्थ सदा रातेस्ते॥ यदा जनीयः कुरुजाङ्गलानां कृष्णां सभायामवशामपस्यत्। अपेतधर्मध्यवहारहृत्तं सहेत तत् पाण्डव कस्त्वद्न्यः॥ 20 असंशयं सर्वसमृद्धकामः क्षित्रं प्रजाः पालचिताऽसि सम्यक्। इमे वयं निग्रहणे कुरूणां यदि प्रतिज्ञा भवतः समाप्ता ॥ २१ घौम्यं च भीमं च युधिष्ठिरं च यमौ च कुणां च दशाहीसहः। उवाच दिष्टरा भवतां शिवेन प्राप्तः वि.रीटी गुदितः कृतास्त्रः॥ 22 श्रोवाच कृष्णामपि यात्रसेनीं दशाईमर्ता सहितः स्हद्भिः। दिएचा समग्राऽसि धनंजयेन समागतेत्येवसुवाच कृष्णः॥ २३ कृष्णे धनुईंदरतिप्रधाना-स्तवात्मजास्ते शिशवः सुशीलाः। सद्भिः सदैवाचरितं हृहद्भिः श्चरन्ति पुत्रास्तव याज्ञसेनि॥ २४ राज्येन राष्ट्रेश्च निमन्त्र्यमाणाः पित्रा च कृष्णे तव सोद्रैश्च। न यज्ञसेनस्य न मातुलानां गृहेषु बाला रतिमाप्त्रवन्ति ॥ 24 आनर्तमेवाभिमुखाः शिवेन गत्वा धनुवेदरतिप्रधानाः। तवात्मजा वृष्णिपुरं प्रविद्य न दैवतेभ्यः स्पृह्यन्ति कृष्णे ॥ २६ यथा त्वमेवाहींसे तेषु वृत्तं प्रयोक्तमार्या च यथैव कुन्ती । तेष्वप्रमादेन तथा करोति तथैव भूयश्च तथा सुभद्रा ॥ २७

भतपती रुद्रः । गुहेन कार्तिवे.येन ॥ १३ ॥ मधुहा मधु-पुरनः ॥ १५ ॥ तस्यार्थं धर्मस्य वृद्धधर्यम् ॥ १६ ॥ एषा दानादिरूपा सदा रतिः नित्यं प्रीतिविषयः ॥ १९ ॥ निम्रहणे यत्ताः स्म इति शेषः ॥ २१ ॥ तवात्मजाः प्रति-व०१० विन्धादयः ॥ २४ ॥ आनते द्वारकादेशम् ॥२६ ॥ यथा लमर्हासि तथा सुमद्राऽर्हाते । यथा कुन्तो प्रयो महिति तथा सुमद्राऽप्यहिते । यथा चाहिति तथैव करोति चेति सम्बन्धः ॥ २७ ॥

उ

A

Q

क्ष

Q

भ

रा

सं

अर

भट

धा

कुत

ह

रेह

कश

ऐह

विद्

विा

ना

100

विरं

मुर्ग

114

यथाऽनिरुद्धस्य यथाऽभिमन्यो-र्यथा सुनीयस्य यथैव भानोः। तथा विनेता च गतिश्च कृष्णे तवात्मजानामपि रौक्सिणेयः ॥ 26 गदासिचर्मग्रहणेषु शूरा-नस्त्रेषु शिक्षासु रथाश्वयाने। सम्यग्विनेता विनयेदतन्द्री-२९ स्तांश्चाभिमन्युः सततं कुमारः ॥ स चापि सम्यक् प्रणिधाय शिक्षां रास्त्राणि चैषां विधिवत् प्रदाय । तवात्मजानां च तथाऽभिमन्योः पराक्रमैस्तुष्यति रौक्मिणेयः॥ 30 यथा विहारं प्रसमीक्षमाणाः प्रयान्ति पुत्रास्तव याञ्चसेनि । एकैकमेषामनुयान्ति तत्र 38 रथाश्च यानानि च द्नितनश्च ॥ अथाववीद्धर्भराजं तु कृष्णो दशाईयोधाः कुकुरान्धकाश्च। एते निदेशं तव पालयन्त-स्तिष्टन्त यत्रेच्छासि तत्र राजन् ॥ 32 आवर्ततां कार्भुकवेगवाता हलायुध्रप्रप्रहणा मधूनाम्। सेना तवार्थेषु नरेन्द्र यत्ता ससादिपत्यश्वरथा सनागा ॥ 33 प्रस्थाप्यतां पाण्डव धार्तराष्ट्रः सुयोधनः पापकृतां वरिष्ठः। स सानुबन्धः स सहद्रणश्च भौमस्य सौभाधिपतेश्च मार्गम्॥ 38 कामं तथा तिष्ठ नरेन्द्र तस्मिन् यथा कृतस्ते समयः सभायाम् । दाशाईयोधैस्तु हतारियोधं प्रतीक्षतां नागपुरं भवन्तम् ॥ 34 व्यपेतमन्यव्यपेनीतपापा विद्वत्य यत्रेच्छिस तत्र कामम्। ततः प्रसिद्धं प्रथमं विशोकः प्रपत्स्यसे नागपुरं सराष्ट्रम् ॥ ३६

ततस्तदाज्ञाय मतं महातमा यथावदुक्तं पुरुषोत्तमेन। प्रशस्य विप्रेक्ष्य च धर्मराजः कृताञ्जलिः केशवमित्युवाच ॥ वेष्ट असंशयं केशव पाण्डवानां भवान् गतिस्त्वच्छरणा हि पार्थाः। कालोदये तच ततश्च भूयः कर्ता भवान् कर्म न संशयोऽस्ति ॥३८ यथाप्रतिशं विहतश्च कालः सर्वाः समा द्वादश निर्जनेष । अज्ञातचर्या विधिवत समाप्य भवद्गताः केशव पाण्डवेयाः॥ एपैव बुद्धिर्जुषतां सदा त्वां सत्ये स्थिताः केशव पाण्डवेयाः। सदानधर्माः सजनाः सदाराः सबाधवास्त्वच्छरणा हि पार्थाः॥ ४०

वैशम्पायन उवाच।
तथा वदित वाष्णेये धर्मराजे च भारत।
अथ पश्चात् तपोवृद्धो बहुवर्षसहस्रधृक्॥ ४१
प्रत्यदृश्यत धर्मातमा मार्कण्डेयो महातपाः।
अजरश्चामरश्चेव रूपौदार्यगुणान्वितः॥ ४१
व्यदृश्यत तथा युक्तो यथा स्यात् पश्चविंशकः।
तमागतमृषि वृद्धं बहुवर्षसहस्रिणम्॥ ४१
आनर्जुर्बाह्मणाः सर्वे कृष्णश्च सह पाण्डवैः।
तमर्चितं सुविश्वस्तमासीनमृषिसत्तमम्।
ब्राह्मणानां मतेनाह पाण्डवानां च केशवः॥ ४४

कृष्ण उवाच । शुश्रुषवः पाण्डवास्ते ब्राह्मणाश्च समागताः । द्रौपदी सत्यभामा च तथाऽहं परमं वचः ॥ ॥ पुरावृत्ताः कथाः पुण्याः सदाचारान् सनातनात्। राज्ञां स्त्रीणामृषीणां च मार्कण्डेय विचक्ष्वनः॥

वैशम्पायन उवाच । तेषु तत्रोपविधेषु देवर्षिरपि नारदः । आजगाम विशुद्धात्मा पाण्डवानवलोककः ^{४४} तमप्यथ महात्मानं सर्वे ते पुरुषर्षमाः । पाद्यार्च्याभ्यां यथान्यायमुपतस्थुर्मनीषिणः ॥४४

विनेता शिक्षयिता । रौकिमणेयः प्रशुम्नः ॥ २८ ॥ मधूनां माधुराणाम् । हलायुधः - प्रयहणो नियन्ता यस्याः सा सेना । यत्रा सन्नद्धा ॥ ३३ ॥ भौमस्य नरकासुरस्य सौभा- गस्यापव

30

र्थाः ।

स्त ॥३८

11 80

H

वंशकः।

: 1

1: 11 88

11:1

: 11 84

गतनान्। श्च नः४६

कः

णः ॥ ४८

४३

नारदस्त्वथ देविधिक्षीत्वा तांस्तु कृतक्षणान । मार्कण्डेयस्य वदतस्तां कथामन्वमोदत॥ उवाच चैनं कालज्ञः समयशिव सनातनः। ब्ह्मर्षे कथ्यतां यत् ते पाण्डवेषु विवक्षितम् ॥५० व्वमक्तः प्रत्युवाच मार्कण्डेयो महातवाः। क्षणं कुरुध्वं विपुलमाख्यातव्यं भविष्यति ॥ ५१ व्यमुक्ताः क्षणं चक्रः पाण्डवाः सह तेर्द्धिजैः। मध्यन्दिने यथाऽऽदित्यं प्रेक्षन्तस्ते महासुनिम्५२ वैशम्पायन उवाच। तं विवक्षन्तमाळक्य कुरुराजो महासुनिम्। कथासञ्जननार्थाय चोदयामास पाण्डवः॥ ५३ भवान् दैवतदैत्यानामृषीणां च महात्मनाम् । राजर्षीणां च सर्वेषां चरितज्ञः पुरातनः॥ सेव्यश्चोपासितव्यश्च मतो नः काङ्कितश्चिरम्। थ्यं च देवकीयुत्रः प्राप्तोऽस्मानवळोककः॥५५ ^{भवत्येव हि मे बुद्धिईष्ट्राऽऽत्मानं सुखा≅्युतम् ।} यार्तराष्ट्रांश्च दुर्वृत्तानुष्यतः प्रेक्ष्य सर्वशः॥ कर्मणः पुरुषः कर्ता शुभस्याप्यशुभस्य वा । स फलं तदुपाश्चाति कथं कर्ता स्विदीश्वरः ॥५७ हतो वा सुखदुःखेषु नृणां ब्रह्मविदां वर ।

देही च देहं सन्त्यज्य मृग्यमाणः शुभाशुभैः।
कथं संयुज्यते प्रेत्य इह वा द्विजसत्तम॥ ५९
ऐहलौकिकमेवेह उताहो पारलौकिकम्।
क च कर्माणि तिष्ठन्ति जन्तोः प्रेतस्य भार्गव ६०
सार्कण्डेय उवाच।
विद्युक्तोऽयमनुप्रश्लो यथावद्वदतां वर।
विदितं वेदितव्यं ते स्थित्यर्थं त्वं तु पृच्छासि॥६१
अत्र ते कथिष्यामि तिद्दहैकमनाः श्रृणु।

ह वा कृतमन्वेति परदेहेऽथ वा पुनः॥

यथेहासुत्र च नरः सुखदुःखसुपाश्रुते ॥ निर्मळानि शरीराणि विशुद्धानि शरीरिणाम् । ससर्ज धर्मतन्त्राणि पूर्वोत्पन्नः प्रजापतिः॥ ६३ अमोघफलसङ्करपाः सुत्रताः सत्यवादिनः । ब्रह्मभूता नराः पुण्याः पुराणाः कुरुसत्तम ॥ ६४ सर्वे देवैः समायान्ति खच्छन्देन नभस्तलम् । ततश्च पुनरायान्ति सर्वे स्वच्छन्दचारिणः ॥६५ स्वच्छन्दमरणाश्चासन् नराः स्वच्छन्दचारिणः। अल्पबाधा निरातङ्काः सिद्धार्था निरुपद्रवाः ॥६६ द्रप्रारो देवसङ्गानामृषीणां च महात्मनाम् । प्रत्यक्षाः सर्वश्रमीणां दान्ता विगतमत्सराः ॥६७ आसन् वर्षसहस्रीयास्तथा पुत्रसहस्रिणः ।॰ ततः कालान्तरेऽन्यस्मिन् पृथिवीतलचारिणः६८ कामकोधाभिभृतास्ते मायाव्याजोपजीविनः। **ळो**भमोहाभिभूताश्च त्यका देहैस्ततो नराः ॥६९ अशुभैः कर्मभिः पापास्तिर्यक्ष्निरयगामिनः। संसारेषु विचित्रेषु पच्यमानाः पुनः पुनः॥ मोघेष्टा मोघसङ्कल्पा मोघज्ञाना विचेतसः। सर्वाभिराङ्किनश्चैव संवृत्ताः क्लेरादायिनः॥ अञ्जुमैः कर्मभिश्चापि प्रायशः परिचिह्निताः । दौष्कुल्या व्याधिबहुला दुरात्मानोऽप्रतापिनः७२ भवन्त्यल्पायुषः पापा रौद्रकर्मफळोदयाः । नाथन्तः सर्वेकामानां नास्तिका भिन्नचेतसः ७३ जन्तोः प्रेतस्य कौन्तेय गतिः स्वैरिह कर्मभिः। प्राज्ञस्य हीनवुद्धेश्च कर्मकोशः क तिष्ठति ॥ ७४ कस्थस्तन् समुपाश्चाति सुकृतं यदि वेतरत्। इति ते दर्शनं यच तत्राप्यनुनयं शृणु ॥ 150 अयमादिशरीरेण देवसृष्टेन मानवः। श्रभानामश्रभानां च कुरुते सञ्चयं महत्॥ ७६

मातनः कृष्णः ॥ ५० ॥ भवत्येव हीति । धर्माधर्मप्रत्योविषयंयं दृष्ट्वा पुरुषः कर्मणः फलं क्यंस्विदश्चाति
स्वरो वा क्यंस्वित् कर्ताऽस्तीति धर्मेश्वरयोराक्षेपः। ऋद्वधतः
पृश्चियुतान् ॥ ५६ ॥ कथस्विदित्यस्योभयत्र सम्बन्धः
५० ॥ कृतो वेति । स्वभावात् कर्मणो वा । अन्त्ये इहैव
पत्रापि वा । कृतं कर्मणा साधितं सुखमन्वेतीत्यर्थः
५८ ॥ शुभाशुभैः कर्मभिः सद्यो विनाशिभिरिह्
तो कार्रायदिभिर्वृष्ट्याद्यर्थे विहितैः । परत्र वा देहत्यागे
ति कथं संयुज्यते किमाश्रित्य च कर्माण तिष्ठन्तीति फलस्य
पिभारादाशुविनाशित्वादाश्रया । वाचेति त्रेधा प्राक्कर्मः
स्त्रावाक्षेपः ॥ ५९ ॥ स्थित्यर्थं लोकरक्षार्थम् ॥ ६९॥

तत्र धर्माधर्मफलयोस्तावद्व्याभिचारं दर्शयन् प्रथमं दोषं निरस्यति निर्मलानीत्यादिना ॥६४॥ माया कृटकार्षा-पणादिः। व्याजं दम्भः तदेवोपजीवन्ति न तु धर्मम् । ते मायाव्याजोपजीविनः ॥६९॥ नाथन्तः प्रार्थयमानाः । कामानां कामान् ॥ ७३॥ अन्त्यं प्रथमनुत्रदति जन्तोः प्रेतस्येति द्वाभ्याम् ॥ ७४॥ अनुनयं सिद्धान्तम् ॥ ७५॥ तस्योत्तरेणैवार्थात् कर्मणामागुविनाशित्वदोषो निरस्तो भवतीः यमिसन्धायाह अयमादीति । आदिशरीरेण लिङ्कदेहेन यावन्मोक्षं स्थायिना देवस्रष्टेन धर्माधर्मतंस्र्येष्टेन। यद्वा । धर्माध्यग्रीयेना इश्वरेण वा सप्टेन आविष्कृतेन सर्ववासनाम्यं लिङ्कमेव कर्मणामाश्रय इत्यर्थः ॥ ७६॥

आयुषोऽन्ते प्रहायेदं क्षीणप्रायं व लेवरम। सम्भवत्येव युगपद्योनौ नास्त्यन्तराऽभवः॥ ७७ तत्रास्य सकृतं कर्म छायेवानुगतं सदा। फलत्यथ सुखाहीं वा दुःखाहीं वाऽथ जायते७८ कृतान्तविधिसंयुक्तः स जन्तुर्रुक्षणैः शुभैः । स्युभैर्या निरादानो लक्ष्यते ज्ञानदिधिभः॥ ७९ प्षा तावद्बुद्धीनां गतिरुक्ता युधिष्ठिर। अतः परं ज्ञानवता निवोध गतिगुत्तमाम् ॥ भ्रुष्यास्तप्ततपसः सर्वागमपरायणाः। स्थिरव्रताः सत्यपरा गुरुट्धभूषणे रताः॥ सुशीलाः शुक्रजातीया क्षान्ता दान्ताः हुतेजसः। श्रुचियोन्यन्तरगताः प्रायशः श्रुभलक्षणाः॥ ८२ जितेन्द्रियत्वाद्वशिनः शुक्रत्वान्मन्द्रोगिणः। अल्पाबाधपरित्रासाद्भवन्ति निरुपद्रवाः॥ 23 च्यवन्तं जायमानं च गर्भशं चैव सर्वशः। स्वमात्मानं परं चैव बुध्यन्ते ज्ञानचक्षुषा ॥ ऋषयस्ते महात्मानः प्रत्यक्षागमबुद्धयः । कर्मभूमिमिमां प्राप्य पुनर्यान्ति सुरालयम् ॥ ८५

किञ्चिद्दैवाद्धठात् किञ्चित् किञ्चिदेव स्वकर्मिक प्राप्तवन्ति नरा राजन्मा तेऽस्त्वन्या विचारणा इमामत्रोपमां चापि निबोध वदतां वर। मनुष्यलोंके यच्छ्रेयः परं मन्ये युधिष्टिर ॥ इह वैकस्य नामुत्र अमुत्रैकस्य नो इह। इह वाऽमुत्र चैंकस्य नामुत्रेंकस्य नो इह॥ ॥ धनानि येषां विपुलानि सन्ति नित्यं रमन्ते हुविभूषिताङ्गाः। तेषामयं शत्रुवरझलोको नासी सदा देहसुखे रतानाम्॥ ये योगयुक्तास्तपःसि प्रसक्ताः स्वाध्यायशीला जरयन्ति देहान्। जितेन्द्रियाः प्राणिवधे निवृत्ता-स्तेषामसौ नायमरिव्रलोकः॥ 90 ये धर्ममेव प्रथमं चरन्ति धर्मेण लब्ध्वा च धनानि काले। दारानवाष्य ऋतुभिर्यजन्ते तेषामयं चैव परश्च लोकः॥

क्लेवरं स्थूलदेहम् । युगपत् देहद्वयेन । सम्भवति संयुज्यते पूर्वत्यागात् प्रागेव तृणजलौकान्यायेनापरमादत्ते न तु तदन-न्तरम् । अत एव अन्तरा मध्ये क्षणमात्रमपि अभवोऽसंसारो बास्ति ॥ ७७ ॥ तत्र स्थूलदेहान्तरे । युत्त मरणानन्तरं अप्ये यावद्गमवासमातिवाहिकशरीरारूढो दिवि भुन्यन्तरिक्षे बरके वा भवतीति तत् स्थूल्टच्छैव ज्ञेयम् । उभयत्र भोग-साम्येन स्थूलातिवाहिकयोभेदाभावात् । यथोक्तं वसिष्ठेन-धातिवाहिक एवायं त्वाहशैश्वित्तदेहकः । आधिभौतिकया प्रचा गृहीतश्चिरभावनात्' इति ॥ ७८ ॥ कृतान्तो यमस्त-श्सम्बन्धी विधिः पुण्यपापफलभोगे नियोगस्तेन संयुक्तस्त. भनुतिष्ठन् निरादानः प्राप्तं सुखं दुःखं वा दूरीकर्तुमशक्तः । **'दो**ऽवखंडने ' इत्यस्य रूपम् ॥ ७९ ॥ अवुद्धीनां क्रस्वज्ञानहीनानां गतिः स्वर्गनरकरूपा । उत्तमां पुनरावृत्ति-विजताम् ॥ ८० ॥ शुक्रजातीयाः शुक्रो योगजो धर्मस्त-व्यकारास्तदेकार्जनपराः 'प्रकारवचने जातीयर्'। योन्यन्तर-आतिवाहिकयोन्यपेक्षयाऽन्यामाधिभौतिकी योनिम् ॥८२॥ क्षशिन ईश्वराः। मन्दरोगिणो नीरोगाः ' न तत्र शोको न बरा न मृत्युः प्राप्तस्य योगान्निमयं शरीरम् ' इति श्रुते:। श्रारव्यकर्मप्रावल्यात् कदाचित् प्राप्तमेव चापकयोगिनां द्यागादिकं चेत्तत्राह अल्पेति। अल्पं द्वैतदर्शनम् अथ बजान्यत् परमत्यन्यच्छृणोति तदल्पम्' इति श्रुतेः । तस्मात्

आवाधो दुःखं ततस्त्रासात् निरुपद्रवा उप समीपे शिल द्रवाते स्वीयं धर्ममासि वतीत्युपद्रवीऽन्तः करणम्। तद्रहिताः एतेन प्रारब्धस्यापि प्रतिवाताय निर्वीजः समाधिः प्र~~प~~्त तीति दर्शितम् ॥ ८३ ॥ ननु तादशोऽप्यपान्तरतमा नम वेदाचार्यः कलिद्वापरयोः सन्धौ सत्यवत्यां व्यासतया सम जिन इति मोक्षधर्मेषु । अतः शुक्रजातीयानामपि उत्कानि गत्या गतये।ऽपरिहार्या इत्याशङ्क्याह च्यवन्तमिति । अ^{दि} कारिणां तेषां लोकानुप्रहार्थं स्वेच्छ्या गृहाहृहान्ताप्रवेश विदेह परत्र च सद्यारो न कर्माधीनतयाऽस्माकानित्र दुःबा भवतीत्याशयः । तथा निर्णातं यावद्धिकारमविश्वितिगि कारिकाणामित्यत्र ॥ ८४ ॥ दैवात् मूढोन्मत्तजडभता दिभियंत्रभ्यते तद्दैवादेव । हठात् योगासद्धैर्विश्वामित्रादिनि रितरेः स्वकर्माभिः । अन्या तेषामन्यतमा एकैव कार्वि स्थितिरस्तीति विचारणा ते तव माऽस्तु ॥ ८६ एवमात्मविदां स्वातन्त्र्यमुक्ता इतरेषां स्थितिचातुर्विण्या इमामिति ॥ ८७ ॥ इह वेति । परं श्रेय इत्यनुकृष्ये वाशब्द एवार्थे द्विरावर्तते । एकस्य इहैव परं श्रेयोऽहि नामुत्र परलोके। एकस्याऽमु त्रैवास्ति निलह । इह वाध्रु एकस्य श्रेयोऽस्ति । एकस्य तुभयत्रापि नास्तीति ॥ ६६॥ इसमेव स्होकं ब्याचष्टे धनानीत्यादिना ॥ ८९ ॥ ये श्री तेषामसौ लोक एव नत्वंबम् ॥ ९०॥

मास्याप्र

वकम्भि

बारणा ॥

夏川 ((

(1)

11

1

11 69

ान्।

11 90

ने ।

पे स्थित

। तद्रहिताः

धिः प्रभव

रतमा नाम

सतया सम

उत्कानि

ाति । अधि-

ान्तरप्रवेश

मेत्र दुःखाव

श्यितिगावि-

त्तजडभरताः

मित्रादिभि स्व कावित

1164

ातुर्विध्यमा

त्यनुकृष्यते

श्रेयोर्जि

ह चामुत्र व

ते॥ ८८॥

॥ ये इति

ये तैव विद्यां न तपो न दानं
न चापि मूढाः प्रजने यतन्ति ।
न चाहुगच्छन्ति सुखान्नभोगांस्तेपामयं चैव परश्च लोकः॥ ९२
सर्वे भवन्तस्त्वतिवीर्यसत्त्वा
दिव्यौजसः संहननोपपन्नाः ।
लोकाद्मुष्माद्वानें प्रपन्नाः
स्वधीतविद्याः सुरकार्यहेतोः॥ ९३

कृत्वेव कर्माणि महान्ति श्र्रास्तपोदमाचारिवहारशीलाः ।
देवानृपीन् प्रेतगणांश्च सर्वान्
सन्तपीयेत्वा विधिना परण ॥ ९%
स्वर्ग परं पुण्यकृतो निवासं
क्रमेण सम्प्राप्स्यथ कर्मिमः स्वैः ।
माभूद्विशङ्का तव कौरवेन्द्र
द्यूाऽऽत्मनः होशिममं सुखाईम ॥ ९५

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

少多级

358

वैशस्पायन उवाच। मार्कण्डेयं महात्मानमूचुः पाण्डुसुतास्तदा । माहात्म्यं द्विजमुख्यानां श्रोतमिच्छाम कथ्यताम् प्वमुक्तः स भगवान् मार्कः छेयो महातपाः । उवाच समहातेजाः सर्वशास्त्रविशारदः॥ मार्कण्डेय उवाच। हैहयानां कुलकरो राजा परपुरञ्जयः । कुमारो रूपसम्पन्नो मृगयां व्यचरद्वली ॥ 3 चरमाणस्त सोऽरण्ये ठूणवीरुत्समावृते । कृष्णाजिनोत्तरासङ्गं ददशं मुनिमन्तिके॥ स तेन निहतोऽर्ण्ये मन्यमानेन वै मृगम्। व्यथितः कर्म तत् कृत्वा शोकोपहतचतनः ॥ जगाम हैह्यानां वै सकाशं प्रथितात्मनाम्। राक्षां राजीवनेत्रोऽसौं कुमारः पृथिवीपतिः। तेषां च तद्यथावृत्तं कथयामास वै तदा ॥ तं चापि हिंसितं तात मुनिं मूलफलाशिनम् । श्रुत्वा दृष्ट्या च ते तत्र बभूवुद्गिमानसाः॥

कस्यायमिति ते सर्वे मार्गमाणास्ततस्ततः। जग्मश्चारिप्टनेस्रोऽथ तार्ध्यस्याश्रममञ्जसा ॥ तेऽभिवाद्य महात्मानं तं मुनिं नियतवतम् । तस्थः सर्वे स तु मुनिस्तेषां पूजामथाहरत् ॥ ९ ते तमुचुर्महात्मानं न वयं सित्कयां मुने। त्वत्तोऽर्हाः कर्मदोषेण ब्राह्मणो हिंसितो हि नः॥ तानव्रवीत् स विप्रर्षिः कथं वो ब्राह्मणो हतः। क चासौ बूत सहिताः पश्यभ्वं मे तपोबलम् १३ ते तु तत् सर्वमखिलमाख्यायासम यथातथम्। नापस्यंस्तमृषि तत्र गतासुं ते समागताः ॥ १२ अन्वेषमाणाः सत्रीडाः स्वप्नवद्गतचेतनाः। तानव्रवीत्तत्र मुनिस्तार्ध्यः परपुरञ्जयः॥ १३ स्यादयं ब्राह्मणः सोऽथ युष्माभियों विनाशितः। पुत्रो ह्ययं मम नृपास्तपोवंहसमन्वितः॥ १४ ते च हप्रैव तमृषि विस्मयं परमं गताः। महदाश्चर्यामिति वै ते ब्रुवाणा महीपते ॥ 24

प्रजाने पुत्रोत्पादने ॥ ९२ ॥ भवन्तस्तु लोकद्वयेऽपि श्रेयांस इत्याह सर्वे भवन्त इति ॥ ९३ ॥ तस्मात् धर्माधर्मफल्यो-वैपरीत्यं यत्त्वया प्रागुक्तं तत्तथा न मन्तव्यमित्युपसंहगति माभूदिति ॥ ९५ ॥ मार्कण्डेयसमास्यायां सहासने इत्यर्थः ' आस उपवेशने'ऽस्मात् ' प्यत् '। इत्यारप्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारतभावदीपे त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ १८४

त्रह्मविदां शुक्रजातीयानां स्वच्छन्दमरणं तेषामित्या-दिना प्रोक्तं महाभाग्यं प्रश्नपूर्वतं विवर्गतुमयमध्यायः आरम्यते मार्कण्डेयामातः । कथ्यतां त्वया ॥१॥ कुमान-त्वादिविवे ृत्वं सूचितम् ॥३॥ उत्तरासङ्गः प्रावरणम् ॥४॥ आर्ष्टनोमिशब्द इकारान्तोऽप्यत्र मञ्चन्तोऽपि ज्ञेयः ॥ ८॥ तार्क्यः तृक्षस्य कस्थपस्यापत्यम् ॥ १३॥ स्यादय-मित्यङ्गल्या निर्दिशति ॥ ९४॥

-31

कि

128

7

H2

ग

गा

To

गत

स्त्र तम

अ

-त्व

ज

स्तं

•न

वा

fa

ये प्रदे

नि

:11

मृतो ह्ययमुपानीतः कथं जीवितमाप्तवान् ।
किमेतत्तपसो वीर्यं येनायं जीवितः पुनः ॥ १६
श्रोतुमिन्छामहे विप्र यदि श्रोतव्यमित्युत ।
स तानुवाच नास्माकं मृत्युः प्रभवते नृपाः ॥१७
कारणं वः प्रवश्यामि हेतुयोगसमासतः ।
सत्यमेवाभिजानीमो नानृते कुर्महे मनः ।
स्वर्धममनुतिष्ठामस्तस्मान्मृत्युभयं न नः ॥ १८
यद्वाह्मणानां कुरालं तदेषां कथयामहे ।
नैषां दुश्चरितं बूमस्तस्मान्मृत्युभयं न नः ॥ १९

अतिथीनन्नपानेन सृत्यानत्यश्तेन च।
सम्भोज्य शेत्रमश्लीमस्तस्मानमृत्युभयं न नः॥२०
क्षान्ता दान्ताः क्षमाशीलास्तीर्थदानपरायणाः।
पुण्यदेशनिवासाच तस्मान्मृत्युभयं न नः॥ २१
एतक्षे लेशमात्रं वः समाख्यातं विमत्सराः।
गच्छध्वं सहिताः सर्वे न पाणन्त्रयमस्ति वः॥२२
एवमस्त्विति ते सर्वे प्रतिपूज्य महामुनिम्।
स्वदेशमगमन् हृष्टा राजानो भरतर्षम॥

इति श्रीमहाभारत आरण्यके पर्वाणे मार्कण्डेयसमास्यापर्वाणे ब्राह्मणमाहात्स्यकथने चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४॥

364

मार्कण्डेय उवाच । भाग्यं ब्राह्मणानां निचोध म

भूय एव महामाग्यं ब्राह्मणानां निबोध मे । वैन्यो नामेह राजर्षिरश्वमेधाय दीक्षितः ॥ १ तमत्रिगेन्तुमारेमे वित्तार्थमिति नः श्रुतम् । भूयोऽर्थं नानुरुध्यत् स धर्मव्यक्तिनिदर्शनात् ॥२ स विचिन्य महातेजा वनमेवान्वरोचयत् । धर्मपत्नीं समाह्रय पुत्रांश्चेदमुवाच ह ॥ ३ प्राप्स्यामः फलमत्यन्तं बहुलं निरुपद्रवम् । अरण्यगमनं क्षिप्रं रोचतां वो गुणाधिकम् ॥ ४ तं भार्या प्रत्युवाचाथ धर्ममेवानुतन्वती।
वैन्यं गत्वा महात्मानमर्थयस्य धनं बहु॥ ५
स ते दास्यति राजर्विर्यजमानोऽर्थितो धनम्।
तत आदाय विप्रये प्रतिगृह्य धनं बहु॥ ६
भृत्यान् सुतान् संविभज्य ततो वज यथेपिततम्।
एष वै परमो धर्मो धर्मविद्धिरुदाहृतः॥ ॥

अत्रिरुवाच । काथेतो मे महाभागे गौतमेन महात्मना । वैन्यो धर्मार्थसंयुक्तः सत्यवतसमन्वितः॥

हेतुयोगो मुक्तिसम्बन्धः। समासः सङ्घेपः। ताभ्यामिति पंचम्य-र्थं तिसः। सत्यमेवाभिजानीम इत्यादिना सत्यादिनि मृत्युजय-साधनान्युच्यन्ते॥१८॥यदिति ब्राह्मणनिन्दाशून्याः स्तुतिप-राश्च सम इत्यर्थः॥१९॥ मृत्यान् भार्यादीन् अत्यशनेन अश-नादधिकेन दानमानादिना ॥२०॥ पुण्यदेशो गङ्गातीरादिः। तेजस्विनां योगसिद्धानां देशः सामीप्यम् । तत्सङ्गादित्यर्थः ॥ २१ ॥ एतद्दै इति । योष्माकीणं इत्यादोषमि संलप-मात्राद्वयं इन्तुं समर्थाः सम इत्यर्थः ॥ २२ ॥ इत्यारण्यके पर्वाणं नैलकण्ठीये भारतभावदीपे चतुरशीत्यधिकशततमोऽ-व्यायः ॥ १८४ ॥

१८५

मृत्युजयहेतुः पूर्वोक्तः सत्यादिर्धमों वनस्थानामेव युज्यते न तु गृहस्थानाम् ।-तेषां दुष्प्रतिग्रहव्रह्मविद्वेषादिना दोषप्रसत्तया तादशधर्मसम्भवादित्याशयवानध्यायमारस्ते.
भूय इति॥१॥ सोऽत्रिर्थं भूयो नानुष्धत् अत्यन्तमर्थां
न वभूव । कुतः धर्मन्यात्तिर्धर्मस्य फलद्वाराऽभिन्यिः।
फलन्यत्तया हि धर्मो नस्यति अतस्तद्रक्षणार्थं नैच्छदिल्यः।
॥ २ ॥ वनं गन्तुमिति शेषः ॥ ३ ॥ निष्पद्रवस्यः
मोक्षास्त्रम् ॥ ४॥ धर्म यज्ञादिकमनुतन्वती विस्तारक्ती
हेतौ शतृप्रत्ययः । धर्मार्थे धनमेवार्जयस्वेत्युवाचेत्ययः ॥५।
मृत्यानित्यतिथिदेवतादीनां सुतानिति भार्यादीनां बोप
लक्षणम् । धर्मविद्धर्मन्वादिभिः । 'अनधीत्य दिजो वेतननुत्पाय सुतानिपे । अनिष्ठा विधिवद्यज्ञैर्मोक्षमिच्छन् व्रवः
त्यधः ' इति वदद्भिः ॥ ७ ॥ 'दश स्नासहस्राणि निर्वः
वहति सौनिकः। तेन तुल्यः स्मृतो राजा घोरस्तस्य प्रतिग्रहः
इति मनुवाक्यादेव राजप्रतिप्रहे दोषं जानस्तिव्रक्षः
विद्मसुपन्यस्यति कथित इत्यादिना ॥ ८ ॥

याप्त

: 1120

वणाः।

भ २१

रः॥ २२

म्।

ततम्।

मारभते.

मर्थार्था

यकिः

दित्यर्थः

द्रवमक्षयं

रयन्ती ।

: 1141

चोप

ते वेदा-

T 73.

त नित्वं

तिप्रहः'

कित्वस्ति तत्र द्वेष्टारो विवसन्ति हि मे द्विजाः।

य्या मे गौतमः प्राह ततो न व्यवसाम्यहम् ॥ ९

तत्र स्म वाचं कल्याणीं धर्मकामार्थसंहिताम् ।

मयोक्तामन्यथा ब्र्युस्ततस्ते वै निर्धिकाम् ॥१०

गमिष्यामि महाप्राह्म राचते मे वचस्तव ।

गाश्च मे दास्यते वैन्यः प्रभृतं चार्थसञ्चयम् ॥११

व्वमुक्ता जगामाद्यु वैन्ययहां महातपाः ।

गत्वा च यह्मायतनमत्रिस्तुष्टाव तं नृपम् ॥ १२

वाक्येर्मङ्गलसंयुक्तैः पूजयानोऽव्रवीद्वचः ।

धत्रिरुवाच ।

राजन् ध्रन्यस्त्वमीदाश्च भुवि त्वं प्रथमो नृपः॥१३

स्त्वन्ति त्वां सुनिगणास्त्वदन्यो नास्ति धर्मवित

गौतम उवाच।

मैवमत्रे पुनर्भूया न ते प्रज्ञा समाहिता।

अत्र नः प्रथमं स्थाता महेन्द्रो वै प्रजापितः॥ १५

अथात्रिरिप राजेन्द्र गौतमं प्रत्यभाषत।

अयमेव विधाता हि यथैवेन्द्रः प्रजापितः।

त्वमेव मुह्यसे मोहान्न प्रज्ञानं तवास्ति ह॥ १६

गौतम उवाच।

तमत्रवीद्दिः ऋद्वी वचनं वै महातपाः ॥

जानामि नाहं मुद्यामि त्वमेवात्र विमुद्यसे।
स्तौषि त्वं दर्शनप्रेप्सू राजानं जनसंसदि॥ १७
न वेत्य परमं धर्म न चावैषि प्रयोजनम्।
नालस्त्वमसि मूढश्च वृद्धः केनापि हेतुना॥ १८
विवदन्तौ तथा तौ तु मुनीनां दर्शने स्थितौ।
ये तस्य यन्ने संवृत्तास्तेऽपृच्छन्त कथं त्विमौ १९
प्रवेशः केन दत्तोऽयमुभयार्वैन्यसंसदि।
उद्यैः समभिभाषन्तौ केन कार्येण धिष्टितौ॥ २०

ततः परमधर्मात्मा काश्यपः सर्वधर्मवित् । विवादिनावनुत्राप्तौ तावुमौ प्रत्यवेदयत् ॥ २१ अथाव्रवीत् सदस्यांस्तु गौतमो मुनिसत्तमान् । आवयोर्ग्याहृतं प्रश्नं श्रृणुत द्विजसत्तमाः ॥ २२ वैन्यं विधातेत्याहात्रिरत्र नौ संशयो महान् । श्रुत्वेव तु महात्मानो मुनयोऽभ्यद्रवन् द्वृतम् २३ सनत्कुमारं धर्मश्नं संशयच्छेदनाय वै । स च तेषां वचः श्रुत्वा यथातत्त्वं महातपाः । प्रत्युवाचाथ तानेवं धर्मार्थसहितं वचः ॥ २४

सनत्क्रमार उवाच। ब्रह्म क्षत्रेण सहितं क्षत्रं च ब्रह्मणा सह। संयुक्तौ दहतः रात्रुन् वनानीवाग्निमारुतौ ॥ २५ राजा वै प्रथितो धर्मः प्रजानां पतिरेव च। स एव शकः शुक्रश्च स घाता च बृहस्पतिः ॥२६ प्रजापतिर्विराट् सम्राट्ट क्षत्रियो भूपतिर्नृपः । य एमिः स्त्यते शब्दैः कस्तं नार्चितुमहीते ॥२७ पुरायोनिर्युधाजिच अभिया मुदितो भवः। खर्णेता सहजिद्वमूरिति राजाऽभिधीयते॥ सत्ययोनिः पुराविच सत्यधर्मप्रवर्तकः। अधर्माद्ययो भीता बलं क्षत्रे समाद्धन् ॥ आदित्यो दिवि देवेषु तमो नुदति तेजसा। तथैव नृपतिर्मुपावधर्माष्ट्रदते भृशम् ॥ 30 ततो राज्ञः प्रधानत्वं शास्त्रप्रामाण्यदर्शनात् । उत्तरः सिद्धते पक्षो येन राजेति भाषितम् ॥ ३१

मार्कण्डेय उवाच । ततः स राजा संहष्टः सिद्धे पक्षे महामनाः। तमत्रिमब्रवीत् प्रीतः पूर्वे येनाभिसंस्तुतः ॥ ३२

अवसामि उद्यमं करोमि॥९॥निरिथंकामिप वाचं वदतां पराजयोऽिप पापावह इति भावः। तथा च स्मृतिः—'गुरुं त्वंकृत्य
हुंकृत्य वित्रं निर्जित्य वादतः । अरप्ये निर्जले देशे भवति
क्कागक्षसः ' इति ॥१०॥ एवं जानन्नि केहदोषात्तत् कर्तुं
प्रतिजानीते-गमिष्यामीति॥११॥ पूज्यान इति । 'तङ्' कर्तुगामित्वात् स्तुतिफलस्य युक्तः । धन्यो धनार्हः। ईश ईशिता
नियन्ता प्रथमः हिरप्यगर्भ इव अप्रजो नृपो मनुष्याणां रक्षकः
॥ १३ ॥ अत्र परलोकमेव बहु मन्वानो गौतम आहमैविमिति ॥१५॥ तत्रेन्द्र इवात्र राजैव महेन्द्र इति वितार्थी
अतिः परपक्षं दूषयित—अथिति ॥ १६ ॥ दर्शने दृष्टिपथे
॥ १९ ॥ नौ आवयोः ॥ २३ ॥ ब्राह्मण बलेन राज्ञो बलं
न तु स्वकीयमिति समाधानप्रन्थार्थस्तेन गौतमोक्ता

निन्दाऽपि ब्यर्था। नाप्यतिप्रोक्ता स्तुतिरपि निर्मूलेति ज्ञेयम् । यद्यपि लोममूलकर्त्वं स्तुतिपक्षे स्पष्टमप्रामाण्यकारणं तयाऽप्यविद्यमानैरपि विशेषणैर्धनार्थिना राजा स्तोतब्य इति सनत्कुमाराशयः॥ २५॥ प्रयितः प्रथां गतः। धर्मो धर्मस्थापकः। शको रिक्षता। शुको नीतिवित् । धाता अत एव जनकः। बृहस्पतिः हितोपदेष्टा॥ २६॥ पुरायोनिः-धर्मप्रवर्तकत्वेन प्रथमं कारणम्। युधाजित्-सङ्प्रामे जयकर्त्वेनापद्रवनाशकः। आभियाः—अभितो याति यामिकवृत्रक्ष-णार्थामित्यभियाः। मुदितो भवः—ईश्वरः। स्वर्णेता—स्वर्गे प्रति गमयिता। सहजित् सयो जयशीलः। वश्चविंष्णुः। वश्चनां नकुले विष्णो विपुले पिङ्गले त्रिषु इति बलश्मा॥ २८॥ अधर्मादिति । सर्वे बाह्रं बलं क्षेत्रेऽस्तीत्पर्यः॥ २९॥

त्रि^{रहत}

8.

19

6

उत्तरी

तिलधे

भादि

देहारि

नाह्मद

॥ १५ प्रांन

लेभड

योपिन

विशेषं

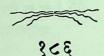
बानि

वेदं पा

यस्यान

यस्मात पूर्वं मनुष्येषु ज्यायांसं मामिहाव्रवीः । सर्वदेवैश्व विप्रपे सम्मितं श्रेष्टमेव च ॥ ३३ तस्मात्तेऽहं प्रदास्यामि विविधं वसु भिर च । दासीसहस्रं द्यामानां सुवस्त्राणामलङ्कृतम्॥३४ दशकोटीहिरण्यस्य स्वमभारांस्तथा दश । पतद्दामि विप्रपें सर्वज्ञस्तवं मतो हि मे ॥ ३५ तदित्रिन्यायतः सर्वं प्रतिगृह्यामिसत्कृतः। प्रत्युज्जगाम तेजस्वी गृहानेव महातपाः॥ ३६ प्रदाय च धनं प्रीतः पुत्रेभ्यः प्रयतात्मवान्। तपः समिससन्धाय वनमेवान्वपद्यत ॥ ३७

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि ब्राह्मणमाहात्म्ये पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

मार्कण्डेय उवाच। अत्रैव च सरस्वत्या गीतं परपुरञ्जय। पृष्ट्या मुनिना वीर श्रुण ताध्येण धीमता ॥ तार्ध्य उवाच। किं नु श्रेयः पुरुषस्येह भद्रे कथं कुर्वन्न च्यवते स्वधर्मात्। आचध्व मे चारुसवीङ्गि क्यीत् त्वया शिधो न व्यवेयं स्वधर्मात्॥ २ कथं वाऽाप्तं जुहुयां पुजये वा कस्मिन् काले केन धर्मों न नश्येत्। एतत् सर्वं सुभगे प्रव्रवीहि यथा लोकान् विरजाः सञ्चरेयम् ॥ ३ मार्कण्डेय उवाच । एवं पृष्टा प्रीतियुक्तेन तेन शुभ्रमीक्योत्तमदुद्धियुक्तम् । ताध्ये विषं धर्मयुक्तं हितं च सरस्वती वाक्यमिदं बभाषे॥ 8 संरस्वत्युवाच।

स्वाध्यायनित्यः शुचिरप्रमत्तः। स वै पारं देवलोक स्य गन्ता सहामरैः प्राप्तयात् प्रीतियोगम्॥ तत्र सम रम्या विपुला विशोकाः सपुष्पिताः पुष्कारिण्यः सुपुण्याः। अकर्दमा मीनवत्यः स्तीर्था हिरण्मयैरावृताः पुण्डरीकैः॥ तासां तीरेष्वासते प्रण्यभाजो न हीयमानाः पृथगप्सरोभिः। स्पुण्य गन्धाभिग्लड्ड ताभि-हिरण्यवर्णाभग्तींव हृष्टाः॥ परं लोकं गोप्रदास्त्वाप्रवन्ति दत्वाऽनडुहं सूर्य लोकं वजन्ति। वासो दत्वा चान्द्रमसं तु लोकं दत्वा हिरण्यममरत्वमेति॥ धेनुं दत्वा हुप्रभां हुप्रदोहां कल्याणवरसामपळाथिनीं च । यावन्ति रोमाणि भवन्ति तस्या-स्तायद्वर्षाण्यासते देवलोके॥

सत्यादिधर्मफलं वने एव सिध्यतीत्याख्यायिकावसानमुखेनी-पसंहराति-प्रदाय चेति ॥३७॥इत्यारप्यके पर्वाणे नैलकण्डीये भारतभावदीपे पद्याशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

यो ब्रह्म जानाति यथा प्रदेशं

१८६

वने सत्यादिधर्मवता यत् कर्तव्यं यत् प्राप्यं यच ज्ञेयं तदाहाध्यायेन-अत्रैव च सग्स्वत्येत्यादिना । सत्स्वती यज्ञभोक्त्रा यज्ञफलदात्रा च देवता । अग्निहोत्रादहमभ्याग-ताऽस्माति वाक्यशेषात् ॥ १ ॥ क्यं कुर्यात् श्रेय इत्या वर्तते ॥ २ ॥ लोकान् कामान् । विरजा आसिकहीनः । चरेयमुपलभेयम् । तेषां सर्वेषु वामचारो भवतीति श्रुतिप्रसिद्ध सर्वकामभा ह्रूष्यं फलं केनोपायेन प्राप्नुयादित्यर्थः ॥ ३ ॥ ब्रह्म सगुणं हार्दाकाशाख्यम् । यथाप्रदेशं देशभेदमनित-कान्तमर्चिरादिमार्गेण लभ्यमित्यर्थः । निर्गुणविदो न तस्य प्राणा उत्कामन्ति इति गतिनिषधात् । स्वाध्यायः प्रणव-जपः । देवलोकस्य पारं कार्यब्रह्मलोकम् ॥ ५ ॥ एनमेव स्तौति द्वाभ्यां तत्रोति ॥ ६ ॥ देवलोकस्य पारस्तावत् दूरे ऽस्तु स एव तु कथं प्राप्यत इत्यत आह-पर्गमित्यादिना । अन्डुहमनङ्घाहं शकटवहनसमर्थे बलीवर्दम् ॥ ८ ॥ वेर्ड दोग्धीं गाम् ॥ ९ ॥

स्यापव

34

38.

३७

4

€.

19

6

प्रसिद्ध

3 11

नित-

तस्य

प्रणव-

्नमेव

त् दूरे

ना।

धेर्ड

अन्डाहं सुवतं यो ददाति हलस्य बोढारमनन्तवीर्यम्। धरम्बरं बलवन्तं युवानं प्राप्नोति लोकान् दश धेनुदस्य ॥ १० द्दाति यो वै कपिछां सचैछां कांस्योपदोहां द्रिणेहत्तरीयैः। तैस्तेग्रुगैः कामदुहाऽथ भूत्वा नरं प्रदातारमुपैति सा गौः॥ 88 यावन्ति रोमाणि भवन्ति भन्वा-स्तावन फलं भवति गोप्रदाने। पत्रांश्च पोत्रांश्च कुलं च सर्व-मासप्तमं तारयते परत्र॥ १२ सदक्षिणां काञ्चनचारुश्ङ्गीं कांस्योपदोहां द्रविणकत्तरीयैः। धेनं तिलानां ददतो दिजाय लोका वसुनां सुलभा भवन्ति॥ 23 स्वकर्मभिदानवसन्निरुद्धे तीवान्धकारे नरके सम्पतन्तम्। महार्णवे नौरिव वात्युक्ता-दानं गवां तारयते परत्र॥ १४ यो ब्राहादेयां तु ददाति कन्यां भूमियदानं च करोति विवे। ददाति दानं विधिना च यश्च स लोकमामोति पुरन्दरस्य ॥ १५ यः सप्तवर्षाणि जहोति ताश्यी हव्यं त्वय्नौ नियतः साधुशीलः।

सप्तावरान् सप्त पूर्वान् पुनाति पितामहानात्मना कर्माभः स्वैः॥ तार्स्य उवाच। किमग्निहोत्रस्य व्रतं पुराण-माचक्ष्य मे पृच्छत्रश्चानुरूपे। त्वयाऽनुशिष्टोऽह मिहाच विद्यां यद्ग्निहोत्रस्य वतं पुराणम् ॥ 819-सरस्वत्यवाच । न वा श्रुचिर्नाप्यानिर्णिक्तपाणि-र्नाब्रह्मविज्जुहुयात्राविपश्चित्। बुभुत्सवः श्रुचिकामा हि देवा नाश्रद्धानाद्धि हावेर्जुपन्ति॥ 36 नाश्रोत्रियं देवहत्ये नियुञ्ज्या-न्मोधं परा सिञ्चति ताहशो हि। अपूर्वमश्रोत्रियमाह ताध्य न वे ताहक् जुहुयादाग्निहोत्रम्॥ 88 क्रशाश्च ये जहाति श्रद्धधानाः सत्यवता इतशिधाशिनश्च। गवां लोकं प्राप्य ते पुण्यगन्धं पश्यन्ति देवं परमं चापि सत्यम् ॥ २० ताक्ष्यं उवाच । क्षेत्रज्ञभूतां परलोकभावे कर्मोद्ये वृद्धिमतिशविष्टाम्। प्रज्ञां च देवीं सुभगे विमृश्य प्रच्छामि त्वां का द्यसि चारु हुपे ॥ २१

क्तरीयैः पश्चाद्भवैर्दक्षिणादिभिईन्यैः सहिताम् ॥ ११॥ तिल्येनुर्दानकाण्डे प्रसिद्धा ॥ १३ ॥ दानवैः कामको-^{थादिभिः} सिन्दि**दे** ब्याप्ते तीब्रान्धकारेऽन्धे तमासि देहाभिनिवेशास्थे तारयते योगाविद्यान्नाशयति ॥ १४ ॥ ' अलंकृत्य कन्यामुदकपूर्वो बाह्मण खादेष बाह्यो विवाहः ' इति गृह्योक्तेन विधिना देयाम् ^{॥ १५} ॥ यः सप्तेति । श्रौतं धर्ममनुतिष्टन्नात्मना सह र्षानपरांत्र तारयतीत्यर्थः ॥ १६ ॥ अभिहोत्रं जुह्नानो लेभजालं भिनत्त्यतः सम्मोहं छित्त्वत्यादिना मैत्रायणी-योपनिषद्य मिहोत्रस्य ज्ञानान्तरङ्गत्वमुक्तमतस्तद्गाश्रेतमेव भिषं वतादिकं पृच्छति – किमिति । पुराणं वेदोदितम्॥१०॥ वितिष्वित्तार्थः २ ज्यातनातान्तुः । अत्रह्मवित् वेदं पाठतोऽर्थत्याविद्वान् । अविपश्चित्-वेदादिधगतस्या-र्थस्यानुभवहीनः । बुभुत्सवः परचित्तं ज्ञातुमिच्छवः यस्पात्

शुचिकामाः जुपन्ति सेवन्ते ॥ १८ ॥ ऋतिगप्येवंविध एव कर्तव्य इत्याह-नाश्रोतियामिति । देवहव्ये देवानां हव्यदानादौ मोघं निष्फलम् । पुरेति शीलगोत्रादिज्ञानात् प्राक् । अपूर्वम-ज्ञातकुलशीलमाह वेद इति शेषः ॥ १९ ॥ कृशाः धनादि-प्रभवेण दर्पेण हीनाः ऋतिजो यजमाना वा गवां लोकं कार्यव्रह्मलोकसभीपस्थं परमं च देवं ब्रह्माणं ततः क्रमेण सत्यं च परमं ब्रह्माख्यं पर्यन्ति । एतेन सर्वगुणयुक्तस्यामि-होत्रस्य परम्परया केवल्यजनकत्वमुक्तम् ॥ २० ॥ क्षेत्र-ज्ञम्तां परमात्मरूपां त्वां प्रज्ञां पृच्छामि । त्वं च काऽसीति-पृच्छामि । प्रज्ञां विशिनष्टि परो लोक आत्मा तस्य भावेः खरूपे विषये वर्मोदये कर्मफले ब्रह्मलोकान्ते च विषये बुद्धिम् अति-उत्कृष्टतरां बुद्धिं प्रविधां कर्मब्रह्मतत्त्वयोर्नि-विधामित्यर्थः । किं कृत्वा त्वां देवीं उभयतत्त्वं योतयन्तीम् विम्रस्य ज्ञात्वा ॥ ११ ॥

38

त्त

क

वि

यो

आ

सं

स्थ

जा

'न

पट

दि

सम

र्या

आ

यां

सरस्वत्युवाच । अग्निहोत्रादहमभ्यागताऽस्मि विप्रषभाणां संशयच्छेदनाय । त्वत्संयोगादहमेतमब्रवं भावे स्थिता तथ्यमर्थं यथावत् ॥ २२ ताक्ष्यं उवाच। न हि त्वया सदशी काचिदस्ति विम्राजसे हातिमात्रं यथा श्रीः। रूपं च ते दिःयमनन्तकान्ति प्रज्ञां च देवीं सुभगे विभार्षे॥ 23 सरस्वत्युवाच। श्रेष्टानि यानि द्विपदां वरिष्ट यशेषु विद्वयुपपादयान्ति । तैरेव चाहं सम्प्रवृद्धा भवामि चाप्यायिता रूपवर्ती च विप्र॥ 58 यश्चापि द्रध्यमुप्युज्यते ह वानस्पत्यमायसं पार्थिवं वा। दिव्येन रूपेण च प्रज्ञया च तवैव सिद्धिरिति विद्धि विद्वन् ॥ २५ ताक्ष्य उवाच ।

इदं श्रेयः परमं मन्यमाना

ह्यायच्छन्ते मुनयः सम्प्रतीताः।

आचक्ष्य मे तं परमं विशोकं

मोक्षं परं यं प्रविशन्ति धीराः॥

साङ्ख्या योगाः परमं यं विदन्ति

परं पुराणं तमहं न वेशि॥

सरस्वत्युवाच ।

तं वै परं वेदविदः प्रपन्नाः

परं परेभ्यः प्रथितं पुराणम् । स्वाध्यायवन्तो वतपुण्ययोगै-स्तपोधना वीतशोका विसुक्ताः॥ २७ तस्याथ मध्ये वेतसः पुण्यगन्धः सहस्रशाखो विपुलो विभाति । तस्य मूलात् सरितः प्रस्रवन्ति

मधूदकप्रस्रवणाः सुपुण्याः॥ २८ शाखां शाखां महानद्यः संयान्ति सिकताशयाः। धानापूपा मांसशाकाः सदा पायसकर्दमाः २९

आमिहोत्रात् सत्कर्मणः सकाशादहं परापरिवद्यारूपा सर-स्वत्यभ्यागता आविर्भूताऽस्मि । त्वत्संयोगात् त्वत्सान्निधि प्राप्य एतमर्थे कर्मणां पारम्पर्येण कैवल्यहेतुत्वं सगुणब्रह्मविद्यां चान्नवम् । यतोऽहं भावे स्थिता श्रद्धावानिमहोत्रादिना देव-ताप्रसादं प्राप्य कर्मोपास्तिज्ञानफळानि विन्दतीत्यर्थः॥ २२॥ न हि त्वयेतिश्लोकत्रयतात्पर्ये सोपासनेन कर्मणा विद्या समुद्रसतीति ॥ २३ ॥ यरेषु श्रेष्ठानि कर्माङ्गाववद्योपास-नानि । उपासनास्वरूपं च 'अहं ऋतुरहं यज्ञः खधाहमहमौ-षधम्। मन्त्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम्' इति भगवदुप-दिष्टं सर्वेषु यज्ञाङ्गेषु ब्रह्मदृष्टिकरणम् ॥ २४ ॥ वानस्पत्यं समिञ्जुह्वादि । आयसं सौवर्णादि । पार्थिवं त्रीद्यादि । र्विब्येन दिवे स्वार्गाय हितेन रूपेण। प्रज्ञया 'अहं ऋतुः---' इत्यादिना उक्तविधप्रज्ञात्मकेन तवैव प्रत्यगात्मनः सिद्धिः श्राप्तिर्मुक्ति न त्वनात्मभूतस्थानान्तरसिद्धिरिति विद्धि ॥ २५ ॥ इदं तवैव सिद्धिरित्यनेनोपक्षिप्तं प्रत्यूपं व्यायच्छन्ते निगृह्णन्ति । इन्द्रियादीनीति शेषः। सम्प्रतीताः साम्याग्विश्वासयुक्ताः ॥ २६ ॥ वेदविद एव प्रपन्ना न त्ववैदिकाः । ' नावेदविन्मनुते तं वृहन्तम् ' इति श्रुतेः । परं ब्रह्म परेभ्यो विरादस्त्रान्तर्यामिभ्यः सोपाधिकेभ्यः परं निरुपाधिकत्वात् श्रेष्टं प्राथितं साचिदानन्दरूपेण सर्वत्र प्रथां ग-न्तम् । यथोक्तम्-'अस्ति भाति प्रियं रूपं नाम चेत्यर्थपञ्चकम् ।

आदं त्रयं ब्रह्मरूपं जगदुपं ततोऽद्वयम् 'इति । पुराणं पुराऽपि नवम् । तेन सोपाधिकानामुत्पत्तिः सूचिता । व्रतम-हिंसादि । पुण्यं जपादि । योगश्चित्तवृत्तिनिरोधस्तैः । तः स्वधर्माचरणमेव धनं येषां ते प्राप्तुवन्तीति शेषः ॥ २०॥ अस्य प्रत्यग्वस्तुनोऽद्वयत्वसिष्यर्थमित एवान्तर्याम्यादिन समुत्थानमाह तस्येति । तस्य चिदात्मनः । मध्ये वेतसी वञ्जुलतरुरिव सवीजाङ्कुरो ब्रह्माण्डवृक्षश्चिता परिच्छेय त्वात् तन्मध्यस्थः । पुष्यो रमणीयो गन्ध इव गन्धारि विषयो धर्मज्ञानवैराग्येश्वयवति यस्मितस्तीति पुण्यगन्धः। सहस्रमनन्तं शाखा इव भोगस्थानानि यस्मिन् विपुलोऽपीर च्छित्रो विभाति। तस्य मूलादविद्यारूगत् सरित इव सन्तत प्रवाहनत्यो भोगवासनाः प्रस्नवन्ति उत्तिष्ठन्ति । मधुवन्ध ष्टमुदकवदाप्यायनकरं भोगजं सुखं प्रस्ववन्ति ताः मधूद्र प्रस्तवणाः । 'भोगवासना हि उत्तरकालीनं भोगसुई प्रयात्तिजननादिद्वारा प्रस्नवति ' इति प्रसिद्धम् ॥ २८ ॥ शाखामिति । महानयो वासनाः । पुरा शाखां शाखां ति द्भोगस्थानं संयान्ति । स्वप्रवाहपातितं पुरुषं नयन्तीत्यर्थः। पुण्यवासनया पुण्यमाचरन् स्वर्गे गच्छति । एवमन्यत्रापि । सिकता इव परस्परमसंश्विष्टाः पुत्रपश्चादयस्तासु शेरते । ताः सिकताशयाः पुत्रादिविषया इत्यर्थः । धानाः मृष्ट्यव अपूपाः सच्छिदं भक्ष्यम् । शेषं प्रसिद्धम् । धानादिकं मधूर्क

स्यापर्व

२६

20

२८

शयाः।

ाः २९

। पुराणं

। व्रतम-

। तपः

२७॥

म्यादिना

वेतसो

रिच्छेब-

गन्धादि-

गन्धः।

मेडपरि-

सन्तत-

मधुवन्यः

मध्दक

भोगसुर्व

36 11

खां ततः

त्यर्थः।

पत्रापि।

ते। ताः

मृष्ट्यवा

मधूद्व

बस्मिन्नन्निसुखा देवाः सेन्द्राः सहमरुद्रणाः । | ईजिरे क्रताभिः श्रेष्टैस्तत्पदं परमं मम ॥ ३० इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे मार्कण्डेयसमास्यापर्वाणे सरस्वतीतार्क्यसंवादे षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

350

वैशम्पायन उवाच ।
ततः स पाण्डवो विष्रं मार्कण्डेयमुवाच ह ।
कथयस्वेति चरितं मनोर्वेवस्वतस्य च ॥ १
मार्कण्डेय उवाच ।
विवस्वतः सुतो राजन् महर्षिः सुप्रतापवान् ।
वभूव नरशार्दृळ प्रजापतिसमद्युतिः ॥ १
ओजसा तेजना ळक्ष्म्या तपसा च विशेषतः ।
आतिचकाम पितरं मनुः स्वं च पितामहम् ॥ ३
ऊर्ध्वबाहुर्विशालायां वद्यां स नराधिप ।
एकपादास्थितस्तीत्रं चकार सुमहत्तपः ॥ ४
अवाक्शिरास्तथाचापि नेत्रैर्यानिमिषैर्दळम् ।
सोऽतण्यत तपो घोरं वर्षाणामयतं तदा ॥ ५

तं कदाचित्तपस्यन्तमार्द्रचीरजटाधरम्।
चीरिणीतीरमागम्य मत्स्यो वचनमत्रवीत् ॥ ६
भगवन् श्रुद्रमत्स्योऽस्मि बलवक्क्षो भयं मम।
मत्स्येभ्यो हि ततो मां त्वं त्रातुमहीसे सुत्रत ॥ ७
दुर्बलं बलवन्तो हि मत्स्या मत्स्यं विदोपतः।
आस्वदन्ति सदा वृत्तिविंहिता नः सनातनी ॥ ८
तस्माद्भयौघान्महतो मज्जन्तं मां विदोपतः।
त्रातुमहीसे कर्ताऽस्मि छते प्रतिकृतं तव ॥ ९
स मत्स्यवचनं श्रुत्वा कृपपाऽभिपरिश्रुतः।
मनुर्वेवस्वतो गृज्ञात्तं मत्स्यं पाणिना स्वयम्॥ १०
उदकान्तमुणानीय मत्स्यं वैवस्वतो मनुः।
आलिञ्जरे प्राक्षिपत्तं चन्द्रांशुसहराप्रभे ॥ ११

स्थानीयस्य सुखस्य विशेषणम् । विषयसुखं हि धानावन्न स्वसजातीयं प्रस्ते। अपूपवद्नेकच्छिद्रयुक्तम् मांसवत् हिंसालम्यम्।
'गानुपहत्य भूतानि भोगः सम्भवति'इति प्रसिद्धेः। शाक्रवदल्यसारं पायसवन्मुखमधुरं पाके गुक्तरं च । कर्दमवत् चित्तपटस्य मिलनीकरणं चेति परचैतन्यभूमो अनाद्यविद्याना्रशात्
स्वितोऽयं संसारवृक्षोऽतिविरसफलोविद्ययाऽविद्यानाशात्
स्वृलमुन्मूलनीय इत्यर्थः। तथाच चिद्दैतमब्याहतम् ॥२९॥
यस्मिन् यत्प्राप्तिनिमितं श्रेष्ठैः कतुभियोगयशैरम्यादयो यत्
गच्छिन्ति तत् मम विद्याह्तपायाः सरस्वत्याः पदं पदनीयं
प्रापणीयं स्थानं परमं सर्वोत्कृष्टं ज्ञातृज्ञानक्रेयभानश्रून्यं
ब्रह्मोदैतम् ३०॥ इत्यारण्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारतभावर्दापे षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८६॥

220

पूर्वत्र चिद्धमो अविद्यामूलो जगदृक्ष उत्थितः । सोऽ
विद्याक्षये भूमावेव लीयत इति दार्शितम्। तत्र सकृदविशक्षये
संसारभानं न स्यात्। दश्यते च क्षीणाविद्यानामिष मार्कण्डेयादीनां संसारभानमस्मदादिवादितिजीवन्मुकौ सन्दिहानो
राजा मार्कण्डेयमुवाचेत्याह ततःस इति। मनोः मनुते इति
आभेमानात्मकोऽहंकारो मनुः। विशेषेण वस्ते आच्छादयति चित्यकाशमिति विवोऽज्ञानं तद्वान् विवस्तान्

मायावी ईश्वरः । ' मायिनं तु महेश्वरम् ' इतिश्रुतेः । स एव वैवस्वतः । तस्य वैवस्वतस्य चरितं सबरणमिवयानाशे सत्याविद्यकोऽहङ्कारः क्यं सखराति न हि तन्तु राहे पटन्ति-ष्टतीत्याक्षेपः ॥१॥ अपरस्त्वाख्याःयिकामनुसुत्येव उत्तरमाह-,विवस्वत इत्यादिना । अत्र परब्रह्मण एव रूपान्तरं मत्स्याख्यो जीवः सोऽहङ्कारेण मनुना उत्तरोत्तरश्रेठेषु अलिङ्गजरादिस्पेषु स्थूळदेहेषु तपोवला निपात्यते । स च समुद्राख्ये वैराजे देहे नि-पतितश्च कल्पान्तेऽविद्यानाशह्ये सत्यपि द्ग्धफ्टन्यायेनातुव -र्तमानमहङ्कारं सप्तार्षिसंज्ञकैः प्राणादिभिर्वाजसंज्ञैः प्रारव्धकर्म भिश्व साहितं चरमदेहनान्यारूढं वासनावरत्रयाजीवमत्स्येन प्र लयकालेऽप्यूह्यमानं मेरुशृङ्गसमेऽचले भगवतो रूपे सद्वासनया ल्ब्धास्पदं विलीनमनुलक्ष्य जीवमत्स्योऽदर्शनं प्राप्नोति। विलीने हाहङ्कारे जीवत्वं नश्याति । स पुनर्निरस्तजीवमावोऽ हङ्कारो ब्रह्मरूपतामापन्नो यथापूर्वे वासनया जगत् सृजति । नरेऽप्यविद्याख्ये कारणे संसारभानलक्षणं कार्ये चक्रश्रमि-वत् कवित्कालमनुवर्ततः इत्यच्यायतात्पर्यम् ॥ २ ॥ अक्षरार्थस्त पितरमीश्वरं पितामहं ग्रुद्धं ब्रह्मातिचकाम देहादावावेशवळात् न मनुत इत्यर्थः ॥ ३ ॥ एवमहङ्कारस्य ईशायज्ञानात् वन्धे प्रसक्ते तपसस्ति तन्त्रन्युपायत्वमाह उर्ध्व-बाहुरित्यादिना ॥ ४ ॥ चोरिणी नदीविशेषः ॥ ६ ॥ अलिजरे माणिकाख्यपात्रे ॥ ३१ ॥

नं

त

स तत्र ववृधे राजन् मत्स्यः परमसत्कृतः। पुत्रवत् स्वीकरोत् तस्म मनुर्भावं विद्योषतः॥ १२ अय कालन महता स मत्स्यः सुमहानभूत्। अलिओर यथा चैव नासौ समभवत् किल १३ अथ मत्स्यो मनं दृष्टा पुनरवाऽभ्यभाषत । भगवन् साधु मेऽचान्यत् स्थानं सम्प्रतिपादय १४ उद्धत्यालिञ्जरात्तस्मात् ततः स भगवान् मनुः। तं मत्स्यमनयद्वापीं महतीं स मनुस्तदा ॥ तत्र तं प्राक्षिपचापि मनुः परपुरञ्जय। अथावर्धत मत्स्यः स पुनर्वर्षगणान् बहून् ॥ १६ द्वियोजनायता वापी विस्तृता चापि योजनम । तस्यां नासी समभवनमत्स्यो राजीवलोचन॥१७ विचे ितं च कौन्तेय मत्स्यो वाप्यां विशाम्पते। मनुं मत्स्यस्ततो दृष्टा पुनरेवाभ्यभा त ॥ नय मां भगवन् साधो सपुद्रमहिषीं प्रियाम्। गंड़ां तत्र निवत्स्यामि यथा वा तात मन्यसे १९ निदेशे हि मया तुभ्यं स्थातत्यमनस्यता । वृद्धिः परमा प्राप्ता स्वत्कृते हि मयाऽनघ ॥ २० एवगुक्तो मञ्जेतस्यमनयञ्जगवान् वशी । नदीं गङ्गा तत्र चेनं स्वयं प्राक्षिपदच्युतः ॥ २१ स तत्र ववृधे मत्स्यः वि श्चित्कालमरिन्दम। ततः पुनमें हुए। मःस्थो वचनमब्रधीत् ॥ २२ गङ्गाया हि न शक्तोमि वृहत्त्वाचे ितं प्रभो। सगुद्रं नय मामान्य प्रसीद भगवानिति॥ 23 उद्धत्य गङ्गासालिला ् ततो मत्स्यं मनुः स्वयम्। स्राद्धमनया पार्थ तत्र चेनमवास्जत् ॥ सुमहानपि मत्स्यस्य स मनोनंयतस्तदा। आसीद्येष्टहार्यश्च स्पर्शगन्धसुखस्य वे ॥ २५ यदा समुद्रे प्रक्षिप्तः स मत्स्यो महुना तदा । तत पनिमदं राक्यं स्मयमान इवाब्रवति ॥ २६ भगवन् हि कता रक्षा त्वया सर्वा विदोषतः। प्राप्तकालं तु यत् कार्यं त्वया तच्ट्रयता मम ॥२७ अचिराद्भगवन् भौमिमदं स्थावरजङ्गमम्।

सवंमेव महाभाग प्रलयं वै गमिष्यति॥ सम्प्रक्षालनकालोऽयं लोकानां सगुर्णास्वतः। तस्मात् त्वां बोधयाम्यद्य यत्ते हितमनुत्तमम् २९ त्रसानां स्थावरणां च यचे कुं यच ने कृति। तस्य सर्वस्य सम्प्राप्तः कालः परमदारुणः॥ ३० नौश्च कारयितव्या ते दढा युक्तवदारका। तत्र सप्तार्षिभिः सार्धमारुहेथा महासुने॥ बीजानि चैव सर्वाणि यथोक्तानि द्विजै: पुरा। तस्यामारोहयेनीवि सुसङ्गमानि भागशः॥ ३२ नौस्थश्च मां प्रतीक्षेथास्ततो गुनिजनाप्रेय। आगमिष्यामहं शृङ्गी विज्ञेयस्तेन तापस ॥ प्वमेतत् त्वया कार्यमापृष्टोऽसि वजाम्यहम्। ता न शक्या महत्यों वे आपस्तर्ते मया विना॥ नाभिशङ्क्यमिदं चापि वचनं मे त्वया विभो। एवं करिष्य इति तं स मत्स्यं प्रत्यभाषत॥ जग्मतुश्च यथाकामम् नुज्ञाप्य परस्परम्। ततो मनुर्महाराज यथोक्तं मत्स्यकेन ह ॥ 38 बीजान्यादाय सर्वाणि सागरं पुष्ठवे तदा। नोकया श्रभया बीर महोर्मिणमरिन्दम ॥ चिन्तयामास च मनुस्तं मत्स्यं पृथिवीपते। स च तिकिन्तितं शात्वा मतस्यः परपुरअय ॥ ३८ श्रुज्ञी तत्राजगामाञ्च तदा भरतसत्तम। तं दृष्टा मनुजन्यात्र मनुर्मत्स्यं जलाणवे ॥ 39 श्रिक्षणं तं यथोक्तेन रूपेणाद्भिमवोद्धितम्। 80 वटारकमयं पादामथ मत्त्यस्य मूर्धनि ॥ मनुर्भनुजशार्दुल तस्मिन् श्रङ्गे न्यवेशयत्। ४१ संयतस्तेन पाशेन मत्स्यः परपुरञ्जय ॥ वेगेन महता नावं प्राकर्षलवणास्मासि। 83 स च तांस्तारयन्नावा सगुद्रं मनुजेश्वर ॥ नृत्यमानिमवोर्मीभिर्गर्जमानिमवास्भसा क्षोभ्यमाणा महावातैः सा नौस्तस्मिन् महोद्घीं∥

न समभवत् स्थूलत्वेन न ममावित्यर्यः ॥१३॥ स मत्स्योऽ-च्युत इति सम्बन्धः ॥ २१ ॥ मत्स्यस्पर्शगन्धजं चिदाभा-ससम्पर्कजं सुखं यस्यास्ताति तस्य मनोः ॥२५॥ सम्प्रक्षा-लनमेकी मावेन शुक्तिरजतस्येव प्रपन्नमलस्य दूरीकरणम्॥२९॥ त्रसानां जङ्गमानाामङ्ग चलनशाल गृक्षादि नेङ्गति पाषाणादि। कालोऽन्तः ॥ ३०॥ वटारका रज्जुः । ' वट वेटने 'ऽ स्यरूपम् । सप्तर्षिभिः गणेन्द्रियैः ॥३१॥ बीजानि कर्माणि सुसङ्गुप्तानि दर्शनायोग्यान्यदृष्टानीत्यर्थ ॥ ३२ ॥ मामन्तरात्मानं प्रतिक्षेयाः प्रतीपं जडानृतादिप्रातिकृत्येन इक्षेयाः आलोचयः आगमिष्याम्याविभिविष्यामि । १४क्की श्रृणाति हिनस्ति जीवोपार्धान् ॥ ३४ ॥ इति श्रृक्कं मूर्तिस्तद्वान् । कथापक्षे सुगममेव ॥ ३४ ॥ आपः संसारः मया विना मदीयं ज्ञानं विना ॥ ३४ ॥ स्यापर्व

1:1

ाम् २०

11 30

38

पुरा।

॥ ३२

33

म् ।

वेना॥

वेभो ।

34

38

३७

॥ ३८

३९

80

88

82

दघौ⊪

कर्माणि

32 11

तेकृत्येन

यामि।

वाधते

२८

वूर्णते चपलेच स्त्री मत्ता परपुरञ्जय। रूपी वैव भूमिर्न च दिशः प्रदिशो वा चकाशिरे ॥४४ सर्वमाम्मसमेवासी त् खं द्यौश्च नरपुङ्गव। व्वंभूते तदा लोके सङ्कुले भरतर्षभ ॥ 84 अहश्यन्त सप्तर्पयो मनुर्मतस्यस्तयैव च। व्यं बर्ज् वर्भगणांस्तां नावं सोऽथ मत्स्यकः ४६ वक्षांतन्द्रितो राजंस्तस्मिन् सालेलसञ्चये। ततो हिमवतः श्टङ्गं यत्परं भरतर्षम ॥ तत्राकर्पत्ततो नावं स मत्स्यः कुरुतन्दन । अथाव्रवीत्तदा मत्स्यस्तानृपीन् प्रहसन् रानैः॥४८ अस्मिन् हिमवतः श्रङ्गे नावं बधीत मा चिरम्। सा बद्धा तत्र तैस्तूर्णसृषिभिर्भरतर्षम ॥ नौर्मत्स्यस्य वचः श्रुत्वा श्रङ्गे हिमवतस्तदा । तच नौवन्धनं नाम श्टङं िमवतः परम् ॥ 40 खातमदापि कौन्तेय तदिदि भरतर्पभ। अयाववीदनिमिषस्तानुषीन् सहितस्तदा ॥ 48

अहं प्रजापितर्त्रह्मा मत्परं नाित्रगम्यते ।

मत्स्यरूपेण य्यं च मयाऽस्मान्मोक्षिता भयात्५२

मनुना च प्रजाः सर्वाः सर्देवासुरमानुगः ।

स्रष्ट्याः सर्वलोकाश्च यश्चेङ्गं यच्च नेङ्गाते ॥ ५३

तपसा चािप तीत्रेण प्रतिभाऽस्य भविष्यति ।

मत्यसादात् प्रजासमें न च मोहं गमिष्यति ॥५४

इत्युद्धा वचनं मत्स्यः क्षणेनादर्शनं गतः ।

स्रष्टुकामः प्रजाश्चािप मनुर्वेवस्वतः स्वयम् ॥ ५५

प्रमुद्धोऽभूत् प्रजासमें तपस्तेषे महत् ततः ।

तपसा महता युक्तः सोऽथ स्रष्टुं प्रचक्रमे ॥ ५६

सर्वाः प्रजा मनुः साक्षाद्यथावद्भरत्र्पम ।

इत्येतन्मात्स्यकं नाम पुराणं परिकीर्तितम् ॥ ५७

आख्यानिमदमाख्यातं सर्वपापहरं मया ।

य इदं श्र्णुयान्नित्यं मनोश्चरितमादितः ।

स सुखी सर्वपूर्णार्थः सर्वलोकिमयान्नरः ॥ ५८

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि मत्स्योपाख्याने सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

少少多様で

366

वैशम्पायन उवाच ।
ततः स पुनरेवाथ मार्कण्डेयं यशस्विनम् ।
प्रवच्छ विनयोपेतो धर्मराजो सुधिष्टिरः ॥ १
नैके सुगसहस्रान्तास्त्वया दृष्टा महासुने ।
न चापीह समः कश्चिदासुष्मान् दृश्यते तव ॥ २
पर्जियत्वा महात्मानं ब्रह्माणं परमेष्टिनम् ।

न तेऽस्ति सद्दशः कश्चिदायुपा ब्रह्मवित्तम ॥ ३ अनन्तिरिक्षे लोकेऽस्मिन् देवदानववार्जिते । त्वमेव प्रलये वित्र ब्रह्माणमुपतिष्ठसे ॥ ४ प्रलये चापि निर्वृत्ते प्रबुद्धे च पितामहे । त्वमेकः सुज्यमानानि भूतानीह प्रपस्यसि ॥ ५

अहमिति । अचलेऽमूर्ते कारणात्मिनि श्वे बन्धनस्य फल-मीश्वरानुग्रहाद्हं ब्रह्माऽस्मीति ज्ञानमित्यर्थ । तथा चान्यत्र पूर्वे मूर्तो धृतं चित्तं मूर्तरेकैकावयवत्यागेनैकदेशे स्थितमात्रे च धारथेदित्युक्ता । तत्र लब्धपदं चित्तमाकृष्य ब्योप्ति धारयेत् । तच्च त्यक्का मदारोहे न किबिद्यि चिन्तयेत् ' इति ब्योमाख्यामूर्तद्वारा मूर्तामूर्तेतरे शुद्धे आरोह उक्तः। अत्र हिमवतः श्रृष्ट्वे नावं बद्रीतेत्यहं प्रजापतिर्वह्मेति च स्लोकाभ्यां मूर्त्याराधनादेव कारणं ब्रह्म निर्विशेषं च ब्रह्म कमेण प्राप्यत इति द्वितम् । मत्स्यस्प्रेण ज्ञातेन यूयं भयान्मो।क्षता इति । भयमहङ्कारोदेरेव धर्म इत्युक्तम् । शेषं स्पष्टम् ॥ ५२ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारत-भावदीपे सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥ १८८

एवं जीवन्मुक्तिं प्रसाध्य तस्याथमध्ये वेतसः पुष्पगन्या इत्यादिना निर्णे ब्रह्मप्येव सगुणस्य मायिकौ भावाभावा- वृक्तौ तत्प्रपद्मार्थं ततः स पुनिर्वाधित्यादिना मन्यमानो यथाविधीत्यन्तमध्यायद्वयमारभ्यतेऽद्वैतिसिध्यर्थे ॥१॥ अनन्तिरिक्षे स्थूलवियदाद्यभाववत्यस्मिन् लोके प्रत्यगात्मानि । प्रलये स्थूलप्रपद्मस्य लये सति । ब्रह्माणं स्त्रात्मानं स्क्ष्मभूत- मयाहिरप्पगर्भम् ॥ ४॥ ईह हदयपुण्डरीके ॥ ५॥ नतु-

38 11

च

7

त

H

स

क्ष

6

व

R

16

1

₹

F

चतुर्विधानि विप्रषे यथावत् परमेष्टिना । वायुभूता दिशः कृत्वा विक्षिप्यापस्ततस्ततः॥६ त्वया लोकगुरुः साक्षात् सर्वलोकपितामहः। आराधितो द्विजश्रेष्ठ तत्परेण समाधिना ॥ स्वप्रमाणमथो विप्र त्वया कृतमनेक दाः। घोरेणाविद्य तपसा वेधसो निर्जितास्वया॥ ८ नारायणाङ्क प्रख्यस्वं साम्परायेऽतिप्रव्यसे। भगवाननेव.शः कृत्वा त्वया विष्णोश्च विश्वकृत कार्णिकोद्धरणं दित्यं ब्रह्मणः कामरूपिणः। रतालङ्कारयोगाभ्यां हम्भ्यां हप्रस्वया पुरा॥ १० तस्मात् तवान्तको मृत्युर्जरा वा देहनाशिनी। न त्वां विशाति विप्रर्षे प्रसादात् परमेष्ठिनः ॥ ११ यदा नैध रविनांग्निर्न वायुर्न च चन्द्रमाः। नैवान्तरिक्षं नैवोवीं शेषं भवति किञ्चन ॥ १२ तस्मिन्नेकार्णवे लोके नष्टे स्थावरजङ्गमे । नप्टे देवासुरगणे समुत्सन्नमहोरगे ॥ १३ शयानममितात्मानं पद्मोत्पलनिकेतनम् ।

त्वमेकः सर्वभूतेशं ब्रह्माणसुपतिष्ठासे॥ ११ पतत् प्रत्यक्षतः सर्वं पूर्वं वृत्तं द्विजोत्तम। तस्मादिच्छाम्यहं श्रोतुं सर्वहेत्वात्मिकां कथाम्१५ अनुभूतं हि बहुशस्त्वयैकेन द्विजोत्तम। न तेऽस्त्यविदितं किञ्चित् सर्वलोकेषु नित्यदा १६ मार्कण्डेय उवाच।

हन्त ते वर्तियेष्यामि नमस्कृत्या स्वयस्भुवे।
पुरुषाय पुराणाय शाश्वतायाव्ययाय च॥ १७
अव्यक्ताय सुस्कृताय निर्मुणाय गुणात्मने।
स एष पुरुषव्यात्र पीतवासा जनार्दनः॥ १८
एष कर्ता विकर्ता च भूतात्मा भूतकृत प्रभुः।
अचिन्त्यं महदाश्चर्यं पवित्रामिति चोच्यते॥ १९
अनादिनिधनं भूतं विश्वमव्ययमक्षयम्।
एष कर्ता न क्रियते कारणं चापि पौरुषे॥ २०
यद्येष पुरुषो चेद वेदा अपि न तं विदुः।
सर्वमाश्चर्यमेवैतान्निर्नुत्तं राजसत्तम॥ १९

र्विधानि वासनामयानि जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिजानि अस्य प्रत्यस्य पुरुषयत्नसाध्यतामाह वायुभूता इति । दिशः स्थूलं जगत् प्राणानिरोधेन वायुमात्रतामापाच ततस्ततस्तेन-तेनोपायेनापो देहाकारपरिणता विक्षिप्य परित्यज्य क्झाण्डं स्थूलदेहे तं च लिङ्गे प्रविलाप्येत्यर्थः ॥ ६ ॥ लोकगुरुः स्त्रात्मा। समाधिना मनःप्रणिधानेन ॥ ७ ॥ अनेकशोऽनेकेस्पायै. कृतं कार्यं सर्वं ब्रह्माण्डं स्वप्रमाणमात्म-सम्मितं कृत्वा सार्वात्म्यं प्राप्येत्यर्थः। यद्वा । स्वं प्रत्यकितिरेव प्रमाणं यास्मिन् स्वसंवेद्यं कृत्वा सार्वद्रयं प्राप्येत्यर्थः । घोरेण तीद्रेण तपसा ऐकाम्येण । 'मनसश्चेन्द्रियाणां च ऐकाम्यं परमं तपः ' इतिस्मृतेः । वेधसो विराजो मरीच्यादयो वा निर्जिताः स्वात्मसात्कृताः ॥ ८ ॥ नारायणस्याङ्कः स्थानं समीपं वा । 'अङ्कः स्थानेऽन्तिके' इति विश्वः । तत्र प्रख्यः प्रस्त्यातो भगवद्भक्तेष्ट्रक्तमः साम्पराये परलोके स्थूलदेहत्यागे वा कर्तब्ये सत्यतिपळासेऽत्यन्तं स्तूयसे लोकेरितिशेषः। भगवानित्यादिसार्घः । अक्षराधिक्यमार्षम् । विष्णोर्वह्मण उपलब्धिस्यानत्वेन तत्सम्बन्धिकार्णकोद्धरणं कृत्वा योगकलया हृदयपुण्डरीक मुद्धाट्येत्यर्थः । त्वया दम्यां भगवाननेक शोऽ नेकवारं दृष्ट इत्यन्वयः। रत्नानि तत्तज्जात्युत्कृष्टवस्तूनि। तेषा-मळ्ह्वारो निवारणिक्रया। परं वैराग्यमिति यावत्। योगोऽ भियोगोऽभ्यासः वैराग्याभ्यासाभ्यामित्यर्थः । हग्भ्या-मिति द्वित्वमन्तर्दृष्ट्या हार्दाकारी दृष्टो वहिर्दृष्ट्याऽपि योगज-

धर्मसंस्कृतया ब्यवहितादिदर्शिन्या कृत्सनब्रह्माण्डरूपी करत. लामलकवदृष्ट इत्यमिप्रायेण ॥ ९ ॥ तव त्वां न विशती-त्यपकुष्यते ॥ ११ ॥ शेषमवशिष्टं पञ्चमहाभूतप्रलये सती-त्यर्थः ॥ १२ ॥ एकार्णवसदृशे एकरसे लोके आत्मिक ' सलिल एको द्रष्टाऽद्वैतो भवति ' 'आत्मानमेव लोकसुपा-सीत' इत्यादौ निर्विशेषे आत्मनि सलिललोकशब्दयोः प्रयोगदर्शनात् । स्थावरादौ नष्टे बाधिते सति ॥ १३ ॥ स्वयमि तत्र शयानं समुद्रे वीचिवहीनं पद्मोत्पलनिवेतनं हृत्पद्मवलीपुष्पस्थमात्मानं मायाविनं ब्रह्माणं ब्रह्म । अनुवाया-पेक्षया पुंस्त्वम् ॥ १४ ॥ एतत् सर्वे त्वया दर्षामिति शेषः ॥ १५ ॥ स्वयम्भुत्रे अजन्मने । अस्यापि जन्यत्वे तस्य तस्यापीत्यनवस्थापातः। पुरुषाय पूर्णाय । पुराणाय नित्यैक रूपाय । शाधतायानाद्येऽब्ययाय ानित्याय अन्यक्ताय रूपादीहीनाय । सुसूक्ताय दुर्रुक्याय । गुणाताने माथापाधये । स एष इत्यङ्गल्या निर्दिशाति ॥१८॥ विकर्ता विविधरूपत्वकर्ता । महत् ब्रह्म ॥१९॥ विश्वं विश्वारमकर्म-प्यब्ययमपरिणामि। अत एवाक्षयमिनाशि। एष पीतवासाः कर्तेव न तु कियते । एतेन कृष्णमूर्तेव्यवहारापेक्षया नित्य-त्वमनादित्वं च दर्शितम् । तच ब्युत्पादितमादिसभापवे-टीक्योः । पौरुषे कारणं चायभेव । तस्मात् प्रार्थनीय इति भावः ॥ २० ॥ य एनाभिति वक्तव्ये यथेष इत्यक्तिंब वेदित्रोरत्यन्ताभेदप्रदर्शनार्था तथा च श्रुतिः-' ब्रह्म वा

स्यापव

28

गम्रप

दा १६

20

20

11 88

20

२१

ी करत

वेशती-

सती-

ात्मनि क्सुपा-

ब्दयोः

93 11

नेवेतनं

वाद्या-

शेषः

तस्य

त्येक

10 11

गत्मने

वेकतो

HAH-

ासाः!

नित्य-

गपर्व-

इति

तंबंध-

म वा

बादितो मनुजन्यात्र कृतस्त्रस्य जगतः क्षये। बत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत् कृतं युगम् २२ तस्य तावच्छती सन्ध्या सन्ध्यांशस्त्र तथाविधः। र्जाणि वर्षसहस्राणि त्रेतायुगमिहोच्यते ॥ तस्य तावच्छती सन्ध्या सन्ध्यांशश्च ततः परम्। तथा वर्षसहस्रे द्वे द्वापरं परिमाणतः॥ तस्यापि द्विराती सन्ध्या सन्ध्यां राश्च तथाविधः महस्रमेकं वर्षाणां ततः कलियुगं स्मृतम् ॥ २५ तस्य वर्षशतं सन्धिः सन्ध्यांशश्च ततः परम्। सन्धिसन्ध्यांशयोस्तुत्यं प्रमाणसुपधारय ॥ क्षीणे कलियुगे चैव प्रवर्त्तति कृतं युगम्। प्षा द्वादशसाहस्री युगाख्या परिकार्तिता॥ २७ प्तत् सहस्रपर्यन्तमहो बाह्ममुदाहृतम्। विश्वं हि इहा भवने सर्वतः परिवर्त्तते ॥ 26 होकानां भुनजब्यात्र प्रहयं तं विदुर्वधाः। अल्पावशिष्टे तु तदा युगान्ते भरतर्षभ ॥ २९ सहस्रान्ते नराः सर्वे प्रायशोऽनृतवादिनः। यन्नप्रतिनिधिः पार्थ दानप्रतिनिधिस्तथा ॥ 30 वतप्रतिनिधिश्चैव तस्मिन् काले प्रवर्त्तते। ब्राह्मणाः शृद्धकर्माणस्तथा शृद्धा धनार्जकाः॥ ३१ क्षत्रधर्मेण वाप्यत्र वर्तयन्ति गते युगे। निवृत्तयहास्वाध्याया दण्डाजिनविवर्जिताः ॥ ३२

ब्राह्मणाः सर्वभक्षाश्च भविष्यन्ति कलौ युगे । अजपा ब्राह्मणास्तात शृद्दा जपपरायणाः॥ ३३ विपरीते तदा लोके पूर्वरूपं क्षयस्य तत्। वहवो स्लेच्छराजानः पृथित्यां मनुजाधिप ॥३४ः मृषाहुशासिनः पाषा मृषावाद्परायणः। अन्ध्राः शकाः पुलिन्दाश्च यवनाश्च नराधिपाः३५ काम्बोजा बाह्रिकाः शूरास्तथाऽऽभीरा नरास्तम । न तदा ब्राह्मणः कश्चित् स्वधर्ममुपजीवति ॥ ३६ क्षत्रियाश्चापि वैद्याश्च विकर्मस्या नराधिप। अल्पायुषः स्वल्पचलाः स्वल्पवीर्थपराक्रमाः ॥३७ अरुपसारारुपदेहाश्च तथा सत्यारुपभाषिणः। बहुशून्या जनपदा मृगव्यालावृता दिशः॥ युगान्ते समनुप्राप्ते वृथा च ब्रह्मवादिनः। भोवादिनस्तथा शृद्धा ब्राह्मणाश्चार्यवादिनः ॥३९, युगान्त मनुज्ञव्याघ भवन्ति बहजन्तवः। न तथा ब्राणयुक्ताश्च सर्वगन्त्रा विशाम्पते ॥४० रसाश्च मनुजदयात्र न तथा स्वाद्योगिनः। बहुपजा न्हस्वदेहाः शीलाचारविवार्जिताः। मुखेभगाः स्त्रियो राजन् मविष्यन्ति युगक्षये ४१ अट्टराूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः। के शशलाः स्त्रियो राजन् भविष्यन्ति युगक्षयेष्ठरः

इदमप्र आसीत्तदात्मानमेवावेदहं ब्रह्मास्मीति तदिदं सवे-ममवत् 'इति । ' ब्रह्मेव पस्यति ब्रह्म नाब्रह्म पस्यति ' इतिस्पृतिश्व । वेदा अपि न तं विदुखाङ्मनसगोचरत्वात् । र्ष्वमिति । आदितः परमात्मनो निर्वृत्तं निष्पन्नमेतत्प्रत्य-सर्वे जगदार्थ्यमेव। स्वप्नमायेन्द्रजालवद्सः म्भावनीयोत्पत्तिस्थितिकमेव। कदा। जगतः क्षये दृष्टे सित । अधिष्ठानसाक्षात्कारात् प्रागेव वादिमिः प्रधानपरमाप्वा-दिकं जगत्कारणमनुमीयते । तस्मिन् सति तु प्रधानादे-रमानावधारणात् कथमेकस्माद्परिणामिनोऽसहायाद्विचित्र-रचनात्मकं जगज्जातं रज्ज्वाः सर्प इवेत्यत्यन्ताश्चर्यमिति मावः। तथा च ब्रह्मैव संसरित तदेव च जगदात्मना निर्व-तंत इति श्लोकद्वयतात्पर्यम् ॥ २१ ॥ अयमेव पुरुषः साज्ञानोत्थमाश्चर्यरूपं जगत् पश्चंस्तत्र रागादिमान् भूत्वा युगचतुष्ट्यात्मा भवति । तथाच श्रुतिः - कलिः शयानी मवित सिजिहानस्तु द्वापारः । उत्तिष्टंब्रेता भवित कृतं सम्पर्यते चरन् ' इति धर्मात् पराङ्मुखः पुरुष एव कलिः । थर्मे शास्त्राचार्याद्विजानन् द्वापरः। तमनुष्ठातुमिच्छंस्रेता। अन्तिष्टन् कृतं भवति । एतेषां ब्युत्कभेण कालप्रमाणमाह

क्लेर्बीभत्सत्वप्रदर्शनार्थं -चलार्याहुरित्यादिना ॥ २२ ॥ तावच्छती चतुःशती । सन्ध्या - पूर्वस्मिन् युगे उत्तर्युगधर्मा णामुपसर्जनतया संक्रमः। सन्ध्यांशस्तुत्तरिमन् पूर्वयुग-धर्माणाम्। तथाविध उत्तरप्रकारिक्रशतीमितोऽयमेव पूर्वयुगा-पेक्षया सन्ध्यांश उत्तर्यगापेक्षया सन्ध्येतिचोच्यते । तथा च कृतत्रेतयोः सन्ध्यासन्धांशौ सप्तशती । त्रेताद्वापरयोः पत्रशती । द्वापारकल्योब्रिशती । कलिकृतयोस्तु पत्रशतीति विज्ञेयम् । एवं च कृतस्यादौ चतुः शती कल्यपेक्षया सन्थ्यां-शोऽपि ऋतापेक्षया सन्ध्या। एवं सर्वत्र । तेन सन्ध्यासन्ध्यां-शयोस्तुल्यं प्रमाणं भवति ॥ २३ ॥ क्लेर्दोषान् वर्णयति प्रहाणाय यत्रासेन मोक्षमार्गे प्रीतिजननाय च सहस्रान्त इति । सहस्रस्य चतुर्धाकृतस्यान्तेऽन्तिमपादे ॥ ३० ॥ स्वधर्मम् याजनप्रतिप्रहादि ॥ ३६ ॥ सत्येऽत्यं सत्याल्पम् । सत्यवादोऽत्यन्तमल्प इत्यर्थः ॥ ३८ ॥ त्रृथा अनुभवाभावात् ॥ ३९ ॥ मुखेभगाः श्रियो बङ्गेषु प्रसिद्धाः। प्रथमम् मुखे-नेव भगकार्यम् कृत्वा पुरुषस्य काममुद्दीपयन्त्यः। अत्यन्तं रतार्तत्वात् ॥ ४९ ॥ अङ्ग्रूला इति । 'अङ्मन्नं शिवो वेदो ब्राह्मणाश्च चतुष्पयाः । देशो भगं समाख्यातं श्रहं

तर

ह

तर

य

नि

स

तर

तत

का

के।

वि

घो

करे

न्ता

कृष्ण

पक्षे

भिष्ठ

कारे

नाड

नाड

काष्ट

भति

पाधि

अल्पक्षीरास्तथा गावो भविष्यन्ति जनाधिए। अलपपुष्पफलाश्चापि पादपा बहुवायसाः॥ ब्रह्मवध्यानु लिप्तानां तथा मिथ्या ऽभिशांसिनाम् । नपाणां प्रायेवीपाल प्रतिगृह्णन्ति वै द्विजाः ॥ ४४ लोममोहपरीताश्च मिथ्याधर्मध्वजाऽऽवृताः। मि झार्थ पृथिबीपाल चञ्चूर्यन्ते द्विजेर्दिशः॥ ४५ करभारभवाद्गीता गृहस्थाः परिमोपकाः। मुनिच्छमाकृतिच्छता वाणिज्यमुपजीवनः ॥ ४६ मिथ्या च नखरोमाणि धारयन्ति तदा द्विजाः। अर्थलोमान्नरच्याव्र तथा च व्रहाचारिणः॥ आश्रमेषु वृथाचाराः पानपा गुरुतल्पगाः। इह लोकिकमीहन्ते मांसशोणितवर्धनम्॥ 38 च दुपाष्ट्रण्डसङ्कीर्णाः पराचगुणवादिनः । आश्रमा मनुजन्यात्र भविष्यन्ति युगक्षये ॥ ४९ यथर्तवर्षी भगवाच तथा पाकशासनः। न चापि सर्ववीजानि सम्ययोहन्ति भारत ॥ ५० हिंसामिरामश्च जनस्तथा सम्पद्यतेऽश्चाः। अधर्मफलमत्यर्थं तदा भवति चानघ॥ 48 तदा च पृथिवीपाल यो भवेद्धर्मसंयुतः। अल्पायुः स हि मन्तव्यो न हि धर्मोऽस्ति कश्चन भूयिष्ठं कूटमानैश्च पण्यं विक्रीडते जनः। वणिजश्च नरव्यात्र बहुमाया भवन्त्युत॥ 43 धर्मिष्टाः परिहीयन्ते पापीयान् वर्धते जनः । धर्मस्य बलहानिः स्यादधर्मश्च बनी तथा ॥ ५४ अल्पायुषो दरिद्राश्च धर्मिष्टा मानवास्तथा।

दीर्घायुषः समृद्धाश्च विधर्माणो युगक्षये॥ नगराणां विहारपु विश्वमाणी गुगक्षये। अधर्मिष्टंरुपायैश्च प्रजात्यवहरन्त्युत ॥ सञ्चयेन तथाऽल्पेन भवन्त्याख्यमदान्त्रिताः। धनं विश्वासतां न्यस्तं मिथो भूग्यिष्टशो न्राः॥ हर्तुं व्यवसिता राजन् पापाचारसमन्विताः। नैतदस्तीति महुजा वर्तन्ते निरपत्रपाः॥ पुरुषादानि सत्त्वानि पक्षिणोऽथ मृगास्तथा। नगराणां विहारेषु चैत्येष्वापे च शरते॥ सप्तवर्षाष्ट्रवर्षाश्च स्त्रियो गर्भधरा नृप । दशद्वादशवर्षाणां पुंसां पुत्रः प्रजायते॥ भवन्ति पांडरो वर्षे नराः पालिनिनस्तथा। आयःक्षयो मनुष्याणां क्षित्रमेव प्रपद्यते ॥ क्षीणायुषो महाराज तरुणा वृद्धशीहिनः। तरुणानां च यच्छीलं तब्रद्धेषु प्रजायते ॥ विपरीतास्तदा नायां वञ्जयित्वार्हतः पतीन। व्यचरन्त्यपि दुःशीला दासैः पशुभिरंव च ॥६३ वीरपत्नयस्तथा नार्यः संश्रयन्ति नरान नप। भर्तारमपि जीवन्तमन्यान् त्याभिचरन्त्युत्॥ ६४ तस्मिन् युगसहस्रान्ते सम्याप्ते चायवः क्षये। अनावृष्टिर्महाराज जायते बहुवार्षिकी ॥ ततस्तान्यल्पसाराणि सत्त्वानि श्रुधितानि वै। प्रलयं यान्ति भूयिष्ठं पृथिन्यां पृथिवीपते ॥ ६६ ततो दिनकरैदींप्तैः सप्तभिमंनुजाधिप । पीयते सालेलं सर्वं समद्रेषु सरित्सु च ॥

ति द्विक्तयं विदुः ' इति पूर्वेषां व्याख्यासक्क्षेपः । अरुमन्नं तदेव सूलं दुःखदं येषां ते खुद्धाधिप्रस्ता इत्यथः । शिवाः सर्वपुरुषप्रार्थनीयतया कल्याणवत्यः । सूलाः पण्यक्तियो येषु ते शिवरालाः । विटवाराङ्गनापूर्णाश्चतुष्पथा इत्यर्थः । स्त्रियः पाणिप्रहणवत्योऽपि केशोपलिस्तं सौभाग्यं लज्जामूलं शीलं स्त्रलमिव दुःखदं त्याज्यं च यासाम् ताः केशस्त्रलाः । भर्तृद्वेषिण्यस्त्यक्तलज्जाश्च इत्यर्थः । 'अर्द्धं भक्ते च शुक्ते च स्त्रलं स्याद्रोग आयुधे । योगे शूला तु पष्पस्त्री शिवं क्षेमे जेले सुखे । चतुष्पथश्चतुर्मागें सङ्गमे बाह्मणेऽपि च । केशः स्यात् पुंसि वरुणे हीवेरे कुन्तलेऽपि च'इति मोदिनी । हीवेरं लज्जामूलं शीलमित्यर्थः । वेरशब्दः कर्णाटेषु मूले प्रसिदः । अर ॥ मिध्याधर्मः कपटधर्मः स एव ध्वज इव ख्यात्यर्थं ज्ञाप्यो येषां ते तथा । चञ्चपूर्यन्ते पीड्यन्ते । दिशः दिव्स्थाः जनाः ॥ ४५ ॥ पानपा मद्यपाः ॥ ४८ ॥ श्चिर्वाह्मण-परित्राजकादिः । अशुविदीरिति वा छेदः॥५१॥ विधर्माणस्त्य-

क्तधर्माः॥५५॥ नगराणां नगरस्थानाम् । विहारेषु क्रिडाषु। विधर्माणो ब्यभिचारिणः ॥ ५६ ॥ आख्योऽहामिति मदः आख्यमदः ॥ ५७ ॥ पुरुषादानि वृक्रव्याघ्रादीनि वैत्येषु देवतास्थानेषु ॥ ५९ ॥ गर्भधरा अतिकामातुरा इत्यर्थः ॥ ६० ॥ अहतो योग्यान् ॥ ६३ ॥ ततो दिनकरैदीरै रित्यतः प्राक्तनेन प्रन्थेन काल्रिक्यः स्त्रीपुंसंक्घो दुराबार बाहुल्यादनन्तं नरकं प्राप्नोतीति दिश्तिम् । तत्पिरहार्यं योगमनुतिष्ठेदिति विधीयते स्वानुभवकथनप्रकारेण-ततोदिन करैरित्यादिना। सोऽयं प्रन्थो बहिर्दष्टीनां कल्पान्तप्रतिपारं नपरतया भासमानोऽपि योगपर एवास्ति । अनन्तिर्वे लोकेऽस्मिन्नितिवाक्यशेषे आकाशाभावस्याप्युक्तत्वेन तिराध्या जलधातुमात्रस्य सत्त्वायोगात् समान प्रकारे प्रकर्म प्रादुर्भावे च । 'नष्टानलानिले लोके नष्टाकाशमहीतले' इति स्पष्टं भूतपञ्चकनाशस्य प्रतिपादनात् । तथापि कथापर्वे स्पष्टे भूतपञ्चकनाशस्य प्रतिपादनात् । तथापि कथापर्वे दिनं स्पष्टोऽर्थं इति योगपक्ष एव ब्याख्यायते । कथापक्षे दिनं

स्यापव

30

46

T: I

नराः॥

ताः ।

था।

11 .40

80

६१

६२

न्।

नुप ।

ये।

त वै। ॥ ६६

त्र ॥ ६३

11 88

84

१३

केडासु।

ते मदः

। चैत्येषु

इत्यर्थः करैदींहै

ऱ्राचार-

रेहाराथ

तोदिन-

ातिपाद•

नन्तरिक्षे

न निरा

पुष्कर-

ले' इति

कथापशे

से दिन

1

युद्ध काष्टं तृणं चापि शुष्कं चाईं च भारत। सर्वं तद्भरमसाद्भृतं दश्यते भरतर्षम ॥ 25 ततः संवर्तको वहिर्वायुना सह भारत। लोकमाविशते पूर्वमादित्यैरुपशोषितम्॥ ६९ ततः स पृथिवीं भित्त्वा प्रविश्य च रसातलम्। हेब-दानव-यक्षाणां भयं जनयते महत् ॥ तिर्दहन्नागलोकं च यच किञ्चित् क्षिताविह। अधस्तात् पृथिवीपाल सर्वे नारायते क्षणात् ७१ ततो योजनविंशानां सहस्राणि शतानि च। तिर्दहत्यशिवो वायुः स च संवर्तकोऽनलः ॥७२ सदेवासुरगन्धर्वे सयक्षोरगराक्षसम्। ततो दहति दीप्तः स सर्वमेव जगद्विभः॥ ततो गजकुलप्रख्यास्ताडिनमालाविभविताः। उत्तिष्ठन्ति महामेघा नभस्यद्भतद्रशनाः॥ केचिन्नीलोत्पलश्यामाः केचित् कुमुद्सन्निमाः। केचित्किञ्जल्कसङ्काद्याः केचित् पीताः पयोधराः केचिद्वारिद्रसङ्काशाः काकाण्डकनिभास्तथा । केचित् कमळपत्राभाः केचिद्धिङ्गळसप्रभाः ॥७६ केचित् पुरवराकाराः केचिद्रजकुँछोपमाः। केचिद्अनसङ्काद्याः केचिन्मकरसन्निमाः॥ ७७ विद्युन्मालापिनद्धाङ्गाः समुत्तिष्ठन्ति वै घनाः । घोरह्मपा महाराज घोरस्वननिनादिताः।

ततो जलघराः सर्वे व्याप्नवन्ति नभस्तलम् ॥ ७८ तैरियं पृथिवी सर्वा सपर्वतवनाकरा। आपूर्यते महाराज सिळ्ळीचपरिष्ठता ॥ 30 ततस्ते जलदा घोरा राविणः पुरुपर्यम । सर्वतः ष्ठावयन्त्याशु चोदिताः परमेष्टिना ॥ वर्षमाणा महत् तोयं पूरयन्तो वसुन्धराम् । सुघोरमिशवं रौद्रं नादायन्ति च पावकम् ॥ ८१ ततो द्वादशवर्षाणि पयोदास्त उपप्रवे। धाराभिः पूरयन्तो वै चोद्यमाना महात्मना ॥८२ ततः समुद्रः खां वेलामतिकामति भारत। पर्वताश्च विदीर्यन्ते मही चाप्सु निमज्जति ॥ ८३ सर्वतः सहसा भ्रान्तास्ते पयोदा नभस्तलम् । संवेष्टयित्वा नश्यन्ति वायुवेगपराहताः॥ ततस्तं मास्तं घोरं स्वयम्भूमं नुजाधिप। आदिः पद्मालयो देवः पीत्वा स्विपिति भारत॥ तस्मिन्नेकार्णवे घोरे नष्टे स्थावरजङ्गमे। नष्टे देवासुरगणे यक्षराक्षसवार्जिते ॥ 33 निर्मनुष्ये महीपाल निःश्वापदमहीरुहे। अनन्तरिक्षे लोकेऽस्मिन् भ्रमाम्येकोऽहमाहतः॥ पकार्णवे जले घोरे विचरन पार्थिवोत्तम। अपश्यन सर्वभूतानि वैक्कव्यमगमं ततः॥

क्रेंद्वादशादित्यैः पीयते सप्ताभिदींप्तेः सप्तज्वालाभिः कल्पा-न्ताप्रिना च भस्मसात् दृश्यत इति द्वयोः सम्बन्धः । ६७ ॥ तस्यैव विवरणं ततः संवर्तक इति ॥ ६९ ॥ ततः स वहिः ॥ ७० ॥ गजकुलप्रख्या गजसमुदाया इव कृष्णाः ॥ ७४ ॥ राविणः शब्दवन्तः ॥ ८० ॥ योग-पक्षे तु दिनकरैः सूर्यनाडी इडा तया। बहुवचनं तदीयावयवा-भिप्रायेण। सालेलं चैतन्यगर्भिता चित्तवृत्तिः। समुद्रेषु कामेषु । 'कामं समुद्रमाविश ' इति मन्त्रवर्णात् सरित्सु-नाडीषु प्रसता पीयते संन्हीयते । सप्ताभेः प्राणैरुहीपितया नाड्या वायुमाकृष्य चित्तवृत्तिर्निरुध्यत इत्यर्थः । तदा काष्टादितुत्यं शरीरं भस्मसाद्भूतमदर्शनं गतं दृश्यते-अनुभू-^{यते} । तदानीं जाठरोऽ मिरपि लोकदृष्ट्या स्थितं देहं न गिथते । वायुना तस्यापि लोकमिष्टं स्थानं भ्रूघ्राणसन्धिरूपं भित नीतत्वादित्याह तत इति । पूर्वमादित्यैरिडानाडीरूपैरुप-गोषितामित्येतदेव प्रपच्चयति चतुर्भिस्ततः स इत्यादिभिः। वायुरतलश्च नाड्यन्तर्गतो दहति । तत्तदवयवमभिमानत्यागा-सिक्तलं करोतीत्यर्थः । अत्र उपाध्यन्तराश्रयं विना पूर्वी-पीधिनिमोंको न भवतीत्याशङ्कय तदानीमेव रेचकाभ्यासा-

ज्जलधातुमालंब्य भूधातं सर्वात्मना त्यजतीत्याह 'ततो गज-कुलप्रख्याः 'इत्यादिना 'मही चाप्सु निमज्जति 'इत्यन्तेन। ततः समुद्र इति । समुद्रो देहविषयः कामः । स्वां वेलाम् देहानुह-ङ्घनमतिकामति । स कामः सर्वथा निवर्तत इत्यर्थः ॥८३॥ वाय्यग्न्योः साहचर्यात् अग्निसहितं वायुमालम्ब्य जलघातु-मपि त्यजतीत्याह सर्वत इति । पयोदा इति तन्नाशेन तह-त्तस्य जलस्यापि नाशो लक्ष्यते । तत्र वायुवेगपराहताः पयोदा नश्यन्ति स्वयंभूर्नभस्तलं संवेष्टियित्वाऽऽकाशं संहृत्य मारुतं पीत्वाऽऽकाशनाशेनैव तत्कार्यस्य मारुतस्य नाशं कृत्वा स्विपिति स्वं प्रत्यगात्मानमिपति गच्छिति । तथा च स्विपिति शब्दिनिवयनं श्रूयते-' यत्रैतत्पुरुषः स्विपिति नाम सता सोम्य तदा सम्पन्नो भवति तस्मादेनं स्वपितीत्याच-क्षते '। स्वं ह्यपीतो भवतीति स्वयम्भूः सूत्रात्मा सता शुद्धेन ब्रह्मणा सम्पन्ने ऐक्यं गतः स्वप्रत्यगात्मना ॥ ८४ ॥ भौतिकप्रपञ्चप्रलयमाह तस्मित्रिति ॥ ८६॥ अनन्तिरिक्षे इति पद्ममहाभूतलय उक्तः । एकोऽहं स्थूलप्रपद्मातीतस्तैजसं सक्ष्मं प्रपन्नं प्राप्तः सन् भ्रमामीति ॥ ८० ॥ भ्रमहेतुमाह एकेति । एकार्णवे निर्विशेषे ब्रह्माणे तमस्छन्नतया घोरे जले

व० २०

सा

तत

वर

तत

मह

तत

तेन

भा

त्तत

श्री

अर्प

जि

मुह

यय

त€

सुउ

प्रय

कार

त्वतः

पितृ

ततो

अपां

इत्या शतत

ततः सुदीर्घ गत्वाऽहं प्रवमानो नराधिप। श्रान्तः क्विन्न शरणं लभाम्यहमतन्द्रितः॥ ततः कदाचित् पर्यामि तस्मिन् सहिलसञ्चये। न्यप्रोधं सुमहान्तं वै विशालं पृथिवीपते॥ शाखायां तस्य वृक्षस्य विस्तीर्णायां नराधिप। पर्यङ्के पृथिवीपाल दिव्यास्तरणसंस्तृते ॥ ९१ उपविष्टं महाराज पद्मेन्दुसदशाननम्। पुद्धपद्मविशालाक्षं बालं पश्यामि भारत॥ ततो मे पृथिवीपाल विस्मयः सुमहानभूत्। कथं त्वयं शिद्युः शेते होके नाशमुपागते ॥ ९३ तपसा चिन्तयंश्चापि तं शिशुं नोपरुक्षये। भूतं भव्यं भविष्यं च जानक्षिप नराधिप ॥ अतसीपुष्पवणीभः श्रीवत्सकृतभूषणः । साक्षाह्यस्या इवावासः स तदा प्रतिभाति मे ॥ ततो मामव्रवीद्वालः स पद्मिनभलोचनः। श्रीवत्सघारी द्यतिमान् वावयं श्रुतिसुखावहम् ॥ जानामि त्वां परिश्रान्तं ततो विश्रामकाङ्किणम्। मार्भ ण्डेय इहास्व त्वं यावदिच्छासि भार्भवं ॥९७ अभ्यन्तरं शरीरे मे प्रविदय मुनिसत्तम। आस्व भो विहितो वासः प्रसादस्ते कृतो मया ॥ ततो बालेन तेनेवमुक्तस्यासीत तदा मम। निर्वेदो जीविते दीर्घे मनुष्यत्वे च भारत॥ ९९ ततो बालेन तेनास्यं सहसा विवृतं कृतम्। तस्याहमवशो वक्त्रे दैवयोगात् प्रवेशितः ॥१०० ततः प्रविष्टस्तरक्राक्षि सहसा मनुजाधिए। सराष्ट्रनगराकीणीं कृत्स्नां पद्यामि मेदिनीम् ॥ गङ्गां शतद्वं सीतां च यमुनामथ कौशिकीम्। चर्मण्वतीं वेत्रवतीं चन्द्रभागां सरस्वतीम्॥ सिन्धं चैव विपाशां च नदीं गोदावरीमपि। वस्वोकसारां निलनीं नर्मदां चैव भारत ॥ नदीं ताम्रां च वेणां च पुण्यतीयां शुभावहाम्। सबेणां कृष्णवेणां च इरामां च महानदीम ॥ वितस्तां च महाराज कावेरीं च महानदीम्। शोणं च पुरुषव्यात्र विशल्यां किम्पुनामपि॥ ५ पताश्चान्याश्च नद्योऽहं पृथिद्यां या नरोत्तम ।

परिकामन् प्रपश्यामि तस्य कुक्षौ महात्मनः ॥६ ततः समुद्रं पश्यामि यादोगणनिवेवितम्। रत्नाकरममित्रव्न पयसो निधिमुत्तमम्॥ तत्र पश्यामि गगनं चन्द्रसूर्थविराजितम्। जाज्वल्यमानं तेजोभिः पावकार्कसमप्रमम्॥ ८ पर्यामि च महीं राजन् काननैरुपशोभिताम्। यजन्ते हि तदा राजन् ब्राह्मणा बहुमिर्मेखेः॥ १ क्षत्रियाश्च प्रवर्तन्ते सर्ववर्णानुरञ्जनैः। वैश्याः कृषिं यथान्यायं कारयन्ति नराधिप ॥१० श्रुश्रायां च निरता द्विजानां वृषलास्तदा। ततः परिपतन् राजंस्तस्य कुक्षौ महात्मनः ॥ ११ हिमवन्तं च पश्यामि हेमकूटं च पर्वतम्। निष्धं चापि पश्यामि श्वेतं च रजतान्वितम्॥१२ पर्यामि च महीपाल पर्वतं गन्धमादनम्। मन्दरं मनुजयाघ्र नीलं चापि महागिरिम् ॥१३ पस्यामि च महाराज मेरुं कनकपर्वतम्। महेन्द्रं चैव प्रयामि विन्ध्यं च गिरिमुत्तमम् १४ मलयं चापि पश्यामि पारियात्रं च पर्वतम्। पते चान्ये च बहवो यावन्तः पृथिवीधराः ॥ १५ तस्योदरे मया दृष्टाः सर्वे रत्नविभूषिताः। सिंहान् व्याघान् वराहांश्च पर्यामि मनुजाधिष पृथिव्यां यानि चान्यानि सत्त्वानि जगतीपते। तानि सर्वाण्यहं तत्र पश्यन् पर्यचरं तदा ॥ १७ कुक्षी तस्य नरव्याघ्र प्रविष्टः सञ्चरन् दिशः। शकादीं आपि परयामि कृतस्तान् देवगणानहम्। साध्यान्सद्रांस्तथाऽऽदित्यान् गुह्यकान्पितरस्तथ सर्पान् नागान् सुपर्णाश्च वस्नप्यश्विनावपि ॥१९ गन्धर्वाप्सरसो यक्षानृषीं श्चेव महीपते। दैत्यदानवसङ्घाश्च नागांश्च मनुजाधिप ॥ सिंहिकातनयांश्चापि ये चान्यें हुरशत्रवः। यच किञ्चिन्मया लोके दृष्टं स्थावरजङ्गम^{म् ॥११} सर्वे पश्याम्यहं राजंस्तस्य कुक्षो महात्मनः। त्वरमाणः फलाहारः कृत्स्नं जगदिदं विभो॥^{२१} अन्तः शरीरे तस्याहं वर्षाणामधिकं शतम्। न च पश्यामि तस्याहं देहस्यान्तं कदाचन ॥११

सित पारावारराऱ्यजलात्मना विवर्तमाने सित शुक्ताविव रूप्यात्मना तस्माच जलभ्रमाद्देक्ष्ट्यं मूर्च्छामगमं प्राप्तवानास्मि ॥ ८८ ॥ 'ततः सुदीर्घं गत्वाऽहम्' इत्यादिना 'स एष पुरुषव्याघ्र सम्बन्धी ते जनार्दनः ' इत्यन्तेन प्रन्थेन कृष्ण-मूर्तिये सार्वात्म्यं सर्वकर्तृत्वं चोक्तम् । तदेतदुपपादितः मादिसभयोः । अनेकबीजगर्भफलतुल्यस्यानेकब्रह्माण्डवृक्षः कारणत्वं कृष्णस्य युज्यते इति ॥ ८९ ॥ ततो बालेनेति। निर्वेदो वैराग्यम् । धिब्बाम दीर्घर्जावित्वं मानुषत्वं च । यन्मा बालोऽपि ' प्रसादस्ते कृतो मया ' इति वदतीति स्वाह्मान् प्रकाशनं भगवन्मायायाः प्रावल्यस्त्यापनार्थम् ॥ ९९ ॥ स्यापन

नः ॥ ६

(11)

ताम् ।

वैः॥ १

प ॥१०

: 11 28

तम्॥१२

म् ॥१३

मम् १४

: 1184

जाधिष

ोपते।

11 80

शः।

नहम् ॥ रस्तथा

वि ॥१९

म् ॥२१

ो ॥ २१

न ॥२३

ग्राण्डवृशं-

लेनेति।

। यन्मा

स्वाज्ञान

39 11

म्।

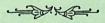
गा

1

मततं धावमानश्च चिन्तयानो विशाम्पते। श्रासादयामि नैवान्तं तस्य राजन् महात्मनः॥२४ ततस्तमेव शरणं गतोऽस्मि विधिवत् तदा। बरण्यं वरदं देवं मनसा कर्मणेव च॥ ततोऽहं सहसा राजन् वायुवेगेन निःसृतः। महातमनो मुखात् तस्य विवृतात् पुरुषोत्तम॥२६ ततस्यैव शाखायां न्यत्रोधस्य विशाम्पते । बास्ते मनुजदाार्दूल कृत्स्ममादाय वै जगत ॥ २७ तेत्व बालवेषेण श्रीवत्सकृतलक्षणम् । आसीनं तं नरःयात्र पद्याम्यमिततेजसम् ॥ २८ ततो मामव्रवीद्वालः स प्रीतः प्रहसन्निव । श्रीवासधारी द्यतिमान् पीतवासा महाद्यतिः॥२९. अपीदानीं शरीरेऽस्मिन् मामके सुनिसत्तम। जीवतस्त्वं परिश्रान्तो मार्कण्डेय ब्रचीमि ते ॥३० मुहूर्ताद्य मे दिष्टिः प्रादुर्भूता पुनर्नवा । यया निर्मुक्तभात्मानमप्यं लब्धचेतसम्॥ तस्य ताम्रतलौ तात चरणौ सुप्रतिष्ठितौ। सुजातौ मृदुरक्ताभिरङ्गलीभिर्विराजिती॥ ३२ प्रयत्तेन मया मूर्झा गृहीत्वा द्याभिवन्दितौ । द्युऽ।रिमितं तस्य प्रभावममितौजसः॥ 33 विनयेनाञ्जिलं कृतवा प्रयत्नेनोपगम्य ह ।

द्यो मया स भृतात्मा देवः कमळळ~~ोचनः ॥ ३४~~ तमहं प्राञ्जलिभृत्वा नमस्कृत्येद्मद्वयम् । ज्ञातुमिच्छामि देव त्वां मायां चैतां तवोत्तमा**म्** आस्येनातुप्रविष्टोऽहं शरीरे भगवंस्तव। दृष्टवानिखळान् सर्वान् समस्तान् जठरे हि ते॥३६ तव देव शरीरस्था देव-दानव-राक्षसाः। यक्ष-गन्धर्व-नागाश्च जगत् स्थावरजङ्गमम्॥ ३७ त्वत्प्रसादाच मे देव स्मृतिर्न परिहीयते। द्रुतमन्तःशरीरे ते सततं परिवर्तिनः॥ निर्गतोऽहमकामस्तु इच्छया ते महात्रभो । इच्छामि पुण्डरीकाक्ष ज्ञा रं त्वाऽहमिनिद्तम् ॥ इह भूत्वा शिद्धाः साक्षात् किं भवानवतिष्ठते । पीत्वा जगदिदं सर्वभेतदाख्यादुमहिस ॥ किमर्थं च जगत् सर्वं शरीरस्थं तवान्य। कियन्तं च त्वया कालमिह स्थेयमरिन्दम ॥ ४१ पतिद्वामि देवेश श्रोतं ब्राह्मणकाम्यया। त्वत्तः कमलपत्राक्ष विस्तरेण यथातयम् ॥ ४२ महध्येतदचिन्तयं च यदहं दृष्ट्वान् प्रभो । इत्युक्तः स मया श्रीमान् देवदेवो महाद्यतिः। सान्त्वयन् मामिदं वाक्यमुवाच वदतां वरः १४३

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि अष्टाशीत्यधिकशततमोऽन्यायः ॥ १८८ ॥

369

देव उवाच ।

कामं देवाऽिप मां विश्व न हि जानन्ति तत्त्वतः ।

कामं देवाऽिप मां विश्व न हि जानन्ति तत्त्वतः ।

कामं देवाऽिप मां विश्व न हि जानन्ति तत्त्वतः ।

कित्रीत्या तु प्रवश्यामि यथेदं विस्जाम्यहम्॥ १

पितृभक्तोऽिस विश्ववें मां चैव द्यारणं गतः ।

कतो हधोऽिस्म ते साक्षाद्रह्मचर्यं च ते महत्॥ २

व्यां नारा इति पुरा संज्ञाकर्म कृतं मया ।

तेन नारायणोऽप्युक्तो मम तत् त्वयनं सदा ॥ ३ अहं नारायणो नाम प्रमवः शाश्वतोऽव्ययः । विधाता सर्वभूतानां संहर्ता च द्विजोक्तम ॥ ४ अहं विष्णुरहं ब्रह्मा शक्रश्चाहं सुराधिपः । अहं वैश्रवणो राजा यमः प्रेताधिपस्तथा ॥ ५

^{इत्यारण्यके} पर्वाणि नैलकर्ण्ठाये भारतभावदीपे अष्टाधिक-^{शतत}मोऽध्यायः ॥ १८८॥

869

कामिनित।। १॥ अपां नारा इति । अपामवुपलक्षितस्य पावभौतिकस्य सङ्घातस्य नारा इति यौगिकं नाम । 'आपो वै नरसूनवः ' इति प्रदेशान्तरे विवरणात् । नरेण अविद्याव-च्छिकरूपेणानादिना जीवेनानुपाधौ ब्रह्मणि शुक्तौ रजतिमव काश्यतत्वात् । मम तत्त्वयनिमिति 'तन्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशत्' इति श्रुतेरहमेव सङ्घातस्य स्रष्टा तदिमिमानी चेति जीवेश्वर-योरमेदो दर्शितः ॥३॥ अहं विष्णुरहं ब्रह्मत्यादिना तत्यदार्थ-मनूय तस्य ब्रह्मादिजीवाभित्रक्षं सुप्रमृतिजडवर्गाभित्रत्वं चेतनाचेतनिस्थितिकर्तृत्वं च प्रतिपाधते ॥ ५॥ महाभारते-

स

विक्र

अभ्य

ततो

आख

ताव

ततो

एकी

थाव

लोवे

इत्यु

प्रजा

एवं व

आश्च

युधि

युनः

माश्च

मुने

अस्मि

त्रसार

नासि

भूतस्

त्रादि

दिवि कृतवाः

स्थित

ति युन

योवारि

यहं शिवध सोमध कश्यपोऽथ प्रजापतिः। अहं धाता विधाता च यज्ञश्चाहं द्विजोत्तम ॥ ६ अग्निरास्यं क्षितिः पादौ चन्द्रादित्यौ च लोचने । द्यौर्मर्घा खं दिशः श्रोत्रे तथाऽऽपः स्वेदसम्भवाः सदिशं च नभः कायो वायर्भनसि मे स्थितः। मया ऋतुरातौरिष्टं बहुाभिः स्वाप्तदक्षिणैः॥ यजन्ते वेदविदुषों मां देवयजने स्थितम्। पृथिव्यां सत्रियेन्द्राश्च पार्थिवाः स्वर्गकाङ्किणः॥९ यजन्ते मां तथा वैदयाः स्वर्गलोकजिगीषया । चतःसमुद्रपर्यन्तां मेरमन्दरभूषणाम् ॥ १० शेषो भत्वाऽहमेवैतां धारयामि वसुन्धराम्। वाराहं रूपमास्थाय मयेयं जगती पुरा ॥ मज्जमाना जले वित्र वीर्येणासीत् समुद्धता । अग्निश्चे वडवावक्रो भृत्वाऽहं द्विजसत्तम॥ पिबाम्यपः सदा विद्रंस्ताश्चेवं विस्जाम्यहम् । ब्रह्म वक्रं भुजौ क्षत्रमुरू में संखिता विशः॥ १३ पादौ शुद्रा भवन्तीमे विक्रमेण क्रमेण च। ऋग्वेदः सामवेदश्च यजुर्वेदोऽप्यथर्वणः ॥ १४ मत्तः प्रादुर्भवन्त्येते मामेव प्रविद्यान्ति च। यतयः शान्तिपरमा यतात्मानो बुभुत्सवः ॥ १५ काम-क्रोध-द्वेषमुक्ता निःसंज्ञा वीतकल्मषाः। सत्त्वस्या निरहङ्कारा नित्यमध्यात्मकोविदाः १६ मामेव सततं विप्राश्चिन्तयन्त उपासते। यहं संवर्तको विह्नरहं संवर्तकोऽनलः॥ १७ वहं संवर्तकः सूर्यस्त्वहं संवर्तकोऽनिलः। तारारूपाणि दृश्यन्ते यान्येतानि नमस्तले॥ 36 मम वै रोमकूपाणि विद्यि त्वं द्विजसत्तम। रत्नाकराः समुद्राश्च सर्व एव चतर्दिशम्॥ १९ वसनं शयनं चैव विलयं चैव विद्धि मे। मयैव सुविभक्तास्ते देवकार्यार्थसिद्धये॥ 20 कामं कोघं च हर्षं च भयं मोहं तथैव च। ममैव विद्धि रोमाणि सर्वाण्येतानि सत्तम ॥२१ प्राप्नुवन्ति नरा विप्र यत् कृत्वा कर्म शोभनम्। सत्यं दानं तपश्चोत्रमहिंसा चैव जन्तुषु ॥ मद्विधानेन विहिता मम देहविहारिणः। मयाऽभिभृतविज्ञाना विचेष्टन्ते न कामतः ॥ २३ सम्यग्वेदमधीयाना यजनते विविधैर्मखैः। शान्तात्मानो जितकोधाः प्राप्नुवन्ति द्विजातयः

प्राप्तं न शक्यों यो विद्वन्तरेर्दुष्कृतकर्मीनः। लोभाभिभूतैः कृपणैरनार्येरकृतात्मभिः॥ तस्मान्महाफलं विद्धि नराणां भावितात्मनाम् सुदुष्पापं विमूढानां मार्ग योगैर्निषेवितम् ॥ २६ यदा यदा च धर्मस्य ग्लानिर्भवति सत्तम। अभ्यत्थानमधर्मस्य तदाऽऽत्मानं सृजाम्यहम् २७ दैत्या हिंसानुरक्ताश्च अवध्याः सुरसत्तमैः। राक्षसाध्यापि लोकेऽस्मिन्यदोत्पत्स्यन्ति दारुणाः तदाऽहं सम्प्रस्यामि गृहेषु शुभकर्मणाम्। प्रविष्टो मानुषं देहं सर्वे प्रशमयाम्यहम् ॥ सृष्टा देवमनुष्यांस्तु गन्धर्वोरगराक्षसान्। स्थावराणि च भूतानि संहराम्यात्ममायया॥३० कर्मकाले पुनर्देहमविचिन्त्यं सृजाम्यहम्। आविदय मानुषं देहं मर्यादाबन्धकारणात्॥ ३१ श्वेतः कृतयुगे वर्णः पीतस्त्रेतायुगे मम। रक्तो द्वापरमासाद्य कृष्णः कलियुगे तथा ॥ ३२ त्रयो भागा ह्यधर्मस्य तस्मिन् काले भवन्ति च अन्तकाले च सम्प्राप्ते कालो भूत्वाऽतिदारुणः३३ त्रैलोक्यं नारायाम्येकः कृत्स्नं स्थावरजङ्गमम्। अहं त्रिवत्मा विश्वात्मा सर्वलोकसुखावहः ॥३४ आविर्भः सर्वगोऽनन्तो हृषीकेश उरुक्रमः। कालचकं नयाम्येको ब्रह्मन्नहमरूपकम् ॥ शमनं सर्वभूतानां सर्वलोककृतोद्यमम्। एवं प्रणिहितः सम्यङ्ममात्मा मुनिसत्तम । सर्वभृतेषु विप्रेन्द्र न च मां वेत्ति कश्चन ॥ सर्वेलोके च मां भक्ताः पूजयन्ति च सर्वेशः। यच किञ्चित् त्वया प्राप्तं मिय क्लेशात्मकं द्विज३७ सुखोदयाय तत् सर्वे श्रेयसे च तवानघ। यच किञ्चित् त्वया छोके दृष्टं स्थावरजङ्गमम् ३८ विहितः सर्वथवासौ ममात्मा भूतभावनः। 39 अर्ध मम शरीरस्य सर्वलोकपितामहः॥ अहं नारायणो नाम शङ्खचक्रगदाधरः। यावयुगानां विप्रर्षे सहस्रपरिवर्तनात् ॥ तावत् खिपिमि विश्वात्मा सर्वभूतानि मोहयन्। एवं सर्वमहं कालिमहासे मुनिसत्तम। अशिशुः शिशुरूपेण यावद्वह्या न बुध्यते। मया च दत्तो विप्राप्टय वरस्ते ब्रह्मरूपिणा ॥ ४१

तदाऽऽत्मानं कृष्णादिवित्रहं सजामि सूर्यवदाविभावयामि। यथा सूर्य आविभवेतितरोभवंश्वास्तोदयाभ्यां न सपृश्यते किं तु अस्माभिरेव तत्र तो काल्पतो। एवं नन्दनन्दनेऽपि जन्मनाशो मूहदृष्टयेव कल्पितावित्यर्थः॥२०॥ अर्थं समेति। पितामहो ब्रह्माण्डात्मा। अर्धे ममेति स्वस्वरूपं विकारान्तर्वर्ति तद्वर्ति चेति दर्शितम्। यथा मृत् घटादिकायमध्यवर्तिनी तद्वर्हिश्री च तद्वत् । अत एव सुत्रं 'विकारावर्ति च तथा स्थितिमार्डं दिति । 'जंगंद्धापास्वर्जे प्रकरणादसन्निहितत्वाच्च'। 'भोगमा

स्यापर्व

नाम्।

॥ २६

हम् २७

ारुणाः

२९

11 30

11 38

11 32

ते च

ण:३३

: ॥३४

34

38

शः।

जर्७

म् ३८

80

88

11 83

तद्वर्ति

हिभूता

तेमाह

रोगमा

यन् ।

म्।

अस्कृत् परितृष्टेन विप्रविंगणपूजित ।
सर्वमेकार्णवं दृष्ट्रा नष्टं स्थावरजङ्गमम् ॥ ४३
विक्ववोऽसि मया ज्ञातस्ततस्ते दर्शितं जगत् ।
अध्यन्तरं शरीरस्य प्रविष्टोऽसि यदा मम ॥ ४४
दृष्ट्रा लोकं समस्तं च विस्मितो नावबुध्यसे ।
ततोऽसि वक्राद्विप्रपे द्वतं निःसारितो मया ४५
आख्यातस्ते मया चान्मा दुर्जेयो हि सुरासुरैः ॥
यावत् स भगवान् ब्रह्मा न बुध्येत महातपाः ।
तावत् त्वमिह विप्रपे विश्रव्धश्चर वै सुखम् ४७
ततो विवुद्धे तर्सिमस्तु सर्वलोकपितामहे ।
एक्तीभूतो हि स्वथ्यामि शरीराणि द्विजोत्तम॥४८
आकाशं पृथिवीं ज्योतिर्वायुं सलिलमेव च ।
लोकं यच्च भवेच्छेषमिह स्थावरजङ्गमम् ॥ ४९
मार्कण्डेय उवाच ।

ह्युक्वाऽन्तर्हितस्तात स देवः परमाद्भुतः । श्वाश्चेमाः प्रपद्यामि विचित्रा विविधाः कृताः ५० एवं दष्टं मया राजंस्तस्मिन् प्राप्ते युगक्षये । अश्चर्यं भरतश्रेष्ठ सर्वधर्मभृतां वर ॥ ५१

यः स देवो मया दृष्टः पुरा पद्मायतेक्षणः। स एप पुरुषव्यात्र सम्बन्धी ते जनार्द्नः॥ अस्यैव वरदानाद्धि स्मृतिर्न प्रजहाति माम्। दीर्घमायुश्च कौन्तेय खच्छन्दमरणं मम ॥ स एव कृष्णो वाष्णैयः पुराणपुरुषो विभुः। आस्ते हरिरचिन्त्यात्मा कीडन्निव महाभुजः॥५४ एप धाता विधाता च संहर्ता चैव शाश्वतः। श्रीवत्सवझा गोविन्दः प्रजापतिपतिः प्रभुः ॥५५ द्युमं वृष्णिप्रवरं स्मृतिर्मामियमागता । आदिदेवमयं जिष्णुं पुरुषं पीतवाससम्॥ सर्वेषामेव भूतानां पिता माता च माधवः। गच्छध्वमेनं शरणं शरण्यं कौरवर्षमाः॥ वैशम्पायन उवाच । एवमुक्ताश्च ते पार्था यमौ च पुरुपर्पभौ। द्रौपद्या सहिताः सर्वे नमश्चकुर्जनार्दनम् ॥ 36

स चैतान् पुरुषव्यात्र साम्ना परमवल्गुना ।

सान्त्वयामास मानाहों मन्यमानो यथाविधि ५९

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि भविष्यकथने एकोननवत्यधिकदाततमोऽध्यायः ॥१८९॥

かかるなんない

990

वैशम्पायन उवाच ।

पुधिष्ठिरस्तु कौन्तेयो मार्कण्डेयं महामुनिम् ।

पुनः पप्रच्छ साम्राज्ये भविष्यां जगतो गतिम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

शक्ष्यर्थभूतं भवतः श्रुतं नो वदतां वर ।

पुने भार्गव यहृत्तं युगादौ प्रभवात्ययम् ॥ २

अस्मिन् कलियुगे त्वस्ति पुनः कौतूह्ळं मम ।

समाकुलेषु धर्मेषु किं तु शेषं भविष्यति ॥ ३ किंवीर्या मानवास्तत्र किमाहारविहारिणः । किमायुषः किंवसना भविष्यन्ति युगक्षये ॥ ४ काञ्च काष्टां समासाद्य पुनः सम्पत्स्यते कृतम् । विस्तरेण मुने बूहि विचित्राणीह भाषसे ॥ ५ इत्युक्तः स मुनिश्रेष्टः पुनरेवाभ्यभाषत । रमयन् वृष्णिशार्दृलं पाण्डवांश्च महानृषिः ॥ ६

त्रसाम्यालङ्काच ' इति सूत्राभ्यां नित्यसिद्धेश्वरस्य उपास-नासिद्धानामीश्वराणां चाद्यस्य जगत्सृष्टशे स्वातन्त्र्यम् । इतरेषां भूतम्पष्टिकाले सिन्नधानादसामर्थ्यं च । उभयेषां गीतवादि-त्रादिभोगे साम्यं चास्तीति प्रदर्श्य आद्यस्य स्वरूपं महदा-दिविकाराद्वहिर्भूतं चकारात्तदन्त्वर्ति च । 'स भूमिं सर्वतो द्वाऽत्यतिष्ठद्दशाङ्कलम् ' इति वेद एवाविकारस्य रूपस्य श्यातमाह । तस्मात् कृष्णमूर्तिर्व्यवहारतो वियदादिविन्नत्ये-ति युक्तसुत्पत्थामः। श्रुतिविरोधस्त्वत्र प्रागेव निरस्तः॥३९॥ यावदिति । त्रह्मा विराद्। इह लिंगात्मनि स्थूलाच्यासोदया- दर्वाक् सूक्ष्मे एव स्थातव्यमित्यर्थः । स्पष्टार्थमन्यत् ॥४०॥ इत्यारप्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे एकोननवत्य-धिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ १९०

एवं कृष्णाद्वैतं प्रसाध्य तत्र प्रीतिहेतोविषयवैराग्यस्यो-त्यादनाय पुनर्भविष्यमेवाध्यायद्वयेन प्रश्नपूर्वकमाह युधि-ष्टिरस्त्वित्यादिना । साम्राज्ये कर्तव्ये सित ॥ १॥ किं तु कथं तु शेषं जगद्भविष्यति उत्कर्षे प्राप्यति ॥ ३॥ काष्ठामविष्यम् । कृतं कृतयुगम् ॥ ५॥

अध

एका

सधा

ब्राह

एकंट

न क्ष

भाय

ये य

तान्

संरा

यन्य

स्लेच

न श्र

न क

तमो

परम

ततः

पञ्च

सप्त

पत्य

युगा

अल्प

न क

अट्टर

केश

मार्थि

ऋय युगा

शान

आतः स्वभ

भिवि

भार

भाव

एका

मक्य

भाग

॥ ४ ग्रह्म

मार्कण्डेय उवाच । ऋणु राजन् मया दृष्टं यत् पुरा श्रुतमेव च। अनुभूतं च राजेन्द्र देवदेवप्रसादजम् ॥ भविष्यं सर्वेहोकस्य वृत्तान्तं भरतर्षभ। कलुषं कालमासाद्य कथ्यमानं निवाध मे ॥ कृतं चतुष्पात् सक्लो निर्याजापाधिवर्जितः। वृषः प्रतिष्ठितो धर्मो मह्य्ये भग्तर्वभ ॥ अधर्मपादावेद्धस्तु त्रिभिरंशः प्रतिष्टितः। त्रेतायां द्वापरे ८र्धेन त्यामिश्रो धर्म उच्यते ॥ १० त्रिभिरं शैरधर्मस्तु लोकानाश्रम्य तिष्टति । तामसं युगमासाद्य तदा भरतसत्तम ॥ ११ चतुर्थोशेन धर्मस्तु मनुष्यान्पतिष्ठति । आयुवीर्यमयो बुद्धिबल तेजश्च पाण्डव ॥ मनुष्याणामनुयुगं न्हसतीति निबोध मे । राजानो ब्राह्मणा वैरयाः शुद्राश्चेव युधिष्टिर १३ व्याजैर्धर्म चरिष्यन्ति धर्मवैतंसिका नराः। सत्यं सङ्केप्स्यते होके नरैः पण्डितमानिभिः॥ सत्यहान्या ततस्तेषामायुरव्पं भविष्यति। आयुषः प्रक्षयाद्विद्यां न शक्यन्युपजीवितुम् ॥१५ विद्याहीनानविज्ञानाहोभोऽप्यमिभविष्यति । लोभकोधपरा मूढाः कामासक्ताश्च मानवाः १६ वैरबद्धा भविष्यन्ति परस्परवर्धेषिणः। ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैदयाः सङ्कीयन्तः परस्परम्१७ शूद्रतुल्या भविष्यन्ति तपःसत्याविवार्जेताः। अन्त्या मध्या भविष्यन्ति मध्याश्चान्त्या न संशयः इंदरों भविता होको युगान्ते पर्युपास्थिते। वस्त्राणां प्रवरा शाणी धान्यानां कोरदूषकाः १९ भायांमित्राश्च पुरुषा भविष्यन्ति दुगक्षये। मत्स्यामिषेण जीवन्तो दुहन्तश्चाप्यजैडकम् ॥२० गोषु नष्टासु पुरुषा येऽपि नित्यं धृतव्रताः। तेऽपि लोभसमायुक्ता भविष्यन्ति युगक्षये॥ २१ अन्योन्यं परिमुष्णन्तो हिंसयन्तश्च मानवाः। अजपा नास्तिकाः स्तेना भविष्यन्ति युगक्षये २२ सरित्तीरेषु कुद्दालैर्वापयिष्यन्ति चौषधीः। ताश्चाप्यत्पफलास्तेषां भविष्यन्ति युगक्षये ॥ २३ श्राद्धे दैवे च पुरुषा येऽपि नित्यं धृतवताः। तेऽपि लोभसमायुक्ता भोध्यन्तीह पर्स्परम्॥२४ विता पुत्रस्य भोक्ता च वितुः पुत्रस्तथैव च। अतिक्रान्तानि भोज्यानि भविष्यन्ति युगक्षये २५ न ब्रतानि चरिष्यन्ति ब्राह्मणा वेदनिन्दकाः। न यक्ष्यन्ति न होष्यन्ति हेतुवादविमोहिताः। निम्नेष्वीहां करिष्यन्ति हेतुवाद्विमोहिताः॥ २६ निम्ने कृषिं करिष्यन्ति योध्यन्ति धुरि धेनुकाः। एक हायनवत्सांश्च योजियप्यन्ति मानवाः॥ २७ पुत्रः पितृवधं कृत्वा पिता पुत्रवधं तथा। निरुद्धेगां बृहद्वादी न निन्दामुपलप्स्यते॥ म्लेच्छभूतं जगत् सर्वं निष्क्रियं यज्ञवर्जितम्। भविष्यति निरानन्दमनुत्सवमथो तथा॥ प्रायशः कृपणानां हि तथा बन्धुमतामपि। विधवानां च वित्तानि हरिष्यन्तीह मानवाः ३० खल्पवीयबलाः स्तब्धा लोभमोहपरायणाः। तत्कथादानसन्तुष्टा दुष्टानामपि मानवाः ॥ ३१ परिग्रहं करिष्यन्ति मायाचारपरिग्रहाः। समाह्वयन्तः कोन्तेय राजानः पापबुद्धयः॥ परस्परवधोद्युक्ता मूर्खाः पण्डितमानिनः। भविष्यन्ति युगस्यान्ते क्षत्रिया लोककण्टकाः॥ अरक्षितारो लुच्घाश्च मानाहद्वारदर्पिताः। केवलं दण्डरुचयो भविष्यन्ति युगक्षये॥ आक्रम्याक्रम्य साधूनां दारांश्चापि धनानि च । भोध्यन्ते निरनुक्रोशा स्द्तामपि भारत ॥ न कन्यां याचते काश्चिन्नापि कन्या प्रदीयते। स्वयंग्राहा भविष्यन्ति युगान्ते समुपश्यिते ॥ ३६ राजानश्चाप्यसन्तुद्दाः परार्थान् मृढचेतसः। सर्वापायहिरिष्यन्ति युगान्ते पर्यपस्थिते॥ म्लेच्छीभूतं जगत् सर्वं भविष्यति न संश्यः। हस्तो हस्तं परिमुषेद्यगान्ते समुपस्थिते॥ सत्यं सङ्क्षियते लोके नरैः पण्डितमानिभिः। स्यविरा बालमतयो बालाः स्थविरदुद्धयः॥^{३९} भोक्त्तया शूरमानी शूरा भीकविषादिनः। न विश्वसन्ति चान्यान्यं युगान्ते पर्युपास्थिते ^{४०}

कछुषं कित्रम् ॥ ८ ॥ निर्ब्याजस्त्रसहीनः । उपाधिवर्जितो लोभादिहीनः । तृष इव चतुष्पात् । ९॥ अर्धेनाधर्मेण॥१०॥ धर्मवैतंसिकाः धर्मजालिकाः । 'वीतंसो वंधनोपाये परातां पिक्षणमपि' इति मेदिनी । धर्मजालं विस्तार्य लोकान् वश्च-सन्तीत्यर्थः॥१४॥ अन्त्या इति । चाण्डालाः क्षत्रियादिकर्म क्षित्रियादयश्वाण्डालकर्म करिष्यन्तीत्यर्थः ।। १८ ॥ शार्षी शणसूत्रजा ॥ १९ ॥ निम्नेषु हीनेषु कर्मसु ॥ २६ ॥ वृद्धः द्वादी अकर्ता ब्रह्माऽहमिति वदनशोलः ॥ २८ ॥ परार्थाते परधनानि ॥३०॥ हस्तो हस्तं परिमुषेद्धस्तवदेकोदरजोऽि भ्राता श्रातरं वह्ययेदेव ॥ ३८ ॥ गापर्व

सार्ध

ये २५

T: 1

:1

११ २६

काः।

। २७

24

म्।

1: 30

1 38

काः ॥

38

च।

34

॥ ३६

30

यः।

11 39

ते ४०

शाणी

। वृह

रार्थात्

जोऽपि.

36

काहार्यं युगं सर्वं लोममोहव्यवस्थितम्। अधर्मी वर्द्धते तत्र न तु धर्मः प्रवर्तते ॥ धर ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या न शिष्यन्ति जनाधिप। _{एकवर्णस्}तदा लोको भविष्यति युगक्षये॥ त संस्यति पिता पुत्रं पुत्रश्च पितरं तथा। भार्याश्च पतिशुश्रुषां न करिष्यन्ति सङ्क्षये ॥ ४३ वे यवान्ना जनपदा गोध्मान्नास्तथैव च । तान् देशान् संश्रयिष्यन्ति युगान्ते पर्यपस्थिते ह्यराचाराश्च पुरुषा योषितश्च विशाम्पते । अन्योन्यं न सहिष्यन्ति युगान्ते पर्युपस्थिते ॥४५ लेखभूतं जगत् सर्वे भाविष्यति युधिष्ठिर । त श्राद्धैस्तर्पयिष्यन्ति दैवतानीह मानवाः ॥ ४६ न कश्चित् कस्यचिच्छोता न कश्चित् कस्यचिद्रहः। तमोग्रस्तस्तदा लोको भविष्यति जनाधिप ॥४७ परमायुध्य भाविता तदा वर्षाणि पोडश । ततः प्राणान् विमोध्यन्ति युगान्ते समुपस्थिते४८ पञ्चमे वाऽथ षष्ठे वा वर्षे कन्या प्रसुयते। सप्तवर्षाप्टवर्षाश्च प्रजास्यन्ति नरास्तदा ॥ पयौ स्त्री तुतदा राजन् पुरुषो वा स्त्रियं प्रति। युगान्ते राजशार्दुळ न तोषमुपयास्यति ॥ बल्पद्रव्या वृथालिङ्गा हिंसा च प्रभविष्यति । न कश्चित् कस्यचिदाता भविष्यति युगक्षये ॥५१ बहुशूला जनपदाः शिवशूलाश्च**ुष्पथाः**। केशशूलाः स्त्रियश्चापि भविष्यन्ति युगक्षये ॥५२ ग्लंच्छाचाराः सर्वभक्षा दारुणाः सर्वकमसु । माविनः पश्चिमे काले मनुष्या नात्र संशयः॥ भयविश्वयकाले च सर्वः सर्वस्य वञ्चनम् । युगान्ते भरतश्रेष्ठ वित्तलोभात् करिष्यति ॥ ५४ शानानि चाप्यविज्ञाय करिष्यन्ति क्रियास्तथा। बात्मच्छन्देन वर्तन्ते युगान्ते समुपस्थिते ॥ लभावात् क्रूरकर्माणश्चान्योन्यमभिशंसिनः। भवितारो जनाः सर्वे सम्प्राप्ते तु युगक्षये॥ बारामांश्चेव वृक्षांश्च नारायिष्यन्ति नित्र्ययाः। मविता संशयों लोके जीवितस्य हि देहिनाम्॥ तथा लोभाभिभृताश्च भविष्यन्ति नरा नृप।

ब्राह्मणांश्च हनिष्यन्ति ब्राह्मणस्वोपभोगिनः ॥५८ हाहारुता द्विजाश्चैय भयार्ता वृपलार्दिताः। त्रातारम्लमन्तो वै म्रमिष्यन्ति महीमिमाम्॥५९ जीवितान्तकराः क्रा रौद्राः प्राणिविहिंसकाः । यदा भविष्यन्ति नरास्तदा सङ्केप्स्यते युगम्॥६० आश्रयिष्यन्ति च नदीः पर्वतान् विषमाणि च। प्रधावमाना वित्रस्ता द्विजाः कुरुकुलोद्वह ॥६१ द्स्युभिः पीडिता राजन् काका इव द्विजोत्तमाः कराजभिश्च सततं करभारप्रपीडिताः॥ धैर्यं त्यक्त्वा महीपाल दारुणे युगसङ्क्ये । विकर्माणि करिष्यन्ति शुद्राणां परिचारकाः॥६३ शुद्रा धर्मे प्रवक्ष्यन्ति ब्राह्मणाः पर्युपासकाः। श्रोतारश्च भविष्यन्ति प्रामाण्येन व्यवस्थिताः ६४ विपरीतश्च लोकोऽयं भविष्यत्यधरोत्तरः। एड्रकान् पूजियप्यन्ति वर्जियप्यन्ति देवताः ॥६५ शुद्धाः परिचरिष्यन्ति न द्विजान् युगसङ्ख्ये। आश्रमेषु महर्षीणां ब्राह्मणावसथेषु च ॥ देवस्थानेषु चैत्येषु नागानामालयेषु च। एडूकचिह्ना पृथिवी न देवगृहभूषिता ॥ भविष्यति युगे क्षीणे तद्युगान्तस्य लक्षणम्। यदा रोद्रा धर्महीना मांसादाः पानपास्तथा॥६८ भविष्यन्ति नरा नित्यं तदा रुष्ट्रेन्स्यते युगम्। पुष्पं पुष्पे यदा राजन् फले वा फलमाश्रितम्॥ प्रजास्यति महाराज तदा सङ्केष्यते युगम्। अकालवर्षी पर्जन्यो भविष्यति गते युग ॥ ७० अऋमेण मनुष्याणां भविष्यन्ति तदा ऋियाः। विरोधमथ यास्यन्ति वृष्ठा ब्राह्मणैः सह ॥७१ मही म्लेच्छजनाकीणां भविष्यति ततोऽचिरात करभारभयाद्विप्रा भिजष्यन्ति दिशो दश ॥ ७२ निर्विशेषा जनपदास्तथा विधिकरार्दिताः। आश्रमानुपलप्यन्ति फलमूलोपजीविनः॥ ७३ एवं पर्याकुले लोके मर्यादा न भविष्यति । न स्थास्यन्त्युपदेशे च शिष्या विप्रियकारिणः७४ आचार्योपनिधिश्चैव भत्स्यते तद्नन्तरम्। अर्थयुक्त्या प्रवत्स्यन्ति मित्रसम्बन्धिवान्धवाः७५

एकाहार्यमेकविधमेव मांसशाकादिकमाहारमईताति तथा।
भक्षामक्ष्यविभागो नास्तीत्यर्थः ॥ ४९॥ एक् वर्णः वर्णविभागनाञ्जनात् ॥ ४२॥ प्रजास्यन्ति प्रजाः जनायेष्यन्ति
॥ ४९॥ ज्ञानानि ज्ञेयस्वरूपाणि ॥ ५५॥ वृष्ठादिताः
भूद्रपीडिताः॥ ५९॥ सङ्केप्स्यते नाशं गमिष्यति ॥ ६०॥

काका इव सर्वतः शिक्किनः नीचवृत्युपजीविनो वा॥ ६२॥ एड्कान् अस्थ्याङ्कितानि कुड्यानि। 'भित्तिः स्त्रो कुड्यमेड्कं यदन्तर्न्यस्तकीकसम' इत्यमरः॥६५॥ निर्विशेषाः तुन्याचार-वेषाः। विष्ठिकराः मृतिमदःवा कार्य कारयन्ति ते॥ ७३॥ आचार्योऽपि अपनिधिः निधनः भर्त्यते। धिविक्रयते अर्थ-युक्तया धनयोगेन न तु स्रेहेन धर्मेण वा॥ ७५॥

भवि

आर

यज्ञां

ब्राह्म

आश्र

प्रयशि

सर्वेष

नरा

जप्य

पाल

व्यव

पट्क

गुअ्

पश्चि

सर्वत

पतत

वायु

पवं

ह्याः

इदं रें धर्म धर्म धर्मा निबो

त्राह्म

मार्क

कुमारि

माणि

क्षत्रयो

छेदः।

सत्यज

अभावः सर्वभूतानां युगान्ते सम्भविष्यति । दिशः प्रज्वलिताः सर्वा नक्षत्राण्यप्रभाणि च ७६ ज्योतींषि प्रतिकूलानि वाताः पर्याकुलास्तथा। उल्कापाताश्च बहवो महाभयनिदर्शकाः॥ षड्गिरन्यैश्च सहितो भास्करः प्रतिपष्यति। तुमुलाश्चापि निन्हींदा दिग्दाहाश्चापि सर्वशः॥ कबन्धान्तर्हितो भानुहद्यास्तमने तदा। अकालवर्षी भगवान् भविष्यति सहस्रहक् ॥ ७९ सस्यानि च न रोध्यन्ति युगान्ते पर्युपस्थिते। व्यभीक्ष्णं ऋरवादिन्यः परुषा रुदितप्रियाः॥ ८० भर्तृणां वचने चैव न स्थास्यन्ति ततः स्त्रियः। पुत्राश्च मातापितरौ हनिष्यान्त युगक्षये॥ सूदियष्यन्ति च पतीन् स्त्रियः पुत्रानपाश्चिताः। अपर्वणि महाराज सूर्य राहुरुपैष्यति ॥ युगान्ते हुतभुकापि सर्वतः प्रज्वलिष्यति । पानीयं भोजनं चापि याचमानास्तदाऽध्वगाः ८३ न लप्स्यन्ते निवासं च निरस्ताः पथि शेरते। निर्घातवायसा नागाः शकुनाः समृगद्विजाः ८४ रूक्षा वाचो विमोध्यन्ति युगान्ते पर्युपस्थिते। मित्रसम्बन्धिनश्चापि सन्त्यक्ष्यान्त नरास्तदा ८५ जनं परिजनं चापि युगान्ते पर्युपस्थिते । अय देशान् दिशश्चापि पत्तनानि पुराणि चट६ क्रमशः संश्रयिष्यन्ति युगान्ते पर्शुपस्थिते ।

हा तात हा सुतेत्येवं तदा वाचः सुदारुणाः ८७ विक्रोशमानश्चान्योन्यं जनो गां पर्यटिष्यति। ततस्तुमुलसङ्घाते वर्तमाने युगक्षये॥ द्विजातिपूर्वको लोकः क्रमेण प्रभविष्यति। ततः काळान्तरेऽन्यास्मिन् पुनळोंकविवृद्धये॥८९ भविष्यति पुनर्वेवमनुक्लं यहच्छया। यदा सूर्यश्च चन्द्रश्च तथा तिष्यबृहस्पती॥ एकराशौ समेष्यन्ति प्रपत्स्यति तदा कृतम्। कालवर्षी च पर्जन्यो नक्षत्राणि शुभानि च॥९१ प्रदक्षिणा ग्रहाश्चापि भविष्यन्त्यनुले।मगाः। क्षेमं सुभिक्षमारोग्यं भविष्यति निरामयम्॥ ९२ कर्ल्का विष्णुयशा नाम द्विजः कालप्रचोदितः। उत्पत्स्यते महावीर्यो महाबुद्धिपराक्रमः॥ सम्भृतः सम्भलग्रामे ब्राह्मणावसथे शुभे। मनसा तस्य सर्वाणि वाहनान्यायुघानि च॥९४ उपस्थास्यन्ति योधाध्य शस्त्राणि कवचानि च। स धर्मविजयी राजा चक्रवर्ती भविष्यति ॥९५ स चेमं सङ्कलं लोकं प्रसादमुपनेप्यति। उत्थितो ब्राह्मणो दीप्तः क्षयान्तकृदुदारघीः॥९६ सङ्खेपको हि सर्वस्य युगस्य परिवर्तकः। स सर्वत्र गतान् क्षुद्रान् ब्राह्मणैः परिवारितः। उत्साद्यिष्यति तदा सर्वम्लेच्छगणान् द्विजः ९७

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे मार्कण्डेय-समास्यापर्वाण भविष्यकथने नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९०॥

393

मार्कण्डेय उवाच।
ततश्चोरस्रयं कृत्वा द्विजेभ्यः पृथिवीमिमाम्।
वाजिमेधे महायज्ञे विधिवत् कल्पयिष्यति॥१
स्थापयित्वा च मर्यादाः स्वयम्भुविहिताः शुभाः।
वनं पुण्ययशःकर्मा रमणीयं प्रवेश्यति॥ २
तन्छीलमनुवत्स्यन्ति मनुष्या लोकवासिनः।

विप्रैश्चोरक्षयश्चैव र कृते क्षेमं भविष्यति ॥
कृष्णाजिनानि राक्तीश्च त्रिराह्णान्यायुधानि च ।
स्थापयन द्विजशार्दुलो देशेषु विजितेषु च ॥
संस्त्यमानो विप्रेन्द्रैर्मानयानो द्विजोत्तमान् ।
कल्की चरिष्यति महीं सदा दस्युवधे रतः॥
4

कवन्धान्तर्हितः राह्वन्तर्हितः ॥ ७९ ॥ यदेति । गुरुसूर्य-चन्द्राः यदा युगपत् पुष्यनक्षत्रमेष्यन्ति तदा कृतयुगप्रवृति-रित्यर्थः ॥ ९० ॥ इत्यारप्यके प्रविणि नैलकण्ठीये भारतभा-वदीपे नवत्यधिकशततमोऽध्याद्मः ॥ १९० ॥

१९१ तत इति । कल्पायिष्यति दास्यति ॥१॥ विप्रैहेंग्रे^{भिः} कृते युगे ॥ ३॥ १ 'आपणानि' इति खपाठः । २ 'चोरक्षये ^{चैव' क}, ^खः गपर्व

: 20

ो॥८९

90

गा९१

। ९२

तः।

93

॥९४

च । ॥९५

॥९६

: 1

: 20

च।

114

त्राभेः

हा मातस्तात पुत्रेति तास्ता वाचः सुदारुणाः। हा । विकोशमानान् सुसृशं दस्यूक्षेष्यति सङ्खयम् ॥ ६ ततोऽधर्मविनाशो वै धर्मवृद्धिश्च भारत। भविष्यति कृते प्राप्ते कियावांश्च जनस्त्या॥ आरामाश्चेव चैत्याश्च तटाकाचसथास्तथा। क्करिण्यश्च विविधा देवतायतनानि च ॥ गुज्ञित्रयाश्च विविधा भविष्यन्ति कृते युगे। बाह्मणाः साधवश्चैव मुनयश्च तपस्विनः ॥ आश्रमाः सहपापण्डाः स्थिताः सत्यजनाः प्रजाः प्रयन्ति सर्ववीजानि रोप्यमाणानि चैव ह॥ १० सर्वेष्ट्रतुषु राजेन्द्र सर्चे सस्यं भविष्यति । नरा दानेषु निरता व्रतेषु नियमेषु च ॥ ११ जप्यवन्तपरा विषा धर्मकामा मुदा युताः। पालियप्यन्ति राजानो धर्मेणेमां वसन्धराम्॥१२ व्यवहाररता वैदया भविष्यन्ति कृते युगे। पर्कर्मनिरता विप्राः क्षत्रिया विक्रमे रताः ॥१३ ग्रुअ्षायां रताः शृदास्तथा वर्णत्रयस्य च। एप धर्मः कृतयुगे त्रेतायां द्वापरे तथा ॥ पश्चिमे युगकाले च यः स ते सम्प्रकीर्तितः। सर्वलोकस्य विदिता युगसङ्ख्या च पाण्डव१५ पतत् ते सर्वमाख्यातमतीतानागतं तथा। वायुप्रोक्तमनुस्मृत्य पुराणमृषिसंस्तुतम्॥ 38 प्वं संसारमार्गा मे बहुदाश्चिरजीविना। दृशश्चेवानुभूताश्च तांस्ते कथितवानहम्॥ १७ हं चैवापरं भूयः सह म्रातृभिरच्युत। वर्मसंशयमोक्षार्थं निबोध वचनं मम ॥ 26 धर्मे त्वयाऽऽत्मा संयोज्यो नित्यं धर्मभृतां वर। धर्मात्मा हि सुखं राजन् प्रेत्य चेह च नन्दति॥ निबोध च शुभां वाणीं यां प्रवश्यामि तेऽनघ। न ब्राह्मणे परिभवः कर्तव्यस्ते कदाचन॥ ^{ब्राह्मणः} कुपितो हन्याद्पि लोकान् प्रतिज्ञया। वैशम्पायन उवाच । मार्कण्डेयवचः श्रुत्वा कुरूणां प्रवरो नृपः॥ २१

उवाच वचनं धीमान् परमं परमद्युतिः । कस्मिन् धर्मे मया स्थेयं प्रजाः संरक्षता मुने ॥ कथं च वर्तमानो वै न च्यवेयं स्वधर्मतः । मार्कण्डेय उवाच । दयावान् सर्वभृतेषु हितो रक्तोऽनसूयकः ॥ २३ सत्यवादी सृदुर्दान्तः प्रजानां रक्षणे रतः ।

सत्यवादी मृदुर्दान्तः प्रजानां रक्षणे रतः। चर धर्म त्यजाधर्म पितृन् देवांश्च पूजय ॥ २४ प्रमादाद्यत् कृतं तेऽभूत् सम्यग्दानेन तज्जय । अलं ते मानमाश्रित्य सततं परवान् भव॥ विजित्य पृथिवीं सर्वी मोदमानः सुखी भव। एप भूतो भविष्यश्च धर्मस्ते समुदीरितः॥ न तेऽस्त्यविदितं किञ्चिदतीतानागतं युधि । तस्मादिमं परिक्लेशं त्वं तात हृदि मा कथाः॥ २७ प्राज्ञास्तात न मुह्यन्ति कालेनापि प्रपीडिताः। एप कालो महाबाहो अपि सर्वदिवौकसाम्॥ २८ मुह्यन्ति हि प्रजास्तात कालेनापि प्रचोदिताः। मा च तत्र विराङ्काऽभूचन्मयोक्तं तवानघ ॥ २९ ⁹अराङ्क्यं मद्धचो होतद्धर्मलोपो भवेत् तव । जातोऽसि प्रथिते वंशे कुरूणां भरतर्षभ ॥ कर्मणा मनसा वाचा सर्वमेतत् समाचर। युधिष्ठिर उवाच।

यत् त्वयोक्तं द्विजश्रेष्ठ वाक्यं श्रुतिमनोहरम्॥३१ तथा करिष्ये यत्नेन भवतः शासनं विभो । न मे लोभोऽस्ति विभेन्द्र न भयं न च मत्सरः २२ करिष्यामि हि तत् सर्वमुक्तं यत् ते मयि प्रभो । वैशम्पायन उवाच ।

श्रुत्वा तु वचनं तस्य मार्कण्डेयस्य घीमतः ॥ २३ संहृष्टाः पाण्डवा राजन् सहिताः शार्क्रधन्वना । विप्रवेभाश्च ते सर्वे ये तत्रासन् समागताः ॥ ३४ तथा कथां शुमां श्रुत्वा मार्कण्डेयस्य घीमतः । विस्मिताः समपद्यन्त पुराणस्य निवेदनात् ॥३५

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि युधिष्ठिरानुद्यासने एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१९१॥

रुणाजिनानि ब्रह्मचारिपरिधेयानि । तेन सर्वाणि ब्राह्मणक-मीणि लक्ष्यन्ते । शक्तीरित्यादिना राजधर्माः स्थापयन् ब्रह्म-सत्रयोधर्मन्यवस्थां चक्रे इति भावः॥४॥ अधर्माविनाश इति छेदः ॥७॥ ये आश्रमाः सहपाषण्डाः प्राक् स्थितास्ते प्रजास्व सत्यजना भविष्यन्तीति सम्बन्धः। प्रयन्ति नस्यन्ति । बीजानि संस्काराः रोप्यमाणानि क्रियमाणैः कर्मभिर्देढं सम्पायमाना-न्यिष ज्ञानवलान्नस्यन्तीत्यर्थः॥१०॥ इत्यारप्यके पर्वृणि नैलक-ण्ठीये भारतभावदीपे एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१९१

१ ' अतिशङ्कय वचः ' इति ख पाठः ।

भ

थोव

भि

प्रर्स

दुहि

राउ

तव

व्रवी

स्त

स्तेष

तप

साः

30

कुरु

392

वैशम्पायन उवाच । भूय एव ब्राह्मणमहाभाग्यं वक्तुमईसीत्यव्रवीत् पाण्डवेयो मार्कण्डेयम्॥ अथाचष्ट मार्कण्डेयोऽपूर्वमिदं श्र्यतां ब्राह्म-णानां चरितम्॥ अयोध्यायामिध्वाकुकुलोद्वहः पार्थिवः परि-क्षित्राम मृगयामगमत्॥ तमेकाश्वेनमृगमनुसरन्तं मृगो दूरमपाहरत्ध अध्वनि जातश्रमः शुनुष्णाभिभूतश्रैकरिमन् देशे नीलं गहनं वनखण्डमपस्यत्॥ तच विवेश ततस्तस्य वनखण्डस्य मध्येऽतीव रमणीषं सरो दृष्टा साश्व एव व्यगाहत॥ अथाश्वस्थः स विसमृणालमश्वायात्रतो नि।क्षि-प्य पुष्करिणीतीरे संविवेश। ततः शयानो मधुरं गीतमञ्जात ॥ स श्रुत्वाऽचिन्तयन्नेह मनुष्यगातं पद्यामि कस्य खल्वयं गीतशब्द इति॥ अधापस्यत् कन्यां परमक्षपदर्शनीयां पुष्पाण्य-वचिन्वतीं गायन्तीं च। अथ सा राज्ञः समीपे पर्यकामत्॥ तामब्रवीद्राजा कस्यासि भद्रे का वा त्व-मिति।साप्रत्युवाच कन्याऽस्मीति तां राजोवा-चार्थी त्वयाऽहमिति ॥ अथोवाच कन्या समयेनाहं शक्या त्वया लब्धुं नान्यथेति राजा तां समयमपृच्छत्। कन्यो-वाच नोद्कं मे द्रायितव्यमिति॥ स राजा तां बाढिमित्युक्ता तामुपयेमे कृतोद्वा-हश्च राजा परीक्षित् कीडमानो सुदा परमया युक्तस्तूष्णीं सङ्गम्य तया सहास्ते॥ ततस्तत्रैवासीने राजनि सेनाऽन्वगच्छत्॥ १३ सा सेनोपविष्टं राजानं परिवार्यातिष्ठत्। पर्या-श्वस्तश्च राजा तयैव सह शिविकया प्रायादव-घोटितया स स्वं नगरमनुप्राप्य रहासि तया सहास्ते॥

तत्राभ्यादास्थोऽपि क्रिश्चनापद्यद्थप्रधानामा-त्योऽभ्याशचरास्तस्य स्त्रियोऽपृच्छत्॥ किमत्र प्रयोजनं वर्तते इत्यथाद्भवंस्ताः स्त्रियः॥१६ अपूर्वीमेव पश्याम उदकं नात्र नीयत हत्य-थामात्याऽनुदकं वनं कारायित्वोदारवृक्षं वहुः पुष्पफलमूलं तस्य मध्ये मुक्ताजालमयीं पार्ष वार्पा गृढों सुधासिललिलिशां स रहस्युपगायः राजानमब्रवीत्॥ वनामदमुदारकं साध्वत्र रस्यतामिति॥ स तस्य वचनात् तयव सह देत्या तद्वनं प्रावि शत्। स कदाचित् तास्मन् कानने रम्ये तयैव सह त्यवाहरदथ शुनुष्णादितः श्रान्तोऽतिमुक्त कागारमपस्यत्॥ तत् प्रविद्य राजा सह प्रियया सुधाकतां विमलां सलिलपूर्णां वापीमपद्यत् ॥ द्युव च तां तस्याश्च तीरे सहैव तया देखाs. वातिष्ठत् ॥ अथ तां देवीं सराजाऽब्रवीत् साध्ववतरवापी-सिळळामिति । सा तद्वचः श्रुत्वाऽवर्तीर्य वार्पा न्यमज्जन पुनस्दमज्जत्॥ तां स मृगयमाणो राजा नापश्यद्वापीमय निःस्राव्य मण्डूकं श्वस्रसुखे दृष्टा कुद्ध आज्ञापया-मास स राजा॥ सर्वत्र मण्डूकवधः क्रियतामिति यो मयाऽर्थी स मां मृतमण्डूकोपायनमादायोपतिष्टेदिति॥२४ अथ मण्डूकवधे घोरे कियमाणे दिक्षु सर्वांह मण्डूकान् भयमाविवेश । ते भाता मण्डूकराहे यथावृत्तं न्यवेदयन् ॥ ततो मण्डूकराट् तापसवेषधारी राजानमभ्य गच्छदुपेत्य चनसुवाच ॥ मा राजन् क्रोधवशं गमः प्रसादं कुरु नाहंसि मण्डूकानामनपराधिनां वधं कर्तुमिति। श्लोकी 20 चात्र भवतः-॥

१९२

मारणस्तम्भनायान्यपि कर्माणि कृष्णाद्वैतावियावलेनैव सिध्यन्तीति मण्ह्काख्यायिभयैवाह भूय इति ॥ १ ॥ अवघोटितया रूक्ष्णोकृतया ॥ १४ ॥ अभ्याशस्थोऽपि वि कटस्थोऽपि । नापश्यत् क्रांडासक्तं राजानामिति शेषः॥१५॥ प्रयोजनं कर्तव्यम्॥१६॥ अतिमुक्तकागारं वासन्तागृहम्॥१९ यापत

नामा-

:॥१६

इत्य-

वहु-

पार्श्व

गस्य-

20

36

गावे ।

तयैव

मुक्त-

१९

कृतां

२०

याऽ-

ग्रापी-

वार्पी

22

ीमथ

पया-

23

ाऽर्थी

11128

वांस

राहे

24

मभ्य-

28

हंसि

तेकाँ-

20

वे नि

19411

II199

२१

84

मा मण्डूकान् जिघांस त्वं कोपं सन्धारयाच्यत। व्रश्लीयते धनाद्रेको जनानामविजानताम्॥ 26 प्रतिजानीहि नैतांस्त्वं प्राप्य क्रोधं विमोध्यसि । अलं कृत्वा तवाधर्म मण्डकैः किं हतैहिं ते॥ २९ तमेवंवादिनमिष्टजनशोकपरीतात्मा राजाऽ 30 शोवाच ॥ न हि क्षस्यते तनमया हनिष्यास्येतानेतैर्द्रात्म-भिः विया मे भक्षिता सर्वथैव मे वध्या मण्ड-का नाईसि विद्वन् मासुपरोद्धमिति॥ सतद्वाक्यसुपलभ्य व्यथितेन्द्रियमनाः प्रोवाच प्रसीद राजहाहमायुनीम मण्डकराजो मम सा द्रहिता सुशोभना नाम । तत्या हि दौःशिल्यमे-तद्वहवस्तया राजानो विप्रलब्धाः पूर्वा इति॥३२ तमव्रवीद्वाजा तया समर्थी सा मे दियता-मिति॥ अथैनां राज्ञे पिताऽदादव्रवीचैनामेनं राजानं ग्रुश्रूपस्वाते ॥ स पवसुका दुहितरं ऋदः शशाप यस्मात् त्वया राजानो विप्रलब्धा बहवस्तस्मादब्रह्मण्यानि तवापत्यानि भविष्यनत्यानृतिकत्वात् तवेति॥३५ स च राजा तामुपलभ्य तस्यां सुरतगुणनि-ब्द्रहृदयो लोकत्रयेश्वर्यमिवोपलभ्य ह्षेण बाप्प-कलया वाचा प्रणिपत्याभिपूज्य मण्डूकराजम-वर्वीदनुगृहीतोऽस्मीति॥ स च मण्डूकराजो दुहितरमनुकाप्य यथाग-तमगच्छत्॥ ३७ अथ कस्यचित् कालस्य तस्यां कुमारास्त्रय-स्तस्य राज्ञः सम्बभूवुः शलो दलो बलश्चोति । तत-स्तेषां ज्येष्ठं शलं समये पिता राज्येऽभिषिच्य तपासे घृतातमा वनं जगाम ॥ अथ कदाचिच्छलो मृगयामनुचरन् मृगमा-साद्य रथेनान्वधावत्॥ स्तं चोवाच शीवं मां वहस्वेति स तथांकः

स्तो राजानमब्रवीत्॥ न क्रियतामनुबन्धो नैप शक्यस्त्वया सृगोऽयं प्रहातुं यद्यपि ते रथे युक्ती वास्यी स्यातामिति। ततोऽत्रवीद्वाजा स्तमाचश्व मे वास्यौ हान्म त्वामिति । स पवमुक्तो राजभयभीतः स्तो वामदेवशापभीतश्च सम्नाचस्यो राह्ने। ततः पुनः स राजा खङ्गमुद्यस्य शीव्रं कथयस्वेति तमाह हनिष्ये त्वामिति । स तदाऽऽह राजमय-भीतः स्तो वामदेवस्याश्वो वाम्यो मनोजवा-विति॥ अथनमेवं त्वाणमत्रवीद्वाजा वामदेवाश्रमं प्रया-हीति स गत्वा वामदेवाश्रमं तम्रीयमब्रवीत॥४२ भगवन् मृगो मे विद्धः पलायतं सम्भावयितु-महीस वाम्यौ दातामिति । तमव्रवीदिवदानि त वास्यों कृतकार्येण भवता ममव वास्यौ नियात्या क्षिप्रमिति । स च तावश्वौ प्रतिगृ-ह्यानुज्ञाप्य ऋषि प्रायाद्वामीप्रयुक्तेन रथेन मृगं स्तमश्वरताविमावयांग्यौ प्रतिगच्छंश्चाव्रवीत ब्राह्मणानां नंतौ प्रतिदेयौ वामदंवायेत्युका मृग-मवाप्य स्वनगरमेत्याभ्वाचन्तःपुरेऽस्थापयत्॥ ४३ अथपिश्चिन्तयामास तरुणो राज्यत्रः कल्याणं पत्रमासाच रमते न प्रतिनिर्यातयत्यहो कष्ट-ामिति॥ स मनसा विचिन्त्य मासि पूर्णे शिप्यमव्रवीत्र४५ गच्छात्रेय राजानं दूहि यदि पर्याप्तं निर्यातयो-पाथ्यायवाम्याविति। स गत्वैवं तं राजानम-ब्रवीत् तं राजा प्रत्युवाच राज्ञामेतद्वाहनमनहा ब्राह्मणा रत्नानामेवंविधानां कि ब्राह्मणानामश्वैः कार्यं साधु गम्यताम्॥ स गत्वैतदुपाध्यायायाचष्ट तच्छूत्वा वचनमप्रियं वामदेवः क्रोधपरीतात्मा स्वयमेवं राजानमभि-गम्याश्वार्थमचोद्यन्न चाद्दद्राजा॥ वामदेव उवाच। प्रयच्छ वाम्यौ मम पार्थिव त्वं कृतं हि ते कार्यमाभ्यामशक्यम्। मा त्वा वधीद्वरूणो घोरपाशै-

धनोद्रेकः श्रीतपसोरुत्कर्षः ॥ २८ ॥ प्रतिजानीहि निश्चयं कुरु । प्राप्य प्रापय्य मृत्युं कोधंस्रीशोकजम् अलं कृत्वा मा कुरु ॥ २९ ॥ विप्रलब्धाः विद्यताः ॥ ३२ ॥ ब्रह्मप्यं ब्राह्मणहितं तेन रहितानि अब्रह्मण्यानि ॥ ३५ ॥ वाम्यौ वामदेवीयौ रथे युक्तौ अश्वौ अश्वतरौ । वामीप्रयुक्तेनति वाक्यशेषात्॥४९॥ पत्रं वाहनम्॥४४॥ अन्तरे भेदे॥४८॥

र्व्रह्मस्रत्रखान्तरे वर्तमानम्॥

38

राजोवाच । अनडाही सुवती साधु दान्ता-वेतद्विप्राणां वाहनं वामदेव। ताभ्यां याहि त्वं यत्र कामो महर्षे छन्दांसि वै त्वादशं संवहन्ति॥ वामदेव उवाच। छन्दांसि वै मादशं संवहन्ति लोकेऽम्बिन् पार्थिव यानि सन्ति। अस्मिस्तु लोके मम यानमेत-दस्मद्विधानामपरेषां च राजन्॥ राजोवाच। चत्वारस्त्वां वा गर्दभाः संवहन्त श्रेष्ठाश्वतयों हरयो वातरंहाः। रहेस्त्वं याहि क्षत्रियस्येष वाहो ममैव वाम्यौ न तवैतौ हि विद्धि ॥ ५१ वामदेव उवाच। घोरं वतं ब्राह्मणस्यतदाहु-रेतद्राजन् यदिहाजीवमानः। अयस्मया घोररूपा महान्त-श्चत्वारो वा यातुधानाः सुरौद्राः । मया प्रयुक्तास्त्वद्वधमीप्समाना वहन्तु त्वां शितशूलाश्चतुर्घा ॥ राजोवाच। ये त्वां विदुर्बाह्मणं वामदेव वाचा हन्तुं मनसा कर्मणा वा। ते त्वां सिशाष्यमिह पातयन्तु मद्राक्यनुकाः शितशूलासिहस्ताः ॥५३ वामदेव उवाच। ममैतौ वाम्यौ प्रतिगृह्य राजन् पुनर्ददानीति प्रपद्य मे त्वम्। प्रयच्छ शीव्रं मम वास्यौ त्वमश्वौ यद्यात्मानं जीवितुं ते क्षमं स्यात् ॥ ५४ राजावाच। न ब्राह्मणेभ्यो मृगया प्रस्ता

न त्वाऽनुशासम्यद्यप्रभृति ह्यसत्यम्। तवैवाज्ञां सम्प्रणिधाय सर्वा तथा ब्रह्मन् पुण्यलोकं लभेयम्॥ वामदेव उवाच। नानुयोगा ब्राह्मणानां भवन्ति वाचा राजन् मनसा कर्मणा वा। यस्त्वेवं ब्रह्म तपसाऽन्वेति विद्वां-स्तेन श्रेष्टो भवति हि जीवमानः॥ ५६ मार्कण्डेय उवाच। एवमुक्ते वामदेवेन राजन समुत्तस्थू राक्षसा घोररूपाः। तैः शूलहस्तैर्वध्यमानः स राजा प्रोवाचेदं वाक्यमुचैस्तदानीम् ॥ 40 इक्ष्वाकवो यदि ब्रह्मन् दलो वा विधेया मे यदि चेमे विशोऽपि। नोत्स्रक्ष्येऽहं वामदेवस्य वाम्यौ नैवंविधाः कर्मशीला भवन्ति॥ 46 एवं व्रवन्नेव स यातुधानै-र्हतो जगामाञ्च महीं क्षितीशः। ततो विदित्वा नृपातें निपातित-मिध्वाकवो वै दलमभ्यषिञ्चन ॥ 49 राज्ये तदा तत्र गत्वा स विप्रः प्रोवाचेदं वचनं वामदेवः। दलं राजानं ब्राह्मणानां हि देय-मेवं राजन् सर्वधर्मेषु दष्टम् ॥ 60 बिभेषि चेत् त्वमधर्मान्नरेन्द्र प्रयच्छ मे शीव्रमेवाद्य वाम्यौ । एतच्छ्रत्वा वामदेवस्य वाक्यं ६१ स पार्थिवः सृतमुवाच रोषात्॥ एकं हि मे सायकं चित्ररूपं दिग्धं विषेणाहर सङ्गृहीतम्। येन विद्धो वामदेवः शर्यात ६२ सन्दश्यमानः श्वभिरार्तरूपः॥

न्वाहो वाहनम् ॥ ५१ ॥ यदेतत् ब्राह्मणस्य स्वमाजीवमा-नोऽस्येतदिह घोरमानिष्टपाकं व्रतं कर्माहुरित्यन्वयः । वहन्तु चतुर्दिश्च प्रापयन्तु चतुर्धा कृत्वेति शेषः ॥५२॥ ये त्वां मां हन्तुमुथुक्तं ते मदीयास्त्वामेव पातयन्त्वित्यर्थः ॥५३ ॥ असत्यं मिथ्यावादिनमपि त्वा त्वां नानुशास्मि न दण्डयामि। अद्यप्रभृति तवाज्ञामिति सम्बैन्धः । तवापराधान् क्षामिष्ये

आज्ञया च वर्तिष्ये इति वरद्वयं ज्ञेयम्॥ ५५॥ एतत् प्रत्याचष्टे नेति। अनुयोगः शासनम् । अदृष्ट्या ब्राह्मणा इत्यर्थः। ब्रह्म ब्राह्मणजातिं यो ब्राह्मण सेवी स जीवत्यन्यो नश्यतीत्यर्थः। वरद्वयमि निर्धकमिति भावः॥५६॥ दलः कानिष्ठो भ्राता। विधेया आज्ञाकारिः॥५८॥ निपातितं मृतम्॥ ५९॥

शिह

तं व

11 8

ध्यव

स्रुट

44

॥ ५६

40

46

49

60

१३

६२

4 11

रण्ड्या

ह्मण-

निति

गरणः

वामदेव उवाच। जानामि पुत्रं दशवर्षं तवाहं जातं महिष्यां इयेनजितं नरेन्द्र। तं जहि त्वं महचनात् प्रणुन-स्तूर्ण प्रियं सायकै घोरु है। ॥ ६३ मार्कण्डेय उवाच । पवमुक्तो वामदेवेन राज-न्नन्तःपुरे राजपुत्रं जघान। स सायकस्तिग्मतेजा विसृष्टः श्रत्वा दलस्तत्र वाक्यं बभाषे॥ 83 राजोवाच । इक्ष्वाकवो हन्त चरामि वः प्रियं निहन्मीमं विप्रमद्य प्रमध्य । आनीयतामपरस्तिग्मतेजाः परयध्वं मे वीर्यमद्य क्षितीशाः॥ वामदेव उवाच। यत त्वमेनं सायकं घोररूपं विषेण दिग्धं मम सन्द्धासि। न त्वेतं त्वं शरवर्षं विमोक्तं सन्धातुं वा शक्यसे मानवेन्द्र॥ इइ राजोवाच । इक्ष्वाकवः पद्यत मां गृहीतं न वै शक्तोम्येष शरं विमोक्तम्। न चास्य कर्तुं नाशमभ्यत्सहामि आयुष्मान् वै जीवत् वामदेवः॥ थड़

वामदेव उवाच । संस्पृश्यैनां महिषीं सायकेन ततस्तस्मादेनसो मोध्यसे त्वम्। ततस्तथा कृतवान् पार्थिवस्तु ततो मुनिं राजपुत्री वसापे ॥ 23 राजपुत्र्युवाच । यथा युक्ता वामदेवाहमेनं दिने दिने सन्दिशन्ती नृशंसम्। ब्राह्मणेभ्यो मृगयती स्नृतानि तथा ब्रह्मन् पुण्यलोकं लभेयम् ॥ ६९ वामदेव उवाच। त्वया त्रातं राजकुलं शुभेक्षणे वरं वृणीष्वाप्रतिमं द्दानि ते। , प्रशाधीमं खजनं राजपुत्रि इक्ष्वाकुराज्यं समहन्नाप्यनिन्धे ॥ राजपृत्र्यवाच । वरं वृणे भगवंस्त्वेवमेष विमुच्यतां किल्बिषादद्य भर्ता । शिवेन चाध्याहि सपुत्रबान्धवं वरो वृतो ह्येष मया द्विजाश्य ॥ 30 मार्कण्डेय उवाच। श्रुत्वा वचः स मुनी राजपुत्र्या-स्तथाऽस्त्वित प्राह कुरुप्रवीर। ततः स राजा मदितो बभव वाम्यौ चास्मै प्रददौ सम्प्रणम्य ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि मण्डूकोपाख्याने द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१९२ ॥

१९३

वैशम्पायन उवाच । मार्भण्डेयमृषयो ब्राह्मणा युधिष्ठिरश्च पर्यपृच्छ-^{वृषिः} केन दीर्घायुरासीद्वको[े] मार्कण्डेयस्तु तान् सर्वानुवाच॥ १ महातपा दीर्घायुश्च वको राजर्षिर्नात्र कार्या विचारणा॥ २

तं जिह तव सायकस्त्वत्पुत्रमेव हिंसिष्यति न तु मामित्यर्थः ॥ ६३ ॥ एवमुक्त्वा वामदेवेन स्तम्भितहस्तपादो राजोवाच इस्वाक्व इति ॥ ६७ ॥ संस्पृश्य हत्वा एनसो ब्रह्महत्या- अवसायजात् पापात् ॥६८॥ एनं नृशंसं भर्तारं दिने दिने स्ट्रितानि कल्याणकराणि वाक्यानि सन्दिशन्तीति सम्बन्धः। श्राह्मणेभ्यो मृगयती ब्राह्मणान् सेवितुमिच्छन्ती ॥ ६९॥

इत्यारण्यके पर्वाणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे द्विनवत्याधिक-शततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

१९३ मार्कण्डेयसृषय इत्यादेरध्यायस्य तात्पर्यं ब्रह्मविद्याल्ब्धं चिरजीवित्वमपि दुःखमिश्रमतो विदेहकैवल्यमेव श्रेष्ठामिति ॥ १ ॥

मि

मह

भा

राज

नमो

परस

पर

भव

भि

वा

नतो

श्लो

पौर

इत्य

षशत

यितुः

रयश्चे

नान्यदःखतरं किञ्चिहोकेषु प्रतिभाति मे।

पतच्छ्रवा तु कौन्तेयो भ्रातृभिः सह भारत। मार्कण्डेयं पर्यप्रच्छद्धर्मराजो युधिष्टिरः॥ 3 चकदालभ्यौ महात्मानौ श्रूयेते चिरजीविनौ। सखायौ देवराजस्य तावृषी लोकसम्मतौ॥ प्तदिच्छामि भगवन् बकशक्रसमागमम्। सुखदुःखसमायुक्तं तत्त्वेन कथयस्व मे ॥ मार्कण्डेय उवाच। वृत्ते देवासुरे राजन् सङ्गामे लोमहर्षणे। त्रयाणामपि लोकानामिन्द्रो लोकाधिपोऽभवत सम्यग्वर्षति पर्जन्ये सस्यसम्पद् उत्तमाः। निरामयाः स्रधर्भिष्ठाः प्रजा धर्मपरायणाः ॥ ७ मदितश्च जनः सर्वः खधमेषु व्यवस्थितः। ताः प्रजा मुदिताः सर्वा दृष्टा बलानेषूद्नः ॥ ८ ततस्तु मुदितो राजन् देवराजः शतकतः। चेरावतं समास्थाय ताः पश्यन् मुदिताः प्रजाः॥९ आश्रमांश्च विचित्रांश्च नदीश्च विविधाः श्रमाः। नगराणि समृद्धानि खेटान् जनपदांस्तथा ॥ १० प्रजापालनदक्षांश्च नरेन्द्रान् धर्मचारिणः। उदपानं प्रपा वापी तडागानि सरांसि च ॥ ११ नानाब्रह्मसमाचारैः सेवितानि द्विजोत्तमैः। ततोऽवतीर्यं रम्यायां पृथ्ज्यां राजञ्छतऋतुः॥ १२ तत्र रम्ये शिवे देशे बहुवृक्षसमाकुले। पूर्वस्यां दिशि रम्यायां समुद्राम्याशतो नृप १३ तत्राश्रमपदं रम्यं मृगद्विजनिषेवितम्। तत्राश्रमपदे रम्ये बकं पदयति देवराट् ॥ १४ वकस्तु दृष्टा देवेन्द्रं दृढं शीतमनाऽभवत्। पाद्यासनार्घदानेन फलमूहैरथार्चयत्॥ १५ सुखोपविष्टो वरदस्ततस्तु बलस्दनः। ततः प्रश्नं बकं देव उवाच त्रिद्शेश्वरः॥ १६ द्यातं वर्षसहस्राणि सुने जातस्य तेऽनघ। समाख्याहि मम ब्रह्मन् किं दुः खं चिरजीविनाम् बक उवाच।

अप्रियैः सह संवासः प्रियेश्वापि विनाभवः ।

पुत्रदारविनाशोऽत्र ज्ञातीनां सुहदामि ।

असिद्धः सम्प्रयोगश्च तद्दुःखं चिरजीविनाम् १८

परेष्वायत्तता कृच्छ्रं किं नु दुःखतरं ततः ॥ १९

अर्थेर्विहीनः पुरुषः परैः सम्परिभूयते ॥ अकुलानां कुले भावं कुलीनानां कुलक्षयम्। संयोगं विप्रयोगं च पश्यन्ति चिरजीविनः ॥ २१ अपि प्रत्यक्षमेवैतत् तव देव शतऋतो । अकुलानां समृद्धानां कथं कुलविपर्धयः॥ २२ देव-दानव-गन्धर्व-मनुष्योरग-राक्षसाः। प्राप्तवन्ति विपर्यासं किं नु दुःखतरं ततः॥ २३ कुले जाताश्च क्रिश्यन्ते दौ कुलेयवशानुगाः। आब्वैदीरदाऽवमताः किं नु दुःखतरं ततः ॥२४ लोके वैधर्म्यमेतत् तु दश्यते बहुविस्तरम्। हीनज्ञानाश्च दश्यन्ते क्रिश्यन्ते प्राज्ञकोविदाः १५ बहुदुःखपरिक्लेशं मानुष्यमिह दस्यते। इन्द्र उवाच। पुनरेव महाभाग देवर्षिगणसेवित ॥ समाख्याहि मम ब्रह्मन् कि सुखं चिरजीविनाम वक उवाच। अष्टमे द्वादशे वाऽपि शाकं यः पचते गृहे॥ २७ कुमित्राण्यनपाश्चित्य कि वै सुखतरं ततः। यत्राहानि न गण्यन्ते नैनमाहुर्महाशनम्॥ अपि शाकं पचानस्य सुखं वै मघवन् गृहे। अर्जितं स्वेन वीर्येण नाज्यपाश्चित्य कञ्चन ॥ २९ फलशाकमपि श्रेयो भोकं हाकृपणं गृहे। परस्य तु गृहे भोक्तः परिभूतस्य नित्यशः ॥ ३० सुमृष्टमपि न श्रेयो विकल्पोऽयमतः सताम्। श्ववत् कीलालपो यस्तु पराझं भोकुमिन्छतिशै धिगस्त तस्य तद्भुक्तं कृपणस्य दुरात्मनः। यो दत्वाऽतिथिभूतेभ्यः वितृभ्यश्च द्विजोत्तमः ३२ शिएान्यन्नानि यो भुङ्के कि वै सुखतरं ततः। अतो मृष्टतरं नान्यत् पूतं किञ्चिब्छतकतो ॥३३ दत्वा यस्त्वतिथिभ्यो वै भुङ्के तेनैव नित्यशः। यावतो ह्यन्धसः पिण्डानश्चाति सततं द्विजः ३४ तावतां गोसहस्राणां फलं प्राप्नोति दायकः। यदेनो यौवनकृतं तत् सर्वं नश्यते ध्रुवम् ॥ सदक्षिणस्य भुक्तस्य द्विजस्य तु करे गतम्। यद्वारि वारिणा सिश्चेत् तध्येनस्तरते झणात्री

यापर्व

20

1

॥ २१

22

। २३

T: 1

1138

1: 24

३६

नाम

1 30

26

२९

30

ति३१

म:३२

1133

. 38

1

34

त्र३६

1

श्लोकत्रयमपठत्-॥

ह्यति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि ब्राह्मगमहाभाग्ये बकराकसंवादे विनवत्यिकिकाततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥

少少小孩子亦不

338

वैशस्पायन उवाच।

ततः पाण्डवाः पुनर्मार्कण्डेयसूचुः ॥

कथितं ब्राह्मणमहाभाग्यं राजन्यमहाभाग्य-मिदानीं शुश्रुगमह इति तानुवाच मार्कण्डेयो महर्षिः श्रयतामिति इदानीं राजन्यानां महा-भाषामिति । कुरूणामन्यतमः सुहोत्रो नाम राजा महर्षीनिभगम्य निवृत्य रथस्थमेव राजा-नमीशीनरं शिबिं ददर्शामिसुखं तौ समेत्य परस्परेण यथावयः पूजां प्रयुज्य गुणसाम्थेन परस्परेण तुल्यात्मानी विदित्वाऽन्योन्यस्य पत्थानं न ददत्रतत्र नारदः प्रादुरासीत् किमिदं भवन्तौ परस्परस्य पन्थानमात्रुत्य तिष्ठत इति॥२ तावूचतुर्नारदं नैतद्भगवन् पूर्वकर्मकर्त्रादि-भिविशिष्टस्य पन्था उपदिश्यते समर्थाय वा वावां च सख्यं परस्परेणोपगती तचावधा-नतोऽत्युत्कृष्टमघरोत्तरं परिभ्रष्टं नारद्स्त्वेवमुक्तः

कूरः कौरव्य मृदवे मृदः ऋरे च कौरव। साधुश्चासाधवे साधुः साधवे नामुयात् कथम् 8 कृतं शतगुणं कुर्या-न्नास्ति देवेषु निर्णयः। औशीनरः साधुशीलो भवतो वै महीपतिः॥ 4 जयेत् कदर्यं दानेन सत्येनानृतवादिनम् । क्षमया क्रकर्माण-मसाबुं साधुना जयेत्॥ तदुभावेव भवन्ताबुदारी य इदानीं भवद्भा-मन्यतमः सोपसर्पतु पतद्वे निद्शनिमत्युक्त्वा

तूर्णी नारदो बभूव । एतच्छ्रुत्वा तु कौरव्यः शिर्षि प्रदक्षिणं कृत्वा पन्थानं दत्वा बहुकर्मभिः प्रशस्य प्रययो ॥ ७ तदेतद्राक्षो महाभाग्यमप्युक्तवान्नारदः॥ ८

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाण मार्कण्डेयसमास्यापर्वाण शिविचरिते चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४॥

シャララロセナル

394

मार्कण्डेय उवाच । इदमन्यच्छूयतां ययातिनां हुषो राजा राज्यस्थः ^{पौरज्}नावृत आसांचके गुर्वर्थी ब्राह्मण उपेत्या- व्रवीत् मो राजन् गुर्वर्थं मिक्षेयं समयादिति॥ १ राजोवाच । व्रवीतु भगवान् समयामिति॥ २

हत्यारण्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारतभावदीपे त्रिनवत्याधि-^{क्}राततमोऽघ्यायः ॥ १९३॥

१९४
विद्यावलं युद्धप्रजापालनादिव्यप्रेष्वपि राजस्वस्तीति दर्शवितुमाह तत इति ॥ १ ॥ नैतत् यत् पन्यास्त्याज्य
दिलेतन्नेत्पर्यः । तत्र हेतुः पूर्वेति । पूर्वे च ते कर्मकर्तादेयश्चेति विग्रहः । अनुमन्तृव तृप्रमृतय आदिशब्दार्थः ।

अवधानतो विचारतः। अधरेति । आवयोस्तारतम्यं नास्ती-त्यर्थः ॥३॥ क्रूर इति । पूर्वार्द्धे खलवृत्तं नाप्नुयात् सायुत्वं वै क्यं न कुर्यादित्यर्थः ॥ ४ ॥ राज्ञः शिवेः ॥ ८ ॥ इत्या-रप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे चतुनवत्यिवकस-ततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

" 860

इदमिति॥१॥

पार्

इति

मि

त्य

३ये

३्ये

प्राप

तप

एवं

दैवारि

नाह्म

समथ

नेलक

119

मृत्युद

श्रीवष्ट

ब्राह्मण उवाच ।
विद्वेषणं परमं जीवलोके
कुर्यान्नरः पार्थिव याच्यमानः ।
तं त्वां पृच्छामि कथं तु राजन्
दद्याद्भवान् दियतं च मेऽद्य ॥
राजोवाच ।
न चानुकीर्तयेदद्य दत्वा
अयाच्यमर्थं न च संश्रुणोमि ।

प्राप्यमर्थं च संश्रुत्य तं चापि दत्वा सुसुखी भवामि॥ ददामि ते रोहिणीनां सहस्रं प्रियो हि मे ब्राह्मणो याचमानः। न मे मनः कुष्यति याचमाने दत्तं न शोचामि कदाचिद्र्थम्॥ इत्युक्ता ब्राह्मणाय राजा गोसहस्रं ददौ। प्राप्तवांश्च गवां सहस्रं ब्राह्मण इति॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि नाहुपचरिते पञ्चनवत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥

3

१९६

वैशम्पायन उवाच। भूय एव महाभाग्यं कथ्यतामित्यव्रवीत् पाण्डवः॥ अथाचष्ट मार्कण्डेयो महाराज वृषदर्भसेदुक-राजानौ नीतिमार्गरतावस्त्रोपास्त्रक-तिनौ ॥ सेंदुको वृषदर्भस्य बालस्यैव मभ्यजानात् कुप्यमदेयं ब्राह्मणस्य ॥ अथ तं सेदुकं ब्राह्मणः कश्चिद्वेदाध्ययनस-म्पन्न आशिषं दत्वा गुर्वर्थी भिक्षितवान् ॥ अश्वसहस्रं मे भवान् ददात्विति । तं सेंदुको ब्राह्मणमब्रवीत्॥ नास्ति सम्भवो गुर्वर्थं दातुमिति॥ स त्वं गच्छ वृषदर्भसकाशम् । राजा परम-धर्मको ब्राह्मण तं भिक्षख । स ते दास्यति तस्यै-

तदुपांद्यवतमिति॥

अथ ब्राह्मणो वृषदर्भसकाशं गत्वा अश्वसह स्नमयाचत्। सराजा तं कशेनाताडयत्॥ ८ तं ब्राह्मणोऽब्रवीत्। किं हिंस्यनागसं मामिति॥ पवमुका तं शपन्तं राजाऽऽह। विप्र किं यो न ददाति तुभ्यमुताहोस्विद्राह्मण्यमेतत्॥ १०

ब्राह्मण उवाच ।

राजाधिराज तव समीपं सेंदुकेन प्रेषितो भिक्षितुमागतः । तेनानुदिष्टिन मया त्वं भिक्षि तोऽसि ॥

राजोवाच।

पूर्वा ते दास्यामियो मेऽ च बिल्रागिः प्यति। यो हन्यते क दाया कथं मोघं क्षेणं तस्य स्यात्॥

विद्रेषणं याचकस्य द्वेषं प्रीत्येव ददासि चेत् प्रहीष्यामीत्यर्थः ॥३॥ हे दय ददो दानं तदर्ह । दत्वा न कीर्तये दुःखे सत्येव कीर्तनं स्यान्नान्यथेति भावः। दुःखं च प्रियवियोगेऽतो ममा-देयामावात् त्वयाऽप्ययाच्योऽर्यो नास्तीत्यतः सर्वे प्राप्यं स्त्री-पुत्रदेहान्तं देयमेव न त्वप्राप्यं दातुं शक्यिमत्यर्थः ॥ ४ ॥ रे।हिणीनां गवां 'रे।हिणीकण्ठरुग्मिदि-' इत्युपकम्य 'लोहिता गवोः ' इतिमेदिनी ॥ ५ ॥ असाधावपि साधुत्वं प्रीत्या इष्टार्थदानं च महाभाग्यामत्यध्यायद्वयतात्पर्यम् ॥६॥ इत्यारप्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे पञ्चनवत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥

१९६

भूय इति ॥ १ ॥ उपांशु बहिरनुद्वाटितं कृत्यं स्वर्णस्यादन्यत् ॥ ३ ॥ करोन पुस्त्वमार्षम् ॥ ८ ॥ हिंति हिनास्सि ताडयसि ॥ ९ ॥ रापन्तं शापं दित्सन्तम् । हे विप्र यो न ददाति स्वीयं धनं तुभ्यं तस्मै वा एतत् शप् दानमचितम् । उताहोस्वित् एतद्वाह्यण्यं ब्राह्मण्यां स्वीयमपि दित्सन् न शापयोग्यः। नापि शान्तिधर्मा ब्राह्मण्यं शापं दातुमहंतित्यर्थः ॥ १० ॥ क्षेपणं दूरीकरणम् । अवस्यं ध्रमादनीय इत्यर्थः ॥ १२ ॥

स्यापव

11

1

11

श्वसह-

मेति॥१

किं यो

प्रेषितो

मिक्षि

ागमि-

स्रेपणं

खर्णह

। हिंसे

I 18

त् शाप

ग्रणयोग

व्राह्मणः

अवस्यं म

१२

88

80

इत्युक्ता ब्राह्मणाय दैवसिकामुत्पत्तिं प्रादात् । | अधिकस्याश्वसहस्रस्य मृत्यमेवादादिति ॥ १३ इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि सेंदुकवृपदर्भचरिते पण्णवत्यिधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥

3919

मार्कण्डेय उवाच। देवानां कथा सञ्जाता महीतळं गत्वा मही-पति शिबिमौशीनरं साध्येनं शिविं जिज्ञास्याम इति। एवं भो इत्युक्ता अझीन्द्रावुपतिष्ठेताम् ॥ १ अग्निः कपोतरूपेण तमभ्यधावदामिपार्थ-मिन्द्रः इयेनरूपेण ॥ अथ कपोतो राज्ञो दिव्यासनासीनस्योत्सङ त्यपतत् ॥ अथ प्रोहितो राजानमत्रवीत् । प्राणरक्षार्थ श्येनाञ्चीतो भवन्तं प्राणार्थी प्रपद्यते ॥ वसु ददातु अन्तवान् पार्थिवोऽस्य निष्ठतिं कुर्यात् घोरं कपोतस्य निपातमाहुः॥ अथ कपोतो राजानमब्रवीत । प्राणरक्षार्थ श्वेनाद्वीतो भवन्तं प्राणार्थी प्रपद्ये अङ्गरङ्गानि प्राप्यार्थीं मुनिर्भृत्वा प्राणांस्त्वां प्रपद्ये॥ खाध्यायेन कर्शितं ब्रह्मचारिणं मां विद्धि। तपसा दमेन युक्तमाचार्यस्याप्रतिकृलमाषिणम् । एवं युक्तमपापं मां विद्धि॥ गदामि वेदान विचिनोमि छन्दः

सर्वे वेदा अक्षरशो मे अधीताः न साधु दानं श्रोत्रियस्य प्रदानं मा प्रादाः इयेनाय न कपोतोऽस्मि ॥८ अथ इयेनो राजानमत्रवीत्॥ पर्यायेण वस्तिर्वा भवेषु सर्गे जातः पूर्वमस्मात् कपोतात्। त्वमाद्दानोऽथ कपोतमेनं मा त्वं राजन् विष्नकर्ता भवेथाः ॥ १० राजोवाच । केनेदर्शा जात परा हि द्या वागुच्यमाना शकुनेन संस्कृता। यां वै कपोतो वदते यां च इयेन उभौ विदित्वा कथमस्तु साधु ॥ नास्य वर्षे वर्षाते वर्षकाले नास्य बीजं रोहति काल उप्तम्। भीतं प्रपन्नं यो हि ददाति शत्रवे न त्राणं लभेत् त्राणमिच्छन् स काले१२ जाता न्हस्वा प्रजा प्रमीयते सदा न वासं पितरोऽस्य कुर्वते। भीतं प्रपन्नं यो हि ददाति शत्रवे नास्य देवाः प्रतिगृह्णन्ति हव्यम् ॥ १३ मोधमन्नं विन्दति चाप्रचेताः स्वर्गालोकान्द्रस्यति शीव्रमेव। भीतं प्रपन्नं यो हि ददाति शत्रवे सेन्द्रा देवाः प्रहरन्त्यस्य वज्रम् ॥

दैनसिकामेकदिवजातामुत्पात्तं धनस्य स्वनियमभङ्गाय प्रवृत्तं शक्तां दण्डायेतुमपि प्रार्थिताद्धिकं दत्वा प्रसादयितुमपि समर्था राजान इति तात्पर्यम् ॥ १३ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नेल्कण्ठीये भारतभावदीपे वण्णवत्यधिकशततमोऽच्यायः ॥ १९६ ॥

१९७

देवानाामिति॥१॥ घोरं निन्दितमनिष्टस्चकामित्यर्थः।

पुरुष्टुद्दृतत्वात् कपोतस्य । अन्तवान् दिगन्तानामीश्वरः
॥५॥ अक्वैरिति । मुनिरहं स्वशरीरेण कपोतशरीरं

श्रीवेष्टोऽस्मीत्यर्थः । प्राणान् प्राणरक्षकत्वेन त्वमेव मम
व०२१

प्राणा इत्यर्थः ॥६॥ श्रोत्रियस्य मे श्येनाय त्वत्कर्तृकं प्रदानं न साधुदानम् ॥८ ॥ पर्यायेणेति । पितृपुत्रभार्यामातृप्रभृती-नामाधरोत्त्र्येण या जाया सैव भवान्तरे माता । यः पुत्रः स एव पिता। एवं शत्रुर्मित्रं भवति। मित्रं वा शत्रुरिति अवेषु जन्मसु पर्यायेण वसतिः स्थितिर्भवति । अतस्त्वं सर्गे स्पष्टी अस्मात् कपोतात् जातोऽसि । अतस्त्वं तव जन्मान्तरीयं पितरं स्पोतं आददानो रक्षन् मम आहारे विग्नं मा कुर्वित्यर्थः ॥ १० ॥ शक्तुनेनत्यकारान्तोऽपि । एतयोः स्वरूपं ज्ञात्वा साधु कर्म क्यं कुर्यामिति विभ्रशतीत्यर्थः ॥ १९ ॥ न्हस्वा वैश्वे एव प्रजा प्रमीयते । प्रियते ॥१३॥ मोघं निष्कृतं सोऽषं विन्दति लभते । अप्रवेताः अनुदारः ॥ १४ ॥

मान

नेश्व

शीं

रथे

रोह

सुर

दिच

र्यात

तम

मया

तेन

कोऽ

देनर

चेन्य

तसम

उक्षाणं पक्त्वा सह ओदनेन अस्मात् कपोतात् प्रति ते नयन्तु । यस्मिन् देशे रमसेऽतीव इयेन तत्र मांसं शिबयस्ते वहन्तु ॥ 20 इयेन उवाच। नोक्षाणो राजन् प्रार्थयेयं न चान्य-दस्मान्मांसमधिकं वा कपोतात्। देवैर्दत्तः सोऽच ममैष मक्ष-स्तन्मे ददस्य शकुनानामभावात्॥ १६ राजोवाच । उक्षाणं वेहतमनूनं नयन्तु ते पश्यन्तु पुरुषा ममेव । भयाहितस्य दायं ममान्तिकात् त्वां प्रत्याम्नायं तु त्वं ह्येनं मा हिंसीः ॥ १७ त्यजे प्राणान्नेव दद्यां कपोतं सौम्यो ह्ययं किं न जानासि स्येन। यथा क्रेशं मा कुरुष्वेह सौम्य नाहं कपोतमर्पयिष्ये कथञ्चित्॥ यथा मां वै साधुवादैः प्रसन्नाः प्रशंसेयुः शिबयः कर्मणा तु । यथा इयेन प्रियमेव कुर्या प्रशाधि मां यद्वदेस्तत् करोमि ॥ 19 इयेन उवाच। ऊरोर्दक्षिणादुत्कृत्य खिपिशितं तावद्राजन् यावन्मांसं कृपोतेन समम् । तथा तस्मात् साधु शातः कपोतः प्रशंसेयुश्च शिवयः कृतं च प्रियं स्यान्ममेति॥ २० अथ स दक्षिणाद्रोक्तकृत्य स्वमांसपेशीं तुल- याऽऽधारयत् । गुरुतर एव कपोत आसीत् ॥२१ पुनरन्यमुचकर्त गुरुतर एव कपोतः। एवं सर्व समिधकृत्य शरीरं तुलायामारोपयामास तत् तथापि गुरुतर एव कपोत आसीत्॥ अथ राजा स्वयमेव तुलामारुरोह । न च व्यलीकमासीद्राज्ञ एतदृत्तान्तं दृष्टा त्रात इत् क्त्वा प्रालीयत इयेनोऽथ राजा अव्ववीत्॥ २३ कपोतं विद्यः शिबयस्त्वां कपोत पृच्छामि ते शकुने को नु स्येनः। नानीश्वर ईहरां जातु कुर्या-देतं प्रश्नं भगवन् मे विचध्व॥ 28 कपोत उवाच। वैश्वानरोऽहं ज्वलनो धूमकेतु-रथैव रुयेनो वज्रहस्तः शचीपतिः। साधु क्षातुं त्वामृषभं सौरथेय नौ जिज्ञासया त्वत्सकाशं प्रपन्नौ ॥ २५ यामेतां पेशीं मम निष्क्रयाय प्रादाद्भवानसिनोत्कृत्य राजन्। एतद्वो ठक्ष्म शिवं करोमि हिरण्यवर्णे रुचिरं पुण्यगन्धम् ॥ पतासां प्रजानां पालयिता यशस्वी सुरर्वीणामथ संमतो भृशम्। पतस्मात् पार्श्वात् पुरुषो जनिष्यति कपोतरोमेति च तस्य नाम ॥ कपोतरोमाणं दािबनौद्धिदं पुत्रं प्राप्स्यािस नृपवृषसंहननं यशोदीप्यमानं द्रष्टासि शूरमृषा सौरथानाम्॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि शिबिचरिते सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१९७॥

444

अस्मात् करोतात् एनं करोतं मोचियत्वा ते तुम्यं प्रतिनयन्तु प्रतिनिधित्वेन समर्पयन्तु ॥१५॥ ददस्व 'दद् दाने ' इत्यस्य स्मम् । शकुनानामेकस्मिन्नेव बहुत्वमभावात् नाशेन ॥१६॥ दक्षाणं वळीवर्दं वेहतं वन्थां गां वा अनूनं सर्वाङ्गसम्पूर्णं यथा स्यात् तथा। भयाहितस्य भीप्रस्तस्य कपोतस्य दायं प्रतिधनं प्रत्यान्तायं नयन्तु प्रापयन्तु पश्यन्तु आलोचयन्तु च । सन्तः एनं कपोतं मा हिंसीरिति॥१७॥सौम्यो ह्ययं सोमसंयुक्तकतुव-वित्यं परिपाल्यो ह्ययं हे सौम्य सोमवत् प्रियदर्शन ॥१८॥

अधिकृत्य छित्वा ॥ २२ ॥ अपर्याप्तां स्वयमेव तुलामाः विवेश व्यलीकमाप्रियं त्रातस्त्वया कपोत इत्युक्तवा ॥१३ ॥ हे सौरथेय सुरथायाः पुत्र नौ आवां विद्धीति होषः॥ २५ ॥ असिना खङ्गेन एतन्मांसं वः नृपाणां लक्ष्म विर्वं करोति ॥ २६ ॥ शिविना शिथिलशरीरेण जातमीद्भिदसुद्धिते जातं यशसा दीप्यमानम् ॥ २८ ॥ इत्यार्ष्यं पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे सप्तनवत्याधिकशततमोऽ पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे सप्तनवत्याधिकशततमोऽ

१२१

प्वं

स।

२२

त्यु-

त्यसि

लामा-

23 11 عِلم اا करोमि

मुद्रेदेन

रिष्यके

तमोऽ

390

वैशस्पायन उवाच।

भय एव महाभाग्यं कथ्यतामित्यव्रवीत् पाण्डवो गर्कण्डेयम् । अथाचष्ट मार्कण्डेयः । अष्टकस्य क्षेत्रामित्रेरश्वमेधे सर्वे राजानः प्रागच्छन्॥ भ्रातरश्चास्य प्रतर्दनो वसुमनाः शिविरौ-र्गानर इति । स च समातयक्षे भावभिः सह रधेन प्रायात् ते च नारदमागच्छन्तमभिवाद्या-रोहतु भवान् रथमित्यब्रुवन् ॥ तांस्तथेत्युक्तवा रथमारुरोह । अथ तेपामेकः मुर्ति नारदमत्रवीत् । प्रसाद्य भगवन्तं किञ्चि-दिच्छेयं प्रष्टामिति ॥

पृच्छेत्यव्रवीदिषः । सोऽव्रवीदायुप्मन्तः सर्व-गुणप्रमुदिताः । अथायुष्मन्तं स्वर्गस्थानं चतुर्भि-र्गातव्यं स्यात् कोऽवतरेत्। अयमप्रकोऽवतरे-दिखब्रवीदिषः॥

कि कारणमित्यपृच्छत् । अथाचष्टाष्टकस्य गृहे मया उषितं स मां रथेनानुत्रावहद्थापइय-मनेकानि गोसहस्त्राणि वृर्णशो विविक्तानि वमहमपृच्छं कस्येमा गाँव इति सोऽब्रवीत्। ग्या निस्पृष्टा इत्येतास्तेनैव स्वयं स्ठाघति कथि-ते । एषोऽवतरेद्थ त्रिभिर्यातव्यं साम्प्रतं कोऽवतरेत्॥

पतद्भ इत्यव्रवीहिषः। तत्र किं कारणं प्रत-निस्यापि गृहे मयोषितं स मां रथेनानुपावहत्६ अथैनं ब्राह्मणोऽभिक्षेताश्वं मे ददातु भवान्नि-तो दास्यामीत्य ब्रवीद्वाह्मणं त्वरितमेव दीयता-^{मित्यव्र}वीद्राह्मणस्त्वारितमेव स ब्राह्मणस्यैवसुका क्षिणं पार्श्वमद्दत्॥

अथान्योऽप्यश्वार्थी ब्राह्मण आगच्छत्। तथैव केत्रमुका वामपारिंगमभ्यदादथ प्रायात् पुनरिष गलाऽपश्वार्थी ब्राह्मण आगच्छत् त्वरितोऽध-ोसी अपनहा वामं धुर्यमददत्॥

^{अध} प्रायात् पुनरन्य आगच्छद्श्वार्थी ब्राह्मण-

स्तमव्रवीद्तियातो दास्यामि त्वरितमेव दीयतामित्यव्रवीद्राह्मणस्तस्मै दत्वाऽश्वं रथाधुर गृहता व्याहतं त्राह्मणानां साम्प्रतं नास्ति किञ्चि-दिति॥

य एप ददाति चास्यति च तेन व्याहतेन तथाऽवतरेत्। अथ द्वाभ्यां यातव्यमिति कोऽव-

वसुमना अवतरेदित्यव्रवीदिषः॥ किं कारणमित्यपृच्छद्थाचष्ट नारदः । अहं परिभ्रमन् वसुमनसां गृहमुपस्थितः ॥ स्वस्तिवचनमासीत् पुष्परथस्य

तमहमन्वगच्छं स्वस्तिवाचितेषु ब्राह्मणेषु रथो ब्राह्मणानां दर्शितः॥ तमहं रथं प्राशंसमथ राजाऽब्रवीद्धगवता रथः

प्रशस्तः। एष भगवतो भगवतो रथ इति ॥ १४ अथ कदाचित् पुनरव्यहमुपस्थितः पुनरेव च रथप्रयोजनमासीत् । सम्यगयमेष भगवत इत्येवं-राजाऽब्रवीदिति पुनरेव तृतीयं स्वस्तिवाचनं समभावयमथ राजा ब्राह्मणानां द्र्यन मामामे-वेश्याव्रवीत् । अथो भगवता पुष्परथस्य स्वस्ति-वाचनानि सुष्टु सम्भावितानि एतेन द्रोहवचने-नावतरेत॥

अथैकेन यातव्यं स्यात् कोऽवतरेत् पूनर्नारद आह । शिविर्यायादहमवतरयमत्र कि कारण-मित्यत्रवीत्। असावहं शिविना समो नास्मि यतो ब्राह्मणः कश्चिद्नमब्रवीत्॥

शिवे अञ्चार्थ्यस्मीति तमत्रवीच्छिविः किं क्रियतामाज्ञापयतु भवानिति॥

अथैनं ब्राह्मणोऽब्रवीत् य एप ते पुत्रो बृहद्वभी नाम एप प्रमातव्य इति तमेनं संस्कुरु अन्नं चोप-पादय ततोऽहं प्रतीक्ष्य इति । ततः पुत्रं प्रमाध्य संस्कृत्य विधिना साधयित्वा पात्र्यामर्पयित्वा शिरसा प्रतिगृह्य ब्राह्मणमसृगयत्॥

396

भूय इति॥१॥ आयुष्मन्तं चिरकालभोग्यं स्वर्गस्थानम् विमार्पम् । अवतरेत् स्वर्गात् भूमौ प्रथममिति शेषः भा पार्श्वरथचकप्रदेशस्थमश्चम् ॥ ७ ॥ अतियातोऽतिवे भारती अश्वचतुष्ट्यस्यापि दानात् धुरं स्वहस्तेनेव गृह्नता

साम्प्रतं युक्तायुक्तिविचारः ॥ ९ ॥ पुष्पस्थस्य गिरिगगन-सागरेष्वप्रतिविद्धमार्गस्य प्रयोजनेन तद्र्थमित्यर्थः ॥ १३ ॥ रथः स्तुत एव न तु याचितः । राजाऽपि ममाशयं बुद्धापि रथं न दत्तवान् रथस्तुर्ति चानुमौदितवानिति प्रघट्टकार्थः ॥ १४ ॥ द्रोहबचनेन अदत्वा वृथास्तवेन

मब्रव

अ

र्रात ।

HIE

सोऽ

मां च

जङ्गा

स

भिज

भिज

सोऽ

रोऽस

स्यकू

रजार

राजा त

मास प्रष्टुं र

स्तरा

वयं र भवा

स

हदयं

किम

कृत्वा

अधास्य मृगयमाणस्य कश्चिदाचए ब्राह्मणो नगरं प्रविदय दहति ते गृहं कोशागार-मायुधागारं स्त्र्यगारमश्वशालां हस्तिशालां च ऋद इति॥ **शिबिस्तथैवाविकृतमुखवर्णो** नगरं अध प्रविद्य ब्राह्मणं तमब्रवीत् सिद्धं भगवन्नन्नमिति ब्राह्मणो न किञ्चिद्याजहार विस्मयादधोमुख-श्चासीत्॥ ततः प्रासादयद्ग्राह्मणं भगवन् भुज्यतामिति । मुहूर्तादुद्वीक्य शिविमत्रवीत्॥ त्वमेवैतद्शानेति तत्राह तथेति शिविस्तथैवा-विमना महित्वा कपालमभ्युद्धार्य भोकुमैच्छत् २२ अथास्य ब्राह्मणो हस्तमगृह्णात्। अब्रवीचैनं जितकोधोऽसि न ते किञ्चिद्परित्याज्यं ब्राह्म-णार्थे ब्राह्मणोऽपि तं महाभागं सभा जयत्॥ २३ स हाद्वीक्षमाणः पुत्रमपदयद्ये तिष्ठन्तं हैव कुमारमिव पुण्यगन्धान्वितमस्टङ्कृतं सर्वं च तम् विधाय ब्राह्मणोऽन्तरधीयत ॥

तस्य राजपेंविंधाता तेनैव वेषेण परीक्षार्थम् गत इति तस्मिन्नन्तर्हिते अमात्या राजानमूचः किं प्रेप्सुना भवता इदमेवं जानता कृतमिति॥२।

नैवाहमेतद्यशसे ददानि
न चार्थहेतोर्न च भोगतृष्णया।
पापैरनासेवित एष मार्ग
इत्येवमेतत् सक्छं करोमि॥
सिद्धः सदाऽध्यासितं तु प्रशस्तं
तस्मात् प्रशस्तं श्रयते मितमें।
पतन्महाभाग्यवरं शिवेस्तु
तस्मादहं वेद यथावदेतत्॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि राजन्यमहासाग्ये शिविचरिते अष्टनवत्यधिकशाततमोऽध्यायः ॥१९८॥

333

वैशम्पायन उवाच ।

मार्कण्डेयमृषयः पाण्डवाः पर्यपृच्छन्नस्ति
कश्चिद्भवतश्चिरजाततर इति ॥ १

स तानुवाचास्ति खलु राजर्षिरिन्द्रयुम्नो नाम श्लीणपुण्यस्त्रिदिवात् प्रच्युतः कीर्तिमे च्युच्छिन्ने न्नेति स मामुपातिष्ठद्यप्रत्यमिजानाति मां भवानिति ॥ २ तमहमद्भवं कार्यचेष्टाकुलत्वान्न वयं वासाय-निका ग्रामैकरात्रवासिनो न प्रत्यभिजानीमोऽ- प्यात्मनोऽर्थानामनुष्टानं न द्यारीपेतापेनात्म समारभामोऽर्थानामनुष्टानम् ॥

अस्ति खलु हिमवति प्रावारकणों नामोऽल प्रतिवसति । स मत्तश्चिरजातो भवन्तं ये जानीयादितः प्रकृष्टे चाध्वनि हिमवांस्त्रा प्रतिवसतीति ॥

ततः स मामश्वो भूत्वा तत्रावहद्यत्र वभूवी लूकः। अथैनं स राजा पप्रच्छ प्रतिजानाति ग्री भवानिति ॥

महित्वा पूजियत्वा । कपालं शीर्षास्थिपात्रम् ॥ २२॥ यो दत्वा श्लाघते यश्वास्थेत् यश्वार्थिनो लिप्सितिमिङ्गितै- ज्ञांत्वाऽपि तं स्तुतिमात्रेणैव सम्भावयति न त्वर्थेन । यश्च ब्राह्मणेनार्थितः श्रद्धाक्षमापूर्वकमदेयमपि ददाति अकर्तव्यमपि करोति ते उत्तरोत्तरं श्रेष्ठाः । तत्राऽप्यन्त्यो नारदा-दिप श्रेष्ठ इति दातुर्गुणदोषविधानपरोऽयमच्यायः ॥२०॥ इत्यार्ण्यके पर्वणि नेलकण्ठीये भारतभावदीपे अष्टनवत्यधि-कश्चततमोऽच्यायः ॥ १९८ ॥

मार्कण्डेयमृषय इति । यावत्कीर्तिस्तावत्स्वमें तिष्ठति

तुल्यन्यायत्वाद्यावदकीर्तिस्तावन्नरकेऽप्यतः कीर्लकीर्लों कर्मानुरूपं न्नाह्मणादिशरीरं नीचयोनि वा उभावपि प्राप्नुत इत्यध्यायतात्पर्यम् ॥ १ ॥ प्रत्यभिजानाति परि नोति ॥ २ ॥ कार्यं पुण्यं तदर्याश्रेष्ठा जपादयस्ताभिषी त्वात् । वासायनिकाः वासो विटागारं तदेव अर्यनं विच तत्र भवाः प्रामैकरात्रवासिनस्तीर्थाटनशीलाः श्राति पित्र भवाः प्रामैकरात्रवासिनस्तीर्थाटनशीलाः श्राति पित्र प्रकृष्टेशपवासादिजन्मना देहतापन । अतो न प्रति भावः ॥ ३ ॥ खंड प्राप्ति स्ति भावः ॥ ३ ॥ स्वर्षे प्रविषे प्रति भावः ॥ भ ॥ स इन्द्रगुन्नोऽश्वो भूत्वा मामवहत् ॥ भ

मास्यापां

ानमूचुः।

वरिते

न्तं य

ंस्तत्राह

र्यकीर्त्यो गवपि १

गति परि ताभिग यनं वास शरीरोप

स मुहूर्तमित्र ध्यात्वाऽब्रबीदेनं नाभिजानामि न्तं देव-_{प्रवन्तीमति} स एवमुक्त इन्द्रद्युम्नः पुनस्तमुळ्क-च तम्बं मवर्वीद्राजिषः॥ अथास्ति कश्चिद्भवतः सकाशाचिरजात क्षार्थमा रित स पवमुक्तोऽव्रवीदास्ति खल्विन्द्रयुम्नं नाम अरस्तिहिमन्नाडीजङ्गो नाम वकः प्रतिवसित मेति॥२ मोऽस्मत्तश्चिरजातंतरस्तं पृच्छोतं तत इन्द्रयुम्रो मां बीलुकमादाय तत्सरोऽगच्छत्रत्रासौ नाडी-जुड़ोनाम बको बभूव॥ सोऽस्माभिः पृष्टो भवानिममिन्द्रयुन्नं राजानम-भिजानातीति स एवं सुह्तं ध्यात्वाऽब्रवीत्रा-भिजानास्यहमिनद्रयुस्तं राजानमिति सोऽस्माभिः पृष्टः कश्चिद्भवतोऽन्यश्चिरजातत-रोऽस्तीति स नोऽब्रवीदस्ति खल्वस्मित्रेव सर-सकूपारो नाम कच्छपः प्रतिवसति। स मत्तश्चि-जाततरः स यदि कथाश्चिदाभिजानीयादिमं राजानं तमकूपारं पृच्छध्वमिति ॥ ततः स वकस्तमकूपारं कच्छपं विज्ञापया-गास। अस्माकमिमेते भवन्तं किञ्चिद शर्थमि-प्रृं साध्वागम्यतां तावदिति तच्छ्रत्वा कच्छप-त्तरमात् सरस उत्थायाभ्यगच्छच्त्र तिष्टामो वयं तस्य सरसस्तीरे आगतं चैनं वयमपृच्छाम _{पेनास} भवानिन्द्रयुम्नं राजानमभिजानातीति॥ स मुहूर्त ध्यात्वा बाष्पसम्पूर्णनयन उद्वियन इर्यो वेपमानो विसंज्ञकरपः प्राञ्जलिरव्रवीत्। मोऽल् किमहमेनं न प्रत्यभिज्ञास्यामीह ह्यनेन सहस्र-कृतिश्चितिषु यूपा आहिताः॥ सरश्चेदमस्य दक्षिणाभिर्दत्ताभिगोंभिराते-कममाणाभिः कृतम्। अत्र चाहं प्रतिवसा-वभूवा मीति॥ नाति ग ११

अयेतत् सकलं कच्छपेनोदाहृतं श्रुत्वा तद्न-न्तरं देवलोकादेवरथः प्रादुरासीद्वाचश्चाश्र्यन्ते-न्द्रशुम्नं प्रति प्रस्तुतस्ते स्वगां यथोचितं स्थानं प्रतिपद्यस्य कीर्तिमानस्यव्यत्रो याहीति॥

> भवन्ति चात्र श्लोकाः-दिवं स्पृशित भूमिं च शब्दः पुण्यस्य कर्मणः । यावत स शब्दो भवति तावत् पुरुष उच्यते ॥ १३ अकीर्तिः कीर्यते लोक यस्य भूतस्य कस्यचित्। स पतत्यधमाँ छोकान् यावच्छव्दः प्रकीर्त्यते ॥ १४

तस्मात् कल्याणवृत्तः स्या-दनन्ताय नरः सदा। विहाय चित्तं पापिष्टं

धर्ममेव समाश्रयेत्॥ 80 इत्यतच्छ्रत्वा स राजाऽत्रवीत् तिष्ठ तावद्याव-दिमौ वृद्धी यथास्यानं प्रतिपाद्यामीति ॥

स मां प्रावारकर्ण चोलुकं यथोचिते स्थाने प्रतिपाद्य तेनैव यानेन संस्थितो यथोचितं स्थानं प्रतिपेरे । तन्मयाऽनुभूतं चिरजीविनेदशिभिति पाण्डवानुवाच मार्कण्डेयः॥

पाण्डवाश्चोचुः साधु शोमनं भवता कृतं राजानमिन्द्रद्युम्नं स्वर्गलोकाच्च्युतं स्वे स्थाने प्रातिपाद्यतेत्यथैतानब्रवीद्सौ ननु देवकीपुत्रे-णापि कृष्णेन नरके मज्जमानो राजर्षिर्नृगस्त-स्मात् क्रच्छात् पुनः समुत्धृत्य स्वर्गं प्रापित इति ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि इन्द्रद्युम्नोपाख्याने ऊनशताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९९॥

子子の母のから

वितिषु अभिचयनेषु कर्तब्येषु सत्सु ॥१० ॥ पुरुषः स्वर्गस्य वु प्रित्यक्ति शेषः ॥ १३ ॥ असी मार्कण्डेयः ॥ १८ ॥ इत्यारप्यके ्॥ पविणि नैलकण्ठीये भारतभावद्ये ऊनशताधिकशततमोऽ घ्यायः ॥ १९९ ॥

* क्रिंडिर्थिमिति ' ख ' पाठः ।

अ

त्वी

को

एक

सा

त त

सुव

सुव

अनः

स

वसु

दात

पु रुह

अध्द

तेपा

त₹

अन्न

अन्न

संव

तस्म

तस्म

अन्नन

अया

कौत

मार्व

अभिव

प्रजाप

200

वैशामपायन उवाच ।
श्रुत्वा स राजा राजिपिरन्द्रशुम्भस्य तत् तदा ।
मार्कण्डेयानमहाभागात् स्वर्गस्य प्रतिपादनम् ॥१
युधिष्ठिरो महाराज पुनः पप्रच्छ तं मुनिम् ।
कीदृशीषु ह्यवस्थासु दत्वा दानं महामुने ॥ २
इन्द्रलोकं त्वनुभवेत् पुरुषस्तद्ववीहि मे ।
गार्हस्थ्येऽप्यथवा बाल्ये यौवने स्थाविरेऽपि वा
यथा फलं समश्राति तथा त्वं कथयस्व मे ॥ ३
मार्कण्डेय उवाच ।

वृथा जन्मानि चत्वारि वृथा दानानि षोडश। वृथा जन्म हापुत्रस्य ये च धर्मबहिष्कृताः ॥ परपाकेषु येऽश्लान्ति आत्मार्थं च पचेतु तु यः। पर्यश्नन्ति वृथा यत्र तदसत्यं प्रकीत्यते ॥ आरूढपतिते दत्तमन्यायोपहतं च यत्। व्यर्थे तु पतिते दानं ब्राह्मणे तस्करे तथा ॥ દ્ गुरी चान्तिके पापे कृत्रधे प्राम्याजके। वेदविक्रयिणे दत्तं तथा वृषलयाजके॥ 9 ब्रह्मबन्ध्रपु यहत्तं यहत्तं वृषलीपतौ । स्त्रीजनेषु च यहत्तं व्यालग्राहे तथैव च ॥ 6 परिचारकेषु यदत्तं वृथादानानि षोडश । तमोवृतस्तु यो दद्याद्भयात् कोधात् तथैव च॥ ९ मुङ्के च दानं तत् सर्वं गर्भश्यस्तु नरः सदा । ददहानं द्विजातिभ्यो वृद्धभावेन मानवः॥ तस्मात् सर्वाखवस्थासु सर्वदानानि पार्थिव। दातव्यानि द्विजातिभ्यः स्वर्गमार्गजिगीषया॥११ युधिष्ठिर उवाच।

चातुर्वर्ण्यस्य सर्वस्य वर्तमानाः प्रतिग्रहे । केन विप्रा विशेषेण तारयन्ति तरन्ति च ॥ १२ मार्कण्डेय उवाच । जपैर्मन्त्रैश्च होमैश्च स्वाध्यायाध्ययनेन च ।

नावं वेदमयीं कृत्वा तारयन्ति तरन्ति च ॥ १३ ब्राह्मणांस्तोषयेद्यस्तु तुष्यन्ते तस्य देवताः। वचनाद्यापि विप्राणां स्वर्गलोकमवामुयात् ॥ १४ पितृदैवतपूजाभिर्वाह्मणाभ्यर्चनेन च। अनन्तं पुष्यलोकं तु गन्ताऽसि त्वं न संशयः॥ श्रेष्मादिभिव्याप्ततनुर्झियमाणोऽविचेतनः। ब्राह्मणा एव सम्पूज्याः पुष्यं स्वर्गमभीप्सता १६ श्राद्धकाले तु यत्नेन भोक्तत्या ह्यजुगुष्सिताः। दुर्वर्णः कुनस्वी कुष्टी मायावी कुण्डगोलकौ॥ १७ वर्जनीयाः प्रयत्नेन काण्डपृष्टाश्च देहिनः। जुगुप्सितं हि यङ्गद्धं दहत्यग्निरिवेन्धनम् ॥ १८ ये ये श्राद्धे न युज्यन्ते मूकान्धवधिराद्यः। तेऽपि सर्वे नियोक्तव्या मिश्रिता वेदपारगैः॥१९ प्रतिप्रहश्च वै देयः शृणु यस्य युधिष्ठिर। प्रदातारं तथाऽऽत्मानं यस्तारयाति शक्तिमान् २० तस्मिन् देयं द्विजे दानं सर्वागमविज्ञानता। प्रदातारं तथाऽऽत्मानं तारयेद्यः स शक्तिमान्स न तथा हविषो होमैर्न पुष्पैनां जुलपनैः। अग्नयः पार्थ तुष्यन्ति यथा ह्यातिथिभोजने ॥ २२ तस्मात् त्वं सर्वयत्नेन यतस्वातिथिभोजने। पादोदकं पाद्यतं दीपमन्नं प्रतिश्रयम्॥ प्रयच्छान्ति त ये राजन्नोपसर्पन्ति ते यमम्। देवमाव्यापनयनं द्विजोच्छिष्टावमार्जनम् ॥ आकलपपरिचर्या च गात्रसंवाहनानि च। अत्रैकैकं नृपश्रेष्ठ गोदानाध्यतिरिच्यते॥ कपिलायाः प्रदानात्तु मुच्यते नात्र संशयः। तस्मादलङ्कतां दद्यात् कपिलां तु द्विजातये॥१६ श्रोत्रियाय दरिद्राय गृहस्थायाग्निहोत्रिणे। 28 पुत्रदाराभिभूताय तथा ह्यनुपकारिणे॥

200

अतः परं खर्गप्रदान् साधारणान् धर्मानाहाध्यायेन श्रुत्वा स राजा राजाधीरित्यादिना वदन्ति लोकेषु विशि-ष्टबुद्धय इत्यन्तेन ॥१॥ पर्यश्रन्ति बाल्युद्धातिथिभ्यः पूर्वम-श्रन्ति । यत्र जन्मिन असत्यं वृथा गोब्राह्मणादित्राणं विना कीर्त्यते तद्रिष् वृथेत्यर्थः॥५॥आरूडश्वासौ पतितः॥८॥ आरू-ढो नैष्ठिकं धर्म यस्तु प्रच्यवते पुनः । प्रायिश्वत्तं न तस्यास्ति येन शुद्धोत् स आत्महां इति श्लोकोक्तः । नैष्ठिकं यावर्जी- वनहाचर्यं चतुर्थाश्रमं वानप्रस्थत्वं वा प्रच्यवते गाहिस्येच्छादिना तां निष्ठां त्यज्ञति ॥ ६ ॥ गुरावप्यावृतिकेऽवृत्तियं वृष्ठः स्रद्रः ॥ ७ ॥ नहाबन्धवो ज्ञातिमात्रन्नाह्मणा वृत्ताय् यनस्त्याः ॥ ८ ॥ दानं दानफलम् । अन्यतु दानं वृद्धभावेन जरया भुङ्कत् ॥ ९० ॥ अजुगुप्सिताः आभेशस्तपित तवर्जिताः दुर्वणः आतिगौरोऽतिकृष्णो बीभत्सवर्णः ॥१०॥ काण्डपृष्ठाः बाणनिषङ्गधराः क्षात्रवृत्तय इत्यर्थः ॥ १८ ॥ माल्यं निर्माल्यम् ॥ २४ ॥ आकृत्यः गन्धादिनाऽलङ्काम् ॥ २५ ॥ अभिभूताय दारिद्रचादेव ॥ २० ॥

स्यापव

त् ॥१४

शयः ॥

तता १६

ताः।

हों॥ १७

11 86

गैः॥१९

मान्२०

मान्रश

।। २२

२३

11 38

24

ये॥२६

थ्येच्छा-

ऽनृतिप्रिये

वृत्ताघ-

बृद्धभा-स्तपति-

119011

9611

लक्ष्णम्

28

1

38

व्वविधेषु दातच्या न समृद्धेषु भारत। को गणो भरतश्रेष्ठ समृद्धेष्वभिवर्जितम्॥ 26 क्स्येका प्रदातच्या न बहूनां कदाचन। सा गौविंकयमापना हन्यात् त्रिपुरुषं कुलम् २९ त तारयति दातारं ब्राह्मणं नैव नैव तु। सुवर्णस्य विशुद्धस्य सुवर्णं यः प्रयच्छति ॥ सवर्णानां शतं तेन दत्तं भवति शाश्वतम्। अनुड्राहं तु यो दद्याद्वलचन्तं भुरन्थरम्॥ 38 स निस्तरति दुर्गाणि स्वर्गलोकं च गच्छति । वसुन्धरां तु यो दद्याद्विजाय विदुषात्मने ॥ दातारं ह्यनुगच्छन्ति सर्वे कामाभिवाञ्छिताः। पुरुछन्ति चात्र दातारं वदन्ति पुरुषा भावे ॥३३ अध्वनि क्षीणगात्राश्च पांसुपादावगुण्ठिताः। तेपामेव श्रमार्तानां यो हान्नं कथयेद्वयः॥ 38 अन्नदातृसमः सोऽपि कीर्त्यते नात्र संदायः। तस्मात् त्वं सर्वदानानि हित्वाऽन्नं सम्प्रयच्छ ह न होंद्रशं पुण्यफलं विचित्रमिह विद्यते। यथाशक्ति च यो दद्यादन्नं वित्रेषु संस्कृतम् ॥३६ स तेन कर्मणाऽऽभोति प्रजापतिसलोकताम्। अन्नमेव विशिष्टं हि तस्मात् परतरं न च ॥ ३७ अत्रं प्रजापतिश्चोक्तः स च संवत्सरो मतः। संवत्सरस्तु यज्ञोऽसौ सर्च यज्ञे प्रतिष्टितम् ॥ ३८ तस्मात् सर्वाणि भृतानि स्थावराणि चराणि च। तस्मादन्नं विशिष्टं हि सर्वेभ्य इति विश्वतम् ॥ ३९ येषां तटाकानि महोदकानि वाप्यश्च कूपाश्च प्रतिश्रयाश्च। अन्नस्य दानं मधुरा च वाणी यमस्य ते निर्वचना भवन्ति॥ 80 धान्यं श्रमेणार्जितवित्तसश्चितं विषे सुशीले च प्रयच्छते'यः। वसुन्धरा तस्य भवेत् सुतुष्टा 38 थारां वसूनां प्रतिमुञ्जतीव **॥** अन्नदाः प्रथमं यान्ति सत्यवाक्तदनन्तरम्। अयाचितप्रदाता च समं यान्ति त्रयो जनाः ४२ वैशस्पायन उवाच । कौत्हलसमुत्पन्नः पर्यपृच्छद्युधिष्टिरः। मार्कण्डेयं महात्मानं पुनरेव सहानुजः॥ 83

यमलोकस्य चाध्वानमन्तरं मानुषस्य च । कीदशं किंप्रमाणं वा कथं वा तन्महामुने । तरन्ति पुरुषार्श्वेव येनोपायेन दांस मे॥

मार्कण्डेय उवाच। सर्वगुद्यतमं प्रश्नं पवित्रमृषिसंस्तृतम् । कथिषयामि ते राजन् धर्म धर्मभृतां वर ॥ ४५ षडशीतिसहस्राणि योजनानां नराधिए। यमलोकस्य चाध्वानमन्तरं मानुपस्य च॥ आकाशं तदपानीयं घोरं कान्तारदर्शनम् । न तत्र वृक्षच्छाया वा पानीयं केतनानि च॥४७ विश्रमेद्यत्र वै श्रान्तः पुरुषोऽध्वनि कर्शितः। नीयते यमदूतैस्तु यमस्याज्ञाकरैर्वलात्॥ नरास्त्रियस्तथैवाऽन्ये पृथिव्यां जीवसंक्षिताः । ब्राह्मणेभ्यः प्रदानानि नानारूपाणि पार्थिवं॥ ४९ हयादीनां प्रकृष्टानि तेऽध्वानं यान्ति वै नराः। सन्निवार्यातपं यान्ति छत्रेणैव हि छत्रदाः ॥ ५० तृप्ताश्चेवान्नदातारो ह्यतृप्ताश्चाप्यनन्नदाः। वस्त्रिणो वस्त्रदा यान्ति अवस्त्रा यान्त्यवस्त्रदाः॥ हिरण्यदाः सुखं यान्ति पुरुषास्त्वभ्यलङ्कृताः । भूमिदास्तु सुखं यान्ति सर्वैः कामैः सुतर्पिताः॥ यान्ति चैवापरिक्रिष्टा नराः सस्यप्रदायकाः। नराः सुखतरं यान्ति विमानेषु गृहप्रदाः ॥ पानीयदा ह्यतृषिताः प्रहृष्टमनसो नराः। पन्थानं द्योतयन्तश्च यान्ति दीपप्रदाः सुखम्॥५४ गोप्रदास्तु सुखं यान्ति निर्मुक्ताः सर्वपातकैः। विमानैईससंयुक्तैर्यान्ति मासोपवासिनः॥ तथा बर्हिपयुक्तैश्च षष्टरात्रोपवासिनः। त्रिरात्रं क्षपते यस्तु एकमक्तेन पाण्डव ॥ 48 अन्तरा चैव नाश्नाति तस्य लोका ह्यनामयाः। पानीयस्य गुणा दिव्याः प्रेतलोकसुखावहाः॥५७ तत्र पुष्पोदका नाम नदी तेषां विधीयते। शीतलं सालिलं तत्र पिबन्ति ह्यमृतोपमम् ॥ ५८ ये च दुष्कृतकर्माणः पूर्यं तेषां विधीयते । एवं नदी महाराज सर्वकामप्रदा हि सा ॥ तस्मात् त्वमपि राजेन्द्र पूजयैनान् यथाविधि । अध्वनि श्लीणगात्रश्च पथि पांसुसमन्वितः ॥ ६०

^{अभिवर्जितं} दत्तम् ॥ २८ ॥ सा बहुभ्यो दत्ता ॥ २५॥ ^{भजापतिः} विराट् 'अन्नं विराद्र' इति श्रुतेः॥३८॥ प्रतिश्रयाः गृहाः येषाम् । यैः उत्सृष्टा इति शेषः। निर्वचनाः यमवार्ता-मपि न श्रृष्वन्तीत्यर्थः ॥ ४० ॥ वस्नां घनानाम् ॥४९॥

नित्र

वर्ष

स

न

वि

वि

ये

हिं

रित

या

सी

अइ

ना

पुग

शि

अवि

क्षित

विश्

पण्य

भोग

दु:स

सुदुष

33

हिंसे

देह:

भाव

पुष्य

मोक्ष

सना

11 4

रार्ण गाहि

रते-

पृच्छते ह्यन्नदातारं गृहमायाति चाशया।
तं पूजयाथ यत्नेन सोऽतिथिर्वाह्मणश्च सः ॥ ६१
तं यान्तमनुगच्छन्ति देवाः सर्वे सवासवाः।
तिस्मन् सम्पूजिते प्रीता निराशा यान्त्यपूजिते ॥
तस्मात् त्वमपि राजेन्द्र पूजयैनं यथाविधि।
पतत् ते शतशः प्रोक्तं किं भूयः श्रोतिमिच्छसि॥
युधिष्ठिर उवाच।

पुनः पुनरहं श्रोतुं कथां धर्मसमाश्रयाम् । पुण्यामिच्छामि धर्मज्ञ कथ्यमानां त्वया विभो ॥ मार्कण्डेय उवाच ।

धर्मान्तरं प्रति कथां कथ्यमानां मया नृप। सर्वपापहरां नित्यं श्रुण्वावाहितो मम ॥ द्ध कापिलायां तु दत्तायां यत् फलं ज्येष्टपुष्करे । तत् फलं भरतश्रेष्ठ विप्राणां पादधावने ॥ द्विजपादोदकक्रिक्षा यावत् तिष्ठति मेदिनी । तावत् पुष्करपर्णेन पिवन्ति पितरो जलम् ॥ ६७ स्वागतेनाग्नयस्तृप्ता आसनेन शतऋतुः। पितरः पादशौचेन अन्नाचेन प्रजापतिः॥ 23 यावद्वत्सस्य वै पादौ शिरश्चैव प्रदृश्यते। तास्मिन् काले प्रदातव्या प्रयत्नेनान्तरात्मना॥ ६९ अन्तरिक्षगतो वत्सो यावद्योन्यां प्रदृश्यते। तावद्गौः पृथिवी श्रेया यावद्गर्भे न मुञ्जति ॥ ७० यावन्ति तस्या रोमाणि वत्सस्य च युधिष्ठिरः। तावद्यगसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते॥ सुवर्णनासां यः कृत्वा सखुरां कृष्णधेनुकाम्। तिलैः प्रच्छादितां द्द्यात् सर्वरतौरलङ्कृताम्७२ प्रतिप्रहं गृहीत्वा यः पुनर्दद्ति साधवे। फलानां फलमञ्चाति तदा दत्वा च भारत॥ ७३ ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना । चतुरन्ता भवेइत्ता पृथिवी नात्र संशयः॥ 98 अन्तर्जानुशयो यस्तु भुञ्जते सक्तमाजनः। यो द्विजः शब्दरहितं स क्षमस्तारणाय वै॥ 194 अपानपानगदितास्तथाऽन्ये ये द्विजातयः। जपन्ति संहितां सम्यक् ते नित्यं तारणक्षमाः ७६ हव्यं कव्यं च यत् किञ्चित् सर्वं तच्छ्रोत्रियोऽर्हति दत्तं हि श्रोत्रिये साधौ ज्वितिऽग्नौ यथा हुतम् मन्युप्रहरणा विप्रा न विप्राः शस्त्रयोधिनः।

निहन्युर्मन्युना विप्रा वज्रपाणिरिवासुरान्॥ ७८ धर्माश्रितेयं तु कथा कथितेयं तवानघ। यां श्रुत्वा सुनयः श्रीता नैमिपारण्यवासिनः ७९ वीतशोकभयकोधा विपाप्मानस्तथैव च। श्रुत्वेमां तु कथां राजन् न भवन्तीह मानवाः८० सुधिष्ठिर उवाच।

किं तच्छीचं भवेयेन विषः शुद्धः सदा भवेत्। तदिच्छामि महाप्राज्ञ श्रोतुं श्रमभृतां वर ॥ ८१ मार्कण्डेय उवाच।

वाक् शौचं कर्मशौचं च यद्य शौचं जलात्मकम्। त्रिभिः शौचैरुपेतो यः स स्वर्गी नात्र संशयः॥ सायं प्रातश्च सन्ध्यां यो ब्राह्मणोऽभ्युपसेवते। प्रजपन् पावनीं देवीं गायत्रीं वेदमातरम् ॥ 🚜 स तया पावितो देखा ब्राह्मणो नष्टाकि विवयः। न सीदेत प्रतिगृह्णानो महीमपि ससागराम्॥ ८४ ये चास्य दारुणाः के चिद्रहाः सूर्यादया दिवि। ते चास्य सौम्या जायन्ते शिवाः शिवतराः सदा सर्वे नानुगतं चैनं दारुणाः पिशिताशनाः। घोरक्षपा महाकाया धर्वयन्ति द्विजोत्तमम्॥ ८६ नाध्यापनाद्याजनाद्वा अन्यस्माद्वा प्रतिग्रहात्। दोषो भवति विप्राणां ज्वलिताग्निसमा द्विजाः। दुर्वेदा वा सुवेदा वा प्राकृताः संस्कृतास्तथा। ब्राह्मणा नावमन्तव्या भस्मच्छन्ना इवान्नयः॥ ८८ यथा इमशाने दीप्तीजाः पावको नैव दुष्यति। पवं विद्वानविद्वान् वा ब्राह्मणो दैवतं महत् ॥८९ प्राकारैश्च पुरद्वारैः प्रासादैश्च पृथग्विधैः। नगराणि न शोभन्ते हीनानि ब्राह्मणोत्तमः॥ % वेदाढ्या वृत्तसम्पन्ना ज्ञानवन्तस्तपस्विनः। यत्र तिष्ठान्ति वै विप्रास्तन्नाम नगरं नृप॥ वजे वाऽप्यथवाऽरण्ये यत्र सन्ति बरुश्रुताः। तत् तन्नगरामित्याहुः पार्थ तीर्थ च तद्भवेत् ॥ ९१ रिक्षतारं च राजानं ब्राह्मणं च तपस्विनम्। अभिगम्याभिष्ज्याथ सद्यः पापात् प्रमुच्यते॥^{११} पुण्यतीर्थाभिषेकं च पवित्राणां च कीर्तन्म। सद्भिः सम्माषणं चैव प्रशस्तं कीर्त्यते बु^{धैः ।} साधुसङ्गमपूर्तन वाक्सुभाषितवारिणा। पवित्रीकृतमारमानं सन्तो मन्यन्ति नित्यशः।

अपानपाः अमद्यपाः न गदिताः न केनाचिद्दोषवत्तया कीर्तिताः ॥ ७६ ॥ न भवग्तीह मानवाः स्वर्गे प्राप्यो- पर्युपरिगच्छन्तो मुक्तिमेत्र प्राप्नुवन्तीत्यर्थः ॥ ८०॥ वर्षि त्राणां त्रिसुपर्णादिमन्त्राणाम् ॥ ९४ ॥ त्यापव

11 100

नः ७०

गाःद०

ात्।

1 68

कम्।

तयः ॥

वते।

q: 1

र॥ ८४

वि।

: सदा

11 28

त्। जाः॥

था ।

11:

ति ।

1168

:11 90

98

1193

ते॥९३

नम्।

व्धैः ॥

वदाः ॥

त्रिदण्डधारणं मौनं जटाभारोऽथ मुण्डनम् । वर्षकलाजिनसंवेष्टं वतचर्याऽभिषेचनम्॥ अग्निहोत्रं वने वासः शरीरपरिशोषणम्। मर्वाण्येतानि मिथ्या स्युर्यदि भावो न निर्मलः॥ न दृष्करमनाशित्वं सुकरं ह्यशनं विना। विश्विद्धं चक्षुरादीनां षण्णामिन्द्रियगामिनाम्॥ विकारि तेवां राजेन्द्र सुदुष्करतरं मनः॥ वे वावानि न कुर्वन्ति मनोवाकर्मबुद्धिनिः। ते तपन्ति महात्मानो न शरीरस्य शोपणमु९९ न ज्ञातिभ्यो दया यस्य शुक्रदेहोऽविकल्मवः। हिंसा सा तपसस्तस्य नानाशित्वं तपः स्मृतम् तिष्टन् गृहे चैव मुनिर्नित्यं श्रुचिरलङ्कृतः। यावज्ञीवं दयावांश्च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १०१ न हि पापानि कर्माणि शुध्यन्त्यनदानादिमिः। सीद्त्यनशनादेव मांसशोगितलेपनः॥ अज्ञातं कर्म कृत्वा च क्लेशो नान्यत् प्रहीयते। नाप्तिर्दहित कर्माणि भावशून्यस्य देहिनः॥ ३ पुण्यादेव प्रवजनित शुध्यन्त्यनशनानि च। न मूलफलभक्षित्वाञ्च मौनाञ्चानिलाशनात्॥ ४ शिरसा मुण्डनाद्वापि न स्थानकुटिकासनात्।

न जटाधारणाद्वापि न तु स्विण्डलशय्यया ॥ ५ नित्यं ह्यनशनाद्वापि नाक्षिशुश्र्यणाद्वि । न चोद्कप्रवेशेन न च श्माशयनाद्पि॥ ज्ञानेन कर्मणा वाऽपि जरामरणमेव च। व्याधयश्च प्रहीयन्ते प्राप्यते चोत्तमं पदम् ॥ बीजानि ह्यग्निद्ग्धानि न रोहन्ति पुनर्यथा। ज्ञानदग्धैस्तथा क्लेशैर्नात्मा संयुज्यते पुनः॥ आत्मना विप्रहीणानि काष्टकुङ्योपमानि च। विनइयन्ति न सन्देहः फेनानीव महार्णवे॥ ९ आत्मानं विन्दते येन सर्वभृतगुहाशयम्। श्लोकेन यदि वाऽर्धेन क्षीणं तस्य प्रयोजनम् १० द्यक्षरादभिसन्धाय केचिच्छ्रोकपदाङ्कितैः। शतैरन्यैः सहस्रेश्च प्रत्ययो मोक्षळक्षणम्॥ ११ नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः। ऊचुर्श्वानविदो बुद्धाः प्रत्ययो मोक्षलक्षणम् ॥१२ विदितार्थस्तु वेदानां परिवेद प्रयोजनम् । उद्विजेत् स तु वेदेभ्यो दावाग्नेरिव मानवः ॥१३ शुष्कं तर्के परित्यज्य आश्रयस्व श्रुतिं स्वृतिम् । एकाक्षराभिसम्बद्धं तत्त्वं हेतुभिरिच्छिस। बुद्धिर्न तस्य सिद्धोत साधनस्य विपर्ययात् ॥१४

अभिषेचनं तीर्थेषु यज्ञान्तेऽवभृथे वा स्नानम् ॥९६॥ भाव-भित्तम् ॥ ९७ ॥न दुष्करामिति । इन्द्रियगामिनां विषयाणां विशुद्धिं विना अशनं भोगः सुकरं भोगो विषयशुद्धिं नापेक्षते पष्पाङ्गनासङ्गादिनापि तत्सिद्धेः । किं तु अनाशित्वं अमृतत्वं भोगवर्जनं वा तां विना न सुकरम् । यतो दुष्करं स्वभावतो इःसम्पादामिति योजना । दुष्करत्वे हेतुमाहार्धेन विकारीति। सुदुष्करतरं दुर्जयम् ॥ ९८ ॥ ज्ञातिभ्यः पुत्रायर्थे शुक्रदेहः गुक्रवृत्युपजीवी अविकल्मषः शुक्रवृत्त्या यः कुटुम्बं पीडयति स निष्कल्मषो न भवतीत्यर्थः । तस्योपपादनमुत्तरार्धेन हिंसेति । अनाशित्वमशनत्यागः॥१००॥ मांसशोणितल्रेयनः देहः ॥ २ ॥ अज्ञातं शास्त्रात् किं तु स्वयमेव कल्पितं तिप्तशिलारोहणादि तेन हेश एव न तु अन्यत् पाप प्रहीयते। भावग्रन्यस्येति । तद्पि भावश्चेत् शुद्धिहेतुरिति भावः ॥३॥ पुण्या देवदयारूपात् वाङ्मनःकायशुद्धिरूपाच वैराम्यशुद्धिः मोक्षाः स्युर्न तु फलावशनादिनेत्यर्थः ॥ ४॥ स्थानकुटिका-सनात् स्थावरगृहत्यागात् ॥ ५ ॥ विधित्सितमाह ज्ञानेनोति ॥ ७ ॥ हेरो: अविद्यादिभिः ॥ ८ ॥ आत्मनेति शरी-राणीति शेषः । आत्मना विप्रहीणानि निरात्मकानि रज्जूर-गादिवत्। यतः काष्ठादिसमानि जडानि दृश्यानीत्यर्थः रतेन यहृश्यं तान्मथ्येति नियमो दर्शितः । मूडदृष्ट्याऽपि

नियमान्तरमाह विनश्यन्तीति । यदृश्यं तद्विनाशि अतो वियदादिकमहङ्कारश्च साक्षिभास्यत्वात् घटवद्विनाश्येवेत्यर्थः ॥ ९ ॥ नास्मि देहादिहरयह्य इति वा। नाहमहङ्काराख्यद-ष्टुरूपे। वा। न मे मत्सम्बन्धिदेहाहङ्कारादिकामिति वाऽऽत्मानं विन्दते ॥ १० ॥ ब्यक्षरात् तत्त्वमिति वाक्यात् । अभिस न्धाय शास्त्राशयं प्रत्यगात्मनः केत्रलीभावं ज्ञात्वा श्लोक-पदैः ' सत्यं ज्ञानमनन्तम्' इत्यादिभिर्मन्त्रपदैः आङ्कतानि चिह्नितानि ब्राह्मणानि 'ब्रह्मविदाप्रोति परम् इत्यादीनि तैः उपनिषदां शतैः सहस्रेर्वेत्यर्थः । प्रत्ययोऽहं ब्रह्मास्मीत्यनुभवः स्वसाक्षिकः अद्वेष्ट्रवादिश्व लोकसाक्षिकः । मोक्षस्य लक्षणं ज्ञापकम् ॥११॥ परिवेद साक्त्येन वेद विदितार्थो ज्ञाता-त्मतत्त्वः वेदेभ्यः वेदोक्तकर्मभ्यः ॥ १३ ॥ शुष्कतर्के प्रपन्धः सत्योऽबाध्यत्वात् आत्मवत् व्यतिरेकेण शुक्तिरजतवद्वेत्यादि-रूपम् । श्रुतिम्-' नेह नानाास्ति किञ्चन ' इति । स्नृतिम्-'अज्ञानप्रभवा लोका वेदाश्वाज्ञानसम्भवाः । विदितास्मस्त-त्त्वस्य नेह नानास्ति किञ्चन 'इत्यादिकां जगद्वाधप्रदर्शिनी आश्रयस्व ' नैषा तर्केण मतिरापनेया । नावेदाविन्मनुते तं बृहन्तम् 'इति श्रातिभ्यामेकं च तत् अक्षरं ब्यापकं त्रिविचमे-दशूर्यं वस्तु तत्सम्बद्धं श्रातिस्मृतितत्त्वं हेतुभिः श्रीतयुक्तिभिः 'अन्नेन सोम्य ग्रङ्गेनापो मलमान्वच्छ अद्भिः सोम्य ग्र-

॥ वार्वे

H

रा

यश

वेदपूर्वं वेदितव्यं प्रयत्नात् तहै वेदस्तस्य वेदः शरीरम्। वेदस्तत्त्वं तत् समासोपलव्यौ-क्रीबस्त्वात्मा तत् स वेद्यस्य वेद्यम्॥१५ वेदोक्तमायुर्देवानामाशिषश्चैव कर्मणाम्। फलत्यनुयुगं लोके प्रभावश्च शरीरिणाम् ॥ १६ इन्द्रियाणां प्रसादेन तदेतत् परिवर्जयेत्। तस्मादनशनं दिव्यं निरुद्धेन्द्रियगोचरम् ॥ १७ तपसा स्वर्गगमनं भोगो दानेन जायते। क्रानेन मोक्षो विज्ञेयस्तीर्थस्नानाद्घक्षयः॥ 26 वैशम्पायन उवाच। एवमुक्तस्तु राजेन्द्र प्रत्युवाच महायशाः। मगवन् श्रोतुमिच्छामि प्रधानविधिमुत्तमम्॥ १९ मार्कण्डेय उवाच । यत् त्वमिच्छसि राजेन्द्र दान्धर्म युधिष्ठिर। इष्टं चेदं सदा महां राजन् गौरवतस्तथा ॥

श्रुण दानरहस्यानि श्रुतिस्मृत्युदितानि च छायायां करिणः श्राद्धं तत् कर्णपरिवीजिते। द्श कल्पायुतानीह न क्षीयेत युधिष्ठिर॥ २१ जीवनाय समाक्किन्नं वसु द्वा महीयते। वैश्यं तु वासयेद्यस्तु सर्वयक्षेः स इप्रवान् ॥ २२ प्रतिस्रोऽतश्चित्रवाहाः पर्जन्योन्नानुसञ्चरन्। महाधुरि यथा नावा महापापैः प्रमुच्यते ॥ २३ विष्ठवे विप्रदत्तानि दिधमस्त्वक्षयाणि च। पर्वस द्विगुणं दानमृतौ दशगुणं भवेत्॥ 28 अयने विषुवे चैव पडशीतिमुखेषु च। चन्द्रसूर्योपरागे च दत्तमक्षयमुच्यते॥ २५ ऋतुषु दशगुणं वदन्ति दत्तं रातगुणमृत्वयनादिषु भ्रवम्। भवति सहस्रगुणं दिनस्य राहो-विषुवति चाक्षयमश्रुते फलम्॥ 38

क्षेत्र तेजो मुलमन्विच्छ तेजसा सोम शुक्रेन सन्मूलमान्विच्छ सन्मूलाः सोम्येमाः प्रजाः 'इत्यादिभिः कार्यालक्षकेनानुमा-नेन परमकारणं दर्शयन्तीभिः शङ्गेन कार्येण मूलं कारणं इच्छासि यदीति शेषः । व्यद्धिस्तत्त्वज्ञानं साधनस्य शमादेः शास्त्रादेविंपर्ययात् अभावात् अवैदिकत्वाद्वा ॥ १४ ॥ वेदेति । तत् अक्षरं तत्त्वं वेदः प्रणवः वाच्यवाचक्योरभेदात श्वरीरं प्रति प्रमाप्रणवद्वारेव तद्विगमस्य सर्वत्र दर्शनात्। तया च श्रातिः - ' एतद्वे सत्यकाम परं चापरं ब्रह्म यदोङ्कार-स्तस्माद्विद्वानेतेनैवायतनेनैकतरमन्वेतिं इत्यादिका वेदस्तत्त्वं तत्त्वाधिगमहेतुः तत्समासोपलब्धौ तस्य वेदस्य समासः सङ्घेपः प्रस्यो यत्र स तत्समास आत्मा । 'यत्र वेदा अवेदा ' इति श्रतेः । तस्योपलब्धां आत्मा क्षीवः स्वप्रकाश आत्मा न घटवत् स्वात्मानं प्रकाशयति स्वात्मनिवृत्तिविरोधात् । कथं तर्हि तज्ज्ञानस्य साध्यत्वमुच्यत इत्याशङ्कचाह तत्सवेदास्य वेद्यामिति । तत्तस्मात् सः आत्मा वेद्यस्य वुद्धिसत्त्वस्य वेद्यं ज्ञेयम् 'दृश्यते त्वम्यया बुद्धा-''मनसैवानुद्रष्टब्यम्' इत्यादि-श्रातिभ्यः । कथं तर्हि 'यन्मनसा न मनुत' इत्यादिश्रवणम् । उच्यते । ' चक्षः सन्निहितं कुम्भं यथा सूर्योऽवभासयेत । चित्तवृत्त्या तथा ब्याप्तं चिदात्मैव प्रकाशयेत् । स्वप्रकाशं चिदात्मानं वृत्तिरात्मान्तरं विना। भासयेद्धास्करामेव चश्चः सूर्यान्तरं विना । वृत्तिव्याप्तिमपेक्ष्यैव वेद्यत्वं प्राहुरात्मनः । चिदन्तरानभेश्वत्वाद्वेद्यत्वं तथागमाः ' आगमाः-' यन्म-नसा न मनुते मनसेवानुद्रष्टव्यम् ' इत्याद्याः । 'विज्ञातारमरे न विजानीयात्'इति श्रुतिः । निराकरोति वेशत्वमनवस्था-

भयादिति ॥ १५ ॥ प्रसादेन नैर्मत्येन अनशनं नाम चित्ते-न्द्रियनिरोधो न त्वाहारत्याग इत्याह तस्मादिति ॥ १७॥ उक्तमर्थं पिण्डीकृत्याह तपसोति । तपसा स्वधर्माचरणेन ॥ १८ ॥ छायायां करिणः गुर्वमायोगेऽश्वत्यच्छायागज-च्छायाख्यं पर्व देशकालयोगजं कर्णा इव कर्णा अधत्यपह वास्तैर्वीजिते देशे जलोपान्ते ॥ २१॥ समाहित्रं आर्र वसु अन्नादिद्रब्यं वैश्यं विशन्त्यास्मिनिति वेशो धर्मग्रं तद्धिकारिणं वैश्यम् ' बृद्धौषधारव्यान्नधने त्रिषु खे वसु स्मृतम्' इति । ' वेशो वेश्यागृहे प्रोक्तो नेपथ्ये गृहमा-त्रकें 'इति च विश्वः ॥ २२ ॥ प्रतिातोधक्षत्रवाहा इति सार्थः श्लोकः । प्रति प्रतीपं पूर्ववाहिन्या नद्याः पार्थिमा भिमुखं स्रोतः प्रवाहो यत्र तत् तीर्थं प्रातिस्रोतः। तत्र पात्रेऽर्पिताश्वित्रवाहा उत्तमाश्वाः। विपारिणम्य अक्षया इत्य पकृष्यते अक्षयफला इत्यर्थः । पर्जन्योऽन्नानुसम्बरन्-अन्नार्थः मनुसन्चरन् पर्जन्य इन्द्रोऽप्यक्षयः । अतिथिरूपेण तृप्त इन्द्री-प्यक्षयस्वर्गप्रद इत्यर्थः। 'पर्जन्यो मघवा वृषा'इति हलायुधः। महाधुरि महति धूः सदशे प्रवाहे विख्रवे राहृपरागे विप्रदत्ताः नि विश्रेभ्यो दत्तानि । दाधि मस्तु दल्लो मण्डम् भण्डं दिध-भवं मस्तु ' इत्यमरः । चकारात् पूर्वोक्तानि नापुरुषो वा यथा महाधुरि योगभारे यथा सर्वपापैः प्रमुच्यते त^{र्थेव} गजच्छायाश्राद्धादिकर्तारोऽपि मुच्यन्त इत्यर्थः ॥ २३ ॥ पर्वसु दर्शादिषु ॥ २४॥ विषुवे तुलामेषसङ्कान्त्योः। मि**शु**नकन्यामीनसङ्क्रान्तिषु षडशीतिमुखे

पिव

ते।

3,5

२२

२३

28:

२५

38

चित्त-

9011

चरणेन

गागज-

त्थपह-

आर्र

र्मगृहं

यु रत्ने

गृहमा-

इति

श्चिमा-

तत्र

इत्य-

मनार्थ-

इन्द्रो-

ा<u>युधः।</u>

प्रदत्ता-

द्धि-

तथैव

२३॥

त्योः । २५॥ नाभूमिदो भूमिमश्चाति राजन् नायानदो यानमारुद्य याति । यान् यान् कामान् ब्राह्मणेभ्यो ददाति तांस्तान् कामान् जायमानः स भुङ्केद७ अग्नेरणत्यं प्रथमं सुवर्णं भूर्वेष्णवी सूर्यसुताश्च गावः ।

लोकास्त्रयस्ते न भवन्ति दत्ता यः काञ्चनं गाश्च महीं च दद्यात् ॥ २८ परं हि दानान्न बभूव शाश्वतं भव्यं त्रिलोके भवते कुतः पुनः । तस्मात् प्रधानं परमं हि दानं वदन्ति लोकेषु विशिष्टवुद्धयः ॥ २९

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि दानमाहात्म्ये द्विशततमोऽध्यायः ॥ २००॥

208

वैशम्पायन उवाच। श्रुत्वा तु राजा राजवेंरिन्द्र यसस्य तत् तथा। मार्कण्डेयानमहाभागात् स्वर्गस्य प्रतिपादनम् ॥१ युधिष्टिरो महाराज पप्रच्छ भरतर्षभ । मार्कण्डेयं तपोवृद्धं दीर्घायुषमकल्मषम्॥ विदितास्तव धर्मश देवदानवराक्षसाः। राजवंशाश्च विविधा ऋषिवंशाश्च शाश्वताः ॥ ३ न तेऽस्त्यविदितं किञ्चिदस्मिँहोके द्विजोत्तम । कथां वेत्सि मुने दिव्यां मनुष्योरगरक्षसाम्॥ ४ देवगन्धर्वयक्षाणां किन्नराप्सरसां तथा। इदमिच्छाम्यहं श्रोतुं तत्त्वेन द्विजसत्तम ॥ कुवलाश्व इति ख्यात इक्ष्वाकुरपराजितः। क्यं नाम विपर्यासाद्धन्धुमारत्वमागतः ॥ एतादेच्छामि तस्वेन ज्ञातं भागवसत्तम । विपर्यस्तं यथा नाम क्वलाश्वस्य धीमतः॥ ७ वैशम्पायन उवाच। युधिष्ठिरेणैवमुक्तो मार्कण्डेयो महामुनिः। धौन्धुमारमुपाख्यानं कथयामास भारत ॥ मार्कण्डेय उवाच। हत्त ते कथायिष्यामि श्रृणु राजन् युधिष्टिर । धर्मिष्टमिद्माख्यानं धुन्धुमारस्य तच्छृणु ॥ यथा स राजा इक्ष्वाकुः कुवलाश्वो महीपतिः।

मरुधन्वसु रम्येषु आश्रमस्तस्य कौरव ॥ ११ उत्तङ्कस्तु महाराज तपोऽतप्यत् सुदुश्चरम् । आरिराध्ययिषुर्विष्णुं बहून् वर्षगणान् विभुः ॥१२ तस्य प्रीतः स भगवान् साक्षादर्शनमेयिवान् । दृष्ट्वेच चर्षिः प्रह्वस्तं दुष्टाव विविधेः स्तवैः ॥ १३ उत्तङ्क उवाच ।

त्वया देव प्रजाः सर्वाः ससुरासुरमानवाः। स्थावराणि च भूतानि जङ्गमानि तथैव च ॥ १४ ब्रह्म वेदाश्च वेद्यं च त्वया सृष्टं महायुते। शिरस्ते गगनं देव नेत्रे शशिदिवाकरौ ॥ निःश्वासः पवनश्चापि तेजोऽग्निश्च तवाच्युत । बाहवस्ते दिशः सर्वाः कुक्षिश्चापि महार्णवः॥१६ ऊरू ते पर्वता देव खं जहें मधुसूद्रन। पादौ ते पृथिवी देवी रोमाण्योपघयस्तथा॥ १७ इन्द्रसोमाभिवरुणा देवासुरमहोरगाः। प्रह्वास्त्वामुपतिष्ठन्ति स्तुवन्तो विविधैस्तवैः॥ १८ त्वया व्याप्तानि सर्वाणि भूतानि भुवनेश्वर। योगिनः सुमहावीर्याः स्तुवन्ति त्वां महर्षयः ॥ त्वयि तुष्टे जगत्वास्थ्यं त्वयि कुद्धे महद्भयम्। भयानामपनेताऽसि त्वमेकः पुरुषोत्तम ॥ देवानां मानुषाणां च सर्वभूतसुखावहः। त्रिभिविंकमणैर्वेव त्रयो लोकास्त्वया हुताः ॥२१ असुराणां समृद्धानां विनाशश्च त्वया कृतः। तव विक्रमणर्देवा निर्वाणमगमन् परम्॥ २२

कामान् काम्यमानान् विषयान् ॥ २७ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

धुन्धुमारत्वमगमत् तत्च्छ्रणुष्व महीपते ॥

महर्षिविंश्रुतस्तात उत्तङ्क इति भारत।

२०१

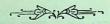
श्रुत्वेति । ऋषीणां राज्ञां च लोककण्टकोद्धस्यं परमेश्वर-प्रीतिकरामिति धुन्धुमारोपाख्यानतात्पर्यम् । पदार्थः स्पष्टः ॥ १ ॥ पराभूताश्च दैत्येन्द्रास्त्विय कुद्धे महाद्युते । त्वं हि कर्ता विकर्ता च भूतानामिह सवशः॥२३ आराधियत्वा त्वां देवाः सुखमेधन्ति सर्वशः। एवं स्तुतो हृषीकेश उत्तङ्केन महात्मना ॥ २४ उत्तङ्कमत्रवीद्विष्णुः प्रीतस्तेऽहं वरं वृणु।

उत्तङ्क उवाच ।
पर्याप्तो मे वरो होष यदहं दृष्टवान् हरिम् ॥ २५
पुरुषं शाश्वतं दिव्यं स्रष्टारं जगतः प्रभुम् ।
विष्णुरुवाच ।

प्रीतस्तेऽहमलील्येन भक्त्या तव च सत्तम ॥२६ अवश्यं हि त्वया ब्रह्मन् मत्तो ग्राह्मो वरो द्विज। एवं स छन्यमानस्तु वरेण हरिणा तदा॥ २७ उत्तङ्कः प्राञ्जलिवेवे वरं भरतसत्तम। यदि मे भगवन् प्रीतः पुण्डरीकनिभेक्षण॥२८ धर्मे सत्ये दमे चैव बुद्धिर्भवतु मे सदा। अभ्यासश्च भवेद्भक्त्या त्यिथ नित्यं ममेश्वर॥२९ भगवानुवाच।

सर्वमेति भिवता मत्प्रसादात् तव द्विज । प्रितमास्यति योगश्च येन युक्तो दिवौकसाम्३० त्रयाणामि लोकानां महत् कार्यं करिष्यसि। उत्सादनार्थं लोकानां धुन्धुनांम महासुरः ॥ ३१ तपस्यति तपो घोरं १८ण यस्तं हिनष्यति । राजा हि वीर्थवांस्तात इक्ष्वाकुरपराजितः ॥ ३२ वृहद्श्व इति ख्यातो भविष्यति महीपतिः। तस्य पुत्रः शुचिर्दान्तः कुवलाश्व इति श्रुतः॥३३ स योगबलमास्थाय मामकं पार्थिवोत्तमः । शासनात् तव विप्रवे धुन्धुमारो भविष्यति । एवमुक्ता तु तं विप्रं विष्णुरन्तरधीयत ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि माकण्डेयसमास्यापर्वणि धुन्धुमारोपाख्याने पकाधिकद्विदाततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

२०२

मार्कण्डेय उवाच। इक्ष्वाकौ संस्थिते राजन् शशादः पृथिवीमिमाम् प्राप्तः परमधर्मातमा सोऽयोध्यायां नृपोऽभवत् १ शशादस्य तु दायादः कक्कस्थो नाम वीर्यवान्। अनेनाश्चापि काकुत्स्थः पृथुश्चानेनसः सुतः ॥ २ विष्वगथ्वः पृथाः पुत्रस्तस्मादोद्धः जिल्लान् । अद्रेश्च युवनाश्वस्तु श्रावस्तस्यात्मजोऽभवत् ३ तस्य श्रावस्तको ब्रेयः श्रावस्ती येन निर्मिता। श्रावस्तकस्य दायादो बृहद्श्वो महाबलः॥ बृहद्श्वस्य दायादः कुवलाश्व इति समृतः। कुवलाश्वस्य पुत्राणां सहस्राण्येकविंशतिः॥ सर्वे विद्यासु निष्णाता बलवन्तो दुरासदाः। कुवलाभ्वश्च पितृतो गुणैरभ्यधिकोऽभवत्॥ ६ समये तं पिता राज्ये बृहद्श्वोऽभ्यषेचयत्। कुवलाश्वं महाराज शूरमुत्तमधार्मिकम्॥ पुत्र सङ्कामितश्रीस्तु बृहद्वा महीपतिः। जगाम तपसे धीमांस्तपोवनममित्रहा ॥

मार्कण्डेय उवाच । अथ शुश्राव राजर्षिं तमुत्तङ्को नराधिप । वनं सम्प्रस्थितं राजन् वृहद्श्वं द्विजोत्तमः॥ ९ तमुत्तङ्को महातेजाः सर्वास्त्रविदुषां वरम् । न्यवारयद्मेयात्मा समासाद्य नरोत्तमम् ॥ १०

उत्तङ्क उवाच ।

भवता रक्षणं कार्यं तत् तावत् कर्तुमर्हसि ।

निरुद्धिया वयं राजंस्त्वत्यसादाद्भवेमिहि ॥ ११
त्वया हि पृथिवी राजन् रक्ष्यमाणा महात्मना।
भाविष्यति निरुद्धिया नारण्यं गन्तुमहिसि ॥ १२
पालने हि महान् धर्मः प्रजानाभिह दृश्यते ।
न तथा दृश्यतेऽरण्ये माभृत् ते बुद्धिरीहृशी॥१३
ईह्शो न हि राजेन्द्र धर्मः क च न दृश्यते ।
प्रजानां पालने यो व पुरा राजार्षिभः कृतः ॥१४
राक्षतव्याः प्रजा राज्ञा तास्त्वं राक्षितुमहिसि ।
रिक्षतव्याः प्रजा राज्ञा तास्त्वं राक्षितुमहिसि ।
निरुद्धियस्तपश्चर्तुं न हि शक्तोमि पार्थिव ॥

ममाश्रमसमीपे व समेषु मरुधन्वसु ।
समुद्रो वालुकापूर्ण उज्जालक इति स्मृतः ॥ १६

1

Ų

U

30

इस्यारण्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारतभावदीपे एकाधिकद्वि-श्रततमोऽष्यायः ॥ २०१॥

२०२ इक्ष्वाकाविति ॥ १ ॥ 129

(30

11

38

32

1133

38

9

20

११

ाना ।

23

113

1188

84

88

बहुयोजनविस्तिर्णो बहुयोजनमायतः । तत्र रौद्रो दानवेन्द्रो महावीर्यपराक्रमः॥ 80 मघुकेटमयोः पुत्रो धुन्धुनीम सुदारुणः। अन्तर्भूमिगतो राजन् वसत्यमितविक्रमः॥ 26 तं निहत्य महाराज वनं त्वं गन्तुमहीस । जीते लोकविनाशाय तप आस्थाय दारूणम् ॥ १९ ब्रिदशानां विनाशाय लोकानां चापि पार्थिव। अवध्यो दैवतानां हि दैत्यानामथ रक्षसाम ॥ २० तागानामय यक्षाणां गन्धर्वाणां च सर्वशः। अवाप्य स वरं राजन् सर्वछोकपितामहात् ॥२१ तं विनाशय भद्रं ते मा ते बुद्धिरतोऽन्यथा। प्राप्स्यसे महतीं कीर्ति शाश्वतीमध्ययां भ्रवाम्॥ क्रस्य तस्य स्वपतो वालुकान्तर्हितस्य च। संवत्सरस्य पर्यन्ते निःश्वासः सम्प्रवर्तते ॥ यदा तदा भश्चलति सशैलवनकानना ।

तस्य निःश्वासवातेन रज उद्भयते महत्॥ आदित्यपथमाश्चित्य सप्ताहं भूमिकम्पनम्। सविस्फुलिङ्गं सज्वालं धूममिश्रं सुदारुणम् ॥२५ तेन राजन्न शक्तोमि तस्मिन् स्थातुं स्व आश्रमे । तं विनाशय राजेन्द्र लोकानां हितकाम्यया॥२६ लोकाः स्वस्था भविष्यन्ति तस्मिन् विनिहतेऽसुरे त्वं हि तस्य विनाशाय पर्याप्त इति मे मतिः २७ तेजसा तव तेजश्च विष्णुराप्याययिष्यति । विष्णुना च वरो दत्तः पूर्वं मम महीपते॥ 26 यस्तं महासुरं रौद्रं विधिष्यति महीपतिः। तेजस्त्वं वैष्णवमिति प्रवेध्यति दुरासदम् ॥ २९ तत् तेजस्त्वं समाधाय राजेन्द्र भुवि दुःसहम्। तं निवृद्य राजेन्द्र दैत्यं रौद्रपराक्रमम् ॥ न हि धुन्धुर्महातेजास्तेजसाऽल्पेन शक्यते। निर्दग्धं पृथिवीपाल स हि वर्षशतैरपि॥ 38

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि धुन्धुमारोपास्याने द्यथिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २०२॥

1713614

२०३

मार्कण्डेय उवाच। स एवमुक्तो राजधिरुत्तङ्केनापराजितः। उत्तङ्कं कौरवश्रेष्ठ कृताञ्जलिरथात्रवीत्॥ न तेऽभिगमनं ब्रह्मन् मोधमेतऋविष्यति। पुत्रो ममायं भगवन् कुवलाश्व इति स्मृतः ॥ २ धृतिमान् क्षिप्रकारी च वीर्येणाप्रतिमो भुवि । प्रियं च ते सर्वमेतत् करिष्यति न संशयः ॥ ३ पुत्रैः परिवृतः सर्वैः शूरैः परिघबाहुभिः। विसर्जयस्व मां ब्रह्मन् न्यस्तशस्त्रोऽस्मि साम्प्रतम् तथाऽस्त्विति च तेनोक्तो मुनिनाऽमिततेजसा। स तमादिस्य तनयमुत्तङ्काय महात्मने ॥ कियतामिति राजर्षिर्जगाम वनमुत्तमम्। युधिष्ठिर उवाच। के एष भगवन् दैत्यो महावीर्यस्तपोधन् ॥ ફ तस्य पुत्रोऽध नप्ता वा एतदिच्छामि वेदितुम् । पवं महाबलो दैत्यों न श्रुतों में तपोधन ॥ पतिदिच्छामि भगवन् यांथातथ्येन वेदितुम्।

सर्वमेव महाप्राज्ञ विस्तरेण तपोधन ॥ 4 मार्कण्डेय उवाच । श्रुण राजन्निदं सर्वे यथावृत्तं नराधिए । कथ्यमानं महाप्राज्ञ विस्तरेण यथातथम् ॥ 9: एकार्णवे तटा लोके नप्टे स्थावरजङ्गमे। प्रनष्टेषु च मूतेषु सर्वेषु भरतर्पम ॥ 30. प्रभवं लोककर्तारं विष्णुं शाश्वतमव्ययम्। यमाहुर्मुनयः सिद्धाः सर्वलोकमहेश्वरम्॥ 88 सुष्वाप भगवान् विष्णुरप्सु योगत एव सः। नागस्य भोगे महति शेषस्यामिततेजसः ॥ 22 लोककर्ता महाभाग मगवानच्युतो हरिः। नागभोगेन महता परिरभ्य महीमिमाम् ॥ १३ स्वपतस्तस्य देवस्य पद्मं सुर्यसमप्रमम्। नाभ्यां विनिःसृतं दिव्यं तत्रोत्पन्नः पितामहः॥ साक्षाह्रोकगुरुर्वह्या पद्मे सूर्यसमप्रभः। चतुर्वेदश्चतुर्मूर्तिस्तयैव च चतुर्मुखः ॥ १५

^{इत्यार}ष्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे ब्यधिकद्धि-^{इतित}मोऽध्यायः ॥ २०२ ॥ ्२०३ स एवमिति॥१॥

U

उ

पु

स

तम

उन

तां

प्ष

दि

देव

शी

विष

तत्र

कुव

देव

नाः

सः

कुव

आर दीप

ततं

सुप्त

कुव

आः

पहि

सह

कुद्ध

आ₹

तान

मुख

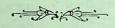
स्वप्रभावाद्रराधर्षो महाबलपराऋमः। कस्यचित् त्वथ कालस्य दानवौ वीर्यवत्तमौ॥१६ मधुश्च कैटमधीव दृष्टवन्तौ हरि प्रभुम्। शयानं शयने दिव्ये नागभोगे महायुतिम् ॥ १७ बहुयोजनविस्तीर्णे बहुयोजनमायते। किरीटकीस्तुमधरं पीतकीशेयवाससम्॥ 26 दीप्यमानं श्रिया राजंस्तेजसा वपुषा तथा। 28 सहस्रसूर्यप्रतिममद्भतोपमद्र्शनम् ॥ विस्मयः सुमहानासीन्मधुकैटभयोस्तथा। दृष्टा पितामहं चापि पद्मे पद्मिनभेक्षणम् ॥ 20 वित्रासयेतामथ तौ ब्रह्माणमामितौजसम्। वित्रस्यमानो बहुशो ब्रह्मा ताभ्यां महायशाः २१ अकम्पयति पद्मनालं ततोऽबुध्यत केशवः। अथापस्यत गोविन्दो दानवौ वीर्थवत्तरौ ॥ २२ दृष्टा तावब्रवीदेवः स्वागतं वां महावली। ददामि वां वरं श्रेष्ठं प्रीतिर्हि मम जायते ॥ २३ तौ प्रहस्य हृषीकेशं महाद्यौं महाबलौ । प्रत्यवृतां महाराज सहितौ मधुसूदनम् ॥ २४ आवां वरय देव त्वं वरदौ स्वः सुरोत्तम । दातारी स्वो वरं तुभ्यं तह्ववीह्यविचारयन्॥ २५ भगवानुवाच । ं प्रतिगृह्णे वरं वीरावीप्सितश्च वरो मम ।

युवां हि वीर्यसम्पन्नौ न वामस्ति समः पुमान्॥ वध्यत्वमुपगच्छेतां मम सत्यपराक्रमौ । एतदिच्छाम्यहं कामं प्राप्तुं लोकहिताय वे॥ २७ मधुकैटभावूचतुः।

अनृतं नोक्तपूर्वं नौ स्वैरेष्विपि कुतोऽन्यथा।
सत्ये धर्मे च निरतौ विध्यावां पुरुषोत्तम॥ २८
बले रूपे च शौर्ये च शमे न च समोऽस्ति नौ।
धर्मे तपिस दाने च शीलस्वदमेषु च॥ २९
उपल्लवो महानस्मानुपावर्तत केशव।
उक्तं प्रतिकुरुष्व त्वं कालो हि दुरितकमः॥ ३०
आवामिच्छावहे देव कृतमेकं त्वया विभो।
अनावृतेऽस्मिन्नाकाशे वधं सुरवरोत्तम॥ ३१
पुत्रत्वमिधगच्छाव तव चापि सुलोचन।
वर एष वृतो देव तिहिस्नि सुरसत्तम॥ ३२
अनृतं मा भेवेहेव यद्धि नौ संश्रुतं तदा।

भगवानुवाच ।
वाढमेवं करिष्यामि सर्वमेतद्भविष्यति ॥ ३३
स विचिन्त्याथ गोविन्दो नापश्यवद्गावृतम् ।
अवकाशं पृथिव्यां वा दिवि वा मधुसूद्गः ॥ ३४
स्वकावनावृताव्रुक्ष दृष्टा देववरस्तदा ।
मधुकैटभयो राजन् शिरसी मधुसूद्गः ।
चक्रेण शितधारेण न्यकृन्तत महायशाः ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि धुन्धुमारोपाख्याने व्यधिकद्विराततमोऽध्यायः ॥ २०३॥

208

मार्कण्डेय उवाच ।

भुन्धुर्नाम महाराज तयोः पुत्रो महाद्युतिः ।
स तपोऽतप्यत महन्महावीर्यपराक्रमः ॥ १
अतिष्ठदेकपादेन कृशो धमनिसन्ततः ।
तस्मै ब्रह्मा द्दौ प्रीतो वरं ववे स च प्रभुम् ॥ २
देवदानवयक्षाणां सर्पगन्धर्वरक्षसाम् ।
अवध्योऽहं भवेयं वै वर एव वृतो मया ॥ ३
एवं भवतु गच्छोति तमुवाच पितामहः ।
स एवमुक्तस्तत्पादौ मूर्भा स्पृश्य जगाम ह ॥ ४
स तु भुन्धुर्चरं छच्धा महावीर्यपराक्रमः।

अनुस्मरन् पितृवधं द्वृतं विष्णुमुपागमत् ॥ ५ स तु देवान् सगन्ध्रवान् जित्वा धुन्धुरमर्पणः। बवाध सर्वानसकृद्धिष्णुं देवांश्च वै भृशम् ॥ ६ समुद्रे वालुकापूर्ण उज्जालक इति स्मृते। आगम्य च स दुष्टात्मा तं देशं भरतर्षभ ॥ वाधित स्म परं शक्त्या तमुत्तङ्काश्चमं विभो। अन्तर्भूमिगतस्तत्र वालुकान्तर्हितस्तथा ॥ मधुकैटभयोः पुत्रो चुन्धुर्मामपराक्रमः। १ शेते लोकविनाशाय तपोबलमुपाश्चितः ॥

इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीये त्र्याधिकद्वि-शततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

२०४

धुन्धुरिति ॥१॥

पिव

न्॥

२७

२८

नौ ।

२९

30

38

32

33

34

1:1

उत्तङ्कस्याश्रमाभ्याशे निःश्वसन् पावकार्चिषः। यतस्मिन्नेव काले तु राजा सबलवाहनः॥ उत्तङ्कविप्रसहितः कुवलाश्वो महीपतिः। पुत्रैः सह महीपालः प्रययौ भरतर्षम ॥ 88 सहस्रोरेकविंशत्या पुत्राणामरिमर्दनः। क्वलाश्वो नरपतिरान्वितो बलशालिनाम् ॥ १२ तमाविशत ततो विष्णुर्भगवांस्तेजसा प्रभः। उत्तङस्य नियोगेन लोकानां हितकाम्यया ॥१३ तस्मिन् प्रयाते दुर्धर्षे दिवि शब्दो महानभूत्। व्य श्रीमानवध्योऽच घुन्धुमारो भविष्यति॥ १४ दिव्येश्च पुष्पेस्तं देवाः समन्तात् पर्यवारयन् । देवदुन्दुभयश्चापि नेदुः स्वयमनीरिताः॥ शीतश्च वायुः प्रववौ प्रयाणे तस्य श्रीमतः। विपांसुलां महीं कुर्वन् ववर्ष च सुरेश्वरः ॥ अन्तरिक्षे विमानादि देवतानां युधिष्ठिर। तत्रैव समदद्यन्त धुन्धुर्यत्र महासुरः॥ १७ उवलाश्वस्य धुन्धोश्च युद्धकौतूहलान्विताः। देवगन्धर्वसहिताः समवैक्षन् महर्षयः ॥ नारायणेन कौरव्य तेजसाऽऽप्यायितस्तदा । स गतो नृपतिः क्षिप्रं पुत्रैस्तैः सर्वतो दिशम १९ अर्णवं खानयामास कुवलाश्वो महीपतिः। 👽 वलाश्वस्य पुत्रेश्च तस्मिन् वै वालुकार्णवे ॥ २० ^{सप्त}मिर्दिवसैः खात्वा दृष्टो धुन्धुर्महाब**ळः** । आसीद्धोरं वपुस्तस्य वालुकान्तर्हितं महत्॥२१ दीप्यमानं यथा सूर्यस्तेजसा भरतर्षभ। ततो धुन्धुर्महाराज दिशमावृत्य पश्चिमाम् ॥ २२ ^{सुनो}ऽभूदाजशार्दूल कालानलसमद्यतिः । कुवलाश्वस्य पुत्रैस्तु सर्वतः परिवारितः॥ अभिद्रतः शरैस्तीक्ष्णैर्गदाभिर्मुसहैरपि। पहिरोः परिघैः प्रासैः खड्गैश्च विमलैः शितैः॥ २४ स वध्यमानः सङ्कुद्धः समुत्तस्थौ महाबलः। कुं अधामक्षयत् तेषां शस्त्राणि विविधानि च २५ आस्याद्रमन् पावकं स संवर्तकसमं तदा। तान् सर्वान् नृपतेः पुत्रानद्हत् स्वेन तेजसा २६ मुखजेनाग्निना कुद्धो लोकानुद्धर्तयनिव।

क्षणेन राजशार्दूल पुरेव कपिलः प्रमुः ॥ २७ सगरस्यात्मजान् कुद्धस्तदःद्वृतमिवामवत् । तेषु कोघाग्निद्ग्धेषु तदा भरतसत्तम ॥ 26 तं प्रबुद्धं महात्मानं कुम्भकर्णमिवापरम् । आससाद महातेजाः कुवलाभ्वो महीपतिः॥ २९ तस्य वारि महाराज सुस्राव वहु देहतः। तदापीय ततस्तेजो राजा वारिमयं नृप॥ योगी योगेन विह्नं च शमयामास वारिणा। ब्रह्मास्त्रेण च राजेन्द्र दैत्यं क्र्रपराक्रमम् ॥ द्दाह भरतश्रेष्ठ सर्वलोकभवाय वै। सोऽस्त्रेण दग्ध्वा राजिवैः कुवलाश्वो महासुरम्३२ सुरदात्रुममित्रव्नं त्रैलोक्येश इवापरः। धुन्धोर्वधात् तदा राजा कुवलाश्वो महामनाः३३ भुन्धुमार इति ख्यातो नाम्नाऽप्रतिरथोऽभवत् । प्रीतैश्च त्रिद्शैः सर्वेर्महर्षिसहितैस्तदा ॥ वरं वृणीष्वेत्युक्तः स प्राञ्जलिः प्रणतस्तदा । अतीव मुद्तिो राजन्निदं वचनमव्रवीत्॥ द्यां वित्तं द्विजास्येभ्यः शत्रणां चापि दुर्जयः । संख्यं च विष्णुना में स्याइतेष्वद्रोह एव च॥३६ धर्मे रतिश्च सततं स्वर्गे वासस्तथाऽक्षयः। तथाऽस्त्वित ततो देवैः प्रीतैरुक्तः स पार्थिवः३७ ऋषिमिश्च सगन्धर्वेरुत्तङ्केन च धीमता । सम्भाष्य चैनं विविधैराशीर्वादैस्ततो नृप ॥ ३८ देवा महर्षयश्चापि खानि स्थानानि भेजिरे। तस्य पुत्रास्त्रयः शिष्टा युधिष्ठिर तदाऽभवन् ३९ हढाभ्वः कपिलाभ्वश्च चन्द्राभ्वश्चैव भारत । तेभ्यः परम्परा राजिक्ष्वाकूणां महात्मनाम्॥४० वंशस्य सुमहाभाग राज्ञाममिततेजसाम्। एवं स निहतस्तेन कुवलाश्वेन सत्तम ॥ ४१ धुन्धुर्नाम महादैत्यो मधुकैटमयोः सुतः। कुवलाभ्वश्च नृपतिर्धुन्धुमार इति स्मृतः॥ ४२ नाम्ना च गुणसंयुक्तस्तदाप्रभृति सोऽभवत्। एतत् ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छिसि॥४३ धौन्धुमारमुपाख्यानं प्रधितं यस्य कर्मणा । इदं तु पुण्यमाख्यानं विष्णोः समनुकीर्तनम्॥ ४४

गो

A

q'

अ

क भे

ध

म

अ

स

Ų

ज

वि

र्भा

पा

त्त

अ

तन

मार

नी

अ

बलाका हि त्वया दग्धा रोषात् तद्विदितं मया। क्रोधः शत्रुः शरीरस्थो मनुष्याणां द्विजोत्तम ३२ यः कोधमोही त्यजाति तं देवा ब्राह्मणं विदुः। यो वदेदिह सत्यानि गुरुं सन्तोषयेत च॥ हिंसितश्च न हिंसेत तं देवा ब्राह्मणं विदुः। जितेन्द्रियो धर्मपरः स्वाध्यायनिरतः ग्रुचिः॥३४ कामकोधौ वशौ यस्य तं देवा ब्राह्मणं विदुः। यस्य चात्मसमो लोको धर्मज्ञस्य मनस्विनः ३५ सर्वधर्मेषु च रतस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः। योऽध्यापयेदधीयीत यजेद्वा याजयीत वा ॥ ३६ द्याद्वापि यथाशक्ति तं देवा ब्राह्मणं विदुः। ब्रह्मचारी वदान्यो योऽप्यधीयाद्विजपुङ्गवः ॥३७ स्वाध्धायवानमत्तो वै तं देवा ब्राह्मणं विदुः। यद्ग्राह्मणानां कुशलं तदेषां परिकर्तियेत् ॥ सत्यं तथा व्याहरतां नानृते रमते मनः। धर्मे तु ब्राह्मणस्याहुः स्वाध्यायं दममार्जवम् ३९ इन्द्रियाणां निग्रहं च शाश्वतं द्विजसत्तम। सत्यार्जवे धर्ममाहुः परं धर्मविदो जनाः ॥ दुर्क्षेयः शाश्वतो धर्मः स च सत्ये प्रतिष्ठितः ।

श्रुतिप्रमाणो धर्मः स्यादिति वृद्धानुशासनम् ४१ बहुधा दृश्यते धर्मः स्वःम एव द्विजोत्तम । भगवानिप धर्मज्ञः स्वाध्यायनिरतः श्रुचिः ॥ ४२ न तु तत्त्वेन भगवन् धर्म वेत्सीति मे मितः । यदि विप्र न जानीषे धर्म परमकं द्विज ॥ ४३ धर्मव्याधं ततः पृच्छ गत्वा तु मिथिलां पुर्तम् । मातापित्तभ्यां शुश्रुषुः सत्यवादी जितेन्द्रियः॥४४ मिथिलायां वसेद्याधः स ते धर्मान् प्रवश्यति। तत्र गच्छस्व भद्रं ते यथाकामं द्विजोत्तम ॥ ४५ अत्युक्तमिप मे सर्वे अन्तुमर्हस्यानिन्दित । स्त्रियो ह्यवध्याः सर्वेषां ये धर्ममिभिवन्दते ॥४६

प्रीतोऽस्मि तव भद्रं ते गतः क्रोधश्च शोभने। उपालम्भस्त्वयाऽत्युक्तो मम निःश्रेयसं परम्। स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि साध्ययिष्यामि शोभने मार्कण्डेय उवाच। तया विस्रष्टो निर्गम्य स्वमेव भवनं ययौ। विनिन्दन् संस्वमात्मानं कौशिको द्विजसत्तमः॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि पतिव्रतोपाख्याने षडिधकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

2019

मार्कण्डेय उवाच ।
चिन्तयित्वा तदाश्चर्यं स्त्रिया प्रोक्तमशेषतः ।
चिन्तयित्वा तदाश्चर्यं स्त्रिया प्रोक्तमशेषतः ।
चिनिन्दन् स स्वमात्मानमागस्कृत इवाबभौ ॥ १
चिन्तयानः स्वधर्मस्य स्क्ष्मां गतिमधाव्रवीत् ।
अइधानेन वै भाव्यं गच्छामि मिथिलामहम् ॥२
कृतात्मा धर्मवित् तस्यां व्याधो निवसते किल।
तं गच्छाम्यहमधैव धर्मं प्रष्टुं तपोधनम् ॥ ३

इति सञ्चित्य मनसा श्रद्धानः स्त्रिया ववः। बलाकाप्रत्ययेनासौ धम्पेश्य वचनैः शुभैः सम्प्रतस्थे स मिथिलां कौतुहलसमन्वितः। अतिकामन्नरण्यानि ग्रामांश्य नगराणि च॥ ततो जगाम मिथिलां जनकेन सुरक्षिताम्। धमसेतुसमाकीणां यज्ञोतसववर्तां शुभाम्॥

सा च ब्राह्मणानां ब्रह्मविदामेवास्तीति तल्रक्षणान्याह क्रोध इति ॥ ३२ ॥ अत्र लक्षणकथनं निष्प्रयोजनामिति यान्येव विद्वलक्ष्मणानि तानि विद्यासाधनानीति न्यायेन ब्राह्मण्यका-मस्य क्रोधादित्यागो गुर्वाराधनादि च कर्तव्यत्वेन विधी-यते । यु इति । सत्यवाक् गुरुभक्तः क्षमावांश्च भवेदित्यर्थः ॥ ३३ ॥ शाश्वतो धर्म आत्मदर्शनम् । यदाह याज्ञवत्वयः ' इज्याचारदमाहिसादानस्वाध्यायक्मणाम् । अयं तु परमो धर्मो यद्योगेनात्मदर्शनम् ' इति । सत्ये त्रैकालिकबा- धरुत्ये वस्तुनि प्रतिष्ठितः पर्यवसितः । अन्यो धर्मस्वर्तः प्रितिष्ठित इत्यर्थात् सिद्धम् ॥ ४९ ॥ साधियव्यामि स्क र्यमिति शेषः ॥ १४० ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलक्ष्णीं भारतभावदापे षडिभकिद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६॥

२०७ चिन्तयित्वेति । आगोऽपराधः कृतमनेनेत्यागर्हाः ॥ १ ॥ स्यापर्व

नम् ४१

: ॥ ४२

83

र्रोम्।

यः॥४४

याते।

11 84

ते ॥ ४६

भने ।

परम्।

शोभने

त्तमः ४८।

चः।

तः।

I II

म्।

म् ॥

र्मस्वसः

मि खर्ग

नेलकण्डीव

0411

यागस्त्रीः

1:1

जोपुराष्ट्रालकवर्तां हर्म्यप्राकारशोभनाम् ।
प्रविश्य नगरीं रम्यां विमानैर्वहुभिर्युताम् ॥ ७
पण्यैश्च बहुभिर्युक्तां सुविभक्तमहापथाम् ।
अश्वे रथैस्तथा नागैर्योधैश्च बहुभिर्युताम् ॥ ८
हृष्टपुष्रजनाकीणां नित्योत्सवसमासुलाम् ।
सोऽपश्यद्वहुवृत्तान्तां ब्राह्मणः समितिकमन् ॥ ९
धर्मध्याध्रमपृच्छच स चास्य कथितो द्विजः ।
अपश्यत् तत्र गत्वा तं स्नामध्ये व्यवस्थितम् १०
मार्गमाहिषमांसानि विकीणन्तं तपस्विनम् ।
आसुलत्वाच केतृणामेकान्तं संस्थितो द्विजः॥११
स तु ज्ञात्वा द्विजं प्रातं सहसा सम्भ्रमोतिथतः ।
आजगाम यतो विप्रः स्थित एकान्तद्र्शने ॥ १२
व्याध्य उवाच ।

अभिवादये त्वां भगवन् स्वागतं ते द्विजोत्तम । अहं व्याधो हि भद्गं ते किं करोमि प्रशाधि माम् एकपत्न्या यदुक्तोऽसि गच्छ त्वं मिथिलामिति । जानाम्येतदहं सर्वं यद्थं त्वामेहागतः ॥ १४ श्रुत्वा च तस्य तद्वाक्यं स्विप्रो भृशविस्मितः। द्वितीयमिद्माश्चर्यमित्यचिन्तयत द्विजः ॥ १५ अदेशस्यं हि ते स्थानमिति व्याधोऽव्रवीदिदम् । गृहं गच्छाव भगवन् यदि ते रोचतेऽन्य ॥ १६

मार्कण्डेय उवाच ।
वाहमित्येव तं वित्रो हृष्टो वचनमत्रवीत्।
अग्रतस्तु द्विजं कृत्वा स जगाम गृहं प्रति॥ १७
प्रविद्य च गृहं रम्यमासनेनाभिपूजितः।
पाद्यमाचमनीयं च प्रतिगृह्य द्विजोत्तमः॥ १८
ततः सुखोपविष्टस्तं त्याधं वचनमत्रवीत्।
कर्मेतद्वे न सहदां भवतः प्रतिभाति मे।
अनुतप्ये भृदां तात तव घोरेण कर्मणा॥ १९

व्याध उवाच ।

कुलोचितिमदं कर्म पितृपैतामहं परम् ।

वर्तमानस्य मे धर्मे स्वे मन्धुं मा कृथा द्विज॥ २०
विधात्रा विहितं पूर्वं कर्म स्वमनुपालयन् ।

पयलाच गुरू वृद्धौ शुश्रूषेऽहं द्विजोत्तम ॥ २१
सत्यं वदे नाम्यसये यथाशक्ति ददानि च ।

देवतातिथिभृत्यानामवाशिष्टेन वर्तये॥ २२ न कुत्सयाम्यहं किञ्चिन्न गर्हे बळवत्तरम् । कृतमन्वेति कर्तारं पुराकर्म द्विजोत्तम ॥ 23 कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यमिह छोकस्य जीवनम् । दण्डनीतिस्त्रयी विद्या तेन छोको भवत्युत ॥२४ कर्म शुद्रे कृषिर्वैदये सङ्घामः क्षत्रिये स्मृतः। ब्रह्मचर्यं तपो मन्त्राः सत्यं च ब्राह्मणे सदा ॥२५ राजा प्रशास्ति धर्मेण स्वकर्मनिरताः प्रजाः। विकर्माणश्च ये केचित्तान् युनक्ति स्वकर्मसु२६ भेतव्यं हि सदा राज्ञां प्रजानामि वपा हि ते। वारयन्ति विकर्भस्यं नृपा मृगमिवेषुभिः॥ जनकस्येह विप्रर्षे विकर्मस्यो न विद्यते। स्वकर्मनिरता वर्णाश्चत्वारोऽपि द्विजोत्तम॥ २८ स एप जनको राजा दुईत्तमिपचेत सतम्। दण्ड्यं दण्डे निक्षिपति तथा न ग्लाति धार्मिकम स्यक्तचारो नुपतिः सर्वे धर्मेण प्रयति । श्रीश्च राज्यं च दण्डश्च क्षत्रियाणां द्विजोत्तम ३० राजानो हि स्वधर्मेण श्रियमिच्छन्ति भूयसीम् । सर्वेषामेव वर्णानां त्राता राजा भवत्यत ॥ ३१ परेण हि हतान् ब्रह्मन् वराहमहिषानहम्। न स्वयं हिनम विवर्षे विकीणामि सदा त्वहम्३२ न भक्षयामि मांसानि ऋतुगामी तथा हाहम्। सदोपवासी च तथा नक्तभोजी सदा द्विज॥ ३३ अशीलश्चापि पुरुषो भूत्वा भवति शीलवान्। प्राणिहिंसारतिश्चापि भवते धार्मिकः पुनः ॥ ३४ अभिचारान्नरेन्द्राणां धर्मः सङ्कीर्थते महान्। अधर्मो वर्तते चापि सङ्कीर्यन्ते ततः प्रजाः ॥ ३५ भेरुण्डा वामनाः कु॰जाः स्यूलशीर्षास्तथैव च । क्कीबाश्चान्धाश्च वाघरा जायन्तेऽत्युचलोचनाः पार्थिवानामधर्मत्वात् प्रजानामभवः सदा । स एष राजा जनकः प्रजा धर्मेण पद्यति ॥ ३७ अनुगृह्णन् प्रजाः सर्वाः स्वधर्मनिरताः सद्।। ये चैव मां प्रशंसन्ति ये च निन्दन्ति मानवाः॥ सर्वान् सुपरिणीतेन कर्मणा तोषयाम्यहम् । ये जीवन्ति स्वधर्मेण संयुक्षन्ति च पार्थिवाः ३९

विमानैः साप्तभौमिकगृहैः ॥ ७ ॥ सूना वधस्थानं तन्मप्ये ॥ १० ॥ अदेशस्थमयोग्यदेशस्थम् ॥ १६ ॥ गुरू मातापितरौ॥२१॥नाभ्यसूये परगुणेषु दोषं नाविष्कुर्वे। वर्तये जीवामि ॥ २२ ॥ कुत्सा विद्यमानदोषसङ्कर्तनम् । गर्हा अविद्यमानदोषारोपः । पुराकृतं कर्मेति सम्बन्धः ॥ २३ ॥ लोकः परलोकः ॥ २४ ॥ न ग्लाति न ग्लानिं नयति ॥ २९ ॥ आभिचारात् स्वैरगतेः ॥ ३५ ॥ भेरुण्डाः भयानकाः ॥ ३६ ॥ सुपरिणीतेन साधुना ये संयुक्जन्ति सम्यग्योगं सेनानिवेशं कुर्वन्ति त एव पार्थिवाः। अन्ये चोरा-इत्यर्थः ॥ ३९ ॥

न किञ्चिदुपजीवन्ति दान्ता उत्थानशीलिनः। शक्त्याऽन्नदानं सततं तितिक्षा धर्मनित्यता॥४० यथाई प्रति पूजा च सर्वभूतेषु वै सदा। त्यागान्नान्यत्र मत्यानां गुणास्तिष्ठन्ति पृरुषे॥ ४१ मृषा वादं परिहरेत् कुर्यात् प्रियमयाचितः। न च कामान्न संरम्भान्न द्वेषाद्धर्ममुत्स्जेत्॥ ४२ प्रिये नातिभृशं हृष्येदिष्रये न च सञ्ज्यरेत्। न मुहोदर्थकृच्क्रेषु न च धर्म परित्यजेत्॥ 83 कर्म चेत्किञ्चिद्न्यत् स्यादितरन्न तदाचरेत्। यत् कल्याणमभिध्यायेत् तत्रात्मानं नियोजयेत्॥ न पापे प्रतिपापः स्यात् साधुरेव सदा भवेत्। आत्मनैव हतः पापो यः पापं कर्तुमिच्छति॥ ४५ कर्म चैतदसाधनां वृजिनानामसाध्वत्। न धर्मोऽस्तीति मन्वानाः श्रचीनवहसन्ति ये४६ अश्रद्धाना धर्मस्य ते नस्यन्ति न संशयः। महादतिरिवाध्मातः पापो भवति नित्यदा ॥४७ मुढानामवालिप्तानामसारं भावितं भवेत्। दर्शयत्यन्तरात्मा तं दिवा रूपमिवांश्रमान् ॥४८ न लोके राजते मूर्खः केवलातमप्रशंसया। अपि चेह मृजा हीनः कृतविद्यः प्रकाशते ॥ ४९ अब्रुवन् कस्यचिन्निन्दामात्मपूजामवर्णयन्। न कश्चिद्गणसम्पन्नः प्रकाशो भुवि दश्यते ॥ ५० विकर्मणा तप्यमानः पापाद्विपरिमुच्यते । न ता कुर्यो पुनरिति द्वितीयात् परिमुच्यते॥५१ कर्मणा येन तेनेह पापाद्विजवरोत्तम। एवं श्रुतिरियं ब्रह्मन् धर्मेषु प्रतिदृश्यते ॥ 42

पापान्यबुद्धेह पुरा कतानि प्राग्धर्मशालोऽपि विहन्ति पश्चात्। धर्मो राजझुदते पुरुषाणां यत् कुर्वते पापमिह प्रमादात्॥ 43. पापं कृत्वा हि मन्येत नाहमस्मीति पुरुषः। तं तु देवाः प्रपद्यन्ति स्वर्यवान्तरपुरुषः॥ ५४: चिकीषें देवकल्याणं श्रद्धानोऽनस्यकः। वसनस्येव छिद्राणि साधूनां विवृणोति यः ॥५५ पापश्चेत पुरुषः कृत्वा कल्याणमभिपद्यते। मुच्यते सर्वपापेभ्यो महाभ्रेणेव चन्द्रमाः॥ यथाऽऽदित्यः समुद्यन् वै तमः पूर्वं व्यपोहति। पवं कल्याणमातिष्ठन् सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५७ पापानां विद्वश्यिष्टानं लोभमेव द्विजोत्तम। लुब्धाः पापं व्यवस्यन्ति नरा नातिबहुश्रताः ५८ अधर्मा धर्मरूपेण तृणैः कूपा इवावृताः। तेषां दमः पवित्राणि प्रलापा धर्मसंथिताः। सर्वं हि विद्यते तेषु शिष्टाचारः सुदुर्लभः॥ ५९ मार्कण्डेय उवाच। स तु विप्रो §महाप्राज्ञो धर्मव्याधमपृच्छत। शिष्टाचारं कथमहं विद्यामिति नरोत्तम॥ पतादिच्छामि भद्रं ते श्रोतुं धर्मभृतां वर। त्वत्तो महामते व्याध तद्भवीहि यथातथम् ॥ ६१

व्याध उवाच । यक्षो दानं तपो वेदाः सत्यं च द्विजसत्तम । पञ्चैतानि पवित्राणि शिष्टाचारेषु सर्वदा ॥ ६२ कामकोधौ वशे कृत्वा दम्भं लोभमनार्जवम् । धर्ममित्येव सन्तुष्टास्ते शिष्टाः शिष्टसम्मताः ॥६३

संस्माद्भयात् ॥ ४२ ॥ अन्यत् विपरीतं स्यात् इतरत् ताहशं द्वितीयं कल्याणमेवात्मनः परस्य चाभिष्यायेत् जानीयात् ॥ ४४ ॥ पापे पापिनि प्रतिपापः प्रतिपापी न स्थात् ॥४५ ॥ युजिनानां व्यसनवताम् । असाधुश्रीरादि-स्तद्वत् ॥ ४६ ॥ द्यतिमेत्ना आध्मातः सन्नसारोऽपि पुष्टो मवेत् ॥ ४७ ॥ तद्वन्मृढानां भावितं चिन्तितम् । अन्तरात्मेव तं मृढं दर्शयति मृढस्य मौद्यमेव स्वरूपज्ञापकम् ॥४८॥ मृजा हीनः मिलनदेहः। श्रियेति पाठान्तरे स्पष्टोऽर्थः ॥ ४९ ॥ मृढमतमाह अञ्चन्निति ॥ ५० ॥ पापात् प्राक् कृतात-दितीयात् करिष्यमाणात् ॥ ५९ ॥ कर्मणिति । येन तेनेति जपतपस्तीर्याद्यन्यतमेन येन केनचिदिप पापात् व्यस्मिच्यत इत्यनुष्ययते । स नाह्मणः केन स्यादोन स्यात्तेन-व्यस्मिच्यत इत्यनुष्ययते । स नाह्मणः केन स्यादोन स्थात्तेन-

दश एव स्यात्'इति श्रुतिर्हि धर्मेषु धर्मोत्पत्तिविषया। ज्ञानेत्यत्ते त्वेक एव श्रवणादिमार्गो 'नान्यः पन्था विद्यतेऽयनायं इति श्रूयते ॥ ५२ ॥ श्राक् कृतानीति सम्बन्धः ॥ ५३ ॥ चिक्रीर्षिदिति यः। साधृनां छिद्राणि धनादिहीनतया रिक्तानि श्राद्धादीनि यः विवृणोति धनादिदानेन विवृणोति विशेषतः पिद्धाति ॥५५॥ सः कल्याणं मोक्षोपायं कर्त्तमिच्छेदेव। साधुसेवनजात् पुण्यान्सुमुक्षा उदेतीत्यर्थः ॥५६॥ यथिति सुमुक्षा पापनाशपूर्विकैवोदेतीति भावः ॥ ५७ ॥ अधर्मा इति। छन्धाः धर्मश्रून्या अपि धर्मस्य स्पामिव स्पं यस्य तेत दम्मेन आवृताः तेषां दाम्भिनामम्। अत एव दिम्भनां साधृनां च विशेषानवगमात् तेषु दाम्भिषु शिष्टाचारः पुरुकेमः द्वीध इत्यर्थः ॥ ५९ ॥ शिष्टाचारमाह यज्ञ इति ॥६२॥ शिष्टल्क्षणमाह कामेति ॥ ६३ ॥ § महाप्राञ्च ख.

7

पिव

43

48

1144

48:

419.

40

40:

20

188

83

॥६३

ज्ञानो-

प्रनाय'

13 11

क्तानि

शेषतः

देव।

विते।

अधमा

य तेन

ाधूनां

दुर्लमः ६२॥

त तेषां विद्यते वृत्तं यज्ञस्वाच्यायशीलिनाम । आचारपालनं चैव द्वितीयं शिष्टलक्षणम् ॥ ६४ गुरुशुस्रूवणं सत्यमकोधो दानमेव च। प्तचतुष्ट्यं ब्रह्मन् शिष्टाचारेषु नित्यदा॥ ह्प शिष्टाचारे मनः कृत्वा प्रतिष्टाप्य च सर्वशः। यामयं लभते वृत्तिं सा न शक्या ह्यतोऽन्यथा॥ वेदस्योपनिषत् सत्यं सत्यस्योपनिषद्यः। दमस्योपनिषत त्यागः शिष्टाचारेषु नित्यदा॥६७ वेत धर्मानसूयन्ते बुद्धिमोहान्विता नराः। अपथा गच्छतां तेषामनुयाता च पीड्यते ॥ ६८ ये तु शिष्टाः सुनियताः श्रुतित्यागपरायणाः । धर्मपन्थानमारूढाः सत्यधर्मपरायणाः॥ नियच्छन्ति परां बुद्धिं शिष्टाचारान्विता जनाः उपाध्यायमते युक्ताः स्थित्या धर्मार्थदार्शनः ७० नास्तिकान् भिन्नमर्यादान् क्रूरान्पापमतौ स्थितान् त्यज तान् ज्ञानमाश्चित्य धार्मिकानुपसेव्य च ७१ कामलोभग्रहाकीणीं पञ्चेन्द्रियजलां नदीम् । नावं धृतिमयीं कृत्वा जन्मदुर्गाणि सन्तर ॥ ७२ क्रमेण सञ्चितो धर्मो बुद्धियोगमयो महान्। शिष्टाचारे भवेत् साधू रागः शुक्केव वाससि ७३ आहेंसा सत्यवचनं सर्वभूतहितं परम् । अहिंसा परमो धर्मः स च सत्ये प्रतिष्ठितः । सत्ये कृत्वा प्रतिष्ठां तु प्रवर्तन्ते प्रवृत्तयः ॥ सत्यमेव गरीयस्त शिष्टाचारनिषेवितम्। थाचारश्च सतां धर्मः सन्तश्चाचारलक्षणाः ॥७५

यो यथा प्रकृतिर्जन्तुः स स्वां प्रकृतिमश्रुते । पापात्मा कोधकामादीन् दोषानामोत्यनात्मवान् आरम्भो न्याययुक्तो यः स हि धर्म इति स्मृतः। अनाचारस्त्वधर्मीते एतच्छिष्टानुदाासनम् ॥ ७७ अऋद्धान्तोऽनसूयन्तो निरहङ्कारमत्सराः। ऋजवः शमसम्पन्नाः शिष्टाचारा भवन्ति ते ७८ त्रैविद्यवृद्धाः शुचयो वृत्तवन्तो मनस्विनः। गुरुशुश्रवो दान्ताः शिष्टाचारा भवन्त्युत ॥ ७९ तेषामहीनसत्त्वानां दुष्कराचारकर्मणाम् । स्वैः कर्मभिः सत्कृतानां घोरत्वं सम्प्रणश्यति८० तं सदाचारमाश्चर्यं पुराणं शाश्वतं ध्रवम् । धर्मे धर्मेण पश्यन्तः स्वर्गे यान्ति मनीषिणः ॥८१ आस्तिका मानहीनाश्च द्विजातिजनपुजकाः। श्रुतवृत्तोपसम्पन्नाः सन्तः स्वर्गनिवासिनः॥ ८२ वेदोक्तः परमो धर्मो धर्मशास्त्रेषु चापरः। शिष्टाचारश्च शिष्टानां त्रिविधं धर्मलक्षणम्। पारणं चापि विद्यानां तीर्थानामवगाहनम् ॥८३ क्षमा सत्यार्जवं शौचं सतामाचारदर्शनम्। सर्वभृतद्यावन्तो आर्हिसानिरताः सदा ॥ परुषं च न भाषन्ते सदा सन्तो द्विजिशियाः। श्रुमानामश्रुमानां च कर्मणां फलसञ्चये ॥ विपाकमभिजानन्ति ते शिष्टाः शिष्टसम्मताः। न्यायोपेता गुणोपेताः सर्वछोकहितैविणः॥ सन्तः स्वर्गजितः शुक्काः सन्निविष्टाश्च सत्पेथ । दातारः संविभक्तारो दीनानुप्रहकारिणः॥

वृत्तं खेच्छोपात्तामिति यावत् । 'वृत्तोऽधीतेऽप्यतीतेति वर्तु लेऽपि मृते वृते'इति मेदिनी ॥६४॥ अतोऽन्यथा गुरुशुभूव-णायभावे॥६६॥ वेदस्येति । उपानिषद्रहस्यं सत्यं ब्रह्म तद्द्राने वेदो निष्फल इत्यर्थः। एवं दमाभावे सत्यं नास्ति । त्यागाभावे समोऽपि नास्तीत्यर्थः ॥ ६७ ॥ अपथा अमार्गेण अनुयाता अनुगन्ता।।६८॥ श्रुतिश्व त्यागश्च ते हे परमयनं स्थानं येषां ते श्रुतित्यागपरायणाः ॥६९॥ पर्रा वुद्धिमात्माकारां वृत्तिमिप नियच्छन्तिः निगृह्णन्ति परं वैराम्यवन्त इत्यर्थः॥७०॥ शिष्टा-वारवित शुक्रुपटोपमे योगधर्मः राग इव साधुभवेत् शुक्लेव। वेति इवार्थे । 'व वा यथा तथैवेवम्'इत्यमरः॥७३॥ अहिंसां सत्यं च स्तौति अहिंसोति । प्रतिष्ठां स्थियम् ॥७४॥ यो यथैत्यर्दं स्थावष्टे पापात्मेत्यादिना । अनात्मवान् अजिताचित्तः।।०६॥ अहिंसारो दर्पः । मत्सरः परदोषासाहिष्णुत्वं तद्वर्जिताः । शिष्टं गुरुशास्त्रोक्तमाचरन्तः शिष्टाचाराः॥७८॥ त्रैविव्यवृद्धाः तिस्रो

विद्या ऋग्यजुःसामात्मिका यत्र स त्रिविद्यो यहस्तत्र साध-विद्याः याहिकाः । वृत्तं शीलं तद्वन्तः । मनस्विनः जित-वित्ताः ॥ ७९ ॥ दुष्कराचारकर्मणामन्थैर्दृष्करः आचारः शीलं कर्म यहादि येषां तेषाम् । घोरत्वं हिंसादिदोषतत्त्वम् । ॥ ८० ॥ आश्चर्यमसतां दुरनुष्ठेयत्वात् । सदाचारं सिद्धरा-चीर्ण पुराणमनादिं शाश्वतमनविद्धत्तं दुवं नित्यमत्याज्य-मित्यर्थः ॥ ८९ ॥ वेदोक्तोऽप्रिहोत्रादिः धर्मशाश्चोक्तः अष्टकाश्राद्धादिः । शिष्टाचारः होलकादिः । शिष्टानां तुष्टि-गरित शेषः । तदुक्तमंभियुक्तः – सतां हि सन्देहपदेषु वस्तुषु प्रमाणमन्तः करणस्य वृत्तयः ' इति । अस्यापि शिष्टाचारे एवान्तर्भावात् त्रिविधमित्युक्तम् । पारणं समापनम् ॥८३॥ विपाकं क्रमेण पुष्पपापयोः क्षयम् । तेन पुष्पृह्यसहेतुः सुखं नष्टव्यं पापहासहेतुर्दुःखं सोढव्यमिति भावः । न्यायो युक्तिः । गुणाः शमादयस्तदुपेताः ॥ ८६ ॥ शुकाः हिंसा-शृत्यधर्मवन्तः सत्यये ब्रह्ममार्गे संविभक्तारः क्रुटम्बेषु ॥८०॥

यरि

31F

भा

सर

য়া

स्व

पुर

स्व

स्व

पूर्व धा

क्र

का

दा

हि

र्भा

क्रा

जी

सर

अ

निहे

वेर्त

सर्

शि

योः

सर्वपूज्याः श्रुतधनास्तथैव च तपस्विनः ।
सर्वभूतद्यावन्तस्ते शिष्टाः शिष्टसम्मताः ॥ ८८
दीनशिष्टाः सुखाँ छोकानाप्नुवन्ती ह च श्रियम् ।
पीड्या च कलत्रस्य भृत्यानां च समाहिताः ८९
अतिशक्त्या प्रयच्छिन्ति सन्तः साद्धिः समागताः।
छोकयात्रां च प्रयन्तो धर्ममात्महितानि च ९०
एवं सन्तो वर्तमानास्त्वेधन्ते शाश्वतीः समाः ।
अहिंसा सत्यवचनमानृशंस्यमधार्जवम् ॥ ९१
अद्रोहो नाभिमानश्च हीस्तितिक्षा दमः शमः ।
धीमन्तो धृतिमन्तश्च भूतानामनुकम्पकाः ॥ ९२
अकामद्वेषसंयुक्तास्ते सन्तो छोकसाक्षिणः ।
त्रीण्येव तु सतामाष्टुः सन्तः प्रमनुक्तमम् ॥ ९३
न चैव दुहोद्द्याच सत्यं चैव सदा वदेत् ।

सर्वत्र च द्यावन्तः सन्तः करुणवेदिनः ॥ १४
गच्छन्तीह सुसन्तुष्टा धर्मपन्थानमुत्तमम् ।
शिष्टाचारा महात्मानो येषां धर्मः सुनिश्चितः १५
अनस्या क्षमा शान्तिः सन्तोषः प्रियवादिता ।
कामकोधपरित्यागः शिष्टाचारिनपेवणम् ॥ १६
कर्म च श्रुतसम्पन्नं सतां मार्गमनुत्तमम् ।
शिष्टाचारं निपेवन्ते नित्यं धर्ममनुवताः १७
प्रज्ञाप्रासादमारुह्य सुच्यन्ते महतो भयात् ।
प्रेक्षन्तो लोकवृत्तानि विविधानि द्विजोत्तम १८
अतिपुण्यानि पापानि तानि द्विजवरोत्तम ।
एतत् ते सर्वमाख्यातं यथाप्रज्ञं यथाश्रुतम् ।
शिष्टाचारगुणं ब्रह्मन् पुरस्कृत्य द्विजर्षम् ॥ ९९

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि ब्राह्मणत्याधसंवादे सप्ताधिकद्विदाततमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥

子子のなのできた

206

मार्कण्डेय उवाच ।
स तु विश्रमथोवाच धर्मव्याधो युधिष्ठिर ।
यदहमाचरे कर्म धोरमेतदसंशयम् ॥ १
विधिस्तु बलवान् ब्रह्मन् दुस्तरं हि पुरा इतम् ।
पुरा इतस्य पीपस्य कर्मदोषो भवत्ययम् ॥ २
दोषस्यतस्य वै ब्रह्मन् विधाते यत्नवानहम् ।
विधिना हि हते पूर्वं निमित्तं घातको भवेत्॥ ३
निमित्तभूता हि वयं कर्मणोऽस्य द्विजोत्तम ।
येषां हतानां मांसानि विक्रीणामीह वै द्विज ॥ ४
तेषामिप भवेद्धर्मं उपयोगेन भक्षणे ।
देवतातिथिभृत्यानां पितृणां चापि पूजनम् ॥ ५
ओषध्यो वीरुधश्चैव पश्चो मृगपक्षिणः ।

श्रुतधनाः विद्याधनाः ॥ ८८ ॥ एधन्ते वर्द्धन्ते ॥ ९९ ॥ नामिमानः निरिममानः ॥ ९२ ॥ सतां पदं पदनीयं प्रार्थनीयम् ॥ ९३ ॥ करुणाः करुणावन्तश्च ते वेदनशी-लाश्च मत्वर्थायोऽच् ॥ ९४ ॥ कर्म च कर्मेव । कर्मणिति गौडपाठे कर्मणा श्रुतेन च सम्पन्नमित्यर्थः ॥ ९७ ॥ प्रज्ञा ऋतम्मराख्या वस्तुयाधात्म्यविषयं ज्ञानं तदेव उच्चत्वात् प्रासादं भयात् संसारात् लोकानां वृत्तानि अतीतानागता-दीनि ॥ ९८ ॥ इत्यारप्यके पूर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभाव-दीपे सप्ताधिकद्विस्तततमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥

सित्वति । एतन्मांसाविकयात्मकम् ॥१॥ दोषस्येति यलवानिप न परिहर्तुं शक्तोमि विधेः प्रावल्यादित्यर्थः ॥३॥ विभिन्तेति । शरवानिमित्तमूता वयम् । सन्धातृवत् कर्ता उ विधिरेवत्यर्थः ॥४॥ अन्नाद्यमूताः अन्नं च तद्यं च भोग्यम् भक्ष्यं चेत्यर्थः । ' सर्वमस्यानं भवति ' इति क्षुतेः ॥ ६॥ भन्त्रिम्पि ' येऽस्यामयो जुह्वतो मांसकामा ' इति मन्त्रिलिङ्गमिप श्रुतिरेव ॥ ११ ॥

भापन

98

तः१५

ता।

39

90

म ९८

99

11 15

:11 80

38

ोषस्येति

: 11311

कर्ता व

भोग्यम्

लङ्गमिष

संस्कृताः किल मन्त्रेश्च तेऽपि स्वर्गमवाप्नुवन्। विद नैवाययो ब्रह्मन् मांसकामाऽभवन् पुरा १२ _{मध्यं} नैवाभवन्मांसं कस्यचिद्दिजसत्तम॥ अत्रापि विधिरुक्तश्च मुनिभिर्मासमक्षणे। देवतानां पितृणां च भुङ्के दत्वाऽपि यः सदा। यथाविधि यथाश्राद्धं न प्रदुष्यति भक्षणात्॥ १४ अमांसाशी भवत्येवमित्यपि श्र्यते श्रुतिः। भार्यो गच्छन् ब्रह्मचारी ऋतौ भवति ब्राह्मणः१५ सत्यानृते विनिश्चित्य अत्रापि विधिरुच्यते । मौदासेन तदा राज्ञा मानुषा भक्षिता द्विज। शापाभिभृतेन भृशमत्र कि प्रतिभाति मे ॥ १६ स्वधर्म इति कृत्वा तु न त्यजामि द्विजोत्तम। पुराकृतमिति ज्ञात्वा जीवास्येतेन कर्मणा॥ १७ स्वकर्म त्यजतो ब्रह्मन्नधर्म इह दस्यते। सक्मीनरतो यस्त धर्मः स इति निश्चयः॥ 26 पूर्व हि विहितं कर्म दोहिनं न विमुञ्जति । धात्रा विधिरयं दृष्टो बहुधा कर्मनिर्णये । १९ इष्ट्या तु भवेत् प्रज्ञा ऋरे कर्माण वर्तता। क्यं कर्म श्रमं क्रुयों कथं मुच्ये पराभवात्॥ २० कर्मणस्तस्य घोरस्य बहुन्ना निर्णयो भवेत । दाने च सत्यवाक्ये च गुरुश्रूषणे तथा ॥ द्विजातिपूजने चाहं धर्में च निरतः तदा। अभिमानातिवादाभ्यां निवृत्तोऽस्मि द्विजोत्तम॥ राषि साध्वीति मन्यन्ते तत्र हिंसा परा स्मृता। कर्पन्तो लाङ्गलैः पुंसो झन्ति भूमिशयान् बहुन्॥ जीवानन्यांश्च बहुशस्तत्र किं प्रतिभाति मे । धान्यबीजानि यान्याह्वीह्यादीनि द्विजोत्तम २४ सर्वाण्येतानि जीवानि तत्र कि प्रतिभाति मे।

अध्याक्रम्य पश्रृंश्चापि झन्ति वै भक्षयन्ति च २५ वृक्षांस्तथौषधिश्चापि छिन्दन्ति पुरुषा द्विज । जीवा हि बहवो ब्रह्मन् वृक्षेषु च फलेषु च॥ २६ उदके बहवश्चापि तत्र किं प्रतिभाति मे। सर्वे व्याप्तमिदं ब्रह्मन् प्राणिभिः प्राणिजीवनैः२७ मत्स्यान् ग्रसन्ते मत्स्याश्च तत्र किं प्रतिभाति मे। सन्तैः सन्वानि जीवन्ति वहुधा द्विजसत्तम॥२८ प्राणिनोऽन्योन्यमक्षाश्च तत्र कि प्रतिमाति मे। चङ्कस्यमाणा जीवांश्च धरणीसंश्रितान् बहुन्।। पद्ध्यां घनित नरा विप्र तत्र किं प्रतिभाति मे। उपविष्टाः शयानाश्च घान्त जीवाननेकशः ॥ ३० ज्ञानविज्ञानवन्तश्च तत्र किं प्रतिभाति मे। जीवैर्यस्तिमिदं सर्वमाकाशं पृथिवी तथा ॥ ३१ अविज्ञानाच हिंसन्ति तत्र किं प्रतिभाति मे। अहिंसेति यदुक्तं हि पुरुपैविंसिमतैः पुरा ॥ ३२ के न हिंसान्त जीवान् वै लोकेऽस्मिन् द्विजसत्तम बहु सञ्चित्य इति वै नास्ति कश्चिद्दिसकः॥३३ अहिंसायां तु निरता यतयो द्विजसत्तम। कुर्वन्त्येव हि हिंसां ते यत्नादल्पतरा भवेत् ॥ ३४ आलक्ष्याश्चैव पुरुषाः कुले जाता महागुणाः । महाघोराणि कर्माणि कृत्वा लज्जन्ति वै न च३५ सुहदः सुहदोऽन्यांश्च दुईदश्चापि दुईदः । सम्यक्प्रवृत्तान् पुरुपान्नसम्यगनुपस्यतः ॥ समृद्धैश्च न नन्द्ति वान्धवा बान्धवैरपि। गुरूंश्चैव विनिन्दन्ति मूढाः पण्डितमानिनः॥ ३७ बहु लोके विपर्यस्तं दृश्यते द्विजसत्तम। धर्मयुक्तमधर्मे च तत्र कि प्रतिभाति मे ॥

अत्रापीत्यादिसार्धः श्लोकः । कलौ तु मांसेन पैतृकस्य निषेधाद्देवताश्चेषाद्यज्ञियमांसादन्यत्र मांसभक्षणं दुष्यत्ये-वेति भावः ॥ १३ ॥ अमांसाशाति । यज्ञियमां-समुजोऽपि ऋतुगामिनो ब्रह्मचर्यमिव औपचारिक्रममांसा-शिलामिति भावः ॥ १५ ॥ सत्यान्नते ज्ञानकर्ममार्गौ । अत्रापि यज्ञियमांसभक्षणे विधिविशेषः । तमेवाह परकृति-मुखेन सौदासेनेति । कर्तृत्वाद्याभमानवता मूढेन कर्मठेन यज्ञियमपि मांसं भक्षणीयं न ज्ञानमार्गस्थेनेति भावः । रिन्तिदेवानिदर्शनं तु युगान्तराभिप्रायम् । अत्र किं प्रतिभाति मे । किंशब्दः कुत्सायाम् । अत्र मांसे भक्षणीये मम निन्दा प्रतिभाति । अत एव न हिम्म न भक्षयामीति प्रागेवोक्तं मयेत्यर्थः ॥ १६ ॥ कुत्तर्सार्हे त्वं मांसविकयं करोषि । तत्कर्तुरिप प्रयोजकत्वाद्धिसादोषोऽस्तीत्याशङ्क्याह स्वेति । स्वकर्म इत्यस्य ब्याख्या-पुरा कृतमित्यादि ॥१०॥ तथापि हिंसामिश्रं कर्म तवाप्ययोग्यामित्याशङ्क्य सर्वत्र हिंसाया अपरिहार्यत्वमाह कृषिं साध्वीतीत्यादिना । कें नेरा जीवान्न हिंसन्त्यिप तु सर्वेऽपि हिसन्त्येवेत्यर्थः ॥ २३ ॥

ज

एत

देह

चा

मात

सम

देहा

वकुं बहुविधं शक्यं धर्माधर्मेषु कर्मसु । | स्वकर्मानिरतो यो हि स यशः प्राप्तयानमहत्॥ ३१ इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्याप्वीण पतित्रतोपाख्याने ब्राह्मणव्याधर्सवाहे अष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

मार्कण्डेय उवाच । धर्मव्याधस्तु निपुणं पुनरेव युधिष्ठिर । विप्रर्षभमुवाचेदं सर्वधर्मभृतां वरः ॥

व्याध उवाच। श्रुतिप्रमाणो धर्मोऽयमिति वृद्धानुशासनम्। स्क्मा गतिर्हि धर्मस्य बहुशाखा द्यनन्तिका ॥ २ प्राणान्तिके विवाहे च वक्तव्यमनृतं भवेत्। अनुतेन भवेत् सत्यं सत्येनैवानृतं भवेत् ॥ यद्भृतहितमत्यन्तं तत्सत्यमिति धारणा। विपर्ययकृतोऽधर्मः पद्य धर्मस्य सुक्ष्मताम् ॥ ४ यत् करोत्यशुभं कर्म शुभं वा यदि सत्तम। अवस्यं तत् समाप्तोति पुरुषो नात्र संशयः॥ ५ विषमां च दशां प्राप्तो देवान् गहीति वै भृशम् । आत्मनः कर्मदोषाणि‡ न विजानात्यपण्डितः॥ ६ मुढो नैकृतिकश्चापि चपलश्च द्विजोत्तम । सुखदुःखविपर्यासान् सदा समुपपद्यते ॥ नैनं प्रज्ञा सुनीतं वा त्रायते नैव पौरुषम्। योऽयमिच्छेन्नथा कामं तं तं कामं स आमुयात्८ यदि स्याद्पराधीनं पौरुषस्य कियाफलम्। संयताश्चापि दक्षाश्च मतिमन्तश्च मानवाः ॥ ९ दृश्यन्ते निष्फलाः सन्तः प्रहीणाः सर्वेकर्मभिः। भूतानामपरः कश्चिद्धिसायां सततोत्थितः ॥ १० वञ्चनायां च लोकस्य स सुखी जीवते सदा। अचेष्टमिप चासीनं श्रीः कञ्चिदुपतिष्टति ॥ ११

कश्चित् कर्माणि कुर्वन् हि न प्राप्यमधिगच्छित देवानिष्ट्रा तपस्तप्त्वा कृपणैः पुत्रगृद्धिभिः॥ १२ दशमासघृता गर्भे जायन्ते कुलपांसनाः। अपरे धनधान्यैश्च भोगैश्च पितृसञ्चितैः॥ विपुळैरभिजायन्ते लब्धास्तरेव मङ्गलैः। कर्मजा हि मनुष्याणां रोगा नास्त्यत्र संशयः १४ व्याधयो विनिवार्यन्ते व्याधः श्रुद्रमृगा इव। ते चापि कुराँहर्विद्यानिपुणः संभृतीवधैः॥ व्याधयो विनिवार्यन्ते सृगा व्याधैरिव द्विज। येपामस्ति च भोक्तव्यं ग्रहणीदीवपीडिताः॥१६ न शक्तुवन्ति ते भोकं पश्य धर्मभूतां वर। अपरे बाहुबिलनः क्लिश्यन्ति बहवो जनाः १७ दुःखेन चाधिगच्छन्ति भोजनं द्विजसत्तम। इति लोकमनाकन्दं मोहशोकपरिव्रतम्॥ स्रोतसाऽसक्तदाक्षिप्तं हियमाणं बळीयसा। न म्रियेयुर्न जीर्येयुः सर्वे स्यः सर्वकामिकाः १९ नाप्रियं प्रतिपश्येयुर्वशित्वं यदि वै भवेत्। उपर्युपरि लोकस्य सर्वो गन्तुं समीहते। यतते च यथाशक्ति न च तद्वर्तते तथा ॥ बहवः सम्प्रदृद्यन्ते तुल्यनक्षत्रमङ्गलाः। महत् तु फलवैषम्यं दश्यते कर्मसान्धिषु ॥ न केचिदीशते ब्रह्मन् स्वयंब्राह्मस्य सत्तम। कर्मणा प्राकृतानां वै इह सिद्धिः प्रदश्यते ॥

इलारप्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे अष्टाधिकद्विश-ततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

२०९

शान्त्यादयो ज्ञानाङ्गभूता धर्माः प्रोक्ताः । सम्प्रति ज्ञानं विना कृतकृत्यता नास्तीति वक्तं धर्मतत्त्वस्य दुरवगाहत्वं प्रमञ्चस्य निःसारत्वं चोच्यते धर्मः याधास्त्वत्यादिना ॥ १ ॥ धारणावधारणं निश्चय इत्यर्थः ॥ ४ ॥ सुनीतं गुरुशिक्षा ॥ ८ ॥ प्रहीणाः श्रान्ता अपीत्यर्थः ॥ १० ॥ पुत्रशृद्धिभिः पुत्रकामैः ॥ १९२ ॥ प्रहणी विष्टम्भरोगः ॥१६॥अनाकन्दमसहायम् । 'आकन्दः कन्दनेऽऽह्वाने मिन्न दारुणयुद्धयोः ' इति मेदिनी ॥१८॥ स्रोतसा कर्मप्रवाहेण। असकृत् आक्षिप्तं आधिब्याधिमिस्ताडितं। न्हियमाणमवर्गम् ॥ १९॥ ननु सर्वेऽपि स्ववशा एव दश्यन्ते नेत्याह वेति ॥ २०॥ बहव इति दैवज्ञशास्त्रमपि ब्यभिचारिफलमित्याः शयः॥ २९॥ नेति स्वीयमपि वस्तु स्वस्थानधानं प्राक्षमः वशाद्भवतात्यर्थः। तत्रापि दृष्टसामग्रीवैकल्यामिति लोकायः तमतमाशब्ध्याह कर्मणेति। प्राकृतानां देहात्मवादितं कृतहानाकृताभ्यागमादिदोषदर्शिनां तु प्राक्षमैव प्रधानमिति भावः॥ २२॥ ‡ कर्मदोषेण इति ख. 24

मास्याप्त

हत्॥ ३१

भिसंवारे

गच्छति।

नेः ॥ १२

शयः१४

11 84

द्विज।

इंश्री :

T: 80

11 86

काः १९

20

२१

॥ २२

ने मित्र-

प्रवाहेण।

णमवशम्

गह नेति

अमित्यां.

प्रकिम

लोकाय

मवादिना

र।

म।

ГΙ

1

इव।

1 83 ज्याश्रतिरियं ब्रह्मन् जीवः किल सनातनः। गरीरमञ्जूवं लोके सर्वेषां प्राणिनामिह ॥ वध्यमाने दारीरे तु देहनाद्यो भवत्यत । जीवः सङ्क्रमतेऽन्यत्र कर्मबन्धनिबन्धनः ॥ २४ ब्राह्मण उवाच । क्यं कर्मविदां श्रेष्ठ जीवो भवति शाश्वतः। व्यादिच्छास्यहं ज्ञातुं तत्त्वेन वदतां वर॥ २५ व्याध उवाच। न जीवनाशोऽस्ति हि देहमेदे मिथ्यैतदाहुर्ष्रियतीति मुढाः। जीवस्त देहान्तरितः प्रयाति दशार्धतैवास्य शरीरभेटः॥ 35 अन्यो हि नाश्चाति कृतं हि कर्म मनुष्यलोके मनुजस्य कश्चित। यत् तेन किञ्चिद्धि कृतं हि कर्म तदश्चते नास्ति कृतस्य नाशः॥ २७ सुपुण्यशीला हि भवन्ति पुण्या नराधमाः पापकृतो भवन्ति । नरोऽनुयातास्त्वह कर्मभिः स्वै-स्ततः समुत्पद्यति भावितस्तैः॥

ब्राह्मण उवाच। क्यं सम्भवते योनौ कथं वा पण्यपापयोः। जातीः पुण्यास्त्वपुण्याश्च कथं गच्छति सत्तम२९

व्याघ उवाच । गर्माधानसमायुक्तं कर्मेदं सम्प्रदृश्यते । समासेन तु ते क्षिप्रं प्रवश्यामि द्विजोत्तम ॥ ३० यथा सम्भृतसंभारः पुनरेव प्रजायते। शुभक्रच्उभयोनीषु पापकृत् पापयोनिषु ॥ 38 शुमैः प्रयोगैर्देवत्वं व्यामिश्रैर्मानुषो भवेत्। मोहनीयैर्वियोनीषु त्वश्रोगामी च किल्विषी॥ ३२ जातिमृत्युजरादुःखैः सततं समभिद्रतः। ×सञ्चरं पच्यमानश्च दोषैरात्मकृतैर्नरः ॥ 33 तिर्यग्योनिसहस्राणि गत्वा नरकमेव च। जीवाः सम्परिवर्तन्ते कर्मबन्धनिवन्धनाः ॥ ३४ जन्तुस्तु कर्मभिस्तैस्तैः स्वकृतैः प्रेत्य दुःखितः। तदःखप्रतिघातार्थमपुण्यां योनिमामुते ॥ , 34 ततः कर्म समादत्ते पुनरन्यं नवं बहु । पच्यते तु पुनस्तेन भुक्ताऽपथ्यमिवातुरः॥ 38 अजस्त्रमेव दुःखार्तोऽदुःखितः सुखसंज्ञकः । ततो निवृत्तवन्धत्वात् कर्मणासुदयादपि॥ परिकामति संसारे चक्रवद्वहुवेदनः। स चेन्निवृत्तबन्धस्तु विश्रद्धश्चापि कर्मभिः॥ ३८ तपोयोगसमारम्भं कुरुते द्विजसत्तम। कर्मभिर्बहुभिश्चापि लोकानश्चाति मानवः॥ ३९ स चेन्निवृत्तवन्धस्तु विशुद्धश्रापि कर्मभिः। प्राप्तीति सुकृताँहोकान् यत्र गत्वान शोचति४०

एतदेव व कुं जीवस्य नित्यत्वमाह यथेति ॥ २३ ॥ दशार्धता पञ्चत्वम् ॥ २६ ॥ ननु कृतनाशोऽपि कृष्यादि-फलेषु दस्यतेऽतः कृतं कर्म न देहान्तरेऽनुवर्तिष्यते। देहादन्यस्यात्मनोऽभावादित्याशक्क्याह अन्यो हीति । भोजनफलवत् कृतस्य कर्मणः फलमपरिहार्यम्। यत्र तु सद्यः फलं न दृष्टं तत्रापि जन्मान्तरे भविष्यतीत्यनुमेयम् । यत्र चाकृतमापि फलं निधिलाभादि उपैति तत्र जन्मान्तरीयं साधनं कल्प्यामित्यर्थः ॥ २७ ॥ उत्पद्यति जन्मान्तरं लभते यतस्तैः प्राचीनैः कर्माभभावितो राज्जितः अत एव क्रममाणं अकृत्य श्रूयते 'तं विद्याकर्मणी समन्वारभेते पूर्वप्रज्ञा च 'इति। तस्मात् स्वकृतमेव स्वयं भुद्धे न त्वन्यकृतमन्योऽतो नास्ति कृतस्य नाञ्च इत्युक्तम् ॥ २८ ॥ एवं स्थूलकारीरादन्यत्व मात्मनः प्रसाध्य लिङ्गश्रीरादपि व्यतिरेकं साधायितुं वैरा-गोत्तत्त्यर्थे जन्मादीनां दुःखरूपत्वमाह गर्भेत्यादिना। गर्भा-वानेन पिण्डोत्पत्तिप्रकाश्चरेन ग्रन्थेन । एतत् सर्वे समायुक्तं समाहितम् । तदेव सङ्क्षिप्याह इदं यत् सम्प्रहस्यते स्थूल-देहादिष्टान्तं तत् सर्वे कमैविति । अयमर्थः - प्रियमाणी

जन्तुर्विद्याकर्मपूर्वप्रज्ञाभिः पश्चप्राणमनोबुद्धिद्शेन्द्रियरूप-सप्तदशकात्मकेन लिङ्गेन इत उत्क्रम्य यथाकर्म स्वर्गे नरकं वा गंला तत्र भोगान् भुक्ता कर्मशेषेण वृष्टिद्वारेण पुनर्बीजभावं प्राप्य शुकशोणितरूपेण परिणमते । बीजे पुर्नीलङ्गशरीरेणा-विश्य तैरेव पूर्वेविंगादिसंस्कारैर्युक्तो जायते । तत्केन कर्मणा कुत्र जायत इत्येतत् प्रवक्ष्यामीत्यर्थः ॥ ३० ॥ सम्मृताः सम्भाराः कर्मवीजानि येन ॥ ३१ ॥ मोहनीयैस्तामसैः अधः नरकतिर्यक्षु ॥ ३२॥ जातिर्जन्म सञ्चरे योनिसबरे उत्कान्त्यादिषु च ॥ ३३ ॥ प्रेत्य मृत्वा दुः बात्मकः प्रतीघातः दुःखं भोक्तमित्यर्थः ॥ ३५ ॥ अपथ्यमिति छेदः ॥ ३६ ॥ अदुःखित इति छेदः । दुःखाभावस्य च सुखमिति संज्ञा। न तु संसारे स्वरूपतः सुखमिता तथा चाहुः भारेऽपनीते सुखिनः संत्रुत्ताः स्म इति । ततः अदुःखे सुखा-घ्यासात् अनिवृत्तेति छेदः ॥ ३७ ॥ निवृत्तर्वनधी वीत-रागः तत्र हेतुः विशुद्धश्चेति ॥३८॥ तस्य फलं तपोयोगयोः आलोचनध्यानयोः समारम्भम् ॥ ३९ ॥

भध

तिस

ह्या

ततो

ततो

ततो

त ध

व्याः

त्याः

तके

सुहा

उत्तः

अध

पापं

तस्य

एकः

सते

पादो

लोभे

धनम अश्री

यथार

दर्शय

पापा धान

विद्या

क्रत्सं

न ल

सर्म

नन्

त्रिति

दीनि

प्रोकं

ष्यक

पापं कुर्वन् पापवृत्तः पापस्यान्तं न गरछति। तस्मात् पुण्यं यतेत् कर्तुं वर्जयीत च पापकम्४१ अनसृयुः कृतक्षध्य कल्याणानि च सेवते। सुखानि धर्ममधं च खर्ग च रुभते नरः॥ संस्कृतस्य च दान्तस्य नियतस्य यतात्मनः । प्राज्ञस्यानन्तरा वृत्तिरिह लोके परत्र च ॥ 83 सतां धमेंण वर्तत कियां शिध्वदाचरेत्। असंक्षेत्रोन लोकस्य वृत्ति लिप्हेत वै द्विजः॥ ४४ स्वधर्मेण किया होके कर्मणः सोऽप्यसङ्करः। सन्ति ह्यागमविज्ञानाः शिष्टाः शास्त्रे विचक्षणाः प्राक्षो धर्मेण रमते धर्म चैवोपजीवति । तस्माद्धमादवाप्तेन धनेन द्विजसत्तम ॥ 38 तस्यैव सिञ्चते मूलं गुणान् पर्याति यत्र वै। धमारमा भवति होवं वित्तं चास्य प्रसीदति॥४७ स मित्रजनसन्तुष्ट इह प्रेत्य च नन्दति । शब्दं स्पर्शे तथा कपं गन्धानिष्टांश्र सत्तम ॥ ४८ प्रभुत्वं लभते चापि धर्मस्यैतत् फलं विदुः।

धर्मस्य च फलं लब्ध्वा न तुष्यति महाद्विज ॥% अतृष्यमाणो ।नेर्वेदमापेदे ज्ञानचक्षुषा। प्रज्ञाच क्षुर्नर इह दोषं नैवानु रूध्यते॥ विरुयते यथाकामं न च धर्म विमुञ्चाते। सर्वत्यागे 🕽 च यतते दृष्ट्वा लोकं क्षयात्मकम् 🙌 ततो मोक्षे प्रयतते नानुपायादुपायतः। एवं निवेंद्माद्त्ते पापं कर्म जहाति च॥ धार्मिक आपि भवति मोक्षं च लमते परम्। तपो निःश्रेयसं जन्तोस्तस्य मूळं शमो दमः॥५ तेन सर्वानवाप्रोति कामान् यान् मनसेच्छति। इन्द्रियाणां निरोधेन सत्येन च दमेन च। ब्रह्मणः पदमाभोति यत्परं द्विजसत्तम ॥ ब्राह्मण उवाच।

इन्द्रियाणि तु यान् याहुः कानि तानि यतवत निग्रहश्च कथं कार्यों निग्रहस्य च किं फलम् ॥५ कथं च फलमाशीति तेषां धर्मभूतां वर। एतदिच्छामि तत्त्वेन धर्म ज्ञातं निबोध मे ॥ ५

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे मार्कण्डेयसमास्यापर्वाण ब्राह्मणव्याधसंवादे नवाधिकद्विज्ञाततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥

280

मार्कण्डेय उवाच। एव मुक्तस्तु विप्रेण धर्मःयाधो युधिष्ठिर। प्रत्युवाच यथा विषं तच्छ्रणुष्व नराधिप॥

व्याध उवाच । विज्ञानार्थं मनुष्याणां मनः पूर्वं प्रवर्तते । तत् प्राप्य कामं भजते क्रोधं च द्विजसत्तम ॥

यतेत् यतेत ॥ ४१ ॥ पुष्यफलमाह अनस्युरिति ॥ ४२ ॥ संस्कृतस्य अष्टाचत्वारिंशत्संस्कारयुक्तस्य दान्तस्य जितबाह्ये-ान्द्रियस्य नियतस्य शौचादिपरस्य यतात्मनः जिताचित्तस्य अनन्तरा सुलभा वृत्तिर्जीवनं विषयसुखामिति यावत् ॥४३॥ खधर्मेणेति । यतः शिष्टा उपदेष्टारः सन्ति अतः । कर्मणः कर्माण षष्टी। कर्म स्वधर्मेण स्वोचितेनाचारेण क्रियाः कुरुष । आशीर्रिङ्मध्यमैकवचनम् । सोऽपि असङ्करः धर्मा-णामिति शेषः ॥ ४५ ॥ यत्र धर्मे ॥ ४७ ॥ प्रभुत्वमप्रति-हतेच्छत्वं धर्मस्येति चित्तशुद्धा भोगेच्छायां क्षीणायां स्वर्गेऽपि वैराग्यं जायते इत्यर्थः । अतृप्यमाणः प्रीतिमलभ-मानः। निर्वेदं वैराम्यम्। आपेदे आप्रोति। लकारव्यत्यय आर्षः। दोषं रागद्वेषादिकं नानुरुध्यते तद्वशो न भवतीत्यर्थः ॥५०॥ उपायत एव मोक्षे प्रयतते न त्वनुपायाहैवमात्राश्रयादिति योजना ॥ ५२ ॥ तपः ज्ञानं निःश्रेयसं मोक्षसाधनम्॥५३॥

तेन तपसा ॥ ५४॥ तेषां निम्रहस्य फलं च किं क्यं व इत्यारप्यके पर्वा 11 44 11 फलमाप्रोतीति सम्बन्धः नवाधिकाद्विशततमोऽ नैलकण्ठीये भारतभावदीपे ध्यायः ॥ २०९ ॥

२१०

प्विमिति ॥ १ ॥ सूक्ष्मशरीराद्प्यात्मानं विवेकि मिन्द्रियाणामजये दोषमाह विज्ञानार्थमित्यादिना। म न्धकारे विद्यमानानां घटादीनां विज्ञानार्थं घटिख्याः हिर्गतदीपप्रभेव ब्रह्माण विद्यमानरूपादीनां विज्ञानार्थिमि यच्छिदद्वारा बहिर्गतं तैजसं मनः प्रथमं प्रवर्तते। रूपादिविज्ञानं प्राप्य ज्ञातेऽर्थे कामं रागं क्रोधं देवं व अब ॥ २ ॥ 🙏 फलत्यागे ख.

१०

मास्यापर्व

रम्।

H: || 4

व्छाते।

यतवता

लम् ॥५५

मे ॥ ५६

त्तम ॥१

किं क्यं व

प्यके पर्वा

देशततमोऽ

विवेर्गि

ना। मा

ाट ~~चिछ~~्री

नार्थामिति

जे ॥ ४१ तिलद्र्यं यतते कर्म चारभते महत्। हातां रूपगन्धानामभ्यासं च निषेवते ॥ 3 ही रागः प्रभवति द्वेपश्च तद्नन्तरम्। तो लोभः प्रभवति मोहश्च तद्नन्तरम्॥ 8 ता लोभाभिभृतस्य रागद्वेपहतस्य च। कम्॥५१ वधर्मे जायते बुद्धिव्यीजाद्धर्म करोति च॥ 4 ब्राजेन चरते धर्ममर्थं व्याजेन रोचते। वाजेन सिध्यमानेषु धनेषु द्विजसत्तम ॥ Ę तत्रैव रमते बुद्धिस्ततः पापं चिकीर्षति। सहिद्रविर्यमाणश्च पण्डितैश्च द्विजोत्तम ॥ 9 उत्तरं श्रुतिसम्बद्धं व्रवीत्यश्रुतियोजितम्। अधर्मस्त्रिविधस्तस्य वर्तते रागदोषजः॥ 6 वापं चिन्तयते चैव ब्रवीति च करोति च। तस्याधर्मप्रवृत्तस्य गुणा नद्यन्ति साधवः॥ 9 एक्शीलैश्च मित्रत्वं भजन्ते पापकर्मिणः। स तेन दुःखमामोति परत्र च विपद्यते ॥

पापातमा भवति होवं धर्मलामं त मे शृष् । यस्त्वेतान् प्रज्ञया दोषान् पूर्वमेवानुपञ्यति ॥११ कुरालः सुखदुःखेषु साध्रश्राप्यपसेवते । तस्य साधुसमारमभाद्वद्विर्धर्मेषु राजते ॥ 85 ब्राह्मण उवाच । व्रवीपि सुनृतं धर्म्यं यस्य वक्ता न विद्यते। दिव्यप्रभावः समहानृषिरेव मतोऽसि मे ॥ 83

व्याध उवाच।

ब्राह्मणा वै महाभागाः पितरोऽब्रभुजः सदा। तेपां सर्वात्मना कार्य प्रियं लोके मनीषिणा १४ यत् तेषां च वियं तत् ते वध्यामि द्विजसत्तम । नमस्कृत्वा ब्राह्मणेभ्यो ब्राह्मी विद्यां निवोध मे॥ इदं विश्वं जगत् सर्वमजय्यं चापि सर्वशः। महाभूतात्मकं ब्रह्म नातः परतरं भवेत्॥ महाभूतानि खं वायुरग्निरापस्तथा च भूः। शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च तहुणाः १७

तत इति ॥ ३॥ ह्म रागकार्यमाह सपादश्लोकेन अमाति स्वकार्यसाधनेन कृतकृत्यो भवति। द्वेषकार्यमाह गदोनश्लोकेन द्वेषश्चेति ॥ ४॥ उभयोः कार्यमाह ततो बोमेति । ब्याजात् दम्भात् ॥५॥ ब्याजेन कोटिल्येन । अर्थे थनम् ॥ ६ ॥ श्रातिसम्बद्धमसङ्गोऽहमुदासीनोऽहामित्यादि । अश्रुतियोजितं श्रुतिपथे शान्त्यादौ योजितं योगः तद्रहितं यथास्यात्तथा । शमादिशून्योऽपि असङ्गत्वं शास्त्रीयं शब्देनैव र्शियतीत्यर्थः ॥ ८ ॥ मनोवाकायजत्वेन त्रैविष्यभेवाह ^{पाप}मिति । साधवः शमादयः ॥ ९ ॥ पापकर्मिणः भावप्र-यानो निर्देशः । पापकर्मकरत्वादित्यर्थः ॥१०॥ धर्मलाभो-^{पाय}मेवाह सार्धेन यस्त्विति ॥ ११ ॥ स्तृतं प्रियं धर्म्य च ॥ १३ ॥ ब्राह्मी ब्राह्मणानां स्वभूताम् ॥ १५ ॥ विद्यामेवाह इदामित्यादिना । इदं प्रत्यक्षादिप्रमाणसिद्धं विश्वं कृत्नं जगत् स्थावरजङ्गमात्मकं सर्वे सर्वमपि अज्ञयं कर्मणा न लभ्यं सर्वशः सर्वप्रकारेण 'इदं सर्वे यदयमात्मा' 'आत्मैवेदं स्वम् ' इत्यादिश्रुतिभ्यः । सर्वस्यात्ममात्रत्वादिति भावः । नतु पशुवन्धयाजी सर्वोन् लोकानभिजयतीति कर्मज्य्यत्वं जगतः कथं श्रूयते तत्राह महाभूतात्मकामिति। यतः ब्रह्म त्रिविधपारिच्छेदशून्यं वस्तु तदेव । महाभूतानि आकाशा-दौनि। आत्मा जीवः। कमानन्दरूप ईश्वर एतत्रितयात्मकम्। तया च श्रुतिः - भोक्ता भोग्यं प्रेरितारं च मत्वा सर्व मों त्रिविधं ब्रह्म व तत् ' इति नातः परतरं भवेत् अतो म्ब्राणोऽन्यत् श्रेष्टतरं प्राप्यं नास्ति । जयश्रुतिस्तु अविद्यावद्वि भ्यकर्मकाण्डाभिप्राया ॥ १६ ॥ ननु केयं विद्या नाम आत्मैकत्वप्रतिपत्तिरिति त्रूमः । किं शालग्रामे विष्णुत्विमव प्रत्यगात्मानि सार्वात्म्यं भावनात्मकं कुर्यादिति विधित एव इह प्रतिपत्तन्यमुत वन्हानौष्ण्यमिव तात्त्विकं तत्त्वमस्यादि-शब्दप्रमाणात् प्रतिपत्तब्यम् । आद्येऽजय्यवचनब्याकोपः 🕨 द्वितीये तात्विकाद्वैते कर्मोपास्तिकाण्डयोरप्रामाण्यम् । न चेष्टापत्तिः । तद्वदेव ज्ञानकाण्डस्याप्यप्रामाण्यापत्तेः । भेद-याहिप्रत्यक्षादिप्रमाणान्तराविरोधस्तु स्पष्ट एवेत्याशङ्क्याह महाभूतानीति । खादयः शब्दाद्यश्च तद्रणाः तस्मिन् ब्रह्मणि आश्रिता गुणाः त्रिगुणात्मकमायाकार्यत्वात् मायायाश्राश्रयो ब्रह्मैव। 'देवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निगृहां-' 'मायां तु प्रकृतिं विद्या-न्मायिनं तु महेश्वरम्' इत्यादिश्रुतिभ्यः । अयमर्थः - चन्द्रेणा-संस्पृष्टमपि जलं चन्द्रे चञ्चलत्वानेकत्वाधःस्थत्वाद्यारीपहेर्तुर्भ-वति। एवं प्रत्यगात्मनाऽसंस्रष्टाऽपि माया तत्र दुःखित्वानेकः-त्वाद्यारोपहेतुर्भवतीति । तथा च श्रुतयः-'एक एव तु भूतात्मा भूते भूते ब्यवस्थितः। एकधा बहुधा चैव दश्यते जलचन्द्रवत्।' 'स समानः सनुभौ लोकावनुसचरित ध्यायतीव लेलायतीव।' 'घटसंबृतमाकारं नीयमाने यथा घटे । घटो नीयेत नाकारां तद्वज्जीवो नभोपमः ' इत्याद्याः । समानः वुद्धितादात्म्यं प्राप्तः। लेलायति लोलुपो भवति ब्रह्मेव स्वप्नादिष्विव स्वाज्ञा-नात् स्वस्मिननेकभेदभिनं प्रपन्नं पश्यति। प्रमाणतश्च तद्वाधे एकमेव शिष्यते । अतो रञ्जूरगन्यायेन प्रपन्नस्याधिष्ठानाद्-नन्यत्वादात्ममात्रत्वम् । अविद्यावस्थायां कर्मोपास्तिज्ञानका-ण्डानां प्रामाण्यम् । उत्पन्ने तु ज्ञाने वेदा अवेदा इति श्रुत्येव स्वस्य प्रामाण्यं निषिद्धामिति नै किंचिदुःस्थम्। यदाहु

वर्तते। हैं षं च भकी

(वमु

एकैक

एवं

न्तोड

तेषामपि गुणाः सर्वे गुणवृत्तिः परस्परम् । पूर्वपूर्वगुणाः सर्वे कमशो गुणिषु त्रिषु ॥ १८ षष्ठस्तु चेतना नाम एन इत्याभधीयते। सप्तमी तु भवेद्वद्धिरहङ्कारस्ततः परम् ॥ १९ इन्द्रियाणि च पञ्चात्मा रजः सत्त्वं तमस्तथा।

इत्येष सप्तदशको राशिरव्यक्तसंज्ञकः॥ सर्वैरिहोन्द्रयार्थेस्तु व्यक्ताव्यक्तैः सुसंवृतैः। चैतुर्विशक इत्येष व्यक्ताः यक्तमयो गुणः। एतत् ते सर्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतिमच्छिति। भ्याम

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाण मार्कण्डेयसमास्यापर्वाण ब्राह्मणमाहातस्य दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥

47738644

सम्प्रदायविदः 'देहात्मप्रत्ययो यद्वत् प्रमाणत्वेन कल्पितः। लौकिकं तहदेवेदं प्रमाणं त्वात्मनिश्रयात् ' इति । आ आ-त्मिनिश्वयादिति छेदः । तस्मायुक्तमुकं खाद्यस्तऱ्रणा इति ॥ १७ ॥ अत्र तार्किकाः खादयः शब्दादिगुणवन्तो आत्मा च गुणवानन्यो न तु तेवां परस्परं गुणगुणिभावोऽ स्तीत्याहुस्तिभरस्यति तेषामगीति । तेषामन्यत्रधानात् शब्दादीनां खादिगुणानामपि सतां गुणास्तारत्वमन्द्रत्वाद्यः सन्ति सर्वे दश्यमानाः। अनेन साक्षात् परम्परया वा प्राद्यमात्रं पाचभौतिकमित्युक्तम् । फलितमाह गुणत्रृत्तिः परस्परमिति । अयासि दग्क्तं वन्ही चतुष्कोणत्विमत्यन्योन्यसङ्कमो दष्टः। तद्वदात्मानात्मधर्माणामपि आत्मन्यपि आनन्दाे विष-यातुभवो नित्यत्वं चेति सान्ति धर्मास्ते चापृथक्त्वेऽपि चैतन्यात् पृथागेवावभासमाना अन्तःकरणे दृश्यन्ते । एवमन्तःकरणंधर्मा दुःखित्वादयोऽपीतरत्रेति स्पराश्रितत्वमाविद्यकं युज्यतेऽतो नात्मनः पृथगभूताः खादयः किं तु रज्जूरगवत् तत्रैवाध्यस्ता इति भावः । ित्रेषु ईशसूत्रविराट्सु। सर्वे इति। एतेषां उपर्युपरि परस्परा-ेथासेऽपि पूर्वस्य सर्वे गुणा उत्तरिसन् भवन्ति । उत्तरस्य तु केचिदेव पूर्वस्मिन् भवन्तीत्युक्तम् । अयमर्थः -यथा शुद्धे स्फटिके जपाकुसुमसानिध्याद्रक्तत्वाध्यासस्तत्रेव स्फटिकधी-प्रमोषे सति पद्मरागत्वाध्यासस्तत्रैव चन्द्रिकायामिन्द्रनील-त्वाध्यास इति चत् रूपे स्फटिके गुणवत्सु सोपाधिकेषु त्रिषु पूर्वपूर्वगुणस्य सर्वस्याप्युत्तरोत्तरत्राध्यासो दश्यते । तथा हि। स्फटिकगता सत्ताऽनिर्वचनीये लैहित्येऽध्यस्ता न तु स्फटिके लौहित्यधर्मोऽनिर्वचनीयत्वमध्यस्तम् । त्रह्मधर्माः सचिदानन्दाः स्थूछेऽपि काये दरयन्ते । यथो-क्तम्-' अस्ति भाति प्रियं रूपं नाम चेत्यंशपञ्चकम् । आद्यं त्रयं ब्रह्मरूपं जगदूपं ततोऽद्वयम् ' इति । एवं च रज्जुसर्प-भ्रमे भीषणत्वादय एवं सर्पधर्मा रञ्ज्वामध्यस्यन्ते न तु मिध्यात्वादयस्तद्वत् । ननु सर्पेऽपि अभिगम्यत्वाद्यो रञ्जुधर्मा न दश्यन्ते इति सर्वे इत्युक्तिरसङ्गतेति चेत्सत्यम्।

अखण्डैकरसे ब्रह्मणि साचिदानन्दाः खरूपानातिरिका क्षेपूरीः अनुतजडदुः खप्रतियोगित्वेन कल्प्यन्ते न तु रूपसाक्षित् गणह ल्पिताः सन्ति । अतः कल्पितानां तेषां कार्येऽनुत्रतिन् शब्दः पपना । ये तु ईशादौ अकाल्पेता ईशनत्वादयो न ते स्क पते गु दिष्त्रनुत्रर्तन्ते किं तु कर्तृत्वसत्त्वादय एव । तस्मात् कलि गर्दः धर्मानिप्रायेण सर्वे पूर्वस्य धर्मा उत्तरस्मिन् सन्तीसुक्ष गामे तेन दश्यं सर्वे भौतिकं तच ब्रह्मण्यमेरेनाध्यस्तिमिति पूर्वास्टर र्घाथः । तत्रापि स्थूं शुद्धेशसूत्रैरनुगतं सूत्रं शुद्धेशामा दिः मीशः शुद्धेन शुद्धं तु न केनचिदनुगतमिति उत्तरार्थेऽवीति प र्शितम् । श्रौतार्थस्तु तस्य स्वष्ट एवेति निष्कर्षः । तया र न द्रव्याणां प्रत्यक्खरूपात् पृथक् सिद्धिरस्तोति तदिखं क मतं निरस्तम् ॥१८॥ अत्रानुभवमेव प्रमाणयति पष्ट इति चेतना थीवृत्तिस्तथा कामसङ्कल्यादयोऽप्युपलक्ष्यन्ते । ह्<mark>रीस्त्</mark>रण शब्दादिपञ्चकापेक्षया । अयं भावः – मनो विषयं कल्पा सिह्त स्वेप्ने तथा दर्शनात् । बुद्धिस्तं प्रकाशयति । अहङ्कारोऽभिः न्यते मयायं ज्ञात इति । तस्मात् मनोमात्रं जगत् मन भावे तत्सत्त्वे प्रमाणाभावादिति ॥ १९ ॥ ननु प्रत्यक्षे नातिव तत्र प्रमाणमित्याशङ्क्याह इन्द्रियाणीति । आत्मा जीवः अन्यक्तं माया। तत्संत्रकः प्रमाता प्रमाणं प्रमेषं व स्त्रप्रदेशन्तेन मायामात्रामित्यवगन्तव्यामिति भावः ॥२०। इन्द्रियाणि मनोबुद्धिभ्यां सह सप्त। तेषामर्थाः मन्तरम्बेर्व गासः व्याभ्यां सह शब्दादयः सप्त । व्यक्ताव्यक्तः वाह्येत्रि नेसङ् याह्याः व्यक्ताः अन्येऽव्यक्ताः । तैः सह मुसंवृतौरीते वुर्वि विति हायां ठीनैरित्युक्तम् । ते चतुदश आकाशादयः पश्च । आलि विपयी अहर्कारो गुणत्रयं चेति चतुर्विशतेर्गणः व्यक्ताव्यक्त लिभा गुणः भोग्यवर्गः । एतेभ्यो विविक्तं यत्तदेव सर्व सर्वा त्वात् सर्वशब्दाभिधेयं भोक्त ब्रह्मेत्यर्थः ॥ २१ ॥ इल ण्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे दशाधिकि तमोऽध्यायः ॥ २१० ॥

288

मार्कण्डेय उवाच। 🚜 अर्मस्याधेन भारत । मेच्छिति श्वामकथयद्भूयो मनसः प्रीतिवर्धनीम् ॥ ब्राह्मण उवाच। हाभूतानि यान्याहुः पश्च धर्मभृतां वर । क्षेकस्य गुणान् सम्यक् पञ्चानामपि मे वद॥ २ व्याध उवाच। _{प्रमिरा}पस्तथा ज्योतिर्वायुराकाशमेव च। लोत्तरीणि सर्वाणि तेषां वध्यामि ते गुणान् ३ तिरिक्ता अभूमिः पञ्चगुणा ब्रह्मश्रुदकं च चतुर्गुणम् । गसाक्षित्र गास्त्रयस्तेजास च त्रयश्चाकाशवातयोः। ऽनुतिक्षे क्ष्यः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पञ्चमः। नते सुत्र पते गुणाः पञ्च भूमेः सर्वेभ्यो गुणवत्तराः ॥ _{गत् कलि।} गदः स्पर्शश्च रूपं च रसश्चापि द्विजोत्तम । नीसुक्<mark>ष गामेते गुणा ब्रह्मन् कीर्तितास्तव सुब्रत ॥</mark> मिति पुर्वास्थः स्पर्शेश्च रूपं च तेजसोऽथ गुणास्त्रयः। ब्रदेशाया दः स्पर्शश्च वायौ तु शब्दश्चाकाश एव तु ॥७ त्तार्धेऽशाली पञ्चदश ब्रह्मन् गुणा भूतेषु पञ्चसु ।

वर्तन्ते सर्वभृतेषु येषु लोकाः प्रतिष्टिताः॥ 6. अन्योन्यं नातिवर्तन्ते सम्यक्त भवति द्विज । यदा तु विषयीभावमाचरन्ति चराचराः॥ तदा देही देहमन्यं व्यतिरोहति कालतः। आनुपूर्व्या विनस्यन्ति जायन्ते चानुपूर्वशः॥१० तत्र तत्र हि दृश्यन्ते घातवः पाञ्चभौतिकाः। यैरावृतामेदं सर्वं जगत् स्थावरजङ्गमम् ॥ इन्द्रियैः सुज्यते यद्यत् तत् तद्यक्तमिति समृतम् । तद्व्यक्तमिति शेयं लिङ्गग्राह्यमतीन्द्रियम् ॥ यथास्वं ब्राहकान्येषां शब्दादीनामिमानि तु । इन्द्रियाणि यदा देही धारयन्निव तप्यते ॥ लोके विततमात्मानं लोकं चात्मनि पद्म्यति। परापरक्षः सक्तः सन् स तु भूतानि पश्यति पर्यतः सर्वभूतानि सर्वावस्थास सर्वदा । ब्रह्मभूतस्य संयोगो नाशुभेनोपपदते ॥ 24 ज्ञानम् लात्मकं क्षेरामतिवृत्तस्य पौरुषम्। लोकवात्तिप्रकाशेन ज्ञानमार्गेण गम्यते॥ 38

२११

एवं पूर्वत्र इदं जगन्महाभूतात्मकं ब्रह्मेत्युक्तं तद्याख्यातुं भूत्णुणान् विभजते। सर्वात्मकत्वं ब्रह्मणो ब्याचष्टे प्वमुक्तः स इत्यादिनाऽध्यायेन ॥१॥ गुणोत्तराणि उत्तरोत्तरगुणाः ष्रिपूर्वासीन् वर्तन्त इत्यर्थः ॥ ३ ॥ एतदेवाह भूमिरिति । य इति । आकाशे एकः वाते द्वावित्यर्थः ॥४॥ सर्वभूतेषु सायुजादिषु लोकाश्चिदात्मोपाधिभूतानि पञ्चभूतानि ॥८॥ गतिवर्तन्ते पञ्चस्वेकेन विना इतराणि भूतानि न तिष्टन्ती-ल्यः। सम्यक् च भवति एकीभावेन प्रकाशन्ते। एकत्व-र्षम् सम्पूर्वादञ्च गतिपूजनयोरित्यसमाद्धातो ऋत्विगा-वः ॥२<mark>० दिना किनि समः सामिरादेशः। 'सामित्येकीभावे 'इति</mark> न्त^{हथ्रबेंदि} गस्कः । नतु भूतानां परस्परमिवयोगे मरणं न स्यात् बाह्यें तिस्ह्यातो हि चेतन आत्मेति लोकायतमतमाशङ्क्याह रोते वृद्धि ग्रेति । अविषयं विषयमिव यत्र भावयति स सङ्कल्पो श्रिष्यीभावः । ते जीवास्तीत्रसङ्कल्पावेशायं देहं भावयन्ति काव्यकी विभिमानदार्कीन पूर्वदेहस्यात्यन्ताविसमृतौ सत्यां मृता र्व सर्वान खुच्यन्ते न तु मृतदेहेंडापि भूतानां मिथो वियोगोऽस्ती-॥ इल स्पः । पाठान्तरे भावं सङ्कल्पं विषमं खदेहवित्रक्षणं देहा-धिकक्षि नाविषयम्॥९॥ विनस्यन्ति तिरोभवन्ति । जायन्ते आवि-वन्ति ॥१०॥ भातवो रते आदयः । प्रत्येकं पाद्यभौतिकाः नोऽपि॥११॥ सञ्यते । संसञ्यते । यद्वा । प्राणेभ्यो देवा-

देवेभ्यो लोका इति श्रूयमाणदृष्टिसप्टथभिप्रायेण चश्रुरादिभिः सर्यादिस्रष्टिद्वारा लोकः सज्यत इति यथाश्रतमेव व्यक्तं घटादि । अन्यक्तामिन्द्रियादि । लिंगं रूपादिप्रकाशस्तेन प्राह्य-मनुमेयम् ॥ १२ ॥ यथास्वं स्वविषयानतिक्रमेण इमानि इन्द्रियाणि धारयन् निगृह्णन् तप्यत इव आत्मानमविषयम-प्यालोचयत इव । मन आदीनां निग्रह एव आत्मा लोचन-मित्यर्थः ॥ १३ ॥ आत्मनः सोपाधिकं रूपमधेश्याह लोके इति । विततं कुण्डले कनकमिव उपादानलेन व्यापकं निस्पाधिकं रूपमपेक्ष्याह लोकमिति । लोकं च सैन्धव-खिल्यवदात्मनि विदेकरसे विलीनं पस्यति । तथाच अती ब्रह्म-विदां द्वे अवस्थे निरूपयतः - 'य एवं वेदाहं ब्रह्मास्मीति स इदं सर्वे भवति'। ' यत्र त्वस्य सर्वमात्मैवाभूत्तत्वेन कं पश्येत ' इति। उक्तं चाभियुक्तः-'सोपाधिर्निस्पाधिश्वद्वेघा ब्रह्मविदु-च्यते । सोपाधिकः स्यात् सर्वात्मा निरुपास्त्योऽनुपाधिकः इति। परापरज्ञः। परं निरुपाधि। अपरं सोपाधि। सक्तः प्रारव्ध-कर्मणा बद्धः सन् यावद्देहपातमेव समाधौ सोपाधिकावस्था-मनुभवति न तु विदेहकैवल्येऽपीत्यर्थः ॥ १४ ॥ विद्याफल माह परयत इति । ' ब्रह्म वेद ब्रह्मैव भवति ' इति अतेर्ब्रह्म-भूतस्य उपाधित्यागादित्यर्यः । अशुभेन पुण्यपापयोः फलेन सम्प्रज्ञातसमाधाविवैकात्म्यधीदार्ट्याज्ञाप्रत्स्वप्रयोरिप तदेव पस्यन् कर्मणा न लिप्यत इत्यर्थः ॥ १५ ॥ ज्ञानमूलेति । ज्ञानं विद्या । तस्याः मूलं माया त्रह्माकारान्तः करणवृत्तिरि

1 वृतैः।

गः।

: । तया र तद्विरुदं ता ने पष्ट इति यन्ते । 🏾

यं कलपारि द्वाराडमिन गत् मनसो प्रत्यभ्रमे मा जीवः।

प्रमेयं व

प्वं

ब्रा

सर

Jo

हर्

प्ष

मो

प्रव

आ

दुहै शबृ

119

सूर

न्

स्त

q.

अनादिनिधनं जन्तुमात्मयोनि सदाव्ययम् । अनौपम्यममूर्तं च भगवानाह बुद्धिमान् ॥ १७ तपोमूल्लिमदं सर्वं यन्मां विप्रानुपृच्छिसि । इन्द्रियाण्येव संयम्य तपो भवति नान्यथा ॥ १८ इन्द्रियाण्येव तत् सर्वं यत् स्वर्गनरकावुभौ । निगृहीतविस्पृष्टानि स्वर्गाय नरकाय च ॥ १९ एष योगविधिः कृत्स्नो यावदिन्द्रियधारणम् । एतन्मूलं हि तपसः कृत्स्नस्य नरकस्य च ॥ २० इन्द्रियाणां प्रसङ्गेन दोषमाच्छन्त्यसंशयम् । सान्नियम्य तु तान्येव ततः सिद्धिं समाप्नुयात् ॥ षण्णामात्मनि नित्यानामैश्वर्यं योऽधिगच्छिति । न स पापैः कुतोऽनर्थेर्युज्यते विजितेन्द्रियः ॥२२ रथः द्वारीरं पुरुषस्य दृष्ट
मातमा नियन्तेन्द्रियाण्याहुरश्वान्।
तैरप्रमत्तः कुद्राली सद्श्वैद्वान्तैः सुखं याति रथीव धीरः ॥ २३
पण्णामातमनियुक्तानामिन्द्रियाणां प्रमाथिताम्।
यो धीरो धारयेद्रद्दमीन् स स्यात् परमसारिक्षः
इन्द्रियाणां प्रसृष्टानां हयानामिव वर्त्मस्।
ध्रातं कुर्वीत सार्थ्ये धृत्या तानि जयेत् ध्रुवम्॥
इन्द्रियाणां विचरतां यन्मनोऽनुविधीयते।
तद्स्य हरते बुद्धि नावं वायुरिवाम्मासि॥ २६
थेषु विप्रतिपद्यन्ते पट्सु मोहात् फलागमम्।
तेष्वध्यवसिताध्यायी विन्दते ध्यानजं फलम् २६

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि ब्राह्मणव्याघसंवादे एकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥

मायाकार्यत्वात् । मायात्मकं मिथ्यारूपं हेशमविद्यादिरूपम् । अतिवृत्तस्य अतिक्रम्य गतस्य योगिनः लोकसम्बान्धन्याः क्तेर्वर्तनजीवनात्मिकायाः प्रकाशो येन तादशेन ज्ञानरूपेण ज्ञानमार्गेण पौरुषं परमपुरुषार्थरूपो मोक्षो गम्यते प्रकाशते मायिक्येवाविया मायिक्यैव वियया नष्टा चेन्मुच्यते इत्यर्थः। -यथोक्तं श्रीभागवते- विद्याविद्ये मम तनू विध्युद्धव शरीरि-णाम्। मोक्षवन्धकरी आये मायया मे विनिर्मिते 'इति ज्ञान-पूर्वात्मकामिति पाठेऽपि स एवार्थः ॥ १६ ॥ मुक्तजीवस्य खरूपमाह अनादीति । आद्यविशेषणेन लोकायतसम्मतं देह-स्यात्मत्वं निरस्तम् । जन्तुं पुत्तिकादिब्रह्मान्तं जीवमात्मयोनिं जीवस्थात्मयोनित्वं वदता जीवत्वहेतोरविद्यादेः पृथक्सत्ता सांख्याद्याभिमता निरस्ता। अन्ययमिति। तार्किकाभिमतं सुखदुःखादिविकाखत्त्वं निरस्तं सदोति आगन्तुकविकारास्य-र्शित्वमुक्तम् । एतेनैव क्षाणिकशून्यवादावपि निरस्तौ । अमूर्त-मिति । अत एवात्मवादो देहसाम्मितात्मवादश्च परास्तः । अनौपम्यं तर्कागम्यामित्यर्थः । भगवानाह स्वनिःश्वासितरूपेण वेदेन हेतुदृष्टान्तवर्जितम्- 'नित्यं विभुं सर्वगतं सुसूक्ष्मं यद्भूत-योनि प्रारिपस्यन्ति धीराः ' इत्यादिना । वुद्धिमान् बुद्धिः नियम्यत्वेनास्यास्तीति सन्तथा ॥१७॥ तपो ध्यानम् ॥१८॥ डान्द्रयाणि निगृहीतानि 'स्वर्गाय विस्रष्टानि नरकायेति

योजनया पूर्वार्घस्यैव व्याख्या ॥ १९ ॥ एतन्मूलमिले द्याचष्टे इन्द्रियाणामिति । दोषं रागविद्वेषादिरूपं आर्च्छनि प्राप्नुवन्ति ॥२१॥ षण्णां मनःषष्टानामिन्द्रियाणां नित्यानः कल्पितत्वेन रज्जुभुजङ्गवदाद्यन्तराज्यानाम्। प्रमातृत्वादिकर्तव्यभो कृत्वहाँ ऐश्वर्ये नियन्तृत्वमनर्थैः ॥२२॥ उक्तेऽर्थे प्रमाणसूचनार्थम्-' आत्मानं रथिनं विहि शरीरं रथमेव च' इत्यादिकठवळीनामर्थं सङ्गृह्णाति ख इस ॥ २४ ॥ इन्द्रियाणामः दिना ॥ २३ ॥ आत्मा बुद्धिः जये शास्त्रजापि प्रज्ञा नश्यतीत्याह इन्द्रियाणामिति ॥१५॥ अनुविधीयत इति कर्मकर्तारे लकारः। यस्येन्द्रियस्पार्थाः मनो भवति तदेव प्रज्ञां नाशयतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ ^{ब्रह्} सङ्कल्पेषु शन्दादिषु फलागमे तज्जन्ये सुखायु^{प्रका} विषये विप्रतिपद्यन्ते रागिणः । सुखमुपादेयामित्याहुवीतराण हेयामित्यादिरूपा विप्रतिपात्तिः । तत्र यस्तेषु अध्यवसितं वर्ष दृष्ट्या निश्चितं यद्धेयत्वं तदेवाध्यातुं शीलं यस्य सः वि यदोषद्शनेन वीतराग इत्यर्थः ॥ २७॥ इत्यार्ष्ण पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे एकादशाधिकद्विशततमेऽ ध्यायः ॥ २११ ॥

२१२

मार्कण्डेय उवाच।

वृवं तु सूक्ष्मे कथिते धर्मव्याधेन भारत।

ब्राह्मणः स पुनः सूक्ष्मं पप्रच्छ सुसमाहितः ॥ १

ब्राह्मण उवाच।

सुखस्य रजसञ्चेव तमसञ्च यथातथम्।

गुणांस्तत्वेन मे ब्रूहि यथाविद्ह पृच्छतः ॥ २

व्याध्र उवाच।

हृत ते कथिष्यामि यन्मां त्वं परिपृच्छिसि।

वृषां गुणान् पृथक्त्वेन निवोध गदतो मम ॥ ३

श्रोहात्मकं तमस्तेषां रज एषां प्रवर्तकम्।

प्रकाशबहुळत्वाच्च स त्वं ज्याय इहोच्यते ॥ ४

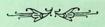
श्रविद्याबहुळो सूढः स्वप्नशीळो विचेतनः।

वृर्ह्वर्षाकस्तमोध्वस्तः सक्रोधस्तामसोऽळसः॥५

प्रवत्तवाक्यो मन्त्री च यो नराष्ट्योऽनस्रयकः।

विधित्समानो विप्रवेंस्तब्धो मानी स राजसः ६
प्रकाशबहुलो घीरो निर्विधित्सोऽनस्यकः ।
अकोधनो नरो घीमान् दान्तश्चैव स सात्त्रिकः अ
सात्त्रिकस्त्वय सम्बुद्धो लोकवृत्तेन क्रिश्यते ।
यदा बुध्यति वोद्धव्यं लोकवृत्तं जुपुप्सते ॥ ८
विरागस्य च रूपं तु पूर्वमेव प्रवर्तते ।
मदुर्भवत्यहङ्कारः प्रसीदत्यार्जवं च यत् ॥ ९
ततोऽस्य सर्वद्वन्द्वानि प्रशाम्यन्ति परस्परम् ।
न चास्य संशयो नाम कचिद्धवति कश्चन ॥ १०
श्रूद्रयोनौ हि जातस्य सहुणानुपतिष्ठतः ।
वैश्यत्वं लभते ब्रह्मन् क्षत्रियत्वं तथैव च ॥, ११
आर्जवे वर्तमानस्य ब्राह्मण्यमाभिजायते ।
गुणास्ते कीर्तिताः सर्वे कि सूयः श्रोतिमिच्छसि॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि ब्राह्मणव्याधसंवादे द्वादशाधिकंद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥

२१३

ब्राह्मण उवाच । पार्थिवं घातुमासाद्य शारीरोऽग्निः कथं भवेत् । अवकाशविशेषेण कथं वर्तयतेऽनिलः ॥ मार्कण्डेय उवाच । प्रश्नमेतं समुद्दिष्टं ब्राह्मणेन युधिष्टिर । व्याधस्तु कथयामास ब्राह्मणाय महात्मने ॥ २

२१२

पूर्वाध्यायान्तोक्तविप्रतिपत्तिकारणं गुणत्रयं सकार्यं वकुमारमते एविमिति। सूक्ष्मे ब्रह्माणि सूक्ष्मं तत्प्राप्तिकारणं गुणत्रयविभागं तेनार्थाद्रणेभ्यो ब्रह्मविविक्तामित्युक्तं भवति
॥१॥ दुर्हषीकः दुःस्थेन्द्रियः ॥५॥ विधित्सा विशेषतृष्णा।
धेर् पाने अस्य रूपम् । प्रशृतत्राक्यः प्रशृतिशक् । अनसूयकः परदोषादर्शा। तत्र हेतुः विधित्समान इति । स्तम्भो
नमस्कारायकरणं मानस्तद्धेतुमहत्त्वाभिमानस्तदुभयशन्
॥६॥ लोकवृत्ते रजस्तमः कार्यं यदा यतः तज्जुगुप्सते
निन्दति॥ ८॥ विरागस्य रागहीनस्य रूपं लक्षणं मृदुः
स्तम्भादिहीनः। आर्जवमकौटिल्यम् ॥९॥ द्वन्द्वानि मानापमानादीनि॥ १०॥ जातस्येति कर्मणि षष्ठी। वैश्यत्वं
कर्ष्ट सहुणवन्तं वैश्यत्वादयः स्वयमायान्तीति गुणकृत एव

वर्णविभागो न जातिकृत इति भावः ॥ ११ ॥ ब्राह्मण्यं व्रह्मवित्त्वम् ॥ १२ ॥ इत्यारण्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारतभावदीपे द्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥

२१३

ज्ञानिकयाशक्तिमतोधीं प्राणयो रात्मान्यत्वम् ' अप्निर्मूर्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिब्या अयम् । अपां रेतां सि
जिन्वति दितः मन्त्रप्रकाशि । वक्तुमारभते पार्थिवमिति ।
पार्थिवं पृथिवीबाहुल्यात् धातुं त्वगादिमयं देहमासाय
प्राप्य प्रकाशप्रवृतिने हि। याश्रयो ऽप्तिविज्ञानास्त्रस्ते जो धातुः
शारीरः शरीराभिमानी कथं भवेत्। अवकाशिव सेषेण
नाडीमार्गभेदेन वर्तयते शर्तरं चेष्ठयते ॥ १ ॥

थिताम्। सार्याः ।।

11 23

गस्यापर्व

न्।

्ध्रुवम्॥ ते। ॥ २६ मम्।

लम् २७

्लिमित्येतः आर्च्छनि नित्यानाः त्यानाम्।

कृत्वहर्गः भेनं विदि रथ इत्या-द्रयाणामः

म् ॥२५॥ यस्याधीतं ॥ षस्

ां वुपलमें वितराण संतं वर्षः सः विश

त्यार^{ण्यं} शततमोऽ

यो

जि

त्वं

एव

मिर

र्ता

आ

देव

एष

योग

कि नेव

सुद्

अस्

स्य

निर

चि

व्याध उवाच। मुर्घानमाश्रितो वह्निः शरीरं परिवालयन्। प्राणो मधीन चाझौ च वर्तमानो विचेध्ते॥ भतं भव्यं भविष्यं च सर्वं प्राणे प्रतिष्टितम् । श्रेष्ठं तदेव भूतानां ब्रह्मयोनिस्पास्महे ॥ स जन्तः सर्वभ्रतात्मा पुरुषः स सनातनः । महान् बुद्धिरहङ्कारो भूतानां विषयश्च सः॥ 4 पवं त्विह स सर्वत्र प्राणेन परिपाल्यते। पृष्टतस्त समानेन स्वां स्वां गतिसुपाश्रितः ॥ बास्तिमूलं गुदं चैव पावकं समुपाधितः। वहन् मूत्रं पुरीषं वाऽप्यपानः परिवर्तते ॥ 9 प्रयत्ने कर्माण बले स एष त्रिषु वर्तते। उदानामिति तं प्राहुरध्यात्मविदुषो जनाः॥ सन्धौ सन्धौ सन्निविष्टः सर्वेष्विप तथाऽनिलः। शरीरेष मनुष्याणां व्यान इत्युपदिस्यते ॥

धातुष्वग्निस्तु विततः स तु वायुसमीरितः।
रसान् धातृंश्च दोषांश्च वर्तयन् परिधावति॥१०
प्राणानां सन्निपातान् तु सन्निपातः प्रजायते।
ऊष्मा चाग्निरिति शेयो योऽन्नं पचिति देहिनाम्
समानोदानयोर्मध्ये प्राणापानौ समाहितौ।
समर्थितस्त्वधिष्ठानं सम्यक् पचित पावकः॥१२
अस्यापि पायुपर्यन्तस्तथा स्याङ्गद्रसंन्नितः।
स्रोतांसि तस्माज्ञायन्ते सर्वप्राणेषु देहिनाम॥१३
आग्निवेगवहः प्राणो गुदान्ते प्रतिहन्यते।
स अर्ध्वमागम्य पुनः समुिक्षपतिपावकम्॥१४
पक्षाशयस्त्वधो नाभ्यासूर्ध्वमामाशयः स्थितः।
नाभिमध्ये शरीरस्य प्राणाः सर्वे प्रतिष्ठिताः॥१५
प्रवृत्ता हृदयात् सर्वे तिर्यगूर्ध्वमधस्तथा।
वहन्त्यत्ररसान् नाड्यो दश प्राणप्रचोदिताः॥१६

मुधीन सहस्रारे स्थितत्वाच्छेष्ठत्वाद्वा मूर्धानं चिदात्मानमिन-विज्ञानात्मा श्रितस्तदुपाधितां प्राप्तः सन् शरीरं परिपालयन् चित्र्प्रतिबिम्बं प्राप्य धीधातः शरीरं चेतयतीत्यर्थः। एतेना-मिम्द्रीते पदद्वयं व्याख्यातम् । प्राणस्त तयोरुभयोरप्यपा-धिरित्याह प्राण इति। एतेन चिद्विज्ञानं द्वयं वायुशब्दितं तस्य बकुदिव बबुत् चालकतया श्रेष्ठः प्राण इत्युक्तम् ॥३॥ अस्य क्कुत्वं ब्याचष्टे भूतामिति । प्राणे चिद्विज्ञानाभ्यां युक्ते सुत्रात्मरूपे ब्रह्मकार्यरूपं योनिं विराडादेः ॥ ४ ॥ सः चिद्विज्ञानप्राणानां सङ्घातो जन्तुः समार्रेजीवः सर्वेषां भूतानां कार्यकारणरूपाणामात्मा चेतियता सनातनः पुरुषः परं ब्रह्म च स एव निरस्तोपाधिः सन् स एवोपाधि-पक्षपाती सन् महदाबात्मा भवति । विषयश्च शब्दादिः स एव । एतेन पातिः पृथिन्या अयमिति द्वितीयः पादी व्याख्यातः। अयं चिद्रिज्ञानप्राणसङ्घातः पृथिव्याः क्षेत्रस्येति श्रुतिपदयोरर्थः ॥ ५ ॥ एवमिति सर्वत्र अन्तर्वाहिश्व स्थितं सर्वे प्राणेन देहलीदीपवन्मध्यस्थेन आन्तरं विज्ञानं बाह्यं देहोन्द्रयादिकं च पाल्यत इत्यर्थः। अपां रेतांसि जिन्वतीत्य-न्तपादं ब्याचिष्टे पृष्ठत इत्यादिना । 'अन्नमयं हि सोम्य मन आपो मयः प्राणस्तेजोमयी वाक्'इति श्रुतेः साक्षात् परम्परया वा प्राणमनइन्द्रियाण्यपां रेतांसि जिन्वति तर्पयति सङ्घा-तात्मेति श्रुतिपदानामर्थः । पृष्टतः उपाघ्यावेशाज्यवित्व-प्राप्त्यनन्तरम् । समानेन इत्थं भावे तृतीया । खां खां पृथक् गम्यां गतिं-अमित्रतो भवति । समानवायुत्वं प्राप्तः पावकं जाठरमाश्रितः सन् बस्तिमूलं मूत्राशयं गुदं पुरीषाश्रयं च जाठरस्थः समानी शितपीतादिकं पाचिथिःवा पानस्यी

भूत्वा स्वं स्वं स्थानं नयतीत्यर्थः । श्लोकद्वयम् ॥ ६॥ क्म गमनादि । प्रयत्नस्तद्तुकूला चेष्टा । वलं भारोयमनादौ सामर्थ्यम् । विदुषः सकाशात् श्रुत्वेति शेषः ॥ ८ ॥ धातुषु त्वगादिष्र। अभिर्जाठरः विततो ब्याप्तः। रसादीन् परिवर्तयन् परिणामयन्। रसान् अन्नादीन् धातुंस्त्वगादीन्। दोषान् पित्तादीन् ॥ १० ॥ कथं वर्तयतेऽनिल इति पृष्टं तत्राह प्राणानामिति । सिधेपातः सङ्घर्षस्तज्ज जन्माभिर्जाठरो भवति ॥ १९ ॥ सन्निपातं व्याकरोति समानेति। नाभिस्थं समानं हृदिस्थः प्राण एति । गुदस्थोऽपानः कण्ठस्थमुदानभेति । तेन प्राणापानसमानानां नाभिदेशे सङ्घर्षेण समर्थितो निष्पा-दितः अधिष्ठानं सप्तधातुमयं शरीरं सम्यक् पचित गुध्यादि-परिणामं नयति ॥ १२ ॥ अस्य पावकस्य पायुर्प्यन्तो गुदप्रवेशो गुदसंज्ञितोऽपानो भवति । स्रोतांसि नाडांमार्गाः तस्मादपानात् प्राणेषु प्राणादिषु पञ्चसु प्राणादिभ्यः पावको-त्पात्तः पावकाचापानद्वारा प्राणा**ु**त्पात्तर्भवतीति प्रघटुका^{र्थः} ॥ १३ ॥ एतदेवोपपादयति अभीति । अभिवेगात् कन्दुः कवदूर्ध्वमुत्प्छतः प्राणो गुदान्ते प्रातिहतः पुनहत्पतन्नाभिम-प्युत्सिपतीत्यर्थः । दश्यते चामिवेगात् वाष्पवायुत्राद्धिर्वायुवे गाचाप्रिशृद्धिः । तथा च प्राणरोधे सति जाठरं भयं निवर्त तेऽतः प्राणो रोद्धव्य इति भावः ॥ १४ ॥ जाठरानिरोधे सर्वेषामिन्द्रियाणां निरोधो भवतीत्याशयेनाह पकाशयः पकाशस्थानमामाशयः । अपकाशस्थानं नाभिम^{यो} इति तात्स्थ्याज्जाठरः प्राणा इन्द्रियाणि प्रतिष्ठिताः लीना भवन्तीत्यर्थः ॥ १५ ॥ सर्वे रसाः हृदयात् हृदयं प्राप्य दशिमः प्राणैः प्रोरिताः ते च प्राणाद्यः पद्य नागकूर्म कृतलदेवदत्तधनजयाश्च पञ्च ॥ १६ ॥

22

वोगिनामेष मार्गस्तु येन गच्छन्ति तत् परम्।
जितक्रमाः समा धीरा मूर्वन्यात्मानमाद्धुः।
एवं सर्वेषु विततौ प्राणापानौ हि देहिषु॥ १७
एकादशविकारात्मा कलासम्भारसम्भृतः।
मूर्तिमन्तं हि तं विद्धि नित्यं योगजितात्मकम्१८
तिसन्यः संस्थितो ह्यक्षिनित्यं स्थाल्यामिवाहितः
आत्मानं तं विजानीहि नित्यं योगजितात्मकम्॥
देवो यः संस्थितस्तिसम्बन्धिन्द्रिय पुष्करे।
क्षेत्रक्षं तं विजानीहि नित्यं योगजितात्मकम्॥२०

जीवात्मकानि जानीहि रजः सत्त्वं तमस्तथा । जीवमात्मगुणं विद्धि तथाऽऽत्मानं परात्मकम्२१

सिचेतनं जीवगुणं वद्गित स चेष्टते चेष्टयते च सर्वम्। ततः परं क्षेत्रविदो वद्गित प्राकल्पयद्यो भुवनानि सप्त॥

एवं सर्वेषु भृतेषु भृतात्मा सम्प्रकाशते । दृश्यते त्वग्रयया बुष्या स्क्ष्मया ज्ञानवेदिभिः २३

एष मुर्द्धादिपायुपर्यन्तः । तत् परं त्रह्म । मूर्द्धनि सुषुप्तया गुड्या सहस्रारं प्राप्य ये तत्रात्मानं प्राणोपाधिमाहितव-नंस्ते गच्छन्ति । देहिषु जीवदेहेषु सर्वेषामप्येष मार्गो गन्तुं बोग्य इति भावः ॥ १७ ॥ न केवलं प्राणरोध एव पुरुषार्थः किन्त तत् साध्यं विज्ञानमित्याह एकादशैत्यादिना । 'स प्राण-वेत प्राणो नाम भवति वदन् वाक् पत्यन् चक्षः श्रष्वन् श्रोत्रं मन्वानो मनः 'इति श्रुतेरेकादश विकारा लिङ्गशरीरं तदात्मा ततादात्म्यं गतः । यद्यपि ' पञ्चप्राणमनोवुद्धिदशेन्द्रियसम-न्वितम् । अपञ्चीकृतभूतोऽत्यं सूक्ष्माङ्गं भोगसाधनम् इति सप्तदशात्मकं लिङ्गम् । तथापि मनसि बुर्द्धर्दशेन्द्रियेषु सामान्या रुणवृत्तिः। प्राणाद्या वायवः। पञ्चेति साङ्ख्यमतेन प्राणपञ्च-बस्य चान्तर्भावं विवक्षित्वा एकादश विकारात्मेति शेयम्। क्लाः षोडश । प्राणः श्रद्धा खं वायुज्योतिरापः पृथिवीन्द्रियं मनोऽन्नं वीर्यं तपो मन्त्राः कर्म लोका नाम चेति एतासां सम्भारेण सम्भृतः कलारूपोपाधिना मूर्तिहीनमपि मूर्तिमन्तं स्त्मस्थूलदेहवन्तमात्मानं विद्धि विजानीहि । ज्ञानसाधन-माह नित्यमिति । योगेन जित आत्मा बुद्धिर्येन तमात्मानामि सुत्तरादपकुष्यते ॥ १८॥ प्राणादिभ्यो जीवं विविनक्ति तास्म-भिति। तस्मिन् कलासम्भारे आग्नेवदात्मा प्रकासस्यः स्थाली-वत् कला अप्रकाशात्मिकाः । आत्मानं त्वंपदार्थम् ॥१९॥ अस्य तत्पदार्था नेदमाह देव इति । अब्विदुद्दष्टान्तेनासङ्गत्वं दर्शितम् । क्षेत्रज्ञं परमात्मानम् ॥२०॥ ननु त्वंपदार्थः सङ्गी तत्पदार्थोऽसङ्गः कथमनयोरभेद इत्याशङ्कय विम्बप्रातिबिम्ब-गोरिवत्यारायेनाह जीवात्मकानीति । रज आदिना प्रवृत्या-द्यो धर्मा जीवात्मका उपाधिविशिष्टाश्रिताश्राञ्चल्यादय व जलचन्द्रे तं जीवमात्मगुणमीश्वरस्य गुणं मृत्यवत् क्रेष्यमात्मानमीश्वरं परात्मकं निर्गुणं विद्धि । अयमर्थः -तरङ्ग-तटाकप्रतिविम्बकल्पौ धीमायोपाधी जीवेश्वरौ नियम्य नियामको तयोर्जाव ईश्वरात्मा । ईश्वरस्तु विम्बस्थानीयासङ्ग विद्युप इति । तथा च श्रुति:-'एक एव तु भूतात्मा भूते भूते व० २३

ब्यवस्थितः । एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचन्द्रवत् । इति । भूतात्मा नित्यासिद्धाश्चिदात्मा । एकधेति ईश्वर्रूपेण । बहुधेति जीवरूपेण ॥ २१ ॥ अचेतनं जडं शरीरादि । सचेतनमिति तदेव प्राह्मम्। तत् जीवस्य गुणं भोम्यं वदन्ति , स आत्मा चेष्टते जीवस्पेण । चेष्टयते ईश्वररूपेण । तत-स्ताभ्यां जीवेश्वराभ्यां परमुत्कृष्टं तं वदन्ति । यो भवनानि सप्त भूरादीनि प्राकल्पयत् प्रावर्तयत् । ननु कथं निरुपाधेः प्रवर्तकत्वमुच्यते आधिष्ठानतयेति वृगः । तथा च श्रुतिः-'यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते ' इति ब्रह्मणो लक्षण-मुक्ता अन्नमयादिकोशकारणीभूतानामन्नादिशाब्दितानां विराडादीनां जगत्कारणकत्वम् । अन्नाच्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते 'इत्यादिना स्थूलाइन्धतीन्यायेन विरा-ढादीनि सोपाधिकानि ब्रह्माणि उक्ता प्रज्ञानघन एवा-नन्द्भकेतोमुखः प्राज्ञस्तृतीयः पाद एष सर्वेश्वरः ' इति माण्डूक्यश्रुतिप्रसिद्धस्यानन्दमयस्य ईश्वरस्य कारणीमूते आनन्दास्ये ब्रह्मणि 'आनन्दाध्येव खाल्वमानि भूतानि जायन्ते ' इति मुख्यं कारणत्वं ब्यवस्थापितम्। तथा प्रदेशान्तरेऽपि 'को ह्यवान्यात् कः प्राप्याद्येष आकाश आनन्दो न स्यात् ' इति श्रुतिराकाशास्ये कारणे यद्यानन्दो न स्यात् तर्हि तत्कार्ये देहादो कुतः प्राणनादि स्यादिति तत्रैव मुख्यं प्रवर्तकरवं दर्शयति ॥ २२ ॥ नतु ईश्वरसद्भावे भुवनप्रवृत्तिरेव कारणं दस्यते न तु तदन्यस्य निर्गुणस्य । तस्यान्यथासिद्धत्वादित्याशङ्क्याह-एवामिति । भूतात्मा नित्यसिद्ध आत्मा आनन्दाख्यः । ऐश्वर्यस्य तु ईशितब्यसापेक्षत्वान्ननित्यसिद्धत्वम् । सुप्तिप्रलययोरीशितब्या-भावादनीश्वरत्वापत्तेरित्यानन्दस्यैव नित्यमैश्वर्ये माययाभि-ब्यज्यत इति भावः । ज्ञानं ब्रह्माकारावृत्त्रिस्तत्साक्षिमि-स्तेन वेद्यादीशादन्यस्तत्प्रकाशक इति दर्शितम् ॥ २३ ॥ । अनेतनम् क. ख.

ः। । ॥१० ते।

यापन

हेनाम् । ॥ १२

र॥ १३

॥ १६

। ६॥ मनादौ धातुषु वर्तयन् दोषान्

तत्राह् भवति समानं । तेन निष्पा-

चादि-पर्यन्तो मार्गाः पवको-

कार्यः बन्दुः गिप्रम-र्जायुवे-नेवर्तः

नरोघे तेरोघे तेति । तेमच्ये

लीना प्राप्य क्रिमे

क्ष

व्यं

हुद्ध ह

न्या

येन

द्रष्ट

सौ

देवर

शय

तत्र

कृता

धर्म

उदि प्रीतं गति सत्यु

प्रयत

पितु

भीत

तथा

तत्र

तौ व

Q

चित्तस्य हि प्रसादेन हन्ति कर्म श्रुभाश्रभम्। प्रसन्नात्माऽऽत्मनि स्थित्वा सुखमानन्त्यमश्रुते२४ लक्षणं तु प्रसादस्य यथा तृप्तः हुखं खपेत् । निवाते वा यथा दीपो दीप्येत् कुशलदीपितः २५ पूर्वरात्रे परे चैव युआनः सततं मनः। लघ्वाहारो विशुद्धातमा पश्यन्नातमानमातमनि २६ प्रदक्षिनेव दीपेन मनोदीपेन पश्यति। हृष्टाऽऽत्मानं निरात्मानं स तदा विप्रमुच्यते॥२७ सर्वोपायस्तु लोभस्य कोधस्य च विनिग्रहः। प्तत् पवित्रं लोकानां तपो वै सङ्क्रमो मतः २८ नित्यं क्रोधात् तपो रक्षेद्धर्मं रक्षेच मत्सरात्। विद्यां मानापमानाभ्यामात्मानं तु प्रमादतः॥ २९ आनृशंस्यं परो धर्मः क्षमा च परमं बलम्। आत्मज्ञानं परं ज्ञानं सत्यं व्रतपरं व्रतम् ॥ सत्यस्य वचनं श्रेयः सत्यं ज्ञानं हितं भवेत । यद्भतहितमत्यन्तं तद्वै सत्यं परं मतम् ॥ यस्य सर्वे समारम्भा निराशीर्बन्धनाः सदा ।

त्यागे यस्य हुतं सर्वं स्त्यागी सच वुद्धिमान्॥ यतो न गुरुरप्येनं श्रावयेदुपपादयेत्। तं विद्याद्रह्मणो योगं वियोगं योगसंज्ञितम् ॥३३ न हिंस्यात् सर्वभृतानि मेत्रायणगतश्चरेत। नेदं जीवितमासाद्य वैरं कुर्वीत केनचित्॥ ३१ आिकञ्चन्यं सुसन्तोषो निराशित्वमचापलम्। पतदेव परं ज्ञानं सदात्मज्ञानमुत्तमम्॥ परित्रहं परित्यज्य भवेद्वध्या यतवतः। अशोकं स्थानमाश्चित्य निश्चलं वेत्य चेह च॥ ३६ तपोनित्येन दान्तेन मुनिना संयतातमना। अजितं जेतुकामेन भाव्यं सङ्गेष्वसङ्गिना॥ ३७ गुणागुणमनासङ्गमेककार्यमनन्तरम् । प्तत् तद्रह्मणो वृत्तमाहुरेकपदं सुखम्॥ परित्यजाति यो दुःखं सुखं चाप्युभयं नरः। ब्रह्म प्राप्नोति सोऽत्यन्तमसङ्गेन च गच्छति ॥११ यथाश्रुतमिदं सर्वं समासेन द्विजोत्तम। एतत् ते सर्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतिमिच्छिसिक

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि ब्राह्मणव्याधसंवादे त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१३ ॥

प्रसन्नात्मा वृत्तिजनितकालुष्यत्यागादिशुद्धचित्तः । आत्मनि चित्तसारूप्यमपि त्यूका । सुखमनायासेन आनन्त्यं मोक्षम् ॥ २४ ॥ यथा जलादुत्तीर्णस्य शरीरे संश्विष्टः सूक्ष्मतमः पटः सन्नप्यसन्निव भाति । एवं समाधौ विकल्पाभावात् सदपि चित्तं न भातीति सुप्तितुल्यतां प्रसादस्याह लक्षणमिति ॥ २५ ॥ विशुद्धात्मा शुद्धचित्तः । आत्मानं ब्रह्म । आत्मिनि हृद्ये ॥ २६ ॥ निरात्मानं निर्गुणं निलीनं चित्तं यास्मिन् मृतम् । 'तावन्मनो निरोद्धव्यं हृदि यावत् क्षयं गतम् । एतज्ज्ञानं च ध्यानं च शेषोऽन्यो प्रन्थविस्तरः । ' इति श्रुतिः । चित्तक्षय एवात्मदर्शन-मित्यर्थः ॥ २७ ॥ सङ्क्रमः सेतुः पारप्रापको मार्गः ॥ २८ ॥ भूतहितमनृतमपि सत्यमेव । भूतानामाहितकरं सत्यमप्यनृतमेवेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ त्यागे फलत्यागे । हुतं होमयऋदानादि । त्यागी सन्यासी ॥ ३२ ॥ एनं ब्रह्मणो योगं न श्रावयेत् । अपदार्थत्वात् किं तु उपप्रादयेहश्चणया-सपयेत् । तं चित्तवियोगमेव विरुद्धलक्षणया योगसंज्ञितं

प्राहुः । 'तं विद्याद्दुःखसंयोगं वियोगं योगसंज्ञितम्।' इत्याद्यागमा इत्यर्थः ॥ ३३ ॥ मैत्रं मित्रभावस्तदेवार्यं मार्गस्तद्गत्वरत् ॥ ३४ ॥ ज्ञानं ज्ञानसाधनम् । ज्ञानमि स्तौति साधने प्रवृत्त्यर्थं सदात्मज्ञानमुत्तमिति ॥ ३५ ॥ अशोकं स्थानं वैराग्यम् । प्रेत्य मृत्वा स्वर्गादौ । इह व राज्यादौ आश्रित्य यतव्रतो भवेत् ॥ ३६ ॥ गुणाः लोकं वेदादयः अगुणा यस्मिन् तं गुणागुणम् । 'अत्र लोकं अलोका वेदा अवेदाः ' इत्यादिश्रुतेः । अनासङ्गं स्त्र्यात् सङ्गिनम् । अत एव एककायम् । एकेन प्रत्यात्मितं निष्पाद्यम् । अनन्तरमज्ञानमात्रापनयाद्मम्यं न तु क्रियात्मवे व्यवहितं स्वर्गादिसुखवत् । वृत्तं प्राक् सिद्धम् । एकमेव पर्वे गम्यते न तु ज्ञानज्ञेयविभागो यस्मिन् तत् एकपदम् ॥३८॥ इत्यारप्थके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे ब्राह्मण्याक्षे संवादे त्रयोदशाधिकाद्विश्रततमोऽध्यायः ॥ २९३॥

स्यापन

मान्॥

म् ॥३३

॥ ३४

म्।

व॥ ३६

॥ ३७

36

ने ॥३९

सि४०

तम्।'

देवायनं

ज्ञानमापे

341

। इह व

: लोक

लोका

त्र्यारि

गत्मनेव

翻

व पर्यते

॥३८॥ गब्याध

34

538

मार्कण्डेय उवाच। व्वं सङ्काथिते कृत्स्ने मोक्षधर्मे युधिष्ठिर । ह्वप्रीतमना विप्रो धर्मव्याधमुवाच ह॥ त्याययुक्तमिदं सर्वं भवता परिकीर्तितम्। न तेऽस्त्यविदितं किञ्चिद्धर्मेष्यिह हि दश्यते॥२ ट्याध उवाच । प्रत्यक्षं मम यो धर्मस्तं च पश्य द्विजोत्तम । वेत सिद्धिरियं प्राप्ता मया ब्राह्मणपुङ्गव ॥ 3 उत्तिष्ट भगवन् क्षिप्रं प्रविश्याभ्यन्तरं गृहम्। द्रष्ट्रमहेसि धर्मज्ञ मातरं पितरं च मे ॥ मार्कण्डेय उवाच। हत्युक्तः स प्रविश्याथ ददर्श परमार्चितम्। सीघं हृद्यं चतुःशालमतीव च मनोरमम्॥ देवतागृहसङ्काशं दैवतैश्च सुप्रजितम्। शयनासनसम्बाधं गन्धेश्च परमैर्युतम् ॥ तत्र शुक्काम्बरधरौ पितरावस्य पूजितौ। कृताहारों तु सन्तृष्टावुपविष्टौ वरासने। धर्मव्याधस्तु तौ दृष्टा पादेषु शिरसाऽपतत् ॥ ७ वृद्धावूचतुः। उत्तिष्टोत्तिष्ट धर्मज्ञ धर्मस्त्वामभिरक्षतु । शीतौ स्वस्तव शौचेन दीर्घमायुखामूहि॥ गतिभिष्टां तपो ज्ञानं मेथां च परमां गतः। सत्पुत्रेण त्वया पुत्र नित्यं काले सुपूजितौ ॥ ९

प्रीतौ स्वस्तव शौचेन दीर्घमायुग्वामुहि॥ ८ गितिमेष्टां तपो ज्ञानं मेथां च परमां गतः। सत्पुत्रेण त्वया पुत्र नित्यं काले सुपूजितौ ॥ ९ न तेऽन्यद्दैवतं किञ्चिद्दैवतेष्विप वर्तते। प्रयतत्वाद्दिजातीनां दमेनासि समन्वितः॥ १० पितः पितामहा ये च तथैव प्रिपतामहाः। प्रीतास्ते सततं पुत्र दमेनावां च पूजया॥ ११ मनसा कर्मणा वाचा शुश्र्या नैव हीयते। न चान्या हि तथा बुद्धिर्द्यते साम्प्रतं तव १२ जामदश्येन रामेण यथा वृद्धौ सुपूजितौ। तथा त्वया कृतं सर्वं तद्विशिष्टं च पुत्रक॥ १३ तत्तः वाह्मणं ताभ्यां धर्मव्याधो न्यवेदयत्। १४ तत्तः वाह्मणं ताभ्यां धर्मव्यामासतुस्तदा॥ १४ ते स्वागतेन तं विप्रमर्चयामासतुस्तदा॥ १४

प्रतिपूज्य च तां पूजां द्विजः पप्रच्छ तावुमौ । सुपुत्राभ्यां सभृत्याभ्यां किचद्वां कुराळं गृहे १५ अनामयं च वां किचि र् सदैवेह दारीरयोः । वृद्धावृचतुः

कुरालं नौ गृहे वित्र भृत्यवर्गं च सर्वशः। काचेत् त्वमप्यविभेन सम्प्राप्तो भगवान्निति ॥१६ मार्कण्डेय उवाच।

वाढिमित्येव तौ विप्रः प्रत्युवाच मुदाऽन्वितः । धर्मव्याधो निरीक्ष्याथ ततस्तं वाक्यमत्रवीत् १७

व्याध उवाच। पिता माता च भगवन्नेतौ मद्दैवतं परम्। यद्दैवतेभ्यः कर्तस्यं तदेताभ्यां करोम्यहम् ॥ १८ त्रयास्त्रिश्चथा देवाः सर्वे शकपरोगमाः। सम्प्रज्याः सर्वलोकस्य तथा बृद्धाविमौ मम १९ उपाहारानाहरन्तो देवतानां यथा द्विजाः। क्रवन्ति तद्वदेताभ्यां करोम्यहमतन्द्रितः॥ एतौ मे परमं ब्रह्मन् विता माता च दैवतम्। एतौ पुष्पैः फलै रलैस्तोपयामि सदा द्विज ॥२१ एतावेवाययो मह्यं यान् वदन्ति मनीविणः। यज्ञा वेदाश्च चत्वारः सर्वमेतौ मम द्विज ॥ २२ एतदर्थं मम प्राणा भार्या पुत्रः सुहुज्जनः । सपुत्रदारः श्रुश्र्वां नित्यमेव करोम्यहम्॥ ख्यं च स्नापयाम्येतौ तथा पादौ प्रधावये। आहारं च प्रयच्छामि स्वयं च द्विजसत्तम ॥ २४ अनुकूळं तथा विन्म वित्रियं परिवर्जये अधर्मेणापि संयुक्तं प्रियमाभ्यां करोम्यहम् ॥ २५ §धर्ममेवं गुरुं ज्ञात्वा करोमि द्विजसत्तम । अतान्द्रितः सदा विप्र ग्रुश्न्यां वै करोम्यहम् २६ पञ्चेव गुरवो ब्रह्मन् पुरुषस्य बुभूषतः । पिता माताऽग्निरात्मा च गुरुश्च द्विजसत्तम २८ एतेषु यस्तु वर्तेत सम्यगेव द्विजोत्तम । भवेयुरग्नयस्तस्य परिचीर्णास्तु नित्यशः। गाहस्थ्ये वर्तमानस्य एष धर्मः सनातनः ॥ २९

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे मार्कण्डेयसमास्यापर्वाणे द्विजन्यायसंवादे चतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥

२१४

प्वामिति ॥ १ ॥ शयनासनसम्बाधं शयनादिसङ्कीर्णम् ॥ ६ ॥ वां युवयोः ॥ १५ ॥ नौ आवयोः ॥ १६ ॥ इत्यारण्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारतभावदीपे चतुर्दशाधिक-द्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥ § धर्ममेव क. ख.

श्चन्द्

एवं

अि

यज

श्रन

नान

आन्

젖३

मात

त्रय

जाां

হাা

एवं

प्रस

शरं

आः

एत

अ

एव

आ

ge.

लो

क

कां

सा

द्विइ

234

मार्कण्डेय उवाच।

युक्त निवेद्य विषाय तो मातापितरावुभी।
पुनरेव स धमारमा त्याधो ब्राह्मणमब्दीत्॥ १
प्रवृक्त चक्षुजांतोऽस्मि सम्पश्य तपसो बलम।
यद्र्धमुक्तोऽसि तया गच्छ त्वं मिथिलामिति॥२
पतिदृश्च्षपरया दान्तया सत्यशीलया।
मिथिलायां वसेद्याधः स ते धर्मान् प्रवश्यति ३

ब्राह्मण उवाच ।

पतिव्रतायाः सत्यायाः शीलाख्याया यतवत । संस्कृत्य वाक्यं धर्मज्ञ गुणवानासि मे मतः॥ ४

व्याध उवाच।

यत् तदा त्वं द्विजश्रेष्ठ तथोक्तो मां प्रति प्रमो । इष्टमेव तया रूम्यगेकपत्त्या न संशयः ॥ ५

त्वदनुग्रहबुद्धा तु विश्रैतहार्शतं मया ।
वाक्यं च शृणु में तात यत् ते वश्ये हितं द्विज ६
त्वया विनिकृता माता पिता च द्विजसत्तम ।
आनिसृष्टोऽसि निष्कान्तो गृहात् ताभ्यामनिन्दित
वेदोच्चारणकार्यार्थमयुक्तं तत् त्वया कृतम् ।
तव शोकेन वृद्धौ तावन्धीभूतौ तपस्विनौ ॥ ८
तौ प्रसाद्यितुं गच्छ मा त्वां धर्मोऽत्यगादयम् ।
तपस्वी त्वं भहात्मा च धर्मे च निरतः सदा ॥ ९
सर्वमेतद्पार्थं ते क्षिप्रं तौ सम्प्रसादय ।
श्रद्धम्य मम ब्रह्मन् नान्यथा कर्ह्महिस ।
गम्यतामद्य विप्रषं श्रेयस्ते कथ्याम्यहम् ॥ १०

ब्राह्मण उवाच ।

यदेतदुक्तं भवता सर्वं सत्यमसंशयम् । श्रीतोऽस्मि तव भद्रं ते धर्माचारगुणान्वित । ११ व्याध उवाच ।

दैवतप्रतिमो हि त्वं यस्त्वं धर्ममनुष्रतः।
पुराणं शाश्वतं दिव्यं दुष्प्राप्य मकृतात्मिभः॥२२
मातापित्रोः सकाशं हि गत्वा त्वं द्विजसत्तम।
अतान्द्रितः कुरु क्षिप्रं मातापित्रोहिं पूजनम्।
अताः परमहं धर्मं नान्यं पर्यामि कञ्चन॥ १३

ब्राह्मण उवाच । इहाहमागतो दिएचा दिएचा मे सङ्गतं त्वया। ईहशा दुर्लभा लोके नरा धर्मप्रदर्शकाः॥ पको नरसहस्रेषु धर्मविद्विचते न वा। प्रीतोऽस्मि तव सत्येन भद्रं ते पुरुषर्धम ॥ 24 पतमानोऽद्य नरके भवताऽस्मि समुद्धतः। भवितत्यमधैवं च यदृष्टोऽसि मयाऽनघ॥ १६ राजा ययातिदौँहित्रैः पतितस्तारितो यथा। साद्भः पुरुषशार्दूल तथाऽहं भवता द्विजः ॥१७ मातापितुभ्यां शुश्र्यां करिष्ये वचनात् तव। नाकृतात्मा वेदयति धर्माधर्मविनिश्चयम्॥ १८ दुईयः शाश्वतो धर्मः शूद्रयोनौ हि वर्तते। न त्वां शूद्रमहं मन्ये भवितत्यं हि कारणम् १९ येन कर्मविशेषेण प्राप्तेयं शुद्रता त्वया। प्तिद्विच्छामि विज्ञातुं तत्त्वेन हि महामते। कामया बृहि में सर्वे सत्येन प्रयतातमना॥

व्याध उवाच । अनातिक्रमणीया वै ब्राह्मणा से द्विजोत्तम श्र्णु सर्वमिदं वृत्तं पूर्वदेहे ममानघ ॥ 28 अहं हि ब्राह्मणः पूर्वमासं द्विजवरात्मजः। वेदाध्यायी सुकुराली वेदाङ्गानां च पारगः ॥२१ आत्मदोषर्तैर्वह्मन्नवस्थामाप्तवानिमाम्। कश्चिद्राजा मम सखा धनुर्वेदपरायणः॥ संसर्गाइ जुषि श्रेष्टस्ततोऽहमभवं द्विज। पतस्मिन्नेव काले तु मृगयां निर्गतो नृपः ॥ २४ सहितां योधमुख्यैश्च मन्त्रिभिश्च सुसंदृतः। ततोऽभ्यहन् मृगांस्तत्र सुबहूनाश्रमं प्रति॥ ११ अथ क्षिप्तः शरो घोरो मयाऽपि द्विजसत्तम। ताडितश्च ऋषिस्तेन शरेणानतपर्धणा ॥ भूमों निपतितो ब्रह् भ्रवाच प्रतिनादयन्। नापराध्याम्यहं किञ्चित् केन पापमिदं इतम् ^{१७} मन्वानस्तं मृगं चाहं सम्प्राप्तः सहसा प्रभो। अपश्यन्तमृषिं विद्धं शरेणानतपर्वणा ॥ अकार्यकरणाचापि भृशं मे व्यथितं मनः। तमुत्रतपसं विप्रं निप्टनन्तं महीतले ॥

२१५ गुरू इति ॥ १ ॥ प्रवृत्तचक्षुर्दिब्यहरिः है तपसः पित्रोः ग्रश्रू गत्मकस्य ॥ २ ॥ कामया इच्छ्या ॥ २०॥ विक् नन्तं शब्दं कुर्वन्तम् ॥ २९ ॥ यापन

या ।

88

24

88

IT I

व।

1180

38

म् १९

20

28

: ॥२२

23

11 38

11 34

28

ाम ।

तम् २७

26

28

11 निष्ट

में।

अजानता कृतामिदं मयेत्यहमथाव्रुवम् । अनुमहिसि मे सर्विमिति चोक्तो मया मुनिः॥ ३० व्यायस्त्वं भविता कुर शृद्योनाविति द्विज ॥३१

ततः प्रत्यव्रवीद्वाक्यमृषिमी कोधपूर्विछतः।

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे मार्कण्डेयसमास्यापर्वाणे ब्राह्मगव्यायसंवादे पञ्चदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥

२१६

व्याध उवाच। व्वं शप्तोऽहमृषिणा तदा द्विजवरोत्तम। अभिप्रसादयसृषिं गिरा त्राहीति मां तदा ॥ 2 अजानता मयाऽकार्यमिर्मद्य कृतं मुने। श्रन्तुमहीस तत् सर्वे प्रसीद भगवित्रिति॥ 2 ऋषिहवाच । नान्यथा भविता शाप एवमेतदसंशयम्। आनुशंस्यात् त्वहं किञ्चित् कर्ताऽनुग्रहमद्य ते ॥३ श्रुयोन्यां वर्तमानो धर्मज्ञो हि भविष्यसि। मातापित्रोश्च ग्रुश्र् गं करिष्यासि न संशयः ॥ ४ तया ग्रुश्र्षया सिद्धिं महत्त्वं समवाप्स्यसि । जातिस्मरश्च भावता स्वर्ग चैव गामिष्यसि॥ शापक्षये तु निर्भृत्ते भविताऽसि पुनर्द्विजः। षवं शतः पुरा तेन ऋषिणाऽसम्युग्रतेजसा ॥ प्रसादश्च कृतस्तेन ममैव द्विपदां वर। शरं चोद्धतवानस्मि तस्य वै द्विजसत्तम ॥ बाश्रमं च मया नीतो न च प्राणैःर्ययुज्यत। एतत् ते सर्वमाख्यातं यथा मम पुराऽभवत्॥ ८

अभितश्चापि गन्तव्यं मया स्वर्ग द्विजोत्तम ॥ ब्राह्मण उवाच। प्वमेतानि पुरुषां दुःखानि च सुखानि च। आमुत्रन्ति महाबुद्धे नोत्कण्ठां कर्तुमहिसि॥ इष्करं हि कृतं कर्म जानता जातिमारमनः। लोक रुत्तान्ततत्त्वज्ञ नित्यं धर्मपरायण ॥ कर्मदोपश्च वै विद्वज्ञात्मजातिकृतेन वै। कञ्चित् कालमुष्यतां । वै ततोऽसि भविता द्विजः साम्प्रतं च मतो मेऽसि ब्राह्मणो नात्र संशयः।

ब्राह्मणः पतनीयेषु वर्तमानो विकर्मस् ॥ दाम्भिको दुष्कृतः प्राज्ञः शूद्रेण सदशो भवेत्। यस्तु शुद्रो दमे सत्ये धर्मे च सततोत्थितः॥१४ तं ब्राह्मणमहं मन्ये वृत्तेन हि भवेद्विजः। कर्मदोषेण विषमां गतिमान्नोति दारुणाम् ॥ १५ क्षीणदोषमहं मन्ये चामितस्त्वां नरोत्तम। कर्तुमहीस नोत्कण्ठां त्वद्विधा ह्यविषादिनः। लोकवृत्तानुवृत्तज्ञा नित्यं धर्मपरायणाः ॥

व्याध उवाच । प्रज्ञया मानसं दुःखं हन्याच्छारीरमौषघैः। प्तद्विज्ञानसामर्थ्यं न बार्लैः समतामियात्॥ १७ आनेप्टसम्प्रयोगाच वित्रयोगात् वियस्य च । मनुष्या मानसैर्दुःसंर्युज्यन्ते चाल्पबुद्धयः ॥ १८ गुणैर्भूतानि युज्यन्ते वियुज्यन्ते तथैव च। सर्वाणि नैतदेकस्य शोकस्थानं हि विवते ॥ १९ अनिष्टं चान्यितं पश्यंस्तथा क्षिप्रं विरज्यते। ततश्च प्रतिकुर्वन्ति यदि पश्यन्तयुपक्रमा र् ॥ २० शोचतो न भवेत् किञ्चित् केवलं परितप्यते । परित्यजन्ति ये दुःखं सुखं वाऽप्युभयं नराः॥ २१ त एव सुखमेयन्ते ज्ञानगुप्ता मनीविणः। असन्तोषपरा मूढाः सन्तोषं यान्ति पण्डिताः२२ असन्तोषस्य नास्त्यन्तस्तुष्टिस्तु परमं सुखम् । न शोचन्ति गताध्वानः पश्यन्तः परमां गतिम्२३ न विषादे मनः कार्यं विषादो विषमुत्तमम् । मारयत्यकृतप्रज्ञं बालं ऋद्ध इवोरगः॥ 33 यं विषादोऽभिमवति विक्रमे समुगस्यिते। तेजसा तस्य हीनस्य पुरुषार्थों न विद्यते ॥ २५

इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे पश्चदशाधिक-द्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥

† ऋष्यताम् स.

२१६

एवमिति । अभिप्रसादयमङभाव आर्षः ॥ १ गुणैः गुग्कीयैः सुखदुःखमोहैः ॥ १९ ॥ गताचानः प्राप्तज्ञानमार्गाः ॥ २३ ॥

दर्ती

कौत्

अत्रा

यथा

ग्या

सन्त

पुरा

वाश्र

तथा

तपश्

મૃશં

अध

अन्य

याग्ने

कथ

अप

शीद्य विज्ञ

आङ्ग

तथा

11 6

ष्टित जले

त्यर्थ

तिष्ठ

संस्थ

र्येषु

उत्त

शब्दे

तस्य

आर्

हित

पूर्व

अवद्यं क्रियमाणस्य कर्मणो दृद्यते फलम् ।
निर्वेदमागम्य किञ्चित् प्राप्ताति शोभनम् १६
अथाप्युपायं पृद्येत दुः खस्य पिरमोक्षणे ।
अशोचन्नारभेतवं मुक्तश्चाद्यसनी भवेत् ॥ २७
भृतेष्वभावं सञ्चिन्य ये तु बुद्धेः परंगताः ।
न शोचन्ति कृतप्रक्षाः पृद्यन्तः प्रमां गतिम् २८
नशोचामि च वै विद्वन् कालाकाङ्क्षी दृस्थितो ह्यहम् प्तिनिद्शनैक्रह्मन्नवसीदामि सत्तम ॥ २९

ब्राह्मण उवाच।

कृतप्रज्ञोऽसि मेथावी बुद्धिहिं विपुला तव। नाहं भवन्तं शोचामि ज्ञानतृशोऽसि धर्मवित्३० आपृच्छे त्वां स्वस्ति तेऽस्तु धर्मस्वां परिरक्षतु। अप्रमादस्तु कर्तव्यो धर्मे धर्ममृतां वर॥ ३१ मार्कण्डेय उवाच।
वाढिमित्येव तं त्याधः कृताञ्जलिरुवाच ह।
प्रदक्षिणमथो कृत्वा प्रस्थितो द्विजसत्तमः ॥ ३२
स तु गत्वा द्विजः सर्वो ग्रुश्र्षां कृतवांस्तदा।
मातापितृभ्यां वृद्धाभ्यां यथान्यायं सुसंशितः ३३
एतत् ते सर्वमाख्यातं निखिलेन ग्रुधिष्टिर।
पृष्टवानासि यं तात धर्मं धर्मभृतां वर ॥ ३४
पतिव्रताया माहात्म्यं व्राह्मणस्य च सत्तम।
मातापित्रोश्च ग्रुश्र्षा धर्मव्याधेन कीर्तिता ॥ ३५
ग्रुधिष्टिर उवाच।

अत्यद्भुतिमिदं ब्रह्मन् धर्माख्यानमनुत्तमम्। सर्वधर्मिवदां श्रेष्ठ काथितं मुनिसत्तम॥ ३६ सुखश्रव्यतया विद्वन् सुहूर्त इव मे गतः। न हि तृप्तोऽस्मि भगवन् श्रण्वानो धर्ममुत्तमम्॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि ब्राह्मणव्याधसंवादे षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६॥

230

वैदाम्पायन उवाच । श्रुत्वेमां धर्मसंयुक्तां धर्मराजः कथां श्रुभाम् । पुनः पप्रच्छ तमृषिं मार्कण्डेयमिदं तदा ॥ १ युधिष्ठिर उवाच । कथमाप्रिर्वनं यातः कथं चाप्यक्षिराः पुरा ।

नप्टेऽश्रो हत्यमवहद्शिर्भृत्वा महाद्युतिः ॥ १ अग्निर्यदा त्वेक एव बहुत्वं चास्य कर्मसु । हस्यते भगवन् सर्वमेतदिच्छामि वेदितुम् ॥ १ कुमारश्च यथोत्पन्नो यथा चाग्नेः सुतोऽभवत् । यथा रुद्राच सम्भूतो गङ्गायां कृत्तिकासु च ॥ १

बुद्धेस्तत्त्वज्ञानात् परं ब्रह्म गताः प्राप्ताः ॥ २८ ॥ प्रदक्षिणं कृत्वा उपदेष्टा गुरुरिति बुच्चा ॥ ३२ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

280

वर्मव्याधोक्तधर्मेषु 'माता पिताग्निरात्मा च गुरुश्च द्विज-सत्तम ' इति मुमुक्षुणां पत्र सेव्यत्वेन प्रोक्तास्तत्र पातिव्रतो-पाख्याने धर्मव्याधनिदर्शनेन मातापित्रोः पातिव्रतानिदर्शनेन गुरोश्च शुश्रूषायाः फलं दर्शितम् । तत्रैव मोक्षधर्मप्रस्तावे आत्मसेवनं फलं चोक्तम् । परिशिष्टस्याग्निसेवतस्य मोक्षहे-तुत्वप्रकारं वक्तुमाङ्गिरसमारभते श्रुःवेमां धर्मसंयु-कामित्यादिना ॥ १ ॥ कथामिति । ननु त्वमग्ने प्रथमो अङ्गिरा ऋषिरिति वेदे वहराङ्गिस्त्वं श्रूयते । अत्र तु अङ्गिरसो वहित्वं कथं प्रच्छति । सत्यम् । उभयोरभेदेव बीजा ब्रुक्तवत् परस्परजनकत्वेन वाऽदोर्पः । तथा च 'अप्तिं वाह्मणः' इति 'अहं त्वदास्म मदिस त्वमेतन्ममासि योनित्तव योनिरिस्म' इति च श्रुती भवतः। वनं सालिलं यातः प्रविष्टः। 'प्रविवेशिथापः' इति मन्त्रवर्णात् । 'जीवनं भुवनं वनम्' इत्य-मरः ॥ २ ॥ अग्निरिति । एकस्याप्यग्नेः कर्मसु द्रश्यमान् मनेकत्वम् । कथमुपपद्यते । न हि आग्नयोऽधाकपालः दर्श-पूर्णमासचातुर्मास्यादिषु एक एव इति वक्तं शक्यम् । अन्यावयवत्वायोगात् । अन्यस्य च गुणस्य द्रव्यस्य व यागभेदकस्याभावादेवताभेद एव यागभेदहेतुरिति अवस्य वाच्यम् । स चान्नरेव कथं सम्भवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ अव एकस्य सन्ततौ अनेकेऽिनामानः सन्तीति तर्हि आग्नेयस्य एकस्य सन्ततौ अनेकेऽिनामानः सन्तीति तर्हि आग्नेयस् एकस्य सन्ततौ अनेकेऽिनामानः सन्तीति तर्हि आग्नेयस्य सकन्दस्य कथं रुद्रादिपुत्रत्वमि स्मर्यत इत्याह कुमार्थिति ॥ ४ ॥ ‡ स्थितोऽस्म्यहम्-ख. यापर्व

॥ ३२

तः ३३

38

1134

38

सम्॥

२

त्।

118

रिभेदेन

'अभिवैं

निस्तव

विष्टः।

र्' इत्य-

यमान-

: दशं-

क्यम्।

त्य वा

अवस

॥ अध

मियस्य

रखेति

17

(तिद्व्छाम्यहं त्वत्तः श्रोतं भागवसत्तम। कौत्हलसमाविष्टो याथातथ्यं महामुने ॥ 4 मार्कण्डेय उवाच। अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्। य्या ऋदो हुतवहस्तपस्तमुं वनं गतः॥ દ व्या च भगवानिः स्वयमेवाङ्गिराऽभवत्। सन्तापयंश्च प्रमया नाशयंस्तिमिराणि च॥ 9 पुराऽङ्गिरा महाबाहो चचार तप उत्तमम्। अध्यमस्थो महाभागो हःयवाहं विद्रोपयन्। तथा स भूत्वा तु तदा जगत् सर्वे त्यकाशयत्८ तपश्चरंस्तु हुतभुक् सन्तप्तस्त्र तेजसा । भृशं ग्लानश्च तेजस्वी न च किञ्चित् प्रजािवान् अथ सञ्चिन्तयामास भगवान् हत्यवाहनः। अन्योऽग्निरिह **छोकानां ब्रह्मणा सम्प्रक**िंपतः ॥ अग्नित्वं विप्रनप्टं हि तप्यमानस्य मे तपः। कथमग्निः पुनरहं भवेयमिति चिन्त्य सः॥ <mark>अपश्यदक्षिवङ्घोकांस्तापयन्तं महामुनिम्।</mark> सोपासर्पच्छनैभीतस्तमुवाच तदाऽङ्गिराः॥ १२ शीव्रमेव भवस्वाग्निस्त्वं पुनर्होकभावनः। विज्ञातश्चासि ळोकेषु त्रिषु संस्थानचारिषु ॥ १३

त्वमाग्नेः प्रथमं सृष्टो ब्रह्मणा तिमिरापहः। स्वस्थानं प्रतिपद्यस्य शीव्रमेव तमानुद् ॥ १४ अग्निकवाच । नष्टकीर्तिरहं लोके भवान् जातो हुतादानः। भवन्तमेव ज्ञास्यन्ति पावकं न तु मां जनाः ॥ निक्षिपाम्यहमित्रत्वं त्वमित्रः प्रथमो भव। भाविष्यामि द्वितीयोऽहं प्राजापत्यक एव च १६ अङ्गिरा उवाच। कुरु पुण्यं प्रजास्वर्ग्यं भवाग्निस्तिमरापहः। मां च देव कुरुष्वाग्ने प्रथमं पुत्रमञ्जसा ॥ १७ मार्कण्डेय उवाच । तच्छ्रवाऽङ्गिरसो वाक्यं जातवेदास्तदाऽकरोत् राजन् वृहस्पतिनीम तस्याप्यङ्गिरसः सुतः ॥१८ ज्ञात्वा प्रथमजं तं तु रहेराङ्गिरसं हुतम्। उपेत्य देवाः पप्रच्छः कारणं तत्र भारत ॥ १९ स तु पृष्टस्तदा देवैस्ततः कारणमब्रवीत्। प्रत्यगृहंस्तु देवाश्च तद्वचोऽङ्गिरसस्तदा ॥ २० तत्र नानाविधानग्नीन् प्रवध्यामि महाप्रभान्। कर्ममिर्व ुभिः ख्यातान्नानार्थान् ब्राह्मणेष्विह ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि आङ्गिरसे सप्तद्शाधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २१७॥

अक्रिराऽभवत् सान्धिरङभावो वा आर्षः ॥ ७ ॥ तथेति । अग्नेरप्याधिको भूत्वा सूर्यवत् जगत् प्रकााशितवान् ॥ ८॥ तपश्चरान्निति । 'महत्तदुल्वं स्थविरं तदासीयेनावि-ष्टितः प्रविवेशिथापः ' इति श्रुतिप्रसिद्धेन केनचिन्निमित्तेन जले प्रविश्य तपश्चरत्रिपाङ्गिरसेन तेजसा सन्तप्तोऽभूदि-त्यर्थः । उल्बमुल्बणम् । स्थविरं प्राचीनम् । आविस्य तिष्टतीत्याविष्टं भयं सज्जातमस्य स आविष्टितः ॥ ९ ॥ संस्थानचारिषु स्थावरजङ्गमेषु । सम्यक् स्थानं गतिनिवृत्ति-र्येषु चरणशीलेषु चेति योगात् । त्रिषु अन्तर्वाहिर्दिवि च उत्तमाधममध्यमेषु वा ॥ १३ ॥ निक्षिपामीति । अत्राप्ति-^{ब्रव्}देन दिग्देशकालकत्रीयात्मा सूत्रसंज्ञो हिरप्यगर्भ उच्यते। तस्य अग्नित्वत्यागः कारणात्मनाऽवस्थानम् । प्रथमः प्रथमजः सूत्रात्मेत्यर्थः । हे प्राजापत्य प्रजापतिपुत्र हे अद्विर: । अहं द्वितीयः कः कसंशो विराडात्मा भविष्यामि ॥ १६ ॥ कुर्विति । पुण्यं हिवर्वहनं प्रजानां स्वर्ग्यं स्वर्गाय हितम् । प्रथमं पुत्रं बृहस्पतिसंज्ञम् । अयं भावः - ईशस्त्रं-विराहुपासनाभिः सिद्धाः क्रमेण ब्रह्मप्रजापतिबृहस्पतिसंज्ञाः पूर्वपूर्वस्य उत्तरउत्तरः शतांशसांमितैश्वर्यः । तथाच श्रुतिरा- रोहक्रमेणाह-' ते ये शतं बृहस्पतेरानन्दाः । स एकंः प्रजा-पतेरानन्दः । ते ये शतं प्रजापतेरानन्दाः । स एको ब्रह्मण आनन्दः ' इति । तत्रापि वीजाङ्करन्यायेनाम्नेराङ्गराः। अङ्गिरसो वृहस्पत्याख्योऽग्निरिति बोध्यम् । ' तद्यदिदमाहु-रमुं यजामुं यजेत्येतस्यैव सा विस्रप्टिः ' 'मुपर्णे विप्राः कवयो वचोभिरेकं सन्तं वहुधा कल्पयन्ति ' इत्यादिश्रुति-प्रसिद्धं सूत्रात्मनः सर्वदेवतारूपत्वमान्निरसतात्पर्यम् । तदिदं ज्ञात्वा यजमानस्याप्त्रिरपि मोझद्वारं भवतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ तच्छ्रेलेति । अकरोत् अङ्गीचकार । जातवेदाः स्वयं कारणं गत्वा स्त्रपुत्रमाङ्गिरसमकरोत् । तस्यापि पुत्रः स्त्रयं बृहस्पाति-र्नामाऽभवदिति ॥ १८ ॥ तत्र वृहस्पतेः कारणत्वं कारण-ज्ञानादेव युज्यते 'ब्रह्मविद्रह्मैत्र भवति' इति श्रुतेरतस्तत्परीक्षार्ये देवा वृहस्पतिं प्रति कारणं ब्रह्म पप्रच्छुः ॥ १९ ॥ तस्मिश्र तेनोक्ते सित प्रत्यगृह्णन् अङ्गिरसो वच अयं भवतां गुरु-रिति अङ्गीकृतवन्तः ॥ २० ॥ नानार्थान् पृथक् प्रयो-जनान् । ब्राह्मणेषु कर्मविधिवाक्येषु ॥ २१ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलक्षण्ठीये भारतभावदीपे सप्तदशाधिकाद्विशततमोऽ ध्यायः ॥ २१७ ॥ ः प्रत्यगृष्ट्न्त-स्र.

अ

मा

सो

चा

दीध

शंय

र्वा

प्रथ

वरि

पौष

भर

तिस

भए भर

महा

आह

आर् भेयो

मासे पर्वच

प्रात

धिस

भयत

तथा

वहि

मान

11 4

देवत

परं

इत्य

वार्ष

भवा

नाम

ता

भरत

नुम्

मरत

385

मार्कण्डेय उवाच ।
ब्रह्मणो यस्तृतीयस्तु पुत्रः कुरुकुलोद्धह ।
तस्याभवत् सुभा भार्या प्रजास्तस्यां च मे श्रणु
बृहत्कीर्तिर्वृहं इन्द्रा गृहत्मनाः ।
बृहत्मन्त्रो वृहद्भासस्तथा राजन् बृहस्पतिः ॥ २
प्रजासु तासु सर्वासु क्षेणाप्रतिमाऽभवत् ।
देवी भानुमती नाम प्रथमाऽङ्गिरसः सुता ॥ ३
भृतानामव सर्वेषां यस्यां रागस्तदाऽभवत् ।
रागाद्रागेति यामाहुर्द्वितीयाऽङ्गिरसः सुता ॥ ४

यां कपाईसुतामार्ग्डश्यादश्यांति देहिनः।
तनुत्वात् सा सिनीवाळी तृतीयाऽङ्गिरसः सुता
पश्यत्यार्चिष्मती भाभिर्हाविभिश्च हविष्मती।
षष्ठीमाङ्गिरसः कन्यां पुण्यामाहुर्महिष्मतीम् ॥ ६
महामखेष्याङ्गिरसी दीतिमत्सु महामते।
महामतीति विष्याता सप्तमी कथ्यते सुता॥ ७
यां तु दृष्या भगवतीं जनः कुहुकुहायते।
एकाऽनंशीते तामाहुः कुरुमाङ्गिरसः सुताम्॥ ८

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि आङ्गिरसोपाख्याने

अष्टाद्शाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥

でいいのか

233

मार्कण्डेय उवाच।

बृहस्पतेश्चान्द्रमसी भार्याऽऽसीद्या यशस्त्रिनी । | अग्नीन्साऽजनयत् पुण्यान् षडेकां चापि पुत्रिकार

286

कालाभिमानिन्यो देवता अपि अङ्गिरः संज्ञात् सूत्रा-त्मन एव सकाशाज्जाता इति वक्तमध्यायमारभते ब्रह्मण इति । ब्रह्मणः कारणात् सूत्रं ततस्तदुवास्तिसिद्धोऽङ्गिरा इति तस्य तृतीयत्वम् । सुभा कालाभिमानिनी देवता । संवत्सराचारमनाऽहोरात्राचात्मना सुभा । शुभा इति पाठेऽपि सैव प्राह्या ॥ १ ॥ बृहत्कीर्तित्वादीनि वृहस्पतेरेव विशेषणानि । कीर्तिर्यशः । ज्योतिः शारीरं तेजः । ब्रह्म वेदाध्ययनं मनः सङ्कल्पादि-रूपम् । मन्त्रो विचारः । भाः प्रतिभा विचार्यतत्त्वस्फूर्तिः । एतानि बृहन्ति यस्य स तथा । तथा शब्दः पादपूरणार्थः ॥२॥ तासु वक्ष्यमाणत्वेन द्याद्धिस्थासु । भानुमती सूर्ययुक्ता दिवसाभिमानिनीत्यर्थः ॥ ३ ॥ रात्रिमाह भूतानाभिति । सुषुप्तिकालत्वेन श्रमनाशकत्वात्तस्यां रागोऽभवत् । रागात् रागहेतुत्वात् सन्ध्याद्वये रागोपेनत्वाद्वा ॥ ४ ॥ कपार्दिनो रुद्रस्य सुतामिव सुतां चन्द्रकलां ललाटे धृतत्वात् दश्यादश्य-रूपाम् । तत्र हेतुः तनुत्वादिति । तेन सूक्ष्मचन्द्रयुक्तःवं ळस्यते । चतुर्दशीयुक्ताऽमावास्या सिर्नावाली । 'या पूर्वाऽ मावास्या सा निनीवाली योत्तरा सा कुहूः 'इति श्रुतै: ॥ ५ ॥ अर्चिष्मती पूर्णचन्द्रोपेता शुद्धपौर्णमासी । यस्यां भाभिजनो रात्राविप पस्यति रूप।दिक्रमितिशेषः । सा चतुर्थी । यस्यां हिवभिद्वता इज्यन्ते । सा हिविषाती प्रति-

पशुक्ता पौर्णमासी राका नाम पश्चमी । पुण्यां न्वताहाँ महि हमतों नाम चर्ज ईशी गुक्तां पूर्यो पौर्णमासी मनुमतीं नाम व पौर्णमासी मनुमतीं नाम व पौर्णमासी साउनुमातियों तथा सा राकां ' इति श्रुतेः ॥ ६ ॥ शुद्धां ममावाह्यामाह महामखे हिवाति । सोमयाणाद्धि द्यां सिमती । अमावाह्यायां हि दीक्षां कर्तु र्वधमानश्चन्त्रोध्ये हश्यते । पौर्णमास्यां तु क्षीयमाणः । अतो दीप्तिमत्स हिनेष्ठ एषा महामतीत्युच्यते । यतोऽत्र महत् महस्वान् वा अन्ति हितो विद्यतेऽस्यामिति योगात् । पूर्वपदस्याकारोन्तादे आर्षः ॥ ७ ॥ कुहुकुहायते विस्मतो भवति । एका कल अनंशा अल्पांशवती । अलवणा यवाग्रीरतिवदल्यार्थे नव् अनंशा अल्पांशवती । अलवणा यवाग्रीरतिवदल्यार्थे नव् अनंशा अत्रात्ता सा कुहुः 'इति श्रुतेः । प्रतिपन्नुक्ता अमावास्य कुहुराति प्रसिद्धम् ॥ ८ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलक्षणीवे भारतभावदीपे अष्टादशाधिकद्विश्वततमोऽध्यायः ॥२१८॥

२१९

तत्र कत्वङ्गभूतः कालः प्रागुक्तः । अय कत्वङ्गभूति देवताः प्रपचियतुं विराहुपास्तिफलावस्थस्य वृहस्पतेविशं तिरूपां सन्ततिं वृक्तमुप्कमते वृहस्पतेविशं विरूपां सन्तितिं वृक्तमुप्कमते वृहस्पतेविशं विरूपां सन्तितिं वृक्तमुप्कमते वृहस्पतेविश्विः वृद्धमाणान् एकां पुत्रिकां स्वाहाख्याम् ॥ १ ॥ ॰ ४ यां तु दृष्ट्वा भगवतीं जनः कुहकुहायते । एक्विकिति यामाहुश्चतुर्थ्यक्षिरसः सुता॥ पश्चम्यविष्मती नाम्ना हविशं अहम्मती । षष्टीमाङ्किरसः कन्या – इति स्वपाठः

स्याप्त

तः सुता

म्॥६

TII

म्॥८

त्रेकाम्

हों:महि

नामं 'या

11 \$ 11

गादि

बन्द्रोऽप्रे

प्र दिनेषु

ा अन्त-

ोन्तादे**व**

हा कला

र्धे नत्।

नावास्या

क्कण्डीवे

39611

वङ्गभूता

रतेविंगुः

ान्द्रमसी

प्रमृतीन्

निकेवि

î î

बाहुतिब्वेच यस्याग्नेहीविषाद्यं विधीयते।
सोऽग्निर्वृहस्पतेः पुत्रः शंयुनीम महावतः॥ २
बातुर्मास्येषु यस्येप्टचामश्वमे वेऽप्रज्ञः पशुः।
दीतो ज्वालेरनेकाभराग्नेरेकोऽथ वीर्यवान्॥ ३
शंयोरप्रतिमा भायां सत्या सत्याऽथ धर्मजा।
बाग्निस्तस्य स्तो दीतस्तिस्नः कन्याश्च सुव्रताः ४
प्रथमेनाज्यभागेन पूज्यते योऽग्निरध्वरे।
बाग्निस्तस्य भरद्वाजः प्रथमः पुत्र उच्यते॥ ५
पौर्णमासेषु सर्वेषु हिविषाज्यं सुवोद्यतम्।
भरतो नामतः सोऽग्निर्द्वितीयः शंपुतः सुतः॥ ६
तिस्नः कन्या भवन्त्यन्या यासां स भरतः पतिः।
भरते स्तरस्य भरतस्य भरत्येका च पुत्रिका॥ ७
भरतो भरतस्याग्नेः पावकस्तु प्रजापतेः।
महानत्यर्थमहितस्तथा भरतसत्तम्॥ ८

भरब्राजस्य भार्या तु वीरा वीरस्य पिण्डदा । प्रादुराज्येन तस्येज्यां सोमस्येव द्विजाः दानैः॥९ हिविया यो द्वितीयेन सोमेन सह युज्येत । रथप्रभू ईरयाध्वानकुम्मरेताः स उच्यते ॥ १० शरय्वां जनयत् सिद्धं मानुं भाभिः समावृणोत्। आग्नेयमानयन्नित्यमाह्वाने ह्यंप स्यते ॥ ११ यस्तु न च्यवते नित्यं यशसा वर्चसा श्रिया । अग्निर्नेश्चयन्ते नाम पृथिवीं स्तौति केवलम् १२ विपाप्मा कलुपैर्मुक्तो विश्रुद्धश्चार्चिण ज्वलन् । विपापोऽग्निः सुतस्तस्य सत्यः समयध्मंकृत्॥१३ आन्नोशतां हि भूतानां यः करोति हि निष्कृतिम्। अग्निः स निष्कृतिर्नाम शोभयत्यभिसेविते ॥१४ अनुकूजन्ति थेनेह वेदनार्ताः स्वयं जनाः । तस्य पुत्रः सनो नाम पावकः स रुजस्करः ॥१५

आहुतिषु प्रधानाहुतिषु दर्शे पौर्णमासे च यस्य हविः। आवं हिवेषेति तृतीया प्रथमार्थे 'प्रथमं हिवविंधीयते यदा-भेयोऽष्टाक्ष्पालोऽमावास्यायां च पौर्णमास्यां चाच्युतो भव-ति'इत्यादिशुत्या चोद्यते स शंयुर्नाम॥२॥ चातुर्मास्येषु चतुर्षे मासेषु कर्तव्येषु वैश्वदेववरुण । घाससाकमेथशुनासीरीयाख्य-र्षिचतुष्टथेषु । 'आम्रेयमष्टाकपालं निर्वगति सौम्यं चरुम्'इति प्रतिपर्वतुल्यवदाग्निराम्नायते । तथाऽश्वमेधे च यस्य इञ्चामि-ष्टिसभीपे अप्रजः प्रथमः पद्मर्तवति तत्र या पशाविष्टिरु-भयतोऽन्यतरो वानेयी वामावैष्णवी च'इति आश्वलायनायुक्ता तथा च दर्शपूर्णमासचातुर्मास्यपश्वश्वमेधाः यत्पूर्वकाः सोऽप्रि-बोईस्पत्यः शंयुनोमेत्यर्थः। शंयुसन्ततिमाह शंयोरिति । अत्र-तिमा अतिसुन्दरी धर्मजा धर्मकन्या सत्या नाम दीप्तो दीप्ति-मान्॥४॥ तस्य नामाह प्रथमेनेति । अध्वरे दर्शादौ । प्रथमा-SSज्यभागदेवता योऽग्निः स भरद्वाज इत्यर्थः। तस्य शंयोः ॥ ५ ॥ पौर्णमासे बिति छुवोद्यतं हविः प्रथमाधा स्तस्य देवता भरतो नाम शंयोः पुत्रः । पूर्णमासपदं सर्वतद्विकार-परं तेन दशोंऽपि गृह्यते। 'पौर्णमासेनेष्टिपशुसोमा उपदिष्टाः' ^{इत्याश्वलायनवचनात् । यद्यपि स्नौवाघारः प्राजापत्यस्त-} थापि स भरतसंज्ञ एव प्रजापतिरिति ज्ञेयम् ॥ ६ ॥ मवन्ति शंयुत इत्यनुकृष्यते । पतिज्येष्ठः । अत्र कन्यानां नामधेयानि सन्तातिश्वानुक्तापि अत्रैवाङ्गप्रत्यन्नदेवतात्वेन ता बोध्याः । विस्तरभयात् तु मुनिना न प्रदार्शिताः। तस्य मरतस्योर्जसंज्ञस्य पुत्रो भरतः। 'ऊर्जः पुत्रं भरतं सुप्रदा-नुम् इति मन्त्रवर्णात् ॥ ७ ॥ भरतः भरणं कुर्वतः तेन मरतशब्दस्य निर्वचनं दर्शितम् । भरतस्य प्रजापतेः पावकः

सतः । स अत्यर्थं महितत्वात् महान । महितःवं महाफल-प्रदात्त्वं यत्र कर्मणि आग्रयणादा प्रथमोऽग्निर्नास्ति तत्रापि अयं महत्त्वात् वर्तव्य एवेत्यर्थः । पावक इत्यन्निपर्यायमात्रं न गुणः । आग्नसंज्ञोऽग्निरित्यर्थः । तथा च येन यज्ञेनेत्सँत् कुर्यादेव तत्राग्नेयमष्टाकपालम्'इति आपस्तम्बोक्तिः सङ्गच्छते। ईर्त्सेत् वर्धितुमिच्छेत् ॥ ८ ॥ शंयोः कनिष्ठपुत्रसन्ताति-मुक्ता ज्येष्ठसन्तातिभाह भरद्वाजस्योति । वीरा नामतः वीरस्य वहेः पिण्डदा शरी कर्त्रा मातेत्यर्थः । भरद्वाजात् वीरायां वीरो जात इत्यर्थः । तस्य आज्येन इज्यां प्राहुः । शनैः उपांशु सोमस्येवेति तत्साहित्यमुच्यते । 'तथाप्रीपोमातुर्पा-शुपष्टव्यावजामित्वाय'इति श्रुतयोरप्तीषोमयोर्मच्यस्योऽप्रिः स इत्यर्थः ॥९॥ एतदेवाह हविषेति । द्वितीयेन आमेयान्त-रथेत्यादीनि नामान्तराणि रेण अस्येव स रथप्रभ्वादिनामा शरम्बां भार्यायां सिद्धिं नाम पुत्रं जनयत् । यः भानुं सूर्ये भाभिदांप्तिभिः आवृणोत् सूर्य आवृते आप्तेयं अग्निदैवत्यं यागमानयन्। 'अग्निमम् आवह' इत्यत्र मन्त्रेऽभियुक्तसम्बुध्या एष स्यते सुष्टु उन्यते कीर्त्यते। 'ऊड् शब्दे ' इति धातुः ॥ २१ ॥ बृहस्पतेर्द्वितीयः पुत्रो निश्वचवनः । पृथिवींस्तौतीति पृथिवीसाहचर्यमुच्यते । तेन वागभिमानिदेवतारूपः स इत्यर्थः । 'तस्य वाचा स्टेडी पृथिवी चाप्तिश्व इति श्रुतेः ॥ १२ ॥ निश्वयवनपुत्रः सत्यः समयधर्मो वाच्यवाचकसम्बन्धस्तत्कर्ता ॥ १३ ॥ सत्यस्यैव नामान्तरं निष्कृतिः । अभिसेविते गृहारामादौ । शोभ-यति शोर्भा°करोति ॥ १४ ॥ रुजस्करः पीडाकरः । स्वनो नाम सत्यपुत्रः ॥१५॥ * भारतस्तु-ख. १ स्थव्यानः-ख-

हावीर्भ

HET

जशे

सार्म

त्वङ्

पश्च

पार्

जन

बृहद्

शिव

बाहु

वृहद्र भार प्राण

द्वा

सुर्भा

महाव भूभुव

सर्वात

विदुष

वा नि

जरो

भान

तथा

क्त

क्रमस

स्जन

ष्य

श्रुते: हरी

श्राणत

110

वैकृत

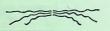
तहान

हेस्तर

यस्तु विश्वस्य जगतो बुद्धिमाऋम्य तिष्ठति। तं प्राहुरध्यात्मविदो विश्वजिन्नाम पावकम्॥१६ अन्तराग्निः स्मृतो यस्तु भुक्तं पचिति देहिनाम् । स यज्ञे विश्वभुङ्गाम सर्वलोकेषु भारत ॥ ब्रह्मचारी यतात्मा च सततं विपुलवतः। ब्राह्मणाः पूजयन्त्येनं पाकयज्ञेषु पावकम् ॥ १८ पावित्रा गोमती नाम नदी यस्याभवत प्रिया। तस्मिन् कर्माणि सर्वाणि क्रियन्ते धर्मकर्त्भाः ॥ वडवाग्निः पिबत्यम्भो योऽसौ परमदारुणः। ऊर्घ्वभागूर्घ्वभाइनाम कविः प्राणाश्चितस्तुयः २० उद्ग्हारं हविर्यस्य गृहे नित्यं प्रदीयते।

ततः स्विष्टं भवेदाज्यं स्विष्टकृत् परमः स्मृतः २१ यः प्रशान्तेषु भ्तेषु मन्युर्भवति पावकः। कुद्धस्य तु रसो जज्ञे मन्येतां चाथ पुत्रिकाम् २२ स्वाहेति दारुणा ऋरा सर्वभूतेषु तिष्ठति। त्रिदिवे यस्य सदशो नास्ति रूपेण कश्चन। अतुल्लवात् कृतो देवैर्नामा कामस्तु पावकः ॥२३ संहर्षाद्धारयन् क्रोध धन्वी स्रग्वी रथे स्थितः। समरे नारायेच्छत्रूनमोघो नाम पावकः॥ उक्थो नाम महाभाग त्रिभिक्वथरभिष्तः। महावाचं त्वजनयत् समाश्वासं हि यं विदुः॥१५

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वाण आङ्गिरसोपाख्याने एकोनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २१९॥

220

मार्कण्डेय उवाच । काश्यपो हाथ वासिष्टः प्राणश्च प्राणपुत्रकः। अग्निराङ्गिरसञ्चेव च्यवनस्त्रिष् वर्चकः॥

अचरत् स तपस्तीवं पुत्रार्थे बहुवार्षिकम्। पुत्रं लभेयं धर्मिष्टं दशसा ब्रह्मणा समम्॥

एवं द्वयोर्वार्हस्पत्ययोः कर्म कर्मोन्दियव्यापित्वमुक्तम् । तृतीयस्य वादिव्यापकत्वमाह यस्त्विति ॥१६॥ चतुर्थमाह अन्तारति ॥१७॥ एनं विश्वभुजं पाक्यरेषु स्मार्तकर्मसु॥१८॥ कर्माणि गृह्याणि ॥ १९ ॥ पञ्चमं वार्ह्यस्पत्यमाह वडवामिरिति । स एवाध्यात्ममूर्ध्वभागूर्ध्वगतिरुदानसंज्ञः । अत एवोर्ध्व-भाङ्नाम कविर्त्राह्मणः प्राणाश्रितः प्राणवाय्वभिमानी ॥ २०॥ षष्ठं वार्हस्पत्यमाह उदग्द्वारामिति 'उत्तरार्धात् सौविष्टकृतम्'इति श्रुतेः। उद्गागमनं क्रमणि । ततस्तेन । स्विष्टं सृष्टु इष्टं भवति । आज्यं आज्यादि द्रव्यं च । तत्रोत्तराधीयोगात् पृथग्प्रहणं तत्रापि स्विष्टकृत्प्रापणाणार्थम् ॥२१॥ सप्तमी कन्यामाह य इति। पावको बृहस्पतिः मन्युः कोधरूपी भवति तदा योऽस्य रसस्तेजःप्रभवः प्रस्वेदः । जर्रे जातः । तामेव तजामेव पुत्रिकां मन्ये मन्यन्ती चाथ पुत्रिकेति पाठे तु स रस एव पुत्रिका मन्यन्ती देवतोद्देशेन त्यक्तं हविरनुजानती ॥२२॥ सासावित्यत आइ स्वाहेत्यद्वेन । अस्याश्चिगुणात्मकत्वात्ता-दशीं तत्सन्तितिमाह ्रिदिवे इति । एतेन राजस्याः स्वाहायाः कामरूपा सन्ततिहक्ता ॥ २३ ॥ तामस्याः सन्तर्ति कोधाभिचारायाात्मकामाह संहर्षादिति । जेष्या-

म्येवेत्युत्साहः संहर्षः ॥ २४ ॥ सात्विक्याः स्वाहायाः सन्तिमाह उक्थ इति । उत् उर्ध्व मोक्षपदं नयत्युक्यः। त्रिभिरवथैः उत्तिष्टत्यस्मात् कर्मफलमित्युवयं तत्र शरीः रादुत्थितं कर्मेति शरीरमुक्थम्। शरीरोत्थापकतया प्रण उक्थम् । प्राणोत्थापकतया परमात्माप्युक्थम् । स जन्योऽप्रि स्त्रिभिरप्युक्येरभिष्टुतस्तदात्मना स्थितः । महावाचं महा वाचं पराख्यां तुर्यब्रह्मकलामजनयत् आविर्मावितवान् पूर्वेषामम्युपासकानां यं समाश्वासं समाश्वामिति विश्राम प्राप्तीत्यनेनेति तं मोक्षे हेतुं विदुर्वेदाचार्या इति श्रेष ॥ २५ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदी एकोनविंशर्साधकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥

220

काश्यप इति त्रयाणां सम्बन्धः । अत्र पाठकमाहर्ष कमस्य बलायस्त्वात् आद्ययोः खोक्योर्ब्यत्यासेनार्थो प्राह्यः। अचरिति । स पूर्वाध्यायान्तोक्त उक्थो नाम कार्या वासिष्ठ प्राणपुत्र इति प्राणस्यैव विशेषणम् । अप्रिरार्ति सञ्च्यवन इत्येकः ॥ १ ॥

त्यापूर्व

ाः २१

म् २२

: ॥२३

तः।

28

इः॥२५

1

ाहायाः

युक्थः।

त्र शरीं

ा प्राण

योऽप्रि

महती

वान्।

विश्राम

मावदीपे

त्माद्धं.

ग्राह्यः।

कास्यपः

महाव्याहतिभिध्यातः पञ्चभिस्तैस्तदा त्वथ। त्र तेजो महाचिष्मान् पञ्चवर्णः प्रभावनः॥ ३ समिद्धोऽग्निः शिरस्तस्य बाह् सूर्यनिभौ तथा। लङ्नेत्रे च सुवर्णामे कृष्णे जड्डे च भारत॥ अञ्चर्णः स तपसा कृतस्तैः पञ्चभिर्जनैः। णञ्चजन्यः श्रुतो देवः पञ्चवंशकरस्तु सः॥ दशवर्षसहस्राणि तपस्तप्त्वा महातपाः । जनयत् पावकं घोरं पितृणां स प्रजाः सृजन् ६ बृहद्रथन्तरं म्यूझों वक्त्राद्या तरसाहरौ । शिवं नाभ्यां बलादिन्द्रं वाय्वशी प्राणतोऽस्जत बाहभ्यामनुदात्तौ च विश्वे भूतानि चैव ह। प्तान् सृपा ततः पञ्च पितृणामस्जत् सुतान् ८ वहद्रथस्य प्रणिधिः काद्यपस्य महत्तरः। भारिकरिको धीरः पुत्रो वर्चस्य सौभरः॥ प्राणस्य चानुदात्तस्तु व्याख्याताः पञ्चविंशतिः । देवान् यज्ञमुषश्चान्यान् सृजन् पञ्चदशोत्तरान्१० सभीममतिभीमं च भीमं भीमवलावलम्।

पतान् यञ्जमुषः पञ्च देवानां ह्यस्जन् तपः॥ ११ सुमित्रं मित्रवन्तं च मित्रज्ञं मित्रवर्धनम् । मित्रधर्माणमित्येतान् देवानभ्यस्जत् तपः ॥ १२ सुरप्रवीरं वीरं च सुरेजशं च सुवर्चसम्। सुराणामपि हन्तारं पञ्चैतानस्जत् तपः॥ त्रिविधं संस्थिता होते पञ्च पञ्च पृथक् पृथक्। मुष्णन्त्यत्र स्थिता होते स्वर्गतो यन्नयाजिनः १४ तेषामिष्टं हरन्त्येते निघ्नन्ति च महद्भविः। स्पर्धया हव्यवाहानां निघन्त्येते हरन्ति च ॥ १५ बहिर्वेद्यां तदादानं क्रश्लैः सम्प्रवर्तितम् । तदेतेनोपसपिन्ति यत्र चाग्निः स्थितो भवेत् ॥१६ चिताग्नेरुद्वहन्नाज्यं पक्षाभ्यां तत् प्रवर्तिते। मन्त्रेः प्रशमिता होते नेष्टं मुष्णन्ति यज्ञियम् १७ वृहदुक्थतपस्यैव पुत्रौ भृमिमुपाश्रितः। आग्निहोत्रे हूयमाने पृथिव्यां सद्भिरिज्यते ॥ रथन्तरश्च तपसः पुत्रोऽग्निः परिषठ्यते। मित्रविन्दाय वै तस्मै हविरध्वर्यवो विदुः॥ १९

महाव्याहतिभिः भूरन्नममये पृथिव्यै खाहेत्यादिभिः भूभंव स्वर्महो अभिवायुसूर्यचन्द्रपृथिब्यन्तरिक्षयुदिगुपलक्षितेन स्रोतमकेन रूपेण तं ध्यानवन्त इत्यर्थः । 'तस्यैवं-यजमानः '। 'वीतरागविषयं विद्वो यज्ञस्यात्मा वा चित्तम् ' इति श्रुतिस्मृत्योर्विदुषोऽपि ध्येयत्वदर्शनात् । जने प्रदीप इव पुत्ररूपेणाविर्भूतः । अत भानिप्रिरिवेति छप्तोपमा । प्रभावनः जगत्सृष्टिकर्ता ॥ ३ ॥ पत्रवर्णत्वमेवाह सामिद्ध इति । ज्वालावणं शिरस्तस्येत्यर्थः। तथा त्वागिति त्वचोऽपि सूर्यनिभत्वमुक्तम् ॥ ४ ॥ तपसा क्री इति तपो नामेत्यर्थः । स एव पाञ्चजन्यश्च यौगि-क्रमस्य नामद्वयम् ॥ ५ ॥ पितुणां पावकं दक्षिणाप्तिं प्रजाः रिजन् प्रजास्त्रष्टा ॥६॥ बृहत् मूर्पः रथन्तरं वक्त्रात् वा श-प्यार्थः। 'एते अहोरात्रदेवते राथन्तरीवैरात्र्यहर्बाहतम्'इति क्षुतेः । अत एव तरसा वेगेन हरतः आयुष्यादीति तरसा-हरी । शिवमहङ्काराभिमानिनं रुद्रम् । नाभ्यां नाभितः भागतः प्राणं सृष्ट्वा वाय्वमी असृजदिति सर्वत्र सम्बद्धयते ॥ अनुदात्तौ मन्त्रे प्राकृतोऽनुदात्तः शतपथबाह्मणे च वैकृतोऽनुदात्तः। ' उदात्तमनुदात्तमनन्त्यम्' इति भाषिकस्-त्रेण प्राकृतोदात्तस्य बाह्मणेऽनुदात्तत्वविधानात् तेनाभ्यां च तेद्वान् मन्त्रब्राह्मणभागात्मको वेदो लक्ष्यत । बाहुभ्यामिति हितास्तरेण तयोरनुदात्तयोः प्रदर्शनीयत्वं स्चितम् । एतच

वेदान्तराणामप्युपल्र्ञ्सणम् । विश्वे समनस्केन्द्रियदेवताः । भूतानि पञ्च । एतान् विंशतिसङ्ख्याकान् ॥ ८ ॥ वृहद्र-थस्य वासिष्ठस्य प्राणिधिरंशत इति शेषः। अङ्गिरसश्चवनस्य वर्चस्य सुत्रर्चकस्य॥९॥ असुरसृष्टिमाह देवानिति । उत्तरान-पाश्वात्यान्॥१०॥ भीमवलमवलं चेति समाहारः। तपः तपः-संज्ञः पाश्चजन्यः ॥११॥ यज्ञयाजिनः इष्टामित्युत्तरश्लोकादप-कृष्यते ॥ १४ ॥ तदादानं तेषामादेयो भागः बहिवेधामु-त्करे देशे ' तुषैर्वेफलीकरणैर्देवा हविर्यशेभ्यो रक्षांसि निरमजन्नस्ना महायज्ञात् ' इतिश्रुतेः । अस्ना छोहितेन तत् तस्माद्वेतोः यत्र चाम्निरन्तर्नेद्याम् ॥ १६ ॥ पक्षा-भ्यामिव चक्राभ्यामुपलक्षिते तत्र चयने प्रवर्तिते हाविर्घाने शकटे प्रवर्तिते सति । चितामेश्वयनकर्तुः यजमानस्य । आज्यं तदुपलक्षितं हविः। एते उद्वहन् उद्वहन्ति उपर्यवह-रन्तीत्यर्थः । मन्त्रै रक्षोत्नैः प्रशामिताः सन्त इरं हविः न मुष्णन्ति ॥ १७ ॥ एवमसुराणां नामानि भागधेयं निवृत्त्यु-पायं चोक्ता पुनः पाञ्चजन्यवंशमनुसन्धते वृहदुक्थ इति । तपस्य तपसः भूमिमुपाश्रित इति तस्यैव पृथिव्याभिमानिदे-वतात्वमुक्तम् ॥ १८ ॥ मित्रविन्दो महाविराद् वृहस्पत्य-पेक्षया श्रेष्ठः । तस्मै तद्भावप्राप्तये । मित्रविन्दा महावैराजी-त्याश्वलायनवचनादिदमूहनीयम् ॥ १९ ॥ ‡ सूर्घाः - खः

राजिं

चर्

नि मन

पूज पूज

तत

कन

का

प्रा

a

20

अव कर्ग

वर्ष

अग्र

आ

हिंव

स्त

कि

तेंड

हिंद

होह

मुमुरे परमप्रीतः सह पुत्रैर्महायशाः ॥ इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि आङ्गिरसोपाख्याने र्विशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥

サナララロぞうか

333

मार्कण्डेय उवाच। गुरुभिर्नियमैर्जातो भरतो नाम पावकः। अक्षिः पुष्टिमतिनांम तुष्टः पुष्टि प्रयच्छति । भरत्येष प्रजाः सर्वोस्ततो भरत उच्यते ॥ 8 अप्निर्देश्च शिवो नाम शक्तियूजापरश्च सः। दुःखार्तानां च सर्वेषां शिवकृत् सततं शिवः ॥२ तपसस्त फलं दृष्टा सम्प्रवृत्तं तपो महत्। उद्धर्जकामो मतिमान् पुत्रो जज्ञे पुरन्दरः॥ 3 ऊष्मा चैवोष्मणो जन्ने सोऽन्निर्भृतस्य लक्ष्यते। अग्निश्चापि मनुर्नाम प्राजापत्यमकारयत्॥ शम्भुमित्रमथ प्राहुर्बाह्मणा वेदपारगाः। आवसय्यं द्विजाः प्रारुदीतमाप्त्रं महाप्रभम् ॥ Ŀ ऊर्जस्करान् हव्यवाहान् सुवर्णसद्दाप्रभान्। ततस्तपो ह्यजनयत् पञ्च यज्ञस्ततानिह ॥

प्रशान्तेऽग्निर्महाभाग परिश्नान्तो गवां पतिः।
असुरान् जनयन् घोरान् मत्यांश्चैव पृथि विधान्।
तपसश्च मनुं पुत्रं भानुं चाप्याङ्गिराः सृजत्।
यहस्त्रानुं तु तं प्राहुर्द्वासणा वेदपारगाः॥
भानोभार्यां सुप्रजा तु वृहस्तासा तु सूर्यजा।
अस्जेतां तु पट् पुत्रान् श्र्यु तासां प्रजाविधिम्
दुर्वेळानां तु भूतानामसून् यः सम्प्रयच्छिति।
तमान्निं वळदं प्राहुः प्रथमं भानुतः सुतम्॥ १०
यः प्रशान्तेषु भूतेषु मन्युर्भवित दाहणः।
अग्निः स मन्युमानाम द्वितीयो भानुतःसुतः ११
दर्शे च पौर्णमासे च यस्येह हिन्ह्यते।
विष्णुनांभेह योऽग्निस्तु धृतिमानाम सोऽङ्गिराः
इन्द्रेण सहितं यस्य हिवराप्रयणं स्मृतम्।
आग्निराप्रयणो नाम भानोरेवान्वयस्तु सः॥ ११

इत्यारण्येके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे विंशत्यधिक-द्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥

२२१

सिंहावलोकनन्यायेन शंयोः पौत्रमूर्जपुत्र भरतं स्तौति सार्थेन । गुरुमिरिति । पुष्टिमितिरित्येकं नाम ॥ १ ॥ तथैव तपस्तृ नीयं स्नौति अग्निर्यश्चेति । शक्तिश्चिच्छिक्तिस्त्याः पूजा निर्विकल्पसमाधिस्त्या ॥ २ ॥ तपस एव पूर्वोक्त्यत्वारिशतोऽन्ये पुरन्द्र छण्मा मनुः शम्भुः आवस्य इति पञ्च पुत्रानाह चतुर्मिः तपस इति । तपसोऽग्नेः फलं ऐश्वर्य संप्रवृद्धं दृष्ट्वा तत् उद्धतुँ पित्र्यं दायं पुत्र एव लभते इति दर्शनात् तदीयमै धर्यं प्रानुं पुरन्दरोऽस्य पुत्रो जातः ॥ ३ ॥ ऊष्मा च तपसः सक्राशात् जज्ञे यो भूतेषु ऊष्मणो हेतोर्लश्चेते । अकारयत् अकरोत् स्वार्थे णिच् ॥ ४ ॥ उपसंहरति ऊर्जस्करानिति । यज्ञसुतान् यज्ञे अभिषुतान् । आदिक्रमिण कः । सोममागिन इत्यर्थः। यद्वा । यज्ञः सोम सुतो येभ्यस्ते इति योगः ॥ ६ ॥ प्रशान्ते अस्तर्काले पारिश्रान्तो गवां रस्मानां पतिः सूर्योऽांग्नर्भवति । ' आदित्यो वा अस्तं गवां रस्मानां पतिः सूर्योऽांग्नर्भवति । ' आदित्यो वा अस्तं

यत्रिमनुप्रविशति'इति श्रुतेः। यश्च घोरानसुरान् जनवन भवति तं तपो जनयदिति पूर्वेणान्वयः ॥ ७ ॥ तपस इति। मनुभिति प्राजपत्यकर्तृत्वमुच्यते । भानुं नामतः अङ्गिष स्जदिति सम्बन्धः । तपःपुत्रस्थाप्यङ्गिरःस्ज्यलोकि र्भानुं प्रति कुलालिपतृत्रदङ्गिरसोऽन्यथासिद्धत्वं मा भूदिति। तेन मूलकारणनेवान्त्यात् कार्यात्रट इव तत्तर्देशेण सुर तीति सिद्धम् । अत एव आकाशाद्वायुरित्यादौ आकार्यः भावमापन आत्मैव वायुमस्जन केवल आकाश ही व्याख्यातं सम्प्रदायविद्भिः ॥ ८ ॥ एवं वृहदादीन् भाव न्तान् तपसः पुत्रान् उक्वा तत्पीत्रानाह भानीति ॥ ९ ॥ बलदो मन्युमान् । विष्णुरिति त्रयः सुप्र_{गाया} सुताः ॥ ११ तत्र उपांशुयाजदेवता विष्णुरुभयत्र सर्यमाण स्रयोदशामावास्याथामाहुतयो हृयन्ते । चतुर्दश पैार्णमास्य मिति छिङ्गर्शनमन्यथयति दर्शेऽपि विष्णोः साणिन वर्ष र्दशाहुतियोगात् । अत एवान्तरेण हविषी विष्णुमुपांश्वेते यिण इत्याश्वलायनः स प्रमाणसुनयत्रोपांशुयाजमत्रगमग्री ॥ १२ ॥ भानुभार्याया बृहङ्कासायाः सन्तितिग्रवर्षः स्थेन्द्रामावयवोऽभिरेकः॥ १३ ॥

बातुर्मास्येषु नित्यानां हविषां यो निरग्रहः। वत्रभिः सहितः पुत्रैर्भानोरेवान्वयः स्तुमः ॥ १४ विशा त्वजनयत् कन्यामग्रीषोमावुभौ तथा। मनोरेवाभवद्भार्या सुपुवे पञ्च पावकान्॥ पुज्यते हविषाष्ट्रयेण चातुर्मास्येषु पावकः। र्जन्यसहितः श्रीमानिशिवेंश्वानरस्तु सः॥ अस्य लोकस्य सर्वस्य यः प्रभः परिपच्यते । मोऽग्निर्विश्वपतिनीम द्वितायों वै मनो इतः॥१७ ततः सिष्टं भवदाज्यं सिष्टकृत्परमस्त सः। कत्या सा राहिणी नाम हिरण्यकशिषोः सता॥ कर्मणाऽसी बभौ भार्या स बह्धिः स प्रजापतिः। प्राणानाश्चित्य यो देहं प्रवर्तयति देहिनाम् । तस्य सन्निहितो नाम शब्दरूपस्य साधनः ॥ १९ गुक्ककृष्णगतिर्देवो यो विभर्ति हताशनम्। अकल्मषः कल्मपाणां कर्ता कोधाश्रितस्तु सः॥ क्षिलं परमर्षि च यं प्राहर्यतयः सदा । अग्निः स कपिलो नाम सांख्ययोगप्रवर्तकः २१ अग्रं यच्छन्ति भूतानां येन भूतानि नित्यदा। कर्भस्विह विचित्रेषु सोऽप्रणीर्धिहरूच्यते॥ 22

इमानन्यान् समस्जत् पावकान् प्रथितान् भुवि। अग्निहोत्रस्य दुष्टस्य प्रायश्चित्तार्थमुब्बणान् । २३ संस्पृशेषुर्यदाऽन्योन्यं कथञ्चिद्वायुनाऽग्रयः। इष्टिरष्टाकपालेन कार्या वै शुचरेऽसये॥ 28: दाक्षिणान्निर्यदा द्वाभ्यां संस्केत तदा किल। इप्टिर्णकपालेन कार्या वै वीतयेऽसये॥ 20 यद्मयो हि स्पृत्येयुर्निवेशस्या द्वाग्निना । इष्टिरष्टाकपालेन कार्या तु शुचयेऽसये ॥ 35 आर्थ्ने रजस्वला वै स्त्री संस्पृशेद्रिष्टोत्रिकम्। इष्टिरष्टाकपालेन कार्या वस्त्रमतंऽस्रयं॥ २७ मृतः श्रुयेत यो जीवः परेयः पदावो यदा। इष्टिरष्टाकपालेन कार्या सरमिमतेऽयये॥ 20 आतों न जहयादाम्ने त्रिरात्रं यस्त ब्राह्मणः। इष्ट्रिप्टाकपालेन कार्याऽस्यादत्तराव्रये॥ २९ दर्श च पौर्णमासं च यस्य तिष्टेत प्रतिष्टितम्। इष्टिरष्टाकपालेन कार्या पथिकृतेऽसये॥ 30 स्तिकाशिर्यदा चाशिं संस्पृशेदिशहोत्रिकम्। इप्टिरप्राक्तपालेन कार्या चाग्निमतेऽग्नये॥ 38

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणिमार्कण्डेयसमास्यापर्वणि आङ्गिरसोपाख्याने एकविंदात्पधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥

少少小溪子奈尔

२२२

मार्कण्डेय उवाच।

आपस्य मुदिता भार्या सहस्य परमा प्रिया। [भूपितर्भुवभर्ताः च जनयत् पावकं परम्॥

हिवषामाग्नेयादीनामप्टानां योनिरुद्धवस्थानं वैश्वदेवे पर्वाणे सुख्यो विश्वदेवसंज्ञकोऽभिर्द्धितीयः। स्तुमः स्त्यते भातीति सुभस्तृतीयः १४॥निशानाम्नी मान्वपरनाम्नो मनोरपरा तृतीयाभार्याऽभवत्। कन्यां वक्ष्यमाणां रोहिणीममिं सोममन्यान् पवेत्यप्टावपत्यानि सुषुवे॥१५॥ शेषान् पत्र कमेणाह पूज्यत इत्यादिना। चातुमीस्यानामारम्भात् पूर्वेट् वैश्वानरपाजन्येष्टिः कियते। तत्र वैश्वानरः प्रथमो मनुपुत्रः॥ १६॥ परिपच्यतेष्ठं येनेति शेषः। स विश्वपतिर्द्धितीयः॥ १०॥ स्विष्टक्ष्ये वेनेति शेषः। स विश्वपतिर्द्धितीयः॥ १०॥ स्विष्टक्ष्ये वेनेति शेषः। वस्तुतम्तु स विद्धः प्रजापतिर्मनुसंशैव। कम्मार्यात्वम्। वस्तुतम्तु स विद्धः प्रजापतिर्मनुसंशैव। कम्मार्यात्वम्। वस्तुतमनु स विद्धः प्रजापतिर्मनुसंशैव। कम्मार्यात्वम्। प्रजाजननाख्येन निमित्तेन। तथा च श्रुतिः— स इममेवात्मानं द्वेधा पातयत्ततः पतिश्व पत्नी चामवताम् इति। सिर्विद्तो नाम तृतीयः शब्दरूपस्य शब्दरूपप्रहणस्य

साधनः प्रवर्तकः ॥ १९ ॥ चतुर्थमाह द्वाभ्यां गुक्नेति । यसात् उपास्त्रा कर्मणा आराधितात् क्रमेण गुक्कुक्रणो गती अर्चिरादिधूमादिमार्गो अपुनरावृत्तिपत्नौ प्राप्येते स गुक्कुक्रणोगितः। अकल्मषः गुक्कुत्वात् । कल्मषाणां काम्यकर्मणाम् ॥ २० ॥ अत एव कपिलः सांख्यं निरीश्वरशास्त्रं तदूषो योगस्तस्य प्रवर्तकः ॥ २९ ॥ पत्रममाह अप्रमिति । वैश्व-देवान्ते मनुष्ययशार्यं वत् प्रयच्छन्ति तद्प्रम् ॥ २२ ॥ इमानन्यानित्यादिना प्रोक्ता अष्टाप्तयो मनोरेव सन्तितिः ॥ २३ ॥ इत्यारण्यके पर्वाणे नैलक्ष्णीये भारतभावदीपे एक-विश्वत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥ * भूतमर्ता-ख,

२२२

कथमाप्तिर्वृतं यात इति पृत्रमप्तेर्जलक्ष्वेशप्रकारं वत्तुमारमते आपस्योति । आपस्य अप्सु विदितस्य सहस्य सहसंज्ञस्या-

स्यापवं

तिः। वधान्।

८ १। वेधिम्९ ति।

11 80

त्।

र्काः ११ ऽङ्गिराः

। । १३

् जनयन गस इति। अङ्गिराय यत्वोकि

भूदिति। ग स्मृः आकाशः श इति

म् भानः भानोरिति पुत्रजायाः सर्पमाणः

र्णमास्याः जेन चर्षः पुपांश्वेतोः

त्रगमयाते ।

श्रे

यह

नर

Qe

भृः

हरू

अन्

अध

मि

एव

आ

पवं

योग

पिङ्गत

र्वा ति

नस्ज

एवं वि

भूतानां साऽिप सर्वेषां यं प्राहुः पावकं पतिम् । आत्मा भुवनभतेति साम्बयेषु द्विजातिषु ॥ २ महतां चैव भूतानां सर्वेषामिह यः पतिः । भगवान् स महातेजा नित्यं चरित पावकः ॥ ३ अग्निर्श्रहपतिनाम नित्यं यज्ञेषु पूज्यते । हुतं वहित यो हृद्यमस्य लोकस्य पावकः ॥ ४ अपां गर्भो महाभागः सत्त्वभुग्यो महाद्भृतः । भूपतिर्भुवभर्ता च महतः पतिरुच्यते ॥ ५ दहन् मृतािन भ्तािन तस्याग्निर्भरतोऽभवत् । अग्निर्शे च नियतः ऋतुश्रेष्टो भरस्य तु ॥ ६ स्विहः प्रथमो नित्यं देवैरिन्वष्यते प्रभुः । आयान्तं नियतं हृष्टा प्रविवेशार्णवं भयात् ॥ ७

देवास्तत्रापि गच्छन्ति मार्गमाणा यथादिशम्।
दृष्ट्वा त्विप्तरथर्वाणं ततो वचनमत्रवीत् ॥
देवानां वह हृद्यं त्वमहं वीर सुदुर्बरः।
अथ त्वं गच्छ मध्वक्षं प्रियमेतत् कुरुष्य मे॥ ९
प्रेष्य चाग्निरथर्वाणमन्यं देशं ततोऽगमत्।
मत्स्यास्तस्य समाचख्युः कुद्धस्तानग्निरव्रवीत्।
मक्ष्या यै विविधेर्मावैर्मविष्यथ शरीरिणाम् ॥१०
अथर्वाणं तथा चापि हृद्यवाहोऽत्रवीद्वचः॥ ११
अनुनीयमानो हि सृशं देववाक्याद्वि तेन सः।
नैच्छद्वोद्घं ह्विः सोद्धं शरीरं चापि सोऽत्यजत्।
स तच्छरीरं सन्त्यज्य प्रविवेश धरां तदा।
भूमिं स्पृष्ट्वाऽस्तजद्वात्न् पृथक् पृथगतीव हि १३

भेर्मुदिता नाम परमा प्रिया भार्या । दुहितेति पाठेऽपि संज्ञा-श्चन्द एवायं भूपातिर्भुवभर्ता च सहसंज्ञ एव । भूर्भुवर्लीकयोः स्वामी न तु स्वर्लोकस्य। अनावृत्तिस्थानस्य त्रिधैवात्र लोक-विभागोऽभिप्रेतः। तेन ब्रह्मलोकादवाचीनस्य स्वामीत्यर्थः । स परमद्भताख्यं पावकमजनयत् । सहसस्पुत्रो अद्भुत इति मन्त्रवर्णात् । सहशब्दोऽत्र अका-रान्तोऽपि वेदे सकारान्तो ज्ञेयः ॥ १ ॥ अद्भतमेव स्तौति भूतानामिति चतुर्भिः । यं पावकं पतिमभिप्रेत्य भुवनभर्ता भूतानां चतुर्विधानामात्मेति प्राहुः सान्वयेषूपदेशपरम्परा-बत्सु ॥ २ ॥ न केवलं जरायुजादीनामात्मा अपि तु महतां भूतानां वियुदादीनां पतिः स्रृत्वादिना । अत एव भगवान् 'ऐश्वर्यस्य समत्रस्य ज्ञानस्य यशसः श्रियः। वैराग्यस्य च धर्मस्य षण्णां भग इतीङ्गना' इति स्मृत्युक्तगुणवान् ॥ ३ ॥ गृहपतिः अधियत्रं त्रेताभिः अध्यात्मं जाठरः उभावपि उभयत्र स्थित्वा पिण्डब्रह्माण्डस्थान् देवानन्नेन हविषा च तर्पयत इति हब्यवाहौ ॥ ४ ॥ अपामिति । अपसम्बन्धा-दापापरनामा सह एवात्र अप्शब्दार्थः । तस्य गर्भः पुत्रः । सत्वभुक् अध्यात्मं बुद्धिसंहर्ता अधिभूतं लोकत्रयसंहर्ता । महांश्वासी अद्भुतः महत इति नामैक्देशेन तस्यैव ग्रहणं भामा सत्यभामेतिवत् । महतो महाद्भुतस्य पतिः पिता मूपतिर्भुवनभर्ता चेत्यर्थः । अत्र महच्छन्देन अध्यात्म मह-त्तत्वं सूक्ष्मबुद्धाख्यं प्राह्मम् । सहशब्देन कारणमब्यक्ताख्यम् । अप्शब्देन सालेल एको द्रशाडद्वैतो भवतीत्यादिश्रुतौ सलि-लेनोपमितं शुद्धं ब्रह्म श्राह्मम् ॥ ५ ॥ अस्य सहस्य अपां प्रवेशे कारणमाह दहन्निति । अधिभृतं भरतश्चितानिः सहस्य पौत्र अद्भुतपुत्रः । अध्यात्मं महतः पुत्रोऽहङ्कारः । भरति विभर्तीति मृतानि अचेतनानि खादीनि देहाकाराणि धार-वतीति भरतो नाम। तस्यैव भूतसंहारस्थानत्वं दहान्निति दाईां-

तम् । भरस्य भरतस्य । तकारलोप आर्षः। क्रतुर्नाम अयातं ऋतुः संकल्पात्मकं मनः। अभि होमशब्देन 'तस्यैवं विदुषो यह स्यातमा थजमानः श्रद्धा पत्नी शरीरमिध्ममुरो वेदिर्लेमानि वर्हिः ' इत्यादिना तैत्तिरीयके समाम्रातो देहतत्सन्विक कियाकलापात्मको मरणरूपावभृथान्तः संसार उच्छे नियतो नित्यः ॥ ६ ॥ स इति । सह उच्यते प्रथम इति विशेषणात् देवैः सुरैरिन्द्रियेश्वान्विष्यते भोगार्थिभिः। गो हि स्वर्गः कारणा मेति संसारकतुफलमनिवार्यं दृष्ट्वा सहोऽपि शुद्धं ब्रह्माविवेशेन्युत्तरार्धार्थः । कारणात्मतां प्राप्तस्यापि तत्सम्बन्धानपायात् 'अन्यथा सुप्तिमूर्च्छादौ :मुच्येतायल्तो जनः' इत्यापचेत । पक्षान्तरे शवाभि पौत्रं नियताख्यमायान दुष्ट इति लज्जयाऽणं दृष्ट्रा स्पर्शभयात् स्ववंश्योऽयं विवेश । भृगुशापाद्धि सर्वभक्षत्वं प्राप्तोऽग्निरात्मानं वहुष कृत्वाऽप्तिहोत्रादिषु इमशानादिषु च स्थित इत्युपाख्याक्षे अथर्वाणमङ्गिरसं तीव्रतपसं स्पृ ॥ ७॥ देवा इति । ॥ ८ ॥ मध्वक्षं पिङ्गाक्षमित्रं भावप्रधानो निर्देशः 'द्येक्योर्द्धिवचनैकवचने ' इतिवत्। अन्यथा द्वेकेषि स्यात् । द्वित्वैकत्वयोरि।तिब्याख्यानानुपपत्तिश्च ।तेनैकस्त्वे वामित्वं गच्छेत्यर्थः। तथा च 'निक्षिपाम्यहममित्वं ल^{म्हि} प्रथमो भव'इत्युपक्रमस्योपसंहारेण सहैकवाक्यता भवति॥ प्रेष्य आदिस्य । सार्घः श्लोकः ॥ १०॥ तथा चापि ते मत्स्यैराख्यातोऽपि वचः त्वं मध्वक्षो भवेति पूर्वे 📆 ॥ ११ ॥ शरीरमाभ्रेयं देहं पक्षे मायां त्यक्वा विक कल्पोऽभूदित्यर्थः ॥ १२ ॥ देहत्यागप्रकारमाह सङ्गि तत् स्थूलं शरीरं सन्त्यज्य धरां धारणात् धराल्यस्य लिङ्गरारि प्रविस्य तत्रापि सङ्कल्पोपनतान् भूम्यादीवर जत् । भूमिं स्पृष्ट्वा उपाधौ आवेशं कृत्वा। अत्र भूति नीलगीतादीन् तानिव वासनामयानि नाडीह्याणि हुर्या

मास्याव

दिशम्।

मे॥ ९

वीत्।

ाम् ॥१०

: 11 88

न सः।

यजत् ११

हि १३

न अध्यातं

बेद्धो यह

देलेंभानि

सन्वन्धि

उच्यते

त्रथम इति

भेः । परो

सहोऽपि

प्राप्तस्यापि

तायलतो यमायान ज्याऽणं नं बहुधां

पाख्याको

ासं दृष्ट

निर्देश:।

द्वेकेचित

नैकस्त्वमें

तं त्वमाप्रीः

वितारा

गापि तथा

पूर्वोक्स

ता निर्दे

स इति।

(ल्यस्थर

म्यादीन्ध

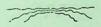
गे द्रावत

TI

व्यात् स गन्धं तेजश्च आस्थिभ्यो देवदारु च। क्षेच्मणः स्फारिकं तस्य पिनान्मारकतं तथा १४ यकृत कृष्णायसं तस्य त्रिभिरेव वसुः प्रजाः। नखास्तस्याभ्रपटलं शिराजालानि विद्वमम्॥१५ शरीराद्विविधाश्चान्ये धातवोऽस्याभववृत्। व्वं त्यका शरीरं च परमे तपानि स्थितः ॥ भृषङ्गिरादिभिभूयस्तपसोत्थापितस्तदा। म्हां जज्वाल तेजस्वी तपसाऽऽप्यायितः शिखी॥ हुए ऋषि भयाचापि प्रविवेश महार्णवम्। त्रसिन्नष्टे जगद्भीतमथर्वाणमथाश्चितम्। अर्चयामासुरेवैनमथर्वाणं सुरादयः॥ 26 अथर्वा त्वस्जलोकानात्मनाऽऽलोक्य पावकम्। मिषतां सर्वभूतानामुन्ममाथ महार्णवम् ॥ 99 ण्वमग्निर्भगवता नष्टः पूर्वमथर्वणा । आहृतः सर्वभ्तानां हृद्यं वहति सर्वदा ॥ 20 ^{एवं त्वजनयद्भिष्ण्यान् वेदोक्तान् विबुधान् बहून्} विचरन् विविधान् देशान् भ्रममाणस्तु तत्र वै ॥ सिन्धं नदं पञ्चनदं देविकाऽथ सरस्वती। गङ्गा च शतकुम्भा च शरयू गण्डसाह्वया ॥ २२ चर्मण्वती मही चैव मेध्या मेधातिथिस्तदा।

ताम्रवती वेत्रवती नद्यस्तिस्रोऽय कौशिकी २३ तमसा नर्मदा चैव नदी गोदावरी तवा। वेगोपवेगा भीमा च वडवा चैव भारत ॥ भारती सुप्रयोगा च कावेरी मुर्नुरा तथा। तुङ्गवेणा कृष्णवेणा कपिठा शोग एव च ॥ २५ एता नयस्तु धिष्ण्यानां मातरो याः प्रकीर्तिताः अद्भुतस्य त्रिया भार्या तस्य पुत्रो विम्रस्सः। यावन्तः पावकाः प्रोक्ताः सोमास्तावन्त एव त अत्रेधाःयन्त्रये जाता ब्रह्मगो मानताः प्रजाः। अत्रिः पुत्रान् स्रष्टुकामस्तानेवात्मन्यघारयत् २८ तस्य तद्वह्मणः कायान्निर्हरन्ति दुतारानाः। एवमेते महात्मानः कीर्तितास्तेऽग्नयो मया ॥ २९ अप्रमेया यथोत्पत्राः श्रीमन्तस्तिमिरापहाः । अद्भृतस्य तु माहात्म्यं यथा वेदेषु कीर्तितम् ३० तादशं विद्धि सर्वेषामेको ह्येषु हताशनः। एक एवैप भगवान् विज्ञेयः प्रथमोऽङ्गिराः ॥ ३१ बहुधा निःस्तः कायाज्योतिष्टोमः ऋतुर्यथा। इत्येष वंशः सुमहानशीनां कीर्तितो मया। योऽचितो विविधैर्मन्त्रहैंव्यं वहाति देहिनाम ३२

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि आङ्गिरसोपाल्यानेऽग्निसमुद्भवे द्याविशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २२२॥

योगमार्गे । तथा च श्रुतिः ' तासीन् ग्रुङ्गमुत नीलमाहुः पिङ्गलं हरितं लोहितं च । एष पन्था ब्रह्मणा हानुवित्तस्ते-नैति ब्रह्मवित् पुण्यकृत्तैजसश्व'इति तैजसो छिङ्गदेहाभिमार्ना । पक्षान्तरे तु धातून् मनःशीलादीन् ॥ १३ ॥ यकृत् शरी-रान्तर्वर्ती अवयवविशेषः । त्रिभिः काष्ठपाषाणलेहैः ॥ १५ ॥ अन्ये स्वर्णपारदादयः । शरीरं लिङ्गं परमे निरु-^{पाथौ} तपिस आलोचनात्मके ध्याने ॥ १६ ॥ तपसा सामर्थ्येन उत्थापित: समाधेश्वयावितः ॥ १७ ॥ ऋषि-मयर्वाङ्गिरसम् । भयं पूर्वोक्तमेव । सार्थः श्लोकः॥१८॥ अथ-र्वे त्विति । अथार्णवसुन्ममाथ तेन पावकमालोक्य लोका-^{न्सज}िदाति क्रमेणान्वयो ज्ञेयः पूर्वोत्तरार्घयोर्व्यत्यासेन॥१९॥ षं विति । अग्नेरङ्गिरास्ततो वृहस्पतिस्ततः शंध्वादिकमेण वैदीक्तान् धिष्ण्यान् नाना स्थानानि अजनयत् । अध्यात्म-पते तु समाधेः सकाशाद्वशुत्थितोऽहङ्कारं पुरस्कृत्य द्वाति-भूत्र धार्वः सकारामञ्जातमा प्रश्नान्तरे स्पष्ट प्तार्थः सिन्धुमिति ॥ २२ ॥ अद्भुतस्येति । विभूरसिरि-

ातिश्रतेरनुकरणं तेन विभूरासि प्रवाहणो विहरासि हव्यवाहन इत्यनुवाकोक्ता । अन्ये च धिष्ण्या अमयो दर्शितास्तेषां ज्येष्टो विभूरित्यर्थः । यावन्तः पावका धिष्ण्याः सन्ति तावन्तः सोमाः सोमयागाः । एतच यात्रिकेष्वेव प्रसिद्धम ॥२०॥ तानेवामीनेवात्मनि चित्तेऽधारयत् । अप्तिं ध्याय-तोऽप्तिरेव प्रजारूपेणाविर्वभूवेत्यर्थः। एवं च ऋष्यन्तराणाम-प्युपलक्षणम् । तथा च सर्वे कर्माप्रिदैवत्यं सर्वे बाह्मणा अग्निसन्ततिरित्युक्तं भवति ॥ २८ ॥ तस्यार्त्रेन्नह्मणो त्राह्मणस्य कायादेहात् हुताशनाः निर्हरन्ति निश्चरन्ति । सार्घः ॥ २९ ॥ कायात् कस्य प्रजापतेः पुत्रोऽङ्गिराः कायस्तस्मात् । कशब्दादण्प्रत्यये कस्येदिति इकारोन्तादेशः। णित्वादादिवृद्धिः । ज्योतिष्टोमो यथा उद्भिदादिरूपेण बहुधा निर्गतस्तद्वत् ॥ ३२ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैल-कण्ठीये भारतभावदीपे द्वाविंश सधिकद्विशततमाऽध्यायः ॥ २२२ ॥

7

अर

स्रो

या

देव

लो

अप

भृ

पर्व

तश

सा

सूय

पत

र्सा

Mi

एप

सो

जन आ

य्य

प्व

गृह

उव

मयै

तथ

स

अस्

पंत

तेत्र

चरि

२२३

मार्कण्डेय उवाच। अग्नीनां विविधा वंशाः वीतिंतास्ते मयाऽनघ। श्रुणु जन्म तु कीरव्य कार्तिकेयस्य धीमतः॥ १ अद्भृतरयाद्भृतं पुत्रं प्रवध्याम्यमितौजसम् । जातं ब्रह्मार्षेभायाभिब्रह्मण्यं कीर्तिवर्धनम्॥ देवासुराः पुरा यत्ता विनिघ्नन्तः परस्परम् । तत्राजयन् सदा देवान् दानवा घोररूपिणः ॥ ३ वध्यमानं बलं दृष्टा बहुशस्तैः पुरन्दरः। स सैन्यनायकार्थाय चिन्तामाप भृदां तदा॥ ४ देवसेनां दानवैहिं भग्नां दृष्टा महाबलः। पालयेद्वीर्यमाश्रित्य स ज्ञेयः पुरुषो मया ॥ स दौलं मानसं गत्वा ध्यायन्नर्थमिदं भृदाम् । शुश्रावार्तस्वरं घोरमथ मुक्तं स्त्रिया तदा ॥ 3 अमिधावतु मां कश्चित् पुरुवस्त्रातु चैव ह । पतिं च मे प्रदिशत खयं वा पतिरस्तु मे ॥ 9 पुरन्दररतु तामाह मा भैनीस्ति भयं तव। पवगुका ततोऽपश्यत् केशिनं स्थितमग्रतः॥ 6 किरीटिनं गदापाणि श्रातुमन्तमिवाचलम्। हस्ते गृहीत्वा कन्यां तामथैनं वासवोऽव्रवीत् १ अनार्यकर्मन् कस्मात् त्विममां कन्यां जिहीर्षिते विज्ञणं मां विजानीहि विरमास्याः प्रवाधनात्॥ केर्युवाच ।

विस्जल त्वमेवैनां शक्रेषा प्रार्थिता मया।
क्षमं ते जीवतो गन्तुं स्वपुरं पाकशासन॥ ११
पवमुक्ता गदां केशी चिक्षेपेन्द्रवधाय वै।
तामापतन्तीं चिच्छेद मध्ये वज्रेण वासवः॥११
अथास्य शैलशिखरं केशी कुद्धो व्यवास्त्रत्।
तदा पतन्तं सम्प्रेश्य शैलश्क्षं शतकतुः॥ १३
बिभेद राजन् वज्रेण मृवि तिक्षपपात ह।
पतता तु तदा केशी तेन श्रुक्षेण ताहितः॥ ११
हित्वा कन्यां महाभागां प्राद्रवद्धशपीहितः।
अपयातेऽसुरे तिस्मस्तां कन्यां वासवोऽव्रवीत्।
काऽसि कस्यासि किञ्चेह कुरुषे त्वं शुभानने१५

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे मार्कण्डेयसमास्यापर्वाणे आङ्गि० स्कन्दोत्पत्तौ केशिपरामवे त्रयोर्विशत्यधिकाद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥

228

कन्योवाच ।

अहं प्रजापतेः कन्या देवसेनेति विश्वता।
भागिनी मे दैयसेना सा पूर्व केशिना हता॥ १ सदैवावां भागिन्यौ तु सिखिभिः सह मानसम्।
आगच्छावेह रत्यर्थमनुक्षाप्य प्रजापितम्॥ २ नित्यं चावां प्रार्थयते हर्त्वं केशी महासुरः।
इच्छत्येनं दैत्यसेना न चाहं पाकशासन॥ ३ सा हताऽनेन भगवन् मुक्ताऽहं त्वद्वरेन तु।
त्वया देवेन्द्र निर्दिष्टं पतिमिच्छामि दुर्जयम्॥४

मम मातृष्वसेयी त्वं माता दाक्षायणी मम। आख्यातुं त्वहामिच्छामि स्वयमात्मवलं त्वया॥५ कन्योवाच। अवलाऽहं महाबाहो पतिस्तु बलवान् मम। वरदानात् पितुर्भावी सुरासुरनमस्कृतः॥

इन्द्र उवाच।

कींद्रशं तु बलं देवि पत्युस्तव भविष्यति । एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं तव वावयमनिन्दिते ॥

कन्योवाच।

देवदानवयक्षाणां किन्नरोरगरक्षसाम्। जेता यो दुष्ट्दैत्यानां महावीयों महाबलः॥ यम्तु सर्वााण भूतानि त्वया सह विजेप्यति। स हि मे भविता भर्ता ब्रह्मण्यः कीर्तिवर्घनः॥

२२३

क्रमप्रातं कुमारश्च यथोत्पत्रो यथा चाग्नेः सुतोऽभवदि-त्यस्योत्तरमाह अग्नीनां विविधा वंशा इत्यादिना ॥१॥अद्भुतस्याग्नेरद्भुतमभिनवम् ॥२॥ म्निया देवसेना- भिमानिदेवतया ॥ ६॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलक्णी भारतभावदीपे त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥१९१।

२२४

अहमिति ॥ १ ॥

यापर्व

1

वीत् १

ीर्पसि

नात्॥

19 11

: ॥ १२

जत्।

83

11 88

वीत्।

ानने १५

राभवे

A I

ते॥ ७

: 11

पति।

र्घनः 峰

नलकणी ॥२१३।

1: 1

मार्कण्डेय उवाच । इन्द्रस्तस्या वचः श्रुत्वा दुःखितोऽचिन्तयद्भशम्। अस्या देव्याः पतिनीस्ति यादशं सम्प्रभाषते ॥१० अयापस्यत् स उद्ये भास्करं भास्कर्यातेः। सोमं चैव महासागं विशामानं दिवाकरम्॥ ११ अमावास्यां प्रवृत्तायां सुहुर्ते रौद्र एव त । देवासुरं च सङ्घामं सोऽपश्यदुद्ये गिरौ॥ १२ लोहितैश्च घनैर्युक्तां पूर्वा सन्ध्यां शतऋतः। अपश्यलोहितोदं च भगवान् वरुणालयम् ॥ १३ भृगुमिश्चाङ्गिरोभ्यश्च हुतं मन्त्रैः पृथाविधैः। हव्यं गृहीत्वा वाह्ने च प्रविदान्तं दिवाकरम् १४ पर्व चैव चतुर्विशं तदा सूर्यमुपासितम्। तथा धर्मगतं रौद्रं सोमं सूर्यगतं च तम् ॥ 24 समालोक्यैकतामेव दाशिनो भास्करस्य च। समवायं तु तं रौद्रं दृष्टा शक्रोऽन्वचिन्तयत् सर्याचन्द्रमसोघोंरं दृश्यते परिवेषणम् । पतिसमनेव राज्यन्ते मह्युद्धं तु शंसति॥ १७ सरित्सिन्धुरपीयं तु प्रत्यसुग्वाहिनी भृशम्। श्रुगालिन्यग्निवका च प्रत्यादित्यं विराविणी १८ एप रौद्रश्च सङ्घातो महान् युक्तश्च तेजसा । सोमस्य वहिसूर्याभ्यामद्भुतोऽयं समागमः ॥ १९ जनयेद्यं सुतं सोमः सोऽस्या देव्याः पातेर्भवेत्। अप्रिश्चेतिर्रुणैर्युक्तः सर्वेरिप्रश्च देवता ॥ एष चेज्जनयेद्रभी सोऽस्या देव्याः पतिभवेत्। पवं सञ्चिन्त्य भगवान् ब्रह्मलोकं तदा गतः ॥२१ गृहीत्वा देवसेनां तामवदत् स पितामहम्। उवाच चास्या देव्यास्त्वं साधुशूरं पतिं दिश ॥ ब्रह्मोवाच। अयैतिचिन्तितं कार्यं त्वया दानवसूरन। तथा स भाविता गर्भो बलवानुरुविकमः॥ स भविष्यति सेनानीस्त्वया सह शतकतो। अस्या देव्याः पतिश्चैव स भावेष्यति वीर्यवान्॥ पतच्छ्रत्वा नमस्तस्मै कृत्वाऽसौ सह कंन्यया। तत्राभ्यगच्छद्देवेन्द्रो यत्र देवर्षयोऽभवन् ॥

भागार्थं तपसो धातुं तेषां सोमं तथाऽध्वरे ॥ २६ पिपासवो ययुर्देवाः शतऋतुपुरोगमाः। इप्टिं कृत्वा यथान्यायं सुसामिद्धे हुताशने ॥ २७ जुहुबुस्ते महात्मानो हव्यं सर्वदिवौकसाम् । समाहूतो हुतवहः सोऽद्भृतः सूर्यमण्डलात् ॥ २८ विनिःस्त्य ययौ वहिर्वाग्यतो विधिवत् प्रभुः। आगम्याहवनीयं वै तैर्द्विजैर्मन्त्रतो द्वतम् ॥ २९ स तत्र विविधं हृद्यं प्रतिगृह्य दुतारानः। ऋषिभ्यो भरतश्रेष्ठ प्रायच्छत दिवौकसाम् ॥ ३० निष्कामंश्चाप्यपद्यत् स पत्नीस्तेषां महात्मनाम्। खेष्वासनेपूर्पावेष्टाः स्वपन्तीश्च तथा सुखम् ॥३१ रुक्मवेदिनिभास्तास्तु चन्द्रलेखा इवामलाः । हुताशनार्चिप्रतिमाः सर्वास्तारा इवाद्धताः॥ ३२ स तत्र तेन मनसा बभूव श्चिभितेन्द्रियः। पत्नीर्देष्ट्रा द्विजेन्द्राणां विह्नः कामवरां ययौ ॥ ३३ भूयः सञ्चिन्तयामास न न्याय्यं क्षामितो ह्यहम्। साब्द्यः पत्न्यो द्विजेन्द्राणामकामाः कामयाम्यहम् नैताः शक्या मया दृष्टं स्त्रष्टं वाव्यनिमित्ततः। गाईपत्यं समाविश्य तस्मात् पश्याम्यभीक्षणशः॥ मार्कण्डेय उवाच । संस्पृशित्रव सर्वास्ताः शिखामिः काञ्चनप्रभाः। पश्यमानश्च मुमुरे गार्हपत्यं समाश्रितः॥ निरुष्य तत्र सुचिरभेवं वहिर्वशं गतः । मनस्तास विनिक्षिप्य कामयानो वराङ्गनाः ३७ कामसन्तप्तहद्यो देहत्यागविनिश्चितः। अलामे ब्राह्मणस्त्रीणामप्तिर्वनमुपागमत्॥ स्वाहा तं दस्र दुहिता प्रथमं कामय र् तदा। सा तस्य छिद्रमन्बैच्छिचरात्त्रभृति माविनी॥३९ अप्रमत्तस्य देवस्य न च पश्यत्यनिनिद्ता । सा तं ज्ञात्वा यथावत् तु विह्नं वनसुपागतम् ४० तत्त्वतः कामसन्तप्तं चिन्तयामास भाविनी । अहं सप्तर्षिपत्नीनां कृत्वा रूपाणि पावकम् ॥४१ कामयिष्यामि कामार्ता तासां रूपेण मोहितम्।

एवं कृते प्रीतिरस्य कामावातिश्च मे भवेत्॥ ४२

विसिष्ठत्रमुखा मुख्या विवेन्द्राः सुमहाबलाः । पव कृत प्रातरस्य कामापातित्व स पर्यः इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाण मार्कण्डेयसमास्यापर्वाण आङ्गिरसे स्कन्दोत्पत्तौ चतुर्विंशत्यविकद्विशततमोऽघ्यायः॥ २२४ ॥

धातुं पातुम् ॥ २६ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे चैतुर्विशस्याधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥

२२५

मार्कण्डेय उवाच ।

शिवा भार्या त्वाइरसः शीलक्ष्यगुणान्विता ।
तस्याः सा प्रथमं कृषं कृत्वा देवी जनाधिप ॥ १
जगाम पावकाभ्याशं तञ्जोवाच वराङ्गा ।
मामग्रे कामसन्त्रतां त्वं कामियतुमहिस ॥ २
करिष्यसि न चंदेवं मृतां मामुपधारय ।
अहमङ्गिरसो भार्या शिवा नाम हुताशन ।
शिष्टाभिः प्रहिता प्राप्ता मन्त्रयित्वा विनिश्चयम्३
अग्निक्वाच ।

कथं मां त्वं विजानीषे कामार्तमितराः कथम्। यास्त्वया कीर्तिताः सर्वाः सप्तर्धीणां प्रियाः स्त्रियः शिवोवाच।

अस्माकं त्वं प्रियो नित्यं विभीमस्तु वयं तव। त्विचित्तिमिङ्गितेशात्वा प्रेषिताऽस्मि तवान्तिकम् मैथुनायेह सम्प्राप्ता कामं प्राप्तं द्वतं चर। जामयो मां प्रतीक्षन्ते गामिष्यामि हुताशन ॥ ६ मार्कण्डेय उवाच।

ततोऽग्निरुपयेमे तां शिवां प्रीतिमुदायुतः ।
प्रांत्या देवी समायुक्ता शुक्रं जग्राह पाणिना ॥७
अचिन्तयन्ममेदं ये रूपं दृश्यान्ति कानने ।
ते ब्राह्मणीनामनृतं दोषं वश्यन्ति पावके ॥ ८
तस्मादेतद्वश्यमाणा गरुडी सम्भवाम्यहम् ।
वनान्निर्गमनं चैव हुसं मम भविष्यति ॥ ९

मार्कण्डेय उवाच। सुपर्णी सा तदा भूत्वा निर्जगाम महावनात्। अपश्यत् पर्वतं श्वेतं शरस्तम्बैः सुसंवृतम् ॥ 80 दृष्टीविषैः सप्तशीर्षेर्पुप्तं भोगिभिरद्भतेः। रक्षोभिश्च पिशाचैश्च रौद्रैर्भ्तगणैस्तथा ॥ 88 राक्षसीभिश्च सम्पूर्णमनेकैश्च मृगद्विजैः। सा तत्र सहसा गत्वा शैलपृष्टं सुदुर्गमम् ॥ १२ प्राक्षिपत् काञ्चने कुण्डे शुक्रं सा विरिता शुभा॥ सप्तानामपि सा देवी सप्तर्षीणां महात्मनाम् १३ पत्नीसरूपतां कृत्वा कामयामास पावकम्। दिव्यक्रपमरुम्थत्याः कर्तुं न शकितं तथा ॥ १४ तस्यास्तपःप्रभावेण भर्द्शुश्रूषणेन च। पटकृत्वस्तत् तु निक्षिप्तमग्ने रेतः कुरूत्तम ॥

तस्मिन् कुण्डे प्रतिपदि कामिन्या खाह्या तदा। तत् स्कन्नं तेजसा तत्र संवृतं जनयत् सुतम् ॥१६ ऋषिभिः पूजितं स्कन्नमनयत् स्कन्दतां ततः। षट्शिरा द्विगुणश्रोत्रो द्वादशाक्षिभुजकमः ॥ १७ एकप्रविकजठरः कुमारः समपद्यत । द्वितीयायामभिव्यक्तस्तृतीयायां शिशुर्वभौ ॥१८ अङ्ग-प्रत्यङ्गसम्भूतश्चतुर्थामभवद्गृहः । लोहिताभ्रेण महता संवृतः सह विद्यता॥ लोहितामें सुमहति भाति सूर्य इवोदितः। गृहीतं तु धनुस्तेन विपुलं लोमहष्णम् ॥ 20. न्यस्तं यात्रिपुरझेन सुरारिविनिकुन्तनम्। तद्गृहित्वा धनुः श्रेष्टं ननाद बलवांस्तदा॥ २१ सम्मोहयन्निवेमान् स त्रीन् लोकान् सचराचरान् तस्य तं निनदं श्रुत्वा महामेघौघनिः स्वनम् २२ उत्पेततुर्महानागी चित्रश्चेरावतश्च ह । तावापतन्तौ सम्प्रेश्य स बालोऽर्कसमद्यतिः १३ द्वाभ्यां गृहीत्वा पाणिभ्यां शाक्तें चान्येन पाणिना अपरेणाग्निदायादस्ताम्रचुडं भुजेन सः॥ महाकायमुपिश्चष्टं कुक्टं बलिनां वरम्। गृहीत्वा व्यनद्द्शीमं चिक्रीड च महाभुजः॥ १५ द्वाभ्यां भुजाभ्यां बलवान् गृहीत्वा शहमुत्तमम्। प्राध्मापयत भूतानां त्रासनं बालिनामपि॥ २६ द्वाभ्यां भुजाभ्यामाकाशं बहुशो निजधान ह क्रीडन् भाति महासेनस्त्रीन् लोकान् वदनैः पिकर् पर्वताग्रेऽप्रमेयात्मा रिक्ममानुद्ये यथा। स तस्य पर्वतस्यात्रे निषण्णोऽद्भतविक्रमः ॥२८ व्यलोक्यदमेयात्मा मुखैर्नानाविधैर्दिशः। स पश्यन् विविधान् भावांश्चकार निनदं पु^{न;२९} तस्य तं निनदं श्रुत्वा न्यपतन् बहुधा जनाः। भीताश्चोद्धियमनसस्तमेव शरणं ययुः॥ ये तु तं संश्रिता देवं नानावर्णास्तदा जनाः। तानप्याहुः पारिषदान् ब्राह्मणाः सुमहाबला^{न् १} स तूत्थाय महाबाहुरुपसानत्य च तान् जनात्। धनुर्विकृष्य ट्यस्जद्वाणान् श्वेत महागिरौ ॥ ^{३१} बिमेद स शरैः शैलं ऋौञ्चं हिमवतः सुतम्। तेन हंसाध्य ग्रधाध्य मेरुं गच्छन्ति पर्वतम् ॥ ३३

२२५

शिवेति ॥ १ ॥ § मामप्ते-ख.

स्यापव

तदा।

म् ॥१६

11 210

1180

30.

11 38

चरान

र २२

तेः २३

ाणिना

11 24

त्तमम्।

न ह।

पिवन

1136

रुन:२९

T: 1

T: 1

ठान् ३१

तनान्।

11 33

11 33

38

38

1 88

तः।

स विश्वाणों ऽपतच्छेलो भृशमार्तस्वरान् स्वन्। तस्मिन्निपतिते त्वन्ये नेदुः शैला भृशं तदा॥ ३४ स तं नादं भृशार्तानां श्रुत्वाऽपि बालेनां वरः। न प्राच्यवदमेयात्मा शक्तिमुद्यस्य चानदत्॥ ३५ सा तदा विमला शक्तिः क्षिप्ता तेन महात्मना। बिमेद शिखरं घोरं श्वेतस्य तरसा गिरेः॥ ३६

स तेनाभिहतो दीणों गिरिः श्वेतोऽचलैः सह । उत्पपात महीं त्यका भीतः स सुमहात्मनः ॥ ३७ ततः प्रव्यथिता भूमिर्व्यशीर्यत समन्ततः । आर्ता स्कन्दं समासाय पुनर्वलवती बमी ॥,३८ पर्वताश्च नमस्कृत्य तमेव पृथिवीं गताः । अथैनमभजलोकः स्कन्दं शुक्कस्य पञ्चमीम् ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि आङ्गरसे कुमारोत्पत्तौ पञ्चिविदात्यधिकद्विदाततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥

२२६

मार्कण्डेय उवाच। तस्मिन् जाते महासत्त्वे महासेने महावले। सम्तस्थर्महोत्पाता घोररूपाः पृथाविधाः ॥ स्रापंसोविंपरितं च तथा द्वन्द्वानि यानि च। ब्रहा दीप्ता दिशः खंच ररास च मही भृशम् २ ऋषयश्च महाघोरान् दृष्टोत्पातान् समन्ततः । अकुर्वन् शान्तिमाद्विया लोकानां लोकभावनाः ३ निवसन्ति वने ये तु तस्मिश्चैत्ररथे जनाः। तेऽब्रवन्नेष नोऽनर्थः पावकेनाहितो महान्॥ सङ्गम्य षड्डिः पत्नीभिः सप्तर्षीणामिति सम ह। अपरे गरुडीमाहुस्त्वयाऽनथोऽयमाहतः॥ यैर्देश सा तदा देवी तस्या रूपेण गच्छती। न तु तत् स्वाह्या कर्म कृतं जानाति वै जनः ६ सुपर्णी तु वचः श्रुत्वा ममायं तनयस्त्विति । उपगम्य शनैः स्कन्दमाहाहं जननी तव ॥ 9 अथ सप्तर्षयः श्रुत्वा जातं पुत्रं महौजसम्। तत्यजुः षट् तदा पत्नीर्विना देवीमरुन्धतीम् ॥ ८ पड्डिरेव तदा जातमाहुस्तद्वनवासिनः। सप्तर्धीनाह च स्वाहा मम पुत्रोऽयमित्युत ॥ अहं जाने नैतदेवमिति राजन् पुनः पुनः । विश्वामित्रस्तु कृत्वोष्टं सप्तर्षीणां महामुनिः ॥१० पावकं कामसन्तप्तमदृष्टः पृष्ठतोऽन्वगात्। तत् तेन निखिलं सर्वमवबुद्धं यथातथम्॥ 33

विश्वामित्रस्तु प्रथमं कुमारं शरणं गतः ।
स्तवं दिव्यं सम्प्रचके महासेनस्य चापि सः १२
मङ्गलानि च सर्वाणि कौमाराणि त्रयोदश ।
जातकर्मादिकास्तस्य कियाश्रके महामुनिः ॥१३
पड्डकस्य तु माहात्म्यं कुक्कृटस्य तु साधनम् ।
शक्त्या देव्याः साधनं च तथा पारिषदामपि १४
विश्वामित्रश्रकारतत् कर्म लोकहिताय व ।
तस्माद्यिः कुमारस्य विश्वामित्रोऽभवत् वियः१५
अन्वजानाच स्वाहाया रूपान्यत्वं महामुनिः ।
अत्रवीच मुनीन् सर्वान्नापराध्यन्ति व स्त्रियः १६
श्रुत्वा तु तत्वतस्तस्मात् ते पद्गीः सूर्वतोऽत्यजन्।
मार्कण्डेय उवाच

स्कन्दं श्रुत्वा तदा देवा वासवं साहिताऽब्रुवन् ॥
अविषद्य वळं स्कन्दं जिह शकाशु माचिरम् ।
यदि वा न निहंस्येनं देवेन्द्रोऽयं मविष्यति ॥ १८
त्रैलोक्यं सिन्नगृह्यासमांस्त्वां च शक महावळ ।
स तानुवाच ट्यायितो बालोऽयं सुमहावलः १९
स्मृश्यमिष लोकानां युधि विकम्य नाशयेत् ।
न वालमुत्सहे हन्तुमिति शकः प्रभाषते ॥ २०
तेऽब्रुवन् नास्ति ते वीर्यं यत एवं प्रभाषते ।
सर्वास्त्वद्यामिगच्छन्तु स्कन्दं लोकस्य मातरः ॥
कामवीर्या झन्तु वैनं तथेत्युक्ता च ता ययुः ।
तमप्रतिबलं दृष्ट्वा विषण्णवदनास्तु ताः ॥ २२

इत्यारप्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये. भारतभावदीपे पञ्चविंशत्यि । किंद्रिशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥ २२६
तस्मिञ्जिति ॥१॥ विपरीतं वैरम् । द्वन्द्वान्यतिशीताखुष्णाादीनि ॥ २ ॥ जातकमीदिका विवाहात् प्राचीनाः
स्रयोदश क्रियाः ॥१३॥ शुला तु शुलापि सर्वतः लोकापवादमयाद्रामवत् पत्नीस्थं ज्वन्त इत्यर्थः ॥ १७ ॥

अशक्योऽयं विचिन्त्यैवं तमेव शरणं ययुः।
ऊचुश्चैनं त्वमस्माकं पुत्रो भव महाबल ॥ २३
आभिनन्दस्व नः सर्वाः प्रस्तुताः स्नेहविक्कवाः।
तासां तद्वचनं श्रुत्वा पातुकामः स्तनान् प्रमुः २४
ताः सम्पूज्य महासेनः कामांश्चासां प्रदाय सः।
अपश्यदग्निमायान्तं पितरं बलिनां बली ॥ २५
स तु सम्पूजितस्तेन सह मातृगणेन ह।

परिवार्य महासेनं रक्षमाणः स्थितः शिवः॥ २६ सर्वासां या तु माठ्रणां नारी क्रोधसमुद्भवा। धात्री खपुत्रवत् स्कन्दं शूलहस्ताऽभ्यरक्षत २७ लोहितस्योदधेः कन्या क्र्रा लोहितमोजना। परिष्वज्य महासेनं पुत्रवत् पर्यरक्षत ॥ २८ अग्निर्भूत्वा नैगमेयर्छागवक्रो बहुपजः। रमयामास शैलखं बालं कीडनकैरिव॥ २९

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि आङ्गिरसे स्कन्दोत्पत्तौ पिंडुशाधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २२६॥

220

मार्कण्डेय उवाच। ग्रहाः सोपग्रहाश्चैव ऋषयो मातरस्तथा। हुतारानमुखाश्चेव दप्ताः पारिषदां गणाः ॥ पते चान्ये च बहवो घोरास्त्रिदिववासिनः। परिवार्य महासेनं स्थिता मातृगणैः सह॥ सन्दिग्धं विजयं दृष्टा विजयेप्सुः सुरेश्वरः। **बारु**द्यैरावतस्कन्धं प्रययो देवतेः सह ॥ 3 आदाय वज्रं बलवान् सर्वेदेवगणैर्वृतः । विजिघांसुर्महासेनिमन्द्रस्तूर्णतरं ययौ ॥ 8 उग्नं तं चं महानादं देवानीकं महाप्रभम्। विचित्रध्वजसन्नाहं नानावाहनकार्मुकम्॥ 4 प्रवराम्बरसंवीतं श्रिया जुप्रमलङ्कृतम्। विजिघांसुं तमायान्तं कुमारः शक्रमन्वयात ॥६ विनदन् पार्थदेवेशो द्वतं याति महाबलः । संहर्षयन् देवसेनां जिघांसुः पावकात्मजम् ॥ ७ सम्पूज्यमानस्त्रिदशैस्तर्थेव परमार्षिभः। समीपमथ सम्प्राप्तः कार्तिकेयस्य वासवः॥ सिंहनादं ततश्चक्रे देवेशः सहितैः सुरैः। गुहोऽपि शब्दं तं श्रुत्वा व्यनदत् सागरो यथा ९

तस्य शब्देन महता समुद्धतोदाधिप्रमम्। बम्राम तत्र तत्रैव देवसैन्यमचेतनम्॥ जिघांस्तुपसम्प्राप्तान् देवान् दृष्टा स पाविकः। विससर्गे मुवान् कृद्धः प्रश्रुद्धाः पावकार्चिषः ११ अद्हद्देवसैन्यानि वेपमानानि भूतले । ते प्रदीप्तारोरोदेहाः प्रदीप्तायुध्रवाहनाः॥ प्रच्युताः सहसा भानित व्यस्तास्तारागणाः इव। दह्यमानाः प्रपन्नास्ते शरणं पावकात्मजम् ॥ १३ देवा वज्रधरं त्यक्त्वा ततः शान्तिमुपागताः। त्यक्तो देवैस्ततः स्कन्दे वज्रं शको न्यपातयत्॥ तद्विस्तृष्टं जघानाञ्ज पार्श्व स्कन्द्स्य दक्षिणम्। विभेद च महाराज पार्श्व तस्य महात्मनः ॥ १५ वज्रप्रहारातु स्कन्दस्य सञ्जातः पुरुषोऽपरः। युवा काञ्चनसन्नाहः दाकि वृग्दिन्यकुण्डलः १६ यद्रज्ञविदानाज्ञातो विशाखस्तेन सोऽभवत्। सञ्जातमपरं दृष्टा कालानलसमद्यातिम् ॥ भयादिन्द्रस्तु तं स्कन्दं प्राञ्जिलः द्वारणं गतः। तस्याभयं ददौ स्कन्दः सह सैन्यस्य सत्तमः। ततः प्रहृष्टास्त्रिर्शा वादित्राण्यभ्यवाद्यन् ॥ १८

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि आङ्गिरसे इन्द्रस्कन्दसमागमे सप्तर्थिशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥

इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे षर्द्विशाधिक-द्विशततमोऽर्घ्यायः ॥ २२६ ॥

२२७

ब्रहा इति । उपप्रहा राहुप्रेमृतयः ॥ १ ॥ वजस्य

विशनात् बाहोराखननाच विशाख इत्यर्थः ॥ १७ ॥ इत्यारण्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारतभावदीपे सप्तर्विशा धिकद्विशततमोऽष्यायः ॥ २२७ ॥

२२८

मार्कण्डेय उवाच। स्कन्दपारिपदान् घोरान् श्र्णुप्वाद्भृतद्शनान्। वज्रप्रहारात् स्कन्दस्य जज्जस्तत्र कुमारकाः॥ १ ये हरन्ति शिशून् जातान् गर्भस्थांश्चेव दारुणाः। वज्रप्रहारात् कन्याश्च जि्रारेऽस्य महाबलाः ॥२ कुमारास्ते विद्याखं च पितृत्वे समकल्पयन्। सं भूत्वा भगवान् सङ्ख्ये रक्षंश्छागमुख्यतदा ३ वृतः कन्यागणैः सर्वेरात्मीयैः सह पुत्रकैः। मातृणां प्रेक्षतीनां च भद्रशाखश्च कौसलः॥ ततः अकुमारपितरं स्कन्द्माहुर्जना भुवि। रुद्रमग्निमुखां स्वाहां प्रदेशेषु महावलम् ॥ यजन्ति पुत्रकामाश्च पुत्रिणश्च सदा जनाः। यास्तास्त्वजनयत् कन्यास्तपो नाम हुतारानः॥६ किं करोमीति ताः स्कन्दं सम्प्राप्ताः समभाषयन्। कुमार्य ऊचुः।

भवेम सर्वलोकस्य मातरो वयमुत्तमाः॥ 9

प्रसादात् तव पूज्याश्च प्रियमेतत् करुष्व नः। सोऽत्रवीद्वाढीमत्येवं भविष्यध्वं प्रयाग्वधाः ॥ ८ शिवाश्चेवाशिवाश्चेव पुनः पुनस्दारधीः। ततः सङ्कल्य पुत्रत्वे स्कन्दं मात्गणोऽगमत ॥९ काकी च हलिमा चैव मालिनी बृंहता तथा। आर्या पळाळा वैमित्रा सप्तताः शिशुमातरः १० पतासां वीर्यसम्पन्नः शिशनामातिदारुणः। स्कन्दप्रसाद्जः पुत्रो छोहिताक्षो भयङ्करः॥ ११ एष वीराष्ट्रकः प्रोक्तः स्कन्दमातृगणोद्भवः। छागवक्रेण सहितो नवकः परिकीर्त्यते ॥ षष्ठं छागमयं वक्तं स्कन्दस्यैवेति विद्धिंतत्। षटशिरोभ्यन्तरं राजन्नित्यं मातृगणार्चितम् ॥१३ पण्णां तु प्रवरं तस्य शीर्पाणामिह शब्धते। शाक्ति येनासुजिद्दव्यां भद्रशाख इति सम ह इत्येतद्विविधाकारं वृत्तं शुक्कस्य पञ्चमीम्। तत्र युद्धं महाघोरं वृत्तं पष्टचां जनाधिय॥ १५

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि आद्गिरसे कुमारोत्पत्तौ अष्ट्विंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८॥

229

मार्कण्डेय उवाच । उपविष्टं तु तं स्कन्दं हिरण्यकवचस्रजम् । हिरण्यचूडमुकुटं हिरण्याक्षं महाप्रभम् ॥ लोहिताम्बरसंवीतं तीश्णदंष्ट्रं मनोरमम्। सर्वलक्षणसम्पन्नं त्रैलोक्यस्यापि सुप्रियम् ॥ ततस्तं वरदं शूरं युवानं मृष्टकुण्डलम् । अभजत् पद्मरूपा श्रीः स्वयमेव शरीरिणी ॥ श्रिया जुष्टः पृथुयशाः स कुमारवरस्तदा । निषण्णो दर्यते भूतैः पौर्णमास्यां यथा शशी ४ अपूजयन्महात्मानो ब्राह्मणास्तं महाबलम्। इदमाहुस्तदा चैव स्कन्दं तत्र महर्षयः॥ ऋषय ऊचुः। हिरण्यगर्भ भद्रं ते लोकानां शङ्करो भव।

त्वया पड्रात्रजातेन सर्वे लोका वैशीकृताः॥ ६ अभयं च पुनर्दत्तं त्वयैवैषां सुरोत्तम। तस्मादिन्द्रो भवानस्तु त्रैलोक्यस्याभयङ्करः ॥ ७ स्कन्द् उवाच।

किमिन्द्रः सर्वलोकानां करोतीह तपोधनाः। कथं देवगणांश्चेव पाति नित्यं सुरेश्वरः ॥ ऋषय ऊचुः।

इन्द्रो द्धाति भूतानां बलं तेजः प्रजा सुखम् । तुष्टः प्रयच्छति तथा सर्वान् कामान् सुरेश्वरः ९ दुर्नृत्तानां संहरित व्रतस्थानां प्रयच्छति । अहुशास्ति च भूतानि कार्येषु वलस्दनः॥ असूर्ये च भवेत् सूर्यस्तथाऽचन्द्रे च चन्द्रमाः। भवत्याग्निश्च वायुश्च पृथिव्यापश्च कारणैः॥ ११

226 स्कन्दोति॥ १ ॥ इत्यारण्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे अष्टविंशाधिकद्विशततमोऽष्यायः ॥ २२८॥

२२९ उपविष्टमिति १ हिरप्यगर्भेति सम्बीधनेन स्कन्दस्य स्त्रात्ममूर्तितां दर्शयति ॥६॥ * कुमारं संजातम्-ख.

२७

पिव

20

२९

80

: ११

१२ ्व। 23

त्॥

१६

१७

36

शा-

तर

J.

Q.

1

स

7

3

3

ব

-

पतिदेन्द्रेण कर्तव्यमिन्द्रे हि विपुलं बलम्। त्वं च वीर बली श्रेष्ठस्तस्मादिन्द्रो भवस्व नः १२ शक्र उवाच।

भवसेन्द्रो महाबाहो सर्वेषां नः सुखावहः। आमेषिच्यस्य चैवाद्य प्राप्तरूपोऽसि सत्तम ॥ १३

स्कन्द उवाच। शाधि त्वमेव त्रैले।क्यमःयय्रो विजये रतः । अहं ते किङ्करः शक्र न ममेन्द्रत्वमी िसतम् १४

शक उवाच। बलं तवाद्भतं वीर त्वं देवानामरीन् जिह । अवज्ञास्यान्त मां लोका वीर्येण तव विस्मिताः १५ इन्द्रत्वे तु स्थितं वीर बलहीनं पराजितम्। आवयोश्च मिथो भेदे प्रयतिष्यन्त्यतिद्रताः भेदिते च त्विय विभो लोको द्वैधमुपेष्यति। द्विघाभूतेषु लोकेषु निश्चितेष्वावयोस्तथा ॥ १७ विग्रहः सम्प्रवर्तेत भूतभेदान्महाबल । तत्र त्वं मां रणे तात यथाश्रद्धं विजेष्यसि १८ तस्मादिन्द्रो भवानेव भविता मा विचारय। स्कन्द उवाच।

त्वमेव राजा भद्रं ते त्रैलोक्यस्य ममैव च ॥ १९ करोमि किञ्च ते शक शासनं तद्भवीहि मे। इन्द्र उवाच।

अहमिन्द्रो भाविष्यामि तव वाक्यानमहाबल २० यदि सत्यमिद् वाक्यं निश्चयाद्भाषितं त्वया। यदि वा शासनं स्कन्द कर्तुमिच्छिस मे शृणु २१ अमिषिच्यस देवानां सैनापत्ये महाबल ।

स्कन्द उवाच। दानवानां विनाशाय देवानामर्थासिद्धये॥ गोब्राह्मणहितार्थाय सैनापत्येऽभिषिश्च माम्।

मार्कण्डेय उवाच। सोऽभिषिको मघवता सर्वेदेवगणैः सह॥ २३ अतीव शुशुभे तत्र पूज्यमानो महार्षिभिः। तत्र तत् काञ्चनं छत्रं भ्रियमाणं व्यरोचत ॥ २४ ययैव सुसमिद्धस्य पावकस्यात्ममण्डलम्। विश्वकर्मकृता चास्य दिव्या माला हिरण्मयी ॥ आबद्धा त्रिपुरप्रेन स्वयमेव यशस्विना। आगम्य मनुजन्याघ्र सह देन्या परन्तप॥

अर्चयामास सुप्रीतो भगवान् गोवृषध्वज रुद्रमिंश बिजाः पाह् रुद्रस्तुस्ततस्तु सः॥ २७ म्द्रेण शुक्रमुत्सृष्टं तच्छ्वेतः पर्वतोऽभवत्। पावकस्यान्द्रियं श्वेते कृत्तिकाभिः कृतं नगे ॥ २८ पूज्यमानं तु रुद्रेण दृष्टा सर्वे दिवौकसः। रुद्रसुनं ततः प्राहुर्गुहं गुणवतां वरम्॥ अनुप्रविद्य रुद्रेण वर्निंह जातो ह्ययं शिश्रः। तत्र जातस्ततः स्कन्दो रुद्रसूनुस्ततोऽभवत् ॥३० रुद्रस्य वहेः स्वाहायाः षण्णां स्त्रीणां च भारत। जातः स्कन्दः सुरश्रेष्ठो रुद्रस्तुस्ततोऽभवत्॥३१ अरजे वाससी रक्ते वसानः पावकात्मजः। भाति दीतवपुः श्रीमान् रक्ताम्राभ्यामिवांशुमान् कुक्रस्थाप्तिना दत्तस्तस्य केतुरलङ्कतः। रथे समुन्ड्रितो भाति कालाग्निरिवलोहितः३३ या चेष्टा सर्वभूतानां प्रमा शान्तिर्बछं तथा। अप्रतस्तस्य सा शाक्तिर्देवानां जयवर्धिनी ॥ ३४ विवेश कवचं चास्य शरीरे सहजं तथा। युध्यमानस्य देवस्य प्रादुर्भवति तत् सदा ॥ ३५ शक्तिर्धमों बलं तेजः कान्तत्वं सत्यमुन्नतिः। ब्रह्मण्यत्वमसम्मोहो भक्तानां परिरक्षणम् ॥ ३६ निकृत्तनं च रात्र्णां लोकानां चाभिरक्षणम्। स्कन्देन सह जातानि सर्वाण्येव जनाधिय॥३७ एवं देवगणैः सर्वैः सोऽभिषिकः स्वलङ्कृतः। बभौ प्रतीतः सुमनाः परिपूर्णेन्दुमण्डलः ॥ इष्टैः स्वाध्यायघोषेश्च देवतूर्यवरैरपि। देवगन्धर्वगीतैश्च सर्वेरप्सरसां गणैः ॥ 39 प्तैश्चान्यैश्च बहुभिस्तु प्रैहंप्टैः स्वलङ्कृतैः। सुसंवृतः पिशाचानां गणैर्देवगणैस्तथा ॥ 80 कीडन् भाति तदा देवैरभिषिक्तश्च पाविकः। ४१ अभिषिक्तं महासेनमपदयन्त दिवीकसः॥ विनिहत्य तमः सुर्यं यथेहाभ्युदितं तथा। 83 अथैनमभ्ययुः सर्वा देवसेनाः सहस्रशः॥ अस्माकं त्वं पतिरिति ब्रुवाणाः सर्वतो दिशः। ताः समासाद्य भगवान् सर्वभूतगणैर्वृतः ॥

रुद्रमात्रिमिति । 'रुद्रो वा एष यद्भिः'इतिश्वतिविद्रौ द्विजाः प्राहु: ॥ २७ ॥ प्रकारान्तरेण ^१स्कन्दस्य रुद्रसूनुत्वमाह

अनुप्रविश्योति । अनुप्रविश्य स्थितेनेति शेषः । ततः विन्हिदेहै प्रविष्टादुदाज्ञात इति वा रुद्रसनुरित्यर्थः ॥ ३० ॥

अर्चितस्तु स्तुतश्चैव सान्त्वयामास ता अपि।

शतकतुश्चामिषिच्य स्कन्दं सेनापतिं तदा ॥ ^{४४}

२६

गपव

२७

126

२१

1130

त।

138

मान्

:33

38

34

38

30

1

36

39

80

४१

४२

83

88

देहें

सस्मार तां देवसेनां या सा तेन विमोक्षिता। अयं तस्याः पातर्जूनं विहितो ब्रह्मणा स्वयम् ४५ इति चिन्त्यानयामास देवसेनां हाळङ्कृताम्। स्कन्दं प्रोवाच वळिभिदियं कन्या सुरोत्तम ॥४६ अजाते त्विय निर्दिष्टा तव पत्नी स्वयम्भुवा। तस्मात् त्वमस्या विधिवत् पाणि मन्त्रपुरस्कृतम् गृहाण दक्षिणं देव्याः पाणिना पद्मवर्चसा। एवमुक्तः स जप्राह तस्याः पाणि यथाविधि ४८

वृहस्पतिर्मन्त्रविद्धि जजाप च जुहाव च ।
एवं स्कन्दस्य महिषीं देवसेनां विदुर्जनाः ॥ ४९
पर्धा यां ब्राह्मणाः प्राहुर्ज्ञश्मीमाशां सुखप्रदाम् ।
सिनीवालीं कुईं चैव सदृत्तिमपराजिताम् ॥५०
यदा स्कन्दः पतिर्ल्ञश्यः शाश्वतो देवसेनया ।
तदा तमाश्रयह्रश्मीः स्वयं देवी शरीरिणी ॥५१
श्रीजुष्टः पञ्चमीं स्कन्दस्तस्माच्ल्रीपञ्चमी स्मृता।
पष्टवां कृतार्थोऽभूयस्मात्तस्मात् पष्टी महातिथिः

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि आद्गिरसे स्कन्दोपास्याने ऊनर्त्रिशद्धिकद्विदाततमोऽध्यायः॥ २२९॥

分分分學等

230

मार्कण्डेय उवाच ।
श्रिया जुष्टं महासेनं देवसेनापतिं कृतम् ।
सप्तार्षिपत्न्यः षड् देन्यस्तत्सकाशमथागमन् ॥ १
ऋतिभिः सम्परित्यक्ता धर्मपुक्ता महाव्रताः ।
द्रुतमागम्य चोचुस्ता देवसेनापतिं प्रभुम् ॥ २
वयं पुत्रपरित्यका भर्तृभिदेवसम्मितः ।
अकारणाद्रुवा तैस्तु पुण्यस्थानान् परिच्युताः॥ ३
अस्माभिः किल जातस्त्वाभिति केनाप्युदाहृतम् ।
तत्सत्यमेतत् संश्रुत्य तस्मात्रस्त्रातुमर्हासे ॥ ४
अक्षयश्च भवेत् स्वर्गस्त्वत्यसादाद्धि नः प्रभो ।
त्वां पुत्रं चाप्यमीप्सामः कृत्वैतदनृणो भव ॥ ५

स्कन्द उवाच । मातरो हि भवन्त्यो मे सुतो वोऽहमनिन्दिताः । यद्वार्पोच्छत तत् सर्वं सम्माविष्यति वस्तथा ॥६ मार्कण्डेय उवाच।

विवस्नन्तं ततः शकं किं कार्थीमित सोऽब्रवीत् ।
उक्तः स्कन्देन बूहीति सोऽब्रवीद्वासवस्ततः ॥ ७
आमिजित् स्पर्धमाना तु रोहिण्या कन्यसी स्वसा
इच्छन्ती ज्येष्ठतां देवी तपस्ततुं वनं गता ॥ ८
तत्र मूढोऽस्मि भद्रं ते नस्तत्रं गगनाच्च्युतम् ।
कालं विवमं परं स्कन्द ब्रह्मणा सह चिन्त्रये ॥ ९
धिनष्ठादिस्तदा कालो ब्रह्मणा परिकैल्पितः ।
रोहिणी द्यभवत् पूर्वभेवं सङ्ख्या समाऽभवत् १०
एवमुक्ते तु शकेण त्रिदिवं कृतिका गताः ।
नस्त्रं सप्तशीर्षामं भाति तद्वहिदैवतम् ॥ ११
विनता चाब्रवीत् स्कन्दं मम त्वं पिण्डदः सुतः ।
इच्छामि नित्यमेवाहं त्वया प्रत्र सहासितुम् १२

इत्यारण्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे कनित्रंशदधि-कद्विश्वततमोऽच्यायः ॥ २२९ ॥

230

श्रियोति ॥ १ ॥ विवसन्तमभिजिनसत्रस्य पतनान-त्रक्षसङ्ख्या कथं समा भवेदिति प्रशुमिच्छन्तं शकं स स्कंन्दः किं कार्यमित्यत्रवीत् ॥ ७ ॥ कन्यसी कानिष्ठा वनं गता अधिकारं त्यक्वेति शेषः ॥ ८ ॥ सा च ज्येष्ठता सर्थया गगनात् च्युता अतोऽहं मूढोऽस्मि नक्षत्रसङ्ख्या- पूरणप्रकारस्याज्ञानादिति भावः ॥ ९ ॥ धनिष्टादिरिति । यस्य नक्षत्रस्यायक्षणे चन्द्रसूर्यगुरूणां योगस्तगुगादिनक्षत्रम्। तच पूर्वं रोहिष्यमूत् तदाऽभिजित्यतनकालेतु एकन्यूनैरहोरात्रैभंगणस्य भोगात् कृतयुगादिनक्षत्रं धनिष्ठैवामवदित्यर्थः । सङ्ख्या कलाकाष्टादीनाम् ॥ १० ॥ तथा च कृत्तिकाभिरेव नक्षत्रसङ्ख्यापूर्ति कुर्विति शकाशयं ज्ञात्वा ताब्बिदिवं गताः ॥ ११ ॥ ननु षट्कृत्तिकाः कथं सप्तशीर्षाभिमित्यत आह विनतेति । कृषिपत्नीनामिव गृहत्मत्या अपि रूपं स्वाक्या धृतमिति तत्साहित्यात् सप्तशीर्षाभिमित्यर्थः ॥ १२ ॥

भ

आ

एव

सवे

तेष

विव

पव

आ

आर

उन्म

अव

उन्ध

उप

उन्म

यदा

वधै

ताम

द्स

ने ह

इन्ड

मिथ

हारा

स्कन्द उवाच।

एवमस्तु नमस्तेऽस्तु पुत्रस्नेहात् प्रशाधि माम्। स्नुषया पूज्यमाना वै देवि वत्स्यासि नित्यदा१३ मार्कण्डेय उवाच।

अथ मातृगणः सर्वः स्कन्दं वचनमब्रवीत् । वयं सर्वस्य लोकस्य मातरः वाविभिः स्तुताः । इच्छामो मातरस्तुभ्यं भवितुं पूजयस्व नः ॥ १४ स्कन्द उवाच ।

मातरो हि भवत्यो मे भवतीनामहं सुतः। उच्यतां यन्मया कार्यं भवतीनामथेप्सितम् १५

मातर ऊचुः।

यास्तु ता मातरः पूर्वं लोकस्यास्य प्रकाल्पिताः अस्माकं तु भवेत् स्थानं तासां चैव न तद्भवेत् ॥ भवेम पूज्या लोकस्य न ताः पूज्याः सुरर्धभ । प्रजाऽस्माकं हतास्ताभिस्त्वत्हते ताः प्रयच्छ नः स्कन्द उवाच ।

वृत्ताः प्रजा न ताः शक्या भवतीभिर्निषेवितुम् । अन्यां वः कां प्रयच्छामि प्रजां यां मनसेच्छथ ॥ मातर ऊचुः

इच्छाम तासां मातृणां प्रजा भोक्तं प्रयच्छ नः। त्वया सह पृथम्भूता ये च तासामथेश्वराः १९ स्कन्द उवाच।

प्रजा वो दिश्च कष्टं तु भवतीभिरुदाहृतम् । परिरक्षत् भद्भं वः प्रजाः साधु नमस्कृताः ॥ २० मातर ऊचुः ।

परिरक्षाम भद्रं ते प्रजाः स्कन्द यथेच्छासि । त्वया नो रोचते स्कन्द सहवासाश्चिरं प्रभो ॥२१ स्कन्द उवाच ।

यावत् षोडश वर्षाणि भवन्ति तरुणाः प्रजाः। प्रवाधत मनुष्याणां तावद्र्षैः पृथान्वधैः॥ २२ अहं च वः प्रदास्यामि रौद्रमात्मानमन्ययम्। परमं तेन सहिता सुखं वत्स्यथ पूजिताः॥ २३ मार्कण्डेय उवाच।

ततः शरीरात् स्कन्दस्य पुरुषः पावकप्रभः । भोकुं प्रजाः स मर्त्यानां निष्पपात महाप्रभः॥ २४

अपतत् सहसा भूमौ विसंज्ञोऽथ् अधार्दितः। स्कन्देन सोऽभ्यनुकातो रौद्ररूपोऽभवद्रहः॥२५ स्कन्दापस्मारमित्याहुर्यहं तं द्विजसत्तमाः। विनता तु महारौद्रा कथ्यते शकुनिग्रहः॥ पूतनां राक्षसीं प्राहुस्तं विद्यात् पूतनाग्रहम्। कटा दारुणरूपेण घोररूपा निशाचरी॥ विशाची दारुणाकारा कथ्यते शीतपूतना। गर्भान् सा मानुषीणां तु हरते घोरदर्शना ॥ २८ अदिति रेवतीं प्राहुर्बहस्तस्यास्तु रैवतः। सोऽपि वालान् महाघोरो बाधते वै महाग्रहः २९ दैत्यानां या दितिर्माता तामाहुर्मुखमण्डिकाम्। अत्यर्थं शिशुमांसेन सम्प्रहृष्टा दुरासदा॥ कुमाराश्च कुमार्यश्च ये प्रोक्ताः स्कन्दसम्भवाः। तेऽपि गर्भभुजः सर्वे कौरव्य सुमहाग्रहाः॥ ३१ तासामेव तु पत्नीनां पतयस्ते प्रकीर्तिताः। आजायमानान् गृह्वान्ति वालकान् रौद्रकर्मिणः॥ गवां माता तु या प्राज्ञैः कथ्यते सुरमिर्नृप। शकुनिस्तामथारुद्य सह भुङ्के शिशून् भुवि ॥३३ सरमा नाम या माता शुनां देवी जनाधिए। साऽपि गर्भान् समादत्ते मानुषीणां सदैव हि३४ पादपानां च या माता करअनिलया हि सा। वरदा सा हि सौम्या च नित्यं भूतानुकम्पिनी करक्षे तां नमस्यन्ति तस्मात् पुत्रार्थिनो नराः। इमे त्वष्टादशान्ये वै ग्रहा मांसमधुप्रियाः ॥ ३६ द्विपञ्चरात्रं तिष्टान्ति सततं सूतिकागृहे। कद्रः स्रमवपुर्भृत्वा गर्भिणीं प्रविशत्यथ ॥ ३७ मुङ्के सा तत्र तं गर्भे सा तु नागं प्रस्यते। गन्धर्वाणां तु या माता सा गर्भ गृह्य गन्छिति॥ ततो विर्लानगर्भा सा मानुषी भुवि दश्यते। या जिनत्री त्वप्सरसां गर्भमास्ते प्रगृद्य सा ॥३९ उपनष्टं ततो गर्भं कथयन्ति मनीषिणः। लोहितस्योद्धेः कन्या धात्री स्कन्दस्य सा स्मृता लोहितायनिरित्येवं कदम्बे सा हि पूज्यते। पुरुषेषु यथा रुद्रस्तथाऽऽयां प्रमदास्वपि ॥

स्तुषया देवसेनया ॥ १३ ॥ मातृगणः विनतादिसमूहः ॥ १४ ॥ ताः प्रसिद्धाः मातरो ब्राह्मीमाहेश्वरी-प्रमृतयः ॥ १६ ॥ त्वत्कृते त्वदर्थे ताभिर्बाह्मयादिभिर-स्मद्भृतृन् मिथ्याभिशापदोषेण कोपयन्तीभिः प्रजा हृताः सङ्गाभावादित्यर्थः । सन्धिराषः । नः अस्मभ्यं प्रयच्छ ।

भर्तृणामनुकूलनेनेत्यर्थः ॥ १७ ॥ वृत्ताः मया दत्ता अपि मया प्रार्थिता अपि मुनयो युष्मान् नाङ्गीकरिष्यन्तीति भावः ॥ १८ ॥ मातृणां ब्राह्मयादीनां तासां प्रजानां ईश्वराः पित्रादयः ॥ १९ ॥ प्रजाः अस्मदायाः नमस्त्रता यूयं मयोति शेषः ॥ २० ॥ स्यापर्व

1:1

।। २५

38

२७

म् ।

1

11 26.

हः २९

नाम ।

IT: |.

।। ३१

जि:

1133

हे३४

ा। वि⊪

राः। ३६

30

ति॥

138

मृता

38

अपि

गिति.

गनां

कृता

30

बार्या माता कुमारस्य पृथकामार्थमिज्यते। ज्वमेते कुमाराणां मया प्रोक्ता महाग्रहाः॥ ४२ गावत बोडरा वर्षाणि शिशूनां ह्याशिवास्ततः। वे च मातृगणाः प्रोक्ताः पुरुषाध्वैव ये प्रहाः ४३ सर्वे स्कन्दप्रहा नाम ज्ञेया नित्यं शरीरिभिः। तेषां प्रशमनं कार्यं स्नानं धूपमथाञ्जनम् । बिलक्मीपहाराश्च स्कन्दस्येज्याविशेषतः॥ ४४ _{व्यमभ्यर्चिताः सर्वे प्रयच्छान्त श्रभं नृणाम् ।} बायवीर्यं च राजेन्द्र सम्यक्पूजानमस्कृताः ४५ कर्चे तु षोडशाहर्षाचे भवन्ति ग्रहा नृणाम्। तानहं सम्प्रवध्यामि नमस्कृत्य महेश्वरम् ॥ यः पद्यति नरो देवान् जाद्रहा शायितोऽपि वा उन्माद्यति स तु क्षिप्रं तं तु देवग्रहं विदुः ॥ ४७ आसीनश्च रायानश्च यः पर्याते नरः पितृन्। उन्माद्यति स तु क्षित्रं स ज्ञेयस्तु पितृत्रहः ॥ ४८ अवमन्यति यः सिद्धान् ऋद्धाश्चापि रापन्ति यम् उन्माद्यति स तु क्षिप्रं ज्ञेयः ।सिद्धग्रहस्तु सः॥४९ उपाद्याति च यो गन्धान् रसांश्चापि पृथाग्विधान् उन्माद्यति स तु क्षिप्रं स ज्ञेयो राक्षसो ग्रहः ५०

गन्धर्वाश्चापि यं दित्याः संविद्यान्ति नरं भुवि । उन्माद्यति स तु क्षिप्रं प्रहो गान्धर्व एव सः ५१ आधिरोहन्ति यं नित्यं पिशाचाः पुरुषं प्रति । उन्माद्यति स तु क्षिप्रं ग्रहः पैशाच एव सः ॥५२ आविशन्ति च यं यक्षाः पुरुषं कालपर्यये । उन्माद्यति स तु क्षित्रं क्षेयो यक्षत्रहस्तु सः ॥५३ यस्य दोषैः प्रकुषितं चित्तं मुद्यति देहिनः। उन्माद्यति स तु क्षिप्रं साधनं तस्य शास्त्रतः ५४ वैक्रव्याच भयाचैव घोराणां चापि दर्शनातु । उन्माद्यति स त क्षिप्रं सान्त्वं तस्य त साधनम्५५ कश्चित् कीडितुकामो वै मोक्तकामस्तथाऽपरः। अभिकामस्तथैवान्य इत्येष त्रिविधो ग्रहः॥ ५६ यावत सप्तातिवर्षाणि भवन्त्येते प्रहा नृणाम् । अतः परं देहिनां तु प्रहतुल्यो भवेज्जवरः॥ अप्रकीर्णेन्द्रियं दान्तं शुर्चि नित्यमतन्द्रितम्। आस्तिकं श्रद्धानं च वर्जयन्ति सदा ग्रहाः ५८ इत्येष ते प्रहोद्देशो मानुषाणां प्रकार्तितः। न स्पृशान्ति प्रहा भक्तान् नरान् देवं महेश्वरम् ५९

इति श्रीमहाभारते आरण्यक पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि आङ्गिरसे मनुष्यग्रहकथने त्रिंशद्धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥

47778664K

233

मार्कण्डेय उवाच ।

यदा स्कन्देन मातृणामेवमेतत् वियं कृतम् ।

विशेषमञ्जीत् स्वाहा मम पुत्रस्त्वमौरसः ॥ १

रिच्छाम्यहं त्वया दत्तां प्रीति परमदुर्लभाम् ।

तामज्ञवीत् ततः स्कन्दः प्रीतिमिच्छिस कीदशीम्

स्वाहोवाच ।

देसस्याहं प्रिया कन्या स्वाहा नाम महाभूज ।

देशस्याहं प्रिया कन्या स्वाहा नाम महाभुज। वाल्यात्प्रभृति नित्यं च जातकामा हुताराने ३ व स मां कामिनीं पुत्र सम्यक् जानाति पावकः ख्छामि शाश्वतं वासं वस्तुं पुत्र सहाग्निना ॥४ स्कन्द उवाच ।
हट्यं कट्यं च यिकाञ्चिह्विज्ञानां मन्त्रसंस्तृतम् ।
होष्यन्त्यग्नौ सदा देवि स्वाहेत्युक्त्वा समुद्भृतम् अद्यप्रभृति दास्यन्ति सुद्भृत्ताः सत्त्यये स्थिताः ।
पवमग्निस्त्वया सार्थं सदा वत्स्यति शोभने ॥ ६
मार्कण्डेय उवाच ।
पवमुक्ता ततः खाहा तुष्टा स्कन्देन पृजिता ।
पावकेन समायुक्ता भर्त्रा स्कन्दमपूजयत् ॥ ७
ततो ब्रह्मा महासेनं प्रजापितरथाब्रवीत् ।
आभिगच्छ महादेवं पितरं त्रिपुरार्दनम् ॥ ८

मिय्याभिशापप्रस्तानामपि स्कन्दमात्रूणां बाल्प्रहत्वादिना वाधिकारप्राप्तिः किसुत साक्षाद्दोषकर्त्रूणामतः सर्वदोषपरि-हारार्थे महेश्वरः पूज्य इत्युपसंहरति अप्रकीर्णान्द्रयमिति ॥ ५८॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलक्रफ्टांये भारतभावदीपे त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३०॥

२३१

यदेति॥१॥

मध्य

र्जन्य

वामरे

打布是

सहं द

गौरी

सावि

तत्र र्व

तस्य

गृहीत

व्यापृ

पिङ्गर

एभिः

अग्रत

रुद्रं स

शिवा

भावै

विस

अनुग

वधा

सप्तमं

सप्तमं

यद्रह

कार्यं

दर्शन

त्युत्

वसा

सहसे

जेल्वा

चेचा

वेतस्त

उमा :

ततस्त

गनाः

केंद्र ह

विद्याग

रुद्रेणाप्तिं समाविश्य खाहामाविश्य चामया। हितार्थ सर्वलोकानां जातस्त्वमपराजितः ॥९ उमायोन्यां च रुद्रेण शुक्रं सिक्तं महातमना। अस्मिन् गिरौ निपातितं मिञ्जिकामिञ्जिकं यतः १० सम्भूतं लोहितोदे तु शुक्रशेषमवापतत् । सूर्यरिमषु चाप्यन्यदन्यचैवापतद्भीव ॥ 88 आसक्तमन्यद्वक्षेषु तदेवं पञ्चधाऽपतत् । तत्र ते विविधाकारा गणा ज्ञेया मनीषिभिः। तव पारिषदा घोरा य एते पिशिताशिनः ॥ १२ प्वमस्त्वित चाप्युक्तवा महासेनो महेश्वरम् । अपूजयद्मेयात्मा पितरं पितृवत्सलः॥ १३

मार्कण्डेय उवाच । अर्कपुष्पेस्त ते पञ्च गणाः पूज्या धनार्थिभिः। व्याधिप्रशमनार्थं च तेषां पूजां समाचरेत् ॥ १४ मिञ्जिकामिञ्जिकं चैव मिथुनं रुद्रसम्भवम्। नमस्कार्य सदैवेह बालानां हितामिच्छता ॥ १५ स्त्रिया मानुषमांसादा वृद्धिका नाम नामतः। बृक्षेषु जातास्ता देव्यो नमस्कार्याः प्रजार्थिभिः॥ प्वमेते पिशाचानामसङ्ख्येया गणाः स्मृताः। घण्टायाः सपताकायाः श्रृणु मे सम्भवं नृप ॥१७ पेरावतस्य घण्टे द्वे वैजयन्त्याविति श्रुते। गुहस्य ते स्वयं दत्ते क्रमेणानाय्य धीमता ॥ १८ एका तत्र विशाखस्य घण्टा स्कन्दस्य चापरा । पताका कार्तिकेयस्य विशाखस्य च लोहिता ॥ यानि क्रीडनकान्यस्य देवैर्दत्तानि वै तदा। तैरेव रमते देवो महासेनो महाबलः॥ २० स संवृतः पिशाचानां गणैर्देवगणैस्तथा। गुगुमे काञ्चने शैले दीप्यमानः श्रिया वृतः ॥२१ तेन वीरेण शुशुभे स शैलः शुभकाननः। आदित्येनेवांश्रुमता मन्दरश्चारुकन्दरः॥ २२ सन्तानकवनैः फुल्लैः करवीरवनैरापि। पारिजातवनैश्चैव जपाशोकवनैस्तथा॥ २३ कदम्बतरुवण्डैश्च दिव्यैर्म्गगणैरिव । दिव्यैः पक्षिगणैश्चेव शुग्रुभे श्वेतपर्वतः ॥ २४ तत्र देवगणाः सर्वे सर्वे देवर्षयस्तथा॥ मेघतूर्यरवाश्चेव शुब्धोद्धिसमस्वनाः॥ २५ तत्र दिव्याश्च गन्धर्वा नृत्यन्तेऽप्सरसस्तथा। हृष्टानां तत्र भृतानां श्रुयते निनदो महान् ॥ २६ एवं सेन्द्रं जगत् सर्वं श्वेतपर्वतसंस्थितम्। प्रहृष्टं प्रेक्षते स्कन्दं न च ग्लायति दर्शनात्॥ २० वि मार्कण्डेय उवाच।

यदाऽभिषिक्तो भगवान् सैनापत्येन पावाकः। तदा सम्प्रस्थितः श्रीमान् हृष्टो भद्रवटं हरः ॥२८ रथेनादित्यवर्णेन पार्वत्या सहितः प्रमुः ¶। सहस्रं तस्य सिंहानां तस्मिन् युक्तं रथोत्तमे॥१९ उत्पपात दिवं शुभ्रं कालेनाभिप्रचोदितम्। ते पिबन्त इवाकाशं त्रासयन्तश्चराचरान्॥ ३० सिंहा नभस्यगच्छन्त नदन्तश्चारुकेसराः। तस्मिन् रथे पशुवतिः स्थितो भात्युमया सह॥॥ विद्युता सहितः सूर्यः सेन्द्रचापे घने यथा। अग्रतस्तस्य भगवान् धनेशो गुह्यकैः सह ॥ ३१ आस्थाय तु चिरं याति पुष्पकं नरवाहनः। पेरावतं समास्थाय शक्रश्चापि सुरैः सह॥ ३३ पृष्ठतोऽ तुययौ यान्तं वरदं वृषभध्वजम्। जुम्भकैर्यक्षरक्षोभिः स्राग्विभिः समलङ्कृतः॥३४ यात्यमोघो महायक्षो दक्षिणं पक्षमास्थितः। तस्य दक्षिणतो देवा बहवश्चित्रयोधिनः ॥ ३५ गच्छान्ति वस्त्रिभः सार्धे रुद्रैश्च सह सङ्गताः। यमश्च मृत्युना सार्धे सर्वतः परिवारितः॥ ३६ घोरैट्याधिशतैर्याति घोररूपवपुस्तथा। यमस्य पृष्ठतश्चैव घोरास्त्रिशिक्षरः शितः॥ विजयो नाम रुद्रस्य याति शूलः स्वलङ्गतः। तमुत्रपाशो वरुणो भगवान् सिळेळेश्वरः॥ ३८ परिवार्य शनैर्याति यादोभिविविधैर्वृतः। पृष्ठतो विजयस्यापि याति रुद्रस्य पट्टिशः ॥ ^{३९} गदामुसलशक्त्याद्यैर्वृतः प्रहरणोत्तमेः। पट्टिशं त्वन्वगाद्राज्ञंच्छत्रं रौद्रं महाप्रभम् ॥ ^{४०} कमण्डलुश्चाप्यनु तं महर्षिगणसेवितः। तस्य दक्षिणतो भाति दण्डो गच्छन् श्रिया वृहः भृग्विङ्गरोभिः सहितो दैवतैश्चानुपूजितः। पर्पा तु पृष्ठतो रुद्रो विमले स्यन्दने स्थितः ॥४१ याति संहर्षयन् सर्वास्तेजसा त्रिदिवौकसः। ऋषयश्चापि देवाश्च गन्धर्वा भुजगास्तथा ॥ ^{श्र} नद्यो ऱ्हदाः समुद्राश्च तथैवाप्सरसां गणाः। नक्षत्राणि प्रहास्त्रैव देवानां शिशवश्च ये॥ स्त्रियश्च विविधाकारा यान्ति रुद्रस्य पृष्ठतः। सुजन्तः पुष्पवर्षाणि चारुरूपा वराङ्गनाः॥॥

मास्यापर्व

1)

ाकेः।

: 1

या ।

11

तः।

ताः।

:॥ ३६

॥ ३७

कृतः।

: 11 36

: 11 39

या वृतः

तः ॥४१

सः।

गाः।

11

ष्ट्रतः।

र्जन्यश्चाप्यनुययौ नमस्कृत्य पिनाकिनम्। त्॥ २६ व्यं च पाण्डुरं सोमस्तस्य मूर्धन्यधारयत्॥ ४६ बामरे चापि वायुश्च गृहीत्वा शिश्च धिष्टितौ। গুদ্ধ पृष्ठतस्तस्य याति राजञ्ज्ञिया वृतः॥ ४७ हरः ॥२८ तह राजार्षिभः सर्वैः स्तुवानो वृषकेतनम्। गीरी विद्याऽथ गान्धारी केशिनी मित्रसाह्वया॥ त्तमे॥२९ माविज्या सह सर्वास्ताः पार्वत्या यान्ति प्रष्टतः त्र विद्यागणाः सर्वे ये केचित् कविामेः कृताः न्॥ ३० तस्य क्वीन्त वचनं सेन्द्रा देवाश्चम्रमुखे । ग्रीत्वा तु पताकां वै यात्यमें राक्षसो महः॥५० सह॥३१ थापतस्त इमशाने यो नित्यं रुद्रस्य वै सखा। पिङ्गलो नाम यक्षेन्द्रो लोकस्यानन्ददायकः॥५१ ह ॥ ३२ विभक्ष सहितो देवस्तत्र याति यथासुखम् । अप्रतः पृष्ठतश्चैव न हि तस्य गतिर्भ्रवा॥ ह्यं सत्कर्माभर्मत्याः पूजयन्तीह दैवतम् । शिवमित्येव यं प्राहुरीशं रुद्रं पितामहम्॥ 43 तः ॥३४ भावैस्तु विविधाकारैः प्रजयन्ति महेश्वरम् । मसेनापतिस्त्वेवं देवसेनाभिरावृतः। अनुगच्छति देवेशं ब्रह्मण्यः कृत्तिकासुतः ॥ 48 वयात्रवीनमहासेनं महादेवो वृहद्रचः। सप्तमं मारुतस्कन्धं रक्ष नित्यमतन्द्रितः॥ 44 स्कन्द उवाच। सप्तमं मारुतस्कन्धं पोलयिष्याम्यहं प्रभो। यदन्यद्पि मे कार्य देव तद्वद् माचिरम्॥ 48 रुद्र उवाच। कार्येष्वहं त्वया पुत्र सन्द्रष्टव्यः सदैव हि। रंशेनान्मम भक्त्या च श्रेयः परमवाष्स्यसि ॥'५७ मार्कण्डेय उवाच। त्॥ ^{४०} ख़्कुा विससर्जैनं परिष्वज्य महेश्वरः। विसर्जिते ततः स्कन्दे वभूवौत्पातिकं महत्॥५८ षहसैव महाराज देवान् सर्वान् प्रमोहयत्। बिचाल खं सनक्षत्रं प्रमूढं भुवनं भृशम्॥ च्चाल व्यनद्चोवीं तमोभूतं जगद्वभौ। त्र अवित्तद्दारुणं द्या श्रुभितः शङ्करस्तदा ॥ ६० उमा चैव महाभागा देवाश्च समहर्षयः। 🚜 वतस्तेषु प्रमूढेषु पर्वताम्बुद्सन्निभम् ॥ ६१ गना यहरणं घोरमदश्यत महद्वलम्। T: 11 84 र्द्रे घोरमसङ्ख्येयं गर्जच विविधा गिरः ॥ ६२

अभ्यद्रवहणे देवान् भगवन्तं च शङ्करम् । तैर्विसृष्टान्यनीकेषु वाणजाळान्यनेकदाः॥ ६३ पर्वताश्च रातझ्यश्च प्रासासिपरिवा गदाः। निपतद्भिश्च तैर्घेरिदेवानीक महायुष्टैः॥ 83 क्षणेन व्यद्भवत् सर्वे विमुखं चाप्यदृश्यत । निकृत्तयोधनागाव्वं कृत्तायुधमहारथम् ॥ 50 दानवैरर्दितं सैन्यं देवानां विसुखं बभौ। अष्ठरैर्वध्यमानं तत् पावकैरिव काननम् ॥ इइ अपतद्दग्धभूयिष्टं महाद्रमवनं यथा। ते विभि प्रशिरादेहाः प्राद्भवन्तो दिवौकसः ॥६७ न नाथमविगव्छन्ति वध्यमाना महारणे। अथ तद्विद्धतं सैन्यं दृष्टा देवः पुरन्दरः ॥ ६८ आभ्वासयस्त्रवाचेदं बलभिद्दानवार्दितम्। भयं त्यजत भद्रं वः शूराः शस्त्राणि गृह्धत ॥ ६९ कुरुष्वं विक्रमे बुद्धि मा वः काचिद्यथा भवेत्। जयतैनान् सुदुर्वृत्तान् दानवान् घोरदर्शनान् ७० आभिद्रवत भद्रं वो मया सह महासुरान्। शकस्य वचनं श्रुत्वा समाश्वस्ता दिवौकसः॥७१ दानवान् प्रत्ययुध्यन्त शक्तं कृत्वा व्यपाश्रयम् । ततस्ते त्रिऱ्शाः सर्वे मरुतश्च महावलाः ॥ प्रत्युद्ययुर्महामागाः साध्याश्च वसुमिः सह । तैर्विसृष्टान्यनीकेषु कुद्धैः दास्त्राणि संयुगे ॥ ७३ शराश्च दैत्यकायेषु पिवन्ति रुधिरं बहु ।ि तेषां देहान् विनिर्मिच शरास्ते निशितास्तदा ॥ निपतन्तोऽभ्यदृश्यन्त नगेभ्य इव पन्नगाः। तानि दैत्यशरीराणि निर्मित्रानि सम सायकैः ७५ अपतन् भृतले राजंश्छित्राम्राणीव सर्वदाः । ततस्तद्दानवं सैन्यं सर्वेद्वगणैर्थि॥ 30 त्रासितं विविधैर्वाणैः कृतं चैव पराद्ध्युखम् । अथोत्कृष्टं तदा हुष्टैः सर्वेर्देवैरुदायुधैः॥ 99 संहतानि च तूर्याणि प्रावायनत हानेकशः। एवमन्योन्यसंयुक्तं युद्धमासीत् सुदारुणम् 96 देवानां दानवानां च मांसद्गोणितकर्दमम्। अनयो देवलोकस्य सहसैवाभ्यदश्यत ॥ 150 तथाहि दानवा घोरा विनिध्नन्ति दिवौकसः। ततस्तूर्यप्रणादाश्च भेरीणां च महास्वनः॥ 60 बभूवुर्दानवेन्द्राणां सिंहनादाश्च दारुणाः। अर्थ दैत्यवलाङ्गोरान्निष्पपात महाबलः॥ ८१

^{विद्यागणाः} स्तुतिपद्यसमूहाः ॥ ४९ ॥ वचनं पठनं सरहस्यव्याख्यानं वा ॥ ५० ॥ अनयो दारहरणादिः ॥ ७९ ॥

ग्रगव

त्रिषु

इत्युत्त

उवान

मयूर

काम

शिशृ

समा

दीप्तः

पष्टीर्ग

कन्य

भुः

सुवत

सच

विश्व

वासु

नाम

खर्ग

स यित्व कामा वेन : **पुत्रत्वे**

नहाज

दानवो महिषो नाम प्रगृह्य विपुलं गिरिम्। ते तं घनैरिवादित्यं दृष्टा सम्परिवारितम् ॥ ८२ तमुद्यतगिरिं राजन् व्यद्भवन्त दिवौकसः। अथाभिद्भत्य महिषो देवांश्चिक्षेप तं गिरिम्॥ ८३ पतता तेन गिरिणा देवसैन्यस्य पार्थिव। भीमरूपेण निहतमयुतं प्रापतद्भवि॥ 82 अथ तैर्दानवैः सार्धे महिषस्रासयन् सुरान् । अभ्यद्भवद्रणे तूर्णे सिंहः क्षुद्रमृगानिव ॥ 24 तमापतन्तं महिषं दृष्टा सेन्द्रा दिवोकसः। ट्यद्रवन्त रणे भीता विकीर्णायुधकेतनाः॥ 33 ततः स महिषः ऋदस्तूर्णं रुद्र्रथं ययौ । अभिद्भत्य च जग्राह रुद्रस्य रथकूबरम्॥ 20 यदा रुद्ररथं कुद्धो महिषः सहसा गतः। रेसैत् रोदसी गाढं मुमुहुश्च महर्षयः॥ 66 अनदंश्च महाकाया देत्या जलघरोपमाः । आसीच निश्चितं तेषां जितमस्माभिरित्युत॥८९ तथाभूते तु भगवानहनन्महिषं रणे। सस्मार च तदा स्कन्दं मृत्युं तस्य दुरात्मनः ९० महिषोऽपि रथं दृष्टा रौद्रो रुद्रश्य चानदत्। देवान् सन्त्रासयंश्चापि देत्यांश्चापि प्रहर्षयन्॥९१ ततस्तस्मिन् भये घोरे देवानां समुपस्थिते। आजगाम महासेनः क्रोधात सूर्य इव ज्वलन् ९२ होहिताम्बरसंवीतो होहितस्रग्भिषणः। र्लीहिताभ्वो महाबाहुर्हिरण्यकवचः प्रभुः॥ ९३ रथमादित्यसङ्काशमास्थितः कनकप्रभम्। तं दृष्टा देत्यसेना सा व्यद्भवत् सहसा रणे ॥ ९४ स चापि तां प्रज्वितां महिषस्य विदारिणीम् । मुमोच शार्कि राजेन्द्र महासेनो महाबलः॥ ९५ सा मुक्ताऽभ्यहरत् तस्य महिषस्य शिरो महत्। पपात भिन्ने शिरसि महिषस्त्यक्तजीवितः॥ ९६ पतता शिरसा तेन द्वारं षोडशयोजनम्। पर्वताभेन पिहितं तदाऽगम्यं ततोऽभवत्॥ ९७ उत्तराः कुरवस्तेन गच्छन्त्यद्य यथासुस्त_{म्।} क्षिप्ताक्षिप्ता तु सा शक्तिहत्वा शत्रून् सहस्रहाल स्कन्दहस्तमनुप्राप्ता दश्यते देवदानवै:। प्रायः शरैविंनिहता महासनेन शीमता॥ शेषा दैत्यगणा घोरा भीतास्त्रस्ता दुरासदै। स्कन्दपारिपदेहरवा मक्षिताश्च सहस्राः॥१० दानवान् भक्षयन्तस्ते प्रिवन्तश्च शोणितम्। क्षणान्निर्दानवं सर्वमकार्धर्भृशहर्षिताः॥ तमांसीव यथा ख्यों वृक्षानिप्रधनान् खगः। तथा स्कन्दोऽजयच्छत्र्न् स्वेन वीर्येण कीर्तिमा आहेर सम्प्रज्यमानस्त्रिदशैरभिवाद्य महेश्वरम्। शुश्रुमे कृत्तिकापुत्रः प्रकीर्णोशुरिवांशुमान्॥ नध्शहुर्यदा स्कन्दः प्रयातस्तु महेश्वरम्। तदाऽब्रवीन्महासेनं परिष्वज्य पुरन्दरः॥ ब्रह्मदत्तवरः स्कन्द त्वयाऽयं महिषो हतः। देवास्तृणसमा यस्य बभृवुजेयतां वर॥ सोऽयं त्वया महाबाहो शामितो देवकण्टकः रातं महिषतुल्यानां दानवानां त्वया रणे॥ निहतं देवरात्रूणां यैर्वयं पूर्वतापिताः। तावके भिक्षताश्चान्ये दानवाः शतसङ्घशः। अजेयस्त्वं रणेऽरीणामुमापतिरिव प्रभुः। एतत् ते प्रथमं देव ख्यातं कर्म भविष्यति॥ त्रिषु लोकेषु कीर्तिश्च तवाक्षय्या भविष्यति वशगाश्च भविष्यन्ति सुरास्तव महाभुज ॥ महासेनमेवमुका निवृत्तः सह दैवतैः। अनुज्ञातो भगवता व्यम्बकेण शर्चापतिः॥ गतो भद्रवटं रुद्रो निवृत्ताश्च दिवौवसः। उक्ताश्च देवा रुद्रेण स्कन्दं पश्यत मामिव। स ह्_{त्वा} दानवगणान् पूज्यमानो महा^{र्षिभिः।} एकाह्नैवाजयत् सर्वं त्रैलोक्यं वहिनन्दनः॥ स्कन्दस्य य इदं विप्रः पठेजन्म समाहितः। स पुष्टिमिह सम्प्राप्य स्कन्दसाळोवयमा^{प्रुवाई}

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि आङ्गिरसे स्कन्देात्पत्तौ महिषासुर्व एकार्त्रेशद्धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥

कूबरं घू:प्रदेशम् ॥ ८७ ॥ रेसतुः शब्दं चक्रतुः। रोदसी खावाभूमी ॥ ८८ ॥ अहनत् हतवान् ॥ ९० ॥ द्वार-मुत्तरकुरूणामिति शेषः : अगम्यामिति छेदः ॥ ९७ ॥

तेन द्वारेण॥९८॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारत दीपे एकत्रिंशद्धिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २३१॥

खम्।

णेतम्।

खगः।

मान् ॥

म्।

T: 11

हतः।

ह.ण्टकः।

रणे ॥

्घशः ॥

यति ॥

व्यति।

नुज ॥

तेः॥

सः।

मिव ॥

विंभिः।

हेतः।

माप्रुयार

हेषासुर्व

9 11

: 1

1]

२३२

नहस्रशाः युधिष्ठिर उवाच। भूगवन् श्रोतुमिच्छामि नामान्यस्य महात्मनः। ासदैः। बिषु लोकेषु यान्यस्य विख्यातानि द्विजोत्तम ॥१ शः॥ १० वैशस्पायन उवाच। _{रस्}कः पाण्डवेयेन महात्मा ऋषिस**न्नि**धौ । 🍇 👊 च भगवांस्तत्र मार्कण्डेयो महातपाः ॥ 2 मार्कण्डेय उवाच। कीर्तिमा आग्नेयश्चीव स्कन्दश्च दीप्तकीर्तिरनामयः। म्यूरकेतुर्धर्मात्मा भूतेशो महिषार्दनः ॥ कामजित् कामदः कान्तः सत्यवाग्भुवनेश्वरः। शिग्रुः शीव्रः ग्रुचिश्चण्डो दीप्तवर्णः ग्रुभाननः ४ बमोघस्त्वनघो रौद्रः वियश्चन्द्राननस्तथा। वीप्रशक्तिः प्रशान्तात्मा भद्रकृत् कूटमोहनः ॥ ५ ग्रीप्रियश्च धर्मात्मा पवित्रो मात्वत्सलः। क्याभर्ता विभक्तश्च खाहेयो रेवतीसुतः॥ દ भुर्नेता विशाखश्च नैगमेयः सुदुश्चरः । **प्र**वतो ललितश्चैव बालक्रीडनकप्रियः ॥ 9 बचारी ब्रह्मचारी च शूरः शरवणोद्भवः। विश्वामित्रत्रियश्चैव देवसेनात्रियस्तथा ॥ 6 षासुदेवप्रियश्चैव प्रियः प्रियकृदेव तु । गमान्येतानि दिव्यानि कार्तिकेयस्य यः पठेत्। सर्गं कीर्ति धनं चैव स लभेन्नात्र संशयः॥ ९ मार्कण्डेय उवाच। स्तोष्यामि देवैक्विभिश्च जुष्टं राक्त्या गुहं नामाभिरप्रमेयम्। षडाननं शक्तिधरं सुवीरं निबोध चैतानि कुरुप्रवीर ॥ 20 नः॥ १२ ब्रह्मण्यो वै ब्रह्मजो ब्रह्मविच

त्रह्मप्रियो ब्राह्मणसवती त्वं ब्रह्मक्षो वै ब्राह्मणानां च नेता ॥ 88 खाहा खधा त्वं परमं पवित्रं मन्त्रस्तुतस्त्वं प्रथितः षडार्चः । संवत्सरस्त्वमृतवश्च पड्डै मासार्थमासावयनं दिशश्च ॥ १२ त्वं पुष्कराक्षस्त्वराविन्दवक्रः सहस्रवक्रोऽसि सहस्रवाहः। त्वं लोकपालः परमं हविश्व त्वं भावनः सर्वसुरासुराणाम् ॥ १३ त्वमेव सेनाधिपतिः प्रचण्डः प्रभुर्विभुश्चाप्यथ रात्रुजेता । सहस्रभूस्त्वं धरणी त्वमेव १४ सहस्रतुष्टिश्च सहस्रभुक्त ॥ सहस्रद्योर्षस्त्वमनन्तरूपः सहस्रपात् त्वं गुहदाकिधारी । गङ्गासतस्त्वं खमतेन देव खाहामहीकृत्तिकानां तथैव ॥ 24 त्वं कीडसे पण्माल कुक्टेन यथेष्टनानाविधकामरूपी। दीक्षाऽसि सोमो मरुतः सदैव धर्मोऽसि वायुरचलेन्द्र इन्द्रः 🚩 १६ सनातनानामपि शाश्वतस्त्वं प्रभुः प्रभूणामपि चोप्रधन्वा । ऋतस्य कर्ता दितिजान्तकस्त्वं जेता रिपूणां प्रवरः सुराणाम्॥ १७ सुश्मं तपस्तत्परमं त्वमेव परावरक्षोऽसि परावरस्त्वम्। धर्मस्य कामस्य परस्य चैव त्वत्तेजसा कृतस्त्रिमिदं महातमन्॥

232

ब्रह्मेशयो ब्रह्मवतां वरिष्ठः।

सर्वेषां प्रहाणां स्कन्धाधीनत्वात् तच्छान्तये स्कन्दं प्रार्थ-पितुकामस्तदीयं नामादिकं पृच्छिति भगवित्रीते ॥ १ ॥ कामाजित् पूर्णमनोरथः ॥ ४ ॥ कूटं कपटं बालप्रहादि तेन मोहयतीति कूटमोहनः ॥ ५॥ कन्याभर्ता अप्ति-ये भारतार अतिनामिरूपत्वात् तृतीयोऽमिष्टेपतिरिति ६॥ जुष्टं सेवितम् ॥ १०॥ ब्रह्मण्यो ब्राह्मणेषु साधुः । विका वेदोक्तेन गर्भाधानादिकर्मणा जातः । अत एव हेतुद्वयात् ब्रह्मावेत् वेदार्थज्ञाता । तत एव ब्रह्मे ब्रह्माणे कमत्रहारूपे शेते इति ब्रह्मेशयः । अद्नतत्वमार्षम् । कर्मब्रह्मानिष्ठावानित्यर्थः । ब्रह्मवतां कर्मोपान्तिज्ञानवतां वरिष्ठो ज्ञानीत्यर्थः। वरिष्ठत्वे हेतुर्वद्याप्रियस्तत्कमोपाास्तिपरः ब्राह्मणो ब्रह्मवित्तेन सह समानं व्रतमर्रेष्ट्रवादि रूपं यस्य स ब्राह्मणसबती । अत एव ब्रह्मज्ञः शुद्धब्रह्मवित् । ब्राह्म-णानां नेता ब्रह्मगद्प्रापकः ॥ ११ ॥ षडार्चेः षण्मुख-त्वात् षड्जिइः॥ १२ ॥

वाप

वता

तां

मह

सद

दुर

देव

द्रदर

नार्

न

क्षेत्र

अभ

संय

वा

अन्

अन

अव

वर्ष

नि

स

यद

स्र यइ

उप

सप

प्रण

मा क्षि

चर

नाः

4.1

व्याप्तं जगत् सर्वे सुरप्रवीर शक्त्या मया संस्तृत लोकनाथ। नमोऽस्तु ते द्वादशनेत्रवाहो अतः परं वेद्मि गतिं न तेऽहम्॥

स्कन्दस्य य इदं विप्रः पठेजानम समाहितः। श्रावयेद्राह्मणस्यो यः श्रुणयाद्रा द्विजेरितम् 🖟 त धनमायुर्वशो दीप्तं पुत्रान् रात्रुज्यं तथा। १९ स पुष्टितुष्टी सम्प्राप्य स्कन्दसालोक्यमामुयात्।

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्वणि आङ्गिरसे कार्तिकेयस्तवे द्वात्रिशद्धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥

समाप्तं च मार्कण्डेयसमास्यापर्व।

द्रौपदीसत्यभामासंवादपर्व।

२३३

वेशस्पायन उवाच । उपासीनेषु विषेषु पाण्डवेषु महातमसु। द्रौपदीसत्यभामा च विविशाते तदा समम्॥ १ जाहस्यमाने सुप्रीते सुखं तत्र निषीदतुः । चिरस्य दृष्ट्रा राजेन्द्र तेऽन्योन्यस्य प्रियंवदे ॥ २ कथयामासुत्रश्चित्राः कथाः कुरुयदुत्थिताः। अथाब्रवीत् सत्यभामा कृष्णस्य महिषी प्रिया ३ सात्राजिती याज्ञसेनीं रहसीदं सुमध्यमा । केन द्रौपदि वृत्तेन पाण्डवानाधितिष्ठसि ॥ लोकपालोपमान् वीरान् पुनः परमसंहतान्। कथं क्वानास्तुभ्यं न कुव्यन्ति च ते शुभे ॥ ५ तव वश्या हि सततं पाण्डवाः प्रियदर्शने। मुखब्रेक्षाश्च ते सर्वे तत्त्वमेतद्ववीहि मे ॥ દ્ वतचर्या तपो वाऽपि स्नानमन्त्रीषधानि वा। विद्या वीर्यं मूलवीर्यं जपहोमागदास्तथा ॥ 9 ममाद्याचक्ष्व पाञ्चालि यशस्यं भगदैवतम्। येन कृष्णे भवेत्रित्यं मम कृष्णो वशानुगः॥

एवमुक्त्वा सत्यभामा विरराम यशस्त्रिनी। पतिवता महाभागा द्रौपदी प्रत्युवाच ताम्॥ असत्स्त्रीणां समाचारं सत्ये मामनुपृच्छास। असदाचरिते मार्गे कथं स्यादनुकीर्तनम्॥ 🎉 अनुप्रश्नः संशयो वा नैतत् त्वय्युपपद्यते। तथा ह्यपेता बुध्या त्वं कृष्णस्य माहिषी प्रियारि प्रमृ यदैव भर्ता जानीयान्मन्त्रमूळपरां स्त्रियम्। उद्विजेत तदैवास्याः सर्पाद्वेश्मगतादिव॥ उद्विग्नस्य कृतः शान्तिरशान्तस्य कुतः सुख्र न जातु वरागो भर्ता स्त्रियाः स्यानमन्त्रकर्मणा अमित्रप्रहितांश्चापि गदान् परमदारुणान्। मूलप्रचारैहिं विषं प्रयच्छन्ति जिघांसवः ॥ 🛚 जिह्नया यानि पुरुषस्त्वचा वाऽप्युपसेवते। तत्र चूर्णानि दत्तानि हन्युः क्षिप्रमसंशयम् ॥ जलोद्रसमायुक्ताः श्वित्रिणः पलितास्तथा। अपुमांसः कृताः स्त्रीभिर्जडान्धवधिरास्तथा [॥]

इत्यारप्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे द्वान्त्रिंशद्धिक-द्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥

233

पातिवतोपाख्याने स्चितान् स्रीधर्मान् विवरीतुं द्रौपदी-सत्यभामासंवादमारभते उपासीनेषु विप्रेष्वित्यादिना । सममेकत ॥ १ ॥ जाहस्यमाने परस्परमितशयेन हसन्त्यौ ॥ २ ॥ कुरुयदूत्थिताः कुरुषु यद्षु च उत्पन्नाः ॥ ३ ॥ संहतान् दडाङ्गान् ॥ ५ ॥ व्रतं सोमवास्वतादि । तप उपवासादि । स्नानं सङ्गमादौ । मन्त्रोपेतृमीषधं वशी-करणार्थम् । विद्या कामुशास्त्रोक्ता- रतान्ते वामपादेन

भर्तृलिङ्गसुपस्पृशेत् । यावजीवं पतिस्तस्या गर्भदासो सं धुनम् ' इत्यादिका । तद्वीर्यं मूलवीर्यं मूलं अप्रच्युतं वा ण्यादि तद्दीर्यम् । जपहोमागदाः विशकलिताः समुदिता अगदोऽ जनादिरौषधम् ॥ ७ ॥ भगदैवतं सौभाग्वक सौरवतादिकम् । भगवेदनमिति पाठे सौभाग्यस्वस्र इच्छानुसारी ॥ ८ ॥ हे सत्ये अनुकृति त्तरम् ॥ १०॥ औषधादिप्रयोगेऽनिष्टमाह अमित्रेर्त गदान् रोगान् ॥ १४॥ जलोदरः उदररोगः क्र इति पाठे कुक्षिब्याधिर्भस्मकनामा । श्वित्रिणः कुष्ट्रम 11 94 11

नासंवाद्यव

हेतः।

था।

त्तवे

ानी ।

ताम्॥

छासे।

म्॥ १०

1 1

यम्।

त्र ॥ १६

सुखम्

वकर्मणा

त्रः ॥ 👯

ायम् ॥१

तथा।

तथा 🎋

दासो भा

च्युतं ता समुदिता व

ाँभाग्यव^{र्थ}

यस्चक्म

अनुकतिक

अमित्रेति

गः वृक्त

· 3840

न।

वते।

ामुयात्रः।

वावाह्य गास्तु पापास्ताः पतीनुपस्जन्त्युत । न जात विप्रियं भर्तुः स्त्रिया कार्यं कथञ्चन ॥१७ रतम् ॥२ क्राम्यहं तु यां वृत्तिं पाण्डवेषु महात्मस् । तां सर्वा शृणु मे सत्यां सत्यभामे यशस्विनि १८ अहङ्कारं विहायाहं कामकोधौ च सर्वदा। सदारान् पाण्डवान् नित्यं प्रयतोपचराम्यहम् ॥ प्रायं प्रतिसंहत्य निधायात्मानमात्मनि । ब्रूष्टुर्निरभीमाना पतीनां चित्तरक्षिणी ॥ दृशीहताच्छङ्कमाना दुःस्थिताद्द्रवेक्षितात्। रुगसिताद्वीजितादिङ्गिताध्यासितादपि॥ २१ सर्ववैश्वानरसमान् सोमकल्पान् महारथान्। सेवे चक्षहणः पार्थानुस्रवीर्यप्रतापिनः॥ 22 रेवो मनुष्यो गन्धर्वो युवा चापि खलडकृतः । दत्यवानभिरूपो वा न मेऽन्यः पुरुपो मतः॥ २३ नामुक्तवति नास्नाते नासंविष्टे च भर्तरि। न संविशामि नाश्चामि सदा कर्मकरेष्वपि ॥२४ क्षेत्राद्वनाद्वा प्राप्ताद्वा भर्तारं गृहमागतम् । अभ्यत्थायाभिनन्दामि आसनेनोदकेन च ॥ 24 प्रियां है प्रमुष्टभाण्डा सृष्टान्ना काले भोजनदायिनी। संयता ग्रप्तधान्या च ससंमृष्टनिवेशना ॥ २६ अतिरस्कृतसम्भाषा दुःस्त्रियो नानुसेवती। बनुकूछवती नित्यं भवाम्यनछसा सदा ॥ २७ अनर्भ चापि हसितं द्वारि स्थानमभिश्णशः। अवस्करे चिरस्थानं निष्कुटेषु च वर्जये ॥ 26 अतिहासातिरोषौ च क्रोधस्थानं च वर्जये। निरताऽहं सदा सत्ये भर्तणामपसेवने ॥ २९ सर्वथा भर्ररहितं न मंमेष्टं कथञ्चन। यदा प्रवसते भर्ता कुट्रम्बार्थेन केनचित्॥ 30 सुमनोवर्णकापेता भवामि वतचारिणी। यच भर्ता न पिबति यच भर्ता न सेवते ॥ 38

यच नाश्चाति मे भर्ता सर्वे तद्वर्जयाम्यहम् । यथोपदेशं नियता वर्तमाना वराङ्गने॥ 32 स्वलङ्कृता सुप्रयता भर्तुः प्रियहिते रता। ये च धर्माः कुटुम्बेषु श्वश्त्रा मे कथिताः पुरा ॥ भिक्षाबलिश्राद्धमिति स्थालीपाकाश्च पर्वसु । मान्यानां मानसत्कारा ये चान्ये विदिता मम३४ः तान् सर्वान् वर्तामि दिवारात्रमतन्द्रिता। विनयान्नियमांश्चेव सदा सर्वात्मना श्रिता ॥३% मृद्न सतः सत्यशीलान् सत्यधर्मानुपालिनः। आशीविषानिव ऋद्वान् पतीन् परिचराम्यहम्॥ पत्याश्रयो हि में धर्मों मतः स्त्रीणां सनातनः। स देवः सा गतिनान्या तस्य का विप्रियं चरेत अहं पतीन्नातिशये नात्यश्चे नातिभूषये। नापि परिवदे श्वश्रं सर्वदा परियन्त्रिता॥ 36. अवधानेन सुभगे नित्योत्थिततयैव च। भर्तारो वशगा महां गुरुशुश्रूषयैव च ॥ 30 नित्यमार्यामहं कुन्तीं वीरसं सत्यवादिनीम् । स्वयं परिचराम्येतां पानाच्छादनभोजनैः ॥ ४० नैतामतिशये जातु वस्त्रभूषणभोजनैः। नापि परिवदे चाहं तां पृथां पृथिवीसमाम् ॥४१ अष्टावये ब्राह्मणानां सहस्राणि स्म नित्यदा। भुञ्जते रुक्मपात्रीषु युधिष्टिरानिवेशने॥ अष्टाशीतिसहस्राणि स्नातका गृहमेथितना त्रिंशद्दासीक एकैको यान् विभर्ति युधिष्टिरः ॥ दशान्यानि सहस्राणि येषामन्नं सुसंस्कृतम्। हियते रुक्मपात्रीभियतीनामूर्धरेतसाम् ॥ तान् सर्वानग्रहारेण ब्राह्मणान् वेदवादिनः। यथाई पूजयामि स्म पानाच्छादनभौजनैः ॥ ४५ शतं दासीसहस्राणि कौन्तेयस्य महात्मनः। कम्बुकेयूरधारिण्यो निष्ककण्ठ्यः खलङ्कृताः४६

॥ सदारानिति उपस्जन्ति देषियोजयन्ति ॥ १७ सपन्नीनामपि सेवनं पातिप्रीत्यर्थे कर्तव्यमित्यर्थः ॥ १९ ॥ श्णियभीर्ष्याम् । आत्मानं चित्तम् । आत्मनि स्वास्मिन् निराभि-माना दर्पहीना ॥ २० ॥ इङ्गितमाभिप्रायः अध्यासितः क्षिप्तो यस्मिन् कटाक्षे तस्मात् इङ्गिताच्यासितात् ॥ २१ ॥ चहुहणः हद्वेव रिपून् व्रन्ति तादशान् ॥ २२ ॥ अभिरूपः ~~धन्दरः ॥ २३ ॥ नाभुक्तवतीति । भतिरे अभुक्तवति~~ नाश्रामीत्यपकृष्यते । तथा अस्राते न स्नामीति शेषः । तथा क्रमंकरेषु मृत्येष्वापि असंविष्टेषु न संविशामि । अनाशितेषु नाश्रामीति च विपरिणामापक्षणेन योज्यम् ॥ २४॥ प्रमृष्टभाण्डा सम्मार्जितगृहोपकरणा ॥ २६ ॥ अतिरस्कृत-सम्शाषा तिरस्कारग्रून्यवचना ॥ २७ ॥ अनर्म परिहासही-नम् । हासितं हासः । स्थानं स्थितिम् । अवस्करे तिरस्करोमि किरतेरिदं रूपम् । उत्करे इति वा । निष्कुटेषु गृहारामेषु ॥ २८ ॥ भर्तृरिहतं भर्तृवियोगः ॥ ३० ॥ सुमनोवर्ण-कापेता पुष्पैरनुलेगनैश्च वर्जिता ॥ ३१ ॥ मानः पूजा 1 सत्कार आदरः ॥ ३४ ॥ नातिशये नातिकमामि । न परि वदे न निन्दामि॥ ३८॥ अवधानेन अप्रमादेन मह्यं मम ॥ ३९ ॥ अप्रहारेण वैश्वदेवान्ते प्रथमदेयेनान्नेन ॥ ४५ ॥

तत्र

आर

सत्य

उवा

क्रहण

मठ्

न हे

प्राप्त

युधि

यास्त

ताः

तेव

रहिते मर्थाः

बियो

विहा

महार्हमाल्याभरणाः सुवर्णाश्चन्दनोक्षिताः। मणीन हेम च विभ्रत्यो नृत्यगीतविशारदाः ॥४७ तासां नाम च रूपं च भोजनाच्छादनानि च। सर्वासामेव वेदाहं कर्म चैव कृताकृतम् ॥ शतं दासीसहस्राणि कुन्तीपुत्रस्य धीमतः। पात्रीहस्ता दिवारात्रमतिथीन भोजयन्त्यत ॥४९ शतमभ्वसहस्राणि दशनागा गुनानि च। युधिष्ठिरस्यानुयात्रमिन्द्रप्रश्वनिवासिनः॥ पतादासीत् तदा राज्ञो यन्महीं पर्यपालयत्। येषां सङ्ख्याविधि चैव प्रदिशामि शृणोमि च॥ अन्तःपुराणां सर्वेषां भृत्यानां चैव सर्वशः। आगोपालाविपालेभ्यः सर्वे वेद कृताकृतम् ५२ सर्वे राज्ञः समुद्यमायं च व्ययमेव च। पकां उहं वेद्मि कल्याणि पाण्डवानां यशस्त्रिनि॥ मिय सर्वे समासज्य क्रुट्रम्बं भरतर्षभाः। उपासनरताः सर्वे घटयन्ति वरानने ॥ 48 तमहं भारमासक्तमनाधृष्यं दुरात्मभिः।
सुखं सर्वं परित्यज्य राज्यहानि घटामि वै॥५६
अधृष्यं वरुणस्येव निधिपूर्णमिवोदधिम्।
पकाऽहं वेशि कोशं वै पतीनां धर्मचारिण मु६६
आनिशायां निशायां च सहाया श्रुत्पिपासगोः
आराधयन्त्याः कौरव्यांस्तुल्या राजिरहश्च मे॥
प्रथमं प्रतिबुद्ध्यामि चरमं संविशामि च।
नित्यकालमहं सत्ये पतत् संवननं मम॥ ५८
पतज्जानाम्यहं कर्त्वं भर्त्संवननं महत्।
असत्स्त्रीणां समाचारं नाहं कुर्यां न कामये ५९
वैशम्पायन उवाच।
तच्छुत्वा धर्मसहितं व्याहतं कृष्णया तदा।
उवाच सत्या सत्कत्य पाञ्चालीं धर्मचारिणीया

तिच्छुत्वा वमसाहत च्याहत कृष्णया तदा। उवाच सत्या सत्कृत्य पाञ्चाली धर्मचारिणीम्। अभिपन्नाऽस्मि पाञ्चालि याज्ञसेनि क्षमस्य मे। कामकारः सखीनां हि सोपहासं प्रभाषितम् ११

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि द्रौपदीसत्यभामासंवादपर्वणि त्रयस्त्रिशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥

२३४

द्रौपद्यवाच ।

.डमं त ते मार्गमपेतमोहं
विश्यामि चित्तप्रहणाय भर्तः ।

आस्मन् यथावत् सखि वर्तमाना

भर्तारमाच्छेत्स्यासि कामिनीभ्यः ॥ १
नैताहशं दैवतमास्ति सत्ये

सर्वेषु लोकेषु सदेवकेषु ।

यथा पतिस्तस्य त सववामा

लभ्याः प्रसादात् कुपितश्च हन्यात् ॥ २
तस्मादपत्यं विविधाश्च भोगाः

शय्यासनान्युत्तमदर्शनानि ।

वस्ताणि माल्यानि तथैव गन्धाः

स्वर्गश्च लोको विपुला च कीर्तिः ॥ ३
सुखं सुखेनेह न जातु लभ्यं

दुःखेन साध्वी लभते सुखानि ।

सा कृष्णमाराध्य सौहदेन
प्रेम्णा च नित्यं प्रतिकर्मणा च ॥
तथासनैश्चाकिमरप्रमाव्येद्राक्षिण्ययोगैर्विविधिश्च गन्धैः।
अस्याः प्रियोऽस्मीति यथा विदित्वा
त्वामेव संश्विष्यति तद्विध्वत्स्व ॥
श्वत्वा स्वरं द्वारगतस्य भर्तुः
प्रत्युत्थिता तिष्ठ गृहस्य मध्ये।
दृष्ट्वा प्रविष्ठं त्वरिताऽऽसनेन
पाचेन चैनं प्रतिपूज्यस्व ॥
सम्प्रेषितायामथ चैव दास्यामुत्थाय सर्वं स्वयमेव कार्यम्।
जानातु कृष्णस्तव भावमेतं
सर्वातमना मां भजतीति सत्ये॥

अनुयात्रं स्वैरयात्रायामपि परिवारभूतम् ॥ ५०॥ वेद वेदि ॥ ५२ ॥ संवननं वशीकरणम् ॥ ५८ ॥ अभिपन्ना प्रार्थयाना ॥ ६९ ॥ इत्यारप्यके पर्वाणे नैलक्षण्ठीये भारत-भावदीये त्रयिक्षिशदिधकदिशंततमोऽघ्यायः ॥ ३३ ॥

238

इममिति। आच्छेत्स्यसि। बलात् हरिष्यसि। कामिनीम् सपत्नीभ्यः ॥ १ ॥ प्रतिकर्मणा कायक्केरोन ॥ ४ ॥ संवाद्पर्व

वै॥ ५५

ण म्पृध

सयोः

ध मे ॥

40

मये ५१

IT

रिणीम्॥ स्वमे।

नेतम् ६१

11

मिनीभ्यः

11

11

त्वत्सन्निधौ यत् कथयेत् पतिस्ते
यद्यप्यगुद्यं परिरक्षितत्त्यम् ।
काचित् सपत्नी तव वासुदेवं
प्रत्यादिशेत् तेन भवेद्विरागः॥ ८
प्रियांश्च रक्तांश्च हितांश्च भर्तुस्तान् भोजयेथा विविधैक्षपायैः।
द्वेष्यैरुपेक्ष्यैरहितैश्च तस्य
भिद्यस्व नित्यं क्रहकोद्यतैश्च॥ ९
मदं प्रमादं पुरुषेषु हित्वा
संयच्छ भावं प्रतिगृद्य मौनम्

प्रयुक्तसाम्बाविष ते कुमारौ
नोपासितन्यौ रहिते कदाचित् ॥ ू१०
महाकुलीनाभिरपापिकाभिः
स्त्रोभिः सतीभिस्तव सख्यमस्तु ।
चण्डाश्च शौण्डाश्च महाशनाश्च
चौराश्च दुष्टाश्चपलाश्च वज्याः ॥ ११
पतद्यशस्यं भगदैवतं च
स्वार्थं तथा शत्रुनिवर्हणं च।
महार्हमाल्याभरणाङ्गरागा
भर्तारमाराध्य पुण्यगन्याः॥ १२

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि द्रौपदीसत्यभामासंवादपर्वणि द्रौपदीकर्तव्यकथने चतुर्स्त्रिशद्धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३४ ॥

२३५

वैशम्पायन उवाच। मर्किण्डेयादिभिर्विपैः पाण्डवैश्च महात्मभिः। कथाभिरनुकूलाभिः सह स्थित्वा जनार्दनः ॥१ ततस्तैः संविदं कृत्वा यथावन्मधुसूद्नः। आरुरुश्रू रथं सत्यामाह्वयामास केशवः॥ सत्यभामा ततस्तत्र स्वजित्वा द्वपदात्मजाम्। उवाच वचनं हृद्यं यथाभावं समाहितम्॥ कृष्णे मा भूत् तबोत्कण्ठा मा व्यथा मा प्रजागरः मर्शिमर्देवसङ्काशौर्जितां प्राप्स्यसि मेदिनीम् ॥ ४ न होवं शीलसम्पन्ना नैवं पृजितलक्षणाः । ^{पाप्नुवान्त} चिरं क्वेरं। यथा त्वमसितेक्षणे ॥ अव्श्यं च त्वया भूमिरियं निहतकण्टका। मर्तिभः सह भोक्तव्या निर्द्धन्द्वेति श्रुतं मया॥६ धार्तराष्ट्रवधं कृत्वा वैराणि प्रतियात्य च । युधिष्टिरस्थां पृथिवीं द्रक्ष्यसे द्वपदात्मजे ॥ यास्ताः प्रवाजमानां त्वां प्राहसन् द्र्पमोहिताः। ताः क्षिपं हतसङ्कल्पा द्रध्यसि त्वं कुरुस्त्रियः ॥८ तेव दुःखोपपन्नाया यैराचरितमप्रियम्।

विद्धि सम्प्रस्थितान् सर्वोत्तान् कृष्णे यमसादनम् पुत्रस्ते प्रतिविन्ध्यश्च सुतसोमस्तथाविधः। श्रुतकर्माऽर्जुनिश्चैव शतानीकश्च नाकुलिः॥ १० सहदेवाच यो जातः श्रुतसेनस्तवात्मजः। सर्वे कुरालिनो वीराः कृतास्त्राश्च सुतास्तव॥११ आभिमन्यरिव शीता द्वारवत्यां रता भृशम्। त्विमवेषां समद्रा च शीत्या सर्वात्मना स्थिता १२ शीयते तव निर्द्वन्द्वा तेभ्यश्च विगतज्वरा। दुःखिता तेन दुःखेन हुखेन सुखिता तथा ॥१३ भजेत् सर्वात्मना चैव प्रयुम्नजननी तथा। भानु अभृतिभिक्षेनान् विशिनिष्टि च केशवः ॥ १४ भोजनाच्छादने चैषां नित्यं मे श्वग्ररः स्थितः। रामप्रभृतयः सर्वे भजन्यन्थकरूष्णयः ॥ तुल्यो हि प्रणयस्तेषां प्रयुद्धस्य च माविनि । प्वमादि त्रियं सत्यं हृद्यपुक्ता मनोनुगर् ॥ १६ गमनाय मनश्रके वासुदेवरथं प्रति। तां कृष्णां कृष्णमहिशी चकाराभिश्रदक्षिणम् १७

रहिते विजने ॥१०॥ चण्डाः कूराः । शौण्डाः पराभिभवसपर्याः । महासनाः बहुमुजः । दुष्टाः द्वेषाद्याकान्ताः ।
क्षियो वर्ज्याः इति शेषः ॥ ११ ॥ भगदैवतं भाग्यकरम्
। १२ ॥ इत्यारण्यके पर्वाणे नैलकण्डीये भारतभावदीये
। विविश्वरिधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३४ ॥
व० २५

२३५

मार्कण्डेयादिभिरिति ॥ १ ॥ संविदं सम्भाषाम् ॥ २ ॥ स्वित्वा आश्विष्य ॥ ३ ॥ कृष्णे हे द्रौपदि ॥ ४ ॥ निर्द्वन्द्री निष्प्रतिपक्षा ॥ ६ ॥ ९ पुष्पगन्धैः — ॥

le

उ

ŋ

आरुरोह रथं शौरेः सत्यभामाऽथ माविनी । स्मियत्वा तु यदुश्रेष्ठो द्रौपदीं परिसान्त्य च । उपावर्त्य ततः शीग्रेहियैः प्रायात् पुरं स्वकम् ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि द्रौपदीसत्यभामासंवादपर्वणि कृष्णगमने. पञ्चित्रेशद्धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥ समाप्तमिदं द्रौपदीसत्यभामासंवादपर्व ।

घोषयात्रापर्व ।

२३६

जनमेजय उवाच। , एवं वने वर्तमाना नराष्ट्रयाः शीतोष्णवातातपकाशीताङ्गाः। सरस्तदासाद्य वनं च पुण्यं ततः परं किमकुर्वन्त पार्थाः॥ वैशम्पायन उवाच। सरस्तदासाच तु पाण्डुपुत्रा जनं समुत्सुज्य विधाय वेशम्। वनानि रम्याण्यथ पर्वतांश्च नदीप्रदेशांश्च तदा विचेरः॥ २ तथा वने तान् वसतः प्रवीरान् स्वाध्यायवन्तश्च तपोधनांश्च । अभ्याययुर्वेदविदः पुराणा-स्तान् पूजयामासुरथो नराग्र्याः॥ ततः कदाचित् कुशलः कथासु विप्रोऽभ्यगच्छद्भवि कौरवेयान्। स तैः समेत्याथ यहच्छयव वैचित्रवीर्यं नृपमभ्यगच्छत्॥ अथोपविष्टः प्रतिसत्कृतश्च वृद्धेन राज्ञा कुरुसत्तमेन। प्रचोदितः सङ्घयांबभुव

धर्मानिलेन्द्रप्रभवान् यमौ च॥ म्यांश्च वातातपक्षशिताङ्गान् दुःखस्य चोश्रस्य मुखे प्रपन्नान्। तां चाप्यनाथामिव वीरनाथां कृष्णां परिक्केशगुणेन युक्ताम् ॥ ततः कथास्तस्य निशम्य राजा वैचित्रवीर्यः कृपयाऽभितप्तः। वने तथा पार्थिव पुत्रपौत्रान् श्रुत्वा तथा दुःखनदीं प्रपन्नान्॥ प्रोवाच दैन्याभिहतान्तरात्मा निःश्वासवातोपहतस्तदानीम् वाचं कथञ्चित् स्थिरतामुपेत्य तत् सर्वमात्मप्रभवं विचिन्त्य ॥ कथं नु सत्यः श्रुचिरार्यवृत्तो ज्येष्ठः सुतानां मम धर्मराजः। अजातरात्रः पृथिवीतले स्म शेते पुरा राङ्कवकूटशायी॥ प्रबोध्यते *मागधस्तपूर्गै-र्नित्यं स्तुवद्भिः स्वयमिन्द्रकल्पः। पतां जसहैः स जघन्यरात्रे प्रबोध्यते नूनमिडातलस्यः॥

अणयः स्नेहः। उपावर्त्य पाण्डवानिति शेषः॥१८॥ इत्यारप्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे पञ्चत्रिंशदिधकद्विशत-तसोऽघ्यायः ॥ २३५ ॥

२३६

पवं यने वर्तमाना इत्यादेः खपुरं विविश्वस्तदेत्यन्तस्य प्रन्यस्य ईर्घ्यार्द्धर्योधनवदपमानं प्राप्नोति । स्तपुत्र युधिष्ठिर- वच्छत्रूनप्युपकरोतीति तात्पर्यम् । सरो द्वैतवनस्थम् ॥ १॥ जनं समुदायम् । वेशं गृहम् । नदीप्रदेशान् तत्समीपस्थावे ॥ २ ॥ वने द्वैतवने ॥ ३ ॥ नृपं धृतराष्ट्रम् ॥ ४ ॥ रङ्कोर्मृगविशेषस्य लोमराशिमयी त्वलिका राङ्क्वर्ष्ट्रम् ॥ ९ ॥ इडातलस्थः भूतलस्थः । 'इडा तु बुक्सोषिति सौरभेष्यां च वचने वसुमत्यामपि क्रियाम् ' इति मेर्लि ॥ ९० ॥ ३ मागधस्तुपुत्रैः – ख.

त्राप्व

le

ł

: 1

80

I 11 9 11

पस्थाने व

11811

राइवक्टम्

म्योधिति।

ते मेरिन

कथं न वातातपकरिंाताङो वृकोदरः कोपपरिष्ठुताङ्गः। शेते पृथिव्यामनथोचिताङ्गः कृष्णासमक्षं वसुधातलखः॥ ११ तथाऽर्जुनः सुकुमारो मनस्वी वशे स्थितो धर्मस्तस्य राज्ञः। विदयमानैरिव सर्वगात्रै-र्भवं न शेते वसतीरमर्पात ॥ १२ यमौ च कृष्णां च युधिष्ठिरं च भीमं च द्या सुखविषयुक्तम्। विनिःश्वसन् सर्प इवोग्रतेजा ञ्चवं न शेते वसतीरमर्पात्॥ १३ यथा यमी चाप्यसुखी सुखाही समृद्धरूपावमरौ दिवीव। प्रजागरस्थी भ्रवमप्रशान्ती धर्मण सत्येन च वार्यमाणौ ॥ १४ समीरणेनाथ समो बलेन समोरणस्यैव सुतो बलीयान्। स धर्मपाशेन सितोऽग्रजेन ध्रवं विनिःश्वस्य सहत्यमर्षम् ॥ 24 स चापि भूमौ परिवर्तमानो वधं सुतानां मम काष्ट्रमाणः। सत्येन धर्मेण च वार्यमाणः कालं प्रतीक्षत्यधिको रणेऽन्यैः॥ अजातशत्रौ तु जिते निकृत्या दुःशासनो यत् परुषाण्यवीचत्। तानि प्रविष्टानि वृकोदराङ्गं दहन्ति कक्षाग्निरिवेन्धनानि॥ १७ न पापकं ध्यास्यति धर्मपुत्रो धनञ्जयश्चाप्य नुवत्स्यते तम्। अरण्यवासेन विवर्धते त भीमस्य कोपोऽग्निरिवानिलेन॥ 36

स तेन कोपेन विद्ह्यमानः करं करेणामिनिपीड्य बीरः। विनिःश्वसत्युष्णमतीव घोरं दहन्निवेमान् मम पुत्रपौत्रान्॥ 36 गाण्डीवधन्वा च बुकोद्रश्च संरम्भिणावन्तककालकल्पौ। न शेषयेतां युधि शत्रुसेनां शरान् किरन्तावशनिप्रकाशान्॥ दुर्योधनः शकुनिः सूतपुत्रो दुःशासनश्चापि सुमन्द्चेताः। मधु प्रपश्यन्ति न तु प्रपातं यद्युतमालम्य हरन्ति राज्यम्॥ श्रुभाश्रमं कर्म नरो हि कृत्वा प्रतीक्षते तस्य फलं स्म कर्ता। स तेन मुह्यत्यवशः फलेन मोक्षः कथं स्यात् पुरुषस्य तस्मात् २२ क्षेत्रे सुरुष्टे हापिते च बीजे देवे च वर्षत्यृतकालयुक्तम्। न स्यात् फलं तस्य कुतः प्रसिद्धि-रन्यत्रं दैवादिति चिन्तयामि॥ 23 कृतं मताक्षेण यथा न साधु साध्रप्रवृत्तेन च पाण्डवेन। मया च दुष्पुत्रवशानुगेन यथा कुरूणामयमन्तकालः ॥ भुवं प्रवास्यत्यसमीरितोऽपि ध्रुवं प्रजास्यत्युत गर्मिणी या । भ्रुवं दिनादौ रजनीप्रणादा-स्तथा क्षपादौ च दिनप्रणादाः॥ क्रियेत कस्माद्परे च कुर्य-वित्तं न दद्यः पुरुषाः कथञ्चित्। प्राप्यार्थकालं च भवेदनर्थः कथं नु तत् स्यादिति तत् कुतः स्यात्॥

उफ्तेजा अर्जुनः ॥ ५३ ॥ प्रजागरस्थौ भुवि शयाते इति शेषः ॥ १४ ॥ अन्यैः अन्येभ्योऽधिकः प्रतीक्षतीत्यप्युपपदाभावेऽपि छान्दसो गर्हायां लद् ॥ १६ ॥ शुभेति । फलं स्वर्गनरकस्पम् । तेन मृदस्य तस्मान्न मोक्षोऽस्तीत्यर्थः ॥ २२ ॥ दृष्टसामम्यां सत्यामपि दैवप्रातिकूल्यात् फलं न जायत इत्याह क्षेत्रे इति । उपिते न्युप्ते । एवं मिक्ति दुर्योधनादीनां च वित्ते वृद्धहितो-पदेशो वृथा भवतीति भावः ॥ २३ ॥ यथा न साधु अशुभं स्यात् तथा मताक्षेण शकुनिना कृतम् । पाण्डवेन च तदानीमेव तान् अनिक्रता साधु कृतम् । मया च तथा कृतं यथाऽयमन्तकाल उपस्थित इति शेषः ॥ २४ ॥ प्रवास्यति वात इति शेषः । प्रजास्यति अपत्यं जनयिष्यति । क्षपादौ राज्यादौ । एतस्य पापस्य फलं अपरिहायमिति भावः ॥ २५ ॥ कयं तिईं प्रागेवैतन्न चिन्तितमित्याशक् क्याह क्रियेतिति । यथेवं विवेको नृणां भवेत् रतिई वित्तं कस्माद्धेतोरस्मदादिरन्यायेनापि क्रियेत साधयेत् । त्वं कथं नु भिद्येत न च स्रवेत न च प्रसिच्येदिति रक्षितव्यम्। अरक्ष्यमाणं शतधा प्रकीर्येत ध्रुवं न नाशोऽस्ति कृतस्य लोके ॥ २७ गतो हारण्यादपि शक्रलोकं धनञ्जयः पश्यत वीर्यमस्य अस्त्राणि दिट्यानि चतुर्विधानि ज्ञात्वा पुनर्लोकिममं प्रपन्नः॥ 26 स्वर्ग हि गत्वा सशरीर एव को मानुषः पुनरागन्तुमिच्छेत्।

अन्यत्र कालोपहताननेकान समीक्षमाणस्तु कुरून् मुमूर्पृन् ॥ 20 धनग्रीहश्चार्जनः सव्यसाची धनुश्च तद्राण्डिवं भीमवेगम्। अस्त्राणि दिज्यानि च तानि तस्य त्रयस्य तेजः प्रसहेत कोऽत्र॥ 30 निशस्य तद्वचनं पार्थिवस्य दुर्योधनं रहिते सौबलोऽथ। अबोधयत् कर्णमुपेत्य सर्व स चाप्यहृष्टोऽभवदृष्पचेताः ॥ 38

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि घोषयात्रापर्वणि धृतराष्ट्रखेदवाक्ये षट्त्रिंशद्धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३६ ॥

少少年是年代

२३७

वैशम्पायन उवाच। धृतराष्ट्रस्य तद्वाक्यं निशम्य शकुनिस्तदा । दुर्योधनमिदं काले कर्णेन सहितोऽ ब्रवीत्॥ प्रवाज्य पाण्डवान् वीरान् स्वेन वीर्येण भारत। भुइक्षेमां पृथिवीमेको दिवि शम्बरहा यथा ॥ २

प्राच्याश्च दाक्षिणात्याश्च प्रतीच्योदीच्यवासीनः। कृताः करप्रदाः सर्वे राजानस्ते नराधिप ॥ या हि सा दीप्यमानेव पाण्डवानभजत् पुरा। साऽच लक्ष्मीस्त्वया राजनवाता भ्रातिभः सह ४

मुर्खोऽसीति चेत् अपरेऽपि पूर्वे राजानः कस्मात् वित्तं क्क्युरर्जथेयुः । अर्जितं वा वित्तं पुरुषाः साधवोऽपि कथाबित् धर्मिक्रामादार्थे वा कस्मान दशुः न पारित्यजेयुः । तस्मात प्राणिनां वित्तस्यार्जने अर्जितस्य पालने च खाभा-विकी बुद्धिरपरिहार्येति भावः। वित्तेनेति गौडपाठे तु वित्तेन हेतुना वित्तार्थे करमात् कियेत यत्न इति यत्नं क्युरिति च अध्याहृ य योज्यम् । कथाबिद्दुरिति दुस्त्यजलं च तस्यैवो क्तम् । नन्वर्जनाभावे एवं को दोष इत्यत आह प्राप्येति । अर्थकालं अर्थसाध्यदाराक्रियादिकालं यौवनादिकं प्राप्य अनर्थः ब्यावुलत्वं भवेत् तदेवाह तत् धनसाध्यं कार्ये क्यं नु केन प्रकारेण वा सम निर्धनस्य स्यात् । कुतो वा उपायात् तत् धनं मम निदैवस्य स्यात् सम्पद्येतोति।चिन्ता-रूपोऽनर्थः स्यादेवेत्यर्थः ॥ २६ ॥ नन्वेवमर्थस्य इदानी-मप्यनर्थकरत्वं जानता त्वया पाण्डवानामंशः सुत्यजस्ततश्च न नाशशङ्काऽस्ति इत्याशङ्क्याह कथं नु इति । पुत्रवत् पशु-बच पिण्डीभूतः प्रियतमश्चार्थः कथं नु भिधेत द्विधा भवेत् वेणुरिव करपत्रेण न क्यं चिद्धेतुं शक्य इति भावः । न च स्रवेत आमपात्राज्ञलमिव स्तोकं स्तोकमिप न वहि-र्गेच्छेत् प्रार्थनीयां लिङ्। एवमहं प्रार्थयामि । तेन परैप्रीम-पत्रकमि याचितं चेत्र दास्यामीति दिश्तित्र । न च

प्रसिच्येत पात्रधारया वा न बहिर्गच्छेत्तेनार्धराज्यदानं सुतरा न देयामित्युक्तम् । इति हेतोर्धनं रक्षितब्यमेव न स्तोकमर्थे वा तेभ्यः प्रदेयमिति भावः। तत्र हेतुः अरक्ष्यमाणं शतधा प्रकीर्येदिति । अर्थनाश एव महाननर्थ इत्यर्थः । नन्वर्थे-नापि पुत्रनाशः सम्भान्यत इत्याशङ्क्याह ध्रुवमिति । तेषां मरणं दुर्गतिर्वा दैवकृता दुर्निवार्या किमर्थदानेन प्रत्य-क्षदुः सेनेति भावः ॥ २७ ॥ किञ्च तुल्यांक्रभागिनो दाया-दस्योत्कर्षोऽपि दुःसह इत्याशयेनाह गत इत्यादिना ॥२८॥ अन्यत्र खर्गे स्थानविशेषमहिम्रा दिब्यज्ञानसम्पन्नोऽर्जुन कुरून् मुनूर्धून् समीक्षमाणः कोऽपि मानुषो नास्तीलर्थः ॥ २९ ॥ अहृष्टो मृत्युभयात् स चाथ हृष्ट इति पाठे हृष्ट पाण्डवेभ्योऽल्पमापे न देयमिति धृतराष्ट्रप्रतिज्ञाश्रवणात् ॥ ३१ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीप षट्त्रिंशदधिकार्द्वशततमोऽध्यायः ॥ २३६ ॥

230

भृतराष्ट्रस्येति ॥ १ ॥ प्रतीच्या उदीच्याश्च देशी स्तद्वासिनः ते त्वया ॥ ३ ॥ साद्याः सादयितुं नाशिर्षे योग्याः शत्रवस्तेषां लक्ष्मीः साद्यलक्ष्मीः ॥ ४ ॥

राप्त

20

30

38

रीनः।

TI

सह ४

सुतरां

विमध

शतधा नन्वर्थे-

। तेषां प्रत्यः

दाया-

13611

ऽर्जुनः

(त्यर्थः

हे हरः

वणात्

गवदीपे

देशा.

श्यिवं

इन्द्रप्रस्थगते यां तां दीप्यमानां यधिष्रिरे। अपस्याम श्रियं राजन् दस्यते सा तवाद्य वै॥ ५ गत्रवस्तव राजेन्द्र न चिरं शोककशिताः। सा त बुद्धिवलेनेयं राज्ञस्तस्माद्यिधिरात॥ त्वया क्षिप्ता महाबाहो दीप्यमानेव दृद्यते। तथैव तव राजेन्द्र राजानः परवीरहन्॥ शासनेऽधिष्ठिताः सर्वे किङ्कर्म इति वादिनः। तवेयं पृथिवी राजिन्निविला सागराम्बरा॥ सपर्वतवना देवी सम्रामनगराकरा। नानावनोहेशवती पर्वतेरप्रशोभिता ॥ वन्द्यमानो द्विजै राजन् पृज्यमानश्च राजिः। पौरुषाद्विवि देवेषु भ्राजसे रिमवानिव॥ रुद्रैरिव यमो राजा मरुद्धिरिव वासवः। कुरुभिस्त्वं वृतो राजन् भासि नक्षत्रराडिव॥११ यैः सम ते नाद्वियेताज्ञा न च ये शासने सिताः। पर्यामस्तान् श्रिया हीनान् पाण्डवान् वनवासिनः श्रूयते हि महाराज सरो द्वैतवनं प्रति। वसन्तः पाण्डवाः सार्धे ब्राह्मणैर्वनवासिभिः १३ स प्रयाहि महाराज श्रिया परमया युतः। तापयन् माण्डपुत्रांस्त्वं रिमवानिव तेजसा १४

स्थितोराज्ये च्युतात्राज्याच्छ्रिया हीनाच्छ्रिया वृतः असमृद्धान् समृद्धार्थः पस्य पाण्डुसुतान् नृप १५ महाभिजनसम्पन्नं भद्रे महति संस्थितम् । पाण्डचास्त्वाऽभिर्वोक्षन्तु ययातिमिव नाहुपम्॥ यां श्रियं सुहृदश्चैव दुईदश्च विशाम्पते। पश्यान्ति पुरुषे दीप्तां सा समर्था मवत्युत ॥ १७ समस्यो विषमस्थान् हि दुईदो योऽभिवीक्षते। जगतीस्थानिवाद्रिस्थः कि.मतः परमं हुखम् ॥ १८ न पुत्रधनलाभेन न राज्येनापि विन्दति। प्रीतिं नृपतिशार्द्छ याममित्राघदर्शनात्॥ ार्क न तस्य इ.सं न स्यादाश्रमे यो धनक्षयम्। अभिवीक्षेत सिद्धार्थो वल्कलाजिनवाससम् २० स्वाससो हि ते भार्या वल्कराजिनसंवृताम्। पश्यन्तु दुःखितां कृष्णां सा च निर्विद्यतां पुनः॥ विनिन्दतां तथाऽऽत्मानं जीवितं च धन ज्युतम्। न तथा हि सभामध्ये तस्या भवितमईति। वैमनस्यं यथा दृष्टा तव भार्याः खळङ्कृताः॥२२ वैशस्पायन उवाच । एवमुका तु राजानं कर्णः शकुनिना सह। तूष्णीं बभूवहरुभी वाक्यान्ते जनमेजय ॥ 23

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि घोषयात्रापर्वणि कर्णशकुनिवाक्ये सप्तत्रिशद्धिकद्विशततमोऽघ्यायः ॥ २३७ ॥

今かかのできた

२३८

वैद्याम्पायन उवाच ।
कर्णस्य वचनं श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्ततः ।
हृशे भूत्वा पुनर्दान इदं वचनमञ्ज्ञिते ॥ १
व्यविष यदिदं कर्ण सर्व मनासि मे स्थितम् ।
न त्वभ्यज्ञां रूप्स्यामि गमने यत्र पाण्डवाः ॥ २
परिदेवति तान् वीरान् धृतराष्ट्रो महीपतिः ।
मन्यतेऽभ्यधिकांश्चापि तपोयोगेन पाण्डवान्॥३

अथवाऽप्यनुबुध्येत नृपोऽस्माकं चिकीर्षितम् । एवमप्यायाति रक्षत्राभ्यनुज्ञातुमर्हति ॥ ४ न हि द्वैतवने किञ्चिद्विद्यतेऽन्यत् प्रयोजनम् । उत्सादनमृते तेषां वनस्थानां महायुते ॥ ५ जानासि हि यथा सत्ता युतकाल उपस्थिते । अब्रवीयम् मां त्वां च सोवलं वचनं तदा ॥ ६

न चिरमल्पकालं शोककर्शिताः अतस्त्वत्प्रतिज्ञातोऽस्माकं सुषकालो भूयानस्तीति भावः। सा तु श्रीः॥६॥ वन्यमानः स्त्यमानः द्विजैब्बेवर्णिकैः ॥ १०॥ नाद्रियेत नाहता ॥ १२॥ त्वा त्वाम ॥ १६॥ समर्था सुहृदां हुषं शत्रूणां घ शोकं दातुमिति शेषः ॥ १७॥ अमित्रेष्वघदर्शनात् अघं दुःखम् । 'अघं तु ब्यसने दुःखे दुरिते च नपुंसकम्' इति मोदिनी ॥ १९ ॥ निर्विद्यतां जीवितादिष विरक्ता भवतु ॥ २१ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे सप्तत्रिंशदिधकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३७ ॥

२३८ कर्णस्येति ॥ १ ॥ आयितमुक्तरकालम् ॥ ४ ॥

य

7

तानि सर्वाणि वाक्यानि यचान्यन् परिदेवितम् विचिन्त्य नाधिगच्छामि गमनायेतराय वा ॥ ७ ममापि हि महान हर्षो यदहं भीमफाल्गुनौ । क्रिष्टावरण्ये पद्येयं कृष्णया सहिताविति ॥ न तथा ह्याप्रयां प्रीतिमवाप्य वसुधामिमाम्। दृष्ट्रा यथा पाण्डुसुतान् वल्कलाजिनवाससः कि ज स्यादधिकं तस्माधदहं द्रपदात्मजाम्। द्रौपदीं कर्ण पश्येयं काषायवसनां वने ॥ यदि मां धर्मराजश्च भीमसेनश्च पाण्डवः। युक्तं परमया लक्ष्म्या पश्येतां जीवितं भवेत् ११ उपायं न त पश्यामि येन गच्छेम तद्वनम्। यथा न्वाभ्यनुजानीयाद्गच्छन्तं मां महीपतिः॥१२ स सौबलेन सहितस्तथा दुःशासनेन च। उपायं पश्य निपुणं येन गच्छेम तद्वनम् ॥ १३ अहमप्यद्य निश्चित्य गमनायेतराय च । कल्यमेव गमिष्यामि समीपं पार्थिवस्य ह ॥ १४ मयि तत्रोपविष्टे तु भीष्मे च कुरुसत्तमे । उपायो यो भवेद्धस्तं भ्रयाः सहसौबलः ॥ १५

वचो भीष्मस्य राज्ञश्च निशस्य गमनं प्रति। द्यवसायं करिष्येऽहमनुतीय पितामहम् ॥ शह तथेत्युकृत तु ते सर्वे जग्मुरावसथान् प्रति। व्यवितायां रजन्यां तु कर्णों राजानमभ्ययात् १७ ततो दुर्योधनं कर्णः प्रहसन्निद्मववीत्। उपायः परिदृष्टोऽयं तं निबोध जनेश्वर ॥ घोषा द्वैतवने सर्वे त्वत्प्रतीक्षा नराधिया घोषयात्रापदेशेन गमिष्यामो न संशयः॥ उचितं हि सदा गन्तुं घोषयात्रां विशास्पते। एवं च त्वां पिता राजन् समनुज्ञातुमहिति॥ २० तथा कथयमानौ तु घोषयात्राविनिश्चयम्। गान्धारराजः शकुनिः प्रत्युवाच हसन्निव ॥ २१ उपायोऽयं मया दृष्टो गमनाय निरामयः। अनुज्ञास्यति नो राजा बोधयिष्यति चाप्यतश् घोषा द्वैतवने सर्वे त्वत्प्रतीक्षा नराधिष । घोषयात्रापदेशेन गमिष्यामो न संशयः॥ ततः प्रहसिताः सर्वे तेऽन्योन्यस्य तलान् दृद्धः। तदेव च विनिश्चित्य दहशुः कुरुसत्तमम् ॥ २४

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि घोषयात्रापर्वणि घोषयात्रामन्त्रणे अष्टित्रेशद्धिकाद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३८॥

२३९

वैशम्पायन उवाच। धृतराष्ट्रं ततः सर्वे दहशुर्जनमेजय । पृष्ट्रा सुखमथो राज्ञः पृष्टा राज्ञा च भारत॥ ततस्तैविंहितः पूर्व समङ्गो नाम बलुवः। समीपस्थास्तदा गावो धृतराष्ट्रे न्यवेद्यत्॥ २ अनन्तरं च राधेयः शकुनिश्च विशाम्पते । आहतुः पार्थिवश्रेष्ठं धृतराष्ट्रं जनाधिपम् ॥ रमणीयेषु देशेषु घोषाः सम्प्रति कौरव। स्मारणे समयः प्राप्तो वत्सानामि चाङ्कनम्॥ ४

मृगया चोचिता राजन्नस्मिन् काले सुतस्य ते। दुर्योधनस्य गमनं समनुज्ञातुमहीसि ॥ धृतराष्ट्र उवाच। मृगया शोभना तात गवां हि समवेक्षणम्। विश्रम्भस्तु न गन्तत्यो बहुवानामिति स्मरे॥ ६ ते तु तत्र नरव्याघाः समीप इति नः श्रुतम्। अतो नाभ्यनुजानामि गमनं तत्र वः खयम् ॥ ॥ छग्रना निर्जितास्ते तु कार्शिताश्च महावने। तपोनित्याश्च राधेय समर्थाश्च महारधाः।

इतराय अवस्थानाय नाधिगच्छामि अधिगमं निश्वयं न प्राप्ती-मि ॥७॥लक्ष्म्या उपेतं पत्येतां चेजीवितं युक्तमिति सम्बन्धः ॥ ११ ॥ केल्यं प्रातः ॥ १४ ॥ घोषा गोव्रजाः ॥ १९ ॥ अयमुपायो घोषयात्रैव ॥ २२ ॥ तलान् हस्ततलानि ॥ २४॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे अष्टार्त्रेशदाधिकाद्वेशततमोऽव्यायः ॥ २३८ ॥

भृतराष्ट्रमिति ॥१॥ स्मारणे स्मरणहेतौ कर्माणा व सङ्ख्यापूर्वकं वयोवर्णजातिनाम्नां लेखने स्मारणासमय गौडाः पठन्ति ॥ ४ ॥ विश्रम्भः विश्वासो न गन्तव्योव क्तब्यः। पाण्डवैभादितास्ते कदाचियुष्मांस्तत्पुरतो नित्रुक्ति CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

यात्राप्त

ते।

यात् १७

11 86

11 89

1 1 20

11 38

युत २२

॥ २३

(दुः।

11 38

य ते।

र्।

नम् ।

11

म् ॥ ७

11 6

र्भिणा गर्वा

समय इति

न्त्यों व

निन्यु बेर.

11101

ाते।

धर्मराजो न सङ्कुङ्गेद्वीमसेनस्त्वमर्पणः। यहसेनस्य दुहिता तेज एव तु केवलम् ॥ 9 युवं चाप्यपराध्येयुर्दर्पमोहसमन्विताः। ततो विनिद्दियुस्ते तपसा हि समन्विताः॥ १० अथवा सायुधा वीरा मन्युनाऽभिपरिष्ठताः। सहिता बद्धानिस्त्रिशा दहेयुः शस्त्रतेजसा ॥ ११ अध यूयं बहुत्वात्तानभियात कथञ्चन। अनार्य परमं तत् स्यादशक्यं तच वै मतम् ॥१२ जीवतो हि सहाबाहुारिन्द्रलोके धनञ्जयः। दिव्यान्यस्त्राण्यवाप्याथ ततः प्रत्यागतो वनम् ॥ अकृतास्त्रेण पृथिवी जिता वीभत्सुना पुरा। कि पुनः स कतास्त्रोऽद्य न हन्याद्यो महारथः॥ अथवा मद्रचः श्रुत्वा तत्र यत्ता भविष्यथ। उद्वित्रवासो विश्रम्भाद्धः तत्र भविष्यति ॥ १५ अथवा सैनिकाः केचिदपकुर्युर्यधिष्टिरम्। तद्बुद्धिकृतं कर्म दोषमुत्पादयेच वः॥ 33 तस्माद्गच्छन्तु पुरुषाः स्मारणायातकारिणः । न खयं तत्र गमनं रोचयं तव भारत ॥ १७ शकुनिरुवाच। धर्मज्ञः पाण्डवो ज्येष्टः प्रतिज्ञातं च संसंदि । तेन द्वाद्श वर्षाणि वस्तव्यानीति भारत ॥ अनुवृत्ताश्च ते सर्वे पाण्डवा धर्मचारिणः।

युधिंष्टिरस्तु कौन्तेयो न नः कोपं करिष्यति१९ मृगयां चैव नो गन्तुमिच्छा संवर्तते भृशम्। स्मारणं तु चिकीर्षामो न तु पाण्डवद्र्शनम् ॥२० न चानार्यसमाचारः कश्चित् तत्र मविष्यति । न च तत्र गमिष्यामो यत्र तेषां प्रतिश्रयः ॥ २१ वैशम्पायन उवाच । प्वमुक्तः शकुनिना धृतराष्ट्रो जनेश्वरः। दुयोधनं सहामात्यमनुजन्ने न कामतः॥ २२ अनुज्ञातस्तु गान्धारिः कर्णेन सहितस्तदा । निर्ययौ भरतश्रेष्ठो बलेन महता वृतः॥ २३ दुःशासनेन च तथा सौबलेन च धीमता। संवृतो मातृभिश्चान्यैः स्त्रीभिश्चापि सहस्रशः २४ तं नियन्तिं महाबाहुं द्रष्टुं द्वैतवनं सरः। पौराश्चानुययुः सर्वे सहदारा वनं च तत्॥ अष्टौ रथसहस्राणि त्रीणि नागायुतानि च।

पत्तयो बहुसाहस्रा हयाश्च नवतिः शताः ॥ २६ शकटापणवेशाश्च वणिजो बन्दिनस्तथा । नराश्च मृगयाशीलाः शतशोऽय सहस्रशः ॥२७ ततः प्रयाणे नृपतेः सुमहानभवत् स्वनः । प्रावृषीव महावायोरुद्धतस्य विशाम्पते ॥ २८

गृह्यातेमात्रे न्यवसद्राजा दुर्योघनस्तद्। । प्रयातो वाहनैः सर्वेस्ततो द्वेतवनं सरः ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि घोषयात्रापर्वणि दुर्योधनप्रस्थाने उनचत्वारिंशद्धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३९ ॥

280

8

वैशम्पायन उवाच ।
अथ दुर्योधनो राजा तत्र तत्र वने वसन् ।
जगाम घोषानभितस्तत्र चक्रे निवेशनम् ॥
रमणीये समाज्ञाते सोदके समहीरुहे ।
देशे सर्वगुणोपेते चकुरावसथात्रराः ॥

तथैव तत्समीपस्थान् पृथगावसथान् बहुन् । कर्णस्य शकुनेश्चैव भ्रातृणां चैव सर्वशः ॥ ३ ददर्श स तदा गावः शतशोऽथ सहस्रशः । अङ्केर्छक्षेश्च ताः सर्वा लक्षयामास पार्थिवः ॥ ४

तेजोऽमिरेव ॥९ ॥ अशक्यत्वमेवाह उपितो हीति ॥१३॥ उद्विमवास इति वनवासेनोद्विमेषु पाण्डवेषु विश्रम्भात् सत्यन्त्रता एते नास्मान् वाधिष्यन्त इति विश्वासायो भवतां वासः स दुःखं दुःखदो भविष्यति । पूर्वापकृते विश्वासो न कर्तव्य इत्यधंः ॥ १५ ॥ पक्षान्तरमाह अथवेति ॥१६॥ द्वयमिष वूषयति धर्मज्ञ इत्यादिना ॥१८॥ शक्टाः भाखाहान्य-नांसि । आपणाः पण्यानि । वेशो वेश्याजनाश्रयः॥ २७ ॥

गव्यूतिः क्रोशद्वयम् ॥ २९ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे कनचत्वारिशदधिकद्विशततमोऽ च्यायः ॥ २३९ ॥

580

अधेति । चक्रे कृतवान् ॥ १ ॥ अहैः चिन्हैः लक्षैः सङ्ख्यानैः 'लक्षा न पुंसि संख्यायाम् ' इति मोदिनी॥४॥

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

9

3

य

5

त

अ

X

त

P

त

₹ SH

अङ्करामास वत्सांश्च जज्ञे चोपस्तांस्विप। बालवत्साश्च या गावः कालयामास ता अपि॥५ अथ स स्मारणं कृत्वा लक्ष्यित्वा त्रिहायनान्। वृतो गोपालकैः श्रीतो त्याहरत कुरुनन्दनः॥ ६ स च पारजनः सर्वः सैनिकाश्च सहस्रदाः। यथोपजोषं चिक्रीडुर्वने तस्मिन् यथाऽमराः॥ ७ ततो गोपाः प्रगातारः दुश्ला नृत्यवादने। धार्तराष्ट्रमुपानिष्टन् कन्याश्चेव खलङ्कताः॥ ८ स स्त्रीगणावृतो राजा प्रहृष्टः प्रददौ वसु । तेभ्यो यथाईमन्नानि पानानि विविधानि च॥ ९ ततस्ते सहिताः सर्वे तग्क्न महिषान् मृगान्। गवय भ्वाराहां श्च समन्तात पर्यकालयन्॥ स ताञ्छरैविंनिर्भिद्य गजांश्च सुबहून् वने । रमणीयेषु देशेषु ब्राह्यामास वै मृगान्॥ 38 गोरसानुपयुञ्जान उपभोगांश्च भारत। परयन् स रमणीयानि वनान्युपवनानि च ॥ १२ मत्तम्रमरजुष्टानि वर्हिणामिरुतानि च। अगच्छदानुपृत्येण पुण्यं द्वेतवनं सरः॥ १३ मत्तम्रमरसञ्जुष्टं नीलकण्ठरवाकुलम्। सप्तच्छदसमाकीर्णं पुन्नागवकुरुर्युतम् ॥ १४ ऋष्या परमया युक्तो महेन्द्र इव वज्रभृत्। यदच्छया च तत्रस्यो धर्मपुत्रो सुधिष्टिरः॥ 24 इंजे राज्जविंगज्ञेन साहस्केन विशाम्पते। दिव्येन विधिना चैव वन्येन कुरुसत्तम ॥ १६ कृत्वा निवेशमितः सरसस्तस्य कौरव। द्रौपद्या सहितो धीमान् धर्मपत्न्या नराधिपः १७ ततो दुर्योधनः प्रेष्यानादिदेश सहस्रशः।

आक्रीडावसथाः क्षिप्रं क्रियन्तामिति भारत्र् ते तथेत्येव कोरत्यमुक्तवा वचनकारिणः। चिकीर्षन्तस्तदाऽऽक्रीडान् जग्मुईतवनं सरः॥१९ प्रविशन्तं वनद्वारि गन्धवाः समवारयन्। सेनाग्रं धार्तराष्ट्रस्य प्राप्तं द्वैतवनं सरः॥ तत्र गन्धर्वराजो वै पूर्वमेव विशास्पते। क्वेरभवनादाजनाजगाम गणावृतः॥ गणैरप्सरसां चैव त्रिदशानां तथाऽऽत्मजैः। विहारशीलः क्रीडार्थं तेन तत् संवृतं सरः॥२२ तेन तत् संवृतं दृष्टा ते राजपरिचारकाः। प्रतिजग्मुस्ततो राजन् यत्र दुर्योधनो नृपः ॥ २३ स तु तेषां वचः श्रुत्वा सैनिकान् युद्धदुर्मदान्। प्रेषयामास कौरत्य उत्सारयत तानिति॥ तम्य तद्वचनं श्रुत्वा राज्ञः सेनाययायिनः। सरो द्वैतवनं गत्वा गन्धवीनिद्मवृत्न्॥ राजा दुर्योधनो नाम धृतराष्ट्रसुतो वली। विजिहीषुरिहायाति तद्रश्भुपस्पत ॥ एवमुक्तास्तु गन्धर्वाः प्रहसन्तो विशाम्पते। प्रत्यव्रवंस्तान पुरुषानिदं हि परुषं वचः॥ न चेतयति वो राजा मन्दबुद्धिः सुयोधनः। योऽस्मानाज्ञापयत्येवं वैश्यानिव दिवीकसः १८ यूयं मुमूर्षवश्चापि मन्दप्रज्ञा न संशयः। ये तस्य वचनादंवमस्मान् इत विचेतसः॥ १९ गच्छध्वं त्वारिताः सर्वे यत्र राजा स कौरवः। न चेद्दैव गच्छध्वं धर्मराजनिवेशनम्॥ प्वमुक्तास्तु गन्धर्वे राज्ञः सेनात्रयायिनः। सम्प्राद्रवन् यतो राजा भृतराष्ट्रस्तोऽभवत् ॥११

इति श्रीमहामारते आरण्यके पर्वणि घोषयात्रापर्वणि गन्धर्वदुर्योधनसेनासंवादे चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४० ॥

जन्ने ज्ञातवान् । उपस्तान् दमनार्हान् वत्सतरान् समीपाग-तान् वा काल्यामास संख्यातवान् ॥५॥ त्रिहायनां क्षिवर्षान् वृषान् व्याहरत् विजहार ॥ ६॥ यथोपज्ञोषं यथारुचि ॥ ७॥ साथस्वेन एकाहसाध्येन ॥ १६॥ आत्मजैर्जय-न्ताादिभिः । सहेति शेषः ॥२२॥ विजिहां प्रविद्र्तिमच्छुः । उपसर्पत तत्समीपं गच्छत ॥ २६ ॥ इत्यारप्यके वर्षि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे चत्वारिशद्धिकद्विशततमीऽ ध्यायः ॥ २४० ॥ यात्रापर्व

गरत१८

तरः॥१९

20

38

रजै: ।

रः ॥२२

ः ॥ २३

र्भदान्।

२५

38

11 38

: 1

1

ाते ।

11 20

नः।

सः २८

11 28

रवः।

त्॥३१

के प्रविष शततमोऽ

: 1

1)

588

वैशस्पायन उवाच। ततस्ते सहिताः सर्वे दुर्योधनसुपागमन्। बद्वंश्च महाराज यद्चुः कौरवं प्रति ॥ 8 गत्यवैविं रिते सैन्ये धार्तराष्ट्ः प्रतापवान् । अमुर्वपूर्णः सैन्यानि प्रत्यभाषत भारत॥ 2 शासतैनानधर्मज्ञान् सम विप्रियकारिणः। यदि प्रक्रीडते सर्वेदेवैः सह शतकतः। द्योंधनवचः श्रुत्वा धार्तराष्ट्रा महावलाः। सर्व प्वाभिसन्नद्धा योधाश्चापि सहस्रशः॥ 8 ततः प्रमथ्य सर्वोस्तांस्तद्वनं विविध्यवेलात् । सिंहनादेन महता पूरयन्तो दिशो दश ॥ ततोऽपरेरवार्यन्त गन्धर्वैः क्रुक्सैनिकाः। ते वार्यमाणा गन्धवैः साद्भैव वह्नधाधिप ॥ ताननादृत्य गन्धर्वास्तद्वनं विविशुमहत्। यदा वाचा न तिष्टन्ति धार्तराष्ट्राः सराजकाः ७ ततस्ते खेचराः सर्वे चित्रसेने न्यवेदयन्। गन्धर्वराजस्तान सर्वानव्रवीत कौरवान् प्रति ८ अनार्यान् शासतेत्येतांश्चित्रसेनोऽत्यमर्षणः । अनुज्ञाताश्च गन्धर्वाश्चित्रसेनेन भारत॥ प्रगृहीतायुधाः सर्वे धार्तराष्ट्रानभिद्रवन्। तान् दृष्ट्रा पततः शीघान् गन्धर्वानुद्यतायुधान्॥ प्राद्भवंस्ते दिशः सर्वे धार्तरा हुस्य पर्यतः। तान् दृष्टा द्वतः सर्वान् धार्तराष्ट्रान् पराष्ट्रमुखान् राधेयस्तु तदा वीरो नासीत् तत्र पराख्युखः। आपतन्तीं तु सम्प्रेक्य गन्धर्वाणां महाचमूम् १२ महता शरवपंण राधेयः प्रत्यवारयत् । श्चरप्रैर्विशिखर्भहिर्वत्सदन्तैस्तथाऽऽयसैः॥ गन्धर्वान् दातशोऽभिव्वँ हुघुत्वात् स्तनन्दनः। पातयञ्जलमाङ्गानि गन्धर्वाणां महारथः॥ १४ क्षणेन व्यधमत् सर्वा चित्रसेनस्य वाहिनीम्। ते वध्यमाना गन्धर्वाः सृतपुत्रेण धामता ॥ १५ भूय प्वाभ्यवर्तन्त शतशोऽथ सहस्रशः।

गन्धर्वभूता पृथिवी क्षणेन समपद्यत ॥ 38 आपतद्भिमहावेगेश्चित्रसेनस्य सैनिकैः। अथ दुर्योधनो राजा शक्कनिश्चापि सौवछः दुःशासनो विकर्णश्च ये चान्ये धृतराष्ट्रजाः । न्यहनस्तत तदा सेन्यं रथैर्गरुडनिःखनैः॥ 26 भूयश्च योधयामासः कृत्वा कर्णमथात्रतः। महता रथसङ्गेन रथचारेण चाप्यत॥ 20 वैकर्तनं परीप्सन्तो गन्धर्वान समवाकिरन्। ततः सङ्यपतन सर्वे गन्धर्वाः कौरवैः सह॥२० तदा सुतुमुळं युद्धमभवल्लोमहर्पणम् । ततस्ते मृद्वोऽभूवन् गन्धर्वाः शरपीडिताः २१ उच्चकुशुश्च कौरव्या गन्धर्वान् प्रेश्य पीडितान्। गन्धर्वास्त्रासितान् दृष्टा चित्रसेनो ह्यमर्पणः २२ उत्पपातासनात् कुद्धो वधे तेषां समाहितः। ततो मायास्त्रमास्थाय युगुधे चित्रमार्गवित्। तयाऽमुद्यन्त कौरव्याश्चित्रसेनस्य मायया॥ २३ एकैकस्य तदा योधा धार्तराष्ट्रस्य भारत। पर्यवर्तन्त गन्धवैर्दशिभर्दशाभः सह ॥ ततः सम्पीड्यमानास्ते बलेन महता तदा ।. प्राद्रवन्त रणे भीता ये च राजन् जिजीपवः २५ भज्यमानेष्वनीकेषु घार्तराष्ट्रेषु सर्वशः । कर्णों वैकर्तनो राजस्तस्थी गिरिरिवाचलः ॥ २६ दुर्योधनश्च §कर्णश्च शकुनिश्चापि सौवलः। गन्धर्वान् योधयामासुः समरे भृशविक्षताः ॥२७ सर्व एव तु गन्धर्वाः शतशोऽथ सहस्रशः। जिघांसमानाः सहिताः कर्णमभ्यद्रवन् रणे ॥२८ असिभिः पट्टिशैः शुरुर्गदाभिश्च महाबलाः। सूतपुत्रं जिघांसन्तः समन्तात् पर्यवाकिरन् ॥२९ अन्येऽस्य युगमच्छिन्दन् ध्वजमन्ये न्यपातयन् । ईषामन्ये हयानन्ये स्तमन्ये न्यपातयन् ॥ अन्ये छत्रं वरूथं च बन्धुरं च तथाऽपरे। गन्धर्वा बहुसाहस्रास्तिलशो त्यधमन् रथम्॥३१

२४१

ततस्ते सहिता इति ॥ १ ॥ एक्केस्य योघाः एकेकं योघाः पर्यवर्तन्त परीतवन्तः ॥२४॥ जिजीषवः । अत्राषी 'लोपो ब्योर्वाल'इति लोपः। जिजीविषवः॥२५॥ राजन् हे जनमेजय ॥ २६॥ वर्ष्यं रशगुप्तिम्। बन्धुरं रथबन्धनानि ॥ ३९॥ § तेजस्वी-ख.

. 3Te

अ₹

की भव

प्रस

न म

जा

स

दुयं स्त्री

शर

उदि

अर्जु मोक्ष

रते

सस्

इन्द

पता

सुय

य ए

परं

क इ

युशि

भह

जार

नाणं

एवं

| विकर्णस्थमास्याय मोझायाश्वानचोदयत्॥ ३२ ततो रथादवप्लुत्य स्तपुत्रोऽसिचर्मभृत्। इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि घोषयात्रापर्वणि कर्णपराभवे एकचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः।। २४१॥

282

वैशम्पायन उवाच। गन्धर्वेस्तु महाराज भग्ने कर्णे महारथे। सम्प्राद्रवच्चमुः सर्वा धार्तराष्ट्रस्य पश्यतः ॥ तान् द्या द्रवतः सर्वान् धार्तराष्ट्रान् पराङ्मखान् द्वयांधनो महाराजी नासीत तत्र पराङ्खलः॥२ तामापतन्तीं सम्बेक्ष्य गन्धर्वागां महाचमूम्। महता शरवर्षेण सोऽभ्यवर्षदरिग्दमः॥ 3 अचिन्त्य शरवर्षे तु गन्धर्शस्तस्य तं रथम्। दुर्योधनं जिघांसन्तः समन्तात् पर्यवारयन् ॥ युगमीषां वरूथं च तथैव ध्वजसारथी। अश्वांस्त्रिवेशुं तल्पं च तिलशो व्यथमञ्खरैः॥ दुर्योधनं चित्रसेनो विरथं पतितं भुवि । अभिद्वत्य महबाहुर्जीवयाहमधायहीत्॥ तस्मिन् गृहीते राजेन्द्र स्थितं दुःशासनं रथे। पर्यगृहत्त गन्धर्वाः परिवार्य समन्ततः ॥ विविंशिती पिचत्रतेनावादायान्ये विदुद्भवुः। विन्दानुविन्दावपरे राजदारांश्च सर्वदाः॥ सैन्यं तद्धार्तराष्ट्रस्य गन्ववैः समभिद्धतम् । पूर्वं प्रभग्नाः सिंहताः पाण्डवानभ्ययुस्तदा ॥ शकटा पणवेशाश्च यानयुग्यं च सर्वशः। शरणं पाण्डवान् जम्मुहिंयमाणे महीपतौ ॥

सैनिका ऊचुः। श्रियद्शीं महाबाही धार्तराष्ट्री महाबलः।

गन्धर्वेहिंयते राजा पार्थास्तमनुधावत॥ दुःशासनो दुर्विषहो दुर्भुलो दुर्जयस्तया। वध्वा हियन्ते गन्त्रवै राजदाराश्च सर्वशः॥ 👯 इति दुर्योधनामात्याः कोशन्तो राजगृद्धिनः। आर्ता दीनास्ततः सर्वे युविष्ठिरमुपागमन् ॥ तांस्तया व्याथितान् दानाान्भेक्षमाणान्याधिष्ठित वृद्धान् दुर्योधनामात्यान् भीमसेनोऽभ्यमापत महता हि प्रयत्नेन सन्नद्य गजवाजिभिः। अस्माभिर्वर्त्रप्रयं गन्त्रवैत्तर्नुष्ठितम् ॥ अन्यया वर्तमानानामर्थो जातोऽयमन्यया। १६/धृत दुर्मन्त्रितमिदं तावदाज्ञो दुर्गृतदेविनः॥ द्वेष्टारमन्ये क्रीवस्य पातयन्तीति नः श्रतम्। इदं कृतं नः प्रत्यक्षं गन्ववैरितमानुगम्॥ दिष्टचा लोके पुमानस्ति कब्बिदसमित्रिये स्थित थेनास्माकं हतो भार आसीनानां सुखावहः॥१८ शीतवातातपसहांस्तपसा चैव कर्शितान्। समस्थो विषमस्थान् हि द्रष्टुमिच्छति दुर्मतिः! अधर्मचारिणस्तस्य कौरव्यस्य दुरात्मनः। थे शीलमञ्जवर्तन्ति ते पद्यन्ति पराभवम् ॥ ३० अधर्मों हि कृतस्तेन येनैतदुपशिक्षितम्। अनृशंसास्तु कौन्तेयास्तत्प्रत्यक्षं व्रवीमि वः॥ ११ पवं ब्रुवाणं कॉन्तेयं भीमसेनमपखरम्। न कालः परुषस्यायमिति राजाऽभ्यभाष्त ॥११

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि घोषयात्रापर्वाणे दुर्योघनादिहरणे द्विचत्वारिंशद्धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४२ ॥

子子子の中でから

इत्यारण्यके पर्वाण नेलकण्ठीये भारतभावदीपे एकचत्वा-रिशदाधिकद्विश्वततमोऽध्यायः ॥ २४१ ॥

२४२

गंधवैरिति॥१॥ जीवप्राहं जीवन्तमेव गृहीत्वेति णमुलन्तं कपादित्वादमहीदित्यनुप्रयोगः ॥ ६ ॥ राज्ञो युधिष्ठिरस्य ॥ १६ ॥ क्षीबस्य अशक्तत्वात् ॥ १७ ॥ अपस्यं क्री विकलवर्ण यथा स्यात् तथा ब्रुवाणम् ॥ २२ ॥ इत्यास्य पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे द्विचलार्शिद्विक्रित तमोऽध्यायः ॥२४२॥ † तिम्-ख. ¶ वित्रसेनमा व.

नयात्राप्त

र्।। ३१

1: 11 8:

द्धनः।

मन् ॥१३

ा भी छिए।

भापत।

था।

श्रुतम् ।

ये स्थित

विहः॥१८

र्मितिः १९

म् ॥ २०

वः॥ श

वत ॥३१

वरं क्रोंके

इत्यारधाः

चिकादिशत-

तमा-ब.

न्।

नः ।

२४३

युधिष्ठिर उवाच। अस्मानभिगतांस्तात भयाताञ्छरणैविणः। कौरवान् विषमप्राप्तान् कथं व्रयास्त्वमीदशम्॥१ भवन्ति भेदा ज्ञातीनां कलहाश्च वृकोदर। प्रसक्तानि च वैराणि कुलधमों न नश्यति॥ यदा तु कि धिज्ज्ञातीनां वाह्यः प्रार्थयते कुलम्। त मर्षयन्ति तत् सन्तो बाह्येनामिप्रधर्षणम् ॥ ३ जानात्येष हि दुई दिरस्मानिह चिरोपितान्। स एवं परिभूयास्मानकार्षीदिदमप्रियम्॥ दुर्योधनस्य प्रहणाद्गन्यर्वेण वलात् *प्रभो। स्रीणां वाह्याभिमर्शाच हतं भवति नः कुलम्॥५ शरणं च प्रपन्नानां त्राणार्थं च कुलस्य च। उत्तिष्टध्वं नरव्यात्राः सज्जीभवत मा चिरम् ॥६ वर्जुनश्च यमौ चैव त्वं च वीरापराजितः। मोक्षयध्वं नरव्यात्रा हियमाणं सुयोधनम् ॥ 9 रते रथा नरव्यात्राः सर्वशस्त्रसमन्विताः। ^{१६}/धृतराष्ट्रस्य पुत्राणां विमलाः काञ्चनध्वजाः ॥ ८ सखनानिधरोहध्वं नित्यसज्जानिमान् रथान् । रदसेनादिभिः सतैः कृतशस्त्रैरिधष्टितान् ॥ पतानास्थाय वै यत्ता गन्धर्वान् योद्भमाहवे॥ सुयोधनस्य मोक्षाय प्रयतध्वमतन्द्रिताः॥ य एव कश्चिद्राजन्यः दारणार्थमिहागतम् । परं शक्याऽभिरक्षेत किम्पुनस्त्वं वृकोदर ॥११ क इहायों भवेत त्राणमभिधावेति चोदितः। [

प्राञ्जार्छ रारणापन्नं दृष्टा रात्रुमपि धुवम् ॥ वरप्रदानं राज्यं च पुत्रजनम च पाण्डवाः। रात्रोश्च मोक्षणं क्वेरााचाणि चैकं च तत्समम् ॥ कि चाप्यधिकमेतस्मायदापनः सुयोधनः। विद्वाह्वलमाथित जीवितं परिमार्गते॥ 33 स्वयमेव प्रधावेयं यदि न स्याइकोदर । विततो मे ऋतुर्वीर न हि मेऽत्र विचारणा ॥ १५ सान्नैव तु यथा भीम मोक्षयेथाः सुयोजनम् । तथा सर्वेष्ठपायस्तवं यतेथाः क्रुनन्दन ॥ न साम्ना प्रतिवद्येत यदि गन्धर्वराडसौ । पराक्रमेण मृदुना मोक्षयेथाः सुयोधनम् ॥ °१७ अथासौ मृदुयुद्धेन न मुञ्जेद्शीम कौरवान्। सर्वोपायैर्विमोच्यास्ते निगृह्य परिपन्थिनः ॥ १८ एतावद्धि मया शक्यं सन्देष्टं वै वृकोदर। वैताने कर्मणि तते वर्तमाने च भारत॥ १९ वैशस्पायन उवाच।

अज्ञातशत्रोर्वचनं तच्छुत्वा तु धनञ्जयः। प्रतिज्ञक्षे गुरोर्वाक्यं कोरवाणां विमोक्षणम् ॥२० अर्जन उवाच ।

यदि साम्ना न मोध्यन्ति गन्धर्वा धृतराष्ट्रजान् । अद्य गन्धर्वराजस्य भूमिः पास्यति शोणितम्२१ अर्जुनस्य तु तां श्रुत्वा प्रतिज्ञां सत्यवादिनः । कौरवाणां तदा राजन् पुनः प्रत्यागतं मनः ॥ २२

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि घोष-यात्रापर्वणि दुर्योधनमोचनानुज्ञायां त्रिचत्वारिशद्धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४३ ॥

२४४

वैशम्पायन उवाच।

युधिष्ठिरवचः श्रुत्वा भीमसेनपुरोगमाः।
पहृष्टवद्नाः सर्वे समुतस्थुर्नरर्षभाः॥ १
अभेद्यानि ततः सर्वे समनहान्त भारत।
जाम्बूनद्विचित्राणि कवचानि महारथाः॥ २

आयुधानि च दिव्यानि विविधानि समाद्धुः । ते दंशिता रथैः सर्वे ध्वजितः सशरासनाः ॥ ३ पाण्डवाः प्रत्यदृश्यन्त ज्वलिता इव पावकाः तान् रथान् साधुसम्पन्नान् संयुक्तान् जवनैर्हेयैः आस्थाय रथशार्दूलाः शीव्रमेव ययुस्ततः । ततः कौरवसैन्यानां प्रादुरासीन्महास्वनः ॥ ५

२४३

अस्मानिति ॥१॥ आभिधाव याहीति चोदित आर्यः नाणं रक्षकः शरणागतस्य कः भवेत् । य आर्यो महान् स एव भवेत् । शरणागतरक्षणसमर्थो दुर्छभ इति भावः ॥१२॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकणीये भारतभावदीपे श्रिचत्वारिं-शद्धिकद्विशततैमोऽध्यायः॥ २४३॥ * रणे-ख.

२४४

युधिष्ठिरेति ॥ १ ॥ दंशिताः सन्नद्धाः ॥ ३ ॥

भूमि

तेपां

अस्त्रेः

ध्युण

वतोऽ

मध्ये र

तेमध

विदित

! इयों ध

वेनस्था

श समस्थ

सेंडव

हा गृह मेराक्तय

स्तभ

प्रयातान् सहितान् दृष्टा पाण्डुपुत्रान् महारथान्। जितकाशिनश्च खचरास्त्वरिताश्च महारथाः ॥६ क्षणेनैव वने तस्मिन् समाजग्मुरभीतवत्। न्यवर्तन्त ततः सर्वे गन्धवा जितकााशिनः ॥ द्या रथगतान् वीरान् पाण्डवां श्रत्रो रणे। ताँस्तु विम्राजितान् दृष्टा लोकपालानिबोद्यतान् व्युढानीका व्यतिष्टन्त §गन्धमादनवासिनः। राज्ञस्तु वचनं श्रुत्वा धर्मपुत्रस्य धीमतः॥ कमेण मृदुना युद्ध सुपकान्तं च भारत। न तु गन्धवराजस्य सैनिका मन्दचेतसः 1180 शक्यन्ते मृदुना श्रेयः प्रतिपाद्यितुं तदा । ततस्तान् युधि दुर्धर्षान् सत्यसाची परन्तपः ११ सान्तवपूर्वमिदं वाक्यमुवाच खचरान् रणे। विसर्जयत राजानं म्रातरं मे सुयोधनम् ॥ १२ त प्वमुक्ता गन्धर्वाः पाण्डवेन यशस्विना । उत्समयन्तस्तदा पार्थमिदं वचनमञ्ज्वन् ॥ १३ पकस्यैव वयं तात कुर्याम वचनं भुवि।

यस्य शासनमाज्ञाय चरामो विगतज्वराः॥ विगतज्वराः॥ तेनैकेन यथादि एं तथा वर्ताम भारत। न शास्ता विद्यतेऽस्माकमन्यस्तरमात् सुरेखा है व एव मुक्तः स गन्धवः कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः। गन्धवान् पुनरेवदं वचनं प्रत्यभाषत ॥ न तद्गन्धवराजस्य युक्तं कर्म जुगुप्सितम्। परदाराभिमर्षश्च मानुषेश्च समागमः॥ उत्स्वयथ्वं महावीर्यान् धृतराष्ट्र सुतानिमान्। दारां श्रेषां विमुञ्जध्वं धर्मराजस्य शासनात् । हे दह यदा साम्रा न मुञ्जध्वं गन्धर्वा धृतराष्ट्रजान्। रैतेया मोक्षयिष्यामि विऋग्य खयमेद सुयोधनम्॥ उद्धा एवमुक्त्वा ततः पार्थः सत्यसाची धनः । विस ससर्ज निशितान् बाणान् खचरान् खचरान् भीगन्धर तथैव शरवर्षेण गन्धवांस्ते वलीत्कराः। पाण्डवानभ्यवर्तन्त पाण्डवाश्च दिवौकसः॥ श_{रस्या} ततः सुतुमुलं युद्धं गन्धर्वाणां तरस्विनाम्। वभूव भीमवेगानां पाण्डवानां च भारत॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि घोषयात्रापर्वाण पाण्डवगन्धर्वयुद्धे चतुश्चत्वारिंशद्धिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २४४॥

0_1002

384

वैशम्पायन उवाच। ततो दित्यास्त्रसम्पन्ना गन्धवा हममालिनः। विसृजन्तः शरान् दीप्तान् समन्तात् पर्यवारयन् १ चत्वारः पाण्डवा वीरा गन्धर्वाश्च सहस्रशः। रणे सन्यपतन् राजंस्तदद्भुतामेवाभवत्॥ यथा कर्णस्य च रथो धातराष्ट्रस्य चोभयोः। गन्धवें: शतशच्छिन्नौ तथा तेषां प्रचित्ररे॥ तान् समापततो राजन् गन्धर्वाञ्छतशो रणे। प्रत्यगृह्णन् नरव्याघाः शर्वर्षेरनेकशः ॥ ते कीर्यमाणाः खगमाः शरवर्षेः समन्ततः । न शेकुः पाण्डुपुत्राणां समीपे परिवार्तितुम्॥ 4 अभिकुद्धानभिकुद्धो गन्धर्वानर्जुनस्तदा । **रुक्षि**त्वाऽथ दिव्यानि महास्त्राण्युपचक्रमे ॥ ६

सहस्राणां सहस्राणि प्राहिणोद्यमसार्नम्। आग्नेयेनार्जुनः सङ्ख्ये गन्धर्वाणां बरोत्वरः। तथा भीमो महेच्वासः संयुगे बलिनां वरः। गन्धर्वान् शतशो राजन् जघान निशितैः शरी माद्रीपुत्रावि तथा युध्यमानी बलांत्करी। परिगृह्यात्रतो राजन् जघतुः शतशः परान् ते वध्यमाना गन्धर्वा दिद्यैरस्त्रैर्महारथैः। उत्पेतुः खमुपादाय धृतराष्ट्रसुतांस्ततः ॥ स तानुत्पतितान् दृष्ट्या कुन्तीपुत्रो धनअयः। महता शरजालेन समन्तात् पर्यवारयत्॥ ते बद्धाः शरजालेन शकुन्ता इव पद्धरे। ववर्षुरर्जुनं कोधाद्गदाद्याक्तयृष्टिवृष्टिभिः॥

284

तत इति ॥१॥ तथा तेषां चतुर्णामपि रथान् ह प्रचित्ररे गन्धर्वाः ॥ ३ ॥

श्रेयः कल्याणं प्रतिपादायितुम् ॥११॥खचरान् गगनगमनान्। खचरान् गन्धर्वान् ॥ २०॥ इत्यार्ण्यके नैलकण्ठीये भारतभावदीपै॰ चतुश्चलारिंशदधिकद्विशततमोऽ-ष्यायः ॥ २४४ ॥ § गन्धर्वा इत्यर्थः ।

अयः।

तम्।

नम् ।

करौ ।

रान्

: 1

11

त्॥

1) : 11

गान् हेंगी

नक्षयः।

n

घोषयात्राष् वाशक्ष्यृष्टिवृष्टीस्ता निह्त्य परमास्त्रवित । जाणि चाहनद्रहीर्गन्यर्वाणां धनञ्जयः॥ वराः॥ श्रितोभिः प्रवतद्भिश्च चरणैर्वाहुभिस्तथा । इसगृधिरेवाभाति परेगममबद्धयम्॥ १४ स्रिक्षा विश्वमाना गन्धर्वाः पाण्डवेन महात्मना। _{प्रमिष्ठमन्तरिक्षस्थाः दारवर्षेरवाकिरन्॥} 20 कां तु शरवर्षाणि सव्यसाची परन्तपः। अहाः संवार्य तेजस्वी गन्धर्वान् प्रत्यविध्यत १६ श्रुणाकर्णेन्द्रजालं च सौरं चापि तथाऽर्जुनः। ानिमान्। बाग्रेयं चापि सौम्यं च ससर्ज कुरुनन्दनः ॥१७ सनात् 🖟 दह्यमाना गन्धर्वाः कुन्तीपुत्रस्य सायकैः। ष्ट्रजान्। हितेया इव राक्रेण विषादमगमन् परम्॥ ^{यनम् ॥ ह}क्ष्_{रमा}क्रममाणाश्च दारजालेन वारिताः । नक्षयः। _{विसर्पमाणा} भह्नैश्च वार्यन्ते सन्यसाचिना ॥ १९ चिरान्भी _गधर्वास्त्रासितान् द्या कुन्ती पुत्रेण भारत। वित्रसेनो गदां गृह्य सव्यसाचिनमाद्रवत् ॥ २० इ.सः ॥ श्_{रस्याभिपततस्तूर्णं गदाहस्तस्य संयुगे ।} ातां सर्वायसीं पार्थः शरीश्चिच्छेद सप्तधा ॥ २१ रत ॥ १५गदां बहुधा दृष्टा कृत्तां बार्षेस्तरस्विना ।

संब्रुत्य विद्ययाऽऽत्मानं योघयामासपाण्डवम्२२ अल्लाणि तस्य दिज्यानि सम्प्रयुक्तानि सर्वशः। दिञ्यैरस्त्रेस्तदा वीरः पर्यवास्यद्रर्भुतः ॥ स वार्यमाणस्तैरस्त्रैरर्जुनेन महात्मना। गन्धर्वराजो बलवान् माययाऽन्तर्हितस्तदा ॥२४ अन्तर्हितं तमालक्ष्य प्रहरन्तमथा र्जुनः । ता डयामास खचरैर्दिन्यास्त्रपतिमन्त्रितैः॥ अन्तर्थानवधं चास्य चक्रे कृद्धोऽर्भुनत्तद्य । शब्दवेवं समाश्रिय बहुक्रयो धनअयः॥ २६ स वध्यमानस्तैरस्त्रैरर्जनेन महातमना। ततोऽत्य द्र्शयामास तदाऽऽत्मानं त्रियः सखा॥ चित्रसेनस्तथोवाच सखायं युवि विद्धि मान्। चित्रसेनमथालक्ष्य सखायं युधि दुर्बलम् ॥ २८ सञ्जहारास्त्रमय तत् प्रसृष्टं पाण्डवर्षमः। द्या तु पाण्डवाः सर्वे संहतास्त्रं धनञ्जयम् ॥ २९ सञ्जन्द्रः प्रद्रतानभ्वान् शर्वेगान् धनंषि च। चित्रसेनश्च भीमश्च सव्यसाची यमावपि। पृष्टा कौशलमन्योन्यं रथेष्वेवावतस्थिरे ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि घोषयात्राप्वीण गन्धर्वपराभवे पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४५ ॥

388

वैशम्पायन उवाच। ात्व.टः ॥ लोऽर्जुनश्चित्रसेनं प्रहसन्निद्मव्रवीत्। वरः। मध्ये गन्धर्वसैन्यानां महेष्वास्तो महाद्युतिः॥ तिः शर्भ के ते व्यवस्तितं वीर कौरवाणां विनिम्रहे । मर्थं च सदारोऽयं निगृहीतः सुयोधनः॥ चित्रसेन उवाच। विदितोऽयमभिप्रायस्तत्रस्थेन दुरात्मनः। 🎙 उर्गेधनस्य पापस्य कर्णस्य च धनक्षय ॥ वनसान् भवतो ज्ञात्वा क्रिइयमानाननाथवत्। धिमस्यो विषमस्थांस्तान् द्रश्यामीत्यनवस्थितान्॥ ४ मिऽवहसितुं प्राप्ता द्रौपदीं च यशाखिनीम् ।

ज्ञात्वा चिकीर्थितं चैषां मामुवाच सुरेश्वरः ॥ ५ गच्छ दुर्योधनं बद्धा सहामात्यभिहानय। घनञ्जयश्च ते रक्ष्यः सह म्राट्भिराहवे॥ ફ स च प्रियः सखा तुभ्यं शिष्यश्च तव पाण्डव। वचनाद्देवराजस्य ततोऽस्मीहागतो द्वतम्॥ ७ अयं दुरात्मा बद्धश्च गमिष्यामि सुरालयम् । नेष्याम्येनं दुरात्मानं पाकशासनशासनात्॥ ८ अर्जुन उवाच । उत्सुज्यतां चित्रसेन म्राताऽस्पाकं सुयोयनः। धर्मराजस्य सन्देशान्मम चेदिच्छसि त्रियम् ॥ ९

है। गृहीत्वा ॥ २० ॥ संबृत्य आच्छाय विद्यया अदर्श-विजया ॥ २२ ॥ इत्यारण्यके पर्वाण नैलकण्ठीये पञ्चचत्वारिंशद्विकद्विशततमोऽध्यायः रतभावदीपे

11 384 11

२४६ ततोऽर्जुन इति ॥१॥ तत्रस्थेन मयेति शेषः ॥ ३ ॥

अध

विस

सरि

EFFE

अथो

उपध

उपा

दिष्ट

दिए

दिष्ट

विशि

अह

अजा

आय

मया माय

तदा परा

सभृ

उझे

अध

उपर

एष

सार

तं म

परा

पवर

क्त्या

सद्

अद्दान

चित्रसेन उवाच। पापोऽयं नित्यसन्तुष्टो न विमोक्षणमर्हति । प्रलब्धा धर्मराजस्य ऋष्णायाश्च धनञ्जय ॥ नेदं चिकीर्षितं तस्य कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः। जानाति धर्मराजो हि श्रुत्वा कुरु यथेच्छिसि ११ वैशम्पायन उवाच।

ते सर्व एव राजानमभिजग्मुर्युधिष्टिरम् । अभिगम्य च तत् सर्वे शशंसुस्तस्य चेष्टितम् १२ अजातशत्रुस्तच्छ्रवा गन्धर्वस्य वचस्तद्।। मोक्षयामास तान् सर्वान् गन्धर्वान् प्रशशंस च दिष्ट्या भवद्भिर्बिलिभिः शक्तैः सर्वैर्न हिंसितः। दुर्वृत्तो धार्तराष्ट्रोऽयं सामात्यज्ञातिबान्धवः॥१४ उपकारो महांस्तात कृतोऽयं मम खेचरैः। कुछं न परिभूतं मे मोक्षणेऽस्य दुरात्मनः ॥ १५ आज्ञापयध्वामिष्टानि श्रीयामो दर्शनेन वः। प्राप्य सर्वानभिप्रायांस्ततो त्रजत मा चिरम्॥१६ अनुज्ञातास्तु गन्धर्वाः पाण्डुपुत्रेण धीमता । सहाप्सरोभिः संहृष्टाश्चित्रसेनमुखा ययुः॥ १७ देवराडपि गन्धर्वान् मृतांस्तान् समजीवयत्।

दिरयेनामृतवर्षण ये हताः कौरवैर्युधि॥ ज्ञातींस्तानवमुच्याथ राजदारांश्च सर्वशः। कृत्वा च दुष्करं कर्म प्रीतियुक्ताश्च पाण्डवाःह सस्त्रीकुमारैः कुरुभिः पूज्यमाना महारथाः। वस्राजिरे महात्मानः कतुमध्ये यथाऽप्तयः॥ २० ततो दुर्योधनं मुक्तं भ्रातृभिः सहितस्तदा युधिष्टिरस्तु प्रणयादिदं वचनमब्रवीत्॥ मा सम तात पुनः कार्षारीहरां साहसं कचित् न हि साहसकर्तारः सुखमेधन्ति भारत॥ खस्तिमान् सहितः सर्वेभ्रीतृभिः कुरुनन्दन। गृहान् वज मथाकामं वैमनस्यं च मा क्याः॥ वैशम्पायन उवाच।

पाण्डवेनाभ्यनुज्ञातो राजा दुर्योधनस्तदा। अभिवाद्य धर्मपुत्रं गतेन्द्रिय इवातुरः॥ विदीर्यमाणी बीडावान् जगाम नगरं प्रति। तस्मिन् गते कौरवेये कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः॥१ भात्मिः सहितो वीरः पूज्यमानो द्विजातिमि तपोधनैश्च तैः सर्वेर्वृतः शक इवामरैः॥ तथा द्वैतवने तस्मिन् विजहार मुदा युतः ॥ २६ जान

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि घोषयात्रापवणि दुर्योधनमोक्षणे पट्रचत्वारिशद्धिकद्विशततमोऽघ्यायः ॥ २४६ ॥

***

280

जनमेजय उवाच। शत्रुमिर्जितबद्धस्य पाण्डवैश्च महात्मिभिः। मोक्षितस्य युधा पश्चान्मानिनः सुदुरात्मनः ॥ १ कत्थनस्याविष्ठप्तस्य गर्वितस्य च नित्यशः। सदा च पौरुषौदार्यैः पाण्डवानवमन्यतः॥ दुर्योधनस्य पापस्य नित्याहङ्कारवादिनः। प्रवेशो हास्तिनपुरे दुष्करः प्रतिभाति मे ॥ 3

तस्य लज्जान्वितस्यैव शोकव्याकुलचेतसः। प्रवेशं विस्तरेण त्वं वैशम्पायन कीर्तय ॥

वैशस्पायन उवाच। धर्मराजनिसृष्टस्तु धार्तराष्ट्रः सुयोधनः। लज्जयाऽघोमुखः सीदश्रुपासर्पत् सुदुःखितः ॥ ' खपुरं प्रययौ राजा चतुरङ्गबलानुगः। शोकोपहतया बुद्धा चिन्तयानः परामवम् ॥

निस्यं सन्तुष्टो मत्त इत्यर्थः। संतुष्टत्वाद्म्य इति। 'हृष्टो दप्यति द्यो धर्ममतिकामति' इत्यापस्तम्बवचनात् । प्रलब्धा वश्वकः ॥१०॥ इदं मदुक्तम् । समस्यो विषमस्थांस्तान् द्रक्ष्यामीति ॥११॥इष्टानि वल्लालङ्कारादीनि आज्ञापयध्वं भवदर्यं नान्यो नेष्यतीति ॥१६॥ सुखं सुखेन एघन्ति एघन्ते वर्घन्ते॥२२॥ वैमनस्यं वैरं केनचित् सह मा कृथाः। मा कुछ ॥ २३ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैळकण्ठीये भारतभावकीपे षट्चत्वारिं-

शद्धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४६ ॥

२४७

रामुभिरिति॥१॥ कत्यनस्य-भात्मस्तुतिपस्य । अ लिप्तस्य पापाशयस्य । गर्वितस्य-अत्यवमानिनः । अत पाण्डवानवमन्यतः॥२॥ अहङ्कारं गर्वे वदतीति तथा ॥३॥ निपन

1

वाः ११

11 20

चित्

दन।

थाः॥ई

58

TI

ाति।

रः॥ २५ गतिभि

38

11 36

नः।

तः॥

1

स्व। भ

अत (व

IT 11 3 11

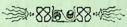
T: 1

विमुच्य पेथि यानानि देशे सुयवसोदके।
सिविचिष्टः शुभे रस्ये भूमिमागे यथेप्सितम्॥ ७
हस्यश्वरथपादातं यथास्थानं न्यवेशयत्।
अधोपविष्टं राजानं पर्यङ्के ज्वलनभ्रमे॥ ८
उपप्रतं यथा सोमं राहुणा रात्रिसङ्क्षये।
उपारम्याव्रवीत् कणों दुर्योधनिमदं तदा॥ ९
दिष्ट्या जीवसि गान्धारे दिष्ट्यानः सङ्गमः पुनः
दिष्ट्या त्वया जिताश्चैव गन्धवाः कामक्रिपणः॥
दिष्ट्या समग्रान् परयामि भ्रातृंस्ते द्युक्तन्दन।
विजिगीष्न रणे युक्तान् निर्जितारीन् महारथान्
अहं त्विभिद्धतः सर्वेर्गन्थवाः पर्यतस्तव।

नाशकृवं स्थापयितुं दीर्यमाणां च वाहिनीम्॥१२ शरक्षताङ्गश्च भृशं व्यपयातोऽभिणीडितः। इदं त्वत्यद्भुतं मन्ये यद्युष्मानिह भारत ॥ १३ अरिष्टानक्षतांश्चापि सदारबलवाहनान्। विमुक्तान् सम्प्रपश्यामि युद्धात् तस्मादमानुपात् नैतस्य कर्ता लांकऽस्मिन् पुमान् विद्यतिभारतः। यत् कृतं ते महाराज सह भातृभिराहवे॥ १५ वैशम्पायन उवाच।

वशस्पायन उवाच । एवमुक्तस्तु कर्णेन राजा दुर्योधनस्तदा । उवाच चाङ्गराजानं वाष्पगद्गदया गिरा ॥ १६

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि घोषयात्रापर्वणि कर्णंदुर्योघनसंवादे सप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २४७॥

385

दुर्योधन उवाच। अजानतस्ते राध्येय नाभ्यसुयाम्यहं वचः। जानासि त्वं जितान् शत्र्न् गन्धवीस्तेजसा मया आयोधितास्तु गन्धर्वाः सुचिरं सोदरैर्मम । गया सह महाबाहो कृतश्चोभयतः क्षयः॥ 2 मायाधिकारत्वयुध्यन्त यदा शूरा वियद्रताः। तदा नो न समं युद्धमभवत् खेचरैः सह ॥ 3 पराजयं च प्राप्ताः स्मो रणे बन्धनमेव च। 8 समृत्यामात्यपुत्राश्च सदारबलवाहनाः॥ उचैराकाशमार्गेण हियामस्तः सुदुः खिताः । वय नः सैनिकाः के।चंदमात्याश्च महारथाः॥५ उपगम्याद्भवन् दीनाः पाण्डवांश्च +रणप्रदान् । पप दुर्योधनो राजा धार्तराष्ट्रः सहारुजः ॥ सामात्यदारो हियते गन्धवैदिवमाश्रितैः। 3 तं मोक्षयत भद्भं वः सहदारं नराधिपम् ॥ परामशों मा भविष्यत् कुरुदारेषु सर्वशः। पवमुक्ते तु धर्मात्मा ल्येष्टः पाण्डुसुतस्तदा ॥ 61

प्रसाद्य पाण्डवान् सर्वानाशापयत मोक्षणे। अथागम्य तमुद्देशं पाण्डवाः पुरुषर्धमाः॥ सान्त्वपूर्वमयाचन्त शक्ताः सन्तो महारथाः। यदा चास्मान् न सुमुचुर्गन्धर्वाः सान्त्विता अपि ततोऽर्जुनश्च भीमश्च यमजौ च बलोत्करौ। मुमुचुः शरवर्षाणि गन्धर्वान् प्रत्यनेकशः ॥ ११ अथ सर्वे रणं मुक्ता प्रयाताः स्रेचरा दिवम् । अस्मानेवाभिकर्षन्तो दीनान् मुदितमानस्कः १२ ततः समन्तात् पश्यामः शरजालेन वेधितम् । अमानुषाणि चास्त्राणि प्रमुञ्चन्तं धनञ्जयम् ॥१३ समावृता दिशो दृष्टा पाण्डवेन शितैः शरैः। धनञ्जयससाऽऽत्मानं दर्शयामास वै तदा ॥ १४ चित्रसेनः पाण्डवेन समाश्चिष्य परस्परम् । कुरालं परिपप्रच्छ तैः पृष्टश्चाप्यनामयम् ॥ ते समेत्य तथाऽन्योन्यं सन्नाहान् विप्रमुच्य च ॥ पकीभूतास्ततो वीरा गन्धर्वाः सह पाण्डवैः। अपूजयेतामन्योन्यं चित्रसेनधनअयौ ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाण घोषयात्रापर्वाण दुर्योधनवाक्ये अष्टचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽघ्यायः ॥ २४८ ॥

स्यारण्यके पर्वाण नैलकणीये भारतभावदीपे सप्तचत्वारि-स्दिधिकाद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४७ ॥ + पाण्डवान् शरण-प्रतान्-ख. २४८

अज्ञानसस्ते इति । नाम्यस्यामि दोषवदिति न मन्ये ॥ १ ॥ इत्यारप्यके पर्वाणे नैलकण्टीये भारतभावदीपे अष्टनत्वारिशद्धिपतद्विवतत्वारीश्रयायः ॥ २४८ ॥

अध

पार

तथ

विष

सार

रा

कि

सद

सेन

अइ

प्रार

सेन

तैः

यदे

यह

स्वरं

यद्

वि

588

दुर्योधन उवाच। चित्रसेनं समागम्य प्रहसन्नर्जनस्तदा । इदं वचनमक्की बमब्रवीत् परवीरहा ॥ म्रातृनर्हिस मे बीर मोक्तुं गन्धर्वसत्तम। अनर्हे घषेणा हीमे जीवमानेषु पाण्डुषु ॥ प्वमुक्तस्तु गन्धर्वः पाण्डवेन महात्मना । उवाच यत् कर्ण वयं मन्त्रयन्तो विनिर्गताः॥ ३ द्रष्टारः समसुखाद्धीनान् सदारान् पाण्डवानिति तिसम्बद्यार्यमाणे तु गन्धर्वेण वचस्तथा ॥ भूमेविवरमन्वैच्छं प्रवेष्टुं बीडयाऽन्वितः। युधिष्ठिरमथागम्य गन्धर्वाः सह पाण्डवैः ॥ अस्मद्रमन्त्रितं तस्मै बद्धांश्चास्मान्यवेदयन्। स्त्रीसमक्षमहं दीनो बद्धः शत्रुवशं गतः॥ युधिष्ठिरस्योपहतः किं नु दुःखमतः परम्। ये मे निराकृता नित्थं रिपुर्येपामहं सदा ॥ तैर्मोक्षितोऽ ं दुर्बुद्धिर्दत्तं तैरेव जीवितम्। प्राप्तः स्यां यद्यहं वीर वधं तस्मिन् महारणे ॥ ८ श्रेयस्त्र विता महां नैवंभूतस्य जीवितम्। अभूद्यदाः पृथित्यां मे स्यातं गन्धर्वतो वधात्॥ प्राप्ताश्च पुण्यलोकाः स्युर्महेन्द्रसदनेऽक्षयाः। यत्त्वद्य मे व्यवसितं तच्छु उच्चं नर्षमाः॥ १० इह प्रायमुपासिष्ये यूयं व्रजत वै गृहान्। भातरश्चेव में सर्वे यान्त्वच खपुरं प्रति॥ 88 कर्णप्रभृतयध्येव सहदो बान्धवाध्य ये। दुःशासनं पुरस्कृत्य प्रयान्त्वध पुरं प्रति ॥ १२ नहाहं सम्प्रयास्यामि पुरं शत्रुनिराकृतः। शत्रमानापहो भूत्वा सुहदां मानकृत् तथा ॥ १३ स सहच्छोकदो जातः रात्रूणां हर्षवर्धनः ।: वारणाह्वयमासाद्य कि वश्यामि जनाविषम्॥ १४ भीष्मद्रोणी कृपद्रौणी विदुरः सञ्जयस्तथा। बाह्मीकः सौमदत्तिश्च ये चान्ये वृद्धसम्मताः॥१५ ब्राह्मणाः श्रेणिमुख्याश्च तथोदासीनवृत्तयः। कि मां वश्यन्ति किञ्चापि प्रतिवश्यामि तानहम्॥ रिप्रणां शिरसि स्थित्वा तथा विक्रम्य चोरसि। आत्मदोषात् परिभ्रष्टः कथं वश्यामि तानहम्१७

दुर्विनीताः श्रियं प्राप्य विद्यामेश्वर्यमेव च।
तिष्ठन्ति न चिरं भद्रे यथाहं मदगर्वितः ॥ १८
अहो नार्हमिदं कर्म कष्टं दुश्चरितं कृतम्।
स्वयं दुर्बुद्धिना मोहाद्येन प्राप्तोऽस्मि संशयम् १९
तस्मात् प्रायमुपासिष्ये न हि शस्यामि जीवितुम्।
चेतयानो हि को जीवेत् कृच्छाच्छ्युभिरुद्धृतः॥
श्रुभिश्चावहसितो मानी पौरुषवर्जितः।
पाण्डवैर्विक्रमाद्यैश्च सावमानमवेक्षितः॥ २१

वैशम्पायन उवाच।

ववं चिन्तापरिगतो दुःशासनमथाव्रवीत । दुःशासन निवोधेदं वचनं मम भारत॥ प्रतीच्छ त्वं मया दत्तमाभिषेकं नृपो भव। प्रशाधि पृथिवीं स्फीतां कर्णसीबलपालिताम्स भ्रातृन् पालय विस्रव्धं मरुतो वृत्रहा यथा। बान्धवाश्चोपजीवन्तु देवा इव दातऋतुम्॥ ब्राह्मणेषु सदा वृत्ति कुर्वीथाश्चाप्रमादतः। बन्धुनां सुहदां चैव भवेथास्त्वं गतिः सदा ॥ १५ ज्ञातींश्चाप्यनुपर्येथा विष्णुर्देवगणान् यथा। गुरवः पालनीयास्ते गच्छ पालय मेदिनीम्॥ २६ नन्दयन् सहदः सर्वान् शात्रवांश्चावभत्स्यन्। कण्ठे चैनं परिष्वज्य गम्यतामित्युवाच ह ॥ २७ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दीनो दुःशासनोऽब्रवीत्। अश्रुकण्ठः सुदुःखार्तः प्राञ्जलिः प्रणिपत्य च २८ सगद्भदिमदं वाक्यं मातरं ज्येष्टमात्मनः। प्रसिद्त्यपतद्भमौ दूयमानेन चेतसा दुःखितः पादयोस्तस्य नेत्रजं जलमुत्सृजन्। उक्तवांश्च नरव्याच्रो नैतदेवं भविष्यति॥ विद्यित सकला भूमिद्यौधापि शकली भवेत। रविरात्मप्रभां जह्यात् सोमः शीतांशुतां त्यजेत वायुः शैव्यमथो जह्याद्धिमवांश्च परिव्रजेत्। शुष्येत् तोयं समुद्रेषु वह्निरप्युष्णतां त्यजेत् ^{॥ ११} न चाहं त्वदृते राजन् प्रशासेयं वसुन्धराम्। पुनः पुनः प्रसीदेति वाक्यं चेदसुवाच ह ॥ त्वमेव नः कुले राजा भविष्यसि शतं समाः[।]। पवसुका स राजानं सुखरं प्रहरोद ह ॥

२४९

चित्रसेनमिति ॥ १ ॥ एवंभूतस्य अवितं न श्रेयः

इति सम्बन्धः । अभूत् अभविष्यत् ॥ ९ ॥ श्रेणिमुख्याः शिल्पिसङ्घातमुख्याः प्रकृतय इत्यर्थः ॥ १६ ॥ विवर्षः सविश्वासं यथा स्यात् तथा ॥ २४ ॥ 30

म् १९

वेतुम्।

तः॥

२१

२२

म्२३

28

11 24

॥ २६

न्।

11 20

ोत्।

चर८

11 39

३० मवेत्। यजेत् यजेत्

ोमुख्याः

विस्रवध

1

वादौ संस्पृद्य मानाहों भ्रातु ज्येष्ट्रस्य भारत।
तथा तौ दुःखितौ दृष्ट्रा दुःशासनसुयोधनौ॥ ३५
अधिगम्य दयथाविष्टः कर्णस्तौ प्रत्यभाषत।
विवीद्यः किं कौरद्यौ वालिद्यात् प्राकृताविव
न शोकः शोचमानस्य विनिवतेत कर्हिचित्।
यदा च शोचतः शोको द्यसनं नापकर्षति॥ ३७
सामर्थ्य किं ततः शोके शोचमानौ प्रपद्यथः।

श्वितं गृह्णीतं मा शत्रून् शोचन्तौ नन्द्यिष्यथः ३८ कर्तव्यं हि कृतं राजन् पाण्डवैस्तव मोक्षणम् । नित्यमेव प्रियं कार्यं राज्ञो विषयवासिभिः ॥ ३९ पाल्यमानास्त्वया ते हि निवसन्ति गतज्वराः । नार्हस्येवंगते मन्युं कर्तु प्राकृतवद्यथा ॥ ४० विषण्णास्तव सोदर्यास्त्विय प्रायं समास्थिते । उत्तिष्ठ वज भद्रं ते समाश्वासय सोदरान् ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि घोषयात्रापर्वणि दुर्योधनप्रायोपवेशे ऊनपञ्चाशद्धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४९ ॥

240

कर्ण उवाच ।
राजन्नाद्यावगच्छा।मे तवेह लघुसत्वताम् ।
किमन्न चित्रं यद्वीर मोक्षितः पाण्डवैरसि ॥ १
सद्यो वशं समापन्नः शत्रूणां शत्रुकर्शन ।
सेनाजीवैश्च कौरदय तथा विषयवासिमिः ॥ २
अज्ञातैर्यदि वा ज्ञातैः कर्तद्यं नृपतेः प्रियम् ।
प्रायः प्रधानाः पुरुषाः क्षोभयन्त्यरिवाहिनीम्॥३
निगृह्यन्ते च युद्धेषु मोध्यन्ते चैव सैनिकैः ।
सेनाजीवाश्च ये राज्ञां विषये सन्ति मानवाः ॥४
तैः सङ्गम्य नृपार्थाय यतितदयं यथातथम् ।
ययेवं पाण्डवै राजन् भवद्विषयवासिमिः ॥ ५
यदच्छ्या मोक्षितोऽसि तत्र का परिदेवना ।
न चैतत् साधु यद्वाजन् पाण्डवास्त्वां नृपोत्तमम्
ससेनयाःसम्प्रयान्तं नाजुयान्ति सम पृष्ठतः।

शूराश्च बलवन्तश्च संयुगेष्वपलायिनः॥ 9 भवतस्ते सहाया वै प्रेष्यतां पूर्वमागताः। पाण्डवेयानि रत्नानि त्वमद्याप्युपभुञ्जसे॥ सत्त्वस्थान् पाण्डवान् पश्य न ते प्रायमुपाविशन् । उत्तिष्ठ राजन् भट्टं ते न चिरं कर्तमर्हसि॥ अवश्यमेव नुपते राज्ञो विषयवासिभिः। प्रियाण्याचरितव्यानि तत्र का परिदेवना ॥ १० मद्वाक्यमेतद्राजेन्द्र यद्येवं न करिष्यसि । स्थास्यामीह भवत्पादौ श्रुश्रपन्नरिमर्द्न ॥ 38 नोत्सहे जीवितुमहं त्वद्विहीनो नर्पम। प्रायोपविष्टस्तु नृप राज्ञां हास्यो भविष्यसिं, १२ वैशस्पायन उवाच। प्वमुक्तस्तु कर्णेन राजा दुर्योधनस्तदा । नैवोत्थातुं मनश्चके खर्गाय कृतनिश्चयः॥ 23

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि घोषयात्रापर्वणि दुर्योघनप्रायोपवेशे कर्णवाक्ये पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽघ्यायः ॥२५०॥

गदा चेति । यदि शोकेन ब्यसनं नस्येत् तर्हि स कर्तब्यः न ग्रे तत् तथाऽस्ति । अतः शोको न कर्तब्य इत्यर्थः ॥३०॥ इत्यारप्यके प्रविणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे जनपद्याशद-धिकद्विशततमे।ऽष्यायः ॥ २४९ ॥ 240

राजिति । स्पष्टार्थोऽध्यायः ॥ १ ॥ इत्यारध्यके पर्नणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे पद्याशदधिकद्विशततमोऽ-ध्यायः ॥ २५० ॥

घोषयात्रापर्व

अध्या

समाव

द्यानव

तमानं

भाः ३

श्रुरै:

अकाष

आत्म

न हि

मुलघ

नियच

शिःप्र

श्रयत

निर्मा

पुरा त

पूर्वका

अस्त्रर

कृतः ए

पवमी

देव्या

श्रिय

दिव्या

वाग्यतो

1120

248

वैशम्पायन उवाच । प्रायोपविष्टं राजानं दुर्योधनममर्पणम्। डवाच सान्त्वयन् राजन् शकुनिः सौबलस्तदा १ शकुनिरुवाच। सम्यगुक्तं हि कर्णेन तच्छ्रतं कौरव त्वया । मया हतां श्रियं स्फीतां तां मोहादपहासि किम त्वमल्पबुद्धाऽच नृपते प्राणानुत्स्रपृमर्हेसि । अथवाऽव्यवगच्छामि न वृद्धाः सेवितास्त्वया ३ यः समुत्पतितं हर्षं दैन्यं वा न नियच्छीत । स नक्ष्यति श्रियं प्राप्य पात्रमाममिवाम्मसि ॥ ४ अतिभीरुमतिक्कींबं दीर्घसूत्रं प्रमादिनम्। स्यसनीद्विषयाकान्तं न भजन्ति नृपं प्रजाः ॥ ५ सत्कृतस्य हि ते शोको विपरीते कथं भवेत । मा कृतं शोभनं पार्थैः शोकमालम्ब्य नाशय ॥ ६ यत्र हर्षस्त्वया कार्यः सत्कर्तव्याश्च पाण्डवाः। तत्र शोचिस राजेन्द्र विपरीतमिदं तव॥ प्रसीद मा त्यजात्मानं तुष्टश्च सुकृतं समर। प्रयच्छ राज्यं पार्थानां यशो धर्ममवाप्नहि॥ क्रियामेतां समाज्ञाय कृतज्ञस्त्वं भविष्यसि। सौमात्रं पाण्डवैः कृत्वा समवस्थाप्य चैव तान्९ पित्र्यं राज्यं प्रयच्छेषां ततः सुखमवाप्स्यासि। वैशम्पायन उवाच । शकुनेस्तु धचः श्रुत्वा दुःशासनमवेश्य च ॥ १० पादयोः पतितं वीरं विकृतं भ्रातृसौहृदम् ।

बाहुभ्यां साधुजाताभ्यां दुःशासनमरिन्दमम् ११ उत्थाप्य सम्परिष्वज्य प्रीत्याऽजिन्नत सूर्धीन । कर्णसौबलयोश्चापि संश्रुत्य वचनान्यसौ ॥ निवदं परमं गत्वा राजा दुर्योधनस्तदा। ब्रीडयाऽभिपरीतात्मा नैराश्यमगमत् परम् ॥१३ तच्छ्रत्वा सुहद्श्चेव समन्युरिद्मव्रवीत्।

न धर्मधनसौख्येन नैश्वर्येण न चाज्ञया॥ नैव भोगेश्व मे कार्य मा विहन्यत गच्छत। निश्चितेयं मम मातिः स्थिता प्रायोपवेशने॥ गुच्छध्वं नगरं सर्वे पूज्याश्च गुरवा मम । त एवमुक्ताः प्रत्यूचू राजानमरिमर्दनम्॥ या गतिस्तव राजेन्द्र साऽस्माकमपि भारत। कथं वा सम्प्रवेक्ष्यामस्त्वाद्वेहीनाः पुरं वयम् १७ वैशम्पायन उवाच।

स सहद्भिरमात्येश भात्भिः स्वजनेन च। बहुप्रकारमध्युक्तो निश्चयात्र विचाल्यते॥ दर्भास्तरणमास्तीर्यं निश्चयात् धृतराष्ट्रजः। संस्पृश्यापः श्रुचिर्मृत्वा भूतले समुपस्थितः ॥१९ कुराचीराम्बरधरः परं नियममास्थितः। वाग्यतो राजद्यार्दूलः स स्वर्गगतिकाम्यया ॥२० मनसोपचितिं कृत्वा निरस्य च बहिः क्रियाः। अथ तं निश्चयं तस्य बुद्धा दैतेयदानवाः॥ पातालवासिनो रौद्राः पूर्व देवैविनिर्जिताः। ते खपक्षक्षयं तं तु ज्ञात्वा दुर्योधनस्य वै॥ आह्वानाय तदा चक्रुः कर्म वैतानसम्भवम्। वृहस्पत्युशनोक्तेश्च मम्त्रैर्मन्त्रविशारदाः॥ अथर्ववेदप्रोक्तेश्च याश्चोपिनषदि क्रियाः। मन्त्रजप्यसमायुक्तास्तास्तदा समवर्तयन्॥ जुह्नत्यग्नौ हविः क्षीरं मन्त्रवत् सुसमाहिताः। ब्राह्मणा वेदवेदाङ्गपारगाः सुदृढवताः ॥ कर्मसिद्धौ तदा तत्र जुम्ममाणा महाद्भुताः। कृत्या समुत्थिता राजन् किं करोमीति चाव्रवीत आहुर्दैत्याश्च तां तत्र सुत्रीतेनान्तरात्मना । २७ तिदलं प्रायोपविष्टं राजानं धार्तराष्ट्रमिहानय ॥ तथेति च प्रतिश्रुत्य सा कृत्या प्रययौ तदा निमेषादगमचापि यत्र राजा सुयोधनः॥

248

प्रायोपविष्टमिति ॥ १ ॥ पात्रं मृत्पात्रम् । आमं अपकम् ॥४॥ भीरुम्-आत्मनाशशङ्काकुळम्। क्रीवं सामर्थ्य-हीनम्। दीर्घस्त्रं चिरकारिणम्। प्रमादिनमनवहितम्। ब्यस-नात् यूतपानमृगयादिरूपात् । विषयैः ह्रयादिभिराकान्तम् । लं तु तेषां मध्ये प्रमादी विषयाकान्तश्रेति भावः॥५॥ पार्थैः कृतं शोमनं शोकमालम्ब्य मा नाशयेति सम्बन्धः ॥ ६ ॥ आत्मानं शरीरं मा त्यज ॥ ६ ॥ विकृतं म्लानं भ्रातृसी- हृदं भ्रातिर सौहृदं वात्सल्यमस्यास्तीति भ्रातृसौहृद्^{त्रम्} हता स किया: ॥ ११ ॥ निर्वेदं जीविते वैराग्यं नैरास्यं राज्यलामें झी शेषः ॥१३॥ समन्युः दैन्यवान् । धूर्मेण धनेन सौह्येन् व न मम कार्यमिति सम्बन्धः । धर्मधनाभ्यां यत् सीर् 1123 तेन वा आज्ञया आज्ञाफलेन राज्येनेत्यर्थः ॥ १४॥ म विहन्यत आत्मानं मा घातयत। मम सङ्कल्पं वा मा नाइम्ब ॥ १५॥ पूज्या भवद्भिरिति शेषः। गुरवो भृतागुर्वः। ॥ १६ ॥ सुद्धद्भिः कर्णायैः । अमात्यैः शकुनिप्रसृति भ्रातृभिर्दुःशासनादिभिः । खजनैः सम्बन्धिभिः ॥ १८॥ लहुन्ह 84

38

1189

11 20

: 1

: 1

गमें इति

ख्येन वा

। सीखं

तिभिः।

1

समादाय च राजानं प्रविवेश रसातलम्। वानवानां मुहूर्ताच तमानीतं न्यवेदयत्। तमानीतं नृपं द्या रात्री सङ्गत्य दानवाः ॥ २९

प्रहृप्टमनसः सर्वे किञ्चिदुत्पुछ्छोचनाः । साभिमानिमदं वाक्यं दुर्योधनमथाब्रुवन् ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि घोषयात्रापर्वणि दुर्योधनप्रायोपवेशे एकपञ्चाराद्धिकद्विराततमोऽघ्यायः॥ २५१ ॥

からうないといい

२५२

दानवा ऊचः।

भाः सयोधन राजेन्द्र भरतानां कुलाद्वह । गरैः परिवृतो नित्यं तथैव च महात्मिभः॥ वकार्षीः साहसामिदं कस्मात् प्रायोपवेदानम् । शात्मत्यागी हाधो याति वाच्यतां चायशस्करीम न हि कार्यविरुद्धेषु बहुपापेषु कर्मसु। मुलघातिषु सज्जन्ते बुद्धिमन्तो भवद्विधाः॥ नियच्छैनां माति राजन् धर्मार्थसुखनाशिनीम्। राःप्रतापवीर्यद्वीं शत्रुणां हर्षवर्धनीम् ॥ २२ ल्यातां तु प्रभो तत्त्वं दिव्यतां चात्मनो नृप। निर्माणं च शरीरस्य ततो धैर्यमवामहि ॥ २३ पुरा त्वं तपसाऽस्माभिर्लब्धो राजन् महेश्वरात्। पूर्वकायश्च पूर्वस्ते निर्मितो वज्रसञ्चयैः॥ २४ वहीरभेदः शस्त्रश्चाप्यधःकायश्च तेऽनघ। कृतः पुष्पमयो देव्या रूपतः स्त्रीमनोहरः॥ २५ एवमीश्वरसंयुक्तस्तव देहो नृपोत्तम। ख्या च राजशार्द्छ दिव्यस्त्वं हि न मानुषः॥८ व्रवीत अत्रियाश्च महावीर्या भगदत्तपुरीगमाः। दिःयास्त्रविदुषः शूराः क्षपयिष्यन्ति ते रिपून् ९ २७ तिदलं ते विषादेन भयं तव न विद्यते ।

सहायार्थं च ते वीराः सम्भूता भुवि दानवाः१० भीष्मद्रोणकृपादींश्च प्रवेश्यन्त्यपरेऽसुराः। यैराविष्टा घृणां त्यका योत्स्यन्ते तव वैरिभिः ११ नैव पुत्रात च भ्रातृत्र पितृत्र च वान्धवान्। नैव शिष्यात्र च ज्ञातीत्र वालान् स्थविरात्र च॥ याधि सम्प्रहरिष्यन्तो मोक्ष्यन्तिः कुरुसत्तम । निःस्रोहा दानवाविष्टाः समाकान्तेऽन्तरात्मनि ॥ प्रहरिष्यान्ति विवशाः स्नेहमुत्सुज्य दूरतः। हृष्टाः पुरुषशार्द्वलाः कलुषीकृतमानसाः । आविशानविमुढाश्च दैवाच विधिनिर्मितात् ॥ १४ ट्याभाषमाणाश्चान्योन्यं न मे जीवन् विमोध्यसे सर्वे शस्त्रास्त्रमोक्षेण पौरुषे समवस्थिताः॥ श्ठायमानाः कुरुश्रेष्ठ करिष्यन्ति जनक्षंयम्। तेऽपि पञ्च महातमानः प्रतियोत्स्यन्ति पाण्डवाः वधं चैपां करिष्यन्ति दैवयुक्ता महाबलाः। दैत्यरक्षोगणाश्चैव सम्भृताः क्षत्रयोनिषु ॥ योत्स्यन्ति युधि विकम्य शत्रुमिस्तव पार्थिव। गदाभिर्मुसलैः शुलैः शस्त्रैरुचावचैस्तथा ॥ यच तेऽन्तर्गतं वीर भयमर्जुनसम्भवम्। तत्रापि विहितोऽस्माभिर्वधोपायोऽर्जुनस्य वै १९

१८ वायतो मौनी। स्वर्गगतिर्मरणं तत्काम्यया तदिच्छया १२०॥ मनसा उप समीपे चितिं दाहार्थं काष्ट्रसञ्चयं हिंदसम हेला सङ्कल्य अवस्यं मर्तव्यमिति निश्चित्येत्यर्थः । वहिः-क्तिः स्नानपानाद्याः ॥ २१ ॥ वैतानसम्भवमाभीविस्तार-षायं नवकुण्ड्यादिविधानमाथर्वाणिकं न तु त्रयीरूपम् ^{|| २३} ॥ उपनिषदि आरण्यके प्रोक्ताः कियाः 'सर्वे प्रविध्य ा म इत्यं प्रविच्य शिरोभिवृङ्ग धमनीः प्रव्रज'इत्यादि मन्त्रप्रका-नाशकी विताः रात्रुमारणार्था एतन्मन्त्रजपहोमादिरूपाः समवर्तयन् रार्थि म्यानतयन् दैतेयदानवा इति पूर्वेण सम्बन्धः ॥ २४ ॥ त्या आज्ञाकरी देवता ॥ २६ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि 196 मलकण्ठीय भारतभावदीपे एकपश्चाशदधिकद्विशततमोऽ-

घ्यायः ॥ २५१ ॥

२५२

भोः सुयोधनेति ॥ १ ॥ कार्यविरुद्धेषु शत्रुजय-विरुद्धेषु पापेषु आत्महत्यादिषु ॥ ३ ॥ नियच्छ त्यजेत्यर्थः ॥ ४ ॥ पूर्वकायः नाभेरुपरि ॥ ६ ॥ असुरा इति छेदः घृणां कृपाम् ॥ ११ ॥ अन्तरात्मानि चित्ते समाकान्ते दानवरेव ॥ १३ ॥ अविज्ञानं कार्याकार्यविज्ञानाभावस्तेन मूढाः । दैवाददृष्टात् विधिनिर्मितान् पूर्वकर्मऋतात् ॥१४॥ ब्याभाषमाणाः विरुद्धमाभाषन्तः ॥ १५ ॥

वस

धार्त

कर्ण

भीष

एवं

आर

भीष

गम

ततः

मोर्ग

प्रत्य

कोः

हप्टा

कर्ण

नः

धन्

सार्

एव

प्रह

तं ह

अनु

तांः

लड

इत्य

विव

हतस्य नरकस्यात्मा कर्णमूर्तिमुपाश्रितः ।
तद्वैरं संस्मरन् वीर योत्स्यते केशवार्जुनौ ॥ २०
स ते विक्रमशौटीरो रणे पार्थं विजेष्यति ।
कर्णः प्रहरतां श्रेष्ठः सर्वाश्चारीन् महारथः ॥ २१
श्वात्वैतच्छद्मना वजी रक्षार्थं सन्यसाचिनः ।
कुण्डले कवचं चैव कर्णस्यापहरिष्यति ॥ २२
तस्मादस्माभिरप्यत्र दैत्याः शतसहस्रशः ।
नियुक्ता राक्षसाश्चैव ये ते संशप्तका इति ॥ २३
प्रख्यातास्तेऽर्जुनं वीरं हनिष्यन्ति च मा श्रुचः ।
असपत्ना त्वया हीयं भोक्तव्या वसुधा नृप ॥२४
मा विषादं गमस्तस्मान्नैतत्त्वय्युपपद्यते ।
विन्धे त्विय चास्माकं पक्षो हीयेत कौरव ॥२५
गर्च्छं वीर न ते बुद्धिरन्या कार्या कथञ्चन ।
त्वमस्माकं गतिर्नित्यं देवतानां च पाण्डवाः २६

वैशस्पायन उवाच। एवमुक्ता परिष्वज्य दैत्यास्तं राजकुञ्जरम् । समाश्वास्य च दुर्धर्षं पुत्रवद्दानवर्षभाः॥ २७ स्थिरां कृत्वा बुद्धिमस्य प्रियाण्यका च भारत। गम्यतामित्यनुज्ञाय जयमामुहि चेत्यथ ॥ 26 तौर्विसृष्टं महाबाहुं कृत्या सैवानयत् पुनः। तमेव देशं यत्रासौ तदा प्रायमुपाविशत्॥ २९ प्रतिनिक्षिप्य तं वीरं कृत्या समभिपुज्य च। अनुकाता च राक्षा सा तथैवान्तरधीयत॥ 30 गतायामथ तस्यां तु राजा दुर्योधनस्तदा। स्वप्नभूतामिदं सर्वमचिन्तयत भारत॥ 38 विजेष्यामि रणे पाण्डुनिति चास्याऽभवन्मतिः। कर्ण संशप्तकांश्चेव पार्थस्यामित्रघातिनः॥ अमन्यत वधे युक्तान् समर्थाश्च सुयोधनः। प्वमाशा दढा तस्य धार्तराष्ट्रस्य दुमतेः॥ 33 विनिर्जये पाण्डवानामभवद्भरतर्षम । कर्णोऽप्याविष्टचित्तात्मा नरकस्यान्तरात्मना३४ अर्जनस्य वधे ऋरां करोति स्म तदा मतिम्। संशासकाश्च ते वीरा राक्षसाविष्टचेतसः॥

रजस्तमोभ्यामाकान्ताः फाल्गुनस्य वधिषणः। भीष्मद्रोणकृपाद्याश्च दानवाकान्तचेतसः॥ ह न तथा पाण्डुपुत्राणां स्नेहवन्तो विशाम्पते। न चाचचक्षे कस्मैचिदेतद्राजा सुयोधनः॥ ३७ दुर्योधनं निशान्ते च कर्णो वैकर्तनोऽब्रवीत्। समयन्निवाञ्जार्ले कृत्वा पार्थिवं हेतुमद्वचः ॥ ३८ न मृतो जयते शत्रून् जीवन् भद्राणि पर्यति। मृतस्य भद्राणि कुतः कौरवेय कुतो जयः॥ १ न कालोऽद्य विषादस्य भयस्य मरणस्य वा। परिष्वज्याब्रवीचैनं भुजाभ्यां स महाभुजः 🌃 उत्तिष्ठ राजन् किं शेषे कस्माच्छोचसि शत्रुहा शत्रन् प्रताप्य वीर्येण स कथं मृत्युमिच्छिस ॥॥ अथवा ते भयं जातं दृष्टाऽर्जुनपराक्रमम्। सत्यं ते प्रतिजानामि विधिष्यामि रणेऽर्जुनम्॥४२ गते त्रयोदशे वर्षे सत्येनायुधमालमे। आन्धिष्याम्यहं पार्थान् वशं तव जनाधिप ॥ १३ एवमक्तस्तु कर्णेन दैत्यानां वचनात् तथा। प्रणिपातेन चाप्येषामुद्दतिष्ठत सुयोधनः ॥ ४४ दैत्यानां तद्वचः श्रुत्वा हृदि कृत्वा स्थिरां मित्र। ततो मनुजदाार्द्रलो योजयामास वाहिनीम् 🖔 रथनागाश्वकिललां पदातिजनसङ्कुलाम्। गङ्गोघप्रतिमा राजन् सा प्रयाता महाचमूः॥ 🛚 🔻 श्वेतच्छत्रैः पताकाभिश्वामरैश्च सुपाण्डुरैः। रथैर्नागैः पदातेश्च ग्रुशुभेऽतीव सङ्कला ॥ व्यपेताभ्रघने काले द्यौरिवाव्यक्तशाँरदी। जयाशीभिद्विजेन्द्रैः स स्तूयमानोऽधिराजवत्श गृह्णत्रञ्जलिमालाश्च धार्तराष्ट्रो जनाधिपः। सुयोधनो ययावप्रे श्रिया परमया ज्वलन्॥ 🖔 कर्णेन सार्ध राजेन्द्र सौबलेन च देविना। दुःशासनादयश्चास्य भ्रातरः सर्व एव ते ॥ " भृरिश्रवाः सोमदत्तो महाराजश्च बाव्हिकः। रथैर्नानाविधाकारैईयैर्गजवरस्तथा॥

विक्रमे शत्रुजये शौटीरः समर्थः ॥ २१ ॥ ते त्वया अन्या मरणार्था वैरशान्त्यर्था वा वुद्धिनं कार्या ॥२६॥ जयमाप्रुहि चेत्युक्तमिति शेषः । अथ तैर्विस्पृष्टमिति सम्बन्धः ॥ २८॥ अन्तरात्मना मनसा ॥ ३४ ॥ पाण्डुपुत्राणामुपरीति शेषः ॥ ३७ ॥ एषां दुःशासनादीनाम् ॥ ४४ ॥ पदातैः पदा-तिभिः सा चमूर्थीरिव शुशुभे इति द्वयोः सम्बन्धः ॥४७॥ व्यपेतः अश्रघनः मेघविस्तारो यस्मिन् 'घनं स्यात् इत्युपकम्य 'विस्तारे लोहमुद्गरे ' इति मोदेनी । शरदीत्यर्थः । अर्वा ईषद्यक्ता शारदी शरजातपुण्डरीककाशकुमायाकार्य्वः चामरादिरूपा शोभा यस्यां साऽव्यक्तशारदी । अर्थितः सार्वभामो युधिष्ठिरस्तद्वत् ॥ ४८ ॥ गृहन् द्वप्रसार्वि । अनुगृह्णन् । अञ्जलिमालाः नमस्काराञ्जलिपङ्कीः। वद्यक्रिये नित्यर्थः॥४९॥ देविना यूतरतेन ॥ ५० ॥ त्रापद

वेणः।

38 ते।

11 30 ोत्। 11. 36 गति।

: 11 38

वा।

तः ॥४०

शत्रुहन्।

सि ॥४१

नम्॥४२

१८॥ म

11 88

मतिम्।

नीम् ४५

मुः॥ ४६

80 11

जवत् ४८

न्॥ ४१

111, 40

कः।

। अव्यव गकारकी

। अधिरा प्रसाराहिक

। विश्वीक्षी

म्।

रै:।

TI

व्यान्तं नृपसिंहं तमनुजग्मुः कुरुद्वहाः।

| कालेनाल्पेन राजेन्द्र स्वपुरं विविद्युस्तदा ॥ इति श्रीमहाभारते आरण्यके पूर्वाण घोषयात्रापूर्वणि दुर्योधनपुरप्रवेदो

द्विपञ्चाशवधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५२ ॥

8

जनमेजय उवाच। वसमानेषु पार्थेषु चने तस्मिन् महात्मसु । धार्तराष्ट्रा महेष्वासाः किमकुर्वत सत्तमाः ॥ कर्णी वैकर्तनश्चैव शकुनिश्च महाबलः। भीष्मद्रोणकृपाश्चैव तन्मे शंसितुमर्हसि ॥ वैशम्पायन उवाच।

२ एवं गतेषु पार्थेषु विसृष्ट च सुयोधने। आगते हास्तिनपुरं मोक्षिते पाण्डुनन्दनैः॥ भीष्मोऽब्रवीत् महाराज धार्तराष्ट्रमिदं वचः। उक्तं तात यथा पूर्व गच्छतस्ते तपोवनम् ॥ गमनं मे न राचितं तघ तत्र कृतं च ते । ततः प्राप्तं त्वया वीर ग्रहणं शत्रुमिर्वछात्॥ मोक्षितश्चासि धर्मज्ञैः पाण्डवैर्न च लज्जसे। प्रत्यक्षं तव गान्धारे ससैन्यस्य विशापते॥ स्तपुत्रोऽपयाद्भीतो गन्धर्वाणां तदा रणात्। कोशतस्तव राजेन्द्र ससैन्यस्य नृपात्मज ॥ दृष्टले विक्रमञ्जैव पाण्डवानां महात्मनाम् । कर्णस्य च महाबाहो स्तुतुप्रस्य दुर्मतेः ॥ 6 न चापि पादभाक्तर्णः पाण्डवानां नृपोत्तम। थनुर्वेदे च शौर्ये च धर्मे वा धर्मवत्सल ॥ तस्मादहं क्षमं मन्ये पाण्डवैस्तैर्महात्मभिः। सन्धि सन्धिविदां श्रेष्ठ कुलस्यास्य विवृद्धये १० पवमुक्तश्च भीष्मेण धार्तराष्ट्रो जनेश्वरः। पहस्य सहसा राजन् विप्रतस्थे ससौब**लः॥** ११ तं तु प्रस्थितमाज्ञाय कर्णदुःशासनादयः। अनुजग्मुर्महेष्वासा धार्तराष्ट्रं महावलम् ॥ तांस्तु सम्प्रस्थितान् दृष्ट्वा भीष्मः कुरुपितामहः। ल्जाया बीडितो राजन् जगाम स्वं निवेशनम्॥

पुनरागम्य तं देशममन्त्रयत मन्त्रिभिः॥ 88 किमस्माकं भवेच्छेयः किं कार्यमवशिष्यते। कथं च सुकृतं तत् स्यानमन्त्रयामोऽद्य यद्धितम्१६ कर्ण उवाच।

दुर्योधन निबोधेदं यत त्वां वश्यामि कौरव। भीष्मोऽस्मान्निन्दति सदा पाण्डवांश्च प्रशंसति१७ त्वद्वेषाच महाबाहो ममापि द्वेष्टमर्हति। विगर्हते च मां नित्यं त्वत्समीपे नरेश्वर ॥ १७ साऽहं भीष्मवचस्तद्वे न मृष्यामीह भारत। त्वत्समक्षं यदुक्तं च भीष्मेणामित्रकर्षण ॥ पाण्डवानां यशो राजंस्तव निन्दां च भारत । अनुजानीहि मां राजन् सभृत्यवलवाहनम् ॥१९ जेष्यामि पृथिवीं राजन् सशैलवनकाननाम् । जिता च पाण्डवैभूमिश्चतुभिर्बलशालिमिः॥२० तामहं ते विजेष्यामि एक एव न संशयः। सम्पर्यतु सुदुर्वुद्धिर्भीष्मः कुरुकुलाधमः ॥ २१ आनिन्धं निन्दते यो हि अप्रशंस्यं प्रशंसाति । स पश्यतु बलं मेऽद्य आत्मानं तु विगर्हतु ॥ अनुजानीहि मां राजन् भ्रुवां हि विजयस्तव। प्रतिजानामि ते सत्यं राजवायुधमालमे ॥ तच्छूत्वा तु वचो राजन् कर्णस्य भरतर्षम । प्रीत्या परमया युक्तः कर्णमाह नराधिपः॥ धन्योऽसम्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे त्वं महाबलः हितेषु वर्तसे नित्यं सफलं जन्म चाद्य मे ॥ यदा च मन्यसे वीर सर्वशत्रुनिवर्हणम् । तदा निर्गच्छ भद्रं ते हानुशाधि च मामिति २६ प्वमुक्तस्तदा कणी धार्तराष्ट्रेण धीमता। सर्वमाज्ञापयामास प्रायात्रिकमरिन्दम॥ २७

इत्यारण्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे द्विपद्याशद-विकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५२ ॥

गते भीष्म महाराज धार्तराष्ट्रो जनेश्वरः।

243 वसमानेष्विति ॥ १ ॥ तव गमनं न रुचितं नातु-

मोदितम् । मे मया ते लया च तन्न कृतम् ॥५॥ अपयात् अपायात् पलायितः ॥ ७ ॥ सान्धिक्षमं युक्तं मन्ये ॥१०॥ ममापि मामापै ॥ १७ ॥ प्रायात्रिकं प्रयातुं राज्ञोऽपेक्षितं शकटापणवीध्यादि ॥ २७ ॥

स

न

अ

स q:

त

ह

त्

U

3

दु

त

न

स

3

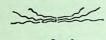
Ų

8

ń

मङ्गलैश्च शुभैः स्नातो वाभिश्चापि प्रपृतितः। प्रययौ च महेष्वासो नक्षत्रे शुभदेवते । ग्रमे तिथौ मुहूर्ते च पूज्यमानो द्विजातिभिः २८ नादयन् रथघोषेण त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ २६

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाण घोषयात्रापर्वणि कर्णदिग्विजये त्रिपञ्चारादधिकद्विराततमोऽध्यायः ॥ २५३ ॥

248

वैशम्पायन उवाच । ततः कर्णों महेष्वासो बलेन महता वृतः। द्भपदस्य पुरं रम्यं रुरोध भरतर्षम ॥ 8 युद्धन महता चैनं चक्रे वीरं वशानुगम्। सुवर्ण रजतं चापि रत्नानि विविधानि च ॥ 2 करं च्र दापयामास द्वपदं नृपसत्तम। तं विनिार्जित्य राजेन्द्र राजानस्तस्य येऽनुगाः ३ तान् सर्वान् वशागांश्वके करं चैनानदापयत् । अथोत्तरां दिशं गत्वा वशे चक्रे नराधिपान ॥ ४ भगदत्तं च निर्जित्य राघेयो गिरिमारुहत्। हिमवन्तं महाशैलं युध्यमानश्च शत्राभिः॥ प्रययौ च दिशः सर्वान् नृपतीन् वशमानयत् । स हैमवातिकान् जित्वा करं सर्वानदापयत्॥ ६ नेपालविषये ये च राजानस्तानवाजयत्। अवतीय ततः शैलात् पूर्वी दिशमभिद्धतः॥ ७ अङ्गान् वङ्गान् कलिङ्गांश्च शुण्डिकान् मिथिलानथ मागधान् कर्कखण्डांध्य निवेश्य विषयेऽऽत्मनः ८ आवशीरांश्च योध्यांश्च अहिक्षत्रं च निर्जयत्। पूवा दिशं विनिर्जित्य वत्सभूमिं तथाऽगमत्॥९ वत्सभूमिं विनिजिंत्य केवलां मृत्तिकावतीम्। मोहनं पत्तनं चैव त्रिपुरीं कोसलां तथा ॥ १० एतान् सर्वान् विनिर्जित्य करमादाय सर्वशः। दक्षिणां दिशमास्थाय कर्णों जित्वा महारथान्॥ रुक्मिण दाक्षिणात्येषु योधयामास सुतजः। स युद्धं तुमुलं कृत्वा रुक्मी प्रोवाच सूतजम् १२ श्रीतोऽस्मि तव राजेन्द्र विक्रमेण बलेन च।

न ते विद्रं करिष्यामि प्रतिज्ञां समपालयम् ॥१३ प्रीत्या चाहं प्रयच्छामि हिरण्यं यावदिच्छासे। समेत्य रुक्मिणा कर्णः पाण्ड्यं दौलं च सोऽगम स केरलं रणे चैव नीलं चापि महीपतिम। वेणुदारिसुतं चैव ये चान्ये नृपसत्तमाः॥ दक्षिणस्यां दिशि नृपान् करान् सर्वानदापयत्। शैश्चपार्छं ततो गत्वा विजिग्ये सुतनन्दनः॥१६ पार्श्वस्थांश्चापि नृपतीन् वशे चक्रे महाबलः। आवन्त्यांश्च वशे कृत्वा साम्ना च भरतर्षम। वृष्णिभिः सह सङ्गम्य पश्चिमामपि निर्जयत १६ वारुणीं दिशमागम्य यावनान् वर्दरांस्तथा। नृपान् पश्चिमभूमिस्थान् दापयामास वै करान्। विजित्य पृथिवीं सर्वा स पूर्वापरदक्षिणाम्। सम्लेच्छाटविकान् वीरः सपर्वतिनवासिनः । भद्रान् रोहितकांश्चेव आग्रेयान् मालवानि। गणान् सर्वान् विनिर्जित्य नीतिकृत् प्रहसानिव शशकान् यवनांश्चेव विजिग्ये सृतनन्दनः। नम्रजित्प्रमुखांश्चेव गणान् जित्वा महारथान् श एवं स पृथिवीं सर्वो वशे कृत्वा महारथः। विजित्य पुरुषःयाद्यो नागसाह्वयमागमत्॥ तमागतं महेष्वासं धार्तराष्ट्रो जनाधिपः। प्रत्युद्रम्य महाराज सम्रातृपितृबान्धवः॥ अर्चयामास विधिना कर्णमाहवशोभिनम्। आश्रावयच तत् कर्म प्रीयमाणो जनेश्वरः ॥१४ यन भीष्मान च दोणान कृपान च बाल्लिकी प्राप्तवानस्मि भद्रं ते त्वत्तः प्राप्तं मया हि तत् ^{११}

मङ्गलैर्मङ्गलद्रव्यैः सुगन्धतैलादिभिः स्नातः शुभैनीराजना-दिभिः प्रययौ इति सम्बन्धः ॥ २९ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे त्रिपञ्चाशदाधिकद्विशततमोऽ-च्यायः ॥ २५३ ॥

248

तत इति ॥१॥ निवेश्य विषयेऽऽत्मनः आत्मनो वर्ष कृत्वेत्यर्थः । आकारपूर्वरूपं लोपो वा आर्षः ॥ ८ ॥ विक यत् जितवान् । अङ्माव आर्षः ॥ ९ ॥ प्रातिशं स्त्रीयं समपालयं पालितवानिस्म । क्षत्रधर्मावेक्षयैव त्वा ह्र युद्धं कृतं न त्वजिगीषयेति भावः ॥ १३ ॥ शैलं श्रीशैल ॥ १४ ॥ वटा चर्ण चरित ॥ १४ ॥ तत् कर्म कर्णाविजयं पुरे उद्घोषयामास ॥ २४ ॥

लापव

तः ।

1 30

इशा म

गसे।

८गमत्

पयत्।

ः ॥ १६ इः ।

म। स्त्री

करान् कि

म्।

नः 🏻

पि।

तिव ।

गन् श

11 33

। २३

T: ||28

व्हिकार तत् २५

मनो गोवी

11 部

तां क्षत्रध्ये

त्वया ह

हं श्रीशैल्प

11 38 1

: 1

बहुना च किसुक्तेन शृणु कर्ण वचो मम।
सनाथोऽस्मि महावाहो त्वया नाथेन सक्तम २६
न हि ते पाण्डवाः सर्वे कलामहीन्त पोडशीम।
अन्ये वा पुरुषव्यात्र राजानोऽभ्युदितोदिताः३७
स भवान् धृतराष्ट्रं तं गान्धारां च यशस्विनीम।
प्रय कर्ण महेष्वास अदि।तें वज्रभृद्यथा॥ २८
ततो हलहलाशब्दः प्रादुरासी द्विशांपते।
हाहाकाराश्च बहवो नगरे नागसाह्वये॥ २९
के निदेनं प्रशंसिनत निन्दन्ति स्म तथा परे।
तूष्णीमासंस्तथा चान्ये नृपास्तत्र जनाधिप॥३०
एवं विजित्य राजेन्द्र कर्णः शस्त्रभृतां वरः।

सपर्वतवनाकाशां ससमुद्रां सिन्फ्कुटाम् ॥ ३१ देशैक् चावचैः पूर्णां पत्तैर्नगरैरिष । द्वीपश्चान्पसम्पूर्णेः पृथिवीं पृथिवीपते ॥ ३२ कालेन नातिर्दार्घेण वशे कृत्वा तु पार्थिवान् । अक्षयं धनमादाय स्तजो नृपमभ्ययात् ॥ ३३ प्रविद्य च गृहं राजन्नभ्यन्तरमिरेन्द्म । गान्धारीसिहितं वीरो धृतराष्ट्रं ददर्श सः ॥ ३४ पुत्रवच्च नरव्यात्र पादौ जन्नाह धर्मवित् । धृतराष्ट्रेण चान्धिर्प्य प्रेमणा चापि विसर्जितः ३५ तदाप्रभृति राजा च शकुनिश्चापि सौवलः । जानते निर्जितान् पार्थान् कर्णेन युधि भारत ३६

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि घोषयात्रापर्वणि कर्णदिग्विजये चंतुष्पञ्चाद्यदिकद्विराततमोऽध्यायः॥२५४॥

२५५

वैशम्पायन उवाच। जित्वा तु पृथिवीं राजन् सृतपुत्रो जनाधिप। अब्रवीत् परवीरद्यो दर्योधनमिदं वचः ॥ कर्ण उवाच। दुयाधन निबोधेदं यत् त्वां वश्यामि कौरव। श्रुत्वा वाचं तथा सर्वं कर्तुमईस्यरिन्दम॥ 2 तवाद्य पृथिवी वीर निःसपता नृपोत्तम। तां पालय यथा शको हतशत्रुर्महामनाः॥ 3 वैशम्पायन उवाच। प्वमुक्तस्तु कर्णेन कर्णे राजाऽब्रवीत् पुनः। न कि ञ्चिद्दर्लभं तस्य यस्य त्वं पुरुवर्षम ॥ सहायश्चानुरक्तश्च मदर्थं च समुद्यतः। आभिप्रायस्तु मे कश्चित् तं वै शृणु यथातथम् ॥५ राजसूयं पाण्डवस्य दृष्टा क्रतुवरं महत्। मम स्पृहा समुत्पन्ना तां सम्पादय सूतज ॥ पवमुक्तस्ततः कर्णो राजानमिद्मव्रवीत्।

तवाद्य पृथिवीपाला वस्याः सर्वे नृपोत्तम ॥ आहयन्तां द्विजवराः सम्भाराश्च यथाविधि। सम्प्रियन्तां कुरुश्रेष्ठ यशोपकरणानि च॥ ऋत्विजश्च समाहूता यथोक्ता वेदपारगाः। क्रियां कुर्वन्तु ते राजन् यथाशास्त्रमरिन्दम॥ ९ बह्वस्रवानसंयुक्तः सुसमृद्धगुणान्वितः। 🗝 प्रवर्ततां महायज्ञस्तवापि भरतर्षभ ॥ 20 एवमुक्तस्तु कर्णेन धार्तराष्ट्रो विशापते । पुरोहितं समानाय्य वचनं चेद्मब्रवीत्॥ ११ राजसूयं ऋतुश्रेष्ठं समाप्तवरदक्षिणम् । आहर त्वं मम कृते यथान्यायं यथाक्रमम्॥ स एवमुक्तो नृपतिमुवाच द्विजसत्तमः। न स शक्यः ऋतुश्रेष्टो जीवमाने युधिष्ठिरे ॥ १३ आहर्तुं कौरवश्रेष्ठ कुले तव नृपोत्तम । दीर्घायुर्जीवति च ते घृतराष्ट्रः पिता नृप ॥ १४

अभ्युदितेभ्योऽप्युदिताः श्रेष्ठतमाः ॥ २७ ॥ हल्हला-शब्दं हाहाकारं कर्णानिन्दां च पाण्डवपक्षपातिनश्चकृरित्यर्थः ॥ २९ ॥ आकाशः पर्वतवनयोरन्तरालं सस्यागुत्पात्तिभूमि-मित्यर्थः ॥ ३९ ॥ अनूपं सर्वतोजलं तेन सम्पूर्णेः ॥३२॥ इत्यारण्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे चतुष्पन्नाशद-षिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५४ ॥ 244

जित्वेति ॥ १ ॥ जीवमाने इत्येकस्मिन् कुले द्वौ राजस्यौ न भवत इति वा तस्मिन्नाजित इति वा भावः ॥ १३ ॥ स च शत्रुनं तत्प्रातिवन्यस्माकं काचिदास्ति । यूतेन च जितोऽस्त्येवेत्याशङ्क्याह दीर्घायुग्निते । पितर्व-कृतराजस्ये चीवति सति स्वयं तं न कुर्यादित्यर्थः । अन्यस्य पितुरनिधकारात् तत्सन्त्वं • यद्यप्यधिकारप्रतिवन्धकं न

शेष

अथ

त्राह

ते त

हर्षे

यथ

प्रिवि

जन

ला

ऊच्

अप युर्ग

नैव

एवं

सुह

यय

和

पत

প্র

आ

भी

आ

धा

तम

अतश्चापि विरुद्धस्ते कतुरेष नृपोत्तम ।
अस्ति त्वन्यन्महत् सत्रं राजस्यसमं प्रभो ॥ १५
तेन त्वं यज राजेन्द्र श्रणु चेदं वचो मम ।
य इमे पृथिवीपालाः करदास्तवं पार्थिव ॥ १६
ते करान् सम्प्रयच्छन्तु सुवर्णं च कृताकृतस् ।
तेन ते कियतामच लाङ्गलं नृपसत्तम ॥ १७
यज्ञवाटस्य ते भूमिः कृष्यतां तेन भारत ।
तत्र यज्ञो नृपश्रेष्ठ प्रभृतान्नः सुसंस्कृतः ॥ १८
प्रवर्ततां यथान्यायं सर्वतो ह्यानिवारितः ।
एष ते वैष्णवो नाम यज्ञः सत्पुरुषोचितः ॥ १९
पत्तेन नेष्टवान् कश्चिद्दते विष्णुं पुरातनम् ।

राजस्यं ऋतुश्रेष्ठं स्पर्धत्येष महाऋतुः॥ २० अस्माकं रोचते चैव श्रेयश्च तव भारत। निर्विष्ठश्च भवत्येष सफला स्यात् स्पृहा तव २१ एवमुक्तस्तु तैर्विप्रैर्धार्तराष्ट्रो महीपतिः। कर्णं च सौवलं चैव आतृंश्चैवेदमञ्जवीत्॥ २२ रोचते मे वचः ऋत्कं ब्राह्मणानां न संशयः। रोचते यदि युष्माकं तस्मात् प्रवृत मा चिरम्२३ एवमुक्तास्तु ते सर्वे तथेत्युचुर्नराधिषम्। सिन्द्देश ततो राजा व्यापारस्थान् यथाकमम्२४ हलस्य करणे चापि व्यादिष्टाः सर्वशिविषतः। यथोक्तं च नुपश्रेष्ठ ऋतं सर्वे यथाक्रमम्॥ २५

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि घोषयात्रापर्वणि दुर्योधनयज्ञसमारम्भे पञ्चपञ्चाराद्धिकद्विराततमोऽध्यायः॥ २५५ ॥

२५६

वैशम्पायन उवाच । ततस्त शिल्पिनः सर्वे अमात्यप्रवराश्च ये। विदुरश्च महाप्राज्ञो धार्तराष्ट्रे न्यवेद्यत् ॥ सन्जं ऋतुवरं राजन् कालप्राप्तं च भारत। सौवर्ण च कृतं सर्वे लाङ्गलं च महाधनम् ॥ 2 पतच्छ्रत्वा नुपश्रेष्ठो धार्तराष्ट्रो विशांपते । आज्ञापयामास नृपः ऋतुराजप्रवर्तनम् ॥ 3 ततः प्रववृते यज्ञः प्रभूतार्थः सुसंस्कृतः। दीक्षितश्चापि गान्धारिर्यथाशास्त्रं यथाक्रमम् ४ प्रहृष्टो धृतराष्ट्रश्च विदुरश्च महायशाः । भीष्मो द्रोणः कृपः कर्णो गान्धारी च यशस्विनी निमन्त्रणार्थं दूतांश्च प्रेषयामास शीव्रगान् । पार्थिवानां च राजेन्द्र ब्राह्मणानां तथैव च॥ ६ ते प्रयाता यथोदिष्टा द्तास्त्वरितवाहनाः। तत्र कञ्चित् प्रयातं तु दूतं दुःशासनोऽव्रवीत् ७ गच्छ द्वैतवनं शीघ्रं पाण्डवान् पापपूरुषान् । निमन्त्रय यथान्यायं विप्रांस्तिसम् वने तदा ॥ ८

स गत्वा पाण्डवान् सर्वानुवाचाभिप्रणम्य च। दुर्योधनो महाराज यजते नृपसत्तमः॥ स्ववीर्याजितमधौंघमवाय कुरुसत्तमः। तत्र गच्छन्ति राजानो ब्राह्मणाश्च ततस्ततः १० अहं तु प्रेवितो राजन् कौरवेण महात्मना। आमन्त्रयति वो राजा धार्तराष्ट्रो जनेश्वरः ॥ ११ मनोभिलवितं राज्ञस्तं ऋतुं द्रष्टुमर्हथ । ततो युधिष्ठिरो राजा तच्छूत्वा दूतभाषितम् ११ अब्रवीवृपशार्द्वेलो दिष्ट्या राजा सुयोधनः। यजते ऋतुमुख्येन पूर्वेषां कीर्तिवर्धनः॥ वयमप्युपयास्यामो न त्विदानीं कथञ्चन। समयः परिपाल्यो नो यावद्वर्षं त्रयोदशम्॥ ^{१४} श्रुत्वैतद्धर्मराजस्य भीमो वचनमब्रवीत्। 84 तदा तु नृपतिर्गन्ता धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ अस्त्रशस्त्रपदीं प्रेऽग्नौ यदा तं पातायेष्यति । वर्षात् त्रयोदशादुर्ध्वं रणसंत्रे नराधिषः ॥

भवति किन्तु युधिष्टिरजयासामर्थ्यमेव । तथापि तत्कीर्त-यितुमशक्यमित्येतदुदाहृतम् । तथा च वश्यति-'हतेषु युधि पार्थेषु राजस्ये तथा त्वया । आहृतेऽहं नरश्रेष्ठ त्वां सभा-जयिता पुनः'इति ॥ १४ ॥ कृतं घटितमर्लङ्कारादिरूपम् अकृतमन्यत् ॥ १७ ॥ व्यापारस्थान् शिल्पनः ॥ २४ ॥ इत्यारण्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे पश्चपद्याद्यर धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५५ ॥

२५६

तत इति॥ १॥

पिव

20

1 28

२२

म्२३

म्२४

1:1

व ।

: 80

11 88

म् १२

23

11 88

89

88

च्चाशर'

24

यदा क्रीधहिवमांका धार्तराष्ट्रेषु पाण्डवः।
आगन्ताऽहं तदाऽस्मीति वाच्यस्ते स स्रुयोधनः
शेषास्तु पाण्डवा राजक्षेवोचुः किञ्चिदिष्यम्।
दूतश्चापि यथावृत्तं धार्तराष्ट्रे न्यवेदयत्॥ १८
अथाजग्मुर्नरश्चेष्टा नानाजनपदेश्वराः।
आसणाश्च महामाग धार्तराष्ट्रपुरं प्रति॥ १९
ते त्वचिता यथाशास्त्रं यथाविधि यथाक्रमम्।
मुदा परमया युक्ताः प्रीताश्चापि नरेश्वराः॥ २०
धृतराष्ट्रोऽपि राजेन्द्र संवृतः सर्वकौरवैः।
हर्षेण महता युक्तो विदुरं प्रत्यभाषत ॥ २१
यथा सुखी जनः सर्वः क्षत्तः स्यादन्नसंयुतः।

तुष्येत् तु यञ्चसद्ने तथा क्षिप्रं विधीयताम् ॥२२ विदुरस्तु तदाञ्चाय सर्ववर्णानिरन्दम । यथा प्रमाणतो विद्वान् पूजयामास धर्मवित्॥२३ भक्ष्यपेयान्नपानेन माल्येश्चापि सुगन्धिमाः । वासोभिर्विविधेश्चैव योजयामास दृष्टवत् ॥ २४ कृत्वा द्यावस्थान् वीरो यथाशास्त्रं यथाकमम् । सान्त्वियत्वा च राजेन्द्रो दत्वा च विविधं वसुर्भ विसर्जयामास नृपान् ब्राह्मणांश्च सहस्रशः । विस्रज्य च नृपान् सर्वान् स्नातृभिः परिवारितः २६ विवेश हास्तिनपुरं सहितः कर्णसौवकैः ॥ २७

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि घोषयात्रापर्वणि दुर्योधनयज्ञे पर्पञ्चाराद्धिकद्विराततमोऽध्यायः ॥ २५६ ॥

分分分分分

240

वैशम्पायन उवाच। प्रविशन्तं महाराज स्तास्तुष्ट्वुरच्युतम्। जनाश्चापि महेष्वासं तुष्टवू राजसत्तम ॥ लाजैधन्दनचूर्णेश्च विकॉर्य च जनास्ततः। **ज**चुर्दिष्टचा नृपाविघः समाप्तोऽयं ऋतुस्तव ॥ अपरे त्वब्रुवंस्तत्र वातिकास्तं महीपतिम्। युधिष्टिरस्य यज्ञेन न समो होष ते ऋतुः॥ नैव तस्य ऋतोरेष कलामहीति षोडशीम्। एवं तत्राब्रुवन् केचिद्वातिकास्तं जनेश्वरम्॥ 8 सुदृद्दस्त्वबुवंस्तत्र अतिसर्वानयं ऋतुः। ययातिर्नेहुवश्चापि मान्धाता भरतस्तथा ॥ ऋतुमेनं समाहृत्य पूताः सर्वे दिवं गताः । पता वाचः शुभाः श्रण्वन् सहदां भरतर्षभ ॥ ६ प्रविवेश पुरं हृष्टः स्ववेशम च नराधिपः। अभिवाच ततः पादौ मातापित्रोविंशांपते॥ भीष्मद्रोणकृपादीनां विदुरस्य च धीमतः। अभिवादितः कनीयोभिर्म्रातृभिर्म्मातृनन्दनः॥ ८

निषसादासने मुख्ये भ्रातृभिः परिवारितः। तमुत्थाय महाराजं स्तपुत्रोऽब्रवीद्वचः॥ 9 दिष्ट्या ते भरतश्रेष्ट समाप्तोऽयं महाऋतुः। हतेषु युघि पार्थेषु राजसूये तथा त्वया ॥ 20 आहतेऽहं नरश्रेष्ठ त्वां सभाजयिता पुनः 🏗 तमव्रवीन्महाराजो धार्तराष्ट्री महायशाः॥ सत्यमेतत् त्वयोक्तं हि पाण्डवेषु दुरात्मसु। निहतेषु नरश्रेष्ठ प्राप्ते चापि महाऋतौ ॥ १२ राजस्ये पुनर्वीर त्वमेवं वर्घीयण्यासि । एवमुक्ता महाराज कर्णमाश्चिष्य भारत॥ राजस्यं कतुश्रेष्ठं चिन्तयामास कौरवः। सोऽब्रवीत् कौरवांश्चापि पार्श्वस्थान् नृपसत्तमः कदा तु तं ऋतुवरं राजसूयं महाधनम्। निहत्य पाण्डवान् सर्वानाहरिष्यामि कौरवाः१५ तमव्यीत् तदा कर्णः श्रृणु मे राजकुञ्जर। पादौ न घावये तावद्यावन्न निहतोऽर्जुनः ॥

धार्तराष्ट्रेषु स्वयं कोधेन ज्वलत्सु । कोधहविः कोधरूपं सर्पि-स्तेषामत्यन्तोद्दीपकं मोक्ष्यति तदाहमागन्ता-आगमिष्यामि ॥ १७॥ कर्णसौबलेः सौबलायैः॥ २७॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे षट्पश्चाशदधिकद्विशत-तमोऽष्यायः॥ २५६॥ 2419

प्रविद्यान्तमिति ॥ १ ॥ वातिकाः वातरोगोपहतः चेतस उचित्भाषणानभिज्ञाः ॥ ३ ॥ समाजयिता पूज-यिष्यामि ॥ ११ ॥ धावये परेणेति शेषः ॥ १६ ॥

H

ਰ

त

9

कीलालजं न खादेयं करिष्ये चास्र्रवतम् ।
नास्तीति नैव वध्यामि याचितो येन केनचित्
अथोत्कुष्टं महेष्वासैर्घातराष्ट्रैमेहारथैः ।
प्रतिक्षाते फाल्गुनस्य वधे कर्णेन संयुगे ॥ १८
विजितांश्चाप्यमन्यन्त पाण्डवान् धृतराष्ट्रजाः ।
दुर्योधनोऽपि राजेन्द्र विस्तृत्य नरपुङ्गवान् ॥१९
प्राविवेश गृहं श्रीमान् यथा चैत्ररथं प्रभुः ।
तेऽपि सर्वे महेष्वासा जग्मुर्वेदमानि भारत॥२०
पाण्डवाश्च महेष्वासा दृतवाक्यप्रचोदिताः ।
चिन्तयन्तस्तमेवार्थं नालभन्त सुखं क्वित् ॥२१
भूयश्च चारे राजेन्द्र प्रवृत्तिरुपपादिता ।
प्रातिक्षा स्तपुत्रस्य विजयस्य वधं प्रति ॥ २२

पतच्छूत्वा धर्मसुतः समुद्विश्नो नराधिप।

वत् अभेद्यक्रवचं मत्वा कर्णमद्भुतविक्रमम् ॥ अनुस्मरंश्च सङ्क्षेशाञ्च शान्तिमुपयाति सः।

१८ तस्य चिन्तापरीतस्य बुद्धिर्जञ्जे महात्मनः॥ २१ बहुत्यालम् गाक्कीणं त्यक्तं क्षेतवनं वनम्।

१९ धार्तराष्ट्रोऽपि नृपतिः प्रश्चास वसुन्धराम्॥२५ भादिभिः सहितो वीरैभीष्मद्रोणकृपैस्तथा।

१० सङ्गस्य सूतपुत्रेण कर्णनाहवशोभिना॥ २६ दुर्योधनः प्रिये नित्यं वर्तमानो महीमृताम्।

११ पूज्यामास विप्रेन्द्रान् ऋतुभिर्मूरिदिक्षिणैः॥ २६ भादृणां च ।प्रियं राजन् स चकार परन्तपः।

१२ निश्चित्य मनसा वीरो दत्तमुक्तफलं धनम्॥२८

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि घोषयात्रापर्वणि दुधिष्टिरचिन्तायां सप्तपञ्चादाद्धिकद्विराततमोऽध्यायः॥ २५७॥

॥ समाप्तं घोषयात्रापर्व ॥

॥ मृगस्वप्रोद्भवपर्व ॥

२५८

जनमेजय उवाच ।
दुर्योधनं मोक्षयित्वा पाण्डुपुत्रा महाबलाः ।
किमकार्षुर्वने तर्सिमस्तन्ममाख्यातुमहिसि ॥ १
वैद्याम्पायन उवाच ।
ततः शयानं कौन्तेयं रात्रौ द्वैतवने मृगाः ।
स्वप्तान्ते दर्शयामासुर्वाप्यकण्ठा दृधिष्ठिरम् ॥ २
तानव्रवीत् स राजेन्द्रो वेपमानान् कृताञ्जलीन् ।
द्वृत्त यद्वक्तुकामाः स्थ के भवन्तः किमिष्यते ॥ ३
प्वमुक्ताः पाण्डवेन कौन्तेयेन यशस्त्रिना ।
प्रत्यव्रवन् मृगास्तत्र हतशेषा युधिष्ठिरम् ॥ ४
वयं मृगा द्वैतवने हतशिष्टास्तु भारत ।
नोत्सीदेम महाराज कियतां वासपर्ययः ॥ ५
भवतो स्रातरः शूराः सर्व प्वास्त्रकोविदाः ।

कुलान्यल्पावशिष्टानि कृतवन्तो वनौकसाम्॥६ वीजभूता वयं के चिद्वशिष्टा महामते। विवर्थमिहि राजेन्द्र प्रसादात् ते युधिष्टिर॥ ६ तान् वेपमानान् वित्रस्तान् बीजमात्रावशेषितात् मृगान् दृष्टा सुदुःखातों धर्मराजो युधिष्टिरः॥६ तांस्तथेत्यव्रवीद्राजा सर्वभृतिहते रतः। यथा भवन्तो वृवते करिष्यामि च तत् तथा॥६ इत्येवं प्रतिबुद्धः स राज्यन्ते राजसत्तमः। अव्रवीत् सहितान् भ्रातृन् द्यापन्नो मृगान् प्रति॥ उक्तो रात्रौ मृगैरस्मि स्वप्नान्ते हतशेषितैः। तन्तुभूताः सम भद्दं ते द्या नः क्रियतामिति ११ ते सत्यमाद्धः कर्तस्या द्याऽस्माभिर्वनौकसाम्। साष्टमासं हि नो वर्ष यदेनानुपयुद्ध्यमेहे॥

कीलालजं मांसं ति घनीमूतं रुधिरमेव। 'कीलालं रुधिरे तोये ' इति मोदिनी। असुरं सुरारहितं च व्रतं स्वानियमं करिष्ये मद्यं, मांसं च त्यक्ये इत्यर्थः॥ १७॥ उत्कृष्ट-मुचैः शब्दः कृतः॥ १८॥ इत्यारण्यके पर्वाधि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे सप्तपञ्चाशदिधकद्विशततमोऽष्यायः॥२५७॥

246

दुर्योधनिमिति ॥ १ ॥ वासस्य पर्ययः वैपरीलं विश्व वस्तब्यमित्यर्थः ॥ ५ ॥ एकं वर्षे वत्सरं उपयुक्ष्^{महे भर्ष} यामः ॥१२॥ विष्वे

२३

11 28

म् ॥२५

78

॥ २७ सः ।

1 11 36

म्॥६

11 9

वितान्

T: 116

11 11 9

र् प्रति॥

गति ११

साम्

83

: 1

TI

; 1

पुतर्बहुमृगं रम्यं काम्यकं काननोत्तमम् । मरुभूमेः शिरःस्थानं तृणविन्दुसरः प्रति ॥ १३ तत्रेमां वसातिं शिष्टां विहरन्तो रमेमहि । ततस्ते पाण्डवाः शीघ्रं प्रययुर्धर्मकोविदाः ॥१४ ब्राह्मणैः सहिता राजन् ये च तत्र सहोषिताः ।

इन्द्रसेनादिभिश्चैव प्रेच्चैरनुगतास्तदा॥ १५ ते यात्वाऽनुस्तैर्मार्गैः स्वन्नैः श्रुचिजलान्वितैः । दद्युः काम्यकं पुण्यमाश्रमं तपसा युतम् ॥ १६ विविशुस्ते स्म कौरव्या वृता विप्रर्षमस्तदा । तद्वनं भरतश्रेष्टाः स्वर्गे सुकृतिनो यथा ॥ १७

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मृगस्वप्नोद्भवपर्वणि काम्यकप्रवेशे अष्टपञ्चाराद्धिकद्विराततमोऽध्यायः ॥ २५८ ॥

समाप्तं मृगस्वप्तोद्भवपर्व ।

少少小溪中原今

॥ त्रीहिद्रौणिकपर्व ॥

२५९

वैशस्पायन उवाच। वने निवसतां तेषां पाण्डवानां महात्मनाम्। वर्षाण्येकादशातीयुः क्रच्छ्रेण भरतर्षम ॥ 2 फलमूलाशनास्ते हि सुखार्हा दुःखमुत्तमम्। प्राप्तकालमनुष्यान्तः संहिरं वरपूरुषाः॥ युधिष्टिरस्तु राजर्षिरात्मकर्मापराधजम्। चिन्तयन् स महाबाहुर्भ्रातृणां दुःखमुत्तमम् ॥ ३ न सुष्वाप सुखं राजा हृदि शब्वेरिवार्पितैः। दौरातम्यमनुपद्यंस्तत् काले द्यूतोद्भवस्य हि ॥ ४ संस्मरन् परुषा वाचः सृतपुत्रस्य पाण्डवः । निःश्वासपरमो दीनो विभ्रत् कोपविषं महत्॥५ अर्जुनो यमजौ चोभौ द्रौपदी च यशस्विनी। स च भीमो महातेजाः सर्वेषामुत्तमो वली ॥ ६ युधिष्ठिरमुदीक्षन्तः सेहुर्दुःखमनुत्तमम्। §अवाशिष्टमस्पकालं मन्वानाः पुरुषर्षभाः ॥ 9 वपुरन्यदिवाकार्षुरुत्साहामर्वचेधितैः। कस्यचित् त्वथं कालस्य व्यासः सत्यवतीसुतः॥ आजगाम महायोगी पाण्डवानवलोककः। तमागतमाभिप्रेक्ष्य कुन्तीपुत्रो युधिष्टिरः॥ 9

प्रत्युद्रम्य महात्मानं प्रत्यगृह्णाद्यथाविधि। तमासीनमुपासीनः शुश्रुषुर्नियतेन्द्रियः॥ 20 तोषयन् प्रणिपातेन व्यासं पाण्डवनन्दनः। तानवेक्ष्य कृशान् पौत्रान् वने वन्येन जीवतः ११ महर्षिरनुकम्पार्थमत्रवीद्वाष्पगद्गदम् । युधिष्ठिर महाबाहो श्र्णु धर्मभृतां वर ॥ १२ नातप्ततपसो लोके प्राप्तवन्ति महासुखम्। सुखदुःखं हि पुरुषः पर्यायेणोपसेवते ॥ 23 न ह्यनन्तं सुखं कश्चित् प्राप्नोति पुरुपर्पभा प्रज्ञावांस्त्वेव पुरुषः संयुक्तः परया घिया ॥ १४ उद्यास्तमनक्षो हि न हृष्यति न शाचित । सुखमापतितं सेवेदःखमापतितं वेहत्॥ १५ कालप्राप्तमुपासीत सस्यानामिव कर्षकः । तपसो हि परं नास्ति तपसा विन्दते महत्॥१६ नासाध्यं तपसः किञ्चिदिति बुध्यस भारत। सत्यमार्जवमकोधः संविमागो दमः शमः॥ १७ अनसूयाऽविहिंसा च शौचिमिन्द्रियसंयमः। पावनानि महाराज नराणां पुण्यकर्मणाम् ॥ १८

इत्यारप्यके पर्वाण नैलकणीये भारतभावदीपे अष्टपञ्चाशद-धिकाद्वेशततमोऽध्यायः॥२५८॥ (अवशिष्टं त्वल्पकालम् स्र.

२५९

वन इति ॥ १ ॥ ध्यान्तः ध्यायन्तः ॥ २ ॥ तत्काले तस्मिन् काले धूतोद्भवस्य धूतहेतोः शकुन्यादेः ॥ ४ ॥ अवलोककोऽवलोकितुकामः ॥ ९ ॥ अनन्तं सुखं न प्राप्नोति कश्चित् पृथग्जनः । कस्तर्हि तत् प्राप्नोतित्याह् प्रज्ञावानिति । परया धिया ब्रह्मविद्यया ॥ १४ ॥ उदया-स्तमनं जगत उत्पत्तिस्थितिलयकारणं ब्रह्म तज्ज्ञो न शोचिति न काङ्क्षिति मिथ्याभूते जगति ।प्रियस्य सुखस्या-भावात् तिद्वये ।जः शोको वा तिदच्छा वा तस्य न जायत इत्यर्थः । क्रारव्धकर्मोपस्थापितं सुखदुः खाद्यपरिर्हायमित्याह सुखमिति ॥ १५ ॥ तपसा शानेन महद्रह्म ॥ १६ ॥ काळे

त्यं ग^त महे भ^{र्स}

क

दे

प्र

अ

f

त

मुत

अधर्मरुचयो मुढास्तिर्यगतिपरायणाः। कृच्छां योनिमनुप्राप्ता न सुखं विन्दते जनाः॥१९ इह यत् क्रियते कर्म तत् परत्रोपयुज्यते। तस्माच्छरीरं युञ्जीत तपसा नियमेन च॥ यथाशक्ति प्रयच्छेत सम्पूज्याभिप्रणम्य च । काले प्राप्ते च हृष्टात्मा राजन् विगतमत्सरः॥२१ सत्यवादी लभेतायुरनायासमथार्जवम्। अक्रोधनोऽनस्यश्च निर्वृतिं लभते पराम् ॥ २२ दान्तः शमपरः शश्वत् परिक्वेशं न विन्दति । न च तप्यति दान्तात्मा दृष्टा परगतां श्रियम् २३ संविभक्ता च दाता च भोगवान् सुखवान्नरः। भवत्यहिंसकश्चैव परमारोग्यमश्चते ॥ २४ मान्यमानयिता जनम कुछे महिति विन्दाति । व्यसनैर्न तु संयोगं प्राप्तोति विजितेन्द्रियः ॥ २५ श्रुभानुशयबुद्धिहिं संयुक्तः कालधर्मणा। प्रादुर्भवति तद्योगात् कल्याणमतिरेव सः ॥ २६ युधिष्ठिर उवाच। भगवन् दानधर्माणां तपसो वा महासने ।

किं खिद्रहुगुणं प्रेत्य किं वा दुष्करमुच्यते ॥ २७ व्यास उवाच ।

दानान्न दुष्करं तात पृथिव्यामस्ति किञ्चन। अर्थे च महती तृष्णा स च दुःखेन लम्यते ॥२८ परित्यज्य प्रियान् प्राणान् धनार्थे हि महामते। प्रविशन्ति नरा वीराः समुद्रमटवीं तथा॥ २९ क्रविगोरक्ष्यमित्येके प्रतिपद्यन्ति मानवाः। पुरुवाः प्रेष्यतामेके निर्गच्छन्ति धनार्थिनः ॥ ३० तस्मादःखार्जितस्यैव परित्यागः सुद्रक्तरः। न दुष्करतरं दानात् तस्मादानं मतं मम ॥ ३१ विशेषस्त्वत्र विशेषो न्यायेनोपार्जितं धनम्। पात्रे काले च दशे च साधुभ्यः प्रतिपादयेत् ३२ अन्यायात् समुपात्तेन दानधर्मो धनेन यः। कियते न स कर्तारं त्रायते महतो भवात्॥ ३३ पात्रे दानं खल्पमपि काले दत्तं युधिष्ठिर। मनसा हि विश्वद्वेन प्रेत्यानन्तफळं स्मृतम्॥ ३४ अत्राप्यदाहरन्तीमामितिहासं पुरातनम्। वीहिद्रोणपरित्यागाद्यत् फलं प्राप मुहलः ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाण बीहिद्रौणिकपर्वाण दानदुष्करत्वकथने ऊनषष्ट्यधिकद्विराततमोऽध्यायः ॥ २५९ ॥

250

युधिष्ठिर उवाच। ब्रीहिद्रोणः परित्यक्तः कथं तेन महात्मना। कस्मै दत्तश्च भगवन् विधिना केन चात्य मे।।१ प्रत्यक्षधर्मा भगवान् यस्य तुष्टी हि कर्मीभेः। सफलं तस्य जन्माहं मन्ये सद्धर्मचारिणः॥ २

व्यास उवाच । शिलाञ्छवृत्तिर्धर्मात्मा मुद्रलः संयतेन्द्रियः । आसीदाजन् कुरुक्षेत्रे सत्यवागनस्यकः ॥ १ अतिथिवती कियावांश्च कापोतीं वृत्तिमास्थितः। सत्रमिष्टीकृतं नाम समुपास्ते महातपाः॥ १

दानकाले ॥ २१ ॥ अनायासं हेशपारिहारम् । निर्नृतिं सुखं परां मोक्षाख्याम् ॥ २२ ॥ दान्तः जितेन्द्रियः । दान्ततः प्रतिपत्तियोग्यतामापादित आत्मा मनो यस्य जितिचित्त इत्यर्थः ॥ २३ ॥ संविभक्ता अन्नादेविभागकर्ता दाता धनादेः ॥ २४ ॥ इन्द्रियजयफलमाह मान्येति । व्यसनैः स्नामध्यूतादैः ॥ २५ ॥ शुभमेनानुशेते शुभपश्चपातिनी बुद्धिर्यस्य । कालधर्मेण मरणेन तद्योगात् शुभानुशययोगात् । स कल्याणमितरेव प्रादुभवति जायते ॥ २६ ॥ दानजानां धर्माणां तपसः कायहेशकृतस्य कृच्छ्रादेः । एतयोर्मध्ये प्रत्य मृत्वा किंबहुगुणं किं परलोके श्रेष्ठमित्यर्थः ॥ २७ ॥ दुःखा- र्जितस्य धनस्येति शेषः । मतं श्रेष्ठस्वेन ॥ ३१ ॥ द्रोणो

मानविशेषस्तन्मिता बीहयस्तेषां दानात् ॥ ३५ ॥ इत्यार ण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे ऊनष्ट्यपिकः द्विशततमोऽध्यायः ॥ २५९ ॥ † मान्यं मानयिता - ख.

निहिद्राण इति ॥१॥ प्रत्यक्षधर्मा नृणां धर्मस्य वेता भगवान् ईश्वरः ॥ २ ॥ शिलं कणिशार्जनं उञ्छः कणशे जनम् । 'उञ्छः कणश आदानं कणिशार्यजनं शिलम्'इति यादवः । ते उभ वृत्तिर्जीवनं यस्य स शिलोञ्छ्युतिः ॥॥ कापोतीं वृत्तिमल्पसंप्रहरूपाम् । इष्टीकृतिमिष्टिमिरैव विवेतं न तु पश्चादिना । सत्रं यज्ञम् ॥ ४ ॥ क्पव

1 20

1120

ति।

२९

॥ ३०

38

त् ३२

33

11 38

11 34

: 1

स्थतः।

इत्यार

खिक

1-ख.

स्य वेता

कणशो-

लम्'इति

नः ।।३॥

सपुत्रदारो हि मुनिः पक्षाहारो बभूव ह। कपोतवृत्त्या पक्षेण जीहिद्रोणसुपार्जयत्॥ 6 द्र्शं च पौर्णमासं च कुर्वन् विगतमत्सरः। देवतातिथिशेषेण कुरुते देहयापनम् ॥ तस्येन्द्रः सहितो देवैः साक्षात्रिभुवनेश्वरः। प्रत्यगृह्यानमहाराज भागं पर्वणि पर्वणि ॥ स पर्वकालं ऋत्वा तु मुनिवृत्त्या समन्वितः। अतिथिभ्यो ददावन्नं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ बीहिद्रोणस्य तथ्यस्य ददतोऽसं महात्मनः। शिष्टं मात्सर्यहीनस्य वर्धत्यतिथिद्शीनात्॥ तच्छतान्यपि भुञ्जन्ति त्राह्मणानां मनीषिणाम्। मुनेस्त्यागविशुध्या तु तद्न्नं वृद्धिमर्च्छति ॥ १० तं तु शुश्राव धार्मेष्ठं मुद्गलं संशितवतम्। दुर्वासा नृप दिग्वासास्तमथाभ्याजगाम ह ॥ ११ विभ्रचानियतं वेषमुनमत्त इव पाण्डव। विकचः परुषा वाचो व्याहरन् विविधा मुनिः॥ अभिगम्याथ तं विप्रमुवाच मुनिसत्तमः। अन्नार्थिनमनुप्राप्तं विद्धि मां द्विजसत्तम ॥ खागतं तेऽस्त्विति मुनि मुद्रलः प्रत्यभाषत । पाद्यमाचमनीयं च प्रतिपाद्यार्थ्यमुत्तमम् ॥ प्रादात् स तापसायात्रं श्चिवतायातिथिवती । उन्मत्ताय परां श्रद्धामास्थाय स घृतव्रतः॥ ततस्तद्त्रं रसवत् स एव श्रुधयाऽन्वितः। बुभुजे कृत्स्नमुन्मत्तः प्रादात् तस्मै च मुद्रलः १६ भुक्ता चान्नं ततः सर्वमुच्छिष्टेनात्मनस्ततः। अथाङ्गं लिलिपेऽन्नेन यथागतमगाच सः॥ १७ एवं द्वितीये सम्प्राप्ते यथाकाले मनीविणः। आगम्य बुभुजे सर्वमन्नमुञ्छोपजीविनः ॥ 26 निराहारस्तु स मुनिरुव्छमार्जयते पुनः। न चैनं विक्रियां नेतुमशकनमुद्रलं क्षुधा॥ १९ न कोघो न च मात्सर्यं नावमानो न सम्भ्रमः। सपुत्रद्रारमुञ्छन्तमाविवेश द्विजोत्तमम्॥

तथा तमुञ्छधर्माणं दुर्वासा मुनिसत्तमम्। उपतस्थे यथाकालं पटकृत्वः कृतानिश्चयः ॥ 35 न चास्य मनसा कश्चिद्विकारं दहशे सुनिः। शुद्धसत्त्वस्य शुद्धं स दहशे निर्मलं मनः॥ 22. तम्वाच ततः प्रीतः स मुनिर्भृद्रछं ततः। त्वत्समो नास्ति छोकेऽस्मिन्दाता मात्सर्यवर्जितः क्षदर्मसंज्ञां प्रणुदलादत्ते धैर्यमेव च। रसानुसारिणी जिह्ना कर्पत्येव रसान प्रति॥ २४ आहारप्रभवाः प्राणा मनो दुर्निग्रहं चलम् । मनसञ्चेन्द्रियाणां चाप्यैकाष्ट्रयं निश्चितं तपः॥२५ श्रमेणोपार्जितं त्यकुं दुःखं श्रद्धेन चेतसा। तत् सर्वे भवता साधो यथावदुपपादितम् ॥२६ त्रीताः स्मोऽनुगृहीताश्च समेत्य भवता सह । इन्द्रियामिजयो धैर्यं संविभागो दमः शमः ॥२७-दया सत्यं च धर्मश्च त्विय सर्व प्रतिष्ठितम्। जितास्ते कर्मिमलींकाः प्राप्तोऽसि परमां गतिम अहो दानं विघुष्टं ते सुमहत् स्वर्गवासिभिः। सशरीरो भवान् गन्ता खर्ग सुचरितवत ॥ २९ इत्येवं वदतस्तस्य तदा दुर्वाससो मुनेः। देवदूतो विमानेन मुद्रलं प्रत्युपस्थितः॥ 30. हंससारसयुक्तेन किङ्किणीजालमालिना। कामगेन विचित्रेण दिव्यगन्धवता तथा॥ उवाच चैनं विप्रिं विमानं कर्मभिर्जितम् । समुपारोह संसिद्धिं प्राप्तोऽसि परमां मुने ॥ ३२ तमेवंवादिनमृषिर्देवदूतमुवाच ह। इच्छामि भवता प्रोक्तान् गुणान् खर्गनिवासिनाम् के गुणास्तत्र वसतां कि तपः कश्च निश्चयः। स्वर्गे तत्र सुखं किञ्च दोषो वा देवदृतक सतां साप्तपदं मित्रमाहुः सन्तः कुलोचिताः । मित्रतां च पुरस्कृत्य पृच्छामि त्वामहं विमो ३५ यदत्र तथ्यं पथ्यं च तद्भवीह्यविचारयन्। श्रुत्वा तथा करिष्यामि व्यवसायं गिरा तव ३६-

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि त्रीहिद्रीणिकपर्वणि मुद्रछोपाच्याने पष्टचित्रकद्विशततमोऽध्यायः॥ २६०॥

पर्व वैश्वदेववरुणप्रधासादिकं कर्म। कालं काले फाल्फुन्यादौ । अत्यन्तसंयोगे द्वितीया । ब्रीहिद्रोणमात्रं यदा सिच्यति तदा ददाति ॥ ८ ॥ तदा च दीयमानं तद्वधित वर्धते ॥ ९ ॥ अर्च्छति प्राप्नोति ॥ ९०॥ विकचः हसन्मुण्डो वा ॥ १२॥ दितीयपक्षे ॥ १८ ॥ श्वत् ख्रुधा धर्मसहितां संज्ञाम्। त्वया

तु प्राणधर्मः क्षुधा इन्द्रियधर्मो रसना तदुभयं जितमित्यर्थः ॥ २४ ॥ उवाच देवदूत इत्यनुकृष्यते ॥ ३२ ॥ ब्यवसायं निश्चयम् ॥ ३६ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैल्कण्ठीये भारत-भावदीपे ष्रष्ट्यधिकद्विस्रततमोऽध्यायः ॥ २६० ॥

संज्ञा प्रमल

आत्र

नाव

अयं

गुभ

तत्रा

न च

इह

कर्म

महां

व्रह्म

गुड

न त

निर

ध्या

पत

पत

₹F

स्

२६१

देवदूत उवाच। महर्षे आर्यबुद्धिस्तवं यः स्वर्गसुख मुत्तमम् । सम्प्राप्तं बहु मन्तव्यं विमृशस्यवधो यथा ॥ १ उपरिष्टाच स्वर्लोको योऽयं स्वरिति संज्ञितः। ऊर्घ्वगः सत्पथः शश्वदेवयानचरो मुने ॥ 2 जातप्ततपसः पुंसो नामहायज्ञयाजिनः। नानता नास्तिकाश्चेव तत्र गच्छन्ति मुद्रल ॥ ३ धर्मात्मानो जितात्मानः शान्ता दान्ता विमत्सराः टानधर्मरताः पुंसः शूराश्चाहवलक्षणाः॥ तत्र गच्छन्ति धर्माग्र्यं कृत्वा शमद्मात्मकम्। लोकान् पुण्यकृतां ब्रह्मन् सद्धिराचरिताश्चामेः ॥५ देवाः साध्यास्तथा विश्वे तथैव च महर्षयः। यामा धामाश्च मौद्रल्य गन्धर्वाप्सरसस्तथा ॥६ प्षां देवनिकायानां पृथक् पृथगनेकराः। भास्वन्तः कामसम्पन्ना लोकास्तेजोमयाः श्रभाः॥ त्रयस्त्रिशत्सहस्राणि योजनानि हिरण्मयः। मेरः पर्वतराज्यत्र देवोद्यानानि मुद्गल ॥ नन्दनादीनि पुण्यानि विहाराः पुण्यकर्मणाम् । न क्षातिपपासे न ग्लानिर्न शीतोष्णे भयं तथा ९ बीमत्समञ्जभं वापि तत्र किञ्चित्र विद्यते। मनोज्ञाः सर्वतो गन्धाः सुखस्पर्शाश्च सर्वशः १० शब्दाः श्रुतिमनोग्राह्याः सर्वतस्तत्र वै मुने । न शोको न जरा तत्र नायासपरिदेवने॥ 88 ईंदशः स मुने लोकः खकर्मफलहेतुकः। सुकृतैस्तत्र पुरुषाः सम्भवन्त्यात्मकर्मभिः॥ १२ तैजसानि शरीराणि भवन्त्यत्रोपपद्यताम्। कर्मजान्येव मौद्रल्य न मातृपितृजान्यत ॥ १३ न संस्वेदो न दौर्गन्थ्यं पुरीषं मूत्रमेव च। तेषां न च रजो वस्त्रं वाधते तत्र वै मुने ॥ १४ न म्लायन्ति स्नजस्तेषां दिव्यगन्धा मनोरमाः। संयुज्यन्ते विमानैश्च ब्रह्मन्नेवंविधैश्च ते ॥

ईर्ष्याशोकक्रमापेता मोहमात्सर्यवार्जिताः सुखं खर्गाजितस्तत्र वर्तयन्ते महामुने॥ तेषां तथाविधानां तु लोकानां मुनिपुङ्गव । उपर्युपरि लोकस्य लोका दिव्या गुणान्विताः१७ पुरस्ताद्राह्मणास्तत्र लोकास्तेजोमयाः शुमाः। यत्र यान्यवयो ब्रह्मन् पूताः स्वैः कर्मभिः शुभैः॥ ऋभवो नाम तत्रान्ये देवानामपि देवताः। तेषां लोकात् परतरे यान् यजन्तीह देवताः १९ स्वयंत्रभास्ते भास्वन्तो लोकाः कामदुघाः परे। न तेषां स्त्रीकृतस्तापो न लोकैश्वर्यमत्सरः॥२० न वर्तयन्त्याहुतिभिस्तेनाप्यसृतभोजनाः। तथा दिव्यशारीरास्ते न च विग्रहमूर्तयः॥ न सुखे सुखकामास्ते देवदेवाः सनातनाः। न कल्पपरिवर्तेषु परिवर्तन्ति ते तथा ॥ जरा मृत्युः कुतस्तेषां हर्षः प्रीतिः सुखं न च। न दुःखं न सुखं चापि रागद्वेषौ कुतो मुने ॥ २३ देवानामपि मौद्रल्य काङ्किता सा गतिः परा। दुष्प्रापा परमा सिद्धिरगम्या कामगोचरैः॥ २४ त्रयासिशादिमे देवा येषां लोका मनीषिभिः। गम्यन्ते नियमैः श्रेष्ठैर्दानैर्वा विधिपूर्वकैः॥ सेयं दानकता व्युधिरनुप्राप्ता सुखं त्वया। तां भुङ्ख्व सुकृतैर्लब्धान् तपसा द्योतितप्रभः २६ एतत् स्वर्गसुखं विप्र लोका नानाविधास्तथा। गुणाः स्वर्गस्य प्रोक्तास्ते दोषानि निन्नोध मे २७ कृतस्य कर्मणस्तत्र भुज्यते यत् फलं दिवि। न् चान्यत् क्रियते कर्म मूलच्छेदेन भुज्यते ॥२८ सोऽत्र दोषो मम मतस्तस्यान्ते पतनं च यत्। सुखन्याप्तमनस्कानां पतनं यच मुद्रल ॥ असन्तोषः परीतापो दृष्टा दीप्ततराः श्रियः। यद्भवत्यवरे स्थाने स्थितानां तत् सुदुष्करम्॥३०

२६१

महर्षे इति । विमृशासि:शुभमशुमं वेति विचारयसि । स्वर्लोकः सुखलोकः 'यन्न दुःखेन सम्भिन्नं न च प्रस्तमन-न्तरम् । अभिलाषोपनीतं यत् तत् सुखं स्वःपदास्पदम् ' इति श्रुतिः । तत्प्रधानत्वालोकोऽपि स्वःशब्दवाच्यः । ऊर्ध्व गमनादित्यूर्ध्वगः-सत्पयो ब्रह्ममार्गः क्रममुक्तिस्थानश्मित्यर्थः । देवयानेन मार्गेण अर्चिरादिपर्वक्ता चरन्त्यास्मिन्निति देव- यानचरः ॥ २ ॥ पुंसः पुमांसः ॥ ३ ॥ धर्माप्यं धर्मश्रेष्ठं योगम् ॥ ५ ॥ यामा धामाश्च गणिवशेषाः ॥६॥ देवार्तं निकाया आल्या येषु तेषां देविनकायानाम् ॥ ७ ॥ त्रवः विंशत्सहस्राणि योजनानि उपरि परिधिरित्यर्थः। उच्छायस् चतुरशीति सहस्रं मानमिति जम्बूखण्डे वश्यमाणत्वाते ॥ ८ ॥ उपपद्यतां उपगच्छताम् ॥ १३ ॥ एवंविधैरिते हस्यमानप्रदर्शनम् ॥ १५ ॥ ब्युष्टिः सम्पत्तिः ॥ २६ ॥

नपर्व

३६

:80

मैः॥

:१९

परे।

20

२१

२२

123

28

24

: २६

TI

20

1126

130

र्मश्रेष्ठं

वार्ग

त्रयं

ग्यस्य

त्वाव

वेरिति १६॥ संज्ञामोहश्च पततां रजसा च प्रधर्षणम् । प्रस्तानेषु च माल्येषु ततः पिपतियोर्भयम् ॥ ३१ बाब्रह्मभवनादेते दोषा मौद्रस्य दारुणाः। ताकळोके सुकृतिनां गुणास्त्वयुतशो नृणाम्॥३२ अयं त्वन्यो गुणः श्रेष्ठश्च्युतानां स्वर्गतो मने। श्मानुशययोगेन मनुष्येषूपजायते ॥ 33 तत्रापि स महाभागः सुखभागभिजायते । न चेत सम्बुध्यते तत्र गच्छत्यधमतां ततः॥३४ इह यत् कियते कर्म तत् परत्रोपभुज्यते। कर्मभूमिरियं ब्रह्मन् फलभूमिरसौ मता ॥ 34 मद्रल उवाच। महांतस्त अमी दोषास्त्वया स्वर्गस्य कीर्तिताः। निर्दोष एव यस्त्वन्यो लोकं तं प्रवदस्व मे॥ ३६ देवदत उवाच। ब्रह्मणः सद्नादुर्ध्वं तद्विष्णोः परमं पदम्। गुद्धं सनातनं ज्योतिः परं ब्रह्मोति यद्विदः ॥ ३७ न तत्र विप्र गच्छन्ति पुरुषा विषयात्मकाः। दम्भलोभमहाकोधमोहद्रोहैरभिद्रताः॥ निर्ममा निरहङ्कारा निर्द्धन्द्वाः संयतेन्द्रियाः। ध्यानयोगपराश्चैव तत्र गच्छन्ति मानवाः ॥ ३९ पतत् ते सर्वमाख्यातं यन्मां पृच्छसि सुद्रल । तवानुकम्पया साधो साधुगच्छाममा चिरम्४० व्यास उवाच। पतच्छुत्वा तु मौद्रल्यो वाक्यं विममृशे धिया ।

विसुर्य च मुनिश्रेष्ठो देवदूतमुवाच ह ॥ 38 देवदूत नमस्तेऽस्तु गच्छ तात यथासुखम् । महादोषेण मे कार्यं न स्वर्गेण सुखेन वा॥ ४२ पतनान्ते महादुःखं परितापः सुद्रारुणः। स्वर्गभाजश्चरन्तीह तस्मात् स्वर्गं न कामये॥ ४३ यत्र गत्वा न शोचान्ते न व्यथन्ति चळन्ति वा । तदहं स्थानमत्यन्तं मार्गयिष्यामि केवलम् ॥ ४४ इत्युक्ता स मुनिर्वाक्यं देवदृतं विसुज्य तम्। शिलोञ्छवृत्तिर्धर्मात्मा शममातिष्ठदुत्तमम्॥ ४५ त्रुव्यनिन्दास्तुतिर्भृत्वा समलोष्टारमकाञ्चनः। ज्ञानयोगेन ग्रुद्धेन ध्यानानित्यो बभूव है॥ ध्यानयोगाद्वलं लब्ध्वा प्राप्य बुद्धिमनुत्तमाम् । जगाम शाश्वतीं सिद्धि परां निर्वाणलक्षणाम् ॥ तस्मात् त्वमपि कौन्तेय न शोकं कर्तमहिसि । राज्यात् स्फीतात् परिम्रष्टस्तपसा तद्वाप्स्यसि॥ सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम् । पर्यायेणोपसर्पन्ते नरं नेमिमरा इव ॥ पितृपैतामहं राज्यं प्राप्स्यस्यमिताविकम । वर्षात्रयोदशाद्ध्वं व्येतु ते मानसो उवरः॥ ५० वैशम्पायन उवाच। स एवमुक्त्वा भगवान् व्यासः पाण्डवनन्द्तुम्। जगाम तपसे धीमान् पुनरेवाश्रमं प्रति॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि व्रीहिद्रौणिकपर्वणि मुद्रलदेवदृतसंवादे एकषष्टचित्रकाद्विशततमोऽघ्यायः॥ २६१॥

॥ समाप्तं बीहद्रौणिकपर्व ॥

॥ द्रौपदीहरणपर्व ॥

२६२

जनमेजय उवाच । वसत्स्वेवं वने तेषु पाण्डवेषु महात्मसु । रममाणेषु चित्राभिः कथाभिर्मुनिभिः सह ॥ १ सूर्यदत्ताक्षयात्रेन कृष्णाया भोजनाविधि । ब्राह्मणांस्तर्पमाणेषु ये चान्नार्थमुपागताः ॥ २ बारण्यानां सृगाणां च मांसैर्नानाविधैरपि । धार्तराष्ट्रा दुरात्मानः सर्वे दुर्योधनादयः ॥ ३

वलं परवैराग्यम् । बुद्धं ज्ञानम् ॥४७॥ नेमिं चक्रधाराम् । अराः नाभिनोमेसन्धानदारूणि ॥४९॥ इत्यारण्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारतभावदीपे एकषष्टयाधिकद्विशततमोऽष्यायः ॥ २६१ ॥

२६२

वसत्स्विति॥ १॥

संध

तस्मै

विधि

वार्व

भोउ

प्ता

चिन

सा

मनर

कृष्ण

वाह

विध

प्रपन्

आवृ

वरेप

पुरा

सव

पार्वि

नील

पीत

त्वम

परा

त्वा

त्वय

दुःइ

तथैर

प्वं

दौप

तत्रा

तत्र

एतार

कामा चनार

वाचव शर्णीत

बोह

कथं तेष्वन्ववर्तन्त पापाचारा महामुने । दुःशासनस्य कर्णस्य शकुनेश्च मते स्थिताः ॥ ६ पतदाचक्ष्व भगवन् वैशम्पायन पृच्छतः । वैशम्पायन उवाच ।

श्रुत्वा तेषां तथा वृत्तिं नगरे वसतामिव ॥ U दुर्योधनो महाराज तेषु पापमरोचयत्। तथा तैर्निकृतिप्रज्ञैः कर्णदुःशासनादिभिः॥ नानोपायैरघं तेषु चिन्तयत्सु दुरात्मसु। अभ्यागच्छत् स धर्मात्मा तपस्त्री सुमहायद्गाः ७ शिष्यायुतसमोपेतो दुर्वासा नाम कामतः। तमागतमभिश्रेश्य मुनिं परमकोपनम् ॥ दुर्योधनो विनीतात्मा प्रश्रयेण दमेन च। सहितो भाराभिः श्रीमानातिथ्येन न्यमन्त्रयत्॥ ९ विधिवत् पूजयामास स्वयं किङ्करवत् स्थितः। अहानि कातिचित् तत्र तस्थौ स मुनिसत्तमः १० तं च पर्यचरद्राजा दिवारात्रमतन्द्रितः। दुर्योधनो महाराज शापात् तस्य विशङ्कितः ११ क्षुधितोऽस्मि ददस्वान्नं शीव्रं मम नराधिप । इत्युक्त्वा गच्छति स्नातुं प्रत्यागच्छति वै चिरात् न मोक्याम्यद्य मे नास्ति क्षुधेत्युक्तैत्यद्र्शनम्॥१२ अकस्मादेत्य च इते भोजयासमांस्त्वरान्वितः। कदाचिच निशीधे स उत्थाय निकृतौ स्थितः १३ पूर्ववत् कारायित्वाऽन्नं न भुङ्के गर्हयन् सम सः। वर्तमाने तथा तस्मिन् यदा दुर्योधनो नृपः ॥ २४ विकृतिं नैति न कोधं तदा तुष्टोऽभवन्मुनिः। आह चैनं दुराधर्षों वरदोऽस्मीति भारत॥ १५ दुर्वासा उवाच।

मयि प्रीते तु यद्धस्यं नालभ्यं विद्यते तव ॥ १६ वैद्यास्पायन उवाच ।

एतच्छ्रवा वचस्तस्य महपेमीवितात्मनः। अमन्यत पुनर्जातमात्मानं स सुयोधनः॥ प्रागेव मन्त्रितं चासीत् कर्णंदुःशासनादिभिः। याचनीयं मुनेस्तुष्टादिति ।निश्चित्य दुर्मितः॥१८ अतिहर्षान्वितो राजन् वरमेनमयाचत। शिष्यैः सह मम ब्रह्मन् यथा जातोऽतिथिर्भवान् अस्मत्कले महाराजो ज्येष्टः श्रेष्टो युधिष्टिरः। वने वसति भ्रमात्मा भ्रातामः परिवारितः॥ २० गुणवान् शीलसम्पनस्तस्य त्वामितिथिभव। यदा च राजपुत्री सा सुकुमारी यशस्त्रिनी॥श भोजयित्वा द्विजान् सर्वान् पतींश्च वरवार्णिनी। विश्रान्ता च स्वयं भुक्ता सुखासीना भवेदता। तदा त्वं तत्र गच्छेथा यद्य नुश्राह्यता मिय। तथा करिष्ये त्वत्प्रीत्येत्येवमुका सुयोधनम् ॥२३ दुर्वासा अपि विप्रेन्द्रो यथागतमगात् ततः। कृतार्थमपि चात्मानं तदा मेने सुयोधनः॥ २६ करेण च करं गृह्य कर्णस्य मुदितो भृशम्। कर्णोंऽपि भ्रातृसहितमित्युवाच नृपं मुदा ॥ २५ कण उवाच।

विष्ट्या कामः सुसंवृत्तो दिष्ट्या कौरव वर्षते। दिष्ट्या ते रात्रवो मग्ना दुस्तरे व्यसनार्णवे १६ दुर्वासःकोधजे वन्हौ पतिताः पाण्डुनन्दनाः। स्वैरेव ते महापापैर्गता वै दुस्तरं तमः॥ १७ वैश्वास्पायन उवाच ।

इत्थं ते निकृतिप्रज्ञा राजन् दुर्योधनादयः। हसन्तः प्रीतमनसो जग्मुः स्वं स्वं निकेत^{नम् १८}

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि द्वौपदीहरणपर्वणि दुर्वासउपाख्याने द्विषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६२ ॥

かかるでんか

२६३

वैशम्पायन उवाच । ततः कदाचिदुर्वासाः सुखासीनांस्तु पाण्डवान् भुकृ चावस्थितां कृष्णां ज्ञात्वा तस्मिन्वने मुनिः

वरं वरय भद्रं ते यत् ते मनासे वर्तते।

अभ्यागच्छत् परिवृतः शिष्यैरयुतसम्मितैः।
दृष्ट्वा यान्तं तमतिार्थं स च राजा युधिष्ठिरः।

अवं दुःखम् ॥ ७ ॥ धर्म्यं धर्मादनपेतम् ॥ १६ ॥ इत्या-रप्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे द्विषष्टयधिकद्वि-शततमोऽष्यायः ॥ २६२ ॥

२६३

तत इति ॥ १ ॥

हरणपूर्व

39 11

810

भिः।

: 1186

पर्भवान

: 11 20

ी ॥ २१

र्गेनी ।

द्यदा ॥

म् ॥२३

11 38

11 24

वधसे।

वि २६

IT: I

नम् २८

हरः ॥ २

: 1

٦I

11

1:5

अग्रामामिगुखः श्रीमान् सह भ्रातृभिरच्यतः। तसी बद्धाञ्जिल सम्यगुपवेश्य वरासने ॥ विधिवत पूजियत्वा तमातिथ्येन न्यमन्त्रयत्। बाह्रिकं भगवन् कृत्वा शीव्रमेहीति चाव्रवीत ४ बगाम च मुनिः सोऽपि स्नातुंशिष्यैः सहानघः भोजयेत् सहिदाप्यं मां कथमित्यविचिन्तयन् ५ त्यमज्ञत् सिळळे चापि मुनिसङ्घः समाहितः। प्तस्मिन्नन्तरे राजन् द्रौपदी योपितां वरा ॥ विन्तामवाप परमामञ्चहेतोः पतिव्रता । सा चिन्तयन्ती च यदा नात्रहेतुमविन्दत ॥ 9 मनसा चिन्तयामास कृष्णं कंसनिष्दनम्। क्रण कृष्ण महाबाहो देवकीनन्दनाव्यय ॥ 6 वासुदेव जगन्नाथ प्रणतार्तिविनारान। विश्वातमन् विश्वजनक विश्वहर्तः प्रभोऽव्यय ॥९ प्रवन्नपाल गोपाल प्रजापाल परात्वर । बाक्रतीनां च चित्तीनां प्रवर्तक नताऽस्मि ते १० वरेण्य वरदानन्त अगतीनां गतिर्भव। पुराणपुरुष प्राणमनोवृत्याद्यगोचर ॥ 88 सर्वाध्यक्ष पराध्यक्ष त्वामहं शरणं गता। पाहि मां कृपया देव शरणागतवत्सल ॥ १२ नीलोत्पलदलक्याम पद्मगर्भारूणेक्षण । पीताम्बरपरीधान लसत्कौस्तुभभूषण॥ १३ लमादिरन्तो भूतानां त्वमेव च परायणम् । परात्परतरं ज्योतिर्विश्वात्मा सर्वतो मुखः ॥ १४ लामेवाहुः परं बीजं निधानं सर्वसम्पदाम् । ल्या नाथेन देवेश सर्वापद्धो भयं न हि ॥ इशासनादहं पूर्व सभायां मोचिता यथा। तथैव सङ्कटाद्स्मान्मामुद्धर्तुमिहाईसि ॥ ३६ वैशम्पायन उवाच। पवं स्तुतस्तदा देवः कृष्णया भक्तवत्सरुः। दोपयाः सङ्कटं ज्ञात्वा देवदेवो जगत्पतिः ॥ १७ पार्थ्वस्यां रायने त्यका रुक्मिणीं केरावः प्रभुः। त्राजगाम त्वरितो ह्यचिन्त्यगतिरीश्वरः ॥ १८ ^{ततस्तं} दौपदी दृष्टा प्रणम्य परया मुदा।

अब्रवीद्वासुदेवाय मुनेरागमनादिकम्॥ ततस्तामब्रवित् कृष्णः श्चितोऽस्मि भृशातुरः। शीघ्रं भोजय मां कृष्णे पश्चात् सर्वं करिष्यासि ॥ निशम्य तद्वचः कृष्णा लिज्जता वाक्यमद्रवीत् । स्थाल्यां भास्करद्त्तायामन्नं मङ्गोजनावधि ॥२१ भुक्तवत्यसम्यहं देव तस्मादन्नं न विद्यते। ततः प्रोवाच मगवान् कृष्णां कमललोचनः २२ कृष्णे न नर्मकालोऽयं श्रुच्छ्रमेणातुरे मयि। शीव्रं गच्छ मम स्थालीमानयित्वा प्रदर्शय॥ २३ इति निर्बन्धतः स्थालीमानाय्य स यद्द्रहः। स्थाल्याः कण्ठेऽथ संलग्नं शाकान्नं वीध्य केशवः उपयुज्याव्रवीदेनामनेन हरिरीश्वरः। विश्वातमा प्रीयतां देवस्तुष्टश्चास्त्वित यञ्चभुक्रभ आकारय मुनीन शीघ्रं भोजनायेति चाव्रवीत। सहदेवं महाबाहुः कृष्णः क्वेशाविनाशनः ॥ ततो जगाम त्वरितः सहदेवो महायशाः। आकारितुं तु तान् सर्वान् भोजनार्थं नृपोत्तम २७ स्नातुं गतान् देवनद्यां दुर्वासःप्रभृतीन् मुनीन्। ते चावतीर्णाः सालिले कृतवन्तोऽधमर्पणम् २८ दृष्टोद्गारान् सान्नरसांस्तृष्त्या परमया युताः। उत्तीर्यं सलिलात् तस्मादृष्टवन्तः परस्परम् ॥ २९ दुर्वाससमभिवेश्य ते सर्वे मुनयोऽब्रुवन् १ राज्ञा हि कारयित्वाऽन्नं वयं स्नातुं समागताः३० आकण्ठतृप्ता विप्रर्णे किं सिद्धुआमहे वयम्। वृथा पाकः कृतोऽस्माभिस्तत्र किं करवामहे॥३१

दुर्वासा उवाच ।
वृथा पाकेन राजर्षेरपराधः कृतो महान् ।
माऽस्मानधाश्चर्रष्ट्रैव पाण्डवाः क्रूरचश्चुषा ॥ ३२
स्मृत्वाऽनुभावं राजर्षेरम्बरीषस्य धीमतः ।
विभेमि सुतरां विप्रा हरिपादाश्चयाज्जनात् ॥३३
पाण्डवाश्च महात्मानः सर्वे धर्मपरायणाः ।
शूराश्च कृतविद्याश्च व्रतिनस्तपसि स्थिताः ॥ ३४

श्विसिन्नन्तरे काले ॥ ६ ॥ कृष्णं पापकर्षकं कंसस्य कामादेर्द्रष्टराज्ञो वा निषुद्रनं हे कृष्ण कृष्ण । अत्यादरस्वनार्थे द्विवंचनम् । 'कृषिभूवाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः । तथोरैक्यं परं ब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयते' इति श्वृतिवाचकः । तथोरैक्यं परं ब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयते' इति श्वृतिवाचकः । तथोरैक्यं परं ब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयते' इति श्वृतिवाचकः । तथोरैक्यं परं ब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयते विष्ठावष्टम्भक्षमी
वाह् यस्य 'सम्बाहुभ्यां धमति सम्पतन्नैर्धावाभूमी जनयन्देव
वि २७

एकः 'इति श्रुतेः । अन्यय अविनाशिन् । अत्र देवकीनन्दन स्याब्ययत्वं वदन्त्या कृष्णमूर्तेरभौतिकत्वमुक्तम् । एवमादिना-म्नामर्थः शङ्करभगवत्पादीये विष्णुसहस्रनामन्याख्याने एव द्रष्टव्यः ॥ ८ ॥ आकूर्तानां चित्तीनां चेति चेतोवृत्तिविशे-षाणाम् ॥ १० ॥ देवनद्यां तत्रस्थ एव तीर्यविशेषे ॥२८॥

ततः

विसि

सक

विवा

वतार

ग्रन्छ

थाप्य

सदाचाररता नित्यं वासुदेवपरायणाः । कुद्धास्ते निर्देहेयुर्वे तूलराशिमिवानलः । तत पतानपृष्ट्वेव शिष्याः शीघ्रं पलायत ॥ ३५ वैशम्पायन उवाच ।

इत्युक्तास्ते द्विजाः सर्वे मुनिना गुरुणा तदा ।

पाण्डवेभ्यो भृशं भीता दुद्वुद्दते दिशो दश ॥३६

सहदेवो देवनद्यामपद्यन्मुनिसत्तमान् ।

तीर्थेष्वितस्ततस्तस्या विचचार गवेषयन् ॥ ३७

तत्रस्थेभ्यस्तापसेभ्यः श्रुत्वा तांश्चैव विद्वुतान् ।

युधिष्ठिरमथाभ्येत्य तं वृत्तान्तं न्यवेदयत् ॥ ३८

ततस्ते पाण्डवाः सर्वे प्रत्यागमनकाङ्किणः ।

प्रतीक्षन्तः कियत्कालं जितात्मानोऽवतस्थिरे३९

निशीथेऽभ्येत्य चाकस्मादस्मान् स छलयिष्यति

कथं च निस्तरेमास्मात् कृष्णाः देवाच्यादितात् ॥

इति चिन्तापरान् दृष्णा निःश्वसन्तो मुहुर्मुहः ।

उवाच वचनं श्रीमान् कृष्णः प्रत्यक्षतां गतः ४१

श्रीकृष्ण उवाच ।

भवतामापदं ज्ञात्वा ऋषेः परमकोपनात्।

द्रौपद्या चिन्तितः पार्था अहं सत्वरमागतः॥४२ न भयं विद्यते तस्माद्येर्द्वाससोऽल्पकम्। तेजसा भवतां भीतः पूर्वमेव पलायितः॥ ४२ धर्मनित्यास्तु ये केचिन्न ते सीदान्ति किहैंचित्। आपृच्छे वो गमिष्यामि नियतं भद्रमस्तु वः॥४४ वैद्यास्पायन उवाच।

श्रुत्वेरितं केशवस्य बभूवुः स्वस्थमानसाः।
द्रौपद्या सहिताः पार्थास्तमू चुर्विगतज्वराः॥ १४
त्वया नाथेन गोविन्द दुस्तरामापदं विभो।
तीर्णाः प्रविमवासाद्य मज्जमाना महार्णवे॥ १६
स्वस्ति साध्य भद्रं ते इत्याज्ञातो ययौ पुरीम्।
पाण्डवाश्च महाभाग द्रौपद्या सहिताः प्रभो॥ १६
उद्युः प्रहृष्टमनसो विहरन्तो वनाद्वनम् ।
इति तेऽभिहितं राजन् यत् पृष्टोऽहमिह त्वया १८
प्वंविधान्यळीकानि धार्तराष्ट्रेदुरात्मिभः।
पाण्डवेषु वनस्थेषु प्रयुक्तानि वृथाऽभवन्॥ १९

इति श्रीमहाभारते बारण्यके पर्वणि द्रौपदीहरणपर्वणि दुर्वासउपाख्याने त्रिषष्टवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६३ ॥

学り多条の小学

२६४

8

२

3

8

वैशम्पायन उवाच ।
तिसम् बहुमृगेऽरण्ये अटमाना महारथाः ।
काम्यके भरतश्रेष्ठा विजञ्हुस्ते यथाऽमराः ॥
प्रेक्षमाणा बहुविधान् वनोदेशान् समन्ततः ।
ययर्तुकालरम्याश्च वनराजीः सपुष्पिताः ॥
पाण्डवा मृगयाशीलाश्चरन्तस्तन्महद्भनम् ।
विजञ्हुरिन्द्रप्रतिमाः कश्चित्कालमरिन्दम ॥
ततस्ते यौगपचेन ययुः सर्वे चतुर्दिशम् ।
मृगयां पुरुषव्याघा ब्राह्मणार्थे परन्तपाः ॥
दौपदीमाश्रमे न्यस्य तृणविन्दोरनृश्च्या ।
महर्षेर्दीप्रतपसो धौम्यस्य च पुरोधसः ॥

ततस्तु राजा सिन्धूनां वार्धक्षत्रिर्महायशाः।
विवाहकामः शाल्वयान् प्रयातः सोऽभवत् तः
महता परिवर्हेण राजयोग्येन संवृतः।
राजभिर्वहुभिः सार्धमुपायात् काम्यकं च सः
तत्रापश्यत् प्रियां भार्या पाण्डवानां यशिवति।
तिष्ठन्तीमाश्रमद्वारि द्रौपदीं निर्जने वने॥
विम्राजमानां वपुषा बिम्रतीं रूपमुत्तमम्।
म्राजयन्तीं वनोद्देशं नीलाभ्रमिव विद्युतम्॥
भाजयन्तीं वनोद्देशं स्वाराधां वा देविनिर्मता।
क्षात्रमानिन्दिताम्।

अलीकानि छलानि । 'अलीकं त्वप्रियेऽनृते' इति नानार्थः ।। ४९ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे निषष्ट्यिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६३ ॥

२६४ २६४ तस्मित्रिति ॥ १ ॥ परिवर्हेण परिच्छदेन पिर्बिं स्ती राजाहंबस्तुन्यपि परिच्छदे ' इति विश्वः ॥ ७ ॥ वीका स्तीऽ नीलमेघम् ॥ ९ ॥ रणपव

: ॥ ४३

चित्।

1: 1188

: 11 84

मो॥४७

त्वया४८

[11 80

शाः।

वत् तश

च सः

राखिनीप

11

म्।

तम्॥

र्मिता ।

मो। 11 86 रीम्।

ततः स राजा सिन्धूनां वार्धक्षत्रिर्जयद्रथः । विस्मितस्त्वनवद्याङ्गी दृष्ट्या तां दुष्टमानसः ॥११ स कोटिकास्यं राजानमब्रवीत् काममोहितः। कस्य त्वेषाऽनवद्याङ्गी यदि वाऽपि न मानुषी १२ विवाहार्थों न मे कश्चिदिमां प्राप्यातिसुन्दरीम्॥ क्तामेवाहमादाय गामिष्यामि स्वमालयम् ॥ १३ गळ जानीहि सौम्येमां कस्य वाऽत्र कुतोऽपिवा

किमर्थमागता सुम्र्रिदं कण्टकितं वनम् ॥ अपि नाम वरारोही मामेषा लोकसुन्दरी। भजेदद्यायतापाङ्गी सुद्ती तनुमध्यमा ॥ अप्यहं कृतकामः स्यामिमां प्राप्य वरस्त्रियम्। गच्छ जानीहि को न्यस्या नाथ इत्येव कोटिक॥ स कोटिकास्यस्तच्छ्रत्वारथात् प्रस्कन्य कुण्डळी उपेत्य पप्रच्छ तदा कोष्टा व्याव्रवधूमिव ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे द्रौपदीहरणपर्वाणे जयद्रथागमने चतुःषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६४ ॥

२६५

कोटिक उवाच। का त्वं कदम्बस्य ×विनम्य शाखा-मेकाऽऽश्रमे ।तिष्टासि शोभमाना । देदीप्यमानाऽग्निशिखेव नक्तं व्याध्यमाना पवनेन सुभूः॥ अतीव रूपेण समन्विता त्वं न चाप्यरण्येषु विभेषि किं नु। देवी ज यक्षी यदि दानवी वा वराप्सरा दैत्यवराङ्गना वा॥ २ चपुष्मती वोरगराजकन्या वनेचरी वा क्षणदाचरस्त्री। यद्येव राज्ञो वरुणस्य पत्नी यमस्य सोमस्य धनेश्वरस्य ॥ धातुर्विधातुः सवितुर्विभोर्वा राऋस्य वा त्वं सदनात् प्रपन्ना । न ह्येव नः प्रच्छिसि ये वयं स्म न चापि जानीम तवेह नाथम्॥ 8 वयं हि मानं तव वर्धयन्तः पृच्छाम भद्रे प्रभवं प्रभुं च।

आचक्ष बन्धंश्च पतिं कुलं च तत्त्वेन यचेह करोषि कार्यम्॥ अहं तु राज्ञः सुरथस्य पुत्रो यं कोटिकास्येति विदुर्मनुष्याः। असौ त यस्तिष्ठति काञ्चनाङ्गे रथे हुतोऽग्निश्चयने यथैव ॥ त्रिगर्तराजः कमलायताक्षः क्षेमङ्करो नाम स एप वीरः। अस्मात् परस्त्वेष महाधनुष्मान् पुत्रः कुलिन्दाधिपतेर्वरिष्टः॥ निरीक्षते त्वां विपुलायताक्षः सुपृष्पितः पर्वतवासनित्यः । असौ तु यः पुष्करिणीसमीपे श्यामो युवा तिष्ठति दर्शनीयः ॥ 6 इक्षाकुराज्ञः सुभवस्य पुत्रः स एव हन्ता द्विपतां सुगात्रि। यस्यानुचकं ध्वजिनः प्रयानित सौवीरका द्वादश राजपुत्राः॥ 9

भेटिकास्यं कोटी दुर्गमन्तःपुरं तत्राधिकृताः कोटिकाः ताम् ^१ वेषां आस्यमिव मुंख्यम् । आख्यमिति पाठे सङ्ख्यान्तरं कारमिति वा । अस्येति पाठे कोटिकाः अस्याः बापा यस्येति वा राजानं क्षत्रियं प्रभुं वा। 'राजा प्रभी च त पिर्विहे सितो क्षत्रिये रजनीपतौ ' इति मोदिनी ॥१२॥ इत्यारण्यके ॥ तीर्व निल नैलकण्डीये भारतभावदीपे चतुःषष्ट्यधिकद्विशत-भोऽध्यायः ॥ २६४ ॥ × विनाम्य-क.

२६५

केति ॥ १ ॥ धातुः प्रजापतेः सरस्रती वा विधातुः कस्यपस्य रुद्रस्य वा । अदितिः पार्वती वा विभोर्विष्णोर्ल-क्मीर्वा ॥ ४ ॥ प्रभवं पितरम् । प्रभुं महान्तम् ॥ ५ ॥ राज्ञः क्षत्रियस्य चयने इष्टकोच्चये ॥ ६ ॥ अनुचकं सैन्य-मनुलक्षांकृत्य प्रयान्ति । 'चक्रं सैन्यस्थाङ्गयोः ' इति विश्वः । पाठान्तरेऽतुयात्रा यात्रोपैकरणपाला इत्यर्थः ॥९॥

99

तथा

यदुर

कोरि यदा सीम

एतां प्रति दर्शः

तां ।

पपा

पञ्च

सर्वे

पव

पति

सः

आ

कुर

आ

का

त्तेवा

शाद

शोणाश्वयुक्तेषु रथेषु सर्वे

मस्तेषु दीप्ता इव हत्यवाहाः ।
अङ्गारकः कुञ्जरो गुप्तकश्च

शत्रुज्जयः सञ्जयसुश्रवृद्धौ ॥ १०

मयङ्करोऽथ समरो रिषश्च

शूरः प्रतापः कुहनश्च नाम
यं षट्सहस्रा राधिनोऽनुयान्ति

नागा हयाश्चेव पदातिनश्च ॥ ११

जयद्रथो नाम यदि श्रुतस्ते

सीवीरराजः सुभगे स एषः ।

तस्यापरे भातरोऽदीनसत्त्वा बळाहकानीकविदारणाद्याः॥ सौवीरवीराः प्रवरा युवानो

सावारवाराः प्रवरा युवाना राजानमेते बलिनोऽनुयान्ति। एतैः सहायैरुपयाति राजा मस्द्रणैरिन्द्र इवाभिगुप्तः॥

अजानतां ख्यापय नः सुकेशि कस्यासि भार्या दुहिता च कस्य॥१ः

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाण द्रौपदीहरणपर्वणि कोटिकास्यप्रश्ने पञ्चषष्ट्रथिकद्विशततमोऽघ्यायः॥ २६५॥

२६६

वैशम्पायन उवाच। अथाब्रवीद्रौपदी राजपुत्री पृष्टा शिबीनां प्रवरेण तेन । अवेक्य मन्दं प्रविमुच्य शाखां सङ्गद्धती कौशिकमुत्तरीयम्॥ 8 बुद्धार्टिभिजानामि नरेन्द्रपुत्र न मादशी त्वामभिभाष्ट्रमहीति। न त्वेह वक्ताऽस्ति तवेह वाक्य-मन्यो नरो वाऽप्यथवाऽपि नारी॥ २ एका हाहं सम्प्रति तेन वाचं ददानि वै भद्र निबोध चेदम्। अहं हारण्ये कथमेकमेका त्वामालपेयं निरता खधर्मे॥ 3 जानामि च त्वां सुरथस्य पुत्रं यं कोटिकास्येति विदुर्मनुष्याः। तस्मादहं शैच्य तथैव तुभ्य-माख्यामि बन्धुन् प्रथितं कुछं च॥

अपत्यमस्मि दुपदस्य राज्ञः कृष्णेति मां शैब्य विदुर्मनुष्याः। साऽहं वृणे पञ्च जनान् पतित्वे ये खाण्डवप्रस्थगताः श्रुतास्ते ॥ युधिष्टिरो भीमसेनार्जुनौ च माद्याश्च पुत्रौ पुरुषप्रवीरौ । ते मां निवेश्येह दिशश्चतस्रो विभज्य पार्था मृगयां प्रयाताः ॥ प्राचीं राजा दक्षिणां भीमसेनो जयः प्रतीचीं अयमजावुदीचीम्। मन्ये तु तेषां रथसत्तमानां कालोऽभितः प्राप्त इहोपयातु^{म्} ॥ संमानिता यास्यथ तैर्यथेष्टं विमुच्य वाहानवरोहयव्वम्। प्रियातिथिर्धर्मसुतो महात्मा प्रीतो मविष्यत्यभिवीक्ष्य युधार्

पदातिनः पद्मामतितुं सततं गन्तुं शीलं येषां ते पदातयः ॥ ९९ ॥ इत्यारप्यके पर्वाणे नैलकण्डीयं भारतभावदीपे पद्मपष्टप्रधिकाद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६५ ॥

यमजी नकुल सहदेवी इत्यर्थः ।

२६६
अथेति । शिबांनां शिबिवंश्यानां क्षत्रियाणाम्।
स्वैरम् । अवेक्ष्य सङ्कोच्य । तदेवाह विमुच्येति।
कोशजम् ॥१॥ आभिभाष्ट्रमभिभाषितुम् ॥२॥ तेन क्षेत्रक्तः।
॥ ३ ॥ पञ्च जनान् पञ्च पुरुषान् ॥ ५ ॥ जयोऽर्जुनः।

हिर्णपर्

16

33

स्य ॥ ११

11:1

11

: 11.

ोम् ।

म् ॥

धान् ॥

ाणाम् । व

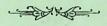
। तेन कार्ल

ोऽर्जुनः ॥

9

वतावदुक्ता द्वपदात्मजा सा शैव्यात्मजं चन्द्रमुखी प्रतीता । विवेश तां पर्णशास्तां प्रशस्तां सञ्चिन्त्य तेषामातिथित्वमर्थे ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि द्रौपदीहरणपर्वणि द्रौपदीवाक्ये पट्रपष्टयधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६६ ॥

२६७

वैशस्पायन उवाच ।
त्याऽऽसीनेषु सर्वेषु तेषु राजसु भारत ।
यहंक कृष्णया सार्ध तत् सर्व प्रत्यवेदयत् ॥ १
कोटिकास्यवचः श्रुत्वा शैन्यं सीवीरकोऽत्रवीत्
यदा वाचं व्याहरन्त्यामस्यां मे रमते मनः ॥ २
सीमन्तिनीनां मुख्यायां विनिवृत्तः कथं भवान् ।
यतां दृष्ट्वा स्त्रियो मेऽन्या यथा शाखामृगस्त्रियः३
प्रतिभान्ति महाबाहो सत्यमेतद्ववीमि ते ।
दर्शनादेव हि मनस्तया मेऽपहतं सृशम् ॥ ४
तां समाचक्ष्य कल्याणीं यदि स्याव्छैंच्य मानुषी

कोटिक उवाच ।
प्या वै द्रौपदी कृष्णा राजपुत्री यशस्त्रिमी ॥ ५
पञ्चानां पाण्डुपुत्राणां महिषी सम्मता भृशम् ।
सर्वेषां चैव पार्थामां प्रिया बहुमता सती ॥ ६
तया समेत्य सौवीर सौवीराभिमुखो वज ।
े वैशम्पायन उवाच ।

पवमुक्तः प्रत्युवाच पश्यामि द्रौपदीमिति॥ ७ पतिः सौवीरसिन्धूनां दुष्टभावो जयद्रथः। स प्रविश्याश्रमं पुण्यं सिंहगोष्ठं वृको यथा॥ ८ आत्मना सप्तमः कृष्णामिदं वचनमञ्जवीत्। उरालं ते वरारोहे भर्तारस्तेऽप्यनामयाः॥ ९ येषां कुशलकामाऽसि तेऽपि किच्चदनामयाः।

द्रीपद्युवाच । अपि ते कुशलं राजन् राष्ट्रे कोशे बले तथा ॥१० क्राचिदेकः शिवीनाढ्यान् सौवीरान्सह सिन्धुभिः अनुतिष्ठासि धर्मेण ये चान्ये विदितास्त्वया ॥११ कौरव्यः कुराली राजा कुन्तीपुत्रो युविष्ठिरः। अहं च भ्रातरश्चास्य यांश्चान्यान् परिषृच्छिसि १२ पाद्यं प्रतिगृहाणेदमासनं च नृपात्मज। सृगान् पञ्चारातं चैव प्रातराशं ददानि ते ॥ १३ पेणेयान् पृपतान् न्यङ्कृन् हरिणान् शरमान् राशान् ऋक्षान् रुक्त् शम्बरांश्च गवयांश्च सृगान् बहुन्॥ वराहान् महिषांश्चैव याश्चान्या सृगजातयः। प्रदास्यति स्वयं तुभ्यं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः॥ १५ जयद्रय उवाच।

कुशलं प्रातराशस्य सर्व मे दित्सितं त्वया।
पिंह मे रथमारोह सुखमामुहि केवलम् ॥ १६
गतश्रीकान् हतराज्यान् कृपणान् गतचेतसः।
अरण्यवासिनः पार्थान्नानुरोद्धं त्वमहिंसि ॥ १७
नैव प्राज्ञा गतश्रीकं भर्तारमुप्युक्षते।
गुञ्जानमनुयुक्षीत न श्रियः सङ्कृये वसेत् ॥ १८
श्रिया विहीना राष्ट्राच्च विनष्टाः शाश्वतीः समाः
अलं ते पाण्डुपुत्राणां भक्त्या हेशमुपासितुम् १९
भार्या मे भव सुश्रोणि त्यजैनान् सुखमामुहि।
अखिलान् सिन्धुसौवीरानामुहि त्वं मया सह २०
वैशाम्पायन उवाच।

इत्युक्ता सिन्धुराजेन वाक्यं हृदयकम्पनम् । कृष्णा तस्मादपाकामदेशात् समुकुटीमुखीः २१ अवमत्यास्य तद्वाक्यमाक्षिप्य च समध्यमा । मैवमित्यव्रवीत् कृष्णा ठज्जस्वेति च सैन्घव २२

तेषामर्थे अतिथिषु योग्यं खधर्म पूजादिकं कर्तुं सिबिन्त्य सालां विवेश ॥ ९ ॥ इत्यारण्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारत-भावदीपे षट्षष्टयधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२६६॥

२६७

तथिति ॥ १ ॥ सीवीरको जयहयः ॥ २ ॥ यदाऽस्यां मे मनो समते तदा भवान् क्यं विनिन्नत्त इति योज्यम् ॥३॥ सिंहगोष्टं सिंहसभाम् । 'गोष्टं गोस्थानकं गोष्टी समासंलापयोः ब्रियाम्' इति मेदिनी । लिङ्गं त्वविवक्षितम् । गोष्टमिव गोष्टामिति वा स्थानमेव ॥ ८ ॥ सप्तमो ्क्लाइ-कादीन् षट्श्रातृनुपल्क्स्य आत्मना श्ररीरेण सप्तानां पूरणः ॥ ९ ॥ अनुतिष्ठसि पालयसि । विदिताः लब्धाः ॥१९॥ श्रियः सङ्ख्ये सतीति शेषः । हीनल्क्सीके इत्यर्थः ॥ १८॥ समाः संवत्सरान् ॥ १९ ॥ सा काङ्कमाणा भर्तृणामुपयातमनिन्दिता । विलोभयामास परं वाक्यैर्वाक्यानि युजतीहरू इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि द्रौपदीहरणपर्वणि जयद्रथद्रौपदीसंवादे सप्तषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २६७॥

२६८

वैशस्पायन उवाच। सरोषरागोपहतेन वलाुना सरागनेत्रेण नतीन्नतभुवा । मुखेन विस्फूर्य सुवीरराष्ट्रपं ततोऽब्रवीत् तं द्वपदात्मजा पुनः ॥ १ यश्मिनस्तीश्णविषान् महारथा-नभिव्रवन् मूढ न लज्जसे कथम्। महेन्द्रकल्पान् निरतान् स्वकर्मसु खितान् समूहेष्वपि यक्षरक्षसाम्॥ न किञ्चिदीङ्यं प्रवदन्ति पापं वनेचरं वा गृहमेधिनं वा तपस्वनं सम्परिपूर्णविद्यं भषन्ति हैवं श्वनराः सुवीर ॥ 3 अहं तु मन्ये तव नास्ति कश्चि-देतादशे क्षत्रियसंनिवेशे। यस्वद्य पातालमुखे पतन्तं • पाणौ गृहीत्वा प्रतिसंहरेत ॥ नागं प्रभिन्नं गिरिक्रटकल्प-मुपत्यकां हैमवतीं चरन्तम्। दण्डीव यूयादपसेधिस त्वं यो जेतुमाशंसासि धर्मराजम्॥ 4 वाल्यात् प्रसुप्तस्य महाबलस्य सिंहस्य पश्माणि मुखाल्लनासि ।

पदा समाहत्य पलायमानः ऋदं यदा द्रध्यास भीमसेनम्॥ महाबलं घोरतरं प्रवृद्धं जातं हरिं पर्वतकन्दरेष । प्रसुप्तमुग्रं प्रपदेन हंसि यः ऋद्धमायोत्स्यसि जिष्णुमुत्रम् ॥ 🛭 कृष्णोरगौ तीक्ष्णसुखौ द्विजिह्नौ मत्तः पदाऽऽकामासे पुच्छदेशे। यः पाण्डवाभ्यां पुरुषोत्तमाभ्यां जघन्यजाभ्यां प्रयुक्तसं त्वम् ॥ यथा च वेणुः कदली नलो वा फलन्त्यभावाय न भूतयेऽऽत्मनः। तथैव मां तैः परिरक्ष्यमाणा-मादास्यसे कर्कटकीच गर्भम्॥ जयद्रथ उवाच। जानामि कृष्णे विंदितं ममैत-द्यथाविधास्ते नरदेवपुत्राः। न त्वेवमेतेन विभीषणेन शक्या वयं त्रासयितुं त्वयाऽद्य 🏽 💯 वयं पुनः सप्तदशेषु कृष्णे कुलेषु सर्वेऽनवमेषु जाताः। षड्भ्यो गुणेभ्योऽभ्यधिका विहीनात् मन्यामहे द्रौपदि पाण्डुपुत्रान्॥

इत्यारण्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारतभावदीपे सप्तषष्टय-धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६७ ॥

286

सरोषेति । रोषेण रागो रिकमा तेन साहितं सरोषरागं तदुपहतं च म्लानं च तेन वलाुना सुन्दरेण । नते स्वभावतः उत्तते कोधेन भुवौ यस्यास्तथा । विस्पूर्य फूत्कारं कृत्वा ॥ १ ॥ अभि अभिकम्य ब्रुवन् स्थितान् अवलान् यक्षादि-भिरप्यचेयानित्यर्थः ॥ २ ॥ ईब्यं स्तुत्यं दनेचरं वानप्रस्थं पापंपापवचनं प्रवदन्ति । सन्तं इति शेषः । श्वनराः शुनकतुत्या नरास्त्वाहशास्तु एवं उक्तरीत्या भषन्त व्रवन्ति ॥ ३ ॥ अतिष्ठेषे महागर्ते प्रतिष्ठेषे प्रतिष्ठेषे ग्रातिष्ठेषे ।। ४ ॥ उपत्यकामाद्रिसमीपभूमिं दंबी दण्डमात्रे युषात् समृहात् अपसेधासे अपकर्षसि ॥ ५॥ बाबार्ष मौढ्यात् पक्ष्माणि मुखोपरिस्थकेशान् । पदा समहत् छनासि छिनत्सि ॥ ६ ॥ वेण्वादयः फल्ट्रिता एव नस्यन्ति क्रिके जनासि छिनत्सि ॥ ६ ॥ वेण्वादयः फल्ट्रिता एव नस्यन्ति क्रिके च परिणतगर्मा नस्यतीति लोकप्रसिद्धम् ॥ ९॥ विभीविष् सयप्रदर्शनेन ॥ ९०॥ वयामिति । सप्तदश अष्टी कर्माणि स् समस्यादयश्च नित्यं सन्ति येषु तानि सप्तदशानि । नित्यं सन्त्यां येषु तानि सप्तदशानि । नित्यं सत्वर्थीयोऽर्श्वआयच् । तत्र 'कृषिर्वणिक्ययो दुर्ग सेदिः क्रिके

हरणपर्

नती॥२३

म्॥ ७

शे।

11

नः।

7 11 go

गन्

11 88

त्र ॥३॥

प्रतिसंहोत्

दण्डमात्रा

।। बाल्याव

समाहत्व

नित करें

विभीष्णे

कर्माणि त

। नित्यवीगे

सेवुः कुजी

मा क्षिप्रमातिष्ठ गजं रथं वा न वाक्यमात्रेण वयं हि शक्याः। आशंसं वा त्वं कृपणं वदन्ती सौबीरराजस्य पुनः प्रसादम् ॥ १२ द्रौपद्यवाच । महावला कि त्विह दुईलेव सीवीरराजस्य मताऽहमस्मि। नाहं प्रमाथादिह सम्प्रतीता सौवीरराजं कृपणं वदेयम् ॥ 23 यस्या हि कृष्णी पदवीं चरेतां समास्थितावेकरथे समेती॥ इन्द्रोऽपि तां नापहरेत कथञ्चि-न्मनुष्यमात्रः कृपणः कुतोऽन्यः॥ यथा किरीटी परवीरघाती निधन रथस्थो द्विषतां मनांसि। मदन्तरे त्वद्धजिनीं प्रवेष्टा 34 कक्षं दहन्निमिरिवोष्णगेषु॥ जनाईनः सान्धकवृष्णिवीरो महेष्वासाः केकयाश्चापि सर्वे। पते हि सर्वे मम राजपुत्राः प्रहष्ट्रूपाः पदवीं चरेयुः ॥ १६ मौर्वीविस्षृष्टाः स्तनियत्तुघोषा गाण्डीवमुक्तास्त्वतिवेगवन्तः। हस्तं समाहत्य धनञ्जयस्य भीमाः शब्दं घोरतरं नदन्ति॥ 30 गाण्डीवमुक्तांश्च महाशरीघान् ¶पतङ्गसङ्गानिव शीघ्रवेगान्।

यदा द्रष्टाऽस्यर्जुनं वीर्यशालिनं तदा स्ववृद्धि प्रतिनिन्दिताऽसि ॥ १८ सराङ्क्षघोषः सतलत्रघोषो गाण्डीवधन्वा मुहुरुद्रहंश्च। यदा शरानर्पयिता तवोरसि तदा मनस्ते किमिवाभविष्यत ॥ गदाहस्तं भीममभिद्रवन्तं माद्रीपुत्रौ सम्पतन्तौ दिशश्च। अमर्पजं कोधविषं वमन्तौ दृष्टा चिरं तापसुपेष्यसेऽधम ॥ 20 यथा वाऽहं नातिचरे कयञ्चित पतीन महाहान मनसाऽपि जातु। तेनाच सत्येन वशीकृतं त्वां द्रष्टाऽस्मि पार्थेः परिकृष्यमाणम् ॥ २१ न सम्म्रमं गन्तुमहं हि शक्ष्ये त्वया नृशंसेन विकृष्यमाणा । समागताऽहं हि कुरुपवीरैः पुनर्वनं काम्यकमागताऽस्मि ॥ 22 वैशम्पायन उवाच । सा ताननुप्रेक्ष्य विशालनेत्रा जिघृक्षमाणानवभत्स्यन्ती । प्रोवाच मा मा स्पृशतेति भीता धौम्यं प्रचुकोश पुरोहितं सा ॥ -जग्राह तामुत्तरवस्रदेशे जयद्रथस्तं समवाक्षिपत् सा। तया समाक्षिप्ततनुः स पापः पपात शास्त्रीव निकृत्तमूलः॥ २४

वन्धनम्॥ खन्याकरकरादानं स्रत्यानां च निवेशनम् ॥ अष्टी सन्धानकर्माणि नियुक्तानि मनीषिभिः' इति कर्माष्टकं कोशश्रद्धिकरम्। तथा प्रमुशक्तिमन्त्रशक्तिकत्साहशक्तिः। प्रमुसिद्धिः मन्त्रोसिद्धिकत्साहिसिद्धिः । प्रभूदयो मन्त्रोदय उत्साहोदयः । प्रमुखादीनां स्वरूपतः सामर्थ्यतः फल्द्रस्त्र येषु नित्ययोग स्त्यर्थः। अनवमेषु अनीचेषु षड्भ्यो गुणेभ्यः। त्यञ्लोपे पत्रमी। षड्गुणान् प्राप्य पाण्डवेभ्योऽभ्यधिकाः । ते च शौर्यतेजो शितदाक्षिण्यदानैश्वर्याणि भवताप्युक्ताः शौर्यं तेज इति सत्र युद्धे चाप्यपलायनं शौर्यं एवान्तर्भूतिमिति षडेव सात्रियकर्माणि तस्य गुणत्वेनोच्यन्ते । सन्धिविप्रद्यानासनहेर्मामावाश्र्याख्यास्तु गुणा नीतिशास्त्रोक्ता नेह गृह्यन्ते। तेषां सर्वेषामुत्कर्षानाधायकत्वात् । हीनबल एव सान्धिद्धेघादीनि

इच्छिति न प्रबल इति ॥ ११ ॥ शक्याः निवारितुमिति-शेषः । पुनिरिति पाण्डवपराजयानन्तरं वा इदानीमेव वा त्वं मत्प्रसादं आशंस प्रार्थय ॥ १२ ॥ प्रमाधात् निप्रहात् प्रतीता सादरा प्रख्याता वा सभायां वश्वराशिप्रदानेन भंगंवदनुगृहीतत्वात् । 'प्रतीतः सादरे ज्ञाते हृष्टे' इति मेदिनी ॥ १३ ॥ कृष्णौ वासुदेवार्जुनौ । पदवीं चरेतां अन्वेषणं कृरत एवत्यर्थः॥१४॥ मदन्तरे मित्रिमित्तं प्रवेष्टा प्रकर्षेण वेष्ट-यिष्यति उष्णगेषु निदाघेषु॥१५॥ गाण्डीमुक्ता इति स्चनात् शरा इति विशेष्यानिर्देशो न दोषाय ॥ १७ ॥ अभविष्यत् भविष्यतित्यर्थे व्यत्ययेन छ् ॥ १९ ॥ अभमेति च्छेदः ॥ २० ॥ संप्रमं मयं आगतवासिम न तु त्वंद्रशे स्थास्या-मीत्पर्यः ॥ २२ ॥ ¶ पत्रकुसङ्घानिव –स प्रगृह्यमाणा तु महाजवेन मुहुर्विनिःश्वस्य च राजपुत्री सा कृष्यमाणा रथमाहरोह धौम्यस्य पादावभिवाद्य कृष्णा ॥ २५

धौम्य उवाच । नेयं शक्या त्वया नेतुमविजित्य महारथान् । धर्म क्षत्रस्य पौराणमवेक्षस्व जयद्रथ ॥ २६ श्चुद्रं कृत्वा फलं पापं त्वं प्राप्स्यासे न संशयः। आसाद्य पाण्डवान् वीरान् धर्मराजपुरोगमान्२७ वैशम्पायन उवाच । इत्युक्त्वा ह्रियमाणां तां राजपुत्रीं यशस्विनीम्। अन्वगच्छत् तदा धौम्यः पदातिगणमध्यगः २८

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि द्रौपदीहरणे अष्टवष्ट्यिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६८॥

₩88668°E

२६९

वैशम्पायन उवाच । ° ततो दिशः सम्प्रविहृत्य पार्था मृगान् वराहान् महिषांश्च हत्वा। धनुर्धराः श्रेष्ठतमाः पृथिव्यां पृथकरन्तः सहिता बभुवः ॥ 8 ततो मृगव्यालगणानुकीर्ण महावनं तद्विहगोपञ्चष्टम्। भ्रातृश्च तानम्यवद्युधिष्ठिरः श्रुत्वा गिरो व्याहरतां मृगाणाम् ॥ 2 आदित्यदीप्तां दिशमभ्यपेत्य मृगा द्विजाः कुरमिमे वदन्ति। -आयासमुद्रं प्रतिवेदयन्तो महावनं शत्रुभिर्बाध्यमानम् ॥ 3 क्षिप्रं निवर्तध्वमलं मृगैनों मनो हि मे दूयति दहाते च। बुद्धिं समाच्छाद्य च मे समन्य-रुद्भयते प्राणपतिः शरीरे ॥ सरः सुपर्णेन हतोरगं यथा राष्ट्रं यथाऽराजकमात्तलक्ष्म ।

एवंविधं मे प्रतिमा ति काम्यकं शौण्डैर्यथा पीतरसश्च कुमाः॥ ते सैन्धवैरत्यानिलोग्रवेगै-र्महाजवैर्वाजिभिरुह्यमानाः। युक्तैर्वृहाद्भः सुरथैर्नुवीरा-स्तदाऽऽश्रमायाभिमुखा वभूवुः॥ तेषां तु गोमायुरनल्पघोषो निवर्ततां वामसुपत्य पार्श्वम् । प्रव्याहरत् तत् प्रविमृश्य राजा प्रोवाच भीमं च धनञ्जयं च ॥ यथा वदत्येष विहीनयोनिः शालावृको वाममुपेत्य पार्श्वम्। सुव्यक्तमस्मानवमन्य पापैः कृतोऽभिमर्दः कुरुभिः प्रसद्य ॥ इत्येव ते तद्वनमाविशन्तो महत्यरण्ये मृगयां चरित्वा बालामपश्यन्त तदा रुदन्तीं धात्रेयिकां प्रेष्य वधुं त्रियायाः॥

इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे अष्टषष्ट्य-थिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६८ ॥

२६९

ततं इति ॥ १ ॥ महावनं काम्यकम् ॥ २॥ महावनं महानाल्यः 'गृहिणी गृहमुच्यते' इत्युक्तेर्गृहिणी 'वनं नपुंसकं नीरे निवासाल्यकानने 'इति मेदिनी । महाधनामिति पाठे महन्च तद्धनं चेति श्लीरूपमेव धनम् ॥ ३॥ समाच्छाय मोहयित्वा । समन्युः दैन्यसिद्धाः प्राणानां आञ्चात्मिकाना- मिन्द्रियाणां पतिर्मुख्यः प्राणः ॥ ४ ॥ अराजकं राजहीतं शौण्डैः शुण्डया विदिते जैः । पीतरसः पांतजलः । वध दासीमुद्रकुंभं नयन्तीमनुल्रस्य महामात्रस्तयाऽज्ञातमेव गर्व तत्पृष्ठतो नीत्वा तेन तज्जलं शोषयति सा नाकसारं लघुतया रिक्तं पश्चाज्जानाति तद्वत् अस्माभिरज्ञातोऽस्मर्वं कश्चिद्धरिष्यति तदा रिक्तकुम्भवद्वनं पश्चाद्वस्याम इत्यर्थः। सैन्धदेः सिन्धुदेशजैर्वाजिभिरश्वैः । सुरश्वैः शोभनर्थः। समानाधिकरणं तृतीयात्रयम् ॥ ६ ॥ प्रेष्यवधूं दासमायात्रसम्मानाधिकरणं तृतीयात्रयम् ॥ ६ ॥ प्रेष्यवधूं दासमायात्रसम्

र्गान

शयः।

गन्र७

नीम्।

7: २८

4

0

6

राजहींन

: । यथा

तमेव गर्न

कसाइट

ो**ऽस्म**हत

इत्यर्थः।

भनर्थः । समार्थाम्

11

611

तामिन्द्रसेनस्त्वरितोऽभिस्त्य रथादवप्लत्य ततोऽभ्यघावत्। प्रोवाच चैनां वचनं नरेन्द्र धात्रेयिकामन्तितरस्तदानीम् ॥ 80 किं रोदिषि त्वं पातिता घरण्यां कि ते मुखं शुष्यति दीनवर्णम् । कञ्चित्र पापैः सुनृशंसक्वाद्भः प्रमाखिता द्रौपदी राजपुत्री ॥ ११ अचिन्त्यरूपा सुविशालनेत्रा शरीरतुल्या कुरुपुङ्गवानाम्। यद्येव देवी पृथिवीं प्रविष्टा १२ दिवं प्रपन्नाऽप्यथवा समुद्रम् ॥ तस्या गमिष्यन्ति पदे हि पार्था यथा हि सन्तप्यति धर्मपुत्रः। को हीदशानामरिमर्दनानां क्रेशक्षमानामपराजितानाम् ॥ १३ प्राणैः समामिष्टतमां जिहीर्षे-द्नुत्तमं रतामिव प्रमुढः। न बुध्यते नायवतीमिहाच १४ बहिश्चरं हृदयं पाण्डवानाम् ॥ कस्याद्य कायं प्रतिभिद्य घोरा महीं प्रवेश्यन्ति शिताः शराग्र्याः । मा त्वं शुचस्तां प्रति भीरु विद्धि यथाऽच कृष्णा पुनरेप्यतीति ॥ १५ निहत्य सर्वान् द्विषतः समग्रान् पार्थाः समेष्यन्त्यथ याञ्चसेन्या । अथाव्रवीचारमुखं †विमृश्य धात्रेयिका साराधिमिन्द्रसेनम्॥ 38 जयद्रथेनापहृता प्रमध्य पञ्चेन्द्रकल्पान् परिभूय कृष्णा । तिष्ठान्ति वर्त्मानि नवान्यमूनि वृक्षाश्च न म्लान्ति तथैव भग्नाः ॥ १७ आवर्तयध्वं ह्युयात शीव्रं न दूरयातैव हि राजपुत्री सन्नह्यध्वं सर्व एवेन्द्रकल्पा महान्ति चारूणि च दंशनानि ॥ 26 मुहीत चापानि महाघनानि शरांश्च शीव्रं पदवीं चरध्वम् । पुरा हि निर्भर्त्सनदण्डमोहिता प्रमोहचित्ता वद्नेन ग्रुप्यता ॥ 20 ददाति कस्मैचिदनईते तन् वराज्यपूर्णीमव मस्माने स्वयम् । पुरा तुषाग्नाविव ह्यते हविः पुरा इमशाने स्नगिवापविध्यते ॥ पुरा च सोमोऽघ्वरगोऽवालेहाते शुना यथा विप्रजने प्रमोहिते। महत्यरण्ये मृगयां चरित्वा पूरा श्रमालो नालिमी विमाहते ॥ २१ मा वः प्रियायाः सुनसं सुलोचनं चन्द्रप्रभाच्छं वदनं प्रसन्नम्। स्पृश्याच्छमं कश्चिद्कृत्यकारी श्वा वै पुरोडाशमिवाध्वरसम्। पतानि वर्त्मान्यनुयात शीघ्रं मा वः कालः क्षिप्रमिहात्यगाद्वै ॥ युधिष्ठिर उवाच। भद्रे प्रतिकाम नियच्छ वाचं माऽस्मत्सकाशे परुषाण्यवीचः। राजानो वा यदि वा राजपुत्रा वलेन मत्ता वञ्चनां प्राप्नुवन्ति ॥ ° वैशम्पायन उवाच। पतावदुका प्रययुर्हि शीघं तान्येव वर्त्मान्य तुवर्तमानाः । मुहुर्मुहुर्व्यालव दुन्कुसन्तो ज्यां विक्षिपन्तश्च महाघनुर्भ्यः॥ 28 ततोऽपश्यंस्तस्य सैन्यस्य रेणु-मुद्भृतं वै वाजिखुरप्रणुन्नम्। पदातीनां मध्यगतं च घौम्यं विकोशन्तं भीममभिद्रवेति ॥ 24 ते सान्त्य घौम्यं परिदीनसत्त्वाः सुखं भवानेत्विति राजपुत्राः। व्येना यथैवामिषसम्प्रयुक्ता जवेन तत् सैन्यमथाभ्यधावन् ॥ २६

अन्तितरः समीपतरः आर्ततर इत्यपि पाठः ॥ १०॥ पुरा यावत् अन्हिते तनुं न ददाति तावत् श्रीघ्रमनुयातेति अन्तितरः समीपतरः आर्ततर इत्यपि पाठः ॥ १०॥ पुरा यावत् अन्हिते तनुं ददातीत्यादीनि दुःश्राभ्याणि मत्तत्वात् वश्वनां चतुर्थेन सम्बन्धः ॥ १९ ॥ प्रतिकाम दूरे भव परुषाणि अन्हिते तनुं ददातीत्यादीनि दुःश्राभ्याणि मत्तत्वात् वश्वनां चतुर्थेन सम्बन्धः ॥ १९ ॥ प्रतिकाम दूरे भव परुषाणि अन्हिते तनुं ददातीत्यादीनि दुःश्राभ्याणि मत्तत्वात् वश्वनां चतुर्थेन सम्बन्धः ॥ १९ ॥ अनिन्धस्या-ख, । प्रमृज्य-ग.

तेषां महेन्द्रोपमविक्रमाणां संख्धानां धर्षणाद्याक्षसेन्याः। क्रोधः प्रजज्वाल जयद्रथं च दृष्टा प्रियां तस्य रथे स्थितां च॥ २७ प्रचुकुशुश्चाप्यथं सिन्धुराजं वृकोदरश्चैव धनक्षयश्च। यमौ च राजा च महाधनुर्धरा-स्तस्तो दिशः संमुमुहुः परेषाम्॥ २८

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि द्रौपदीहरणपर्वणि पार्थागमने जनसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६९ ॥

200

वैशस्पायन उवाच । ततो घोरतरः शब्दो वने समभवत् तदा। भीमसेनार्जुनौ दृष्टा क्षत्रियाणाममर्षिणाम् ॥ 8 तेषां ध्वजांग्राण्यभिवीक्ष्य राजा स्वयं दुरात्मा नरपुङ्गवानाम्। जयद्रथो याज्ञसेनी मुवाच रथे स्थितां मानुमतीं हतीजाः॥ २ आयान्तीमे पञ्च रथा महान्तो मन्ये च कृष्णे पतयस्तवंते । सा जानती स्थापय नः सुकेशि 3 परं परं पाण्डवानां रथस्थम् ॥ द्रौपद्यवाच । कि ते ज्ञातैर्मुढ महाधनुर्धरै-रनायुष्यं कर्म कृत्वाऽतिघोरम्। पते वीराः पतयो मे समेता न वः शेषः कश्चिदिहास्ति युद्धे ॥ आख्यातव्यं त्वेव सर्वं मुमूर्घो-र्मया तुभ्यं पृष्ट्या धर्म एषः। न मे व्यथा विद्यते त्वद्भयं वा सम्पर्यन्याः सानुजं धर्मराजम् ॥ यस्य ध्वजाये नदतो मृदङ्गी नन्दोपनन्दौ मधुरौ युक्तरूपौ।

एतं स्वधर्मार्थविनिश्चयज्ञं सदा जनाः कृत्यवन्तोऽनुयान्ति॥ य एष जाम्बूनदशुद्धगौरः प्रचण्डघोणस्तनुरायताक्षः। पतं कुरुश्रेष्ठतमं वदन्ति युधिष्ठिरं धर्मसुतं पतिं मे॥ ७ अप्येष दात्रोः दारणागतस्य दद्यात् प्राणान् धर्मचारां नृवीरः। परेहोनं मूढ जवेन भूतयं त्वमात्मनः प्राञ्जलिन्यंस्तशस्त्रः॥ अथाप्येनं पश्यासि यं रथस्यं महाभुजं शालमिव प्रवृद्धम्। सन्दष्टीष्ठं भृकुटीसंहतसृवं वृकोद्रो नाम पतिर्ममैषः॥ आजानेया बलिनः साधु दान्ता महाबलाः शूरमुदावहन्ति । एतस्य कर्माण्यतिमानुषाणि भीमेति शब्दोऽस्य गतः पृथिव्याम्॥१० नास्यापराद्धाः शेषमवाप्नुवन्ति नायं वैरं विस्मरते कदाचित्। वैरस्यान्तं संविधायोपयाति पश्चाच्छान्ति न च गच्छत्यतीव ॥ ^{११}

धर्षणात् पराभवात् ॥ २७ ॥ इत्यारण्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे कनसप्तत्याधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २६९ ॥

2190

तत इति ।। १ ।। अनायुष्यमायुर्नाशकं .मृत्युदिमि-

त्यर्थः ।। ४ ॥ परेहि शरणं गच्छ एनं धर्मराजम् ॥ ८॥ आजानेया अश्विवशेषाः ॥१०॥ अपराद्धाः अपराधवनः। शेषं जीवनं वैरस्यान्तं शत्रुनाशं संविधाय आहत्य उपयावि क्रिश्चिप अतीव शान्ति नोपैताति । मरणान्तानि वैर्याणि लोके प्रसिद्धम् । अयं तु मारयित्वापि पुत्रपौत्रादिकमित्र शेषयतीत्यत्यन्तं दीर्घकोपित्वमुक्तम् ॥ ११॥

रणपूर्व

H

गम्॥१०

11 38

1116H विवन्तः।

उपयाति

वैराणांति

देकमपि न

घनुर्घराष्ट्रयो धृतिमान् यशस्वी जितेन्द्रियो वृद्धसेवी नृवीरः। भाता च शिष्यश्च युधिष्टिरस्य धनअयो नाम पतिर्ममेषः॥ १२ यो वै न कामान्न भयान्न लोभात त्यजेद्धर्म न नृशंसं च कुर्यात्। स एष वैश्वानरतुल्यतेजाः कुन्तीसुतः रात्रुसहः प्रमायी ॥ १३ यः सवधमार्थविनिश्चयज्ञो भयातीनां भयहर्ता मनीषी। यस्योत्तमं रूपमाहुः पृथिव्यां यं पाण्डवाः परिरक्षन्ति सर्वे॥ १४ प्राणेर्गरीयांसमनुवतं वै स एष वीरो नक्लः पतिमें। यः खङ्गयोधी लघुचित्रहस्तो महांश्च धीमान सहदेवोऽद्वितीयः ॥१५ यस्याद्य कर्म द्रश्यसे मृदसत्त्व शतऋतोर्वा दैत्यसेनास सङ्ख्ये। शूरः कृतास्त्रो मातिमान् मनस्वी वियङ्गरो धर्मसुतस्य राज्ञः॥ १६ य एष चन्द्रार्कसमानतेजा जघन्यजः पाण्डवानां प्रियश्च ।

बुध्या समो यस्य नरो न विद्यते वक्ता तथा सत्सु विनिश्चयत्रः ॥ 200 स एप शूरो नित्यममर्पणश्च थीमान् प्राज्ञः सहदेवः पतिमें। त्यजेत् प्राणान् प्रविशेद्धव्यवाहं न त्वेवैप त्याहरेर्द्धमवाह्यम् ॥ 36 सदा मनस्वी क्षत्रधर्मे रतश्च कुन्त्याः प्राणीरष्टतमा नुवीरः। विशीयंन्तीं नावमिवार्णवान्ते रत्नाभिपूर्णी मकरस्य पृष्टे ॥ 26 सेनां तवेमां हतसर्वयोधां विक्षोभितां द्रध्यसि पाण्डुपुत्रैः। इत्येते वै कथिताः पाण्डपत्रा यांस्त्वं मोहादवमन्य प्रवृत्तः। येद्येतेभ्यो मुच्यसेऽरिष्टदेहः पुनर्जनम् प्राप्स्यसं जीव एव 🎚 20 वैशम्पायन उवाच । ततः पार्थाः पञ्च पञ्चेन्द्रकल्पा-स्त्यका त्रस्तान् प्राञ्जलीस्तान् पदातीन् यथाऽनीकं शरवर्षान्धकारं चकुः कुद्धाः सर्वतः सन्निगृह्य ॥ 28

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाण द्रौपदीहरणपर्वाण द्रौपदीवाक्ये , सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७० ॥

२७१ तान् दृष्ट्या पुरुषव्याघ्रान् व्याघानिव बलोत्कटान्

वैशम्पायन उवाच। सन्तिष्ठत प्रहरत तूर्णं विपरिधावत । इति स्म सैन्धवो रोजा चोद्यामास तान् नृपान् ततो घोरतमः शब्दो रणे समभवत् तदा। भीमार्जुनयमान् दृष्ट्या सैन्यानां सयुधिष्ठिरान्॥ २ शिबिसौवीरसिन्धूनां विषादश्चाप्यजायत।

हेमचित्रसमुत्सेथां सर्वशैक्यायसीं गदाम्। प्रगृह्याभ्यद्रवद्गीमः सैन्धवं कालचोदितम् ॥ तदन्तरमथावृत्य कोटिकास्योऽभ्यहारयत्। महता रथवंशेन परिवार्य वृकोदरम्॥. २७१

यं परिग्क्षान्ति स नकुल इति द्वयोः सम्बन्धः ॥ १४ ॥ र्वेदसत्त्व मृद्दबुद्धे शतकतोर्वा शतकतोरिव ॥१६॥ जीव एव जीवन्नेव अमृत्वैव पुनर्जन्म प्राप्स्यसे ॥ २० ॥ इत्यारण्य० नैलकण्ठीय भारतभावदीपे सप्तत्यधिकद्विशततमो ।।२७०॥

सन्तिष्ठतेति ॥ १ ॥ अन्तरमभ्यहारस्त् भीमज्यद्र-थयोर्मच्ये अवेशेन व्यवधानं कृतवान् । स्यवंशेन स्यवर्गेण 11 4 11

ı

शक्तितोमरनाराचैर्वीरबाहुप्रचोदितैः। कीर्यमाणोऽपि बहुभिन स्म भीमोऽभ्यकम्पत ६ गजं तु स गजारोहं पदातींश्च चतुर्दश। जघान गदया भीमः सैन्धवध्वजिनीमुखे॥ पार्थः पश्चरातान् शूरान् पार्वतीयान् महारथान्। परीप्समानः सीवीरं जघान घ्वजिनीमुखे॥ ८ राजा स्वयं सुवीराणां प्रवराणां प्रहारिणाम्। निमेषमात्रेण शतं जघान समरे तदा ॥ दृहरो नकुलस्तत्र रथात् प्रस्कन्य खङ्गधृक्। शिरांसि पादरक्षाणां बीजवत् प्रवपन्मुहुः ॥ १० सहदेवस्तु संयाय रथेन गजयोधिनः। पातयामास नाराचैद्भमेभ्य इव बर्हिणः ॥ ११ ततस्त्रिगर्तः सधनुरवतीर्यं महारथात् । गद्या चतुरो वाहान् राज्ञस्तस्य तदाऽवधीत्॥ तमभ्याद्यागतं राजा पदाति क्रन्तिनन्दनः। अर्धचन्द्रेण बाणेन विव्याधोरिस धर्मराइ॥ १३ स भित्रहृदयो वीरो वक्त्राच्छोणितमुद्रमन् । क्पाताभिमुखः पार्थ छिन्नमूल इव द्रमः ॥ १४ इन्द्रसेनद्वितीयस्तु रथात् प्रस्कन्य धर्मराट । इताभ्वः सहदेवस्य प्रतिपेदे महारथम् ॥ नकुळं त्यभिसन्धाय क्षेमङ्करमहामुखौ। उभावभयतस्तीक्ष्णैः शरवर्षेरवर्षताम् ॥ १६ तोमरैरंभिवर्षन्तौ जीमूताविव वार्षिकौ। यकैकेम विपाठेन जम्मे माद्रवतीस्तः॥ १७ त्रिगर्तराजः सुरथस्तस्याथ रथधूर्गतः । रथमाक्षेपयामास गजेन गजयानवित ॥ 28 नकुलस्वपर्भास्तस्माद्रथाचर्मासिपाणिमान्। उद्घान्तं स्थानमास्थाय तस्थौ गिरिरिवाचलः १९ सुरथस्तं गजवरं वधाय नकुलस्य तु। प्रेषयामास सकोधमत्युच्छितकरं ततः॥ 20 नकुलस्तस्य नागस्य समीपपरिवर्तिनः। स विषाणं भुजं मूळे खड्नेन निरकन्तत ॥ २१ स विनद्य महानादं गजः किङ्किणिभूषणः। पतस्रवाक्शिरा भूमौ हस्त्यारोहमपोधयत् ॥ २२ स तत्.कर्म महत् कृत्वा शूरो माद्रवतीस्तः। भीमसेनरथं प्राप्य शर्म लेमे महारथः ॥

भीमस्त्वापततो राझः कोटिकास्यस्य सङ्गरे। सुतस्य नुद्तो बाहान् क्षुरेणापाहरच्छिरः ॥ २४ न ब्बोध हतं स्तं स राजा बाहुशाछिना। तस्याभ्वा व्यद्रवन् सङ्ख्ये हतस्तास्ततस्ततः ॥२५ विमुखं हतसूतं तं भीमः प्रहरतां वरः। जघान तलयुक्तेन प्रासेनाभ्यत्य पाण्डवः ॥ २६ द्वादशानां तु सर्वेषां सौवीराणां धनञ्जयः। चकर्त निशितैर्भहीर्थन्थि च शिरांसि च ॥ २७ शिबीनिक्ष्वाकुमुख्यांश्च त्रिगर्तान् सैन्धवानि। जघानातिरथः सङ्ख्ये वाणगोचरमागतान् ॥ २८ सादिताः प्रत्यदृश्यन्त बहुवः सव्यसाचिना । सपताकाश्च मातङ्गाः सध्वजाश्च महारथाः ॥२९ प्रच्छाच पृथिवीं तस्थुः सर्वमायोधनं प्रति। शरीराण्यशिरस्कानि विदेहानि शिरांसि च ३० श्वगृध्रकङ्काकोलभासगोमायुवायसाः। अतुष्यंस्तत्र वीराणां हतानां मांसशोणितैः ॥ ३१ हतेषु तेषु वीरेषु सिन्धुराजो जयद्रथः। विमुच्यं कृष्णां सन्त्रस्तः पलायनमनाऽभवत् ३२ स तस्मिन संक्ले सैन्ये द्रीपदीमवतार्य ताम्। प्राणप्रेप्सुरुपाधावद्वनं येन नराधमः॥ द्रीपदीं धर्मराजस्त दृष्टा धौम्यपुरस्कृताम्। 38 माद्रीपुत्रेण वीरेण रथमारोपयत् तदा ॥ ततस्तिद्विद्वतं सैन्यमप्याते जयद्रये। आदिश्यादिश्य नाराचैराजघान वृकोदरः॥ ३५ सव्यसाची तु तं दृष्ट्रा पलायन्तं जयद्रथम्। वारयामास निघन्तं भीमं सैन्धवसैनिकान् ३६ अर्जुन उवाच ।

अजुन उवाच ।
यस्यापचारात् प्राप्तोऽयमस्मान् क्रेशो दुरासदः।
तमस्मिन् समरोद्देशे न पश्यामि जयद्रथम् ॥३७
तमेवान्विष भद्रं ते किं ते योधैर्निपातितैः।
अनामिषमिदं कर्म कथं वा मन्यते भवान्॥३८

वैशम्पायन उवाच ।
इत्युक्तो भीमसेनस्तु गुडाकेशेन धीमता।
युधिष्ठिरमभिप्रेक्ष्य वाग्मी वचनमब्रवीत् ॥ ३९
इतप्रवीरा रिपवो भूयिष्ठं विद्वता दिशः।
युधीत्वा द्रीपदीं राजन्निवर्ततु भवानितः ॥

सिविषाणं भुन्नं सदन्तं शुण्डादण्डम् । मूले गण्डप्रदेशे ध २१ ॥ तलयुक्तेन मुष्टियुक्तेन 'तलं स्वस्मे- इत्युपक्रम्य 'चेपेटे च त्सरी'इति मोदिनी । त्सरः खड्डादिमुष्टिः ॥२६॥ आदिस्य नाम विश्राव्य ॥ ३५ ॥ सैनिकान् निप्नतं मीमं वास्यामास ॥ ३६ ॥ समरोद्देशे रणभूमौ ॥ ३०॥ अन्विष अन्विच्छ ॥ ३८॥ 28

1124

35

२७

पे।

126

1139

1 30

138

३२

33

38

1 34

38

सदः।

1130

11 36

38

तं मीम

३७॥

यमाभ्यां सह राजेन्द्र धौम्येन च महातमना। प्राप्याश्रमपदं राजन् द्रौपदीं परिसान्त्वय॥ ४१ न हि मे मोक्ष्यते जीवन् मृढः सैन्धवको नृपः। पाताळतळ संस्थोऽपि यदि शकोऽस्य सार्यधः४२ युधिष्ठिर उवाच।

त हन्तव्यो महाबाहो दुरात्माऽपि स सैन्धवः । दुःशलामभिसंस्मृत्य गान्धारीं च यशस्त्रिनीम्॥ वैशम्पायन उवाच।

तच्छूत्वा द्रौपदी भीममुवाच व्याकुलेन्द्रिया ।
कुपिता व्हीमती प्राज्ञा पती भीमार्जुनावुमौ॥४४
कर्तव्यं चेत् प्रियं मह्यं वध्यः स पुरुपाधमः।
सैन्यवापसदः पापो दुर्मतिः कुलपांसनः॥ ४५
भार्याभिहती वैरी यो यश्च राज्यहरो रिपुः।
याचमानोऽपि सङ्ग्रामे न मोक्तव्यः कथश्चन४६
इत्युक्तौ तौ नरव्यात्रौ ययतुर्थत्र सैन्धवः।
राजा निववृते कृष्णामादाय सपुरोहितः॥ ४७
स प्रविद्याश्रमपदमपविद्यवृत्तीमठम्।
मार्कण्डेयादिभिर्विवैरनुकीर्णं दद्शं ह॥ ४८
द्रौपदीमनुशोचद्धित्राह्मणेस्तैः समाहितैः।
समियाय महाप्राज्ञः सभायों भ्रात्मध्यगः॥ १९
ते सम तं मुदिता दृष्ट्या पुनः प्रत्यागतं नृपम्।
जित्वा तान् सिन्धुसौवीरान् द्रौपदीं चाहतां पुनः

स तैः परिवृतो राजा तत्रैवोपविवेश ह। प्रविवेशाश्रमं कृष्णा यमाभ्यां सह भाविनी॥ ५१ भीमसेनार्जुनौ चापि श्रत्वा क्रोशगतं रिप्म । स्वयमभ्वांस्तदन्तौ तौ जवेनैवाभ्यधावताम् ॥ ५२ इदमत्यद्भतं चात्र चकार पुरुषोऽर्जुनः। कोशमात्रगतानभ्वान सैन्धवस्य जघान यत ५३ स हि दिव्यास्त्रसम्पन्नः कृच्छकालेऽप्यसम्प्रमः। अकरोहष्करं कर्म शरैरस्त्रानुमन्त्रितैः॥ ततोऽभ्यधावतां वीरावुमौ भीमधनक्षयौ । हताथ्वं सैन्धवं भीतमेकं व्याकुलचेतसम्॥ सैन्धवस्तु हतान् दृष्टा तथाऽभ्वान्खान् सुद्ःस्तितः अतिविक्रमकर्माणि कुर्वाणं च धनअयम्॥ पलायनकृतोत्साहः प्राद्वद्येन वै वनम् । र सैन्धवं त्वभिसम्प्रेक्ष्य पराकान्तं पलायने ॥ ५७ अनुयाय महावाहुः फाल्गुनो वाक्यमत्रवीत्। अनेन वीर्येण कथं स्त्रियं प्रार्थयसे वलात् ॥ ५८ राजपुत्र निवर्तस्व न ते युक्तं पलायनम्। कथं ह्यनुचरान् हित्वा शत्रुमध्ये पलायसे ॥ ५९ इत्युच्यमानः पार्थेन सैन्धवो न न्यवर्ततः तिष्ठ तिष्ठेति तं भीमः सहसाऽभ्यद्रवद्वली । मावधीरिति पार्थस्तं दयावान् प्रत्यभापत॥ ६०

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि द्रौपदीहरणपर्वणि जयद्रथपलायने एकसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७१ ॥

॥ समाप्तं द्रौपदीहरणपर्व ॥

॥ जयद्रथविमोक्षणपर्व ॥

२७२

वैशम्पायन उवाच । जयद्रथस्तु सम्प्रेक्ष्य भ्रतराबुद्यताबुभौ । प्राधावत् तूर्णमन्यग्रो जीवितेष्सः सुदुःखितः ॥१ तं भीमसेनो धावन्तमवर्तीयं रथाद्वली । अभिद्रुत्य निजग्राह केशपक्षे ह्यमर्पणः ॥

दुःशलां दुर्योधनभगिनीम् ॥ ४३ ॥ अपविद्धाः इतस्ततो विशीर्णा वृस्यो ऋषीणामासनानि मठाश्च छात्राणामालया यत्र तत् ॥ ४८ ॥ अतिविक्रमगुक्तानि कर्माणि ॥ ५६ ॥ इत्यारप्यके पर्वाणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे एकसप्तत्य- धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७१ ॥

त्र्यद्रथस्त्विति॥ ३ ॥

स

स

स

स

कु

#

ল

यु

समुद्यम्य च तं भीमो निष्पिपेष महीतले।
शिरो गृहीत्वा राजानं ताडयामास चैव ह ॥ ३
पुनः सञ्जीवमानस्य तस्योत्पितितुमिच्छतः।
पदा मूर्ग्नि महाबाहुः प्राहरिह्मळिपिष्यतः॥ ४
तस्य जानू ददौ भीमो जभ्ने चैनमरिह्नना।
स मोहमगमद्राजा प्रहारवरपीडितः॥ ५
सरोषं भीमसेनं तु वारयामास फाल्गुनः।
दुःशलायाः कृते राजा यत् तदाहेति कौरव॥ ६

भीमसेन उवाच। नायं पापसमाचारो मत्तो जीवितमहिति। कृष्णायास्तद्नहीयाः परिक्रेष्टा नराधमः॥ कि उ शक्यं मया कर्तुं यदाजा सततं घृणी। त्वं च ब्रालिशया बुद्ध्या सदैवास्मान् प्रवाधसे ८ प्वमुका सटास्तस्य पञ्च चक्रे वकोदरः। अर्धचन्द्रेण बाणेन किञ्चिद्ववतस्तदा ॥ 9 विकत्थयित्वा राजानं ततः प्राह वृकोदरः। जीवितुं चेच्छसे मुढ हेतुं मे गदतः श्रुण ॥ दासोऽस्मीति तथा वाच्यं संसत्सु च सभासु च। एवं ते जीवितं द्यामेष युद्धजितो विधिः॥ ११ एवमस्त्विति तं राजा कृष्यमाणो जयद्रथः। प्रोवाच पुरुषत्याव्रं भीममाहवशोभिनम्॥ तत एनं विचेष्टन्तं बद्धा पार्थो वृकोदरः। रथमारोपयामास विसंइं पांसुगुण्ठितम् ॥ १३ ततस्तं रथमांस्थाय भीमः पार्थानुगस्तदा । अभ्येत्याश्रममध्यस्यमभ्यगच्छद्यधिष्टिरम् ॥ १४ द्शियामास भीमस्तु तद्वस्यं जयद्रथम्। तं राजा प्राहसदृष्ट्रा मुच्यतामिति चात्रवीत १५ राजानं चावर्वोद्धीमो द्रौपद्याः कथ्यतामिति। दासभाव गतो होष पाण्डूनां पापचेतनः॥ तमुवाच ततो ज्येष्ठो म्राता सप्रणयं वचः।

मुख्रेममधमाचारं प्रमाणा यदि ते वयम्॥ द्रीपदी चाववीद्भीममभिप्रध्य युधिष्ठिरम्। दासोऽयं मुच्यतां राज्ञस्त्वया पञ्चसटः कृतः १८ स मुक्तोऽभ्येत्य राजानमभिवाच युधिष्टिरम्। ववन्दे विद्वलो राजंस्तांश्च दृष्टा मुनींस्तदा॥ १९ तमुवाच घृणी राजा धर्मपुत्रो युधिष्टिरः। तथा जयद्रथं दृष्टा गृहीतं सन्यसाचिना ॥ २० अदासो गच्छ मुक्तोऽासि मैवं कार्षाः पुनः क्व~~ित~~ स्त्रीकामं वा धिगस्तु त्वां श्चद्रः श्चद्रसहायवान्। प्वंविधं हि कः क्षर्यात् त्वदन्यः पुरुषाधमः। गतसत्त्वमिव ज्ञात्वा कर्तारमञ्जभस्य तम्॥ २२ सम्प्रेक्ष्य भरतश्रेष्ठः कृपां चक्रे नराधिपः। धर्में ते वर्धतां बुद्धिमां चाधर्में मनः कृथाः ॥ २३ साभ्वः सरथपादातः खस्ति गच्छ जयद्वथ। पवमुक्तस्तु सत्रीडं तूष्णीं किञ्चिदवाकुलः ॥२४ जगाम राजन् दुःखार्तो गङ्गाद्वाराय भारत। स देवं शरणं गत्वा विरूपाक्षमुमापातिम्॥ तपश्चचार विपुलं तस्य प्रीतो वृषध्वजः। बर्लि खयं प्रत्यगृह्णात् प्रीयमाणिख्रिलोचनः ॥ २६ वरं चास्मै ददौ देवः स जग्राह च तच्छ्य । समस्तान् सरथान् पञ्च जयेयं युधि पाण्डवान्॥ इति राजाऽब्रवीहेवं नेति देवस्तमब्रवीत्। अजय्यांश्चाप्यवध्यांश्च वारयिष्यासि तान् युधि॥ ऋतेऽर्जुनं महावाहुं नरं नाम सुरेश्वरम्। बदयों तप्ततपसं नारायणसहायकम् ॥ अजितं सर्वलोकानां देवैरपि दुरासदम्। मया दत्तं पाद्युपतं दिव्यमर्पातमं शरम्॥ अवाप लोकपालेभ्यो वज्रादीन् स महाशरान्३० देवदेवो हानन्तातमा विष्णुः सुरगुरुः प्रभुः। प्रधानपुरुषोऽव्यक्तो विश्वातमा विश्वसूर्तिमान्३१

अत्रास्य जयद्रथस्य परदारहितुः क्षांत्रेयाधमत्वात् । पञ्चधा मारणमुक्तं शिरोगृहीत्वेत्यादिना शिरःकेशेष्वित्यर्थः । ताडयामास चपेटाभिरिति शेषः । यथोक्तं नीति-शास्त्रे वामपाणिकचोत्पीडा भूमो निष्पेषणं वलात् । मूर्प्रि पीदप्रहरणं जानुनोदरमर्दनम् । माल्र्राकारया मुष्ट्या कपोले दृढताडनम् । कफोणिपातोऽप्यसकृत् सर्वतस्त-स्त्राडनम् । तालेन युद्धे अमणं मारणं स्मृतमृ । पिंड्रवेर्यं सप्तिभिः क्षत्रियं हन्यात् पञ्चाभः क्षत्रियाधमम् । पिंड्रवेर्यं सप्तिभिस्तु शूदं सङ्करमष्टभिः शित् ॥ ३ ॥ घृणी द्यावान् ।

वालिशया । स्वल्पया वाधसे शत्रुं हन्तुं न ददासि ॥ ८ ॥ सटाः जटाः केशसिनिदेशे मध्ये मध्ये पश्चसु स्थानेषु अर्थ-चन्द्रेण वाणेन क्षौरवद्वापयामासेत्यर्थः ॥ ९ ॥ विलमुपहारम् ॥ २६ ॥ नारायणः सहायो यस्य तं नारायणसहायकम् ॥ २९ ॥ शरं श्रृणाति हिनस्तिति शरमस्त्रम् ॥ ३० ॥ नारायणसहायस्याजेयत्वं वक्तुं नारायणमाहात्म्यमेवाह देवः देव इत्यादिना । देवानां चोतकानां सूर्यचन्द्राप्तिचक्क्षमंनिः वाचां ज्योतिषां देवः प्रकाशकः। 'येन सूर्यस्तिपि तेजसेद्धः' भेन चक्ष्रंषि पश्यन्ति' इत्यादिश्रुतिभ्यः। अनन्तः त्रिविधारिः

80

1: 80

1 }

1 80

20

चित

गन्॥

२२

1 23

11 28

24

३६॥

ान्॥

धि॥

२९

न३०

न्३१

८॥ अर्ध-

हारम्

यकम्

30 11

ह देव

उर्मनो-

संदः

धर्यार

धगान्तकाले सम्प्राप्ते कालाग्निर्दहते जगत्। सपर्वताणेवद्वीपं सशैलवनकाननम् ॥ 32 निर्दहन्नागलोकांश्च पातालतलचारिणः। अधान्तरिक्षे सुमहन्नानावर्णाः पयोधराः ॥ ३३ धोरस्वरा विनदिनस्तडिन्मालावलम्बिनः। समुत्तिष्टन् दिशः सर्वा विवर्षन्तः समन्ततः ॥३४ ततोऽप्तिं नादायामासुः संवर्ताप्तिनियामकाः। ब्रह्ममात्रेश्च धाराभिस्तिष्टन्त्यापूर्य सर्वशः ॥ ३५ एकार्णवे तदा तस्मिन्नपशान्तचराचरे। <mark>नष्टचन्द्रार्कपवने प्रहनक्षत्रवार्जिते</mark> ॥ 38 वतुर्युगसहस्रान्ते सिळिलेनाष्ट्रता मही। ततो नारायणाख्यस्तु सहस्राक्षः सहस्रपात् ३७ सहस्रशीर्षा पुरुषः स्वतुकामस्त्वतीन्द्रियः। फटासहस्राविकटं शेषं पर्यद्भभाजनम् ॥ 36 सहस्रमिव तिग्मांशुसङ्घातममित्यतिम्। कुन्देन्द्रहारगोक्षीरसृणालकुमुद्रप्रमम् ॥ 39 तत्रासी भगवान् देवः खपन् जलनिधौ तदा ।

नैशेन तमसा व्याप्तां स्वां रात्रिं कुरुते विमुः ४० सत्त्वोद्रेकात् प्रबुद्धस्तु शून्यं छोकमपश्यत । इमं चोदाहरन्त्यत्र श्लोकं नारायणं प्रति॥ आपो नारास्तत्तनव इत्यपां नाम शुश्रुम । अयनं तेन चैवास्ते तेन नारायणः स्मृतः ॥ ४२ प्रध्यानसमकालं तु प्रजाहेतोः सनातनः। ध्यातमात्रे तु भगवन्नाभ्यां पद्मः समुत्थितः ततश्चतुर्भुस्रो ब्रह्मा नामिपद्माद्विनिःसृतः। तत्रोपविष्टः सहसा पद्मे लोकपितामहः ॥ 88 शुन्यं द्रष्ट्रा जगत् कृत्स्नं मानसानात्मनः समान् । ततो मरीचिप्रमुखान् महर्धानसुजन्नव ॥ तेऽसृजन् सर्वभूतानि त्रसानि सावराणि च। यक्षराक्षसभूतानि पिशाचोरगमानुवान् ॥ ४६ सुज्यते ब्रह्ममूर्तिस्तु रक्षते पौरुषी तनुः। रौद्रीभावेन शमयेत् तिस्रोऽवस्थाः प्रजापतेः ४७ न श्रुतं ते सिन्धुपते विष्णोरद्भतकर्मणः। कथ्यमानानि मुनिभिर्वाह्यणैर्वेदपारगैः॥

च्छेदशुन्यः आत्मा स्वरूपं यस्य। प्रधानं त्रिगुणात्मिका माया । पुरुषश्चिद्रपः तदुभयात्मा चिदाचिन्मयः । अव्यक्तो जगत्कारणरूपो वीजान्तर्गतवटतुल्यः । अत एव विश्वात्मा विश्व एवात्मा चेतनांशेन विश्वमूर्तिमान् जडांशेन ॥ ३१ ॥ एवं नारायणस्य जगद्धेतुत्वमुन्ता तस्य जगत्संहर्तृत्वमाह युगान्तेति । कालाग्निरूपो नारायणो निर्दहते ॥ ३२ ॥ विनादिनो गर्जन्तः समुत्तिष्ठन् समुद्तिष्ठन्। उत्तिष्ठन्तीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ नाशयामासुः प्रयोधरा इति पूर्वेणान्वयः। अक्षमात्रैः स्थाक्षमात्राभिः स्थूलाभिः । सामान्ये नपुंसकम् । यद्वा । धाराभिरिति धाराशब्द आकारान्तः सोमपा शब्द-वत् पुहिङ्गः । धावमाना एव रान्ति आददते क्रेदनीयं वस्त्विति घाराः। रा आदानेऽस्मात् किप् ॥ ३५ ॥ एकाणवे इति । अवान्तरप्रलयेऽस्मिन् पवननाशोक्तिर्नि-दाघ इव तद्नुपलम्भमात्रपरा ॥ ३६॥ चतुर्युगसहस्र-अमाणं त्रह्मणो दिनम् । तद्नते आप्छुता साल्लिऽन्तिहितेत्यर्थः। नारायण इत्याख्या नाम यस्य । यद्वा। नारायणादेव आख्या प्रया यस्य स हिरप्यगर्भः स्त्रात्मा विश्वाभिमानी अत एव सहस्रपादादिमान् ॥ ३७ ॥ स्वप्तुकामः स्वदिनान्ते फटासहस्रं फणासहस्रम् । अध्यतिष्ठदिति शेषः ॥ ३८ ॥ अमित्युतिमत्यन्तं योतमानम्॥ ३९ ॥ सत्वोद्रेकात्तमसोऽ-मिभवे साति सत्त्वस्याविभावात् शून्यं प्राणिसञ्चारहीनम् ॥ ४९ ॥ नारायणपदं निर्वक्ति आप इति । नराज्ञाता नाराः । 'तृनस्योद्देदिश्व' इति गौरादिगणपाठात् प्राप्तो बीष् गणकार्यस्यानित्यत्वात्र । तत्तनवः तस्य नारायणस्यैव तनवः। यथा सौवर्णे कुण्डलं सुवर्णमेव एवं नरजा आपो नर एवेत्यर्थः । नारा आपो देहायाकारपरिणता अयनं निवा-सस्थानं यस्य । अथवा ताभिः सह तत्तादात्म्यं प्राप्य आस्ते इति वा नारायण इति । 'तत्सृत्रा तदेवानुप्रशविशत्'इति 'आत्मेन्द्रियमनोयुक्तं भोक्तत्याहुमनीषिणः'। इति च श्रुतिः। परमात्मन एव सृष्टदेहे प्रवेशं देहसम्बम्धेन भोक्तवं च द्र्ययति । तेन 'चेतनाचेतनं सर्वे जगन्नारायणात्मम्' इत्युक्तं भवति ॥ ४२ ॥ प्रथ्यानेति । थ्यानसमकाले प्रजाहेतोः प्रजानामुत्पत्त्यर्थे सनातनश्चिरन्तनो ब्रह्मा नाभिपद्माद्विनिः-स्तः । तादृशेन रूपेण ध्यातुर्दृष्टी प्रत्यभादित्यर्थः । ततो ध्यातमात्रे ध्यानानन्तरं विष्णोर्नाभ्यां पद्मः समुत्थितः। तिस्मश्च पद्मे पितामह उपविष्ट इति ऋमभङ्गेन योज्यम् ॥४४॥ मरीचिश्रमुखान्-'मरीचिरत्र्याङ्गरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्तुः । वसिष्टो नारदश्चेव भृगुर्नव महर्षयः '॥ ४५ ॥ त्रसानि जङ्गमानि ॥ ४६॥ प्रजापतेरीश्वरस्य मायाशव-लस्य तिस्रोऽवस्था एकैकगुणोत्कर्पनिमित्ताः । रजस उत्कर्षे ब्रह्मा संस्रज्यते । सत्वोत्कर्षे पौरुषीं वैष्णवीं तनुं प्रविश्य रक्षति । तमस उत्कर्षे रौद्रीभावेन रुद्रभावेन शमयेदिति ॥ ४७ ॥ हे सिन्धुपते ते तव श्रुतं श्रवणं नास्ति यूतो विष्णोः अद्भुतुकर्मणः कथ्यमानानि कथनीयानि कर्माणि न वेत्सीति श्रेषः ॥ ४८ ॥

चतुर

एवं

एवं

आस

तेषां

मार्व

मग

संহ

दुप

पात

दिस

जलेन समनुप्राप्ते सर्वतः पृथिवीतले । तदा चैकार्णवे तस्मिन्नकाकाशे प्रभुश्चरन्॥ ४९ निशायामिव खद्योतः प्रावृट्काले समन्ततः। प्रतिष्ठानाय पृथिवीं मागंमाणस्तदाऽभवत्॥५० जले निमग्नां गां दृष्टा चोद्धर्तुं मनसेच्छति । किं नु कपमहं कृत्वा सिललादुद्धरे महीम् एवं सञ्चिन्त्य मनसा दृष्ट्या दिव्येन चक्षुषा। जलकीडाभिकचितं वारोहं क्रपमस्मरत्॥ 42 कृत्वा वराहवपुषं वाङ्मयं वेदसम्मितम्। दशयोजनविस्तीर्णमायतं शतयोजनम् ॥ 43 महापर्वतवष्मीभं तीक्ष्णदंष्ट्रं प्रदीप्तिमत्। 48 महामेघौघनिघीषं नीलजीमृतसन्निमम्॥ भूत्वः यज्ञवराहो वै अपः सम्प्राविशत् प्रभुः। दंष्ट्रणैकेन चोद्धत्य स्वे स्थाने न्यविशन्महीम् ॥५५ पुनरेव महाबाहुरपूर्वा तनुमाश्रितः। नरस्य कृत्वाऽर्धतनुं सिंहस्यार्धतनुं प्रभुः॥ दैस्येन्द्रस्य सभां गत्वा पाणि संस्पृश्य पाणिना। दैत्यानामादिपुरुषः सुरारिर्दितिनन्दनः॥ दृष्टा चापूर्वपुरुषं क्रोधात् संरक्तलोचनः। शुलोद्यतकरः स्रग्वी हिरण्यकशिपुस्तदा ॥ 46 मेघस्तनितानेघाँषो नीलाभ्रचयसान्निभः। देवारिदितिजो बीरो नृसिंहं समुपादवत ॥ 49 समुपेत्य ततस्तीक्ष्णैर्मृगेन्द्रेण बलीयसा । नारासिंहेर्न वपुषा दारितः करजेर्द्धाम्॥ पवं निहत्य भगवान् दैत्येन्द्रं रिप्रघातिनम्। भूयोऽन्यः पुण्डरीकाक्षः प्रभुर्लोकहिताय च॥ ६१ कश्यपस्यात्मजः श्रीमानदित्या गर्भधारितः।

पूर्णे वर्षसहस्रे तु प्रस्ता गर्भमुत्तमम्॥ दुर्दिनाम्भोदसदशो दीप्ताक्षी वामनाकृतिः। दण्डी कमण्डलुधरः श्रीवत्सोरसि भृषितः ॥ _{६३} जटी यक्षोपवीती च भगवान् बालकपधृक्। यञ्जवाटं गतः श्रीमान् दानवेन्द्रस्य वै तदा ॥ ६१ वृहस्पतिसहायोऽसौ प्रविष्टो बलिनो मसे। तं दृष्टा वामनतनुं प्रहृष्टो बलिरब्रवीत्॥ प्रति। इसिम दर्शने विप्र दूहि त्वं कि ददानि ते। एवमुक्तस्तु बालिना वामनः प्रत्युवाच ह ॥ ६६ स्वस्तीत्युका वार्छ देवः स्मयमानोऽभ्यभाषत। मेदिनीं दानवपते देहि मे विक्रमत्रयम्॥ वालिर्दरौ प्रसन्नात्मा विपायामिततेजसे। ततो दिव्याद्भततमं रूपं विक्रमतो हरे: ॥ विक्रमैस्त्रिभिरक्षोभ्यो जहाराशु स मेदिनीम्। ददौ शकाय च महीं विष्णुर्देवः सनातनः॥ ६९ एष ते वामनो नाम प्राद्भीवः प्रकीर्तितः। तेन देवाः प्रादुरासन् वैष्णवं चोच्यते जगत्॥७० असतां निग्रहार्थाय धर्मसंरक्षणाय च अवतीर्णो मनुष्याणामजायत यदुक्षये॥ 98 स एवं भगवान विष्णुः कृष्णेति परिकीस्ते । अनाद्यन्तमजं देवं प्रभुं लोकनमस्कृतम्॥ यदेवं विदुषो गान्ति तस्य कर्माणि सैन्धव। ७३ यमाहुरजितं कृष्णं शङ्खचऋगदाधरम् ॥ श्रीवत्सधारिणं देवं पीतकौद्येयवाससम्। प्रधानं सोऽस्त्रविदुषां तेन कृष्णेन रक्ष्यते॥ 🥬 सहायः पुण्डरीकाक्षः श्रीमानतुलविक्रमः। समानस्यन्दने पार्थमास्थाय परवीरहा ॥

तान्येव कर्माण्याह एकार्णवे सति। एकाकाशे आकाशमात्रे वायुतेजः पृथिवीरिहते जलमात्रे सित ॥ ४९ ॥ खद्योत इति प्रकाशभात्रत्वमुच्यते। प्रतिष्ठानाय लोकप्रितिष्ट्रापनार्थम् ॥ ५० ॥ जल्किडायामभिकाचेतं प्रीतियस्य ॥ ५२ ॥ वराहवपुषमात्मानमिति शेषः । वाद्ध्ययं चतुर्वेदमयम् । वेदसिमतं वेदप्रमितयञ्चल्पम् ॥ ५३ ॥ वर्ष्मे शरीरम् ॥ ५४ ॥ दंष्ट्रेण दंष्ट्रया न्यविशत् न्यवेश-यत् ॥ ५४ ॥ एवं वराहावतारमुक्ता नरसिंहावतारमाह पुनरेवेत्यादिना । अपूर्वा लोके पूर्व न दृष्टाम् ॥ ५६ ॥ मृगेन्द्रेणापि समुपेत्य दैत्यसभीपे गत्वा समुपाद्रवन् हिरण्यकशिष्ठः करजैनंखेद्गिरितः॥ ६० ॥ एवं गृसिंहावतार-कथामुपसंहत्य वामनावतारकथां प्रस्तौति एवंभिति ॥६९॥

गर्भे धारितः गर्भधारितः। सप्तमीति योगविभागात् समासः ॥ ६२ ॥ दुर्दिनं प्रावृट्दिनं तत्र भवोम्भोदः कृष्णमेषतः तरहाः । 'मेघच्छनेऽन्हि दुर्दिनम् 'इस्यमरः। श्रीवत्तं उरित स्त्रिकः पदम् ॥ ६३ ॥ वाले उरित स्त्रिकः पदम् ॥ ६३ ॥ वाले वामनः वाटं स्थानम् ॥ ६४ ॥ विलेनो बलेः अयोगिः रान्त इनन्तश्च शब्दो हस्यते ॥ ६५ ॥ ददानि तदीपिः तिमिति शेषः ॥ ६६ ॥ दिब्यं च तत् अद्भुततमं व सं वभूवेति शेषः ॥ ६८ ॥ अवतीणेऽवतरणं कुर्वन्नवारि आविर्भूतः। यदुक्षये यदूनां गृहे ॥ ७९ ॥ तस्य क्रमीि आविर्भूतः। यदुक्षये यदूनां गृहे ॥ ७९ ॥ तस्य क्रमीि विद्वां प्रधानं श्रेष्ठः। यमजितमाहुर्तेन कृष्णेन स्वर्गे अस्त्रिवं प्रधानं श्रेष्ठः। यमजितमाहुर्तेन कृष्णेन स्वर्गे अस्त्रिवं प्रधानं श्रेष्ठः। यमजितमाहुर्त्तेन कृष्णेन स्वर्गे

न्नणप्य

1

E I

1

६३॥

पुट्ट ॥

84

ने ते।

33 1

यत ।

03

६८ ीम् ।

11 89

त्॥७०

र्थते ।

ाव।

98

193

93

11 68

194

समासः

गमेघस्त.

श्रीवर्सन

॥ वालो भयमिकाः

लदीपि

न स

वंशजायत

कमाणि

: अर्जुनः

न रहेवते

1

त शक्यते तेन जेतुं जिदशैरिप दुःसहः।
कः पुनर्मानुषो भावो रणे पार्थ विजेप्यति ॥ ७६
तमेकं वर्जयित्वा तु सर्वे यौधिष्टिरं बलमः।
वतुरः पाण्डवान् राजन् दिनैकं जेप्यसे रिपून्॥
वैशम्पायन उवाचः।
हायेवसुका नृपतिं सर्वपापहरो हरः।
उमापतिः पशुपतिर्यज्ञहा त्रिपुरार्दनः॥ ७८

वामनैर्विकटैः कुब्जैरुग्रश्रवणदर्शनैः।
॥ ७६ वृतः पारिपदैघोरैर्नानाप्रहरणोद्यतैः॥ ७९
पून्॥ ज्यम्बको राजशार्दृष्ठ भगनेत्रनिपातनः।
जमासहायो भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत॥ ८०
जयद्रथोऽपि मन्दात्मा खमेव भवनं ययौ।
७८ पाण्डवाश्च वने तस्मिन्यवसन् काम्यके तथा ८१

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि जयद्रथविमोक्षणपर्वणि द्विसतत्यधिकाद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७२ ॥

॥ समाप्तं जयदथविमोक्षणपर्वं ॥

47478664K

॥ रामोपाख्यानपर्व ॥

२७३

जनमेजय उवाच ।

एवं हतायां कृष्णायां प्राप्य क्रेशमनुत्तमम् ।

अत उर्ध्व नरव्याद्याः किमकुर्वत पाण्डवाः ॥ १
वैशम्पायन उवाच ।

एवं कृष्णां मोक्षयित्वा विनिर्जित्य जयद्रयम् ।

आसांचके मुनिगणैर्धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ २

तेषां मध्ये महर्षीणां त्यं ज्यतामनुशोचताम् ।

मार्कण्डेयमिदं वाक्यमद्रवीत् पाण्डुनन्दनः ॥ ३

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन् देवर्षीणां त्वं ज्यातो भृतभविष्यवित् ।

संशयं परिपृच्छामि छिन्धि मे हृदि संस्थितम् ४

हुपदस्य सुता होषा वेदिमध्यात् समुत्यिता ।

अयोनिजा महाभागा स्तुषा पाण्डोर्महात्मनः॥ ५

मन्ये कालस्थ भगवान् देवं च विधिनिर्मितम् ।

भवितृत्यं च भूतानां यस्य नास्ति व्यतिक्रमः॥६

इमां हि पत्नीमस्माकं धर्मक्षां धर्मचारिणीम् । संस्पृशेदिद्यो भावः शुर्जि स्तैन्यमिवानृतम्॥७ न हि पापं कृतं किञ्चित् कर्म वा निन्दितं क्वित् द्रौपद्या ब्राह्मणेष्वेव धर्मः सुचिरितो महान् ॥ तां जहार बलाद्राजा मृद्वुद्धिर्जयद्रथः । तस्याः संहरणात् पापः शिरसः केशपातनम्॥९ पराजयं च सङ्कामे ससहायः समाप्तवान् । प्रत्याहृता तथाऽस्मामिर्हत्वा तत् सैन्धवं वलम्१० तद्दारहरणं प्राप्तमस्मामिरिवतिर्कितम् । दुःखश्चायं वने वासो मृगयायां च जीविका ॥ हिंसा च मृगजातीनां वनौकोमिर्वनौकसाम् । ज्ञातिभिर्विप्रवासश्च मिथ्याव्यवसितैरियम्॥ १२ अस्ति नूनं मया कश्चिद्रप्भाग्यतरो नरः । भवता दृष्टपूर्वो वा श्वतपूर्वोऽपि वा भवत् ॥ १३

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे रामोपाच्यानपर्वाणे युधिष्ठिरप्रश्ने त्रिसप्तत्यधिकाद्विदाततमोऽध्यायः ॥ २७३ ॥

तेन कृष्णसहायत्वेन हेतुना भावः पूज्यतमः । भावः पूज्यतमः । भावः पूज्यतमे लोके' इत्यनेकार्यः॥ ७६ ॥ दिनैकं एकदिनमेव न अर्वदा॥७७॥ दक्षयत्ते भगस्य नेत्रे निपातितवान् भगनेत्रनि-भातनः॥८०॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैल्कण्ठीये भारतभावदीपे विस्तित्याधिकाद्विशततमोऽध्यायः॥ २७२ ॥ २७३

एवामिति ॥१॥ दैवं वर्माधर्मौ । विधिः सदसत्वर्मणी ताम्यां निर्मितम् ॥ ६ ॥ ईट्शो मावः । परेण हरणम् ॥ ७ ॥ मिथ्याव्यवसितैः वृथातापसवेषधरैः । इयं हिंसा क्रियत इति शेषः ॥ १२ ॥ मया सम इति शेषः॥ १३ ॥ इत्यारप्यके पर्वाण्णे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे त्रिसप्तत्यधिक द्विशततमोऽष्यायः॥ २७३ ॥ •

स्लो

पुष

कु

मा

रा

वि

स

द्र

मह

कु

मा

ख

सि

सं

ऊ

त्त

पि

जा

ब्रह

आं

वा वा

वि

तां

ख

पा

q

जु

तत

प्रत

भी

यह

पिः

पश्च

था

308

मार्कण्डेय उवाच। प्राप्तमप्रतिमं दुःखं रामेण भरतर्घम । रश्नसा जानकी तस्य हता भार्यो बलीयसा ॥ १ आश्रमाद्राक्षसेन्द्रेण रावणेन दुरात्मना । मायामास्थाय तरसा हत्वा गृध्नं जटायुषम् ॥ २ प्रत्याजहार तां रामः सुग्रीवबलमाश्रितः। बद्धा सेतुं समुद्रस्य दग्ध्वा लङ्कां शितैः शरैः॥ यधिष्ठिर उवाच। कस्मिन् रामः कुले जातः किंवीर्यः किम्पराक्रमः रावणः कस्य पुत्रो वा कि वैरं तस्य तेन ह ॥ ४ पतन्मे भगवन् सर्वे सम्यगाख्यातुमर्हेसि । श्रीतुमिच्छामि चरितं रामस्याक्तिष्टकर्मणः ॥ ५ मार्कण्डेय उवाच। अजो नामाऽभवद्राजा महानिश्वाकुवंशजः। तस्य पुत्रो दशरथः शश्वत् स्वाध्यायवाञ्छिचिः॥६ अमवंस्तस्य चत्वारः पुत्रा धर्मार्थकोविदाः । रामलक्ष्मणशत्रुद्धा भरतश्च महाबलः॥ रामस्य माता कौसल्या कैकेयी भरतस्य त । सुतौ लक्ष्मणदात्रुघी सुमित्रायाः परन्तपी ॥

विदेहराजो जनकः सीता तस्यात्मजा विभो यां चकार खयं त्वष्टा रामस्य महिषीं वियाप एतद्रामस्य ते जन्म सीतायाश्च प्रकीर्तितम्। रावणस्यापि ते जन्म व्याख्यास्यामि जनेश्वा पितामहो रावणस्य साक्षादेवः प्रजापितः। स्वयम्भूः सर्वलोकानां प्रभुः स्रष्टा महातपाः पूलस्त्यो नाम तस्यासीनमानसो दायतः सतः तस्य वैश्रवणो नाम गवि पुत्रोऽभवत् प्रमुः॥ पितरं स समुत्सुज्य पितामहम्पास्थितः। तस्य कोपात पिता राजन् ससर्जात्मानमात स जन्ने विश्रवा नाम तस्यात्मार्थेन वै द्विजः। प्रतीकाराय सकोधस्ततो वैश्रवणस्य वै॥ पितामहस्त श्रीतात्मा ददौ वैश्रवणस्य ह। अमरत्वं धनेशत्वं लोकपालत्वमेव च॥ ईशानेन तथा सख्यं पुत्रं च नलकूबरम्। राजधानीनिवेशं च लङ्कां रक्षोगणानिताम्शे विमानं पुष्पकं नाम कामगं च द्दौ प्रभुः। यक्षाणामाधिपत्यं च राजराजत्वमेव च ॥

इति श्रीमहामारते आरण्यके पर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि रामरावणयोर्जन्मकथने चतःसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २७४॥

(@@/____

२७५

मार्कण्डेय उवाच । पुलस्त्यस्य तु यः क्रोधादर्धदेहोऽभवन्मुनिः । विश्रवा नाम सक्रोधः स वैश्रवणमैक्षत ॥ बुबुधे तं तु सक्तोधं पितरं राक्षसंश्वरः। क्रबेरस्तत्त्रसादार्थं यतते स्म सदा नृप ॥ स राजराजो लङ्घायां न्यवसन्नरवाहनः।

राक्षसीः प्रददौ तिस्रः पितुर्वे परिचारिकाः। ताः सदा तं महात्मानं सन्तोषयितुमुद्यताः। ऋषि भरतशार्दूल नृत्यगीतविशाखाः॥ पुष्पोत्कटा च राका च माहिनी च ^{विशास्त्र} अन्योन्यस्पर्धया राजन् श्रेयस्कामाः सुमध्यम

२७४

प्राप्तिमिति ॥ १ ॥ मायां संन्यासिवेषम् ॥ २ ॥ त्वष्टा प्रजापतिः स्वयमेव सङ्कल्पेन चकार न तु मैथुनद्वारा । अयोनिजामित्यर्थः ॥ ९ ॥ गवि गोसंज्ञायां भार्यायाम् ।। १२ ।। तस्य वैश्रवणस्य कोपात् मां त्यक्ता मत्पितरं सेवत इत्यतिज्वलनात् वैश्रवणं वाधितुं पुलस्त्य एव योग-वलेन विश्रवःसंज्ञं देहान्ताः चक्रे इत्यर्थः ॥ १३ ॥ इत्या- रण्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारतभावदीपे चतुःसाल्य द्विशततमोऽघ्यायः ॥ २७४ ॥

पुलस्त्यस्येति । पितरं विश्रवसं राक्ष्मेश्वरः क्रि रक्षःपुरीनायकत्वात् ॥ २ ॥

पाख्यानः

विभो

वियाम्।

र्तेतम्।

जनेश्वा

तिः।

तपाः 🏢

तः सुतः।

प्रभः॥

द्विजः।

वै ॥

र ह।

म्।

प्रभुः।

च ॥

रिकाः ॥

द्यताः ।

T: 11

T: 1

म तासां भगवांस्तुष्टो महातमा प्रददौ वरान । लोकपालोपमान् पुत्रानेकैकस्या यथेप्सितान॥६ प्रयोत्कटायां जज्ञाते ही पुत्री राक्षसेश्वरी। क्रम्भकर्णद्राग्रीवौ वलेनाप्रतिमौ भुवि॥ मालिनी जनयामास पुत्रमेकं विभीषणम्। राकायां मिथुनं जज्ञे खरः शूर्पणखा तथा ॥ ८ विभीषणस्त रूपेण सर्वभयोऽभ्यधिकोऽभवत । स बभव महाभागी धर्मगोप्ता क्रियारतिः॥ दश्यीवस्तु सर्वेषां श्रेष्टो राक्षसपङ्गवः। महोत्साहो महावीयों महासत्त्वपराक्रमः॥ क्रमकर्णो बलेनासीत सर्वेभ्योऽभ्यधिको यधि **ानमा**त्स मायावी रणशीण्डश्च रौद्रश्च रजनीचरः॥ सरो धनुषि विकानतो ब्रह्महिट् पिशिताशनः। सिद्धविधकरी चापि रौद्री शूर्पणखा तदा ॥ १२ सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे सुचरितवताः। उषुः पित्रा सह रता गन्धमादनपर्वते ॥ १३ ततो वैश्रवणं तत्र दहशर्नरवाहनम्। न्विताम्१ पित्रा सार्ध समासीनमुद्धा परमया युतम् ॥ १४ जातामषीस्ततस्ते तु तपसे धृतनिश्चयाः। ब्रह्माणं तोषयामासघीरेण तपसा तदा ॥ १५ अतिष्ठदेकपादेन सहस्रं परिवत्सरान्। गयुभक्षो दरात्रीवः पञ्चाग्निः सुसमाहितः ॥ १६ अधःशायी क्रम्भकणीं यताहारो यतव्रतः। विभीषणः शीर्णपर्णमेकमभ्यवहारयन् ॥ १७ उपवासरतिर्धीमान सदा जप्यपरायणः। तमेव कालमातिष्ठत तीवं तप उदारघीः॥ 84 बरः शूर्पणखा चैव तेषां चै तप्यतां तपः। परिचर्यां च रक्षां च चक्रतुईष्टमानसौ ॥ १९ पूर्णे वर्षसहस्रे तु शिराव्छित्वा दशाननः। २० गुहोत्यसौ दुराधर्षस्तेनातुष्यज्जगत्रभुः ॥ विशामक ततो ब्रह्मा स्वयं गत्वा तपसस्ताक्यवारयत् । समध्यमा २१ मलोभ्य वरदानेन सर्वानेव पृथक् पृथक्॥ ब्रह्मोबाच । तुःसप्तत्यवि भीतोऽस्मि वो निवर्तध्वं वरान् वृणुत पुत्रकाः । यद्यदिष्टमृते त्वेकममरत्वं तथाऽस्तु तत्॥

यदद्भौ हुतं सर्वे शिरस्ते महदीप्सया। तथैव तानि ते देहे भविष्यन्ति यथैप्सया ॥ २३ वैरूप्यं च न ते देहे कामरूपघरस्तया। भविष्यासि रणेऽरीणां विजेता न च संशयः २४ रावण उवाच। गन्धर्वदेवासुरतो यक्षराक्षसतस्तथा। सर्पिकन्नरभूतेभ्यो न मे भूयात् पराभवः॥ २५ ब्रह्मोवाच । य एते कीर्तिताः संवें न तेभ्योऽस्ति भयं तव। ऋते मनुष्याद्भद्रं ते तथा तद्विहितं मया ॥ मार्कण्डेय उवाच । एवमुक्तो दशग्रीवस्तुष्टः समभवत् तदा । अवमेने हि दुर्बुद्धिर्मनुष्यान् पुरुपादकः॥ क्रम्भकर्णमथोवाच तथैव प्रितामहः। स वबे महतीं निद्रां तमसा प्रस्तचेतनः ॥ तथा भविष्यतीत्युक्तवा विभीषणमुवाच ह । वरं वृणीष्व पत्र त्वं प्रीतोऽस्मीति पुनः पुनः २९ विभीषण उवाच । परमापद्गतस्यापि नाधर्मे मे मातिर्भवेत ।

अशिक्षितं च भगवन् ब्रह्मास्त्रं प्रतिभातु मे ॥ ३० ब्रह्मोवाच ।

यस्माद्राक्षसयोगी ते जातस्यामित्रकर्शन। नाधर्मे थीयते बुद्धिरम्रत्व दशनि ते॥ मार्कण्डेय उवाच ।

राझसस्तु वरं लब्बा दशब्रीवो विशाम्पते। लङ्कायाश्च्यावयामास युधि जित्वा धनेश्वरम् ॥ हित्वा स भगवाँ छङ्कामाविशद्रन्थमाद्नम्। गन्धर्वयक्षानुगतो रक्षः कि पुरुषेः सह ॥ 33 विमानं पुष्पकं तस्य जहाराकम्य रावणः। शशाप तं वैश्रवणो न त्वामेतद्वहिण्यति ॥ 38 यस्तु त्वां समरे हन्ता तमेवैतद्वहिष्यति । अवमन्य गुरुं मां च क्षिप्रं त्वं न भविष्यसि ॥३५ विभीषणस्तु धर्मात्मा सतां मार्गमनुस्मरन्। अन्वगच्छन् महाराज श्रिया परमया युतः ॥ ३६

पित्रा विश्रवसा ॥ १३ ॥ पञ्चादिश्च चत्वार एकः सूर्य इति पश्चानामसीनां मध्यगः पश्चासिः ॥ १६ ॥ विभीषणः तप आतिष्ठदित्यन्वयः ॥ १७॥ महद्याम्सया श्रेष्टपदावेशया ग २३ ।। तमसेति अनिष्टामपि निद्रां मोहाद्वृतवानित्यर्थः

॥ २८॥ योनौ क्षेत्रे न तु रेतोऽत्र राक्षसमस्ति । तस्मा-न्मातृदोषादेव क्रौर्ये रावणादीनामित्यर्थः । ' दराणां मातु. लकमः' इति फ्रिसेद्धम् ॥ ३५ ॥ न भविष्यसि मरिष्यसि ॥ ३५ ॥ अन्वगच्छत् कुवेरानिति शेषः ॥ ३६ ॥

उत्तं

प्रस

कर

यद

ज्ये

मन

ुं आ

लो

दी

पा

स

जि

नि

घृ

पु

3

11

नु

तस्मै स भगवांस्तुष्टो भ्राता म्रात्रे धनेश्वरः। सैनापत्यं ददौ धीमान् यक्षराक्षससेनयोः॥ ३७ राक्षसाः पुरुषादाश्च पिशाचाश्च महाबलाः। सर्वे समेत्य राजानमभ्यषिश्चन् दशाननम्॥ ३८ द्शग्रीवश्च दैत्यानां देवानां च बलोत्करः। आक्रम्य रत्नान्यहरत् कामरूपी विहङ्गमः॥ ३१ रावयामास लोकान् यत् तस्मादावण उच्यते। दशग्रीवः कामबलो देवानां भयमादधत्॥॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि रावणादिवरप्राप्तौ पञ्चसप्तत्यधिकद्विशाततमोऽध्यायः ॥ २७५ ॥

३७६

मार्कण्डेय उवाच । ततो ब्रह्मर्षयः सर्वे सिद्धा देवर्षयस्तथा। हव्यवाहं पुरस्कृत्य ब्रह्माणं शरणं गताः॥ अग्निरुवाच । योऽसौ विश्रवसः पुत्रो दशग्रीवो महाबलः । अवध्यो वरदानेन कृतो भगवता पुरा ॥ 2 स बाधते प्रजाः सर्वा विप्रकारैर्महाबलः । ततो नस्त्रात भगवात्रान्यस्त्राता हि विद्यते ॥ 3 ब्रह्मोवाच । न स देवासुरैः शक्यो युद्धे जेतुं विभावसो । विहितं तत्र यत् कार्यमामितस्तस्य निग्रहः॥ तदर्थमवतीणोंऽसौ मान्नियोगाचतुर्भूजः। विष्णुः प्रहरतां श्रेष्ठः स तत् कर्म करिष्यति ॥ ५ मार्कण्डेय उवाच। पितामहस्ततस्तेषां सान्निधौ राजमब्रवीत। सर्वेदेवगणैः सार्धे सम्भव त्वं महीतले ॥ विष्णाः सहायानृक्षीषु वानरीषु च सर्वशः।

ततो भागानुभागेन देवगन्धर्वदानवाः। अवतर्ते महीं सर्वे मन्त्रयामासुरअसा॥ तेषां समक्षं गन्धर्वी दुन्दुभी नाम नामतः। शशास वरदो देवो गच्छ कार्यार्थसिद्धये॥ पितामहवचः श्रुत्वा गन्धवीं दुन्दुभी ततः। मन्थरा मानुषे लोके कुन्जा समभवत् तदा ॥ शक्रप्रभूतयश्चेव सर्वे ते सुरसत्तमाः। वानरर्क्षवरस्त्रीषु जनयामासुरात्मजान् ॥ तेऽन्ववर्तन् पितृन् सर्वे यशसा च बलेन च। भेत्तारो गिरिश्टेंद्राणां सालतालशिलायुषाः वज्रसंहननाः सर्वे सर्वे चौघबलास्तथा। कामवीर्यबलाश्चेव सर्वे युद्धविशारदाः॥ नागायुतसमप्राणा वायुवेगसमा जवे। यत्रेच्छकनिवासाश्च केचिदत्र वनौकसः॥ एवं विधाय तत् सर्वं भगवाँ होकभावनः। मन्थरां बोधयामास यद्यत् कार्यं यथा य^{था ॥} सा तद्वः समाज्ञाय तथा चक्रे मनोजवा। इतश्चेतश्च गच्छन्ती वैरसन्धुक्षणे रता ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि वानराद्युत्पत्ती षट्सप्तत्यधिकद्विशततमे।ऽध्यायः ॥ २७६ ॥

स्क्रानि। 'जातौ जातौ यदुत्कृष्टं तद्रत्नमभिधीयते'। विहङ्गमः स्वेचरः ।। ३९ ।। रावयामास हिंसार्थस्य रूडो स्पामिदम् ।। ४० ।। इत्यारण्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे पश्चसप्तत्स्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७५ ॥

जनयध्वं सतान् वीरान् कामरूबलान्वितान् ॥ ७

२७६ १ तत इति ॥ १ ।। विप्रकारैः विविधैः प्रकारैः ॥ ३ ॥ वज्रसंहननाः वज्जवद्भुदाङ्गाः ॥ १३ ॥ यत्रेत्छा हैं निवासो येषां ते यत्रेच्छकनिवासाः ॥ १४ ॥ यद्यत् के केन्द्रेयीप्रलोभनं रामप्रवाजनादि च ॥ १५ ॥ संक्ष्येपने ॥ १६ ॥ इत्यारण्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भावदीपे षट्सप्तत्यधिकद्विशततमोऽच्यायः॥ २७६॥

ख्यानपन

Z: |

: 11 36

उच्यते।

त्॥%

1:1

ये ॥

ततः।

व।

1

11

: 11

नः ।

यथा ॥

च्छा तर्र

यगत् की

日胡

ठीये भार

१७६॥

ावा ।

ायुधाः!**!**

तदा ॥१०

२७७

युधिष्ठिर उवाच ।

उक्तं भगवता जन्म रामादीनां पृथक् पृथक् ।
प्रसानकारणं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि कथ्यताम् १
कथं दाशरथी वीरौ भातरौ रामलक्ष्मणौ ।
सम्प्रस्थितौ वने ब्रह्मन् मैथिली च यशस्विनी॥ २
मार्कण्डेय उवाच ।

जातपुत्रो द्रारथः प्रीतिमानभवस्य ।

क्रियारतिर्धर्भरतः सततं वृद्धसेविता ॥ ३
क्रिमण चास्य ते पुत्रा व्यवर्धन्त महौजसः ।
वेदेषु सरहस्येषु धनुवेदेषु पारगाः ॥ ४
चरितब्रह्मचर्यास्ते कृतदाराश्च पार्थिव ।
यदा तदा द्रारथः प्रीतिमानभवत् सुस्ती ॥ ५
ज्येष्ठो रामोऽभवत् तेषां रमयामास हि प्रजाः ।
मनोहरतया धीमान् पितुर्हृदयनन्दनः ॥ ६
ततः स राजा मतिमान् मत्वाऽऽत्मानं वयोधिकम्
मन्त्रयामास सचिवैर्धर्मज्ञैश्च पुरोहितैः ॥ ७
श्रिभिषेकाय रामस्य यौवराज्येन भारत ।
प्राप्तकालं च ते सर्वे मेनिरे मन्त्रिसत्तमाः ॥ ८

लोहिताक्षं महाबाहुं मत्तमातङ्गगामिनम् ।
दीर्घबाहुं महोरस्कं नीलकुञ्जितमूर्घजम् ॥ ९
दीप्यमानं श्रिया वीरं शकादनवरं रणे ।
पारगं सर्वधर्माणां गृहस्पतिसमं मतौ ॥ ६०
सर्वानुरक्तप्रकृतिं सर्वविद्याविशारदम् ।
जितेन्द्रियममित्राणामपि दृष्टिमनोहरम् ॥ ११
नियन्तारमसाधूनां गोप्तारं धर्मचारिणाम् ।
धृतिमन्तमनाधृष्यं जेतारमपराजितम् ॥ १२
पत्रं राजा दृश्यः कौसल्यानन्दवर्धनम् ।
सन्दृश्य परमां प्रीतिमग्च्छत् कुरुनन्दन् ॥ १३

चिन्तयंश्च महातेजा गुणान् रामस्य वीर्यवान्।
जन्यभाषत भद्रं ते प्रीयमाणः पुरोहितम् ॥ १४
अद्य पुष्यो निशि ब्रह्मन् पुण्यं योगमुपैष्यति।
सम्भाराः सम्मियन्तां मे रामश्चोपनिमन्त्र्यताम्॥
इति तद्वाजवचनं प्रतिश्वत्याथ मन्यरा।

२७७

उक्तमिति ॥ १ ॥ रामपदं निर्वक्ति ज्येष्ठ इति ॥६॥ महान्तौ शत्रुजयक्षमौ बाहू यस्य तम् । दीर्घौ आजा-उपयन्तौ बाहू यस्य तम् ॥९॥ सर्वशः अनुरक्ताः प्रकृतयः अजा यस्मिस्तं सर्वानुरक्तप्रकृतिम् ॥ ११ ॥ भद्रं ते इति कैकेयीमभिगम्यदं काले वचनमत्रवीत् ॥ १६
अद्य कैकेयि दौर्माग्यं राज्ञा ते ख्यापितं महत्।
आशीविषस्त्वां सङ्कुद्धश्रण्डो दशतु दुर्मगे॥१७
सुभगा खलु कौसल्या यस्याः पुत्रोऽमिषेत्यते ।
कुतो हि तव सौमाग्यं यस्याः पुत्रोन राज्यभाक्
सा तद्धचनमाज्ञाय सर्वाभरणभृषिता ।
वेदीविलग्नमध्येव विभ्रती रूपमुत्तमम् ॥ १९
विविक्ते पतिमासाद्य हसन्तीव शुचिस्मिता ।
प्रणयं व्यञ्जयन्तीव मधुरं वाक्यमत्रवीत् ॥ २०
सत्यप्रतिज्ञ यन्मे त्वं काममेकं निस्पृयान् ।
उपाकुरुष्व तद्गाजंस्तस्मान्मुच्यस्व सङ्कटात् २१

राजोवाच । वरं ददानि ते हन्त तद्गहाण यदिच्छासि। अवच्यो वच्यतां कोऽद्य वध्यः कोऽद्य विमुच्यताम् घनं ददानि कस्याद्या न्हियतां कस्य वा पुनः। ब्राह्मणस्वादिहान्यत्र यत्किञ्चिद्वित्तमस्ति मे ॥२३ पृथिव्यां राजराजोऽस्मि चातुर्वर्ण्यस्य रक्षिता । यस्तेऽभिलिपतः कामो बूहि कल्याणिमा चिरम् सा तद्वचनमाञ्चाय परिगृह्य नराधिपम्। आत्मनो बलमाञ्चाय तत एनमुवाच ह ॥ आभिषेचिनकं यत् ते रामार्थमुपकल्पितम् । भरतस्तद्वाभोतु वनं गच्छतु राघवः ॥ स तद्राजा वचः श्रुत्वा विप्रियं दारुणोद्यम् । दुःखार्तो भरतश्रेष्ठ न किञ्चिद्याजहार ह॥ २७ ततस्तथोक्तं पितरं रामो विश्राय वीर्यवान्। वनं प्रतस्थे धर्मात्मा राजा सत्यो भवत्विति २८ तमन्वगच्छल्लक्ष्मीवान् धनुष्माँल्लक्ष्मणस्तदा । सीता च भार्या भद्रं ते वैदेही जनकात्मजा ततो वनं गते रामे राजा द्शरयस्तदा। समयुज्यत देहस्य कालपर्यायधर्मणा ॥ रामं तु गतमाञ्चाय राजानं च तथागतम्। आनाय्य भरतं देवी कैक्यी वाक्यमब्रवीत्॥ ३१

युधिष्ठिरं प्रति आर्शावचनम् । पुरोहितं वासिष्ठम् ॥ १४॥ वेदीवत् विलग्नः कृशो मध्यो यस्याः ॥ १९॥ कामं वरम् । जपाकुरुष्य देहि सङ्कटात् कष्टात् ॥ २१॥ सीता लाङ्गलपद्धतिस्तृतो जातत्वादियमपि सीता विदेहापत्यत्वा-हुँदेही ॥ २९॥ कालपर्यायधर्मणा मृत्युना ॥ ३०॥

का

कि

कृत

গ্ৰ

सम

प्रव

वि

त्

अ

मा

अ

50

g

गतो दशरथः स्वर्ग वनस्थौ रामलक्ष्मणौ । महाण राज्यं विपूलं क्षेमं निहतकण्टकम् ॥ ३२ वामुवाच स धर्मात्मा नृशंसं बत ते कृतम्। पार्ति हत्वा कुलं चेदमुत्साद्य धनलुब्धया॥ ३३ अयशः पातियत्वा मे मुर्भि त्वं कुलपांसने । सकामा भव मे मातरित्युक्त प्रकरोद ह ॥ 38 स चारित्रं विशोध्याथ सर्वप्रकृतिसन्निधौ। अन्वयाद्धातरं रामं विनिवर्तनलालसः॥ 34 कौसल्यां च सुमित्रां च कैकेयीं च सुदुःखितः। अग्रे प्रस्थाप्य यानैः स शत्रुघ्नसहितो ययौ॥३६ वसिष्टवामदेवाभ्यां विप्रैश्चान्यैः सहस्रदाः। पौरजानपदेः सार्घे रामानयनकाङ्ख्या ॥ 30 ददर्भ चित्रकूटस्यं स रामं सहलक्ष्मणम्। बापसानामळङ्कारं धारयन्तं धनुर्धरम् ॥ 36 विसर्जितः सं रामेण पितुर्वचनकारिणा। नन्दिप्रामेऽकरोद्राज्यं पुरस्कृत्यास्य पादुके ॥३९ रामन्तु पुनराशङ्कथ पौरजानपदागमम् । प्रविवेश महारण्यं शरभङ्काश्रमं प्रति॥ 80 सत्क्रत्य शरभङ्गं स दण्डकारण्यमाश्रितः। नदीं गोदावरीं रम्यामाश्रित्य न्यवसत् तदा ४१ वसतस्तस्य रामस्य ततः शूर्पणखाकृतम्। स्ररेणासीनमहद्वैरं जनस्थाननिवासिना ॥ रक्षार्थे तापसानां तु राघवो धर्मवत्सलः। चतुर्दशसहस्राणि जघान भुवि राक्षसान् ॥ ४३ दुषणं च खरं चैव निहत्य सुमहाबली।

चक्रे क्षेमं पुनर्थीमान् धर्मार्ण्यं स राघवः ॥ _{४४} हतेषु तेषु रक्षःसु ततः शूर्पणखा पुनः। ययौ निकत्तनासोष्टी लङ्कां भातानिवेशनम्॥४४ ततो रावणमभ्यत्य राक्षसी दुःखमूर्छिता। प्यात पादयोर्भातुः संशुष्करुधिरानना ॥ तां तथा विकृतां दृष्टा रावणः क्रोधमूर्विछतः। उत्पवातासनात् कुद्धो दन्तैर्दन्तानुपस्पृशन् ॥ ४६ खानमात्यान् विस्डयाथ विविक्ते तामुवाच सः केनास्येवं कृता भद्रे मामचिन्त्यावमन्य च॥४८ कः शळं तीक्षणमासाद्य सर्वगात्रीनिषेवते। कः शिरस्यग्निमाधाय विश्वस्तः स्वपते सुसम्॥ आशीविषं घोरतरं पादेन स्प्रातीह कः। सिंहं केसरिणं कश्च दंष्ट्रायां स्पृश्य तिष्ठति॥५० इत्येवं ब्रुवतस्तस्य स्रोतोभ्यस्तेजसोऽर्चिषः। निश्चेरुर्देद्यतो रात्रौ वृक्षस्येव स्वरन्ध्रतः॥ तस्य तत् सर्वमाचख्यौ भागेनी रामविक्रमम्। खरद्वणसंयुक्तं राक्षसानां पराभवम्॥ स निश्चित्य ततः कृत्यं खसारमुपसान्त्य च। ऊर्ध्वमाचक्रमे राजा विधाय नगरे विधिम् ॥ ५३ त्रिकृटं समितिकस्य कालपर्वतमेव च। ददर्श मकरावासं गम्भीरोदं महोदधिम्॥ तमतीत्याथ गोकणमभ्यगच्छद्दशाननः। द्यितं स्थानमव्ययं शूलपाणेर्महात्मनः ॥ तत्राभ्यगच्छन्मारीचं पूर्वामात्यं द्शाननः। पुरा रामभयादेव तापस्यं समुपाश्रितम् ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि रामवनाभिगमने सप्तसप्तत्यधिकद्विशाततमोऽध्यायः॥ २७७॥

かかるなんで

205

मार्कण्डेय उवाच । मार्राचस्त्वथ सम्भ्रान्तो दृष्टा रावणमागतम् । पूजयामास सत्कारैः फलमूलादिमिस्ततः ॥ १

विश्रान्तं चैनमासीनमन्वासीनः स राध्रसः। उवाच प्रसृतं वाक्यं वाक्यक्षो वाक्यकोविदम्

चारित्र्यं विशोध्य इदं कैकेट्यैव छतं न तु मयेति प्रदर्श्य ।। ३५ ॥ सिंहं हिंसं केसरिणं सटावन्तं मृगराजम् ।। ५० ॥ स्रोतोभ्यश्वश्वरादिरन्ध्रेभ्यः तेजसोऽर्निषोऽप्रे-र्ज्वालाः ॥५१॥ खरदूषणसंयुक्तं तत्परामवसानृतम् ॥५२॥ विधि स्थाम् ॥ ५३ ॥ पुरा शमभयात् विश्वामित्रयज्ञप्रस-

क्रेन् जातात् ॥५४॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकणीये भार्कि भावदीपे सप्तसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७७॥

२७८ मारीच इति ॥ १ ॥ प्रस्ततं पुष्कलार्थवत् ॥ १ त्यानपंत

11.85

₹ 11.80

1

उतः।

न्॥ ४७

शच सः

च॥ ४८

नुखम्॥

ते॥५०

48

42

1 48

44

11 48

: 1

सः ।

विदम् १

ोये भारतः

اا ق

1:1

तमम्।

यच।

म्॥ ५३

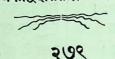
1

त ते प्रकृतिमान् वर्णः कचित् क्षेमं पुरे तव। कचित् प्रकृतयः सर्वा भजन्ते त्वां यथा परा ॥३ किमिहागमने चापि कार्यं ते राक्षसेश्वर। क्रतमित्येव तदिदि यद्यपि स्यातसुदुष्करम्॥ श्रांस रावणस्तस्मै तत् सर्वे रामचेष्टितम्। समासेनैव कार्याणि कोघामर्षसमन्वितः॥ _{मारी}चस्त्वव्रवीच्छ्त्वा समासेनैव रावणम् । अहं ते राममासाच वीर्यज्ञो ह्यास्मि तस्य वै॥६ बाणवेगं हि कस्तस्य शक्तः सोद्धं महात्मनः । प्रवर्गायां हि मे हेतुः स एव पुरुषर्पमः॥ विनाशमुखमेतत् ते केनाख्यातं दुरात्मना । तमुवाचाथ सक्रोधो रावणः परिभर्त्सयन्॥ अकुर्वतोऽस्मद्रचनं स्यान्मृत्युरिप ते भ्रुवम्। मारीचिश्चिन्तयामास विशिष्टान्मरणं वरम्॥ अवश्यं मरणे प्राप्ते करिष्याम्यस्य यन्मतम्। ततस्तं प्रत्युवाचाथ मारीचो रक्षसां वरम् ॥ १० किं ते साह्यं मया कार्यं करिष्याम्यवशोऽपितत् तमब्रवीद्दशयीवो गच्छ सीतां प्रलोभय ॥ रत्नश्रङ्गो मृगो भूत्वा रत्नचित्रतनूरुहः। भ्रुवं सीता समालक्ष्य त्वां रामं चोद्यिष्यति १२ अपकान्ते च काकुतस्थे सीता वस्या भविष्यति । तामादायापनेष्यामि ततः स न भविष्यति ॥१३ भार्यावियोगाद्दीदिरेतत् साह्यं कुरुष्व मे । स्येवमुक्तो मारचिः कृत्वोद्कमथात्मनः ॥ १४ रावणं पुरतो यान्तमन्वगच्छत् सुदुःखितः। ततस्तस्याश्रमं गत्वा रामस्याह्रिष्टकर्मणः ॥ १५ चकतुस्तद्यथा सर्वमुभौ यत् पूर्वमन्त्रितम्। रावणस्तु यतिर्भूत्वा मुण्डः क्रण्डी त्रिदण्डधृक्॥ मृगश्च भूत्वा मारीचस्तं देशमुपजग्मतुः। रर्शयामास मारीचो वैदेहीं मृगरूपधृक्॥ १७ चोदयामास तस्यार्थे सा रामं विधिचोदिता। रामस्तस्याः प्रियं कुर्वन् धनुरादाय सत्वरः॥१८ रक्षार्थे लक्ष्मणं न्यस्य प्रययौ मृगलिप्सया। स धन्वी बद्धतूणीरः खडुगोधाङ्गुहित्रवान् ॥ १९ अन्वधावन्मृगं रामा रुद्रस्तारामृगं यथा। सोऽन्तर्हितः पुनस्तस्य दर्शनं राक्षसो व्रजन्॥२०

चक्षे महद्ध्वानं रामस्तं बुबुधे ततः। निशाचरं विदित्वा तं राधवः प्रतिमानवान्॥२१ अमोघं शरमादाय जघान मगरूपिणम्। स रामबाणाभिहतः कृत्वा रामखरं तदा ॥ हा सीते लक्ष्मणेत्येवं चुक्रोशार्तस्वरेण ह। शुश्राव तस्य वैदेही ततस्तां करुणां गिरम् ॥२३ सा प्राद्ववद्यतः शब्दस्तामुवाचाथ लक्ष्मणः। अलं ते शङ्कया भीर को रामं प्रहरिष्यति ॥ २४ मुहूर्ताद्रुक्ष्यसे रामं भर्तारं त्वं श्रुचिस्मिते। इत्युक्ता सा प्रसद्ती पर्यशङ्कत लक्ष्मणम् ॥ हता वै स्त्रीस्वभावेन शुक्कचारित्रभूषणा। सा तं परुपमारब्धा वक्तुं साध्वी पतिव्रता ॥ २६ नैष कामो भवेन्मूढ यं त्वं प्रार्थयसे हुदा। अप्यहं शस्त्रमादाय हन्यामात्मानमात्मना ॥ ^३२७ पतेयं गिरिश्रङ्गाद्वा विशेयं वा हुताशनम्। रामं भर्तारमुत्सुज्य न त्वहं त्वां कथञ्चन ॥ २८ निहीनसुपतिष्टेयं शार्दूली कोष्ट्रकं यथा। पताददां वचः श्रुत्वा लक्ष्मणः प्रियराघवः॥ २९ पिधाय कर्णों सहृत्तः प्रिश्वतो येन राघवः। स रामस्य पदं गृह्य प्रससार धनुर्धरः॥ 30 अवीक्षमाणो विम्बोर्धी प्रययौ लक्ष्मणस्तदा । प्तस्मिन्नन्तरे रस्रो रावणः प्रत्यददयत ॥ 38 अभव्यो भव्यक्रपेण भस्मच्छन्न इवानलः। यतिवेषप्रतिच्छन्नो जिहीर्षुस्तामनिन्दिताम् ॥ ३२ सा तमालक्ष्य सम्प्राप्तं धर्मज्ञा जनकात्मजा । निमन्त्रयामास तदा फलमूलाशनादिमिः॥ ३३ अवमन्य ततः सर्वे खरूपं प्रत्यपद्यत । सान्त्वयामास वैदेहीमिति राक्षसपुङ्गवः॥ सीते राक्षसराजोऽहं रावणो नाम विश्रुतः। मम लङ्का पुरी नाम्ना रम्या पारे महोद्घेः ॥ ३५ तत्र त्वं नरनारीषु शोभिष्यसि मया सह। भार्या मे भव सुश्रोणि तापसं त्यज राघवम्॥३६ एवमादीनि वाक्यानि श्रुत्वा तस्याथ जानकी। विधाय कर्णों सुश्रोणी मैवमित्यव्रवीद्वचः ॥ ३७ प्रपतेद्द्यौः सनस्रत्रा पृथिवी शकली भवेत् । शैत्यमग्निरियान्नाहं त्यजेयं रघुनन्दनम्॥

राममासाय अलम् । रामं नैवासादयेरित्यर्थः । 'अलंखल्वोः प्रतिषेघयोः प्राचां क्वा ' इति निषेधार्यकालंशब्दयोगे कृप्रत्ययः ॥ ६॥ उदकमीर्घ्वदेहिकम् ॥ १४॥ गोधा ज्याघातवारणं अङ्गुलित्रं च तद्वान्॥१९॥ तारामृगं तारारूपं मृगं प्रजापतिः खां दुहितरं मृगो मूत्वा जगाम तस्य रुद्रः शिरोऽच्छिनत् तदेतन्मृगशीर्षे नाम नक्षत्रम् ॥ २०॥ पर्यशङ्कत लक्ष्मैणो मध्यभिलाष्वानिति सङ्कामकरोत्॥२५॥ कथं हि भिन्नकरटं पद्मिनं वनगोचरम् । उपस्थाय महानागं करेणुः सुकरं स्पृशेत् ॥ ३९ कथं हि पीन्वा माध्वीकं पीत्वा च मधुमाधवीम् लोभं सौवीरके कुर्यान्नारी काचिदिति स्मरेत् ॥ इति सा तं समाभाष्य प्रविवेशाश्रमं ततः । कोधात् प्रस्फुरमाणोष्ठी विधुन्वाना करौ मुहुः॥ तामिमद्भत्य सुश्रोणीं रावणः प्रत्यपेधयत्। भत्सीयित्वा तु रूक्षेण खरेण गतचेतनाम् ॥ ४२ मूर्धजेषु निजग्राह ऊर्ध्वमाचक्रमे ततः। तां दद्श्व ततो गृश्रो जटायुर्गिरिगोचरः। रुद्तीं रामरामेति हियमाणां तपस्विनीम् ॥ ४३

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि मारीचवधे सीताहरणे च अष्टसप्तत्यधिकद्विदाततमोऽध्यायः ॥ २७८ ॥

मार्कण्डेय उवाच । साला दशरथस्यासी जाटायुररुणात्मजः। गृध्रराजो महावीरः सम्पातिर्यस्य सोदरः ॥ स ददर्श तदा सीतां रावणाङ्कगतां स्तुषाम्। सकोधोऽभ्यद्रवत् पक्षी रावणं राक्षसेश्वरम् ॥ २ अथैनमब्रवीद्गध्रो मुख मुख्रस मैथिलीम्। भियमाणे मयि कथं हरिष्यसि निशाचर ॥ न हि मे मोक्ष्यसे जीवैन यदि नोत्सज्यसे वधूम । उक्तैवं राक्षसेन्द्रं तं चकर्त नखरैर्भृशम् ॥ पक्षतुण्डप्रहारैश्च शतशो जर्जरीकृतम्। चक्षार राधिरं भूरि गिरिः प्रस्रवणैरिव ॥ स वध्यमानो गुभ्रेण रामप्रियहितैषिणा। बहुमादाय चिच्छेद भुजौ तस्य पतित्रणः॥ निहत्य गृध्रराजं स भिन्नाम्राशिखरोपमम्। ऊर्घ्वमाचक्रमे सीतां गृहीत्वाऽङ्केन राक्षसः॥ ७ यत्र यत्र तु वैदेही पश्यत्याश्रममण्डलम् । सरो वा सरितो वाऽपि तत्र मुञ्जति भूषणम्॥८ सा दद्र्श गिरिप्रस्थे पञ्च वानरपुङ्गवान् । तत्र वासो महद्दिव्यमुत्ससर्ज मनस्विनी ॥ तत् तेषां वानरेन्द्राणां पपात पवनोद्धतम्। मध्ये सुपीतं पञ्चानां विद्यन्मेघान्तरे यथा ॥ १० अचिरेणातिचकाम खेचरः खे चरन्निव।

ददर्शाथ पुरीं रम्यां बहुद्वारां मनोरमाम् ॥ ११ प्राकारवप्रसम्बाधां निर्मितां विश्वकर्मणा। प्रविवेश पुरीं लङ्कां ससीतो राक्षसंश्वरः॥ ११ पवं हतायां वैदेह्यां रामा हत्वा महामृगम्। निवृत्तो दहरो धीमान् भ्रातरं लक्ष्मणं तथा १३ कथमुत्सुज्य वैदेहीं वने राक्षसंसेविते। इति तं भातरं दृष्टा प्राप्तोऽसीति व्यगर्हयत् मगरूपघरेणाथ रक्षसा सोपकर्षणम्। भ्रातरागमनं चैव चिन्तयन् पर्यतप्यत ॥ गईयन्नेव रामस्तु त्वरितस्तं समासदत्। अपि जीवति वैदेहीमिति पश्यामि लक्ष्मण १६ तस्य तत् सर्वमाचख्यौ सीताया लक्ष्मणो वचः यदुक्तवत्यसदृशं वैदेही पश्चिमं वचः॥ दह्यमानेन तु हृदा रामोऽभ्यपतदाश्रमम्। 36 स ददर्श तदा गृधं निहतं पर्वतोपमम् ॥ राक्षसं राङ्कमानस्तं विकृष्य बलवद्धनुः। अभ्यधावत काकुत्स्थस्ततस्तं सहलक्ष्मणः॥ ११ स तावुवाच तेजस्वी सहितौ रामलक्ष्मणी। गृञ्जराजोऽस्मि भद्रं वां सखा दशरथस्य वै ^{॥२०} तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स गृह्य धनुषी शुभे । कोऽयं पितरमस्माकं नाम्नाऽऽहेत्यूचतुश्च ती^श

भिन्नकरटं भिन्नगण्डस्थलं मत्तम् । करेणुर्हस्तिनी ॥ ३९ ॥ माध्विकं मधुपुष्पजं मद्यं मधुमाधवीं क्षौद्रजां सुरां सोवीरं काजिकम्॥४०॥इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे अष्टसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७८ ॥

सखेति ॥ १ ॥ स्वमैथिली स्वा चासौ मैथिली । स्वा आत्मीया स्तुषा मैथिलसुतेत्युर्थः ध्रियमाणे जीवति ॥ ३ ॥ नखरैः नरवैस्तीक्ष्णैः ॥ ६ ॥ चक्षार सुस्नाव ॥ ५ ॥ अहैं उत्सङ्गेन ॥ ७ ॥ गिरिप्रस्थे पर्वतिशिखरे 'प्रस्थों क्ष्णिं मानभेदे सानावत्युचवस्तु नि 'इति मेदिनी ॥ ९ ॥ प्राक्षः परिधिमित्तिः वप्रस्तद्वाद्यं वेणुमयं दुर्ग ताभ्यां सम्बार्ध परिधिमित्तिः वप्रस्तद्वाद्यं वेणुमयं दुर्ग ताभ्यां सम्बार्ध दुर्गमां 'वप्रः स्थाने पुमानस्त्री वेणुक्षेत्रे चेपेटके हिम्मेदिनी ॥ १२ ॥ कथं प्राप्तोऽसीति सम्बन्धः ॥ १४ ॥ वे युवयोः ॥ २० ॥ आह स्रूते ॥ २१ ॥

यानपव

॥ ४२

E8 11)

11 33

॥ १२ |म् | |था_१३

त् १४

24

ण १६ ो वचः। १७

36

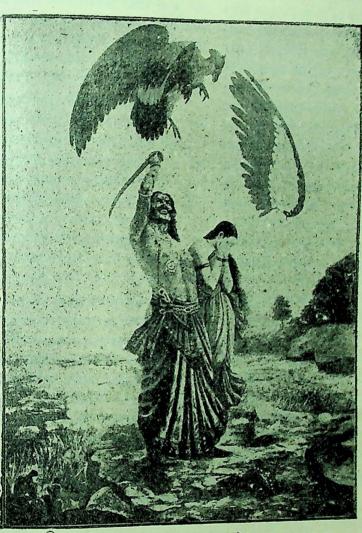
: 11 89

है। वै॥२०

तौ २१

॥ अहेव विश्वा । प्राकाः

सम्बाधां के द्वीत

स वध्यमानो गृध्रेण रामाप्रियहितैषिणा । स्रद्गमादाय चिन्छेद भुजौ तस्य पतान्त्रिणः ॥ —वनपर्व अ. २७९ पृ. ४४०

° CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

ततो दहशतुस्तौ तं छिन्नपश्चद्रयं खगम्। तयोः शशंस गुध्रस्तु सीतार्थे रावणाद्वधम् २२ अपुच्छद्राघवो गृत्रं रावणः कां दिशं गतः। तस्य गुध्रः शिरः कम्पैराचचक्षे ममार च॥ २३ दक्षिणामिति काकुत्स्थो विदित्वाऽस्य तदिङ्गितम् सत्कारं लम्भयामास सखायं पूजयन् पितुः॥२४ ततो दृष्टाऽऽश्रमपदं व्यपविद्ववृसीमठम्। विध्यस्तकलदां शून्यं गोमायुशतसङ्कलम् ॥२५ दःखशोकसमाविष्टौ वैदेहीहरणार्दितौ । जग्मतुर्दण्डकारण्यं दक्षिणेन परन्तपौ ॥ २६ वने महति तस्मिस्तु रामः सौमित्रिणा सह। ददर्श मृगयुथानि द्रवमाणानि सर्वशः॥ २७ शब्दं च घोरं सत्वानां दावाग्नेरिव वर्धतः। अपस्येतां मुइर्ताच कवन्धं घोरदर्शनम् ॥ 26 मेघपर्वतसंकारां शालस्कन्धं महाभूजम्। उरोगतविशालाक्षं महोद्रमहामुखम्॥ २९ यदच्छयाऽथ तद्रक्षः करे जग्राह लक्ष्मणम्। विषाद्मगमत् सद्यः सौमित्रिरथ भारत ॥ 30 सराममभिसम्प्रेक्ष्य कृष्यते येन तन्मुखम् । विषण्णश्चाब्रवीदामं पश्यावस्थामिमां मम ॥ ३१ हरणं चैव वैदेह्या मम चायमुपप्रवः। राज्यभ्रंशश्च भवतस्तातस्य मरणं तथा ॥ 32 नाहं त्वां सह वैदेह्या समेतं कोसलागतम्। दश्यामि पृथिवी राज्ये पितृपैतामहे स्थितम् ३३ दश्यन्त्यार्यस्य धन्या ये कुरालाजरामीदलैः। अभिषिक्तस्य वदनं सोमं शान्तघनं यथा ॥ 38 पवं बहुविधं धीमान् विललाप सलक्ष्मणः।

तमुवाचाय काकुत्स्थः सम्म्रमेष्वप्यसम्म्रमः ३५ मा विषीद नरज्यात्र नैष कश्चिन्मयि स्थिते। छिन्ध्यस्य दक्षिणं बाहुं छिन्नः सच्यो मया भुजः इत्येवं वदता तस्य भुजो रामेण पातितः। खङ्गेन भृदातीक्ष्णेन निकृत्तास्तिलकाण्डवत् ॥ ३७ तताऽस्य दक्षिणं बाहुं खङ्गेनाजभिवान् बली। सौभित्रिरिप सम्प्रेक्ष मातरं राघवं स्थितम् ३८ पुनर्जघान पार्श्वे वै तद्रक्षो लक्ष्मणो भृशम् । गतासुरपतद्भमौ कवन्धः सुमहांस्ततः॥ तस्य देहाद्विनिःसत्य पुरुषो दिव्यदर्शनः। दहरो दिवमास्थाय दिथि सुर्य इव ज्वलन् ॥ ४० पप्रच्छ रामस्तं वाग्मी कस्त्वं प्रबृहि प्रच्छतः। कामया किमिदं चित्रमाश्चर्यं प्रतिभाति में ॥ ४१ तस्याचचक्षे गन्धर्वो विश्वावसुरहं नृप। प्राप्तो ब्राह्मणशापेन योनि राक्षससेविताम् ॥ ४२ रावणेन हता सीता राज्ञा लङ्काधिवासिना। सुशीवमभिगच्छस्व स ते साद्यं करिष्यति ॥ ४३ एषा पम्पा शिवजला हंसकारण्डवायुता । ऋष्यमुकस्य शैलस्य सन्निकर्षे तटाकिनी ॥ ४४ वसते तत्र सुग्रीवश्चतुर्भिः सचिवैः सह । भ्राता वानरराजस्य वालिनो हेममालिनः ॥ ४५ तेन त्वं सह सङ्गम्य दुःखमूळं निवेदय। समानशीलो भवतः साहाय्यं स करिष्यति ४६ एतावच्छक्यमस्माभिर्वकुं द्रष्टाऽसि जानकीम्। ध्रुवं वानरराजस्य विदितो रावणालयः॥ इत्युक्ताऽन्तार्हितो दिव्यः पुरुषः स महाप्रमः। विस्मयं जग्मतुश्चोमौ प्रवीरौ रामलक्ष्मणौ ॥ ४८

इति श्रीमहाभारते व्यारण्यके पर्वणि रामोपास्यानपर्वणि कवन्धहनने ऊनाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७९ ॥

260

मार्कण्डेय उवाच । ततोऽविदुरे निलनीं प्रभृतकमलोत्पलाम् । स्रीताहरणदुःस्वार्तः प्रमां रामः समासदत् ॥ १ मारुतेन सुशीतेन सुखेनामृतगन्धिना । सेव्यमानो वने तस्मिन् जगाम मनसा प्रियाम् २

उरिस नेत्रे उदरे मुखं च यस्य । कबन्धः शीर्षहीनः पुमान् ॥ २९ ॥ येन यतः तन्मुखं ततः कृष्यते ॥ ३९ ॥ एवं बहुनिधं राममत्रवीत् असम्श्रमः निर्भयः ॥ ३५ ॥ विनिः-स्त्य दिश्यदर्शनोऽभूत् पुरुषः कबन्धदेहधारी स च दहशे हुः ॥ ४० ॥ कामया इच्छया ॥ ४९ ॥ पम्पा नाम तटाकिनी सरसी ॥ ४४ ॥ इत्यारप्यके पर्वाण नैलकण्डीये भारतभावदीपे ऊनाशीत्यधिकाद्विशततमोऽध्यायः ॥२७९॥ २८०

तत इति । अविद्रे समीपे निलनी पुष्करिणी उत्प-लानि कुमुदानि॥ १ ॥ अमृतगन्धिना अमृतसदशैन ॥ २ ॥ विळलाप स राजेन्द्रस्तत्र कान्तामनुस्मरन्। कामबाणाभिसन्तप्तः सौमित्रिस्तमथाब्रवीत्॥३ न त्वामेवंविघो भावः स्प्रष्ट्रमर्हति मानद्। आत्मवन्तमिव व्याधिः पुरुषं वृद्धशीिलेनम् ॥ ४ प्रवृत्तिरूपलब्धा ते वैदेह्या रावणस्य च । तां त्वं पुरुषकारेण बुद्धा चैवोपपाद्य ॥ अभिगच्छाव सुत्रीवं शेल्खं हरिपुङ्गवम् । मिय शिष्ये च भृत्ये च सहाये च समाश्वस॥६ पवं बहुविधैर्वाक्यैर्लक्ष्मणेन स राघवः। उक्तः प्रकृतिमापेदे कार्यं चानन्तरोऽभवत्॥ निषेट्य वारि पम्पायास्तर्पयित्वा पितृनपि। प्रतस्यतुरुभी वीरी भातरी रामलक्ष्मणी॥ तावृष्यप्रकमभ्येत्य बहुमूलफलद्भमम्। गिर्यप्रे वानरान् पञ्च वीरौ दहशतुस्तदा ॥ सुवीवः प्रेषयामास सचिवं वानरं तयोः। बुद्धिमन्तं हनूमन्तं हिमवन्तिमव स्थितम्॥ तेन सम्भाष्य पूर्व तौ सुग्रीवमभिजग्मतुः। ११ सख्यं वानरराजेन चक्रे रामस्तदा नृप ॥ तद्वासो दर्शयामासुस्तस्य कार्ये निवेदिते । वानराणां त यत्सीता हियमाणा व्यपास्जत् १२ तंत् प्रत्ययकरं लब्ध्वा सुग्रीवं प्रवगाधिपम्। पृथिव्यां वानरैश्वर्ये खयं रामोऽभ्यषेचयत् ॥ १३ प्रतिजन्ने च काकुत्स्थः समरे वालिनो वधम्। सुत्रीवश्चापि वैदेह्याः पुनरानयनं नृप ॥ १४ इत्युका समयं कृत्वा विश्वास्य च परस्परम्। अभ्येत्य सर्वे किष्किन्धां तस्थुर्युद्धाभिकाङ्क्षिणः॥ सुप्रीवः प्राप्य किष्किन्धां ननादौधनिभस्वनः । नास्य तन्ममृषे वाली तारा तं प्रत्यषेधयत् ॥ १६ यथा नदति सुत्रीवो बलवानेष वानरः। मन्ये चाश्रयवान् प्राप्तो न त्वं निष्कान्तुमर्हसि ॥ हेममाली ततो वाली तारां ताराधिपाननाम्। प्रोवाच वचनं वाग्मी तां वानरपतिः पतिः ॥१८ सर्वभृतरुतज्ञा त्वं पश्य बुद्धा समन्विता । केन चाश्रयवान् प्राप्तो ममैष म्रात्गन्धिकः॥१९ चिन्तयित्वा मुहूर्ते तु तारा ताराधिपप्रभा। पतिक्रित्यब्रवीत् प्राज्ञा शृणु सर्वं कपीश्वर ॥ २० इतदारो महासत्त्वो रामो दशरथात्मजः।

तुल्यारिमित्रतां प्राप्तः सुग्रीवेण धनुर्धरः ॥ म्राता चास्य महाबाहुः सौमित्रिरपराजितः। लक्ष्मणो नाम मेघावी स्थितः कार्यार्थसिद्धयेरर मैन्दश्च द्विविदश्चापि हनूंमांश्चानिलात्मजः। जाम्बवानृक्षराजश्च सुग्रीवसचिवाः स्थिताः॥२३ सर्व पते महात्मनो बुद्धिमन्तो महाबलाः। अलं तव विनाशाय रामवीर्यवलाश्रयात्॥ तस्यास्तदाक्षिप्य वचो हितमुक्तं कपीश्वरः। पर्यशङ्कत तामीर्षुः सुग्रीवगतमानसाम्॥ तारां परुषमुक्ता तु निर्जगाम गुहामुखात्। स्थितं माल्यवतोऽभ्याशे सुत्रीवं सोऽभ्यभाषत॥ असकृत् त्वं मया पूर्वं निर्जितो जीवितप्रियः। मुक्तो §ज्ञातिरिति ज्ञात्वा का त्वरा मरणेपुनः २७ इत्युक्तः प्राह सुप्रीवो स्रातरं हेतुमद्भवः । प्राप्तकालममित्रघो रामं सम्बोधयन्निव॥ हतराज्यस्य मे राजन् हतदारस्य च त्वया। किं मे जीवितसामर्थ्यमिति विद्धि समागतम्२९ एवमुका बहुविधं ततस्तौ सन्निपेततुः। समरे वालिसुग्रीवौ शालतालशिलायुधौ ॥ ३० उमौ जघतुरन्योन्यमुभौ भूमौ निपेततुः। उभौ ववलातुश्चित्रं मुष्टिभिश्च निजन्नतुः ॥ उभौ रुधिरसंसिको नखद्नतपरिक्षतौ। शुश्रुभाते तदा वीरौ पुष्पिताविव किंशुकौ ३२ न विशेषस्तयोर्युद्धे यदा कश्चन दश्यते। सुग्रीवस्य तदा मालां हनुमान् कण्ठ आसजत्३३ स्मालया तदा वीरः ग्रुगुभे कण्ठसक्तया। श्रीमानिव महाशैलो मलयो मेघमालया ॥ ^{३४} कृतचिह्नं तु सुग्रीवं रामो दृष्ट्रा महाधनुः। विचकर्ष धनुः श्रेष्ठं वालिमुद्दिस्य लक्ष्यवत् ३५ विस्फारस्तस्य धनुषो यन्त्रस्येव तदा बभौ। वितत्रास तदा वाली शरेणाभिहतोरिस ॥ स भिन्नहृदयो वाली वक्राब्छोणितमुद्धमन्। द्दर्शवस्थितं रामं ततः सौमित्रिणा सह ॥ ३७ गर्हयित्वा स काकुत्स्थं पपात भुवि मूर्छितः। तारा ददर्श तं भूमौ तारापतिसमौजसम्॥ हते वालिनि सुग्रीवः किष्किन्धां प्रत्य^{पद्यत} । तां च तारापतिमुखीं तारां निपतितेश्वरा^{म् ३६}

उपपादय सफैली कुरु ॥ ५ ॥ अनन्तरः संलग्नः ॥ ७ ॥ ऋष्यमूकं पर्वतम् ॥९॥ ओघो जनवृन्दस्तिन्नमः स्वती किं धोघो वेगे जलस्य च । वृन्दे परम्परायां च ैइति मेदिनी ॥ १६ ॥ आश्रयवान् परवलाश्रितः ॥ १७ ॥ ईर्षः विशेषः ॥ २५ ॥ जीवितसामध्ये जीवनस्य क्षाध्यत्वम् ॥ २९ ॥ ६ गच्छिसि दुर्बुद्धे कथङ्कारं रणे–ख. रेश्

1२३

२४

24

षत॥

नः२७

26

गम्२९

1 30

38

जत्३३

त् ३५ मी। ॥ ३६

न्। ह॥ ३७ इतः।

॥ ३४ यत । राम् ३९

नो यस

कृतचिन्हं तु सुग्रीवं रामो दृष्ट्या महाघतुः ॥ विचक्षं धनुः श्रेष्टं वालिसुद्दिश्य लक्ष्यावित् ॥ —वनपर्व अ० २८० पृ. ४४२.

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

रावणोऽपि पुरीं गत्वा लङ्कां कामबलात्कृतः। स्रितां निवेशयामास भवने नन्दनोपमे॥ अशोकवानिकाभ्याशे तापसाश्रमसन्तिमे। उपवासतपःशीला तत्रास पृथुलक्षणा॥

—वनपर्व अ. २८० पृ. ४४**३**

रा नि

राव सी

अ भ उप उट दि प्रा द्य त्रि एत परि ता तंत्र ख येर इत भर आ वि

अ श

हों तम् भा स

4

अ स

स

西田山

रामस्त चतुरो मासान् पृष्ठे माल्यवतः शुभे। तिवासमकरोद्धीमान् सुग्रीवेणाभ्युपस्थितः॥ ४० रावणोऽपि पुरीं गत्वा लङ्कां कामबलात्कृतः। सीतां निवेशयामास भवने नन्दनोपमे ॥ अशोकवानकाभ्याशे तापसाश्रमसन्तिभे । भर्तस्मरणतन्वङ्गी तापसी वेषघारिणी॥ ४२ उपवासतपःशीला तत्रास पृथुलेक्षणा । उवास दुःखवसाति फलमूलकृताशना॥ 83 दिदेश राक्षसीस्तत्र रक्षणे राक्षसाधियः। प्रासासिश्लपरञ्जसद्भरालातधारिणीः॥ 88 द्यर्क्षा ज्यक्षीं जलाटाक्षीं दीवीजहामजिहिकाम त्रिस्तनीमेकपादां च त्रिजटामेकलोचनाम् ॥ ४५ एताश्चान्याश्च दीप्ताक्यः करभोत्कटमूर्द्धजाः । परिवार्यासते सीतां दिवारात्रमतन्द्रिताः ॥ ४६ तास्तु तामायतापाङ्गीं पिशाच्यो दारुणस्वराः। तर्जयन्ति सदा रौद्राः परुषव्यञ्जनस्वराः ॥ खादाम पाटयामैनां तिल्हाः प्रविभज्य ताम्। येयं भर्तारमस्माकमवमन्येह जीवति ॥ इत्येवं परिभर्त्सन्तीह्यास्यमानाः पुनः पुनः। भर्तशोकसमाविष्टा निःश्वस्येद्मुवाच ताः॥४९ आर्याः खादत मां शीवंन मे लोमोऽस्ति जीविते विना तं पुण्डशीकाक्षं नीलकुञ्चितमूर्घजम् ॥५० अप्येवाहं निराहारा जीवितप्रियवर्जिता। शोषयिष्यामि गात्राणि व्याली तालगता यथा५१ न त्वन्यमाभगच्छेयं प्रमांसं राघवाहते। इति जानीत सत्यं मे क्रियतां यदनन्तरम् ॥ ५५२ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा राक्षस्यस्ताः खरखनाः। आख्यातुं राक्षसेन्द्राय जग्मुस्तत्सर्वमादताः गतासु तासु सर्वासु त्रिजटा नाम राष्ट्रसी। सान्त्वयामास वैदेहीं धर्मज्ञा प्रियवादिनी ॥ ५४ सीते वस्यामि ते किञ्चिद्धिश्वासं कुरु मे सिल। भयं त्वं त्यज वामोरु शृणु चेदं वचो मम ॥ ५५ अविन्थ्यो नाम मेघावी वृद्धो राक्षसपुङ्गवः। स रामस्य हितान्वेषी त्वद्र्ये हि स मावदत् ५६ सीतामद्रचनाद्वाच्या समाध्वास्य प्रसाद्य च ।

भर्ता ते कुराली रामो लक्ष्मणानुगतो बली ॥५७ सख्यं वानरराजेन शक्तप्रतिमतेजसा। कृतवान् राघवः श्रीमांस्त्वद्र्ये च समुद्यतः ॥५८ मा च तेऽस्तु भयं भीरु रावणाङ्घोकगर्हितात्। नलकूबरशापेन रक्षिता ह्यसि नन्दिनी॥ शमो होष पुरा पापो वध्रं रम्भां परामृशन्। न राक्रोत्यवशां नारीमुपैतुमजितेन्द्रियः॥ क्षिप्रमेष्यति ते भता सुत्रीवेणाभिरक्षितः। सौमित्रिसहितो धीमांस्वां चेतो मोक्षयिष्यति॥ स्वप्ना हि समहाघोरा दृष्टा मेऽनिष्टदर्शनाः । विनाशायास्य दुर्बुद्धेः पौलस्त्यकुलघातिनः ॥६२ दारुणो होष दुष्टातमा क्षुद्रकर्मा निशाचरः । स्वभावाच्छीलदोषेण सर्वेषां भयवर्धनः ॥° ६३ स्पर्धते सर्वदेवैर्यः कालोपहतचेतनः। मया विनाशिलङ्गानि स्वप्ने द्यानि तस्य वै ॥६४ तैलाभिषिको विकचो मज्जन् पङ्के दशाननः। असकृत् खर्युक्ते तु रथे नृत्यन्निव स्थितः कुम्भकर्णाद्यश्चेमे नग्नाः पतितमूर्धजाः। गच्छन्ति दक्षिणामाशां रक्तमाल्यानुलेपनाः ॥६६ श्वेतातपत्रः सोष्णीषः श्रुक्कमाल्यानुरुपनः । श्वेतपर्वतमारूढ एक एव विभीषणः॥ सचिवाश्चास्य चत्वारः ग्रुक्कमाल्यानुलेपनाः। श्वेतपर्वतमारुढा मोध्यन्तेऽस्मान् महाभयात् ६८ रामस्यास्त्रेण पृथिवी परिक्षिता संसागरा : यशसा पृथिवीं कृत्स्नां पूरियप्यति ते पतिः ॥६९ अस्पिसञ्चयमारूढो भुञ्जानो मघुपायसम्। लक्ष्मणश्च मया दृष्टो दिधश्चः सर्वतो दिशम् ७० रुद्ती रुधिरार्द्राङ्गी व्याव्रेण परिरक्षिता। असकृत्वं मया दृष्टा गच्छन्ती दिशमुत्तराम् ॥७१ हर्पमेष्यासे वैदेहि क्षिप्रं भर्त्रा समन्विता । राघवेण सह म्रात्रा सीते त्वमचिरादिव ॥ ७२ इत्येतन्मृगशावाश्ची तच्छूत्वा त्रिजटावचः । वभूवाशावती बाला पुनर्भर्तसमागमे ॥ यावद्भ्यागता रौद्राः पिशाच्यस्ताः सुदारुणाः। दृहशुस्तां त्रिजटया सहासीनां यथा पुरा ॥ ७४

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि त्रिजटाकृतसीतासान्त्वने अशीत्यधिकद्विशाततमोऽध्यायः ॥ २८० ॥

करभोत्कटमूर्घजाः उष्ट्रसद्दशकेशाः ॥ ४६ ॥ परुषव्यजन-लरात्मकाः शब्दा यासां ताः ॥ ४७ ॥ वर्धू स्तुषाम् ॥ ६० ॥ परिक्षिप्ता व्याप्ता ॥ ६९ ॥ इत्यारण्यके पर्वाण नैलकणीये भारतभावदीपे अशीत्यधिकद्विशततमोऽ-ध्यायः ॥ २८० ॥ † अधैत्राहम् – स्त.

२८१

मार्कण्डेय उवाच। ततस्तां भर्तृशोकार्ता दीनां मिलनवाससम्। मणिशेषाभ्यलङ्कारां रुदतीं च पतिव्रताम् ॥ राक्षसीभिरुपास्यन्तीं समासीनां शिलातले ! रावणः कामबाणातीं ददशींपससर्प च ॥ देवदानवगन्धर्वयक्षकिंपुरुषेर्युधि। अजितोऽशोकवनिकां ययौ कन्दर्पपीडितः॥ विद्याम्बरधरः श्रीमान् सुमृष्टमाणिकुण्डलः। विचित्रमाल्यमुकुटो वसन्त इव मूर्तिमान्॥ न कल्पवृक्षसदशो यत्नादिप विभूशितः। स्मशानुचैत्यद्भमवद्भषितोऽपि भयङ्करः ॥ स तस्यास्तन्मध्यायाः समीपे रजनीचरः। दृहरो रोहिणीमेत्य शनैश्चर इव ग्रहः॥ स तामामन्त्र्य सुश्रोणीं पुष्पकेतुराराहतः। इदमित्यब्रवीद्वाक्यं त्रस्तां रौहीमिवाबलाम् ॥ सीते पर्याप्तमेतावत्कृतो भर्तरनुग्रहः। प्रसादं कुरु तन्वाङ्ग क्रियतां परिकर्म ते ॥ 6 भजस्व मां वरारोहे महाहाभरणाम्बरा । भव मे सर्वनारीणामुत्तमा वरवर्णिनी ॥ 9 सन्ति मे देवकन्याश्च गन्धर्वाणां च योषितः। सन्ति दानवकन्याश्च दैत्यानां चापि योषितः ॥ चतुर्दश (प्राचानां कोट्यो मे वचने स्थिताः। द्विस्तावत् पुरुषादानां रक्षसां भीमकर्मणाम् ११ ततो मे त्रिगुणा यक्षा ये मद्वचनकारिणः। केचिदेव धनाध्यक्षं भ्रातरं मे समाश्रिताः ॥ १२ गन्धर्वाप्सरसो भद्रे मामापानगतं सदा । उपतिष्ठान्ति वामोरु यथैव भ्रातरं मम ॥ 83 पुत्रोऽहमपि विप्रवेंः साक्षाद्विश्रवसो मुनेः। पञ्चमो लोकपालानामिति मे प्रथितं यशः ॥१४ दिव्यानि भक्ष्यभोज्यानि पानानि विविधानि च यथैव त्रिदशेशस्य तथैव मम भाविनि ॥ १५

क्षीयतां दुष्कृतं कर्म वनवासकृतं तव। भार्या मे भव सुश्रोणि यथा मन्दोदरी तथा ॥१६ इत्युक्ता तेन वैदेही परिवृत्य शुभानना। तृणमन्तरतः कृत्वा तमुवाच निशाचरम्॥ १७ अशिवेनातिवामोरूरजस्रं नेत्रवारिणा। स्तनावपतितौ बाला संहताविभवर्षती॥ 38 उवाच वाक्यं तं क्षुद्रं वैदेही पतिदेवता। असक्रद्वतो वाक्यमीदशं राक्षसेश्वर॥ 99 विषाद्युक्तमेतत् ते मया श्रुतमभाग्यया। तद्धदसुख भद्रं ते मानसं विनिवर्षताम् ॥ २० परदाराऽसम्यलभ्या च सततं च पातेवता॥ न चैवोपयिकी भार्या मानुषी कृपणा तव ॥ २१ विवशां धर्षयित्वा च कां त्वं प्रीतिमवाप्यसि। प्रजापतिसमो विप्रो ब्रह्मयोनिः पिता तव ॥ २२ न च पालयसे धर्म लोकपालसमः कथम्। भ्रातरं राजराजानं महेश्वरसखं प्रभुम्॥ 23 धनेश्वरं व्यपदिशन् कथं त्विह न लजसे। इत्युक्ता प्रारुदत् सीता कम्पयन्ती पयोधरी ॥२४ शिरोधरां च तन्वङ्गी सुखं प्रच्छाद्य वाससा। तस्या रुद्त्या भाविन्या दीर्घा वेणी सुसंयता॥२५ दहरो खसिता स्निग्धा काली व्यालीव मूर्धनि। श्रुत्वा तद्रावणो वाक्यं सीतयोक्तं सुनिष्टुरम्॥२६ प्रत्याख्यातोऽपि दुर्मेधाः पुनरेवाव्रवद्विचः। काममङ्गानि मे सीते दुनोतु मकरध्वजः॥ न त्वामकामां सुश्रोणीं समेष्ये चारुहासिनीम्। कि नु राक्यं मया कर्तुं यत्त्वमद्यापि मानुषम्॥ २८ आहारभूतम~~स्~~माकं राममेवानुरुध्यसे ॥ इत्युक्ता तामनिन्दाङ्गीं स राक्षसमहेश्वरः। तत्रैवान्तर्हितो भूत्वा जगामाभिमतां दिशम्॥३० राक्षसीभिः परिवृता वैदेही शोककर्शिता। सेव्यमाना त्रिजटया तत्रैव न्यवसत् तदा ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि सीतारावणसंवादे एकाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८१ ॥

268

तत इति । मार्णमङ्गलस्त्रगतः स एव शेषो येषां ते तत्सदशा अभ्यलङ्कारा यस्यास्ताम् ॥ १ ॥ उपास्यन्ती उपास्यमानाम् ॥ २ ॥ रौहीं हारेणीम् ॥ १ ॥ परिकर्म वस्नामरणादिना प्रसाधनम् ॥ ८ ॥ हे भद्रसुख भद्रं कल्या- णावहं सुखं यस्य । पारदार्यसुखं त्वकल्याणावहमिति भावः विनिवर्त्रतां मत्त इति शेषः ॥ २० ॥ औपयिकी उपयो गार्हा॥२१॥ शिरो सुखं च प्रच्छाद्य धरा दृदशेऽपर्यादित सम्बन्धः ॥ २५ ॥ इत्यारण्यके पर्वाणे नेलकण्डीय भातः सम्बन्धः ॥ २५ ॥ इत्यारण्यके पर्वाणे नेलकण्डीय भातः सम्बन्धः ॥ २५ ॥ इत्यारण्यके पर्वाणे नेलकण्डीय भातः सम्बन्धः ॥ २८१ ॥

प्रासासिश्लपरग्रुमुद्गरालातधारिणीः । परिवार्यासते सीतां दिवारात्रमतंद्रिताः ॥ तर्जयन्ति सदा रौद्राः परुषव्यञ्जनस्वराः । —वनपर्वे अ. २८० पृ. ४४३

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

र्ष

११६

१७

१८

१९

२०

सि।

23

1128 11.1 1124

र्वनि। (॥२६

। २७ तीम् ।

(॥ २८

Į 1130

1 38

ने भावः। उपयो-स्यदितिः

भारत-

T T T

२८२

मार्कण्डेय उवाच। राघवः सह सौमित्रिः सुप्रीवेणाभिपालितः। वसन् माल्यवतः पृष्ठे दहशे विमलं नभः॥ 8 स दृष्टा विमले व्योम्नि निर्मलं रारालक्षणम् । ग्रह-नक्षत्र-ताराभिरनुयातममित्रहा ॥ 2 कुमुदोत्पलपद्मानां गन्धमादाय वायुना । महीधरस्यः शीतेन सहसा प्रतिबोधितः॥ 3 प्रभाते लक्ष्मणं वीरमभ्यभाषत दुर्मनाः। सीतां संस्मृत्य धर्मात्मा रुद्धां राक्षसवेदमिन ॥४ गुच्छ लक्ष्मण जानीहि किष्किन्धायां कपीश्वरम् । प्रमत्तं ग्राम्यधर्मेषु कृतम् स्वार्थपण्डितम् ॥ योऽसी कुळाधमो मुढो मया राज्येऽभिषेचितः। सर्ववानरगोपुच्छा यमृक्षाश्च भजन्ति वै॥ यदर्थं निहतो वाली मया रघुकुलोद्वह । त्वया सह महाबाहो किष्किन्धोपवने तदा॥ ७ कृतम्नं तमहं मन्ये वानरापसदं भवि । यो मामेवंगतो सुढो न जानीतेऽद्य लक्ष्मण॥ ८ असौ मन्ये न जानीते समयप्रतिपालनम् । कृतोपकारं मां नूनमवमन्याल्पया धिया ॥ यदि तावदनुद्युक्तः शेते कामसुखात्मकः। नेत्रयो वालिमार्गेण सर्वभूतगति त्वया ॥ १० अथापि घटतेऽस्माकमर्थे वानरपुङ्गवः । तमादायैव काकुत्स्य त्वरावान् भव मा चिरम् ॥११ इत्युक्तो लक्ष्मणो भात्रा गुरुवाक्यहिते रतः। प्रतस्थे रुचिरं गृह्य समार्गणगुणं धनुः ॥ १२ किष्किन्धाद्वारमासाद्य प्रविवेशानिवारितः। सकोध इति तं मत्वा राजा प्रत्युद्ययौ हरिः॥ १३ तं सदारो विनीतात्मा सुग्रीवः ध्रुवगाधिपः। पूजया प्रतिजग्राह प्रीयमाणस्तदर्ह्या ॥ १४ तमब्रवीद्रामवचः सौमित्रिरकुतोभयः। स तत् सर्वमरोषेण श्रुत्वा प्रह्वः कृताञ्जिलः ॥ १५ समृत्यदारो राजेन्द्र सुत्रीवो वानराधिपः। इदमाह वचः प्रीतो लक्ष्मणं नरकुञ्जरम् ॥ १६ नास्मि लक्ष्मण दुर्मेघा नाकृतज्ञो न निर्घृणः। श्र्यतां यः प्रयत्नो मे सीतापर्येषणे कृतः ॥ १७

दिशः प्रस्थापिताः सर्वे विनीता हरयो मया। सर्वेषां च कृतः कालो मासेनागमनं पुनः ॥ १८ यैरियं सवना साद्रिः सपुरा सागराम्बरा । विचेतव्या मही वीर सन्नामनगराकरा॥ 90 स मासः पञ्चरात्रेण पूर्णो भवितुमईति। ततः श्रोष्यसि रामेण सहितः सुमहत् प्रियम् ॥ इत्यक्तो लक्ष्मणस्तेन वानरेन्द्रेण घीमता। त्यका रोषमदीनात्मा सुग्रीवं प्रत्यपूजयत् ॥ २१ सरामं सहसूत्रीवो माल्यवत्पृष्टमास्थितम् । अभिगम्योदयं तस्य कार्यस्य प्रत्यवेदयत्॥ इत्येवं वानरेन्द्रास्ते समाजग्मुः सहस्रदाः । दिशस्तिस्रो विचित्याथ न तये दक्षिणां गताः २३ आचल्यस्तत्र रामाय महीं सागरमेखलाम्। विचितां न तु वैदेह्या दर्शनं रावणस्य वा ॥ २४ गतास्तु दक्षिणामाशां ये वै वानरपुङ्गवाः। आशावांस्तेषु काक्तत्थः प्राणानातोऽभ्यधारयत द्विमासोपरमे काले व्यतीते प्रवगास्ततः। सुग्रीवमाभगम्येदं त्वरिता वाक्यमब्रुवन् ॥ रक्षितं वालिना यत् तत् स्फीतं मध्वनं महत्। त्वया च प्रवगश्रेष्ठ तद्भेष्ट्रे पवनात्मजः॥ वालिपुत्रोऽङ्गदृश्चैव ये चान्ये प्रवगर्पुसाः। विचेतं दक्षिणामाशां राजन् प्रस्थापितास्त्वयार८ तेषामपनयं श्रुत्वा मेने स कृतकृत्यताम्। कृतार्थानां हि भृत्यानामेतद्भवति चेष्टितम् ॥ २९ स तद्रामाय मेधावी शशंस प्लंबगर्षभः। रामश्चाप्यनुमानेन मेने दृधां तु प्रैथिलीम् ॥ ३० हनुमत्त्रमुखाश्चापि विश्रान्तास्ते प्रवङ्गमाः। अभिजग्मुईरीन्द्रं तं रामलक्ष्मणसन्निघौ ॥ 38 गातिं च मुखवर्णं च दृष्ट्वा रामाे हनूमतः। अगमत् प्रत्ययं भूयो दृष्टा सीतेति भारत॥ 32 हनूमंत्रमुखास्ते तु वानराः पूर्णमानसाः। प्रणेमुविधिवद्रामं सुप्रीवं लक्ष्मणं तथा ॥ 33 तानुवाचानतान् रामः प्रगृह्य सशरं धर्तुः। अपि मां जीवियध्यध्वमपि वः कृतकृत्यता ॥ ३४

262

राधव इति ॥ १ ॥ ग्राम्यधर्मेषु मैथुनादिषु ानिमित्तभूतेषु प्रश्तं असावधानम् ॥ ५ ॥ गुरोर्वाक्ये हिते च रतस्तत्परः ॥१२॥ द्वयोर्मासयोरुपरमः समाप्तिर्यस्मिस्तिस्मिन् काले ॥ २६ ॥

सर्व

तथै

तत

प्राप्त

ग्र

यद्व

चह

वत

तं

उह

र्आ

ति

न र

व्य

पा

एव

ति

दुःः

अपि राज्यमयोध्यायां कारयिष्याम्यहं पुनः। निहत्य समरे शत्रूनाहत्य जनकात्मजाम् ॥ 34 अमोक्षयित्वा वैदेहीमहत्वा च रणे रिपून्। इतदारोऽवधूतश्च नाहं जीवितुमुत्सहे ॥ 38 इत्युक्तवचनं रामं प्रत्युवाचानिलात्मजः । प्रियमाख्यामि ते राम दृष्टा सा जानकी मया३७ विचित्य दक्षिणामाशां सपर्वतवनाकराम्। श्रान्ताः काले व्यतीते स्म दृष्टवन्तो महागुहाम्॥ प्रविशामो वयं तां तु बहुयोजनमायताम्। अन्धकारां सुविपिनां गहनां कीटसेविताम् ॥३९ गत्वा सुमहद्घानमादित्यस्य प्रभां ततः। दृष्टवन्तः सम तत्रैव भवनं दिव्यमन्तरा ॥ 80 मयस्य किल दैत्यस्य तदा सद्वेदम राघव । तत्र प्रभावती नाम तपोऽतप्यत तापसी ॥ 38 तया दत्तानि भोज्यानि पानानि विविधानि च। भुका लब्धबलाः सन्तस्तयोक्तेन पथा ततः ॥ ४२ निर्याय तस्मादुदेशात् पश्यामो लवणाम्भसः । समीपे सहामलया दर्दुरं च महागिरिम्॥ न्ततो मलयमारुद्य पश्यन्तो वरुणालयम्। विषण्णा व्यथिताः खिन्ना निराशा जीविते भृशम् अनेकशतविस्तीर्णे योजनानां महोदधिम् । तिमिनऋषावासं चिन्तयन्तः सुदुःखिताः ॥ ४५ तत्रानरानसङ्कल्पं कृत्वाऽऽसीना वयं तदा। ततः कथान्ते गुध्रस्य जटायोरभवत् कथा ॥ ४६ ततः पर्वतश्रङ्काभं घोरक्षपं भयावहम्। पक्षिणं दृष्टवन्तः स्म वैनतेयमिवापरम् ॥ 80 सोऽस्मानतर्कयद्भोक्तुमथाभ्येत्य वचोऽब्रवीत्। मोः क एव मम भ्रावुर्जटायोः कुरुते कथाम् ४८ सम्पातिनीम तस्याहं ज्येष्टो भाता खगाधिपः। अन्योन्यस्पर्धया रूढावावामादित्यसत्पदम् ॥ ४९ ततो दग्धाविमौ पक्षी न दग्धी तु जटायुषः। तदा मे चिरदृष्टः स म्राता गृध्रपतिः प्रियः ॥५० निर्दग्धपक्षः पतितो ह्यहमस्मिन महागिरौ । तस्यैवं वदतोऽस्माभिईतो म्राता निवेदितः ॥५१ व्यसनं भवतश्चेदं सङ्घेपाद्वै निवेदितम् ।

स सम्पातिस्तदा राजन् श्रुत्वा सुमहद्पियम् ५२ विषण्णचेताः पप्रच्छ पुनरस्मानरिन्दम । कः स रामः कथं सीता जटायुश्च कथं हतः ॥५३ इच्छामि सर्वमेवैतच्छ्रोतुं प्रवगसत्तमाः। तस्याहं सर्वमेवैतद्भवतो व्यसनागमम्॥ प्रायोपवेशने चैव हेतुं विस्तरशोऽब्रुवम् सोऽस्मानुत्थापयामास वाक्येनानेन पक्षिराइ५५ रावणो विदितो महां लङ्का चास्य महापरी। दृष्टा पारे समुद्रस्य त्रिकूटगिरिकन्दरे ॥ भवित्री तत्र वैदेही न मेऽस्त्यत्र विचारणा। इति तस्य वचः श्रुत्वा वयमुत्थाय सत्वराः ॥५७ सागरकमणे मन्त्रं मन्त्रयामः परन्तप ! नाध्यव~~ास्~~यद्यदाःकश्चित् सागरस्य विलङ्घनम्॥ ततः पितरमाविदय युप्नवेऽहं महार्णवम्। शतयोजनविस्तीर्णं निहत्य जलराक्षसीम् ॥ ५९ तत्र सीता मया दृष्टा रावणान्तःपुरे सती। उपवासतपःशीला भर्तृदर्शनलालसा ॥ जटिला मलदिग्धाङ्गी कृशा दीना तपखिनी। निमित्तैस्तामहं सीतामुपलभ्य पृथग्विधैः उपस्त्याबुवं चार्यामभिगम्य रहोगताम्। सीते रामस्य दूतोऽहं वानरो मारुतात्मजः॥६२ त्वद्दर्शनमभिष्रेसुरिह प्राप्तो विहायसा । राजपुत्रौ कुशिलनौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ॥ ६३ सर्वशाखामृगेन्द्रेण सुत्रीवेणाभिपालितौ । कुशलं त्वाऽब्रवीद्रामः सीते सौमित्रिणा सह^{६६४} सिखभावाच सुग्रीवः कुशलं त्वानुपृच्छिति। क्षिप्रमेष्यति ते भर्ता सर्वशाखामृगः सह॥ ६५ प्रत्ययं कुरु मे देवि वानरोऽस्मि न राक्षसः। मुहूर्तमिव च ध्यात्वा सीता मां प्रत्युवाच ह ६६ अवैमि त्वां हनूमन्तमविनध्यवचनाद्हम्। अविन्थ्यो हि महाबाहो राक्षसो वृद्धसम्मतः ६७ कथितस्तेन सुप्रीवस्त्वद्विधैः सचिवैर्वृतः। गम्यतामिति चोक्वा मां सीता प्रादादिमं मणिम धारिता येन वैदेही कालसेतमनिन्दिता। प्रत्ययार्थं कथां चेमां कथयामास जानकी ॥ ^{६९}

कारियष्यामि स्वार्थे णिच् ॥ ३६ ॥ सत्पत्रं गतवन्ताविति ज्ञेषः ॥ ४९ ॥ धारिता जीवनं प्राप्ता इदानीमेतद्वियोगाद- त्यन्तं ब्याकुलायास्तस्या लाभार्थे शीघ्रं यतितब्यामिति भावः ॥ ६९ ॥ 143

48

39

149

म्॥

49

60

83

॥६२

६३

हि६४

६५

ह ६६

: 80

मणिम

11 88

ब्यमिति

वित्वारैर्गुणैश्चैव प्रश्नयेण दमेन च।
सर्वकामिकयाभिश्च सर्वेषां तुष्टिमादथे॥ १९
अश्चं शरीरसत्कारैः सर्वेराच्छादनादिभिः।
अश्चरं देवसत्कारैर्वोचः संयमनेन च॥ २०
तथैव प्रियवादेन नैपुणेन शमेन च।

रहश्चेवोपचारेण भर्तारं पर्यतोषयत्॥ २१ एवं तत्राश्रमे तेषां तदा निवसतां सताम् । कालस्तपस्यतां कश्चिदपाक्तामत भारत ॥ २२ सावित्र्या ग्लायमानायास्तिष्टन्त्यास्तु दिवानिशम् नारदेन यदुक्तं तद्वाक्यं मनसि वर्तते ॥ २३

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि सावित्र्युपाख्यानपर्वणि पञ्चनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २९५ ॥

२९६

मार्कण्डेय उवाच। ततः काले बहुतिथे व्यतिकान्ते कदाचन। प्राप्तः स कालो मर्तःयं यत्र सत्यवता नृप ॥ 2 गणयन्त्याश्च साविज्या दिवसे दिवसे गते। यद्वाक्यं नारदेनोक्तं वर्तते हृदि नित्यशः ॥ चत्रथेंऽहानि मर्तव्यमिति सञ्चिन्त्य भाविनी। वतं त्रिरात्रमुहिइय दिवारात्रं स्थिताऽभवत् ॥ ३ तं श्रुत्वा नियमं तस्या भृदां दुःस्वान्वितो नृपः। उत्थाय वाक्यं सावित्रीमव्रवीत् परिसान्त्वयन् द्यमत्सेन उवाच। अतितीबोऽयमारम्भस्त्वयाऽऽरब्धो नृपात्मजे । तिसणां वसतीनां हि स्थानं परमदुश्चरम् ॥ साविष्युवाच। न कार्यस्तात सन्तापः पारियध्याम्यहं व्रतम्। व्यवसायकृतं हीदं व्यवसायश्च कारणम् ॥ द्यमत्सेन उवाच। वतं भिन्धीति वक्तं त्वां नास्मि शक्तः कथञ्चन। पारयस्वेति वचनं युक्तमस्मद्विधो वदेत्॥ मार्कण्डेय उवाच। पवमुक्ता द्यमत्सेनो विरराम महामनाः। तिष्टन्ती चैव सावित्री काष्ट्रभूतेव लक्ष्यते॥ श्वोभूते भर्तमरणे सावित्र्या भरतर्षभ हुःखान्वितायास्तिष्ठन्त्याः सा रात्रिर्व्यत्यवर्तत९

अद्य तिद्वसं चेति हुत्वा दीप्तं हुताशनम्। युगमात्रोदिते सुर्ये कृत्वा पौर्वाह्निकीः क्रियाः १० ततः सर्वान् द्विजान् वृद्धान् श्वश्रं श्वश्ररमेव च। अभिवाद्यानुपूर्व्येण प्राञ्जलितियता स्थिता ॥ ११ अवैधव्याशिषस्ते तु सावित्र्यर्थं हिताः ग्रुभाः। ऊचुस्तपिखनः सर्वे तपोवननिवासिनः ॥ एवमस्त्वित सावित्री ध्यानयोगपरायणा । मनसा ता गिरः सर्वाः प्रत्यगृह्णात् तपस्विनाम्?३ तं कालं तं महर्ते च प्रतीक्षन्ती नृपात्मजा। यथोक्तं नारदवचिश्चन्तयन्ती सुदुःखिता ॥ ततस्त श्वश्र्श्वश्ररावृचतुस्तां नृपात्मजाम्। एकान्तमास्थितां वाक्यं प्रीत्या भरतसत्तमं १५ श्वश्ररावृचतुः। वतं यथोपदिष्टं त तथा तत्पारितं त्वया। आहारकालः सम्प्राप्तः क्रियतां यदनन्तरम् ॥१६ सावित्र्यवाच ।

अस्तं गते मयाऽऽदित्ये भोक्तव्यं इतकामया। एष मे हिद सङ्कल्पः समयश्च इतो मया॥ १७ मार्कण्डेय उवाच।

एवं सम्भाषमाणायाः साविज्या भोजनं प्रति । स्कन्धे परशुमादाय सत्यवान् प्रस्थितो वनम् १८ सावित्री त्वाह भर्तारं नैकस्त्वं गन्तुमर्हसि । सह त्वयाऽऽगमिष्यामि न हि त्वां हातुमुत्सहे॥

पित्वारैः सेवनैः गुणैः शीलसत्यादिभिः । प्रश्रयेण स्नेहेन देभेन जितेन्द्रियतया सर्वकामिकयाभिः सर्वेषां इष्टसम्पादनेन ॥ १९ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकर्णीये भारतभावदीपे प्रबन्वत्याधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९५ ॥ २९६

तत इति ॥ १ ॥ वसतीनां स्थानं भोजनत्रयनिरोधः । उपवसतीत्यादी वसतेस्तादर्ध्यदर्शनात् ॥ ५ ॥ पारिबेश्यामि । समाप्यिष्यामि व्यवसायकृतमुखोगकृतम् ॥ ६ ॥ युगं हस्तचतुष्कं तावदुदिते उपिर याते ॥ १० ॥

सत्यवानुवाच ।
वनं न गतपूर्वं ते दुःखः पन्थाश्च भाविनि ।
वतोपवासक्षामा च कथं पद्भां गमिष्यसि ॥ २०
साविज्युवाच ।

उपवासास मे ग्लानिर्नोस्ति चापि परिश्रमः। गमने च कृतोत्साहां प्रतिषेद्धं न माऽर्हस्ति॥ २१

सत्यवानुवाच । यदि ते गमनोत्साहः कारिप्यामि तव प्रियम् । मम त्वामन्त्रय गुरून्त मां दोषः स्पृशेदयम् ॥ २२ मार्कण्डेय उवाच ।

मार्कण्डेय उवाच ।
साऽभिवाद्याद्रवीर दृष्ट्रं श्वद्युरं च महावता ।
अयं गच्छति मे भर्ता फलाहारो महावनम् ॥ २३
इच्छेयमभ्यनुज्ञाता आर्यया श्वद्युरेण ह ।
अनेन सह निर्गन्तुं न मेऽद्य विरहः क्षमः ॥ २४
गुर्वश्निहोत्रार्थकृते प्रस्थितश्च सुतस्तव ।
न निवार्यो निवार्यः स्यादन्यथा प्रस्थितो वनम्
संवत्सरः किञ्चिद्दनो न निष्कान्ताऽहमाश्रमात्।

वनं कुसुमितं द्रष्टुं परं कौत्हलं हि मे ॥ २६ द्युमत्सेन उवाच।

यतः प्रभृति सावित्री पित्रा दत्ता स्तुषा मम।
नानपाऽभ्यर्थनायुक्त सुक्तपूर्व स्मराम्यहम् ॥ २७
तदेषा लभतां कामं यथाभिलषितं वधूः।
अप्रमादश्च कर्तव्यः पुत्रि सत्यवतः पथि॥ २८
मार्कण्डेय उवाच।

उभाभ्यामभ्यनुक्षाता सा जगाम यशस्विनी।
सह भर्ता हसन्तीव हदयेन विद्यता॥ २९
सा वनानि विचित्राणि रमणीयानि सर्वशः।
मयूरगणजृष्टानि ददर्श विपुलेक्षणा॥ ३०
नदीः पुण्यवहाश्चेव पुष्पितांश्च नगोत्तमान्।
सत्यवानाह पश्येति सावित्रीं मधुरं वचः॥ ३१
निरीक्षमाणा भर्तारं सर्वावस्थमनिन्दिता।
मृतमेव हि भर्तारं काले मुनिवचः अस्मरन्॥३२
अनुवजन्ती भर्तारं जगाम मृदुगामिनी।
द्विधेव हदयं कृत्वा तं च कालमवेक्षती॥ ३३

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि पतिव्रतामाहातम्यपर्वणि सावित्र्युपाख्याने वण्णवत्यधिकद्विशाततमोऽध्यायः॥ २९६॥

4444 X

२९७

मार्कण्डेय उवाच ।
अयं भार्यासहायः स फलाग्यादाय वीर्यवान् ।
कठिनं पूर्यामास ततः काष्टान्यपाटयत् ॥ १
तस्य पाटयतः काष्टं स्वेदो वै समजायत ।
द्यायामेन च तेनास्य जन्ने शिरासि वेदना ॥ २
सोऽभिगम्य प्रियां मार्यामुवाच श्रमपीडितः ।

सत्यवानुवाच ।

व्यायामेन ममानेन जाता शिरासि वेदना ॥ ३

व्यायामेन स्वावित्र हृद्यं दूयतीव च ।

व्यायामेन स्वावित्र स्वावित्र मितमाविणि ॥ ३

श्रूहरीव शिरो विद्यमिदं संस्क्ष्याग्यहम् ।

तत् स्वमुमिच्छे कल्याणि न स्थातुं शक्तिरस्ति मे

सा समासाय सावित्री मर्तारसुपगम्य च ।

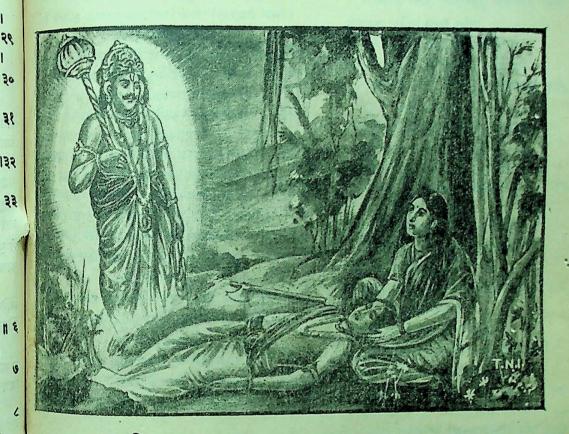
उत्सङ्गेऽस्य शिरः कृत्वा निषसाद महीतले ॥ ६ ततः सा नारदवचो विमृशन्ती तपस्विनी। तं मुहूर्त क्षणं वेलां दिवसं च युयोज ह ॥ ७ मुहूर्तादेव चापश्यत पुरुषं रक्तवाससम् । बद्धमौलि वपुष्मन्तमादित्यसमतेजसम् ॥ श्यामावदातं रक्ताशं पाशहस्तं भयावहम् । स्थितं सत्यवतः पार्श्वे निरीक्षन्तं तमेव च ॥ ६ तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय भर्तुन्यस्य शनैः शिरः। कृताञ्जालिक्वाचार्ता हृदयेन प्रवेपती ॥

सावित्र्युवाच । दैवतं त्वाऽभिजानामि वपुरेतद्धमानुषम् । कामया बूहि देवेश कस्त्वं किश्च चिकीर्षसि ११

इत्यारप्यके पर्वणि नैरुकणीये भारतभावदीपे षण्णवत्यधिक-द्विवाततमोऽध्यायः ॥ २९६ ॥

* ब्यत्ययेन पुंस्त्वम् ।

२९७ अथोति । कठिनं स्थाली 'कठिनं निष्ठुरे स्थाल्याम्' इति विश्वः ॥ १ ॥ युयोज अनुचिन्तितवती ॥ ७ ॥ काम्बा इच्छया ॥ ११ ॥

२८

36

30

38

(॥३२

80

सि ११

म् इति कामवा सावित्र्युवाच

दैवतं त्वाऽभिजानामि वपुरेतध्यमानुषम् ।

कामया दूहि देवेश करत्वं किं च चिकीषीसि ॥

—वनपर्व अ० २९७ पृ. ४६४.

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

अ

पति अत अयं नेष

अ्य नेतुं

इत्य यथ

अय नाह तत

अड्ड तत

ाने या सा

नि कृत

मः त

अं पुरे अं जिल्का वा पा प्रां वा वा

वे अ

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

यम उवाच।

पतिव्रताऽसि सावित्रि तथैव च तपोन्विता। अतस्त्वामिभाषामि विद्धिमां त्वं शुभे यमम् १२ अयं ते सत्यवान् भर्ता क्षीणायुः पार्थिवात्मजः। नेष्यामि तमहं बध्वा विद्धोतन्मे चिकीर्षितम् १३ साविष्युवाच।

अ्यते भगवन् दृतास्तवागच्छान्ति मानवान् । नेतुं किल भवान् कस्मादागतोऽसि स्वयं प्रमो॥ मार्कण्डेय उवाच ।

त्युक्तः पितृराजस्तां भगवान् स्वचिकीर्षितम् ।
यथावत् सर्वमाख्यातुं तित्रयार्थं प्रचक्रमे ॥ १५
अयं च धर्मसंगुक्तो रूपवान् गुणसागरः ।
नाहों मत्पुरुषैनेतुमतोऽस्मि स्वयमागतः ॥ १६
ततः सत्यवतः कायात् पाशवद्धं वशं गतम् ।
अङ्गुप्रमात्रं पुरुषं निश्चकर्ष यमो बलात् ॥ १७
ततः समुद्धृतप्राणं गतश्वासं हतप्रभम् ।
निर्विचेष्टं शरीरं तद्धभूवाप्रियदर्शनम् ॥ १८
यमस्तु तं ततो बद्धा प्रयातो दक्षिणामुखः ।
सावित्री चैव दुःखार्ता यममेवान्वगच्छत ।
नियमवतसंसिद्धा महाभागा पतिव्रता ॥ १९

यम उवाच । निवर्त गच्छ साबित्रि कुरुष्वास्यौर्ध्वदेहिकम् । इतं भर्तुस्त्वयाऽऽनृण्यं यावद्गम्यं गतं त्वया॥२०

साविष्युवाच । यत्र मे नीयते भर्ता स्वयं वा यत्र गच्छति । मया च तत्र गन्तव्यमेष धर्मः सनातनः ॥ २१ तपसा गुरुभक्त्या च भर्तुः स्नेहाइतेन च । तव चैव प्रसादेन न मे प्रतिहता गितः॥ २२ प्राहुः साप्तपदं मैत्रं बुधास्तत्वार्थदर्शिनः। मित्रतां च पुरस्कृत्य किञ्चिद्वस्थामि तच्छुग्र २३

नानात्मवन्तस्तु वने चरन्ति
धर्मे च वासं च परिश्रमं च ।
विज्ञानतो धर्ममुदाहरान्ति
तस्मात् सन्तो धर्ममाहुः प्रधानम् ॥२४
एकस्य धर्मेण सतां मतेन
सर्वे स्म तं मार्गमनुप्रयन्नाः ।
मा वै द्वितीयं मा तृतीयं च वाञ्छे
तस्मात् सन्तो धर्ममादुः प्रधानम् ॥२५

यम उवाच ।
निवर्त तुष्टोऽस्मि तवानया गिरा
स्वराक्षरव्यञ्जनहेतुयुक्तया ।
वरं वृणीष्वेह विनाऽस्य जीवितं
ददानि ते सर्वमिनिद्देते वरम् ॥ २६

साविज्युवाच । च्युतः स्वराज्याद्वनवासमाश्रितो विनष्टचश्चः श्वश्रुरो ममाश्रमे । स लब्धचञ्जर्बलवान् भवेशुर-स्तव प्रसादाज्ज्वलनार्कसन्निमः ॥ २७

यम उवाच । ददानि तेऽहं तमनिन्दिते वरं क्या त्वयोक्तं भविता च तत् तथा । तवाध्वना ग्लानिमिवोपलक्षये निवर्त गच्छस्व न ते श्रमो भवेत् ॥ २८

अङ्गुष्टमात्रं हृद्याकाशप्रतिष्ठितत्वात् तत् प्रमाणं प्रियेष्ठकवेष्टितं सूक्ष्मशरीरवन्तम् ॥ १७ ॥ अनात्मवन्तः अजितेन्द्रियाः वने धर्मे यज्ञादिरूपं न चरन्ति । जितेन्द्रियाः वने धर्मे यज्ञादिरूपं न चरन्ति । जितेन्द्रियाः एव वने प्रामे वा यज्ञादीह्मीसम्बद्धान् धर्मान् क्ष्विन्तः । तेन गृहस्थवानप्रस्थयोः सङ्ग्रहः । वासं गुरुकुलन्वासं ब्रह्मचर्यम् । पारिश्रमं पारित्यागरूपमाश्रमं संन्यासम् । पाठान्तरे प्रतिश्रयं प्रतिनिवृत्तः श्रयः कर्मफलाश्रयणमत्रेति प्रतिश्रयं सन्यासं विज्ञानतः चतुर्थ्यर्थे सार्वविभाक्तिकस्तासः । धर्मस्य फलं आत्मविज्ञानमित्यर्थः । 'तमेतं वेदानुवचनेन बाह्मणा विविदिधान्ति यज्ञेन दानेन तपसाऽनाशकेन' इति । 'एतमेव प्रवाजिनो लोकमिच्छन्तः प्रवजनित 'इति च वेदानुवचनस्य यज्ञादीनां प्रवजनस्य च आत्मलाभार्थत्व अवणात् ॥ २४ ॥ एतेषामाश्रमधर्माणां समुच्चयं वास्यति स्व ३०

एकस्थेति । चतुर्णामन्यतमस्य एकस्याश्रमस्य धर्मेण सर्ता मतेन दम्भादिरहितश्रद्धया सम्यगनुष्ठितेनेत्यर्थः । सर्वे वयमाश्रमास्तं मार्ग ज्ञानमार्ग प्रप्रज्ञाः प्राप्ताः सः । अतो हेतोः अस्मत्सदृशोऽप्रिसाध्यानां कर्मणां कर्ता धर्मे च वासं च प्रतिश्रयं चेति पाठकमापेश्रया द्वितीयं नेष्ठिकं गुरुकुलत्रासं दाराकरणरूपं तृतीयं पारिवाज्यं दारादित्यागरूपं वा न वांच्छे । ज्ञानहेतोः प्रधानभूतस्य धर्मस्याथेऽपि सिद्धेरित्यर्थः । मद्भर्षुर्हरणेन आवयोधंर्मे मा नाशयेति भावः ॥ २५ ॥ निवर्त निवर्तस्य । स्वर उदात्तादिः । अञ्चरमकारादि । व्यञ्चनं ककारादि । एतयुक्तत्वेन वाक्यस्य शब्दतो निर्शेष-त्वमुक्तम् । हेतुयुक्तत्वेन युक्तियुक्तत्वमप्युक्तम् ॥२६॥ भर्तारं मोचयिष्याम्येवेति स्वयं निश्चिन्वाना वरान्तरीप्येव तावैत् प्रार्थयन्ती सप्नवित्रयुवाच च्युत इति ॥ २० ॥ अध्वना मार्गेण न तु भर्नृनाशेन अन्द्रण्य मर्तेत्याशयः ॥ २८ ॥

सावित्रयुवाच । श्रमः कुतो भर्तसमीपतो हि मे यतो हि भर्ता मम सा गतिर्ध्रवा। यतः पातं नेष्यास तत्र मे गातिः सरेश भूयश्च वची निबोध मे ॥ २९ सतां सकृत्सङ्गतभी प्सतं परं ततः परं मित्रमिति प्रचक्षते। न चाफलं सत्पर्षेण सङ्गतं ततः सतां सन्निवसेत् समागमे॥ 30 यम उवाच। मनोनुकूलं बुधबुद्धिवर्धनम्। त्वया यदुक्तं वचनं हिताश्रयम्। विना पुनः सत्यवतोऽस्य जीवितं वरं द्वितीयं वरयस्व भामिनि॥ 32 सावित्र्यवाच । हतं पुरा मे श्वश्ररस्य धीमतः स्वमेव राज्यं लभतां स पार्थिवः। जहाात् स्वधर्मान च मे गुरुर्यथा द्वितीयमेतद्वरयामि ते वरम् ॥ 32 यम उवाच। स्वमेव राज्यं प्रतिपत्स्यतेऽचिराः न्न च स्वधर्मात् परिहास्यते नृपः। कृतेन कामेन मया ज्यात्मजे निवर्त गच्छस्व न ते श्रमो भवेतु ॥ ३३

साविज्युवाच । प्रजास्त्वयैता नियमेन संयता नियम्य चैता नयसे निकामया। ततो यमत्वं तव देव विश्वतं निवोध चेमां गिरमीरितां मया॥ ३४ अद्वोहः सर्वभूतेषु कर्मणा मनसा गिरा। अनुप्रहश्च दानं च सतां धर्मः सनातनः॥ एयंप्रायश्च लोकोऽयं मनुष्याः शक्तिपेशलाः। सन्तस्त्वेवाप्यमित्रेषु द्यां प्राप्तेषु कुर्वते ॥ यम उवाच। पिपासितस्येव भवेद्यथा पय-स्तथा त्वया वाक्यमिदं समीरितम्। विना पनः सत्यवतोऽस्य जीवितं वरं वृणीष्वेह शुभे यदिच्छासे॥ ३७ सावित्र्युवाच। ममानपत्यः पृथिवीपतिः पिता भवेत पितः पत्रशतं तथारसम्। कुलस्य सन्तानकरं च यद्भवेत् वतीयमेतद्वरयामि ते वरम्॥ 36 यम उवाच। कुलस्य सन्तानकरं सुवर्चसं शतं सुतानां पितुरस्तु ते शुभे। कृतेन कामेन नराधिपात्मजे

यतो यत्र भर्ता सा गतिः तत्रैव गमनम् । ध्रुवा निश्चिता ॥ २९ ॥ सतामिति । साधोस्तव समागममात्रेण जाता मैत्रायं निष्फला नैव भवेदिति भावः ॥ ३० ॥ हिताश्रयं युक्तयनुकूलम् । पूर्वमाश्रमधर्माणां ज्ञानहेतुत्वमुक्तमिह तु सत्सक्तस्येति भेदः । तथा च श्रुतिः 'तिहज्ञानार्यं स गुरुमेवाभिगच्छेत् ' इति ॥ ३९ ॥ गुरुः श्रन्तुरः ॥ ३२ ॥ ज्ञानानवाशौ दोषमाह प्रजा इति । नियमेन नियमनेन संयता निग्रहीताः सयः भवन्ति । ताश्र पुनः कर्मभूतास्त्वं निकामया कामितेनार्थेन नयसे संयोजयित यातनान्ते सत्क-मिष्छया न नयसे । कर्मफलायात शेषः । किं तु तक्तत्कर्म-वशादेवेत्यर्थः । येषां तु ज्ञानिनां कामनेव नास्ति न ते त्वहरो भवन्ति । नापि देहैः फलाय संयुज्यन्त इत्यर्थः। तथा च श्रुतिः इति नु कामयमानस्येति संसारिणामुचावचां गिति-मुपसंहत्य 'अथाकामयमानो योऽकामो निष्काम आप्तकामः

स्यान्न तस्य प्राणा उत्कामन्त्यत्रैव समवनीयन्ते बह्मैत सन् ब्रह्माप्येति' इति तद्विदामकामानां गत्याद्यमावं दर्शयति । तथा सकामानां पुनः पुनः संसारं च दर्शयति । 'न साम्परायः प्रतिभाति बालं प्रमाद्यन्तं वित्तलोभेन मृहम् ।' अये लोको नास्ति पर इति मानी पुनः पुनर्वशमाग्द्यते मे इति यमयातनानित्रत्त्यर्थं सारमुपादिशन् श्रोतारमाभेमुखीकरोति निवोधेति ॥ ३४॥ अद्रोहः द्रोहाभावः । अनुप्रहो दया। दानं संविभागः । त्वमपि मिय दयां कुर्विति भावः ॥३५॥ एवंप्राय इत्यल्पायुष्टं भर्तुरभिनयति अशक्तिपेशलाः शक्ति कौशलहीनाः । पाठान्तरे भक्तिः श्रद्धा कौशलं च तार्या होनाः सन्धिरार्षः। आयुःशक्तिकौशलहीना मनुष्या माहशाः सन्तस्त्वभित्रेष्वपि प्राप्तेषु शग्णागतेषु दर्यां कुर्वित किस्त माहशेषु दीनोष्विति भावः ॥ ३६ ॥ यथा तृप्तिकर्तिति शेषः ॥ ३० ॥ औरसमिति दक्तकीतादिव्यादृत्तिः ॥३८॥

निवर्त दूरं हि पथस्त्वमागता ॥

38

र्व

३४ 34

38

319

li

36

38

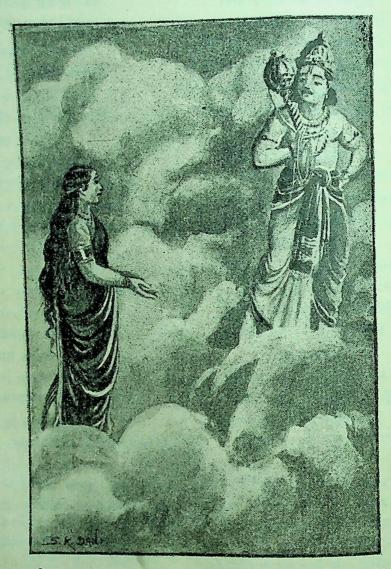
त्र सन् ाति । साम्प-।' अयं

में इति करोति द्या।

श्रिपी ताभ्यां

गह्शाः किसत हरमिति ॥३८॥

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

स।वित्युवाच-

न तेऽपर्वर्गः सुकृताद्विनाकृतस्तथा यथाऽन्येषु वरेषु मानद् । वरं वृणे जीवतु सत्यवानयं यथा मृता होवमहं पतिं विना ॥ —वनपर्व अ० २९७ पृ. ४६७. साविज्युवाच ।

न दूरमेतन्मम भर्छसिन्निधौ

मनो हि मे दूरतरं प्रधावति ।
अथ व्रजन्नेव गिरं समुद्यतां

मयोच्यमानां श्रणु भूय एव च ॥ ४०
विवस्वतस्त्वं तनयः प्रतापवांस्ततो हि वैवस्वत उच्यसे बुधैः ।
समेन धर्मेण चरन्ति ताः प्रजास्ततस्तवेहेश्वर धर्मराजता ॥ ४१
आत्मन्यपि न विश्वासस्तथा भवति सत्सु यः ।
तस्मात् सत्सु विशेषण सर्वः प्रणयमिच्छति ४२
सौहृदात् सर्वभूतानां विश्वासो नाम जायते।
तस्मात् सत्सु विशेषण विश्वासं कुस्ते जनः ४३

यम उवाच । उदाहतं ते वचनं यदङ्गने शुभे न तादक् त्वदते श्रुतं मया । अनेन तुष्टोऽस्मि विनाऽस्य जीवितं वरं चतुर्थे वरयस्व गच्छ च॥ ४४

साविश्युवाच। ममात्मजं सत्यवतस्तथौरसं भवेदुभाभ्यामिह यत् कुलोद्वहम्। शतं सुतानां बलवीर्यशालिना-मिदं चतुर्थं वरयामि ते वरम्॥ ४५

यम उवाच । शतं सुतानां बलवीर्यशालिनां भविष्यति प्रीतिकरं तवाबले ।

परिश्रमस्ते न भवेत्रपातमजे निवर्त दुरं हि पथस्त्वमागता॥ 38 सावित्र्यवाच । सतां सदा शाश्वतधर्मवृत्तिः सन्तो न सीदन्ति न च व्यथन्ति। सतां सद्धिनीफलः सङ्गोऽस्ति सद्भो भयं नाजवर्तन्त सन्तः॥ सन्तो हि सत्येन नयान्त सर्य सन्तो भामें तपसा धारयन्ति। सन्तो गतिभूतमव्यस्य राजन सतां मध्ये नावसीदन्ति सन्तः॥ आर्यज्ञष्टमिदं वृत्तमिति विज्ञाय शाश्वतम् । सन्तः परार्थं कुर्वाणा नावेक्षन्ति परस्परम्॥ ४९ न च प्रसादः सत्प्रस्पेषु मोघो न चाप्यथों नस्यति नापि मानः। यस्मादेतिनियतं सत्स नित्यं तस्मात सन्तो रक्षितारो भवन्ति॥५० यम उवाच । यथायथा भाषास धर्मसंहितं मनोनुकुलं सुपदं महार्थवत्। तथातथा मे त्वयि भक्तिरुत्तमा 48 वरं वृणीष्वाप्रतिमं पतिवते ॥ सावित्यवाच । न तेऽपवर्गः सुकृताद्विनाकृतः

समुद्यताम् उपस्थिताम् ॥ ४० ॥ विवस्वतः वस्यते आच्छाद्यते इति वः आच्छाद्यनं तद्वान् वस्वांस्तद्वन्यो विवस्वािन्तरावाे जगदातमा सूर्यः। 'सूर्य आत्मा जगतस्त-स्थुषश्च 'इति श्रुतेः। तस्य तनयः पुत्रः अत्यन्तिहित इत्यर्थः । समेन शत्रुमित्रािद्तारतम्यहीनेन तव धर्मेण प्रशासनेन ताः प्रजाश्चरन्ति त्वदाज्ञावशगा इत्यर्थः। अत एव तव नाम धर्मराज इति । धर्मेणैव राजते धर्मोऽस्य राजत इति वा ॥ ४९ ॥ लौकिकेष्विप विश्वासं कुर्वात्रिष्ठासिद्धं प्राप्नोति विस्तुत त्वयि धर्मराजेत्याशयेनाह आत्मन्यपीति । प्रणयं प्रार्थनाम् ॥ ४२ ॥ ते त्वया ॥ ४४ ॥ ममात्मजं सत्यवन्तश्च औरसं न तु धृतराष्ट्रादिवदन्यतो मियं जातािमत्यर्थः ॥ ४५ ॥ शाश्वती धर्मः पत्युः सकाशादेवापत्योत्पादनं सतां माहशानां दाराणां तत्रैव वृत्तिः । ननु गतायुषि पत्यौ

व.यं तत् स्यादित्यत आह सन्त इति । वरं दत्वा सन्तो न व्यथन्ति नापि सीदन्ति किं तु उक्तं निवहन्त्येवेत्यर्थः । अत्यन्ताशक्येऽथें कथं स्यादित्यत आह । सतामिति । सतामशक्यमिप नास्ति । भयं चान्यस्य तेभ्यो नास्तीति तत्त्वतोऽहं निर्भयाऽस्मीति भावः ॥ ४० ॥ त्वंयाऽपि सत्यं स्वीयं रक्षणीयमित्याह सन्तो हीति । भूतभःयस्य भूतस्य भविष्यस्य च ॥ ४८ ॥ परस्परमुपकारप्रत्युपकारम् ॥ ४९ ॥ एतत् त्रयं प्रसादोऽर्थो मानश्च दिखस्य प्रसादो नार्थाय श्रीमतां प्रसादोऽर्थेकृद्पि न मानदः सतां तु मानद् इति कले तु प्रसाद एव नास्ति । अतस्रयं त्वय्येव स्थितमिति त्वं रक्षिताऽस्माकं भवेति भावः ॥ ५० ॥ ते त्वत्तः अपवर्गः पुत्रपःलप्राप्तिः सुकृताद्विना समीचीनाहाम्पत्ययोगाहते क्षेत्रजादिपुत्रापंणेत न कृतो निष्पादितो भवति ।

स्तथा यथाऽन्येषु वरेषु मानद् ।

यथा मृता होवमहं पति विना॥

42

वरं वृणे जीवतु सत्यवानयं

6

त

g

न कामये भर्तविनाकृता सुखं न कामये भर्तविनाकृता दिवम् । न कामये भर्तविनाकृता श्रियं न भर्त्तहीना व्यवसामि जीवितुम् ॥ ५३ वरातिसर्गः शतपुत्रता मम त्वयैव दत्तो हियते च मे पतिः । वरं वृणे जीवतु सत्यवानयं तवैव सत्यं वचनं भविष्यति ॥ ५४ मार्कण्डेय उवाच ।

मार्कण्डेय उवाच। तथेत्युक्ता तु तं पाशं मुक्ता वैवस्वतो यमः। धर्मराजः प्रहृष्टात्मा सावित्रीमिद्मव्रवीत् ॥ ५५ एष भद्रे मया मुक्तो भर्ता ते कुलनन्दिनि । अरोगस्तव नेयश्च सिद्धार्थः स भविष्यति ॥ ५६ चतुर्वर्षशतायुश्च त्वया सार्धमवाप्स्यति । इष्ट्रा यज्ञेश्च धर्मेण ख्याति होके गमिष्यति॥५७ त्विय पत्रशतं चैव सत्यवान् जनियप्यति । ते चापि सर्वे राजानः क्षत्रियाः पुत्रपौत्रिणः ५८ ख्यातास्त्वन्नामधेयाश्च भविष्यन्तीह शाश्वताः । पितुश्च ते पुत्रशतं भविता तव मातरि॥ मालव्यां मालवा नाम शाश्वताः पुत्रपौत्रिणः। ञ्चांतरस्ते भविष्यन्ति क्षत्रियास्त्रिदशोपमाः॥६० एवं तस्यै वरं दत्वा धर्मराजः प्रतापवान् । निवर्तिवत्वा सावित्रीं स्वमेव भवनं ययौ ॥ ६१ सावित्यपि यमे याते भर्तारं प्रतिलभ्य च। जगाम तत्र यत्रास्या भर्तुः शावं कलेवरम् ॥ ६२ सा भूमी प्रेश्य भर्तार मुपस्तयोपगृहा च। उत्सङ्गे शिर आरोप्य भूमावुपविवेश ह ॥ संज्ञां च स पुनर्रुब्ध्वा सावित्रीमभ्यभाषत । प्रोध्यागत इव प्रेग्णा पुरःपुनस्दीश्य वै॥ ६४ सत्यवानुवाच ।

स्तिपानुपाच । सुचिरं बत सुप्तोऽिस किमधं नावबोधितः । क चासौ पुरुषः स्थामोयोऽसौ मां सञ्चकर्ष ह सावित्युवाच ।

सुचिरं त्वं प्रसुप्तोऽ।सि ममाङ्के पुरुषर्षभ । गतः स भगवान् देवः प्रजासंयमनो यमः ॥ ६६ विश्रान्ताऽसि महाभाग विनिद्रश्च नृपात्मज । यदि शक्यं समुत्तिष्ठ विगाढां पद्य शर्वरीम् ६७

मार्कण्डेय उवाच। उपलभ्य ततः संज्ञां सुखसुप्त इचोत्थितः। दिशः सर्वो वनान्तांश्च निरीक्ष्योवाच सत्यवान्द्र फलाहारोऽस्मि निष्कान्तस्त्वया सह समध्यमे। ततः पाटयतः काष्टं शिरसो मे रुजाऽभवत् ॥६९ शिरोभितापसन्तप्तः स्थातुं चिरमशक्षवन्। तवोत्सङ्गे प्रसुप्तोऽस्मि इति सर्वे समरे श्रमे ॥ ७० त्वयोपगूढस्य च मे निद्रयाऽपहृतं मनः। ततोऽपश्यं तमो घोरं पुरुषं च महौजसम्॥ ७१ तद्यदि त्वं विजानासि कि तद्रहि सुमध्यमे। स्वप्नों में यदि वा दृष्टों यदि वा सत्यमेव तत् ७२ तमुवाचाथ सावित्री रजनी व्यवगाहते। श्वस्ते सर्वे यथावृत्तमाख्यास्यामि नृपातमज्ञा७३ उत्तिष्टोत्तिष्ट भद्रं ते पितरी पद्य सुवत । विगाढा रजनी चेयं निवृत्तश्च दिवाकरः॥ ७४ नकञ्चराश्चरन्त्येते हृष्टाः ऋराभिभाषिणः। श्रयन्ते पर्णशब्दाश्च मृगाणां चरतां वने॥ पता घोरं शिवा नादान् दिशं दक्षिणपश्चिमाम्। आस्थाय विरुवन्त्युग्राः कम्पयन्त्यो मनो मम७६

सत्यवा नुवाच । वनं प्रतिभयाकारं घनेन तमसा वृतम् । न विज्ञास्यासि पन्थानं गन्तुं चैव न शक्ष्यसि॥७७

सावित्र्युवाच ।
अस्मिन्नद्य वने दग्धे शुष्कवृक्षः स्थितो ज्वलम्।
वायुना धम्यमानोऽत्र दृश्यतेऽग्निः क्रचित्कचित्
ततोऽग्निमानियत्वेह ज्वालियष्यामि सर्वतः।
काष्टानीमानि सन्तीह जि सन्तापमात्मनः॥७९
यदि नोत्सहसे गन्तुं सरुजं त्वां हि लक्षये।
न च ज्ञास्यसि पन्थानं तमसा संवृते वने॥ ८०
श्वः प्रभाते वने दृश्ये यास्यावोऽनुमते तव।
वसावेह स्नपामेकां क्चितं यदि तेऽन्य॥ ८१

सत्यवानुवाच ।
शिरोरुजा निवृत्ता में स्वस्थान्यङ्गानि लक्षये।
मातापित्रभ्यामिच्छामि *सङ्गमं त्वत्यसाद्जम्८२
न कदाचिद्विकालं हि गतपूर्वी मया श्रमः।
अनागतायां सन्ध्यायां माता में प्ररुणाद्धि माम्८३

यथाऽन्येषु वरेषु भर्तृषु मदयन्त्यां वसिष्टस्येव न तद्वत् । यस्मादेवं तस्माद्वरं वृणे ॥ ५३ ॥ ब्यवसार्भे शक्तोमि ॥ ५३ ॥ त्वन्नामधेयाः सावित्रा इति ॥ ५९ ॥ वार्ष स्थासम् ॥ ६२ ॥ * संयोगम्-ख. ĝ

İÁ

देश

90

७१

92

७३

80

७५

म्।

30

99

I

चेत्

50

60

28

(62

(63

হাৰি

दिवाऽपि मयि निष्कान्ते सन्तप्येते गुरू मम। विचिनोति हि मां तातः सहैवाश्रमवासिमिः८४ मात्रा पित्रा च सुभृशं दुःखिताभ्यामंह पुरा। उपालच्यश्च बहुदाश्चिरेणागच्छसीति ह ॥ 64 का त्ववस्था तयोरच मदर्थमिति चिन्तये। तयोरदृश्ये मिय च महदःखं भविष्यति ॥ 33 पुरा मामूचतुश्चैव रात्रावस्त्रायमाणकौ । भृशं सुदुःखितौ वृद्धौ बहुशः शीतिसंयुतौ॥ ८७ त्वया हीनौ न जीवाव मुहूर्तमपि पुत्रक। यावद्धरिष्यसे पुत्र तावन्नौ जीवितं ध्रुवम्॥ ८८ बृद्धयोरन्थ्रयोर्दिष्टिस्त्विय वंशः प्रतिष्टितः । त्वयि पिण्डश्च कीर्तिश्च सन्तानं चावयोरिति८९ माता वृद्धा पिता वृद्धस्तयोर्यष्टिरहं किल। तौ रात्रौ मामपदयन्तौ कामवस्थां गमिष्यतः॥९० निद्रायाश्चाभ्यसूयामि यस्या हेतोः पिता मम। माता च संदायं प्राप्ता मत्कृतेऽनपकारिणी ॥९१ अहं च संशयं प्राप्तः कुच्छामापदमास्थितः। मातापितुभ्यां हि विना नाहं जीवितुमुत्सहे ९२ व्यक्तमाकुलया बुद्धा प्रज्ञाचक्षुः पिता मम। प्कैकमस्यां वेलायां पृच्छत्याश्रमवासिनम्॥ ९३ नात्मानमनुशोचामि यथाऽहं पितरं शुभे ! भर्तारं चाप्य नुगतां मातरं +परिदुर्बलम् ॥ मत्कृते न हि तावद्य सन्तापं परमेष्यतः। जीवन्तावनुजीवामि भर्तव्यौ तौ मयेति ह ॥ ९५ तयोः प्रियं मे कर्तव्यमिति जानामि चाप्यहम्। मार्भण्डेय उवाच। पवमुक्ता स धर्मात्मा गुरुभक्तो गुरुष्रियः॥ ९६

यदि मेऽस्ति तपस्तप्तं यदि दत्तं हुतं यदि ॥ ९८ श्वश्र्श्वश्रुरभर्तृणां मम पुण्याऽस्तु शर्वरी । न स्मराम्युक्तपूर्वं वै स्वरेष्वप्यनृतां गिरम् ॥ ९९ तेन सत्येन तावद्य भ्रियेतां श्वश्रुरौ मम ।

सत्यवानुवाच।
कामये दर्शनं पित्रोर्याहि सावित्रि मा चिरम्१००
पुरा मातुः पितुर्वाऽपि यदि पद्यामि विप्रियम्।
न जीविष्ये वरारोहे सत्येनात्मानमालमे॥ १
यदि धर्मे च ते दुद्धिर्मा चेज्जीवन्तमिच्छसि।
मम प्रियं वा कर्तव्यं गच्छावाश्रममन्तिकात्॥२
मार्कण्डेय उवाच।

सावित्री तत उत्थाय केशान् संयम्य माविनी।
पितमुत्थापयामास बाहुम्यां पिरगृह्य वै । ३
उत्थाय सत्यवांश्चापि प्रमुख्याङ्गानि पाणिना।
सर्वा दिशः समालोक्य किन दिष्टिमाद्धे॥ ४
तमुवाचाथ सावित्री श्वः फलानि हरिष्यसि।
योगक्षेमार्थमेतं ते नेष्यामि परशुं त्वहम्॥ ५
हत्वा किनमारं सा वृक्षशाखावलम्बिनम्।
गृहीत्वा परशुं भर्तुः सकाशे पुनरागमत्॥ ६
वामे स्कन्धे तु वामोकभर्तुर्वाहुं निवेद्य च।
दिक्षणेन परिष्वज्य जगाम गजगामिनी॥ ७

सत्यवानुवाच ।
अभ्यासगमनाङ्गीरु पन्थानो विदिता ममः।
वृक्षान्तरालोकितया ज्योत्क्रया चापि लक्षये ॥८
आगतौ स्वः पथा येन फलान्यविचतानि च ।
यथागतं शुभे गच्छ पन्थानं मा विचारय ॥ ९
पलाशखण्डे चैतिसमन् पन्था व्यावर्तते द्विघा ।
तस्योत्तरेणः यः पन्थास्तेन गच्छ त्वरस्व च १०
स्वस्थोऽस्मि बलवानास्मि दिदृशुः पितरावुमौ ।
हुवन्नेव त्वरायुक्तः सम्प्रायादाश्चमं प्रति ॥ ११

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि पतित्रतामाहात्म्यपर्वणि सावित्र्युपाख्याने सप्तनवत्यधिकद्विद्याततमोऽध्यायः ॥ २९७ ॥

असायमाणको रुदन्तौ ॥ ८७ ॥ नौ आवयोः ॥ ८८ ॥ प्रज्ञाचछुरन्धः ॥९३॥ ध्रियेतां जीवेतां खशुरौ अश्रूश्वशुरौ ॥ १०० ॥ कठिने फलपूर्णे पात्रे ॥ ४॥ इत्यारप्यके

उच्छित्य बाहू दुःखार्तः सुस्वरं प्रक्रोद ह।

वताऽब्रवीन् तथा दृष्टा भर्तारं शोककार्शितम्॥९७

प्रमुज्याधूणि नेत्राभ्यां सावित्री धर्मचारिणी।

पर्वाण नैलकण्ठीये भारतभावदीपे सप्तनवत्यैधिकद्विसत-तमोऽध्यायः अ २९७॥ + मृशदुःखिताम्-ख. महाभारते-

२९८

मार्कण्डेय उवाच ।

प्तिसम्नेव काले तु चमत्सेनो महाबलः। लन्धचक्षुः प्रसन्नायां दृष्ट्यां सर्वे दद्शे ह ॥ स सर्वानाश्रमान् गत्वा शैव्यया सह भार्यया। पुत्रहेतोः परामातिं जगाम भरतर्षभ ॥ तावाश्रमान्नदीश्चेव वनानि च सरांसि च। तस्यां निश्चि विचिन्वतौ दम्पती परिजग्मतुः ३ श्रुत्वा शब्दं तु यं कञ्चिदुनमुखौ सुतशङ्कया। सावित्रीसहितोऽभ्येति सत्यवानित्यभाषताम् ४ भिन्नेश्च पर्वः पादैः सवणैः शोणितोक्षितैः। कुराकण्टकविद्धाङ्गावुन्मत्ताविव धावतः॥ 4 ततोऽभिस्त्य तैर्विभैः सर्वेराश्रमवासिभिः। परिवार्य समाश्वास्य तावानीतौ स्वमाश्रमम् ॥६ तत्र भार्यासहायः स वृतो वृद्धैस्तपोधनैः। आश्वासितोऽपि चित्रार्थैः पूर्वराज्ञां कथाश्रयैः ७ ततस्तौ पुनराश्वस्तौ वृद्धौ पुत्रदिदक्षया। बाल्यवृत्तानि पुत्रस्य स्मरन्तौ भृशदुःखितौ ॥ ८ पुनस्का च करुणां वाचं तौ शोककर्शितौ। हा पुत्र हा साध्वि वधूः कासि कासीत्यरोदताम् ब्राह्मणः सत्यवाक्तेषामुवाचेदं तयोर्वचः ॥

सुवर्चा उवाच । यथाऽस्य भार्या सावित्री तपसा च दमेन च । आचारेण च संयुक्ता तथा जीवति सत्यवान् १० गौतम उवाच ।

वेदाः साङ्गा मयाऽघीतास्तपो मे सञ्चितं महत्। कौमारब्रह्मचर्यं च गुरवोऽग्निश्च तोषिताः॥ ११ समाहितेन चीर्णानि सर्वाण्येव व्रतानि मे। वायुभक्षोपवासश्च कृतो मे विधिवत् पुरा॥१२ अनेन तपसा वेद्रि सर्वं पराचिकीर्षितम्। सत्यमेतिन्नवोधध्वं भ्रियते सत्यवानिति॥ १३

िशष्य उवाच । उपाध्यायस्य मे वक्राद्यथा वाक्यं विनिःसृतम् । नैव जातु मवेन्मिथ्या तथा जीवाते सत्यवान् ॥

ऋषय ऊन्तः। यथाऽस्य भार्या सावित्री सर्वेरेव सुलक्षणैः। अवैधव्यकरैर्युक्ता तथा जीवति सत्यवान्॥ १५

भारद्वाज उवाच। यथाऽस्य भार्या सावित्री तपसा च दमेन च। आचारेण च संयुक्ता तथा जीवति सत्यान्॥१६ दाल्भ्य उवाच।

यथा दृष्टिः प्रवृत्ता ते सावित्र्याश्च यथा वतम्। गताऽऽहारमकृत्वा च तथा जीवति सत्यवान्१७ आपस्तम्ब उवाच।

यथा वदन्ति शान्तायां दिशि वै मृगपक्षिणः। पार्थिवी च प्रतृत्तिस्ते तथा जीवति सत्यवान्॥ घौम्य उवाच।

सर्वेर्गुणैरुपेतस्ते यथा पुत्रो जनप्रियः। दीर्घायुर्लक्षणोपेतस्तथा जीवति सत्यवान्॥१९ मार्कण्डेय उवाच।

एवमाश्वासितस्तैस्तु सत्यवाग्भिस्तपिस्विभिः। तांस्तान् विगणयन् सर्वोस्ततः स्थिर इवामवत्॥ ततो मुद्दर्तात् सावित्री भर्त्रा सत्यवता सह। आजगामाश्रमं रात्रौ प्रहृष्टा प्रविवेश ह॥ ११

ब्राह्मणा ऊचुः।

पुत्रेण सङ्गतं त्वां तु चक्षुष्मन्तं निरीक्ष्य च।
सर्वे वयं वै पृच्छामो वृद्धि वै पृथिवीपते॥ २२
समागमेन पुत्रस्य साविज्या दर्शनेन च।
चक्षुषश्चात्मनो लामान्त्रिभिर्दिष्टचा विवर्धसे २३
सर्वेरस्माभिरुक्तं यत् तथा तन्नात्र संशयः।
भूयोभूयः समृद्धिस्ते क्षिप्रमेव भविष्यति॥ २४
ततोऽप्निं तत्र संज्वाल्य द्विजास्ते सर्व एव हि।
उपासांचिकरे पार्थ युमत्सेनं महीपतिम्॥ २५
शैव्या च सत्यवांश्चैव सावित्री चैकतः स्थिताः।
सर्वेस्तेरम्यनुज्ञाता विशोकाः समुपाविशन्॥२६
ततो राज्ञा सहासीनाः सर्वे ते वनवासिनः।
जातकौत्हलाः पार्थ पप्रच्छुर्नृपतेः स्नुतम्॥ २७

ऋषय अचुः।
प्रागेव नागतं कस्मात् सभायेंण त्वया विभो।
विरात्रे चागतं कस्मात् कोऽनुबन्धस्तवाभवत्।
सन्तापितः पिता माता वयं चैव नृपात्मज।
कस्मादिति न जानीमस्तत् सर्वे वक्तुमहिसि॥१९

२९८ एतस्मिन्नवेति ॥ १ ॥ भिन्नविर्दाणैः परुषैः कर्कशैः

॥५॥ ज्ञान्तायां प्रसन्नायां पार्थिवी पार्थिवत्वयोग्या प्रवृति धर्मः॥१८॥ विरात्रे बहुरात्रे काले आगतमागमनम् ॥२८॥ 38

4 1

१७

न् ॥

१९

त्॥

28

22

ने २३

28

हि ।

रताः।

गार्ध

20

भो ।

मवत्॥

स॥२९

प्रशित-

113611

सत्यवानुवाच ।

वित्राऽहमभ्यनुज्ञातः सावित्रीसहितो गतः।
अय मेऽभूच्छिरोदुःखं वने काष्टानि भिन्दतः३०
सुप्तश्चाहं वेदनया चिरमित्युपलक्ष्ये।
तावत् कालं न च मया सुप्तपूर्वं कदाचन॥ ३१
सर्वेपामेव भवतां सन्तापो मा भवेदिति।
अतो विरात्रागमनं नान्यदस्तीह कारणम्॥ ३२
गौतम उवाच।

अकस्माचक्षुषः प्राप्तिर्गुमत्सेनस्य ते पितुः।
नास्य त्वं कारणं वेत्सि सावित्री वक्तुमहिति॥३३
श्रोतुमिच्छामि सावित्रि त्वं हि वेत्थ परावरम्।
त्वां हि जानामि सावित्रि सावित्रीमिव तेजसा॥
त्यमत्र हेतुं जानीषे तस्मात् सत्यं निरुच्यताम्।
रहस्यं यदि ते नास्ति किञ्चिद्त्र वदस्व नः ३५
सावित्र्युवाच।

ष्वमेतद्यथा वेत्थ सङ्कर्षो नान्यथा हि वः। न हि किञ्चिद्रहस्यं मे श्र्यतां तथ्यमेव यत्॥३६ मृत्युमें पत्युराख्यातो नारदेन महात्मना। स चाद्य दिवसः प्राप्तस्ततो नैनं जहाम्यहम्॥३७ सुप्तं चैनं यमः साक्षादुषागच्छत् सिकङ्करः। स पनमनयद्धद्वा दिशं पितृनिषेविताम् ॥ ३८ अस्तौपं तमहं देवं सत्येन वचसा विभुम् । पञ्च वै तेन मे दत्ता वराः श्र्णुत तान् मम ॥ ३९ चक्षुपी च स्वराज्यं च द्वौ वरौ श्वशुरस्य मे । लब्धं पितुः पुत्रशतं पुत्राणां चात्मनः शतम्॥ ४० चतुर्वर्षशतायुमें भर्ता लब्ध्य सत्यवान् । भर्तुर्हिं जीवितार्थं तु मया चीर्णं त्विदं व्रतम्॥४१ पतत् सर्वे मयाऽऽख्यातं कारणं विस्तरेण वः । यथावृत्तं सुखोदकीमदं दुःखं महन्मम ॥ ४२

ऋषय ऊचुः ।

निमज्यमानं व्यसनेरभिद्धतं

कुलं नरेन्द्रस्य तमोमये न्हदे ।

त्वया सुशीलवतपुण्यया कुलं

समुद्धृतं साध्यि पुनः कुलीनया॥ ४३

मार्कण्डेय उवाच ।

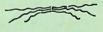
तथा प्रशस्य द्यभिपूज्य चैव

वरस्त्रियं तामृषयः समागताः ।

नरेन्द्रमामन्त्र्य सपुत्रमञ्जसा

शिवेन जामुर्मुदिताः स्वमालयम् ॥ ४४

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि पितत्रतामाहात्म्यपर्वणि सावित्र्युपाल्याने । अष्टनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९८ ॥

299

मार्कण्डेय उवाच ।
तस्यां राज्यां व्यतीतायामुदिते सूर्यमण्डले ।
कृतपौर्वाह्विकाः सर्वे समेयुस्ते तपोधनाः ॥ १
तदेव सर्वं साविज्या महाभाग्यं महर्षयः ।
द्युमत्सेनाय नातृत्यन् कथयन्तः पुनः पुनः ॥ २
ततः प्रकृतयः सर्वाः शाल्वेभ्योऽभ्यागता नृत् ।
आचल्युर्निहतं चैव स्वेनामात्येन तं द्विषम् ॥ ३
तं मित्रणा हतं श्रुत्वा ससहायं सवान्धवम् ।
न्यवेदयन् यथावृत्तं विद्वतं च द्विषद्वलम् ॥ ४
पेकमत्यं च सर्वस्य जनस्याथ नृपं प्रति ।
सचक्षुर्वाऽत्यचक्षुर्वां स नो राजा भवत्विति ॥ ५

अनेन निश्चयेनेह वयं प्रस्थापिता नृप ।
प्राप्तानीमानि यानानि चतुरङ्गं च ते वलम् ६
प्रयाहि राजन् भद्रं ते घुष्टस्ते नगरे जयः !
अध्यास्व चिररात्राय पिठ्पैतामहं पदम् ॥ ७
चश्चष्मन्तं च तं दृष्ट्रा राजानं वपुषाऽन्वितम् ।
मूर्भा निपातिताः सर्वे विस्मयोत्कुङ्ललोचनाः ॥
ततोऽभिवाद्य तान् वृद्धान् द्विजानाश्रमवासिनः
तैश्चाभिपूजितः सर्वेः प्रययौ नगरं प्रति ।
शैच्या च सह सावित्र्या स्वास्तीर्णेन सुवर्चसा ।
नर्युक्तेन यानेन प्रययौ सेनया वृता ॥ १०

इत्यारण्यके पर्वाण नैलकणीये भारतभावदीपे अष्टनवत्य-धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९८ ॥ † नृपम्-स्व. २९९ तस्याभिति ॥ १ ॥ विरात्राय बहुकालम् ॥ ७ ॥

त

क

कु

प्र न

व

य

हि

द

न

यु

य

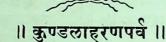
ततोऽभिषिषिचुः प्रीत्या द्यमःसेनं पुरोहिताः।
पुत्रं चास्य महात्मानं यौवराज्येऽभ्यषेचयन्॥११
ततः कालेन महता साविज्याः कीर्तिवर्धनम्।
तद्वे पुत्रशतं जन्ने शूराणामनिवार्तिनाम्॥ १२
भातृणां सोदराणां च तथैवास्याभवच्छतम्।
मद्राधिपस्याश्वपतेर्मालच्यां सुमहद्वलम्॥ १३
पवमात्मा पिता माता श्वश्रः श्वशुर एव च।
भर्तुः कुलं च साविज्या सर्वं कृच्छात् समुद्धृतम्

तथैवैषा हि कल्याणी द्रौपदी शीलसम्मता। तारियण्यति वः सर्वान् सावित्रीव कुलाङ्गना १५ वैशम्पायन उवाच।

पवं स पाण्डवस्तेन अनुनीतो महात्मना। विशोको विज्वरो राजन् काम्यके न्यवसत् तदा यश्चेदं श्रण्याद्भक्त्या साविज्याख्यानमुत्तमम्। स सुखी सर्वसिद्धार्थों न दुःखं प्राप्तृयान्नरः॥१७

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि पतिव्रतामाहात्स्यपर्वणि साविष्युपाख्याने नवनवत्यधिकद्विशततमाऽध्यायः ॥ २९९ ॥

॥ समाप्तं पतिवतामाहात्म्यपर्व ॥

300

जनमेजय उवाच।

यत् तत् तदा महद्गह्मन् लोमशो वाक्यमव्रवीत्। इन्द्रस्य वचनादेव पाण्डुपुत्रं युधिष्टिरम्॥ १ यद्यापि ते भयं तीवं न च कीर्तयसे कचित्। तंचाप्यपहरिष्यामि धनक्षय इतो गते॥ २ किं नु तक्जपतां श्रेष्ठ कर्णं प्रति महद्भयम्। आसीव च स धर्मात्मा कथ्यामास कस्यचित् ३

वेशम्पायन उवाच ।

अयं ते राजशार्दूल कथयामि कथामिमाम् ।
पृच्छतो भरतश्रेष्ठ श्रुश्र्वस्व गिरं मम ॥ १३

द्वादशे समितिकान्ते वर्षे प्राप्ते त्रयोदशे ।
पाण्डूनां हितकुच्छकः कर्णं भिक्षितुमुद्यतः ॥ ५

अभिप्रायमथो ज्ञात्वा महेन्द्रस्य विभावसः ।
कुण्डलार्थे महाराज सूर्यः कर्णमुपागतः ॥ ६

महार्हे शयने वीरं *स्पर्द्यास्तरणसंवृते ।
शयानमितिमिश्वस्तं ब्रह्मण्यं सत्यवादिनम् ॥ ७
स्वप्नान्ते निशि राजन्द्र दर्शयामास रिश्मवान् ।
कृपया परयाऽऽविष्टः पुत्रस्तेहाच्च भारत ॥ ८

ब्राह्मणो वेदविद्भत्वा सूर्यो योगार्थिकपवान् ।

हितार्थमब्रवीत् कर्णं सान्त्वपूर्वीमदं वचः ॥ कर्ण मद्रचनं तात शृणु सत्यभृतां वर। ब्रवतोऽद्य महाबाहो सीहदात् परमं हितम् ॥१० उपायास्यति शक्रस्त्वां पाण्डवानां हितेप्सया। ब्राह्मणच्छद्मना कर्ण कुण्डलोपजिहीर्षया॥ विदितं तेन शीलं ते सर्वस्य जगतस्तथा। यथा त्वं भिक्षितः सद्भिर्ददास्येव न याचसे॥ १२ त्वं हि तात ददास्येव ब्राह्मणेभ्यः प्रयाचितम्। वित्तं यच्चान्यद्प्याहुर्न प्रत्याख्यासि कस्यचित्॥ त्वां तु चैवंविधं ज्ञात्वा स्वयं वै पाकशासनः। आगन्ता कुण्डलार्थाय कवचं चैव भिक्षितुम् १४ तस्मै प्रयाचमानाय न देये कुण्डले त्वया। अनुनेयः परं शक्त्या श्रेय एताद्धे ते परम् ॥ १५ कुण्डलार्थे व्रवंस्तात कारणैर्बहुभिस्त्वया। अन्यैर्बहुविधैर्वित्तैः सन्निवार्यः पुनः पुनः॥ रत्नैः स्त्रीभिस्तथा गोभिर्धनैर्बहुविधैराप । १७ निदर्शनैश्च बहुाभिः कुण्डलेप्सुः पुरन्दरः॥ यदि दास्यासि कर्ण त्वं सहजे कुण्डले शुभे। आयुषः प्रक्षयं गत्वा मृत्योर्वशामुपैष्यसि ॥

इत्यारप्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे नवनवत्यधिक-उद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९९ ॥

300

यत्ति ॥१ ॥ विभावसुः विशिष्टा भाः दीप्तिः सैव वसु धनं यस्य तादशः सूर्यः ॥६॥ स्वप्नान्ते स्वप्नमध्ये ॥८॥ * स्पत्ध्ये विभर्दसहं स्प्रहणीयं वेत्यर्थः । गपव

184

तदा

म्।

1180

20

TI

28

१२

त्॥

88

84

१६

80

26

. 補

11611

कवर्चन समायुक्तः कुण्डलाभ्यां च मानद । अवध्यस्त्वं रणेऽरीणामिति विद्धि वचो मम॥१९ अमृतादुत्थितं ह्येतदुभयं रत्नसम्भवम् । तस्माद्रक्ष्यं त्वया कर्णं जीवितं चेत्प्रियं तव ॥२० कर्ण उवाच ।

को मामेवं भवान् प्राह दर्शयन् सौहदं परम् । कामया भगवन् बूहि को भवान् द्विजवेषधृक्र्२१ ब्राह्मण उवाच ।

अहं तात सहस्त्रांशुः सौहदात्त्वां निदर्शेष । कुरुष्वैतद्वचों में त्वमेतच्छ्रेयः परं हि ते ॥ २२ कर्ण उवाच ।

श्रेय एव ममात्यन्तं यस्य मे गोपतिः प्रभुः ।
प्रवक्ताऽच हितान्वेषी श्र्णु चेदं वचो मम ॥२३
प्रसादये त्वां वरदं प्रणयाच व्रवीम्यहम् ।
न निवार्यो व्रतादस्मादहं यद्यस्मि ते प्रियः ॥ २४
वतं वै मम लोकोऽयं वेत्ति कृत्स्नं विभावसो ।
यथाऽहं द्विजमुख्येभ्यो दद्यां प्राणानिप ध्रुवम्२५
यद्यागच्छति मां शको ब्राह्मणच्छद्मना वृतः ।
हितार्थं पाण्डुपुत्राणां खेचरोत्तम भिक्षितुम् ॥२६
दास्यामि विबुधश्रेष्ठ कुण्डले वर्म चोत्तमम् ।
न मे कीर्तिः प्रणश्येत त्रिषु लोकेषु विश्रुता २७
मद्विधस्य यशस्यं हि न युक्तं प्राणरक्षणम् ।
युक्तं हि यशसा युक्तं मरणं लोकसम्मतम् ॥२८

सोऽहमिन्द्राय दास्यामि कुण्डले सह वर्मणा । यदि मां बलवृत्रघो भिक्षार्थमुपयास्यति ॥ २९ हितार्थं पाण्डपत्राणां कण्डले मे प्रयाचित्म। तन्मे कीर्तिकरं लोके तस्याकीर्तिभविष्यति॥३० वृणोमि कीर्ति लाके हि जीवितनापि भानुमन् । कीर्तिमान्यते स्वर्गे हीनकीर्तिस्त नदयति ॥ ३१ कीर्तिहिं पुरुषं लोके सञ्जीवयाति मात्वत । अकीर्तिजीवितं हन्ति जीवतोऽपि शरीरिणः ३२ अयं पुराणः ऋोको हि स्वयं गीतो विभावसो । धात्रा लोकेश्वर यथा कीर्तिरायर्नरस्य ह ॥ ३३ परुषस्य परे लोके कीर्तिरेव परायणम्। इह लोके विश्वद्धा च कीर्तिरायुर्विवर्द्धनी ॥ ३४। सोऽहं शरीरजे दत्त्वा कीर्ति प्राप्स्यामि शाश्वतीम् दत्वा च विधिवद्दानं ब्राह्मणेभ्यो यथाविधि ३५ हुत्वा शरीरं सङ्गामे कृत्वा कम सुदुष्करम्। विजित्य च परानाजौ यशः प्राप्स्यामि केवलम्॥ भीतानामभयं दत्वा सङ्कामे जीवितार्थिनाम् । वृद्धान् वालान्द्रिजातींश्चमोक्षयित्वा महाभयात् प्राप्स्यामि परमं लोके यदाः स्वर्ग्यमनुत्तमम्। जीवितेनापि मे रध्या कीर्तिस्तद्विद्धि मे व्रतम् ॥ सोऽहं दत्वा मघवते भिक्षामेतामनुत्तमाम्। ब्राह्मणच्छाद्मेने देव छोके गन्ता परां गतित्र ३९

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे कुण्डलाहरणपर्वणि सूर्यकर्णसंवादे त्रिशततमोऽध्यायः॥ ३००॥

・ナツ・巻かかか

३०१

सूर्य उवाच ।

माऽहितं कर्ण कार्षीस्त्वमात्मनः सुहृदां तथा ।
पुत्राणामथ मार्याणामथो मातुरथो पितुः ॥ १
रेतीरस्थाविरोधेन प्राणिनां प्राणभृद्धर ।
इप्यते यशसः प्राप्तिः कीर्तिश्च त्रिदिवे स्थिरा २
यस्त्वं प्राणिवरोधेन कीर्तिमिच्छिस शाश्वतीम ।
सा ते प्राणान् समादाय गमिष्यति न संशयः ३

जीवतां कुरुते कार्यं पिता माता सुतास्तया।
ये चान्ये बान्धवाः केचिछोकेऽस्मिन् पुरुपर्षमध्य
राजानश्च नरत्यात्र पौरुषेण निबोध तत्।
कीर्तिश्च जीवतः साध्वी पुरुपस्य महाद्युते॥ ५
मृतस्य कीर्त्या किं कार्य भस्मीभृतस्य देहिनः।
मृतः कीर्तिं न जानीते जीवन् कीर्तिं समस्नुते ६

इत्यारण्यके पर्वाणे नैलकर्ण्यये भारतभावदीपे त्रिशततमोऽ-ष्यायः ॥ ३०० ॥ 308

माऽहितमिति । अहितमिति छेदः ।। १ ।। जीवतां पुत्रादीनां कार्यं प्रयोजनं परिष्वज्ञादिजं सुखं पित्रादिः कुरुते लभते। त्वयि मृते त्वासित्रादीनां किंसुखं स्यादिति भावः ४॥

ना

सा

वि

कु

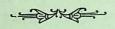
य

द

सृतस्य कीर्तिर्मर्त्यस्य यथा माला गतायुषः।
अहं तु त्वां ब्रवीम्येतद्रक्तोऽसिति हितेष्सया ७
भक्तिमन्तो हि मे रक्ष्या इत्येतेनापि हेतुना।
भक्तोऽयं परया भक्त्या मामित्येव महाभुज ८
ममापि भक्तिरुत्पन्ना स त्वं कुरु वचो मम।
अस्ति चात्र परं किञ्चिद्धयात्मं देवनिर्मितम्।
अतश्च त्वां ब्रवीम्येतत् कियतामविशङ्कया॥ ९
देवगुद्धं त्वया ज्ञातुं न शक्यं पुरुष्पंभ।
तस्मात्राख्यामि ते गुद्धं काले वेत्स्यति तद्भवान्॥
पुनरुक्तं च वस्यामि त्वं राध्येय निवोध तत्।
माऽस्मै ते कुण्डले दद्या भिक्षिते वज्रपाणिना ११
शोभसे कुण्डलाभ्यां च रुचिराभ्यां महाद्यते।
विशाखयोर्मध्यगतः शशीव विमले दिवि॥ १२

कीर्तिश्च जीवतः साध्वी पुरुषस्येति विद्धि तत्। प्रत्याख्येयस्त्वया तात कुण्डलार्थे सुरेश्वरः ॥१३ शक्या बहुविधैर्वाक्येः कुण्डलेप्सा त्वयाऽन्छ। विहन्तुं देवराजस्य हेतुयुक्तेः पुनःपुनः ॥ १४ हेतुमदुपपन्नार्थेर्माधुर्यकृतभूषणैः। पुरन्दरस्य कर्ण त्वं बुद्धिमेतामपानुद ॥ १५ त्वं हि नित्यं नरत्यात्र स्पर्धसे सत्यसाचिना। सव्यसाची त्वया चेह युधि शूरः समेष्यति ॥१६ न तु त्वामर्जुनः शक्तः कुण्डलाभ्यां समन्वितम्। विजेतुं युधि यद्यस्य स्वयामिन्द्रः अस्वा भवेत्१७ तस्मान्न देये शक्ताय त्वयैते कुण्डले शुभे। सङ्गुमे यदि निर्जेतुं कर्ण कामयसेऽर्जुनम्॥ १८

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि कुण्डलाहरणपर्वणि सूर्यकर्णसंवादे पकाधिकात्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०१ ॥

302

कर्ण उवाच।

भगवन्तमहं भक्तो यथा मां वेत्थ गोपते।
तथा परमतिग्माशो नास्यदेयं कथञ्चन ॥ १
न में दारा न में पुत्रा न चात्मा सहदो न च।
तथेष्ट वै सदा भक्त्या यथा त्वं गोपते मम ॥ २
इष्टानां च महात्मानो भक्तानां च न संशयः।
कुर्वन्ति भक्तिमिष्टां च जानीषे त्वं च भास्कर॥३
इष्टो भक्तश्च में कर्णों न चान्यद्दैवतं दिवि।
जानीत इति वै कृत्वा भगवानाह मिद्धितम्॥ ४
भूयश्च शिरसा याचे प्रसाद्य च पुनः पुनः।
इति व्रवीमि तिग्माशो त्वं तु में क्षन्तुमहिसि॥ ५
बिभोमि न तथा मृत्योर्थथा बिभ्येऽनृतादहम्।
विशेषण द्विजातीनां सर्वेषां सर्वदा सताम्॥ ६
प्रदाने जीवितस्यापि न मेऽत्रास्ति विचारणा।
यच्च मामात्य देव त्वं पाण्डवं फाल्गुनं प्रति॥ ७

व्येतु सन्तापजं दुःखं तव भास्कर मानसम्। अर्जुनं पिति मां चैव विजेष्यामि रणेऽर्जुनम्॥८ त वापि विदितं देव ममाप्यस्त्रबलं महत्। जामदग्न्यादुपात्तं यत् तथा द्रोणान्महात्मनः॥९ इदं त्वमनुजानीहि सुरश्लेष्ठ व्रतं मम। मिक्षते वाज्रिणे द्यामि जीवितमात्मनः॥ १०

सूर्य उवाच ।
यदि तात ददास्येते वाज्रिणे कुण्डले शुमे ।
त्वमप्येनमथो बूया विजयार्थ महाबलम् ॥
तियमेन प्रद्धां ते कुण्डले वै शतक्रतो ।
अवध्यो ह्यासि भूतानां कुण्डलम्यां समन्वितः १२
अर्जुनेन विनाशं हि तव दानवसूदनः ।
प्रार्थयानो रणे वत्स कुण्डले ते जिहीर्षित ॥
१३
स त्वमप्येनमाराध्य स्नृताभिः पुनः पुनः ।
अभ्यर्थयेथा देवेशममोवार्थ पुरन्दरम् ॥

विशाखयोः विशाखानक्षत्रस्य दे भास्वरे तारे तयोर्मध्ये गतः पूर्णचन्द्रः ॥ १२ ॥ विहन्तुं शक्येति सम्बन्धः । हेतुर्जीवनाद्दिप्रदर्शनं तथुक्तैः हेतुर्युक्तिस्तद्दन्ति च उपपन्ना-धोनि हेत्वाभासरहितानि च तैः 'सवत एवात्मानं गोपायेत् 'न सर्पायांगुर्लि द्यात्' 'शरीरमार्यं खळ धर्मसाधनम् 'इत्या-

दिभिर्वाक्यैः ॥ १५ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलक्फी भारतभावदीपे एकाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०१॥ अधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०१॥ अधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥

३०२ भगवन्तमिति ॥ १ ॥ † अर्जुनप्रतिमं-ख. तत्।

॥१३

वध ।

88

84

ITI

3811

तम्।

त्१७

80

मार

नः॥९

80

38

तः१२

11 83

18

लकण्ठीये

9 11

अमोघां देहि मे राकिमामेत्रिवित्विहिणीम् । दास्यामि ते सहस्राक्ष कुण्डले वर्म चोत्तमम् १५ इत्येव नियमेन त्वं दद्याः राक्ताय कुण्डले । तया त्वं कर्ण सङ्घामे हिनिष्यासि रणे रिपून् १६ नाहत्वा हि महावाहो रात्र्तेति करं पुनः । सा शक्तिर्देवराजस्य रातशोऽय सहस्रशः ॥ १७ वैशम्पायन उवाच । प्रमुक्ता सहस्रांशुः सहसाऽन्तरधीयत ।

ततः सूर्याय जप्यान्ते कर्णः स्वप्नं न्यवेदयत् ॥ १८
यथा दृष्टं यथातत्वं यथोक्तमुभयोर्निशि ।
तत्सर्वमानुपूर्त्येण दादांसास्मै वृषस्तदा ॥ १९
तच्छुत्वा भगवान् देवो भानुः स्वभीनुसूद्दनः ।
उवाच तं तथेत्येव कर्णं सूर्यः स्मयन्निव ॥ २०
ततस्तत्विमिति ज्ञात्वा राधेयः परवीरहा ।
द्याक्तिमेवाभिकाङ्कृत् वै वासवं प्रत्यालयत् ॥ २१

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे कुण्डलाहरणपर्वणि सूर्यकर्णसंवादे द्याधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०२ ॥

ンンシンのでやくか

३०३

जनमेजय उवाच। किं तद्गृद्यं न चाख्यातं कर्णायेहोष्णरिक्षमना । कीदशे कुण्डले ते च कवचं चैव कीदशम्॥ कुतश्च कवचं तस्य कुण्डले चैव सत्तम। पतिदच्छाम्यहं श्रोतुं तन्मे द्वृहि तपोधन ॥ वैशम्पायन उवाच। अयं[‡] राजन् ब्रवीम्येतत् तस्य गुह्यं विभावसोः। यादशे कुण्डले ते च कवचं चैव यादशम् ॥ कुन्तिभोजं पुरा राजन् ब्राह्मणः पूर्यपस्थितः । तिग्मतेजा महाप्रांद्यः इमश्रुद्वजराधरः ॥ दर्शनीयोऽनवद्याङ्गस्तजसा प्रज्वलन्निव । मधुपिङ्गो मधुरवाक् तपःस्वाध्यायभूषणः॥ स राजानं कुन्तिभोजमब्रवीत् सुमहातपाः। भिक्षामिच्छामि वै भोकं तव गेहे विमत्सर ॥ ६ न मे व्यलीकं कर्तव्यं त्वया वा तव चानुगैः। पवं वत्स्यामि ते गेहे यदि ते रोचतेऽनघ॥ यथाकामं च् गच्छेयमागच्छेयं तथैव च। शय्यासने च मे राजन्नापराध्येत कश्चन ॥ तमब्रवीत् कुन्तिभोजः प्रीतियुक्तिमदं वचः। प्वमस्तु परं चेति पुनश्चैनमथाव्रवीत् ॥ मम कन्या महाप्राञ्च पृथा नाम यशास्विनी।

शीलवृत्तान्विता साध्वी नियता चैव भाविनी॥ उपस्थास्यति सा त्वां वै पूजयाऽनवमन्य च। तस्याश्च शीलवृत्तेन तुर्धि समुग्यास्यति ॥ एवमुकृत तु तं विप्रमभिपूज्य यथाविधि। उवाच कन्यामभ्येत्य पृथां पृथुळळोचनाम् ॥ १२ अयं वत्से महाभागो ब्राह्मणो वस्तुमिच्छति । मम गेहे मया चास्य तथेत्येवं प्रतिश्रुतम्॥ त्विय वत्से पराश्वस्य ब्राह्मणस्याभिराधनम्। तन्मे वाक्यममिथ्या त्वं कर्तुमईसि कर्हिचित् १४ अयं तपस्वी भगवान् स्वाध्यायनियतो, द्विजः। यद्यद्रयान्महातेजास्तत्तद्यममत्सरात्॥ ब्राह्मणो हि परं तेजो ब्राह्मणो हि परं तपः। ब्राह्मणानां नमस्कारैः सुर्यो दिवि विराजते ॥१६ अमानयन् हि मानाहीन् वातापिश्च महासुरः। निहतो ब्रह्मदण्डेन तालजङ्घस्तथेव च ॥ सोऽयं वत्से महामार थाहितस्त्विय साम्प्रतम् । त्वं सदा नियता कुर्या ब्राह्मगस्याभिराधनम्१८ जानामि प्रणिधानं ते बाल्यात्प्रभृति नन्दिनि। ब्राह्मणेष्विह सर्वेषु गुरुवन्धुषु चेव ह ॥ तथा प्रेष्येषु सर्वेषु मित्रसम्बन्धिमातृषु । मिय चैव यथावत् त्वं सर्वमावृत्य वर्तसे ॥

अस्मै सूर्याय दृषः कर्णः ॥ १९ ॥ स्वर्भानुसूद्नः राहुद-मनः ॥ २० ॥ इत्यारप्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारतभाव-दीपे व्याधिकात्रिशततमोऽध्यायः ॥३०२॥ ‡ अहम्-ख. 303

कि तह्नह्यमिति ॥ १ ॥ अनवमन्य अवमानमऋता ॥ ११ ॥ वस्तुं वासं कर्तुम् ॥ १३ ॥ पराश्र्वस्य परमा-श्वासं कृत्वा अभिराधनं कर्तुमिति शेषः ॥ १४ ॥ प्रणि-धानं चित्तैकाभ्यम् ॥ १९ ॥ आवृत्य ब्याप्य ॥ २० ॥

तोष

प्रात तत

पूज

दिव

निः

ब्राह

व्यर

सुद्

कृत

शि

यथ

पीर्ग

तस्

अव

आ

तं ः

तत

तत

न ह्यतृष्टो जनोऽग्तीह पुरे चान्तःपुरे च ते।
सम्यग्वृत्याऽनवद्याङ्ग तव भृत्यजनेष्विपि ॥ २१
सन्देष्टत्यां तु मन्ये त्वां द्विजातिं कोपनं प्रति।
पृथे बालेति कृत्वा वै सुता चासि ममेति च २२
वृष्णीनां च कुले जाता शूरस्य दियता सुता।
दत्ता प्रीतिमता मह्यं पित्रा बाला पुरा स्वयम्२३
वसुदेवस्य भगिनी सुतानां प्रवरा मम।
अध्यमग्रे प्रतिकाय तेनासि दुहिता मम॥ २४
तादशे हि कुले जाता कुले चैव× विवार्थेता।

सुखात् सुखमनुप्राप्ता हदाद्भदामेवागता ॥ २५ दौष्कुलेया विशेषेण कर्थाञ्चत् प्रप्रहं गताः । बालभावाहिकुर्वन्ति प्रायशः प्रमदाः ग्रुभे ॥२६ पृथे राजकुले जन्म रूपं चापि तवाद्भुतम् । तेन तेनासि सम्पन्ना समुपेता च १माविनी॥२७ सा त्वं द्पं परित्यज्य दम्मं मानं च भाविनि । आराध्य वरदं विष्रं श्रेयसा योध्यस पृथे॥ २८ एवं प्राप्स्यसि कल्याणि कल्याणमनघे श्रुवम् । कोपिते च हिजश्रेष्ठे कृतस्तं दह्येत मे कुलम् ॥२९

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि कुण्डलाहरणपर्वणि पृथोपदेशे व्याधिकत्रिशततमोऽध्यायः॥ ३०३॥

308

कुन्त्युवाच।

ब्राह्मणं यन्त्रिता राजघुःश्थास्यामि पूजया। यथाप्रतिज्ञं राजेन्द्र न च मिथ्या ब्रवीस्यहम् ॥ १ एष चैव स्वभावों में पूजयेयं द्विजानिति। तव चैव प्रियं काय श्रयश्च परमं मम ॥ 2 यद्येवैष्यति सायाह्ने यदि प्रातरथो निशि । यद्यर्घरात्रे भगवान्न मे कोपं करिष्यति॥ लाभाः ममैष राजेन्द्र यद्वै पूजयती द्विजान्। आदेशे तप तिष्ठन्ती हितं कुर्यो नरोत्तम ॥ विस्रव्धो भव राजेन्द्र न व्यलीकं द्विजोत्तमः। वसन् प्राप्स्याति ते गेहे सत्यमेतद्ववीमि ते ॥ यत्प्रियं च द्विजस्यास्य हितं चैव तवानघ। यतिष्यामि तथा राजन् व्यंतु ते मानसो ज्वरः६ ब्राह्मणा हि महाभागाः पूजिताः पृथिवीपते । तारणाय समर्थाः स्युर्विपरीते वधाय च ॥ साऽहमेतद्विजानन्ती तोषयिष्ये द्विजोत्तमम्। न मत्कृते व्यथां राजन् प्राप्स्यसि द्विजसत्तमात् अपराधेऽपि राजेन्द्र राज्ञामश्रेयसे द्विजाः। भवन्ति च्यवनो यद्वत् सुकन्यायाः कृते पुरा ॥९ नियमेन परेणाहमुपस्थास्ये द्विजोत्तमम्।

यथा त्वया नरेन्द्रेदं भाषितं १ एवं ब्रुवन्तीं बहुदाः परिष्वज्य समध्यं च। इति चेति च कर्तव्यं राजा सर्वमथादिशत् ॥११ राजोवाच।

एवमेतत् त्वया भद्रे कर्तव्यमविशङ्कया। मिद्धतार्थं तथाऽऽत्मार्थं कुलार्थं चाप्यनिन्दिते १२ पवसुका तु तां कन्यां कुन्तिभोजो महायशाः। पृथां परिददौ तस्मै द्विजाय द्विजवत्सलः ॥ १३ इयं ब्रह्मन् मम सुता बाला सुखविवर्धिता। अपराध्येत यत् किञ्चिन्न कार्य हदि तत् त्वया। द्विजातयो महाभागा वृद्धवालतपस्विषु। भवन्त्यकोधनाः प्रायो ह्यपराद्धेषु नित्यदा ॥ १५ सुमहत्यपराधेऽपि क्षान्तिः कार्या द्विजातिमिः। यथाशक्ति यथोत्साहं पूजा ब्राह्या द्विजोत्तम १६ तथेति ब्राह्मणेनोक्त स राजा प्रीतमानसः। हंसचन्द्रांशुसङ्कादां गृहमस्मै न्यवेदयत्॥ तत्राग्निशरणे क्लप्तमासनं तस्य भानुमत्। आहारादि च सर्वे तत् तथैव प्रत्यवेदयत्॥ निक्षिप्य राजपुत्री तु तन्द्रा मानं तथैव च। आतस्थे परमं यत्नं ब्राह्मणस्यामिराधने ॥

अम्यमेत्रे देयम् । मया प्रथममपत्यं तुभ्यं देयमिति प्रतिज्ञा-तिमत्यर्थः ॥ २४ ॥ दौष्ठुलेयाः दुष्कुले जाताः । प्रप्रहं निर्वन्धं गताः प्राप्ताः विदुर्वान्त दौष्ट्यं दुर्वन्ति ॥ २६ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलक्षण्ठीये भारतभावदीषे त्र्याधिकत्रि-ज्ञाततमोऽष्यायः ॥ ३०३ ॥ % मम-ख.

३०४

ब्राह्मणमिति । यन्त्रिता नियमयुक्ता ॥१॥ विह्रव्यो विश्वस्तः । ब्यलीकमाप्रियम् ॥ ५ ॥ अग्निशरणे अग्व्यगारे ॥१८॥ तन्द्रीमालस्यम् ॥ १९ ॥ §भामिनी-स्त तत्र सा ब्राह्मणं गत्वा पृथा शौचपरा सती। विधिवत् परिचाराई देववन् पर्यतोषयत्॥ २० इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि कुण्डलाहरणपर्वणि पृथाद्विजपरिचर्यायां चतुरिधकत्रिशततमोऽध्यायः॥ ३०४॥

ンンシンなかくかい

३०५

वैशस्पायन उवाच । सा तु कन्या महाराज ब्राह्मणं संशितव्रतम्। तोषयामास शुद्धेन मनसा संशितव्रता ॥ 8 प्रातरेष्याम्यथेत्युका कदाचिद्दिजसत्तमः। तत आयाति राजेन्द्र सायं रात्रावथो पुनः॥ २ तं च सर्वासु वेलासु भक्ष्यमोज्यप्रतिश्रयैः। पूजयामास सा कन्या वर्धमानैस्त सर्वदा॥ 3 अन्नादिसमुदाचारः शय्यासनकृतस्तथा। दिवले दिवले तस्य वर्धते न तु हीयते ॥ निर्मत्स्नापवादैश्च तथैवात्रियया गिरा। ब्राह्मणस्य पृथा राजन् न चकारात्रियं तदा ॥ ५ व्यस्ते काले पुनश्चीति न चैति बहुशो द्विजः। सुदुर्लभमि हान्नं दीयतामिति सोऽत्रवीत् ॥ ६ इतमेव च तत् सर्वं यथा तस्मै न्यवेदयत्। शिष्यवत् पुत्रवचैव स्वसृवच सुसंयता ॥ 9 यथोपजोषं राजेन्द्र द्विजातिप्रवरस्य सा। भीतिमुत्पादयामास कन्यारत्नमनिन्दिता ॥ 6 तस्यास्तु शीलवृत्तेन तुतोष द्विजसत्तमः। अवधानेन भूयोऽस्याः परं यत्नमथाकरोत्॥ तां प्रभाते च सायं च िता पप्रच्छ भारत। अपि तुष्यति ते पुत्रि ब्राह्मणः परिचर्यया ॥ १० तं सा परममित्येव प्रत्युवाच यशस्विनी। ततः प्रीतिमवापाष्ट्यां कुन्तिभोजो महामनाः ११ ततः संवत्सरे पूर्णे यदाऽसौ जपतां वरः।

नापश्यदुष्कृतं किञ्चित् पृथायाः सौहृदे रतः १२ ततः प्रीतमना भृत्वा स एनां ब्राह्मणोऽब्रवीत् । प्रीतोऽस्मि परमं भद्रे परिचारेण ते शुभे ॥ १३ वरान् वृणीष्व कल्याणि दुरापान् मानुपैरिह । यैस्त्वं सीमन्तिनीः सर्वा यशसाऽभिभविष्यस्ति॥

कुन्त्युवाच। कृतानि मम सर्वाणि यस्या मे वेद्वित्तम। त्वं प्रसन्नः पिता चैव कृतं विप्रवरैर्मम॥ १५ ब्राह्मण उवाच।

यदि नेच्छिस मत्तस्त्वं वरं भद्रे शुचिस्मिते।
इमं मन्त्रं गृहाण त्वमाह्वानाय दिवौकसाम्॥ १६
यं यं देवं त्वमेतेन मन्त्रेणावाहियष्यि।
तेन तेन वशे भद्रे स्थातव्यं ते भविष्यति ॥ १७
अकामो वा सकामो वा स समेष्यति ते वशे।
विवुधो मन्त्रसंशान्तो भवेष्ट्रत्य इवानतः ॥ १८
वैशम्पायन उवाच।

न शशाक द्वितीयं सा प्रत्याख्यातुमनिन्दिता । तं वे द्विजातिप्रवरं तदा शापनयात्वृग ॥ १९ ततस्तामनवद्याङ्गीं प्राह्यामास स द्विजः । मन्त्रप्रामं तदा राजनथर्वशिरासि श्रुतम् ॥ २० तं प्रदाय तु राजेन्द्र कुन्तिभोजमुवाच ह । उषितोऽस्मि सुखं राजन् कन्यया परितोषितः २१ तव गेहेषु विहितः सदा सुप्रतिपूजितः । साधयिष्यामहे तावदित्युक्वाऽन्तरधीयत ॥ २२

परिचाराहें पूजाईम् ॥ २०॥ इत्यारण्यके पर्वाण नैल-कण्ठीये भारतभावदीये चतुरधिकत्रिशततमोऽध्यायः३०४॥

३०५ सा त्विति ॥ १ ॥ प्रतिश्रयैः आश्रयैः शयनासनायैः [॥] ३ ॥ अन्नादिना समुदाचारः समुपसर्पणम् ॥ ४ ॥ निर्भत्सनं धिकारः अपवादोऽन्नादेर्दूषणम् । पाठान्तरेऽपदेशो ब्याजः अप्रियया गालनरूपया ॥ ५ ॥ यथोपजोषं प्रियमन-तिकम्य ॥८॥ शीलं शमादि । वृत्तं परिचर्या अवधानं ऐका-प्रयम् । एतैस्तुतोष । यद्वा अस्याः प्रथायाः श्रेयोर्धमवधानेन समाधिकाले यत्नमकरोत् । यत्नेन तस्याः कल्याणं विन्तित् । वानित्यर्थः ॥ ९ ॥ द्वितीयं द्वितीयवारम् ॥१९॥ विहितः विधानतः विशेषेण हितस्तुष्ठो वह ॥ २९॥

॥ २८ वम्।

हरणपर्व

: 1

मे ॥ २६

ती॥२७ नि ।

(॥२९

8

(॥११

दते१२ शाः।

11 83

वया॥

॥ १५

ाम १६ । १७

1 86

१९

वेस्रव्धो ान्यगारे

H बा

म

4

| बभूव विस्मयाविष्टः पृथां च समपूजयत् ॥ २३ स तु राजा द्विजं दृष्ट्रा तत्रैवान्तर्हितं तदा। इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि कुण्डलाहरणपर्वणि पृथाया मन्त्रप्राप्तौ पञ्चाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०५ ॥

学を強いなる

306

वैशम्पायन उवाच।

गते तस्मिन् द्विजश्रेष्ठे कस्मिश्चित्कारणान्तरे। चिन्तयामास सा कन्या मन्त्रग्रामबलाबलम् ॥ १ अयं वै की दशस्तेन मम दत्तो महात्मना । मन्त्रग्रामा बलं तस्य ज्ञास्ये नातिचिरादिति॥२ पवं सञ्चिन्तयन्ती सा ददर्शतुं यहच्छया। बीडिता साऽभवद्वाला कन्याभावे रजस्वला ॥३ ततो हर्म्यतलसा सा महाईशयनोचिता। प्राच्यां दिशि समुद्दन्तं ददर्शादित्यमण्डलम् ॥४ तत्र बद्धमनोद्दश्चिमवत् सा सुमध्यमा । न चातप्यत रूपेण भानोः सन्ध्यागतस्य सा॥ ५ तस्या दृष्टिरभूदिव्या साऽप्रविदृग्यदर्शनम् । आमुक्तकवचं देवं कुण्डलाभ्यां विभूषितम् ॥ ६ तस्याः कौतृहलं त्वासीनमन्त्रं प्रति नराधिप। बाह्वानमकरोत् साऽथ तस्य देवस्य भाविनी ७ प्राणानुषस्पृद्य तदा ह्याजुहाव दिवाकरम्। व्याजगाम ततो राजंस्त्वरमाणो दिवाकरः॥ मधुपिङ्गो महाबाहुः कम्बुग्रीवो हसन्निव। अङ्गदी बद्धमुक्टो दिशः प्रज्वालयन्निव ॥ योगात् कृत्वा द्विधाऽऽत्मानमाजगाम ततापच। आबभाषे ततः कुन्तीं साम्ना परमवल्गुना ॥ १० आगतोऽस्मि वशं भद्रे तव मन्त्रबलाकृतः। किं करोमि वशो राज्ञि बृहि कर्ता तदासम ते११

कुन्त्युवाच ।

गम्यतां भगवंस्तत्र यत एवागतो ह्यासि । कौतूहलात् समाहूतः प्रसीद् भगविज्ञाते ॥ १२ सूर्य उवाच।

गमिष्येऽहं यथा मां त्वं व्रवीषि तनुमध्यमे। न तु देवं समाहूय न्याय्यं प्रेषायतुं वृथा॥ तवाभिसन्धिः सुभगे स्यात् पुत्रो भवंदिति। वीर्येणाप्रतिमां लोके कवची कुण्डलीते च ॥११ सा त्वमात्मप्रदानं वै कुरुष्व गजगामिनि। उत्पत्स्यति हि पुत्रस्ते यथासङ्कलपमङ्गने॥ अथ गच्छाम्यहं भद्रे त्वया सङ्गम्य सुस्मिते। यदि त्वं वचनं नाद्य करिष्यांस मम प्रियम १६ शापिष्ये त्वामहं कुद्धो ब्राह्मणं पितरं च ते। त्वत्कृते तान् प्रश्रक्ष्यामि सर्वानपि न संशयः १७ पितरं चैत्र ते मुढं यो न वेत्ति तवानयम्। तस्य च ब्राह्मणस्याच योऽसौ मन्त्रमदात्तव १८ शीलवृत्तमावेज्ञाय धास्यामि विनयं परम्। एते हि विबुधाः सर्वे पुरन्दरमुखा दिवि ॥ १९ त्वया प्रलब्धं पदयन्ति समयन्त इव भाविनि। पश्य चैनान् सुरगणान् दिव्यं चक्षुरिदं हि ते। पूर्वमेव मया दत्तं दृष्टवत्यास येन माम्॥

वैशस्पायन उवाच। ततोऽपश्यत् त्रिदशान् राजपुत्री सर्वानेव स्वंषु धिष्ण्येषु खस्थान्। प्रभावन्तं भारतमन्तं महान्तं यथाऽऽदित्यं रोचमानांस्तथैव च ॥ ^१ सा तान् दृष्टा बीडमानेव बाला सूर्यं देवी वचनं प्राह भीता। गच्छ त्वं वै गोपते स्वं विमानं कन्याभावादुःख प्वापचारः॥

इत्यारष्यके पर्वाणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे पञ्चाधिकत्रि-शततमोऽध्यायः ॥ ३०५ ॥

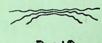
308 गते इति ॥ १ ॥ ऋ बुं रजः ॥ ३ ।। प्राणान् इन्द्रि-

याणि चक्षुःश्रोत्रादीनि उपम्पृत्य जलेन सम्यगानम्येत्र्य ।।८॥ वशं कामम्।। ११।। दथःहं गमिष्ये तथा मा व्रतीषि । न तु तथोग्यमित्याह न त्विति । वृथा प्रसादमप्राय 119३1। ब्राह्मणं दुर्वाससम् ॥१७॥ विनयं दण्डं धार्याव धारियष्यामि ॥ १९ ॥ अपनारोऽपराघः कृतः॥ ^{१२॥}

पिता माता गुरवश्चेव येऽन्ये देहस्यास्य प्रभवन्ति प्रदाने। नाहं धर्म लोपयिष्यामि लोके स्त्रीणां वृत्तं पुज्यते देहरक्षा ॥ 23 मया मन्त्रवलं ज्ञातुमाहूतस्वं विभावसो । बाल्याद्वालेति तत्कृत्वा क्षन्तुमहासि मे विभो २४ सूर्य उवाच। बालेति कृत्वाऽनुनयं तवाहं ददानि नान्याजनयं लभेत।

आत्मप्रदानं कुरु कुन्ति कन्ये शांतिस्तवैवं हि भवेच भीर ॥ 26 न चापि गन्तुं युक्तं हि मया मिथ्याकृतेन वै। असमेत्य त्वया भीक मन्त्राहृतेन भाविनि ॥ गमिष्याम्यनवद्याङ्गि लोके समवहारयताम् सर्वेषां विबुधानां च वक्तव्यः स्यां तथा शुभे२७ सा त्वं मया समागच्छ पुत्रं लप्स्यसि मादशम्। विशिष्टा सर्वलोकेष्ठ भविष्यासे न संशयः ॥ २८

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणि कुण्डलाहरणपर्वणि सुर्याह्वाने पडिंचिकत्रिशततमोऽध्यायः॥ ३०६

300

वैशंपायन उवाच। सातु कन्या बहुविधं ब्रुवन्ती मधुरं वचः। अनुनेतुं सहस्रांशुं न शशाक मनस्विनी ॥ न शशाक यदा बाला प्रत्याख्यातुं तमोनुदम्। भीता शापात् ततो राजन् दध्यौ दीर्घमथान्तरम् अनागसः पितः शापो ब्राह्मणस्य तथैव च । मन्निमित्तः कथं न स्यात् कुद्धादस्माद्विभावसोः३ बालेनापि सता मोहाद्धदां पापकृतान्यपि। नाभ्यासाद्यितव्यानि तेजांसि च त्यांसि च ४ साऽहमद्य भृशं भीता गृहीत्वा च करे भृशम्। कथं त्वकार्यं क्रयों वै प्रदानं ह्यात्मनः स्वयम् ॥ ५

वैशम्पायन उवाच। सा वै शापपरित्रस्ता बहु चिन्तयती हृदा। मोहेनाभिपरीताङ्गी समयमाना पुनः पुनः ॥ तं देवमब्रवीद्धीता बन्धनां राजसत्तम । वीडाविद्वलया वाचा शापत्रस्ता विशाम्पते॥ ७

कुन्त्यवाच। पिता में भ्रियते देव माता चान्ये च बान्धवाः । न तेषु भ्रियमाणेषु विधिलोपो भवेदयम्॥ त्वया तु सङ्गमो देव यदि स्याद्विधिवार्जितः। मन्निमित्तं कुलस्यास्य लोके कीर्तिर्नशेत् ततः॥ ९ अथवा धमंमेतं त्वं मन्यसे तपतां वर । ऋते प्रदानाद्वन्धुभ्यस्तव कामं करोम्यहम् ॥ १० आत्मप्रदानं दुर्घेषं तव कृत्वा सती त्वहम्। त्वायि धर्मो यशश्चेव कीर्तिरायुश्च देहिनाम्॥११

सूर्य उवाच । न ते पिता न ते माता गुरुवो वा शुचिस्मिते। प्रभवन्ति वरारोहे भद्रं ते शृणु मे वचः॥ १२ सर्वान् कामयते यस्मात् कमेर्घातोश्च भाविनि। तस्मात् कन्येह सुश्रोणि स्वतन्त्रा वरवर्णिनि१३ नाधर्मश्चरितः कश्चित् त्वया भवति माविनि । अधर्म कुत एवाऽहं वरेयं लोककाम्यया॥ अनावृताः स्त्रियः सर्वा नराश्च वरवर्णिनि । स्वभाव एष लोकानां विकारोऽन्य इति स्मृतः। सा मया सह सङ्गम्य पुनः कन्या भविष्यासे । पुत्रश्च ते महाबाहुर्भविष्यति महायशाः ॥ १६

इत्यारप्यके पर्वाण नैलक्फीये भारतभावदीपे. षडिधकत्रि-शततमोऽध्यायः ॥ ३०६ ॥

300

सा तु कन्येति ।। १ ॥ दध्यौ चिन्तितवती अन्तरं कालम् ॥ २ ॥ बालन अल्पवयसाऽपि सता साधुना मोहात् चित्तपारवस्थात् पापं कृतं हिंसितं यैस्तानि निष्पापान्यपि

तेजांसि सूर्यादीनि । तपांसि दुर्वासआदी । नाम्यासाद-चितव्यानि अत्यन्तं प्रत्यासत्तिविषयाणि न कर्तव्यानिशाशाः बन्धूनां सर्खानां ताम्य इत्यर्थः ॥७॥ प्रियते जीवति ॥८॥ नशेत् नस्येत् ॥ ९ ॥ प्रभवन्ति स्वाम्यमर्हन्ति ॥ १२ ॥ कामयते सर्वानिति कन्येति कन्याशब्दानिर्वचनम् ।। १३१। तत्र हेतुः लोककाम्यया लोकप्रियया कामवत्त्रया ॥ १४॥ अन्यो विवाहनियमादिर्विकारः।। १५ ॥

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

11 23

हरणपं

मे। 83 रेति।

च ॥१४ 1 24 1 पते।

यम् १६ ायः १७

तव १८ 1

11 88 ानि । हि ते। 11 20

न् । च॥श

23

चम्येत्यर्थः था मा मं

सादमप्राप धास्यामि :11 32 11

कुन्त्युवाच। यदि पुत्रो मम भवेत् त्वत्तः सर्वतमोनुद। कुण्डली कवची शूरो महाबाहुर्महाबलः॥ १७ सूर्य उवाच।

मविष्यति महाबाहुः कुण्डली दिव्यवर्मभृत्। उभयं चामृतमयं तस्य भद्रे भविष्यति॥ १८

कुत्युवाच । यद्येतदमृतादास्त कुण्डले वर्म चोत्तमम्।

मम पुत्रस्य यं वै त्वं मत्त उत्पादियासि ॥ १९ अस्तु मे सङ्गमो देव यथोक्तं भगवंस्त्वया । त्वद्वीर्यक्रपसत्वौजा धर्मयुक्तो भवेत् स च ॥ २० सूर्य उवाच ।

अदित्या कुण्डले राज्ञि दत्ते मे मत्तकाशिनि । तेऽस्य दास्यामि वै भीरु वर्म चैवेदमुत्तमम्॥२१

कुत्युवाच ।
परमं भगवन्नेवं सङ्गमिष्ये त्वया सह ।
यदि पुत्रो भवेदेवं यथा वदासि गोपते ॥ २२
वैशाम्पायन उवाच ।
तथेत्युक्ता तु तां कुन्तीमाविवेश विहङ्गमः ।

स्वर्भा नुशत्रुयों गात्मा नाभ्यां प्रस्पर्श चैव ताम् रहे ततः सा विद्वलेवासीत् कन्या सूर्यस्य तेजसा। प्रपात चाथ सा देवी शयने मूढचेतना॥ रह

सूर्य उवाच । साधियप्यामि सुश्रोणि पुत्रं वै जनियप्यसि । सर्वशस्त्रभृतां श्रेष्ठं कन्या चैव भविष्यसि ॥ २५

वैशस्पायन उवाच । ततः सा बीडिता बाला तदा सूर्यमथाब्रवीत्। एवमस्त्वित राजेन्द्र प्रस्थितं भूरिवर्चसम्॥ १६

> इति स्मोक्ता कुन्तिराजात्मजा सा विवस्वन्तं याचमाना सरुज्ञा। तस्मिन् पुण्ये शयनीये पपात मोहाविष्टा भज्यमाना रुतेव॥ २७ तिग्मांशुस्तां तेजसा मोहियत्वा योगेनाविस्यात्मसंस्थां चकार! न चैवैनां दृषयामास भानुः संज्ञां रुभे भूय प्वाथ बारा॥ २८

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि कुण्डलाहरणपर्वणि सूर्यकुन्तीसमागमे सप्ताधिकत्रिशततमोऽष्यायः ॥ ३०७ ॥

३०८

वैशम्पायन उवाच ।
ततो गर्भः समभवत् पृथायाः पृथिवीपते ।
शुक्के दशोत्तरे पक्षे तारापितिरिवाम्बरे ॥ १
सा वान्धवभयाद्वाला गर्भे तं विनिगृहती ।
धारयामास सुश्रोणी न चैनां बुबुधे जनः ॥ २
न हि तां वेद नार्यन्या काचिद्धात्रीयकामृते ।
कन्यापुरगतां बालां निपुणां परिरक्षणे ॥ ३
ततः कालेन सा गर्भे सुषुवे वरवर्णिनी ।
कन्यैव तस्य देवस्य प्रसादादमरप्रमम् ॥ ४

तथैवाबद्धकवचं कनकोज्ज्वलकुण्डलम्।
हर्यक्षं वृषमस्कन्धं यथाऽस्य पितरं तथा॥ ५
जातमात्रं च तं गर्भं धाऱ्या सम्मन्त्र्य भाविनी।
मञ्जूषायां समाधाय स्वास्तीर्णायां समन्ततः ६
मध्िछष्टिस्थतायां सा सुखायां हदती तथा।
रुरुश्णायां सुपिधानायामश्वनद्यामवास्त्रत् ॥ ७
जानती चाप्यक्रतिव्यं कन्याया गर्भधारणम्।
पुत्रक्षेहेन सा राजन् करुणं । पर्यदेवयत् ॥

अमृतस्यं सहजं वर्म ॥ ९८ ॥ प्रस्थितं सङ्गमायोपकान्तम् ॥ १८ ॥ प्रस्थितं सङ्गमायोपकान्तम् ॥ १८ ॥ प्रस्थां वचनवशामेनां न दूषयामास कन्या-स्वस्थापनेनेति शेषः ॥ १८॥ इत्यारप्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भरुरतभावदः पे सप्ताधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०७ ॥

३०८
तत इति । दशोत्तरे एकादशे शुक्के पक्षे प्रतिपदि चन्द्र इव वाल उन्द्रूतः माघशुक्कप्रतिपदि कर्णानिषेकजन्मेत्यर्थः ॥१॥ हर्यक्षं सिंहनेत्रम् ॥ ५ ॥ मधून्छिष्टं सिक्यकं मयनिर्मितः भाषायाम् । तेन स्थितायां सर्वतो लिप्तायां मन्त्रूषायां जल. प्रवेशो न भवेदित्यर्थः ॥ ७ ॥ ‡ पर्यवेदयत् क.

एणपर्व

ाम् २३ सा। २४

से। ॥ २५

त्। ॥ २६

२७

26

॥ ५ विनी। ततः ६

ाथा। [॥^७ म्।

6

चन्द्र झ : 11⁹¹¹

र्ग जिल्ला यां जिल्ला

一一日

अ

विये

अ

र वे च य छ य व

स तामुद्धृत्य मञ्जूषामुत्सार्य जलमन्तिकात्। यन्त्रैरुद्धाटयामास सोद्धाऽपश्यत् तत्र बालकम् ॥ —वनपर्वे अ० ३०९ पृ. ४८१

समुत्स्जन्ती मञ्जूषामश्वनद्यां तदा जले। उवाच रुदती कुन्ती यानि वाक्यानि तच्छ्ण॥ ९ स्वस्ति ते चान्तरिक्षेभ्यः पार्थिवेभ्यश्च पुत्रक । हिन्येभ्यश्चैव भूतेभ्यस्तथा तोयचराश्च ये ॥ १० शिवास्ते सन्तु पन्थानो मा च ते परिपान्थिनः। आगताश्च तथा पुत्र भवन्त्वद्रोहचेतसः॥ पातु त्वां वरूणो राजा सिळळे सिळळेश्वरः। अन्तरिक्षेऽन्तारिक्षस्थः पवनः सर्वगस्तथा ॥ १२ पिता त्वां पातु सर्वत्र तपनस्तपतां वरः। वेन दत्तोऽसि मे पुत्र दिव्येन विधिना किल १३ बादित्या वसवो रुद्राः साध्या विश्वे च देवताः। महतश्च *सहेन्द्रेण दिशश्च सदिगीश्वराः ॥ १४ रक्षन्तु त्वां सुराः सर्वे समेषु विषमेषु च। वेत्स्यामि त्वां विदेशेऽपि कवचेनामिसचितम्॥ धन्यस्ते पुत्र जनको देवो भानुर्विभावसुः। यस्त्वां द्रश्यति दिव्येन चक्षुषा वाहिनीगतम् १६ धन्या सा प्रमदा या त्वां पुत्रत्वे कल्पायिष्यति। यस्यास्त्वं तृषितः पुत्रस्तनं पास्यासि देवज॥१७ को जुस्वप्रस्तया दृष्टो या त्वामादित्यवर्चसम्

दिव्यवर्मसमायुक्तं दिव्यकुण्डलभूषितम् ॥ पद्मायतविशालाक्षं पद्मताम्रदलोज्ज्वलम्। सुललाटं सुकेशान्तं पुत्रत्वे कल्पयिष्यति ॥ १९ धन्या द्रश्यन्ति पुत्र त्वां भूमौ संसर्पमाणकम्। अव्यक्तकलवाक्यानि वदन्तं रेणुगुण्ठितम् ॥ २० धन्या द्रध्यन्ति पुत्र त्वां पुनर्यीवनगोचरम्। हिमवद्वनसम्भृतं सिंहं केसरिणं यथा॥ एवं बहुविधं राजन् विलय कर्तणं प्या। अवास्जत मञ्जूषामश्वनद्यां तदा जले॥ रुदती पुत्रशोकार्ता निशीये कमलेखणा। धाःया सह पृथा राजन् पुत्रदर्शनलालसा ॥ २३ विसर्जयित्वा मञ्जूषां सम्बोधनभयात् पितः। विवेश राजभवनं पुनः शोकातुरा ततः॥ १ २४ मञ्जूषा त्वश्वनद्याः सा ययौ चर्मण्वतीं नदीम् । चर्मण्वत्याश्च यमुनां ततो गङ्गां जगाम ह ॥ २५ गङ्गायाः सुताविषयं चम्पामनुययौ पुरीम्। स मञ्जूषागतो गर्भस्तरङ्गैरुद्यमानकः॥ 35 अमृतादुत्थितं दिव्यं तनुवर्म सकुण्डलम् । घारयामास तं गर्भ दैवं च विधिनिर्मितम् ॥ २७

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि कुण्डलाहरणपर्वणि कर्णपरित्यागे अष्टाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०८ ॥

वैशम्पायन उवाच।

पतास्मिन्नेव काले तु घृतराष्ट्रस्य वै सखा।

स्तोऽधिरथ इत्येव सदारो जाहवीं ययौ॥ १

तस्य भार्याऽभवद्राजन् रूपेणासदृशी भुवि।

राधा नाम महाभागा न सा पुत्रमविन्दत॥ २

अपत्यार्थे परं यत्नमकरोच विशेषतः।

सा दद्शीथ मञ्जूषामुद्यमानां यदृच्छया॥ ३

दत्तरक्षाप्रतिसरामन्वालम्भनशोभनाम्।

ऊर्मीतरङ्गेर्जाहृत्याः समानीतामुपहृरम्॥ ४

सा तु कौतूह्लात् प्राप्तां ग्राह्यामास भाविनी।

ततो निवेदयामास स्तस्याधिरथस्य वै॥ ५
स तामुद्धृत्य मञ्जूषामुत्सार्य जलमन्तिकात्।
यन्त्रैरुद्घाटयामास सोऽपश्यत् तत्र वालकम्॥६
तरुणादित्यसङ्काशं हेमवर्मधरं तथा।
मृष्टकुण्डलयुक्तेन वदनेन विराजता॥ ७
स स्तो भार्यया सार्धे विस्मयोत्पुल्ललोचनः।
अङ्कमारोप्य तं बालं भार्या वचनमत्रवीत्॥ ८
इदमत्यद्भुतं भीरु यतो जातोऽस्मि भाविनी।
दृष्टवान् देवगभांऽयं मन्येऽस्माकमुपागतः॥ ९

दैवं देवजं विधिनां ईश्वरेण निर्मित्तम् ॥ २७ ॥ इत्यारप्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे अष्टाधिकात्रशततमोऽ-ष्यायः ॥ ३०८ ॥

वश्वनद्यास्तदा-क. * महेन्द्रेण-क.

३०९

एतस्मिन्निति ॥ १ ॥ दत्तो रक्षार्यं प्रतिसरो दूर्वाक-कुणादिरूपो यस्यां ताम् । अन्वालम्भनं कुङ्गुसहस्तदान्नम् उपह्नरं समीपम् ॥ ४ ॥ उत्सार्य परतो नीत्वा ॥ ६ ॥ यतो जातोऽस्मि उत्पत्तिदिनादारभ्यायैवदेमद्भुतं दृष्टम् ॥९॥

विश

प्रति

क्ण

गम

तत

विर्व

न इ

त्वं

अन

या

चध

तस

हर

वि

च

त अ

अनुपत्यस्य पुत्रोऽयं देवैर्दत्तो ध्रुवं मम। इत्युक्ता तं ददौ पुत्रं राधायै स महीपते ॥ 80 प्रतिज्ञप्राह तं राधा विधिवद्दिव्यरूपिणम्। पुत्रं कमलगर्भामं देवगर्भ श्रिया वृतम्॥ 28 पुपोष चैनं विधिवद्ववृधे स च वीर्यवान्। ततःप्रभृति चाप्यन्ये प्राभवन्नीरसाः सुताः॥ १२ वसुवर्मधरं दृष्टा तं बालं हेमकुण्डलम्। नामास्य वसुवेणेति ततश्चकुर्द्विजातयः॥ १३ एवं स स्तपुत्रत्वं जगामामितविक्रमः। वसुषेण इति ख्यातो वृष इत्येव च प्रभुः॥ स्तस्य ववृधेऽङ्गेषु श्रेष्टः पुत्रः स वीर्यवान् । चारेण विदितश्चासीत् पृथया दिव्यवर्मभृत्॥ १५ सूतस्त्वधिरथः पुत्रं विवृद्धं समयेन तम्। दृष्ट्रा प्रस्थापयामास पुरं वारणसाह्वयम्॥ १६ तत्रोपसद्नं चके द्रोणस्येष्वस्रकर्माणि । सख्यं दुर्योधनेनैवमगमत् स च वीर्यवान् ॥ १७ द्रोणात् कृपाच रामाच सोऽस्त्रयामं चतुर्विधम्। लब्ध्वा लोकेऽभवत् ख्यातः परमेष्वासतां गतः सन्धाय धार्तराष्ट्रेण पार्थानां विप्रिये रतः। योद्धमाशंसते नित्यं फाल्गुनेन महात्मना ॥ १९ सदा हि तस्य स्पर्धाऽऽसीद्र्जुनेन विशास्पते। अर्जुनस्य च कर्णेन यतो दृष्टो बभूव सः ॥ एतदृह्यं महाराज सूर्यस्यासीन्न संशयः। यः सूर्यसम्भवः कर्णः कुन्त्यां सूतकुले तथा।॥२१ तं तु कुण्डलिनं दृष्ट्या वर्मणा च समन्वितम्। अवध्यं समरे मत्वा पर्यतप्यद्याधिष्टिरः॥ यदा च कर्णो राजेन्द्र भानुमन्तं दिवाकरम्। स्तौति मध्यन्दिने प्राप्ते प्राञ्जलिः सलिलोत्थितः। तत्रैनसुपतिष्ठान्ति ब्राह्मणा धनहेतुना । नादेयं तस्य तत्काले किञ्चिदस्ति द्विजातिषु २४ तमिन्द्रो ब्राह्मणो भूत्वा भिक्षां देहीत्युपस्थितः। स्वागतं चेति राधेयस्तमथ प्रत्यभाषत ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि कुण्डलाहरणपर्वणि राधाकर्णप्राप्तौ नवाधिकत्रिशंततमोऽघ्यायः ॥ ३०९ ॥

シップラ教をから

330

वैशम्पायन उवाच । देवराजमनुप्राप्तं ब्राह्मणच्छद्मना वृतम् । दृष्ट्या स्वागतमित्याह न बुबोधास्य मानसम् ॥१ हिरण्यकण्ठीः प्रमदा ग्रामान् वा बहुगोकुळान् । किं द्दानीति तं विष्रमुवाचाधिरथिस्ततः ॥ २ ब्राह्मण उवाच ।

हिरण्यकण्ठ्यः प्रमदा यचान्यत् प्रीतिवर्धनम् । नाहं दत्तमिहेन्छामि तद्धिभ्यः प्रदीयताम् ॥ ३ यदेतत्सहजं वर्म कुण्डले च तवानघ । पतदुत्कृत्य मे देहि यदि सत्यव्रतो भवान् ॥ ४ पतदिन्छाम्यहं क्षिप्रं त्वया दत्तं परन्तप । एष मे सर्वलाभानां लाभः परमको मतः ॥ ५ कर्ण उवाच ।

अवानं प्रमदा गाश्च निवापं बहुवार्षिकम् ।

तत्ते विप्र प्रदास्यामि न तु वर्म सकुण्डलम् ॥ ६

वैशम्पायन उवाच ।

एवं बहुविधैर्वाक्यैर्याच्यमानः स तु द्विजः ।

कर्णेन भरतश्रेष्ठ नान्यं वरमयाचत ॥

सान्त्वितश्च यथाशक्ति पूजितश्च यथाविधि ।

न चान्यं स द्विजश्रेष्ठः कामयामास वै वरम् ॥ ८

यदा नान्यं प्रवृणुते वरं वै द्विजसत्तमः ।

तदैनमब्रवीद्भ्यो राध्यः प्रहसन्निव ॥

सहजं वर्म में विप्र कुण्डले चामृतोद्भवे ।

तेनावध्योऽस्मि लोकेषु ततो नैतज्ञहाम्यहम् १०

वसुवर्म स्वर्णकवचम् ॥१३ ॥ अङ्गेषु जनपदिवशेषेषु॥१५॥ उपसदनं गुरूपसदनम् ॥ १७ ॥ परमेष्वासतां महाधनुर्धर-ताम् ॥ १८०॥ यतः काले दृष्टः ॥ २० ॥ इत्यारण्यकेपर्वाणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे नवाधिकत्रिशततमोऽच्यायः ॥ ३०९ ॥ १ तदा-क

380

देवराजामिति ॥ १ ॥ अविन गृहार्थं निवापं न्युप्यते वीजमस्मिनिति क्षेत्रं बहुवार्षिकं यावज्जीविकद्यतिरूपम् ॥ ६ ॥ विशालं पृथिवीराज्यं क्षेमं निहतकण्टकम्। प्रतिगृह्णीष्य मत्तरत्वं साधु ब्राह्मणपुङ्गव ॥ 28 कण्डलाभ्यां विमुक्तोऽहं वर्मणा सहजेन च। गमनीयो भाविष्यामि रात्रूणां द्विजसत्तम ॥ वैशस्पायन उवाच। ¶यदन्यं न वरं वत्रे भगवान् पाकशासनः। ततः प्रहस्य कर्णस्तं पुनरित्यत्रवीद्वचः॥ १३ विदितो देवदेवेश प्रागेवासि मम प्रभो। न तु न्याय्यं मया दातुं तव शक्यं वृथा वरम् १४ त्वं हि देवेश्वरः साक्षात्त्वया देयो वरो मम। अन्येषां चैव भूतानामीश्वरो ह्यासि भूतकृत् ॥१५ यदि दास्यामि ते देव कुण्डले कवचं तथा। वध्यतामुप्यास्यामि त्वं च राकावहास्यताम् १६ तस्माद्विनिमयं ऋत्वा कुण्डले वर्म चोत्तमम्। हरस्व राक कामं मे न द्यामहमन्यथा॥ १७ शक उवाच।

विदितोऽहं रवेः पूर्वमायानेव तवान्तिकम्। तेन ते सर्वमाख्यातमेवमेतन्न संशयः॥ 26 काममस्तु तथा तात तव कर्ण यथेच्छासि। वर्जियत्वा तु मे वज्रं प्रवृणीष्त्र यथेच्छिस ॥ १९ वैशम्पायन उवाच।

ततः कर्णः प्रहृष्टस्तु उपसङ्गम्य वासवम् । अमोघां शक्तिमभ्येत्य वत्रे सम्पूर्णमानसः ॥ २० कर्ण उवाच।

वर्मणा कुण्डलाभ्यां च शक्तिं मे देहि वासव। अमोघां रात्रुसङ्घानां घातिनीं पृतनामुखे॥ २१ ततः सञ्चिन्त्य मनसा मुहूर्तमिव वासवः। शक्त्यर्थं पृथिवीपाल कर्णे वाक्यमथात्रवीत् ॥२२ कुण्डले मे प्रयच्छस्य वर्म चैव शरीरजम् । गृहाण कर्ण शक्ति त्वमनेन समयेन च॥ 23 अमोघा हन्ति शतदाः शत्रून् मम करच्युता। पुनश्च पाणिमभ्येति मम दैत्यान् विनिन्नतः २४ सेयं तव करप्राप्ता हत्वैकं रिपुमूर्जितम्। 24 गर्जन्तं प्रतपन्तं च मामेवैष्यति स्तज ॥

कर्ण उवाच। एकमेवाहमिच्छामि रिपुं हन्तुं महाहवे। २६ गर्जन्तं प्रतपन्तं च यतो मम भयं भवेत्॥

इन्द्र उवाच । एकं हनिष्यासि रिपं गर्जन्तं बिछनं रणे। त्वं तु यं प्रार्थयस्येकं रक्ष्यते स महात्मना ॥ २७ यमाहर्वेदविद्वांसो +वराईमपराजितम्। नारायणमचिन्त्यं च तेन क्रष्णेन रक्ष्यते ॥ 26

कर्ण उवाच। एवमप्यस्त भगवन्नेकवीरवधे मम। अमोघां देहि मे शार्क्त यथा हन्यां प्रतापिनम् ॥ उत्कृत्य तु प्रदास्यामि कुण्डले कवचं च ते। निकृत्तेषु तु गात्रेषु न मे वीभत्सता भवेतु ॥ ३०

इन्द्र उवाच। न ते वीभःसता कर्ण भविष्यति कथञ्चन। वणश्चेव न गात्रेषु यस्त्वं नानृतमिच्छासि॥ यादशस्ते पितुर्वर्णस्तेजश्च वदतां वर। तादशेनैय वर्णेन त्वं कर्ण भविता पुनः ॥ 32 विद्यमानेषु शस्त्रेषु यद्यमोघामसंशये । प्रमत्तो मोक्यसे चापि त्वय्येवैषा पतिष्यति ३३

कर्णवाच। संशयं परमं प्राप्य विमोध्ये वासवीमिमाम्। यथा मामात्य शक त्वं सत्यमेतद्रवीमि ते ॥ ३४ वैशस्पायन उवाच । ततः शक्ति प्रज्वलितां प्रतिगृह्य विशाम्पते । शस्त्रं गृहीत्वा निशितं सर्वगात्राण्यसन्तत ॥३५

ततो देवा मानवा दानवाश्च निकुन्तन्तं कर्णमात्मानमेवम् । दृष्ट्रा सर्वे सिंहनादान् प्रणेदु-र्न ह्यस्यासीन्मुखजो वै विकारः ३६ ततो दिव्या दुन्दुभयः प्रणेदुः पपातोचैः पुष्पवर्षे च दिव्यम्। ्द्रष्ट्रा कर्णे शस्त्रसङ्कृत्तगात्रं मुहुश्चापि समयमानं नृवीरम्॥ 30 त्तिश्छित्वा कवचं दिव्यमङ्गा-त्तथैवाई प्रद्दौ वासवाय।

तथोत्कृत्य प्रददौ कुण्डले ते कर्णात्तस्मात् कर्मणा तेन कर्णः ॥ ३८

गमनीयो वध्यः ॥ १२ ॥ आयानेव आगच्छनेव ॥ १८ ॥ कृणाति हिनस्ति कृन्तति छिनसि वा अङ्गानीति कर्ण इत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ¶ यदान्यम्-क. + वाराहं-क.

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

धम्। गतः

णपवं

99 ति।

SII२१ २२

थतः। षु २४

ातः। 24

म् ॥६

म्॥८

म् १०

ं न्यु^{प्यते} ातिरूप^{म्}

स

ब्रा

का

ना

तेष

अ

খ্য

न

35

ततः राकः प्रहसन् वश्चियित्वा ।
कर्णं लोके यशसा योजयित्वा ।
कृतं कार्यं पाण्डवानां हि मेने
ततः पश्चादिवमेवोत्पपात ॥ ३९
श्रुत्वा कर्णं मुषितं धार्तराष्ट्रा
दीनाः सर्वे भग्नदर्पा इवासन् ।
तां चावस्थां गमितं स्तपुत्रं
श्रुत्वा पार्था जहषुः ‡काननस्थाः ॥ ४०

जनमेजय उवाच।
क्रस्था वीराः पाण्डवास्ते वभूवुः
कुतश्चेते श्रुनवन्तः प्रियं तत्।
किं वाऽकार्षुर्द्धादशेऽच्दे टयतीते
तन्मे सर्वं भगवान् ट्याकरोतु॥
वैशम्पायन उवाच।
लब्ध्वा कृष्णां सैन्धवं द्रावित्वा
विष्ठैः सार्धं काम्यकाश्रिभात्ते।
मार्कण्डेयाच्छुतवन्तः पुराणं
देवर्षाणां चरितं विस्तरेण॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि कुण्डलाहरणपर्वणि कवचकुण्डलदाने दशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१० ॥

समाप्तं कुण्डलाहरणपर्व ।

आरणेयपर्व।

333

जनमेजय उवाच। पवं हतायां †भार्यायां प्राप्य क्रेशमनुत्तमम्। प्रतिपद्य ततः कृष्णां किमकुर्वत पाण्डवाः वैशम्पायन उवाच। एवं हतायां कृष्णायां प्राप्य क्रेशमनुत्तम विहाय काम्यकं राजा सह भ्राताभिरच्युतः॥ पुनर्द्वेतवनं रम्यमाजगाम युधिष्ठिरः । स्वाद्मुलफलं रम्यं विचित्रबहुपाद्पम्॥ 3 अनुभुक्तफलाहाराः सर्व एव मिताशनाः। न्यवसन् पाण्डवास्तत्र कृष्णया सह भार्यया ॥ ४ वसन् द्वैतवने राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः। भीमसेनोऽर्जुनश्चैव माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ॥ 4 ब्राह्मणार्थे पराकान्ता धर्मात्मानो यतवताः। क्केशमार्च्छन्त विपुलं सुखोदकं परन्तपाः॥ तस्मिन् प्रतिवसन्तस्ते यत्प्रापुः कुरुसत्तमाः । वने क्रेशं सुखोदर्क तत्ववध्यामि ते श्रणु॥

अरणीसहितं मन्थं ब्राह्मणस्य तपिखनः। मृगस्य घर्षमाणस्य विषाणे समसज्जत ॥ तदादाय गतो राजंस्त्वरमाणो महामृगः। आश्रमान्तरितः शीव्रं प्रवमानो महाजवः ॥ हियमाणं तु तं दृष्टा स विप्रः कुरुसत्तम। त्वारितोऽभ्यागमत् तत्र अग्निहोत्रपरीप्सया॥ १० अजातरात्रुमासीनं भ्रातृभिः सहितं वने । आगम्य ब्राह्मणस्तूर्णे सन्तप्तश्चेद्मब्रवीत्॥ अरणीसहितं मन्थं समासक्तं वनस्पतौ । मृगस्य घर्षमाणस्य विषाणे समसज्जत ॥ तमादाय गतो राजंस्त्वरमाणो महासृगः। आश्रमात् त्वरितः शीघ्रं प्लवमानो महाजवः॥१३ तस्य गत्वा पदं राजन्नासाद्य च महामृगम्। अग्निहोत्रं न लुप्येत तदानयत पाण्डवाः॥ ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा सन्तप्तोऽथ युधिष्ठि^{रः ।} धनुरादाय कौन्तेयः प्राद्रवद्घातृभिः सह ॥ ^{१५}

इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीप दशाधिकत्रि-शततमोऽध्यायः ॥ ३१०॥ ‡ काननेष्ठ-क.

 फलान्येवाहर्तुं शीलाः ॥ ४ ॥ अरणीः उत्तराधरेऽभिम्यन काष्ठे ताभ्यां सहितं मन्यं निर्मयनदण्डम् ॥ ८ ॥ अश्रि मान्तरितः आश्रमदूरगतः ॥ ९ ॥ पदं मार्गे विहं गत्य प्राप्य तेनैव पथा तदानयत ॥ १४ ॥ † कृष्णायां – क. णेयप्त

38

४२

11 80

28

82.

: ॥१३

88

म्।

रः।

1 84

ग्रेमथन-

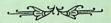
आश्र

गत्बी

あ.

सम्बद्धा धन्विनः सर्वे प्राद्रवन्नरपुङ्गवाः । ब्राह्मणार्थे यतन्तस्ते शीधमन्वगमन्मगम् ॥ १६ कर्णिनाळीकनाराचानुःस्जन्तो महारथाः । नाविध्यन् पाण्डवास्तत्र पश्यन्तो सृगमन्तिकात् तेषां प्रयतमानानां नादश्यत महासृगः । अपश्यन्तो सृगं शान्ता दुःखं प्राप्ता मनस्विनः१८ शीतळच्छायमागम्य न्यग्रोधं गहने वने । श्चित्पपासापरीताङ्गाः पाण्डवाः समुपाविशन् १९ तेषां समुपविष्टानां नकुळो दुःखितस्तदा। अत्रवीद्भातरं श्रेष्टममर्पात् कुरुनन्दनम् ॥ २० नास्मिन् कुळे जातु ममज्ज धर्मों न चाळस्यादर्थळोपो वसूव ह। अनुत्तराः सर्वभूतेषु भूयः सम्प्राप्ताः स्मः संशयं किन्नु राजन् ॥ २१

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि आरणेयपर्वणि मृगान्वेषणे एकादशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३११ ॥

333

युधिष्ठिर उवाच ।

नापदामस्ति मर्यादा न निमित्तं न कारणम् ।

धर्मस्तु विभजत्यर्थमुमयोः पुण्यपापयोः ॥ १

भीम उवाच ।

प्रातिकाम्यनयत् कृष्णां सभायां प्रेष्यवत् तदा ।

न मया निहतस्तत्र तेन प्राप्ताः स्म संशयम् ॥ २

अर्जुन उवाच ।

वाचस्तीक्ष्णास्थिभेदिन्यः स्तुपुत्रेण भाषिताः ।

अतितीत्रा मया झान्तास्तेन प्राप्ताः स्म संशयम्॥३

सहदेव उवाच ।

शक्तिकृत्वां यदाऽजैधिदक्षद्यतेन भारत ।

सहद्व उपाय । राकुनिस्त्वां यदाऽजैषीदक्षद्यूतेन भारत । स मया न हतस्तत्र तेन प्राप्ताः स्म संशयम् ॥ ४ वैशस्पायन उवाच ।

वैश्वास्पायन उवाच ।

ततो युधिष्ठिरो राजा नकुळं वाक्यमब्रवीत् ।

वारुद्य वृक्षं माद्रेय निरीक्षस्व दिशो दश ॥ ५

पानीयमन्तिके पश्य वृक्षांश्चाप्युदकाश्चितान् ।

पते हि भ्रातरः श्चान्तास्तव तात पिपासिताः ६

नकुळस्तु तथेत्युक्ता शीव्रमारुद्य पादपम् ।

अववीद्भातरं ज्येष्टमाभेवीक्ष्य समन्ततः ॥ ७

पश्यामि बहुळान् राजन् वृक्षानुदकसंश्रयान् ।

सारसानां च नि-र्हादमत्रोदकमसंशयम् ॥ ८

ततोऽब्रवीत् सत्यधृतिः कुन्तीपुत्रो युघिष्ठिरः ।
गच्छ सौम्य ततः शीव्रं तूणैः पानीयमानय ॥ ९
नकुलस्तु तथेत्युका भातुरुर्येष्ठस्य शासनात् ।
प्राद्रवद्यत्र पानीयं शीव्रं चैवान्वपद्यत ॥ १०
स दृष्ट्या विमलं तोयं सारसैः परिवारितम् ।
पातुकामस्ततो वाचमन्तिरक्षात् स शुश्रुवे ॥ ११
यक्ष उवाच ।

मा तात साहसं कार्षीर्मम पूर्वपरिग्रहः। प्रश्नानुक्त्वा तु माद्रेय ततः पित्र हरस्य च ॥१२ अनादत्य तु तद्वाक्यं नकुलः सुपिपासिवः । अपिबच्छीतलं तोयं पीत्वा च निपपात ह ॥ १३ चिरायमाणे नकुले कुन्तीपुत्रो युधिष्टिरः। अव्रवीद्भातरं वीरं सहदेवमरिन्दमम्॥ १४ म्राता हि चिरयातो नः सहदेव तवाय्रजः। तथैवानय सोद्यें पानीयं च त्वमानय ॥ १५ सहदेवस्तथेत्युक्ता तां दिशं प्रत्यपद्यत । द्दर्श च हतं भूमौ भ्रातरं नकुलं तदा॥ १६ म्रातृशोकाभिसन्तप्तस्तृषया च प्रपीडितः। अभिदुद्राव पानीयं ततो वागभ्यभाषत॥ १७ मा तात साहसं कार्षीर्मम पूर्वपरित्रहः। प्रश्नानुक्ता यथाकामं पिबस्व च हरस्व च ॥ १८

धर्मो न ममज धर्मलोपोऽर्थलोपश्च नाभूत्। आलस्या-दिलुपचर्यते। त्विय अनुत्तराः प्रतिवाक्यरहिताः सर्वभूतेषु कार्यार्थे उपस्थिते ओमित्येव वदामो न तु वाक्यान्तरिम-त्यर्थः। संशयं ब्राह्मणस्य कर्मलोपनिमित्तं दोषम्॥२१॥ इ० पर्वणि नैल० भारत० एकादशाधिकात्रिशततमो०॥३१९॥ 322

नापदामिति । निमित्तं फलं धर्मः प्रारब्धस्पस्तु अर्थे फलं सुखदुः खरूपं विभजति ॥१॥ प्रेष्यवत् प्रेष्यामिव २०। साहसं जलपानरूपम् । परिप्रहो नियमः यो मत्प्रशान्वदेत् स एव इतः पयः पिवेत् हरेद्वेति ॥ १२॥

स

स

ता

ध

न

सु

55

अनादृत्य तु तद्वाक्यं सहदेवः पिपासितः । अपिबच्छीतलं तोयं पीत्वा च निपपात ह ॥१९ अथाब्रवीत स विजयं कुत्तीपुत्रो युधिष्टिरः। मातरौ ते अपरिगतौ बीभत्सो रात्रकर्शन ॥ २० तौ चैवानय भद्रं ते पानीयं च त्वमानय। त्वं हि नस्तात सर्वेषां दुःखितानामपाश्रयः॥ २१ पवसुक्तो गुडाकेशः प्रगृह्य सशरं धनुः। आमुक्तखड्डो मेघावी तत्सरः प्रत्यपद्यत ॥ २२ ततः पुरुषशार्दूलौ पानीयहरणे गतौ। तौ ददर्श हतौ तत्र भ्रातरौ श्वेतवाहनः॥ २३ प्रसुप्ताविव तो दृष्टा नर्रासंहः सुदुःखितः धनुरुद्यम्य कौन्तेयो व्यलोकयत तद्दनम् ॥ नापस्यत् तत्र किञ्चित् सभृतमस्मिन् महावने। सन्यसाची ततः श्रान्तः पानीयं सोऽभ्यधावत॥ अभिधावंस्ततो वाक्यमन्तरिक्षात् स शुश्रुवे। किमासीदसि पानीयं नैतच्छक्यं बलात् त्वया॥ कौन्तेय यदि प्रश्नांस्तान् मयोक्तान्प्रतिपत्स्यसे। ततः पास्यासि पानीयं हरिष्यसि च भारत॥२७ वारितस्त्वव्रवीत् पार्थो दृदयमानो निवारय। यावद्वाणैर्विनिर्भिन्नः पुनर्नेवं वदिष्यासि॥ पवसुका ततः पार्थः शरैरस्त्रानुमन्त्रितैः। . प्रववर्ष दिशः कृत्स्नाः शब्दवेधं च दर्शयन् ॥२९ कर्णिनौलीकनाराचानुतस्जन् भरतर्षभ। सत्वमोघानिषून् मुक्तवा तृष्णयाऽभिप्रपीडितः अनेकैरिषुसङ्घातैरन्तरिक्षे ववर्ष ह।

यक्ष उवाच। कि विधानेन ते पार्थ प्रश्नानुक्ता ततः पिब ॥ ३१ अनुका च पित्रन् प्रश्नान् पीरवैव न भविष्यसि । एवमुक्तस्ततः पार्थः सव्यसाची धनञ्जयः 32

अवज्ञायेव तां वाचं पीत्वेव निपपात है। अथाववीद्धीमसेनं कुन्तीपुत्रो युधिष्टिरः॥ नकुलः सहदवेश्य वीभतसुश्च परन्तप। चिरं गतास्तोयहेतोर्ने चागच्छन्ति भारत ॥ ३४ तांश्चेवानय भद्रं ते पानीयं च त्वमानय। भीमसेनस्तथेत्युका तं देशं प्रत्यपद्यत ॥ यत्र ते पुरुषच्यात्रा स्नातरोऽस्य निपातिताः। तान् दृष्टा दुःखितो भीमस्तृषया च प्रपीडितः३६ अमन्यत महाबाहुः कर्म तद्यक्षरक्षसाम्। स चिन्तयामास तदा योद्धःयं ध्रवमद्य वै॥३७ पास्यामि तावत्पानीयमिति पार्थो वृकोदरः। ततोऽभ्यधावत् पानीयं पिपासुः पुरुषर्षभः॥३८

यक्ष उवाच । मा तात साहसं कार्षीर्मम पूर्वपरिग्रहः। प्रश्नानुक्त्वा तु कौन्तेय ततः पिव हरस्व च ॥३९ एवमुक्तस्तदा भीमो यक्षेणामिततेजसा। अनुक्तैव तु तान् प्रश्नान् पीत्वैव निपपात ह ४० ततः कन्तीसुतो राजा प्रचिन्त्य पुरुषषंभः। समुत्थाय महाबाहुर्दह्यमानेन चेतसा ॥ ११ व्यपेतजननिर्घोषं प्रविवेश महावनम्। रुरुभिश्च वराहैश्च पक्षिभिश्च निषेवितम्॥ ४२ नीलभाखरवण्य पादपैरुपशोभितम्। 83 भ्रमरैरुपगीतं च पक्षिमिश्च महायशाः॥ स गच्छन् कानने तस्मिन् हेमजालपरिष्कृतम्। ददर्श तत्सरः श्रीमान्विश्वकर्मकृतं यथा॥ उपेत निलनीजालैः सिन्धुवारैः सचेतसैः। केतकैः करवीरैश्च पिप्पलैश्चैव संवृतम्। श्रमार्तस्तदुपागम्य सरो दृष्ट्राऽथ विस्मितः ॥^{४१}

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे आरणेयपर्वणि नकुलादिपतने द्वादशाधिकात्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१२ ॥

दृश्यमानो भूत्वेति शेषः ॥ २८ ॥ विधानेन यत्नेन ॥ ३१ ॥ न भविष्यसि मरिष्यसि ॥ ३२ ॥ हेमजालानि ह मवर्णानि केसराणि तैः परिष्कृतं मण्डितम् ॥ ४४ ॥ सिं- अ चिरगतौ CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

धुवारैर्जलजविशेषैः॥ ४५ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलक्णी भारतभावदीपे द्वादशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१२॥ * चिरगतौ-कं. † शब्दविद्धं-कः

३४

34

1

36:1

130

॥३८

1139

80

38

85

83

88

: 184

तम्।

393

वैदास्पायन उवाच। स दद्शं हतान् भ्रातृन् लोकपालानिव च्युतान्। युगान्ते समनुप्राप्ते शक्तप्रतिमगौरवान्॥ विनिकीर्णधनुर्वाणं दृष्टा निहतमर्जुनम्। भीमसेनं यसौ चैव निविचेष्टान् गतायुषः॥ स दीर्घमुण्णं निःश्वस्य शोकवाष्पपरिष्ठतः। तान् दृष्टा पतितान् भातृन् सर्वाश्चिन्तासमान्वितः धर्मपुत्रों महावाहुविंठलाप सुविस्तरम् । ननु त्वया सहावाहो प्रतिज्ञातं वृकोद्र ॥ सुयोधनस्य भेतस्यामि गद्या सक्थिनी रणे। व्यर्थं तद्य में सर्वं त्वयि वीरे निपातिते॥ महात्मनि महाबाहो कुरूणां कीर्तिवर्धने। मनुष्यसम्भवा वाचो विश्वर्मिण्यः प्रतिश्रुताः ६ भवतां दिव्यवाचस्तु ता भवन्तु कथं मृषा। देवाश्चापि यदाऽवोचन् सूतके त्वां घनञ्जय ॥ ७ सहस्राक्षादनवरः कुन्तिपुत्रस्तवेति वै। उत्तरे पारियात्रे च जगुभूतानि सर्वशः॥ विप्रनष्टां श्रियं चैषामाहर्ता पुनरञ्जसा । नास्य जेता रणे कश्चिद्जेता नैष कस्यचित् ॥ ९ सोऽयं मृत्युवशं यातः कथं जिष्णुर्महावलः। अयं ममाशां संहत्य शेते भूमौ धनञ्जयः ॥ 20 आश्रित्य य वयं नाथं दुःखान्यतानि सेहिम। रणे प्रमत्तौ वीरौ च सदा रात्रुनिवर्हणौ ॥ ११ कथं रिपुवशं यातौ कुन्तीपुत्रौ महाबलौ । यौ सर्वास्त्राप्रतिहतौ भीमसेनधनञ्जयौ ॥ १२ अश्मसारमयं नूनं हृदयं मम दुर्हदः। यमी यदेती दृष्टाऽद्य पतिती नावदीर्यते॥ शास्त्रज्ञा देशकालज्ञास्तपोयुक्ताः क्रियान्विताः । अकृत्वा सदशं कर्म किं शेष्वं पुरुषर्षभाः॥ १४ अविक्षतशरीराश्चाप्यप्रमृष्टशरासनाः। असंज्ञा भुवि सङ्गम्य किं शेष्वमपराजिताः॥ १५ सानूनिवादेः संसुप्तान् दृष्टा भ्रातृन् महामतिः ।

एवमेवेदमित्युका धर्मात्मा स नरेश्वरः। शोकसागरमध्यस्यो दध्यौ कारणमाकुछः ॥१७ इतिकर्तव्यतां चेति देशकालविभागवित्। नाभिपेदे महाबाहुश्चिन्तयानो महामतिः ॥ १८ अथ संस्तभ्य धर्मात्मा_ःतदाऽऽत्मानं तपः सुतः। पवं विलप्य बहुधा धर्मपुत्रो गुधिष्ठिरः॥ बुद्ध्या विचिन्तयामास वीराः केन निपातिताः॥ नैषां शस्त्रप्रहारोऽस्ति पदं नेहास्ति कस्यचित्। भृतं महदिदं मन्ये भ्रातरो येन मे हताः॥ प्काग्रं चिन्तयिष्यामि पीत्वा वेत्स्यामि वा जलम् स्यात्तु दुर्योघनेनेद्रमुपांग्रु विहितं कृतम् ॥ गान्धारराजराचितं सततं जिह्मबुद्धिना । यस्य कार्यमकार्यं वा सममेव मवत्युत ॥ २३ कस्तस्य विश्वसेद्वीरो दुष्कृतेरकृतात्मनः। अथवा पुरुपैर्गूहैः प्रयोगोऽयं दुरात्मनः ॥ २४ भवेदिति महाबुद्धिर्बहुधा तद्चिन्तयत्। तस्यासीन विषेणेद्मुद्कं दूषितं यथा॥ 24 मृतानामपि चैतेपां विकृतं नैव जायते। मुखवर्णाः प्रसन्ना मे भ्रातृणामित्यचिन्तयत् २६ एकैकराश्चीघवलानिमान् पुरुपसत्तमान्। कोऽन्यः प्रतिसमासेत कालान्तकयमादते ॥ २७ एतेन व्यवसायेन तत् तोयं व्यवगादवान्। गाहमानश्च तत्तोयमन्तरिक्षात् स ग्रुश्रुवे॥ २८ यक्ष उवाच।

यक्ष उवाच।

अहं वकः शैवलमत्स्यभक्षो

नीता मया प्रेतवशं तवानुजाः।

त्वं पञ्चमो भविता राजपुत्र

नचेत् प्रश्नान् पृच्छतो व्याकरोषि॥२९

मा तात साहसं कार्पीर्मम पूर्वपरिग्रहः।

प्रश्नानुका तु कौन्तेय ततः पिव हरस्व च ॥ ३०

युधिष्ठिर उवाच।

रुद्राणां वा वस्तां वा मरुतां वा प्रधानमाक्।

पृच्छामि को भवान् देवो नैतच्छकुनिना कृतम्॥

383

स ददरोंति ॥ १ ॥ विधार्मिष्यः अनृताः ॥ ६ ॥ न कस्यचिदजेताऽपि तु सर्वस्यैव जेता ॥९॥ आशां राज्याशां संहत्य विनाश्य ॥ १० ॥ दघ्यौ कारणं मरणहेतुं विचारित- वान् ॥ १७ ॥ तपः सुतो धर्मपुत्रः ॥ १९ ॥ उपांशुवि हितं अस्माभिरज्ञातं सिद्धहितम् ॥ २२ ॥ दुष्कृतेः पापक-मणः ॥ २४ ॥ ओघवलान् महाप्रवाहवेग्गन् प्रतिस्मासेत प्रतियुच्येत् कालेऽन्तं करोति यस्ताहशो यमः कालान्तकय- अ मस्तस्मात् ॥ २७ ॥ प्रधानमाक् प्राधान्यभाक् ॥ ३१ ॥

39211

लकणीये

युधि

युरि

यह

त्तर

वि

इत

84

38

हिमवान् पारियात्रश्च विन्ध्यो मलय एव च।
चत्वारः पर्वताः केन पातिता भूरितेजसः ॥ ३२
अतीव ते महत्कर्म कृतं च बिलनां वर।
यान् न देवा न गन्धर्वा नासुराश्च न राश्चसाः ३३
विषहेरन् महायुद्धे कृतं ते तन्महाद्भुतम् ।
न ते जानामि यत् कार्यनाभिजानामि काङ्क्षितम्
कौत्हलं महज्जातं साध्वसं चागतं मम।
येनास्म्युद्धिम्रहृद्यः समुत्पन्नशिरोज्वरः ॥ ३५
पृच्छामि भगवंस्तस्मात् को भवानिह तिष्ठति।
यक्ष उवाच।
यक्षोऽहमान्म भदं ते नाम्म पक्षी जलेचरः॥३६

यक्षोऽहमस्मि भद्रं ते नास्मि पक्षी जलेचरः॥३६ मयैते निहताः सर्वे भ्रातरस्ते महोजसः। वैशम्पायन उवाच।

ततस्तामशिवां श्रुत्वा वाचं स पर्वाक्षराम् ॥३७ यक्षस्य ब्रुवतो राजन्नुपक्रम्य तदा स्थितः। विरूपाक्षं महाकायं यक्षं तालुसमुच्छ्यम् ॥ ३८ ज्वलनार्कप्रतीकाशमधृष्यं पर्वतोपमम्। वृक्षमाश्रित्य तिष्ठन्तं दद्शं भरतर्षमः॥ ३९ मेघगम्भीरनादेन तर्जयन्तं महास्वनम्।

यक्ष उवाच ।
इमे ते भ्रातरो राजन् वार्यमाणा मयाऽसकृत्४०
बैलात्तेयं जिहीर्षन्तस्ततो वै मृदिता मया ।
न पेयमुदकं राजन् प्राणानिह परीष्सता ॥ ४१
पार्थ मा साहसं कार्षीर्मम पूर्वपरिप्रहः ।
प्रश्नानुकृत है कौन्तेय ततः पित्र हरस्व च ॥ ४२

युधिष्टिर उवाच।
न चाहं कामये यक्ष तव पूर्वपरिग्रहम्।
कामं नैतत् प्रशंसन्ति सन्तो हि पुरुषाः सदा ४३
यदात्मना स्वमात्मानं प्रशंसे पुरुषधेम।
यथाप्रज्ञं तु ते प्रश्लान् प्रतिवक्ष्यामि पृच्छ माम्४४
यक्ष उवाचः—

कि स्विदादित्यमुक्तयित के च तस्याभितश्चराः। कश्चैनमस्तं नयति कस्मिश्च प्रतितिष्ठति॥

युधिष्ठिर उवाचः—

ब्रह्मादित्यमुन्नयति
देवास्तस्याभितश्चराः।
धर्मश्चास्तं नयति च
सत्ये च प्रतितिष्ठति॥

यक्ष उवाचः—

केनस्विच्छ्रोत्रियो भवाति केनस्विद्धिन्दते महत् केनस्विद्धितीयवान् भवति राजन् केन च बुद्धिमान् ॥ ४७

युधिष्ठिर उवाचः-

श्रुतंन श्रोत्रियो भवति तपसा विन्दते महत्। श्रुत्या द्वितीयवान् भवति बुद्धिमान् वृद्धसेवया॥

ते तव ॥ ३३ ॥ ते त्वया ॥ ३४ ॥ यत् यतः आत्मनेवात्मस्वरूपं वक्तव्यमतस्ते प्रश्नान् प्रतिवक्ष्यामि ॥ ४४ ॥
किंस्विदादित्यमुन्नयतीत्यादिप्रश्नोत्तरमालिका आत्मनस्तत्त्वं
निर्णेतुमारच्धा 'तरित शोकमात्मवित्'इति तज्ज्ञानस्य फलवत्वश्रवणात्तिसद्धये च उच्चावचं साधनजातमस्यां निरूप्यते तां व्याख्यास्यामः ॥४५॥ आदित्यं आदत्ते शब्दादीन्
श्रोत्रादिभिरत्यादित्यो जीवस्तं गौरोऽहमन्घोऽहमदुःख्यद्दं
कर्ताहमित्याचनुभवाद्देशचात्मतया भासमानं वादिभिश्चानेकधा विकल्प्यमानं ब्रह्म वेद उन्नयति देहादिभ्यः पृथक्वरोति श्रुतिरेवात्मतत्त्वानिणये मानिमत्यर्थः । तथाच श्रुतिः
'नावेदिविन्मनुते तं बृहन्तम्' इति । ननु सर्वेऽपि वेदादात्मानं
जानन्ति नेत्याह । देवा इति । देवाः शमादयस्तस्याभितश्वराः सहायाः । अस्तं स्वस्थानं अपहतपाप्मादिगुणाष्टक
विशिष्टं तत्कास्णभूतं हार्दाकाशं प्रति एनं धर्मः साक्षात् परंपरया वा कर्मोपासनारूपो नयति प्रापयति। स एवरुक्ताविधं स्व-

रूपं सगुणब्रह्मभावं प्राप्य तद्वाधेन सत्ये सर्ववाधावधिभूते ग्रुढ-विन्मात्रे प्रतिष्ठितो भवति । तथा च श्रुतिः 'स एवं विद्वान-स्माच्छरीरभेदादूर्ष्वमुत्कम्यामुष्मिन्स्वर्गे लोकं सर्वान्कामाना-प्लाऽमृतः समभवत् 'इति । प्रथमं शास्त्रजं ज्ञानं ततः शमा-दिसम्पत्रस्य योगबलादेहायध्यासनिवृत्तिस्ततः स्वर्गाख्यस-गुणब्रह्मदर्शनं ततः केवलीभाव इति श्रुतेर्प्यः ॥४६॥ वेदस्य सत्ये प्रतिष्ठाहेतुत्वमुक्तं तत्र दृष्टं द्वारमाह श्रुतेनेति । श्रोत्रियो वेदाध्यायी । श्रुतेन आचार्यमुखाद्वेदार्थावधारणेन भवति न त्वक्षरप्रहणमात्रेण तत्थ तपसा युक्त्या च श्रुतस्यार्थस्या-लोचनेन महत् ब्रह्म विन्देतं जानिते । मानमेयगताऽसम्भा-वनानिवृत्त्या निश्चिनोति घृत्या 'घृत्या यया धारयते मनः प्राणेन्द्रियाक्रयाः । योगेनाव्यभिचारिण्या घृतिः सा पार्य-सात्विक्ति'इत्युक्तलक्षणया निदिष्यासनेनेत्यर्थः । द्वितीयमनी-शत्वादिविशिष्टादविद्याप्रत्युपस्थापिताज्जैवादूपात्तद्विपरीतं विद्याप्राप्यं प्रतीचो यत् द्वितीयं रूपं तद्वान् भवति । एत्र्यः

8

2/5

36

द्ध-

न-

ना-

मा-

ास-

स्य

त्रेयो

या-

मा-

मनः

ार्थ-

नी-

तत्र-

यक्ष उवाचः— कि ब्राह्मणानां देवत्वं कश्च धर्मः सतामिव। कश्चेषां मानुषो भावः किमेषामसतामिव॥ 28 युधिष्टिर उवाचः-स्वाध्याय एषां देवत्वं तप एषां सतामिव मरणं मानुषो भावः परिवादोऽसतामिव ॥ 40 यस उवाचः किं क्षत्रियाणां देवत्वं कश्च धर्मः सतामिव कश्चेषां मानुषो भावः किमेषामसतामिव ॥ 42 यधिष्टिर उवाचः-इष्वस्त्रमेषां देवत्वं यज्ञ एषां सतामिव। भयं वै मानुषो भावः परित्यागोऽसतामिव॥ 42 यक्ष उवाचः-किमेकं याज्ञियं साम किमेकं यज्ञियं यज्ञः। का चैषां वृण्ते यज्ञं कां यज्ञो नातिवर्तते ॥ 43

युधिष्टिर उवाचः-प्राणों वै यित्रयं साम मनो वै यक्षियं यजः। ऋगेका बुणते यज्ञं तां यज्ञो नातिवर्तते ॥ 48 यक्ष उवाचः-किंस्विदावपतां श्रेष्ठं किंस्विन्नवपतां वरम । किंस्वित् प्रतिष्ठमानानां किंखित प्रसवतां वरम्॥ 44 यधिष्टिर उवाचः-वर्षमावपतां श्रेष्टं बीजं निवपतां वरम्। गावः प्रतिष्ठमानानां पुत्रः प्रसवतां वरः ॥ 30 यक्ष उवाचः-इन्द्रियार्थाननुभवन् बुद्धिमान् लोकपूजितः। संमतः सर्वमृताना-मुच्छ्रसन् को न जीवति॥ 40 युधिष्टिर उवाचः— देवतातिथिभृत्यानां विव्रणामात्मनश्च यः। न निर्वपति पञ्चाना-

यनिश्रयात्मिका बुद्धिर्मुह्पदेशादेव प्राप्येत्याह बुद्धिमानिति।
तथा च श्रुतिः 'आत्मा वारे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्यः । आचार्यवान् पुरुषो वेदं 'इत्यादिरात्मदर्शनसाधनत्वेन श्रवणादित्रयमाचार्यवत्त्वं चेति दर्शयिते ॥ ४८ ॥
श्रवणाद्यधिकारे हेतुमाह त्रिभिस्तरैः। स्वाध्यायो वेदाध्ययनं
विप्राणां देवत्वं स्वर्गलोकप्रापकं तपः शमादिकं सदाचार
इत्युपादेयद्वयं मानुषो भावो देहाद्याभिमानः । मरणं जन्मसरणप्रापकः परिवादो देवत्राद्धणादिद्षणं असदाचार इति
हेयद्वयम् ॥ ५० ॥ परित्यागः आर्तानामिति शेषः ॥५२॥
इतोऽप्यन्तरङ्गं हेतुमाह प्राणमनिस निरुध्यमाने यशे सामयपि इव ज्ञानयज्ञोपकारके ऋक् एका मुख्यायज्ञं ज्ञानं वृणुते
स्वीकरोति । ज्ञानोत्पादिकेत्यर्थः। तथा च श्रुतिः 'मनो वाचं
प्राणं तान्यात्मने कुरुतः ' इति आत्महितार्थमेतत् त्रयं प्रजापतिना स्रष्टामित्याह तथा तं त्वीपनिषदं पुरुषामित्यौपानिषदत्वशेषणं वाचो मुख्यत्वमाह ॥५४॥ शमादीनां प्राणज्ञयाः

दीनां चासम्भवे यज्ञायेव कर्तव्यामित्याह आवपतां आस मन्तात् देवांस्तर्पयतां वर्षे ग्रिष्टः श्रेष्ठं फलं सर्वलोकोपकार-कत्वात्। यथोक्तम् 'अप्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते। आदित्याज्ञायते ग्रिष्टः'इति । निवपतां निवापः पितृतर्पणं तत्कुर्वतां वांजं क्षेत्रारामाद्यारमोपकारकं फलम् । 'आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गे मोक्षं सुखानि च । प्रयच्छन्तु तथा राज्यं प्रीतास्तुम्यं पितामहाः' इति स्मृत्युक्तं प्रतिष्ठमानानामिदेव प्रतिष्ठालिप्स्नां गावः श्रेष्ठं प्रसवतां सन्ततिमिच्छूनां पुत्रः श्रेष्ठं फलं दौहित्रादिम्यः गवां पुत्रस्य च दृष्टार्थलेऽपि अति-थिप्रीणनद्वारा श्राद्धप्रदानादिद्वारा उपकारकत्वेन प्रंपरया श्रवणाद्यविकारहेतुत्वं क्रेयम् ॥ ५६ ॥ इतोऽपि साधनाद्-श्रष्टो यस्तं निंदति । इन्द्रियार्थानिति । इदियार्थान् श्रव्दा-दान् लोके धनादिमत्त्वेन पूजितः सन्मतो दानाधिकारि-त्वेन ॥ ५७ ॥ नः निर्वपति न प्रयच्छिति देवतादिभ्यः ॥ ५८ ॥

मुच्छसन्न स जीवति ॥

य

यक्ष उवाचः-किस्विद्गरतरं भूमेः किस्विद्यतरं च खात्। कि स्विच्छीव्रतरं वायोः 40 किस्विद्वहतरं तृणात्॥ युधिष्ठिर उवाचः-माता गुरुतरा भूमेः खात् पितोचतरस्तथा। मनः शीव्रतरं वाता-चिन्ता बहुतरी तृणात्॥ 60 यक्ष उवाचः किस्वित् सुप्तं न निमिषति किस्विज्ञातं न चोपित । कस्यस्विद्धद्यं नास्ति किस्विद्वेगेन वर्धते॥ ६१ यधिष्टिर उवाचः-मत्स्यः सुप्तो न निमिष-त्यण्डं जातं न चोपति। अइमनो हृद्यं नास्ति नदी वेगेन वर्धते॥ ६२ यक्ष उवाचः-किंस्वित् प्रवसतो मित्रं किस्विनिमत्रं गृहे सतः। आतरस्य च कि मित्रं किंस्विन्मित्रं मरिष्यतः॥ ६३

युधिष्टिर उवाचः-सार्थः प्रवसतो मित्रं भार्या मित्रं गृहे सतः। आतुरस्य भिषाङ्मित्रं दानं मित्रं मिर्ष्यतः॥ 83 यक्ष उवाचः-कोऽतिथिः सर्वभूतानां किस्विद्धर्म सनातनम्। अमृतं किंस्विद्राजेन्द्र किस्वित सर्विमिदं जगत्॥ ६५ युधिष्टिर उवाचः-अतिथिः सर्वभूताना-मग्निः सोमो गवामृतम्। सनातनोऽमृतो धर्मो वायुः सर्वमिदं जगत्॥ 33 यक्ष उवाचः-किंस्विदेको विचरते जातः को जायते पुनः। किस्विद्धिमस्य भैषज्यं ६७ किस्विदावपनं महत्॥ युधिष्ठिर उवाचः सूर्य एको विचरते चन्द्रमा जायते पुनः। अग्निर्हिमस्य भैषज्यं દ્દ भूमिरावपनं महत्॥

उत्तसाधनाशक्तेन मातापित्रोः शुश्रूषा मनोनिरोधस्तृ-णवत्तुच्छायाश्चिन्तायास्त्यागश्च कर्तन्य इत्याह किंस्विद्गु विंति ॥ ५९ ॥ नतु मनोनाशे श्रून्यमेवावशिष्यत इत्या-शङ्कथ नेत्याह मत्स्य इति । मस्त्य इव मत्स्यो जीवः जाप्य-त्त्वप्रयोगिहलोकपरलोकयोर्वा तीरयोगिव सञ्चारेण सुप्तः स्वनीडभूतं सदूपं ब्रह्म प्राप्तो न निमिषति मनोवल्लुप्तदृष्टिनं भवति । नतु मत्स्योऽविनाशित्वादजातश्चेत्कस्तार्हे जात इत्यत आह्म्अण्डं पिण्डब्रह्माण्डस्मं जातमुत्पन्नं सत् न नोपति चलति। जुप मन्दायां गतौ। पुरुषप्रवर्तितमेवाहङ्कारादिजङजातं चेष्टते इत्यर्थः । 'को ह्येवान्यात् कः प्राण्यायदेष आकाश आनन्दो न स्यात्'द्वति श्रुतेः । कस्तार्हे जाताजातयोरतयोः संयोगस्य दुःखदस्य निवृत्त्युपाय इत्यत आह । अञ्चनः अशरीरस्य निवृत्तदेहत्रयाच्यासस्य योगिनो हृदयं शाकनीडं नास्ति । कथं तर्हि समाधरिप न्युत्तिष्टन्तीत्याह । नदी चित्तनदी वेगेन वर्धते । सुषुप्तावस्थापन्नस्य स्वप्नदर्शनवत्समाहितोत्थितस्यार्व प्रपन्नो दृष्टिसमसमयमात्रजात इत्यर्धः ॥ ६२॥ मनोरी धाशक्तस्य दानमेव श्रेय इत्याह सार्थो यथा प्रवसतो मिन मेवं मरिष्यतो मर्त्यस्य दानं मित्रमित्यर्थः ॥६४॥ दानस्य चित्त्युद्धिद्वारा यज्ञादौ यज्ञादेश्व चित्तेकाम्यद्वारा समध्य अतिथिरिति । प्रवृत्तिहेतुत्वमाह नीयादिरूपः । गवामृतं क्षीरं तदेव सोमाख्यं होत्रं सोऽयं सनातनो नित्यो धमः । अमृतो मोक्षहेतुः तत्र हार माह वायुः सर्वामिदं जगत् 'वायुरेव ब्यष्टिर्वायुः समिष्टिः'क्षि श्रुतेः।पिण्डब्रह्माण्डात्मकवायुरूपत्वप्राप्तेर्मोक्षद्वार्गित्यर्थः ६६॥ उक्तलक्षणस्य वायोरपि संहारे किमविश्च्यत इत्याह स्व एको विचरते सूर्यविचत्प्रकाशरूप आत्मवास्ति । अवस्य त्रये तद्भावे च प्रकाश्यसत्त्वासत्त्वयोः सूर्य इव कुत्रत्र्वि प्रपन्नमानमत आह चन्द्रमा जायते पुनः 'चन्द्रमा मनीसूल इति श्रुतेमन एवाविद्यावशादुत्पद्यते तच दुःखप्रदं जातिः

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

७२

68

1900

यक्ष उवाचः-

किंस्विदेकपदं धर्म्यं किंस्विदेकपदं यशः। किंस्विदेकपदं स्वर्ग्यं किंस्विदेकपदं सखम्॥

किंस्विदेकपदं सुखम् ॥ ६९ पचः—

युधिष्ठिर उवाचः— दाध्यमेकपदं धर्म्यं दानमेकपदं यदाः । सत्यमेकपदं स्वर्ग्यं शीलमेकपदं सुखम् ॥

यक्ष उवाचः--

किंस्विदातमा मनुष्यस्य किंस्विद्दैवकृतः सखा। उपजीवनं किंस्विदस्य किंस्विदस्य परायणम्॥

युधिष्ठिर उवाचः--

पुत्र आत्मा मनुष्यस्य भार्या दैवकृतः सखा। उपजीवनं च पर्जन्यो दानमस्य परायणम्॥

यक्ष उवाचः-

धन्यानामुत्तमं किंस्विद् धनानां स्यात् किमुत्तमम्। लाभानामुत्तमं किंस्यात् सुखानां स्यात्किमुत्तमम्॥ ७३

युधिष्ठिर्, उवाचः--

धन्यानामुत्तमं दाक्ष्यं धनानामुत्तमं श्रुतम् । लाभानां श्रेय आरोग्यं सुस्नानां तृष्टिरुत्तमा॥

यक्ष उवाचः--

कश्च धर्मः परो लोके
कश्च धर्मः सदाफलः।
किं नियम्य न शोचन्ति
कश्च सन्धिनं जीर्यते॥

युधिष्ठिर उवाचः--

आनृशंस्यं परो धर्म- * स्त्रयी धर्मः सदाफलः। मनो यम्य न शोचन्ति सिन्धिः सद्धिनं जीर्यते॥ ७६

यक्ष उवाचः-

किं नु हित्वा प्रियो भवति किं नु हित्वा न शोचति। किं नु हित्वाऽर्थवान् भवति किं नु हित्वा सुखी मवेत्॥ ७७

युधिष्टिर उवाचः--

मानं हित्वा प्रियो भवति क्राघं हित्वा न शोचति । कामं हित्वाऽर्थवान् भवति लोमं हित्वाऽर्थवान् भवति

ल्याति ।: अविद्यानिवृत्त्युपायमाह अग्निर्हिमस्य मैषज्यं 'अग्निर्वाग्मूत्वा'इति श्रुतेर्वागेव तत्त्वमस्यादिका हिमस्य सूर्या-भिभावकस्याविद्याजाड्यस्य औषधं निवारकं भूमिः शरीरं तदेव महदावपनं विद्याअविद्यायाश्च निधानपात्रं इहैव संसा रित्ववदंसंसारित्रह्ममावोऽपि साक्षात्रित्रयत इत्यर्थः ॥ ६८ ॥ अत्र द्वाभ्यां प्रश्नाभ्यां त्रह्मविद्यासूत्रं ससावनमुपक्षिप्तं ततः सप्तिमस्त्वंपदार्थशोधस्ततिश्चिमस्तत्त्वदार्थशोधः ससाधनः कृतः । इदानीं पुनः प्रकारान्तरेण साधनान्येव विद्यत्तत्वं पदार्थयोरभेदं तत्त्वमस्यहंत्रह्मास्मीत्यादिमहावाक्यप्रातिपाद्यं दर्शयति नविमः । किंखिदेकपदिमत्यादिना ॥ ६९ ॥ एकपदेशयति नविमः । किंखिदेकपदिमत्यादिना ॥ ६९ ॥ एकपदेशयति नविभः । किंखिदेकपदिमत्यादिना ॥ ६९ ॥ एकपदेशयति पर्वस्ततस्या । ७० ॥ उद्योगो दानं सत्यं शीलं च सेव्यं तत्रापि दानमेव पुत्रवदात्मा भार्यावत्स्या पर्जन्य-वदुपजीवनं च आत्मप्रदत्वात् रमणीयफल्रत्वात् नादत्तमुपति-

ष्टतीति वचनेनोपर्जावनहेतुत्वाचित्याह किंखिदात्मेति॥७१॥ धन्यं धनाय हितं धनमपि श्रुतमेव न स्वर्णादीत्याह उत्तमं श्रुतमिति लाम आरोग्यं धर्मसाधनत्वात् । तुष्टिः सन्तोषः अवीगोऽघ्ययनमारोग्यं सन्तोषथ दृष्टद्वारेणः ज्ञाने उपकुर्व-वित्यर्थः ॥ ७४ ॥ आनृशंस्यं सर्वभृतामयदानं संन्यास इत्यर्थः। त्रयी मोक्षमन्त्रस्रयीति श्रुतेस्र्यशिज्देनात्र त्रिमात्र-प्रणव उच्यते तदाश्रितो धर्मः अकारउकारमकारार्थानां स्थूलस्क्ष्मकारणोपाधीनां क्रमण पूर्वपूर्वस्थात्तरोत्तरत्र प्रविलापनेन अर्धमात्रार्थे तुरीये त्रह्मण्यवस्थानं सदाफलः अविनाशिफलः। मोक्षहेतुत्वात् । तस्य धर्मस्य प्राप्तावुपायो मनोनिष्रह एव । तावतेव ज्ञातात्मतत्त्वो भूत्वाःशोकं त्रति । मनोनिष्रह एव । तावतेव ज्ञातात्मतत्त्वो भूत्वाःशोकं त्रति । सनोनिष्रहमार्गथ साद्भः कृपाञ्जित्वे प्रदर्शनीय इति तात्प- वर्णाः ॥ ७६ ॥ मनोनिष्रहे दृष्टं द्वारं मानादिचतुष्ट्यत्यागः इत्याह किं नु इति ॥ ७७ ॥

६४

६५

६६

६७

६८

तस्याय

मनोरो-

मित्र-दानस्य समध्युः

निराहन होतम् ।त्र होर

ष्टिः'इति र्थः ६६॥ ॥ह-सूर्व

अवस्थाः कुताताहे

नोभूली इं जगर्ल

या

यध

यु

य

यु

यक्ष उवाचः-किमर्थे ब्राह्मणे दानं किमर्थ नटनतंके। किमर्थ चैव भृत्येषु 50 किमर्थ चैव राजसु॥ युधिष्टिर उवाचः-धर्मार्थं ब्राह्मणे दानं यंशोर्थं नटनर्तके। मृत्येषु भरणार्थ वै 60 भयार्थ चैव राजसुः॥ यस उवाचः-केन खिदावृतो लोकः केन खिन्न प्रकाशते। केन त्यजाति मित्राणि केन खर्ग न गच्छाति॥ 28 युधिष्ठिर उवाचः अज्ञानेनीवृतो लोक-स्तमसा न प्रकाशते। लोभात्यजति मित्राणि सङ्गात् खर्गं न गच्छति ॥ 42

यक्ष उवाचः-मृतः कथं स्यात् पुरुषः कयं राष्ट्रं मृतं भवेत्। श्राद्धं मृतं कथं वा स्यात् कथं यज्ञो मृतो भवेत्॥ 63 युधिष्टिर उवाचः— मृतो दरिद्रः पुरुषो मृतं राष्ट्रमराजकम्। मृतमश्रोत्रियं श्राइं मृतो यज्ञस्त्वदक्षिणः ॥ 82 यक्ष उवाचः का दिकिमुदकं प्रोक्तं किमन्नं किंच वै विषम्। श्राद्धस्य कालमाख्याहि 64 ततः पिब हरस्व च॥ युधिष्टिर उवाच-सन्तो दिग्जलमाकाशं गौरन्नं प्रार्थना विषम्। श्राद्धस्य ब्राह्मणः कालः कथं वा यक्ष मन्यसे॥ 33

मानादित्यागोऽपि धर्मफलमतोऽत्रापि ब्राह्मणे यदानं तदेवं धर्महेत्त्वादुपकरोति नान्यत्र । दत्तिम-त्याह किमर्थमिति ॥ ७९ ॥ ननु दानवलान्माना-दीन् जित्वा मनो निगृहत एवात्यन्तिको दुःखनाशो भविष्यति किम्प्रविलापनरूपेण त्रयीधर्मेणेत्याशङ्कचाह अज्ञा-नेनेति । अज्ञानकार्येण स्थूलसूक्ष्मशरीरद्वयेन जरामरणशोक-मोहाद्याश्रयेण लोक्यत इति लोक आत्मा । आवृतस्तिरो-हितः कल्पितभुजङ्गेनेव रज्जुः। अतोऽज्ञाननाशार्थे त्रयीधर्मोऽ वस्यमेष्टब्यः । ननु सुषुप्तौ देहद्वयस्याभावादज्ञाननाज्ञोऽस्त्येव नि त्रयीधर्मेणेत्यत आह तमसा मूलाज्ञानेन सुषुप्तावप्या-वृतोऽतो न प्रकाशते । तस्मादेहत्रयमपि प्रविलापनीयमेवे-त्यर्थः । ज्ञानाज्ञानयोरेव विरोधाद्ज्ञानकृतः संसारो न मनो-रोधमात्रेण नर्यति किं तु सर्वबाधेन रज्जुमधिगम्यैव यथा-समूलस्य भयस्य नाशस्तथा देहत्रयबाधेन स्त्ररूपाधिगमेनैव समूलस्य संसारस्य नाश इति भावः । अतो लोभसङ्गी त्यक्ता ज्ञानमेव साधनीयमित्याह लोभादिति ॥ ८२ ॥ लोभसङ्गयोरत्सांगे दोषमाह मृत इति । दिखी लुव्याचित्तः सदानायसमर्थत्वेन मृत एव। तत्र दृष्टान्तः मृतं राष्ट्रामेव राष्ट्रं प्राणभूमिपतेः सञ्चारस्थानं शरीरं त्वराजकं नष्टप्राणं यथा तथा दिदो जीवन्मृत इत्यर्थः । अग्रिमं दृष्टान्तद्वयं श्रुति-प्रसिद्धमेव ॥ ८४ ॥ एवं लोभादित्यागेन दानायनुष्ठानेन शमादिसम्पत्त्या च युक्तस्य श्रवणादिमतो यज्ज्ञातव्यं ब्रह्मा-त्मैक्यं तदाह का दिगिति । सन्तो वेदप्रमाणिनिष्ठाः । दिक् दिशाति उपदिशतीति दिक् अपदेष्टार इत्यर्थः । आन्वार्य-वचनात् ब्रह्म ज्ञातब्यमिति भावः । तथा जलं 'पञ्चम्यामाहु-तावापः पुरुषवचसो भगन्ति'इति श्रुतेर्जलं पिण्डब्रह्माण्डात्मकं कार्यं तदभिमानी चेतनश्च तेन व्यष्टिसमिष्टिजीवो त्रक्ष्यते। आकाशः 'सर्वाणि ह वा इमानि भूतान्याकाशादेव समुत्र-यन्त आकाशेऽस्तं यान्ते'इति श्रुतेराकाशो ब्याकृतं कारणं तद भिमानी ईश्वरस्तेनोच्यते । अनयोर्जलमाकाशामिति सामा नाधिकरप्यादभेदउपाच्यंशप्रहाणेन उभयत्र ग्रुद्धचिन्मात्रलः क्षणया 'सोऽयं देवदत्त' इत्यत्रेव तदेतदेशकालक्पविशेषण प्रहाणेन देवदत्तस्वरूपमात्रलक्षणया एतावानेव सर्वेषु वेदा^{न्तेषु} ज्ञातब्योऽर्थः । नतु व्यावर्तके उपाधिभेदे जाम्रति सितिक्य मनयोरभेदः स्यादत आह । गौरन्निमिति । गच्छतीति गौः इन्द्रियं तद्भाहां शब्दाद्यर्थजातं वा तत् अनं अदनीयं प्रवि लापनीयं सैन्धवोदकन्यायेन । यथा सैन्धविष्टि उद्के प्रास्त उदक्षमेवानुविलीयते । अत्र होते सर्वे एकं भवन्ती

69

90

९२

यक्ष उवाचः-

तपः किंल्रक्षणं प्रोक्तं को दमश्च प्रकीर्तितः। क्षमा च का परा प्रोक्ता का च हीः परिकीर्तिता॥ ८७

युधिष्टिर उवाचः-

3

८६

ाति-

नेन

ह्या-

दिक् गार्य-

गहु-

त्मकं

रते।

मुत्प-

तद-

IHI.

त्रल-

विषण

न्तेषु

कथ-

गौ:

प्रवि-

उदके बन्ती तपः स्वधर्मवर्तित्वं मनसो दमनं दमः । क्षमा द्वन्द्वसिहण्णुत्वं द्वीरकार्यनिवर्तनम् ॥

यक्ष उवाचः-

किं ज्ञानं प्रोच्यते राजन् कः शमश्च प्रकीर्तितः। दया च का परा प्रोक्ता किञ्चार्जमुदाहतम्॥

युधिष्ठिर उवाचः—

ज्ञानं तत्त्वार्थसम्बोधः शमश्चित्तप्रशान्तता। दया सर्वसुखेषित्व-मार्जवं समचित्तता॥

यक्ष उवाचः-

कः शत्रुर्दुर्जयः पुंसां
कश्च व्याधिरनन्तकः।
कीदृशश्च स्मृतः साधुरसाधुः कीदृशः स्मृतः॥ ९१

युधिष्ठिर उवाचः--

क्रोधः सुदुर्जयः रात्रु-र्लोभो व्याधिरनन्तकः। सर्वभृतहितः साधु-रसाधुर्निर्दयः स्मृतः॥ यक्ष उवाचः-

को मोहः प्रोच्यते राजन् कश्च मानः प्रकीर्तितः किमालस्यं च विक्षेयं

कश्च शोकः प्रकीर्तितः॥

युधिष्टिर उवाचः-

मोहो हि धर्ममृदत्वं मानस्त्वात्माभिमानिता। धर्मनिष्कियताऽऽलस्यं शोकस्त्वज्ञानमुच्यते॥

यक्ष उवाचः-

किं स्थैर्थमृषिभिः प्रोक्तं किं च घैर्थमुदाहृतम्। स्नानं च किं परं प्रोक्तं दानं च किमिहोच्यते॥

युधिष्ठिर उवाचः-

स्वधर्मे स्थिरता स्थैर्ये धैर्यमिन्द्रियनित्रहः। स्नानं मनोमलत्यांगो दानं वै भृतरक्षणम्॥

९६.

26

यक्ष उवाचः-

कः पण्डितः पुमान् क्षेयो नास्तिकः कश्च उच्यते। को मूर्खः कश्च कामः स्यात् को मत्सर इति स्मृतः॥ ९७

युधिष्ठिर उवाचः-

र्घमंद्रः पण्डितो क्षेयो नास्तिको मूर्ख उच्यते। कामः संसारहेतुश्च इत्तापो मत्सरः स्मृतः॥

96

त्यादिति श्रितिभ्यः । उपाध्योर्भिध्यात्वादेव रज्जूरगवत्प्र-विलयः सुखसाध्य इत्यर्थः । प्रार्थनाकामः स एव विषमिव विषं जन्ममरणहेतुत्वात् । अतः कामं त्यक्ता गुरूपदेशेन प्रपन्नं प्रविलाप्य प्रत्यक् ब्रह्मणोरभेदं साक्षात् कुर्यादित्यर्थः । बाह्मणो ब्रह्मवित् श्राद्धस्य श्रद्धया प्रदेयस्य कालः समयः यदैव सरपात्रलाभस्तदैव धर्मज्ञानादिकमनुष्टेयं शिक्षणीयं च। समाप्ता ससाधना ब्रह्मविद्या । तथाऽप्यन्यान्यपि ज्ञानसा-धनानि तल्लक्षणानि च प्रष्टुामिच्छः पूर्णं वरं श्रातृजीवना- दिसुखं न ददात्यतो धर्मराजः परामृशति । कथं वा यक्ष मन्यसे इति । तव मते एतावता कृतकृत्यत्वमस्ति नास्ति-वेति प्रश्नामित्रायः ॥ ८६ ॥ तपआद्यष्टकस्य ज्ञानुसाध-नस्य लक्षणान्याह द्वाभ्यां तपः स्वधमैति ॥ ८८ ॥ कोध-लोभनिर्दयत्वानि त्यक्वा सर्वभूताहितः स्यादित्यर्थः ॥९२॥ त्रिभमोहादीनां लक्षणान्याह मोहो हीत्यादिन् ॥ ९४ ॥ नास्तिको नास्ति परलोक इति वादी स एव मूर्खो न । ततोऽन्यः पृयद्धूत्वः प्रष्टब्य इत्यर्थः। संसारहेतुर्वासना॥ ९८ ॥

यह

युर्ग

क

ल

यां

यक्ष उवाचः-कोऽहङ्कार इति प्रोक्तः कश्च द्म्भः प्रकीतितः। कि तहैवं परं प्रोक्तं ९९ किं तत्पेशुन्यमुच्यते॥ युधिष्ठिर उवाचः-महाज्ञानमहङ्कारो दम्भा धर्मा ध्वजोच्छ्यः। दैवं दानफलंप्रोक्तं पैशुन्यं परदूषणम् ॥ 800 यक्ष उवाचः धर्मश्चार्थश्च कामश्च परस्पराविरोधिन: एषां नित्यविरुद्धानां १०१ कथमेकत्र सङ्गमः॥ युधिष्ठिर उवाचः— यदा धर्मश्च भार्या च परस्परवशानुगौ । तदा धर्मार्थकामानां त्रयाणामपि सङ्गमः॥ यक्ष उवाचः-अक्षयो नरकः केन प्राप्यते भरतर्षभ । प्तन्मे पृच्छतः प्रश्नं तच्छीव्रं वक्तुमर्हसि ॥ 3 युधिष्टिर उवाचः-ब्राह्मणं स्वयमाहूय याचमानमिकञ्चनम्। पश्चान्त्रास्तीति यो ब्यात् सोऽक्षयं नरकं वजेत्॥ वेदेषु धर्मशास्त्रेषु मिथ्या यो वै द्विजातिषु ।

सोऽक्षयं नरकं वजेत्॥ विद्यमाने धने लोभा-द्वानभोगविवार्जितः। पश्चान्नास्तीति यो ब्र्यात् सोऽक्षयं नरकं वजेत्॥ यक्ष उवाचः-राजन् कुलेन वृत्तेन स्वाध्यायेन श्रुतेन वा। ब्राह्मण्यं केन भवति प्रबृद्येतत् सुनिश्चितम् ॥ 9 युधिष्ठिर उवाचः श्रुण यक्ष कुछं तात न स्वाध्यायो न च श्रुतम्। कारणं हि द्विजत्वे च वृत्तमेव न संशयः॥ 6 वृत्तं यत्नेन संरक्ष्यं ब्राह्मणेन विशेषतः। अक्षीणवृत्तो न क्षीणो 9 वृत्ततस्तु हतो हतः॥ पठकाः पाठकाश्चैव ये चान्ये शास्त्रचिन्तकाः। सर्वे व्यसनिनो मूर्खा यः क्रियावान् स पण्डितः 80 चतुर्वेदोऽपि दुर्वृत्तः स शूद्रादतिरिच्यते। योऽग्निहोत्रपरो दान्तः स ब्राह्मण इति स्मृतः॥ ११ यक्ष उवाचः प्रियवचनवादी कि लभते

देवेषु पितृधर्मेषु

महन्च तदज्ञानं च अहङ्कारः धर्मः ध्वजोच्छ्यो ध्वजवदुिच्छ्तो लोकेषु ख्यात्यर्थः । दम्भद्गेपैश्र्त्यानि त्यक्ता देवाधीनो यहच्छालाभसन्तुष्टो निर्दम्भः निष्कामं च धर्ममाचरेदित्यर्थः ।। १००॥ नन्वर्थकामयोविरोधिनोः सतोस्ताहशो धर्मो दुरनुष्ट्रेय इत्याशङ्कथाह यदेति । धर्मोऽप्रि-हाँत्रादिः । पारित्राज्यवद्भार्याविरोधी न भवति । यदा च भार्यादानादिप्रतिवन्धकं विना धर्मे विरोधिनी न भवी

छ्यो तदा धर्मोऽर्थान् प्रसूते। भार्था च कामं पूर्याते। तेन विवगेऽयं सङ्गमं प्राप्नोति। तथा च गृहिणामप्यस्ति धर्मः द्वारेण मोक्षेऽधिकार इत्युक्तम्॥ २॥ अक्षयो नरकः तिल् संसारित्वम्॥ ३॥ तद्धेतुमासुरी सम्पदमाह ब्राह्मणमित्याः दिना ॥४॥ स्वाध्यायेन अक्षरावाप्तया श्रुतेन तद्धेप्रहणेन सार्थवेदाधिगमेनेत्यर्थः॥ ७॥ कुलं न कारणिमिति योज्यस् भवीत ॥ ८॥ अतिरिच्यते नीचतायामिति शेषः॥ १९॥

वहुमित्रकरः किं लभते

विमृशितकार्यकरः किं लभते।

धर्मे रतः कि लमते कथय ॥ ^{१२}

गुधिष्ठिर उवाचः—
प्रियवचनवादी प्रियो भवति
विसृशितकार्यकरोऽधिकं जयति।
वहुमित्रकरः सुखं वसते
यश्च धर्मरतः स गतिं लभते॥ १३

यक्ष उवाचः—

ç

9

80

११

ते।

1 83

तेन

धर्म.

नित्य

मत्या -

र्णेन ।

घ्यायः

को मोदते किमाश्चर्यं कः पन्थाः का च वार्तिका। वद् मे चतुरः प्रश्नान् सृता जीवन्तु बान्धवाः॥ १४

युधिष्टिर उवाचः—

पञ्चमेऽहिन पष्टे वा शाकं पचित स्वे गृहे । अनुणी चाप्रवासी च स वारिचर मोदते ॥ १५ अहन्यहिन भूतानि गच्छन्तीह यमालयम् । शेषाः स्थावरिमच्छन्ति किमाश्चर्यमतः परम् ॥ १६ तकोंऽप्रतिष्ठः श्रुतयो विभिन्ना नैको ऋषिर्यस्य मतं प्रमाणम् । धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायां मासर्तुदर्वीपरिघट्टनेन
भूतानि कालः पचर्ताति वार्ता ॥ १८
यक्ष उवाच ।
व्याख्याता मे त्वया प्रश्ना याथातथ्यं परन्तप ।
पुरुषं त्विदानीं व्याख्याहि यश्च सर्वधनी नरः१९

युधिष्टिर उवाच । दिवं स्पृशाति भूमिं च शब्दः पुण्येन कर्मणा । यावत्स शब्दो भवति तावत् पुरुष उच्यते ॥ २० तुल्ये प्रियाप्रिये यस्य सुखदुःखे तथैव च । अतीतानागते चोभे स वै सर्वधनी नरः ॥ २१ यक्ष उवाच ।

व्याख्यातः पुरुषो राजन् यश्च सर्वधनी नरः। तस्मात् त्वमेकं भातृणां यमिच्छसि स जीवतु २२ युधिष्ठिर उवाच।

श्यामा य एष रक्ताक्षो वृहच्छाल इवोत्यितः। व्यूढोरस्को महाबाहुर्नकुलो यक्ष जीवतु॥ २३

यक्ष उवाच ।
प्रियस्ते भीमसेनोऽयमर्जुनो वः परायणम् ।
स कस्मान्नकुलो राजन् सापत्नं जीविमच्छासि२४ यस्य नागसहस्रोण दशसङ्खयेन वे बलम् ।
तुत्यं तं भीममुत्सुज्य नकुलं जीविमच्छासि २५
तथैनं मनुजाः प्राहुर्भीमसेनं प्रियं तव ।
अथ केनानुभावेन सापत्नं जीविमच्छिस् ॥ २६
यस्य बाहुबलं सर्वे पाण्डवाः समुपासते ।
अर्जुनं तमपाहाय नकुलं जीविमच्छिसि ॥ २७

कर्मोपास्तिज्ञानानामन्तरङ्गसाधनं वेराग्यमाह प्रश्नचतुष्टयोत्तरत्वेन हे वारिचर हे यक्ष ऋणं प्रवासं च अकुर्वन्यहच्छालाभसन्तुष्टो भवोदित्यर्थः ॥१५॥ अहनीति । देहस्य विनाशित्वमनुसन्धाय प्राप्तानिप भोगांस्त्यक्त्वा शींग्रं परमार्थाय
यतितव्यामित्यर्थः ॥१६॥ तर्क इति । अप्रतिष्टः निर्णयग्रत्यः
श्वतयोऽपि विभिन्नाः परस्परिवरुद्धार्थवादिन्यः । मुनयोऽपि
तद्धाख्यातारस्ताहशा एव अतोऽनन्तासु धर्मशास्त्रादिविवासु श्रममकृत्वा बहुजनसम्मतमेव मार्गमनुसरोदित्यर्थः ।
॥ १७ ॥ अस्मिन्निति मुज्यमाना अपि स्त्रयाद्यो न चिरस्थायिन इति सर्वतो वराग्यमेवाश्रयेदिति भावः ॥ १८ ॥
कर्मशानफले विवेक्तुं पृच्छिति व्याख्याता इति याथातथ्यं
यथार्थं यथा स्यात्त्या पुरुषं पुरि शरीरे वसतीति पुरुषस्तं
जीविन्तमित्यर्थः । को जीवित कश्वावाप्तसकलकाम इति
पश्ची ।। १९ ॥ तयोहत्तरं दिवामिति द्वाभ्यां पृष्येन क्रमणा

महाजनो येन गतः स पन्थाः॥

सुर्याग्निना रात्रिदिवेन्धनेन।

अस्मिन महामोहमये कटाहे

सकामेन निष्कामेण वा युम्मिव्यापी कीर्तिशब्दो मवित । यावत्कीर्तिरिस्त तावजीवतिर्व्यः । पश्चादिहलोके पूर्व-वासनानुरूपाणि कर्माणि करोति । तत्रापि सोपानारोह-क्रमेण निष्कामो मुच्यते अवरोहक्रमणे सकामोऽधिकमधिकं वासनापाशैर्वध्यत इति विवेकः ॥ २०॥ तुल्ये इति । ब्रह्मविदेव सर्वधनी 'यस्तमात्मानमनुविद्य विजानाति सर्वाध्य लोकानाप्नोति सर्वाध्य कामान् 'इति तस्येवासिसकलकामत्वश्चतेः । तस्य स्वाभाविकमिदं लक्षणं तुल्ये प्रियाप्रिये इति । तदेव साधकस्य यत्नसाध्यं ज्ञानसाधनिमत्युच्यते यथोक्तम्। 'उत्पन्नात्मप्रवोधस्य ह्यहेय्तवादयो गुणाः । अयत्वतो भवन्त्यस्य न तु साधनक्ष्विणः ' इति ॥२१॥ एवं पुत्रस्य ज्ञानं परीक्ष्य धर्मे स्थिति परीक्षितुमाह यमेकिमिन्वलिस स जीवित्वति ॥ २२ ॥ जीवं जीवन्तम् ॥ २४ ॥ अनुभावेन नकुक्रगतसामपर्येन ॥ २६ ॥

धोज्यम् ।। १७

ख

आ

वरं

ये

मृग

दद

तऋ

दद

भू

यइ

स्व

अ

यः

रि

अ

युधिष्ठिर उवाच ।
धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः ।
तस्माद्धर्म न त्यजामि मा नो धर्मो हतोऽवधीत्॥
आनृशंस्यं परो धर्मः परमार्थाच्च मे मतम् ।
आनृशंस्यं चिकीर्षामि नकुलो यक्ष जीवतु ॥ २९
धर्मशीलः सदा राजा इति मां मानवा विदुः ।
स्वधर्मान्न चलिष्यामि नकुलो यक्ष जीवतु ॥ ३०

कुन्ती चैव तु माद्री च हे भार्ये तु पितुर्मम ।
उभे सपुत्रे स्यातां वै इति मे धीयते मातिः भिर यथा कुन्ती तथा माद्री विशेषो नास्ति मे तयोः मातृभ्यां सममिच्छामि नकुलो यक्ष जीवतु ३२ यक्ष उवाच ।

तस्य तेऽर्थाच कामाच आनृशंस्यं परं मतम्। तस्मात्ते म्रातरः सर्वे जीवन्तु भरतर्षम॥ ३३

इति श्रीमहाभारते आरण्यंके पर्वणि आरणेयपर्वणि यक्षप्रश्ने
' त्रयोदशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१३ ॥

338

वैशम्पायन उवाच ।
ततस्ते यक्षवचनादुद्दतिष्ठन्त पाण्डवाः ।
श्चुतिपासे च सर्वेषां क्षणेन व्यपगच्छताम् ॥ १
युधिष्ठिर उवाच ।
सरस्येकेन पादेन तिष्ठन्तमपराजितम् ।
पृच्छामि को भवान् देवो न मे यक्षो मतो भवान्
वस्नां वा भवानेको रुद्राणामथवा भवान् ।
अथवा मरुतां श्रेष्ठो वज्री वा त्रिद्रशेष्ट्यरः ॥ ३
मम हि स्रातर इमे सहस्रशतयोधिनः ।
तं योधं न प्रपद्यामि येन सर्वे निपातिताः ॥ ४
सुखं प्रतिप्रबुद्धानामिन्द्रियाण्युपळक्षये ।

स भवान् सुहदोऽस्माकमथवा नः पिता भवान्
यक्ष उवाच ।
अहं ते जनकस्तात धर्मो मृदुपराक्रम ।
त्वां दिदक्ष्र्रनुप्राप्तो विद्धि मां भरतर्षम ॥ ६
यशः सत्यं दमः शौचमार्जवं होरचापलम् ।
दानं तपो ब्रह्मचर्यमित्येतास्तनवो मम ॥ ७
अहिंसा समता शान्तिस्तपः शौचममत्सरः ।
द्वाराण्येतानि मे विद्धि प्रियो द्यसि सदा मम॥८
दिष्ट्या पञ्चसु रक्तोऽसि दिष्ट्या तेषद्पदी जिता
द्वे पूर्वे मध्यमे द्वे च द्वे चान्ते साम्परायिके ॥ ९

नः अस्मान् माऽवधीत् ॥ २८ ॥ आतृशंस्यं अवैषम्यं परमार्थात् सत्यात् ॥ २९ ॥ धीयते निश्चिनुते ॥ ३९ ॥ इति आरप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे त्रयोदशा-धिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१३ ॥

388

ततस्ते इति ॥ १ ॥ सहदः सहत् । छान्दसमदन्तः त्वम् ॥ ५ ॥ यशः स्यातिः सत्यं यथार्थभाषणं दमो बाह्ये- निद्रयजयः। शौचं द्विविधं मृज्जलादिना वाह्यं कामकोधादि- राहित्यादान्तरं आजवमवकता। मार्दवमिति पाठे अकूरता। नहीरकार्यप्रयत्तिवारकश्चेतोय्वत्तिविशेषः। अचापलं मनसः स्थैयी दानं प्रासिद्धं। तपः स्वधमाचरणं ब्रह्मचर्यमुपस्थनिग्रहः। तनवः शरीराणि ॥ ७ ॥ अहिंसावाङ्यनःशरीरैः परपीडावर्जनम् समता मानापमानादिष्ववैषम्यं शान्तिश्चित्तानिग्रहः। तपः कृत्च्छ्रचान्द्रायणादि। शौचं व्याख्यातम्। अमत्सरः परगुणान् दृष्ट्वा सन्तापः। मत्सरस्तदभावः। द्वाराणि धर्मप्राप्तिसुखानि

॥ ८॥ दिष्टया पञ्चसु रक्तोसि । पञ्चस्वात्मदर्शनसाधनेषु 'शान्तो दान्त उपरतिस्तितिश्चः समाहितो भूत्वात्मन्येवा-त्मानं पस्यति'इति श्रुत्युक्तेषु शमादिषु दिष्टया पृर्वपुण्यवशात् रक्तोऽसि तस्य फलं च षट्पदीजयः । पद्यन्ते प्राप्नुवन्ति देहिः नमिति । पदानि षडूर्मयो 'योशनायापिपासे शोकं मोहं जां मृत्युमत्येति'इतिश्रुत्युक्ताः तेषां षण्णां पदानां समाहारः षट्-पदी सा त्वया जिता । तेषु पदेषु द्वे पर्व पूर्वजातमात्रस्य ह्यशनापिपासे प्रथमं भवतः । द्वे मध्ये शोकमोहौ । शोक इष्टवियोगजिश्वत्तस्य सन्तापः । मोहोऽतिपापेन कार्याः कार्यप्रतिसन्धानशून्यत्वम् । एते मध्ये मध्यमे वयसि प्राप्नुतः। प्राचस्तु पञ्चसु महायज्ञेषु 'कामकोधो लोभमोहौ मदमानी व षट्पदी ।षट्पदीं समितिकम्य मुच्यते नात्र संशयः' इति व्याव हुस्तद्घ्यात्माधिकाराद्वे पूर्वे इति वाक्यशेषासामझस्या^{ह्यो} पेक्षितं साम्परायिके जरामृत्यू उत्तरे वयस्युपातिष्ठतः द्वे अर्ते साम्परायिके। सम्परायः परलोकस्तं प्रति नेतुमुद्ति साम-रायिके॥ ९ ॥

13

ान

19

111

ता

धनेषु

धेवा-

शात् देहि-

जरां षट्-

त्रस्य-शोक

नार्या-

प्रुत:।

ना व

याव

पाची-

अन्ते

साम-

, गेंऽहमिति भद्रं ते जिज्ञासुस्त्वामिहागतः। बानशंस्येन तुष्टोऽस्मि वरं दास्यामि तेऽनघ १० वरं वृणीष्य राजेन्द्र दाता ह्यास्मि तवानघ। वे हि मे पुरुषा भक्ता न तेषामास्त दुर्गतिः॥११ युधिष्ठिर उवाच। अरणीसहितं यस्य मृगो ह्यादाय गच्छति। तस्याययो न लुप्येरन् प्रथमोऽस्तु वरो मम ॥ १२ यक्ष उवाच। अरणीसहितं ह्यस्य ब्राह्मणस्य हृतं मया। मृगवेषेण कौन्तेय जिज्ञासार्थं तव प्रभो ॥ 23 वैशस्पायन उवाच। ददानीत्येव भगवानुत्तरं प्रत्यपद्यत । अन्यं वरय भद्रं ते वरं त्वममरोपम ॥ १४ युधिष्ठिर उवाच। वर्षाणि द्वादशारण्ये त्रयोदशसुपस्थितम्। तत्र नो नाभिजानीयुर्वसतो मनुजाः काचित् १५ वैशम्पायन उवाच। ददानीत्येव भगवानुत्तरं प्रत्यपद्यत । भूयश्चाश्वासयामास कौन्तेयं सत्यविक्रमम् १६ यद्यपि स्वेन रूपेण चरिष्यथ महीमिमाम्। न वो विज्ञास्यते कश्चि। त्रिषु लोकेषु भारत ॥१७ वर्षं त्रयोदशामिदं मत्प्रसादात् कुरुद्रहाः। विराटनगरे गृढा अविज्ञाताश्चरिष्यथ ॥ 26 यद्वः सङ्कृत्पितं रूपं मनसा यस्य यादशम् । तादशं तादशं सर्वे छन्दतो धारयिष्यथ ॥ १९ अरणीसहितं चेदं ब्राह्मणाय प्रयच्छत ।

जिज्ञासार्थं मया होतदाहतं मृगक्रिषणा ॥ २०
प्रवृणीष्वापरं सौम्य वरिमष्टं ददानि ते ।
न तृष्यामि नरश्रेष्ठ प्रयच्छन् वै वरांस्तथा ॥ २१
तृतीयं गृह्यतां पुत्र वरमप्रतिमं महत् ।
त्वं हि मत्प्रभवो राजन् विदुरश्च ममांशजः ॥ २२
युधिष्ठिर उवाच ।
देवदेवो मया दृशे भवान् साक्षात् सनातनः ।
यं ददासि वरं तुष्टस्तं ग्रहीष्याम्यहं पितः ॥ २३

द्वद्वा मया दृष्टा मवान् साक्षात् सनातनः। यं द्दासि वरं तुष्टस्तं ब्रहीच्याम्यहं पितः॥ २३ जयेयं लोभमोहौ च कोधं चाहं सदा विभो। दाने तपिस सत्ये च मनो मे सततं भवेत्॥ २४ धर्म उवाच।

उपपन्नो गुणैरेतैः सभावेनासि पाण्डव । भवान् धर्मः पुनश्चैव यथोक्तं ते भविष्यति ॥ २५ वैद्यामपायन उवाच ।

इत्युक्ताऽन्तर्द्धे धर्मो भगवाँ होकभावनः । समेताः पाण्डवाश्चेव सुखसुप्ता मनस्विनः ॥ २६ उपेत्य चाश्रमं वीराः सर्व एव गतक्रमाः। आरणेयं ददुस्तस्मै ब्राह्मणाय तपस्विने ॥ २७

इदं समुत्थानसमागतं महत्
पितुश्च पुत्रस्य च कीर्तिवर्धनम्।
पठन्नरः स्याद्विजितेन्द्रियो वशी
स पुत्रपौत्रः शतवर्षभाग्भवेत्॥ . २८
न चाप्यधमें न सुदृद्धिभेदने
परस्वहारे परदारमर्शने।
कद्यभावे न रमन्मनः सदा
नृणां सदाख्यानमिदं विजानताम्॥ २९

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वाणे आरणेयपर्वाणे नकुटादिजीवनादिवरप्राप्ती चतुर्दशाधिकत्रिशततमोऽघ्यायः ॥ ३१४ ॥

>>

धर्मोऽहमिति । भद्रं ते अहं धर्मस्तव पिताऽस्मीति स्वस्पप्रकाशनं इति भद्रं ते इत्यनेन । इति एवमुक्त-प्रकारेण । यशःप्रभृतिभिद्शिभिधमतनुभिरहिंसादिभिधम-द्वारैश्वोत्पन्नेनादृष्टेन । शमादिपञ्चकानुरक्तस्य षद्पदीजयफलं भद्रं कत्याणं मोक्षसुखाख्यमद्वयसिचदानन्दमात्रं ते तव अस्त्विति शेषः। एवं प्रश्नानुवादमुखेन प्रतिपादितां ब्रह्मविद्यां यशः सत्यं दमः शौचिमित्यादि श्लोकत्रयेणोपसंहृत्य आख्या-यिकामनुसरति जिज्ञासुस्त्वामिहागत इत्यादिना ॥ १०॥ अरणीसहितमरण्योः समारोपितमित्रम्। यद्वा अरण्योः सहितं समुदायः अरणीद्वयमिति यावत् ॥ १२ ॥ अरण्ये गतानीति शेषः । नः अस्मान् ॥ १५ ॥ छन्दतः इच्छातः ॥ १९ ॥ आरणेयमरणीसम्पुटम् ॥ २० ॥ समुत्यानसमागतं भीमा-दीनां समुत्यानं च धर्मराजेन सह समागतं सम्मेलनं चेति समाहारः । पितुधर्मस्य पुत्रस्य युधिष्ठिरस्य चात्समागतामिति समासैकदेशभूतमप्यनुवर्तते ॥ २८ ॥ कदर्यभावे कार्पण्ये सदाख्यानं शुभाख्यानम्॥२९॥ इत्यारण्यके पर्वाणे नैलकण्डी-ये भारतभावदीप चतुर्दशाधिक् त्रिशततमो ऽध्यायः ॥३१४॥

वैशाम्पायन उवाच । धर्मेण तेऽभ्यनुज्ञाताः पाण्डवाः सत्यविक्रमाः। अज्ञातवासं वतस्यन्तच्छन्ना वर्षे त्रयोदशम् ॥ उपोपविष्टा विद्वांसः सहिताः संशितवताः। ये तद्भक्ता वसन्ति स्म वनवासे तपस्विनः ॥ २ तानव्रवन्महात्मानः स्थिताः प्राञ्जलयस्तदा। अभ्यनुज्ञापायेष्यन्तस्तं निवासं धृतव्रताः॥ विदितं भवतां सर्वे धार्तराष्ट्रयेथा वयम्। छद्मना हतराज्याश्चानयाश्च बहुदाः कृताः ॥ उषितीश्च वने कुन्छे वयं द्वादशवःसरान् । अज्ञातवाससमयं शेषं वर्षं त्रयोदशम्॥ तद्वसामो वयं छन्नास्तद्नुज्ञातुमह्थ। सुयोधनश्च दुष्टात्मा कर्णश्च सहसौबलः ॥ जानतो विषमं कुर्युरस्मास्वत्यन्तवैरिणः। युक्तवाराश्च युक्ताश्च पौरस्य खजनस्य च ॥ ं अपि नस्तद्भवेद्भयो यद्धयं ब्राह्मणैः सह । . समस्ताः स्वेषु राष्ट्रेषु खराज्यस्या भवेमहि ॥ वैशम्पायन उवाच। इत्युक्तवा दुःखशोकार्तो श्रुचिर्धर्मसुतस्तदा । सम्मृर्छितोऽभवद्राजा साश्रुकण्ठो युधिष्टिरः॥९ तमथाश्वासयन् सर्वे ब्राह्मणा म्रातृभिः सह। अथ धौम्योऽब्रवीद्वास्यं महार्थं नृपति तदा॥१० राजन् विद्वान् भवान् दान्तः सत्यसन्धा जितेन्द्रियः। नैवंविधाः प्रमुह्यन्ते नराः कस्याञ्चिदापदि॥ 38 देवैरप्यापदः प्राप्ताच्छन्नेश्च बहुशस्तथा। तत्र तत्र सपतानां नित्रहार्थे महात्मिः। १२ इन्द्रेण निषधान् प्राप्य गिरिप्रस्थाश्रमे तदा छन्नेनाष्य कृतं कर्म द्विपतां च विनिग्रहे ॥ विष्णुनाश्वशिरः प्राप्य तथाऽदित्यां निवत्स्यता॥ गर्भे वधार्थ दैत्यानामज्ञातेनोषितं चिरम् ॥ १४

प्राप्य वामनरूपेण प्रच्छन्नं ब्रह्मरूपिणा । वलेर्यथा हतं राज्यं विक्रमैस्तच ते श्रुतम् ॥ १५ हताशनेन यचापः प्रविदय छन्नमासता । विवधानां कृतं कर्म तच सर्व श्रुतं त्वया॥ प्रचछनं चापि धर्मज्ञ हरिणाऽरिविनिग्रहे। वज्रं प्रविदय राऋस्य यत् कृतं तच्च ते श्रुतम्॥ १७ और्वेण वसता छन्नमूरी ब्रह्मरिणा तदा। यत् इतं तात देवेषु कर्म तत्तेऽनघ श्रुतम् ॥ १८ एवं विवस्वता तात छन्नेनोत्तमतेजसा। निर्दृग्धाः शात्रवाः सर्वे वसता भुवि सर्वेशः १९ विष्णुना वसता चापि गृहे दशरथस्य वै। द्राग्रीवो हतच्छन्नं संयुगे भीमकर्मणा॥ एवमेव महात्मानः प्रच्छन्नास्तत्र तत्र ह ! अजयञ्छात्रवान् युद्धे तथा त्वमपि जेप्यसि २१ तथा धौम्येन धर्मज्ञो वाक्यैः सम्परितोषितः। शास्त्रबुद्ध्या सबुद्ध्या च न चचाल युधिष्ठिरः२२ अथाव्रवीत् महाबाहुर्भीमसेनो महाबलः। राजानं बलिनां श्रेष्टो गिरा सम्परिहर्षयन् ॥ २३ अवेक्षया महाराज तव गाण्डीवधन्वना। धर्मानुगतया बुद्ध्या न किञ्चित् साहसं कृतम् १४ सहदेवो मया नित्यं नकुलश्च निवारितौ । शक्तौ विध्वंसने तेषां शत्रूणां मीमविक्रमौ ॥२५ न वयं तत्प्रहास्यामो यस्मिन् मोश्यति नो भवान भवान् विधत्तां तत् सर्वे क्षिप्रं जेष्यामहे रिपून्^{र६} इत्युक्ते भीमसेनेन ब्राह्मणाः परमाशिषा । उक्तवा चापृच्छच भरतान्यथास्वान्ययुर्गृहार सर्वे वेदविदो मुख्या यतयो मुनयस्तथा। आसेदुस्ते यथान्यायं पुनर्दर्शनकाङ्क्ष्या ॥ सह धौम्येन विद्वांसस्तथा पञ्च च पाण्डवाः। उत्थाय प्रययुर्वीराः कृष्णामादाय धन्विनः ॥ २९

384

धर्मणेति । वत्स्यन्तः वस्तुमिच्छन्तः ॥१॥ स्थिताः स्वधर्मनिष्ठाः ॥ ३ ॥ युक्ताः योजिताश्वारा यस्ते युक्ता अव द्विताः पौरस्य स्वजनस्य च अस्माभिराश्रितस्यः विषमं कुर्यु- रतो राष्ट्रान्तरेऽस्माभिर्गन्तन्यमित्याशयः ॥ ७ ॥ अशु^{वि} रार्तिप्रस्तत्वात् शुचिरित्येव पाठः: स्वच्छः ॥ ९ ॥ उद्य वासं कृत्वा ॥ ९३ ॥ न चचाल छलेन शत्रुवधं नाङ्गीकृति वान् ॥ २२ ॥ आशिषोक्षा आशिषं प्रयुज्य ॥ २० ॥

33

१७

38

39

20

२१

:22

२३

म्२४

। २५ वान्

न्२६

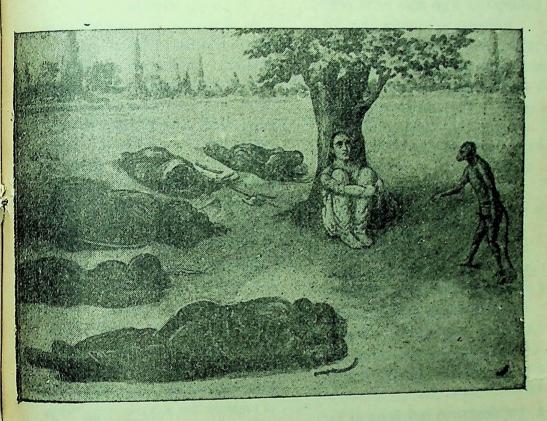
हिन्

26

1 29

खु^{बि-} उष्य

२०॥

हन्मान्
सीते ! रामस्य दृतोऽहं वानरो मास्तात्मजः ।
त्वदर्शनममिप्रेप्सुरिह प्राप्तो विहायसा ॥
—वनपर्व अ० २८२. पृ. ४४६.

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

क्षिप्तामिषीकां काकाय चित्रकूटे महागिरौ । भवता पुरुषट्याव्र प्रत्यभिज्ञानकारणात् ॥ ७०

प्राहियत्वाऽहमात्मानं ततो दग्चा चतां पुरीम् । सम्प्राप्त इति तं रामः प्रियवादिनमार्चयत् ॥ ७१

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि हनुमत्यत्यागमने इयुरित्यिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८२ ॥

444664C

२८३

मार्कण्डेय उवाच। ततस्तत्रैव रामस्य समासीनस्य तैः सह। समाजग्मुः कपिश्रेष्ठाः सुत्रीववचनात् तदा ॥ १ वृतः कोटिसहस्रेण वानराणां तरस्विनाम्। श्वञूरो वालिनः श्रीमान् सुषेणो राममभ्ययात्२ कोटीशतवृतो वाऽपि गजो गवय एव च। वानरेन्द्रौ महावीयों पृथक् पृथगददयताम् ॥ ३ षष्टिकोटिसहस्राणि प्रकर्षन् प्रत्यदस्यत । गोलाङ्कलो महाराज गवाक्षो भीमदर्शनः ॥ गन्धमदिनवासी तु प्रथितो गन्धमादनः। कोटी शतसस्त्राणि हरीणां समकर्षत ॥ 4 पनसो नाम मेधावी वानरः सुमहाबलः। कोटीर्देश द्वादश च त्रिंशत्पञ्च प्रकर्षति ॥ श्रीमान् दिधमुखो नाम हरिवृद्धोऽतिवीर्यवान्। प्रचकर्ष महासैन्यं हरीणां भीमतेजसाम्॥ कृष्णानां मुखपुण्ड्राणामृक्षाणां भीमकर्मणाम्। कोटीशतसहस्रेण जाम्बवान् प्रत्यदश्यत ॥ एते चान्ये च बहवो हरियूथपयूथपाः। असङ्ख्रिथेया महाराज समीयू रामकारणात्॥ गिरिकूटनिभाङ्गानां सिंहानामिव गर्जताम्। श्रूयते तुमुलः शब्दस्तत्र तत्र प्रघावताम् ॥ गिरिकूटनिमाः केचित् केचिन्महिषसन्निमाः। शरदभ्रप्रतीकाशाः केचिद्धिङ्गलकाननाः॥ उत्पतन्तः पतन्तश्च प्लवमानाश्च वानराः। उद्धन्वन्तोऽपरे रेणून् समाजग्मुः समन्ततः ॥ १२ स वानरमहासैन्यः पूर्णसागरसन्निमः। १३ निवेशमकरोत् तत्र सुग्रीवानुमते तदा ॥ ततस्तेषु हरीन्द्रेषु समावृत्तेषु सर्वशः।

तिथौ प्रशस्ते नक्षत्रे मुहुर्ते चामिप्रजिते ॥ १४ तेन व्यूढेन सैन्येन लोका नुदूर्तयन्निव। प्रययौ राघवः श्रीमान् सुत्रीवसहितस्तदा ॥ १५ मुखमासीत् तु सैन्यस्य हनूमान् मारुतात्मजः। ज्ञघनं पालयामास सौमित्रिरक्तोभयः॥ १६ बद्धगोधाङ्गलित्राणौ राघवौ तत्र जमातुः। वृतौ हरिमहामात्रैश्चन्द्रसूर्यौ प्रहैरिव ॥ 20 प्रवमी हरिसैन्यं तत् सालतालशिलायुधम्। सुमहच्छालिभवनं यथा सुर्योदयं प्रति ॥ 26 नलनीलाङ्गदकाथमैन्दद्विविद्वालिता। ययौ सुमहती सेना राघवस्यार्थसिद्धये ॥ विविधेषु प्रशस्तेषु बहुमूलफलेषु च। प्रभूतमधुमांसेषु वारिमत्सु शिवेषु च॥ 20 निवसन्ती निराबाधा तथैव गिरिसानुषु। उपायाद्धरिसेना सा श्लारोद्मथ सागरम्॥ 28 द्वितीयसागरनिमं तद्वलं वहुलघ्वजम् । वेळावनं समासाद्य निवासमकरोत् तद्ग ॥ ततो दाशरथिः श्रीमान् सुग्रीवं प्रत्यभाषत । मध्ये वानरमुख्यानां प्राप्तकालमिदं वचः॥ उपायः को नु भवतां मतः सागरलङ्घने । इयं हि महती सेना सागरश्चातिदुस्तरः॥ तत्रान्ये व्याहरन्ति स्म वानरा वहुमानिनः। समर्था लङ्गने सिन्धोर्न तु तत्कृत्स्त्र कारकम् २५ केचिन्नौभिर्व्यवस्यन्ति केचिच विविधैः प्रुवैः। नेति रामस्तु तान् सर्वान् सान्त्वयन् प्रत्यमाषत शतयोजनविस्तारं न शक्ताः सर्ववानराः। कान्तुं तोयनिधिं वीरा नैषा वो नैष्ठिकी मतिः२७

इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतमावदीपे ज्यशीत्यिध-कद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८२ ॥

२८३ ततस्तत्रैवेति ॥ १ ॥ मुखे पुण्ड्रस्तिलकं येषां ते ललाटे ऊर्ध्वपुण्ड्राकारेण चिन्हेन चिन्हितानाम् ॥ ८ ॥ शालिभिर्भातीति शालिभं तच तद्दनं प्कशालिभवनं तद-त्पीतवर्णामित्यर्थः ॥ १८ ॥ असमस्तजनाधिकारिकामित्यर्थः । नावो न सन्ति सेनाया बन्ह्यस्तारायितुं तथा। वाणजामुपघातं च कथमस्मद्विधश्चरेत ॥ विस्तीर्ण चैव नः सैन्यं हन्याच्छिद्रेण वै परः। व्रवोड्डपप्रतारश्च नैवात्र मम रोचते॥ अहं त्विमं जलनिधिं समारप्स्याम्युपायतः। प्रतिशेष्याप्युपवसन् दर्शयिष्यति मां ततः॥ न चेहर्रायिता मार्ग धक्ष्याम्येनमहं ततः। महास्त्रैरप्रतिहतैरत्याग्निपवनोज्ज्वलैः॥ 38 इत्युक्त्वा सह सौिमित्रिरुपस्पृश्याथ राघवः। प्रतिशिक्ये जलनिार्धे विधिवत् कुशसंस्तरे ॥३२ सागरस्तु ततः स्वप्ने दर्शयामास राघवम्। देवो नदनदीभर्ता श्रीमान् यादोगणैर्वृतः॥ 33 कौसल्यामातरित्येवमाभाष्य मधुरं वचः। इद्मित्याह रत्नानामाकरैः शतशो वृतः॥ 38 ब्रहि किं ते करोम्यत्र साहाय्यं पुरुषर्षम । वेक्ष्वाको ह्यस्मि ते ज्ञातिरिति रामस्तमव्रवीत्॥ मार्गमिच्छामि सैन्यस्य दत्तं नदनदीपते। येन गत्वा दशात्रीवं हन्यां पौलस्त्यपांसनम् ॥३६ यद्येवं याचतो मार्गे न प्रदास्यति मे भवान्। शरैस्त्वां शोषयिष्यामि दिव्यास्त्रप्रतिमन्त्रितै:३७ इत्येवं ब्रुवतः श्रुत्वा रामस्य वरुणालयः। उवाच व्यथितो वाक्यामिति बद्धाञ्जालेः स्थितः॥ नेच्छामि प्रतिघातं ते नास्मि विघ्नकरस्तव। शृणु चेदं वचो राम श्रुत्वा कर्तव्यमाचर ॥ यदि दास्यामि ते मार्ग सैन्यस्य वजतोऽऽज्ञ्या। अन्येऽप्याज्ञापयिष्यान्ते मामेवं धनुषो बलात्॥ अस्ति त्वत्र नलो नाम वानरः शिल्पिसमातः।

त्वष्ट्रेंबस्य तनयो बलवान् विश्वकर्मणः॥ स यत् काष्टं तृणं वापि शिलां वा क्षेप्स्यते मिय सर्वं तद्वारियच्यामि स ते सेतुर्भविष्यति ॥ ४२ इत्युक्तवाऽन्तर्हिते तस्मिन् रामो नलमुवाच ह कुरु सेतुं समुद्रे त्वं शक्तो द्यासि मतो मम ॥ ४३ तेनोपायेन काकुत्स्यः सेतुवन्धमकारयत् । दशयोजनविस्तारमायतं शतयोजनम् ॥ नलसेतुरितिख्यातो योऽद्यापि प्राथितो सुवि। रामस्याज्ञां पुरस्कृत्य शनियातो गिरिसन्निभः ४५ तत्रस्यं स तु धर्मात्मा समागच्छद्विभीषणः। म्राता वै राक्षसेन्द्रस्य चतुर्भिः सचिवैः सह ४६ प्रतिज्ञयाह रामस्तं स्वागतेन महामनाः। सुग्रीवस्य तु राङ्काऽभूत् प्राणिधिः स्यादिति सम ह राघवः सत्यचेष्टाभिः सम्यक चरितेक्वितैः। यदा तत्त्वेन तुष्टोऽभृत् तत एनमणूजयत्॥ सर्वराक्षसराज्ये चाप्यभ्यविश्चाद्विभीषणम्। चके च मन्त्रसाचिवं सुदृदं लक्ष्मणस्य च 1180 विभीषणमते चैव सोऽत्यक्रामन्महार्णवम्। ससैन्यः सेतुना तेन मासेनैव नराधिप॥ 40 ततो गत्वा समासाच लङ्कोचानान्यनेकशः। भेदयामास किपामिर्महान्ति च बहूनि च॥ ततस्तौ रावणामात्यौ मन्त्रिणौ शुकसारणौ। चरौ वानररूपेण तौ जग्राह विभीषणः ॥ प्रतिपन्नी यदा रूपं राक्षसं तौ निशाचरौ। दर्शयित्वा ततः सैन्यं रामः पश्चादवास्त्रत् ५३ निवेश्योपवने सैन्यं तत्पुरः प्राज्ञवानरम्। प्रेषयामास दौत्येन रावणस्य ततोऽङ्गदम् ॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि सेतुबन्धने त्र्यशीत्याधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८३॥

२८४

मार्कण्डेय उवाच।

प्रभूतान्नोद्के तस्मिन् बहुमूलफले वने।

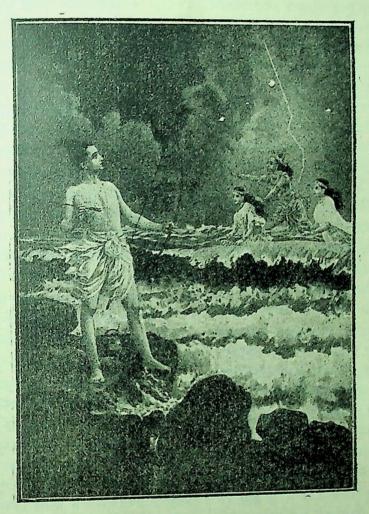
सेनां निवेश्य काकुत्स्थो विधिवत् पर्यरक्षत ॥ १

भ्रतः अलाबुघटादिमयं तरणसाधनम् । उडुपं क्षुद्रनोका ताभ्यां प्रतारस्तरणम् ॥ २९ ॥ समारप्यामि आराधिष्यामि ॥ ३० ॥ मधुरं ज्ञचः इदं श्रृष्टित्याहेति शेषेण योज्यम् १ ॥ १२४ ॥ आज्ञयेतिच्छेदः पूर्वरूपमार्षम् ॥ ४० ॥ प्रणि-धिच्छलकृत् गुप्तचारो वा। 'प्रणिधिनां खले चरे' इति मोदिनी

॥४७॥दौत्येन हेतुना॥५४॥ इत्यारण्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे त्र्यशीत्यधिकद्विश्चततमोऽध्यायः ॥ २८३ ॥

228

प्रभूतेति ॥ १ ॥ * निर्ब्यूढ इत्यर्थः

ह

0

3

3

3.

法

सागरः— ब्रूहि किं ते करोम्यत्र साहाय्यं पुरुषर्थम ।

शमः-

. मार्गमिच्छामि सैन्यस्य दत्तं नदनदीपते ! ॥ —वनपर्व स. २८३ पृ. ४४८ Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri प्रवृ अ व क स मु पुर वः अ 16 Ħ 3 ₹ Я CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

रावणः संविधं चक्रे लङ्कायां शास्त्रनिर्मिताम्। प्रकृत्येव दुराधर्षा दृढप्राकारतोरणा॥ अगाधतोयाः परिखा मीननऋसमाकुलाः। बभुवुः सप्त दुर्घर्षाः खादिरैः शङ्कामिश्चिताः॥ ३ क्पाट्यन्त्रदुर्भर्षा वभृवुः सहुडोपलाः । साशीविषघटायोधाः । ससर्जरसपांसवः॥ मुसलालातनाराचतोमरासिपरश्वधैः। अन्विताश्च रातघीमिः समध्यि च्छिष्टमुद्रराः ॥ पुरद्वारेषु सर्वेषु गुल्माः स्थावरजङ्गमाः। वभूतः पत्तिबहुलाः प्रभृतगजवाजिनः॥ भङ्गदरत्वथ लङ्काया द्वारदेशमुपागतः। विदितो राक्षसेन्द्रस्य प्रविवेश गतव्यथः॥ मध्ये राक्षसकोटीनां बह्वीनां सुमहावलः। शुश्रुभे मेघमालाभिरादित्य इव संवृतः॥ स समासाद्य पौलस्त्यममात्यैरभिसंतृतम्। रामसन्देशमामन्त्र्य वाग्मी वक्तुं प्रचक्रमे॥ आह त्वां राघवो राजन् कोसलेन्द्रो महायशाः। प्राप्तकालमिदं वाक्यं तदादत्स्व कुरुष्व च ॥ १० अकृतात्मानमासाद्य राजानमनये रतम्। विनश्यन्त्यनयाविष्टा देशाश्च नगराणि च ॥ त्वयैकेनापराद्धं में सीतामाहरता बलात्। वधायानपराद्धानामन्येषां तद्भविष्यति ॥ १२ ये त्वया बलदर्शभ्यामाविष्टेन वनेचराः। ऋषयो हिंसिताः पूर्वं देवाश्चाप्यवमानिताः॥ १३ राजर्षयश्च निहता रुदत्यश्च ईहताः स्त्रियः। १४ तदिदं समनुत्राप्तं फलं तस्यानयस्य ते ॥ हन्ताऽस्मि त्वां सहामात्यैर्युध्यस पुरुषो भव। पश्य मे धनुषो वीर्यं मानुषस्य निशाचर ॥ मुच्यतां जानकी सीता नमे मोध्यसि कर्हिचित् अराक्षसमिमं लोकं कर्ताऽस्मि निशितैः शरैः१६

इति तस्य ब्रुवाणस्य दूतस्य परुषं वचः। श्रुत्वा न ममृषे राजा रावणः क्रोधमृर्व्छितः॥१७ इङ्गितज्ञास्ततो भर्तुश्चत्वारो रजनीचराः। चतुर्घद्रेषु जगृहुः शार्वृत्तमिव पक्षिणः॥ 26 तांस्तथाऽङ्गेषु संसक्तानङ्गदो रजनीचरान्। आदायैव खमुत्पत्य प्रासाद्तलमाविशत्॥ वेगेनोत्पततस्तस्य पेतुस्ते रजनीचराः। भुवि संभिन्नहृद्याः प्रहारवरपीडिताः॥ 20 संसक्तो हर्म्यशिखरात् तस्मात् पुनरवापतत्। लङ्घित्वा पुरीं लङ्कां सुवेलस्य समीपतः॥ २१ कोसलेन्द्रमथागम्य सर्वमावेद्य वानरः। विश्राम स तेजस्वी राघवेणाभिनन्दितः ॥ २२ ततः सर्वाभिसारेण हरीणां वातरहसाम । भेदयामास लङ्कायाः प्राकारं रघुनन्दनः ॥ विभीषणक्षीधिपती पुरस्कृत्याथ लक्ष्मणः। दक्षिणं नगरद्वारमवामृद्नाइरासदम् ॥ 28 करभारुणपाण्डूनां हरीणां युद्धशालिनाम्। कोटीशतसहस्रेण लङ्कामभ्यपतत् तदा ॥ प्रलम्बबाह्रक्करजङ्घान्तरविलम्बनाम् । ऋक्षाणां धूम्रवर्णानां तिस्रः कोट्यो व्यवस्थिताः॥ उत्पतद्भिः पतद्भिश्च निपतद्भिश्च वानरैः। नादस्यत तदा सूर्यो रजसा नाशितप्रमः॥ २७ शालिप्रसुनसददौः शिरीषकुसुमप्रभैः। तरुणादित्यसद्दोः शणगौरैश्च वानरैः॥ प्राकारं दद्दग्रुश्ते तु समन्तात् कपिलीकृतम्। राक्षसा विस्मिता राजन् सस्त्रीवृद्धाः समन्ततः बिभिदुस्ते मणिस्तम्मान् कर्णाद्दशिखराणि च। भग्नोन्माथितश्रङ्गाणि यन्त्राणि च विचिक्षिपुः ३० परिगृह्य शतन्नीश्च सचकाः सहुडोपलाः। चिक्षिपुर्भुजवेगेन लङ्कामध्ये महास्वनाः॥

संविधं सम्यग्विध्वन्त्यनया तां यात्रादिसंपःत्तम् ॥ २ ॥ कपार्टर्यन्त्रेश्व गोलाबुत्सेपणसाधनैर्दुधर्षाः परिखाः सहुडाः सोपलाख । हुडं मूत्रागुत्सर्जनार्थे श्वन्तम् । उपलाः प्रक्षेप्या गोलकाः ॥ ४ ॥ समधूच्छिष्टसुद्रराः मधू-चिछ्छं क्षौदं मधु । मद्यादिव्यावृत्त्यर्थसुच्छिष्टपद्म् ॥ ५ ॥ गुल्मा गुप्तोपवेशनस्थानानि बुरुजास्त्या महास्तंभाः स्थावर-गुल्माः । जङ्गमाः गुल्माः सेनावा अलङ्ग इत्यभिहिताः॥६॥ गतव्यथो निर्भयः ॥ ७ ॥ आमन्त्र्य हे रावण इति सम्बोध्य ९ ॥ सर्वाभिसारः युगपत् सर्वेषामभिसारो यन्नत्तेन ।

व० २९

'सुलतानढवा ' इति म्हेच्छप्रसिद्धेन ॥ २३ ॥ ऋसाधि-पतिर्जाम्बवान् ॥ २४ ॥ करमो मणिबन्धादिकनिष्ठान्तं इस्तप्रदेशस्तद्धदरूणपाण्डवः श्वेतारुणाः ॥ २५ ॥ शणो गोणी सूत्रोपादानवीरत् ॥२८॥ या तैर्दुगरुषणार्यं सामग्री-कृता सेव तेषां नगरनाशायामूदित्याह विभिदुन्तं इत्या-दिना । कर्णस्तिर्यम्यानं तेन प्रकारेण यत्याषाणादिविस्तरेण क्रियते तत्तद्गृहविशेषं कर्णाटमिति वदन्ति । तदि दिक्को-णस्य चतुरस्रस्योपि विदिक्कोणं चतुरसं तदुपि दिक्कोणं तदु-परि पुनविदिक्कोणमित्येवं क्रमेणोत्तरोत्तरकत्पप्रमाणेश्वतुरक्षैः समाप्यत इति प्रसिद्धम्॥३०१॥ † तोयाः-स. ‡ साह-स.

BY

तत

गद

H :

नाव

तत

अनु

पत

हत

आ

ह्यु

तत

निः

मह

तत

रा

ता

र्भा

त्र

जि

गुट

क

त्त

त्त

श्रे

प्राकारस्थाश्च ये केचिनिशाचरगणास्तथा।
प्रदुद्भुत्ते शतशः कापिभिः समिभद्भताः॥ ३२
ततस्तु राजवचनाद्राक्षसाः कामक्षिणः।
निर्थयुर्विकृताकाराः सहस्रशतसङ्कशः॥ ३३
शस्त्रवर्षाण वर्षन्तो द्राविष्या वनीकसः।
प्राकारं शोभयन्तस्ते परं विक्रममास्थिताः॥ ३४
स मापराशिसदशैर्वभूव क्षणदाचरैः।
कृतो निर्वानरो भूयः प्राकारो भीमदर्शनैः॥ ३५
पेतुः शूलविभिन्नाङ्गा बहवो वानर्षभाः।
स्तम्भतोरणभन्नाश्च पेतुस्तत्र निशाचराः॥ ३६

केशाकेश्यभवद्युद्धं रक्षसां वानरैः सह।
नर्षदंन्तेश्च वीराणां खादतां वै परस्परम्॥ ३०
निष्टनन्तो ह्युभयतस्तत्र वानरराक्षसाः।
हता निपतिता भूमौ न मुञ्जन्ति परस्परम्॥ ३८
रामस्तु शरजाळानि ववर्ष जळदो यथा।
तानि ळङ्कां समासाद्य जच्जुस्तान् रजनीचरान्॥
सौमित्रिरिष नाराचैर्दछधन्वा जितक्रमः।
आदिश्यादिश्य दुर्गस्थान् पातयामास राक्षसान्॥
ततः प्रत्यवहारोऽभूत् सैन्यानां राघवाश्चया।
कृते विमर्दे ळङ्कायां ळ्घ्थळक्ष्यो जयोत्तरः॥ ४१

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि लङ्काप्रवेशे चतुरशीत्यिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २८४॥

मार्कण्डेय उवाच। ततो निविशमानांस्तान् सैनिकान् रावणानुगाः। अभिजग्मुर्गणानेके पिशाचक्षुद्ररक्षसाम् ॥ . पर्वणः पतनो जम्भः खरः कोधवशो हरिः। प्रकाश्चार्जश्चेव प्रचस्थ्वेवमादयः ॥ 2 ततोऽभिपततां तेषामदृश्यानां दुरात्मनाम्। अन्तर्धानवधं तज्बश्चकार स विभाषणः॥ 3 ते दश्यमाना हरिभिर्विलिभिर्दूरपातिभिः। निहताः सर्वशो राजन् महीं जम्मुर्गतासवः ॥ ४ अमृष्यमाणः सबलो रावणो निर्ययावध । राक्षसानां बलैंघोंरैः पिशाचानां च संवृतः ॥ ५ युद्धशास्त्रविधानज्ञ उशना इव चापरः। व्यूह्य चौरानसं व्यूहं हरीनभ्यवहारयत्॥ राघवस्तु विनिर्यान्तं ट्यूढानीकं दशाननम् । बाईस्पत्यं विधि कृत्वा प्रत्यव्यूहिन्नशाचरम् ॥ ७ समेत्य युगुधे तत्र ततो रामेण रावणः।

युयुधे लक्ष्मणश्चापि तथैवेन्द्रजिता सह ॥ विरूपाक्षण सुग्रीवस्तारेण च निखर्वटः। तुण्डेन च नलस्तत्र पटुशः पनसेन च ॥ विषद्यं यं हि यो मेने स स तेन समेयिवान्। युप्धे युद्धवेलायां स्ववाहुबलमाश्रितः॥ स सम्प्रहारो वत्रुध भीक्षणां भयवर्धनः। ११ लोमसंहर्षणो घोरः पुरा देवासुरे यथा॥ रावणो राममानर्छच्छक्तिशूलासिवृधिभेः। निशितरायसैस्तीक्ष्णे रावणं चापि राघवः॥ १२ तथैवेन्द्रजितं यसं लक्ष्मणो मर्मभेदिभिः। इन्द्रजिचापि सौमित्रि विभेद बहुभिः श^{रैः ॥१३} विभीषणः प्रहस्तं च प्रहस्तश्च विभीषणम्। खगपत्रैः शरैस्तीक्षीरभ्यवर्षद्वतव्यथः ॥ तेषां बलवतामासीन्महास्त्राणां समागमः। विव्यथुः सकला येन त्रयो लोकाश्चराचराः १५

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि रामरावणद्वन्द्रयुद्धे पञ्चाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८५ ॥

स्तम्भतः स्तम्भैर्वानरोपात्तैः रणे भन्ना रणभन्नाः ॥ ३६ ॥ देशाकेशि अन्योन्यं केशेषु गृहीत्वा ॥३७॥ निष्टनन्तः शब्दं कुर्वन्तः॥३८॥ आदिश्य सम्मुखी कृत्वेत्यर्थः ॥४०॥ प्रत्यव्हारः शिविरं प्रति गमनम् । लब्धाः आयुधेः प्राप्ता लक्ष्या वेष्या यास्मृत् । अवन्ध्यप्रहार इति यावत् । जयोत्तरो जयोत्कष्वान् ॥४१॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे चृतुरशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८४॥

२८५
गणा अनेके इति छेदः ॥ १ ॥ अन्तर्धानवधमन्तः धानशक्तेनांशम् ॥ ३ ॥ हरीन् वानरान् अभ्यवहार्यत् आवेष्ठितवान् ॥ ६ ॥ आनर्छत् अपीडयत् ॥ १२ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे पद्माशीत्यः धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८५ ॥

निपत्

1 30

11 36

रान्॥

सान्॥

11 85

80

28

1 82

1183

88

24

मन्त ारयत्

13 11

शीत्यं

२८६

मार्कण्डेय उवाच। ततः प्रहस्तः सहसा समभ्यत्य विभीषणम् । गृद्या ताडयामास विनद्य रणकर्कशः॥ 8 स तयाऽभिहतो धीमान् गद्या भीमवेगया। नाकम्पत महाबाहुर्हिमवानिव सुस्थिरः॥ ततः प्रगृह्य विपुलां शतघण्टां विभीषणः। अनुमन्त्र्य महाशार्क्त चिक्षेपास्य शिरः प्रति ॥३ पतन्त्या स तया वेगाद्राक्षसोऽशनिवेगया। हतोत्तमाङ्गो दहशे वातरुग्ण इव द्वमः॥ तं दृष्टा निहतं सङ्ख्ये प्रहस्तं क्षणदाचरम्। अभिदुदाव धूच्राक्षो वेगेन महता कपीन्॥ तस्य मेघोपमं सैन्यमापतः द्वीमदर्शनम् । रपृेव सहसा दीर्णा रणे वानरपुङ्गवाः॥ ततस्तान् सहसा दीणीन् दृष्टा वानरपुङ्गवान्। निर्ययौ किपशार्द्छो हनूमान् मारुतात्मजः॥ ७ तं दृष्टाऽवास्थितं सङ्घये हरयः पवनात्मजम्। महत्या त्वरया राजन् सङ्यवर्तन्त सर्वशः॥ ८ ततः शब्दो महानासीत् तुमुलो लोमहर्षणः। रामरावणसैन्यानामन्योन्यमभिधावताम्॥ तस्मिन् प्रवृत्ते सङ्गामे घोरे रुधिरकर्दमे। धूब्राक्षः कपिसैन्यं तद्वावयामास पत्रिभिः॥१० तं स रक्षोमहामात्रमापतन्तं सपलजित्। शतिजग्राह हनुमांस्तरसा पवनात्मजः॥ तयोर्थुद्धमभूद्धोरं हरिराक्षसवीरयोः। जिगीपतोर्ध्याऽन्योन्यमिन्द्रप्रव्हादयोरिव ॥ १२ गदाभिः परिघेश्चैव राक्षसो जिवन किपम । कांग्रेश्च ज्ञानिवान् रक्षः सस्कन्धविटपैर्द्धमैः १३ ततस्तमतिकोपेन साथ्वं सरथसारथिम्। ध्वाक्षमवधीत् कुद्धो हनुमान् मारुतात्मजः १४ ततस्तं निहतं दृष्ट्रा धूम्राक्षं राक्षसोत्तमम्।

हरयो जातविस्त्रम्भा जच्छरन्ये च सैनिकान् १५ ते वध्यमाना हरिभिवेलिभिर्जितकाशिभिः। राक्षसा भग्नसङ्करण लङ्कामभ्यपतन्भयात् ॥ १६ तेऽभिपत्य पुरं भया हतशेषा निशाचराः। सर्वे राज्ञे यथावृत्तं रावणाय न्यवेदयन् ॥ श्रुत्वा त रावणस्तेभ्यः प्रहस्तं निहतं युधि। भ्रम्राक्षं च महेष्वासं ससैन्यं वानरर्पमैः॥ सदीर्घमिव निःश्वस्य समुत्यत्य वरासनात्। उवाच क्रम्भकर्णस्य कर्मकालोऽयमागतः॥ १९ इत्येवमुक्ता विविधैर्वादित्रैः सुमहास्वनैः। शयानमतिनिद्रालुं कुम्भकर्णमदोषयत्।॥ प्रवोध्य महता चैनं यत्नेनागतसाध्यसः। खस्यमासीनमव्यग्रं विनिद्धं राक्षसाधिपः॥ ततोऽव्रवीद्राथीवः कुम्भकर्णे महावलम् । धन्योऽसि यस्य ते निद्रा कुम्मकर्णेयमीदशी २२ य इदं शदारुणाकारं न जानीचे महाभयम्। एष तीर्त्वाऽर्णवं रामः सेतुना हरिभिः सह ॥२३ अवमन्येह नः सर्वान् करोति कदनं महत्। मया त्वपहता भार्या सीता नामास्य जानकीरथ तां नेतुं स इहायातो बध्वा सेतुं महार्णवे । तेन चैव प्रहस्तादिर्महान् नः स्वजनो हतः॥ २५ तस्य नान्यो निहन्ताऽस्ति त्वामृते शतुक्र्यानं । स दंशितोऽभिनिर्याय त्वमद्य बलिनां वर ॥ २६ रामादीन् समरे सर्वान् जिह शत्रुनरिन्दम । द्वणावरजा चैव वज्रवेगप्रमाथिनौ ॥ २७ तौ त्वां बलेन महता सहितावनुयास्यतः। इत्युक्त्वा राझसपतिः कुम्मकर्णे तरस्विनम् । संदिदेशेतिकर्तव्ये वज्रवेगप्रमाथिनौ ॥ तथेत्युक्त्वा तु तौ बीरौ रावणं द्पणानुजौ । कुम्भकर्णे पुरस्कृत्य तूर्णे निर्ययतुः पुरात्॥ २९

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि कुम्मकर्णीनिर्धमने षडशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २८६॥

ततः प्रहस्त इति ॥ १ ॥ रक्षोमहामात्रं रक्षः-श्रेष्टम् ॥ ११ ॥ आगतसाध्वसः जातभयः

इत्यारप्यके पर्वाणे नैलकफीये भारतभावक्षिः पडशीत्यू-धिकाद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८६ ॥ ¶ दारुणं कालम्-स

त्त

प्रह

पुः

त्व

अ

ज

रा

स

अ

ख

70

प्र

इत

प्र

त

अ

तं

त्र

त

वि

रा

त

त

न्त

त

२८७

मार्कण्डेय उवाच। ततो निर्याय स्वपुरात् कुम्भकर्णः सहातुगः। अपस्यत् कपिसैन्यं तिज्ञतकाश्यग्रतः स्थितम्॥१ स वीक्षमाणस्तत् सैन्यं रामदर्शनकाष्ट्रया। अपदयचापि सौमित्रि धनुष्पाणि व्यवास्थितम् २ तमभ्येत्याञ्च हरयः परिवृत्तः समन्ततः । अभ्यमंश्च महाकायैर्बहुभिर्जगतीरुहैः॥ 3 करजैरतदंश्चान्ये विहाय भयमुत्तमम्। बहुधा युध्यमानास्ते युद्धमार्गेः प्रवङ्गमाः ॥ 8 नानाप्रहरणभीमें राक्षसेन्द्रमताडयन्। स तङ्ब्यमानः प्रहसन् भक्षयामास वानरान् ॥५ बलं चण्डबलाख्यं च वज्रबाहुं च वानरम्। तद्या व्यथनं कर्म कुम्भकर्णस्य रक्षसः ॥ उदकोशन् परित्रस्तास्तारप्रभृतयस्तदा । तानुचैः कोशतः सैन्यान् श्रुत्वा स हरियूथपान्॥ अभिदुद्राव सुद्रीवः कुम्भक्णमपेतभीः। ततो निपत्य वेगेन कुम्भकर्ण महामनाः॥ शालेन जिववान् मूर्भि बलेन कापिकुञ्जरः। स महात्मा महावेगः कुम्भक्षणस्य मूर्धनि ॥ बिभेद शालं सुश्रीवो न चैवात्यथयत् कापिः। ततो विनद्य सहसा शालस्परीविबोधितः ॥ १० दोभ्योमादाय सुग्रीवं क्रम्भकणोऽहरद्वलात्। द्वियमाणं तु सुत्रीवं क्रम्भकर्णेन रक्षसा ॥ ११ अवेश्याभ्यद्रवद्वीरः सौमित्रिर्मित्रनन्दनः। सोऽभिपत्य महावेगं रुक्मपुङ्खं महाशरम् ॥ १२ प्राहिणोत् कुम्भकर्णाय लक्ष्मणः परवीरहा । स तस्य देहावरणं भित्वा देहं च सायकः ॥ १३ जगाम दारयन् भूमि रुधिरेण समुक्षितः। तथा स मित्रहृदयः समुत्सुज्य कपीश्वरम् ॥ १४ कुम्मकर्णो महेष्वासः प्रगृहीतशिलायुधः।

अभिदुद्राव सौमित्रिमुद्यम्य महतीं शिलाम् ॥१५ तस्याभिपततस्तूर्णे क्षुराभ्यामुच्छितौ करौ। चिच्छेद निशिताग्राभ्यां स वभूव चतुर्भुजः॥ १६ तानप्यस्य भुजान् सर्वान् प्रगृहीतशिलाय्धान्। क्षरैश्चिच्छेद लध्यस्त्रं सौमित्रिः प्रतिदर्शयन् ॥१७ स वभूवातिकायश्च बहुपादशिरोभुजः। तं ब्रह्मास्त्रेण सौिमित्रिदेदाराद्रिचयोपमम् ॥ १८ स पपात महावीयों दिव्यास्त्राभिहतो रणे। महादानिविनिर्दग्धः पादपोऽङ्कुरवानिव ॥ १९ तं दृष्टा वृत्रसङ्काशं कुम्भकर्ण तरस्विनम्। गतासुं पतितं भूमौ राक्षसाः प्राद्रवन् भयात् २० तथा तान् द्रवतो योधान् दृष्या तौ दृष्णानुजौ। अवस्थाप्याथ सौमित्रि सङ्कुद्धावभ्यधावताम्श तावादवन्तौ सङ्ऋदौ वज्रवेगप्रमाथिनौ। अभिज्ञाह सौमित्रिर्विनद्योमौ पतित्रिभिः॥१६ ततः सुतुमुलं युद्धमभवल्लोमहर्षणम् । दूषणानुजयोः पार्थ लक्ष्मणस्य च घीमतः॥ २३ महता शरवर्षेण राक्षसौ सोऽभ्यवर्षत । तौ चापि वीरौ सङ्कुद्धावुभौ तौ समवर्षताम्रक्ष मुहूर्तमेवमभवद्वज्रवेगप्रमाथिनोः। सौमित्रेश्च महाबाहोः सम्प्रहारः सुदारुणः ॥२५ अथादिश्ङ्कमादाय हनुमान् मारुतात्मजः। अभिद्वत्याददे प्राणान् वज्रवेगस्य रक्षसः ॥ ^{२६} नीलश्च महता ग्राटणा दूषणावरजं हरिः। २७ प्रमाथिनमभिद्भत्य प्रममाथ महावलः॥ ततः प्रावर्तत पुनः सङ्गामः कटुकोदयः । रामरावणसैन्यानामन्योन्यमभिषावताम् ॥ शतशो नैर्ऋतान् बन्या जघ्नुर्वन्यांश्च नैर्ऋताः। नैर्ऋतास्तत्र वध्यन्ते प्रायेण न तु वानराः॥ १९

इति श्रीहामारते आरण्यके पर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि कुम्मकर्णादिवधे सप्ताशील्यधिकद्विशततमोऽष्यायः ॥ २८७ ॥

260

ं तत इति । जितकाशि ददमुष्टि । 'काशिर्मुष्टिः प्रकाश-नात् ' इति यास्कः ॥१॥ वैन्या वनेचरा वानराः ॥२९॥ इत्यारप्यके पर्वाण नैलकण्ठीये भारतभावदीपे सप्ताशील विकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८७ ॥

मार्कण्डेय उवाच। ततः श्रुत्वा हतं सङ्ख्ये कुम्भकर्णं सहानुगम्। अहस्तं च महेष्वासं ध्रुप्राक्षं चातितेजसम् ॥ पुत्रमिन्द्रजितं वीरं रावणः प्रत्यभाषत । जाहि राममित्रघ्न सुग्रीवं च सलक्ष्मणम्॥ त्वया हि मम सत्पुत्र यशो दीप्तसुपार्जितम्। जित्वा वज्रघरं सङ्ख्ये सहस्राक्षं शर्चापतिम्॥३ अन्तर्हितः प्रकाशां वा दिव्यैर्दत्तवरैः शरैः। जिह शत्रुनिमत्रम्न मम शस्त्रभृतां वर ॥ रामलक्ष्मणसूत्रीचाः शरस्पर्शं न तेऽनघ। समर्थाः प्रतिसोदुं च कुतस्तद्नुयायिनः॥ अगता या प्रहस्तेन कुम्भक्षणेन चानघ। बरस्यापाचितिः सङ्ख्ये तां गच्छ त्वं महासुज ६ रवमय निशितविंणिईत्वा शत्रुन् ससैनिकान्। प्रतिनन्दय मां पुत्र पुरा जित्वेव वासवम् ॥ इत्युक्तः स तथेत्युका रथमास्थाय दंशितः। प्रययाविन्द्रजिद्राजंस्तूर्णमायोधनं प्रति॥ ततो विश्राव्य विस्पष्टं नाम राक्षसपुङ्गवः। आह्वयामास समरे लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ॥ तं लक्ष्मणोऽभ्यधावच प्रगृह्य सदारं धनुः। त्रासयंस्तलघोषेण सिंहः भ्रद्रमृगान् यथा ॥ १० तयोः समभवद्यदं सुमहज्जयगृद्धिनोः। दिव्यास्त्रविदुषोस्तीव्रमन्योन्यस्पर्धिनोस्तदा ॥११ रावणिस्तु यदा अनैवं विशेषयति सायकैः। ततो गुरुतरं यलमातिष्टद्वलिनां वरः॥ १२ तत एनं महांवेगैरर्दयामास तोमरैः। नानागतान् स चिच्छेद सौमित्रिनिंशितैः शरैः॥

ते निकृत्ताः शरैस्तीक्ष्णैर्न्यपतन् धरणीतले । तमङ्गदो वालिसुतः श्रीमानुद्यस्य पादपम्॥ अभिद्भत्य महावेगस्ताडयामास मूर्धनि। तस्येन्द्रजिद्सम्रान्तः प्रासेनोरिस वीर्यवान्॥१५ प्रहर्तुमैच्छत तं चास्य प्रासं चिच्छेद लक्ष्मणः। तमभ्याशगतं वीरमङ्गदं रावणात्मजः॥ गदयाऽताडयत् सच्ये पार्श्वे वानरपुङ्गवम् । तमचिन्त्यप्रहारं स बलवान् वालिनः सुतः॥१७ ससर्जेन्द्रजितः कोधाच्छालस्कन्धं तथाऽङ्गदः। सोऽङ्गदेन रुषोत्सृष्टो वधायेन्द्रजितस्तरः ॥ १८ जघानेन्द्रजितः पार्थ रथं साध्वं ससारिथम्। ततो हताश्वात् प्रस्कन्य रथात् स हतसारिथः ॥ तत्रैवान्तर्दधे राजन् मायया रावणात्मजः। अन्तर्हितं विदित्वा तं बहुमायं च राक्षसम् ॥२० रामस्तं देशमागम्य तत् सैन्यं पर्यरक्षत। स राममुद्दिस्य शरैस्ततो दत्तवरैस्तदा ॥ २१ विज्याय सर्वगात्रेषु लक्ष्मणं च महाबलम् । तमदृश्यं शरेः शूरौ माययाऽन्तर्हितं तदा ॥ २२ योधयामासतुरुमी रावणि रामलक्ष्मणी। स रुषा सर्वगात्रेषु तयोः पुरुषांसहयोः॥ 23 व्यस्जत् सायकान् भूयः शतशोऽय सहस्रशः तमदृश्यं विचिन्वन्तः सजन्तमनिशं शुरान् ॥२४ हरयो विविद्युदर्योम प्रगृह्य महतीः शिलाः १ तांश्च तौ चाप्यदृश्यः स शरैविंग्याघ राझसः २५ स भृशं ताडयामास रावणिर्मायया वृतः। तौ शरैराचितौ वीरौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ। वेततुर्गगनाद्ग्र्मि सूर्याचन्द्रमसाविव ॥ २६

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि इन्द्रजियुद्धे अष्टाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८८ ॥

२८९

१

मार्कण्डेय उवाच। तावुभौ पतितौ हृष्ट्रा म्रातरौ रामलक्ष्मणौ। ववन्ध रावणिर्भूयः शरैर्दत्तवरैस्तदा ॥

तौ वीरौ शरवन्धेन बद्धाविन्द्रजिता रणे। रेजतुः पुरुषव्याघ्रौ शकुन्ताविव पञ्जरे॥

तत इति ॥ १ ॥ ससर्ज उत्प्रध्वान् । शालस्कन्धं महास्कर्धं तरुम्॥१८॥ तान् हरीन्। तौ च रामलक्ष्मणौ । क्त्यारप्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे अष्टाशीत्य- धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८८ ॥ * नैनम्-स्त.

269

ताविति॥ १॥

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

1184

नपर्द

38 11 गन्।

26

1180

88

त् २० म्२१

1122

॥ २३ म्२४

11, 24

1 38 20

26

u: 1 29.

शित्य-

तौ दृष्टा पतितो भूमो शतशः सायकेश्वितो। सुत्रीवः कापाभिः सार्धं परिवार्यं ततः स्थितः ॥ ३ सुषेणमैन्दद्विविदः कुमुदेनाङ्गदेन च। हनुमन्नीलतारैश्च नलेन च कपीश्वरः॥ ततस्तं देशमागम्य कृतकर्मा विभीषणः। बोघयामास तो वीरौ प्रज्ञास्त्रेण प्रबोधितौ ॥ ५ विश्वाल्यो चापि सुग्रीवः क्षणेनैतौ चकार ह। विश्वाल्यया महौषध्या दिव्यमनत्रप्रयुक्तया ॥ तो लब्धसंभी नृवरी विशल्यावुद्तिष्टताम्। गततन्द्रीक्रमी चापि क्षणेनेता महारथी ॥ तता विभीषणः पार्थ राममिश्वाकुनन्दुनम्। उवाच विज्वरं दृष्टा कृताञ्जलिरिदं वचः॥ इदमभो गृहीत्वा तु राजराजस्य शासनात् । गुह्यकोऽभ्यागतः श्वेतात् त्वत्सकाशमरिन्दम ॥९ इदमम्भः कुबेरस्ते महाराज प्रयच्छाते । अन्तर्हितानां भूतानां दर्शनार्थं परन्तपः॥ 80 अनेन मृष्टनयनो भूतान्यन्तर्हितान्यत । भवान् द्रध्यति यस्मै च प्रदास्यति नरः स तु॥ . तथेति रामस्तद्वारि प्रतिगृह्याभिसंस्कृतम्। चकार नेत्रयोः शौचं लक्ष्मणश्च महामनाः ॥१२ सुप्रीवजाम्बवन्तौ च हनुमानङ्गदस्तथा। मैन्दद्विविद्नीलाश्च प्रायः प्रवगसत्तमाः॥ १३ तथा समभवश्वापि यदुवाच विभीषणः। क्षणेनातीं निद्रयाण्येषां चशुंष्यासन् युधिष्टिर १४ इन्द्रजित् इतकर्मा च पित्रे कर्म तदाऽऽत्मनः। निवेद्य पुनरागच्छत् त्वरयाऽऽजि शिरःप्रति १५ तमापतन्तं संकुद्धं पुनरेव युयुत्सया। अभिदुद्राव सौमित्रिर्विभीषणमते स्थितः॥ ३६ अस्ताहिकमेवैन जिघांसुजितकाशिनम्। शरैर्जघान सङ्कुद्धः कृतसंज्ञोऽथ लक्ष्मणः ॥ १७ तयोः समभवयुद्धं तदाऽन्योन्यं जिगीषतोः।

अतीव चित्रमाश्चर्यं शक्तप्रव्हादयोरिव ॥ आविध्यादेन्द्रजित्तीक्ष्णैः सौमित्रिं मर्मभीदिमिः। सौमित्रिश्चानलस्पर्शैराविध्यद्रावाणि शरैः॥ सौमित्रिशरसंस्पर्शाद्रावाणः क्रोधमूर्व्छितः। असुजल्लक्ष्मणायाष्ट्रौ शरानाशीविषोपमान्। २० तस्यासुन् पावकस्पर्शैः सौिमोत्रः पित्रिभिक्षिः यथा निरहरद्वीरस्तन्मे निगदतः शृष्य ॥ एकेनास्य धनुष्मन्तं बाहुं देहादपातयत्। द्वितीयेन स नाराचं भु नं भूमौ न्यपातयत् ॥ २२ तृतीयेन तु बाणेन पृथुधारेण भास्वता। जहार सुनसं चापि शिरो भ्राजिष्णुकुण्डलम् २३ विनिकृत्तभुजस्कन्धं कबन्धं भीमद्शनम्। तं हत्वा सृतमप्यस्त्रैजेघान बलिनां वरः॥ लङ्कां प्रवेशयामासुस्तं रथं वाजिनस्तदा। दद्शे रावणस्तं च रथं पुत्रविनाकृतम् ॥ 24 स पुत्रं निहतं दृष्टा त्रासात् सम्भ्रान्तमानसः। रावणः शोकमोहार्तो वैदेहीं हन्तुमुद्यतः ॥ अशोकवनिकास्थां तां रामदर्शनलालसाम्। खडुमादाय दुष्टात्मा जवेनाभिपपात ह ॥ तं देष्टा तस्य दुर्बुद्धेरविन्ध्यः पापनिश्चयम्। शमयामास सङ्कुद्धं ध्रूयतां येन हेतुना ॥ 26 महाराज्ये स्थितो दीप्ते न स्त्रियं हन्तुमहीसं। हतैवैषा यदा स्त्री च बन्धनस्था च ते वशे ॥२९ न चैषा देहभेदेन हता स्यादिति मे मतिः। जहि भर्तारमेवास्या हते तस्मिन् हता भवेत् ३० न हि ते विक्रमे तुल्यः साक्षादिप शतकतुः। असक्रदि त्वया सेन्द्रास्त्रासिताास्त्रद्शा यु^{धि ३१} एवं बहुविधैर्वाक्यैरविन्ध्यो रावणं तदा । कुदं संशमयामास जगृहे च स तद्ववः ॥ निर्याणे स मति कत्वा निधायासि क्षपाचरः। आज्ञापयामास तदा रथो मे कल्प्यतामिति ॥३३

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि इन्द्रजिद्वधे ऊननवत्यधिकद्विशाततमोऽध्यायः ॥ २८९ ॥

子子少多个个个

अतीन्द्रियाणि अतीन्द्रियार्षप्राह्काणि ॥ १४ ॥ कृतसंज्ञः विभीषणेन सङ्केतितः ॥ १७ ॥ निधाय बध्वा आसि खक्रम् ॥ ३३ ॥ इत्यारप्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारति भावदीपे कननवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८९ ॥

२० भिः २१

२२

न् २३

२४

२५ : । २६

२७

24

1129

ने ३१

32

1133 C: 1

भारत

रावणः शोकमोहार्तो वैदेहीं हन्तुमुद्यतः ॥ खड्गमादाय दुष्टात्मा जवेनाभिषपात ह ॥ —वनपर्व अ० २८९ पृ. ४५४

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri नि स आ तम हन् ते वत मा त्र य वा अ क्र अ वर वां तां उह जा 13 तर ल अ अ रा त्र R 3 म वि CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

मार्कण्डेय उवाच। ततः कुद्धो दशग्रीवः प्रिये पुत्रे निपातिते। निर्ययौ रथमास्थाय हेमरत्नविभूषितम् ॥ स वृतो राक्षसैघाँरैविविधायुष्यपाणिभिः। अभिदुद्राव रामं स योधयन् हरियूथपान्॥ तमाद्रवन्तं सङ्कुद्धं मैन्द्नीलनलाङ्गदाः। इनुमान् जाम्बवांश्चेव ससैन्याः पर्यवारयन् ॥ ३ ते दशग्रीवसैन्यं तदक्षवानरपुङ्गवाः। दुमैर्विध्वंसयां चक्रुद्शायीवस्य पर्यतः॥ ततः स सैन्यमालोक्य वध्यमानमरातिभिः। मायावी चास्जनमायां रावणो राक्षसाधिपः॥५ तस्य देहविनिष्कान्ताः शतशोऽथ सहस्रशः। राक्षसाः प्रत्यदृश्यन्त शरशक्त्यप्रिपाणयः ॥ तान् रामो जिव्यान्सर्वान्दिय्येनास्त्रेण राक्षसान् वय भूयोऽपि मायां स व्यद्धाद्राक्षसाधिपः॥७ कृत्वा रामस्य रूपाणि लक्ष्मणस्य च भारत। अभिदुद्राव रामं च लक्ष्मणं च दशाननः॥ ततस्ते राममच्छन्तो लक्ष्मणं च क्षपाचराः। अभिपेतुस्तदा रामं प्रगृहीतशरासनाः॥ तां दृष्टा राक्षसेन्द्रस्य मायामिश्वाकुनन्दनः। उवाच रामं सौमित्रिरसंम्रान्तो वृहद्वचः॥ जहीमान् राक्षसान् पापानात्मनः प्रतिकपकान् । जिघान रामस्तांश्चान्यानात्मनः प्रतिकपकान् ११ ततो हर्यश्वयुक्तेन रथेनादित्यवर्चसा। उपतस्थे रणे रामं मातिलः शकसारियः ॥ १२

मातिलस्वाच ।
अयं हर्यश्वयुक् जैत्रो मघोनः स्यन्दनोत्तमः ।
अनेन शकः काकुत्स्थ समरे दैत्यदानवान् ॥ १३
शतशः पुरुषव्याव्र रथोदारेण जिव्रवान् ।
तदनेन नरव्याव्र मया यत्तेन संयुगे ॥ १४
स्यन्दनेन जिह क्षित्रं रावणं मा चिरं कृथाः ।
स्युक्तो राघवस्तथ्यं वचोऽशङ्कत मातलेः ॥ १५
मायेषा राक्षसस्येति तमुवाच विभीषणः ।

नेयं माया नरव्याघ्र रावणस्य दुरात्मनः॥ 38 तदातिष्ठ रथं शीव्रमिममैन्द्रं महाद्युते। ततः प्रहृष्टः काकुत्स्थस्तथेत्युका विभीषणम्॥ १७ रथेनाभिपपाताथ दशग्रीवं रुपान्वितः। हाहारुतानि भूतानि रावणे सममिद्रते॥ सिंहनादाः सपटहा दिवि दिव्यास्तथाऽनदन् । दशकन्धरराजसुन्वोस्तथा युद्धमभूनमहत् ॥ १९ अलब्धोपममन्यत्र तयोरेव तथाऽभवत् । स रामाय महाघोरं विससर्ज निशाचरः॥ २० श्लिमिन्द्राशानिप्रख्यं ब्रह्मदण्डमिवोद्यतम्। तच्छूलं सत्वरं रामश्चिच्छेद निशितैः शरैः ॥ २१ तदृष्टा दुष्करं कर्म रावणं भयमाविशत् । ततः कुद्धः ससर्जागु दशग्रीवः शिताञ्छरान् २२ सहस्रायुतशो रामे शस्त्राणि विविधानि च। ततो भुद्युण्डीः शूलानि मुसलानि परश्वधान् २३ शक्तीश्च विविधाकाराः शतझीश्च शितान् श्वरान् तां मायां विकृतां दृष्टा द्राग्रीवस्य रक्षसः ॥ २४ भयात् प्रदुद्रुवुः सर्वे वानराः सर्वतो दिशम् । ततः सुपत्रं सुमुखं हेमपुङ्खं शरोत्तमम्॥ तूणादादाय काकुत्स्थो ब्रह्मास्त्रेण युयोज ह। तं वाणवर्यं रामेण ब्रह्मास्त्रेणानुमन्त्रितम्॥ जहपुर्देवगन्धर्वा हष्ट्रा शक्रपुरोगमाः। अल्पावशेषमायुश्च ततोऽमन्यन्त रक्षसः ॥ २७ ब्रह्मास्त्रोदीरणाच्छत्रोदैवदानविकन्नराः। ततः ससर्ज तं रामः शरमप्रतिमौजसम् ॥ 26 रावणान्तकरं घोरं ब्रह्मदण्डमिवोद्यतम्। मुक्तमात्रेण रामेण दूराकृष्टेन भारत॥ २९ स तेन राक्षसश्रेष्टः सरयः साध्वसारियः। प्रजज्वाल महाज्वालेनाग्निनाऽभिपरिष्ठृतः॥ 30 ततः प्रहृष्टास्त्रिद्शाः सहगन्धर्वचारणाः। निहतं रावणं दृष्ट्वा रामेणाक्तिप्टकर्मणा ॥ 38 -तत्यजुस्तं महाभागं पश्च भूतानि रावणम्। मंशितः सर्वलोकेषु स हि ब्रह्मास्त्रतेजसा ॥° ३२

२९०

ति । १ ॥ रामस्य रूपं कृत्वा लक्ष्मणमभिदुद्राव लक्ष्मणस्य रूपं कृत्वा राममिति योजना ॥ ८ ॥ विकृतां भीषणाम् ॥ २४ ॥ पञ्च भूतानि तत्यजुर्मृत इत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ‡ इत्युक्ताऽभ्यहनद्रामी लक्ष्मणस्थात्मरूपकान्—खः

शरीरधातवो ह्यस्य मांसं रुधिरमेव च। | नेशुर्ब्रह्मास्त्रानिर्द्ग्धा न च भस्माप्यदृश्यत ॥ इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि रावणवधे नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९० ॥

**>>*&

293

मार्कण्डेय उवाच। स हत्वा रावणं क्षद्रं राक्षसेन्द्रं सुरद्विषम् । बभव हृष्टः ससहद्रामः सौमित्रिणा सह ॥ 8 ततो हते दशग्रीवे देवाः सर्धिपुरोगमाः। आर्प्रीर्भिर्जययुक्ताभिरानर्चुस्तं महाभुजम् ॥ २ रामं कमलपत्राक्षं तुष्ट्युः सर्वदेवताः। गन्धर्वाः पुष्पवर्षेश्च वाग्भिश्च त्रिदशालयाः ॥ ३ पूजयित्वा १यथा रामं प्रतिजग्मुर्यथागतम्। तन्महोत्सवसङ्काशमासीदाकाशमच्यत ॥ 8 ततो हत्वा दशप्रीवं लङ्कां रामो महायशाः। विभीषणाय प्रद्दौ प्रभुः परपुरञ्जयः॥ 4 ततः सीतां पुरस्कृत्य विभीषणपुरस्कृताम् । अविन्ध्यो नाम सुप्रज्ञो वृद्धामात्यो विनिर्ययौ॥६ उवाच च महात्मानं काकुत्स्थं दैन्यमास्थितः। प्रतिन्छ देवा सद्वृत्तां महात्मन् जानकीमिति ७ प्तच्छ्रवा वचस्तस्माद्वतीर्य रथोत्तमात्। बाष्येणापिहितां सीतां ददर्शस्वाकुनन्दनः॥ तां दृष्टा चारुसर्वाङ्गीं यानस्थां शोककर्शिताम्। मलीपाचितसर्वाङ्गीं जिटलां कृष्णवाससम्।। ९ उवाच रामो वैदेहीं परामर्शविदाङ्कितः। गच्छ वैदेहि मुक्ता त्वं यत्कार्यं तन्मया कृतम् १० मामासाद्य पर्ति भद्रे न त्वं राक्षसवेश्मिन। जरां वजेथा इति मे निहतोऽसौ निशाचरः॥ ११ कथं हास्मद्विधो जातु जानन् धर्मविनिश्चयम्। परहस्तगतां नारीं मुहूर्तमापे धारयेत्॥ सुवृत्तामसुवृत्तां वाऽप्यहं त्वामच मैथिलि । नोत्सुहे परिमोगाय श्वावलीढं हविर्यथा ॥ ततः सा सहसा बाला तच्छूत्वा दारुणं वचः।

पपात देवी व्यथिता निकृत्ता कदली यथा॥१४ योऽव्यस्या हर्षसम्भूतो मुखरागस्तदाऽभवत्। क्षणेन स पुनर्नधो निःश्वास इव दर्पणे ॥ ततस्ते हरयः सर्वे तच्छ्रत्वा रामभाषितम्। गतासुकल्पा निश्चेष्टा वसुवुः सहस्रक्षमणाः ॥ १६ ततो देवो विश्वद्धातमा विमानेन चतुर्भुखः। पद्मयोनिर्जगत्स्रष्टा द्रीयामास राघवम्॥ १७ शक्रश्राप्तिश्च वायुश्च यमो वरुण एव च। यक्षाविपश्च भगवांस्तथा सप्तर्षयोऽमलाः ॥ १८ राजा दशरथश्चैव दिव्यभास्वरमर्तिमान्। विमानेन महाहेंण हंसयुक्तेन भास्वता ॥ ततोऽन्तरिक्षं तत् सर्वं देवगन्धर्वसङ्कुलम्। शुश्रमे तारकाचित्रं शरदीव नभस्तलम् ॥ तत उत्थाय वैदेही तेषां मध्ये यशस्विनी। उवाच वाक्यं कल्याणी रामं पृथुलवक्षसम् ॥२१ राजपुत्र न ते दोषं करोमि विदिता हि ते। गतिः स्त्रीणां नराणां च शृणु चेदं वचो मम २२ अन्तश्चरति भूतानां मातरिश्वा सदागतिः। स मे विमुञ्जत प्राणान् यदि पापं चराम्यहम् ॥ अग्निरापस्तथाऽऽकाशं पृथिवी वायुरेव च। विमुश्चन्तु मम प्राणान् यदि पापं चराम्यहम् २४ यथाऽहं त्वहते वीर नान्यं स्वप्नेऽप्यचिन्तयम्। तथा मे देवनिर्दिष्टस्त्वमेव हि पतिर्भव॥ ततोऽन्तरिक्षे वागासीत् सुभगा लोकसाक्षिणी पुण्या संहर्षणी तेषां वानराणां महात्मनाम् ^{॥१६} वायुरुवाच । भो भो राघव सत्यं वै वायुरस्मि सदागितः।

हुत्यारण्यके, पर्वाण नैलकण्ठीये भारतभावदीपे नवत्याधिक-द्विशततमोऽध्यायः ॥ २९० ॥ § रणे-ख्

२**९१** स_{्हत्वेति ॥ १ ॥ त्रिदशा^{लयः}}

अपापा मैथिली राजन् सङ्गच्छ सह भा^{र्य्या २७}

खर्गस्तत्थाः

11 3 11

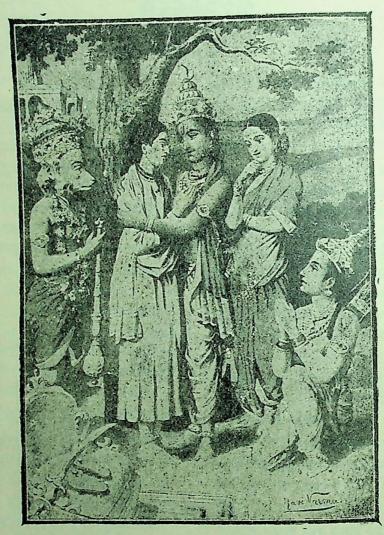
Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri नपर्व | ३३ ॥ १४ त्। ॥ १६ १७ 1 861 1 20 ॥२१ म २२ म् ॥ । म् २४ म् । २५ व्रणी । (॥२६ तेः। वा २७ स्तत्धाः CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

सुस

रस अहं

पुत्र सा शहु यक्ष्म कर वहु नल ना ना

> र्प्र अ

अव्रतः पादुके कृत्वा द्दर्शासीनमासने । सङ्गतो भरतेनाय_शत्रुघ्नेन च वीर्यवान् ॥ ─वनपर्वे अ. २९१ पृ. ४५७

अग्निस्वाच ।

_{ब्रहमन्तः}शरीरस्थो भूतानां रघुनन्दन । सुस्क्ष्ममपि काङ्कत्स्थ मैथिछी नापराघ्यति २८ वरुण उवाच ।

रसा वै मत्प्रस्ता हि भूतदेहेषु राघव। बहं वै त्वां प्रव्रवीमि मैथिली प्रतिगृह्यताम्॥२९ ब्रह्मोवाच।

पुत्र नैतिदिहाश्चर्यं त्विय राजार्षिध्रमीण ।
साधो सद्वृत्त काकुत्स्य श्रेणु चेदं वचो मम ॥३०
शाहरेष त्वया वीर देवगन्ध्रवभोगिनाम ।
यक्षाणां दानवानां च महर्षीणां च पातितः॥३१
अवध्यः सर्वभूतानां मत्त्रसादात् पुराऽभवत् ।
कस्माचित् कारणात्पापः कञ्चित्कालमुपेक्षितः
वधार्थमात्मनस्तेन हता सीता दुरात्मना ।
नलकूवरशापेन रक्षा चास्याः कृता मया॥ ३३
यदि ह्यकामामासेवेत् स्त्रियमन्यामि ध्रुवम् ।
शतधाऽस्य फलेन्सूर्धा इत्युक्तः सोऽभवत् पुरा
कृतं त्वया महत् कार्यं देवानाममरप्रभ ॥ ३५
दश्रथ उवाच ।

प्रीतोऽस्मि वत्स भद्रं ते पिता दशरथोऽस्मि ते अनुजानामि राज्यं च प्रशाधि पुरुषोत्तम ॥ ३६ राम उवाच ।

अभिवादये त्वां राजेन्द्र यदि त्वं जनको मम।
गिमिष्यामि पुरीं रम्यामयोध्यां शासनात् तव ॥
मार्कण्डेय उवाच।

तमुवाच पिता भूयः प्रहृशे भरतर्षभ ।
गच्छायोध्यां प्रशाधीति रामं रक्तान्तलोचनम् ॥
सम्पूर्णानीह वर्षाणि चतुर्दश महाद्युते ।
ततो देवान् नमस्कृत्य सुहृद्धिरभिनन्दितः ॥ ३९
महेन्द्र इव पौलोम्या भार्यया स समेयिवान् ।
ततो वरं ददौ तस्मै द्यविन्ध्याय परन्तपः ॥ ४०
त्रिजटां चार्थमानाभ्यां योजयामास राक्षसीम् ।
तमुवाच ततो ब्रह्मा देवैः शक्रपुरोगमैः ॥ ४१
कौसल्यामातिरष्टांस्ते वरानद्य ददानि कान् ।
ववे रामः स्थितिं धर्मे शत्रुभिश्चापराजयम् ॥४२
राक्षस्तिन्हतानां च वानराणां समुद्भवम् ।
ततस्ते ब्रह्मणा प्रोक्ते तथेति वचने तदा ॥ ४३
समुत्तस्थुर्महाराज वानरा लब्धचेतसः ।

सीता चापि महाभागा वरं हनुमते ददौ ॥ ४४ रामकीर्ट्या समं पुत्र जीवितं ते भविष्यति। दिव्यास्त्वामुपमोगाश्च मत्त्रसादकृताः सदा ४५ उपस्थास्यन्ति हनुमन्निति सम हरिलोचन। ततस्ते प्रेक्षमाणानां तेपामक्रिष्टकर्मणाम्॥ अन्तर्धानं ययुर्वेवाः सर्वे शक्रपुरोगमाः। दृष्टा रामं तु जानक्या सङ्गतं शक्रसारियः॥ ४७ उवाच परमशीतः सहन्मध्य इदं वचः। देवगन्वर्वयक्षाणां मानुषासुरभोगिनाम्॥ अपनीतं त्वया दुःखमिदं सत्यपराक्रम । सदेवासुरगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः॥ ४९ कथथिष्यन्ति लोकास्त्वां यावद्ग्रमिर्धरिष्यति । इत्येवसुकाऽनुकाप्य रामं शस्त्रभृतां वरम् ॥,५० सम्पूज्यापाकमत् तेन रथेनादित्यवर्चसा । ततः सीतां पुरस्कृत्य रामः सौमित्रिणा सह ५१ सुग्रीवप्रमुखैश्चेव सहितः सर्ववानरैः। विधाय रक्षां लङ्कायां विभीषणपुरस्कृतः॥ ५२ सन्ततार पुनस्तेन सेतुना मकरालयम्। पुष्पकेण विमानेन खेचरेण विराजता॥ कामगेन यथा मुख्यैरमात्यैः संत्रृतो वशी । ततस्तीरे समुद्रस्य यत्र शिक्ष्ये स पार्थिवः॥ ५४ तत्रैवोवास धर्मात्मा सहितः सर्ववानरैः। अर्थैनान् राघवः काले समानीयाभ्यपूज्य च ५५ विसर्जयामास तदा रहीः सन्तोष्य सर्वशः। गतेषु वानरेन्द्रेषु गोपुच्छर्सेषु तेषु च॥ सुग्रीवसहितो रामः किष्किन्धां पुनरागमत् । विभीषणेनानुगतः सुग्रीवसहितस्तदा ॥ पुष्पकेण विमानेन वैदेह्या दर्शयन् वनम् 🗠 किष्किन्घां तु समासाद्य रामः प्रहरतां वरः॥५८ अङ्गदं कृतकर्माणं यौवराज्येऽभ्यषेचयत् । ततस्तैरेव सहितो रामः सौमित्रिणा सह ॥ ५९ यथागतेन मार्गेण प्रययौ खपुरं प्रति । अयोध्यां स समासाच पुरीं राष्ट्रपतिस्ततः ॥ ६० भरताय हनूमन्तं दूतं प्रास्थापयत् तदा। लक्षयित्वेङ्गितं सर्वे त्रियं तस्मै निवेध वै॥ वायुपुत्रे पुनः प्राप्ते नन्दिग्राममुपागमत् । स तत्र मलदिग्घाङ्गं भरतं चीरवाससम्॥ अग्रतः पादुके कृत्वा द्दर्शासीनमासने । सङ्गतो भरतेनाथ शत्रुघ्नेन च वीर्यवात् ॥

यत्र शिश्ये पूर्वे समुद्रप्रार्थनार्ये शयनं कृतवान्॥ ५४॥

राघवः सहसौमित्रिर्मुमुदे भरतर्षभ ।
ततो भरतशत्रुघौ समेतौ गुरुणा तदा ॥ ६४
वैदेद्या दर्शनेनोभौ प्रहर्षं समवापतुः ।
तस्मै तद्भरतो राज्यमागतायातिस्कृतम् ।
न्यासं निर्यातयामास युक्तः परमया मुदा ॥६५
ततस्तं वैष्णवे शूरं *नक्षत्रेऽभिमतेऽहनि ।
विसष्ठो वामदेवश्च सहितावस्यिषञ्चताम् ॥ ६६
सोऽभिषिक्तः किषश्चेष्ठं सुग्रीवं ससुहुज्जनम् ।

विभीषणं च पौलस्त्यमन्वजानाग्रहृहान् प्रति॥ अभ्यर्च्य विविधैभोंगेः प्रीतियुक्तौ मुदा युतौ। समाधायेतिकर्त्रद्यं दुःखेन विससर्ज ह ॥ ६८ पुष्पकं च विमानं तत् पूजियत्वा स राघवः। प्रादाद्वैश्रवणायैव शित्या स रघुनन्दनः ॥ ६८ ततो देविधिसहितः सरितं गोमतीम् । दशाश्र्यमेथानाजहे जाकश्यान् स निर्गेष्ठान्॥

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि रामाभिषेके पकनवत्यधिकद्विदाततमोऽध्यायः ॥ २९१ ॥

393

मार्कण्डेय उवाच।

एवमेतन्महाबाहो रामेणामिततेजसा।

प्राप्तं व्यसनमत्युग्रं वनवासकृतं पुरा॥ १

मा शुचः पुरुषव्यात्र क्षत्रियोऽसि परन्तप।
बाहुवीर्याश्रिते मार्गे वर्तसे दीप्तानिर्णये॥ २

न हि ते वृजिनं किञ्चिद्वर्तते परमण्वपि।
अस्मिन्सार्गे निषीदेयुः सेन्द्राऽपि ससुरासुराः ३
संहत्य निहतो वृत्रो मरुद्रिवंज्ञपाणिना।
नमुचिश्चैव दुर्धषों दीर्घजिद्धा च राक्षसी॥ ४
सहायवित सर्वार्थाः सन्तिष्ठन्तीह सर्वशः।
कि ज तस्याजितं सङ्ख्ये यस्य भ्राता धनञ्जयः५
अयं च बिलनां श्रेष्ठों भीमो भीमपराज्ञमः।

युवानौ च महेष्वासौ वीरौ माद्रवती सुतौ॥६
पाभिः सहायैः कस्मात् त्वं विषीदसि परन्तप।

य इमे विजिणः सेनां जयेयुः समरुद्रणाम् ॥ ॥
त्वमप्येभिर्महेष्वासैः सहायैदेविकापिमिः ।
विजिष्यसि रणे सर्वानमित्रान् मरतर्षम ॥ ८
इतश्च त्वमिमां पदय सैन्धवेन दुरात्मना ।
विलिना वार्यमत्तेन हतामोभिर्महात्मिभिः ॥ ९
आनीतां द्रौपदीं कृष्णां कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
जयद्रयं च राजानं विजितं वदामागतम् ॥ १०
असहायेन रामेण वैदेही पुनराहृता ।
हत्वा सङ्घथे द्राग्रीवं राक्षसं भीमविकमम् ॥११
यस्य शाखामृगा मित्राण्यृक्षाः कालमुखास्त्रथा।
जात्यन्तरगता राजकतदुद्ध्याऽनुचिन्तय ॥ १२
तस्मात् स त्वं कुरुश्रेष्ठ मा शुचो भरतर्षभ ।
त्वद्विधा हि महात्मानो न शोचन्ति परन्तप १३

गुरूणा रामेण ॥ ६४ ॥ वैष्णवे नक्षत्रे अवणे ॥ ६६ ॥ जारूप्यान् त्रिगुणदक्षिणानित्यर्जुनिमश्रः । जुवृभ्यामूथन्नित्युणादिस्त्रे जरूथं मांसमिति शाब्दिकाः । तदा मांसम्यान् मांसादिदानप्रधानान् पुष्टानित्यर्थः । निर्गलान् भन्नावर्थिनामनावृतद्वारान् । जरूथोऽसुरिवशेष इति वेद-माष्यम् । 'जरूथं हन् यक्षि राये पुरिन्धम्'इति मन्त्रवर्णात् । 'ज्रूक्यं गरूतं गृणातेः' इति यास्कवचनाच । जरूथं स्तोत्रम् । तथा चायं मन्त्रो निरुक्तमाष्ये ब्याख्यातः हेऽमे त्वां भुरिन्ध महान्तं सिमधानः सम्यग्दीपयन् वसिष्ठो मुनिः

राये धनप्राप्तये जरूथं स्तोत्रं इन् गमयन् याक्षे जयति। अत्र जरतेः स्तुत्यर्थस्य शब्दसारूप्यादर्थाविरोधाच जरूवं स्तोत्रमित्युच्यत इति जारूथ्यान् स्तोत्रार्हानित्यर्थः ॥००॥ इत्यारप्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीपे एकनवर्षः धिकाद्वेशततमोऽच्यायः ॥ २९९॥ अनक्षत्रेऽभिजिते-व.

२९२ प्वमेतिदिति ॥ १ ॥ दीप्तिनिर्णये असिन्दिग्वे प्रत्यी फले ॥ २ ॥ यानपर्व

ते॥६७

तौ। ६८ वः। ६९

ान् ७०

11

6

रम् ।

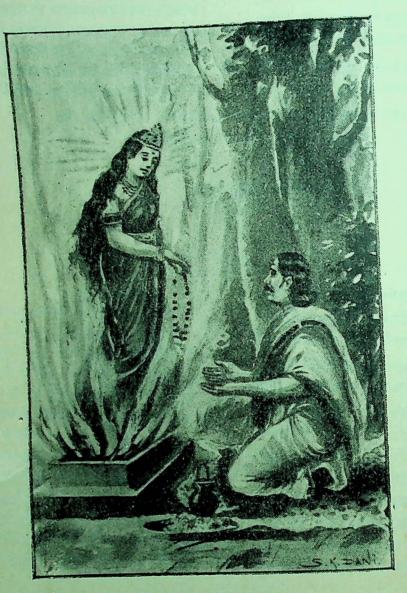
(॥११ तथा। ११

प १३

त्रियं जरूवं ॥७०॥ जनवत्य जते ख.

探探

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

साविष्युवाचः-

ब्रह्मचर्येण शुद्धेन दमेन नियमेन च। सर्वात्मना च भक्त्या च तुष्टाऽस्मि तव पार्थिव॥ —वनपर्व अ. २९३ पृ. ४५९ वैशम्पायन उवाच।

व्यमाश्वासितो राजा मार्कण्डेयेन धीमता। त्यक्त्वा दुःखमदीनात्मा पुनरप्येनमब्रवीत् ॥१४ इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि युधिष्टिराश्वासने द्विनयत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९२ ॥

समाप्तं रामोपाख्यानपर्व।

॥ पतिव्रतामाहात्म्यपर्व ॥

२९३

युधिष्टिर उवाच। नात्मानमनुशोचामि नेमान् म्रातृन् महासुने। हरणं चापि राज्यस्य यथेमां द्वपदात्मजाम् ॥ १ यूते दुरात्मभिः क्लिष्टाः कृष्णया तारिता वयम्। जयद्रथेन च पुनर्वनाद्यापि हता बलात्॥ अस्ति सीमन्तिनी काचिद्रप्टपूर्वाऽपि वा श्रुता। पतिवता महाभागा यथेयं द्रुपदात्मजा॥ मार्कण्डेय उवाच । श्र्षु राजन् कुलस्त्रीणां महाभाग्यं युधिष्ठिर । सर्वमेतद्यथात्राप्तं सावित्र्या राजकन्यया॥ 8 आसीन्मद्रेषु धर्मात्मा राजा परमधार्मिकः। ब्रह्मण्यश्च महात्मा च सत्यसन्धो जितेन्द्रियः यज्वा दानपतिर्द्धः पौरजानपद्प्रियः। पार्थिवोऽभ्वपतिनाम सर्वभूतहिते रतः॥ भ्रमावाननपत्यश्च सत्यवाग्विजितेन्द्रियः। अतिकान्तेन वयसा सन्तापमुपजग्मिवान्॥ अपत्योत्पादनार्थे च तीवं नियममास्थितः। काले परिमिताहारो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ॥ ८ हुत्वा शतसहस्रं स सावित्र्या राजसत्तम। षष्ठे षष्ठे तदा काले बभूव मितमोजनः॥

पूर्णे त्वष्टादशे वर्षे सावित्री तुष्टिमभ्यगात् ॥ १० क्रिपणी तु तदा राजन् दर्शयामास तं नृपम् । अग्निहोत्रात् समुत्याय हर्षेण महताऽन्विता । अग्निहोत्रात् समुत्याय हर्षेण महताऽन्विता । ११ सावित्र्युवाच । स्मावित्र्युवाच । ब्रह्मचर्येण शुद्धेन दमेन नियमेन च । सर्वात्मना च भक्त्या च तुष्टाऽस्मितव पार्थिव ॥ वरं वृणीष्वाश्वपते मद्रराज यदीप्सितम् । न प्रमादश्च धर्मेषु कर्तव्यस्ते कथञ्चन ॥ १३०

अश्वपितस्वाच । अपत्याथः समारम्भः कृतो धर्मेप्सया मयः । पुत्रा मे बहवो देवि भवेयुः कुलभावनाः ॥ १४ तुष्टाऽसि यदि मे देवि वरमतं वृणोम्यहम् । सन्तानं परमो धर्म स्त्याहुर्मो द्विजातयः ॥ १५

साविज्युवाच ।
पूर्वमेव मया राजन्नभिप्रायमिमं तव ।
श्वात्वा पुत्रार्थमुक्तो वै भगवांस्ते पितामहः ॥ १६
प्रसादाचेव तस्मात्ते स्वयम्भुविहिताद्भृवि ।
कन्या तेजस्विनी सौम्य क्षिप्रमेव भविष्यति॥ १७
उत्तरं च न ते किश्चिद्याहर्तव्यं कथञ्चन ।
पितामहनिसर्गेण तुष्टा होतद्भवीमि ते ॥ १८

इत्यारष्यके पर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावदीपे द्विनवत्यधि-कदिश्वतसोऽध्यायः ॥ २९२ ॥

प्तेन नियमेनासीद्वर्षाण्यष्टाद्शैव तु।

२९३

नात्मानांमिति ॥१॥ सावित्र्या सावित्री सवितृकन्या विवैवत्यया ऋचा। सा च 'सोमो वध्युरमवदाश्वेनास्तासुमा-वरा। सूर्यो यत्पत्ये शंसन्तीं मनसा सविता ददात्'इति। यदा सावित्रा त्वष्ट्रा सावित्री स्वक्त्या सूर्या सूर्यस्य श्री सूर्याय दत्ता तदा सोमोऽस्य धूर्युवध्या अनुचरोऽभृत् । प्रविता च सूर्यो पत्ये पत्युः कल्याणार्थ शंसन्ती क्ययन्ती मनसा उमी वरी पुत्रस्मी आश्विनो अददाति मन्त्रार्थः । इत एव वाक्या-देतस्य मन्त्रस्य लक्षहोमादपत्यप्राप्तिर्भवतीति गम्यते। घष्ठे कालेऽष्टधा विभक्तस्यान्हः षष्ठेंऽसे ॥९॥ उत्तरं पुत्रार्थे प्रार्थनावचनं निसर्गेण आह्मया ॥ १८॥

मार्कण्डेय उवाच। स तथेति प्रतिज्ञाय साविज्या वचनं नपः। प्रसादयामास पुनः क्षित्रमेतद्भविष्यति ॥ १९ अन्तर्हितायां साविज्यां जगाम स्वपुरं नृपः। स्वराज्ये चावसद्वीरः प्रजा धर्मेण पालयन् ॥२० कस्मिश्चित्त गते काले स राजा नियतवतः॥ ज्येष्टायां धर्मचारिण्यां महिष्यां गर्भमादधे ॥२१ राजपुत्र्यास्त गर्भः स मानव्या भरतर्षम । व्यवर्धत तदा शुक्के तारापतिरिवाम्बरे ॥ प्राप्ते काले त सुप्रवे कन्यां राजीवलीचनाम्। क्रियाश्च तस्या मुदितश्चके च नृपसत्तमः ॥ २३ सावित्र्या प्रीतया दत्ता सावित्र्या हुतया ह्यपि। सावित्रीत्येव नामास्याश्चक्रविंवास्तथा पिता॥२४ सा विग्रहवतीव श्रीवर्यवर्धत नृपात्मजा। कालेन चापि सा कन्या यौवनस्या बभव ह॥२५ तां सुमध्यां पृथुश्रोणीं प्रतिमां काञ्चनीमिव। प्राप्तयं देवकन्येति दृष्टा सम्मेनिरे जनाः ॥ तां त पद्मपलाशाक्षीं ज्वलन्तीमिव तेजसा । न कश्चिद्वरयामास तेजसा प्रतिवारितः॥ अधोपोष्य शिरःस्नाता देवतामिभगम्य सा । हुत्वाऽप्रिं विधिवद्विपान् वाचयामास पर्वणि २८ ततः समनसः शेषाः प्रतिगृह्य महात्मनः । वितः समीपमगमदेवी श्रीरिव क्रिपणी ॥ साऽभिवाद्य पितुः पादौ शेषाः पूर्वं निवेद्य च। क्रताञ्जलिवरारोहा नृपतेः पार्श्वमास्थिता॥ 30

यौवनस्थां तु तां दृष्टा स्वां सुतां देवरूपिणीम्। अयाच्यमानां च वरैर्नृपतिर्दुःखितोऽभवत् ॥३१ राजोवाच।

पुत्रि प्रदानकालस्ते न च कश्चिष्टणोति माम्।
स्वयमन्विच्छ भर्तारं गुणैः सदशमात्मनः ॥ ३२
प्रार्थितः पुरुषो यश्च स निवेद्यस्त्वया मम।
विमृद्याहं प्रदास्यामि वरय त्वं यथेप्सितम् ३३
श्वतं हि धर्मशास्त्रेषु पष्ट्यमानं द्विजातिभिः।
तथा त्वमपि कल्याणि गदतो मे वचः श्रृण्णा ३४
ध्वप्रदाता पिता वाच्यो वाच्यश्चानुपयन् पतिः।
मृते भर्तरि पुत्रश्च वाच्यो मातुररिक्षता ॥ ३५
इदं मे वचनं श्रुत्वा भर्तुरन्वेषणे त्वर।
देवतानां यथा वाच्यो न भवेयं तथा कुरु ॥ ३६
धार्कण्डेय उवाच।

साकण्डय उवाच।
पवमुक्ता दुहितरं तथा वृद्धांश्च मित्रणः।
ट्यादिदेशानुयात्रं च गम्यतां चेत्यचोदयत् ३७
साऽभिवाद्य पितुः पादौ बीडितेव तपिस्तिती।
पितुर्वचनमाञ्चाय निर्जगामाविचारितम्॥ ३८
सा हमं रथमास्थाय स्थिवरैः सिचिवेर्नुता।
तपोवनानि रम्याणि राजर्षाणां जगाम ह॥ ३९
मान्यानां तत्र वृद्धानां कृत्वा पादाभिवादनम्।
वनानि क्रमशस्तात सर्वाण्येवाभ्यगच्छत ॥ ४०
पवं तीर्थेषु सर्वेषु धनोत्सर्गं नृपात्मजा।
कुर्वती द्विजमुख्यानां तं तं देशं जगाम ह॥ ४१

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि पतिव्रतामाहात्म्यपर्वणि सावित्र्युपाख्याने त्रिनवत्यधिकाद्वेशततमोऽध्यायः ॥ २९३॥

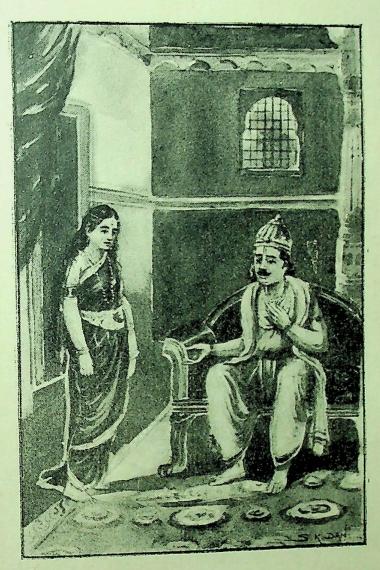
मार्कण्डेय उवाच । अथ मद्राधिपो राजा नारदेन समागतः । उपाविष्टः समामध्ये कथायोगेन भारत॥

ततोऽभिगम्य तीर्थानि सर्वाण्येवाश्रमांस्तथा। आजगाम पितुर्वेश्म सावित्री सह मन्त्रिभिः॥ १

श्रितिज्ञाय अङ्गीकृत्य ॥ १९ ॥ मानव्या मनुपुत्र्याः॥ २२ ॥ प्रातिवारितोऽभिभूतः॥२०॥सुमनसः इष्टदेवतायाः 'सुपर्वाणः सुमनसिव्रदिवेशाः ' इत्यमरः । शेषाः प्रसादपूर्वकं दत्तानि माल्यानि । प्रसादभूता माला इत्यर्थः । 'प्रसादान्निजनिर्मान्यदाने शेषानुकीर्तिताः'इति विश्वः॥२९॥प्रार्थितः इच्छितः ॥ ३३ ॥ वाच्यो निन्यः । अनुपयन् ऋतावगच्छन्

॥ ३५ ॥ अनुयात्रं यात्रोपकरणं वाहनादि ॥ ३० ॥ इत्यारण्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारतभावदीये त्रिनवत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः ॥ २९३ ॥ † मनस्विनी –ख.

२९४ अथेति । कथायोगेन कथाप्रसङ्गेन ॥ १ ॥

राजोवाचः--

म् ।

३२

33

३६

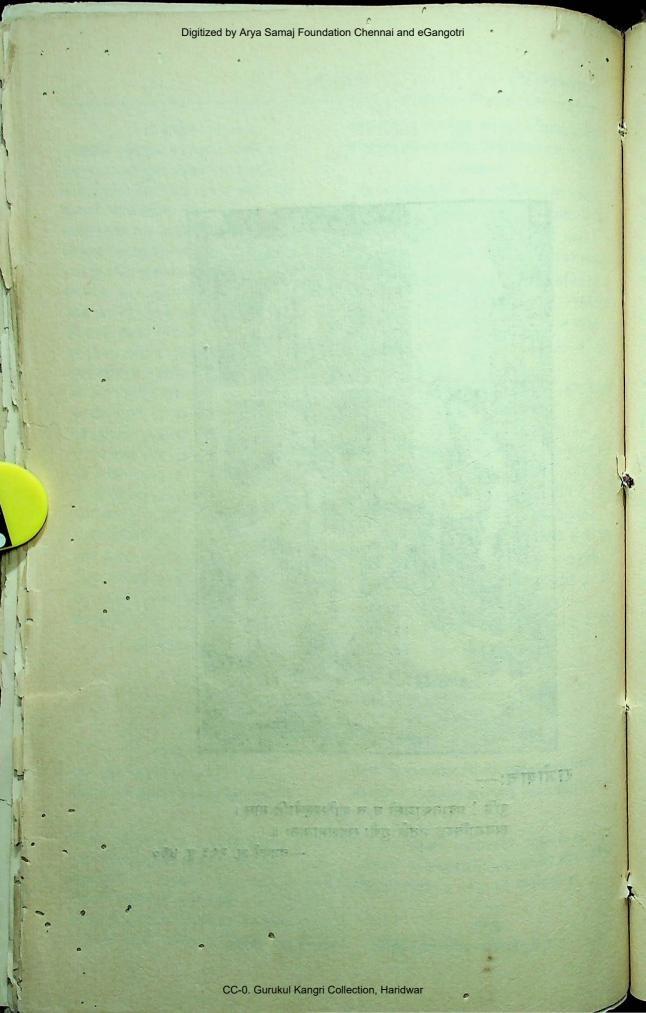
(३७ नी। ३८

३९ म्। ४०

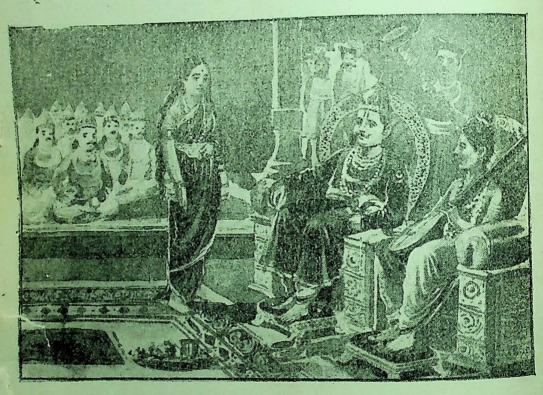
88

112

३७ ॥ धिक पुत्रि ! प्रदानकालस्ते न च कश्चिद्वृणोति माम् । स्वयमान्विच्छ भर्तारं गुणैः सदृशमात्मनः ॥ —वनपर्वे अ. २९३ पृ. ४६०

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

सावित्री-

दीर्घायुरथवाऽल्पायुः सगुणो निर्गुणोऽपि वा । सकृद्वृतो मया भर्ता न द्वितीयं वृणोम्यहम् ॥ —वनपर्व अ० २९४ पृ. ४६१, तारदेन सहासीनं सा दृष्टा पितरं शुमा।
अभयोरेव शिरसा चक्रे पादाभिवादनम् ॥
नारद उवाच।
क गताऽभूत् सुतेयं ते कुतश्चैवागता नृप।

क गताऽभूत् सुत्यं त सुतश्चवागता नृपः। किमर्थं युवर्तां भर्त्रे न चैनां सम्प्रयच्छासि॥ अभ्वपतिख्वाच ।

कार्येण खल्वनेनैव प्रेषिताऽद्यैव चागता। एतस्याः श्रृणु देवर्षे भर्तारं योऽनया वृतः॥ भार्कण्डेय उवाच।

सा ब्रूहि विस्तरेणेति पित्रा सञ्चोदिता शुभा। तदैव तस्य वचनं प्रतिगृहोदमब्रवीत्॥

साविज्युवाच ।

आसीच्छाव्वेषु धर्मात्मा क्षत्रियः पृथिवीपितः ।

ग्रुमत्सेन इतिष्यातः पश्चाचान्धो बभूव ह ॥ ७
विनष्टचश्चष्यस्तस्य बालपुत्रस्य धीमतः ।
सामीप्येन हतं राज्यं छिद्रेऽस्मिन् पूर्ववैरिणा॥८
स बालवत्सया सार्धं भार्यया प्रस्थितो वनम् ।

गहारण्यं गतश्चापि तपस्तेपे महावतः ॥ ९

तस्य पुत्रः पुरे जातः संवृद्धश्च तपोवने ।
सत्यवाननुहृषों मे भर्तेति मनसा वृतः ॥ १०

नारद उवाच ।
अहो वत महत् पापं सावित्र्या नृपते कृतम् ।
अज्ञानन्त्या यदनया गुणवान् सत्यवान् वृतः॥११
सत्यं वदत्यस्य पिता सत्यं माता प्रभाषते ।
तथाऽस्य ब्राह्मणाश्चकुर्नामैतत् सत्यवानिति॥१२
बालस्याभ्वाः प्रियाश्चास्य करोत्यभ्वांश्च मृन्मयान्
चित्रेऽपि विलिखत्यभ्वांश्चित्राभ्व इति चोच्यते॥

राजोवाच । अपीदानीं स तेजस्वी बुद्धिमान् वा नृपात्मजः । क्षमावानपि वा शूरः सत्यवान् पितृवत्सलः १४

नारद उवाच । विवस्तानिव तेजस्ता बृहस्पतिसमो मतौ । महेन्द्र इव बीरश्च वसुधेव क्षमान्वितः ॥ १५

अभ्बपतिरुवाच । अपि राजात्मजो दाता ब्रह्मण्यश्चापि सत्यवान् । रूपवानप्युदारो वाऽप्यथवा प्रियदर्शनः ॥ १६ नारद् उवाच।

साङ्कृते रिन्तदेवस्य स्वशक्त्या दानतः समः । ब्रह्मण्यः सत्यवादी च शिविरौशीनरो यथा॥१७ ययातिरिव चोदारः सोमवत् प्रियदर्शनः । रूपेणान्यतमोऽश्विभ्यां द्यमत्सेनसुतो वली ॥१८ स दानतः स मृदुः शूरः स सत्यः संयतेन्द्रियः । स मैत्रः सोऽनस्यश्च स ह्यामान् द्यतिमांश्च सः ॥ नित्यशश्चार्तवं तस्मिन् स्थितिस्तस्यव च ध्रुवा । सङ्क्षेपतस्तपोवृद्धैः शीलवृद्धैश्च कथ्यते ॥ २०

अभ्वपतिरुवाच ।

गुणैरुपेतं सर्वेस्तं भगवन् प्रव्रवीपि मे । दोषानप्यस्य मे बूहि यदि सन्तीह केचन ॥ २१

नारद उवाच

एक एवास्य दोषो हि गुणानाकम्य तिष्ठति । स च दोषः प्रयत्नेन न शक्यमतिवर्तितुम् ॥ २२ एको दोषोऽस्ति नान्योऽस्य सोद्यप्रभृति सत्यवान् संवत्सरेण क्षीणायुर्देहन्यासं करिष्यति ॥ २३

राजोवाच ।

पहि सावित्रि गच्छस्व अन्यं वरय शोमने।
तस्य दोषो महानेको गुणानाक्रम्य च स्थितः २४
यथा मे भगवानाह नारदो देवसत्कृतः।
संवत्सरेण सोऽल्पायुर्देहन्यासं करिप्यति॥ २५

साविष्युवाच ।

सरुदंशो निपतित सरुत् कन्या प्रदीयते।
सरुदाह ददानीति त्रीण्येतानि सरुत् सरुत्॥२६
दीर्घायुरथवाऽल्पायुः सगुणो निर्गुणोऽपि वा।
सरुद्वतो मया भर्ता न द्वितीयं वृणोम्यहम्॥२७
मनसा निश्चयं रुत्वा ततो वाचाऽभिधीयते।
क्रियते कर्मणा पश्चात् प्रमाणं मे मनस्ततः॥२८

नारद् उवाच।

श्चिरा बुद्धिनरश्रेष्ठ सावित्या दुहितुस्तव। नैषा वारियतुं शक्या धर्माद्स्मात् कथञ्चन॥२९ नान्यस्मिन् पुरुषे सन्ति ये सत्यवित वे गुणाः। प्रदानमेव तस्मान्मे रोचते दुहितुस्तव॥ ३०

सामीप्येन समीपवासिना । छिद्रे अन्धत्वे सित ॥ ८ ॥ सत्यवानामतः॥ १० ॥ तेजस्वी प्रभाववान् बुद्धिम्न् वा । वाश्वाश्वायं ॥ १४ ॥ साक्कृतेः सङ्कृतिपुत्रस्य ॥ १७ ॥ आक्रम्य आभिभूय ॥ २२ ॥ अंशः काष्ट्रपाषाणादेः शक्तः सकृत्रिपति कृतस्य करणं नास्तीत्यर्थः ॥ २६ ॥

महाभारते-

श्रोभू

राजोवाच । अविचाल्यमेतदुक्तं तथ्यं च भवता वचः। करिष्याम्येतदेवं च गुरुहिं भगवान् मम ॥ 38 नारद उवाच। अविप्रमस्तु सावित्र्याः प्रदाने दुहितुस्तव ।

साधयिष्याम्यहं तावत् सर्वेषां भद्रमस्तुवः ॥ मार्कण्डेय उवाच ।

प्वमुक्ता समुत्पत्य नारदिस्त्रिदिवं गतः। राजाऽपि दुहितुः सज्जं वैवाहिकमकारयत्॥ ३३

इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि पतिव्रतामाहात्म्यपर्वणि साविष्युपाख्याने चतुर्नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २९४॥

294

मार्कण्डेय उवाच । अय कन्याप्रदाने स तमेवार्थं विचिन्तयन्। समानिन्ये च तत् सर्वे भाण्डं वैवाहिकं नृपः॥ १ ततो वृद्धान् द्विजान् सर्वानृत्विजः सपुरोहितान् समाह्य दिने पुष्ये प्रययौ सह कन्यया ॥ मेघ्यारण्यं स गत्वा च द्यमत्सेनाश्रमं नृपः। प्रशामेव द्विजैः सार्धे राजविं तसुपागमत्॥ ३ सत्रापश्यन्महाभागं शालवृक्षमुपाश्रितम्। कौश्यां बुस्यां समासीनं चक्षहींनं नृषं तदा ॥ ४ स राजा तस्य राजर्षेः कृत्वा पूजां यथाऽर्हतः । वाचा सुनियतो भूत्वा चकारात्मानिवेदनम् ॥ ५ तस्यार्ध्यमासनं चैव गां चावेद्य स धर्मवित्। किमागमनमित्येवं राजा राजानमञ्जवीत ॥ तस्य सर्वमभिप्रायभितिकर्तव्यतां च ताम्। सत्यवन्तं समुद्दिश्य सर्वमेव न्यवेदयत् ॥ अश्वपतिरुवाच । सावित्री नाम राजर्षे कन्येयं मम शोमना। तां खधर्मेण धर्मक स्तुषार्थे त्वं गृहाण मे ॥ द्यमत्सेन उवाच। च्यताः स्म राज्याद्वनवासमाश्रिता-श्चराम धर्म नियतास्तपस्विनः। कथं त्वनहीं वनवासमाश्रमे निवत्स्यते क्वेशिममं सुता तव ॥

अभ्वपतिरुवाच । सुखं च दुःखं च भवाभवात्मकं यदा विजानाति सुताऽहमेव च। न मद्विधे युज्यति वावयमीदशं विनिश्चयेनाभिगतोऽस्मि ते नृप ॥ १० आशां नाहिसि मे हन्तुं सौहदात् प्रणतस्य च। अभितश्चागतं प्रेम्णा प्रत्याख्यातुं न माऽहिसिश अनुरूपो हि युक्तश्च त्वं ममाहं तवापि च। स्तुषां प्रतीच्छ मे कन्यां भार्यो सत्यवतः सुतः॥ द्यमत्सेन उवाच।

पूर्वमेवाभिलिषतः सम्बन्धो मे त्वया सह। भ्रष्टराज्यस्त्वहामिति तत एतद्विचारितम् ॥ १३ अभिप्रायस्त्वयं यो भे पूर्वमेवाभिकाङ्कितः। स निर्वर्ततु मेऽद्यैव काङ्कितो ह्यसि मेऽतिथिः१४ ततः सर्वान् समानाय्य द्विजानाश्रमवासिनः। यथाविधिसमुद्राहं कारवामासतुर्नृषे ॥ दत्त्वा सोऽश्वपतिः कन्यां यथार्हं सपरिच्छद्म। ययौ स्वमेव भवनं युक्तः परमया मुदा ॥ सत्यवानिप तां भार्यालब्ध्वा सर्वगुणान्विती^ष मुमुदे सा च तं लब्ध्वा भर्तारं मनसेप्सितम् ^{१७} गते पितरि सर्वाणि सन्धस्याभरणानि सा जगृहे वल्कलान्येव वस्त्रं काषायमेव च ॥

वत्तत् सावित्र्या वचनं अविचाल्यं भवता च तथ्यं उक्तम् ॥ ३१ ॥ साधियध्यामि गमिष्यामि धातुनामनेकार्थत्वाद्व-स्यर्थोऽयम् ॥ ३२ ॥ इत्यारप्यके पर्वाणे नैलकण्ठीये भारत-भावदीपे चतुर्नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९४ ॥

२९५

अथेति । भाण्डं वैवाहिकमुपकरणं विवाहोचितम् ॥१॥ कौश्यां कुशमय्यां वृस्यां आसने ॥ ४ ॥ आत्मिनिवेदन मश्वपातिरहामिति ज्ञापनम् ॥ ५ ॥ भवाभवात्मकं उत्पति विनाशात्मकं ते त्वां प्रति ॥१०॥ मा माम्॥११॥ विकि निष्पद्यताम् ॥ १४ ॥ सपरिच्छदं पारिबर्हसाहितम्॥ १४ भवायः ३१५]

11:

11 33

11 80

सि११

सुतः॥

11 83

थिः१४

नः ।

24

88

उदम् ।

न्वताम्

तम् १७ ITI 86

H 119H निवेदन

उत्पत्तिः निर्वतंत्र

म्॥१६॥

क्रीशमात्रमुपागम्य तस्मादेशान्त्रिमित्ततः । पृथक् शास्त्रविदः सर्वे सर्वे मन्त्रविशारदाः। ब्रोभूते मनुज्ञव्यात्राञ्ज्ञवासार्थमुद्यताः ॥ ३० सन्धिविग्रहकालका मन्त्राय समुपाविशन् ॥ ३१ इति श्रीमहाभारते शतसाहरूयां संहितायां वैयासक्यामारण्यके पर्वणि आरजेक्पर्वणि

अज्ञातवासमन्त्रणे पञ्चद्शाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१५ ॥

॥ समाप्तमारणेयपर्व ॥

॥ समाप्तं चेदमारण्यकं पर्वेति ॥

॥ अवणमहिमा ॥

- SAR

****

इदमारण्यकं श्रुत्वा महापापैः प्रमुच्यते। अधनो धनमाप्नोति पुत्रपौत्रसमन्वितः॥ यं यं प्रार्थयते कामं तं तं प्राप्तोत्यसंदायम्। नारी वा पुरुषो वाऽपि छाचिः प्रयतमानसः॥२ आरण्यके श्रुतेऽघीते ब्राह्मणान् पायसादिभिः। भोजयेद्धस्त्रगोस्वर्णदानै रत्नैः प्रपूजितान्॥ ब्राह्मणेषु च तुष्टेषु सन्तुष्टाः पाण्डुनन्दनाः। ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्रः शको देवगणास्तथा ॥ ४ भूतानि मुनयो देव्यस्तथा पितृगणाश्च ये। वाचकं पूजयेच्छक्त्या वस्त्रान्नः स्वर्णभूषणैः॥ ५ विशेषतस्तु कपिला देया तु जपपाठके। कांस्यदोहा रौप्यखुरा स्वर्णश्रङ्गी सभूषणा। पाण्ड्नां परितोषार्थं दद्यादन्नं द्विजातये॥ आरण्यकाख्यमाख्यानं श्रृणुयाद्यो नरोत्तमः। स सर्वकाममाप्रोति पुनः स्वर्गतिमाप्नुयात्॥ ७ ॥इत्यारण्यकश्रवणमहिमा दानविधिश्च समाप्तः॥

मन्त्राय विचारार्थम् ॥ ३१ ॥

****

इति श्रीमत्पदवाक्यप्रमाणज्ञमयांदाधुरन्धरचतुर्धरवंशावतंसगोविदस्रिस्नोनीलकण्ठस्य कृतौ भारतभावदीपे आरण्यपर्वार्धप्रकादो पञ्चद्शाधिकात्रिशततमोऽघ्यायः॥ ३१५॥

अयं सप्तस्त्रोकात्मको प्रयः क—स पुस्तकयोर्नास्ति ।

अतः परं विराटपर्व भविष्यति ।

तस्यायमाद्यः श्लोकः-

जनमेजय उवाचः-

कथं विराटनगरे मम पूर्विपतामहाः॥ अज्ञातवासमुपिता दुर्योधनमयार्दिताः॥ १॥

॥ इति श्रीमहाभारते *वनपर्व समाप्तम् ॥

पं0इन्द्र विद्यावाचरम् ति स्मृति संग्रह

* यद्यप्यादिपर्वणि पर्वसंग्रहकथनावसरे—' अत्रा-च्यायशते द्वे तु संख्यया परिकीर्तिते ॥ एकोन-सप्तितिश्चेव तथाऽघ्यायाः प्रकीर्तिताः ॥ एकादश-सहस्राणि स्ठोकानां षट्शतानि च ॥ चतुःषष्टि-स्तथा स्ठोकाः पर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः ॥ इसु- क्तम् । तथापि प्रायः संप्रति वनपर्वगताच्यायसंख्या ३११ श्लोकसंस्था च १९८५९ दृश्यते । तल्लेखकप्रमादादिति वे यम् । भवेयुरत्र पर्वाणे क्षेपकाः श्लोका अध्यायाश्च । परंते यथास्थलं निर्देशः कर्तुं न शक्यते ।

र् इति श्रीकिञ्जवडेकरकुलकमलदिवाकरसोमयाजिदत्तात्रेयदीक्षिततनुज-पण्डितरामचन्द्रशास्त्रिकृती महाभारतृलघुटिप्पण्यामारण्यकं पर्व समाप्तम् । भारती जयतु ॥ ज्ञाके १८५१॥

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri त्या ३१५ रिति भे व। परंतेष खिक्ती CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

bigitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri SAMPLE STOCK VER FICATION ARCHIVES DATA BASE 2011 - 12

